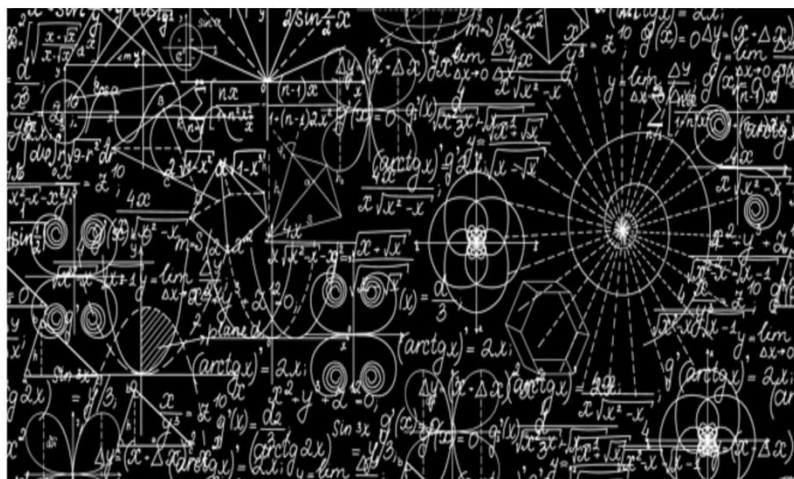
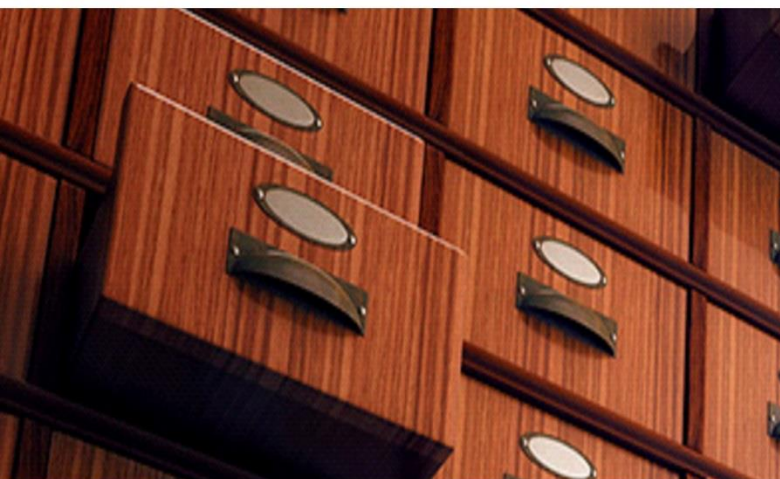
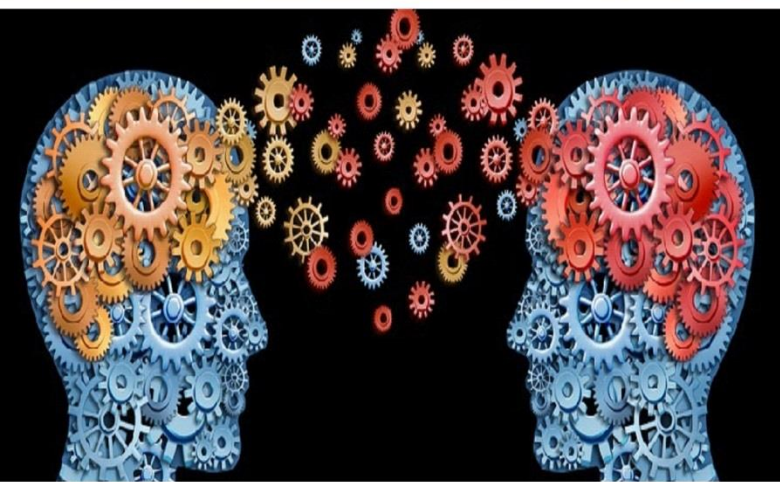
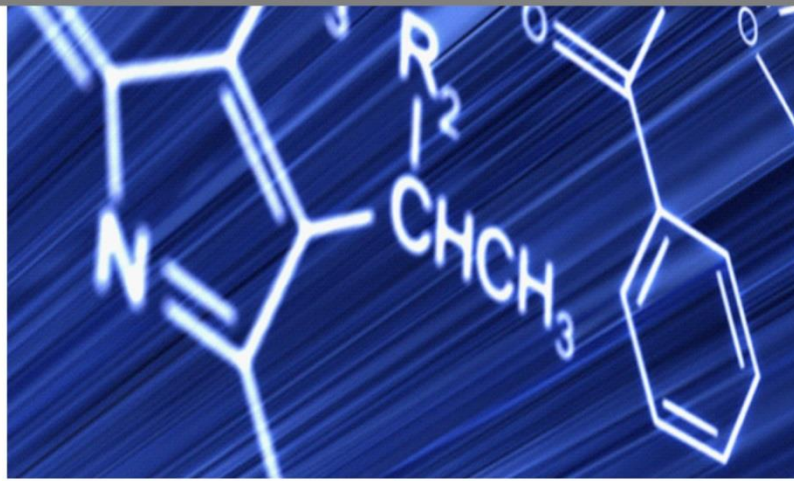

TAVASZI SZÉL 2017 / SPRING WIND 2017

Tanulmánykötet

Doktoranduszok Országos Szövetsége

Association of Hungarian PhD and DLA Students

II.

TAVASZI SZÉL

SPRING WIND

Szerkesztette:
Dr. Keresztes Gábor

Doktoranduszok Országos Szövetsége
Budapest
2017

Tavaszi Szél – Spring Wind 2017

II. kötet

Lektorálták:

Dr. Baksáné Dr. Erika Varga	Dr. Molnár Viktor
Dr. Benő Attila	Dr. Musinszki Zoltán
Dr. Egyed Krisztián	Dr. Novoszáth Péter
Dr. Fodor Péter	Dr. Pataki László
Dr. Fülep Dávid	Dr. Petruska Ildikó
Dr. Füzesi István	Dr. Pulay Gyula
Dr. Gregóczki Etelka	Dr. Szádeczky Tamás
Dr. Gyapay László	Dr. Száraz Orsolya
Dr. Gyenge Balázs	Dr. Szűcs Gábor
Dr. habil Felföldi János	Dr. Túróczi Imre
Dr. habil. Barancsik János	Dr. Vápár József
Dr. habil. Bujalos István	Dr. Varga János
Dr. habil. Farkas Ákos	Dr. Wieszt Attila
Dr. habil. Juhász Lajos	Dr. Zéman Zoltán
Dr. habil. Király Júlia	Dr. Zsoldos Gabriella
Dr. habil. Koller Boglárka	Godáné Dr. Sörös Anett
Dr. habil. Kovács Katalin	Homokiné Dr. Krafcsik Olga
Dr. Karajz Sándor	Jaskóné dr. Gácsi Mária
Dr. Kerékgyártó Márta	Miskolciné Dr. Mikáczó Andrea
Dr. Kiss Noémi	Prof. Dr. Bacsó Béla
Dr. Kolnhofer-Derecskei Anita	Prof. Dr. Balaton Károly
Dr. Konczosné Dr. Szombathelyi Márta	Prof. Dr. Imre Mihály
Dr. Kozma Miklós	Prof. Dr. Piskóti István
Dr. Kőríz Imre	Prof. Dr. Szelestei Nagy László
Dr. Mike Károly	Várkonyiné Dr. Juhász Mária
Dr. Molnár László	

ISBN: 978-615-5586-18-7

DOI: 10.23715/TSZ.2017.2

Felelős kiadó: Doktoranduszok Országos Szövetsége

Megjelent: 2017-ben

Minden jog fenntartva.

TAVASZI SZÉL
SPRING WIND

II. KÖTET

Irodalomtudomány

Kémia- és környezettudomány

Kommunikáció- és médiatudomány

Közgazdaságtudomány

Közigazgatás-tudomány

Matematika- és informatikai tudomány

TARTALOMJEGYZÉK

IRODALOMTUDOMÁNYI SZEKCIÓ	15
RECYCLING THE TREE OF LIFE IN ZADIE SMITH'S NW	16
<i>Biró-Pentaller Anna</i>	
FOUCAULT'S RELATION TO THE PHILOSOPHICAL DISCOURSE†	23
<i>Péter Fejes</i>	
NŐÍRÓK AZ IRODALMI SZEMLÉBEN	33
<i>Hangácsi Zsuzsanna</i>	
DOBAI SZÉKELY SÁMUEL ÉS WAGNER KÁROLY LEVELEZÉSE	41
<i>Hencz Enikő</i>	
ÖRDÖGI HÁROMSZÖG: BAUDELAIRE, WATTEAU ÉS A FOTOGRAFIA	47
<i>Molnár Luca</i>	
FÉRFIKÉPEK ESTERHÁZY PÉTER HARMONIA CAELESTIS CÍMŰ MŰVÉBEN....	54
<i>Ocsenás Alica</i>	
AZ ANTIKIZÁLÁS ÜDVERTÉK-KÖZVETÍTŐ SZEREPE CHRISTIANUS SCHESAEUS, 16. SZÁZADI MAGYARORSZÁGI NEOLATIN KÖLTŐ VERSES PARAFRÁZISAIBAN	61
<i>Posta Anna</i>	
„AZ EMBER JÁTSZIK”: IDENTITÁS JEANETTE WINTERSON A SZENVEDÉLY CÍMŰ REGÉNYÉBEN	72
<i>Schäffer Anett</i>	
A TIZENKETTEDIK STRÓFA – POÉTIKAI DILEMMÁK AZ ESZMÉLET MŰFAJA KÖRÜL	79
<i>Szabó Roland</i>	
KÉPEK A NYELV ELŐTT?	88
<i>Szabolcsi Gergely</i>	
LOYOLAI IGNÁC „EREDETE” ÉS „MENNYEI SZENTÉ VÁLTOZTATÁSA”A JESVITA PATEREK TITKAI CÍMŰ NYOMTATVÁNYBAN.....	95
<i>Szolnoki Zsolt</i>	
„A BUJDOSÓKKAL HA TALÁLKOZOL” [1], AZ EMIGRÁCIÓS REGÉNY, MINT KORDOKUMENTUM, SZEMÉLYES VALÓSÁG ÉS FIKCIÓ MEDNYÁNSZKY CÉZÁR EMLÉKIRATAI ÉS SÁRKÖZI GYÖRGY MINT OLDOTT KÉVE CÍMŰ MŰVÉNEK RELÁCIÓJÁBAN	102
<i>Takács Tímea</i>	

A „BOLYONGÓ” SZUBJEKTUM_ASBÓTH JÁNOS REGÉNYÉBEN ÉS ÚTIRAJZÁBAN.....	109
<i>Ujvári Nóra</i>	

KÉMIA- ÉS KÖRNYEZETTUDOMÁNYI SZEKCIÓ 119

SZILÍCIUM-KARBIDBAN GAZDAG NANO-VÉDŐRÉTEG ELŐÁLLÍTÁSA NEMESGÁZOKKAL TÖRTÉNŐ IONKEVERÉSSEL.....	120
<i>Rácz Adél Sarolta</i>	

PLA-BAN ALKALMAZOTT ILLÓOLAJOK VIZSGÁLATA GC-MS MÓDSZERREL.....	130
<i>Tamási Kinga</i>	

KOMMUNIKÁCIÓ- ÉS MÉDIATUDOMÁNYI SZEKCIÓ 139

THE COLOR TV _THE CHANGES OF COMMERCIAL TV INDUSTRY	140
<i>Gabriella Illés</i>	

FESZTIVÁL ÉLMÉNYEK MEGOSZTÁSA A KÖZÖSSÉGI MÉDIÁBAN	150
<i>Iványi Tamás</i>	

SZÓKÖLCSÖNZÉS ÉS INTERFERENCIAJELENSÉG A SZLENGBEN. ATTITÜDVIZSGÁLAT A KOLOZSVÁRI FIATALOK KÖRÉBEN	164
<i>Lakatos Aliz</i>	

KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI SZEKCIÓ 177

MI KÖVETKEZIK A NEOLIBERALIZMUS UTÁN?	178
<i>Bősz Anett</i>	

AZ INFORMÁCIÓ SZEREPE AZ ÜZLETI TÁJÉKOZTATÁS FOLYAMATÁBAN ...	189
<i>Csapó László Attila</i>	

A STARTUP-VILÁG KIHÍVÁSAI A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNY SZÁMÁRA	199
<i>Durgula Judit</i>	

A SPORT TÁMOGATOTTSÁGA GYŐR VÁLLALATAI KÖRÉBEN	208
<i>Faragó Beatrix</i>	

THE DEVELOPMENT OF CSR CONCEPT AND SUSTAINABILITY	217
<i>Dóra Diána Horváth</i>	

GAPS IN CSR EFFICIENCY MEASUREMENT.....	228
<i>Dóra Diána Horváth</i>	

EKAER, AVAGY LEHETŐSÉG AZ ÁFA CSALÁS MÉRSEKLÉSÉRE?.....	240
<i>Jakkel Vivien</i>	

A SCOR MODELL JELENTŐSÉGE AZ ELLÁTÁSI LÁNCSBAN	247
<i>Kerekes Vivien</i>	

A MIKRO- ÉS KISVÁLLALKOZÁSOK INNOVÁCIÓS POTENCIÁLJÁNAK VIZSGÁLATA BURGENLANDBAN	257
<i>Keresztes Gábor</i>	
HOGYAN DÖNTÜNK? AVAGY A DÖNTÉSEINKBEN REJLŐ ELLENTMONDÁSOK	266
<i>Kiss Gergely</i>	
VILÁGKERESKEDELMI KÖZPONTOK AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG, A HÁLÓZATELMÉLET TÜKRÉBEN	276
<i>Kis Katalin</i>	
A FELSŐOKTATÁS ÉS A GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS KAPCSOLATA: KI HOGYAN VIZSGÁLJA?	290
<i>Krajcsik Zsolt</i>	
A TELEPÜLÉSI FEJLETTSÉG ALAKULÁSA ÚJ MEGKÖZELÍTÉSBEN HARSÁNY TELEPÜLÉSESEN.....	297
<i>Krajnyák Emma</i>	
KÖZSZOLGÁLTATÓ SZERVEZETEK TELJESÍTMÉNYÉRTÉKELÉSE	309
<i>Kucsma Daniella</i>	
NEMZETKÖZI SPORTRENDEZVÉNYEK MAGYARORSZÁGON. LONDONTÓL – RIÓIG	319
<i>Máté Tünde</i>	
AZ EGÉSZSÉGTUDATOSSÁG BEÉPÜLÉSE A TURISZTIKAI DÖNTÉSHOZATALBA	329
<i>Mató-Juhász Annamária</i>	
AN ANALYSIS OF HUNGARIAN CORPORATE COMPETITIVENESS AND BUSINESS ENVIRONMENT WITH A SPECIAL FOCUS ON THE SME SECTOR ...	334
<i>Éva Mester, Róbert Tóth</i>	
IRODAI FOLYAMATOK HATÉKONYSÁGÁNAK NÖVELÉSE.....	340
<i>Metszősy Gabriella</i>	
EVOLUTION OF BANK BUSINESS MODELS: UNDERSTANDING INTERNET- BASED BUSINESS MODELS IN BANKING	351
<i>Julia Molnar</i>	
A NEUROMARKETING SZEREPE ÉS GYAKORLATA A HAZAI MARKETINGKUTATÁSBAN	360
<i>Nagy László</i>	
SAP PREDICTIVE ANALYTICS ALKALMAZÁSA ÉRTÉKESÍTÉSI ADATOKRA.....	369
<i>Oláh Judit, Erdei Edina, Popp József</i>	
VÁLLALATI HATÉKONYSÁG MÉRÉS KRITIKÁJA A KÖZSZFÉRÁBAN.....	382
<i>Pankotay Fruzsina Magda</i>	

A FIUMEI KŐOLAJFINOMÍTÓGYÁR RT. ÉS A PHOTOGEN FORGALMI RT. TÖRTÉNETE (1882–1920)	396
<i>Pelles Márton</i>	
A FOLYAMATINNOVÁCIÓ MUTATÓI ÉS KUTATÁSI MÓDSZERTANA	404
<i>Pesti István</i>	
A TÖBBSZEREPLŐS KONFLIKTUSTEREK DÖNTÉSHOZATALÁNAK SAJÁTOS SÁGAI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A VÁLASZTOTT KÉPVISELŐK SZEREPVÁLLALÁSÁRA	414
<i>Polgár Zoltán</i>	
PÉNZÜGYI ÉS TECHNOLÓGIAI INNOVÁCIÓK ALKALMAZÁSI LEHETŐSÉGEI A BERUHÁZÁS MENEDZSMENTBEN	419
<i>Ponácz György Márk</i>	
MELLÉKHATÁS: STRESSZ	428
<i>Rácz-Kósa Eperke</i>	
AZ ÓRIÁS ÉS A TÖRPE HARCA - A NYUGDÍJBIZTONSÁG ALAPJAI	443
<i>Szabó Zsolt Mihály</i>	
DISSZONANCIÁT KELTŐ MARKETING KOMMUNIKÁCIÓ HATÁSÁNAK ELEMZÉSE	458
<i>Manuel Tiago</i>	
TÁRSADALMI JAVAK ÉS A MUNKAÉRTÉK-ELMÉLET	471
<i>Tikász Gáspár Bendegúz</i>	
MÚZEUMMARKETING. NAPJAINK MEGHATÁROZÓ HAZAI TRENDJEI	478
<i>Tóth Orsolya</i>	
NO MORE CRISIS PROOF. EU POLICY FAILURE IN PREVENTING MACROECONOMIC IMBALANCES	491
<i>Zoltán Török</i>	
TÁRSADALMI INNOVÁCIÓ MÉRÉSI LEHETŐSÉGEI	504
<i>Varga Krisztina</i>	
LEAN ADAPTÁCIÓ A TÁRSADALMI INNOVÁCIÓK TÖRVÉNYSZERŰSÉGEI MENTÉN	518
<i>Varga Krisztina, Tumik Ábel</i>	
KÖZIGAZGATÁS-TUDOMÁNYI SZEKCIÓ	525
WITH STANDARDS AGAINST BRIBERY	526
<i>Péter Klotz</i>	
MIGRÁCIÓ ÉS FENNTARTHATÓ KÖZIGAZGATÁS	532
<i>Szabó László András</i>	

MATEMATIKA- ÉS INFORMATIKAI SZEKCIÓ 546

EGYSZERŰ NEMLINEÁRIS ÁRAMKÖR FÁZISSÍK DIAGRAMJA NUMERIKUS
ELŐÁLLÍTÁSÁNAK PÁRHUZAMOSÍTÁSA 547

Hajdu Flóra, Hajdu Csaba

SENTIMENT ANALYSIS: FROM WORDS TO DOCUMENTS 558

Dávid Papp

MORPHOLOGICAL MODELS FOR NATURAL LANGUAGES 564

Gábor Szabó

Lectori salutem!

Sok szeretettel köszöntöm a kedves Olvasót a Doktoranduszok Országos Szövetsége nevében! Ön a pontosan két évtizedes múltra visszatekintő Tavaszi Szél Konferencia-sorozat legújabb tanulmánykötetét tartja kezében, mely a 2017. évi rendezvényen bemutatkozott előadók által publikált legújabb tudományos eredményeket mutatja be.

A Tavaszi Szél Konferencia az utóbbi években a magyar tudományos élet nagy tradíciókkal bíró eseményévé, a fiatal kutatók számára a legjelentősebb tudományos találkozóvá vált. A konferencia sajátossága, hogy multidiszciplináris, így valamennyi tudományterület számára lehetőséget biztosít a megjelenésre, ezáltal minden évben széles tájékozottságot szerezhetnek a kedves résztvevők a különböző tudományágak új és újszerű eredményeiről.

Az idei évben a Tavaszi Szél Konferenciát a Miskolci Egyetemen rendeztük meg nagy sikerrel, 2017. március 31. - április 2. között. A konferenciára évről - évre az előzetesen szakmailag alaposan elbírált, legjobbnak minősülő kutatási témák kerülhetnek be a hazai és határon túli intézményekből. Ennek tudatában országosan is kiemelkedőnek számít, hogy az idei Tavaszi Szélen közel 500 előadót hallgathattunk meg a 20 szekcióban. Az elismert szakemberek által lektorált tanulmánykötetben végül közel 160 tudományos publikáció jelenhet meg.

Úgy véljük, hogy a Doktoranduszok Országos Szövetsége ezzel a rendezvénnyel is öregbítette hírnevét és erősítette küldetését, melynek lényege, hogy társadalmilag beágyazott szervezetként a doktori képzésben résztvevők számára kitárja a lehetőségeket, támogassa munkájukat és magát tudatosan alakító közösséget formáljon. Ennek érdekében hívunk és várunk továbbra is minden doktoranduszt, doktorjelöltet a szervezet kötelékébe, hogy együtt építhessük tovább a szervezet jövőjét, melynek jelmondata kifejezi lényegét:

„Közösség a tudományért.”

A konferencia nem jöhetett volna létre a szervezők és támogatók aktív közreműködése nélkül. Ezúton is köszönetünket fejezzük ki házigazdáinknak, az Miskolci Egyetem munkatársainak, az egyetem doktorandusz önkormányzatának, a DOSz tudományos osztályainak, munkatársainak és titkárságának a hatékony együttműködésért, mely nélkül nem sikerülhetett volna ilyen magas színvonalon megrendezni az idei tudományos összejevetelt. Köszönettel tartozunk továbbá támogatóinknak is: az Emberi Erőforrások Minisztériumának, a Nemzeti Tehetség Programnak, Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzatának, a Miskolci Egyetemnek, továbbá a Magyar Mérnöki Kamarának, a Magyar Ügyvédi Kamarának, az AGRIA Telecom Kft.-nek, Aluivent Zrt.-nek, EGIS Zrt.-nek, a Michelin Hungária Aroncsyártó Kft.-nek és további támogatóinknak.

Reméljük, hogy a XX. Tavaszi Szél Konferencia idén is maradandó, pozitív emlékeket hagyott mindenkiben, az ott szerzett tapasztalatok és új tudományos információk hasznául szolgálnak majd a résztvevők és ezáltal a magyar tudomány és a felsőoktatás számára.

További szakmai sikereket és kellemes olvasást kívánunk minden kedves Olvasó számára!

Sopron, 2017.10.25.

Üdvözlettel:

Dr. Keresztes Gábor
szerkesztő

Irodalomtudományi szekció

RECYCLING THE TREE OF LIFE IN ZADIE SMITH'S *NW*

Biró-Pentaller Anna

Eötvös Loránd University, PhD student, bpanna@caesar.elte.hu

Abstract

In the beginning of Zadie Smith's 2012 novel, one of the protagonists sits in her garden next to a tree. It is at this early stage when the symbol of the tree is introduced, even though it may seem marginal at the time. A few pages later the layout of the text forms a tree as well, which becomes a mythical symbol: the stream of consciousness of the character evokes the tree of Eden and the Fall in Genesis. Moreover, the tree can also be viewed as a symbol of continuity and of hierarchical thinking if one considers family trees, syntax trees or phylogenetic trees. As opposed to postmodernist thinking, which was skeptical of stable meaning and indicated a rupture between personal histories and metanarratives, the symbol of the tree in the novel suggests stability because of its center and roots; it also represents a mythical base due to the Biblical reference and a new kind of relationship between past and present. I will argue that the symbol of the tree is extended to the whole of the novel, which then forms an organic relationship between past and present itself. I will explore the significance of this symbol in the novel, which otherwise depicts an "age of total rupture" – as many critics claim – due to its loosely connected storylines, apparent discontinuity and hybridity that characterize the novel at first sight. Furthermore, I will explore the significance of these gestures in the context of the shift from postmodernism to post-postmodernism.

Keywords: authority, postmodernism, modernism

Zadie Smith's 2012 novel seems to be a tale of disrupted continuity and confined spaces on the surface, because of the episodic nature of the narrative, the loosely connected storylines of the main characters and the apparent diversity and fragmentation of the text. This is why several critics claim that *NW* depicts the fragmentation of our culture. However, the symbol of the tree is stressed immediately in the beginning of the novel, which suggests a connection between past and present, "heaven and earth," providing a contrast with the fragmentation of the surface. It is in this context that I would like to discuss the significance of the symbol of the tree. I will demonstrate this by looking at first how the image of the tree is represented in the novel and then reflecting on how this symbol is extended to the whole of the novel. I will also consider the implications of the image of the tree in a postmodern context in order to see how the motif helps transcend the period style at the same time.

The novel consists of four main storylines, one of which is concerned with Leah, a 30-year-old woman of Irish descent, vegetating in her mediocre job but terrified of change. The second part of the book is about Felix, a former drug addict trying to start a reformed life with his girlfriend. The third concentrates on Natalie – originally called Keisha Blake – Leah's old friend who has become a successful barrister, and the last one is about Nathan, the criminal who used to be the popular kid in primary school. What connects these four characters is that they grew up in the same district and attended the same school. The novel's significant themes are the inaccessibility of the Other; moreover, *NW* is also concerned with determinism: to what extent are people determined by where, when and in which family they were born and raised. Even though fragmentation and determinism are very significant themes, I would like to focus on the significance of the symbol of the tree in a postmodern context.

The image of the tree appears immediately in the beginning of the novel, since the narrative starts with Leah sitting in the (shared) garden under an apple tree. The confined nature of the

garden and the impenetrability of rigid boundaries are emphasized even at this early point. At the same time the symbol of the tree transcends boundaries and creates the possibility of an all-encompassing connection, since the tree symbolizes a contact between opposites:

The alchemist saw the union of opposites under the symbol of the tree . . . the symbol of the cosmic tree rooted in this world and growing up to heaven – the tree that is also man. In the history of symbols this tree is described as the way of life itself, a growing into that which eternally is and does not change; which springs from the union of opposites and, by its eternal presence, also makes that union possible. [1: 109-110]

Moreover, the roots of the tree symbolize our own roots, the relationship between our bodies and the earth and the stages of life and death [2].

At one point in the beginning of the novel the text takes the form of a tree in which Leah's thoughts are intermingled with random stimuli and the description of the tree:

Apple tree, apple tree.
Thing that has apples on it. Apple blossom.
So symbolic. Network of branches, roots. Tunelling under.
The fuller, the more fruitful.
The more the worms. The more the rats.
Apple tree, apple tree. Apple. Tree. Which way is forward? Tick, tock.
Three flats. One apple tree. Freehold, leasehold. Heavy with seed.
In the treetop. When the bough breaks, the baby will
Dead man's ashes. Round the roots, in the roots?
Hundred-year-old apple tree.
Sitting on your laurens. Under an apple tree. Have a little boy?
New branches. New blossom. New apples. Same tree?
Born and bred. Same streets.
Same girl? Next step.
Appletreeapple
Trunk, bark.
Alice, dreaming.
Eve, eating.
Under which nice girls make mistakes. [3: 28]

This tree, described in the shape of a concrete poem, immediately reminds one of the tree in the Garden of Eden, since not only the typography of the text, but also the open references to Eve invite the reader to do so, and in this way the symbolic nature of the tree is clearly highlighted. (Leah's ironic comment is a reference to this: "So symbolic.") At one point Leah asks: "Which way is forward?" [3: 28]. **Her question along with the level lines of the text delineate a horizontal axis along which one can move.** At the same time, the tree symbolizes a vertical connection. This is why the tree appears as a coordinate system of space and time that offers the possibility for a point of connection.

This coordinate system establishes a relationship not only between past and present, but also between space and time. This impression is further strengthened by objective correlatives at first sight only indirectly connected to the tree motif. At the beginning of the narrative Leah and Natalie visit the local parish church which creates the following impression: "Out of time, out of place. . . . It is eleven thirty in the morning, in another century, another England" [3: 69]. As the two young women enter the church and proceed they also move back in time, this way forming a close relationship between spatiality and temporality. Later the focus is shifted on the materiality of the "time-travel" experience: the point of contact between past and present becomes tangible, sensuously perceptible. As the characters are approaching the

church, the narrator notes: “A path threads through the shady graveyard, the Victorian stones marking only the most recent layer of the dead. Natalie manoeuvres the buggy over uneven ground” [3: 69]. This statement places the various strata of the past more or less on the same level with the characters walking over them. Leah even takes a step further by “touching” the past: “Her fingers brush the taller monuments, a broken stone urn, a crumbling cross. . . Leah leans against a stone as tall as herself” [3: 70]. The proximity and tangibility that is demonstrated here suggests intimacy with our roots and the relationship with our past, or, at least it bears the possibility of this kind of connection.

Something similar occurs when Natalie and Leah enter the church and encounter a representation of the black Madonna: “*The Christ Child* it says on the sign, his arms stretched out at either side, *his hands big with blessing* it says on the sign, but to Leah there seems no blessing in it. It looks more like accusation. The baby is cruciform; he is the shape of the thing that will destroy him. He reaches out for Leah. He reaches out to stop any escape, to the right or to the left.” [3: 72] The black Madonna represents timelessness, our Judeo-Christian heritage, along with a point of certainty, even though it is the child Christ who reaches out to Leah. It seems to be an attempt to establish a connection between them, which obtains a negative overtone. This quotation, however, is linked more directly to the symbol of the tree, since the cross itself is the “tree of life,” as according to Christian faith it is Jesus Christ’s crucifixion and sacrifice that makes the relationship with God and heaven possible for people. **Despite the negative overtone, several such attempts at establishing similar connections appear in the text.**

The tree-related images along with the relationship between past and present are closely connected to Christian culture. There are explicit references to Eve, the tree of the knowledge of good and evil, which emphasize the relationship with our western cultural heritage.

As I have demonstrated, the significance of the tree is apparent right from the beginning of the text; however, its relevance exceeds the above mentioned images, because, to my mind, the symbol of the tree is extended to the whole of the novel. The first evidence of this is the novel’s maximalism. Trey Stecker notes in his 1998 article titled “Ecologies of Knowledge” that several contemporary writers produce encyclopedic narratives. These include a diversity of specialized knowledge, such as biology, chemistry or economics. Novels of the maximalist type are characterized by an excess of information and the ambition to mobilize a wide range of extraliterary discourses in order to explore the world and make sense of its social relations [4: 161-162]. *NW* seems to fit such maximalist characteristics, since the text is rich and encyclopedic, incorporating the terminology of several disciplines, such as law, philosophy, literature, history, biology, anthropology.

Moreover, there are URL links in the text which produce actual results when typed in the search engine. However, these often lead to nonexistent places and travel routes.¹ Wendy Knepper claims that “the text plays with the theme of the virtual, embodiment and the (dis)connected society through the virtual, broken links that lead nowhere and others that provide access to rich and varied sources of reflection” [5: 122]. The reader may perceive how *NW* takes maximalism a step further: it not only incorporates several discourses and wishes to analyze the complex social relations of contemporary London, but also includes and plays with virtual spaces. By the digitalization of the reading experience – namely googling

---

¹ Such an example would be the following link

<https://www.google.hu/search?client=safari&rls=en&q=kirkegaard&ie=UTF-8&oe=UTF-8> which is the title of the section about the difference between a „moment and instant”. [? 254] There is also walking directions for these two locations:

“From A to B:

A. Yates Lane, London NW8, UK

B. Bartlett Avenue, London NW6, UK” [38]

links and allusions – the reader becomes involved in this inclusive narrative as well. This kind of comprehensiveness may remind one of the tree’s roots.

Furthermore, the textual embeddedness of the narrative is overtly emphasized, which may remind the reader of the tree’s roots as well, and it also supports one’s impression that the symbol of the tree is extended to the whole of the novel. Even if one is not familiar with certain references, they are displayed purposefully in a way so that the reader recognizes them. Moreover, allusions lead to further allusions. One such example is when Leah and her husband listen to music: in the beginning of the paragraph Bob Dylan is mentioned and after a few lines the reader can also “listen” to it: “Remember me to the one who lives there. She once was a true love of mine.”² These two lines are also present in the song of Paul Simon and Art Garfunkel titled “Scarborough Fair” which was based on an English folk song.

More to the point, the third part of the novel consists of short, numbered episodes concerning Natalie’s life all of which are also given titles. Most titles carry an evident literary or historical reference, this way forming a connection between the past and the present of the narrative. Such an example would be section number 79 titled “The end of history”: “When Natalie now thought of adult life (she hardly ever thought of it) she envisioned a long corridor, off which came many rooms – each with a friend in it – a communal kitchen, a single gigantic bed in which all would sleep and screw, a world governed by the principles of friendship.” [3: 212] The title of this paragraph brings Francis Fukuyama’s well-known book to mind. The section deals with Natalie’s ideals concerning adult life: she imagines living in a commune surrounded by friends, since one does not have a choice when it comes to their family members but they can choose their friends. In her ideal world traditional bonds are dissolved and new ones come into existence, in which she can exercise her free will. (In a way this runs parallel to Fukuyama’s thinking, since “traditional continuity” – or the traditional family model – is disrupted here. [6: xii]) This kind of embeddedness brings to mind the roots of the tree, which are connected with the foliage, even if indirectly: to my mind, this is how *NW* connects the past with the present.

At one point past and present are not only related, but also appear on the exact same level:

A great hill straddles *NW*, rising in Hampstead, West Hampstead, Kilburn, Willesden, Brondesbury, Cricklewood. It is no stranger to the world of letters. The *Woman in White* walks up one side to meet the highwayman Jack Sheppard on the other. Sometimes Dickens himself comes this far west and north for a pint or to bury someone. Look, there, on the library carpet between the Science Fiction and Local History: a knotted condom filled with sperm. Once this was all farm and field, with country villas nodding at each other along the ridge of this hill. Train stations have replaced them, at half-mile intervals. [3: 54]

Allusions appear to be made purposefully perceptible in this passage as well: true, one could easily miss *The Woman in White* reference if one is not familiar with Wilkie Collins’s novel; however, due to the capital letters the reader immediately recognizes it as a book’s title. Moreover, Dickens comes this far in the Present Simple tense, whereas the next sentence appears to be markedly contemporary. Fredric Jameson’s statement about E.L. Doctorow’s novel is highly relevant here, which is included in the American critic’s *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*:

[T]he first version of *Ragtime* positions us explicitly in our own present, in the novelist’s house in New Rochelle, New York, which at once becomes the scene of its own (imaginary) past in the 1900s. This detail has been suppressed from the published text, symbolically cutting its moorings and freeing the novel to float in some new world of past historical time whose relationship to us is problematical. [7: 21-22]

---

² Bob Dylan: Girl from North County

What was suppressed in *Ragtime* is exactly what occurs in *NW*: past and present appear to be projected on each other; they seem to be on the same level, which implies an intimate connection. **Instead of emphasizing the problematical nature of our relationship with past historical time, it suggests quite the opposite. The symbol of the tree creates the impression of continuity and an organic relationship between past and present; moreover, it functions as a coordinate system that provides a point of reference.** It is the image of the tree that creates an underlying cohesion to the fragmented stories of separate identities (even though the focus remains on the individual).

Furthermore, the symbol of the tree not only creates the possibility of cohesion, but also transcends its culture-specific nature. As I have demonstrated, the image of the tree was closely connected to the Judeo-Christian cultural heritage in the beginning of the novel. However, as the symbol of the tree was extended to the whole of the novel, it became universal as well: to my mind, the image of the tree developed into an archetype. Jung notes in *The Archetypes and the Collective Unconscious*:

A more or less superficial layer of the unconscious is undoubtedly personal. [. . .] But this personal unconscious rests upon a deeper layer, which . . . is inborn. This deeper layer I call the *collective unconscious* . . . [which] is not individual but universal; in contrast to the personal psyche, it has contents and modes of behavior that are more or less the same everywhere in all individuals. The contents of the collective unconscious are known as *archetypes*. [1: 3-4]

The quotation suggests a move from the personal towards the universal, which is reflected by the novel's representation of the tree.

However, the universality and cohesion the tree represents raises several crucial questions. What is the significance of the continuity represented by the tree? Why is it pertinent that an organic relationship seems to be formed between past and present? I would like to discuss these questions in the context of postmodernism.

Mark Poster claims in his book *Foucault, Marxism and History: Mode of Production versus Mode of Information*:

Foucault does not narrate the evolution of the past; . . . [he] is not an historian of continuity but of discontinuity. Foucault attempts to show how the past was different, strange, threatening. He labors to distance the past from the present, to disrupt the easy, cozy intimacy that historians have traditionally enjoyed in the relationship of the past to the present. [8: 74]

According to Foucault, the past should be broken off from the present in order to demonstrate the foreignness of the past – this way relativizing the legitimacy of the present [8: 74]. For Foucault, history is a form of knowledge and that of power: history makes it possible for us to domesticate the past by knowing it. He claims that when writing history an individual forms a certain truth in his or her consciousness about the past which he represents in writing. Foucault does not claim that this effort is illegitimate, but it “is an active, willful working on materials. It is a creation, a fiction, in the full sense of the term, one which, . . . produces a discourse with a set of meanings that acts upon everyone who comes into contact with it” [8: 76]. Thus the emphasis is on the alienation of the past from the present.

Mark Poster also aptly claimed that contemporary history is “in splinters” which resonates with Fredric Jameson's statement about postmodernism in general: “If we do not achieve some general sense of a cultural dominant, then we fall back into a view of present history as sheer heterogeneity, random difference, a coexistence of a host of distinct forces whose effectivity is undecidable” [7: 6]. The emphasis here is on heterogeneity and the coexistence of contradictory impulses in the postmodern era: but how is this manifested in history? Jameson claims that ““modernist history”” is the first casualty [...] of the postmodernism period” [7: xi] and that it disappeared without a trace. By “modernist history” he means dialectical history and the metanarrative of continuous progress. Beginning with the

Enlightenment, the future became a point of reference, as people believed that by way of continuous progress humankind could achieve its ultimate goals: prosperity and freedom. Even science was legitimized by these claims and it served to further the cause of betterment. However, the events of the twentieth century, particularly the two World Wars, shattered the ideals of rationality and the progress of humankind. Since it became impossible to relate to the metanarratives of progress and the ideal of rationality, the past itself became modified: “what was once, in the historical novel as Lukacs defines it, the organic genealogy of the bourgeois collective project . . . has meanwhile itself become a vast collection of images, a multitudinous photographic simulacrum” [7: 18]. Jameson claimed that organic genealogy became a vast collection of images and simulacra; however, one could also ascertain that modernist history ended up being a multitude of competing texts. If the past is alienated, distanced from the present, it cannot be accessed, only with the help of texts, which are, as Foucault showed us, an individual’s willful working with materials. Moreover, postmodernism is also characterized by a crisis in historicity: “The authenticity of the gesture, however, may be measured by the evident existential fact of life that there no longer does seem to be any organic relationship between the American history we learn from schoolbooks and the lived experience of the current multinational, highrise, stagflated city of the newspapers and of our own everyday life” [7: 22]. The fragmentation portrayed here characterizes our present as well. However, the novel does seem to suggest that the need for unity and continuity has arisen. Even though the relationship between past and present that was portrayed by *NW* is in contradiction with the fragmentation and insecurity of postmodernism; at this point, I would like to emphasize that this connectivity that I have discussed is not what strikes the reader at first sight.

David Marcus states that *NW* portrays a world where “[w]e are not the sole authors of the dictionaries that define us; in fact, we are not, even part, the authors of who we are. . . . Claustrophobia, rather than hysteria, predominates; the psychic traumas of closed-in spaces rather than those anxieties of freedom” [9: 70]. Closed-in spaces and impenetrable boundaries do seem to characterize the novel at first sight, which is also in line with the structure of the narrative, which consists, as noted above, of four storylines that are – apart from some moderate overlaps – separate from each other. Some critics pointed out that the novel seems to be falling apart, because the four storylines would not hold together. When looked at as a whole, it may be difficult indeed to ascertain what provides cohesion to the text. Furthermore, the conclusions of each storyline are not particularly optimistic either: Leah is consumed by the poverty around her, and her unwillingness to change. Natalie engages in an extramarital liaison and loses her husband as a result. Felix is mugged and murdered on his way home when he has less than thirty pounds in his pocket. All of these strengthen the claustrophobia, fragmentation and traumatic nature of the text. Ged Pope even claims that in *NW* Smith loses the prodigious detailing, everyday abundance and vast cast of *White Teeth* and presents *NW6* instead as a tightly proscribed area that is only seen as a place that can entrap, or which must be escaped, and which fails to provide individuals with the ballast of a real place, with a sense of continuity, personal and familial tradition, a sense of belonging. [10: 172]

However, as David Marcus claims, Zadie Smith was one of a “new generation [that] sought to rebuild the world rather than deconstruct it. . . . [T]he new group tried to map out more local, more empowering connections: to mine the present for those rare, fragile moments of contact.” [9: 67] Such moments of contact, experiences of continuity and belonging appear in the novel at times, despite its fragmented tendency. For example, at one point Natalie attends a Sponsorship Night dinner, when an old judge’s speech enthralls her: “The idea that her own existence might be linked to people living six hundred years past! No longer an accidental guest at the table - as she had always understood herself to be - but a host, with other hosts,

continuing a tradition” [3: 216-217]. The last scene of the novel seems to be one such moment of contact as well. The characters are all gathered in the garden, under the apple tree which featured in the opening pages and which reintroduces and strengthens the symbol of connectivity I have discussed. Moreover, the four storylines seem to converge in this last scene, in which Natalie and Leah decide to call the police to report Nathan as Felix’s murderer – this way engaging in a collective action and binding the four parts of the novel finally. I would say that Ged Pope was right in observing that NW6 appears as a tightly proscribed area of entrapment; however, it is to be added that the novel also presents an underlying, but very powerful sense of connectedness that countervails the fragmentation and hopelessness of the surface.

In conclusion, the symbol of the tree appears at first in localized images in the beginning of the novel, which are specifically connected to Judeo-Christian culture. The representation of the tree does not alienate the past from the present: it functions as a coordinate system that provides a point of connection between past and present, this way superseding the fragmentation of postmodernism. The symbol of the tree, however, exceeds its culture-specific nature and is extended onto the whole of the novel and thus interweaves the text. This way the tree becomes a universal symbol that is independent from cultures, and which creates an organic relationship between past and present, an all-encompassing foundation that contradicts the disintegration of the plotlines and the text itself.

References

- [1] Read, H., Fordham, M., Gerhard, A., & McGuire, W. (Eds.). *The Collected Works of C. G. Jung* (Vol. 9). Princeton: Princeton University Press. 1969.
- [2] *The Spiritual Path*. 2013. Letöltve 2017. március 29-én:
<http://thejungian.com/2013/03/01/trees-depict-the-living-structure-of-our-inner-self/>
- [3] Smith, Z. *NW*. London: Penguin Books, 2012.
- [4] Dawson, P. *The Return of the Omniscient Narrator*. Columbus: Ohio State University Press. 2013.
- [5] Knepper, W. *Revisionary Modernism and Postmillennial Experimentation in Zadie Smith’s NW*. In P. Tew (Ed.), *Reading Zadie Smith: The First Decade and Beyond*. London: Bloomsbury. 2013. pp. 111-126.
- [6] Fukuyama, F. *The End of History and the Last Man*. New York: AvonBooks. 1993.
- [7] Jameson, F. *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*. London: Verso. 1991.
- [8] Poster, M. *Foucault, Marxism and History: Mode of Production versus Mode of Information*. Polity Press. 1984.
- [9] Marcus, D. *Post-Hysterics: Zadie Smith and the Fiction of Austerity*. *Dissent*, (Spring) 2013. pp. 67-73.
- [10] Pope, G. *‘I Tried to Work out where I was’: Contemporary Suburbia*. In *Reading London’s Suburbs: From Charles Dickens to Zadie Smith*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 2015. pp. 163-202.

Reviewer: Dr. Habil Ákos Farkas, associate professor, Eötvös Loránd University

FOUCAULT'S RELATION TO THE PHILOSOPHICAL DISCOURSE[†]

Péter Fejes

University of Debrecen, Faculty of Humanities, Doctoral Program in Human Sciences in the Subprogram of Modern Philosophy, PhD student, fejes.peter@arts.unideb.hu

Abstract

The aim of this paper is to concentrate on Michel Foucault's relation to *philosophy as a discipline* by tackling with an unresolved issue; namely, his comments on the history of philosophy. The theme under scrutiny is inseparable from his theory of the authorship, consequently, the status of the philosophers in the discipline of the so-called philosophy. First of all, we need to explore why is the status of the philosophy as a discipline is problematic for Foucault. As the following study will show, with respect to certain and crucial principles the traditional philosophical perspective are diametrically opposed to the Foucauldian archaeology and genealogy. However, the applied alternative methods can be observed from a philosophical point of view and also many hints in Foucault's texts show the relation between his and the philosophical tradition. Bearing in mind Foucault's seemingly critical attitude towards philosophy, the paper suggests an operational distinction in his writings between philosophy as a praxis and as a discipline. In the second section the study concentrates on the second usage. The paper examines Foucault's unknown idea about the mode of existence of the philosophical discourse by means of his concept of the author. In the *What is the Author* Foucault outlines a typology concerning the foundation of discourses. This typology is based on the transdiscursive position of the founders. After the discussion of the problems of the division, the paper analyses Foucault's concept of the philosophical discourse. By the study of Foucault's interpretation on Aristotle the first conclusion ensues that, his typology inconsequently classifies philosophy as a discipline because philosophy has, at least, one characteristic in common with discursivities; i. e. the principle of "return to". Additionally, when Foucault interprets Aristotle, he does not only treat his texts as a singular philosophy but also as the founding act of the discourse. Thus, he does not regard them as a memento of an individual philosophy rather he considers them as the origin of a specific kind of discourse. In that way, nevertheless, the transdiscursive position of the founding act is qualified as the transdiscursive position of the discursivities. The second consequence of the paper will be that, when Foucault, as everybody else who comments or does philosophy, takes into account a philosopher or the foundation of the discipline he himself occupies a reciprocal position as well, consequently, he stands inside of the philosophical discourse even if he tries to stand aside from the criticized "idealist" tendencies of the philosophical discourse.

Keywords: history of philosophy, theory of authorship, genealogy of discourses, Foucault, commentary position.

---

†

SUPPORTED THROUGH THE NEW NATIONAL EXCELLENCE PROGRAM OF THE MINISTRY OF HUMAN CAPACITIES

1. Foucault's objections against 'philosophy'

1.1 Foucault's theoretical position

Foucault's critical attitude towards *philosophy as an academic praxis* is regarded as an evident theme in the literature. [1, p. 362.] There are so many loci in his writings and his interviews in which he was desperately trying to get rid of the stigma of being a philosopher. He says that "*I don't regard myself as a philosopher. What I do is neither a way of doing philosophy nor a way of discouraging others from doing philosophy.*" [2, pp. 240–1] According to this utterance, Foucault *seemingly* acting as a neutral outsider, however, as the interview shows, however, he adds that he was deeply indebted to the texts of Bataille, Nietzsche, Blanchot and Klossowski since these thinkers keenly investigated the 'unlivable' limit experiences which wrench "*the subject from itself, of seeing to it that the subject is no longer itself, or that it is brought to its annihilation or its dissolution.*" [2, p. 241.]

There is the undoubted fact that Foucault had serious problems with those tendencies of the western thinking which was determined at the same time to uphold the tenet of continuity and the activities of limitation and exclusion in the economy of discourses. In the case of the latter, Foucault sensibly argues in favour of the strong and obvious connection between the different procedures, via the spontaneous and rambling discourses can be controlled, and the well-known transcendental-philosophical themes such as ideal truth and the denial of the specific reality of discourse in general. He concludes that "*[t]hus in a philosophy of the founding subject, in a philosophy of originary experience, and in a philosophy of universal mediation alike, discourse is no more than a play [... that] never put anything at stake except signs. In this way, discourse is annulled in its reality and put at the disposal of the signifier.*" [3, p. 66.] Foucault contends that under this apparent *logophilia* a certain dismay is hidden and the aim of all the mentioned procedures is to remove the discourse from its most dangerous parts. So in truth, there is a strong *logophobia* in our culture against the events of the spontaneous speeches. That is the reason why the French thinker comes up with his proposals concerning these widespread preconceptions.

In his famous inaugural lecture, *The Order of Discourse*, Foucault laid down four methodological consequences of his theoretical commitment. Firstly, he speaks about conditions of possibility instead of signification. Secondly, Foucault is deeply committed to regularities while he goes against originality since it is only an old prejudice that prohibits that the events of the discourse could be resolve into a play of pre-existing significations. Thirdly, he treats the discourses as discontinuous practices instead of a vast unlimited speech. Finally, he impels us to regard principles, traditionally seen the sources of discourses, like the principle of the author or discipline, as a negative action and a rarefaction of discourse. [3,p. 67.]

The another reason for the novelty of his work is found in the extremely rich source material to which the Foucauldian methodological principles was applied systematically. Considerable documentary records and archives were presented in all of his works. He tried to avoid the interpretation of the great philosophers of an era in the course of describing the conceptual framework of a historical period. For this purpose, nevertheless, he had to contrive his own exegetic strategy, the project of the pure description of discursive events. This method focuses on a finite number of formulated linguistic sequences instead of the possible construction of all potential statements, that is why the Foucauldian discourse analysis is directly concerned with the materialised statements (*énoncés*) of a culture, in other words, the *archives* of our discursive practices.

On the other hand, Foucault does not accept the pure description of discursive events of the history of thought. The latter method tries to rediscover, beyond the discourses intentions, conscious or unconscious activities of an author or the impact of the so-called *Zeitgeist*. The

main problem with the history of thought is that it duplicates the discourse. It is evidently an *allegorical* exegetic strategy that means it is unable to grasp the statements in the exact specificity of their occurrence. According to the French thinker, it is completely needless to search for a latent discourse under the manifest surface since, in order to respect the exclusivity of a discourse, we are absolutely able to analyse the specific existence that emerges in a formulated and limited sequence of statements. [4, pp. 29–31.] In short, Foucault places central emphasis on to work out a method that is apt for determine the conditions of existence of the realized statements and simultaneously apt for establish their correlations with others rather than following the conventional philosophical interpretations which usually comes up with the authors' intention; by means of this principle, the transcendental unity of a discourse could be maintained.

1.2 Philosophy as a discipline and as a praxis

It would be mistaken to declare, based on the outlined paragraphs, that Foucault's 'subversive ideas' on the topic were not relevant to the philosophy. He was discussing the documents of the past with a brand new technique that helped him to portray differently the sciences and the cultural practices of the western societies. From my point of view, his distanced position against the *philosophy as a discipline* was mostly due to the contemporary definition of the term 'philosophy'. If the philosophy is severely restricted to be one of the last refuges of the themes and strategies that Foucault, as we have seen, bitterly criticised, it is hard to imagine that he would be called legitimately 'philosopher'. But it would be nonsense to declare that the Foucauldian archaeology has nothing to do with philosophy. On the contrary, it falls under the control of theoretical standpoint that challenges the fundamental principles of the discipline. Foucault commented retrospectively on the relation between his works and the philosophical jargon as follows: "*I made philosophical study [... that] essentially based on a certain use of a philosophical vocabulary, game and experience, to which I was, moreover, completely devoted.*" [5, IV. p. 697.]

Nevertheless, he continued his avowal with the following words: "*It is certain that now [in the eighties] I am trying to disregard this form of philosophy [...]. It seems to me that in [my earlier works], many things that were implicit could not have made explicit because of the way I posed the problems.*" There are two reasons behind this shortcoming. The first reason is that, as Foucault puts it, he considered the problem of the truth and power without considering the problem of the individual behaviour. The strongly connected second reason is that, Foucault set forth an alternative version of *philosophieren* at the end of his career that considered philosophy as a self-transforming practice, an *askesis* of thought in which philosophy became one of the activities that take part in the '*penser autrement*' beside literature. He thought, eventually, that the truth in the modern philosophies was reserved in order to acknowledge the structures of our cognition and, excluding the practices of the care of the self from the legitimate field of discipline. [6, p 20.] Thus, we can state that, Foucault properly appreciated the philosophical experience in case when it requires a sweeping change of our thought or when it reveals the possibility of establishing alternative relations to our subjectivity by means of 'ascetical' practices.

In that perspective, when philosophy is not only considered as a discipline or a kind of discourse but, as a jumping-board of our conventions and as a constant work on ourselves, it is understandable that Foucault preferred to call himself as an 'experimenter' instead of "philosopher". Therefore, the French thinker qualified his previous books as experiences "*An experience is something that one comes out of transformed*" he said. [2, p. 239] In sum, Foucault tried to practice philosophy as a limit-experience of thought rather than a procedure for developing general systems of ideas. That is why we should distinguish two dimensions of philosophy when we reflect on his vocabulary; on the one hand, we have to consider

philosophy as a practice and, on the other, as a discipline to which the oeuvre of the earlier philosophers (i.e. the history of the discipline) and the common themes and guiding principles of composition belong.

In light of all these, I would like to pin down that it is not a really correct interpretation if we cover the tracks of all possible hints on philosophy in the texts of the French thinker. Conventional comparative studies are based on direct or indirect references between authors. In case of Foucault, we can find many books about the connection with his thinking with a former thinker. For example, Timothy Rayner interprets Foucault's famous indication on Heidegger [5, pp. 703–4.] as follows: "*at the time of his demise, Foucault was beginning to articulate the important and long-obscured relationship between his critical practice and the philosophical tradition.*" [7, p. 6.] I disagree with this claim, since there are enough reliable indications through which it is possible to reconstruct Foucault's view on the philosophical tradition. I am going to offer an alternative itinerary through which it seems possible to describe Foucault's ideas about the history of the philosophy as a discipline. For the sake of completeness I would like to propose two main ideas: 1) Foucault's following suggestions were left unfinished; 2) these suggestions present only Foucault's critical and not the whole attitude towards philosophy.

2. A reconstruction of Foucault's idea on the mode of existence of the philosophical discourse

2.1 The shift of the typology of discourses

To reconstruct Foucault's view on philosophy as a discipline, we need to find an alternative way to his oeuvre. In the *What is the Author* Foucault accomplishes Roland Barthes' prophetic vision of the status of the author in our culture, [8] in saying that "*[i]t is not enough [...] to repeat [...] that the author has disappeared [...] we must locate the space left empty by the author's disappearance [...] and watch the openings that this disappearance uncovers.*" [9, p. 105] At the end of his careful analysis, Foucault concludes that the name of the author is a function that is not assigned to every kind of texts which has an impact differently to the discourses. Furthermore, it seems, though, that the author function is defined by a spontaneous attribution of a speech to its producer, but it is only a nebulous conception, because, on the contrary, we have to unite them by a series of complex operations. Finally, he declares that the name of an author does not refer purely to the writing individual instead, it can initiate at the same time several subject-positions that can be filled by various kind of individuals. [9, p. 113]

The following section of the *What is the Author* is concerned with an additional problem of this subject. [9, pp. 113–117] Foucault tries to put forward a few ideas on the authors who are responsible for a tradition or a discipline. He pins down that these authors play, among others, 'transdiscursive position', and he calls them 'founders of discourse'. Foucault gives us a few examples: Homer, the Church Fathers, the first mathematicians, Galileo, Newton and Aristotle. They are all, according to him, authors of a specific kind of discourse: epic, theology, mathematics, mechanics, physics and philosophy. As Foucault puts it, a founder of a discourse or a tradition opens the way, by means of his or her works, for a certain number of rules that are potentially decisive for the posterity. The work of a founder, thus, may be considered as the model for the subsequent works, however, it does not mean that the discourse would be simply restricted to repeat the manner of expression and the laws of the founder. Conversely, the founder with his or her texts makes possible also opposing statements from what he or she had said. His texts solely configure the framework of a specific mode of a discourse that will surely change in different aspects in the future.

On the other hand, Foucault identifies a different type among the founders. He has an idea that during the nineteenth century, concerning its transdiscursive position, another sort of

author appeared. The ‘founders of discursivity’ (Freud and Marx), as Foucault calls them, can be characterised, as the founders of the sciences, by the fact that they have developed the rules of the formation of other texts. Otherwise, the founding act of a discursivity is heterogeneous in relation to its consecutive transformations. Contrary to the foundation of a discipline, firstly, the foundation of a discursivity cannot be seen as a careless generalisation that could be restricted or reformulate, moreover, it cannot be reintroduced within the system of those significant alterations that derive from it. Secondly, when one tries to define a type of discursivity, one necessarily establishes a hierarchy within the propositions and principles of the foundation. Finally, the doubtful propositions in the case of a discursivity is not claimed to be ‘false’ they are declared ‘not pertinent’ in allusion to their inessential position in the established order of the actual interpretation. *“In other words, unlike the founding of a science, the initiation of a discursive practice does not participate in its later transformations.”* [9, p. 116] The validity of a proposition in the case of a discursivity, thus, is defined in relation to the oeuvre of the founding author, albeit in case of a science the propositions of the founder are validated in relation to the intrinsic structure and scientific standards of the science itself.

A very important difference between the two types of transdiscursive position, according to Foucault’s typology, is found in the mode of approaching to them, in other words, in that mode of how the subsequent authors refer to the works of the founder. (Unfortunately this part of the lecture was not translated into English.) [5 I, 807–9.] In case of the discourses one may rediscover the founding texts from the actual forms of the knowledge making perceptible a figure that has been blurred; or re-actualise them reinserting of a discourse in a field of generalisation, application or transformation which is new to him. On the contrary, the texts of the founders of the discursivities are concerned with the so-called “return to the origin”, that is to say, a discursivity exists and transforms by means of constant oblivions, however, the founding act cannot be forgotten. The fact that one can return to the origin, can contribute to analyse and reduce the oblivions of the competing interpretations, though, it is important to notice that these oblivions are constitutive for the mode of existence of the discursivity. Accomplishing this hermeneutic strategy, one can note that the founding texts do not contain the meanings that a particular interpretation has transmitted, but there is a lack in the texts that was filled in erroneously. Foucault concludes the following: *“[t]his return, which is part of the discursive field itself, never stops modifying it.”* [9, 116] While a reexamination of a text that founds a discipline or a discovery of an unknown text of a founder of that kind may modify our knowledge of the particular science, however, it will never change it. On the other hand, the reexamination or a new text of the founder would affect the whole discursivity.

As outlined previously, Foucault’s typology of the discourses tries to classify them based on the transdiscursive position of their authors. The chosen path of the lecture is not opposed to the discourse analyse which tries to describe the regularities in the existence and the transformation of discursive events and discursive formations. When Foucault speaks about the author-functions, his aim is to outline those noticeable effects which occur naturally in the discourse by the author-operator. When Foucault examines the relation of the tradition or discursivity to its founder it is not the originality at stake, to the contrary, he is interested in the regularities that sprang into existence with a certain author who serves up to now as a point of reference for a whole discourse. However, there are at least three main challenges about this typology to which it is hard to satisfactorily respond: is it correct to name only a class of founders; is the Foucauldian typology at least coherent; why should we consider Aristotle as the founder of the philosophy while he was not the first “philosopher” in the history of the discipline. I am going to start with the first challenge and then I will examine the second and the third simultaneously.

2.2 In the defence of the typology

As we have seen in the sections above, Foucault splits into only two groups of the discourses. One could deem this typology rough-and-ready for external reasons. The first objection is that, it is foredoomed to failure to label very different kind of discourses, such as particular genders of literature and sciences and so on, as one. It would be well advised, because of this, to read up the subject matter in order to know whether Foucault's scheme can be vindicable or not. Furthermore, it comes natural to Foucault to insulate the founders of discursivities from the rest, if his characterization would be appropriate, it could not rule out the possibility that discourses from the other category come into being during the nineteenth and twentieth centuries as well. Additionally, this objection meets the kernel of the classification due to the fact that Foucault based it firmly on the transdiscursive position of the authors; which necessarily entails different sort of relation to the founding texts. It raises two questions: what is meant by 'transdiscursive position' and which authors can be part and parcel a transdiscursive position? Finally, it is undoubtful that Foucault was principally and well acquainted with the characteristics of the "Author" of the nineteenth century, in one way or other, the detriment of the former mode of existences of authorship. Although, this contingency should not imply the total assimilation of the former founding acts.

These are undeniably very severe critics, nonetheless, it is not impossible to defend the Foucauldian division at least in a few points. Referring to the first and the last objections, which are complementary to each other, I propose that different kind of discourses could not share certain functions or mode of existence solely due to their subject matter. As Foucault puts it, the real contrasts relevant to the various author-functions are found in their historical parameters such as the encompassing institutional system. [9, p. 113] It could easily happen to distant forms of discourses to offer similar positions to the writing individuals to occupy; let us remember what did he say in case of a treatise on mathematics. [9, 112] On the other hand, I do not consider Foucault's proposal as controversial or incomplete solely due to of its particular point of view which throws surely the case of the founders of discursivity into prominence. Every categorization needs a starting point for the inquiry through which the *interpretandum* could become transparent. By selecting a group that can be accurately defined, even if the grouping itself seems, at first glance, unusual, the remaining components or actors of the given domain can be better comprehended. In this regard we cannot deem Foucault's typology as wrong, on the contrary, we may say that the founders of discursivity, as the *logothetes* in the case of Roland Barthes for example, provided him indirectly with a good access to carry out his enumerative project. [10, pp. 3–10.]

My aim is to continue the analysis with the third objection in order to answer the second one. Foucault's main reason for his theoretical division is the transdiscursive position of certain authors. There are some authors who bequeath a theory, canonical texts that prove fundamental both for the subsequent events in a specific field and the following discussion about a particular theme. Those texts are qualified as important for a given culture and that is why they are repeated and commented through centuries or longer. Meanwhile Foucault in *What is the Author* predominantly concentrates on the transdiscursive position of the founders, in *The Order of Discourse* he develops a more detailed narrative about that specific function. He says "[t]here is not, on the one side, the category of fundamental and creative discourses, given for all time, and on the other, the mass of discourses which repeat, gloss and comment. Plenty of major texts become blurred and disappear, and sometimes commentary moves into the primary position. But though its points of application may change, the function remains; and the principle of differentiation is continuously put back in play." [3, p. 57.]

Thus, we can say that the transdiscursive positions could and used to be assigned to and be withdrawn from authors throughout history; this position can not be limited to the founders; it is just possible that it show up some commentary texts. It would be well advised to regard the foundation as a specific sort of event in the history of the discourses, as a peculiar invention (*Erfindung* in the Nietzschean sense of the word) and aleatory composition of long-acting regularities. However, it does not preclude that a given discipline or tradition may dispose of further well-known authors or commentators who would be responsible for new tendencies and local regularities within the broader domain. Foucault's view, by the same token, does not ruin the chance of the diversification of a given discourse. It merely acknowledges that there are founders who own incontestably a transdiscursive position by means of the fact that his or her texts produced imitable arrangements that gave place to an enduring tradition. That is why we cannot rule out the possibility that such kind of transdiscursive position would be attained in modern times as well. Attitudes changed and may change towards the authors, as Foucault shows it when he describes the modes of attribution of a text to an author. [9, p. 109.]

One could say that there should be other reasons than their ominous position for Foucault to highlighting Freud and Marx as founders of discursivity. In the course of a conference, Foucault talked about them and Nietzsche as the re-founders of the possibility of a hermeneutics after two centuries of critique of interpretation. [11, pp. 271–2.] Their interpretative techniques, identified by Foucault as shock effects, and with them “*we are perpetually sent back in a perpetual play of mirrors.*” [11, p. 272] However, this consideration actually accentuates the main argument about our very different sort of relation towards the founders of discursivities with the continuous return to the origin. To sum up the above argument in case of the external objections, I do not blame Foucault's special attention regarding the authors of the nineteenth century, but his over-homogenization considering the earlier ones seems to be questionable. Foucault, at least in case of the founders, appears indifferent toward special conditions, and projects the familiar twentieth century scene of the transdiscursive function to the earlier stage of the history of the function. Still his preceding analysis paid much more attention to the historicity of the authorship, but in case of the typology it may be completed with other investigation on the topic, for example, with the historical analysis of Antoine Compagnon. [12]

2.3 *On the foundation of the philosophy*

The remaining two objections are conjoined since we can only test the coherency of the typology if there is at least one author in the other group whose case is satisfactorily illustrated. Furthermore, we have to find out why Foucault refers to Aristotle as a founder and what does it mean at all; then we will be able to compare his position, at least, with the position of the founders of discursivity.

Foucault spoke in his inaugural speech at the *Collège de France* about the opposition between true and false as a system of exclusion that is modifiable, institutional and violent i. e. about an idea that is diametrically opposed to the widely held view on truth. He mentioned two examples: the application of the standard of technical knowledge in the sixteenth century and, long before, the rupture in the sixth century BC, when the truth was no longer resided in what discourse did, but in what it was said. [3, pp. 54–5.] A week later, Foucault started to give his courses, entitled *La Volonté de Savoir*, in which he began to assemble the factors of this rupture. In the first five lectures Foucault concentrates on the characteristics of the history of philosophy, the genealogy of the mode of existence of the discipline with which we are familiar, because, just until Nietzsche, nobody called it into question. In the course of these lectures, Foucault paid close attention to Aristotle as a founder of the mode of the philosophical discourse and the key performer of the mentioned exclusion.

By interpreting the A book of Aristotle's *Metaphysics*, Foucault argues in favour of a remarkable thesis, which was not heretofore touched by the literature. Only a monograph was written about the relation between Foucault and Aristotle, but it is concerned only with the relation between their ethics. [13, pp. 58–162.] In his first course Foucault says that, Aristotle localised the desire for knowledge in the generic nature of man setting out the condition that happiness (*agapēsis*) arises from the contemplative wisdom, not pleasure (*eudaimonia* or *hedone*). These seemingly self-evident decisions allowed for him to rule out the possibility of the tragic and socratico-sophistic type of knowledge, since those knowledge are, on the one hand, transgressive and fearsome; on the other, attainable for everybody and changeable like money. With these decisions Aristotle could reject the Platonic solution (theory of *anagnōresis*) to the same problem; that is the connection between the desire for knowledge and knowledge as such. [14, pp. 12–5.] The Aristotelian resolution could pass the division of the knowing and the desiring subject: “[...] *knowledge (savoir) and desire are not in two different places, possessed by two subjects or two powers, but that the one who desires knowledge is already the one who possesses it or is capable of possessing it; and it is without violence, appropriation, and struggle, without commerce too, but by the simple actualization of his nature [...]*” [14, p. 16]

After opposing the Aristotelian model of *philosophieren* with the Nietzschean one, Foucault continues to explain Aristotle's central position in his narrative. Foucault, as we have seen, tries to do a history that addresses the events of the knowledge (*savoir*). [14, p. 32.] By taking a closer look on how did Aristotle write the history of philosophy, Foucault points out Aristotle's implicit definition of the philosophers and the mode of existence of the discipline and, finally, reveals the Aristotelian denunciation of the sophist as pseudo-thinkers. In this matter Foucault reads Aristotle's interpretation on sophists with the literature. [15, p. 22. and 16, p. 24.] It is worth to analyse the second of these, for two reasons: firstly, it correlates only with our goals and, secondly, the another two statements derive from it.

In the interpretation of Foucault, the *Metaphysics A* contains a historical kind of justification of the Aristotelian four-cause theory. Aristotle says that there are four principal causes in the world (formal, material, efficient and final), with which we can satisfactorily explain the existence and the transformation of the things (substances). What is interesting in Foucault's analysis is that he reads Aristotle's history of the former philosophers as an application of these causes. According to Foucault, Aristotle regarded every earlier philosophy as a manifestation of the truth in four dimensions: firstly, albeit, they are in different relation to the truth, they intimately link with it; secondly, the changes of the discipline make possible the development of the truth, so their errors comes from the truth itself; thirdly, they name different *arkhai*, however, they are eternal and fall under, in one way or another, the truth; and finally, the philosophy comes not from need or interest but from wandering. [14, pp. 32–4.]

There are two consequences of this account. In the first place, all philosophy is directly related to the truth, that is the reason why a philosopher will never be erased in the history of philosophy, consequently, it is enough to treat philosophy to find out the truth. It is called the “principle of interiority”. In the second place, the new philosophies arise by means of the oblivion of the former one, according to the Foucauldian interpretation of Aristotle. It is an absolutely paradoxical situation since every philosophy manifests somehow the truth. In this statement proves to be true that we have to suppose that the manifestation itself was imperfect. Thus, philosophies need to be always examined in order to find their oversight of the truth or *impensé* as Foucault calls the blind spot of a philosophy. That is the second reason why the philosophies are in a reciprocal relation with each other, they have to “return to” a former philosophy. To sum up, the principle of the interiority and the “return to...” are the two main specifying factors of the history of the philosophy, according to the Foucauldian interpretation of Aristotle.

3. Two conclusions of the comparison

At this point, we can finally compare the foundation of the philosophy with the case of the discursivities. The philosophy as a discipline is based on the constant return of a new philosophy in order to reveal the incompleteness of the former and to sustain the movement of truth. With this characteristic, the philosophy as a discipline comes near to the discursivities that return immediately to the text of the founders. One could say that the Aristotelian description of the philosophy as a discipline does not cover all the possibilities. It is imaginable to articulate otherwise philosophy, for example, Nietzsche or Foucault avoided the exclusions made by Aristotle. There were some who tried to re-integrate other discourses into the quest for the truth.

The concurrence between philosophy and discursivities is found in their common principle in region of pertaining to the former events of the discourse. We could, therefore, confuse philosophy, as Foucault detailed its foundation in the *Lectures on the Will to Know*, with discursivities, as outlined in the *What is the Author*. Nevertheless, it is true in case of philosophy that it is not prescribed to take the sense of the founding oeuvre when a new philosophical text is formulated. For this, a subtle differentiation would be sustainable between the similarly characterised transdiscursive position when one regards Aristotle's oeuvre as an individual philosophical oeuvre. Otherwise, when one regards it as the oeuvre which established philosophy, the *impensé* which made possible all *impensés* in the history of philosophy, the concurrence will be inevitable. In the latter case not only the coherency of the typology lacks, but also we have to confess that the foundation of the philosophical discourse, as Foucault described it, can only be told in the vocabulary of the foundation of the discursivities.

The other conclusion of the examination of these passages relates to Foucault's relationship with the philosophical discourse. The philosophical discourse has not only/really a distinguished subject-matter (truth) or a specific manner of speech. According to him, philosophy, by means of its foundation, could be characterised also with an exact subject-position, among others of course, that belongs necessarily to the author-function of a philosopher. And in this context, the philosopher means someone who comments a former thinker without respect the fact what the commentator considers the discourse itself or what are his or her goals with the participation in the discourse. Contrary to that, one can say that this description is only about a historian of the discipline, namely, about someone who restricts himself to summarise previous systems of thought. Foucault's analysis, at the same time, seems to generalise this position to everybody who relates somehow to the former thinkers, or he wants to say something about the truth or the relation of the predecessors to the truth since a new thought only can take shape from an 'unthought' of a former one. It will prove true also if we refer, adversely or favourably, to a former idea, philosophical method or position without associating it to an individual. However, it would be good to know in what extent did Foucault take his own opinion seriously. One thing is sure, the philosophical discipline considered by Foucault, consists of reciprocal relations between thinkers that falls automatically on Foucault when he thematises philosophically relevant problems. For this reason, he could not be uninvolved in the philosophical discourse from which he is not absolved by his critical attitude towards the discipline.

References

- [1] Burns, G.: Foucault's Modernism. In G. Gutting. (ed.): The Cambridge Companion to Foucault. New York, NY: CUP. 2006. pp. 348–378.
- [2] Foucault, M.: Interview with Michel Foucault. In J. D. Faubion (ed.): The Essential Work of Foucault, Vol. 3: Power. New York, NY: The New Press. 2000. pp. 239–297.
- [3] Foucault, M.: The Order of Discourse. Transl.: Ian MacLeod. In R. Young (ed.): Untying the Text: A Post-Structuralist Reader. Boston, MA: Routledge and Kegan Paul. 1981. pp. 51–78.
- [4] Foucault, M.: Archaeology of Knowledge. Transl.: A. M. Sheridan Smith New York, NY: Routledge Classic. 2002
- [5] Foucault, M.: Dits et Écrits. I-IV. Paris: Gallimard. 1994
- [6] Foucault, M.: Herméneutique du Sujet. Cours au Collège de France 1981–1982. Paris: Gallimard-Seuil. 2001
- [7] Rayner, T.: Foucault's Heidegger. Philosophy and Transformative Experience. New York, NY: Continuum. 2007. Download from the Academia.edu 27.05.2017)
http://www.academia.edu/4052203/Foucaults_Heidegger_Philosophy_and_Transformative_Experience
- [8] Barthes, R.: The Death of the Author. In R. Barthes: Image Music Text. London: Fontana Press 1977. Transl.: Stephen Heath. pp. 142–148.
- [9] Foucault, M.: What is the Author. In.: P. Rabinow (ed.): The Foucault Reader. New York, NY: Pantheon Book. 1984. Transl.: Josué V. Harari pp. 101–110.
- [10] Barthes, R.: Sade, Fourier, Loyola. Berkeley, CA: UCP. 1989. Transl.: Richard Miller.
- [11] Foucault, M.: Nietzsche, Freud, Marx. In J. D. Faubion (ed.): The Essential Works of Foucault, Vol. 2: Aesthetics, Method and Epistemology. New York, NY: The New Press. 1998. pp. 269–278.
- [12] Compagnon, A.: Théorie de la Littérature: Qu'est-ce qu'un auteur? Download from Fabula. Org 24. 05. 2017:
<http://www.fabula.org/compagnon/auteur.php>
- [13] Detel, W.: Foucault and the Classical Antiquity: Power, Ethics and Knowledge. New York, NY: CUP. 2005
- [14] Foucault, M.: Lectures on the Will to Know. New York, NY: Palgrave Macmillan. 2013
- [15] Ross, D.: Aristotle. New York, NY: Routledge. 1995
- [16] Kerferd, G. B.: The Sophistic Movement. Cambridge: CUP. 1981.

Reviewed: Lajos Horváth, senior lecturer, Philosophy Institute of the University of Debrecen

NŐÍRÓK AZ IRODALMI SZEMLÉBEN

Hangácsi Zsuzsanna

Miskolci Egyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató, zsurtica@gmail.com

Absztrakt

Az Irodalmi Szemle 1958-ban alapított, napjainkban is megjelenő magyar irodalmi folyóirat Szlovákiában. Történetét, fejlődését, vitáit, (fő)szerkesztőváltásait vizsgálva bepillantást nyerhetünk a (Cseh)szlovákiában születő magyar kisebbségi irodalom működésébe, alakulásába. A Szemle kevésbé kutatott terület, számos szempont alapján lehet és érdemes foglalkozni vele.

Jelen tanulmányban arra a kérdésre keresem a választ, milyen szerepet szán egy kisebbségi folyóirat egy – ha nem is számszerűen, de helyzetét tekintve – kisebbségi csoportnak: a csehszlovákiai magyar nőíróknak. A dolgozat 1958-tól 1989-ig tízéves bontásokban vizsgálja meg, milyen arányban publikálnak nők szépirodalmat (versek, novellák, regényrészletek, színdarabok) és nem szépirodalmi szövegeket (köszöntők, kritikák, ankétok során elmondott vélemények, interjúk). Mennyire képviseltetik magukat a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatot tekintve gyakran felmerülő és a szocializmus időszakában rendkívül fontosnak tartott irodalmi fordításban. Mennyit, kik, mit és hogyan írnak róluk, műveikről.

Az eredmények számszerű ismertetése és az ezekből levonható következtetések mellett két – a Szemle és a csehszlovákiai magyar irodalom szempontjából meghatározó – nőíró pályájának, recepciójának ismertetésére is sor kerül. Mikola Anikó és Varga Erzsébet csaknem egy időben mutatkozott be az Irodalmi Szemlében. Mindketten ígéretes tehetségnek számítottak, pályájuk azonban eltérően fejlődött.

Mikola Anikó azok közé a ritka szlovákiai magyar írók közé tartozik, akik mind versben mind prózában ma is eleven hatású műveket alkotott, és a fordításai során sem a megszokott szlovák–magyar fordításvágányon haladt: kecsua indiánok meséit ültette át magyar nyelvre. Gazdag motívumvilágának értelmezéséről több igényes tanulmány olvasható a Szemle lapjain.

Varga Erzsébet a szépirodalmi közlések után tanulmányok, kritikák írásával képviseltette magát a Szemlében, 1983-tól, főszerkesztői szerepéből következően pedig csaknem minden szám elején főszerkesztői beköszöntőket olvashatunk tőle. A főszerkesztői poszt betöltésével írásaiban egyre erőteljesebben vannak jelen bevett és más íróknál is gyakran ismételt szófordulatok, frázisok, a szocializmus ideológiája.

A két életút, az egy helyen, egy időben egészen más irányba fejlődő pálya állomásait nagyrészt az Irodalmi Szemle lapjai őrzik. Bemutatásuk, összehasonlításuk egyben a Szemle egy izgalmas időszakának ismertetését is ígéri.

Kulcsszavak: Irodalmi Szemle, kisebbség, irodalom, identitás, nőírók, folyóirat

1. A dolgozat célkitűzése

Az Irodalmi Szemle 1958-tól működő magyar nyelvű kisebbségi irodalmi folyóirat Szlovákiában. Dolgozatom azt a kérdést járja körül, hogyan jelenik meg egy kisebbségen belül is kisebbségben – nem számarányát, hanem társadalmi helyzetét tekintve kisebbségben – lévő csoport irodalma, vagyis a nőirodalom az Irodalmi Szemle lapjain. A szocialista korszaknak a későbbi időszaktól markánsan különböző, sajátos társadalompolitikája miatt a dolgozat a lap alapításától a rendszerváltásig eltelt időszakot öleli fel. A nőírók csoportjába kizárólag a csehszlovákiai magyar nőírók kerültek, a vizsgálat nem terjed ki azokra az idegen nyelvű nőírókra, akiktől – fordításban – szépirodalmi művek jelentek meg a lapban, vagy nem szépirodalmi szöveget közöltek. Néhány általános adat ismertetését követően két, csaknem

egy időben induló, de eltérő pályát befutó író, Mikola Anikó és Varga Erzsébet műveinek elsősorban esztétikai elveket követő értelmezésére kerül sor; pontosabban Mikola esetében bővebben egy versről lesz szó, Varga Erzsébetnek pedig egy kötetéről. Doktori kutatásaim annak bemutatására irányulnak, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom, mint a magyarság, az identitás, a nyelv őrzésére, ideológiai gondolatok közlésére alkalmas eszköz, hogyan válik olykor, egy-egy vita idejére a modern irodalmi áramlatokra nyitott, az irodalomnak elsősorban esztétikai funkciót tulajdonító irodalom a Szemle lapjain. A két író műveinek megítélése ebbe a kontextusba illeszkedik.

2. A nőírókról általánosságban

A ma is megjelenő Szemle számait az indulástól 1989-ig vizsgáltam meg a nőírók szempontjából.

1. táblázat: Általános közlési adatok nőíróktól, nőírókról az Irodalmi Szemlében

	1958–1969	1970–1979	1980–1989
Szépirodalom	139	161	114
Nem szépirodalom	28	65	107
Fordítások	10	21	11
Nőkről	5	13	16
Összesen	188 írás 663 oldalon	274 írás 690 oldalon	248 írás 574 oldalon
Az Irodalmi Szemle oldalai összesen	9347	9577	10 180

Az adatokat tízéves bontásban szerepelnek; az első időszak kivételesen tizenegy évet ölel fel. A nők által írt művek, nőikkel foglalkozó írások oldalainak számát is megadtam, illetve a tíz év alatt megjelent számok oldalait összesen. Az Irodalmi Szemle összesített oldalszámainak értékelése során figyelembe kell venni, hogy a lap különböző időszakokban különböző gyakorisággal jelent meg. A Szemle indulásának évében, 1958-ban két számot jelentetett meg, 1959 és 1960-ban négyet, 1961 és 1963 között hatot, 1964-től pedig évente tíz számot. Az egyes számok terjedelme átlagosan nyolcvan oldal. Egyenként végiglapozva a Szemle számait megállapítható, hogy minden számban közölnek női alkotóktól legalább egy szépirodalmi művet vagy tanulmányt. Ezen a számonként tehát mintegy nyolcvan oldalon a nőírók aránya mindhárom időszakból egy találmányra kiválasztott számban a következőképpen alakul. Az 1963/4. számban tizenegy szépirodalmi alkotást találunk csehszlovákiai magyar férfiktól, kettőt szlovák szerzőtől, egy verset egy magyarországi írónőtől. A nem szépirodalmi rovatokban (Disputa, Látóhatár, Hagyomány, Figyelő) szintén tizenegy írást olvashatunk férfi szerzőktől és egyet nőtől. Az 1975/10. számban tíz férfi által írt vers mellett egy nő verse található, a Hagyomány és Figyelő rovatban cikkeiket kizárólag férfiak írták. Az 1984/6-os szám témája a gyermekeknek szóló irodalom, a gyermekverseket közlő költők közül tizenheten férfiak, a gyermekirodalom állapotát feltáró öt tanulmány közül kettőt írt nő. Mint a táblázatban is látható, négy kategória különíthető el, ezek közül első a nők által alkotott szépirodalmi művek csoportja. Műfajukban lehetnek versek, novellák [1], regényrészletek [2], színdarabok [3]. Témájuk változó, leggyakrabban a művek főszereplői feleség- vagy anyaszerepben tevékenykedő nők, alaphelyzet a családi szituációk bemutatása,

megfigyelhető az érzelmek előtérbe helyezése. Ilyen például Gály Olga *Győzelem* című verse. A versbeli feleség szomorú, amiért a férjének este el kell mennie hazulról, de megérti, hiszen várja a munka. A feleség-narrátor azonban lázas lesz, a férfi otthon marad, ezáltal jut győzelemhez a nő-mesélő [4]. Ritkán, de előfordul, hogy a női narrátort kifejezetten férfias szerepbe öltözve látjuk, mint Moyzes Ilona *Katona honvág*y című versében [5], vagy hagyományosan férfiasnak mondható témát választ, mint az aratás [6].

Az anyaszerep nemcsak a női alkotók verseiben jelenik meg, hanem mint a Mikola Anikó költészetét elemző résznél látni fogjuk, a versek értelmezésénél is szerepet kap a vers szerzőjének nő- és anyavolta. A nők anyaszerepének fokozott tisztelete például Duba Gyula a *Nők Nemzetközi Évében* címmel írt főszerkesztői beköszönőjének értelmében a szocialista ideológiából származó jelenség: „A XX. század asszonya már egyenrangú partnere a férfinak. Megbecsült élettárs, anya, harcos és alkotó. A jövő nemzedékek sorsát a család intézményének távlatában látó szocialista társadalom megkülönböztetett tisztelettel hajt fejet az anya előtt” [7: 481].

A szépirodalmi kategóriában a legtöbbet publikáló női szerzők az első idősávból: Dávid Teréz (a tizenegy év alatt tizenegy publikációja jelent meg), Mikola Anikó (14), Moyzes Ilona (11 publikáció), Lehocky Teréz (10), Gály Olga (9), L. Kiss Ibolya (9). Az 1970–1979 közötti időszakban egyértelműen Mikola Anikó szépirodalmi közléseinek száma a legnagyobb (28), őt Moyzes Ilona követi (13), majd Kovács Magda (11). Az 1980–1989-es időszakban Mikola Anikónak már csak két szépirodalmi műve jelent meg, a legtöbbet Varga Erzsébettől olvashatunk (22), őt követi Karsay Katalin (10).

A második kategóriát alkotják a nők által írt nem szépirodalmi szövegek: tanulmányok, [8] riportok [9], könyvkritikák [10], neves alkotók köszöntése [11]. Mint a táblázatban látható, a nőírók a Szemle első időszakában kevésbé voltak jelen nem szépirodalmi alkotásokkal, de az 1980-as évektől ez a tendencia változni látszik. Ebben a kategóriában nagyon magas azok száma, akik csupán egyszer közöltek tanulmányt. Az első idősávban még csak két ilyen esettel találkozunk (a szépirodalom estében ez a szám hét), a másodikban tizenegy (szépirodalom: négy) 1980 és 1989 közötti időszakban pedig tizenhat egyműves szerzővel találkozunk, (a szépirodalomban: 2). Az, hogy az 1980–1989 közötti idősávban jelentősen megnőtt a nem szépirodalmi alkotások száma, annak köszönhető, ahogy 1983-tól a főszerkesztői posztot Varga Erzsébet töltötte be, aki az előző főszerkesztők által folytatott hagyomány értelmében csaknem minden egyes Szemle-szám elején egy-, maximum kétoldalas beköszönőt közölt. Ezeknek a rövid, rendszeresen megjelenő írásoknak köszönhető, hogy mint a táblázatból is látszik, csökkent az írások átlagterjedelme: míg a második idősávban 274 női írás jelent meg 690 oldalon, 1980 és 1989 között 248 írás 574 oldalon.

Harmadik kategóriába tartoznak a fordítások. A női alkotók követték az általános tendenciát, vagyis leggyakrabban szlovák szépirodalmat ültettek át magyar nyelvre, vagy a szocialista országok irodalmi termését. Kivételt képeznek Mikola Anikó fordításai, erről a témáról bővebben a későbbiekben lesz szó.

Végül negyedik kategóriába azok az írások tartoznak, melyeket női alkotók műveiről írtak, vagy tárgyuk egy író nő köszöntése. Általánosságban elmondható, hogy a nőírók műveit, amennyiben nem esztétikai, hanem ideológiai síkon közelítenek feléjük, kissé naiv, politikában, történelemben, technikában, kevésbé jártas, de azért kedves, hasznos alkotásokként értelmezik, s minden esetben megjelenik a mentegetés mozzanata is. Például Turczel Lajos Ordódy Katalin *Dunáról fúj a szél* [12] című könyvéről így ír: „a szerzőtől nem kérjük – és mint azt most már tudjuk: nem is kérhetjük számon a nagyszabású üzemi regény megírását” [13: 446]. A recenzióból megtudjuk, hogy az író nő alkotói szabadsága alatt írta meg művét munkahelye, a komáromi Steiner Gábor üzem életéről. Turczel szerint a könyv egyik legszembevetőbb fogyatékosága, hogy az író nő a főszereplő Kálmán által feltalált

gépnek nem adja részletes technikai leírását. Hogy azonban a fentebb említett mentegetés se maradjon el, Turczel hozzáteszi: „azon fogyatékoságok felett, amelyek a szereplők »foglalkozásának technológiájában« mutatkoztak meg, nagylelkűen szemet hunyunk” [13: 446]. További példaként említhetjük Csanda Sándor L. Kiss Ibolya művéről írott kritikáját: „A politikai, ideológiai kérdések tárgyalásában itt is tapasztalható bizonyos naivitás és tapasztalatlanság, főként a felszabadulás utáni események (pl. az államosítás) bemutatása ellentmondásos, de az ilyen motívumok csak a történelmi háttérrel szolgálatják” [14]. Bár a szocialista rendszer ideológiája a nőben az „egyenjogúsított társadalmi lényt fedezi fel” [15], és elvileg a „XX. század asszonya már egyenrangú partnere a férfinak” [7: 481] ez a gyakorlatban megkülönböztető figyelmet jelent a nőkkel szemben, ami akadályozza a nőírók műveinek objektív megítélését. Varga Imre szerint az a nyomás nehezedik a kritikusra, hogy csak azért tartson jónak egy verset, mert nő írta. [16]

Mikola Anikó és Varga Erzsébet verseinek Szemle-beli elemzéséből kiderül, hogy az esztétikai elvek érvényesítésével (és ezzel a szocialista ideológia és a szocialista realizmus, mint stílus háttérbe szorításával) a művek számítanak, és bár a műalkotást létrehozó alkotó neme, személye említésre kerülhet, nem képez alapvető szempontot. Az esztétikai elvek érvényesítése azt jelenti, hogy az adott műhöz a művészet önmagáért valóságának igényével közelítettek, a mű létrehozójával szemben pedig azzal az igénnyel léptek fel, hogy saját, egyedi stílussal rendelkezzen. Mint az alábbi idézetből kiderül, a szocialista ideológia művészete, a szocialista realizmus másképp működik. Legtalálébban talán a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon jellemzi: „A szocialista realizmus (...) hadat üzent a művészi egyéniség individualizmusnak elkönyvelt minden megnyilatkozásának. Az elkötelezett művészet jellegéből adódott, hogy a művész esztétikai szempontból is elveszítette autonómiáját: a műalkotás ezen belül meghatározott *funkcióval rendelkező politikai cselekedetté* alakult át, amelynek szerepe az új, ideológiailag egységes társadalom létrehozása volt.” [17]

3. Mikola Anikó

Költő, műfordító és szerkesztő, 1944-ben született a mátyusföldi, délnyugat-szlovákiai Jókán. Judita Kontárová, a galántai könyvtár dolgozója, kutatója, aki összeállította és kiadta Mikola Anikó bibliográfiáját „a szlovákiai magyar irodalom legjelentősebb költőjeként és fordítójaként” tartja számon [18]. Négy verseskötete [19] jelent meg és két műfordításokat tartalmazó könyve [20], melyekben a spanyol nyelvű kecsua indiánok meséit és mítoszait olvashatjuk magyarul. Versei az Irodalmi Szemlén kívül A Hét és Új Szó című lapokban és az *Egyszemű éjszaka* [21] című versantológiában jelentek meg. Bár elsősorban költőként tartják számon, fontos megjegyezni, hogy a *Fekete szél* [22] című prózaantológiában is publikált, novelláit halála után tíz évvel gyűjtötték össze és adták ki *A menekülés* címmel [23]. Több újság – például a Kis Építő (1964–1968), majd a Nő (1968–1970) – szerkesztésében is részt vett, 1980-tól pedig a Szlovák Rádió magyar adásának munkatársa volt.

Költészetével kapcsolatban a kritikusok kiemelik a zeneiséget, vizionális természeti mozzanatok jelentőségét, verseinek mitikus, balladisztikus világát [24]. Tózsér Árpád szerint „költészete realista jellegű”, távol áll verseitől „a romantikus lelkendezés [...] Ehelyett a létezés komolysága és melege árad belőlük, mint valami anyaölből” [25]. Az anyaöl említése mellett Tózsér kritikájában még egy ponton utal a szerző nemére és anyaszerepére, mégpedig a *Nyárutó* [26] című vers elemzésében, ahol a vihar elől menekülő, a gyümölcsöt, az élet zálogát mentő versbeli szereplőben a fiatal édesanyát, vagyis magát a költőnőt látja.

Mikola Anikó ugyanazokat az alaptémákat fogalmazza meg, mint elődei és kortársai, nemre és korra való tekintet nélkül: szerelem, a szülőföld féltése és szeretete. A hagyományt azonban átértékeli, megszüri személyes tapasztalatain, érzelmvilágán keresztül,

motívumainak csak rá jellemző értelmezést ad. Struktúraképző elvként használja a motívumtömbösödést, „amely a kulcsszavak, kedvelt egyéni motívumok ismétlődésében, sűrűsödésében, variálódásában figyelhető meg” [27: 470]. Az egyéni motívumértelmezés jelenik meg a *Variációk egy Garam menti mítosz témájára* című versében a kígyó motívum értelmezésében. Zalabai Zsigmond kritikájában kifejti, hogy a kígyóhoz a keresztény kultúra az álnokság, csalás, undor, bűn, halál fogalmait köti. Mikolánál azonban célravezető, ha a folklór-, mítosz- és ősvalláskutatás eredményeit vesszük figyelembe, valamint – nem utolsó sorban – a fordításaiból ismert spanyol nyelvű kecsua indiánok mondavilágát. Ezek szerint a kígyó éppen a szerelem, utódnemzés, születés, vagyis maga az élet szimbólumának vagy égi istenség megjelenési formájának számít. Ezáltal „Mikola Anikó nemcsak egyszerűen felújított egy ősi hiedelemkört, hanem átértelmezte és sajátossá tette azt” [27: 469]. Sajátossá olyan értelemben, hogy a dél-amerikai indiánok motívumvilágát egy jellemzően csehszlovákiai magyar versbe illesztette, hiszen a *Variációk...* a költő szülőföld-értelmezését is jelzi. „Nem a provincializmust jellemző melldöngető heveséggel (amire költészetünk annyi szövege kínál példát), de annál nagyobb művészi erővel a *Variációk...* a nemzetiségi költő szülőföld iránti felelősségét, közösségi elkötelezettségét is kifejezi” [27: 472]. A versbeli kígyó – Zalabai értelmezésében – Mikolánál a szerelem, a nemzés, sokasodás szimbóluma, a Garam-völgyi magyarság növekedésének reményére utal.

Szintén Zalabai hívja fel a figyelmet arra, hogy első verseiben mindennek a formai gazdagságnak még csak ígérete lakozik. Mikolának „fokozatosan sikerült elhagynia a szentimentális-érzelgős hangot (amely főleg az első kötetén hagyta ott nyomait)” [27: 473]. Versbeszéde, melyet az „ősi és a modern szintézisével” [27: 473] alkotott, nem valami veleszületett adottság, hanem tudatosan kimunkált stílus.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy Mikola a csehszlovákiai magyar irodalomban jelenlevő három hagyományt használ és egyben ír fölül: a szocialista művek fordítása helyett a kecsua indiánok verseit, meséit közvetíti, érzelgős, szenvedő szerelmes versek helyett egyéni motívumkészlettel dolgozó műveket alkot, a szülőföld egyes tájainak pusztá leírása helyett a táj nála érzelmeket szimbolizál [16: 79]. Mikola „él a képek, zene, mítoszok és a mágikus szöveg eszközeivel” [16: 80], részt vesz a mitológiateremtésben, amely alkalmasint egy nemzetiség, nemzetiség identitáskeresésének is fontos mozzanata.

4. Varga Erzsébet

Költő, műfordító, szerkesztő, 1951-ben született a Komáromtól észak-keletre elhelyezkedő Kisújfaluban. Egyetemi tanulmányait a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészkarán végezte magyar–latin tanári szakon. 1976-ban ugyanezen az egyetemen magyar irodalomból doktorált. Szerkesztői pályáját A Hét című újságnál kezdte, az Irodalmi Szemlének 1981-től szerkesztője, 1983-tól pedig főszerkesztője. Az Irodalmi Szemlében a szépirodalmi alkotások mellett tanulmányokat, könyvajánlókat és a Szemlében főszerkesztői beköszönőket közölt. Verseskötetei: *Zöld vizek, piros kavicsok* [28], *Egyszer csak szárnyra kelt* [29], *Jégmadárkék télben* [30] és a gyermekeknek szóló *A fecskebekecs* [31].

Ugyanúgy, mint Mikola Anikó esetében, Varga elemzőinek többségét is a költő „útjának elsősorban esztétikailag érvényes stádiumai” [32] érdeklik. Tudását, tehetségét, költői felkészültségét, világnézeti megalapozottságát, gondolatvilágának gazdagságát s költeményeinek művészi megmunkáltságát Rácz Olivér éppen Mikola Anikó költészetéhez hasonlítja [33]. Balla Kálmántól olvashatók olyan mondatok, melyben a szerző nemére történő utalást lehet felfedezni, – mint például: „dalai így megmaradnak érzelmes sóhajoknak” [34: 91] –; a recenzeált kötet verseit nem azért tartja rossznak, mert azokat nő írta, hanem mert „látszetversek.” [34: 91]

Balla szerint az író feladata az lenne, hogy erőteljesen és eredetien újrafogalmazza a világot [34: 91]. Ezt Varga egy különösen magával ragadó két sorával kapcsolatban írja, („ó anyám a rét megörült / zöldre festi haját” [28: 20]), egyben sajnálkozik amiatt, hogy ez a telitalálat két sor és még néhány jól sikerült rész Varga Erzsébet *Zöld vizek, piros kavicsok* című kötetében „sajnos csak véletlen.” [34: 91] Varga Balla szerint képtelen érzéseinek, tapasztalatainak olyan költői formát adni, ami megakadályozná, hogy a vers falssá, frázisosná, látszatverssé váljon. Ballánál a látszatvers a rossz vers szinonimája, olyan alkotás, amely mögött nagy emberi érzések és válságok állnak, ezeknek azonban a szerző nem adott megfelelő művészi formát. „Ami szociológiai tényként, egy emberi élettel a háttérben megrendít, az a versben csak frázisként hat, ha ismételtjük vagy részletezzük, anekdotizáljuk is – hiszen az olvasó nem személyes ismerős. Az igazi vers közege azzá teheti, megrendítheti. Kötetünk szerelmes és anyaverseiben ez csupán néhány metafora erejéig sikerül a szerzőnek” [34: 91]. Tovább elemezve a kötetet Balla a gyakran használt mitológiai utalásokat sem tartja indokoltnak, helyénvalónak. „Az emberiség legfontosabb, konkrét és jelképes értelmű legendáit fölösleges egy erősen slágerízű érzeménybe fullasztani. A mitológia itt ürügy, amellyel – költőien – visszaéltek” [34: 91].

Balla elemzésében az esztétika az ideológia összefüggésében is megjelenik. Míg Mikola Anikó költészete politikailag semlegességre törekszik, Varga Erzsébet szépirodalmi alkotásai, s különösen könyvajánlói [35], tanulmányai [36] erős ideológiai elkötelezettséget sugallnak. Balla szerint ahogy az anyaság, szerelem egyébként szép érzései, ugyanúgy a politikai hovatartozás hangoztatása sem tehet önmagában értékké egy verset. Sőt, az esztétikai megformáltságot nélkülöző versei egyenesen ártanak a szocializmus ügyének. „Elkötelezettségük ezért érvénytelen” [34: 91].

Varga Erzsébet munkássága a későbbiekben – különösen főszerkesztői működése idején – elmozdul a nem szépirodalmi szövegek közlése felé, az 1980-tól 1989-ig 15 szépirodalmi közlést és 57 nem szépirodalmi írást olvashatunk tőle, illetve egy szlovák vers fordítását. Olykor saját verseket is közöl, ilyen például az 1983-ban megjelent *Piros vers* [37]. Ez az eddig tárgyalt időszakhoz képest késői alkotás, melyben a „bamba bomba” említésével egy olyan motívumba ütközünk, ami a nyolcvanas években teljes mértékben eluralkodik versein: ez a háborútól, különösen bombatámadástól való rettegés, világféltés gondolata.

A versek születésének, közlésének csökkenő tendenciáját a szerző egy 1998-as, az Irodalmi Szemle alapításának negyvenedik évfordulójának ünnepe alkalmából tett nyilatkozata szerint a főszerkesztői poszt feladatainak megszaporodásával magyarázza. Ilyen kötelezettségek voltak az adminisztrációval járó munkálatok, a lapterjesztés megszervezése, a pénzügyek rendezése. A főszerkesztői időszakot tekintve legnagyobb sikerei között tartja számon, hogy „sikerült a folyóirat példányszámát havi négyezerre emelni (amit főleg akkor tudunk eléggé méltányolni, ha figyelembe vesszük, hogy az akkor is jóval nagyobb »piacú« szlovák irodalmi folyóiratok közül a Slovenské pohľady hatezer, a Romboid pedig háromezer példányban jelent meg)” [38: 22]. A nehézségeket sem rejtve véka alá Varga leszögezi, hogy a legtöbb energiát „kétségtelenül a folyóiratot és a szerkesztőséget ért állandó támadások visszaverése, a fáradhatatlan feljelentgetők vádjainak semlegesítése emésztette fel. A Szemlét ugyanis szinte minden egyes számának megjelenése után feljelentette valaki” [38: 22]. Példaként említi Turcsan László festőművész grafikáit, pontosabban a Fórum rovat első oldalán megjelenő bekötött szájú embert: neki köszönhetően a Szemlével „nemcsak a pártközpontban, hanem a kulturális minisztériumban is a legmagasabb szinteken foglalkoztak, rendkívüli szerkesztőbizottsági gyűlést kellett miatta összehívni, a gyűlés jegyzőkönyvét aztán szlovákra kellett fordítanom, majd nem is tudom már, hány illetékes elvtársnak postáznom, miközben Turcsan László művészetéről vagy az Irodalmi Szemle esztétikai színvonaláról egyetlen szó nem esett.” [38: 22]

Varga Erzsébet ugyanakkor mindent egybevetve szívesen emlékezik a főszerkesztői évekre, „bár az alaptalan – s az irodalmon kívülről jövő – támadások igen gyakran kihoztak a sodromból, nem féltem és nem tartottam én akkor senkitől, semmitől. Fiatal voltam.” [38: 22]

5. Összefoglalás

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a két elemzett női író műveinek megítélésénél esztétikai elvek előtérbe helyezése mellett, legyen szó elismerő vagy elmarasztaló kritikáról, említésre kerül az alkotó neve, de nem játszik alapvető szerepet. Az esztétikai szempontú irodalomszemlélet, amely az ideológiai alapon történő kritika mellett már a hetvenes években is feltűnik az Irodalmi Szemlében, nemre, korra, nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül mond egy alkotó műveiről – és nem az alkotóról, az alkotó ideológiai beállítottságáról – véleményt. Ellentétben a szocializmus ideológiájával, művészetével, melyben a sokat hangoztatott női egyenjogúság elve a gyakorlatban megkülönböztető figyelmet jelentett.

Irodalomjegyzék

- [1] Kovács Magda: Lujza utca három. Irodalmi Szemle, 7, 1971. 600–606.
- [2] Ordódy Katalin: Kiküldetés. Irodalmi Szemle, 6, 1973. 483–489.
- [3] B. Dávid Teréz: A Vidor család, Irodalmi Szemle, 1, 1959. 18–25
- [4] Gály Olga: Győzelem. Irodalmi Szemle, 1, 1959. 34.
- [5] Moyzes Ilona: Katona-honvágy. Irodalmi Szemle, 3, 1960. 34–35.
- [6] Ásguthy Erzsébet: Aratás. Irodalmi Szemle, 1, 1958. 26.
- [7] Duba Gyula: A Nők Nemzetközi Évében. Irodalmi Szemle, 5, 1975.
- [8] Varga Erzsébet: Szenci Molnár Albert költészetének utóélete Irodalmi Szemle, 1, 1975. 64–69.
- [9] Hodek Mária: „Én egyszerűen csak szerettem a balladákat...” (Beszélgetés Vargyas Lajossal). Irodalmi Szemle, 8, 1979. 732–739.
- [10] S. Karsai Katalin: Vozári Dezső: Varázslat nélkül. Irodalmi Szemle, 8, 1973. 761–762.
- [11] Szabó Lilla: Születésnap köszöntő helyett (Albrecht János hetvenéves). Irodalmi Szemle, 4, 1988. 334–336.
- [12] Ordódy Katalin: Dunáról fúj a szél. Pozsony, Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó. 1963.
- [13] Turczel Lajos: Ordódy Katalin új könyve. Irodalmi Szemle, 5, 1964. 446.
- [14] Csanda Sándor: L. Kiss Ibolya. Irodalmi Szemle, 4, 1967. 350.
- [15] Duba Gyula: Vojtech Mihálik versei elé. Irodalmi Szemle, 1, 1964. 7.
- [16] Varga Imre: Mikola Anikó: Fák és hajók a szélben. Irodalmi Szemle, 1, 1977.
- [17] Dávid Gyula: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon 5/1. Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2010. Kiemelés az eredetiben.
- [18] Kontárová, Judita: Anikó Mikola-Minarovičová Trnavský samosprávny kraj Galantská knižnica 2006.
- [19] Mikola Anikó: Tűz és füst között. Pozsony, Madách. 1971. Fák és hajók a szélben. Pozsony, Madách. 1976. Madárnak lenni. Pozsony, Madách. 1979. Versek. Pozsony, Madách. 1994
- [20] Mikola Anikó: A jaguár fiai. Pozsony, Ab-Art. 1995. Az Arany-patak. Pozsony, Ab-Art. 1997.
- [21] Mikola Anikó In Tözsér Árpád (szerk.), Egyszemű éjszaka. Pozsony, Madách. 1970. 83–99.
- [22] Mikola Anikó In Fekete szél. (szerk.), Duba Gyula. Pozsony, Madách. 1972 pp 239–273.
- [23] Mikola Anikó: A menekülés. Pozsony, Ab-Art. 2006.

- [24] Szeberényi Zoltán. In A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004. (szerk.) Fónod Zoltán. Pozsony, Madách-Posonium. 2004 pp 287
- [25] Tózsér Árpád: Realista költő a szélben. Irodalmi Szemle, 3, 1979. 252.
- [26] Mikola Anikó: Fák és hajók a szélben. Pozsony, Madách. 1976. 15.
- [27] Zalabai Zsigmond: A madárrá változott leány I. Irodalmi Szemle, 4, 1980.
- [28] Varga Erzsébet: Zöld vizek, piros kavicsok. Pozsony, Madách. 1976.
- [29] Varga Erzsébet: Egyszer csak szárnyra kelt. Pozsony, Madách. 1984.
- [30] Varga Erzsébet: Jégmadárkék télben. Pozsony, Madách. 1988.
- [31] Varga Erzsébet: A fecskebekecs. Pozsony, Madách. 1992.
- [32] Tózsér Árpád: Escorial Közép-Európában. Pozsony, Madách. 1992. 46.
- [33] Rácz Olivér: Piros vers, Irodalmi Szemle, 5, 1984. 472–474.
- [34] Balla Kálmán: Varga Erzsébet: Zöld vizek, piros kavicsok. Irodalmi Szemle, 1, 1978.
- [35] Varga Erzsébet: Somlyó György két könyve. Irodalmi Szemle, 4, 1980. 381–383.
- [36] Varga Erzsébet: Mi tehát a művész dolga? Irodalmi Szemle, 1, 1980. 80–81.
- [37] Varga Erzsébet: Piros vers. Irodalmi Szemle, 2, 1983. 124.
- [38] Varga Erzsébet: Az én kilenc Szemle-éve. Irodalmi Szemle, 5-6-7, 1998.

Lektorálta: Dr. Kőrösi Imre, egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem.

DOBAI SZÉKELY SÁMUEL ÉS WAGNER KÁROLY LEVELEZÉSE

Hencz Enikő

*Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, PhD. hallgató,
hencz.eniko@hallgato.ppke.hu*

1. Bevezetés, célok

Wagner Károly 1774 és 1778 között adta ki négykötetes *Analecta Scepusii sacri et profani* című történeti művét (lásd az irodalomjegyzék 19. sz. tételét), melyben a kor kiemelkedő szellemi mecénását, Dobai Székely Sámuel is feltüntette segítségnyújtóként. Tanulmányom középpontjában kettejük írásos érintkezése áll.

A felvidéki, eperjesi születésű, majd nyugdíjazása után szintén itt élő Dobai Székely Sámuel (1704–1779) központi személy volt a 18. századi magyarországi tudományos életben. Jelentősége azonban nem tudományos művek írásában rejlett, hanem a segítségnyújtásban: a háttérből segítette a különböző tudományos munkák elkészültét és az egyes tudományos törekvéseket, tudományszervezést.

Számos tudományos munkához szolgált forrásokkal (ez a köré szerveződő levelezéshálóból, és az elkészült művekből nyomon követhető), és ezt gyakran jelentős értékkel bíró könyvgyűjteményéből biztosította.

Katonaként Európa több országában megfordult, melynek köszönhetően külhoni tudós személyeket ismert meg,³ akik közül sokakkal a későbbiekben levelezést folytatott.

Az 1730-as évek folyamán szerezte meg gyűjteményének első darabjait.⁴ A következő évtizedekben kialakult gyűjteményben egyedülálló kéziratok és nyomtatványok voltak megtalálhatók, szinte valamennyi a hungaricum kategóriájába tartozott. A gyűjtemény halála után szétszóródott, és mivel egységes leírást nem ismerünk, az egyes tételek meghatározása nehéz feladatot jelent.⁵

A szintén felvidéki származású Wagner Károly (1732–1790), jezsuita tanár, történész 1747-ben lépett be a jezsuita rendbe, tanulmányai befejezését követően előbb Nagyszombatban, majd Eperjesen tanított. Később, 1773-tól, a pozsonyi levéltár igazgatója volt, azt követően 1777-től az egyetemi könyvtár őre és Budán a pecsét- és címertan tanára. Munkásságáról Hölvényi György (lásd irod. jegyz. 6–7. sz. tételeket) Szőke Kornélia (lásd irod. jegyz. 17. sz. tétel) írtak.⁶

Dobai Székely Sámuel és Wagner Károly levelezésének feltárását alapvetően két okból tartom fontosnak: Egyrészt adalékokkal szolgál Dobai Székely Sámuel gyűjteményének feltérképezésében, másrészt segíti megérteni a korabeli tudományos közélet működését. Dobai Székely és Wagner írásos kommunikációjához több kortárs is kapcsolódott.

³ A megszerzett kapcsolatairól levelezése mellett album amicorumából (mai lelőhelye: OSZKK, Oct. Lat. 128.) és naplójából (mai lelőhelye: OSZKK, Duod. Lat. 27.) értesülünk.

⁴ Egy Rozsnyai kéziratot (Kettő Dobai Székelyhez köthető másolat maradt fenn, mai lelőhelyei: OSZKK, Fol. Hung. 656. és MNL OL P 1890, A Forgách család gácsi ága, Vegyes iratok, 5.), valamint egy 1606-ban keletkezett Bocskai indítványra való rendek által megfogalmazott feleletet (Mai lelőhelye: MNL OL P 1890, A Forgách család gácsi ága, Vegyes iratok, 9.) bizonyíthatóan ekkoriban szerzett, emellett már birtokában voltak különböző diplomák, oklevelek.

⁵ A gyűjteményből még Dobai Székely életében hat kötetet vásárolt Klimó György pécsi püspök (a vásárlásról részletesen lásd irod. jegyz. 4. sz. tétel, 177, 14. sz. tétel 154–155, 15. sz. tétel, 51–60.), mintegy tizenöt kötetnyi anyagot Batthyány Ignác (erről részletesen: irod. jegyz. 18. sz. tétel)

⁶ Hölvényi György több szempontból írt, Szőke Kornélia pedig elsősorban az *Analecta* kapcsán foglalkozik Wagner Károly személyével. (Wagner Károly életrajzi adatai irod. jegyz. 11. sz. tétel alapján.)

A kapcsolattartás a korban általában levelek útján történt, így az effajta érintkezés elengedhetetlen volt ahhoz, hogy valaki tudományos adatokhoz juthasson, vagy hírt kapjon a közélet eseményeiről. A hiátusok kiegészítése végett Wagner tizenöt levelén kívül Dobai Székely más kortársaknak írt levelei kontextusában is vizsgálom a témát, mivel – egyéb tudományos levelekhez hasonlóan – a Wagner levelekben is nagy szerepet kapnak a másod-harmadkézből kapott információk, és a más levelezőpartnerekre való utalás. Jelen tanulmány keretei miatt szűkítve a téma kutatását Dobai Székely Sámuelnek Koller Józseffel és Kaprinai Istvánnal folytatott levelezéséről írok még részletesen a Wagner levelek vonatkozásában.⁷

2. Dobai Székely Sámuel és Wagner Károly levelezése

Mint azt az előzőekben említettem, Dobai Székely Sámuel és Wagner Károly levelezéséből egyedül Wagner tizenöt levelének lelőhelye ismert, ezek jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában találhatóak, Dobai Székely hatkötetes levelezésgyűjteményének⁸ harmadik kötetében.⁹ Wagner első levelét 1766. szeptember 27-én küldte Dobai Székely Sámuelnek,¹⁰ az utolsót 1776. július 13-án.¹¹ Mindössze ebből a tíz éves időszakból ismerünk leveleket, ugyanakkor kitűnik, hogy nem az 1766-os levelek lehettek az elsők. Arról, hogy milyen ügyben került a két kortárs először kapcsolatba, nincs adatunk, viszont valószínűsíthető, hogy Wagner adatkéréssel fordulhatott Dobai Székely Sámuelhez.

Ez tűnik ki fennmaradt levelezésükből is: Wagner kezdetben leginkább az *Analecta* ügyében írt Dobai Székely Sámuelnek, mikor érdemesnek tartotta, beszámolt az éppen aktuális kutatásáról, megköszönte a Dobai Székelytől kapott dokumentumokat, vagy éppen kéziratokat, könyveket kért, és beszámolt általa ismert művekről. A Dobai Székelytől érkezett iratok között elsősorban különböző diplomák másolatai voltak, valamint Sperfogel *Diárium*¹² és a *Fundatio Lapidis Refugii* című mű, előbbi másolásáról Wagner több levélben is egyeztetett.¹³ Tehát ezeknek a leveleknek a középpontjában a történeti anyaggyűjtés állt, ami központi téma maradt az *Analecta* kötetek elkészültéig.

A régebben kialakult, élénk kapcsolatot bizonyítja, hogy Wagner első fennmaradt levelében jelzi: a Dobai Székelytől kapott diplomát kézhez kapta, reméli, hogy a *Historia Lapidis Refugii* című mű is eljutott Dobai Székelyhez. Emellett további, Szepesség és Sáros vármegyével kapcsolatos adatokat is kért.¹⁴

Az, hogy mely forrásokkal segítette az idősödő eperjesi katona Wagnert, az említett műből, valamint kettejük levelezéséből követhető elsősorban nyomon. Nemcsak levelezésükből, az *Analectá*ból is értesülünk arról, hogy milyen adatokat szolgáltatott még Dobai Székely. Wagner egyrészt a mű elején a munkát segítő személyek között Dobai Székely Sámuel is feltüntette (lásd irod. jegyz. 19. sz. tétel, bevezető 6.), de nem itt említette egyedül tudós

⁷ A két levelezés kiadott formában is elérhető. (lásd irodalomjegyzék 4. és 12. sz. tételek)

⁸ OSZKK, Quart. Lat.784/I – VI.

⁹ OSZKK, Quart. Lat.784/III, ff. 134–155.

¹⁰ OSZKK, Quart. Lat.784/III, ff. 134.

¹¹ OSZKK, Quart. Lat.784/III, ff. 155.

¹² Sperfogel naplónak két Dobai Székely Sámuelhez köthető másolata az Országos Széchényi Könyvtárban található. (OSZKK, Fol. Lat. 430, OSZKK, Fol. Lat. 3108.)

¹³ Lásd a Wagner Károly Dobai Székely Sámuelnek 1766. november 2-án (OSZKK, Quart. Lat. 784/3. f. 135v.), 1767. augusztus 16-án (OSZKK, Quart. Lat. 784/3. f. 136. r.), 1767. december 14-én (OSZKK, Quart. Lat. 784/3, f. 139r.), 1768. február 2-án (OSZKK, Quart. Lat. 784/3, f. 141r.) és 1768. május 16-án (OSZKK, Quart. Lat. 784/3, f. 143r.) írt leveleket.

¹⁴ „Historiam Lapidis Refugii spero jam apud te esse. Si quid praeterea est, quod ad Scepusium et res Sárosiensis attinet, quae tua facilitas est, et in literas amoenas me utique non privabis” (OSZKK, Quart. Lat. 784/3. f. 134r.)

barátja nevét, hanem az egyes kötetekben külön kiemelve is. A Sperfogel naplót és a *Fundatio Lapidis Refugii* című művet tárgyaló részénél feljegyezte, hogy a műhöz Dobai Székely által jutott hozzá, továbbá a negyedik kötetben Dobai Székelytől való műből vett geneológiai adatokat közölt.¹⁵

A levélpартnerek közvetítő szerepe ebben a levelezésben is megfigyelhető. Ezt jól példázza, hogy 1768. december 20-i levelében Wagner Benczúr József üdvözlését közvetítette Dobai Székelynek,¹⁶ 1773. január 30-án pedig megírta, hogy átadta Dobai Székely Kaprinai Istvánnak írt levelét.¹⁷

A későbbi levelekben, amikor az *Analecta* már nyomtatásra kész fázisban volt, a téma mindinkább a numizmák köré szerveződött. Mindez köszönhető egyrészt annak, hogy a numizmákról való társalgás, azok cseréje, eladása Dobai Székely levelezésében más levelezőpartnereknél is általános téma, másrészt pedig, hogy Dobai Székely Sámuel maga is jelentős éremgyűjteménnyel rendelkezett, amelyet ekkoriban – könyvgyűjteményéhez hasonlóan – több levélpártnerének is eladásra kínált.

Wagner 1776. május 17-én küldött egy jegyzéket, amely válogatás volt éremgyűjteményéből.¹⁸ Viszont az már nem derül ki a levelezésből, hogy végül vásároltak, vagy cseréltek-e érméket egymástól, mindenesetre az utolsó levelekben érmék megvételéről is egyeztettek.

3. Kitekintés: Dobai Székely Sámuel és Koller József levelezése

A fentiek alapján világos tehát, hogy Dobai Székely Sámuel és Wagner Károly levelezése alapvetően két központi téma köré szerveződött: kezdetben a központi téma a két személy tudós adatgyűjtése volt, amely összefüggésben állt Wagner történetírói munkálataival, míg az utolsó években, az egyre ritkuló levelekben, inkább pénzürmékről esett szó.

A téma kutatását kiegészíti két további jelenség vizsgálata: elsőként a korabeli tudós férfiak kiterjedt levelezéshálója, emellett pedig a másod- és harmadkézből kapott információk.

Dobai Székely Wagnerrel való érintkezéséről más levelezőpartnereinek is beszámolt. Koller Józsefnek 1769. június 25-én említette, hogy Wagner Károlyt segítette Szepes és Sáros vármegyére vonatkozó adatokkal,¹⁹ és a készülő, *Analecta* készülésétől még további két alkalommal tájékoztatta pécsi tudós barátját.²⁰

Koller József szintén ekkoriban dolgozott püspökségtörténetén²¹ (lásd irod. jegyz. 9–10. sz. tételek), és az *Analecta*ból vett adatokat, valamint forrásszövegeket felhasználta annak II., IV., V. és VI. kötetében, és a lapalji jegyzetekben, vagy a regesztákban feljegyezte Wagner művét forrásként (lásd irod. jegyz. 9. sz. tétel II, IV, V, VI. kötetei).

---

¹⁵ Az adatokról lásd irod. jegyz. 19. sz. tétel IV. kötete, 114: „Possedit amplissimas Dynastias, ac in his Castrum Ostervitz, de quo Samuel Székely de Doba Vir literarissimus una, cum illac iter faceret, haec in suum Itinerarium retulit: << Anno 1746. in Italiam proficiscendo cum legione Josepho - Eszterhaziana Hungarica pedestri die 6. Martii visitavi celeberrimum totius Carinthiae fortalitium, in praealto faxoso monte situm, Ostervitz dictum: ex quo ejaculatione tormentorum, tota Carinthia a fulminibus, ac tonitribus libera fit. Est ea arx haereditaria Khevenhülleriana. Videtur ibi in minori capella depictus Georgius Khevenhüller coram Crucifixo orans, qui sub Ferdinando II. relictis quadraginta duobus dominiis, Evangelicae Religionis causa, in exilium ivit. In altari depicta est altera Uxor ejus cum inscriptione: Anna Geborne Tursin Freyin, cum armis Thurzoniae gentis, & duabus Filiabus Maria, & Elisabetha.>>”

¹⁶ „Benczurius noster tibi plurimum per me salutem.” (OSZKK, Quart. Lat. 784/3. f. 146. v.)

¹⁷ „Kaprinayo Epistolam tradidi, num responsurus sit, nondum scio.” (OSZKK, Quart. Lat. 784/3. f. 149. r.)

¹⁸ Az éremjegyzéket tartalmazó levél: OSZKK, Quart. Lat. 784/3. ff. 154.

¹⁹ Lásd Dobai Székely Sámuel és Koller József levelezésének kiadásában a 6. sz. levelet. (irod. jegyz. 4. sz. tétel, 27.)

²⁰ Lásd a levelezés kiadásában a 35. és 41. sz. leveleket (irod. jegyz. 4. sz. tétel, 89. és 101.)

²¹ Az említett mű a végül hét kötetben megjelent (a *Prolegomena* [...] kötetrel együtt nyolckötetes) *Historia Episcopatus Quienqueecclesiarum* c. munka.

Klimo püspök megvásárolta Wagner művének egy példányát a püspöki könyvtár részére (A Pécsi Klimo Könyvtárban ma is megtalálható a Klimo püspök exlibrisével ellátott négykötetes példány az *Analectá*ból.),²² és joggal feltételezhető, hogy Koller felhasználta a példányt a püspökségtörténethez kapcsolódó kutatáshoz. Bizonyítják ezt Koller József feljegyzései: a Várallyai Szaniszlót tárgyaló részénél Koller lapalji jegyzetben megjegyezte, hogy Molner György naplójának szövegét Dobai Székely Sámuel küldte el neki.²³ Ugyanitt jelezte, hogy Wagner *Analectája* alapján javította a szöveget marginális jegyzetekkel.²⁴ Arról nem rendelkezünk egyelőre információval, hogy csupán Dobai Székely tájékoztatta-e Wagner munkálatiról, nagy valószínűséggel erről Koller máshonnan is hallott, mindenesetre Dobai Székely levelei bizonyítékkul szolgálnak arra, hogy Koller már a mű első kötetének megjelenése előtt értesült Wagner adatgyűjtéséről.

4. Kitekintés: Dobai Székely Sámuel és Kaprinai István levelezése

A Dobai Székely-Kaprinai levelezésben sűrűn esik szó Wagner Károlyról, ez adalékokkal szolgál Dobai Székely és Wagner kapcsolatához, emellett és több átfedés is megfigyelhető a két levelezés között. Erre példa, amikor Dobai Székely megírta Wagner nála tett látogatását Kaprinainak (1766. október 15-i levél, lásd irod. jegyz. 12. sz. tétel, 68-69.)²⁵ és másutt említette, hogy Wagner számára másolja Sperfogel *Diáriumát* (1767. augusztus 3-i levél, lásd irod. jegyz. 12. sz. tétel, 76.). Később a másolat elküldéséről is tájékoztatta őt (1768. április 15-i levél, lásd irod. jegyz. 12. sz. tétel, 79.), majd amikor megköszönte, hogy Kaprinai megemlítette Dobai Székelyt segítőként művében, írt arról, hogy Fridvalszky János²⁶ és Wagner Károly szintén így tettek (1768. június 30-i levél, lásd irod. jegyz. 12. sz. tétel, 83-84.).

Az, hogy Wagner és Dobai Székely írásos kapcsolata nem csupán a segítségnyújtásra szorítkozott, a Kaprinai levelezésből is kitűnik. Dobai Székely Wagner közvetítésével küldte Mátyás király aláírásának és pecsétjének mását Kaprinai számára (1769. január 1-i levél, lásd irod. jegyz. 12. sz. tétel, 88.), némely levelének a kézbesítésével Wagner Károlyt bízta meg (1769. február 8-i levél, lásd irod. jegyz. 12. sz. tétel, 89.). Egyik utolsó Kaprinainak küldött levelében pedig megemlítette, hogy egy Wagnernél látott szótárat Bécsből beszerezne (1770. július 16-i levél, lásd irod. jegyz. 12. sz. tétel, 99.).

Amikor Wagner a Dobai Székely birtokában lévő Nyírkállói-kódexet másolta (lásd irod. jegyz. 12. sz. tétel), a nyugdíjazott eperjesi katona felajánlotta Kaprinai számára, hogy ami neki szükséges belőle, Wagner lemásolja a részére (1769. december 20-i levél, lásd irod. jegyz. 12. sz. tétel, 95.). Természetesen Kaprinainak is szólt Wagner *Analectájának* elkészültéről: említette, hogy a mű már nyomdába került (1770. július 13-i levél, lásd irod. jegyz. 12. sz. tétel, 97.), később pedig megírta, hogy a megjelent művet szívesen el is olvasná (1773. január 18-i levél, lásd irod. jegyz. 12. sz. tétel, 104.).

²² Jelzete: PEK TGYO KK D.VI.12-13-14.

²³ „Adservatur hoc Diarium in Tabulario Fraternalitatis, e quo ea, quae sequuntur descripsit, et ad me misit Samuel Székely de Doba” (irod. jegyz. 9. sz. tétel, V. kötet, 303.)

²⁴ „In margine noto variantes Lectiones editionis Caroli Wagner Analect. Scopusii P. II. p. 254. seq. Excerpta haec Matriculae Seniorum Fraternalitatis XXIV. Regalium pars sunt.” (lásd irod. jegyz. 9. sz. tétel, V. kötet, 303.)

²⁵ Dobai Székely Sámuel és Kaprinai István levelezésének modernkori kiadásáról lásd az 5. sz. jegyzetet.

²⁶ Fridvalszkyról 2003-ban jelent meg monográfia (lásd irod. jegyz. 2. sz. tétel).

6. Következtetések

Dobai Székely Sámuel a különböző tudományterületet művelő tudós kortársaknak nyújtott segítséget a saját könyvtárában vagy másutt fellelhető művekkel és adatokkal. Ezt a fajta közreműködést láthattuk a Dobai Székely és Wagner közötti levelezésben is: Wagner Károlynak történeti forrásokat és adatokat küldött művének megírása céljából. Könyvtárának és személyének jelentőségét mi sem tükrözi jobban, minthogy levelezőpartnerei a különböző tudományterületek művelőiként fordulhattak hozzá segítségért. Többek között így segítette az említett két kortárs, Kaprinai István és Koller József munkáját. Dobai Székely fent említett módon természetesen több más személy tudományos munkájában is részt vett. A teljesség igénye nélkül kiemelendő közreműködése Bél Mátyás országleíró munkájában (lásd irod. jegyz. 1. sz. tétel),²⁷ a debreceni értelmiségek közül Sinai Miklós egyháztörténeti kutatásában (lásd irod. jegyz. 13. sz. tétel),²⁸ valamint Fridvalszky Jánosnak *Minerológiájának* (lásd irod. jegyz. 3. sz. tétel) elkészültében.²⁹

Irodalomjegyzék

Könyvek

- [1] Bél M.: Notitia Hungariae novae historico geographica divisa in partes quatuor [...]. I–IV. Bécs: Johann P. van Ghelen. 1742
- [2] Csetri E., id. Frivaldszky J.: A köz hasznára - az ég kegyelmével: Fridvalszky János a jezsuita, tudós és feltaláló 1730-1784. Budapest: METEM. 2003
- [3] Fridvalszky, J.: Minero-logia magni principatus Transylvaniae seu metalla, semi-metalla, sulphura, salia, lapides et aquae conscripta. Kolozsvár: Academicis Societatis Jesu. 1767
- [4] Hencz E. (kiad.), Dobai Székely Sámuel és Koller József levelezése. Piliscsaba: PPKE. 2016 (Pázmány Irodalmi Műhely, Források 9)
- [5] Hencz E.: Koller József és Dobai Székely Sámuel levelezése. In: Pohánka É.–Szilágyi M. (szerk.), Klimó György püspök és kora, Egyház, művelődés, kultúra a 18. században. Pécs, 2011. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 9.) 171–184.
- [6] Hölvényi Gy.: Wagner Károly és a Bél-iskola. In: Mátrai L.–Tóth A.–Vértesi M. (szerk.), Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, V. Budapest. 1970 pp. 329–350.
- [7] Hölvényi Gy.: Wagner Károly könyvtára. In: Mátrai L.–Tóth A.–Vértesi M. (szerk.), Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, III. Budapest. 1966 pp. 147–158.
- [8] Illik P. (kiad.), Debreceni értelmiségiek levelei Dobai Székely Sámuelhez. Piliscsaba: PPKE. 2016 (Pázmány Irodalmi Műhely, Források 5)
- [9] Koller J.: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. I–VII. Pozsony: Landerer, Trattner. 1782–1812
- [10] Koller J.: Prolegomena in historiam episcopatus Quinqueecclesiarum. Pozsony: Landerer. 1804
- [11] Lukács L.: Catalogus generalis seu nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu: R – Z. Roma: Inst. Histor. S.I. 1988.

---

²⁷ Bél Mátyás levelezése, mely a Dobai Székellyel való levélváltásokat is tartalmazza, szintén megjelent kiadásban (lásd irod. jegyz. 15. sz. tétel).

²⁸ Dobai Székely felkínálta gyűjteményét Sinai Miklós számára: nyomtatott és kéziratos műveket egyaránt küldött. Sinai Dobai Székely Sámuelnek írt levelei nyomtatott formában is megjelentek, erről lásd az irod. jegyz. 8. sz. tételt.

²⁹ Fridvalszky Jánosnak készülő művéhez többek között egy tizennyolc tételes, természettudományos művekből válogatott jegyzéket készített.

- [12] M. Horváth M. (kiad.), Dobai Székely Sámuel és Kaprinai István levelezése. Piliscsaba: PPKE. 2009 (Pázmány Irodalmi Műhely, Források, 6)
- [13] Sinai, M.: *Historia ecclesiastica Hungariae et Transylvaniae*. I–II. 1773 [kézirat]
- [14] Szelestei N. László: Adatok Janus Pannonius 18. századi ismeretéhez. In: Szelestei N. L.: *Eszmék és arcok a 18. századi Magyarországról*. Universitas: Budapest, 2010. 144–155.
- [15] Szelestei N. L. (kiad.), Bél Mátyás levelezése. Budapest: Balassi. 1993 (Magyarországi tudósok levelezése, 3)
- [16] Szelestei N. L.: Töredékek a pécsi Püspöki Könyvtár formuláriumának kötéséből. In: Boda Miklós (szerk.), *A könyv- és könyvtárkultúra ezer éve Baranyában*. Pécs: Csorba Győző Megyei Könyvtár. 2000. 117–124.
- [17] Szőke K.: Wagner Károly, a modern genealógus. In: Jankovics József (szerk.), *Stephanus noster: tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*. Budapest: reciti. 2015 pp.409–420.
- [18] Varjú E.: A Gyulafehérvári Batthyány-Könyvtár. MKSz. 1899/4. 25.
- [19] Wagner, K.: *Analecta Scepusii sacrii et profani*. I–IV. Bécs, Kassa–Pozsony: Trattner, Landerer. 1774–1778

Lektorálta: Dr. Szelestei Nagy László, egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

ÖRDÖGI HÁROMSZÖG: BAUDELAIRE, WATTEAU ÉS A FOTOGRAFIA

Molnár Luca

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola,
PhD-hallgató, luca.molnar@hotmail.com

Absztrakt

Munkánkban Charles Baudelaire, Jean-Antoine Watteau és a fotográfia viszonyát tárjuk fel. 1859-es *Szalon*jában Baudelaire egy teljes fejezetet szentel az akkoriban újdonságnak számító fotográfiának, melyben elutasító hangnemben ír a technika e vívmányáról. *Szalonja* – megjelenésétől napjainkig – számos író és kutatót sarkallt arra, hogy: a költő elutasításának a nyomába eredjen, és megpróbálja elhelyezni a fotográfiát Baudelaire esztétikájában. Az 1859-es *Szalon* egészét vizsgálva azonban nemcsak Baudelaire és a fotográfia kapcsolata, hanem a költő festészetről való felfogása is elgondolkodtatja az olvasót: az egymástól látszólag távol álló festészet és fotográfia összefonódik. A költő végső soron ugyanazokat az elemeket keresi a két képképző művészeti ágban, de míg az egyikben megtalálja őket, a másikban nem: épp azért kedveli tehát a festészetet, amiért elutasítja a fotográfiát. Azonban nem minden festő képes kivívni Baudelaire elismerését: sokuk ugyanolyan elutasításban részesül, mint a fotográfia. Hol húzza meg Baudelaire a „jó” és a „rossz” festészet közti határvonalat? Mi a közös az általa „rossznak” ítélt festészetben és a fényképészetben? A képzeletben szegény festészet, a látható természet szolgálai másolása elkészeríti Baudelaire-t, és ugyanezt látja visszaköszönni a fényképeken is. Meglepőnek tűnhet, hogy a 18. században épp a természet hű utánozójaként méltatott Watteau-t Baudelaire a legnagyobb festők közé sorolja, de nem a valószínű ábrázolásmód, hanem a művész gazdag képzelőereje miatt, ami a képek témáiban nyilvánul meg. A képzelet mellett más fogalmak is segítenek abban, hogy megértsük ezt az ellentmondást: a romantikus szemlélet számára oly fontos *melankólia*, az *álom* és a (technikai) *fejlődés*. Vizsgálatuk arra enged következtetni, hogy Watteau festészete a Baudelaire által nagyrabecsült értékek megtestesítőjének tekinthető, melyek azonban egy letűnt kor sajátjai. Az iparosodás következtében a modern kor eltávolodott mindattól, amit Watteau képvisel, és olyan új eszközöknek adott teret, mint amilyen a fényképezőgép. Így válik Watteau festészete a fotográfia ellenpontjává Baudelaire esztétikájában.

Kulcsszavak: Baudelaire, Watteau, fotográfia, melankólia, képzelet

1. Bevezetés

1859-ben azelőtt sosem látott technikával készült képek jelentek meg a Louvre-ban hagyományosan két évente megrendezésre kerülő Szalonon: a festmények mellett fényképek is helyet kaptak a falakon. Charles Baudelaire (1821-1867) rendszeres látogatója volt a kiállításnak, és több művében is írt az ott szerzett élményeiről. Ezek közül *1859-es Szalonja* különös figyelmet érdemel, amelyben egy teljes fejezetet szentel a fotográfiának – ez azonban korántsem annak dicséretéről szól: „ezekben a siralmas napokban létrejött egy új iparág [a fotográfia], mely jócskán megerősíti a belévetett hit ostobaságát és tönkretesz mindent, ami a francia szellemben isteni lehetne”³⁰. [1:258] Baudelaire korában heves viták folytak arról, hogy a fotográfia művészet vagy iparág, illetve, hogy hasznos találmány-e avagy ördögi rossz. Jelen tanulmányunkban nem a fotográfia XIX. századi megítélését elemezzük, hanem annak

---

³⁰ „[d]ans ces jours déplorables, une industrie nouvelle [la photographie] se produit, qui ne contribue pas peu à confirmer la sottise dans sa foi et à ruiner ce qui pouvait rester de divin dans l'esprit français.” Az *1859-es Szalon*ból származó szövegrészleteket saját fordításunkban idézzük.

helyét próbáljuk meghatározni Baudelaire esztétikájában. Ahhoz, hogy megértsük, miért utasítja el ezt ennyire ezt a művészeti ágat a költő, érdemes megvizsgálnunk egy más művészeti ághoz való hozzáállását. A XVIII. század elején élt francia rokokó festő, Jean-Antoine Watteau (1684-1721) egyike azoknak a művészeknek, akik elnyerték Baudelaire csodálatát. Az utókor által *gáláns ünnepsége*eknek nevezett műfajban alkotó festőről ekképpen ír Baudelaire *A fároszok* című versében:

Watteau, e karnevál, amelyben annyi szív száll,
tündöklök és kering lobogó lepkeként,
friss, könnyű díszletek közt ezer büszke csillár
önti a bálra az örületet s a fényt;³¹[2:21]

Meggyőződésünk, hogy Baudelaire festészetről alkotott elképzelésének velejárója a fotográfiával szemben való ellenérzése. De kijelenthetjük-e, hogy számára azok az értékek, melyek a festészetben jelen vannak és csodálatra méltók, hiányoznak a fényképekről, így azok sosem érhetnek fel a festményekhez? És vajon minden festményt előrébb valónak tart, mint bármely fotográfiát?

Tanulmányunkban elsősorban azt vizsgáljuk, hogy Watteau dicsérete milyen mértékben igazolja azt a feltételezésünket, mely szerint a rokokó festő művészete a XIX. századi fotográfia ellenpontjává válik Baudelaire esztétikájában. Miközben *A Fároszok* és a költő másik, egyértelműen Watteau-ra utaló versének (*Utazás Cytherébe*) sorait összevetjük az *1859-es Szalonnal*, a fent említett kérdésekre is keressük a választ; célunk, hogy feltárjuk azokat az összefüggéseket és ellentmondásokat, melyek átszövik Baudelaire művészetfelfogását. Munkánkban három olyan fogalom lesz segítségünkre, mely mind a XVIII., mind a XIX. század művészeti gondolkodásában megkerülhetetlen: a képzelet (*l'imagination*), a melankólia (*la mélancolie*) és a mindkettőhöz szorosan kapcsolódó haladás (*le progrès*) fogalma.

2. Baudelaire és a képzelet

Az említett *Szalon* központi kérdése a képzelet jelenléte és hiánya a művészetben, így Susan Blood amerikai irodalomtörténész joggal nevezi a „képzeletről való értekezés”-nek.[3:822] Baudelaire, aki *A Fároszokban* Watteau mellett olyan művészek munkáját méltatja, mint egyebek közt Rubens és Botticelli, és az 1859-ben kiállított, akkoriban modernnek számító festmények láttán elszörnyedve állapítja meg, hogy a képzelet már mit sem számít a feltörekvő, fiatal festőknek: „és az elkényeztetett gyermek, a modern festő azt mondja: Mi a képzelet? Veszély és fáradtság”.³²[1:252] Olyan festészeti áramlatra – a realizmusra – vonatkoznak ezek a szavak, mely a valóság ábrázolását írja elő a képeken, így azok eltávolodnak a romantikára jellemző elvágódás-érzéstől. Baudelaire attól tart, hogy a francia alkotók „hitvallása” előbb utóbb az lesz, hogy „a művészet nem más, mint a természet pontos reprodukciója”[1:258-259], ez pedig a festészet legfontosabb alkotóelemét semmisítené meg. Watteau egyike azoknak a francia művészeknek, akikről a legtöbb írás született, így a XVIII. század első felében (1720 és 1750 között) született életrajzait vizsgálva kijelenthetjük, hogy az írók többsége – Baudelaire-hez hasonlóan – különös hangsúlyt fektet a festményeken megnyilvánuló képzelet szerepére. Érdemes azonban megjegyeznünk, hogy ők a képek *témáiban* keresik a képzeletet, az *ábrázolásmód* viszont annál figyelemre méltóbb számukra, minél valóságosabb. Ezt a látszólagos ellentmondást véljük felfedezni Watteau kortársa, Étienne Jaurat Watteau-életrajzában, mikor így fogalmaz: „ez a festő egészen rendkívüli,

³¹ Szabó Lőrinc fordítása.

³² „[e]t l'enfant gâté, le peintre moderne se dit: « Qu'est-ce que l'imagination ? Un danger et une fatigue. »”

csodásan adja vissza a természetet. Képeinek témája szintiszta fantázia.”³³[4] Dubois de Saint-Gelais hasonlóan vélekedik: „ez a festő a gáláns és szép témákban a természetesség bájos és pontos utánzásával szerzett nevet magának”.³⁴[5:21] Nem meglepő tehát, hogy Baudelaire kedvenc festői között tartja számon Watteau-t, még akkor is, ha a festő a természethű ábrázolásmódra törekszik, hiszen képeinek témája kétségtelenül a művész gazdag és termékeny képzelőerejéről tanúskodik. Jó példa erre a *Velencei ünnepély* (1718-1719) című mű, melyen természeti környezetben, buja szobrok árnyékában olyan multság látható, melyen francia és török ruhákba öltözött szép és fiatal táncosok itáliai zenészek muzsikájára szórakoznak. Ezek alapján nem tartjuk túl merész kijelentésnek azt, hogy a költő szemében Watteau művészete a „modern”, azaz Baudelaire korabeli festészet ellenpólusa.

A képzelet kapcsán egy másik XVIII. és XIX. századi párhuzamra is szeretnénk rávilágítani. Watteau kortársainak csodálatát a század közepén ugyanis felváltja egy olyan látásmód, mely elutasítja a valóságtól ily mértékben való elrugaszkodást. Egészen addig a Királyi Festészeti és Szobrászati Akadémia által képviselt műfaji hierarchiában – melynek csúcán az allegorikus, illetve történelmi és mitológiai témájú festmények álltak – a valóságot, tehát a hétköznapi jeleneteket ábrázoló festmények alacsonyabb rendűnek számítottak. E hierarchia értelmében Watteau-t 1717-ben történelmi festőként fogadta tagjai közé az Akadémia, ennek körülményeiről részletesebben a neves svájci művészettörténész, Christian Michel ír [6]. A század közepén azonban átrendeződik a hierarchia, és a festészetről szóló írásokban, Denis Diderot műveivel az élen, a zsánerképek kerülnek kiemelt helyre. Ebben a szellemben a következőképpen ír Diderot Watteau művészetéről: „Tekintsenek el Watteau tájaitól, színétől, emberalakjainak bájától, a ruháktól, csak a jelenetet nézzék, s ítéljenek.”³⁵[7:56] Mindaz tehát, amiért kortársai, az Akadémia, sőt később Baudelaire is nagyra becsülte a festőt, mit sem ér Diderot szemében. Bírálja Watteau mesterkéeltségét, a témák valószerűtlenségét, és többre tartja a mindennapi jeleneteket megörökítő műveket: „jobban szeretem a rusztikusságot a mesterkéeltségnél, és tíz Watteau-t adnék egy Teniers-ért”.³⁶[8:381]

Ezek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy végső soron ugyanaz a tendencia jelenik meg mindkét században: a korábbi, hagyományos hierarchiát olyan újabb felfogás váltja fel, melyben nincs helye a képzeletnek. A XVIII. században Watteau életrajzírói képviselik a hagyományos szemléletmódot, míg Diderot az új irányzat szószólója, a XIX. században pedig Baudelaire az, aki a hagyományoknak megfelelően a képzelőerőt méltatja, s a „modern” festők állnak szemben ezzel a felfogással. Baudelaire és Watteau kapcsolata tehát a képzelet fontosságával magyarázható, de hol kap helyet ebben az esztétikában a fotográfia?

Baudelaire ennek a szemléletbeli változásnak ördögi gyümölcseként látja a fotográfiát. Az akkoriban még nagy újdonságnak számító technika sokak szemében a valóság hű leképezését tette lehetővé, amire már régóta vágytak. Baudelaire nem titkolt gúnnyal ekképpen foglalja össze a fényképészet születését: „egy bosszúálló Isten teljesítette ennek a sokadalomnak a kívánságát. Daguerre volt a messiása. És a tömeg ezt mondja: „Mivel a fényképészet a pontosság minden szükséges bizonyítékát nyújtja (ezt hiszik ezek az elmeháborodottak!), a fotográfia a művészet”.”³⁷[1:259] Nem is maga a fényképészet, sokkal inkább létrejöttének következményei és helytelen felhasználása az, amit Baudelaire elfogadhatatlannak talál: „meg

³³ „C’est un peintre tout à fait extraordinaire, il imite la nature à merveille. Les sujets de ses tableaux sont de pure fantaisie.” Saját fordításunk.

³⁴ „[c]e peintre s’est fait un nom par sa gracieuse et exacte imitation du naturel dans les sujets galants et agréables.” Saját fordításunk.

³⁵ „Ôtez à Watteau ses sites, sa couleur, la grâce de ses figures, celle de ses vêtements, ne voyez que la scène et jugez.” Saját fordításunk.

³⁶ „j’aime mieux la rusticité que la mignardise, et je donnerai dix Watteau pour un Teniers.” Saját fordításunk.

³⁷ „[u]n Dieu vengeur a exaucé les vœux de cette multitude. Daguerre fut son messie. Et alors elle se dit : « Puisque la photographie nous donne toutes les garanties désirables d’exactitude (ils croient cela, les insensés !), l’art c’est la photographie.”

vagyok győződve arról, hogy a fényképészet helytelenül alkalmazott fejlődése, mint mellesleg minden pusztán anyagi fejlődés, nagyban hozzájárult a francia művészi zseni – mely már oly ritka – elsilányosodásához”.³⁸[1:260] Baudelaire nem tartja művészetnek a fényképészetet, amely kizárja a képzelőerőt. Hasonló vádak érték az ugyanebben a korban megjelenő realista irodalmat is: akárcsak a fényképezőgép, az is csupán a dolgok felszínét képes ábrázolni, nem hatol azok mélyére, ahogy azt Jill Kelly, amerikai kutató is írja: „[a kamera] egy értelem nélküli szem volt. Azok az írók sem voltak jobbak, akik teljes szívükből gyakorolták ezt a technikát. Ahogy egy fényképésznek, a realista íróknak is csak képességre és türelemre volt szüksége, tehetségre és zsenialitásra nem. Bárkiből lehetett realista.”[9:200] Baudelaire művészetfelfogásában tehát a képzelet központi szerepet játszik: ugyanazért tartja nagyra Watteau-t amiért elutasítja a fotográfiát, így azok valóban ellentétként értelmezhetők esztétikájában.

3. Baudelaire és a melankólia

Ahhoz, hogy más szempontok alapján is szembeállíthassuk Baudelaire esztétikájában Watteau festészetét és a fotográfiát a XIX. század közepén uralkodó világnép tükrében, röviden ki kell térnünk arra, hogyan vélekedik a költő a fejlődésről. Az *1859-es Szalon* nem szűkölködik a gépiesedő világ bírálatában. A költészet kapcsán ezt olvashatjuk benne: „a költészet és a haladás két nagyravágyó, mely ösztönös gyűlölettel gyűlöli egymást”. [1:261] Yosmo Abé irodalomtörténész szerint ebben a művében „Baudelaire kijelenti, hogy a művészet és a haladás összeférhetetlen” [10:276] Walter Benjamin is felhívja a figyelmet arra, hogy a költő épp azért nem tudja elfogadni a fotográfiát, mert az egy új, iparosodás utáni világot képvisel: Baudelaire-nek sokkal többet jelent az iparosodás előtti világ, melynek szimbóluma a festészet. [11] Michel Frizot – Benjamin gondolatait tovább elemezve – arra a következtetésre jut, hogy Baudelaire nem az anyagi fejlődés ellen szólal fel, hanem sokkal inkább az ellen a társadalmi változás ellen, mely ezzel párhuzamosan következett be. [12] Erre vezethető vissza Baudelaire és az általa „modern”-nek nevezett festők művészetfelfogása közti különbség is. Nem csak a hétköznapokat teszik egyre könnyebbé a gépek, hanem a művészetben is jelentős újítást hajtanak végre. A fotográfia – bármennyire is viharos volt a fogadtatása – szintén ennek a folyamatnak képezi részét. A romantikus szellem, mely már a század legelején megjelenik Európában, meglepő módon a technikai fejlődés korában is tovább él, hiszen mindazt képviseli, aminek az elvesztésével fenyeget az új, haladó világ. Előző fejezetünk központi fogalmához kapcsolódva Pierre Laforgue-ot, bordeaux-i irodalomtörténészt idézzük, aki a következőképpen magyarázza a században bekövetkezett – elsősorban művészeti szempontból vizsgált – változásokat: „a gép, a gépesítés, az iparosodás alaposan felkavarta a romantika képzeletvilágát és a világ újfajta ábrázolásmódját idézte elő”. [13:64] Vajon Baudelaire képzelethez való ragaszkodása is – közvetve – ennek a jelenségnek az eredménye? Vajon a költő így próbál eltávolodni az új szemléletmódtól? Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre választ adhassunk, a romantika kulcsfogalmának, a melankóliának kell a nyomába erednünk. Gondolatmenetünk kiindulópontjaként ismét Laforgue-ot hívjuk segítségül: „romantika és modernizmus a melankóliában párosul és ütközik egymással”. [13:92] Baudelaire-nél a melankólia egyszerre a elvesztett értékek utáni vágyakozás szemléltetője és a modern, sebesen fejlődő világ újításaira adott válasz.

A továbbiakban azt vizsgáljuk, miért éppen Watteau volt az az alkotó, akinek festészetében Baudelaire mellett más XIX. századi írók és költők is menedéket keresnek, és hogyan fonódik össze a festő neve a melankóliával a romantika korában. A XVIII. században Watteau festészetét egyik életrajzírója sem tartja melankolikusnak, sőt, Diderot azért utasítja el képeit,

---

³⁸ „je suis convaincu que les progrès mal appliqués de la photographie ont beaucoup contribué, comme d’ailleurs tout les progrès purement matériels, à l’appauvrissement du génie artistique français, déjà si rare.”

mert azok valószerűtlenül boldogok, szépek – és mesterkéltek. A XIX. századi művészek viszont épp ilyen világot keresnek, ám azt is tudják, hogy ez számukra már elérhetetlen. Ezért melankolikus hangvételűek a Watteau képi világáról szóló, illetve festészetére utaló versek és egyéb írások, és ezért válik Küthéra Baudelaire-nél is a letűnt kor jelképének. Watteau *Hajóraszállás Küthéra szigetére* című festményének – melyet a Louvre La Caze-gyűjteményének megnyitásakor állítanak ki[14] – szép, fiatal, szerelmes zarándokai, idilli tája és mitológiai témája megbabonázta azokat az írókat és költőket, akiknek műveiből az alábbiakban a melankólia kapcsán röviden idézünk.

Az említett festményt megidéző *Utazás Cytherébe* című költeményében Baudelaire a szerelem szigetének elvesztéséről, pusztulásáról ír. A gyönyört és a boldogságot kereső utazó keserűen csalódik, mikor az elképzelt, tökéletes táj helyett egy darabjaira hulló, sivár vidéket talál :

Zöld mirtuszok hóna, nyílt szirmok szép szigete!
Kit minden nemzetek örök heve imád,
S amelyen úgy remeg szivünk sóhaja át,
Mint kerten rózsaszag, nehéz tömjént lihegve,

Vagy mint örök zene, mint vadgalamb zokog!
– Cythére! most elém szükös, sovány talajjal
Kelt, szirtes pusztaság, felferve tompa jajjal,
S micsoda furcsa, torz valamit láttam ott!³⁹[15]

Az elveszett múlt iránti melankolikus vágyakozás sugárzik a versből. Ugyanezt véli felfedezni Léon Cellier a már idézett *A Fároszok* című Baudelaire-műben is. Elemzése szerint a vers ötödik strófájától egyre csak erősödik a melankólia érzése, a Watteau-ról szóló hatodik versszak azonban ismét egy boldog, de elérhetetlen világot tár az olvasó elé.[16] Gérard de Nerval több regényében is felhasználja ezt a motívumot: a *Keleti történetek* főhősei Baudelaire utazójához hasonlóan csalódnak, mikor végre megérkeznek a halott Küthéra szigetére [17]; a *Sylvie*-ben pedig a Hajóraszállást⁴⁰ megelevenítő önfeledt mulatságon a szerelem ókori szigetét olyan helyen rendezik be, mely felett már jócskán eljárt az idő: „Úgy gondolom, ez a templom eredetileg Urániának lehetett szentelve. Három oszlopa kidőlt, estében magával rántva a gerendapárkányzat egy részét; de a csarnok közepét kisépérték, s az oszlopok közé virágfüzereket aggattak, így megfiatalítva ezt az újkori romot”.⁴¹[18:39] Théophile Gautier pedig *A halál komédiája* című – az elmúlás jegyében született – verseskötetében szentel egy költeményt Watteau-nak, ám a festő világa ezúttal is elérhetetlennek bizonyul:

Sokáig néztem a rácson keresztül;
Egy Watteau ízlése szerinti park volt:
[...]
Szomorú és vidám lélekkel elindultam;
Néztem, s megértettem közben:
Hogy életem álmához közel voltam,
Hogy boldogságom oda zárták be.⁴²[19]

---

³⁹ Tóth Árpád fordítása.

⁴⁰ A magyar fordításban a kép címe *Utazás Küthérébe*, míg a szigetet sem Küthéra, hanem Kütéré néven említik. Érdemes azonban azt is megjegyeznünk, hogy az eredeti francia szöveg sem az elterjedt (de nem Watteau által adott) *Pèlerinage à l'île de Cythère* vagy *Embarquement pour l'île de Cythère*, hanem *Voyage à Cythère* címmel utal a festményre.

⁴¹ Brodszky Erzsébet fordítása.

⁴² Saját fordításunk.

Watteau Küthérája, és főleg annak pusztulása a XIX. század íróinak és költőinek közkedvelt szimbólumává válik. A festményen ábrázolt szépség és boldogság, melyek már a XVIII. századi közönséget is megigézték, a későbbi korokban is nagy jelentőséggel bírnak, ám elérhetetlenségük miatt a XIX. század közepétől Watteau képi világát – egészen napjainkig – finoman átszővi egyfajta búskomor, melankolikus hangulat.

A melankólia tehát Watteau-t nem csak Baudelaire-rel, hanem korának más alkotóival is összekapcsolja, de hogyan hozható ezzel összefüggésbe a fotográfia? Baudelaire barátjának, Félix Nadar-nak – a XIX. század kiemelkedő francia fényképészének – ajánlja *Egy kíváncsi álma* című, a fotográfiáról szóló költeményét. Ebben felfedezhetjük a melankólia bizonyos elemeit: az elmúlást (egészen pontosan a halált), amelynek gondolata végigkíséri a verssorokat, és az álom fogalmát, ami a romantikus hagyományoknak megfelelően az elvagyódás egyik módja. Ám hiába bukkannak fel a költeményben a melankóliára utaló jelek, a vers vége arról árulkodik, hogy azt a fajta melankóliát és nosztalgiát, melyet Küthéra ébreszt a költőben, a fényképészet soha nem lesz képes előidézni:

„meghaltam, semmi több, és körülöttem állt a
rettentő virradat. - Mit? ennyi az egész?

A függöny felröpült, és én még egyre vártam.”⁴³[20]

A fotográfia tehát nem képes olyan világot létrehozni, mely tartalmazza a hagyományos festészet jegyeit, s így nem biztosíthat olyan menedéket a XIX. század kiábrándult művészeinek, mint amelyet Küthéra jelentett a számukra – még akkor is, ha ez utóbbi elérhetetlen távolságban van tőlük.

4. Összegzés

Watteau és a fotográfia világa két, egymástól nagyon különböző korban született és alapvetően eltérő szemléletmódot tükröz, a XIX. század irodalma azonban olyan közeget teremt meg, amelyben egyszerre beszélhetünk róluk. Baudelaire művészetfelfogásában a rokokó festő művei és a fényképek nemcsak különbözőek, hanem több szempontból is ellentétei egymásnak. Ez az ellentét nem pusztán a költő ízléséből, hanem a század nagy ipari és társadalmi változásai iránti ellenérzéséből is fakad. A gépek elterjedésének és az ezáltal felgyorsuló világnak a terméke a fényképezőgép, mely a külső valóságot hivatott minél hívebben megörökíteni. A „modern” festészet ugyanezt a célt tűzte ki maga elé, ám Baudelaire nem ezt keresi a művészetben: számára a képzelőerő többet ér, mint a látható világ pusztá utánzása. Ezért tekint vissza egészen a XVIII. század elejéig Watteau-hoz, aki képzeletéből táplálkozva boldogságot és szépséget festett. De a XIX. században már nem lehet Watteau festményeiről ugyanígy írni: olyan távoliak, annyira elérhetetlenek az általa ábrázolt gáláns ünnepek, hogy az irántuk való vágyat áthatja a melankólia és a fájdalom.

Kutatásunk elsődleges célja az volt, hogy feltérképezzük Baudelaire, Watteau és a fotográfia kapcsolatát, ám a munka során ezen túl olyan párhuzamra bukkantunk, mely a XVIII. és a XIX. század társadalmi és szemléletbeli változásai közti hasonlóságokra is rávilágít. Mindkét század közepén két táborra oszlik a befogadó közönség: a hagyományok megőrzését és az újítást támogatókra. Arra következtetésre jutottunk, hogy Watteau csodálói az előbbiekhöz tartoznak, festészete tehát maradandó értékeket képvisel – nem csak saját korában, hanem a későbbiekben is. Ahhoz azonban, hogy ezt a feltételezésünket szilárdabban alátámaszthassuk, érdemes volna azt is megvizsgálni, hogy a tanulmányban említett szerzők – Nerval és Gautier – és más XIX. századi alkotók hogyan viszonyultak a fotográfiához, miként az akkori fényképészek – egyebek közt Nadar, vagy Maxime du Camp – festészethez való viszonyát is érdemes lenne feltárni. Jelen munkánk célkitűzése azonban ennél szerényebb volt: Baudelaire esztétikájában kíséreltünk meg Watteau festészete és a fényképészet ellentététére rávilágítani.

---

⁴³ Szabó Lőrinc fordítása.

Irodalomjegyzék

- [1] Baudelaire, C.: Salon de 1859. In Œuvres complètes de Charles Baudelaire, tome II. Curiosités Esthétiques. Paris: Michel Lévy Frères, Libraires Éditeurs. 1868. pp. 245-358. Letöltve 2017 január 12-én:
<https://ia800308.us.archive.org/3/items/curiositsethti00baudgoog/curiositsethti00baudgoog.pdf>
- [2] Baudelaire, C.: A Fároszok. In Charles Baudelaire versei. Budapest: Sziget Könyvkiadó. 2000. p. 20-21.
- [3] Blood, S.: Baudelaire Against Photography: an Allegory of Old Age. Modern Language Notes, 101/4, 1986. pp. 817-837. Letöltve 2016 december 22-én:
<http://www.jstor.org/stable/2905650>
- [4] Jeaurat, É.: Raccolta di Lettere sulla pittura, scultura ed architettura [Lettre de Jeaurat à Francesco Gabburri du 5 décembre 1729 dans Bottari, paru à Milan, 1822, t. II, pp. 192-193]. In P. Rosenberg (szerk.), Vies anciennes de Watteau. Paris: Hermann. 1984. p. 23.
- [5] Saint-Gelais, D.: Notice sur Watteau publiée par Dubois de Saint-Gelais dans sa *Description des tableaux du Palais Royal avec la vie des peintres à la tête de leurs ouvrages*. In P. Rosenberg (szerk.), Vies anciennes de Watteau. Paris: Hermann. 1984. pp. 21-22.
- [6] Michel, C.: Le « célèbre » Watteau. Genève: Droz. 2008.
- [7] Diderot, D.: Essais sur la peinture. In G. May (szerk.), Salons de 1759, 1761, 1763. Paris: Hermann. 1984.
- [8] Diderot, D.: Pensées détachées sur la peinture. In E. M. Bukdahl, A. Lorenceau, G. May (szerk.), Salons IV. Héros et martyrs. Paris: Hermann. 1995.
- [9] Kelly, J.: Photographic Reality and French Literary Realism: Nineteenth-Century Synchronism and Symbiosis. The French Review, 65/2, 1991. pp. 195-205. Letöltve 2016 december 22-én:
<http://www.jstor.org/stable/395589>
- [10] Abé, Y.: Baudelaire et Maxime du Camp. Revue d'Histoire littéraire de la France, 67/2, 1967. pp. 273-285. Letöltve december 22-én:
<http://www.jstor.org/stable/40523041>
- [11] Benjamin, W.: Illuminations. New York: Schocken. 1969. Fordította Harry Zohn.
- [12] Frizot, M.: La modernité instrumentale. Note sur Walter Benjamin. Études Photographiques, 8, 2000. Letöltve 2017 január 17-én az Études photographiques weboldalról:
<http://etudesphotographiques.revues.org/228>.
- [13] Laforgue, P.: Machinisme et industrialisme, ou romantisme, modernité et mélancolie. Quelques jalons (1840-1870). Revue d'Histoire littéraire de la France, 103/1, 2003. pp. 63-92. Letöltve 2016 december 22-én:
<http://www.jstor.org/stable/40535381>
- [14] Király, E.: „Gáláns ünnepség”. Rokokó reminiscenciák a magyar festészetben 1870 és 1920 között. Művészettörténeti Értesítő, 40/3-4, 1991. pp. 135-154.
- [15] Baudelaire, C.: Utazás Cytherébe. In Charles Baudelaire versei. Budapest: Sziget Könyvkiadó. 2000. p. 193.
- [16] Cellier, L.: ‘Les Phares’ de Baudelaire: Étude de structure. Revue des Sciences Humaines, 121/1, 1966. pp. 97-103.
- [17] Nerval, G.: Voyage en Orient. In J. Guillaume és C. Pichois (szerk.), Œuvres complètes, tome II. Paris: Gallimard. 1984. (Bibliothèque de la Pléiade).
- [18] Nerval, G.: Sylvie. Budapest: Európa Könyvkiadó. 1980.
- [19] Gautier, T.: Watteau. In La Comédie de la Mort. Paris: Desessart. 1838. pp. 121-122.
- [20] Baudelaire, C.: Egy kíváncsi álma. In Charles Baudelaire versei. Budapest: Sziget Könyvkiadó. 2000. p. 210.

Lektorálta: Dr. Kovács Katalin, habil., egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Francia Nyelvi és Irodalmi Tanszék

FÉRFIKÉPEK ESTERHÁZY PÉTER *HARMONIA CAELESTIS* CÍMŰ MŰVÉBEN

Ocsenás Alica

Miskolci Egyetem, PhD-hallgató, alicaocsenas@gmail.com

Absztrakt

Tanulmányomban Esterházy Péter aparegényének, a *Harmonia caelestis*nek elsősorban a férfiszerepekre koncentráló, gender szempontú olvasására törekszem. A vizsgálat során arra keresem a választ, hogy a férfiszerepek pluralizálódása hogyan jelenik meg az Esterházy által megalkotott szövegvilágban, illetve, hogy a férfiszereplők nemi identitására milyen hatással vannak a velük szemben állított különböző társadalmi és családi elvárások. A regényben ábrázolt apa-fiú kapcsolatok, valamint az apaképek rétegeinek, az apák ellentmondásos személyiségének vizsgálata során feltárhatóak a férfiak által a családban betölthető nemi szereplehetőségek és ezek identitásra gyakorolt hatása is bemutatható.

Az elemzés a szoros olvasás technikájára épül, hiszen elsősorban a szövegből, illetve a bemutatott regényvilágból indul ki, azonban nem hagyja figyelmen kívül azokat a nemi szerepekre vonatkozó társadalmi képzeteket és normákat, amelyekre a regény maga is reflektál. Értelmezésükhöz olyan társadalomtudományos beágyazottságú szerzők elméleteit hívom segítségül, mint Hadas Miklós, Harry Brod és R. W. Connell.

Esterházy szövege bemutatja a férfiszereppel kapcsolatos élmények és tapasztalatok sokféleségét, valamint reflektál a férfiasság normáinak változására azáltal, hogy szereplőit olyan élethelyzetek elé állítja, amelyekben kénytelenek folytonosan szembenézni saját maszkulinitásukkal. A férfiak által megélhető olyan szerepekhez, mint az apa, a férj, a szerető, a csábító, a tudós, az értelmiségi, a futballista, a katona, az arisztokrata, az alattvaló és a kitelepített munkás, eltérő elvárásrendszerek társulnak, amelyekhez a férfiszubjektumok változatos módon viszonyulhatnak. A szövegekben megfigyelhető egyrészt, hogy a normák sokfélesége a maszkulinitás sérüléséhez és ezzel együtt a férfiak identitásválságához vezet, más esetben azonban a férfiasság változó kritériumaival való szembenézés a nemiséghez kapcsolódó reflektáltabb viszony kialakítását segíti elő. Úgy gondolom, hogy a szöveg mellett, hogy körüljárja a hagyományos szerepek elbizonytalanodásának és elérhetetlenné válásának folyamatait, szereplői megalkotása során mégis támaszkodik a maszkulinitást meghatározó domináns társadalmi értelmezésére, így rekonstruálja a tradicionális viselkedés kódokat is.

Kulcsszavak: nemi szerepek, család, férfiasság, Esterházy Péter

1. Bevezetés

Esterházy Péter egy család történetét dolgozza fel művében, az apa, az apák bemutatását helyezve a középpontba. A családtörténetek hagyományos műfaji kódjai szerinti írásmód fontos szervező elve a szövegnek, de a mű számos ponton el is tér a tradíciótól. Az első könyv mottójául választott idézetben a szerző mintegy kijelöli írása célját, jellemzi a családtörténeti hagyományt, amivel arra is utal, hogy saját szövegében is kíván térni attól. Így fogalmaz: „Még az elődeiknek sokkal adós, nagy és gazdag családokban is az a szokás, hogy inkább emlékeznek a nagyapára, mint az apára”[1]. Ez a családtörténet tehát inkább koncentrálna a közelmúlt eseményeire és szereplőire amellyel, hogy a családban öröklődő, korábbi korok generációiról szóló történeteket, illetve ezek különböző változatait is bemutatja.

A szöveg az édesapák sokrétű ábrázolására, az apa-fiú kapcsolat részletekbe menő értelmezésére törekszik. Emellett azonban – a tradícióval összhangban – más családtagok

jellemzésére is sor kerül. A különböző férfiak jellemének és viselkedésének bemutatása által pedig a férfiszerep megélésének számos lehetősége körvonalazódik.

A mű apaképeinek vizsgálata révén feltárható, hogy a szövegben a tradicionális családmodell, és ezzel együtt a hagyományos nemi szerepválasztások a legerősebbek. Emellett azonban a regény tematizálja a férfiszerepek pluralizálódását is azáltal, hogy bemutatja a különböző szereplők viszonyulását a férfias viselkedési kódok változataihoz. A nagyapák és apák által reprezentált normák megtartása, illetve elvetése ugyanis fontos a Kádár-korszakban élő fiú számára. A minták feltétlen követése azonban már anakronisztikus, nevetséges és kontextus nélküli a narrátor számára, ebből fakad az önreflexív és ironikus hozzáállása. A szövegben viszont az is körvonalazódik, hogy a fiú számos tulajdonságot és viselkedési módot követendőnek tart, ami egyfajta lázadásként, ellenkultúra teremtésként értelmezhető a kor kulturális és erkölcsi hanyatlásával szemben.

A család tehát olyan értelmezési keretet biztosít, amely behatárolja az eltérő férfiszerepek megjelenésének számos lehetőségét, amellett tehát, hogy körvonalazódnak bizonyos hagyományokon túllépő viselkedési kódok, azok a nemi szerepek és választások, amelyek a családi egységet megbontanák, vagy negatív kontextusban tűnnek fel, vagy egyáltalán nem is kerülnek bemutatásra. A műben megjelenített család tehát egy olyan mintaadó közösség, amelyben a férfiak viselkedésével szembeni elvárások hagyományosak és a maszkulinitás II. világháború előtti domináns társadalmi értelmezéséhez köthetőek.

2. A hagyományos férfi

Az erős, bátor, gyakran hatalommal bíró, művelt, erkölcsös és vallásos férfi a regény számos pontján jelenik meg. A keresztény/zsidó értékrenden alapuló, valamint a testi erő és a hatalom birtoklását központba állító hagyományos férfikép [2] a bemutatott család generációkon átívelő történetében mindig hivatkozási alap a viselkedési minták felállításának során. „Általában: míg nagyon meg nem verték, édesapám férfiasan viselkedett, egy maga elé képzelt minta szerint.” [1] – mondja a narrátor, amivel utal a minta jelenlétére, de annak korlátozott voltára is.

A norma érvényességére, valamint a család átörökítésben játszott szerepére hívja fel a figyelmet a szövegbe beépített Danilo Kiš-idézet részlete is, amely fegyveres lázadásért kivégzés előtt álló fiatal arisztokrata érzelmeinek leírására szolgál, hiszen ezt olvashatjuk: „Imádsággal őrizte meg higgadságát, s összeszorított fogakkal állt ellen belei és idegpályái gyáva remegésének, az akarat eme árulóinak: férfias bátorságát a családi legendákkal kovácsoltatta”[1].

A férfi jellemzését, valamint a nővel való párhuzamba állítást szolgálja a következő idézet is: „Édesapám? Szép férfi, nemes faj, bámulatos, emellett feddhetetlen, kötelességtudó, rendszerető, nem túl széles látókörű [...] katolikus, de ezt nem vitte túlzásba” [1]. A szöveg itt szintén a hagyományos férfikép leírásának példája.

2.1. Hatalom és műveltség

A férfiasság kritériumai az adott társadalomban érvényre jutó, időről időre változó értékrend függvényei. A hatalombirtoklás azonban korról korra fontos elem a férfiasság meghatározásában. Ezt bizonyítja Hadas Miklós következő megállapítása is: „A zsidó-keresztény Európa hagyományos férfiuralmi társadalmában az erősebb nem képviselője tipikusan a nyilvános szférában tevékenykedik: nemzetét szolgálja, a világ jobbításán fáradozik, és ennek érdekében a hatalom megszerzésért küzd” [3]. A szövegben bemutatott Esterházy-család idősebb férfi tagjai mind hatalommal és vagyonnal bíró emberek, akik több-kevesebb felelősséggel is viseltetnek az országuk belügyei, politikája és hatalmi viszonyai

iránt. Az ezzel kapcsolatos társadalmi és családi normát jól mutatja a következő leírás: „A nagyapámról beszélek – lényegében. Aki metszően okos volt, elképesztően gazdag, akár egy Jókai-hős, nagyhatalommal, befolyással [...] Miközben nem cinikus, tisztában van az úgynevezett történelmi felelősséggel” [1].

A hierarchiában betöltött szerepnek, a hatalom mindenkori birtoklásának velejárója a korábbi férfigenerációkra jellemző higgadtság, az aggodalom teljes hiánya, illetve a nyugodt beletörődés a történelmi fordulatok változásaiba is. A narrátor elődeire felnézve jegyzi meg: „Apámék, helyesebben nagyapámék, soha nem érezték, hogy volna mit veszíteniük, minthogy, ismétlés, olyan sok volt nekik, hogy okkal hitték, azt nem lehet elveszíteni [...]. Midőn azután abban a történelmi szerencsében részesültek, hogy mégis mindenüket elveszítették, akkor teljessé vált a gondolatmenet: ha az embernek nincsen semmije, abból bármennyit veszítve ugyanannyija marad, vagyis a helyzetük mit sem változott” [1]. Láthatjuk, hogy ez a nyugodtság, illetve felülemelkedettség olyan viselkedési mód, amelyet a narrátor fontosnak tart.

Az idézet részletből az is kiderül, hogy az apa már más hatalmi viszonyok között éli az életét, a szövegben gyakran visszatérő, a hatalomnélküliséget hangsúlyozó fordulat a következő idézet: „Szegény kis Mátyás! Évszázadok óta az első Esterházy, aki rang és mód nélkül jött a világra” [1]. A hatalom elvesztéséhez való viszonyulás hatással van az apa és a fiú önképére és a férfiasságról vallott nézeteikre is. Az apa esetében elmondható, hogy annak önképét nagyban meghatározza a felmenőktől való, a hatalombirtokláshoz köthető különbség is. „(Szemöldökvonásban mindig jeles volt a família [...], főleg annak aszimmetrikus, kételkedő műfajában alkottak maradandót, [...]) édesapám ugyan birtokolta az arcizmok elengedhetetlen játékosságát, ám csupán utánozni tudhatta apját [...] puhány harmadgenerációs, nemhogy fölhúzni, de összevonni se bírom” [1] – meséli önkritikával saját magáról az apa. A hatalom elvesztése együtt jár a férfias életútról való gondolkodás megváltozásával, az apa ugyanis a felelősségteljes, közhasznú, de nyugodt élet lehetőségét már nem örökli, amit a gyermeki nézőpontból szóló narrátor gyakran sajnálkozva jegyez meg. „Berzsenyi Dánielt mindenkinél jobban szerettük, mert látván láttuk, ő az, ki vidámmá teszi apánkat. [...] Később az iskolában tanult búskomor változatot kommunista összeesküvésnek tekintettük, pedig Papi már akkor alig szavalta” [1] – meséli például a narrátor. Az apa viszonyulása a család és saját helyzetének változásához ambivalens, gyakran iróniával és humorral fordul a társadalmi átalakuláshoz köthető családi fordulathoz, de a szövegben előrehaladva több helyen inkább a kiábrándultság és fásultság lesz jellemző a viselkedésére. Ez együtt jár az érzelmi szféra háttérbe szorulásával is, ami tradicionális értékrend alapján inkább férfias jellemző [4], így meghatározza a gyermek apa- és férfiképét, a fiú gyakran sérelmezi is apja távolságtartását és „ridegség”.

Emellett az apa a férfiasról alkotott képpel nem egyező módon gyakran a különböző helyzetek veszteseként is feltűnik, ami természetesen ellentmondásban áll a gyermek apaképével, így szintén feszültség forrása is. A narrátor ugyanis legtöbbször abszolút tekintélyként beszél édesapjáról, így őt – a családi befolyás megszűnésével is – a hatalom birtokosának tekinti, ami a tradicionális férfiasság és az apaság kritériumainak érvényesítése édesapja viselkedésének leírásában. „A Tóni szenvedelmes pillantásánál gondoltam először arra, édesanyám nő, a velőscsontnál meg arra, hogy édesapám férfi. Hogy ilyen egy férfi. Szerez, megold, ellát, oszt.” [1] – olvashatjuk az 58. fejezet elején. A hatalom elvesztésével azonban nemcsak az apa énképe alakul át, hanem a fiúnak is szembe kell néznie a férfiasságról, és ezzel együtt az apaságról alkotott képe és a valós viselkedés különbségeivel, ami saját maszkulinitásról szóló nézeteit is árnyalja. A narrátor hozzáállása a családi sorsképlet alakulását tekintve bizonyos pontokon eltér az apai viszonyulástól, amellett, hogy az (ön)irónia szintén meghatározó jegye, a gyerek a deprimáltságot már nem örökli, inkább a korábbi generációk normáit követi, józanul és higgadtan veszi tudomásul a változásokat.

Emellett a fiú a család deklasszálódását a Rákosi- és Kádár-korral szembeni erkölcsi fölény biztosítékának is tekinti, így saját értelmezésében a társadalmi rang, a hatalom és a vagyon elvesztése egyben megteremti a korban érvényre jutó domináns értékrendszerrel való szembenállás és a morális alapon nyugvó élet lehetőségeit.

A műveltség szintén olyan előírás, amely gyakran került előtérbe a különböző értékválságok, illetve értékrendszerek ütközése idején, így rendszerint normaként érvényesül a közép-, vagy felsőbb társadalmi osztályba tartozó férfiak nemi identitásához kapcsolódó énképének kialakítására és megőrzésére tett kísérletek során [2]. Az Esterházy családtagokra is jellemző az intelligencia és a nyitottság, mindannyian széleskörű ismeretekkel rendelkeznek, és széles látókörrrel bírnak. A narrátor iróniával fordul az erre vonatkozó családi hagyomány felé mikor megjegyzi: „az Esterházyak egytől egyig, tetőtől talpig kiváló férfiak [...], ha pedig valamelyikönk, föltéve, de nem megengedve, mégsem volna kiváló, akkor az – előbb-utóbb – nem is igazi Esterházy” [1].

Ennek ellenére a tudás és a műveltség a már az új rendszerben születő és szocializálódó fiú számára is kiemelkedően fontos. Az elődök értékrendjéhez kötődik, magáénak érzi a kommunista ideológia által háttérbe állított és elutasított műveltségeszményt. Ennek kifejező jelenete a nagyapáról szóló történet, amelyben a kastély műkincseit lefoglaló kommunisták szemrehányással tekintenek a grófra, aki műkincsei felsorolásakor festményeit és könyveit is említi. „– Műkincs, műkincs! – horkantott. Képeimre mutattam, és azon arcképekre, amelyek a falon függtek, s különböző századok mestereitől vették eredetüket. – A maga családi képei senkit sem érdekelnek – röffent rám” [1]– olvashatjuk. De erre utal a nagyapa vallomása is, amely így szól: „az én bolsevizmus ellen érzett ellenszenvem kevésbé származott abból, hogy vagyonomat elveszítettem, vagy a kiontott vér borzalmától, sokkal inkább a teljes elvadultság, kulturálatlanság és a *majdnem megfoghatatlan butaság* látásából” [1].

A szövegből kiderül, hogy az apa és fia számára a szocialista rendszerben a műveltség tudata, ápolása az egyetlen lehetőség a hatalomgyakorlás közéleti formáiból való kirekesztettség kompenzálására, valamint a brutalitás és az embertelenség elleni küzdelemben az értelmiségi lét és a magánéleti harmónia megteremtéséhez. Ezt a változást érzékelteti a következő leírás is: „Édesapám soha életében egyetlen percre sem volt nagyúr. Ritka gögösségei a szellem gögje voltak. A düh, vagy a türelmetlenség nem a hatalmából adódott, [...] hanem a butaság, az esztelenség, az irracionális iránti viszolygásából, sőt utálatából” [1]. A műveltség normája tehát generációról generációra követendő mintát jelent az Esterházyak számára, így a narrátor ehhez kapcsolódóan is a tradícióhoz kötődik. Az intelligencia és az elnyomó hatalom elleni – sokszor korlátozott – fellépés, a higgadtság és megfontoltság olyan hagyományos viselkedési kódok tehát, amelyeket a fiú szintén követendő mintának tekint.

2.2. Családi viszonyok

A hagyományos nemi szerepek rekonstrukcióját segíti elő az apa-fiú viszony bemutatása és a hazásság leírása is. Az apai tekintély és az apa által közvetített normák nagyban meghatározzák az elbeszélő fiú világlátását, a férfiasságról, az apaságról alkotott nézetét és ezzel együtt hatással vannak saját önképének kialakítására is, ami a hagyományos családmodellek egyik fontos sajátossága. Az elbeszélő többször hivatkozik is a családkép eme jellemzőjére, az apai omnipotenciára, illetve annak hagyományaira és érvényességére. „Édesapánk mindent tud, így láttuk, a közhelynek megfelelően” [1]– mondja a narrátor az apa jellemzése során.

Ezzel párhuzamosan az apai minta megkérdőjelezése is előtérbe kerül a szövegben, a természetes fiúi ellenállás eseteiről is többször olvashatunk: „Ha megszólal a Himnusz [...] édesapám komor ünnepélyességgel fölemelkedett, fiai minden egyes alkalommal mintha ellenálltak volna, mindenesetre megvárták, míg édesapám a szigorúság és ingerültség határán

hátrapillant, s csupán ekkor tápázkodtak föl. Ellenséheggel, kábé ekkor” [1] – olvashatjuk. A szövegrészlet a fiúk határfeszítésének és ezzel együtt az apai értékrendszer megkérdőjelezésének példája, de emellett mutatja azt is, hogy minden ellenszegülés ellenére – az apai normát követve – a gyerekek mégis engedelmessé válnak. A fejezet utolsó része az apa-fiú közötti kapcsolatra jellemző viselkedési kódoknak és hatalmi viszonyoknak az öröklődéséről beszél, így szól: „Fiai mind a mai napig fölállnak a meccsközvetítés elején, van bennük egy rugó, amely emeli őket. Édesapám unokái lassan tápázkodnak utánuk” [1]. Az apával való szembeszegülés, az apai viselkedés kritikával való szemlélése is elkerülhetetlen eleme a hagyományos apa-fiú viszony ábrázolásának. Emellett azonban az is elmondható, hogy az elbeszélő tudatosan nem törekszik arra, hogy apján valamilyen módon felülkerekedjen, vagy a felállított hierarchiát megbontsa. A szövegben maga is reflektál erre, hiszen így szól: „Soha nem gondoltam arra, se előtte, se utána, hogy le kéne győznom az apámat” [1]. Ebből a szempontból a mű szintén a tradicionális családmodell szerint érvényes szokásokra és hagyományos szerepekre épít.

A tradíció dekonstrukciója olyan szöveghelyen érhető tetten, ahol a narrátor rámutat ezen szokások és minták abszurdítására, anakronizmusára. Számos helyen a valóságtól eltávolodott játéknak tűnik az előző generációk és apák életét meghatározó formulák követése. „Apánkat gróf úrnak szólította, ami nekünk roppant tetszett: azt hittük, játszanak” [1]. Az apához való effajta viszonyulás, amely a megszólítás következménye már időszerűtlennek tűnik a gyerekek számára, így az idézet rávilágít a különböző, régiesnek ható viselkedési kódok komolytalanságra.

Továbbá a felmenőkhöz való sokféle viszonyulás, a bemutatott apa- és férfiképek különbségei, a normák alakulása azt eredményezik, hogy a fiú számára lehetővé válik a szelekció, a mintákat ő már nem tekinti kötelező érvényűnek, saját önképe és viszonyai meghatározásában bizonyos szabadsággal rendelkezik, hiszen ő választhat a korábban felállított viselkedési szabályok közül. Így a tradicionális apa-fiú viszony mégis sérül, a fiú saját életének választásaival, ironikus hozzáállásával reprezentálja a családi hagyománytól való eltérést.

A regényben bemutatott házasságok is számos vonásukban tradicionálisak. A nemi szerepvállalásokban is a hagyomány tükröződik vissza, az apa a családfenntartó, a viselkedési kódok meghatározója és a hatalom birtokosa, míg az anya a gondoskodó és önfeláldozó nő. „[Mami] föláldozza magát, és ezt rendben lévőnek is tartottuk, egy anya csak áldozza föl magát, majd ha mi anyák leszünk, mi is föláldozzuk magunkat” [1] – mondja a narrátor erre reflektálva.

A házastársak egymáshoz fűződő viszonya is inkább hagyományos. Szereteten, hasonló származáson és egyező véleményeken, illetve értékrendszereken alapul kapcsolatuk, ami viszonylagos harmóniát teremt. Az erotikum többnyire a kapcsolaton belül marad, a szülők nemi életéről szóló tudás is korlátozott, a narrátor csupán a darázs történetén keresztül tudja értelmezni és elmeséli szülei szexuális kalandját. Az erotikum kapcsolaton kívül helyezése, a kifelé nyitás inkább a férfire jellemző, ami hagyományos módon szintén férfi attribútum.

A feleség kitüntetett szerepére azonban többször találhatunk utalást, a házastárs, tehát mint a magánéletet alakító legfontosabb alak jelenik meg. Ennek szép példája a következő idézet: „Édesapám feleségét, édesanyámat az különböztette meg édesapám szeretőitől, hogy apám ugyan nem volt szüntelen vele, de ez a gondolat, a szüntelen nem mutatkozott abszurdnak apám számára, ám ezzel szemben, arra gondolni, hogy valamelyik szeretőjével így együtt legyen [...] hangos röhögésre készítette édesapámat” [1]. A szabadság tehát csak bizonyos kereteken belül érvényesül, a házasság és a család tehát, olyan – foucault-i értelemben vett lokális – struktúrák [5], amik ellen a szereplők nem próbálnak meg fellépni. Ez értelmezésem szerint a tradíció fenntartásának eszköze. A házastársak közötti konfliktushelyzetek viszonylag ritkán kerülnek bemutatásra, de azért találunk a szövegben erre vonatkozó

részletet is, ahol a fiú így beszél a veszekedésben megmutatkozó apáról: „hidegen, hatalommal, erővel és erőszakkal odavetette anyámnak: itt marad” [1]. Láthatjuk ebben a jelenetben, hogy a problematikus helyzet és annak feloldása is mélyen a hagyományos házasságot meghatározó viselkedési módokban gyökerezik, hiszen az apa tekintélyére hagyatkozva parancsol, míg a nő beletörődik akaratának csorbulásába, és a családi hatalmi viszonyokat megtartva alárendelődik. Ennek ellenpólusaként állnak azonban olyan helyzetek, ahol a szülők közösen tevékenykednek, együtt dolgoznak, vagy játszanak gyerekeik nevelése érdekében.

A hagyomány szerint kialakított házasság, a tradicionálisan megélt családi szerepek ilyen fajta újraírása köthető a magánélet felértékelődésének és a szovjet, illetve posztszovjet kelet-európai politikai beállítódásnak a kapcsolatához. Horváth Györgyi az angolszász politizáló elméletek hazai viszonyait kutató könyvében Konrád Györgyöt idézve jegyzi meg: „Kelet-Európában a 20. század második felében a „politikai” elsősorban a mindenkorin hatalmon lévő „ők” ügyét jelentette, amivel szemben, úgy tűnhetett, létezik egy markánsan elkülönülő másik szféra, a családból, barátokból, nem hivatalos társulásokból álló civil „mi” területe, ahol az emberek „kiúzhették az államot a rémálmaikból” [6].

A harmonikus házasság, a gyermekkel kialakított, egyensúlyra törekvő viszony tehát a hagyományos Esterházy-családmodell olyan sajátosságai, amelyek megtartása révén lehetőség teremtődik egyfajta lázadásra a kor erkölcsi és kulturális hanyatlásával szemben.

3. A hagyományostól eltérő férfiképe

A regény tehát megtartja a hagyományos családmódel kereteit, amivel jelzi, hogy a tradicionális normák a szocializmus elutasított mintáival szemben vállalhatók, sőt vállalandók. A minták feltétlen követése azonban már elavult, így a mintatisztelet határait megtartva ugyan, de újszerű, a kor és a társadalom változását mutató férfiszerepek is megjelennek.

A szövegben például sokszor kerül előtérbe a csábító apa alakja is, aki a hagyományos normáktól eltérve a házasságon kívül keresi a kielégülést és a pillanatnyi örömet. „Édesapám – kellő és tapintatos előkészítés után – a szokásosnál korábban kelt fel, hogy [...] elugorjék át Pozsonyba [...] a szeretőjéhez. Ám a fürdőszobában [...] összefutott édesanyámmal, aki ott helyben, félálomban, a vécédeklin térdelve magáévá tette apámat. *Megrendülten boldog* volt. Apám is. Akkor mi a probléma?, kérdezte anyám vagy apám. Kicsit unalmas, válaszolta a másik” [1]. Az idézet a hagyományos nemi szerepek felől többféleképpen is értelmezhető, példa az aktív szexualitást vállaló anyára, a kérdés alányának bizonytalansága értelmezhető az anya házasságtörő voltára történő utalásként is, de mindenképp felhívja a figyelmet arra, hogy megjeleníthető egy olyan apa, férfi is, aki házasságán kívülre is kalandozik.

A gyereki nézőpontból szóló elbeszélő is gyakran tesz utalást apja flörtjeire. „Lent állt az apám, és segítette le az embereket, különösen (?) a nőket” [1]– olvashatjuk a famotoros Ikarusz balesetének leírásakor is.

Továbbá, a vesztes apa-, illetve férfi képe is előtérbe kerül a regényben. „Apám, örök vesztes, elpirult” [1] – mondja az elbeszélő. A jogfosztott, deklasszáldott, szabadságában korlátozott intellektuel apa a regény főszereplője, a halmozottan vesztes férfi alakja is különbözik a hagyományból ismer omnipotens férfiaktól.

Úgy gondolom – Hadas Miklóssal egyetértve –, hogy a csábító és a vesztes férfiak megjelenése egymással szorosan összefügg, mindkét szerep értelmezhető a fennálló korlátozások és átrendeződött társadalmi viszonyok következményként. Hadas Miklós a háttérbe szoruló értelmiség stratégiájaként látja az esztétikum szférájába való menekülést a szocializmus idején. Az esztétikum központba állítása a tudásban való elmélyülésként, a

műveltség kultuszának megjelenésenként és a szerelmi élvezetek hajszolásaként is realizálódhat. „Értelmiségi közegben pedig, egyfajta racionalizáló ideológiaként, a szexualitás áteszteziálása is jó eséllyel megtörtént, hiszen a politikai jogfosztottság és cselekvésképtelenség körülményei között az értelmiség magától értetődő módon menekült az esztétikumba” [3] – írja Hadas. A család számára elengedhetetlen fontosságúvá váló műveltségesség, valamint az örömforrást és kielégülést kereső férfi megjelenése tehát szintén értelmezhetőek a szocializmus idejében kialakult levegőnélküliség és korlátoltság következményeiként.

4. Összefoglalás

A regényben megjelenített családtagok szerepválasztásai, illetve szerepértelmezései a II. világháború után bekövetkező társadalmi változásokra adott reakciók függvényei. A szocialista rendszer kiépülése együtt járt a szabadságjogok korlátozásával is, így a kommunizmusban élő apának és fiúnak már szembe kell néznie a kiszolgáltatottsággal. A családi minta kiépítése és a hagyományokhoz való visszatérés tehát értelmezhető egyfajta védekező vagy ellenálló gesztusként a Rákosi- és Kádár-korszakban kialakuló értékrendszerrel, illetve társadalmi és nemi szerepértelmezésekkel szemben. A regényben azonban megjelennek a hagyományos nemi szerepeket meghatározó szabályrendszert áthágó viselkedési módok is. A tradíciótól való eltérés, a csábító és a vesztes apa, illetve más férfias szereplehetőségek megjelenése egyrészt a modernitásban kialakuló minták terjedéséhez köthető, másrészt viszont összefügg a kommunizmusban megélt válságokkal is. A kialakuló nemi szereplehetőségek ugyanis egyrészt reflektálnak bizonyos társadalmi csoportok deklasszálódására, így elfogadottabbá, sőt bizonyos szempontból tiszteletben tarthatóvá válnak a vesztes férfialakok, másrészt felelnek az esztétikai élvezetek, a kultúra és a pillanatnyi örömek felértékelődésére is, így értelmezhetővé válik a csábítók és szeretők gyakoribb megjelenése is. A szöveg tehát a szocializmus traumáira és örömeire adható nemi szerepeket érintő válaszlehetőségek sokszínű összefoglalását nyújtja, amelyek – mint láttuk – a tradicionális viselkedési mintáktól az újszerű normák követéség terjedhetnek.

Irodalomjegyzék

- [1] Esterházy, P.: *Harmonia caelestis*. Bp., Magvető. 2000.
- [2] Mosse, G., L.: *Férfiasságnak tüköre: A modern férfi születése*. ford. Székely, A., Bp., Balassi. 2001. pp. 63.
- [3] Hadas, M.: *A férfiasság kódjai*. Bp., Balassa, 2010. pp. 167.
- [4] A nemek közti intim viszony tárgyalásához kapcsolódva lásd még: Brod, H.: *Bevezetés: a férfikutatások témái és tézisei*. ford. Boross Anna, *Replika*, 43–44, 2001. pp. 42. Letöltve: http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-614/replika/43_44/TPUBL-A-614.pdf
- [5] Foucault, M.: *A szubjektum és a hatalom*. ford. Kiss A., A., In Kiss A., A., Kovács S., Odorics F. (szerk.), *Testes könyv II*. Szeged, Ictus–Jate. 1997. pp. 121–141.
- [6] Konrád, Gy.: *Az autonómia kísértése – Antipolitika*. Bp., Codex Rt. 1984. idézi: Horváth, Gy.: *Utazó elméletek: Angolszász politizáló elméletek kelet-európai kontextusban*. Bp., Balassi, Opus, *Irodalomelméleti tanulmányok*, 15. 2014. pp. 51.

Lektorálta: Dr. Kiss Noémi, egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Magyar Nyelv- és Kultúratudományi Intézet

AZ ANTIKIZÁLÁS ÜDVÉRTÉK-KÖZVETÍTŐ SZEREPE CHRISTIANUS SCHESAEUS, 16. SZÁZADI MAGYARORSZÁGI NEOLATIN KÖLTŐ VERSEK PARAFRÁZISAIBAN

AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK
TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

Posta Anna

*Debreceni Egyetem, Irodalomtudományok Doktori Iskola, PhD-hallgató,
postaanna89@gmail.com*

Absztrakt

Doktori munkám során a 16. századi protestáns neolatin költészet *Sacra Poetica* műfajcsoportjának jegyében alkotó szerzők munkásságát vizsgálom. Disszertációm egyik fejezete a *Sacra Poetica* irányzat koncepcionális hátterének felderítésére vállalkozik. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy a szent költészet alkotói milyen elméleti alaptevésekből kiindulva ötvözték latin nyelvű, a klasszikus kultúra ismeretanyagára építő munkáikat a reformáció konfesszionális programjával. A reformáció 16. századi retorikáinak több szerzője figyelmeztet arra, hogy a művészi megnyilatkozás klasszikus diszciplínáit, köztük kiváltképpen a retorikát döntő szerephez kell juttatni a Szentírás-értelmezésben.

A szent költészet képviselői majd mindannyian jártak Wittenbergben, s az ő későbbi munkásságukra minden bizonnyal hatást gyakorolhatott Philipp Melanchthonnak, a wittenbergi akadémia meghatározó tanáralakjának azon elmélete, miszerint a klasszikus széptudományok a Biblia-interpretációban kiemelt szerepet töltenek be. Így a *Sacra Poetica* alkotóinak célja nem más volt, mint hogy az antik gyökerekkel rendelkező beszédművészeti diszciplínák (retorika, poétika, grammatika, dialektika) közvetítésével, segítségével közelebb juttassák a befogadókat az üdvösség forrásaihoz, a Szentírás lényegi gondolataihoz, mivel az Úr szent igéi, kinyilatkoztatásai az emberi írásban, beszédben foglaltatnak. Így a klasszikus széptudományok egyfajta interpretáló, üdvérték-közvetítő funkcióval ruházták fel ezen szent költészet keretein belül.

A *Sacra Poetica* Magyarországon, a felvidéki és erdélyi protestáns humanista körökben is volt néhány követője. Leonhardus Mocoschinus, németlipcsei lelkész hexameterbe írta át az Ószövetség néhány könyvét. Georgius Purkircher, pozsonyi orvosdoktor Salamon könyvének latin nyelvű, disztichonos átköltését készítette el. Caspar Piltz *Meditationes Piaae...* című munkájában pedig több zsoltárátköltést is közöl változatos antik metrumokban. Christianus Schesaeus 1584-ben János evangéliumának a 'Krisztusról, a jó pásztorról' szóló részét ültette át bukolikus keretekbe (*Imago boni pastoris...*). Egy korábbi munkájában, 1558-as elégiafüzérének címadó darabjában (*Elegia de falsis prophetis...*) is előkerült a jó pásztor gondolatkör, annak a hamis prófétákról szóló szegmense. Tanulmányomban annak bemutatására vállalkozom, hogy Schesaeus parafrázisaiban az antik-reneszánsz poétikai-retorikai-stilisztikai hagyományok szervezte megformáltság, műfajiság, szókészlet és képrendszer nem csupán a gyönyörködtetést szolgálják, hanem nagyban megkönnyítik a bibliai szöveg interpretációját, azaz üdvérték-közvetítő szerepet is kapnak.

Kulcsszavak: neolatin költészet, *Sacra Poetica*, parafrázis, Biblia-interpretáció, Christianus Schesaeus

Bevezetés

Georg Fabricius, német neolatin költő az 1560-ban Bázelen kiadott *Poematum Sacrorum Libri XV...* című kötetének *Praefatio*jában a reformáció humanizmusának küldetését a következőképpen fogalmazza meg: „A mi korunkban, minthogy az isteni tanítás mintegy újjászületett, s a kegyesebb tudomány új erőre kapott, és a nagy sötétséget a legragyogóbb fény világa oszlatta szét: a tisztos férfiúhoz illő és méltó feladat, (...), hogy Istennek hálát adjon, és minden törekvésével, szóval, beszéddel, írással az Úr kegyességét dicsőítse, hogy sokaknak kedve ébredjen a hit tudományának művelésére és magyarázására.” (A latin szövegeket most és a továbbiakban a saját fordításomban közlöm. 1: a4v.). Az emberi nyelvbe kódolt üdvértékű isteni szó helyes megértésénél és megértetésénél, az isteni tanítások igaz értelmének átadásánál, az Ige tisztaságának megőrzésénél, s ezáltal a vallás és az Egyház védelménél és felkészítésénél a hitújítás századában valóban nem létezett fontosabb feladat. Vélhetően ennek a szerepvállalásnak a jegyében született meg a 16. századi protestáns latin nyelvű humanista költészet *Sacra Poetica* irányzata is. (A *Sacra Poetica* irányzatra a német nyelvű szakirodalom általában a következő terminológiát használja: *geistliche Gedichte*, *christliche/religiöse/geistliche Dichtung*, *geistliche Lyrik*, *religiöse neulateinische Poesie*. Az angol nyelvű szakirodalom is hasonló kifejezésekkel dolgozik: *christian poetry*, *biblical poems*. Ugyancsak a külföldi szakirodalom megállapítása, hogy a szent költészet irodalomtörténeti gyökereit az ókeresztény kor latin nyelvű költészetében – Juvencus, Cyprianus, Sedulius – kell keresni. Ezekre vonatkozóan ld. *Az antikizálás üdvérték-közvetítő szerepe Leonhardus Mocoschinus 1599-es hexameteres, latin nyelvű Ószövetség-parafrázisában* című tanulmányomat, amely megjelenés alatt áll a debreceni Teológus Tavasz konferencia készülő tanulmánykötetében.) A *szent költészet* elnevezés tulajdonképpen egy műfajcsoportot jelöl: (1.) egyfelől konkrét ó- és újszövetségi szövegek latin nyelvre, antik metrumra és műfajra való átültetéséről beszélhetünk, (2.) más esetekben pedig éppen egy-egy antik műfaj vagy konkrét mű telítődik meg biblikus tartalommal. Az utóbbit *krisztianizálásnak*, míg az előbbit *antikizálásnak* nevezhetjük. Ezekben a munkákban az antikvitas nyelvi-kulturális öröksége, a beszédművészet klasszikus diszciplínái az isteni kinyilatkoztatás megfelelő interpretációjának, s így közvetve a majdani üdvözülésnek is az eszközei lesznek. Jelen tanulmányban előbb a *Sacra Poetica* németországi és hazai működésének illetve a műfajcsoport elméleti hátterének felderítésére vállalkozom, majd konkrét példákon, Christianus Schesaeus verses parafrázisain keresztül mutatom be, hogy a gyakorlatban miképpen működik, és hogyan segíti a bibliai szöveg magyarázatát ez az antikizáló gesztus.

1. A *Sacra Poetica* németországi és hazai működése

A *szent költészet* jegyében keletkezett, konkrét bibliai szövegeket antikizáló műveket bőséggel találunk a 16. századi németországi protestáns neolatin költészetben. 1538-ban Nürnbergben adták közre Eobanus Hessus latin nyelvű, disztichonos zsoltárátköltését (*Psalterium Davidis Carmine Redditum...*). Szintén Hessus nevéhez fűződik az 1532-ben Nürnbergben kiadott, disztichonra átültetett Prédikátor könyve (*Salomonis Ecclesiastes Carmine Redditus...*). Hessus mellett Németországban a *Sacra Poetica* másik neves alkotója Andreas Spethe volt, akinek latin nyelvű zsoltárparafrázisa (*Davidis Prophetarum Regii Psalmorum Paraphrasis Metrorhythmica...*) 1596-ban Heidelbergben jelent meg, az 1592-ben Herbornban közzétett munkájában (*Evangeliorum quae Diebus Dominicis... Paraphrasis... Diverso Carminum Genere Simplicissime Reddita*) pedig a keresztény ünnepkör alkalmaira válogatott evangéliumi szövegek latin nyelvű, változatos metrumokra való átköltését adja. Ebben a munkájában Spethe már a krisztianizálás felé is elmozdul, ugyanis a kötet egyik

darabjában (*Ecloga pastoralis*) a pásztorok, Meliboeus és Sylvanus Jézus Krisztus születéséről beszélgetnek. Johann Spangenberg *Evangelia Dominicalia in Versiculos Extemporaliter Versa* (Neiße, 1538) című alkotása Spethe utóbbi művével rokon, disztichonos zsoltárátköltése (*Psalterium Carmine Elegiaco Redditum*, Frankfurt, 1544) pedig szépen illeszkedik a fentebb Hessusnál és Spethenél említett példák közé. A felsorolt szerzők parafrázisai a Szentírás meghatározott textusait (zsoltárok, Prédikátor könyve, Máté evangéliuma) – ahogy ezt a legtöbb mű esetében a cím is jelzi – *carmen*ekké formálják: különféle klasszikus verselésű, formájú, műfajú költeményekké, amelyeknek közös vonásuk, hogy természetüknél fogva tág teret adnak a retorikai-stilisztikai eszközök működtetésének. Kiváló példa erre Hessus zsoltároskötete, amelyben az átköltések mellett a margináliákon párhuzamosan fut a szövegmagyarázó/ -tagoló retorikai apparátus (*invocatio*, *propositio*, *narratio*, *prima ratio*, *secunda ratio* etc.).

A biblikus paradigma klasszikus műfajokba vagy éppen konkrét antik munkákba való behatolására is jócskán kínálkozik példa a német neolatin költészetben. Eobanus Hessus Ovidius *Heroides* című művének a krisztianizált imitációját (*Heroidum Christianarum epistolae...*, Lipcse, 1514) készítette el, a gyűjteményben az ötödik verses levél Árpád-házi Szent Erzsébet és Lajos szerelmi történetéről szól. Nathan Chytraeus nevéhez a keresztény *Fasti* megalkotása fűződik, amelyben a szerző – az ovidiusi minta mentén – a naptár rendje szerint haladva emlékezik meg a keresztények számára fontos ünnepekről, dátumokról (pl. *Natalis Melanchthonis*, *Mors Lutheri*). Az 1594-ben Hanauban kiadott műhöz (*Fastorum Ecclesiae Christianae Libri Duodecim*) egyébként számos kísérőköltemény is járul, ezek közül az egyikben Georg Fabricius idézi fel, hogy tulajdonképpen Hessus és Stigelius voltak azok, akik elsőként Ovidius *Fasti*jának krisztianizálására vállalkoztak, azonban az utolsó simítások elvégzése Chytraeusra vár, így a megkezdett munka befejezésére biztatja barátját. Kegyes témákat felölelő *odákat*, *hymnusokat*, *precatiokat*, *epithalamiumokat*, azaz *carmen*eket tartalmaz Georg Fabricius *Poematum Sacrorum Libri XV.* (Bázel, 1560) című munkája. Az egyik óda (*Pro iis qui contra impios cultus conantur veram de Deo religionem defendere*) például azokat magasztalja, akik a hitetlenekkel szemben Isten szent szavának védelmére vállalkoznak. Hasonló tematikájú, változatos metrikával dolgozó költemények szerepelnek Johann Stigelius 1571-ben Jénában közzétett *Sacrorum Poematum Liber II.* című alkotásában, ugyanakkor a gyűjteményben válogatott evangéliumi szövegek antikizáló disztichonos átköltéseit is megtaláljuk. Nikolaus Selnecker *Poematum Sacrorum* kötete (Wolfenbüttel, 1573) ez utóbbi munkákkal rokon, másik műve (*Paraphrasis Psalterii: Sive Carminum Davidicorum Libri 5*, Wolfenbüttel, 1573) pedig a fentebb Hessusnál, Spethenél és Spangenbergnél említett zsoltárparafrázisokkal állítható párhuzamba.

A 16. század 2. felében bontakozott ki Magyarországon a *Sacra Poetica*, amelynek egyik képviselője volt Leonhardus Mokoschinus (*Historiarum Veteris Testamenti Heroico Carmine Redditarum Libri...*, Wittenberg, 1599), aki az ószövetségi könyvek egy részének hexameteres latin nyelvű átköltését készítette el. Mokoschinus mellett a felvidéki-erdélyi protestáns humanista közegeben volt még néhány követője a szent költészetnek. A pozsonyi születésű Georgius Purkircher (*Psalmus LXXIX. Deus venerunt gentes*, Bécs, 1566) a brassói származású Georgius Ostermaier (*Psalmi Aliquot Davidis Selecti, carmine elegiaco scripti...*, Worms, 1557 illetve *Septem Psalmi Davidis, Quos Vocant Poenitentiales, Elegiaco Carmine Redditi...*, Tübingen, 1558) és a szepesváraljai Caspar Piltz (*Meditationes Piae... 5 zsoltárátköltés*, Bártfa 1583) nevéhez latin nyelvű zsoltárátköltések fűződnek. Továbbá Purkircher az ószövetségi Salamon könyvének (*Liber Sapientiae Salomonis*, Bécs, 1559) a medgyesi Christianus Schesaeus pedig Máté és János evangéliumából egy-egy közismert részletnek (*Elegia de falsis Prophetis Quos Christus confert lupis, spinis et tribulis Math VII. Cap...*, Kolozsvár, 1558 illetve *Imago Boni Pastoris, Ad Christum Mundi Salvatorem accomodata: Johan. 10. Carmine descripta...*, Lipcse, 1584) a latin parafrázisát készítette el.

A konkrét ó- és újszövetségi textusok antikizáló átköltése mellett a magyarországi latin nyelvű költészetben is találunk példát a biblikus paradigma visszafelé történő hatására. A bártfai Georg Henisch elégiát írt Jézus Krisztusról (*Carmen Elegiacum De Natali, Et Incarnatione Domini Et Servatoris Nostri Iesu Christi...*, Lipcse, 1570) de Caspar Piltz és Christianus Schesaeus életműve is tartalmaz hasonló jellegű krisztianizált költeményeket.

2. A *Sacra Poetica* koncepcionális háttere

Joggal merül fel a kérdés, hogy a szent költészet alkotói milyen indíttatásból vállakoztak arra, hogy az antikvitás nyelvi-kulturális örökségét ötvözzék a reformáció konfesszionális programjával. Az imént említett hazai és németországi munkák kísérőszövegei hasznos információkkal szolgálnak erre a felvetésre vonatkozóan (Ehhez és a következő fejezethez bővebben ld. 2, 3 illetve *A 16. századi protestáns neolatin költészet Sacra Poetica irányzatának koncepcionális háttere* című tanulmányomat, amely megjelenés alatt áll a pécsi VII. nemzetközi teológuskonferencia készülő tanulmánykötetében).

Sigfridus Schnubius az Andreas Spethe evangéliumi parafrázisához írott előszóban a következőkben látja a *Sacra Poetica* műfajcsoport feladatkörét: „Ugyanis az evangéliumoknak ez a költői kifejtése csalogatja a nemes, jó képességű ifjakat a költészetrel való foglalkozásra, s a költemény változatos természetéhez illetve a versmérték rendjéhez igazodva a szavaknak és a frázisoknak a legválasztékosabb kiválogatását kívánja meg az ékesszólás tudományának megőrzésére, s végül a szent írások való értelmét világítja meg, így a legtöbbeknek van hasznára. Ezért igen érdemes dolgot végeztél, hiszen az oly fontos dolgok meglátását igen nagy érthetőséggel, a legtisztább fényel a költeményben lehetővé teted.”

„*Haec enim Evangeliorum poëtica expositio, generosos et praestantes bonae indolis iuvenes ad studium poëtices invitavit. Et quia pro vario carminis genere, et metri ratione, delectum verborum et phrasium elegantissimarum requirit ad eloquentiae studia conservanda, plurimum conducit, multum denique lucis ad germanam scripturarum sententiam recte intelligendam subministrat. Quapropter summum in eo operae pretium fecisti, quod tantas res tanta cum perspicuitate, in poemate, ceu clarissima luce conspiciendas proposuisti.*”/ (4: 23).

Aegidius Hunnius a Leonhardus Mocoschinus Ószövetség-parafrázisához írott *praefatioban* kiemeli, hogy az ifjak e mű olvasásával képezik ki magukat a versírásban (poétika) és a nyelvvel való bánásmódban (grammatika), és ezáltal azt az időt, amit egyébként Ovidius, Horatius és más profán költők tanulmányozásával töltenének, saját hasznukra inkább ezen szent költemények forgatására szánják. „*Ubi praeter cognitionem rerum alius sese fructus ostendit, ut hoc pacto iuventus in lingua formanda, et in versibus condendis se exercent et id tempus, quod alias in lectionem Ovidii, Horatii, et aliorum Poetarum non castissimorum, impenderet, (...) id insigni sua cum utilitate sacrorum istius modi Poematum lectioni tribuat.*”/ (5: 3v.).

Philipp Melanchthon az Eobanus Hessus *Psalterium*ához írott kísérőszövegében úgy véli, hogy miként a többi zenemű, úgy a költészet is kezdetben a vallások megőrzése érdekében adatott az embereknek. Ez a képesség, mely által ezt a kétségtelenül isteni költeményt Hessus megalkotta, leginkább a költőkhöz illik, hogy ezt a tehetséget az isteni dolgok napfényre hozására használják. Világosan kimondatik, ahogy mások által, úgy különösen Pindarosztól, hogy a költeményeknek kötelességük elsősorban az Urat megénekelni. „*Ego quidem ut reliquam Musicen, ita poëticam iudico religionum conservandarum causa initio hominibus donatam esse. Cumque vis illa scribendi carminis, sine ulla dubitatione, coelestis quidam motus sit, maxime convenit Poëtis, eam vim ad res divinas illustranda conferre. Itaque praeclare illa dicuntur cum ab aliis, tum a Pindaro, Musas primum debere deum canere.*”/ (6: Bb1r.). Ugyanitt azt is hangsúlyozza Melanchthon, hogy Hessus a köz hasznára gondolt azzal, hogy a zsoltárokat időmértékes verselésre és latin nyelvre átültette, s ezáltal azokat

sokkal könnyebben befogadhatóvá, értelmezhetővé tette. /„*Sed video te utilitatis publicae rationem habuisse, quod Psalmi recte translati, et veluti habitu latino ornati, multo facilius intelliguntur.*”/ (6: Bb1v.).

Az idézett paratextus-részletekből kitűnik, hogy a *Sacra Poetica* alkotásai feltételezhetően paraliturgikus funkcióval két célcsoportnak készültek. Egyrészt iskolai használatra a tanuló ifjúság számára, hogy a megfelelő klasszikus és vallási ismeretek átadásával egy olyan felnövekvő nemzedéket neveljenek, amely a megszerzett nyelvi és tárgyi tudás birtokában önállóan is képes lesz a Szentírás helyes értelmezésére és az Ige eszenciájának másokkal való megértetésére. Másfelől bármely hívő (a közösség) számára is alkalmasak ezek a költemények otthoni olvasásra, a hiányzó ismeretek pótlása vagy a már meglévő tudás helyesbítése/megszilárdítása végett. Tehát ezekben az átköltésekben a beszédművészet klasszikus diszciplínái, kiváltképpen a retorika a reformáció szolgálatába lesznek állítva. A klasszikus irodalmi-műfaji keret alkalmazását indokolja az az antikvitásból eredő és a humanizmusban újjászülető – fent Melanchthon által is hangsúlyozott gondolat – , miszerint a költészet az emberi szó legmagasabb rendű formája, az irodalmi műfajok legnemesebbje, isteni ajándék, amely az Úr szolgálatára adatott az embernek (7: 153).

Eckart Schäfer az ókereszténységből eredezteti a latin nyelvű keresztény költészetet (*christliche Dichtung*), Hieronymushoz és Augustinushoz vezeti vissza annak tradícióját s azon kívánalmát, hogy a pogány beszédművészet (a retorika) vallási funkcióval ruházódjon fel (8: 54). Ebből kiindulva érdekes lehet megfigyelni, hogy a klasszikus beszédművészeti diszciplínák az antikvitás korától kezdve, az ókereszténységen át, s majdan a reformáció humanizmusának idején milyen funkciót töltenek be általánosságban, illetve az ókereszténységtől kezdve a Szentírás-magyarázat terén.

Augustinus a *De doctrina christiana* című munkájában azt mondja, hogy a Biblia az isteni szót az emberi nyelv jelrendszerébe kódolva tartalmazza, így a kinyilatkoztatások valódi értelmének feltárására csak azok képesek, akik a beszédnek is mesterei: „Tehát a Szentírás kutatójának és tanítójának, az igaz hit védelmezőjének és a tévelygés ellenségének tanítania kell a jót és eltántorítani a rossztól. A beszéd fáradságos munkájával meg kell nyernie ellenfeleit, erőt kell öntenie a lustákba, s a járatlanoknak meg kell magyaráznia, hogy miről van szó, s mire számítsanak.” (9: 218). Augustinus szerint tehát a retorika a jóra való rábeszélés, az igazságért való harc, a magyarázat eszköze.

Quintilianus *Institutio oratoria*jában a tanítási-tanulási folyamatban meghatározott helye és ideje van a széptudományokkal való foglalkozásnak: „Azon gyermek esetében, aki elsajátította az írás és az olvasás képességét, első helye a grammatikusoknak van (...) Ékesszólásra is szükség van, nem átlagos szintűre, hogy mindazon dolgokról, melyeket bemutatunk, megfelelően és áradóan beszéljen. Annál kevésbé lehet megbocsátani azoknak, akik e tudományt jelentéktelennek és terméketlennek csúfolják. Ha ez nem rak erős alapot a jövő szónok alá, mindaz, amit ráépítesz, összeomlik. (...) Ne vesse meg tehát senki a nyelvtan elemeit, mint valami jelentéktelen apróságokat (...) mert azok előtt, akik úgy közelednek feléje, mintha szentélybe lépnének, a valóság oly sok finomsága feltárul, mely nem csak a gyermeki elméket élesíti, hanem a legmagasabb képzettség és tudomány tárgya is lehet.” (10: 85-86). Quintilianus tehát azt hangsúlyozza, hogy a grammatika, a poétika és a retorika tanulmányozásával olyan nyelvi ismeretekre lehet szert tenni, amelyek aztán alapot nyújtanak a magasabb szintű tudományok elsajátításához is. A retorika egyébként már az antikvitás idején az igazság közvetítésének, a jóról való meggyőzésnek is az eszköze, mindez pedig az ókeresztény korban – ahogy fent Augustinusnál láttuk – egyfajta vallási-didaktikus funkcióval kapcsolódott össze, a Szentírás kinyilatkoztatott igazságainak közvetítésére tevődött a hangsúly. Vélhetően ez az elgondolás született újjá később a hitújítás korában, a *Sacra Poetica* alkotásain is ez érzékelhető.

A reformáció humanistái a trivium széptudományaira univerzális interpretáló-eszközként tekintettek, s úgy vélték, hogy kiforrott nyelvi ismeretek híján az összes diszciplína a tudatlanság homályába merül, mert nem lesz, aki értőn tudná olvasni a szövegeket, amelyekben a tudományok hagyományozódnak. Georg Sabinus *De utilitate studiorum eloquentiae...* című 1538-as beszédében azt mondja, hogy a kegyes és tisztességes lélek gyakran azért vágyakozik az ékesszólásra, hogy általa helyesen, világosan és érthetően kifejtse, megmagyarázza a vallásban lévő bizonytalanságokat, homályos foltokat, s ilyenképpen az egyháznak és Istennek a dicsőségére, hasznára szolgáljon. Az oratio gondolatmenetében Platón megállapítása is szerepel, amely szerint az ékesszólás tudományának elsajátításra kell törekedni, mert az mentes a homályos, bizonytalan és hasztalan fecsegéstől, s így kedves az Úr számára. Hajdan az egyháznak még voltak olyan ékesen szóló szerzői, akik tudományuk révén helyesen értelmezték a vallási tanokat, majd hasonlóképpen érthetően, világosan adták át másoknak a megszerzett tudást. A későbbi nemzedékek azonban már nem tartották becsben az ékesszólást, így az ő tanításaik már kevésbé hitelt érdemlőek (11: 370-371).

Jacob Milichius 1528-as *De dialectica* című oratioja szerint aki teológiával foglalkozik, az legyen kiképezve a tudományok megannyi fájában, s olyan tudásnak legyen birtokában, amelynek segítségével bármely diszciplína területén képes értően megnyilatkozni a vitás kérdésekben, s eloszlatni a bizonytalanságokat. Ahhoz, hogy az ifjú a magasabbszintű tudományokhoz eljusson, azokban értően elmélyüljön, majd a megszerzett ismereteket haszonnal kamatoztassa, előbb, a tanulmányok kezdetén a széptudományokkal kell hosszasan foglalkozni. A dialektikában és a hasonló diszciplínákban (retorika, grammatika) szerzett jártasság nélkül ugyanis egyfelől elképzelhetetlen, hogy a szent szövegeket megértsük, ugyanis azokban az Úr a mindennapi (közösségi/emberi) nyelven szólal meg, így a megfelelő nyelvi ismeretek híján az isteni kinyilatkoztatás teljes megértése ellehetetlenül. Másodsorban pedig aki az elején elmélyül a széptudományok tanulmányozásában, az a munka felét már elvégezte, hiszen a többi diszciplínában való eligazodást, az értelmezés, a tanulás folyamatát gördülékennyé teszik a biztos nyelvi alapok (11: 160-163).

Vitus Theodorus a *De studio linguarum* című 1533-as beszédében ugyancsak hangsúlyozza a nyelvtudományoknak, a grammatikának a Szentírás-értelmezésben betöltött kiemelt szerepét: A teológia forrásai görög és héber szövegek, amelyekhez illik visszanyúlni, amennyiben a fordításban – amelyről tudjuk, hogy sohasem lehet teljesen pontos, szöveghű – bizonytalanságok, értelmezési nehézségek adódnak. Ahhoz tehát, hogy a szent szövegek eredeti értelméhez, valódi jelentéséhez eljuthassunk, olyan nyelvi ismeretek birtokában kell lennünk, amelyek a forrásokhoz való visszatérést lehetővé teszik. Saját üdvözülésünk és az Egyház boldogulása a tét, amikor a Szentírás helyes értelmezéséről van szó. Hieronymus, Augustinus és Erasmus is mind azt vallják, hogy a szent szövegek megértéséhez és magyarázatához, illetve helyes átadásához, közvetítéséhez kiforrott nyelvi (grammatikai, retorikai, dialektikai) tudásra és jártasságra van szükség, amely csak a széptudományok kitartó tanulmányozása útján érhető el. A nyelvi tudás, ismeretek, a nyelv széptudományai isteni adományok, amelyeket az Evangélium mellé szánt az Úr, hogy segítsék annak kifejtését, értelmezését, magyarázatát, közvetítését (11: 232-234, 238).

3. Christianus Schesaeus parafrázisai

A magyarországi neolatin költészet *Sacra Poetica* irányzatában keletkezett 1584-ben az *Imago boni pastoris...* című alkotás, amelyben Christianus Schesaeus János evangéliumának a 'Krisztusról, a jó pásztorról' szóló egységét parafrázeálva ülteti át bukolikus keretekbe. A latin nyelvű, disztichonos átírat Nicolaus Selnecker *Confessio Ecclesiarum saxonicarum* című művének függelékeként jelent meg, így Schesaeus verses ajánlása is Selneckerhez szól. Schesaeus a szent ige lipcsei plántálójának, az Úr állhatatos Athletájának, s az isteni nyáj

példaképeinek nevezi Selneckert, s arra kéri a német humanistát, hogy noha kötelezettségeinek terhe hatalmasként nehezedik rá, mégis tárja ki háza ajtaját az ő költeménye előtt, amelyet baráti szeretete jelül neki ajánl. Ugyanitt Schesaeus külön kiemeli az alkotásában rejlő kettősséget: „Noha ez a tárgy (ti. munkám tárgya) bukolikus képekben van feldolgozva, mégis sok mindenre képes inteni és tanítani a kegyes életű embereket.” / „*Res hic bucolicis quamvis tractata figuris, / Multa monere pios, multa docere potest.*” / (12: 433).

Az átköltés az evangéliumi példázat 'Krisztus, a jó pásztor' allegóriáját grammatikai-poétikai-stilisztikai eszközökkel foglalja be a vergiliusi ecloga műfaji hagyományába, s ezáltal teremtődik meg az a legitim műfaji keret, amelyben nyíltan kibontakozhat és működésbe léphet a szent kinyilatkoztatást magyarázó, részletező, értelmező retorikai-logikai apparátus. A latin nyelvezet és a disztichonos verselés mellett a költemény textusát áttekintve latinos frázisokra, mitológiai képekre, érzékletes költői figurákra lehetünk figyelmesek.

Rögtön az első rész a fa-gally hasonlattal mutatja be az Egyház és a hívek egymáshoz való szoros kötődését. Azokat a személyeket, akik kiválnak Egyházukból, biztonságot adó közegükből, az a jóslat ijeszti, hogy meggondolatlanságuk miatt majdan a phlegethoni farkas által hajszott prédává válhatnak. / „*Haud secus a Christi quicumque recedit ovili, / Fit Phlegethontaeo praeda petita lupo.*” / (12: 434). A második egységben, amely a krisztusi tanítások gyógyító erejéről szól, a halandó lélek egyik gyakori aggodalma, a halálfélelem a tátongó Tartarus képével kapcsolódik össze. / „*Seu nimium mortis te pallida terreat umbra, / Tartarus et patulo gutture semper hians: / Mors nec habet vires valido prostrata duello, / Est somnus, vitae porta quiesque piis.*” / (12: 435). A következő részben Krisztus az Olympusra emlékeztető égi várából küldi le prófétáit, hogy vigyázzák a hívek lelki békéjét. / „*Aetherea Christus demittit ab arce prophetas...*” / (12: 435). Ugyanitt az, ahogy a próféták megragadják és megfékezik az eretnekeket, gonosztevőket, ahhoz lesz hasonlatos, miként a rák szűk ollóival megszorítja a kígyók csúszós, sikamlós nyakát. / „*Cancer ut adductis serpentum lubrica chaelis / Colla premit...*” / (12: 435).

A jó tanítók szava pedig, amely arra figyelmezteti a hívőket, hogy a szent ige segítségével a bűnöket, az ellenséges vádakot kerüljék, a kürt, a harsona szerepével azonosítódik. / „*Est tuba doctorum vox exaltata piorum, / Frigida quae terret corda movetque gregis, / Ut vitent sacro contraria crimina verbo, / Nec praeter licitum fasque piisque probent.*” / (12: 436). Ahogy az orvos gyógyszerekkel gyógyítja a beteg ember testét, úgy a közvetítők (próféták, apostolok) az isteni ige terjesztésével gyógyítják lelki sebeinket. / „*Grata minus medicus medicamina porrigit aegro, / Ipsius ut vitae consuluisse queat; / Amputat interdum vel adurit inutile membrum, / Ut reliquum corpus sanius esse queat. / Vulnera cur animae longe graviora dolentis / Attingi patitur non magis aeger homo? / Quid quod apostolicum salvator munus acerbo / Mordaci et nimium comparat ipse sali? / Scilicet ut vitiis hac dura aspergine foedis / Servet ab interitu pectora plena putri.*” / (12: 436).

A birkanyírásról szóló részben annak hangsúlyozására, hogy a juhokat nem csupán gyapjuk teszi széppé, azt a hasonlatot alkalmazza a szerző, hogy a menyasszony sem drágaköves ruhától ragyog, hanem mert belül tiszta szépséget birtokol. / „*Non ita gemmato formosa coruscant amictu / Ante oculos sponsi blandaque sponsa sui. / Audet in adversis proles ut amica parentem / Dilectum precibus sollicitare Deum. / Sentit vivificos tentato in pectore motus, / Quos operans sanctus spiritus intus agit.*” / (12: 438). A hetedik egységben Krisztus a vállain hordozott kereszttel harcol a halált megtestesítő styxi fejedelem ellen. / „*Fertque humeris Christus sceptrum crucis, ardua ligna, / Hoc baculo Stygium concutit ipse ducem*” / (12: 438).

Az antikizálás a negyedik részben éri el a csúcspontját. Jézus Krisztus a vergiliusi eclogákból jól ismert pásztorfigurák képében tűnik fel, pásztorsípján muzsikál legelésző nyájának. A jelenet teljes idillt, békét, nyugalmat sugároz, hiszen, ahogy a krisztusi ének is sugalmazza, az emberi *otium*hoz vezető egyetlen út csakis Jézus, a jó pásztor követése lehet. Az ének:

„Kérlek, mindannyian siessetek hozzám, kiknek nyugtalan a lelke, vagy ha vétkek súlyos terhe rémít és gyötör benneteket! Vigasztalni foglak Benneteket, biztos orvosságot adok bajotokra, mert egyedül én vagyok az emberiség békéje, útja, élete, boldogulása, üdvössége. Szüntelenül annyira szeretem ezt a siralmas világot, hogy életem is feláldoztam érte. Szégyen nélküli, tiszta lelkű, ártatlan bárány vagyok, ki a világ bűneit halálommal töröltem el. Vétkeiteket hátamon hordtam, az értük járó ütésekkel vállaimon viseltem, hogy ne gyötörjön benneteket a súlyos vétkek egyetlen büntetése sem.” / „*Interdum plenis inflata et fistula buccis / Pascentes dulci carmine mulcet oves. / Tristia mellifluis demulcet pectora verbis / Christus, nil istis suavius esse potest. / Ad me omnes properate, precor, quibus anxia mens est, / Et grave peccati terret et urget onus. / Vos ego solabor, certam praebebo medelam, / Solus pax hominum, sum via, vita, salus. / Usque adeo miserum sincere diligo mundum, / Charior ut fuerit non mea vita mihi. / Ille ego labe carens sum purus et integer agnus, / Crimina qui mundi deleo morte mea. / Vestra meo gessi cum plagis crimina tergo, / Culpa gravis ne vos poena vel ulla premat. / Hoc quis concentus, quae musica gratior unquam / In terra, Superum nota vel arce fuit?*” / (12: 437).

Az evangéliumi példázat bukolikus keretekbe, antik paradigmába való áthelyezése, és az ezt támogató poétikai-stilisztikai apparátus mind-mind egy és ugyanazon célt szolgálják: műfaji keretet, teret adni az üdvösséget adó isteni szó, tanítás illetve a helyenként az allegorikus kép és az ajtószimbólum miatt nehezen érthető gondolatiság retorikai eszközökkel történő minél teljesebb megértésének, megértetésének. Schesaeus erősen didaktikus, magyarázó szándékát mutatja művének rendkívül logikus elrendezése, szerkezeti-tartalmi felépítése is. Összesen 8 részre tagolódik a parafrázis, az egyes egységeket római számokkal jelöli a szerző. A kompozíció felénél, a IV. részben foglal helyet a Krisztust mint jó pásztor bemutató bukolikus jelenet. Az átírat többi része a Krisztus, a jó pásztor allegorikus kép egyes szegmenseinek kibontását tartalmazza. Minden egyes magyarázó egység párhuzamteremtéssel indít, amelyben megtörténik a kép valamely elemének beazonosítása, azaz a jelentésteremtés. Ezt követi minden esetben a párhuzam jobb megértetésének érdekében a részletező magyarázat, kifejtés, példaadás. A szerző végezetül a Krisztushoz intézett kérdésében, fohászában a jó pásztor nyomdokain járó, a jézusi tanítások szerint élő hívők ajándékát, a majdani üdvözülést helyezi kilátásba: „Add, hogy veled együtt élhessünk az égi palotában, ahol semmilyen ártó erő nem létezik többé, amelytől a kegyeseknek félniük kell.” / „*Et fac, coelesti tecum vivamus in aula, / Amplius est ubi vis nulla timenda piis.*” / (12: 439).

Christianus Schesaeus egy korábbi, 1558-as elégiáfűzésének címadó darabjában (*Elegia de falsis prophetis, quos Christus confert lupis, spinis et tribulis. Matth. VII. cap.*) ismételten előkerül a jó pásztor gondolatkör, annak a hamis prófétákról szóló szegmense kerül itt kifejtésre. Máté evangéliumának szöveghelye alapján a farkashoz, a tövishez és a sulyomhoz kapcsolódó allegorikus képek kibontását, magyarázatát végzi el itt Schesaeus hasonló logika mentén, mint amit az imént láttunk. A disztichonos verselésű költemény első 8 sora mintegy bevezetesként funkcionál, amelyben a szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy noha költeménye látszatra nem tűnik komoly mondanivaló hordozójának, mégis arra tanít, hogy a hamis dolgokról az igazságot megismerjük. / „*In speciem quamvis non magna monere videntur, / Attamen a falsis noscere vera docent.*” / (12: 47). Fontos, hogy megismerjük az ellenség, a juhakol körül ólálkodó farkas valódi természetét, és figyeljük meg, hogy a tövis és a sulyom miféle károkat tud okozni, mert ennek a tudásnak a birtokában védekezhetünk a legbiztosabban ellenük. Tehát ez esetben is a tanítás, Máté evangéliumának a farkasról, a sulyomról és a tövisről szóló példázatának magyarázata, megértetése a cél, s e cél érdekében ismételten az antikizáláshoz, a klasszikus diszciplínák ismeretanyagához mint közvetítő eszközökhöz folyamodik a szerző.

Az eclogahagyományhoz ugyan már nem kapcsolódik ez a munka, de a szókincs és a költői képek terén jelentős mértékben működik az antikizálás. A hamis próféták csak a saját javukat

nézik, s úgy élőködnek a hívőkön, ahogy a hereméh ragadja el a dolgozóméh hasznát. /„*Quidquid agit falsus, sua quaerit commoda, vates, / Subtrahit, ut fucus, mel vigilantis apis.*”/ (12: 47). Csupán ahhoz értenek, hogy helytelen tanításaikkal elpusztítsák a védtelen, büntelen krisztusi nyáját, miként a medve tör az ártatlan bárányok életére. /„*Innocuos laedunt, quorum sine crimine vita est, / Impune ursus abit, sustinet agna necem.*”/ (12: 48). Dühöngő lelküket Erynnis úgy üzi, ahogy a tüzelő tehenet hajtja vágya. /„*Sed velut insano bos currit percitus aestro, / Tempore quo flavos Sirius urit agros: / Sic falsi veniunt nullo mittente prophetae, / Insanum quando pectus Erynnis agit.*”/ (12: 50). Az eretnek lelkük, amely csak szitkokat, gyalázkodásokat vet ki magából, a styxi tyrannos számára alkalmas hon. /„*Haeretici pectus Stygio est domus apta tyranno*”/ (12: 50). Olyanok ezek a hamis tanítók, mint a lernai Hydra, akinek miután Hercules egy fejét levágta, tíz másik nőtt annak helyére. /„*Ut Lernaea decem capita Hydra subinde resumsit, / Quando unum abscissum est Herculis ense caput: / Sic multi surgunt alii uno errone remoto, / Dogmata qui revocant falsa sepulta semel.*”/ (12: 50).

Ezzel szemben Krisztus maga Atlasz, mert a vállain tartja az egész világ terhét, és imáival óvja azt az összeomlástól. /„*velut aetherea sustinet Athlas, / Et precibus prohibet, ne ruat orbis opus.*”/ (12: 48). Krisztus sohasem akart elrejtőzni az emberek elől, a kegyes, istenfélő embereken, mint egy anyajegy, máig ott van, bennük él, részükként létezik, támaszt nyújt nekik. /„*Haeret adhuc aliquis naevus inestque piis*”/ (12: 48). A tövises növények – melyeknek a termése kemény, rossz ízű – ellentétéként a szerző a fehér liliumot említi, amely tövis nélküli, az indiai elefántcsont sem lehet nála fehérebb, s oly édes illatot áraszt magából, hogy azt az égetett tömjén illata se múlja fölül. /„*Floribus aequantur vix candida lilia spinae, / Albius Indiacum non ebur esse potest. / Tam suaves ex se mittunt, ut Tmolus, odores, / Quos neque praecellit thure crematus odor*”/ (12: 49). Ez a grammatikai-poétikai-stilisztikai eszközök teremtette műfaji keret (elégia) ad teret a retorikai-logikai elvek mentén történő magyarázatnak, tanításnak, ugyanis a fenti szövegnél látott logika mentén, tartalmi szempontokat figyelembe véve négy részre lehet tagolni a parafrázis szövegét.

A költemény végén a szerző fohászt intéz Jézushoz, hogy üzze el az ártó lelkeket (a farkast, a sulymot s a tövist) és védje meg nyáját, mert üldözi őket az éjszaka és a kemény tél, villámmal kevert felhők futkosnak körülöttük. Itt a hajó-Egyház toposzba burkolva Krisztus Poszeidónként jelenik meg: „Krisztus, hajódat a tenger mély forgatagában már a hullámok fedik be, ha nem te vagy a kormányosunk. Eurus kelet felől, Zephyrus nyugatról fúj sebesen. A börtönükből kitörő szelek ereje már-már teljesen elhatalmasodik, megfélelvezve arról, hogy a tengeri istenséget (ti. Poszeidont) félje. A halandó testek az óriási hullámokon gördülnek, s elnyelik azokat tátott szájjal a tengeren kóborló rémségek. Már a vitorlajárta, vérrel pirosított tenger tajtékszik, és maga a föld is a meggyilkoltak vérében ázik. Krisztus, az emberek azt gondolják, hogy mély álom ragadott el téged, és hajódról teljesen megfélelkezettél. Ébredj fel, és háromágú szigonyoddal kényszerítsd a tomboló szeleket, hogy térjenek haza. Hogy a hullámok közül felszínre jutva, ujjongva révbe érjünk, és zöldellő lombkoszorúval borítsuk fejünket. A gigászok ismét megpróbálják legyőzni az Eget, és kegyetlen háborúkra készülnek Isten ellen. Uram, most kell, hogy támadj háborgó haraggal, és hogy oly nagy erővel megsemmisítsd a merész férfiúkat! Csalatkozok, vagy tényleg kezd leszállni az Úr a megtépázott Olümposzról, és megbosszulja a világ rút tetteit?” /„*Iam tua, Christe, ratis maris imo in gurgite fertur, / Hanc nisi tu regeres, obrueretur aquis. / Eurus ab Aurora Nabathaeisque advolat oris, / Occiduis Zephyrus flat violenter agris. / Totaque ventorum vis rupto carcere regnat, / Immemor aequarei scepra timere Dei. / Mortua per vastos volvuntur corpora fluctus, / Rictibus absorbent quae vaga monstra suis. / Iam mare velivolum rubefactum sanguine spumat, / Ipsaque caesorum terra cruore madet. / Christe, putant homines altum te carpere somnum, / Oblitum navis prorsus et esse tuae, / Evigila tandem ventosque tridente furentes / Rursus ad antiquas coege redire domos. / Fluctibus*

emersi portum ut teneamus ovantes, / Atque coronemus fronde virente comas. / Denuo iam coelum tentant superare Gygantes, / Saevaque tersummo bella parare Deo. / Nunc opus est, tumida Deus accendaris ut ira, / Prosternasque ausos fulmine tanta viros. / Fallor, an incipiet moto descendere Olympo, / Puniet et mundi turpia facta Deus.”/ (12: 51).

4. Összegzés

A *Sacra Poetica* elméleti háttére kapcsán idézett disputációs szöveghelyek mindegyike azt tanúsítja, hogy a hitújítás századában a trivium diszciplinái kiemelt fontossággal bírtak a Szentírás-értelmezésben. Minden bizonnyal a Biblia-interpretáció szolgálatában álltak a szent költészet egyedi poétikai-grammatikai-retorikai megformáltságú költeményei is, miként a bemutatott paratextus-részletek és az elemzett Schesaeus-parafrázisok is ezt támasztják alá. Ezen összefüggés szempontjából különösen figyelmet érdemelnek a *Corpus Reformatorum* fent citált oratioi – amelyeknek gondolatisága (a respondesek személyétől eltekintve) vélhetően Melanchthonhoz köthető – ,ugyanis a *Sacra Poetica* képviselőinek jelentős része járt, tanult vagy tanított a wittenbergi akadémián, s így az ő gondolkodásukra, későbbi pályafutásukra közvetlenül vagy (Melanchthon 1560-as halálát követően) közvetve minden bizonnyal hatást gyakorolhatott az akadémia bölcsészeti fakultásának élén hosszú évekig működő Philipp Melanchthon személye, elvei, szellemi hagyatéka, köztük azon gondolatai, amelyek a klasszikus széptudományoknak a Biblia-magyarázatban betöltött szerepéről szólnak.

Irodalomjegyzék

- [1] Fabricius, G.: *Poematum Sacrorum Libri XV...* Basileae, per Ioannem Oporinum. 1560. Letöltve 2017. április 30-án:
https://books.google.co.in/books/about/Georgii_Fabricii_poematum_sacrorum_libri.html?id=Wsucj-B22moC
- [2] Posta A.: Leonhardus Mocoschinus *Historiarum Veteris Testamenti Heroico Carmine Redditarum* című művének paratextusai. In Keresztes G. (szerk.), *Tavaszi Szél – Spring Wind II*. Eger, Bp., Liceum. 2015 pp. 101-115.
- [3] Posta A.: Eobanus Hessus *Psalterium*ának paratextusai. In Bitskey István, Fazakas Gergely Tamás, Luffy Katalin, Száraz Orsolya (szerk.), *In via eruditionis. Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 2016 pp. 30-39.
- [4] Spethe, A.: *Evangeliorum quae diebus dominicis*. Herbornae, Typis Christophori Corvini. 1592. Letöltve 2017. április 30-án:
https://books.google.hu/books?id=r0hcAAAacAAJ&pg=PA16&lpg=PA16&dq=spethe+Evangeliorum+quae+diebus+dominicus&source=bl&ots=KtIVRh0eNm&sig=WlcaiMQEmtIzVNT09sSei75UAj8&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjGhceLoc3MAhWBPBoKHW_RBZoQ6AEIKzAG#v=onepage&q=spethe%20Evangeliorum%20quae%20diebus%20dominicus&f=false
- [5] Mocoschinus, L.: *Historiarum Veteris Testamenti Heroico Carmine redditarum libri: Genesis, Exodus, Numerorum, Josuae, Judicum, Ruth, Samuelis 2, Regum 2*. Witenberga, impensis Clementis Bergeri Bibliop., Typis Cratonianis excusi. 1599. Letöltve 2017. április 30-án: <http://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd16/content/titleinfo/1001207>
- [6] Hessus, E.: *Psalterium Davidis carmine redditum*. Lipsia, in officina Valentini Papae. 1548. Letöltve 2017. április 30-án:
<http://www.uni-mannheim.de/mateo/camena/hessus2/te01.html>
- [7] Vanyó L.: *Katekézis, költészet és ikonográfia a 4. században*. Bp., Jel Kiadó. 2005

- [8] Schäfer, E.: Deutscher Horaz, Conrad Celtis, Georg Fabricius, Paul Melissus, Jacob Balde. Die Nachwirkung des Horaz in der neulateinischen Dichtung Deutschlands. Wiesbaden, Steiner. 1976
- [9] Ágoston, Szent: A keresztény tanításról. Bp., Kairosz. 2001
- [10] Quintilianus, M. F.: Szónoklattan. Pozsony, Kalligram. 2008
- [11] Philippi Melanthonis Opera quae supersunt omnia volumen XI. Carolus Gottlieb Bretschneider (edidit), Halis Saxonum, Apud C. A. Schwetscrke et filium. 1843
- [12] Christianus Schesaeus. Opera quae supersunt omnia. Csonka F. (edidit), Bp., Akadémiai Kiadó. 1979

Lektorálta: Dr. Imre Mihály, professor emeritus, az MTA doktora, Debreceni Egyetem

„AZ EMBER JÁTSZIK”: IDENTITÁS JEANETTE WINTERSON *A SZENVEDÉLY* CÍMŰ REGÉNYÉBEN

Schäffer Anett

Miskolci Egyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
anett.schaffer@gmail.com

Absztrakt

Jeanette Winterson 1987-ben megjelent *A szenvedély* című regényében két, kezdetben egymás mellett futó történet szál kapcsolódik össze: a francia Henri története, aki Napóleon seregének szakácsa és a velencei Villanelle, egy úszóhártyás lábú lány narratívája. *A szenvedély*ben a nemi identitás nagyrészt performatív jelenség. Munkahelyén Villanelle férfiruhában jár, a kétértelműség látszatának fenntartása elengedhetetlen a kaszinóban, férfiként kezd kapcsolatot egy nővel, nőként lesz a szeretője, majd feleség, később vivandière lesz. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy Villanelle úszóhártyás lába megkérdőjelezi női identitását, hiszen a műben ilyen lába csupán a velencei csónakos férfiakkal van.

Villanelle a regény során újra és újra egymást kizárni látszó szerepek, identitások közé kerül. Villanelle a Másikká válik minden közösség számára, amelyikbe tartozhatna, vagy tartozni szeretne. A műben folyton felmerül a kérdés, hogy hogyan alakul az identitás, ha az egyén egyetlen csoporthoz sem tartozik. Miként kapcsolódik össze a test és az identitás? A regényben megjelenő identitáskép párhuzamba állítható Judith Butler performatív nemi identitás elméletével és Ricoeur narratív identitás koncepciójával.

A regényben az identitás alakulása a helyszínek változásaival is párhuzamba állítható. Henri Franciaországból Moszkváig utazik Napóleon seregének katonájaként, Villanelle-t Velencétől a világ különböző országain át Moszkváig hajtja a szenvedély és a kényszer, majd együtt vándorolnak Velencéig. A helyváltogatás mint a korábbi identitást megingató és átalakító erő jelenik meg a regényben. Az otthon elhagyása és a visszatérés is különösen fontos mozzanat Villanelle életében, megkérdőjelezi, hogy lehetséges-e a múltba, az otthonba való visszatérés. A régi otthon az, ami változik, vagy az ahhoz kapcsolódó érzelmek alakítják át a régi otthon képét? Fenyegeti-e az új identitást a visszatérés az otthonba?

Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy a regényben az identitás miként alakul a különféle álruhák, szerepek, a helyszínek közötti mozgás hatására, és ezt miként tükrözik a narráció változásai a regényben.

Kulcsszavak: identitás, Jeanette Winterson, kortárs irodalom

1. Bevezetés

Jeanette Winterson 1987-ben megjelent *A szenvedély* című regényében két, kezdetben egymás mellett futó történet szál kapcsolódik össze: a francia Henri története, aki Napóleon seregének szakácsa és a velencei Villanelle, egy úszóhártyás lábú lány narratívája. A mágikus realista regény a 19. század elején, a napóleoni háborúk idején játszódik, de a valós Velence helyén egy varázslatos várost teremt Winterson, ahol csónakosok lábujjai között úszóhártya feszül, és a szerelmesek valójában ellopják egymás szívét, csalódott embereket hagyva hátra, akik úgy járják a világot, hogy nincs semmi a mellkasukban, ami doboghatna. A négy részből álló regény Velencében kezdődik, majd Oroszország „zérus telét” [1, 109] megjárva visszatérünk a gondolák városába. *A szenvedélyt* Lengyel Éva fordította magyarra igen hűen, a regényből származó idézeteket az ő fordításában közlöm.

A helyszínek közötti mozgás, az otthon elhagyása, az utazás és a visszatérés, továbbá Velence különleges világa hatást gyakorol a szereplők identitásának alakulására. Emellett a regényben a felöltött álcák és Villanelle úszóhártyás lába miatt az identitás egysége is

megkérdőjeleződik. „Az ember játszik” fordulat többször megjelenik a regényben, egyszerre utal a szerencsejátékokra, amelyeket a szereplők játszanak, az általuk betöltött, folyton változó szerepekre és a nemi identitás performatív voltára. Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy a regényben az identitás miként alakul a különféle álruhák, szerepek, a helyszínek közötti mozgás hatására, és ezt miként tükrözik a narráció változásai.

Elemzésemben Ricoeur narratív identitás elméletére és Polkinghorne elgondolására építek. Ricoeur szerint az önelbeszélés „önmagunk elbeszélés általi újjáalakítása” [2, 24]. Polkinghorne úgy gondolja, hogy a narratíva segítségével életünk epizódjait egy egésszé formáljuk, ami egységességet és azonosságot ad az identitásnak. [3, 29] Emellett Judith Butler performatív gender identitás elmélete is fontos alapja a tanulmányomnak, mely szerint az, amit a gender belső lényegének tekintünk valójában eljátszott cselekedetek által jött létre. [4, xv] A tanulmány második részében Zygmunt Bauman posztmodern életstílus típusai alapján mutatom be Henri és Villanelle identitásának változásait. Bauman négy összekapcsolódó életstílus-típust különít el, amelyek érvényesek a posztmodernben, és amelyek mind arra épülnek, hogy az identitás változó jelenség: ezek a kószáló, a csavargó, a turista és a játékos. [5]

2. Henri

A regény első, *A császár* című részében a francia Henrit ismerhetjük meg, aki kis faluját elhagyva csatlakozik Napóleon seregéhez, hogy dobos legyen, de ehelyett a császár konyhájába osztják be, ahol az a feladata, hogy az uralkodó kedvenc ételét, a csirkét készítse, majd szolgálja fel. A háború valósága azonban nem olyan, amilyennek képzelte, még így sem, hogy valójában nem vesz részt a harcokban. A regénynek ebben a részében Henri Oroszországban meséli el életének történetét, identitásának alakulását így belülről követhetjük végig. A történetmesélés tudatossága szövegszinten is megjelenik, a Napóleon hadseregéhez való csatlakozás történetét így kezdi Henri: „Mesélek neked. Hidd el, így történt” [1, 12], mely fordulat később is sokszor előkerül, mind a Henri, mind a Villanelle által elbeszélte szövegrészekben. A sok rövid résszé szétvágott narratíva a naplószerűséget és a gondolkodás fragmentáltságának szövegszerű megjelenését erősíti. Ha elfogadjuk Ricoeur elgondolását, Henri épp saját történetének elmesélésével teremti meg egységes identitását, és élettörténete magába foglalja az egyén változásait, melyeket így követni is tudunk. Az élettörténet természetszerűleg szubjektív, és nem minden esetben felel meg feltétlenül a valóságnak, hiszen felejtünk és kihagyunk történéseket, így a történet valóságának folytonos bizonygatása erre hívja fel a figyelmet és megmutatja, hogy még a regény szövetén belül is ez egy megkonstruált történet.

Henri önelbeszélésének központi eleme, hogyan hagyta el a szülői házat és csatlakozott Napóleon seregéhez. Önmagát katonaként határozza meg, a Napóleonhoz tartozás alapvető létélménye, amelyre már a rész címe is utal, és a világot kétpólusúként látja: „Katonák és nők. Így működik a világ. Minden egyéb szerep csak időleges. Minden egyéb szerep csak virtus.” [1, 67] Ez a meghatározás azonban Henri identitásának változásával összhangban a regény későbbi részében elbizonytalanodik. A hadsereg elhagyása után már álarcként beszél a katonalétről, ami mutatja identitásának módosulását: „Még egy álarc. Hát nem elég ez, ez a katonaruha?” [1, 139] Ez azt mutatja, hogy az identitása megváltozásával a korábban betöltött és magáénak tudott szerep is idegennek tűnik számára. Ekkor Henri nem katona, de nincs is más szerep, amit katonaszökevényként magáénak érezne vagy betölthetne. Mindenhol hazudnia kell a származásáról, hiszen franciaként nem látnák szívesen a Napóleon által ostromolt területeken, így nemzetiségét is szinte elveszti.

3. Villanelle

A második rész narrátora a másik főszereplő, a velencei Villanelle, aki Henrihez hasonlóan saját élettörténetét mondja el. Villanelle velencei önelbeszélését születésének körülményeivel és Velence leírásával kezdi, ez is mutatja a város hatását Villanelle identitására. Villanelle apja történetét úgy meséli el, mintha egy idegenről beszélne, így távolítva el magától a férfit, akit soha nem ismert: „Egyszer, beszéltek, volt egy gyenge, bolond férfi [...] Ő az apám volt.” [1, 72–73]

Villanelle Velencében született, apja egy csónakos volt, aki még a születése előtt eltűnt. A csónakosok várandós feleségeinek egy szertartást kell végezniük, hogy ha fiúgyermek születik, neki is csónakos, azaz úszóhártyás lába legyen. „Mikor egy csónakos felesége teherbe esik, kivárja a napot, míg a hold teljesen kikerekedik, és lézengőktől sem nyüzsög a város. Beül akkor a férje csónakjába, és kivez egy szörnyűséges szigetre, hová a halottakat szokás temetni. Mikor kiszáll, a csónak orrában rozmaringot hagy, hogy a lábatlanok ne térhessenek vissza vele, és elsiet a család legutóbb temetett tagjának sírjához. Áldozati ajándék is van vele: egy flaska bor, egy tincs férje hajából és egy ezüstpénz. Az ajándékokat a sírra kell tenni, és esengenie, hogy ha gyermeke lány lesz, tiszta szíve, ha pedig fiú, csónakos lába legyen. Nincs vesztegetni való idő. Mire a nap felkel, otthon kell lennie, és a csónakot egy álló napra és éjszakára sóval kell borítani. Ily módon a csónakosok megőrzik titkukat és mesterségüket.” [1, 72] Ebbe a szertartásba több hiba is csúszik Villanelle anyja esetében: férje eltűnt már néhány hete, mikor észreveszi, hogy terhes, úgy vélik, hogy a férfi meghalt, de nincs sírja, így csak a nagypapa sírjához tud menni, ráadásul a rozmaringot beleejti a tengerbe. Talán ennek köszönhető, hogy lányának példa nélküli módon csónakos, azaz úszóhártyás lába lesz, így egy férfi attribútummal rendelkezik. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy lány nem lehet csónakos, pedig ez lenne az a szakma, amit Villanelle felnőttként igazán művelni akar, és amihez rendelkezik a megfelelő testi adottságokkal. Az igen erős vízhez való kapcsolódás összhangban van Villanelle nemi identitásának rögzítetlen voltával, melyről később lesz szó.

Villanelle francia nevet kap, ami figyelembe véve a velenceiek és a franciák közötti ellentétet igen különös, ám Villanelle nevelőapja pék és szereti a franciákat: „Nem utálom a franciákat. Apám szereti őket. A franciák sóvár süteményszeretete virágoztatta fel apám üzletét. Nekem is francia nevet adott. Villanelle. Elég szép.” [1, 76]. A név egy olyan francia eredetű versformára utal, ami 19 sorból áll, 5 háromsoros és egy négysoros versszakból. Az első versszak első és harmadik sora felváltva ismétlődik az utolsó sorokban a hatodik versszakig, amelyben mindkettő szerepel. [6, 100] Furcsának tűnhet, hogy Villanelle egy ennyire kötött versformáról kapta a nevét, hiszen a játék központi szerepet tölt be az életében, ám ez a játék sosem tét nélküli. Továbbá ezt a versformát, legalábbis a kötött változatát, Jean Passerat egy versében alkotta meg, egy konkrét vershez kötött tehát, ami utalhat arra, hogy Villanelle az úszóhártyás lábával egyedi jelenség. A *villano* olaszul parasztot jelent [6, 100], ami nem is állhatna távolabb Villanelle-től, aki imádja Velencét, talán ezért mondhatja neki egy gazdag kereskedőasszony, akit elűztek és most a csatornában él: „Velencei vagy, mégis úgy viseled a neved, mint valami álcát.” [1, 78] Ez a kijelentés mutatja a neve által implikált identitás és a valódi identitása közti különbséget, a neve inkább elfedi őt. További érdekesség a névvel kapcsolatban, hogy ez nem egy meghatározhatóan női vagy férfi név, ami megmutatja Villanelle nemek közöttiségét, amiről később részletesebben is szó lesz.

Villanelle felnőve kaszinóban dolgozik, ahol férfinak öltözik. Itt ismerkedik meg a Pikk dámának nevezett vagyonos férjes asszonnyal, akivel viszonyt kezd, s ez a szerelem áll önelbeszélésének középpontjában. Identitását és életét alapvetően meghatározza ez a szerelmi viszony, ezt fejezi ki a cselekményszinten is megjelenített szív elvesztése és visszalopása,

Villanelle a Pikk dámánál maradt szívét a nő egy hímzésbe akarja zárni, ezt később Henri lopja számára vissza.

Villanelle amikor a kaszinóban dolgozik és házassága során egyszerre nő és férfi. Munkaidejében, és később, amikor úgy tartja férje kedve, férfiruhát, sőt gatyapócot hord. Férfiként kezd kapcsolatot a Pikk dámával, akinek csak később vallja be, hogy nő. A Pikk dámának nevezett nő az általa kihúzott kártyalapról kapja a nevét, épp arról a kártyalapról, ami Velence jelképe, így a valós nő akár Velence megtestesítőjének is tekinthető. Ez a szerelmi kapcsolat Velencéhez kötődik, épp ez készíti arra Villanelle-t, hogy elhagyja a várost, ami hatással van identitására.

Villanelle egyértelműen biszexuális a regényben, de nem transzszexuális, hanem a regény elején egy olyan határvonalon mozog, amely lehetővé teszi számára a játékot a nemi identitásokkal. Hermafroditának is tekinthető, ahogyan ezt Lisa Moore is megjegyzi [7, 112], hiszen a csónakos férfiakhoz hasonlóan úszóhártás lába van. Emellett felnőttként testét és viselkedését is androgünné alakítja. A kaszinóbeli szórakozás egyik része, hogy a vendégek találgatják az ott dolgozók biológiai nemét, amit természetesen minél jobban el kell rejteni: „Fiúnak öltöztem, mert a vendégek így szerették. Ez is része volt a játéknak, kitalálni, melyik nem rejtőzik a szűk nadrág és a hóbortos arcfesték alatt” [1, 78]. Villanelle számára ez a játék egyáltalán nem terhes, kifejezetten szívesen változtatja a nemeket. Judith Butler elméletére ismerhetünk rá ebben, hiszen Villanelle viselkedése és öltözködése határozza meg, hogy melyik nemhez tartozónak tartják, s ő maga kedveli ezt a kettős létmódot. Társadalmi nemi identitása ebben a részben egyáltalán nem rögzített.

Ez a kettősség, a szabad mozgás a két nem között megszűnik, amint férjhez megy. Villanelle csalódik a Pikk dámában, mikor meglátja, hogy a nő a férjével is boldog, ezért az egyik kaszinóbeli ügyfeléhez megy hozzá, aki már régen ostromolja, azzal a feltétellel, hogy utazni fognak. Bár még olykor férfiként él később is, de ez csak a férje akarata, nem az övé – a férfi kéri, hogy bizonyos alkalmakkor öltözzön férfinak – önszántából csupán szökése megkönnyítése érdekében ölt férfiruhát. Nemi identitása stabilizálódik, ahogy először elhagyja Velencét, és megházasodik, s később a városba való visszatérése után sem foglalja el a helyét megint a nemek közötti határvonalon. Úgy tűnik, Velence, a maszkok városa az egyetlen olyan tér, ahol lehetséges nem egy meghatározott nemi identitás szabályai szerint élni, ám az elutazás a nemek közötti létmód végleges hátrahagyásával jár.

4. Közös út

Házasságuk során Villanelle boldogtalan a durva férje mellett, ezért elhagyja őt. Néhány év múlva Velencében újra találkoznak, ahol a férje barátja azt ajánlja, hogy Villanelle kártyázzon a férjével és fogadjanak függetlenségében: ha Villanelle nyer, akkor független lesz és pénzt is kap, ha a férje, akkor azt tesz vele, amit akar. A kártya cinkelve van, a férje nyer és Villanelle-t eladja vivandière-nek a francia hadseregnek. Villanelle és Henri Oroszországban találkoznak, és együtt szöknek meg a hadseregből.

Az őket ért hatások a „zérus télből” Velencébe vezető út során alapvetően megkérdőjelezzik Henri addigi elgondolásait. Más nációjúnak vallják magukat, hogy elkerüljék a franciákat övező utálatot, s Henri büszke francia katonából Napóleont bíráló alakká válik, aki szenvedélyét is áthelyezi a férfiről Villanelle-re és már nemzetiségéhez sem ragaszkodik.

A származási helyük egyértelműen meghatározza mindkettejük identitását, hiszen míg Villanelle Velencébe vágynak, s nem tudja elképzelni, hogy Henri kis franciaországi falujában éljen, Henri szemében épp Velence, a többértelmű, folyton változó város tűnik élhetetlennek. Kérchy Anna úgy véli, hogy Villanelle mintha maga Velence megtestesülése lenne. [8, 374–375] Továbbá, mivel ez a város az „izgató-irritáló mások olvasztótégelye”, Velence „elbizonytalanítja a másság fogalmát”. [8, 375] Úgy látom, ez az elbizonytalanítás megy végbe Villanelle esetében is, hiszen ő mindig a Másik mindenki számára: nem teljesen nő,

nem teljesen férfi, és úszóhártyája miatt nem is teljesen ember, állatias testrésze miatt tartják őt isteni eredetűnek is, hiszen Jézushoz hasonlítják a regény egy pontján: egy lengyel úgy gondolja, hogy Jézusnak is talán úszóhártyás lába volt, azért tudott a vízen járni. Villanelle maga a Másik minden közösségben, így pedig csak Velencében érezheti magát otthon.

A harmadik és a negyedik rész fő narrátora is Henri, de a narráció messze nem egységes és a narráció változásai is jelzik identitásának változásait. A harmadik rész követi az első rész naplószerű felépítését, de egy igen hosszú beékelte történetet is tartalmaz, amelyben Villanelle válik narrátorrá, ő meséli el saját életének történetét. A történetmesélést nem zavarja meg a többi szereplő, mintha az élettörténethez nem lehetne kommentárt fűzni. A negyedik részben egyre töredezettebbé válik a szöveg, Henri a Napóleon szellemével folytatott beszélgetéseket mondja el, Bonapartérról és különös félelmeiről beszél, például arról, hogy meg akarja fojtani a párna. Narratívájának viszonylag egységes eleme, hogyan kapták el őket a hatóságok Villanelle férjének meggyilkolása után. Ekkor San Servolóban él, hiszen örültek nyilvánították a tárgyaláson. Henri bomló elméje miatt képtelen arra, hogy csak ő mesélje el a történetet. Azután hogy Henri bevallja Villanelle, hogy hallja a szellemeket, Villanelle válik a narrátorrá, aki úgy véli Henri „Talán önmagát is elveszítette.” [1, 206], majd újra Henri folytatja a történet elmesélését. Identitásának egységét teljesen felbolygatja a gyilkosság, Villanelle a gyilkossághoz köti Henri örületét, úgy véli: „Henri érzékeny lélek, talán az zavarta meg az eszét, hogy megölte azt a kövér szakácsot.” [1, 202] Míg Henri szerint örülete maga a szenvedély és éppen San Servolóban lesz kevésbé bolond: „Egyszer már elszöktem vele, idejöttem, menekülteként éltem otthonában, aztán maradtam a szerelemért. A bolondok maradnak csak a szerelemért. Bolond vagyok. Nyolc évig maradtam a seregben, mert szerettem valakit. Azt hinné az ember, ennyi elég volt. Azért is maradtam, mert nem volt hová mennem. Önszántamból maradok itt. Ez sokat jelent nekem.” [1, 209]

5. Szenvedély

A szenvedély, a szerelem és az örület összekapcsolása az irodalomban régen jelenlévő toposz, de Villanelle és Henri értelmezése ebben az esetben kissé eltér. Henri a San Servolóra kerülése előtti időszakot tartja bolondságnak, a szerelmet, a Napóleon és Villanelle iránti szenvedélyét, ellenben a velencei Villanelle épp a mesterséges, szenvedély nélküli elzártágot tartja annak, és a narráció is ezt a felfogást erősíti. Henri ír a San Servolóban, így lehet, hogy ő maga hozza létre a regényt, ez a metafikciós mozzanat pedig az írást magát is az örült tevékenységek közé sorolja. S bár Henri kijelenti „Hogy mi érdekel? A szenvedély. A rögeszme. Mindkettőt ismerem, és tudom, a választóvonal, mely közöttük húzódik, oly vékony és kegyetlen, mint a velencei kés pengéje.” [1, 210], ez nem menti meg az örülettől, hiszen épp a szenvedély elkerülése válik rögeszméjévé.

A szenvedélyről beszél a regény minden mondata és a narráció szerint a szenvedély nélküli élet az örület. Bényei Tamás szerint a regény a szenvedély parabolája és a szenvedély elmondása is. [9, 199] Ezt az örületet okozhatja a szenvedélyes szerelemben való csalódás kétszer is, hiszen sem Napóleon, sem Villanelle nem teljesítik Henri elvárásait, és a gyilkosság is, ami a szenvedély egy másik formája lehet és a Villanelle iránti szenvedélyből ered: „Nem, a magam kedvéért öltem meg. Minden szép dolgot bemocskolt.” [1, 192] Érdekes ellentét, a szereplők életében jelenlévő szenvedélyt mindig csak szubjektív módon ismerjük meg, mintha az mindig csak személyesen lehetne értelmezhető mindig már alapvetően valamilyen interpretációhoz kötődne, de a szövegbe szorosan beépülő parabolákká váló anekdoták a szenvedélyről általános jelenséggként beszélnek, mintha a szenvedély eltávolítása önmagunktól, objektív dologgá formálása során elvesztené minden egyedi vonását és tulajdonképpeni lényegét is. A szenvedély maga egyszerre lesz a cselekmény és az identitás formálója, a szenvedély és annak hiánya hajtja a szereplőket egyik helyről a másikra és a helyek közötti mozgás az identitás alakítója lesz.

6. Mozgásban

A regény két főszereplőjében Bauman mind a négy típusára ráismerhetünk valamilyen mértékben, ez pedig egyrészt megmutatja, hogy bár a 19. század elején játszódik a regény, a posztmodernre jellemző módon működnek benne az identitások.

Villanelle a regény kezdetén Velencében a kószáló típust testesíti meg, mely Walter Benjamin flâneur fogalmából ered. A kószáló járja a várost, örömet leli az idegenek megfigyelésében, ezért is kapcsolódik a voyeurhoz. Az, hogy képes ezt a Benjamin fogalma alapján egyértelműen férfi típust megtestesíteni is mutatja nemek közöttiségét. Ekkor csupán felszínesen ismer másokat Villanelle, találkozásai epizodikusak, ezt a kaszinóbeli munkája is megerősíti, a város azonban kiemelten fontos neki. A szerelmi viszonya a Pikk dámával azonban megbolygatja életének epizodikusságát, hiszen nem képes rá, hogy ne viselje a kapcsolat terhét, annak hosszútávú hatása van identitására.

A legegységesebb típus, amire ráismerhetünk a műben, a játékos, a játékokra egyébként is rengeteg utalás történik a regényben, és ugyanebben az időszakban játékos is Villanelle, hiszen játszókban él, amelyeknek konkrét eleje és vége van, és amelyeknek nincs hosszútávú hatása, ám ezt megtöri a Pikk dámával játszott játék. Utazásai alatt turistának tekinthető. Azért utazik, hogy új élményeket szerezzen, van otthona, Velence, és ahogyan a turistának is „igaza arca” otthonában van, látszólagos biztonságban, ezt a fizikai szívtelensége is mutatja. Otthona cselekményszinten is egyszerre menedék és börtön számára, hiszen bár vágyik ide, a Velencében maradt szívét egy hímzésbe akarja zárni a Pikk dáma.

Bizonyos mértékig a turista típusba illik bele még a hadseregben töltött ideje alatt is Henrihez hasonlóan, aki új élményeket akar szerezni, ezért hagyja el otthonát, de ez az időszak a típusok segítségével nem írható le tökéletesen sem Villanelle, sem Henri esetében. Főleg azért nem, mert mindkettejük ő igazi arca sérül, ami a turistával nem történhetne meg, hiszen az ő igazi arca otthon van, biztonságban. Az, hogy van céljuk, ellehetetleníti, hogy teljesen megfeleljenek a csavargó típusának, de az Oroszországból induló és Velencébe vezető bolyongásuk során a csavargóhoz hasonlóan megállóként gondolnak a meglátogatott helyszínekre és mindenhol idegenek. Henri számára Velence is csupán egy megálló lenne, de rá kell döbennie, hogy nincsen már biztos helye a világban semmilyen értelemben, identitása nem stabil, ahogyan korábban hihette. Ezen típusok lényege, hogy az identitás nem maradandó, hanem folyton változó mindben, és ezek a típusok ingadozhatnak, ahogyan ez a regény szereplőinek esetében is történik. Az, hogy Villanelle és Henri is megfelel Bauman szociológiai típusainak, azt mutatja, hogy a posztmodern irodalmi művekben is működnek ezek a típusok, az identitás az irodalomban is hasonlóképp alakul. Ám ahogy láthattuk a regényben a típusok közötti váltás mindig a földrajzi helyek közti mozgáshoz kötődik, az identitás lényegi változásai mind Villanelle, mind Henri esetében egybeesnek az utazással és a típusok módosulásával.

Kérchy úgy véli, hogy a „regény az identitás végzetes elcseppfolyósodásával zárul, a víz abszolút heterotópiává válik, az én bensője kifordul önmagából” [8, 377], ám ez úgy vélem, csupán Henri esetében történik meg teljesen, ő az, akinek identitása szétesik. Villanelle identitása azért sem cseppfolyósodhat el, mert a regény kezdetétől, az eldöntetlenségen, a nemek közötti határvonal elfoglalásán alapul.

7. Összefoglalás

Láthattuk, hogy a két főszereplő identitásának változásait jelzik a narráció módosulásai. Az élettörténet elmondásával újjáalakítják magukat a szereplők, identitásuk alakulását így belülről követhetjük végig a regénynek ezeken a részein. Az élettörténet elmondása egy szubjektív aktus, amelyet nem zavarhatnak meg más narrátorok a regényben. Henri és Villanelle identitását is alapvetően meghatározza származási helyük és a helyszínek közti mozgás, az egyes helyszínek elhagyása változással jár identitásukban. A Bauman által meghatározott életstílusokkal leírható Villanelle és Henri, az életstílusok közötti váltás, amely minden esetben egybeesik a helyszínek közti mozgással, pedig minden esetben jelzi az identitás nagymértékű módosulását. Továbbá a mű címéhez hűen a szereplők szenvedélyei, azok megkérdőjeleződése, be nem teljesülése is módosítja az identitást, ez kifejezetten hangsúlyos Henri esetében, a férfi örülete és szenvedélyei összekapcsolódnak, identitása azért esik szét, mert korábbi szenvedélyeiben csalódva a szenvedélymentes élet lesz a rögeszméje.

Irodalomjegyzék

- [1] Winterson, J.: *A szenvedély*, ford. Lengyel É. Budapest: Park Könyvkiadó. 2015.
- [2] Ricoeur, P.: *A narratív azonosság*. In László J., Thomka B. (szerk.), *Narratív pszichológia*. Budapest: Kijarat Kiadó. 2001. *Narratívák*, 5. pp. 15–26.
- [3] Polkinghorne, D.: *Ricoeur, Narrative and Personal Identity*. In C. Lightfoot, C. Lalonde, M. Chandler (szerk.), *Changing Conceptions of Psychological Life*. Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. 2004. *The Jean Piaget Symposium Series*. pp. 27–48.
- [4] Butler, J.: *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York, London: Routledge. 1999.
- [5] Bauman Z.: *From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity*. In S. Hall, P. Du Gay (szerk.), *Questions of Cultural Identity*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications. 2003. 18–36.
- [6] Várady Sz.: *Egy szék a Duna mellett*. *Mozgó Világ*, 3, 2007. pp. 97–105.
- [7] Moore, L.: *Teledildonics: Virtual lesbians in the fiction of Jeanette Winterson*. In E. Grosz, E. Probyn (szerk.), *Sexy Bodies: The strange carnalities of feminism*. London, New York: Routledge. 2002. 104–127.
- [8] Kérchy A.: *A feminista pszichogeográfia és Jeanette Winterson szenvedélyei*. *Filológiai Közlöny*, 4, 2010. pp. 367–381.
- [9] Bényei, T.: *Risking The Text: Stories of Love in Jeanette Winterson's The Passion*. *HJEAS*, 2, 1997. pp. 199–209.

Lektorálta: Kőrösi Imre PhD, adjunktus. Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

A TIZENKETTEDIK STRÓFA – POÉTIKAI DILEMMÁK AZ ESZMÉLET MŰFAJA KÖRÜL

Szabó Roland

*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Irodalomtudományi Doktori Iskola, szabo.roland@btk.elte.hu*

Absztrakt

A tanulmány az olvasati lehetőségek kérdése felől vizsgálja József Attila *Eszmélet* című költeményének műfajproblémáját. A vizsgálat súlypontjának a tizenkettedik strófát tekinti.

A költő versciklusának vagy versének disszertációnyi terjedelmű értelmezései számos nézőpontot vetettek föl: az *Eszmélet* tárgya és célpontja volt már különböző irodalomtörténeti és -elméleti iskolák harcának, számos olvasat keletkezett a teljes életmű kontextusának fókuszából, vagy éppen értelmezések születtek pusztán a műre koncentrálni, a referenciális környezetnek minimális szerepet tulajdonítva.

József Attila költészetének vitathatatlan érdeme és egyedi vonása, hogy a magyar líra történetében a megszólaló hang és az olvasó viszonyát addig nem tapasztalt mértékben szabadította föl a megszokott interpretációs sémák alól. A fentebb említett olvasati nézőpontok közös pontja, hogy óhatatlanul a költői/szerzői szándék és az olvasói/értelmezői megvalósulás kettősségére hívják föl a figyelmet. A mű egy esztétikai élmény lehetőségének – a kommunikációnak – hordozója, vagyis a szerző és a befogadó közötti interakció eszköze. Amennyiben az olvasati kontextus látószögeit tágítjuk, olyan üzenet is, amely célját a befogadóban keresi – vagyis nincs befejezve addig, amíg nem talál végpontot, egy olvasót. Végző soron nem a mű figuratív, hiszen a szerzői szándék egyetlen nézőpontú, egyirányú megvalósulás, hanem a befogadó általi olvasat. A mű önmagában csak a figurativitás lehetőségének hordozója.

József Attila életműve és akár egyetlen költeménye is, aligha interpretálható egységes megnyilatkozásként. Az *Eszmélet* fölkinálja a szubjektum-konstrukciók egymáshoz való viszonyainak rögzíthetlenségéből adódóan a lehetőséget arra is, hogy éppen e probléma mentén vessük föl a műben megjelenő Én-reprezentációk összetettségéből és a szövegnyelv figuratív jellegéből adódó olvasati dilemmáinkat.

A költemény széttartó értelmezései több problémahalmazba foghatók azáltal, ha az olvasatokat a befogadói nézőpont oldaláról közelítjük meg. Egyrészt a költeményt a klasszikus és későmodernitás szubjektumfelfogásának határhelyzetére tevő recepcióesztétikai olvasatok irányait érdemes említeni. Másrészt a szöveg tropológikus értelmezését előtérbe helyező nézőpontokat, amelyek által olvasható a költemény úgy is, hogy a tizenkettedik strófa kiemelődik a ciklusból, s felőle kerül újraértelmezésre a megelőző tizenegy fragmentum; vagy a tizenkettedik strófában megszólaló szubjektum hangját nem főszólamként értelmezve, de a tizenkét strófát elkülönült, egymáshoz képest mellérendelt fragmentumok kompozíciójaként olvasva. Ehhez az értelmezői körhöz részben kapcsolódva, részben azzal szembehelyezkedve utalódik az a nézőpont is, amely a szöveget egységes költeményként olvassa, de az egységet nem a szöveg tropológiai olvasata biztosítja, hanem a költeményt közrezáró oppozíció, a „kint” és „bent” viszonypárban felfedezhető ciklikusság.

A mű tematikusan a benne megjelenő Én-szerkezetek által ellentétekbe rendeződik, ugyanakkor a szoros poétikai értelemben vett szubjektum a tizenkettedik strófában jelenik meg, azt megelőzően olyan Én-szerkezetekről beszélhetünk, amelyek a külső környezet hatásainak függvényében konstruálódnak meg. A tizenkettedik strófa beszélője már nem a környezet, hanem önmaga által teremődik.

A szövegstruktúrának ezt az egyedi, többsíkú jellegét érdemes legfőképpen szem előtt tartani, ugyanis ha egyetlen elvet kitüntető nézőpontra váltunk, azzal éppen az egyik legfontosabb hatáselemétől fosztjuk meg a szöveget.

Kulcsszavak: Olvasat, nézőpont, versciklus, vers, szubjektum-konstrukció

1. A megközelítés-módszertanok margójára

Az *Eszmélet* a József Attila-líra olyan meghatározó szövege, amely az utókor szemében az életmű alapvetéseit közvetíti, akár a szerzői szándékot az érdeklődés középpontjába helyező pozitivistá, akár a mű önmagában rögzített jelentését föltételező strukturalista elméletek eredményeit vesszük is szemügyre. A posztmodern recepcióesztétikai fordulata után, amely a mű és a befogadó párbeszédét tekinti a legfontosabbnak, az értelmezés-módszertanok figyelme a szövegek szemantikai mélyrétegeinek keresése mellett – amelyek a befogadó bennefoglaltságát hangsúlyozzák az értelmezési folyamatban – azoknak a stílári momentumoknak a literális értelemben vett interpretációba kapcsolásának is hangsúlyos szerepet tulajdonít, amely metódusok nyomán a nyelvi figurativitás mellett a szöveg által keltett asszociatív hatások is kitüntetett helyen vannak. Egyes nézőpontok a kulcsár-szabói értelemben vett „későmodern fordulat” terminust az *Eszmélet* megjelenésétől számítják, ugyanakkor megállapítják azt is, hogy a József Attila-líra „küszöbhelyzetben” van – mindezt abból a szempontból, miszerint a klasszikus modernség konvencióinak a föllazítása már a húszas évek posztszurrealista lírájában megtörténik nála [1: 38--39]. Más nézőpontok az életmű folyamatos jellegét hangsúlyozzák, és nem poétikai értelemben vett továbblépésekben látják a József Attila-líra egységét, hanem annak körkörös, állandóan önmagába visszatérő jellegében [vö. 2: 195--198]. Mások arra hívják föl a figyelmet, hogy József Attila költészetének megközelítésében a legutóbbi évtizedekben a hermeneutika, a dekonstrukció és az új historizmus érezteti hatását, s e háromféle fölfogás együttes érvényesítése lenne a célszerű, ugyanakkor leszögeznek az *Eszmélet*-értelmezés kapcsán mind a lélektani, mind a politikai megközelítés szűkítő hatásait, de mindezekből nem következik, hogy a poétikai/esztétikai vizsgálódások ne lehetnének korlátozó jellegűek [3: 190].

Szegedy-Maszák Mihály mutat rá arra, miszerint nem eldönthető, hogy az újszerűség – gondolhatunk itt akár a „küszöbhelyzet”-kérdésre és a „későmodern fordulat” újszerű aspektusaira, akár az életművet önmaga folyamatosságában vizsgáló metódusokra – mennyiben fedti le a szerzői szándékot [3: 192]. Hiszen amennyiben Bókay Antal gyakran idézett kijelentését vesszük alapul, miszerint József Attila „tudatos költő” volt, és poétikai eljárásai az 1930-as években már a modernség későbbi szakaszának módszerét követik [4: 31], az ellentmond az angolszász „új kritika” alaptézisének, miszerint a költői szándék és a befogadó nézőpontja – vagyis a szándék megvalósulási lehetősége – nem metszik egymást. Az irányzat szerzői a mű belső megközelítésére fektetik a hangsúlyt, az ún. „close reading”-re, vagyis a „szoros olvasásra”, amelynek értelmében minden, a műre vonatkozatható referenciális tényező kiiktatódik az értelmezési folyamatból [5: 31]. A szerző, mű és közönsége közötti viszony kutatásának összegző, irodalomelméleti áttekintése messzire vinne, ezért csupán egy fontos megállapítást tennék. Corbett „retorikai kritiká”-jában a következőt írja: „Az effajta kritika az irodalmi művet úgy tekinti, mint a kommunikáció hordozóját, mint a szerző és közönsége közötti interakció eszközt... A költő éneke nem egyszerűen valami, amit kifejez, esetleg, amit kihallunk; az olyan kijelentés, amely végpontját egy közönség válaszában keresi, egy olyan kijelentés, amely bizonyos értelemben nincs befejezve addig, amíg meg nem talál egy hallgatóságot” [6: 18].

Az értelmezésektől nem áll távol az a szándék sem, hogy József Attila kései költészetének nemzetközi jelentőségét bizonyítsák, hiszen olvasatukban József Attila a 1930-as évek elejére egy olyan radikális poétikai fordulatot hajtott végre, és ezzel együtt olyan későmodern

poétikai nyelvezetet/ beszédmódot teremtett, amely által tudatosan emelte be a magyar poézist az európai és az amerikai líra újszerű kifejezőmódjának keretébe [4: 45]. Noha ugyan egészen más aspektusból, de Tverdota György is az újszerűség szándékoltsága mellett érvel, amikor több tanulmányában is igyekszik leszögezni azt, hogy József Attila „mindig organikus műegészben gondolkodott” [2: 195--196]. Mindezen meglátások értelmező szándéka mögött valami újnak a bizonyítása áll.

Tverdota György nézőpontjának másik alaptézisével – miszerint a József Attila-féle poétika újszerűsége az önnönmagába való visszafordulásban nyilvánul meg leginkább [vö. 2: 195--198] – vitatkozik legkevésbé Szegedy Maszák Mihály, hiszen noha nem is pontosan e megállapítás mentén, de az *Eszmélet*-kérdéshez szorosan kapcsolódva kerül arra az álláspontra, amelynek értelmében a költő életművének korábbi – értve ezalatt az 1920-as évek poétikai nyelvezetét – látványos változásai a későbbiekben is vissza-visszatérnek [3: 194].

A József Attila-líra e kései szakaszának megítélésében, amely talán az *Eszmélet* születésével kezdődik, egyre erőteljesebb hangot kap az összehasonlító irodalomtörténet-írás módszertana is. Az értelmezők körében általános vélekedés, hogy az általuk közelebről ismert idegen nyelvű költészet vagy költészettörténet aspektusait is bevonják a József Attila-szövegek értelmezésébe. Köztudott, hogy Tverdota György inkább a francia, Kulcsár Szabó Ernő a német, míg Bókay Antal az angolszász/amerikai költészet keretei között is értelmezi a költő szövegeit. Ezzel kapcsolatban Szegedy-Maszák Mihály hívja föl a figyelmet arra, hogy a három irány igen kevés metszésponttal rendelkezik [3: 193], ezért ebből messzemenő következtetések levonása kockázatosnak bizonyulhat. Noha megjegyzendő, hogy József Attila életében a francia nyelv és a francia költészet – különösképp az avantgárd egyes expresszionista és szürrealista jegyei – kiemelkedő szereppel bírnak, az összehasonlítás mégis félrevezető is lehet. A kérdés tehát az, hogy létezhet-e célelvű előrehaladás a művészetekben, értelmezhető-e József Attila húszas évekbeli költészete a Nyugat-féle esztétizáló modernségen túl a francia avantgárd – és olykor a német expresszionizmus – tudatos követéseként, s ebből adódóan a harmincas évek lírája a megelőző évtized tudatos meghaladásaként? Amennyiben Ruth Finnegan ma már alaptézisnek számító kijelentését vesszük alapul, miszerint „az evolúciós szakaszok gondolata ma már nem használható fogalom” [7: 268], a lírában nincs tudatos fejlődéstörténet. Szegedy-Maszák Mihály szerint elenyésző a hasonlóság József Attila és a nem magyar költők művei között [3: 197], azonban megállapítása nem zárja ki sem azt, hogy a nyugati és amerikai költészet valamint József Attila lírája között ne lenne párbeszéd, és azt sem, hogy ne lenne a költő harmincas éveinek poétikájában tudatos cél az önmeghaladás igénye.

Nem érdemtelen dolog az életmű recepciója kapcsán annak hatástörténetéről is szólni. Általános álláspont, hogy József Attila költészetének hatástörténete töretlen. S ezt az axiómát gyakran olvashatjuk a bizonyító tények megnevezésének hiányában. Hatástörténeti vizsgálódásokra nincs mód, azonban megfontolandó Kulcsár Szabó Ernő kijelentése is, miszerint József Attila a „legszilárdabban kanonizált modern klasszikusunk” [1: 16--18]. Már csak azért is labilis álláspont töretlen kanonizációról beszélni, hogy „e költőnek az 1950-es években más szövegeit tanították, mint manapság” [3: 198]. Kétségtől politikafilozófiai ideológiák hatásának és azok ízlésformáló gesztusának jobban kitett életmű a magyar irodalomban aligha akad, és az is igaz, hogy az 1970-80-as évek alakító hatástényezőivé Babits Mihály és Kosztolányi Dezső „poétikai fordulatot” jelző életműve vált [vö. 8: 858--859]. Az utóbbi másfél évtizedben csak jelzésértékű kísérletek tanúi lehetünk a Babits-életmű újraolvasása kérdésében, Kosztolányi Dezső lírájának kiemelt szerepe halványulni látszik az életmű prózai alkotásai javára, s ugyanakkor József Attila életművének értelmezését egyre erőteljesebben hatja át a megújuló magyar irodalomtörténet olvasói szempontrendszere és „válogató” tendenciája, amely újraolvasások valóban azt sugallják, hogy a József Attila-értelmezés napjainkban reneszánszát éli. Várhatóan a 2017-es év legnagyobb újdonsága a

költő prózai szövegeinek kritikai kiadása lesz, amelynek előkészületei Tverdota György irányítása alatt zajlanak, s amely szöveggyűjtemény-kiadás vélhetőleg újabb nézőpontokat vet majd föl, s egyben újabb dilemmák elé állítja a József Attila-líra értelmezési metódusait.

A megközelítési nézőpontok mindegyike esetében azonban bizonyos, hogy azokat a pontokat keresik, amelyek kijelölésével tudományos értelemben átláthatóbbá válhat az életmű, literális vonatkozásban pedig talán közelebb kerülhetünk a József Attila-i világhoz. A József Attila-életmű értelmezését alapvetően meghatározza az a dilemma, miszerint bár a lírai hang és az olvasó közötti viszony nem feleltethető meg két egymással bensőséges viszonyban lévő életrajzi személy kapcsolatának, József Attila költészetének mégis egyik vitathatatlan érdeme, hogy a megszólaló lírai hang és az olvasó viszonyát eddig nem tapasztalt módon szabadította föl az értelmezési sémák megszokott eljárásai alól [9: 825].

2. Az *Eszmélet* olvasatainak dilemmáiról

Az *Eszmélet* kivételes jelentőségű mű, nem csupán József Attila életművében, hanem a huszadik századi költészetünkben is. Az utókor megbecsülését a róla készült seregnyi elemzés bizonyítja. Ez a fokozott figyelem a poétikai nyelvezet összetettségén túl a szöveg mély jelentésrétegei által támasztott olvasati dilemmáknak is köszönhető.

A költemény széttartó olvasatainak részletekbe nyúló ismertetése a terjedelmi korlátok miatt nem képezheti a tanulmány tárgyát. Ezért egy olyan narratíva mentén körvonalazom a címben jelzett problémát, amely ugyan érinti az olvasati nézőpontok elkülönöződésének kérdését, de alapvetően a tizenkettedik strófa olvasati nehézségeire s azoknak az egész szövegre kiterjedő hatásaira koncentrálok.

A tanulmány címe, amely „tizenkettedik” strófáról beszél, jelzésszándékú olyan értelemben, hogy igyekszik rávilágítani talán minden eddigi *Eszmélet*-értelmezés sarkalatos problémájára, amely a „hogyan olvasás” dilemmáját foglalja magába. Ha a József Attila-szöveget egységes műként szemléljük, akkor a tizenkettedik strófa értelmében újraolvasást kíván a megelőző tizenegy versszak, tehát olyan jelentésrétegekkel bővülnek, amelyek újabb nézőpontba utalják a szövegrészeket. Amennyiben az *Eszméletet* versciklusnak, vagy Tverdota György megfogalmazásában „versfüzérnek” [10: 196] tekintjük, abban az esetben tizenkét különálló versként olvassuk a szöveget, s ebben az értelemben a tizenkettedik vers szemantikája nem telepszik rá a megelőző szövegekre, hanem lazább, nem az Én-konstrukció szempontjából kitüntetett helyzetű és a tizenkettedik szövegben reprezentált szubjektum-önazonosság nézőpontja felől kell értelmi kapcsolatot keresni. A posztmodern versolvasási szokásaink már föllazították azt a hagyományosnak tekinthető, végletekig klasszikusnak tűnő olvasói metódust, miszerint egy véglegesen rögzített egymásután tételezhető csak fel. Szegedy-Maszák Mihály az értelmezés kérdésének tárgykörébe utalja a felmerült olvasati problémát, arra alapozva, hogy a 21. században már viszonylagosnak látjuk a különbséget „szerves vagy hangsúlyozottan megszerkesztett egész és véletlenszerű halmaz »bricolage« között” [3: 200]. Vagyis értelmezésében nincs túl sok jelentősége a szöveg műfaja körül kialakult vitának. Amennyiben a szerzői szándék és az olvasó nézőpontja sosem metszheti egymást [vö. 3: 193], abban az esetben igaza van Szegedy-Maszák Mihálynak. Érdemes a problémát csak az olvasó nézőpontjából is megvilágítani: amennyiben a befogadói szokás a fentebb körvonalazott klasszikus olvasói stratégiát követi, akkor a szöveget csak egészként olvassa, s nem másképp, és ebben az esetben megkerülhetetlen problémaként jelentkezik a szöveg műfajiságának kérdése, hiszen a műfaj – vers, vagy versciklus/versfüzér – fogja eldönteni a szövegnek tulajdonított jelentések értelmezési lehetőségeit.

A *Eszmélet*-kutatás figyelme gyakran bonyolódik abba az útvesztőbe, hogy megpróbálja egyes poétikaelméleti axiómák alapján kijelölni az olvasati lehetőségeket, gyakran az egyirányúsítás igényével. Abban azonban bizonyosak lehetünk, hogy a szöveg nem önálló versek véletlenszerű halmaza, sőt, a szerzői szándék felőli önkényes egységbekényszerítés-elv sem vitatott. Mindez azonban másodlagos szerkezetként funkcionál, hiszen a szöveg lényege nem a ciklus-jellegében, avagy egy cím alá rendezett tizenkét önálló vers „egységében”, hanem azok variációs lehetőségeiben van. Vagyis „mint olvasók, megengedhetjük magunknak azt a szabadságot, hogy a mű egységeit elkülönítve olvassuk, vagy akár függetleníthetjük is őket egymástól. Ugyanez a szabadság fönnáll akkor is, amikor a költeményből egy-egy esemény kapcsán idézünk. Az értelmező-kutató előtt is két út látszik követhetőnek: egységenként válik a mű az értelmezés tárgyává avagy szerves egészként. Ebben az esetben az értelmezések szükségszerűen elválnak egymástól, akár az Én-szerepeket, akár a műfaj-kérdést vizsgáljuk. Az első esetben a művet azért is szemlélhetjük egységeiben, mivel végső soron az értelmező is olvasói nézőpontot képvisel; a második esetben az értelmező-kutatói szándékot fölébe helyezzük az olvasói szándéknak, és műegészként tekintünk az egyetlen cím alá rendezett egyetlen műre” [12: 95].

Az *Eszmélet* egységét a filológiai kutatások a szerzői szándéktól függetlenített, a nyelvi figurativitás szintjén megvalósuló kohézióban vélik látni, s erre számos példát hoznak bizonyossággal mint az egyes kifejezések és tematikus egységek többszöri előfordulása – *rend és szabadság, pályaudvar és vasút, szegénység és boldogság-kérdés* – és azok egymást kiegészítő vagy oppozicionális volta. Ugyanúgy kohéziós összetartó erő a szerzői szándékból adódó *villoni ballada-képletek*, a *hajnal-éjszaka* napszakbeli keretei avagy a számszibolika [vö. 11: 182]. Ez a fajta nézőpont valamilyen nagyobb világmagyarázati egységben látja a strófák szerepét. Ezzel szemben Tverdota György azt az álláspontot képviseli, amely szerint az *Eszmélet* strófaegymásutánja nem egymást kiegészítő/magyarázó jellegű, hanem lazább, mellérendelt viszonyt feltételez, s ennek értelmében az olvasás variabilitására hívja föl a figyelmet. Erre az olvasati módszerre a legmeggyőzőbb érvként az a meglátása szól, amely szerint „az egyes strófák az empirikus konkrétság és a bölcséleti elvontság végletei között az általánosság legkülönbözőbb szintjein fogalmazódnak meg” [11: 183].

Bókay Antal értelmezése szerint a szöveg az egység hiányában van, vagyis tanulmányában arra tesz kísérletet, hogy egyrészt megtalálja a választ a széttartó olvasatok miértjére – ezt a tizenkét rész egymás világától elzárt fragmentumszerűségében gondolja bizonyítottnak –, másrészt igyekszik a tizenkettedik strófa felől olvasni a többi fragmentumot, összekapcsolva azt a szöveget fölépítő trópusok és figurák vizsgálatával [13: 158]. Tehát Bókay a jelzett egység hiányát a tizenkettedik strófa felőli újraolvasásban véli föloldhatóknak. Tverdota György a hasonló típusú megközelítéseket fenntartásokkal kezeli, hiszen „a kompozíciót mint egészet, a szerkezet belső viszonyait fürkésző töprengések túlnyomó része hiábavaló és fölösleges” [10: 90]. Értelmezésében az *Eszmélet* egyes szakaszai nem illeszthetők egy szoros kompozícióba, hanem elkülönült versekként kapcsolódnak egy laza füzérszerű rendbe, ennek következtében tizenkét verset elemez, s nem tizenkét strófát. Alapvető polémia tehát, hogy létezhet-e olyan befogadási módja a szövegnek, amely lehetővé teszi a fragmentumszerű egységek valamilyen szempontú egybekapcsolását, vagy ennek hiányában ezt a lehetőséget el kell vetnünk. Bíró Béla értelmezésében a tizenkettedik strófa a „kint-bent” kettőségét önmagában egyszerre hordozó szövegrész, vagyis az önmagára reflektáló beszélői tudat itt méri föl egyszerre saját magát és a mindenséget. Tehát a két pozíció közötti viszony az egész szövegen végigfut, méghozzá az Ének a világban és a világnak az Énben való bennefoglaltságának szélsőségeiben. A tizenkettedik strófa pedig úgy reprezentálja az Ének önmagára való reflexióit, hogy egyúttal elkülönítődik a szemlélt és az önmagát szemlélő szubjektum [14: 23]. Tverdota György a „vasúti kocsik ablakai” és az ebből adódó filmkocka-szerű értelmezési lehetőség felől szentel kitüntetett figyelmet a tizenkettedik strófának. Az

egyek strófák az „eszmélődés” folyamatát bemutató filmkockákként interpretálódnak, és filmkockaszerűségük eleve mellérendelt viszonyt feltételez a szövegegységek között: „az *Eszmélet* filmkockái úgy rendelődnek egymás mellé, miközben a filmszalag eltűnik a néző szeme elől”, és megállapítja azt is, hogy „az *Eszmélet* háttérül szolgáló két egymást is értelmező allegória nem csupán megjeleníti, hanem hordozza, és egyben mozgásba is hozza a szubjektumot, még hozzá úgy, hogy a két képileg egymásnak megfelelő tárgy – a vasúti kocs ablakai és a filmszalag – a költemény írásképével is összefüggésbe hozható, lehetővé téve ezáltal az *Eszmélet* szövegének képversként való olvasását” [10: 266, 267].

Ha a fentiekben érintett olvasatok tekintetében a tizenkettedik strófában megjelenő szubjektumot elkülönítjük egy külső pozícióból önmagát szemlélőre és a filmkockákban megjelenő, a környezet által determinált megfigyeltkre/szelfekre, abban az esetben nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy az önmagát megfigyelő szubjektum a hallgatás, vagyis a csend szerepét is kiosztja magára. Erre a jelenségre az *Eszmélet*tel foglalkozó szakirodalom nem tett különösebb utalást, noha Kulcsár Szabó Ernő már megjegyezte, hogy a hang szövegnek való alávetettsége az olvashatatlan allegóriájával szembesít annyiban, amennyiben a hallgatás alakzataiba torkollik, ugyanis „a vers retorikai én-je ilyenkor elsősorban a jelentéskontinuum megalkothatatlanágán keresztül részesül saját szövegi jelenlétének új tapasztalatában [...] a kontrollálhatatlan nyelvi interakciónak ő maga is inkább produktuma lesz, mintsem klasszikus-modern értelemben vett operátora” [1: 39--40]. Amennyiben a hallgatás nézőpontjából olvassuk vissza az egész szöveget, akkor a hallgató – „csöndben lévő” értelemben – és külső nézőpontú megfigyelőre a szöveg korábbi fragmentumaiban is találhatunk utalásokat, ahogy az ötödikben az *úgy lapultam a fa tövéhez,/ mint egy darab csönd* vagy a nyolcadikban megjelenő *Fülett a csend – egyet ütött./ Fölkereshetnéd ifjúságod* kiszólások. Mindez olyan olvasatot is föltételezhet, amely értelmében az egész szövegen végigvonuló „nézés” mint cselekvési aktus mellett az önmagát „néző” Én önmagával lép tizenkétszer interakcióba; ezt erősíti a csöndre, hallgatásra való ráutalás is, hiszen a hallgatás pozícióját önmagára vonatkoztatja a tizenkettedik szövegben. Ennek értelmében a tizenkettedik strófa nem több mint a szemlélő – önmagára visszatekintő és hallgató – szubjektum megérkezése önmaga jelenéhez. Tehát a tizenkettedik strófa ilyen irányú olvasat esetén nem rendelődik a megelőző tizenegy fölé, s ezt maga a megszólaló a nézés és hallgatás aktusára történő folyamatos utalásokkal jelzi is: az ötödikben úgy, hogy a jelenből visszatekintő, csöndben lévő Én, a múltban megidézett, szintén csöndállapotban lévő önmagát szemléli, így az időben megosztott önreprezentációk közös pontja a hallgatás; vagy a nyolcadik fragmentumban, amikor a megszólalás jelenéből tesz kiszólást megidézett múltbéli önmagára.

Az életmű nézőpontjából szemlélve, a „csönd”, mint hanghatás – pontosabban a szövegek által a befogadóban keltett minden további hangasszociációt fölerősítő jelenség – a versekben megszólaló egyik legfontosabb eszköze arra, hogy közvetíteni tudja a kifejezhetetlent. Olvasatomban a látás/láttatás mellett az életműben erőteljesen jelen van a hallás és hanghatáskeltés aspektusa is, mint a beszélő önreprezentációjának további módja. A hanghatások által megidézett képzetek, amelyek az olvasás folyamata során korrelálnak a megidézett látvánnyal, úgy válnak intenzívvé, hogy azok erőteljes hallhatóságát a körülöttük a látvány által megidézett „csönd” teszi lehetővé. Az érzékelés metaforikussága alapvető működtető- és szervezőelv, a versvilágok ismeretében a hanghatások keltette asszociációk csak akkor válhatnak életszerűvé, ha csönd veszi őket körül. Az életmű-értelmezés kérdésében még várat magára egy olyan átfogó jelentésháló föltérképezése, amely számba veszi a hallgatáshoz közvetlenül vagy közvetve kapcsolódó szövegbeli utalásokat, majd ezek gyakoriságának összevetése a látványelemek sűrűségével további konzekvenciák megfogalmazását helyezheti kilátásba. Feltételezéseim szerint a „csönd” mint meghatározó hangeffektus a József Attila-líra jelentős részében jelen van olyan csomópontokban megjelenő

jelentéshordozó hálózatként, amely már a húszas években is szervezőelvként működött, és a harmincas évek érett líratermésének jelentékeny részében is fölfedezhető. Mindezek tételes számbavétele, mérlegelése és versszerző hatásának bizonyítása további vizsgálódások tárgyát képezheti majd.

A tizenkettedik strófáról állapította meg Várady Szabolcs, hogy „ez a képletes utazó áll valamennyi képletes fülke-fényben” [15: 84], Tverdota György értelmezésében a szemlélő a kivilágított nappalok fülkefényeiben „megpillanthatja élete folyásának gyorsított filmjét” [11: 188], Beney Zsuzsa pedig „rejtélyes”-nek nevezi a verset [16: 194]. Bókay Antal azért emeli ki a tizenkettedik strófát, hogy alkalmat teremtsen annak az axiómának az igazolására, miszerint a szubjektum-megkettőződés a fragmentumok közötti kohézió megeremtője [vö. 4: 3--54]. Hasonló álláspontot képvisel Bíró Béla is, amikor a „vasúti kocsik” allegóriájának értelmezésekor arra az álláspontra jut, hogy itt válik az oda-vissza futó ablakok fényében egyértelművé a szemlélő szubjektum megjelenése, hiszen ez a szubjektum ott „áll” a kiinduló és a visszatérő vonatok ablakában is, vagyis a megelőző strófákban „szétszóródó” szelfeket a tizenkettedik strófa gyűjti össze [vö. 14: 21--29].

A ciklusnak e záródarabja több ponton is keretszerű egységet alkot az első szöveggel. Ezt a keretet akár kiegészítésként akár oppozícióként is értelmezhetjük. Hiszen az első fragmentum hajnalképe a természetes világosság ígéretét rögzíti: *Földtől eloldja az eget/ a hajnal...*, míg a tizenkettedik strófa a mesterséges fényt rögzíti az örök sötétségben: *Igy iramlanak örök éjben/ kivilágított ablakok*. Tehát a természetes és mesterséges fény rögzítése alapvető egységet teremt a két fragmentum között. Ugyanakkor ellentétként is értelmezik egymást, hiszen a személyesség hiánya – a természetes fényben nem látszó/ nem jelenlévő ember – és az erőteljes személyes jelenlét – csak a mesterséges fényben látható ember – szembetűnő különbség a két fragmentum között. Amennyiben ezt az olvasatot követjük, az *Eszmélet* a vershez közelít, s távolodik a versciklus-jellegtől.

A költemény további kiegészítő ellentétekben is bővelkedik. Olvasatomban ezek az oppozíciók már nem az egymásra reflektáló/egymással párba álló versszakokban/versekben teljesednek ki, hanem a szemlélő és a szemlélt ellentétében. Vagyis a második egységtől a versben folyamatosan jelenlévő grammatikai jelöltségből fakadó olvasati poliszémiák gondoskodnak az egész mű alapvető feszültségéről. Mivel a tanulmány terjedelmi korlátokat támaszt, a probléma részletes tárgyalása csak egy további, nagyobb lélegzetű elemzés része lehet, itt csupán ennek körvonalazására van mód. A tizenkettedik strófa tanúsága szerint a lírai én magatartása a szemlélődés: *s én állok minden fülke-fényben,/ én könyöklök és hallgatok*. Az „én” grammatikai értelemben erőteljesebben van itt jelen, mint bármelyik másik fragmentumban, ez ad okot az értelmezők nagy részének arra, hogy innen nézve olvassák a szöveg többi részét. A tizenkettedik strófában megjelenő szemlélő mozdulatlan, s talán ez a mozdulatlan magatartás választja el leginkább a szubjektumot a körülötte zajló világtól, vagyis a grammatikailag jelölt beszélő, a literális értelemben vett Én áll oppozícióban azzal a világgal, amelybe ő maga is beletartozik, s amelyet most kívülről szemlél. Ez a kettősség, a világgal való konfrontálódás, ugyanakkor mégis önmaga létezésénél fogva az ezzel a világgal való korreláció több másik szöveghelyen is versszerző elvként működik.

A második egységben a szemlélő szubjektum az álom-jelenség keretei közé zárja a színek villanásszerű megjelenítésével érzékeltett rendezetlenséget, amely paradox módon a rend-fogalom értelmét adja. A következő négy sorban – sorszimmetriával is érzékeltetve az ellentétekben való kiegyenlítődést – a jelen állapotának víziószerű rögzítése történik, a lírai én rádöbbenése arra, hogy csak az álombéli szelf számára érhető el a „rend” egy teljesebb fogalma, ugyanis az ébrenlét az egzisztenciális értelemben vett valós lét korlátoltságáról ad hírt. Az ellentétek az „álom-ébrenlét”, az „ott (az álomban)” és az „itt (az éber valóságban)” kettősségeiben teljesednek ki [vö. 11: 184]. Literális értelemben a versben beszélő szubjektum, aki tudatában van önmaga korlátoltságának, a rend fogalmán keresztül szembesül az önmaga

oppozíciójaként megjelenő álombéli Én-nel, tehát az Én–Én ellentéte, vagy inkább az Én és a szelf ellentéte rögzül. Az önmagát kívülről szemlélni tudó nézőponttal, a „kinn-benn” irányú megosztással a második egység a tizenkettedikhez hasonló Én-reprezentációkat mutat föl, megkérdőjelezve ezzel az *Eszmélet* versként – a tizenkettedik strófa felőli – olvashatóságának egyetlen lehetséges útját.

További ellentétek rögzítését olvashatjuk a harmadik egységben, amikor a szemlélő Én a megszólalás jelenéhez közelíti a megidézett múltbéli önmagát: *Sovány vagyok, csak kenyeret eszem néha*. A negyedik strófa „nincs-van” ellentétében a „nincs” önmagával ellentétes jelentést kap – *Csak ami nincs, annak van bokra* –, ugyanúgy a „van” kategória is az *ami van, széthull darabokra* sorokban önmaga jelentésével is opozícióban áll. A hatodik egység Én-Te ellentéte olvasható a szemlélő által kívülről szemlélt önmaga megszólításaként, ezt alátámasztani látszanak az „itt-ott”, „kívül-belül” ellentétpárok. A nyolcadik egységben a második egység rend-képzete tér vissza, noha kimondatlan, de az Én-Te ellentétben a „tudatos Én”, vagyis a szemlélő szubjektum – *Fülelt a csend – egyet ütött.* – és a „tudattalan Én” – *Fölkereshetnéd ifjúságod* – megosztásban a tudatos létezés rendje szerveződik ellentétbe a tudattalan, gyermeki Én rend-képzetével. A kilencedik egységben megfogalmazott tudatos lét, a felesleges tényező, a valódi rend-állapot megélhetésének gátja – *minek is kell fegyvert veretni/ belőled, arany öntudat* – a hetedik vers társadalmi konvenciók általi korlátozottság-érzetével társul oly módon, hogy mindkét fragmentum esetében a referenciális létezés, mint a valódi „létezhetőség” opozíciójaként jelenik meg – *s láttam, a törvény szövedéke/ mindig fölfeslik valahol*. Veres András értelmezése szerint „a helyes magatartás mikéntjének tisztázása” [17: 131], mint cél vetődik itt föl, ami a tizedik strófában folytatódik, hiszen „a törvény szövegének megfellebbezhetetlen általánosságával a meglett ember definícióját adja” [11: 188]. Vagyis a szemlélő Én itt önmagával mint szemlélő Én-nel, s nem egy megidézett szelffel kerül diskurzusba, Tverdota György értelmezésében „az első szubjektum a mindenkor olvasó, akit az erkölcsi követelmény felállítója a meglett ember magatartás-kritériumaival szembesít” [11:188], de az erre adott reakció elmarad, vagyis „nem fedí föl személyes viszonyát a kinyilvánított törvényhez” [11: 188]. A tizenegyedik vers disznó-metáforája a tudattalan rend – ami valójában korlátoltság nélküli – expresszív kiteljesítése, ami ugyan már csak a szemlélő emlékeiben létezik, de tudatosan nem hagyja elveszni azt: *ma is látom, mily tétovázva/ babrált pihéi közt a fény*.

3. Az „Eszmélet-kultusz”

A mai József Attila-recepció és a hozzá kapcsolódó filológiai kutatások olyannyira kitüntetett helyen kezelik az *Eszméletet*, hogy a költemény nem csak a József Attila-kultusz, hanem egész modern irodalmunk legerőteljesebben kanonizált szövegévé minősült. Ma már nem képezi tudományos vita tárgyát az sem, hogy poétikai értékein felül ott lappang a világ ontológiai konstrukciója is az *Eszmélet* költői nyelvének terében [vö. 11]. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a verset többen magyarázták, mint József Attila bármely művét. A szöveg azonban erőteljesen ellenállni látszik mindenfajta kisajátító műveletnek – gondolok itt a 2016-os év *Eszmélet*-vitájára is –, s ezzel ékes bizonyítékul szolgál arra, hogy milyen kivételesen meghatározó alkotás. Az *Eszmélet* szerzője azzal szembesít bennünket, hogy létezésünk mennyire megfeythetetlen állapot. Fölveti a nyomasztó kérdést, amely figyelmünket önmagunk létének értelmezhetetlenségére korlátozza. A nyugtalanító érzés, hogy tudatában vagyunk önmagunk megfeythetetlenségének ott van az *Eszmélet* minden egyes szakaszában. Az önmagunkkal való konfliktus tizenkét versét olvashatjuk egy versciklusba rendezve.

Irodalomjegyzék

- [1] Kulcsár Szabó, E.: „Széttérült ütem hálója”. Hang és szöveg poétikája: A későmodern korszakküszőb József Attila költészetében. In Kabdebó, L., Kulcsár Szabó, E., Kulcsár-Szabó, Z., Menyhért, A. (szerk.), *Tanulmányok József Attiláról*. Budapest, Anonymus. 2001. pp. 15–41.
- [2] Tverdota, Gy.: A József Attila-kutatás dilemmái. In Tverdota, Gy., Veres, A. (szerk.), *Testet öltött érv. Az értekező József Attila*. Budapest, Balassi Kiadó. 2003. pp. 195–213.
- [3] Szegedy-Maszák, M.: A szerző önazonossága József Attila életművében. In Szegedy-Maszák, M., Veres, A. (szerk.), *A magyar irodalom története III. – 1920-tól napjainkig*. Budapest, Gondolat. 2007. pp. 190–202.
- [4] Bókay, A.: József Attila poétikái. Budapest, Gondolat. 2004. pp. 31–54.
- [5] Adamik, T., A szöveg értelmezése. In Havas, L. (szerk.), *Bevezetés az ókortudományba I*. Debrecen, KLTE BTK. 1998. pp. 29–69.
- [6] Corbett, P. J., E.: *Rhetorical analyses of literary works*. New York-London-Toronto, Oxford University Press. 1969.
- [7] Finnegan, R.: *Oral Poetry: Its nature, significance and social context*. Bloomington, Indiana University Press. 1992.
- [8] Schein, G.: József Attila és Babits Mihály recepciója 1945 után. In Gintli, T. (szerk.), *Magyar irodalom*. Budapest, Akadémiai. 2010. pp. 856–859.
- [9] Gintli, T.: József Attila. In Gintli, T. (szerk.), *Magyar irodalom*. Budapest, Akadémiai. 2010. pp. 815–826.
- [10] Tverdota, Gy.: *Tizenkét vers: József Attila Eszmélet-ciklusának elemzése*. Budapest, Gondolat. 2004.
- [11] Tverdota, Gy.: *Létösszegző versciklus a pálya fordulóján*. In Szegedy-Maszák, M., Veres, A. (szerk.), *A magyar irodalom története III. – 1920-tól napjainkig*. Budapest, Gondolat. 2007. pp. 181–189.
- [12] Szabó, R.: *Az Én hatalma a műfaj felett – A műfaj-kérdés vizsgálata az Én-konstrukció szemszögéből József Attila A Dunánál című művében*. In Keresztes, G. (szerk.), *Tavaszi Szél 2016 – Spring Wind 2016: Tanulmánykötet II*. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége. 2016. pp. 91–96.
- [13] Bókay, A.: *Határterület és senki földje, Az én geográfiája az Eszmélet XII. szakaszában*. In Kabdebó, L., Kulcsár Szabó, E., Kulcsár-Szabó, Z., Menyhért, A. (szerk.), *Tanulmányok József Attiláról*. Budapest, Anonymus. 2001. p. 158.
- [14] Bíró, B.: *Eszmélet és körköröség*. Csíkszereda, Pallas-Akadémiai Kiadó. 2008. pp. 21–29.
- [15] Várady, Sz.: *Az Eszmélet előzményei*. Irodalomtörténeti Közlemények. 78. pp. 73–83.
- [16] Beney, Zs.: *A gondolat metaforái*. In *A gondolat metaforái*. Esszék József Attila költészetéről. Budapest, Argumentum. 1999. pp. 155–247.
- [17] Veres, A.: „Ami van, széthull darabokra”. *Az Eszmélet és a ciklus-elv*. *Literatura*. 32. pp. 121–133.

Lektorálta: Jaskóné dr. Gácsai Mária, főiskolai docens, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

KÉPEK A NYELV ELŐTT?

Szabolcsi Gergely

*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
szabolcsi.g@outlook.com*

Absztrakt

Amikor megértésről, értelmezésről gondolkodunk, mindig a nyelvről is gondolkodunk, az értelemadás nem csak a nyelv által megy végben. Gadamer – akinek hermeneutikája mai napig meghatározó helye van a megértésről való gondolkodásban – szerint a megértésnek annyira alapvető formája a nyelvi értelmezés, hogy még akkor is, amikor nem nyelvi műalkotásokat (pl. képzőművészeti vagy zenei művek) értünk meg, akkor is az értelmezés olyan formáihoz nyúlunk, amelyek, ha nem is nyelvi jellegűek, előfeltételezik a nyelviséget. Kétségtelen, hogy Gadamer egy olyan európai hagyományt folytat, mely már kezdeteiben is hierarchiát feltételezett képi és nyelvi ábrázolás között, azonban ez a hagyomány a huszadik század második felében veszített az erejéből és újra a képek kerültek az érdeklődés homlokterébe. Előadásomban Gadamer, Boehm é Mitchell nyomán elindulva kívánom körül járni azt a problémát, amit a képi és a nyelvi megértés kettőssége és szembenállása jelent. Ehhez egyrészt megvizsgálom, hogy hogyan értjük meg a képeket, hogyan tulajdonítunk nekik jelentést és, hogy ennek a folyamatnak milyen esetleges nem nyelvi részei vannak. Előadásom második felében pedig az ekphraszisz felé fordulok. A képek ereje a reprezentációban rejlik, abban a képességükben, hogy az ábrázoltat jelenvalóvá teszik. Éppen erre vállalkozik az ekphraszisz is: úgy beszél el (úgy festi meg) a képeket, hogy azok már-már jelenléthez jutnak, azaz a nyelv mintegy transzparenssé válik és átengedi a terepet a képnek. Nincs még egy olyan alakzat, amelyben ennyire szemléletesen bemutatható lenne a képi és a nyelvi megértés kettős kapcsolata, éppen ezért előadásom második felében azt vizsgálom meg, hogy hogyan milyen folyamatok mennek végbe az ekphraszisz értelmezése során és, hogy milyen befogadói attitűdök teszik lehetővé, hogy az ekphraszisz illúziója teljessé váljon.

Kulcsszavak: ekphraszisz, hermeneutika, képiség, megértés

Amikor megértésről, értelmezésről gondolkodunk, mindig a nyelvről is gondolkodunk, pedig ahogy azt a következőkben be kívánom mutatni, az értelemadás nem csak a nyelv által megy végben. Szövegemben arra teszek kísérletet, hogy kép és nyelv kapcsolatának megvizsgálásával bemutassam, hogy az értelem képződésének nem csak nyelven kívüli, de a nyelvben végbemenő értelmezést megelőző aktusai is vannak.

1. A kép értelmezésének nyelvi nehézségei

Ha kép és szöveg viszonyát vizsgáljuk, akkor mindenekelőtt az válik különösen érdekes kérdéssé, hogy az utóbbi mennyire alkalmas az előbbi leírására, megértésére és reprezentálására. Gadamer az *Igazság és módszer*ben így fogalmaz a megértés kapcsán: „[...] a nyelv az az egyetemes közeg, amelyben maga a megértés végbemegy”, szövegében pedig amellet érvel, hogy minden megértés „végbemenési formája az értelmezés”. [1: 431] Gadamer szerint az értelmezésnek annyira alapvető formája a nyelvi értelmezés, hogy még akkor is, amikor nem nyelvi műalkotásokat (pl. képzőművészeti vagy zenei művek) értünk meg, akkor is az értelmezés olyan formáihoz nyúlunk, amelyek, ha nem is nyelvi jellegűek, előfeltételezik a nyelviséget. [1: 442]

Egy másik szövegében ennél is erőteljesebben összekapcsolja a kép és a szó művészetét azzal, hogy mindkettőjük közös gyökerét (a valóságot, amit mi a művészet fogalmával jelölünk) az

olvasás által kívánja felfedni. Gondolatmenetének központi eleme, hogy a művészet létmódja a végbemenés (Vollzug), a végbemenés időbelisége pedig „az olvasás időszerkezetében pontosítja magát”. [2: 281] Az olvasás azonban nem korlátozódik a szövegolvasásra, hanem egy olyan befogadói hozzáállást takar, melynek lényege nem a nyelvtani elemek felismerése, hanem az „értelmes építőelemekből” (motívumok, képek, hangzások) való értelemépítés. Bár látszólag Gadamer elveti az írás (és a nyelv) építőelemeit, azonban az értelem kinyerését ebben a szövegben is a nyelv területére „számúzi”: az olvasás során felfedett értelem számára a szöveget ugyanis költői vagy képi *nyelvi* eszközök formálják olyanná, amilyen.

Tanítványa, Boehm azonban a képek megértésének egy új megközelítésére tesz kísérletet azzal, hogy *A kép hermeneutikájához* címmel írt tanulmányában amellet foglal állást, hogy ideje lenne a kép hermeneutikájának egy olyan modelljét kidolgozni, melyben nem a megértés nyelvi aspektusa kerül előtérbe, hanem az, hogy hogyan mehet végbe a fordítás a kép és a nyelv közege között. [3]

„Valóban magától értetődő-e az interpretációs nyelvben a képiség érvényes helyettesét (Substitut) feltételezni?” [3: 90] – ezzel a kérdéssel figyelmeztet minket arra, amit az ekphrasztikus félelem fázisát elemezve Mitchell is megfogalmaz: a képek szavakkal való helyettesítése azt eredményezi, hogy megfosztjuk őket attól, hogy önálló médiumokként bánjunk velük. [4: 196–197] Boehm szerint a festett és a „valódi” dolgok különbsége abban érhető tetten, hogy míg a valódi dolgok nem függnék a megjelenésüktől (a fa akkor is fa, ha virágzik és akkor is, amikor ősszel elhullajtja leveleit), addig a képen ábrázolt dolgok nem függetleníthetők a megjelenésük helyétől és kontextusától. Ez a megjelenéshez való kötöttség eredményezi azt, hogy a *lét* és a *jelenség* a képben nem szétválasztható – ami a képben „létezik”, az jelenséggé változik.

Boehm a kép és a nyelv közötti viszony természetét a *képiségben*⁴⁴ keresi, mivel a *képiség* alapstruktúrájából mind két médium (nyelv és kép) részesedik. Tanulmányában rámutat arra, hogy a (szóbeli) nyelv jelei értelmüket úgy nyerik, hogy más jelektől *elhatároljuk* őket, az állítja, hogy a jelentés az egymástól *elhatárolt* jelek között létrehozott kontraszt által jön létre. Ez a struktúra pedig ahhoz vezet, hogy a nyelvi jelek jelentése mindig csak a nyelv használatában jön létre és, hogy ez a jelentés, a kifejezésmódjának megjelenési formájától nem választható el. Elméletének lényege az, hogy az így bemutatott nyelvi jelentésképződés lényegileg hasonlít a képi jelentésképződésre, ugyanis a kép a „kifejezőerejét a képi alkotórészek határvonalai által nyeri el.” [3: 102] A hasonlóság azonban semmiképpen sem jelenti azt, hogy a két jelentésképződés egyforma lenne. Boehm felhívja a figyelmet arra, hogy a képben a határolt formák mögött található alap „nem csak a formát emeli ki, hanem önmaga is teret jelent”, [3: 102] azaz a körülhatárolt forma számos „meghatározatlansággal” lesz határos. Ezek a képbeli határvonalak és a köztük húzódó kontraszt azok, amelyek olyan sajátos képi tartalmat hoznak létre, ami nyelvileg már nem megragadható, ugyanis a nyelv nem képes mit kezdeni azzal a látszólagos ürességgel, ami az alakok közti meghatározatlanságban található. Cézanne-ra hivatkozva mutat rá arra, hogy a képen belül valójában nem a tárgyak határai azok, amik egymáshoz viszonyulnak, hanem a színfelületek lépnek egymással kölcsönhatásba.

„[...] egy kép – írja – nem a részek összességéből (pl. jelekből) áll, hanem a határok közötti kapcsolatok és kontrasztok nyílt területeként szerveződik”, [3: 106] a képben így lehetőség nyílik arra, hogy megtapasztaljuk a képiség struktúráját, és ez az, amire a kép nyelvre való fordítása – legyen az bármennyire is tökéletes – nem képes, ugyanis hiába azonos struktúrára vezethető vissza az értelemadás folyamata, a két médium olyannyira eltérő módon részesül a képiségből, hogy a köztük lévő szakadékot nem lehet értelemvesztés nélkül áthidalni.

---

⁴⁴ A képiség Boehm szerint abból a kettőségből ered, hogy „kép se nem dolog, se nem nyelvi értelemben vett mondat vagy szó [hanem] olyan megjelenítési folyamatnak [tekinthető], amelyben a lét momentumai mindig is jelenségeként tűnnek fel.” [3: 93]

Egy másik, a képek logikájáról írt tanulmányában Matisse *A tánc* című képét teszi meg példának és azon szemlélteti azt, hogy miért téved az, „aki túlságosan hangsúlyozza a kép mögött meghúzódó szöveget”. [5: 160] Kérdésfeltevése a képek egy olyan sajátos logikájára irányul, ami nem a beszédben, hanem az észlelés során materializálódik. Nem tagadja, hogy a képleírás egy lehetséges értelmezést nyújt, azonban nem tartja a nyelvileg megfogalmazott állításokat elégségesnek ahhoz, hogy megértsük valójában mit is jelent a kép. „Csak a látott kép lesz valóban és teljes mértékben kép”, [5: 164] hiszen a képben fellelhető kontrasztok és hatások nyelvileg nem ragadhatóak meg. Gondolatmenetében erősen épít a nyelvkritika hagyományára (különösen Wittgenstein és Husserl munkásságára) is, szerinte mindkét általa vizsgált (és értelmezett) szerző munkásságában megkérdőjeleződik a nyelv elsődleges szerepe az értelemadásban. Ez különösen Husserl-olvasatában válik hangsúlyossá, ahol különösen nagy figyelmet szentel a körvonal, a *horizont* fogalmának. Itt érdemes szó szerint idézni Boehm gondolatmenetét: „[...] a dolgok minden észlelés folyamán érintkezésbe kerülnek egy bizonyos horizonttal. Ám e kettő egészen eltérő klasszifikációs rendbe tartozik: a dolog egyedülálló és adott, míg a horizont elmosódó, törés nélküli és potencionális – vagyis a lehetőségeknek az a tere, amelyben a dolog konkrétan megjelenik.” [5: 162] Jól látható, hogy Boehm itt az értelemadás nyelvisége helyett egy olyan modellt vázol fel Husserl kapcsán, amiben az értelem először a behatárolt dolgok észlelésével, a határok felismerésével és azok *letapogatásával* próbálja megérteni azokat, éppen úgy, ahogyan a képek megértésében is a határokon végbemenő jelentésképződést tartja a kép nyelvileg megfoghatatlan jelentésének. Gadamer és Boehm tehát mindketten az alkotóelemek által felépített struktúrákban látták létrejönni a jelentést csak hogy míg Boehm szerint a képiség az, amiből a nyelv és a kép is részesül, addig Gadamer felfogása szerint a nyelvi és képi műalkotások is egyaránt nyelvi eszközökön keresztül nyerik el formájukat.

Érdeemes még kitérnünk Louis Marin képértelmezés kapcsán megfogalmazott gondolataira, ő egy olyan modellt dolgozott ki, amely szintén az olvasás lesz az egyik központi eleme. Művészelméletében a vizsgálódásnak három aspektusát különbözteti meg: a látást, az olvasást és a harmadik aspektust, melyben a vizsgálódás „újra bejárja a látás és az olvasás útvonalát, és ebben az ismétlésben a látás gyönyöre kiteljesül a mű feletti elméleti gyönyörködésben”. [6: 19] Marin a képolvasás alatt egy már-már tényleges olvasást értett, melynek végső célja, hogy felfedje azt a narratív szerkezetet (szöveget), amely a kép mögött (és ami időben a kép előtt) található. Elmélete elsősorban a képen található figurák által elbeszélte történetre koncentrál, azonban fontos látni, hogy megjelenik benne a kép (képként való) látása is. Bár kérdésfeltevése a képek leírhatóságára vonatkozik,⁴⁵ azonban nem mellőzi a kép képként való szemlélését, és a vizsgálódás harmadik aspektusának éppen azt a mozzanatot teszi meg, melyben a kép látása találkozik a képen való elmélkedéssel (azaz a kép mögött megbúvó narratíva felismerésével). Marin elmélete azért nem válik a képi médium fölöslegessé válásához, mert a kép látását nem csak a szöveg felismerésének előfeltételeként nevezi meg, hanem a kép megnyílásának feltételévé teszi azt, hogy a láthatóság és az olvashatóság „finoman összezáruljon”.

Míndezekből jól látszik, hogy a kép értelmezését a legtöbben megpróbálják nyelvi értelmezéshez kötni, azonban Boehm és Marin rámutatnak arra, hogy a képnek mindig is lesznek olyan aspektusai, melyeket nyelvileg nem lehet megragadni, így pedig nem állja meg a helyét az az elképzelés, amely szerint a megértés minden esetben vagy nyelvi, vagy pedig a nyelviséget feltételezik.

---

⁴⁵ Amennyiben valamit képesek vagyunk elolvasni, akkor azt képesek vagyunk leírni is, nem véletlen, hogy a Poussin-levél olvasatában is kihangsúlyozza, hogy a leírt történet és az ábrázolt történet azonosak.

2. Az ekphraszisz mint reprezentációs forma

Érdekes megvizsgálunk nyelv és kép találkozásának egy másik megvalósulási formáját is, az ekphrasziszt.

Az ekphrasziszt ma leggyakrabban képleírásaként gondoljuk el,⁴⁶ Milián Orsolya azonban az alakzat/műfaj⁴⁷ eredetét vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy mai definícióink az ekphrasziszról nem esnek egybe azzal, amit az antikvitásban használtak és felhívja a figyelmet arra, hogy amit mi ma „statikus tárgyak” reprezentációjának tartunk, az az antikvitásban még temporális elbeszéléseként (is) értelmeződött [7], Ailiosz Theónt olvasva megállapítja, hogy az ekphraszisz az ókorban olyan beszédmód, amely „a hallgatónak a közvetlen, érzéki tapasztalat lehetőségét nyújtja: [...] a közönségben kiváltott reakció fontosabb, mint a dolog, amire a beszéd vonatkozik. [...] a hallgatónak az elbeszél/leírt dolog szemtanújának kell lennie”. [7: 38–39] Közvetlenség, érzékiség, szemtanúvá válás: mindezek olyan viszonyt feltételeznek, aminek az alapja a leírt (legyen az esemény, hely, személy vagy tárgy) *jelen van* (tehát érzékszerveinkkel *észlelhető*). A leírt a re-prezentációban prezenciát nyer, mintha a nyelv, ha csak időlegesen is, transzparenssé válhatna, hogy felfedje mindazon dolgokat, amelyeket bemutatni kíván.

Amikor nyelvről és nyelvi reprezentációról gondolkodunk, gyakran a nyelvi jelentésről gondolkodunk, mintha ennek lenne valami mindenek felett álló elsőbbsége, holott az előbbieket szerint értelmezett ekphraszisznak elsősorban nem a nyelvileg elképzelt jelentéssel van dolga, hanem a fizikai (látható és tapintható) *jelenléttel*. Akhilleusz pajzsának leírása nem Akhilleusz pajzsát jelenti, hanem azt teszi jelenlévővé, *megérinthehetővé*.

W. J. T. Mitchell szerint az ekphraszisz „bűvereje” három fázison keresztül – ekphraszitikus közöny,⁴⁸ ekphraszitikus remény és ekphraszitikus félelem – ér el minket. [4] Az ekphraszitikus közöny fázisában vagyunk akkor, amikor felismerjük, hogy az ekphraszisz nem lehetséges, hogy a „verbális reprezentáció nem képes reprezentálni – vagyis, megjeleníteni – tárgyát úgy, ahogyan azt a vizuális reprezentáció teszi”. [4: 194] A remény fázisa akkor lép életben, amikor az ekphraszisz lehetetlensége „legyőzésre” kerül, azaz „felfedezzük [...], hogy a nyelv meg tudja tenni azt, amit olyan sok író várt el tőle, mégpedig, hogy »láthatóvá tegye számunkra a dolgokat«”. [4: 194–195] Végezetül a félelem fázisa akkor jelentkezik, amikor a verbális és vizuális reprezentáció egymásban való feloldódásának, az ekphraszisz „valódi” végbemenetelének lehetősége „fenyegetővé” válik, ekkor ugyanis megszűnne az a „játék”, ami valójában az ekphraszisz. A Milián által bemutatott ókori ekphraszisz értésnek leginkább a második fázissal van dolga, annyiban, hogy a második fázis felől közelítő értelmező az, aki feltételezheti, hogy az ekphraszisz nem valami lehetetlent kíván a képek valóságos reprezentációjával. Az ekphraszisznak ugyanis „a vers verbális médiumának transzparenciáját

---

⁴⁶ Milián Orsolya két definíciót tart a kortárs elméletben „részleges konszenzusnak” örvendőnek: 1. műtárgyleírás; 2. vizuális reprezentációk verbális reprezentációja. Ezek mellett azonban kitér arra is, hogy ma már egyre inkább megkérdőjeleződik az ekphraszisz médiumspecifikussága és az újabb kutatásokban találunk példát zenei vagy filmes ekphrasziszokra is. [7: 22 első lábjegyzet, és 26–27 tizenötödik lábjegyzet]

⁴⁷ Az ekphraszisz esetében nehéz meghatározni, hogy pontosan mivel is van dolgunk, hiszen egyszerre tekinthetjük költői vagy retorikai alakzatnak, műfajnak vagy éppen elbeszélői módnak. A különböző megközelítéseket ráadásul tovább árnyalja, hogy az ekphraszisz definíciója sokat változott, továbbá, hogy gyakran a szakirodalom sem egységes abban, hogy egy-egy adott szöveghelyet ekphraszisznak vagy esetleg metaforának vagy más költői eszköznek tekintsen és, hogy míg az antik irodalomban jellegzetesen csak betétként szerepelt egy nagyobb műben, addig a későbbi korokban már gyakran önálló műként jelent meg. Éppen ezért jelen tanulmányunknak nem célja, hogy az ekphraszisz besorolását szigorúbban definiálja.

⁴⁸ Mitchell szövege ezt a fázist „ekphrastic indifference” nevezi, ami Milián Orsolya fordításában „ekphraszitikus szkepszis” lett, azonban a szkepszis ’kétely’ jelentése véleményem szerint félrevezető, hiszen Mitchell nem olyan állapotot ír le, amiben az ekphraszisz megkérdőjeleződik, hanem olyat, amiben a befogadó túl van a megkérdőjelezésen, éppen ezért közömbös számára az ekphraszisz.

a térbeli művészetek médiumának fizikai szilárdágává kell változtatni”,⁴⁹ ez pedig nem képzelhető el semmi a közöny, sem pedig a félelem fázisában levő értelmező esetében sem.

„Mi hordozza szó és kép megegyezését?” – teszi fel a kérdést Boehm. [8: 35] Válaszát pedig abban az aktusban találja meg, amit ő megmutatásnak nevez. Az ekphraszisz szerinte elsősorban megmutat. A megmutatás pedig számára annyit jelent, hogy valamit kimondani, azaz a szó által bemutatni és rámutatni. Nem „szó szerinti hűségre” kell törekednie a leírásnak, hanem arra, hogy a befogadó számára önmagát transzparenssé téve közvetítse azt, amit a kép kíván megmutatni.⁵⁰ Ehhez azonban a képleírásoknak arra van szükségük, hogy elszakadjanak a képtől, messzebb lépjenek és foglalkozzanak a képen kívüli dimenziókkal is (anélkül, hogy túlságosan eltávolodnának vizsgálatuk tárgyától). Boehm rámutat arra, hogy a „sikerült” leírásoknak nem csak arról kell számot adnia, hogy mit látunk, hanem arról is, hogy ez milyen hatást vált ki.

Megkockáztatható az az állítás, hogy Boehm az ekphraszisz olyan modelljét mutatja be, ami csakis a mitchelli remény fázisában elképzelhető. Elképzelése azonban nem klasszikus értelemben vett reprezentációs gesztust ír le, ugyanis a nyelv transzparenciája általi megmutatás, nem leképezés, ami prezenciát *kölcsönöz* a képnek, hanem egy olyan mozzanat, ami képes a képet „fénybe állítani, szem elé tární” [8: 32], azaz ahelyett, hogy a nyelv médiuma eltűnne (ami a félelem fázisában válik a gondolkodás tárgyává), rámutat a képre magára. Az ekphrasziszban leírt műalkotás a jelenlétét, abból nyeri, hogy a leírásban a nyelv megszünteti a távolságot a befogadó és a mű között.

Boehm elmélete feltételez egy nyelvi többletet, ezzel pedig áthidalja azt az problémát, amit az ókori elmélet számára nem sikerült. Az az értelmezés, ami az ekphrasziszt automatizmusként képzelel el, megsemmisíti az ekphrasziszban rejlő játék lehetőségét, ráadásul azzal fenyeget, hogy a költő teremtés „haszontalanná” válik, hiszen a szerepe csak a kép szolgálatára korlátozódna, arra, hogy felmutassa a képet, amire a festmény önállóan is képes.⁵¹

Ez a probléma, és az ekphraszisz bővületének fázisai, jó rávilágítanak arra a problémára, ami az ekphrasziszban kezdetektől fogva megtalálható: vajon a képé vagy a szövegé az elsőbbség? Varga Tünde ezt a kérdéskört kívánja körül járni több teoretikus szerző rövid értelmezésén keresztül. Anélkül, hogy gondolatmenetét részletesen ismertetnénk, érdemes megvizsgálnunk, hogy milyen következtetésre jut. Tanulmánya zárómondatában, Boehmöt értelmezve, így fogalmaz: „[...] a kép elnyomása konstitutív szerepet játszik a képzelőerő helyreállításában, mely a nyelv, és azon belül is a költői nyelv nem-reprezentáló többletére épül” [9: 34], azaz a nyelv annyiban áll fölötte a képnek, amennyiben képes a képzelőerőre hatva többletet adni az értelmezés számára. Ez a megközelítés bevallottan Hans Beltingre épít, aki szerint „a művészi alkotás végső soron csak a verbális közegben létezhet ideálisként, mert éppen csak ebben a médiumban »tűnhet tökéletesebbnek, mint amilyenek önmagában látszana«”. [9: 15–16]⁵²

Fel kell tennünk a kérdést, hogy ez a hierarchizálás milyen következményekkel jár a reprezentáció számára? A nyelvi többlet feltételezése és az, hogy a verbális reprezentáció által teremtett képet elsődlegesen a képzelőerő területére számúzzuk, megítélésem szerint szakít annak lehetőségével, hogy a kép a maga valójában jelenléthez jusson. Ez a megközelítés ráadásul nem csak megfosztja a képet attól, hogy a szövegben önmagaként reprezentálják, hanem elvitatja a kép önállóságát is azzal, hogy a verbális reprezentációnak olyan „erőt” feltételez, ami által képessé válik a képet tökéletesíteni. Varga értelmezése ugyan utal Boehmre, de valójában nem feltételezi a nyelvnek azt a rámutató funkcióját és azt

⁴⁹ Murray Kriegert idézi Mitchell. [4: 200]

⁵⁰ Boehm *A nyelven túl? Megjegyzés a képek logikájáról* tanulmányában is foglalkozott a mutatással, ott ezt a nyelv egy lehetséges működési módjaként írta le, aminek a lényegi vonása az, hogy a szavak (a nyelv) által a valóság dolgaira mutatunk rá és ebből fakad azok értelme.

⁵¹ Vö. [9: 23]

⁵² Varga szövege Belting *The Invisible Masterpiece* című könyvét idézi.

transzparenciáját, amiről Boehm beszél, mert ha így tenne, akkor azzal el kéne vitatnia a nyelv által teremtett jelentéstöbbletet, ez ugyanis Boehm elméletéből nem következik, legalábbis nem abban a formában, ahogy az Varga használja. Amikor Boehm azt írja, hogy „[a képleírások] akkor optimálisak, ha lehetővé teszik, hogy *többet* lássunk” [8: 36], akkor nem arra gondol, hogy a képleírásban jelentéstöbbletet kell teremtenünk, hanem arra, hogy az ekphraszisz sikeréhez hozzátartozik a sikeres felismerés és megértés is, és a ezek csak akkor mehetnek végbe, ha az addig ismertnél valami *többel* találkozunk. Boehm itt nem feltételez olyan többletet, mint amelyet Belting, a szöveg szerinte nem tökéletesíti a képet, csak hozzájárul ahhoz, hogy egy másik megismerési módon keresztül végbemenjen az *újra-felismerés*. Ez az *újra-felismerés* lenne a verbális *re-prezentáció* lényege, amihez egyszerre van szükség a nyelvi médium képitől való különbözőségére és arra, hogy önmagát transzparenciássá tudja tenni annyira, hogy rámutathasson a képre. Ebben az újra-felismerésben azonban nem ismerhetők meg a képek azon elemei, amiket a nyelv nem képes bemutatni, azokat vagy korábbi ismereteink alapján kell rekonstruálnunk, vagy le kell mondanunk a képek saját logikájának megértéséről.

3. A látvány nyelvi megragadhatatlansága

Gondolatmenetem célja az volt, hogy a képek megértésének és reprezentálásának példáin keresztül bemutassa a nyelvi értelmezés és megértés bizonyos korlátait. Az, amit mi világgént érzékelünk, elsődlegesen érzetként van a számunkra, ugyan a világról való gondolkodásunk valóban nyelvi jellegű, azonban az is jól látható, hogy a valóság számos elemét nyelvileg nem, vagy nem kielégítően tudjuk csak megfogni, ezért pedig egy olyan modell kidolgozására van szükség, ami a dolgok verbális elgondolása mellett figyelembe veszi azok jelenlét-szerűségét.

Az értelemképzést már Gadamer is különböző elemek összeillesztéseként írta le, azonban Boehm a kép kapcsán már tovább ment ennél, az értelem nála is különböző elemek találkozásával jön létre, azonban nem előzetesen adott és értelmes elemekről van szó, hanem olyan alkotórészekről, amik az egymással való érintkezésben nyernek értelmet és válnak értelemadóvá. A képek esetében itt a színek, textúrák által határolt formák találkozása az, ami létrehozza a nyelv által nem megfoghatót, de mi a helyzet a világról való tudásunkkal?

Ahogy Husserl nyomán Boehm is írta, a világban mi csak dolgokat látunk, még hozzá azok egy oldalát látjuk, azonban ezek a dolgok körvonalazódnak azaz „olyannyira beépül[nek] egy szemléletes kontextusba, hogy egy adottság[ot], egy dolog észleléseként realizálhatjuk”. [5: 162] Ezek a dolgok tehát azáltal érzékelhetőek dologként, hogy határral rendelkeznek, ezt a határt, akár csak a képek esetében, a látás által tudjuk megragadni. Mert a látás az, ami minden érintkezés előtt letapogatja a formákat, és ami így képes egymástól megkülönböztetni azokat. Az értelemadás ugyanis mindig egy különbségtétellel kezdődik, még hozzá egy olyan különbségtétellel, ami nem tudatosan megy végbe, ezek a különbségek ugyanis számunkra adóttak, mi csak felismerjük a határt a két dolog között, ennek a határnak a tapasztalata pedig mindig megelőzi azt a megértést, ami a nyelvben végbemegy.

Irodalomjegyzék

- [1] Gadamer, H-G.: Igazság és módszer. Bp., Osiris. 2003
- [2] Gadamer, H-G.: A kép és a szó művészete In Bacsó B. (szerk.), Kép, fenomén, valóság. Bp., Kijarat. 1997 pp. 274–284.
- [3] Boehm, G.: A kép hermeneutikájához in Athenæum, 4, 1993. 87–111.
- [4] Mitchell, W. J. T.: Az ekphraszisz és a Másik In. W. J. T. M., A képek politikája, Szeged, JATEPress. 2012 (Ikonológia és Műértelmezés, 13) pp. 193–222.

- [5] Boehm, G.: A nyelven túl? Megjegyzés a képek logikájáról In G. B., Paul Cézanne, Montagne, Sainte-Victoire. Válogatott művészeti írások. Bp., Kijárat. 2005 (Spatium, 6) pp. 155–169.
- [6] Marin, L.: Festményt olvasni egy 1639-es Poussin-levél nyomán In L. M., A fenséges Poussin. Bp., Kijárat. 2009 (Spatium 9) pp. 11–29.
- [7] Milián O.: Az ekphraszisz eredetei In M. O., Képes beszéd. H. n., JAK + PRAE.HU. 2009 pp. 22–46.
- [8] Boehm, G.: A képleírás. A kép és a nyelv határaitól In Thomka B. (szerk.), Narratívák 1. Képleírás, képi elbeszélés/Képelemzés. Bp., Kijárat. 1998 pp. 19–36.
- [9] Varga T.: Képtelen képzelet: Kép és képzelőerő az ekphraszisz trópusában In Jeney É., Szegedy-Maszák M. (szerk.), (Tév)eszmék bűvöletében. Bp., Akadémiai. 2004 pp. 11–36.

Lektorálta: Prof. Dr. Bacsó Béla, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

LOYOLAI IGNÁC „EREDETE” ÉS „MENNYEI SZENTÉ VÁLTOZTATÁSA” A JESVITA PATEREK TITKAI CÍMŰ NYOMTATVÁNYBAN

Szolnoki Zsolt

Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola,
PhD-hallgató, e-mail: szzsolt79@gmail.com

Absztrakt

Az RMNy az 1657-ben, Váradon kiadott *Jesvita paterok titkai* c. nyomtatványt református vitairatként, satirikus dialógusként írja le. E tipikusan jezsuitaellenes nyomtatványban a satíra egyik lényegét adó leleplezés vagy önleleplezés, bár vitathatatlanul mindvégig kimutatható, különösen az első nagyobb, Loyolai Ignác életéről és kanonizálásáról szóló szövegegységben szembeötlő. Az sem lehet véletlen, hogy a francia eredetit minden bizonnyal protestáns szerzője 1622-ben, Ignác kanonizálásának évében bocsátotta közre, s így e tudatosan megválasztott időpont szintén jelzésértékűvé válik a satíra szempontjából. A javarészt igen hatásos klisékre, sztereotípiákra, sőt nem egyszer akár pletykákra építő jezsuitaellenes argumentumok elsődleges célja a jezsuita fenyegetés tudatosítása a protestáns közösség soraiban, továbbá az, hogy a rend morális romlottságának taglalása, annak leleplezése haragot és felháborodást váltson ki a befogadóból. A nyomtatvány vizsgált szakasza ehhez igazodva előszeretettel nyúl Ignác életének, csodatételeinek, ördögi megkísértéseinek e folyamatokat támogató momentumaihoz.

Annak ellenére, hogy a dialógus címlapja forrásként kizárólag a rend saját írásait jelöli meg, három, nem jezsuita által, Ignác 1609-es boldoggá avatására írt prédikációt is felhasznál az alapító hitelének megkérdőjelezéséhez, tekintélyének rombolásához. Általánosságban azt tapasztaltam, hogy a szövegekből kiragadott részleteket az összeállító oly módon hasznosította, hogy az általa megszerkesztett új szövegkörnyezetükben az eredetitől merőben eltérő, legfőképp blaszfemikus vagy nevetséges jelentést is kaphassanak. Mindezt szem előtt tartva tanulmányomban a satíra, pontosabban a leleplezés és önleleplezés működését kívánom bemutatni a *Jesvita paterok titkai* c. kiadvány Loyolai Ignáccal foglalkozó szövegegységében.

Kulcsszavak: Loyolai Ignác, jezsuitaellenesség, satíra, harag, blaszfémia

1. Bevezetés

1.1 A *Jesvita paterok titkai* c. nyomtatvány rövid ismertetése

Az RMNy [1] az 1657-ben Váradon, név nélkül kiadott *Jesvita paterok titkai* [2] c. dialógusfordítást Turóczi-Trostler József megállapításaira támaszkodva a nemzetközi jezsuitaellenes irodalom jellegzetes darabjának tartja. Forrásaként pedig az 1633-as, latin *Mysteria patrum iesvitarum*ot jelöli meg, melyet a nemzetközi bibliográfiai szakirodalom [3] Kaspar Schoppe nevéhez köt [1, 164–165]. Az elsőnek és eredetinek tekinthető szöveg azonban nem latin, hanem francia nyelvű, ahogy arról a magyar nyomtatvány *Az Olvasonak* c. előszava is árulkodik: „Harminczharmadik esztendeje, mikor elsőben e’ könyvetskét eg’ tudós ember Franciai nyelven irta”. Majd arról tudósít, hogy angol nyelvű fordítása [4] után újból kibocsátották franciául [5], s ezt követően a szerző, sokak kérésére francia művét „megöregbitvén”, azaz kibővíve maga készítette el a latin szöveget [2, címlap versója]. Az említett első, 1622-es francia kiadvány címe *Les mysteres des peres iesvites*, szerzője pedig minden valószínűség szerint a leideni teológusprofesszor, André Rivet [6, 557], [7, 647]. (Egy korábbi dolgozatomban igyekeztem amellet a felvetésem mellett érvelni, hogy a latin szöveg

ugyancsak Rivet-é [8].) Ahogy az idézetből is kiderült, a dialógus kiadás- és fordítástörténete során jelentős szöveg bővülésen ment keresztül. Ezért a vizsgált nyomtatvány esetében talán érdemesebb szövegvariánsokról beszélni. A bővülés különösen a francia eredeti és a magyar *Jesvita paterek titkai* fordításának alapját is képező *Mysteria patrvm iesvitarvm* között szembeötlő: a latin szöveg terjedelme már majdnem kétszeres.

A *Jesvita paterek titkai* az RMNy református vitairatként, szatirikus jezsuitaellenes dialógusként definiálja [1, 164], *Az Olvasónak* c. előszó pedig – a címlapon felsorolt úgynevezett jezsuita titkokon és tudományokon keresztül – az egész rend leleplezését ígéri. A titkok és tudományok a következők: Ignác élete és kanonizálása, feltétlen engedelmesség, a pápa királyokon való hatalma, a másnak tett fogadalom be nem tartása, gyónási titoktartás, „feleletben való tétovázás” [2, címlap].

1.2 A szatíra működtetése a dialógusban

A nyomtatványt fellapozva nem ellenfelek polémiáját olvassuk, hanem két, egyazon oldalon álló jezsuita békés eszmecserejét. E fikcióban egy professzor és egy novícius külvilágtól elzárt beszélgetésébe, sőt utóbbi tudományos igényű okításába nyerhetünk bepillantást. Az olvasó jezsuitákkal kapcsolatos elmarasztaló ítéletének megszületését elsősorban a szatíra hivatott elősegíteni. Pontosabban ennek olyan hasznosítása és működtetése, melynek során a szerző saját, elfogadtatni kívánt igazságát a szereplők leleplezéseiből és a szöveg támogatta önleleplezéseiből magának az olvasónak kell összeállítania. A párbeszéd szatirikus rétegeinek felfedését és azok értelmezését folyamatosan a befogadó végzi. Ennek az olvasói aktivitásnak köszönhető, hogy a fikció előrehaladtával, a sorra feltárt praktikákat követően, az addig elhangzottak is új értelmet nyernek, újraértékelődnek.

Feltevés, hogy bár a dialógus egésze elsődlegesen a befogadó felháborodásának kiváltását célozza, e szándék mellett az általam vizsgálni kívánt szakaszban megjelennek a kinevetetést célzó mozzanatok is. Azt tapasztaltam, hogy a páterek titkai közül jellemzően az Ignáchoz kapcsolódóak tartalmaznak ilyen szándékú megnyilvánulásokat.

2. Loyolai Ignác élete és kanonizálása

2.1 A vizsgált szövegrészlet jellemzői és funkciója

A nyomtatvány első, terjedelmes részét Ignác életének, rendalapításának, kanonizálásának, csodatételeinek és az ördöggel való viaskodásának taglalása teszi ki. Az 1622-es *Les mysteres des peres iesvites* összeállítója sok esetben három prédikációt használt forrásként. A szentbeszédekből kiragadott szó szerinti idézeteket pedig oly módon illesztette dialógusába, hogy a megszerkesztett új szövegekörnyezetben az eredetitől eltérő, legfőképp a felháborodás kiváltását célzó és blaszfémikus jelentést kapjanak. A prédikációkat három nem jezsuita szerzetes (egy Ágoston-rendi és két dominikánus) írta Loyolai Ignác 1609-es boldoggá avatására. Az 1622-es *Les mysteres des peres iesvites* végén található *Au lectevr* pontosan leírja, hogy a három sermót François Solier jezsuita atya ültette át franciára, s hogy ezt a fordítást 1611-ben adták ki Párizsban. Ebből a kiadványból származnak tehát a dialógusban idézettek. Azt szintén megemlíti, hogy bár ezeket a szentbeszédeket nem jezsuiták írták, mégis azért, hogy Loyolai Ignác követői lefordították, kiadták és ajánlották, úgy kezelték, mintha a sajátjuk lenne. [9, Iv–I2r]. Ezt az információt a magyar fordító nem tartotta lényegesnek olvasóközönségével tudatni, pedig a fordításának alapjául szolgáló latin nyelvű kiadásokban az *Au lectevr – Lectori S[alutem]* címen – úgyszintén megtalálható [10, I3r–I3v], [11, 276–277]. Erre az lehet a magyarázat, hogy a francia szöveg kulturális és történelmi közegét kevésbé vagy egyáltalán nem ismerő magyar befogadó számára nem bírt akkora jelentőséggel. S míg Ignác 1622-es szentté avatása ugyan fontossá tette e szentbeszédek

felhasználásának hangsúlyozását a *Les mysteres* 1622-es megjelenésekor, a magyar kiadás 1657-es időpontjára ez az esemény jócskán elvesztette aktualitását. Végezetül érdemes lehet a használt prédikációgyűjteményről még annyit megjegyezni, hogy 1611-ben, azaz rögtön francia megjelenésének évében, a párizsi egyetem teológiai kara több részlete miatt betiltotta [12], [13, 159], [14, 280].

A dialógus argumentációját erősítő történelmi exemplumok javarészt a francia történelem ismert vagy kevésbé köztudomású pillanataihoz kapcsolódnak. Talán nem téves az a feltételezés, hogy ezekkel sem volt teljes mértékben tisztában a korabeli magyar olvasó. A jezsuita praktikákat leleplező kiadvány azonban e tudás hiányában is képes lehetett megrajzolni és közvetíteni a rend tagjainak „egyetemesen” negatív képét. Keletkezésének célját ilyen értelemben tehát elérhette. Ennek pontosabb megértéséhez hozzájárulhat az a megállapítás, miszerint a többnyire igen hatásos klisékre, sztereotípiákra, sőt nem egyszer akár pletykákra építő jezsuitaellenes argumentumok elsődleges célja a jezsuitáktól való fenyegetettség érzésének felkeltése a protestáns közönség soraiban [15, 1–2]. Továbbá az sem elhanyagolható tényező, hogy a rend morális romlottságának taglalása, annak leleplezése képes legyen haragot és felháborodást kiváltani a befogadóból [15, 25–27]. Ezért a nyomtatvány vizsgált szakasza előszeretettel nyúl Ignác életének, „csodatételeinek”, ördögi megkísértéseinek mindezt igazoló momentumaihoz. E tanulmányban a felháborítást – és esetenként nevettetést – célzó szatíra működtetését csupán az Ignác testi hibáját kifigurázó, valamint az istenkáromlást és a tűz-metaforát kiaknázó megnyilatkozások elemzésével kívánom szemléltetni.

2.2 A kétfelé sántikáló rendalapító

Ignác élete kapcsán elsőként szó esik csöppet sem mértéktartó, fajtalan erkölcsű ifjúságáról, életének azon időszakáról, mikor az üdvösség keresése helyett sokkal inkább a hadi és lovagi dicsőség hajszolása kötötte le idejét. A dialógus professzora a jezsuita Pedro de Ribadeneyra és Giovanni Pietro Maffei által írt Ignác-életrajzokból idézve eleveníti fel a pamplónai ostromot, ahol a rendalapító – mindkét lábára megsérülve – a gallusok fogáságába esett. Bár a gallok emberségesen ellátták és gyógyították, mégis megmaradt testi fogyatékosága: „egyik lábára sántikált, de türhető-keppen, és a’ kit járásának alkalmaztatásával el-fedeztetett”. A novícius válaszában annak az aggodalmának ad hangot, hogy az eretnekek Ignácot olyan rend alapítójának tartanak, „a’ mely két felé sántikál”. A professzor erre így válaszol: „Nem kétlem, hogy az Eretnekek efféle költésekben nem gyönyörködnének. De [...] nóha mind a’ két lábunkra sántálunk, ugy hogy akarhol-is port rúgunk az ő szemekben.” Az elsődlegesen Ignác elrejtteni kívánt, de mégiscsak látható testi hibáján gúnyolódó mondatok másodlagos jelentésének felfejtéséhez segítséget nyújthat a hivatkozott (de nem idézett) hitbéli bizonytalanságot, kétfelé sántikálást tematizáló bibliai hely: „Meddig sántikáltok kétfelé? Ha az Úr az Isten, kövessétek őt, ha pedig Baál, kövessétek azt.” (Kir 18.21) Így válik már az Ignác életét taglaló szekció elején e takargatott testi hiba a szatíra fegyverévé, mikor a novícius aggodalmaskodva rendalapítójuk egyik lábára sántítását a kétfelé sántikálás fenti kontextusában értelmezi. Majd a szatirikus igénnyel megalkotott jelentés a professzor válaszában teljeseedik ki: „Mert nóha mind a’ két lábunkra sántálunk, ugy hogy akarhol-is port rúgunk az ő szemekben” [2, 7–12]. Bárdosi Vilmos szótára az ‘elámít, félrevezet valakit’ értelmű „port hint a szemébe” kifejezés etimológiája kapcsán jegyzi meg, hogy régebbi alakváltozata, a „port rúg a szemébe” összefüggésbe hozható az üldözője szemébe homokot rúgó rókával [16, 434–435]. Az, hogy a róka természetét, viselkedését a ravaszsággal azonosítják, köztudomású. S bár a magyar fordítás alapját képező latin szöveg is végeredményben a jezsuiták által véghezvitt ellenség megtévesztésére vagy tevékenységének akadályozására utal („Quamvis enim utroque pede claudicemus, satis expeditè tamen

currimus, ut ubique locorum eis negotia facessamus” [10, 12–13], [11, 17), ennek egy mozdulattal, a port rúgás képi megjelenítésével, s így akár a rókával való összekapcsolása a magyar fordító leleménye.

2.3 Variációk az „ab igne”-témára

A dialógusból bemutatni kívánt következő gondolati egység szervező eleme az istenkáromlás és tűz-metaphora. A felütést a novícius adja meg: „Ugy tetzcik, még nevezet-is ab igne, a’ tüztül véssen Ignátius.” E felvetésre a professzor az említett három prédikációból Pedro de Valderramáét citálja. Itt az Ágoston-rendi szerzetes épp Dávidot kommentálja Ignác felmagasztalása érdekében. Isten nevének nagyságát és dicsőségét, mely kiterjed az egész földre jobb kezének teljes igazságával, összeköti a jezsuiták alapítójával: „...ugy itélem, azont mondhatni Ignatius felöl is, mely nevezet annyit téssen, mint tüzzel meg elegyített Szent, mely eggyik az Istennek nevei közzül, mert meg-emésztő tűz a’ mi Istenünk.” Majd az Ignác jobb tenyerében lévő jelre utal: „Más felöl látom hogy Ignatius jób kezében viseli a’ Jesus nevét, a’ ki vólt minékünk igasságunk és szentségünk” [2, 12–13]. Olybá tűnhet, mintha a prédikációból kiválasztott szövegrészeket egyenlőséget kívánnának tenni Isten és Ignác között. Ez Isten és Ignác nevének tüzzel való azonosításán, valamint az isteni, ítélkező jobb és Loyolai Ignác jelet – azaz Jézus igazságot jelentő nevét – viselő jobbjának párhuzamba állításán alapszik. Azt azonban nem szabad elfelejteni, hogy maga a prédikáció eredetileg Ignác apoteózisát hivatott szemléltetni. A kiragadott részletet megelőzően ugyanis a prédikáló Valderrama épp a megdicsőülésében emelkedő rendalapítót láttatja hallgatóságával [17, 9–10]. Az istenkáromlásként elővezetetteket a novícius ártatlan reflexiója teszi nyilvánvalóvá az olvasó számára: „Ma a’ te oktatásodból tanulom-meg, hogy ugyan azont mondhattya valaki az ember felöl, a’ mit az Isten felöl, meg penig vétek nélkül, a’ mely tudományt bizonyára nem kicsiny dolog tudni” [2, 13]. Azt pedig, hogy a jezsuiták titokban Isten gyalázására tanítják és bátorítják a rájuk bízott ifjúságot, a fikcióban a professzor helyeslő és dicsérő szavai bizonyítják, melyet mindjárt egy újabb felháborítónak szánt istenkáromlással tetéz a három boldoggá avatási prédikációt tartalmazó gyűjteményből. Ezúttal a dominikánus Pedro Dezától, aki nem kevesebbet állít, mint hogy Ignác dicsősége csupán annyiban marad el Istenétől, hogy nem ő teremtette az időket [2, 13].

A szöveg azonban még ezzel sem elégszik meg. Talán épp az oktatás sikerességének szemléltetésére az engedelmes novícius szájába a következő szavakat adja, ismét Valderramától: „Bizonyára ha az időket ő általa [mármint Ignác által] nem teremtette-is, de e’ világot ő általa ujitotta-meg, és más világgá változtatta; és miképpen az Istennek Lelke vitetik vala a’ vizek felett, Gen. 1. v. 2. minek-előtte e’ világ teremtetnék, ki a’ forma nélkül-való és haszontalan zürzavart mint-egy meleggeti vala, hogy azt akkeppen formáln, a’ mint most láttyuk: ugy az-is igaz [...] hogy Ignatius-is téli időbē torkig botsatkozott alá a’ jeges vízbē ezért hogy egy ifiat meg tartoztathatna a’ bujaságnak gerjedezésétül, ugy hogy méltán mondhatni ő felöle, az Istennek Lelke vitetik vala a’ vizek tetején” [2, 14]. A technika alapvetően itt is ugyanaz, mint a korábbi esetben. Csakhogy most nem Ignác emelkedik isteni szintre a bibliai citátum kiforgatásával, hanem az isteni fokozódik le, kerül a világi regiszterbe. A travesztiát hasznosító istenkáromlás pedig valahogy így hangzik: a világ isteni teremtésének kezdő, magasztos pillanata hasonló ahhoz a profán jelenethez, mikor Ignác egy bujaságtól felhevült ifjú szenvedélyeit a jeges vízben hűti le. Valderrama szentbeszéde itt sem ezt állítja, hanem a fenti történettel a hitbuzgó Ignác cselekedeteiben megnyilvánuló Szentlélek munkálkodását kívánja szemléltetni. Ezt a csöppet sem elhanyagolható tény a dialógus persze elhallgatja. Arról így nem értesülhetünk, amire a bibliai idézet ténylegesen vonatkozik, s hogy Valderrama a bujaságtól gerjedező ifjú történetét csak egy az Ignác életéből vett sok hasonló példa közül. A szónok azzal növeli Ignác tettének jelentőségét, hogy

a jeges víz hidegségét zsigerekig hatónak írja le, s hogy Loyolai Ignác, saját testi épsége kockáztatásával akarja a fiatal férfit az Istent sértő magatartástól visszatartani. Ezt az „Oh, hősiesség tette!” exklamációval nyomatékosítja, majd egy retorikai kérdéssel: nem az isteni szeretet hatása-e ez, aki pedig (maga) a Szentlélek? Mindezek után jogosnak érzi kimondani, hogy Ignác önzetlen cselekedetét a Szentlélek inspirálta, valóban „Spiritus Domini ferebatur super aquis” [17, 73–74], vagyis „Istennek Lelke lebeg vala a vizek felett” (Ter 1.2).

A dialógus e gyönyörűséges tanúságától elragadtatott professzor a fentiekhez még egy képet told hozzá. A tűz erejét Ignácban szerinte mindezen túl az bizonyítja, hogy a testéhez érő jeges víz, nagy buzogással felforrt körülötte. Az Ignác körül jéghideg időben forró, gőzölgő víz látványa – képtelenségénél fogva és persze megint csak a satírának köszönhetően – már-már nevetséges. Majd erre még inkább ráerősítve, a rendalapító megtéréstörténetében, a professzor ezt a belső lángolást katasztrófális erejűvé növeli: a ház, melyben megtérésekor tartózkodott, megrengett, ezért a többi ember fejvesztve hagyta azt el. Az addig a hit dolgai iránt „hideg és befagyott” Ignác rettentő lángba borulását végül már kénköves vulkánkitöréshez hasonlítja, melyből olyan „rettegések [...] félelmek, házaknak szántalan gyújtogatási” támadtak, amit soha még „akarmely Aetna” sem „cselekedett” [2, 14–15].

A novícius az eretnekek véleményének közvetítésével válaszol. Mivel itt a jezsuitaellenes felvetések egész füzére hangzik el, célszerű hosszabban idézni: „Mikoron mi-nap ezeket egy eretnek olvasná, hallom vala melly csodálatossan magyarázza. [...] ezt mondá: [...] arról igen szorgalmatoskodunk, hogy a’ mi fazekunk mindenkor forjon és buzogjon a’ konyhán (a’ mely felette alkalmas dolog a’ mi béres szerzetünknek megmaradására,) szerte-széllyel mindenütt gyújtogatókká lettünk, és nem elégedvén-meg a’ szántalan sok házaknak gyújtogatásával, mellyekre Lójola a’ mi mesterünk tanított minket, az egész Keresztyén világot-is tüzzel bétöltöttük; egy Tartomány, egy Respublica; egy város, a’ hol e’ mi szorgalmatosságunknak jelei nem vólnának, holott mindeneket egyben-zürtünk-zavartunk a’ hadakkal és támadásokkal; úgy hogy méltán hasonlított a’ mi Mesterünk a’ Siciliani Aetna hegyéhez, úgy mint a’ melyben mint-egy pokol ajtaja nyilatkozott-meg. Továbbá azt-is mondgya vala, hogy nem csak az hegyekben, hanem ama’ föld alatt-levő pinczékben-is szoktunk mi élni ez mesterséggel; és nem a mi Jesuitáinkon, Gárnétuson, Ouldecorniuson, Grenwelluson, és többeken mult-el, hogy az Angliai Király Országának minden Rendeivel együtt, a’ mi Jesuitáinktúl készített puska porral, a’ palotával együtt fel nem vettetett.” [2, 15–16]

Először az elvileg vagyontalan jezsuiták konyhájában szakadatlanul forrásban lévő fazékkal utal az állandó jólétre, majd a gyújtogatás vádját arra használja, hogy a keresztény világ egészére kiterjedő invázióként láttassa ténykedésüket. Természetesen Loyolai Ignácot követve, az ő örököséiként és tanítványaiként. Az Ignác–Etna-hasonlat itt már konkrétan a pokol kapujának valóságos feltárulását tematizálja a rendalapító személyében. Zárásként a gyújtogatás mellett egy másik tüzzel kapcsolatos pusztításra, nevezetesen a robbantgatásra céloz, példaként az angol I. Jakab ellen megkísérelt, a kora újkor egyik leghírhedtebb merényletét, a Gunpowder Plotot hozva fel, melynek során egy a Westminster-palota közvetlen közelében található pincét töltöttek meg harminchat darab puskaporos hordóval azért, hogy az egész épületet a benntartózkodó királlyal és a Lordok Háza tagjaival együtt a levegőbe repítsék. Miután a jezsuita szuperiort, Henry Garnetet sikerült gyanúba keverni majd kivégeztetni a király elleni sikertelen merénylet ürügyén, az angol jezsuitaellenes mitológia működését ez az eset még inkább felerősítette, s mélyen gyökeret vert a köztudatban [18, 10–11]. Ahogy Arthur F. Marotti tanulmányában megjegyzi, az angol antijezsuita megnyilvánulások sok elemét a franciáktól, pontosabban a gallikán ún. „politique” és spanyolelles lobbitól kölcsönözték. Az ellenérzést pedig az 1620-as években csak még jobban fokozta két dolog: I. Jakab fiának, Károlynak, a spanyol uralkodóházzal való – végül sikertelen – házassági kísérlete, valamint az 1623-as angol jezsuita provincia megalapítása [18, 10–11].

3. Összefoglalás

A kiválasztott szövegrészek elemzésével azt mutattam be, hogy a párbeszédben részt vevő két jezsuita érvelése csupán látszólag kívánta alátámasztani rendalapítójuk kanonizálásának és tiszteletének jogosságát. Mivel a szatíra erőterében szavaik ellenkező értelmet nyertek, a szerző által létrehozott szövegkörnyezetben végül azt közvetítették az olvasó felé, hogy Loyolai Ignác élete és szentként való tisztelete sokkal inkább gyűlöletes istenkáromlás, mintsem tiszteletet érdemlő ügy. Az első szövegegységben a felháborodást célzó szatíra mellett megjelent egy másik, a nevetetésre és gúnyra is építő szatíra. Erre példaként a sántításból és a bujaság vétkébe esett ifjú történetéből kibontott, nevetségesre is apelláló megnyilatkozásokat hoztam fel, melyekhez elsősorban a citátumok gondos megválogatása és a szöveg hatékony elrendezése adta meg a technikai keretet. Mindezek segítségével az elemzett szövegrészek együtt rombolják nemcsak a rendalapító Ignác, hanem a szereplőkön keresztül az egész jezsuita rend hitelét is.

Irodalomjegyzék

- [1] Heltai J., Pavercsik I., Perger P., P. Vásárhelyi J. (szerk.), Régi magyarországi nyomtatványok 1656–1670, IV. Bp.: Akadémiai Kiadó. 2012.
- [2] Jesvita paterek titkai, a' magok irásiból ki-szedegettettek, a' mellyekben tanitnak az Ignatius Loyola eredetiről és Mennyei Szenté változtatásáról, a' jesuiták tudományiról, ugymint a' vak engedelmességről, a' Pápának a' Királyok és Fejedelmek személyin és méltóságán valo hatalmáról; a' fogadásnak bé-telleyesítéséről, a' gyónásnak titokban tartásáról, a' feleletben valo tétovázásról, etc. Magyarul ki-bocsattattak a jelen valo és következendő időbéli embereknek nagyob tanuságokért. Ezek mellé adatott a' Pápiszták méltatlan üldözése a' Vallásért. Magnovárdia. 1657.
- [3] A Régi magyarországi nyomtatványok a 165. oldalon következő bibliográfiai szakirodalomra, adatra hivatkozik: Jöcher, C. G.: Allgemeines Gelehrten-Lexicon. Leipzig. 1751. IV. 424. Valamint a British Museum katalógusára, ahol a *Jesvita paterek titkai* is Kaspar Schoppe (Scioppius) *Mysteriájának* magyar fordításaként regisztráltak: BMGC 116/209 és 215/994.
- [4] Peter Gosselin (ford.), The State-Mysteries of the Iesvites, by way of Questions and Answers. Faithfully extracted out of their owne Writings by themselues published. And a Catalogue prefixed of the authors names which are cited in this booke. Written for a Premonition in these Times both to the Publike and Particular. Translated out of French. London: G. E. 1623.
- [5] Les mysteres des peres iesvites par interrogation & responces, extraictes fidelement des escrits par eux publiez pour precaution en ce temps, au public & au particulier. Ville Franche: Elevthere Philalethe. 1624.
- [6] Döllinger, I., Reusch, Fr. H.: Geschichte der Moralstreitigkeiten in der römisch-katholischen Kirche seit dem sechzehnten Jahrhundert mit Beiträgen zur Geschichte und Charakteristik des Jesuitenordens: Auf Grund ungedruckter Aktenstücke. Nördlingen: Becks'schen Buchhandlung. 1889, I/2.
- [7] Bujanda, J. M., Richter, M.: Index librorum prohibitorum: 1600-1966, Montréal–Sherbrooke–Genève: Médiapaul–Centre d'études de la Renaissance–Librairie Droz. 2002 (Index des livres interdits, 11).
- [8] Szolnoki, Zs.: A Mysteria patrvm iesvitarvm szerzőségi kérdései (megjelenés alatt).
- [9] Les mysteres des peres iesvites par interrogation & responses, extraictes fidelement des escrits par eux publiez pour precaution en ce temps, au public & au particulier. Ville Franche: Elevthere Philalethe. 1622.

- [10] *Mysteria patrum iesuitarvm ex ipsorum scriptis cum fide eruta. In quibus Agitur de Ignatii Loyolae Ortv, & Apotheosi; de Societatis dogmatibus circa obedientiam caecam, circa Papae potestatem in Regum & Principum personas et status, fidem servandam. Sigillum confessiones, & aequivocationes, &c. Ad maiorem praecautioem, in tempus praesens & futurum.* Lamproli: Robertvs Libervs. 1631.
- [11] *Mysteria patrum iesuitarvm ex ipsorum scriptis cum fide eruta. In quibus Agitur de Ignatii Loyolae Ortv, & Apotheosi; de Societatis dogmatibus circa obedientiam caecam, circa Papae potestatem in Regum & Principum personas et status, fidem servandam. Sigillum confessiones, & aequivocationes, &c. Accesservnt huic editioni auctiori et emendatiori Appendices duae, in quibus continentur Narrationes de molitionibus Iesuitarvm in partibus orientis. Ad maiorem praecautioem, in tempus praesens & futurum.* Lamproli: Robertvs Libervs. 1633.
- [12] *Censvre de la Sacree Faculté de Theologie de Paris, Sur trois Sermons pretenduz, faicts en l'honneur de P. Ignace.* 1611.
- [13] Tinsley, B. S.: *Pierre Bayle's Reformation: Conscience and Criticism on the Eve of Enlightenment.* Selinsgrove–London: Susquehanna University Press–Associated University Presses. 2001.
- [14] *A cenzúrárt az egyik sermo írójával, Dezával kapcsolatban említi: Reeves, M.: The Influence of Prophecy in the Later Middle Ages: A Study in Joachimism,* Oxford: Clarendon Press. 1969.
- [15] Paintner, U.: 'Des Papsts neue Creatur': Antijesuitische Publizistik im Deutschsprachigen Raum (1555–1618). Amsterdam–New York, NY: Rodopi. 2011 (Chloe, Beihefte zum Daphnis, 44).
- [16] Bárdosi, V.: *Szólások, közmondások eredete: Frazeológiai etimológiai szótár.* Bp.: TINTA Könyvkiadó. 2015 (A Magyar Nyelv Kézikönyvei, 27).
- [17] Valderrama, P.: *Predication... au iour & feste de la Beatification du glorieux Patriarche Ignace fondateur de la Compagnie de Iesvs.* In F. Solier (ford.), *Trois tres-excellentes predications pronocées av iour et feste de la beatification dv glorievx patriarche le Bienheureux Ignace fondateur de la Compagnie de Iesvs.* Poitiers: Antoine Mesnier. 1611 pp. 1–97.
- [18] Marotti, A. F.: *Alienating Catholics in Early Modern England: Recusant Women, Jesuits and Ideological Fantasies.* In A. F. Marotti (szerk.), *Catholicism and Anti-Catholicism in Early Modern English Texts.* London: Macmillan Press Ltd. 1999 (Early Modern Literature in History, 4) pp. 1–34.

Lektorálta: Dr. Száraz Orsolya, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

„A BUJDOSÓKKAL HA TALÁLKOZOL” [1], AZ EMIGRÁCIÓS REGÉNY, MINT KORDOKUMENTUM, SZEMÉLYES VALÓSÁG ÉS FIKCIÓ MEDNYÁNSZKY CÉZÁR EMLÉKIRATAI ÉS SÁRKÖZI GYÖRGY *MINT OLDOTT KÉVE* CÍMŰ MŰVÉNEK RELÁCIÓJÁBAN

Takács Tímea

*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
eftimea@gmail.com*

Absztrakt

Sárközi György, *Mint oldott kéve* című regénye sajátos példa a történet, a történelmi esemény rekonstruálására tett kísérlet nehézségére. A narráció alapját képező Mednyánszky Cézár báró, az 1848-49-es forradalomban Görgey mellett szolgáló tábori főpap emigrációban keletkezett memoárjának sorai ugyanis többszörös fordítás eredményeképpen juthattak csak el végül a magyarországi olvasókhoz Óvári-Avary Károly közvetítésével. Az általa használt forrás azonban szintén nem tekinthető primer szövegnek, mivel az magyar vagy francia lejegyzésből való átültetés. A szöveg egyes elemei mindenképpen áldozatul eshettek ennek a folyamatnak, vagy a fordító önkényének. Sárközi György 1930-ban a Nyugatban megjelent szigorú kritikája mindkét problémakört érinti, melyben Avary több megoldását kifogásolja, egyes gondolatok ideológiai összeférhetetlenségéből eredő megmásítását is felrója a fordítónak. A nézeteltérés Óvári-Avary a *Mint oldott kévről* írt recenziója révén mélyült polémiává köztük. Jelen tanulmány *Mednyánszky Cézár Emlékezései és vallomásai az emigrációból* c. fordítást Sárközi György kritikai elemzésével, a *Mint oldott kéve* c. regénnyel és Óvári recenziójával veti össze, figyelemmel kísérve kordokumentum, napló, történelmi regény, ill. személyes valóság, történelem és fikció rendhagyó találkozását.

Az emlékiratok és a *Mint oldott kéve* az Óvári-Sárközi vitán túl egy másik szélesebb körű polémia részévé is vált. Mindkét alkotás egyik kulcsszereplője Görgey Artúr, akit a kulturális emlékezetünk által rögzített képpel szemben a művek újabb megvilágításban engednek láttatni.

Kulcsszavak: 1848-49, emigráns regény, Mednyánszky Cézár, Sárközi György

1. Bevezetés

Amint azt Hermann Róbert 2011-es *Negyvennyolcas történetünk mai állása* című könyvében kiemeli, a témában nagy számban megjelent kötetek ellenére is bőven találni még megfelelő szöveggondozásra és kiadásra váró kéziratokat, megválaszolatlan kérdéseket, javítandó munkákat [2]. Ez utóbbi közé sorolja Mednyánszky Cézár emlékiratait is, melynek teljes terjedelemben való újrafordítása szintén időszerű lenne [2]. A fordítás mellett a szöveg olyan további, rendkívül izgalmas, modern problémák keresztmetszetét adja, mint például a szerző és elbeszélő kérdése, a szöveg keletkezése, műfaji besorolása, trauma és emlékezet, fikció, valóság és hitelesség, történelmi regény és kordokumentum. Jelen tanulmány célja, hogy felvázolja az iménti kérdésköröket, melyeknél mi sem bizonyítaná jobban, hogy Mednyánszky Cézár emlékirata nem csak újrafordítandó, hanem el- vagy újraolvasandó is.

2. A szöveg keletkezésének és Magyarországra kerülésének körülményei

1927-ben dr. Óvári-Avary Károly, a '48-49-es szabadságharc egyik szakavatott értője, Szumrák Ernő hadnagy [3] hagyatékát kutatva olyan műre bukkant, melyről egyik magyarországi bibliográfiában sem talált könyvészeti adatot [4]. *The Confessions of a Catholic Priest* c. emlékirat 1858-ban kis példányszámban Londonban jelent meg, John Chapman kiadásában. Bár a könyv sehol sem tünteti fel íróját és az akkor még élő szereplők legtöbbjét is álnéven vagy egyetlen betűvel szerepelteti csak, valamint egyes helyszínek nevét is megváltoztatja, tartalma és életrajzi vonatkozásai alapján mégis kétséget kizáróan megállapítható, hogy báró Mednyánszky Cézár, az 1949-ben Görgey mellett szolgáló tábori főpap, majd bujdosó által az emigrációs éveit írt memoirjának angol nyelvű fordítása [5]. Az eredeti kéziratnak, mely Óvári feltételezése szerint magyar vagy francia nyelven íródott, nyoma veszett [5: 10]. Bár az angol olvasó kevés referenciális pontot találhatott a szövegben, az emigrációban élő magyar közösség az álneveket is könnyen beazonosíthatta.

A szöveg megjelenésének és Magyarországra kerülésének körülményeire egyelőre csak feltételezések lehetnek. Óvári feltételezésében a szöveg minden bizonnyal az angliai emigrációban élő rokonhoz, Mednyánszky Sándorhoz (1816–1875) kerülhetett, kinek felesége, az angol írónő, Anne Birkbeck (1818–1867) rendezhette sajtó alá [5: 9]. Neve alatt ezt megelőzően is megjelent már több, férje által diktált könyv, például *The Golden Age of Hungary* (1852.) vagy a *Rural and Historical Gleanings from Eastern Europe* (1852-53). Cézár Szumrák Ernővel való személyes kapcsolatáról a szöveg nem tesz említést, Óvári szerint a későbbi könyvkiadással is foglalkozó Szumrák töröltethette nevét, találkozásuk, ismertségük mégis valószínű, a '49-es események során vagy Ausztráliában, hiszen mindketten egyidőben, a Victoria állambeli Ballarat mellett foglalkoztak aranyásással, Rónay Jácint naplótöredékére hivatkozva Óvári-Avary azt állította, hogy Szumrák Ernő az Ausztráliából Európába hajózó Mednyánszky és Prihoda János útítársa is kellett, hogy legyen [5: 9].

3. Szerzői intenció és emlékezet

A művelt, rendkívül érzékeny és szenvedélyes, az események összefüggéseinek és szellemi, lelki változásainak szokatlanul revelatív leírását adó szerző hatása alól Óvári sem tudta kivonni magát és a mű fordításával beteljesíteni szándékozott az emigráns író kívánságát: „Hadd szólaljon meg hamvaimból e hang, hogy valami emlékem maradjon nemzetemnek!” [5: 17]. A saját emlék, mint kollektív jelentőségű emlék jelenik meg, a múlt, egy elvesztegetett élet továbbmentésének egyfajta kísérlete a mindenkoriban jelenbe. A kívánság mégsem valósulhatott meg maradéktalanul, hiszen a befogadást több körülmény, illetve a múltbeli tapasztalat átélésének időbeli távolsága is nehezítik. A szöveg keletkezésének célja az emlékezés egy másik aspektusa is: „hogy multam néhány komoly és derült eseményét mindig hűen visszaidézhessem emlékezetembe” [5: 203]. Továbbá a számvetés, az átélt tapasztalatok és élmények közötti koherencia, ezáltal a személyes történet, múlt megteremtése. A szerző saját gondolatainak, érzelmeinek analizálása során az olvasó előtt bontakozik ki saját látásmódja és hite, erre utal az irat következő mondata is: „Forradalmunk és háborunk eseményeit már az idő távlatában láttam” [5: 54]. Kossuthtal kapcsolatban a következőt írja: „E rendkívüli férfiúról időről-időre módosult a véleményem. Eleinte vakon bámultam, majd ellenszenves lett előttem, végre újra és megokoltan csodáltam” [5: 54]. Politikai látásmódjának alakulása is jól nyomon követhető: „Hazafias érzésem kitágult és filantrop lettem. a demokrácia szolgálatára szántam magam, arisztokrata is maradtam. Nem óhajtom a nemeseket a műveletlen tömegbe rántani, hanem a nagy tömeget hozzájuk felemelni” [5: 51]. Az emlékiró hite, pontosabban hitetlensége a megpróbáltatások során

végül egyfajta saját hitté formálódik: „Nem az őseimtől átöröklött és az iskolában rámtanított hit volt ez, hanem valami belső látás, mellyel a természet nagy erőinek teremtőjét és igazgatóját megpillantottam a mindenségben. Az atheizmus csak városi emberek eszejárásának szüleménye. Nem éltek hosszabb ideig a természetben” [5: 142]. A mindig hűen való felidézés lehetetlen vállalkozás, az idővel való változás és a kiküszöbölhetetlen felejtés folyamata miatt, melyre például a „Nehéz lenne visszaidézni..., bár fel tudnám idézni...” [5] kezdetű mondatok utalnak. Ide tartoznak az Óvári által kimutatott időpont vagy helyszínbeli tévedések is (júl. 22. helyett júl. 2. szerepel dátumként vagy gyár a lőszerraktár helyett) [5]. „Mindennek tükrében betűzgettem a jövőt” [5: 142]. A múlttal való foglalkozás tehát nemcsak annak jobb megértésére, de a jelen értékelésére, sőt a jövő feltárására is szolgál. Szüntelenül a hazatérés politikai és társadalmi lehetőségeit latolgatja a szerző. Ennek, valamint az emigrációs mozgalmak reményének, mely szerint a nemzetközi helyzet úgy fordulhat, hogy azt egy újabb forradalom kibontakoztatására és ez esetben annak győzelemre vitelére használhassák fel, lehetősége mindjobban csökken. Mednyánszky távollétében szimbolikusan végrehajtották rajta a kötél általi halált: nevét bitófára szegezték. Így már nemcsak területi számkivetettséggel, de az identitás felszámolásával is számolnunk kell. Már nemcsak a múlt, de jelen és a jövő is értelmét veszti, megsemmisül az életben tartó emigrációs illúzió, hogy a számkivetett anyaországa határain kívül is szolgálhatja hazáját és harcolhat még a jövőben érte. Nemcsak a haza, de a magánélet relációjában is a lehetőségek, tervek és létfeltételek fokozatos megghiúsulásával kell szembenéznie Cézárnak. A családi örökség nem kiadható, a házassági terv így lehetetlenné válik, az ausztráliai rablótámadásban a bal kar elvesztésével pedig a házasság és harc utolsó reménye is felszámolódik.

A teljes reménytelenségben az írás, mint a traumatikus életesemények feldolgozásának módja is artikulálódik: „Levertségemben vigaszt keresek az írásban” [5: 206].

Levertség, melankólia hatja át a teljes szöveget, melynek fő oka a „fizikai tér és az ember között a nemzeti kontextusban teremtett kapcsolat megszűnése. Területi lokalizáltság hiányában ugyanis az illető szükségképpen hazátlan, más szóval idegen, a közösségnélküliek közösségének tagja” [6]. Sárközi György szerint ennek a létélménynek a pszichológiai mélységig való feltárása jelenti az emlékirat fő értékét. Annál is inkább kifogásolandó, hogy a mantraszerű ismétlődésű mondatokat Óvári-Avary Károly fordításában sokszor elhagyta, holott például a „Bujdosó, miért lettem bujdosó?” a traumatikus élmény állandó visszatérését, feloldásának lehetetlenségét jeleníti meg, egyben kulcsot jelent a szerző tetteinek megértéséhez is. „Aki nem képes szembenézni múltjával, az arra van ítélve, hogy örökké megismételje” [6: 276]. Így ismétli meg Mednyánszky Cézár a papság hivatásába való beletörődés hibás választását életének későbbi fordulópontjain is.

4. Az angliai recepció egy példája

A célközönséget elsősorban a bujdosó társak, a rokonok, végső soron pedig az egész magyar nemzet is jelenti. Az angol nyelvű megjelenés sajátos helyzetet teremt. A szöveg egyfelől bővelkedik magyar specifikumokban, melyek fordítására kísérletet sem tesz a fordító, ilyen például a *csárdás* vagy a *hussar*. Az emigráns lét mikéntje, a francia közélet külföldi szemmel láttatása, a párizsi decemberi államcsíny leírása, az ausztráliai aranyásás akkori láza, az oda-és visszaút során a fél világon való átkelés, pl. Dél-Afrika, Tahiti vagy Panama bemutatása mind-mind szubjektív adatokkal más országok történelmét is gazdagíthatják. Ám, mint a kiadó utószavából is kiderül, a nemzeti trauma utáni emigráció sajátos léthelyzete, az ezzel járó lelki felörlődés, valamint a papság kötelékéből való kibújás és ebben a végletekig történő meghasonlás szövegbeli megnyilvánulásai már a korabeli angol publikációnál is magyarázatra szorultak [7]. A szerző védelmére a túl szigorú, elmarasztaló megítélés ellen a körülmények erón felüli, szerencsétlen összejátszását, a kérdést, vajon elgondolkodtak-e azon korábban,

milyen is egy emigráns élete, végezetül pedig az „az dobja rá az első követ, aki nem vétkezett” bibliai idézetet hozza fel [7]. Egy 1858-ból való angliai kritika [8] annak példája, hogy az utószó hatástalan maradt. A recenzió a memoirszerző értelmetlen szenvedéseit önző, gyenge karakterének tudja be. Érthetetlen számára a Párizsban tartózkodó emigránsok otthoni támogatásból való élvezethajhászó életmódja. Eredeti gondolatot keveset fedez fel benne, bár a francia vidéki életre vonatkozó meglátásait igaznak tartja. A személynevek megfejtésének és mindennemű jegyzetapparátus hiányában a recenzió gondban van a szöveg műfaját tekintve. Hiába a történet igaz voltának hangsúlyozása az előszóban, a szerző nevének elhagyása miatt fikciós önéletírásnak, regénynek tudja csak elfogadni, annyira valószínűtlennek tűnnek fel előtte az egyes kalandos életesemények [7], mellyel a XIX. századi gondolkodó újabb, nagyon is modern szemponttal gazdagíthatja az emlékirat további elemzési lehetőségeit, hiszen az önéletírás, a történetíráshoz hasonlóan „konstruálja, nem pedig rekonstruálja a múlt referált valóságát” [9]. A memoir irodalmiságát erősíti érzékletes és kifejező nyelvezete is: „Hajónk a széltől feszített vitorla-szárnyaival tovasiklott, mint egy magányos hattyú egy kastély melletti tón” [5: 206].

5. Önéletírás, emlékirat, napló – a műfaji besorolás problematikája

A szöveg műfaji besorolása valóban nem problémamentes, még akkor sem, ha a magyar olvasó számára más források által is igazolt a történet hitelessége. Le Jeune-i értelemben, az önéletírói paktumot figyelembe véve önéletírás, ugyanakkor az emlékirat és a napló jellegzetességei is megfigyelhetők benne, hiszen elemzése kettős: a történelmi és lelki események feltárása egyaránt megtalálható benne, bár több helyen figyelmezteti magát az író: elkalandozott, saját, belső életének leírása lenne elsősorban a cél. Különösen érdekes az a pont, ahol a múltbeli eseményszálak összeérnek a jelennel, ahonnan mintegy napló folytatódik tovább az írás. A befejezés viszont ismét egy önéletrajz kereteit vázolja fel; vége, az öngyilkosság révén az írás és az élet egyidejű lezárását is jelenti, egyben a bujdosói lét felszámolásának számára egyetlen módját, mely utolsó mondatában nyer kifejezést: „Nem vagyok többé bujdosó” [5:232]. A szöveg akár kordokumentumként is működhet, a szerző Görgey közvetlen közelében való megfigyelései, a kápolnai csata részletei, valamint az emigráció éveinek hiteles és többször forrásértékű bemutatása révén. Sárközi György emlékiratról szóló elemzésében is keverednek a műfaji besorolás szavai, végül az emlékirat, memoir kategóriánál állapodik meg [10]. Találó Óvári-Avary címadása, az emlékezések és vallomások, mely akár, mint műfaji besorolás is működhetne, mivel jól kifejezi a szöveg határköziségét.

6. A fordítás fordítása

Sajátos szöveghelyzettel találja szemben magát Mednyánszky emlékiratainak olvasója, hiszen magyar nyelven a fordítás fordításával találkozhat csupán. A kézirat ismeretének hiányában, mint egy kirakós játék, az olvasó megpróbálhatja helyére illeszteni, kitölteni a hiányos neveket, helyszíneket, egyéb referenciapontokat, melyeket Óvári lapalji jegyzeteivel ellenőrizhet. Óvári rendkívül alapos munkát végzett a jegyzetek terén, számos hiteles forrást, levelet, jelentést, naplót dolgozott fel. Ezek értelmezése során az olvasó mintegy saját bőrén is tapasztalhatja az időbeli távolság hatását, hogy a múlt tapasztalata mennyire eltér a jelenbeli olvasóétól, mely már nem ismerőségével, hanem egyre inkább idegenségével hat a megismerőre [6]. Az angol szöveg birtokában a magyar fordítás önkényességére, a Lejeune-i önéletírói paktumot [12] megszegő hibáira is találni egy-két elrettentő példát. Az angol fordításból Óvári talált ugyan még egy példányt a British Museum könyvtárában, de az 1970-ben a témával újra foglalkozó Kőháti Zsolt és Belia György számára már nem volt elérhető

sem a Szumrák jegyzeteivel ellátott, sem pedig a British Museumban Óvári által fellelt angol nyelvű szöveg, így angol könyvtárak valamelyikében lappangó kötetekről írnak [4]. Ezért is tartozom hálával az amerikai digitalizációs szokásnak és az Illionisi Egyetem könyvtárának, hogy hozzáférhetővé tették az angol szöveget, így magam is megbizonyosodhattam Sárközi György 1930-ban, a Nyugatban publikált, Óvári-Avary Károly fordítására vonatkozó kifogásainak jogosságáról. A fordítás oldalakat és bekezdéseket hagy el, valóban tompítja a közlések gyakran határokat feszegető éleit. A papság intézményében állandóan csalódó és abban meghasonló pap ostorozó megjegyzéseit rendre említés nélkül hagyja. Ahogy azt Sárközi is kiemeli, Mednyánszky a papi szemináriumban való méregivásának felkavaró részleteit a fordított változatban a következő mondat palástolja: „Néhány hónappal pappá szentelésem előtt gyomormérgezés miatt beteg lettem [5].” A francia papság működéséről szerzett tapasztalatai is erős cenzúrán estek át. Ugyanígy Schmidegg Kálmán barátjának álláspontja is teljesen más fényben tűnik fel Óvári fordításában: „Kálmán vallási világnézete az egyszerű istenhit volt” [5] Az angol kiadásban a következő olvasható: „Általában véve utálta a papságot, mint egy olyan intézményt, mely ellentétben áll gondolkodásmódjával” [7]. Szenvedélyes megnyilatkozásai Sárközi szavával élve „lehűlnék” [10], Óvári szövege rózsákról beszél [5], mikor az angol változat örült, kétségbeesett szerelemről [7]. A cigány szó is rendre törlésre kerül, holott a szabadságharc táborának és életmódjának leírásában gyakran szerepel. Az Óvári-szöveg a postáskisasszony erős parfümillatát említi [5], mely az angol szövegben fokhagymaszag [7]. Több helyütt levélformát használ Óvári, mintegy rekonstruálva azt, lábjegyzetben azt a benyomást keltve, hogy a levél valóban közlésre került az eredetibb szövegben, ugyanakkor ott csak az elbeszélés révén, szövegbe ágyazva, függő beszédben találkozunk vele. A fordító egyes szám első személyű, Mednyánszky nevében írt magyarázatai dőlt betűtípussal szedve jelölt ugyan, mégis groteszk hatást kelt. Ami véleményem szerint még nagyobb kárt okoz, az az, hogy a bekezdések, tartalmi elemek más sorrendben való szerepeltetése megbontja az emlékezői tudat sajátos mintázatát. Egyetértek Sárközivel abban is, hogy Óvári gördülékenyebbé akarja tenni a szöveget, az olvasó számára befogadhatóbbá, így az intelligens, sokszor hosszú futású, esztétikai élményt is nyújtó mondatok felbomlanak és lerövidülnek, szakadozottabbá válnak. Sárközi kissé talán túlzó kritikájában: „Az elevenségüktől megfosztott, vánnyadt szobatudós-mondatok mögött fáradtságosan kell keresnünk a szenvedélyes, érzésektől fűtött író” [10].

7. Mednyánszky Cézár *Emlékezései* és a történelmi regény

A fordítónak nem lehet feladata a nyersszöveg feltételezett olvasói befogadás felől értelmezett „javítása” [10]. Ez, ahogy arra Óvári is ráértett Sárközi *Mint oldott kéve* című regényéről írt válaszrecenziójában, a történelmi regény hatásköre [11]. Óvári visszavág a szerzői jogok terén azzal, hogy Sárközi sehol sem jelölte, művének mi volt az alapja, így az olvasó azt hiheti, hogy az általa kevéssé ismert történelmi szereplő Sárközi kutatói munkájának eredménye. Bár maga is hozzáfűzi, a történelmi regény műfajában ez nem kötelező formai elem. Hogy Sárközi, az elsősorban lírikus, miért keveredik a történelem és a regény terepére, arra közéleti munkája, illetve egy interjúja ad választ: „Úgy látszik az érdeklődésem olyan korok felé fordul, amelyekben egy nagy változás kísérlete történik. Nincs bennem végletes történelmi pesszimizmus, a magyar történelem tragédiájának mégis azt látom, hogy minden változás kísérlete elbukott. Nyilván azért nyúlok az ilyen korok felé, mert egy változtató ösztön van bennem is. A *Mint Oldott Kéve*, amely a szabadságharc regénye ebből az ösztönből készült, a változás kísérletét akarom bemutatni, de a téma arra kényszerített, hogy az emigrációban való széthullást ugyanígy bemutassam” [13]. Sárközi György első regényéhez könyvtárnyi irodalmat halmozott fel és éveken át dolgozott a témán. Először Görgey alakja foglalkoztatta

a Görgey-Kossuth irodalmi vita kapcsán, melybe ő is bekapcsolódott *Görgey Prágában* c. kétrészes írásával, melyet a Nyugatban publikált 1930-ban.

Regénye első felében Mednyánszky Cézár csupán egy a szereplők között, bár a szabadságharc főként azon epizódjai kerülnek kiemelésre, melyhez valami módon Görgey és Mednyánszky is köthető. A menekülés után viszont Cézár kerül a középpontba, bemutatva ezzel az emigráns lét viszontagságait, melyhez az emlékirat szolgált fő forrásként. Szinte az összes, Óvári által elhagyott részt szerepelteti regényében Sárközi, így több esetben a fikció Cézára hitelesebben hat, mint az Óvári-fordítás egy-egy megoldásában. Hatalmas anyagrészt ölel fel a mű és rengeteg, sokszor költött szereplőt is. A regény kötőanyaga így nem lett elég erős, epizodikussá, filmszerűvé vált. Hogy a történetet még izgalmasabbá, feszültebbé tegye írója, mint későbbi drámájában is, a szerelem témaköréhez nyúlt, mellyel többször is megváltoztatta az angol szövegbeli és kikutatható ténybeli változatot, mely a szereplők motivációi szempontjából sokszor kevésbé szerencsés. Ezt kifogásolja Óvári-Avary is recenziójában: „Bár a történelmi regényíró egyben-másban eltérhet a hiteles valóságtól, ott mindenesetre kár eltérnie, ahol a valóság költőibb és igazabb az ő leleményénél” [11]. Halász Gábor számára is „a képzelettel van baj a regényben”, melyet az újszerűség hiányában, az ismert részletekhez való ragaszkodásban ér leginkább tetten [14]. Ugyanakkor szóhasználatában és költői képeiben számos újszerű megoldást tartalmaz a szöveg. Halász Gábor a „szabadságharc bonyodalmaiban elmerült egyéni sorsok” ábrázolását találja a regény fő erősségének, mellyel Kelemen János is egyetért, kiemelve Görgeyt, mint a mű legjobban megrajzolt alakját [15].

A politikai nézetek átadását fikcióból építkező epizódok biztosítják, például Mednyánszky és a tanító úr közötti párbeszédben a nemzetiségekre vonatkozóan. Óvári szerint kevésbé felelnek meg a történelmi ténynek Teleki László és Kossuth területi autonómiára vonatkozó nézetei, illetve sokszor Mednyánszky emlékezéseivel ellentétes módon, sokkal pozitívabb fényben láttatja Görgeyt [11]. Bár mindvégig csodálja a hadvezért, mégis beszüremkedik ebbe valami rossz előérzet, kétségbevonás, meg nem értés. Mednyánszky többször nevezi őt démonnak és Világos után, bár nem egyedül őt teszi felelőssé a történetekért, mégis Káinként említi meg. Sárközi igyekszik a történelmi regények egyik csapdáját, a hősök misztifikációját elkerülni, így sokszor hétköznapi helyzetekben ábrázolja szereplőit, melynek nyelvi megoldásai például: «kövér Rézinéni», «a sivalkodó tót lányok ringó faráról» [16] stb., melyeket Óvári felháborodással utasít el, az erotikus megnyilatkozásokat pedig egyáltalán nem is idézi, csak a szöveghellyel jelzi [11].

A konzervatív olvasók a tartalomban találtak kivetnivalót, a modernség hívei számára a forma találtatott túlhaladottnak, a nagyközönség pedig a hős tragikus sorsfordulatait kifogásolta.

8. Befejezés

Az eredeti kézirat elkallódása ellenére, a fordítás fordításaként kalandos úton végül célközönségéhez jutó szöveg izgalmas irodalmi kérdések sorát veti fel: a műfaji besorolás, a realitás-fikció, emlékezet és trauma, fordítás és etika határainak problematikáját. Végül pedig a történelmi regény és forrásszöveg kapcsolatát, mely ritka példája történelmi alak és szerző egymásra találásának. A *Mint oldott kéve* elemzése gyakran jutnak a megállapításra, miszerint a memoir írójának dilemmái a történelmi regény szerzőjének dilemmái is.

„a valóság romantikus Mednyánszky Cézárából az ember lett, akinek lelki szerkezetét föltárni önmagunk megismerésének kínzó munkájával egyenlő. „Ki vagy, Mit akarsz? Melyik az igazi arcod? Ezért a megfejthetetlen arcért küzdenek az íróval együtt a szereplők és az olvasók [17]. Óvári és Sárközi tolmácsolása és tovább mentése után, Hermann Róberttel együtt úgy gondolom, itt lenne az ideje, hogy Mednyánszky Cézár *Emlékezései és vallomásai az emigrációból* szöveghű fordításban juthasson el közönségéhez.

Irodalomjegyzék

- [1] Tompa M.: *A gólyához*. In Sárközi Gy, *Mint oldott kéve*. Budapest: Helikon. 2007. pp. 7
- [2] Hermann R.: *Negyvennyolcas történetünk mai állása*. Budapest: Magyar Napló FOKUSZ Egyesület. 2011.
- [3] Mednyánszky, M.: *Könyvek a Mednyánszkyakról Mednyánszkyaktól*. 2013. Letöltve 2017. 03.31-én, a Mednyánszky weboldalról: <http://mednyanszky.uw.hu/mkcez002.htm>
- [4] Kőhádi, Zs.: *Sárközi György*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1971.
- [5] Dr. Óvári-Avary K. (ford.): *Báró Mednyánszky Cézár emlékezései és vallomásai az emigrációból*. Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet RT Kiadása, 1930.
- [6] Gyáni G.: *Az elveszithető múlt*. Budapest: Nyitott Könyvműhely. 2010. pp 240
- [7] *The Confessions of a Catholic Priest*. London: John Chapman, King William Street, Strand. 1858. pp 310-320
- [8] *The Confessions of a Catholic Priest*. In The Spectator Archive, 1858, July 3. 30-31.
- [9] Bartha Á.: *Az elveszithető múlt nyomában: Gyáni Gábor: Az elveszithető múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem*. In Korall, 44, 2011. 194-200.
- [10] Sárközi Gy.: *Báró Mednyánszky Cézár emlékezései és vallomásai az emigrációból*. In Nyugat, Irodalmi Figyelő, 6, 1930.
- [11] Óvári-Avary K.: *Mednyánszky Cézár életregénye. Sárközi György: Mint oldott kéve. Történelmi regény. I—III. k. Pantheon*. In Budapesti szemle (1873-1944), 60, 227, 661, 1932. pp 379-384
- [12] Zombory M.: Philippe Lejeune: *Önéletírás, élettörténet, napló*. Válogatott tanulmányok. In Buksz, 16, 3, 2004. pp 265-268
- [13] Gál I.: *Bartóktól Radnótiig*. Budapest: Magvető Kiadó. 1973. pp 198-204
- [14] Halász G.: *Mint oldott kéve*. In Magyar Szemle, 14, 4, 1932. pp 365-367
- [15] Kelemen J.: *Az enyészet regénye*. In Élet és Irodalom, 36, 1970. szept.5., pp 10
- [16] Sárközi Gy.: *Mint oldott kéve*. Budapest: Helikon. 2007.

Lektorálta: Jakóné dr. Gácsi Mária, docens, Miskolci egyetem

A „BOLYONGÓ” SZUBJEKTUM ASBÓTH JÁNOS REGÉNYÉBEN ÉS ÚTIRAJZÁBAN

Ujvári Nóra

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola, PhD hallgató,
n.ujvari.elte@gmail.com

Absztrakt

Az utazás az irodalmak leggyakoribb, korszakokon átívelő és sokat tárgyalt motívumai közé tartozik. Az utazás maga térbeli helyváltoztatást jelent, ugyanakkor a „vándorló” vagy „kószáló” szubjektum szintén módosuláson megy keresztül. Az utazó tehát, olyan mozgékony öndefinícióra válik képessé, amelyre az új tértapasztalat, a helyváltoztatással megnyíló diszkurzív távlat nyújt lehetőséget. Az utazás az ember önmagáról és világáról alkotott képének kulturálisan igen fontos újraértelmezését segíti elő, így válik az én megalkotásának időbeli és térbeli közegévé.

Az utazási elbeszélés műfajilag két nagy csoportra osztható: a szépirodalom fiktív „utaztató” narratíváira, valamint a szorosabban vett útleírásokra, ezért kerülhet tárgyalásra Asbóth János szorosan összekapcsolódó két műve: az *Álmok álmodója*, és az *Egy bolyongó tárcájából*.

Az *Álmok álmodója* főhőse, Darvady Zoltán önmagát „otthonra elhagyott bolyongó”-ként definiálja, mely személyiségtípusra a szerző jelképes névadásával is utal. Darvady nem képes idomulni a számára ismert világhoz, ugyanakkor megváltoztatni sem tudja azt. A fennálló világban érzett otthontalanság érzetét utazással enyhíti. A bolyongás nála életforma, önként vállalt emigráció.

Asbóth János önéletrajzi ihletettséggel írt regénye részét képezi a magyar utazási irodalomnak. A utazás motívuma mellett a főhőst, mint utazó típust vizsgálom, aminek felvázolásához felhasználom a szerző korábban írt útirajzát. A bolyongó típus már megjelenik Asbóth (saját) külföldi utazását dokumentáló irodalmi útirajzában is. Tanulmányomban a fent említett két művének, Asbóth János regényének és útirajzában kapcsolatát vizsgálom. A bolyongó utazót, mint típust veszem górcső alá.

Kulcsszavak: Asbóth János, *Álmok álmodója*, *Egy bolyongó tárcájából*, utazási irodalom, bolyongó

1. Adalékok

Az utazásokról szóló beszámolók a XIX. század elején főként tudományos, földrajzi és vallásos indíttatásúak voltak. Az írók, akik sokszor maguk is utaztak, utazók voltak, történeteken keresztül írtak le kulturális jelentőségű helyszíneket, eseményeket, megállapításokat, ugyanakkor „tesznek azokon túlmutató morális, ideológiai, sőt kozmológiai tartalmú állításokat” [1]. Az irodalmi vonal erősödését jelzi, hogy a XIX. században az utazás mint motívum számos szépirodalmi műben megjelenik. Az utazók sokszor rögzítik az útjuk során őket ért benyomásait, ebből jönnek létre különböző költemények az utazásokról, általában az utazás közben íródott naplók, a visszatértek önéletrajza, utazások ihlette regények, és arról szóló versek. Az utazás az ember önmagáról és világáról alkotott képének kulturálisan igen fontos újraértelmezését segíti elő, és így válik az én megalkotásának sajátosan időbeli és térbeli közegévé.

Asbóth János regénye az *Álmok álmodója* 1877-ben jelent meg először [2]. Egyik fő szervező elve az utazás. Az önéletrajzi ihletettséggel írt regény előzményének tekinthető, a szerző által – a regény megszületéséhez viszonyítva, – tíz évvel korábban megtett utazása, melyet az *Egy bolyongó tárcájából* [3] című úti beszámolójában rögzített. A szakirodalom hangsúlyozza,

hogy Asbóth regényének elemzésekor érdemes kapcsolatot keresni – nemcsak a szerző életrajzával [4], hanem – korábbi írásaival [5], s így életműve felől közelíteni művéhez [6]. A szerző útirajza 1866-ban jelent meg. Ebben németországi és svájci utazásának emlékeit rögzíti. „Az *Egy bolyongó tárcájából* a később szótlanságáról, hallgatagságáról híressé lett Asbóthnak azért is figyelembe veendő műve, mert [...] az asszociációk által felelevenített emlékezések apró zárványként őriztek meg néhány valós mozzanatot, továbbá nem fikciós áttétellel, hanem vállalt szerzői személyességgel írt meg később Darvady fiktív figurájának kölcsönzött eszméket, véleményeket, eseményeket.” [4, 279] Asbóth regényének főhőse, Darvady Zoltán is – a mérnöki pálya elsajátítása végett – külföldi tanulmányútra vállalkozott. Ennek az *Álmok álmodójában* megemlítt, ugyanakkor ki nem fejtett utazásnak a kitöltésére érdemes felhasználni a szerző úti élményeit taglaló írását. Darvady visszaemlékezésében kijelenti, hogy „Külföldre mentem.” [2, 44], majd alig pár sorral lejjebb már az ott szerzett észrevételeinek hatásáról olvashatunk, amely tudását hazatérte után, azaz évekkel később hasznosította, ahogyan maga Asbóth is [7]. A regényben – a szerző alteregójaként is jellemzett – Darvady így emlékszik vissza erre az időszakra: „midőn visszatértem, akkor láttam, mennyit tanultam egészen észrevétlenül, s mennyit nyertem, kivált bizonyos elfogulatlanságban azáltal, hogy egészen ellentétes viszonyok közt éltem” [2, 44]. Egyértelműen kijelenthető, hogy kapcsolat van a szerző úti beszámolójában megörökített utazása és művében a főhősének utazása/utazásai között. Asbóth regényének megírása táján [8] „külföldre, Itáliába utazott, s megírta [...] első és egyetlen regényét, szépirodalmi művét, az *Álmok álmodóját* 1876-ban, és 1878-ban a már neves Athenaeum kiadónál jelentette meg” [7, 31].

Míg az író egy a valóságban is megtett utazás emlékeit örökíti meg úti beszámolójában (*Egy bolyongó tárcájából*); addig főhőse egy elképzelt, ugyanakkor önéletrajzi adatokkal bizonyítható, valóságos utazás emlékképeit rögzíti az *Álmok álmodójában*. Ezáltal a főhős, Darvady utazásainak alapját a szerző saját úti élményeinek rögzítése, azokra való visszaemlékezése adja. „Az útleírásokhoz olyan műfaji paktum szokott társulni, amely realista olvasást ír elő, mégis, narratológiai szempontból olyan visszatekintő én-elbeszélésforma ez, amely leginkább az önéletrajzra hasonlít, s az elbeszélés tárgya mellett figyelmünket erősen ráirányítja az elbeszélőre is; sőt néha az útleírás igazi tárgya maga az elbeszélő.” [9]

Az utazási irodalom, s annak tárgykörébe tartozó *irodalmi útirajzok* nehezen behatárolhatóak. Az útirajz – ami néprajzi, földrajzi jelentőségű írásokból, valamint múzeumi és művészi nevezetességről szóló leírásokból állt – felkapott műfajnak számított már a XIX. század közepén, azonban ekkor még „értékben korántsem emelkedett annyit, mint számban” [10]. Az utazások és az úti beszámolók számának növekedését segítette, hogy a XIX. század közepén az érdeklődés „emelkedett” irántuk. Azonban az útleírásokat tartalmazó dokumentumok – főként levelek és naplók – szerzői közül „kevesen tudtak felülemelkedni a tiszta irodalmiságra” [10, 33]. Vagyis a XIX. századi útirajzok célzottan az irodalom felé mozdulnak el, ezáltal maga az irodalmi útirajz jellemzői is ettől a kortól kezdve behatárolhatónak látszanak, legalábbis a főbb tartalmi szempontokat tekintve. Nagy Ferenc értekezése – *Egy szó a hazabani utazásról* [11] – kiválóan prezentálja azokat az elemeket, amelyeket egy irodalmi céllal készült útirajznak szükséges tartalmaznia. Az egyediség és a kuriózum minden korban meghatározó szempontja az irodalmi útirajzokat tartalmazó írásoknak. Ehhez kapcsolódóan felmerül a kérdés, hogy miben ragadható meg a különbség útirajz és útirajz között? Szirák Péter tanulmánykötetében úgy kísérel meg erre választ adni, hogy elkülöníti a „praktikus” útirajzokat az irodalmi útirajzoktól, mely utóbbiak az utazók egyedi tapasztalatait közvetítik. Ahogyan írja: „a guidák és a 19. századtól a bedekkerek kanonizálták a kívánatos útvonalakat és a lehetséges látnivalókat, az irodalmi útirajzokban viszont épp az a figyelemreméltó, ami a legkevésbé hasznos, ami a legkevésbé kiszámítható” [12]. Vagyis az utazó saját érzelmeinek közvetítése, szubjektív tapasztalata teszi útleírását

egyedivé, ezáltal irodalmilag hangsúlyossá. Természetesen nehezen húzható határvonal a tárgyilagosságot szem előtt tartó „praktikus” és irodalmi útirajzok között, tekintettel arra, hogy a hagyományuk közös, ugyanakkor mindkét műfajnak más jellegzetességei, sajátosságai vannak, miközben gyakoriak az áthajlások is [13].

Asbóth „1864 őszétől egy tanévet Zürichben, majd egyet Németországban végzett. 1865 október végén Karlsruheban fejezte be *Az egy bolyongó tárcájából* [!] című kötetét, amely müncheni és svájci élményeiről adott számot, s melyben körvonalazódott később is jellegzetes módszere, akár a legkisebb, legjelentéktelenebbnek tűnő jelenségek, észrevételek által kiváltott reflexióknak is tágabb dimenzióba, egyetemesebb összefüggésrendszerbe helyezése, vizsgálata.” [4, 278] Útirajzában a szerző a tárgyilagos hangnemet felváltva reflexióinak utat enged, így joggal tekinthető írása irodalmi útirajznak. Regényének adalékul szolgálnak úti élményei, mint a korábban – a regény megírásához képest – megjelentett útirajza és megtett külföldi utazása. *Az Álmodók álmodója* a szerző saját úti élményeit reprezentálja, ezáltal irodalmi útirajza hangsúlyossá válik regényében.

2. „Szabadon, mint a madár”

Az Egy bolyongó tárcájából a szerző ausztriai, németországi és svájci utazását írja le. Az író önmagára alkalmazott definiálása, mely mint utazót jellemzi kísértetiesen hasonló (megegyezik?) az *Álmok álmodója* főhősének kezdeti lelkületét kifejező leírásokkal. „Szabadon, mint a madár..... össze-vissza, korlátok nélkül, nyugvás nélkül tévelyegni, bolygani; földgömbünk országain ide-oda cigányoskodni; örök változást egyetlenegyben, mindig újat a régiben; sehol se otthon, avagy inkább mindenütt otthon ..... mily élet volna ez!” [3, 19] Az itt jól jellemzett, a szerző részéről óhajtott utazással járó létmódot valósította meg regényének főhőse, Darvady Zoltán előéletében.

Asbóth bár útirajzában jól jellemzi egy *bolyongó* lélek bensőjét, ő maga nem válik természetszerűleg bolyongóvá, hiszen határozott céllal és elképzelésekkel utazik külföldre, tanulmányaival szoros összefüggésben [14]. A külföldi városokban tanúsított hozzáállásán, izgatottságán nem egy céltalan utazással együtt járó nyugtalan állapot látható, hiszen górcső alá veszi a városokat, melyekbe érkezik (persze ha ideje engedi [15]). Leírja, dokumentálja azoknak nevezetességeit saját véleményével, ott szerzett benyomásaival fűszerezve:

Linz: „De ha nem is szólok a városról, kárpoztulásul mégis akarok szólni más valami szépről. Minden eddig utazó, ha ide ért, megemlékezett a linzi nőkről. És miután külön lenni nem akarok, én sem mellőzhetem őket.” [3, 51]

München: „Isar-Athen – a német Athen, vagy épenséggel az ujkori Athen. Így nevezik a müncheniek imádott szülővárosukat és egészen el vannak ragadtatva, ha más is így nevezi. A régi Athent látni még nem volt szerencsém, és hiheőleg [!] nem is lesz. Azért igyekeztem ezt az ujkorit jól szemügyre venni, összehasonlítgatván mindent avval, mit valaha olvastam a classikus görög városról. Igyekeztem ez által arról szerezni magamnak lehetőleg teljes képet.” [3, 79]

Zürich: „Az utazók özöne viszi a polgárosodás posványát Svájcba, és a természet nyereségét a cultura bűneivel látjuk szövetkezni. Így származnak emberek, a kik gyermetegségükkel kacérkodnak, a kik nemzetségükkel, vérükkel kereskednek, minden természeti szépség előtt bódét emelnek, megfizettetvén nézését azokkal, kik nem a természet és a nem a polgárosodás emberei többé.” [3, 262]

Asbóth utazása során, mint író összehasonlít, és az előzetes olvasmányai által értékeli mindent, amit lát, míg a szó szoros értelemben vett utazó szétválaszt. Az előbbi szemléli az ismeretlen világot, az utóbbi a részévé akar válni, ahogyan Darvady Zoltán is.

Amikor az utazás még korlátok közé szorult a külföld elérhetősége, annak testközelségből való szemügyre vétele sem indulhatott meg. Ezt váltotta fel a vasút megjelenése. Az utazás

sebessége a gépi energia felhasználásával, (a gőzhajó és) a vasút megjelenésével lényegesen felgyorsul, ezzel arányosan pedig az utazási idő lerövidül: „A tér és az idő legyőzése: a korai 19. században ezzel a toposszal írják le, ahogy a vasút betör az addig korlátlanul uralkodó természetes térbe” [16]. Az új közlekedési eszköz által nyújtott szabadságérzetet Asbóth párhuzamba állítja az általa megtapasztalt, utazása során érzett szabadsággal: „Szabadon, mint a madár; vagy legalábbis – sebesen mint a madár. Mintha csak tündéerkertben volnál, úgy repül el a táj, táj után; mintha varázsálmot álmodnál ... liget, várrom, tó és folyam, bérc és völgy, kert és erdő – és szabadon tekinthetsz ki mindenfelé. A vidék, melynek unalmassága megöl ha kocsin döcögöd keresztül, még az is érdekessé lesz a gyors változatosság által. És kell-e sok képzelődő tehetség, hogy beleképzeljed magad a madár repülésébe?” [3, 30–31]

Asbóth útja során rögzíti benyomásait. „A test megnyílik a tapasztalásnak, rögzíti és elraktározza a zavaros, különmemű elemeket” [17], és mindezek a benyomások egészzé akkor állnak össze, mikor az író lejegyzí emlékeit, számba veszi a vele történt eseményeket, megalkotja irodalmi útirajzát. Ugyanakkor van, hogy amikor az utazó a jelen pillanatban megtapasztal valamit, még nem lesz számára teljes az élmény, csak később. Az emlékek rögzítésének módja sokféle lehet, s ezek közé tartozik – az útirajz megírása mellett – egy költemény megírása is. Asbóth regényének önéletrajzi ihletettsége nem kétséges [18]. A vasút jellemzése, annak szeretete megjelenik a szerző regényében is. Főhőse vonattal érkezik Velencébe. Darvady leginkább azért szereti „a mozdonyt, mert nem fáradó utazásával el tudja velem hitetni néha, hogy egyenesen kivisz ebből a világból” [2, 6].

Érdekes, hogy Asbóth főhőse elutasítja a modern világnak köszönhető kapitalista szemléletet, ugyanakkor a vasúti közlekedést magasztalja, mely újítás a szemléletmód változásra is hatással volt. Az utazási szokások átalakultak, a korábbi nehézkes közlekedést felváltotta a gyorsaság és egyszerűség. Ezáltal Asbóth és Darvady számára a vasúti közlekedés „érdemi előkészítője az új élményszerzésnek” [6, 127].

3. A bolyongó

Asbóth útirajzának első lapjain már találkozhatunk regényének főhősét is jellemző, a *bolyongó* személyiségjegyeinek felsorolásával, amely típus jól illeszkedik az utazók sorába. Darvady Zoltán utazó, aki önmagát úgy definiálja, mint „otthont lelni képtelen bolyongó” [2, 11]. A főhős neve már önmagában is jelentőségteljes, beszélő név. A szerző valószínűsíthetően a névadással a vándormadár életmódjára utal, mely nagy távolságokat képes megtenni pihenés nélkül. Ennek okán is párhuzamba állítható, mestere Kemény Zsigmond kisregényének: *A szív örvényeinek* főhősével Anselm-mel, akit Kemény regényében jellemvonásait tekintve albatroszhoz hasonlít [19].

A főhős a regény elején az olaszországi Velencébe érkezik több évi bolyongását követően, melyről csak utalásokból értesül az olvasó. Anyjának írt levelében, válaszul kéréseire, hogy hazatérjen, így jellemzi előéletét: „Arcomat óhajtod látni: kéreled, hogy végre-valahára hagyjam abba a bolygást, melyet évek óta folytatok nyugtalan és céltalan; kerülve hazát, anyát, múltat és jövőt; ez önkéntes számkivetést; melyből alig hatol hír nagy néha hozzád; [...] és én a szerencsétlen anya kérésére hajtani nem tudok, képtelen vagyok, lehetetlen.” [2, 18] Ebben az idézetben a *bolyongó* szubjektum (mely típust a szerző útirajzában kezdte felvázolni) legfontosabb jellemvonásai felfedezhetők. Egyrészt, hogy a „bolygással”, bolyongással együtt jár a céltalanság és a nyugtalanság, másrészt, hogy ez az életforma önként vállalt számkivetés, azaz magányos létmódja az utazásnak.

Darvady utazó, nem kíván szülőföldjén, Magyarországon élni, mint írja „képtelen vagyok, lehetetlen” [2, 18]. A főhős valóban önként vállalja számkivetését, amely tettére magyarázatul gyermekkori emlékei adnak választ. Az író többször is definiálja – helyenként visszatekintő – én-elbeszélőformában megírt hősének lelkiületét, megalkotva ezzel egy romantikus utazó

típust. Az önmagát *bolyongónak* tituláló Darvady erre a jelzőre rá is szolgál több évi utazásával, amiről azonban adattal nem rendelkezünk, a mű csupán utalásokat tesz előéletére. Velencébe érkezvén, így szól (önmagához): „nem akartam itten sem többet időzni, mint amennyit másutt szoktam, kergetve helyről helyre, tovább s tovább örökké” [2, 11]. Azaz, a regény kezdetekor Darvady már nem a szó szoros értelemben vett bolyongó utazó [20], aki céltalanul, és nyugtalanul utazik egyik helyről a másikra. Onnantól kezdve, hogy megérkezik Velencébe, személyisége elkezd formálódni.

A regény cselekményében Darvady Zoltán első külföldi útjára, melyre a neki szánt mérnöki pálya elsajátítása végett vállalkozott, a magyarországi szabadságharcot követően indul és feltehetően a kiegyezés idejére datálhatóan teszi meg útját, amikor „kiújult a remény” [2, 42] Magyarországon. Bolyongásának előtörténete, indítéka szépen nyomon követhető a regény második fejezetének lapjain gyermekkori visszaemlékezései által, mely a főhős általános, világra kiterjedő, az erkölcsi romlás meglétének megállapításával zárul. Darvady éles társadalomkritikájában kihangsúlyozza, hogy „a becsületet a haszonlelés, a hazafiságot a rideg önzés, a kitűnőség vágyát a kitüntetés szomja, a tekintély tiszteletét a hatalom előtt való hunyászkodás váltotta fel” [2, 64]. Ebből a világból vállal önként számkivetést, válik *bolyongóvá*.

Az utazások indítékainak tudatalatti hátterében mindig az önmegismerés, az utazó saját énjének feltérképezése áll. Hiszen egy idegen világban, mely felfedezésre vár, egyetlen és legközelebbi társa az utazónak saját maga lehet. Tehát amit az utazó magával visz az útra, s láthatatlan módon mindvégig útitársa marad, az valójában önmaga. Ezáltal az útleírás igazi tárgyává válik annak elbeszélője, az utazó. Eltávolodva az ismert világtól, az ismert kultúrától, az ismerős közegetől, az utazó tarsolyában nem marad semmi más, csak önmaga vélt vagy valós ismerete. „Külföldön soha senki nem idegen önmagának, hanem mindig legbensőségesebb társa, akihez legjobban ragaszkodik, tapad hozzá, akár az árnyékához.” [17, 71] Valamennyi utazás célja egybeesik az ember önismeretével.

Darvady akkor szűnik meg *bolyongó* lenni, mikor Velencébe érkezve, elutazásának időpontja fel sem merül benne. Első mondatai így hangzanak: „Te vagy Velence! Igen, ha még e világon helyem leltni tudnám, ha volna zug a földön, ahol csillapulni tudna a lét ellen lázongó kebel, üdülést várhatna meddő vágyak sóvár tüzében kiegészített szív: te vagy az.” [2, 5] Az olaszországi város úgy jelenik meg a regényben, mint a főhős lelkületének kivetülése: „Darvady Zoltán a tér-idő dimenziójába pillantva mintegy tükörbe tekint, és önnön hasonmására ismer rá. Az euforikus momentum énjét feltárulkozásra ösztönzi” [21]. A városba érkezvén Darvady számot vet önmagával, melyre az új idő- és tértapasztalat lehetőséget kínál. Velence, ami „múltjának nagy álmait alussza [...] és tündöklő emlékeitől szabadulni nem tud” [2, 10] a főhőst arra ösztönzi, hogy szakítson addigi életformájával, s ha átmenetileg is, de maradásra, szálláskeresésre bírja. Mint *bolyongó* érkezik a városba, ahol, mint mondja „olyan visszhangját találtam fel itt bensőmnem” [2, 11], mely maradásra ösztönzi [22].

A *bolyongó* életmód egyik jellemzőjét fokozatosan felváltja a művészeti közegben való feloldódás. A harmadik könyvben, mely a jelen idejű elbeszélés folytatása, a főhős kijelenti az II Redentore-hoz érve, hogy: „Itten béke van” [2, 67]. Ekkor felsejlik Darvady előtt egy másik életforma lehetősége is, mikor a csuklyás barátokat szemléli: „Szívemnek része lehetne e magasztos csendes egyháznak, e lemondó csendes férfiszívek békéjében!” [2, 71] Ez a gondolat azonban csak egy pillanatra fogalmazódik meg benne. Ahogyan – a regényhez hasonlítható műben, – *A szív örvényeiben* is Anselm figyelme a „holt vászonról az élet szépségei felé fordul” [23], úgy pillantja meg Darvady is Madonna-alakját egy elsikló gondolatban. A figyelmét felkeltő nő alakja hozzájárul ahhoz, hogy magányos életformáját feladva – cicerónéja (idegenvezetője) unszolására – részt vegyen a közeledő álarcosbálon, mint társasági eseményen. Ez már az átalakulás jele. A *bolyongó* szubjektum ugyanis

szándékosan nem keres kapcsolatot a külvilággal, ahogyan ezt ki is mondja maga a főhős: „beteg, ideges vagyok, s betegségem, hogy egyedül akarok élni” [2, 72].

A Mira művésznevet viselő hölgyről – akiben Madonna-alakját véli felfedezni Darvady – kiderül, hogy magyarországi ismerőse: Irma. „A *Harmadik és Negyedik könyvben* Irma és Darvady kapcsolatának szeszélyes örvényléséhez hasonló sodrással váltakoznak s változnak a szerelmi légyottok, a percnyi találkák színterei [kiemelés a szerzőtől]” [21, 49] a város közegén belül. Ennek a szerelmi viszonynak az értelmezésére a szakirodalom kimerítően vállalkozott [24], ami a főhős szempontjából a legfontosabb, hogy többé nincs egyedül, vagyis nem magányos. Mindaz tehát, ami bolyongásra készítette főhösünket lelkiületénél fogva, megszűnni látszik, s csak akkor ölt újra formát, mikor visszasüllyed magányosságába az Irmával való szerelmi kapcsolat – formálisan ki nem mondott – lezárásakor.

Darvady Irma elutazásának hírére „minden cél, minden terv nélkül” járja a velencei utcákat, ahol felismeri, hogy „nem tudtam többé megmaradni”, „nem tudtam helyemet találni” [2, 146]. Ismét útnak indul. „A szereplő külső térbeli mozgása tehát benső útkeresésként manifesztálódik a mű egészében. A bolyongás kompozíciós szinten egy emberi lélek vergődéseként, örökös zátonyra futásaként látszatra céltalan körbefutásnak ítélni lehet meg” [21, 48]. Ugyanakkor nagyon is célelvű, hiszen Darvady elsőként a művészet fenségében talál nyugalmat, majd szerelembe esve fontolgat egy másfajta életet, egy közös életet Irmával: „Mennyire másképp végezném akkor életemet” [2, 134], majd ezekben csalatkozva süllyed vissza (legbenső) kezdeti *bolyongó* énjéhez, s utazik a svájci határra. A természet fenségében, a magas svájci bérc szoroson ismét békére lel, feloldódik és számot vet addigi életével, levonja annak tanúságait: „Miért akarással háborítani a létnek békéjét? Megértettek természet: boldogság csak a békében, béke csak a lemondásban van” [2, 148].

A benső útkeresés állomásait jelzi, hogy a főhős önmaga számára folyamatosan békét keres. Elsőként Velence művészeti közegében talál rá az általa áhított nyugalomra, békére. Másodszor az Alpok fensége hat rá, ahol múltjára visszatekintvén a lemondásában véli felfedezni ismét az áhított békét. Szerelmének: Irmának végleges elengedéséhez hozzájárul anyjától kapott utolsó – a regényben egyetlen közölt – levele, melyben haldokló anyja fia hazatérését, s egyben addig életmódjának feladását kéri tőle: „Az én magzatom, akiben tovább élnék, mint hontalan *bujdosó* ebben az életben, nem tudja feltalálni a nyugalomnak tűzhelyét. Itt van a te honod, miért kergeted telhetetlen lelkiülettel a távollevőt, mérhetetlen álmokban hadd ábrándozzék az ifjú, aki még nem tud a tettehez, te férfi vagy, nyúlj a meglevőhöz, szeresd ami közel van, cselekedj ott, ahová sorsod állított, és szeretetben és tettben fel fogod lelteni, amit álmok mérhetetlensége meg nem adhat [kiemelés tőlem-UN].” [2, 169]

A *bujdosó* léthez kötődő szemlélet nem új keletű, Prohászka Lajos a magyar nép sajátjának mondja [25]. Darvady Zoltán regénybeli alakja közelebb áll a *bujdosó* magyar típushoz, amely „a szűkösségnek, a magába kuporodott szemlélésmódnak lelki kompenzációjához, az illúziókhoz” [25, 93–94] menekül; mint a *bolyongó*hoz. A főhősben a tétlenség érzete váltja ki az „önmagától-menekülést”, mely kesergésre készíti álmairól való lemondása felett. Darvady magasztos céljaival korába nem illeszkedő egyén [26]. Visszaemlékezésében tudósít arról, hogy több szerepkörben is kipróbálta magát utazásai előtt, mint költő, politikus, gazdálkodó. Azonban ezekben önmagát képtelen volt fellelni (önmegvalósításra alkalmatlannak bizonyultak), nyomasztotta a hazai légkör, melynek levegőjétől fuldokolt, ezért indult útnak. Szülőföldjétől távol, az ismeretlen világban „idegen földön, idegenek között” [2, 19] több illúziója maradhat. Mint kívülálló szemléli a világot, melynek részesévé akar válni. „Az *Egy bolyongó tárcájából*, de az *Álmok álmodója* elbeszélője is: a kimerített ismerettel szemben a nehezen kimeríthető ismeretlenhez fellebbez. Aki hosszan él valahol, óhatatlanul elégedetlenné válik környezetével; a *túl közeli* tartósan nyomasztó lehet.” [6, 126–127] Asbóth így fogalmaz útirajzában: „Távolról csak a világot, fényest és ragyogót látjuk. Ezek

messze hatnak. Lépünk közel s az árny nem fog hiányozni. Ezért szeretek én kószálni, bolygani. Mindenütt csak rövid ideig lenni. Persze azért mégis látom az árnyat mindenütt, de meghaladja mégis a fény. Ha tovább maradnék [otthon], az árnyak mindinkább nagyobbodnának. El tehát, el – tova – tova!” [3, 24]. A szerző útirajzában a *bolyongó* életformával járó, annak (pozitív) hozadékát indokolja. Ez ugyanakkor egybeesik jellemének feltérképezésével, és formálásával, önmagának a keresésével is. „Mindenütt rossz, de legrosszabb otthon. Ezt mondom én” [3, 22]. Ezt a kijelentést Asbóth teszi útja kezdetekor, ahogy főhőse is megfogalmazza hasonló gondolatait visszaemlékezésében: „ezen a földön nincsen számomra hely” [2, 63].

Az önkéntes számkivetéstől, a messzeségben való bujdosásból zökkenti ki Darvadyt anyjának levele. A haldokló asszony kérésére hozzásiet, céllal utazik el Velencéből. Hazaérkezvén ismerős közeg fogadja [27]. Anyja halálával szembesülvén, az előtte szent személy utolsó kérésének eleget tesz, és maradásra bírja a kötelesség eszméje. A főhős sikertelen próbálkozásainak köszönhetően, immár tudatosan választva „felhagy az önmegvalósítás individuális lehetőségeinek (a művészet kontemplatív szemlélete, szerelem) kutatásával, s az egyéni létén túlról származó legitimációs bázis megtartó erejét tapasztalja meg” [27, 73].

Ahogy maga a szerző, Asbóth is tudatában volt annak, hogy – definiált – bolyongásának állapota nem tartható fenn örökké: „Tudom én becsülni az otthont is. Majd csak kezdek el kopaszodni, öszülni, s jöjjön rám a podagra előzménye – szentül ígérem, hogy akkor én is megházasodom, hogy akkor én is philister leszek” [3, 24–25]; főhőse Darvady is szembesül – szembesíti, ahogy önmagát – azzal, hogy addigi életformája nem tartható fenn tovább. Darvady utazása lezárul. Hazaérkezvén új életcél talal, mondván: „az élet kötelesség” [2, 174] ezzel teljesíti anyja kérését, és az előtte szent személynek ígéretet tesz: „Anyám! [...] fiad azt akarja, hogy ha életedben nem, sírodon valósuljon reményed”, [2, 175] mely szent ígéretét maga Asbóth is megtette önmaga számára, és betartja/betartatja főhősével.

4. Lezárásként

Asbóth úti beszámolójában felvázolja a *bolyongó* utazó típusát, melyet azonban sem ő maga, sem regényének főhőse nem teljesít be. Az író által teremtett Darvady Zoltán alakja kezdetben valóban *bolyongó*, ugyanakkor ennek a létmódnak csupán utolsó szeletéről – a havas Alpokban tett utazást megelőző állapotról – olvashatunk. A főhős személyisége közelebb áll a *bujdosó* – magyar típusként jellemzett – egyénhez. Tetteivel ugyanis egy másfajta identitást képez meg, mint aminek eredetileg meg akarja magát feleltetni. A főhős már első alkalommal megérkezvén Velencébe elkezdi átalakulni (bolyongóból) valaki mássá.

Az évek során megtett utazás lezárásával kezdődik a regény, mikor a főhős Velencébe érkezik, ahol úgy véli, önmagára talal. Velence úgy tételeződik fel Darvady számára, mint önmegvalósításának új közege, ami szülőföldjén sikertelen vállalkozásnak bizonyult. Az itt elkezdődött átalakulási folyamatot ismét egy – immár céllal történő – utazás, a Daruvárra való hazaérkezés zárja le [28]. A főhős hazatérte után rátalál új életcéljára (és ezáltal önmagára), melyért érdemes élni, a kötelesség eszméjére, melyet sikerrel kíván megvalósítani hazai közegben.

Irodalomjegyzék

- [1] Clifford, James: Az etnográfia allegóriáiról. Budapest: Kijárat. 1999. p. 152.
- [2] Az alábbi kiadást használom: Asbóth János: *Álmok álmodója*. Budapest: Osiris. 2009. „Asbóth János regénye – bár 1878-as impresszummal jelent meg – már 1877 karácsonyára napvilágot látott: a Fővárosi Lapok december 25-én, a Pesti Napló december 27-én recenzeálta.” Szilágyi Márton: Utószó. In Uő. (szerk., utószó), *Régi magyar regények II.* Budapest: Unikornis. 1994 (A Magyar Próza Klasszikusai), XX. pp. 374–379, p. 374. Jelentőségét több mint fél évszázaddal később Németh G. Béla hangsúlyozza. Ennek nyomán a regény olvasottsága és szakirodalma a mai napig bővül, így foglalva el méltó helyét az irodalmi kánonban.
- [3] Asbóth János: *Egy bolyongó tárcájából*. Pest: Szerző sajátja. 1866.
- [4] Erről bővebben Kiczenko Judit írt, aki Asbóth János kapcsán egy „tárgyilagosabb” életrajz felvázolására vállalkozott, amely az *Álmok álmodója* szempontjából jelentőségteljes. Mint írja: „az áttekintésnek a törekvése minden olyan fellelt mozaikdarab megismertetése, amely valamilyen módon beapplikálódott, belefonódott a regény anyagába, vagy a műben felvetett kérdések valamelyikét gondolta, érlelte tovább. Elsősorban azért, hogy ezek adalékul szolgálhassanak a regény további értelmezéséhez.” Kiczenko Judit: Utószó: Asbóth Jánosról. In Uő. (kiad., vál., jegyz.), *Asbóth János válogatott művei*. Piliscsaba: PPKE BTK. 2002 (Kötelező Ritkaságok, 3). pp. 265–289, p. 274.
- [5] Lőrincz Anita legújabb (2016) monográfiájában keresi és bizonyítja a kapcsolatot Asbóth János szépirodalmi műve és esszéi, jellemképei között. Ld. Lőrincz Anita: *A klasszikus eszmény regénye*. Budapest: EditioPrinceps. 2016.
- [6] Mórocz Gábor „esszéisztikus-vallomásos regény”-nek nevezi az *Álmok álmodóját*, „s mint ilyet: paradox, szépirodalmi formában megjelenő »tanulmányként«, más, tematikai értelemben vele rokonságot mutató Asbóth-értekezések, meditációk mellé [állítja]”. Ld. Mórocz Gábor: *A bolyongás is „rendszer”*: Egzisztenciális problémák Asbóth János regényében és értekező prózájában. *Iris*. 2012/4. pp. 120–150, p. 121.
- [7] Ennek bizonyítéka szintén, hogy Asbóth János hazatérte után, külföldi tapasztalataiból inspirációt merítve megírta „vaskos elméleti könyvét” *A szabadság* címmel. Erről bővebben Németh G. Béla: *Ábránd, csalódás, sztoicizmus: Egy kétarcú regény két stílus határán*. In Uő.: *Kérdések és kétségek: Irodalomtörténeti tanulmányok*. Budapest: Balassi. 1995. pp. 29–41.
- [8] Asbóth János életrajzának – a teljesség igényére törekvő – adatolásakor Kiczenko Judit így ír a regény megírásának időpontja kapcsán: „Teljes bizonyosságunk nincs a regény keletkezésének időpontjáról, főként arról, hogy mikor kezdte írni [Asbóth]. Hogy 1872–75 között folyamatosan érlelhette, legalábbis a regény lehetséges zárlatainak variánsait, az *A fiatal irodalomból* című tanulmányában a *Délibábok hősről*, *Kálozdy Béláról* és a *Dicsőség bolondjáról* kifejtett nemzedéki látleletéről és konklúziójából feltételezhető.” In Kiczenko Judit: Utószó: Asbóth Jánosról: i. m. 4. jegyzetben. p. 283. Nem tesz említést az író Itáliai útjáról, ahogyan más fellelhető adatot sem találtam erre, az általam idézettek is leszámítva.
- [9] Takáts József: *Utazás egy utazás körül: Jókai turistaúton*. In Pusztai Bertalan (szerk.), *Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 2012. pp. 360–365, p. 360.
- [10] Bada Gyula: *Úti levelek az 1831–40. években* In Uő.: *Úti levelek a magyar irodalomban Mikestől Petőfiig*. Budapest: A szerző saját kiadása. 1935. p. 34.

- [11] Nagy Ferenc: Egy szó a' hazábani utazásról. Nemzeti Társalkodó. 1838/I. 6.sz., pp. 41–46, 8.sz. pp. 57–61, 9.sz. pp. 65–69.
- [12] Szirák Péter: Bevezetés. In Uő.: Ki említi megérkezést? A régi és a két világháború közötti irodalmi útirajzról. Budapest: Ráció. 2016. pp. 7–17, pp. 11–12.
- [13] A „praktikus” útirajzok hagyománya az útikönyvek előzményének tekinthető. Vagyis, míg megteremtődik egy sajátos irodalmi vonal, melyből az irodalmi útirajzok kerülnek ki, addig a tárgyilagos útirajzok jellemvonásai is fejlődnek, így válva elsősorban adatközlő, hasznos információkat tartalmazó útikönyvekké.
- [14] „Asbóth a Műegyetemen kezdte el egyetemi [mérnöki] tanulmányait, (...) 1864 őszétől egy tanévet Zürichben, majd egyet Karlsruhéban végzett.” Szilágyi Márton: Életrajzi jegyzet. In Uő. (kiad., jegyz.), Asbóth János: Álmodó. Budapest: Osiris. 2009. pp. 177–182, p. 178.
- [15] „Még két állomás és ott leszünk. Linzben egy óráig maradunk. Volna idő megismerkedni közelebből a várossal. Azt mondják igen szép, költői. De van-e szebb, költőibb valami egy éhes ember előtt – a jó ebédnél. És midőn a kettő között választanom kellett, mindazon tisztelet mellett, melylyel Linz irányában viseltetem, mégis inkább az ebédet választottam.” Asbóth János: Egy bolyongó tárcájából: i. m. 3. jegyzetben. p. 50.
- [16] Schivelbusch, Wolfgang, Laczházi Gyula (ford.): A vasúti utazás története: A tér és idő iparosodása a 19.században. Budapest: Napvilág. 2008. p. 18.
- [17] Onfray, Michel, Romhányi Török Gábor (ford.): Az utazás elmélete: A földrajz poétikája. Budapest: Orpheusz. 2011. p. 40.
- [18] Vö. Kiczenko Judit: Utószó: i. m. 4. jegyzetben, és Szilágyi Márton: Életrajzi jegyzet: i. m. 14. jegyzetben.
- [19] „A madár és az emberi habitus metaforikus megfeleltetése a narratív szövegben költői vízióvá teljesedik.” Erről bővebben ld.: Pozsvai Györgyi: Széljegyzetek az irodalomtörténeti folyamatokhoz. In Uő.: Visszanéző tükörben: Az Álmodó álmodója ezredvégi olvasata. Budapest: Argumentum. 1998. pp. 144–167, p. 157.
- [20] „Amikor az ifjú Darvady Zoltán leszáll a vonatról Velencében, azt állítja, hogy már túl van minden. Vagyis úgy tűnik, hogy Darvady Zoltán végleg megérkezett. Asbóth János Álmodó című regénye úgy kezdődik, hogy nem bír elkezdődni sehogy, pontosabban az epikus elmondhatóként tételezett történet már az elején véget érni látszik.” In Milbacher Róbert, „...valamit jelenteni akartam...”: Asbóth János: Álmodó. Alföld. 1998/1. Letöltve 2017. április 12-én, weboldalról: <http://epa.oszk.hu/00000/00002/00025/milbache.html>
- [21] Pozsvai Györgyi: Velence: A visszanéző tükör. In Uő.: Visszanéző tükörben: i. m. 19. jegyzetben. pp. 45–68, p. 45.
- [22] „Darvady joggal remélhetné: ha a hétköznapi életben csődöt mondott is, még otthonra lelhet egy »rivális« léterületen, a művészet terepében.” In Mórocz Gábor: A bolyongás is „rendszer”: i. m. 6. jegyzetben. p. 130.
- [23] Kemény Zsigmond: A szív örvényei. Budapest: Franklin-társulat. 1893. pp. 3–180, p. 13.
- [24] Ld. bővebben: Pozsvai Györgyi: Visszanéző tükörben: i. m., Milbacher Róbert: „...valamit jelenteni akartam...”: i. m., Mórocz Gábor: A bolyongás is „rendszer”: i. m.
- [25] „A magyar sorsnak osztályosa: mindvégig bujdosásra van kárhóztatva Európa népei között”. Ezt alátámasztandó Prohászka György részletesen jellemzi a magyarok mentalitását, az élethez való hozzáállását, s az egyes korszakok jellemző szemléletmódját. Ld. bővebben: Prohászka Lajos: A bujdosó: Hungaria abscondita. In Uő.: A vándor és a bujdosó. Szeged: Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda. 1990. pp. 91–100.

- [26] „A főhős csalódásai abból az össze nem illésből fakadnak, hogy eszményei nem saját korára vannak méretezve; minden kísérlete azt tárja fel, hogy az egyéni érvényesülés csak az önfeláldozás révén valósulhat meg.” Szilágyi Márton: Utószó: i. m. 2. jegyzetben. p. 374.
- [27] „Míg Velencéhez az idegenség, otthontalanság fogalmi kapcsolódnak, addig a Daruvárra, szülőföldjére visszatérő főhőst a saját »honi világ« ismerősége fogadja.” Lőrincz Anita: „...de az emberi szív nem maradhat vigasz nélkül”: Az Álmodó című regény kerettörténetének értelmezése. *Iris*. 2012/2. pp. 67–76, p. 74. Ua. Lőrincz Anita: A klasszikus eszmény regénye. Budapest: Editio Princeps. 2016. pp. 48–66.
- [28] „Míg Velencéhez az idegenség, otthontalanság fogalmi kapcsolódnak, addig a Daruvárra, szülőföldjére visszatérő főhőst a saját »honi világ« ismerősége fogadja.” Lőrincz Anita: „...de az emberi szív nem maradhat vigasz nélkül”: i. m. 27. jegyzetben. p. 74.

Lektorálta: Dr. Gyapay László, intézeti tanszékvezető, egyetemi docens; Miskolci Egyetem, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

**Kémia- és
környezettudományi
szekció**

SZILÍCIUM-KARBIDBAN GAZDAG NANO-VÉDŐRÉTEG ELŐÁLLÍTÁSA NEMESGÁZOKKAL TÖRTÉNŐ IONKEVERÉSSSEL

Rácz Adél Sarolta

*Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Vegyészmérnöki és Biomérnöki Kar,
Oláh György Doktori Iskola, PhD-hallgató*

*Magyar Tudományos Akadémia, Energiatudományi Kutatóközpont, Műszaki Fizikai és
Anyagtudományi Intézet, fiatal kutató, racz.adel@energia.mta.hu*

Absztrakt

A szilícium karbid (SiC) egy igen fontos szerkezeti anyag, mely nagy hőállósággal, kopásállósággal és jó hővezetőképességgel rendelkezik. Védőréteggként alkalmazzák olyan mikro-és nanoelektromechanikai rendszerekben (MEMS/NEMS), melyeket szélsőséges környezetben használnak, például szenzorként repülőgépek gázturbináiban és az olajiparban. SiC vékonyrétegek előállítására többféle módszer ismeretes, köztük a fizikai és kémiai gőzfázisú leválasztás. Ezek a módszerek többnyire magas hőmérsékletet igényelnek, mely nem előnyös hőérzékeny szubsztrátok esetén. Az ionbombázással történő keverés ezzel szemben egy jó alternatíva lehet, mivel szobahőmérsékleten is alkalmazható. A művelet során két szilárd anyag határán atomi keveredés, vagy röviden ionkeverés történik (IBM-Ion Beam Mixing). Az ionbombázással a réteghatár átmenetek szélességét, az ott keletkező szilárd fázisokat befolyásolhatjuk.

A korábbiakban sikerült már az intézetben előállítani SiC-ot C/Si (20-20nm) multirétegek galliummal történő besugárzásával. A Ga-os besugárzás hátránya, hogy nem elég gazdaságos és hatékony, csak pár száz mikrométeres felület sugározható be. Ezzel ellentétben a nemesgázokkal történő besugárzás gazdaságosabb lenne.

Munkám során C/Si (20-20nm) multirétegeket sugároztam be argonnal és xenonnal, melynek során a C-Si határfelületen SiC keletkezett, melynek vastagsága nanométeres nagyságrendű és hangolható a besugárzás paramétereinek (fluxus és energia) változtatásával. A SiC vastagságát és mélységi eloszlását AES mélységi profilírozással határoztam meg. A rétegek kémiai jellemzésére potenciodynamikus korróziós tesztet végeztem, 4M-os KOH oldatban. A korróziós teszt egyrészt kimutatta, hogy a mért korróziós csereáram függ a kialakult SiC mennyiségétől, másrészt a még néhány nm-es SiC-ban gazdag réteg korróziós ellenállása is nagyságrendekkel nagyobb, mint a szilíciumé. A besugárzási paraméterek helyes megválasztásával a rétegek kémiai ellenállása tervezhetővé vált.

Kulcsszavak: SiC, nano-védőréteg, ionkeverés, korrózió

1. Bevezetés, célok

A szilícium karbid (SiC) egy igen fontos szerkezeti anyag, mely nagy hőállósággal, kopásállósággal és jó hővezetőképességgel rendelkezik. Védőréteggként alkalmazzák olyan mikro-és nanoelektromechanikai rendszerekben (MEMS/NEMS), melyeket szélsőséges környezetben használnak, például szenzorként repülőgépek gázturbináiban és az olajiparban. Tömbi formában magas hőmérsékletű (>1800 °C) szintereléssel állítják elő adalékok jelenlétében [1].

Vékonyréteggként történő előállítására számos eljárást alkalmaznak, két nagy csoportra lehet osztani az előállítási módszereket aszerint, hogy fizikai vagy kémiai módszerrel állítják elő a gőz, illetve folyadék fázist. Ezek a módszerek azonban általában magas hőmérsékletet igényelnek, mely nem előnyös hőérzékeny szubsztrátok esetén. Ugyanakkor az ionbombázás

technikája szintén egy lehetséges megoldás lehet a SiC képződéséhez szükséges nagy aktiválási energia leküzdésére; mivel a folyamat messze nem egyensúlyi, így lecsökkenhet az aktiválási energia. Az ionbombázás során két szilárd anyag határán atomi keveredés, vagy röviden ionkeverés történik (IBM-Ion Beam Mixing). Az ionbombázással a réteghatár átmenetek szélességét és az ott keletkező szilárd fázisokat befolyásolhatjuk. A vékonyréteg rendszereknél ionkeverést akkor figyelhetünk meg, amikor a bombázó ionok vagy a másodlagosan meglökött atomok energiájuk egy részét a réteghatár átmenetek közelében adják le. A módszer előnye, hogy szobahőmérsékleten alkalmazható. A korábbiakban sikerült már az intézetben előállítani SiC-ot C/Si (20-20 nm) multirétegek galliummal történő besugárzásával. A Ga-os besugárzás hátránya volt, hogy nem elég gazdaságos és hatékony, csak pár száz mikrométeres felület sugározható be. Erre a problémára nemesgázokkal történő ionbesugárzás jelenthet megoldást, mivel a módszer szobahőmérsékleten alkalmazható. Jelen kutatás céljából tűztem ki a nemesgázokkal történő besugárzás hatásainak tanulmányozását, továbbá a keletkezett rétegeket kémiaileg is szerettem volna jellemezni, ehhez korróziós vizsgálatot alkalmaztam.

2. Irodalom

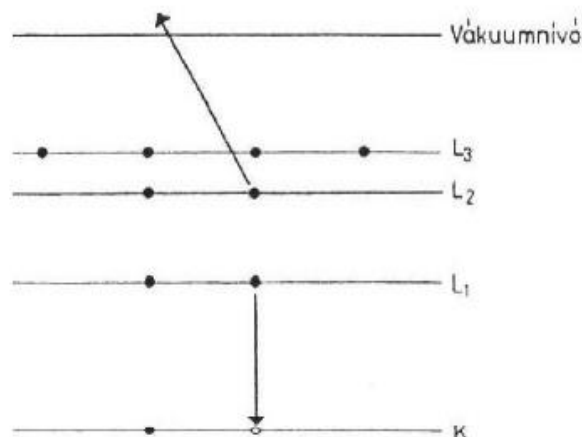
Az irodalomban sok adat található SiC vékonyrétegek előállítására, zömük a fizikai/kémiai leválasztás technikáját alkalmazza. RF magnetron porlasztással előállítottak néhány nm-es vastagságú SiC réteget, de a nanorészecskék kialakításához további 900 °C-on történő fűtés volt szükséges [2]. Kametani és társai CVD-t alkalmaztak 600 °C-on, ahol ferrocén volt a prekursor, a nanorészecskék kialakításához a Si (111) szubsztráton további 600-800 °C-os fűtést alkalmaztak [3]. Flores és társai publikálták, hogy magas C tartalmú Si (111) szubsztrátot melegítettek 660–810 °C-ra, a szén atomok a felületre szegregálódtak, ahol reagálva a Si-mal SiC nanorészecskéket képeztek [4]. Chung és társai Si/C/Si multirétegeket választottak le Si (100) szubsztrátra, a rendszert 750 °C fölé melegítve SiC nanorészecskék keletkeztek [5].

Ionkeverés alkalmazására is található példa az irodalomban. Harbsmeier és társai Si/C biréteget sugároztak be 350 keV-os Xe⁺ ionokkal, melynek hatására 6H-SiC keletkezett, abban az esetben, ha a biréteget minimum 600 °C-ra melegítették [6]. Prakash és társai egy Si(3 nm)/C(2.5 nm) multiréteg rendszert bombáztak 40 keV-os Ar⁺ ionokkal. Nagy alkalmazott fluxus (10·10¹⁶ Ar⁺/cm²) a rétegek teljes összekeveredését okozta és SiC is keletkezett [7]. Intrasiri és társai Si szubsztrátot sugároztak be 40 keV-os C⁺-al 400 °C-on, mely szintén SiC-ot eredményezett [8].

3. Az alkalmazott módszerek

A kísérletekhez szükséges besugározandó kiindulási anyagot magnetron porlasztással állítottuk elő.

Si szubsztrátra választunk le 20 nm C, 20 nm Si, 20 nm C, 20 nm Si, 20 nm C rétegeket. Ezt követte a nemesgázokkal (Ar, Xe) végzett ionbombázás. A mintába becsapódó nemesgázok a Si-C határfelületeken egy pár nanométeres vastagságú SiC-ban gazdag réteget hoznak létre. A keletkező rétegek vastagsága és mélység szerinti eloszlása az ionbesugárzás paramétereinek változtatásával tervezhető és Auger elektron spektroszkópiával mérhető. Az Auger mérés során a vizsgálandó felületet valamilyen primer gerjesztés hatásának tesszük ki, ami elsősorban 1 – 10 keV-os elektronnalábbal való bombázást jelent, de elektromágneses sugárzás vagy ionnyaláb is lehet a gerjesztő hatás. Az ekkor végbemenő Auger – folyamatot a 3. ábrán szemléltetjük, és az alábbiak szerint értelmezzük.

Egy KL_1L_2 Auger-átmenet sémája

1. ábra: Az Auger átmenet sémája

Forrás: fizipedia.bme.hu

Ha egy belső elektronhéjon valami miatt elektron hiány alakul ki, akkor bekövetkezhet az Auger effektus. Ekkor két kisebb kötési energiájú elektron szimultán történő rekombinációval csökkenti az atom energiáját úgy, hogy az egyik betölti a nagy energiájú lyuk helyét, míg a másik kilöködik az atomból. A most már kétszeresen ionizált atom energiája kisebb, mint az eredetileg egyszeresen ionizált atomé, mert a lyukak külső kisebb kötési energiájú héjakra kerülnek. A kilökött elektront nevezzük Auger – elektronnak. Az Auger effektus és a sugárzásos rekombináció versengő folyamatok. Ököl szabályként azt mondhatjuk, ha a rekombinációban felszabaduló energia 1000 eV alatt van, akkor az Auger rekombináció valószínűbb, míg ha ezen energiánál több szabadul fel, akkor sugárzásos rekombináció valósul meg. Mivel a külső héjakból ez az energia mindig elérhető, az összes elem, amiben van legalább három elektron megfelelő gerjesztéssel Auger elektront emíthet.

Az AES csak a vizsgált anyag legfelső 1 – 2 atomsornyi vastag (az Auger elektronok rugalmatlan szabad szabad úthossza) rétegéről ad információt. Abban az esetben, ha a vizsgált minta mélyebb rétegeiről is információt szeretnénk kapni, valahogyan el kell távolítanunk a már megvizsgált felső réteget, ez argon ionokkal végzett porlasztással történik. Regisztrálva az Auger elektron spektrumok intenzitásait minden adott vastagságú réteg eltávolítása után megkapjuk a detektált elemek mért mélységbeli atomi koncentráció eloszlását [9].

A keletkezett SiC-ban gazdag réteg kémiai jellemzésére potenciodynamikus korróziós tesztet alkalmaztam. A mérés során a munkaelektrodra adott potenciál hatására kialakuló áramot mérjük. Az áramsűrűség logaritmusát ábrázolva a potenciál függvényében kapjuk az ún. Tafel görbét, melyből extrapolációval meghatározható a korróziós potenciál és korróziós csereáram, utóbbi érték a korróziós rátával arányos.

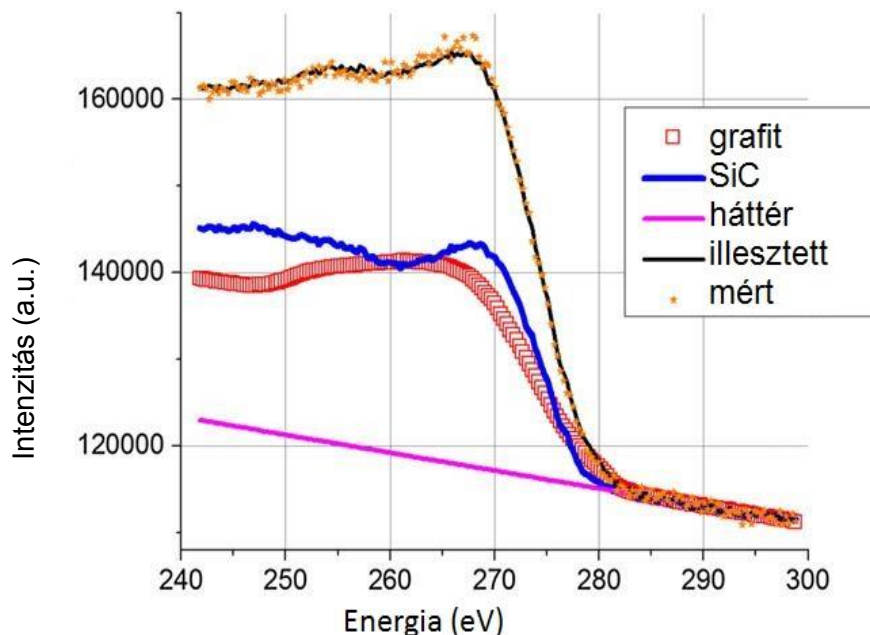
3. Kutatási eredmények

3.1 Besugárzott minták

A kísérletek során C(20nm)/Si(20nm) multiréteget sugároztunk be 40 keV-os $1-6 \cdot 10^{16}$ Ar^+/cm^2 és 120 keV $1-3 \cdot 10^{16}$ Xe^+/cm^2 ionnyalábbal. A besugárzás hatásai első körben a korábban ismertetett Auger elektron mélységi profilírozással lettek jellemezve. A méréshez egy STAIB DESA 105 típusú hengeres tükör analizátort alkalmaztam.

A porlasztáshoz 1 keV-os Ar^+ ionokat használtam. A mintát a bombázás során 6 fordulat/perces sebességgel forgattam, hogy elkerüljem a felület eldurvulását. A mérések során a háttérnyomás $2,5 \cdot 10^{-7}$ mbar volt.

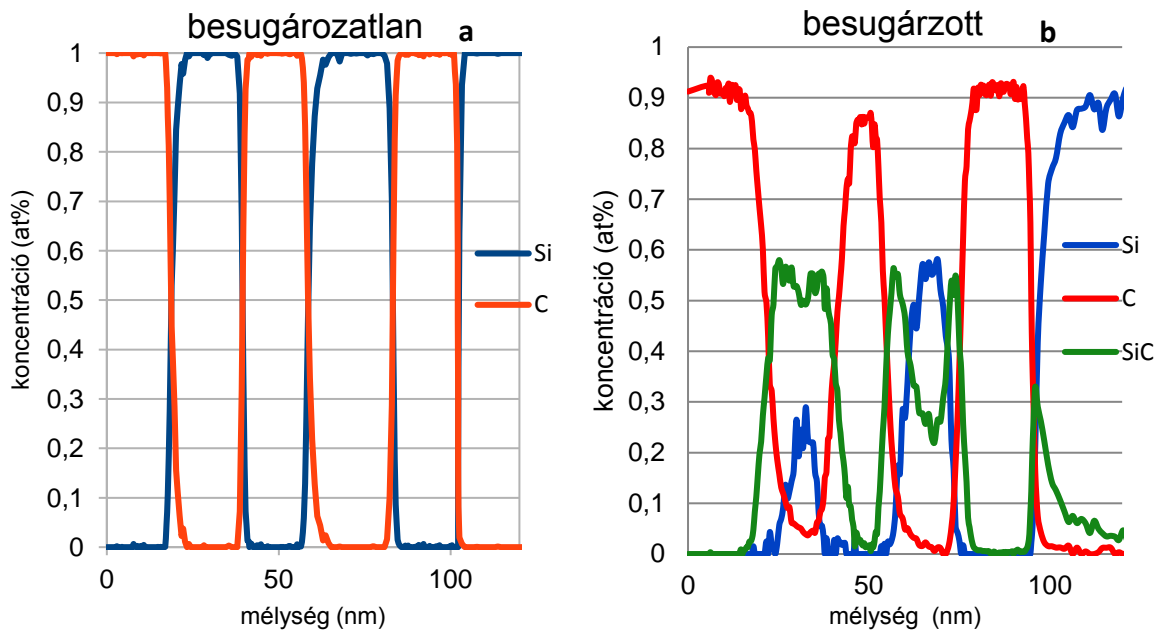
Az Auger elektron spektroszkópia rendkívül érzékeny a kötésállapot változásra. A SiC keletkezését onnan észleljük tehát, hogy a szén és a szilícium Auger csúcsa megváltozik. A 2. ábrán látható a szén mért Auger csúcsa, melyen megfigyelhető, hogy a mért csúcs a karbidos kötésállapotban és a grafitos kötésállapotban lévő szén csúcs összege.

2. ábra: A szén Auger spektruma és komponensekre bontása [10]

Az 3.b ábrán látható egy $6 \cdot 10^{16}$ Ar^+/cm^2 besugárzás utáni állapot, összehasonlításképp az 3.a ábrán a nem besugárzott minta AES mélységi koncentráció eloszlását is feltüntettem.

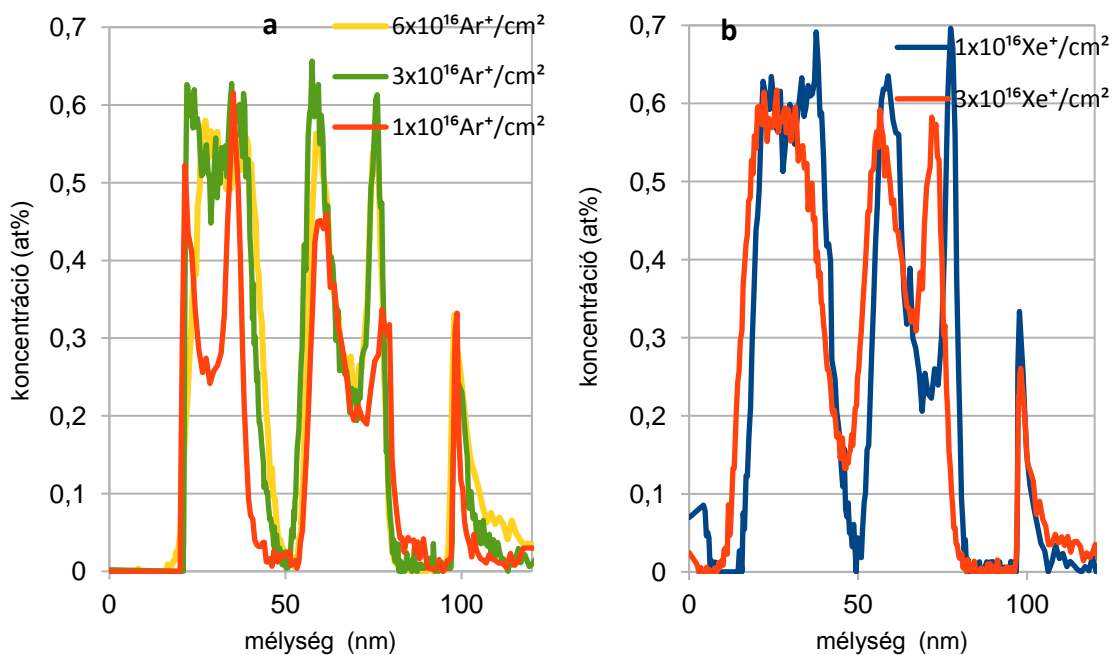
A nem besugárzott mintáról készült AES mélységi koncentráció eloszláson jól látható, hogy minden határfelület éles. A besugárzás hatására azonban komoly változások történtek a mintában. Az első és a második C és Si réteg összekeveredett, csak a 3. szén réteg maradt többé-kevésbé érintetlen. Az első Si réteg nagyrészt elfogyott, azonban a második rétegből kevesebb Si hiányzik. Megállapítható, hogy a SiC a C/Si határfelületeken keletkezik, illetve a 2. C/Si határfelületen kevesebb SiC keletkezik, mint az elsőn, mely az argon ionok 40 nm-es behatolási mélységének köszönhető [10].

3. ábra: (a) Besugározatlan és (b) besugárzott minta ($6 \cdot 10^{16} \text{ Ar}^+/\text{cm}^2$, 40 keV) AES mélységi profilja

A SiC mélységi eloszlása változik a besugárzás paramétereinek megváltoztatásával. A keverő ion és az energiája határozza meg a behatolási mélységet az anyagba, míg a fluxus (ion/cm^2) a keveredés erősségét befolyásolja. Elmondható tehát, hogy a különböző besugárzási paraméterekkel a SiC mélységi eloszlása tervezhető.

A 4. ábrán különböző argon (a) illetve xenon (b) fluxussal besugárzott mintákon mért SiC mélységi koncentráció eloszlások láthatók. A besugárzott minták teljes vastagsága változhat a porlasztásnak és a keveredésnek köszönhetően. A könnyebb összehasonlítás érdekében a szubsztrát/réteg határa a nominális 100 nm-nek lett beállítva.

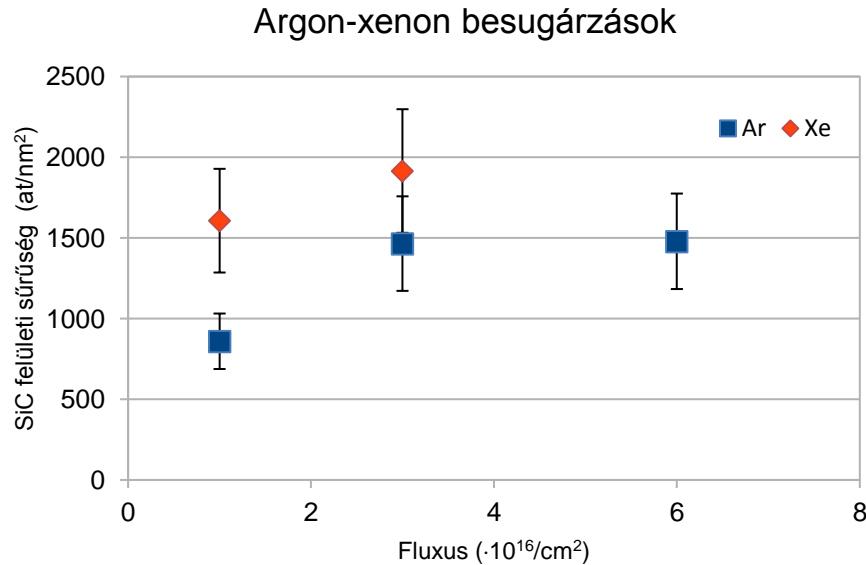
4. ábra: Különböző fluxussal történt besugárzásokhoz a. argon, b. xenon tartozó SiC mélységi eloszlások

Ha a 4a ábrán összehasonlítjuk a $3 \cdot 10^{16}$ Ar^+/cm^2 -es besugárzást az $1 \cdot 10^{16}$ Ar^+/cm^2 -al, látható, hogy a SiC mennyisége jelentősen megnőtt. Mindamellet a $6 \cdot 10^{16}$ Ar^+/cm^2 és a $3 \cdot 10^{16}$ Ar^+/cm^2 besugárzás esetében a mélységi profilok többé-kevésbé ugyanazok. Megállapítható, hogy a SiC termelés befejeződött és a további fluxus növekedés nem okoz számottevő növekedést a SiC mennyiségében.

A 4b ábrán találjuk a xenonnal besugárzott minták SiC mélységi eloszlásait. A xenon besugárzás esetében valamennyivel több SiC keletkezik, mint az argonnal történt besugárzásnál. Az $1 \cdot 10^{16}$ Xe^+/cm^2 és $3 \cdot 10^{16}$ Xe^+/cm^2 besugárzások mélységi eloszlásai első látásra hasonlóknak tűnnek, de a $3 \cdot 10^{16}$ Xe^+/cm^2 esetében a SiC eloszlása elkezd folytonossá válni. Ez annak köszönhető, hogy a 2. C/Si határfelületet is igen érinti a keverő ion, mivel a xenon ionok az argon ionokhoz képest nagyobb behatolási mélységgel rendelkeznek, mely kb. 55 nm [11]. A besugárzást eredményét nemcsak a SiC mélységi eloszlásával lehet jellemezni, hanem a SiC felületi sűrűségével, mely a SiC eloszlás integrálásával kapható meg. Az 1. táblázat a számolt felületi sűrűség értékeket mutatja az alkalmazott fluxus függvényében, szemléltetés céljából a 5. ábrán is feltüntettem őket. A hiba kb. 20% mely a mélységi eloszlás számolásának hibája. Az argon esetében a SiC felületi sűrűsége $3 \cdot 10^{16}$ Ar^+/cm^2 -ig nő, további fluxus növekedés, mint korábban írtam nem okoz további SiC növekedést. A táblázat szintén mutatja, hogy a xenon besugárzás több SiC-ot hoz létre, mint az argon. Láthatjuk azt is, hogy a $3 \cdot 10^{16}$ Xe^+/cm^2 besugárzás jóval több SiC-ot termel, mint az $1 \cdot 10^{16}$ Xe^+/cm^2 -es besugárzás, ez mint már korábban említettem a SiC folytonossá váló eloszlásának köszönhető.

1. táblázat: SiC felületi sűrűségek a besugárzások függvényében

Keverő ion	Energia (keV)	Fluxus ($10^{16}/\text{cm}^2$)	SiC felületi sűrűsége az AES mélységi profilból (at/nm^2)
Ar⁺	40	1	860
		3	1465
		6	1479
Xe⁺	120	1	1607
		3	1915

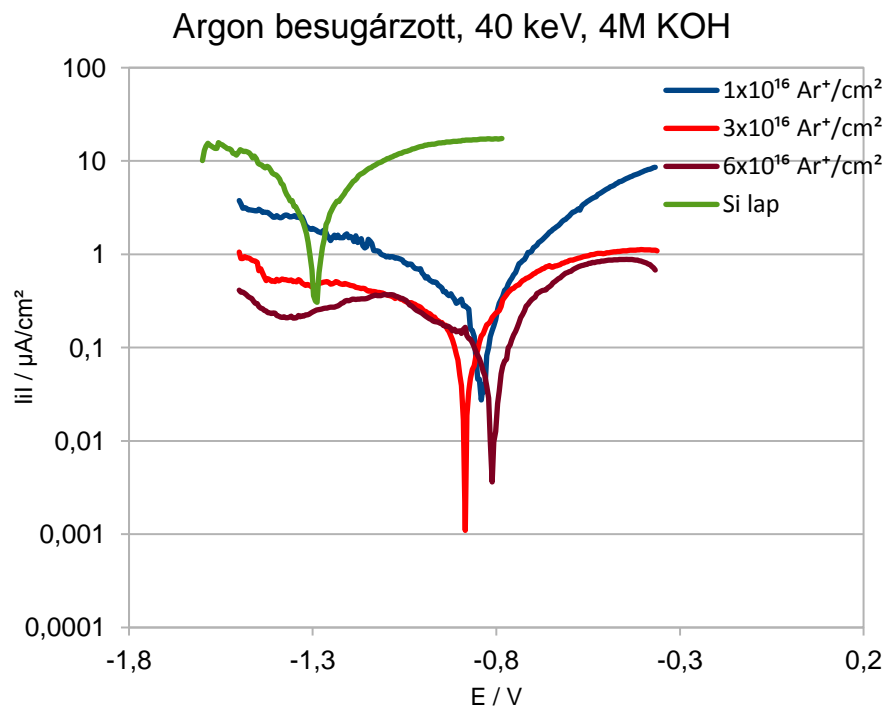

5. ábra: Fluxus - felületi sűrűség összefüggése

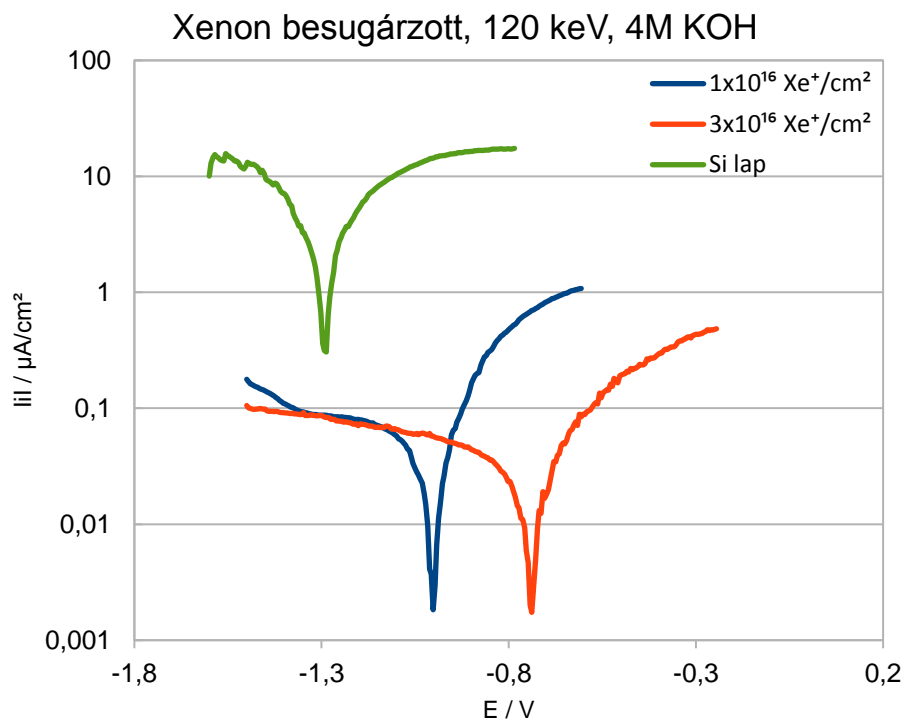
3.2 Korróziós ellenállóképesség

A kialakult SiC-ban gazdag réteget kémiaileg is jellemezni akartam, melyre potenciodynamikus korróziós tesztet végeztem 4M KOH oldatban. Mint a 3. ábrán látható, a besugárzás után a SiC-ban gazdag réteget szén borítja, melyet a korróziós teszt előtt el kell távolítani. Ezt mikrohullámú plazmában történő oxidációval, 500 °C-on valósítottuk meg. A plazmával való kezelés csak a legfelső szén réteget távolítja el, a többi réteget nem károsítja, ez AES méréssel ellenőriztem. A korróziós ellenállóképesség vizsgálatot egy háromelektrodos üveg cellában végeztem egy Autolab PGSTAT 30 potenciosztáttal. A referencia elektród egy kalomel elektród volt, mely a másodfajú elektródok családjába tartozik, a számláló elektród pedig egy Pt háló. A minták egy rozsdamentes acél mintatartóhoz lettek ragasztva szén pasztával, a minta függő meniszkusz technikát alkalmazva került kapcsolatba az elektrolittal. A polarizációs görbéket -1,5-0V-os tartományban vettem fel 5 mV/perces léptetési sebességgel, melyek az 6-7 ábrán láthatók. A Tafel görbéken az anódos és katódos ághoz illesztett egyenesek metszéspontja adja a korróziós csereáramot és korróziós potenciált. A 2. táblázat a különböző besugárzású mintákon kapott értékeket foglalja össze. A számadatokon látható, hogy a korróziós potenciál a besugárzott mintákon minden esetben pozitívabb, mint a szilícium lapé. Ez azt mutatja, hogy a besugárzás hatására korrózióállóbb anyag jött létre. A csökkenő korróziós csereáram értékek is ezt a tényt bizonyítják. Látható, hogy a $3 \cdot 10^{16}$ Ar^+/cm^2 -el besugárzott minta csereárama harmada az $1 \cdot 10^{16}$ Ar^+/cm^2 -nak, azaz háromszor jobban ellenáll a korrózióknak. Mindamelllett a $6 \cdot 10^{16}$ Ar^+/cm^2 -os besugárzás csereárama megegyezik a $3 \cdot 10^{16}$ Ar^+/cm^2 -val. Ezek az eredmények összhangban vannak az AES mélységi profilokkal, ahol a $3 \cdot 10^{16}$ Ar^+/cm^2 és a $6 \cdot 10^{16}$ Ar^+/cm^2 besugárzások hasonló SiC mélységi eloszlást hoznak létre. (ld. 4a ábra, 1. táblázat). A xenon besugárzással kapott minták jobb korrózióállóságot mutatnak, mint az argon besugárzottak, ez valószínűleg a nagyobb SiC mennyiségnek köszönhető. Érdekes, hogy az $3 \cdot 10^{16}$ Xe^+/cm^2 -el besugárzott minta korróziós ellenállása nem sokkal jobb, mint az $1 \cdot 10^{16}$ Xe^+/cm^2 fluxussal besugárzott mintáé, noha az előbbi besugárzás összességében több SiC-ot termel, mint az utóbbi. Azt is láttuk azonban, hogy a két besugárzáshoz tartozó SiC mélységi eloszlás igen hasonló, a nagyobb SiC mennyiség csak az éppen folytonossá váló eloszlásnak köszönhető (ld. 4b ábra), hiszen az is

beleszámít az integrálásba. Ezek a megfigyelések azt mutatják, hogy a felületi sűrűség alkalmazása segít abban, hogy számszerűsítsük a besugárzás hatásait, mégis a mélységi eloszlás az érdemi befolyásoló faktor.

6. ábra: Polarizációs görbék az argonnal besugárzott minták esetén

7. ábra: Polarizációs görbék a xenonnal besugárzott minták esetén

2. táblázat: Korróziós potenciál, korróziós csereáram értékek

Körülmény	Besugárzás	Korróziós potenciál E_{corr} (mV)	Korróziós csereáram i_{corr} ($\mu\text{A}/\text{cm}^2$)	Korróziós ráta ($\mu\text{m}/\text{év}$)
4M KOH	$1 \cdot 10^{16} \text{ Ar}^+/\text{cm}^2$	-0.80	3.09×10^{-1}	3.2
	$3 \cdot 10^{16} \text{ Ar}^+/\text{cm}^2$	-0.89	1.02×10^{-1}	1.1
	$6 \cdot 10^{16} \text{ Ar}^+/\text{cm}^2$	-0.82	1.04×10^{-1}	1.1
	$1 \cdot 10^{16} \text{ Xe}^+/\text{cm}^2$	-1.00	5.73×10^{-2}	0.6
	$3 \cdot 10^{16} \text{ Xe}^+/\text{cm}^2$	-0.72	4.36×10^{-2}	0.4
	<i>Szilícium lap</i>	-1.30	3.74	38.6

3. Összefoglalás

Jelen munkában sikerült a nem elég hatékony galliummal történő besugárzást helyettesíteni a hatékonyabb és gazdaságosabb nemesgázokkal történő besugárzással. A besugárzás hatására nanométeres SiC-ban gazdag réteg keletkezik. A különböző besugárzások AES mélységi profilírozással és potenciodynamikus korróziós teszttel lettek jellemezve. Az AES mélységi profilok megmutatták, hogy az argon esetében a $3 \cdot 10^{16} \text{ Ar}^+/\text{cm}^2$ -ről a $6 \cdot 10^{16} \text{ Ar}^+/\text{cm}^2$ -re történő fluencia növelés nem mutat számottevő növekedést a SiC mennyiségében. A korróziós teszt megmutatta, hogy a besugárzott minták jobban ellenállnak a korrózióknak, mint a szilícium lap. Sikerült összehasonlítani a különböző besugárzásokat, mivel a mért korróziós csereáram összhangban volt a SiC keletkezésével. Elmondható, hogy a besugárzási paraméterek helyes megválasztásával a rétegek kémiai ellenállása tervezhető.

Köszönetnyilvánítás

Szeretnék köszönetet mondani dr. Vértesy Gábornak és dr. Zolnai Zsoltnak a besugárzásokért, illetve dr. Menyhárd Miklósnak az útmutatásokért.

Irodalomjegyzék

- [1] Sciti, D., Bellosi, A.: Effects of additives on densification, microstructure and properties of liquid phase sintered silicon carbide. *J. Mater. Sci.*, 35, 2000. pp. 3849–3855.
- [2] Lee, T.H., Lee, D.U., Kim, E.K., Shin, J.W., Cho W.J.: Electrical property of non-volatile memory with SiC nano-particles formed in SiO₂. *Superlatt. Microstruct.*, 46, 2009. pp. 182.
- [3] Kametani, K., Sudoh, K., Iwasaki, H.: Growth of SiC nanodots on Si(111) by exposure to ferrocene and annealing studied by scanning tunneling microscopy. *Thin Solid Films*, 467 2004. pp. 50 – 53.
- [4] Flores, M., Fuenzalida, V., Haberle, P.: Thermal effects in the size distribution of SiC nanodots on Si(111). *Physica Status Solidi A*, 2005. pp. 1959–1966.

- [5] Chung, C.K., Wu, B.H., Chen, T.S., Peng, C.C., Lai, C.W.: Thickness effect on the formation of SiC nanoparticles in sandwiched Si/C/Si and C/Si multilayers. *Thin Solid Films*, 517, 2009. pp. 5867–5871.
- [6] Harbsmeier, F., Bolse, W., Flank, A.M.: Ion beam induced solid state reaction in Si/C layer system. *Nucl. Instrum. Methods Phys. Res. B*, 178, 2001. pp. 214–219.
- [7] Prakash, R., Amirthapandian, S., Phase, D.M., Deshande, S.K., Kesavamoorthy, R., Nair, K.G.M.: Study of ion beam induced mixing in nano-layered Si/C multilayer structure. *Nucl. Instrum. Methods Phys. Res. B*, 244, 2006. pp. 283–288.
- [8] Intarasiri, S., Dangtip, S., Hallen, A., Jensen, J., Yu, L.D., Possnert, G., Singkarat, S., Activation energy of the growth of ion-beam-synthesized nano-crystalline 3C–SiC. *Nucl. Instrum. Methods Phys. Res. B* 257, 2007. pp. 195–198.
- [9] Kóti László: Ionbombázás hatásainak vizsgálata Auger elektron spektroszkópiai mélységi feltérképezéssel, PhD disszertáció, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, 2012
- [10] Gurbán, S., Kotis, L., Pongracz, A., Sulyok, A., Tóth, A.L., Vázsonyi, E., Menyhard, M., The chemical resistance of nano-sized SiC rich composite coating. *Surf. & Coat. Tech.* 261, 2015. pp. 195–200.
- [11] SRIM: Stopping and Range of Ions in Matter - szimulációs program

Lektorálta: Homokiné dr. Krafesik Olga, adjunktus,
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

PLA-BAN ALKALMAZOTT ILLÓOLAJOK VIZSGÁLATA GC-MS MÓDSZERREL

Tamási Kinga

*Miskolci Egyetem Műszaki Anyagtudományi Kar, Kerámia és Polimermérnöki Intézet,
PhD-hallgató, polkinga@uni-miskolc.hu*

Absztrakt

Napjainkra számos kísérlet vezetett sikerre illóolajjal kezelt biodegradábilis politejsav (PLA) lemezek, fóliák előállítására és alkalmazására. Ugyanakkor az elvégzett elemzések során kiderült, hogy az elvileg azonos összetételű illóolaj típusok, mint a fahéj-olaj, majoránna-olaj, muskotályzsálya-olaj stb. különböző mértékben kristályosodtak a PLA alapanyagban, rontva ezzel a terméktől elvárt mechanikai, optikai és termikus tulajdonságokat. A vizsgálatok célja a kérdéses komponensek összetételének meghatározása volt egy MS-detektorral kötött gázkromatográfiás elválasztó berendezéssel. Megállapításra került, hogy a különböző márkájú fahéj-olaj mintákban detektált vegyületek között valóban található egyéb, vélhetően egészségre káros komponens, mint például a terpentinek, alkohol-származékok, ásványi olajok és a ftálsav-észterek, és amelyek az állapotromlást okozták.

Kulcsszavak: illóolajok; biopolimer; PLA; GC-MS; ftálsav-észterek

1. Felhasznált anyagok irodalmi áttekintése

A XXI. század alapvető környezetvédelmi problémáját jelentik a le nem bomló műanyagok, melyeket óriási mennyiségben állítanak elő a világon, hiszen olcsó áruk és könnyű kezelhetőségük miatt megkönnyítik életünket. Magyarországon a háztartási szemétbe kerülő hasznosítható műanyag mennyisége évről-évre növekszik. Napjaink polimer kutatásainak alapvető célja olyan polimerek előállítása, amelyek környezetvédelmi szempontból is megfelelnek korunk elvárásainak, azaz biológiailag lebonthatók és az emberi szervezet szöveteivel kompatibilis típusok.

Korábbi munkánk során különböző antimikrobiális adalékanyagokat tartalmazó lemezek, a lemez alapanyagból készült, illetve egy fóliakészítésre alkalmas politejsav típus mechanikai, termikus és optikai tulajdonságainak összehasonlítását végeztük. Elvárás volt, hogy az adalékanyagok ne rontsák az alapanyag imént említett tulajdonságait. Ugyanakkor az elvégzett elemzések során kiderült, hogy az elvileg azonos összetételű illóolaj típusok, mint a fahéj-olaj, majoránna-olaj, muskotályzsálya-olaj különböző mértékben kristályosodtak a PLA-ban, eltéréseket okozva ezzel a termék tulajdonságaiban.

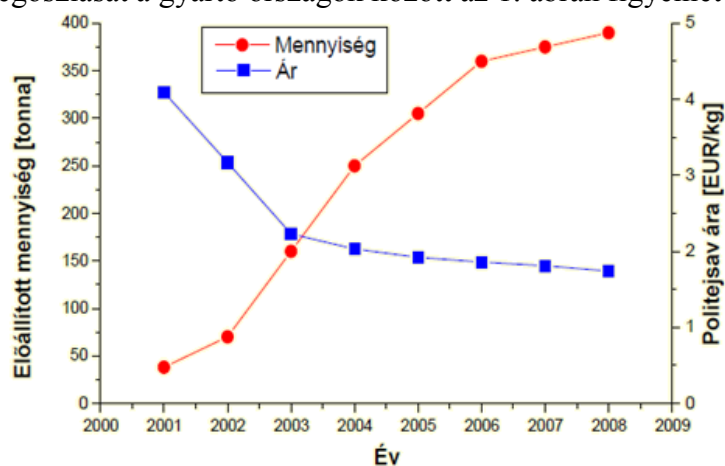
1.1. A politejsav (PLA)

A biopolimerek nyersanyagbázisuk és az előállítás módja alapján csoportosíthatók. A természetes polimerek között megkülönböztetjük a poliszacharid alapúakat (ilyen a keményítő és a cellulóz) és a fehérje alapúakat, amely esetben beszélhetünk állati eredetű (kollagén, zselatin, kazein, keratin) vagy növényi eredetű (búzaglutén, kukoricazein, szójafehérje) biopolimerekről. Ezek adják a régóta használt, természetes alapú műanyagok alapanyagait.

A bioműanyagok fontos csoportját alkotják azok a polimerek, melyek monomereit fermentációval állítják elő. Ilyenek a polilaktátok (mint pl.: politejsav, és poli(hidroxi-alkanoátok). A szintetikus polimerek közül lebomló műanyagként tartjuk számon a poliészter-amidot, a poliészter-uretánt, a poliglikolsavat és a polilaktidokat. De találkozhatunk a lebomló műanyagok között természetes és szintetikus komponensekből álló polimerekkel is, mint a keményítő/PVAL vagy a keményítő/politejsav társítással [1].

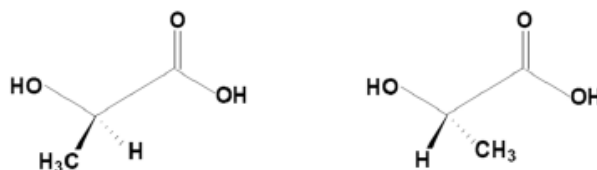
A politejsav (angolul: *Polylactic acid*), mint az előbbieken említett elvárásoknak megfelelő anyag, már évtizedek óta a kutatás középpontjában áll, reakcióinak vizsgálata a szakirodalomban alapvető fontosságú. A PLA biológiailag lebontható, hőre lágyuló műanyag, amelyet megújuló nyersanyagforrásokból lehet előállítani. Tulajdonságai miatt jól bevált mélyhűzött termékek (pl. poharak vagy gyümölcsdobozok) készítésénél, illetve a csomagolástechnológiában is.

A takarmánynövényeken alapuló tejsav előállítás forradalmasította a PLA gyártását, megnyitva így az utat a közszükségleti műanyagok, csomagolóanyagok gyártására. Napjainkban ez a technológia az alkalmazott módszerek 80 %-át teszi ki. A világon előállított PLA mennyiségi megoszlását a gyártó országok között az 1. ábrán figyelhető meg:

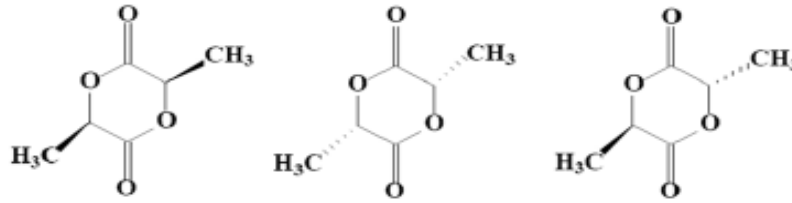
1. ábra: Az előállított PLA mennyiség-ár (EUR/ kg) viszonya az idő függvényében [1]

A tejsav (más néven *2-hidroxi-propánsav*, $C_3H_6O_3$) egy szerves sav, mely számos biokémiai folyamatban játszik szerepet (Scheele, 1780.). A molekula egy karboxil-csoportból és egy hidroxil-csoportból áll, így ún. alfa-hidroxi savat (alpha hydroxy acid - AHA) alkotva. Oldatban lead egy protont a karboxil-csoportból, a keletkező iont pedig laktátnak nevezzük. Higroszkópos, vízzel vagy etanollal könnyen elegyet képez. Királis jellegű molekula, amely egy aszimmetrikus szén atommal rendelkezik, így két egymástól eltérő térbeli elrendeződésű izomerje van (2. ábra). Egyiket *L-(+)- tejsavnak*, míg ennek tükörképét *D(-)- tejsavnak* nevezik. Biológiai jelentősége az *L-(+)- tejsavnak* van, tipikusan az anaerob anyagcsere terméke. Piroszölősav hidrogénezésével pedig az alábbi izomerek keletkezhetnek:

2. ábra: A tejsav két izomere: D(-) tejsav és az L-(+) tejsav [2]

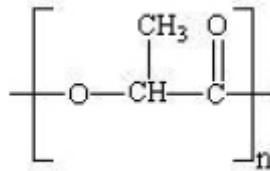
A *D-tejsav* előfordulása a természetben kovászban és a savanyú káposztában, az *L-tejsav* pedig kefirben és az aludttejben található. Két tejsav molekula vízkilépés közben gyűrűs vegyületet alkot, ez a tejsav dimerje, a laktid, amely a tejsavban található aszimmetrikus szénatom miatt három térbeli elrendeződésű formában létezik [3]:

2. ábra: A tejsav dimerjei [3]:
a.) L-laktid b.) D-laktid és c.) mezo-laktid

A vastag vonallal jelzett gyökök a képek síkja előtti, a szaggatottal jelzett pedig a mögötti elhelyezkedést mutatják mindkét ábra esetén.

A PLA szerkezete és tulajdonságai. A PLA a polilaktidok csoportjába tartozik, amely egy lineáris, alifás poliészter. Ismétlődő egysége a tejsav (3. ábra), fizikai tulajdonságait számos tényező befolyásolja: a szerkezet, molekuláris jellemzők, a kristályosság, a morfológia és láncorientáció mértéke. A fizikai, kémiai és biológiai tulajdonságok pedig a felhasználhatóságukat határozzák meg.

3. ábra: A PLA monomere, a tejsav [3]

A PLA fizikai jellemzői javulnak, ha az anyagot orientáljuk, pl. ha szálát, két irányban nyújtott fóliát vagy mélyhúzott terméket készítünk belőle. Napjainkban olyan monomerkeveréket alkalmaznak, amely többségben L-, és kis mértékben D-tejsav (~0,1-10%) keverékéből áll. Az L-, és D-tejsav arányával azonos keretek között beállítható a mechanikai tulajdonságok, a PLA kristályossága és bizonyos mértékig a lebomlása is (nagyobb kristályossági PLA lassabban bomlik). Ha a PLA 8%-nál kevesebb D-tejsavizomert tartalmaz, göcképzés, temperálás vagy nyújtás hatására részlegesen kristályosodik.

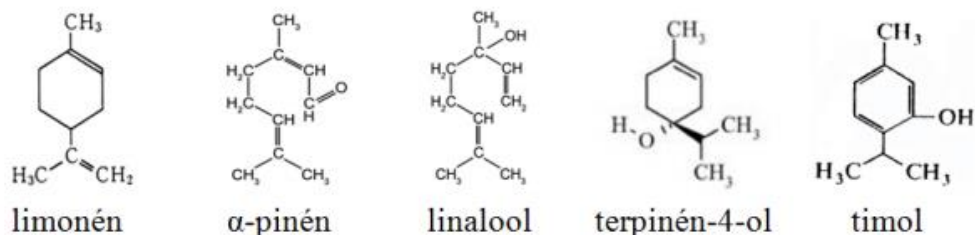
A kristályossággal együtt nő a merevség és a hőállóság. Ha csökken a D-izomer aránya a láncban, a PLA olvadáspontja nő, és elérheti a 170–190°C-ot. A PLA polimer felületi feszültsége 38 N/m, ezért az anyag nyomtatása vagy fémbefonása viszonylag egyszerű. Természetesen adott szerkezet esetén az előállítás körülményei is jelentősen befolyásolják a polimerek tulajdonságait.

1.2. Az illóolajok

A növényekből kinyerhető illóolajoknak köztudottan antibakteriális hatásuk van, és mindemellett mindegyik más-más egyéb jótékony (gyógy) hatással bír az összetételüktől függően. Az illóolajok mikrobaölő hatása között is van különbség, amelynek vizsgálatára számos példát találunk a szakirodalomban [4, 5, 6, 7, 8].

Az illóolajok több mint 50 összetevőből is állhatnak, melyek között a fő komponensek akár 85%-ban jelen lehetnek, míg egyes minor komponensek csupán nyomokban találhatóak meg. Az illóolajok összetevői legnagyobb részben különböző terpének és terpenoidok (oxigén tartalmú terpének): monoterpének (C10) vagy szeszkviterpének (C15), de kisebb mennyiségben lehetnek diterpének (C20) és triterpének is (4. ábra). A terpének felül további jelentős összetevők lehetnek a különböző alacsony molekulatömegű alifás és aromás vegyületek, pl. szénhidrogének, savak, alkoholok, aldehidek, laktonok és kéntartalmú illékony

vegyületek. A komponensek mennyisége és aránya változhat az időjárás, a földrajzi elterjedés, és a növényeken belüli egyedi eltérések függvényében (Burt, 2004).

4. ábra: Néhány illóolaj összetevő szerkezete [9]

Az illóolajokban kb. 90%-ban monoterpéneket találunk fő összetevőként. A monoterpének két izoprén molekula kondenzációjával jönnek létre, és változatos funkciós csoportjaik alapján több csoportba sorolhatók: szénhidrogének, melyek lehetnek ciklikus szerkezetűek is (terpinének, pinének, szabinén); alkoholok (linalool, gerániol); aldehidek (gerániál, nerál); ketonok (karvon, kámfor); észterek (linalil acetát), fenolok (timol, karvakrol). Az aromás gyűrűt tartalmazó komponensek, mint például a fahéjaldehid, fahéj alkohol, eugenol, esztragnol, stb., kevésbé gyakoriak (Bakkali és mtsai, 2008).

1.2.1. Az ellenőrzött olajminták kémiai összetétele

A.) Fahéj-olaj (*Aetheroleum cinnamomi*): a babérfélék családjába (*Lauraceae*) tartozó ceyloni fahéjfa (*Cinnamomum verum*, syn.: *C. ceylanicum*) belső kérgéből és a kínai kasszia fahéjfa (*C. aromaticum*, syn.: *C. cassia*) hámozatlan kérgéből víz- vagy vízgőz-desztillációval nyerik ki, ahol az olaj előállításának hozama 0,5-4,0% körüli. A kérgék mellett a fahéjfák leveleiből és leveles hajtásvégeiből is állítanak elő illóolajat, főbb alkotórészei a **fahéj-aldehid** és az **eugenol**, mely vegyületek mennyisége a kéregolajok esetében összesen: 65-75%, ill. 5-18%, a levélben pedig 3-5% (fahéjaldehid), ill. 70-90% (eugenol)

B.) Majoranna-olaj (*Aetheroleum majoranae*): A majoranna illóolajat a majoranna (*Origanum majorana*) száraz hajtásaiból vízgőz-desztillációval nyerik ki. Halványsárga, sárgászöld vagy borostyánsárga színű, erősen fűszeres, átható illatú.

Komponensei: *terpinén-4-ol* (38.4%), *cisz-szabinén-hidrát* (15.0%), *p-cimol* (7.0%) és *γ-terpinén* (6.9%) [10].

C.) Muskotályzsálya-olaj (*Salvia sclarea*): A muskotályzsályából vízgőz-desztilláció útján nyerik. A kozmetikai iparon kívül az élelmiszeriparban és a gyógyászatban is használják, mert fertőtlenítő a hatása.

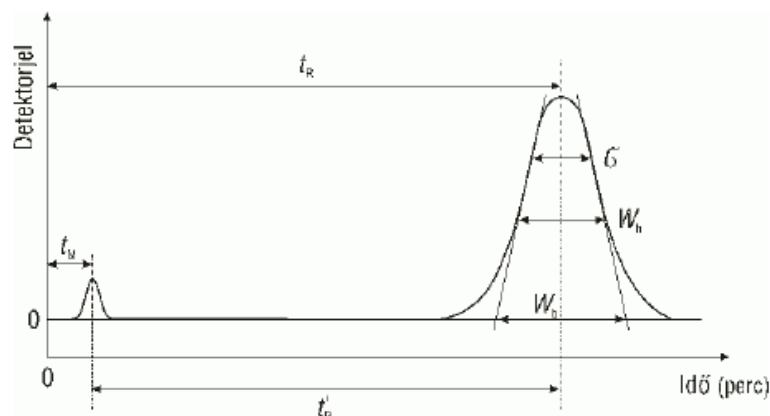
Komponensei: *Linalilacetát* és *linalool* alkotja közel 80 %-ban, kb. 10% *szklareolt*, és jóval kisebb mennyiségben *kámfort*, *mircént*, *geraniolt*, *kariofillént*, *germakrént*, *terpinolt*, *tujont*, *pinént*, és *borneolt* is tartalmaz [11].

D.) Gyömbér-olaj (*Aetheroleum zingiberis*): A gyökérgumóból vízgőz-desztillációval nyerik. Pikáns, édeskés, enyhén citromos, borsszerűen csípős illatú. Színe sárga, halvány.

Komponensei: *szeszkviterpének*: *α- és β-zingiberén* (30-40%), *kurkumén* (18%), *bizabolén* (10-15%) [11].

2. GC-MS kromatográfias elemzési módszer

A kromatográfias eljárások célja biztosítani a minták illó, szerves anyag tartalmának szakszerű minőségi és mennyiségi meghatározását. Az elválasztás a komponensek két fázis közötti ismételt megoszlásán alapul, a kromatográfias eljárások abban különböznek az egyéb megoszláson alapuló elválasztási módszerektől (pl.: folyadék-folyadék extrakció, desztilláció), hogy az elválasztásban résztvevő fázisok közül az egyik mozgásban van (mobil v. mozgófázis), a másik fázis helyhez kötött (álló v. stacioner fázis). Az oszlopról eluálódó komponensek által a detektorban keltett jel intenzitását az idő függvényében ábrázolva jön létre a kromatogram.

5. ábra: Ideális kromatogram [12]

2.1. A GC-MS berendezés felépítése, minta előkészítés

A.) Gázrendszer

A gázrendszer tartalmazza a nagy tisztaságú mozgófázist és az esetlegesen szükséges segédgázokat, valamint ezek szabályozó egységeit. A vivőgáz (mozgófázis) folyamatosan áramlik az oszlopon.

B.) Injektor

Az injektor feladata a minta elpárologtatása (gőz- vagy gáz-halmazállapotba), továbbá az analitikai oszlopra való juttatása az itt belépő vivőgáz segítségével. Ebből következik, hogy az injektor magas hőmérsékletre fűthető (max. 400 °C). Általában a mintafecskendő (Hamilton 20 μ l-es) segítségével egy szilikon tömítést (szeptum) átszűrve kerül az injektorba. Folyadékoknál mikro fecskendőt, gázmintáknál gázfecskendőt (Hamilton) alkalmaznak. A korszerű készülékekben a vivőgáz (hélium) belépőnyomása és esetenként az injektor hőmérséklete idő programozható.

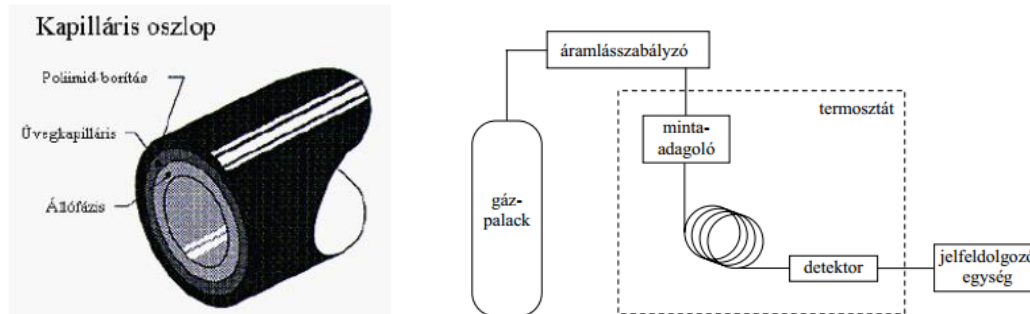
C.) Termosztát

Légtermosztátban helyezkedik el az elválasztást végző oszlop (kolonna). Az intenzív levegőventilláció biztosítja az egyenletes hőelosztást és a pontos hőmérsékletet, amely a retenciós idők ismételtetősége szempontjából elengedhetetlen. Követelmény, hogy a termosztát programozottan fűthető legyen 400 °C-ig, 0-100 °C/perc tartományban, valamint a megadott hőmérséklettől való eltérés maximum $\pm 0,1$ °C lehet. Az elválasztás ideje alatt a termosztálás történhet állandó hőmérsékleten (izoterm), vagy hőprogram alkalmazásával.

D.) Kolonna vagy oszlop

A gázkromatográfiában használatos oszlopok két típusba sorolhatók, töltetes oszlopok és kapilláris oszlopok. Töltetes oszlopok kialakítása során a mechanikai szilárdságot acél- vagy üvegcső biztosítja, melybe a szilárd halmazállapotú állófázis van betöltve. A töltet lehet egy szilárd halmazállapotú anyag vagy szilárd hordozó felületén megkötött fázis. A kapilláris

oszlopok felépítésüket tekintve egy vékony üvekapilláris, melyet kívülről poliimid-réteg borít (5. ábra). Ez adja a rendkívüli mechanikai tulajdonságait (hajlékonyság). A megosztófázis a kapilláris belső falán található, típusa alapján két csoportba soroljuk. Az egyik esetben az állófázis anyaga folyadékfilm (gáz-folyadék megosztási kromatográfia), míg másik esetben szilárd adszorbens (gáz-szilárd adszorpció kromatográfia) [12].

5. ábra: A kapilláris oszlop és kromatográf elvi felépítése [12]

E.) Detektor

A gázkromatográfiában használatos detektorok az oszlopról eluálódó anyagok mennyiségével arányos elektromos jelet szolgáltatnak, amelyet az adatfeldolgozó rendszer alakít át értelmezhető információvá. A detektorok fűthetőek, hőmérsékletük általában kb. 20-30 °C-kal haladja meg a termosztát végső hőmérsékletét a kedvezőtlen lerakódások megelőzése végett. Napjainkban széles körben elterjedt, a komponensek azonosítására is alkalmas univerzális vagy szelektív detektor.

2.2. A gázkromatográfiás folyamatok ismertetése

Egy adott komponens retenció idejének (t_R) az injektálástól a detektálásig (a csúc maximum megjelenéséig) eltelt időt nevezzük. A vivőgázban valamennyi komponens azonos időt tölt el. Azok a komponensek, amelyek nem lépnek kölcsönhatásba az állófázissal, egyszerűen áthaladnak a vivőgázzal az oszlopon, áthaladási idejük a holtidő (t_m), amit a kolonna hossza és a vivőgáz áramlási sebessége határoz meg, amely függ a kolonna hőmérsékletétől. Az állófázissal kölcsönhatásba lépő komponensek a megosztási hányadosuknak (K) megfelelően hosszabb-rövidebb időt töltenek az állófázisban:

$$K = \frac{C(\text{állófázis})}{C(\text{vivő})} \quad (1)$$

Ahol:

- K**: adott komponens megosztási hányadosa,
- C_{állófázis}**: adott komponens egyensúlyi koncentrációja az állófázisban,
- C_{vivő}**: adott komponens egyensúlyi koncentrációja a vivőgázban.

A megosztási hányados az egyes komponensek állófázishoz való affinitását jellemzi egy adott hőmérsékleten. Minél nagyobb K értéke egy adott komponensre nézve annál több időt tölt el a komponens az állófázisban, azaz annál nagyobb a retenció ideje. Tehát az egyszerre injektált

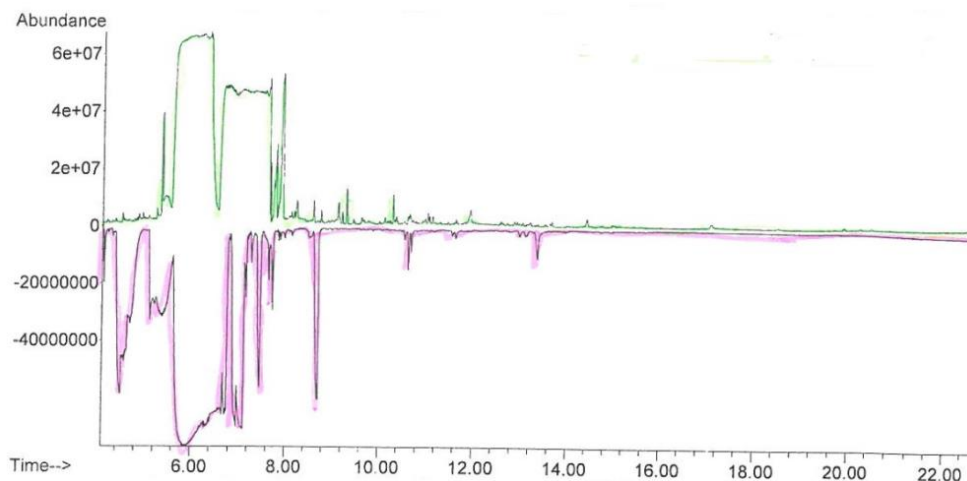
komponensek eltérő idővel érik el az oszlop végét, így jöhet létre az elválasztás. Míg a vivőgázban eltöltött idő a holtidővel jellemezhető, addig az állófázisban eltöltött időt a korrigált retenció ideje (t_R') adja meg:

$$t_R' = t_R - t_m \quad (2)$$

A kromatogramban a minőségi információt a retenciós idők, a mennyiségét a csúcsok alatti területek hordozzák. Az egyes komponensek minőségének meghatározására a retenciós adatok csak abban az esetben elegendőek, ha ismerjük a mintánk szennyezés-profilját (esetünkben tartalmaz robbanó-anyagokat, interferáló komponenseket nem). Amennyiben ilyen információkkal nem rendelkezünk, akkor a komponensek azonosítása csak erre alkalmas detektorok (pl. MS) használatával végezhető el [12].

3. A mérési eredmények ismertetése

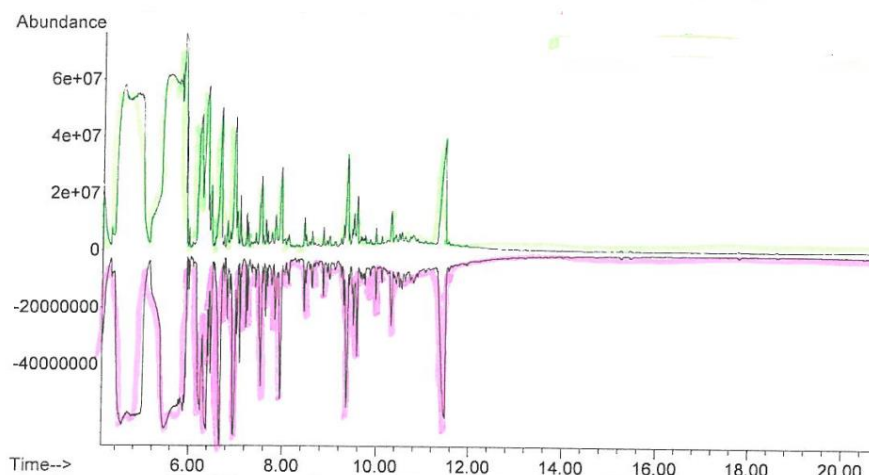
A minták koncentrációja és az analitikai jel (csúcsterület) közötti kapcsolatot kalibráció segítségével határozzuk meg. A kromatogram csúcsainak területe a detektorba jutó anyag mennyiségével általában lineáris összefüggést mutat, anyagmennyiséget növelve telítésbe megy át. Mennyiségi elemzés céljára általában a görbe egyenes szakasza (detektor dinamikus tartománya) alkalmazható. Mivel a detektorok érzékenysége (kalibrációs egyenes meredeksége) minden anyagra más és más, ezért a kalibrációt minden meghatározandó komponensre el kellett végezni. Ahogyan várható volt, a fahéj-olaj minták összetétele között volt jelentős eltérés, amelyek a 6. és 7. ábrán is jól láthatók:

6. ábra: A fahéj-olaj minták összehasonlító kromatogramja

Megállapítható, hogy az 1. számú fahéj-olaj minta (zöld felül) és a 2. számú fahéj-olaj minta kromatogramjai jelentősen eltérnek a 7. perctől kezdve, ami azt jelenti, hogy a kémiai összetételük nem azonos. A minőségi meghatározás után összehasonlításra kerültek a mintákban detektált komponensek, adott retenciós idők esetén. Egyezést egészen a $t' = 5.81$ perc retenciós ideig tapasztaltunk, ami a fahéj-aldehid jelenlétére utalt mind a négy minta esetén. Elmondható tehát, hogy a fő alkotó komponens jelen van a rendszerben. Ezután már jelentős eltérések vannak a kromatogramokon, például $t' = 6.94$ percnél a 2. fahéj olaj mintában egy ún. 2-propén-1-ol és $t' = 8.50$ percnél ún. benzil-benzoát került detektálásra, míg az 1. számú fahéj-olaj mintában egyáltalán nem. Feltételezhető, hogy ezek olyan komponensek, amelyek okozhatják a kristályosodási különbséget.

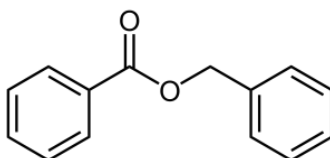

7. ábra: További fahéj-olaj minták kromatogramja

4. Összefoglalás

A különböző illóolajokat tartalmazó PLA biopolimer GC-MS kromatográfias vizsgálata során bebizonyosodott, hogy a fahéj-olaj minták összetétele között volt jelentős eltérés, míg a muskotály-zsálya és gyömbér-olaj minták között nem. A mérési eredményeket nem befolyásolta a minta előkészítési módszer, hiszen az illóolajak természetüknél fogva oldott állapotban voltak, így a bomlás könnyebben végbe tudott menni a rendszerben, és könnyebben lehetett detektálni az olajokat alkotó komponenseket is. Ugyanakkor nincs információ az előállítás folyamatáról, az extrakcióról, illetve a kivonás helyeiről, amelyek viszont nagyban befolyásolhatják a keletkező illóolajak összetételét. A már ismertetett összetevőkön túl, detektálásra került az alábbi vegyület, mint például a benzil-benzoát (8. ábra), amelyet oldószerként, dohányárukban illatosító összetevőként, valamint polimerek és a cellulóz képlékenységének növelésére is használnak.

8. ábra: A benzil-benzoát szerkezeti képlete [13]

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom Kun Éva doktorandusznak a lehetőségért és a mintákért, Fehér Beatrixnak az Accell Hunland Kft. laboratórium vezetőjének a berendezések használatáért és illetve Dr. Zsoldos Gabriella témavezetőmnek a támogatásáért.

Irodalomjegyzék

- [1] Tamási K.: Antibakteriális adalékanyagok (illóolajok, nizin és PHMB) hatása a politejsav mechanikai és optikai tulajdonságaira. Szakdolgozat, Miskolci Egyetem, 2011.
- [2] Furka Á.: Szerves kémia. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1998.
- [3] Guba F. : Orvosi biokémia. Medicina, Budapest 1988.
- [4] S. Inouyea, T. Takizawa, H. Yamaguchi: Antibacterial activity of essential oils and their major constituents against respiratory tract pathogens by gaseous contact. *Journal of Antimicrobial Chemotherapy*, Vol. 47, Issue 5, Pg. 565-573. 2001.
- [5] C. F. Carson, T. V. Riley: Antimicrobial activity of the major components
- [6] S. Prabuseenivasan, M. Jayakumar, S. Ignacimuthu: In vitro antibacterial activity of some plant essential oils. *BMC Complementary and Alternative Medicine*, Issue 6, Pg. 39 2006.
- [7] O. Mejlholm, P. Dalgaard: Antimicrobial effect of essential oils the seafood spoilage micro-organism *Photobacterium phosphoreum* in liquid media and fish products. *Journal of Applied Microbiology*, Vol. 34, Issue 1, Pg. 27-31, 2002.
- [8] Tserennadmid R, Takó M, Galgóczy L, Papp T, Vágvölgyi Cs, Gerő L, Krisch J: Antibacterial effect of essential oils and interaction with food components. *Central European Journal of Biology*, Issue 5, Pg. 641-648. 2010.
- [9] Rentsenkhand T.: Illóolajok és kombinációk hatása élelmiszerromlást okozó mikroorganizmusokra, PhD. értekezés, Szegedi Tudományegyetem, Pg. 8. 2010.
- [10] R. R. Vera* and J. Chane-Ming.: Composition of the essential oil of marjoram (*Origanum majorana* L.) from Reunion Island. *Food Chemistry*, Vol. 66, Issue 2, Pg.143-145, 1999.
- [11] www.wikipedia.hu, 2011.04.02.
- [12] Tamási K.: Sporteszközök vizsgálata ED-XRF spektrométerrel és GC-MS kromatográffal. Diplomamunka, Miskolci Egyetem, 2014.
- [13] <https://hu.wikipedia.org/wiki/Benzil-benzo%C3%A1tv> (2014.05.29)

Lektorálta: Dr. Zsoldos Gabriella, adjunktus, Miskolci Egyetem Műszaki Anyagtudományi Kar, Kerámia és Polimermérnöki Intézet

Kommunikáció- és médiatudományi szekció

THE COLOR TV THE CHANGES OF COMMERCIAL TV INDUSTRY

Gabriella Illés

*University of Debrecen, Kerpely Kálmán Doctorate School for Regional Sciences,
PhD student, illes.gabriella@tulipantunder.hu*

Abstract

In my study titled as „The color TV – The changes in our society and in the cultural needs of our country in view to its regional aspect, as the consequences of the appearance of commercial television.” I have examined the relationship between culture and media consumption, and their formation during the past years. The two main pillars of the study were MilwardBrown TGI consumption research and the Nielsen Public Survey instrumental television viewer rate database.

First, I have analysed the transformation of media consumption. A great number of research data proves, that the media has an ever growing role in our life. The appearance of internet has transformed basically the media consumption, giving a bit of impression as if the television hegemony was broken. The latest technical solutions and devices also support our easy and comfortable consumption of any media at all locations. Consumers spend hours at the web pages and with time this number is ever increasing. According to research on multitasking it can be stated that it became a daily routine, the majority of people does it each day with certain frequency. Those situations happen frequently when using a media we divert our attention to some further (typically also media) kind of activity. However in spite of all ominous forecasts not even the drastic increase of internet users could brake the hegemony of television in our country, that certain screen continues to be the most significant media. The big loser of the transformation process initiated by digital revolution is unquestionably the printed press which has lost already great part of its readers long ago. At the same time more informal recreational activities (theatre, movie, expositions) became more attractive and are today some of the most widespread means of distraction. Among cultural activities in our country visiting opera or ballet performances, as well as concerts of classical music and jazz qualify as sub-culture.

Keywords: commercial television, media consumption, recreational activities

1. Introduction

It was nearly 20 years ago when I started to work for the mass entertainment industry. It started when being a student of the Communication Faculty of the University of Sciences of Szeged I have cadidated to the „Riporter needed!” competition of the morning program named NAP TV of the Hungarian Television and what I succeeded to complete as a finalist. Judging it on the basis of the experience I have accumulated ever since I know what an amazing impact that program had. The participants of the next day have been announced in the daily newspaper MAI NAP(1) and as there were no commercial channels to hinder the monopoly status of the state TV channels, our performance has reached millions of spectators. According to the program director of Hungary’s leading commercial TV it is still a fact that „real popularity can only be achieved by the television performance”. The exceptions from this may only happen in countries with large amusement industries.(2) I do not work for the television any further. Upon having completed nearly 17 years working for the television, I have started to work as an entrepreneur, and actually I am engaged in realising cultural and amusement events. Summing it up I can declare, that I have been in the service of the mass amusement industry for 20 years by now. There have been much changes ever since save for

one thing. My actual team is working with amazing dedication and full force on the development of products, their acquisition and realisation. The objective is to create products of public interest and in mass scale.

During my active years in television making I have been frequently asked why the „cheap” category programs satisfying popular needs form the focal point of the program structure, e.g. reality shows, or programs for musical talent search, while in case of other kinds of programs like documentaries, theatrical coverages or cultural programs they miss the quantity. These questions I also put to myself in search of answers to imaginary or realistic needs to learn whether the audience indicates it's own needs or is it just an intent to correspond to known social requirements by demanding from me the more interesting, more prestigious and selective program structures. They did this besides the fact that they all knew the events of Győzike Show (the first trash reality in Hungary), -which they obviously never watched- while the cultural report program named Propaganda could not be financed from own resources of the channel due to the lack of interest. There is a question whether the television is creating or by functioning on the basis of demand and supply is it just reflecting the public taste. It has been accepted that from a commercial television channel one can not demand the leverage of public taste as their primordial objective is the „only” information and entertaining. It is not possible –and it does not worths it either- to forcibly obligate the masses to visit literature performances, or listen to lectures of physicists or philosophers, not even to attend concerts.

They will attend those if they wish to anyway, but it will not be the television to incentivate them.(3)

The essential difference between the popular culture and the mass culture is, that while the first one has been created by the members of the people, the latter one has been ordered to be created by those expecting profit from the dissemination of culture. (4)

2. Origin of the data used

The origin of the data serving the research of the use of the media and the culture consumption is the TGI research (Target Group Index). The TGI is the most significant syndicated research tool of the world, it was started in Great Britain in 1969 and it is being prepared in more than 60 countries of six continents. This product has been introduced in Hungary in 1998. The content of the research is harmonised to certain extent (consumption, lifestyle, leisure) this way in a certain case there is a chance to compare data internationally. The TGI Magyarország Kft. was founded in January 1999, as a Hungarian concern of the WPP, the English marketing investment group. The TGI Magyarország was a member of Kantar Media Group, then in January 2015 it was acquired by TNS Hoffmann from the Millward Brown Hungary. In the data base the sample represents the Hungarian population from age 15 to 75, selected by gender, age, education, region and the type of the settlement. The size of the sample is 18000 interviews a year. The TGI surveys happen monthly - that is the interviews are continuous. The survey partly happens by personally conducted interview and the other part is done by auto filling up the questionnaire.

The individual questionnaire includes the demographic details, reading the media, the consumption habits of certain groups and the Target Group Reklám Monitor. The TGI is a unisource database, which means that those characteristics, habits of each interviewed person can be known which are otherwise examined by the researchers in separate surveys.

The sampling method is made in a two phase random system, the criteria are the region, the size and the type of the settlement. Weighting is based on gender, age, schooling, county, settlement type variables, two and three dimensional combinations (gender x county, gender x age, gender x settlement type, age x settlement type, gender x age x education). Each year the survey adjusts the weighting to the latest available data of KSH, by which the basic data amount of TGI database and its demographic composition is following continuously the modifications of the Hungarian society.(5)

The fundamentals of the second part of evaluation are formed by the television rate data provided by the Nielsen Public Research Kft. The worldwide introduction of instrumental measurement was made necessary by the emergence of commercial television, the explosive increase of the number of television channels and the development of different antennas in the last third of the twentieth century. The Nielsen Kft.-t (formerly AGB Kft.) was established in 1992 by AGB Italia, the Gallup Kft. and the Informatix Kft. Starting from March, 1994. they have set up – as first in Eastern-Central Europe- in our country the instrumental audience measurement adapted to the demands of television market competition, installing first in 620, then starting from April, 1999 in 840 households the audience measurement system. From January, the 1st 2009 the number of households in the sample grew to 940 and from April, 2009 to 1040, since 2015 it has grown to 1120. Actually we dispose of audience details of 2600 persons above age 4 and of households with television. Present time we can evaluate the data upon more than 60 different indicators of social or demographic category, education and profession of the housekeeper, social standing or a large number of cultural ones. The television rate estimation is made by the company the following way, it takes according to a panel sample on national scale, this data is extrapolated to its registered persons above age 4 with access by at least one signal to nationwide broadcasting (Digital terrestrial reception, satellite dish, analog or digital cable TV, IPTV service). The sample panel represents the habits of watching TV of the complete population over age 4 in our country. In order to get the mentioned television rates the measurement process has to go through several phases.

3. The formation of commercial television industry

Starting from October 1998 –in Hungary, first in the world- two nationally-covered, ground based commercial channels have started their operation. The "Tv2" belonging to MTM-SBS and the "RTL Club" belonging to the CLT-UFA, Pearson group. The new structure corresponded perfectly to the so called multichannel model formed in the developed European countries. The only difference was, that while there this has been the product of a long, organic development process, here this has been a fast and radical process, involving surprising changes. A significant development happened not only on behalf of the program provider party, but also on behalf of the broadcasters offering this way more choices to the audience from all points of view. Before the start of the ground based channels, commercial channels in Hungarian language only could appear using the cable network. The capacity of the cable networks made it possible –along with a minimal number of commercials- to offer the programs of foreign language satellite channels, as well as those of the municipalities and local communities. Following the October, 1997, the whole Hungarian television industry has been completely restructured. It was the MTV1 to remain to be the only ground based public service channel and the land based frequency of MTV2 has been shared by two new commercial channels. Programming of MTV2 was transferred to satellite and the Duna TV also changed position afterwards, it was located to the satellite where MTV2 was located. Same time we could experience significant changes in the market of the cable TVs as well. Even before the appearance of the ground based channels, certain investors have purchased well functioning commercial channels of the cable network. We could meet the TV3 and the

“MSat-Szív TV” channels this way. After October, 1997 the oversupply which was created in the advertising market and the increasing demand for audience on behalf of the new, ground based channels has turned the initial successes into serious –fatal- losses. Among said channels the spectators could enjoy the MT3 the longest as this channel ceased to operate in February of 2000. Years after the formation of dual television industry we still experience significant changes, the transformation of the market is still under way. Besides the offer of programs aimed at wider audiences by the two national commercial channels there has emerged more and more new channels of specific profile (TV channels focusing on a specific subject) with the objective to correspond to the needs of specific groups of spectators. These channels has not been any more the mere synchronized versions of the global or trans-European channels (like Eurosport, Discovery, Music Television, CNN), but has been specifically made for the Hungarian market, Hungarian owned channels were established (for e.g.: Sport1, Filmmúzeum, Spektrum, Deko, TV Paprika, Hír TV, Echo TV). After the year 2005 the number of the Hungarian language channels available by household with multichannel programming has been increasing continuously and we can choose from nearly 120 such channels today.

This process has been coupled by the restructuring of the public service channels during the past years, a first step of which has been the transformation of M2 into child and youth channel. In 2015 Duna TV became the main public service channel (transmitting public service, cultural and entertainment contents) while M1 became the actual daily news channel like BBC or CNN. In the same year also started the M4 Sport channel with the intention to attract more audience for it’s outstanding Hungarian and international sports events programs. We can qualify as newcomers the M3 cable channel started in 2014 with specific archive contents and the M5 transmitter, started in 2016, (educational, informative, cultural channel) too.

Parallel with the strengthening of the smaller channels the share of the two big commercial channels decreased gradually and drastically.(6)

During the past years the number and success of those broadcasters increased the most, which satisfied the needs of amusement and entertainment. The broadcasters with programs which need thinking and focused attention do not list among the most popular ones. In the year 2000 a common Hungarian TV watcher has spent an average of 3 hours watching the programs of the two big commercial channels, however this figure has decreased to one hour only today. In place of them the channels offering serials and feature films (e.g.: F+, Cool, Viasat6, Prime, Mozi+) and the smaller entertainment channels (Viasat3, RTL II, Super TV2, RTL Spike) are mainly undertaking the task of entertainment. In the year 2016 a spectator has spent nearly as much time watching the channels of feature films and serials as watching the two big commercial channels (59 min vs 64 min). During the past years, due to the transformation of the public service channels and to the excited political situation the spread of public (news) channels was spectacular as well.(7)

During the past year the main commercial channels were predominantly preferred by women, elderly people (60+), those living in the Northern Alföld area, those living in small villages and by the less educated spectators. The feature film/serial channels have become a mass product, generic channels during the past years, differences related to the demographic-socio indicators can not really be found. The only exemption from this is the 50 – 59 generation, the rest of the segments offers similar parameters. Men have spent more time by watching the mentioned channels then Watching the TV2 and the RTL Club together. The channels of public service primordially remained popular among the elderly population. Not surprisingly the thematic channels dispose of specific demography, determined by the character of the very channel.

The latest and most important milestone in the history of Hungarian commercial television has been the digital switchover implemented according to the LXXIV Act of the year 2007. This way the analog broadcasting has been replaced by the digital one. The digital switchover for ground based television meant that analogue ground based television broadcasting was terminated and replaced by digital ground based broadcasting (also known as DVB-T). This process concerned all. The spectators, the broadcasters and the manufacturers and distributors of the equipments for television. Even so, it affected primarily those who used to watch the analogue land based broadcast at their home with a conventional room or roof antenna until the specified date (intermittent change happened: November 1 - December 31, 2013). After the analog switch down, these free-to-air channels which have been free of charge formerly (m1, RTL Klub and tv2 and some further channels which could not be accessed by antennas) could only conditionally be available on these platforms with no the subscription fee. This way the consumers, by their onetime investment had to purchase a suitable receiver unit (the so called set-top-box) to be connected to their television set. As a further option they could purchase such a television set which had the above receiver unit installed already. As a consequence of this process the advantages (national coverage) of the two major commercial channels (TV2 and RTL Club) have disappeared in comparison with the other cable TVs and as a consequence they have started to negotiate with their broadcasters on the introduction of broadcasting fees (these channels could account with billions as additional yearly revenues).

The market positions of the cable television networks, specifically those specified ones were supported by the continuously growing number of television sets at the households. According to the data of Nielsen Public Research a 55% of the households has two or more television sets. This made viable the satisfying of individual needs, undermining this way the channels of general entertainment which are serving public taste. The spread of new, up to date devices, like the set-up boxes equipped with hard disc and capable to stop and to rewind the program, the wise television sets all have helped the restructuring of audience habits and preferences. Along with the invariably important role of TV watching at home, appeared some devices which facilitate mobile TV watching, by the broadband internet chances for the online watching of TV programs and those of video consumption have increased.

In 1997, commercial channels as one of their first steps started to upload content streams that were left blank by the public service channels. This way suggested it to the audience, that they are reliable, it worth to tune them any time. Obviously it was clear to the redactors of the commercial channels from the very beginning, that in a fierce market situation a winner has to gain and also keep the auditors. By the spread of commercial television the relationship between TV and audience become a daily routine and as a result the attitude of TV audience started to change, instead of the focused attention appeared a loose attention towards the TV programs, the background watching started to be general.

The program production also had to act upon the changed auditor habits because it needed to arrange the needed television rate the contact numbers for the advertisers. In order to attract – and even more to gain- the attention of those practicing the background watching the commercial televisions had to change. They rejected the traditional static program structure, in which the different programs followed each other. Instead, a sequential, dynamic, spectacular, streamlined program rhythm (flow) was created. In this, each show refers to the next, with various previews, IDs, invitations to appear on some shows, or catchy notes. This system gives the visitor a sense of constant expectation, and in Hungary the "Do not go anywhere" call was the most characteristic.

Umberto Eco (8), the significant Italian writer and sociologist has named this way of television making "neo-television"(9) in 1983. The principle is that the program provider entertains the public with short narratives which are dynamic, fast, very spectacular, pompous and enjoyable. This is made in a way that the viewer would not miss the events even if It is

backing up or surfing with the remote control while doing some homework. The production has adapted to the changed viewer habits by this revolutionary strategy of program editing. According to Eco the so far empty media, which earlier only tried to reproduce the experience of the cinema, theatre or the radio has been "filled up". It is undertaking an own cultural form by these specific television programs. The primordial objective became to attract attention as the principle of spectacle became to dominate.(10)

The role of the television has expanded, the open window is "pictured", that is, the television shows the reality, more plainly what you see is the reality and therefore it is real what you are watching. By different means the television has started to include the viewers into its programs, by a pre-determined method and according to a pre-determined concept, upgrading this way the motivation of the audience to follow the events of the programs. The ways of inter-activity have become ever wider, the audience in the studio can roar, those watching at home can phone, send SMS or e-mail, in extreme cases even the viewer can direct the events of a program. The significance of inter-activity is supported by the fact that according to expert estimation the extra priced phone calls and SMS sent to TV programs made a revenue of HUF 13 billion during the year 2005 and out of this, seven billions were spent on SMS voting. Half of this revenues went to the cellular phone service providers and the other half has been shared between the program makers and the technical broadcasters.(11)

The national commercial channels have greatly contributed to the change of audience habits and by this to the transformation of the offer of programs by the public service channels. The license programs (Quizzes, all-night entertainment programs, reality shows, etc.), which are popular abroad for decades and were so far unknown at home started to become extremely popular with the Hungarian viewers, this way the program structure in Hungary started to become more corresponding to the standards of the international television market. The interactive aspects have appeared during the TV watching as secondary effects (for e.g.: participation in voting by SMS, visiting and using the home pages of different programs) by which the viewer became an active participant of the program. An additional positive effect of this phenomenon is, that it has contributed to the popularity of the info-communication and has facilitated their spread. (12)

An addiction to television content has started, which is best illustrated by a famous Jay Leno (13) quote on NBC, -in his own show- at the Tonight Show: "Some surveys suggest that 9% of people would give up sex for the sake of TV. The remaining 91% have long since did it. " The program structure of the two, fiercely competing national commercial channels became similar very rapidly, their programs nearly mirror each other (for e.g.: Mónika Show - Claudia Show, Tények - Híradó, Aktív - Fókusz, Big Brother - Való Világ). This has created an impression in TV viewers that the competition is not for their sake any more as the two bigger channels fight against each other instead. This phenomenon can be well explained from the economic point of view by the Hotelling Law (14), known in macro economy or by the Steiner-model(15) which describes the principles of the functioning of the media markets in this sense. Due to the average standard level of viewer preferences, in case of the two competing commercial channels, it is not surprising that their supply is extremely similar.(16) In summing it up we can state that "the commercial television is not popular because it informs about many facts about the world, but it is popular because helps us to take part in them and to feel fine ourselves. It is successful because provokes emotional reactions, it is clear, plain, it reveals important questions, possible meanings and contexts of life through simple stylized stories, and at the same time gives the opportunity to the audience to question, challenge their statements. It displays a colorful repository of truths, values, and role sets, from which viewers can choose according to their taste."(17)

4. RTL Klub

The Magyar RTL Televízió Zrt. (M-RTL Zrt.) was established in April, the 8th, 1998 owned by RTL Group with seat in Luxembourg. The objective of its establishment was to participate in the tender, published for the foundation of television channels by the National Radio and Television Body (the ORTT). They have won one of the two published channels then three months later, the 9th of July, have signed an agreement for providing television program service. The RTL Klub start the experimental broadcasting on October, the 7th 1997 and on the 27th this channel started formal operation.

Even in the next year their several iconic programs appeared on the screen, as for example Reggeli, the Esti Showder with Fábry Sándor and their ever since invariably successful daily serial the Brátok Közt and also the Fókusz. Besides their daily and weekly regular programs they have screened occasionally several outstanding sports events. They have broadcasted the Formula 1 races, the boxing competitions of Kovács István and Erdei Zsolt and the events of the 2006 Football World Championship could also be followed on RTL Klub channel.

In January the 2nd, 2006 the RTL Klub has started an own thematic sports channel named SportKlub. In view of an even bigger success the SportKlub+ has also been started in 2007, covering football matches exclusively. This channel however has been terminated by the owner in 2009, remaining the basic channel only. Upon various change of ownership the operation of SportKlub has also been finished in April 2016. It was the that time owner DPO Tematic Kft. which terminated the channel.

In July, the 28th 2011 the RTL Group has incremented its share by the acquisition of 31% of the shares which were in Hungarian hand formerly and this way the channel became the full property of this media group concern. In addition to this it has also purchase the 100% ownership of seven cable channels, the Cool, Film+, Film+2, Reflektor, Prizma, Sorozat+, and the Muzsika TV.

In October, the 1st of the next year (2012) it has started its channel mate, the RTL II. by the help of flagship category own production programs (for e.g.: I Love Gjon, Heti hetes, Forró nyomon, Való Világ és saját napi hírműsor) the smaller channel became almost an inescapable factor in the cable television market. In December, 31st 2012 the Reflektor TV ceased to exist and in May, the 1st of 2014 the Prizma TV has been transferred to RTL+.

In March 2015, Dirk Gerkens, the one time most influential member of the Hungarian television market and who has been leading most successfully the most watched television in Hungary since 2001 has left the company. He was temporarily replaced by Andreas Rudas(18) in this post, then Gabriella Vidus(19) , a former commercial director, was finally appointed as the leader in July 2015.

The latest enterprise of the RTL Group is the channel named RTL Spike, which was started jointly by VIACOM and RTL Group. The Spike, being the property of VIACOM has already been operating successfully in several countries and (as a unique solution) in Hungary it has been started jointly with RTL Klub in December, the 1st 2016.

All the 19 years operation of this channel is characterised by stability which –unlike in case of its greatest rival- is not only a feature of the screen, but also is concerning the personal staff and the management.

They have started to build up heir portfolio even before the explosive development of the cable channel market and as a consequence they could/can keep their corresponding share in their category almost during the entire period while the fragmentation of the market took place.

5. TV2

The TV2 started its broadcasting activities in October, the 1st 1997. At this time the main owner of the channel was the SBS Europe Broadcastin B.V. with 81.5%, the MTM-TV2 Kft. had 16% and even the Dutch Danube Broadcasting B.V. could be identified as an owner by a 2% share of it. During the past years the ownership of the channel has been modified in various occasions, leading to a constant change of priorities and leaving an image that all periods were just transitory. This might have been one of the catalysing factors of the sequence of failures by which the channel has been confronted. Unlike the RTL Klub, the TV2 initially functioned without the definition of its main target groups which due to the the expansion of the cable channel market and the conscientious construction activities of the RTL Klub has led to drastic decreases. That time their slogan „Television of the family” has been systematically used and this call has certainly been represent on the screen in the form of adequate programs. By it's programs of general interest (games, quizzes and daily news programs were the most watched in this period) the channel had an audience of millions before the screens, but the composition of them could not be well defined by any characteristics. The television market has changed at the end of 1998, when the main competitor RTL Kluc bacame a market leader in the 18 – 49 age cathegory and the advertiser market was happy with that situation. In this year the advertising market also was expanded by an estimated 30%, which was primordially due to the television market.

In 1998 the GRP(20) sales system, based on undertakings, started to be established, a close co-operation between the television channels and the tabloids has been started spreading from the exchange of topics till the barter agreements concerning advertisements.

In the year 1999 the main trends of TV 2 program structure have started to be outlined: the TV2 as television of the family has offered programs first to the returning children, then to women in a way that in the evening the quizzles could be watched by the complete family. The TV 2 owner SBS Broadcasting has anected the Central European Enterprise, the owner of the Irisz TV which was a looser at the 1997 commercial television tender and later became owner of TV3. By a 26% participation of MTM-SBS Rt. and with the that time further ownership of Kereszty Gábor and Sváby András the Interaktív Televíziós Mősorkészítő Kft. has been established and started to produce programs for TV2 in the second half of the year 2000. by the year 2001 TV2 has reached the secured first position regarding the complete population (thanks to the elderly population over 40) and furthermore its main objective became to reach a market leader position with the 18 – 49 age segment, essential from the commercial point of view. To this end, it began to rejuvenate its image in January 2002. The new program policy was based on the long-term goal of providing TV2 with a high-quality program environment that delivers amusing entertainment and positive feelings – and to realise it in a way that by retaining its current audience could also rejuvenate. As an inegral part of this concept the first series of the outstandingly successful Big Brother series have started in September. New showers, new programs have been screened and the visual world of the channel has also changed. The new (but not last) logo has also been screened. Due to these pronounced changes the channel could stabilize for some time the number of its audience in the age group 18 – 49 too.

In the year 2003 in the framework of the new spring program structure the second phase of Big Brother has been started which could repeat the outstanding success due to Való Világ and better has proved to be a failure. A further TV2 logo has appeared, now a square one, which was used by channel starting from September of the same year.

In 2004 started the second series of Megasztár to become a huge success with an enormous interest in the commercial line. This way the year from the commercial point of view could be considered as the most successful in the history of the channel. In 2005, after extraordinary

investments, the TV2's own day-to-day soap opera the *Jóban rosszban*, started to be broadcasted, which was a (somewhat late) response to competing *Barátok Közt* serial. Based on its results in 2004 the TV2 became the second biggest and fastest developing company of SBS Broadcasting. In 2006 the ProSiebenSat.1 Media SE has purchase this channel and in 2013 the same has been bought by Simon Zsolt, (managing director of TV2) and by Yvonne Dederick (the director for economy of TV2). This time he name MTM-SBS Televízió Zrt. has been changed to TV2 Média Csoport kft. In the year 2015 he TV2 Média Csoport Kft. and the CEE Broadcasting Ltd.(the smaller channels of the portfolio) have been purchased by Vajna András György(21).

Unfortunately the story of TV2 proves to be a less success. There has been constant changes in the ownership which were coupled by changes in the conception. The lack of stability and long term planning has led to the alienation of spectators this way the channel was more subject to the fragmentation than its rival. It was not of much help to the strengthening of TV2 position that it has started the formation of its portfolio a bit late in view of the market situation (in 2010 only). As a consequence they had to create cable channels with well defined characteristics in an already filled market. After a short experiment (in September, 2004 the *Irisz TV* has started, which shared a channel with *Club TV* –later *Zone TV*- and has broadcasted 5 hours a day, between 18.00 and 23.00, but due to its debt had ceased to operate from December, 31st 2006) the first FEM3 channel with a 24 hours programming has started in 2010 and was focusing primarily on the female audience. Precisely one year later, on January the 3rd, 2011 the cable channel PRO4 has been initiated with entertaining programs and focusing on the Hungarian male population. The Super TV2, the premium channel of the TV2 Group has been started on November, 2nd of 2012, by its characteristic entertainment content destined to compete with Viasat3. As part of a big size portfolio development, the Super TV2 has joined as a third bid, national commercial television. At this occasion it also got a fresh new profile unexpectedly the serial offering a fixed daily rendezvous, the *Jóban Rosszban* has also moved here and the background programs for the *Star Academy* were also seen here furthermore, as well as the *Édes Élet* (a former TV2 brand) too. In the TV2 portfolio there are actually 11 channels. During the last year it has realised a biggest ever portfolio leverage in an accelerated pace. Several thematic channels (KIWI: child channel, Chili: gastronomy, Izaura TV: telenovela, Spíler: sports, Zenebutik: music channel, Prime TV: general entertainment channel, Humor+: comedy serials) have been introduced to the market, while the FEM3 channel was moved to a new frequency and the PRO4 channel in the framework of a re-positioning has been transformed into a film channel.

Based on the data received so far, the year 2017 has not brought about significant changes on the television market. Cannibalism of the big channels is still under way, while the smaller ones are going even stronger. Primarily smaller channels belonging to the RTL Klub portfolio are attracting the most spectators –due to their offer of serials and films- while the Super TV2 could qualify as a big channel apart from its films and serials due to its *Sztárban Sztár + 1 kicsi* named all night program and the *Jóban Rosszban* serial. Among the most popular thematic channels only those which offer films can attain a significant rate, while the small channels can only attract a minimal fragment of the public.

The so far most popular program of the year was the *Nagy Duett* with a rate exceeding 1.1 million of spectators and 24.7% public percentage. It seems that beside entertainment the daily actual news coverage can attract viewers in greater scale, the *RTL Klub Híradó* (news release) by its 800.000 – 1.100.000 spectators is one of the most popular programs on the television market.

So far there has been quite a lot novelties this year, as besides the RTL Klub and TV2 the Viasat3 also tried to refresh its program structure by the *Exek az Édenben* daily reality program. The RTL Klub has made more colorful its program structure with minimal changes

and a balanced way by starting its Konyhafőnök V.I.P. program, by which it could successfully keep its position as a market leader. The TV2 has prepared for this new year by more spectacular and costly changes, but this could not improve its position, it has made it even worse instead. Its various new programs proved to be a failure after some coverages and finished to be creened afterwards. By its constantly changing daily programs it can not develop a loyal base of spectators, this way proves to be a meaningless competitor of RTL Klub with its longtime running daily programs having their dedicated spectator base.

References

- [1] Mai Nap (1989-2001, 2002-2005) was the first daily tabloid after the social system change, it was published in a capital and a rural edition.
- [2] Kolosi Péter: Commercial Television in Hungary
- [3] Vágó István: The end of television, Népszabadság, February, 14, 2004
- [4] Borsányi László: From the idea of culture to the culture of science
- [5] MillwardBrown: TGI Almanach
- [6] Market share: Share of public, (shr %) This indicator shows how much % of total viewer time has been spent on a specific program.
- [7] ATV – members of the complete target group how much time spent on viewing a specific program in average, ATV% - as an average how much percentage of the given program have been watched by this group.
- [8] Umberto Eco, Alessandria, January 5, 1932 – Milano, February 19, 2016, Italian writer, a. literature personality, doctor of philosophy.
- [9] The word „neo television” is related to Umberto Eco, he in his book of *Trasparenza perduta* names this way the new television situation.
- [10] Media research: Neo television – crisis or renewal?
- [11] Indec, culture and media section: Mega business, megastar- article
- [12] Jenei Ágnes: The stretching television
- [13] James Douglas Muir Leno, New Rochelle, April 28, 1950, American humorist, The tonight show, host, NBC
- [14] The Hotelling Rule – (published by Harold Hotelling in 1931) About the constancy of value in natural resources, that may not change from generations to generations, expressed in money, natural resources must remain the same.
- [15] Andreas Steiner model – shows that in a specific market situation the competition can even lead to decreasing offers.
- [16] Gálík Mihány: Media economics
- [17] Jenei Ágnes, Médiakutató 2005 autumn, - Commercial Television and Democracy
- [18] Andreas Rudas, former regional Director of RTL Group
- [19] Vidus Gabriella, The former economic director for RTL Klub, since July 1, 2015 CEO Director General for RTL Klub
- [20] GPR = Gross Rating Point, summary of rating points of a media, the joint ratings of a given media in a certain campaign.
- [21] Vajna András György, Andrew G.Vajna, Andy Vajna, Budapest, August 1, 1944, Hollywood producer, shareholder at Korda Filmstudios, Etyek, President of InterCom Zrt. till 2010, in Charge of Gov. Office for film industry promotion since Jan, 2011.

Reviewer: Dr. Péter Fodor, assistant professor, University of Debrecen

FESZTIVÁL ÉLMÉNYEK MEGOSZTÁSA A KÖZÖSSÉGI MÉDIÁBAN

Iványi Tamás

*Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem,
Menedzsment és Vállalatgazdaságtan Tanszék, PhD-hallgató, ivanyi@mvt.bme.hu*

Absztrakt

Az Y és Z generációk napjainkban egyre intenzívebb módon vesznek részt a zenei fesztiválokon. Ezen aktualitásra építve, a tanulmány a fiatalok zenei fesztiválokon szerzett élményeinek online (közösségi médiában való) megjelenését, hatását, motivációit vizsgálja a turizmus és a fogyasztói magatartás megközelítésében. A kutatómunkában külön hangsúly kerül annak a vizsgálatára, hogy milyen hatással lehetnek a fesztiválok a desztinációra, az ottani szolgáltatókra, valamint a fiatalabb generációk utazási döntéseire, hiszen a fiatalok célja többes: kulturális, utazási és kikapcsolódási igényeket kívánnak (térben és időben) egyszerre kielégíteni.

Tehát a közösségi médiát, az online marketinget és a fesztiválturizmust összekötve a vizsgálat célja az, hogy a fiatalok fogyasztói tartalmaik létrehozásának motivációit, valamint ezen tartalmak online befogadása által kiváltott érzelmeket, döntést segítő gondolatokat elemezve és az eredményekre alapozva, turisztikai és eseményszervezési marketing stratégiai javaslatok kerüljenek megfogalmazásra. A vizsgálat során elsőként a vonatkozó szakirodalmat tekintjük át, ahol külön hangsúlyt fektetünk az Y és a Z generációra egyre nagyobb mértékben jellemző közösségi média használat turisztikai vonatkozásaira. Feltárjuk, hogy az okostelefonok és a közösségi média milyen hatással van a fiatalok turisztikai döntéseire.

A szekunder kutatást követő primer, online kérdőíves megkérdezés előkészítéséhez bemutatásra kerül a kutatás, a kérdőív szerkezete, valamint a kiértékelés egyes módszerei. A kérdőíves felmérésből származó eredmények a következő főbb kutatási kérdések köré csoportosulnak: rávilágítani a fesztiválturizmus és a turisztikai döntéseket befolyásoló online és offline tényezők közötti eltérésre, feltárni a fesztiválózó fiatalok fesztiválválasztását és az ottani élménymegosztás mögött meghúzódó döntési motivációit, valamint kiemelni a közösségi médiában megjelenő turisztikai- és fesztiválos élmények befolyásoló hatását meghatározó érzéseket. Végezetül a kérdőíves lekérdezés főbb demográfiai eredményei kerülnek ismertetésre, melyek kiindulási alapként tekinthetők további elemzőmunka lefolytatásához.

Kulcsszavak: desztináció-marketing, fesztiválturizmus, fogyasztók által létrehozott tartalmak, közösségi média, online marketing

1. Bevezetés

„Ha nyár, akkor kikapcsolódás, szórakozás, fesztiválok és bulik. A fiatalok számára a meleg évszak nem csupán a nyári szünidő miatt vonzó. A szabadtéri strandok nyitását követően hamar kezdetét veszi a fesztiválszezon is, amely évről évre mind több fiatalot mozgat meg.” kezdte a fesztiválok általános értékelését bemutató cikkét Sija Marianna és Schauermann Péter (2009) több mint 5 évvel ezelőtt, s azóta a fesztiválok népszerűsége évről évre nő.

A fesztiválok és a turizmus kapcsolata hosszú múltra tekint vissza, azonban talán még sosem volt ennyire gyümölcsöző, mint az utóbbi években. Az Y és Z generáció számára olyan természetes nyári program egy zenei fesztiválra elmenni, mint okostelefont tartani a kezükben, és ezen két cselekvés sok esetben össze is ér.

Tapasztalhatjuk azt is egy-egy ilyen fesztiválon, hogy megannyi fiatal kezükben okostelefonnal, 2-3 gombnyomással pillanatok alatt az utóbbi években egyre divatosabb – és

talán az Y, Z generáció számára inkább már kihagyhatatlannak ítélt – selfie-eket és élményeket bemutató fotókat elkészítik, majd pillanatok alatt a kép az internetkapcsolat segítségével a közösségi oldalakon több száz, esetleg ezer ismerőshöz eljut. Ezt az új típusú emlékkészítést, élménymegosztást a technika lehetőségeinek köszönhetően korlátlanul meg lehet ismételni és sokan élnek is ezzel a lehetőséggel.

Azáltal, hogy a látogatók feltöltik, megosztják élményeiket másokat is motiválhatnak, alakíthatják mások utazási, fesztiválózási szokásait, céljait. Ennek pedig a fesztiválszervezés, és ezen keresztül a turisztikai vonzerő növelése szempontjából komoly jelentősége van. A lelkes fogyasztók élményeinek internetes megosztása egy hatékony marketing eszköz, amelyet kihasználni, ösztönözni mindenképp érdemes.

A tanulmány célja a fesztiválokhoz kapcsolódó tartalomlétrehozásokban rejlő marketinglehetőségek feltárása, a fesztiválózó fogyasztói motivációival, látogatási jellemzőivel összefüggésben. A szekunder kutatás mellett bemutatásra kerül egy 2016-ban elindított hazai zenei fesztiválózási és élménymegosztási kvantitatív kutatás módszertani háttere és elemzése.

2. Irodalmi áttekintés

2.1 A fesztiválok szerepe a turizmusban

Az események, mint közösségi programok, rendezvények egyidősek az emberiséggel. Az ókori olimpiáktól és gladiátor-játékoktól kezdve a középkori lovagi tornákon át történelmünk minden szakaszában voltak rendezvények, amelyek nem titkolt célja volt a nép hangulatának a javítása, az élmény nyújtása, a kikapcsolás a hétköznapi világából (Harsányi, 2013, p. 300-301). Ha definiálni szeretnénk a rendezvényt, illetve az angol **event** szóból eredően az eseményt, akkor a legfontosabb tényezők az *előre szervezettség, időbeni behatároltság, alkalmi jelleg, meghatározott cél és hely* (Fazekas-Harsányi, 2011).

Napjaink utazóit már egy város meglévő infrastruktúrája, adottságai, látnivalói nem kötik le eléggé, hanem élményre vágynak, eseményeken szeretnének részt venni. A turisták csalogatásának egyik kulcsa az események szervezése, amely sok esetben a helyi lakosság összefogását és bevonását is jelenti, így a „*cél mindig kettős, ugyanis ahol jól érzi magát az ott lakó, oda szívesen megy az idegen is.*” (Farágó, 2015) Manapság a települések versenyében az tud győztesként kikerülni, amelyik élményt tud nyújtani, jobban el tudja adni eseményekkel a helyi adottságait.

A fesztiválturizmus az eseményturizmus egyre népszerűbb eleme. Egy fesztivál, mint események sorozata értelmezhető (Kundi, 2011). A Magyar Fesztiválszövetség szerint a fesztiválok fő jellemzői:

- egy vagy több helyszínen
- rendszeresen megrendezésre kerül
- meghirdetett programmal rendelkezik
- egy vagy több téma köré szerveződik
- kulturális, művészeti, gasztronómiai vagy egyéb

eseménysorozat. A fesztiválok tehát összetettségükben fogva „*összekapcsolják a különböző szintű kultúrákat, műfajokat, amiből mind a közönség, mind a kulturális-művészeti élet nyerhet*” (Hunyadi et al., 2006a, p. 25.). A látogató így olyan „*csomaghoz jut*”, amely jóval többet nyújt számára, mint amit önmaga össze tudott volna állítani egyedi programokból.

Az **események, élmények napjainkban meghatározó szerepet játszanak a turizmus- és településmarketingben**, amelynek célja, hogy elősegítse a hely, mint komplex adottság (létesítmények, szolgáltatások, élmények és további elemek összessége) értékesítését, a települések közötti versenyben kiemelkedő a szerepe (Michalkó, 2014). A látnivalók, a nevezetességek, a természeti adottságok mind-mind vonzerővé tudnak válni, amit a

turizmusmarketing hasznosítani tud, amennyiben élményszolgáltatások (például idegenvezetés) és utazási szolgáltatások (például szállás, vendéglátás, közlekedési infrastruktúra) is kapcsolódnak hozzá (Husz, 2012).

Hunyadi (et al. 2006b) kutatása alapján a fesztiválok számának növekedésére és fontosságuk alátámasztására több magyarázatot is felsorakoztat, amelyek a város és a turizmus fejlesztése szempontjából is meghatározóak. A fesztiválok ugyanis

- élményt nyújtanak,
- összehozzák az embereket, kultúrákat, művészeteket, segítve a toleranciát,
- a legjobbakat hozzák össze, ezért a látogató különlegesnek érzi magát,
- erősítik a helyi identitás kialakulását a helyi közösségben,
- hagyományokat őriznek és egyediséget mutatnak be,
- ízlésformáló jelleggel bírnak a kultúra közvetítése által,
- a hétköznapiakat különleges eseményekké, ünneppé változtatják,
- összehozzák a különböző szervezeteket, intézményeket a közös munkavégzéssel,
- hozzájárulnak a gazdasági növekedéshez.

A szezonális hatások is csökkenthetőek az események megfelelő ütemezésével (Kundi, 2011 alapján), illetve a „*kevésbé ismert desztinációk újraélesztésében katalizátorként működhetnek*” (Husz, 2012, p. 94.). A közösségi médiában megjelenő, a fesztivált feldolgozó fogyasztói tartalmak nem csak az eseményt, de a várost és az országot is reprezentálják és hirdetik a helyszínt, mint tartalmas, élményekkel teli desztinációt, így a **város és az ország vonzerejét** is jelentősen befolyásolják.

Egy fesztivál **elsődleges vonzerőként** is funkcionálhat azonban gyakoribb az az eset, amikor a látogatók nem kifejezetten a fesztivál miatt érkeznek az adott desztinációba, azonban, ha már a helyszínen vannak, a fesztivált is meglátogatják, ezzel is igazolva azt, hogy a **fesztivál további, nagyobb mértékű fogyasztásra sarkallja a turistákat**, „erősítik a turisztikai desztinációk vonzerejét.” (Husz, 2012, p. 94.)

Az sem elhanyagolható szempont, hogy a fesztiválok során **a helyi önkormányzatok, sok esetben a helyi vállalkozók, lakosok bevételei is jelentősen megnőhetnek, illetve ideiglenes munkahelyek is létrejöhetnek**, amelyek szerepe különösen a turizmus holtidőszakaiban jelentős. Hunyadi (et al., 2006a, p. 31.) szerint a messzebről érkező vendégek alapvetően, ha a fesztivál volt az utazási célpontjuk, akkor többet szánnak az étkezésre, a belépőjegyekre és a további programokra is.

2.2 A közönségrészvétel jelentősége a közösségi médiában

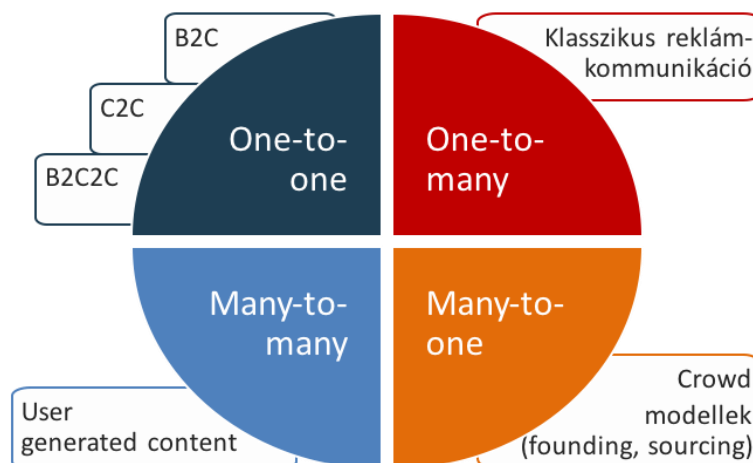
Napjaink fogyasztói egyre inkább kilépnek hagyományos „passzív” szerepükből, nemcsak befogadnak, hanem közölnek, megosztanak információkat, társfejlesztőkké válnak a terméktervezésben, a reklámkészítésben. Ez az új jelenség, a **fogyasztók által generált marketing** (Consumer Generated Marketing, CGM), vagy **vevői felhatalmazódás** néven vonult be a szakirodalomba (Sas, 2012; Prahalad, 2009).

A **klasszikus one-to-many kommunikáció** (Sas, 2012) során sok emberhez egy központi forrásból jutott el az információ. Az egyre **erősödő reklámzajban** a vállalatok egymásra és saját magukra próbálnak folyamatosan rálicitálni, hogy a fogyasztók meghallják üzeneteiket. Ez viszont egyre nagyobb bizalmatlanságot és ellenállást vált ki, a fogyasztók a hagyományos módon közvetített reklámokat már inkább kerülik és azokat manipulatívnek tartják (Mányai, 2009). Eközben növekvő aktivitást mutatnak abban, hogy a közösségi média és a Web 2.0 interaktív, közösség által szerkeszthető tartalmaival ők maguk „*hozzanak létre üzeneteket, és „sugározzák” azokat egy márka, vállalat vagy szervezet nevében vagy ellen.*” (Nyíró et al., 2012)

A klasszikusan bevált one-to-many kommunikáció mellett és egyre inkább helyett is, három tovább, egyre inkább előtérbe kerülő kommunikációs helyzetet figyelhetünk meg. (Sas, 2012 alapján, grafikusán lásd az 1. ábrán)

- **Many-to-Many:** sok ember sok másik embert ér el, ami tipikusan a mai online közösségi médiára jellemző. A fogyasztók folyamatosan és tömegesen tudnak tartalmakat létrehozni és megosztani a világgal. Ez a vállalatok által a még követhető, de a one-to-many szerkezethez képest jóval kevésbé kézben tartható, különösen az adatmennyiség és a vírusszerű terjedési sebesség miatt.
- **One-to-One:** egy közösségi hálózaton belül az egyes személyek közvetlenül is kapcsolatba tudnak lépni egymással, és kétirányú kommunikációval megosztani az információkat. Ez a kommunikációs helyzet az emberiség kezdeti óta létezik, azonban a Web 2.0-ás csatornák fejlődésével tömegesen és magasabb szinten valósul meg. Ezt a kommunikációs formát a legkevésbé lehet kontrollálni, hiszen nehéz rálátni, és a vállalatok számára sok esetben már csak az eredménye válik kézzelfoghatóvá.
- **Many-to-one:** ezek tipikusan a crowd-modellek, mint például a crowdfunding vagy crowdsourcing, amelyek során anyagilag vagy ötletekkel támogatják a (jövőbeli) fogyasztók a vállalatot egy termék kifejlesztésében. Az ötletek beküldése például a Web 2.0-nak is köszönhető, de az anyagi támogatáshoz is fontos lépés az, hogy az interneten keresztül megbízhatóan és biztonságosan lehessen fizetni.

1. ábra: A kommunikáció új formái

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A **szájmarketing** a közönségrészvétel egyik legfontosabb eleme. Nem újkeletű jelenségről van szó, de az utóbbi időben szerepe felértékelődött, különösen az elektronikus térben (e-Word-of-Mouth – eWOM). Az eWOM lényegében a „*hagyományos interperszonális kommunikáció új generációs virtuális térre való kiterjesztése*” (Nyíró – Csordás, 2013). A szájreklám, vagyis a one-to-one kommunikáció az egyik legbefolyásosabb erőforrás, amit a fogyasztók megbízhatónak, hitelesnek és a vállalattól függetlennek tartanak (Mitev – Markos-Kujbus, 2013).

A **felhasználók által létrehozott tartalom** (User Generated Content - UGC) minden olyan elektronikus tartalom, amelyet a fogyasztók a közösségi médiában megjelentetnek, akár magukról, akár más személyhez, termékhez, szolgáltatáshoz, vállalathoz, eseményhez köthetően. Ezeket csoportosan vagy akár egyénileg is létrehozhatják és a háttérben többféle motiváció is megbújhat: *tudásmegosztás, élménymegosztás, önkifejeződés, énkiterjesztés* (Nyíró et al., 2012).

A fogyasztók által létrehozott tartalmak és a szájmarketing kommunikációs hatásai alól egyetlen vállalat sem tudja kivonni magát, ezért alapvető érdekük, hogy mindezt előnyükre formálják és a fogyasztóknak szinte tálcán kínálják a lehetőséget az ilyen fajta önmegevalósításra, valamint **alkotóteret biztosítanak** a tartalmak generálására. Olyan teret kell kialakítaniuk, amely összhangban van a hagyományos one-to-many marketingkommunikációval, ahonnan a résztvevő fogyasztók motivációt, ihletet tudnak meríteni.

Sőt, a vállalatok akkor járnak el okosan, ha proaktív módon újabb és újabb ilyen jellegű „kihívások elé állítják” a fogyasztóikat. A fogyasztói elköteleződéshez a vállalatoknak „*a lehető legtöbb választási lehetőséget kell a fogyasztóknak biztosítaniuk*” (Prahald, 2009, p. 258). Az inspiráló alkotói tér kialakításával és apróbb trükkökkel, mint például az *ajánlom* vagy *kedvelem* gomb, az e-mail-es továbbítási lehetőség, a közösségi média megosztási lehetőség, vagy a hozzászólási opció, mind arra ösztönzik a fogyasztót, hogy megkezdje a szájreklámot, vagyis *szóra érdemes lesz* a termék, szolgáltatás (Holczinger, 2013).

Az utóbbi években az okostelefonok elterjedésével **az emberek mobil történetmesélőkké váltak**, vagyis tulajdonképpen élőben, folyamatosan meg tudják osztani élményeiket, tartalmakat tudnak a közösségi oldalakra feltölteni mobiltelefonjuk segítségével (Minazzi, 2015).

Az internet-csatlakozással, kamerával rendelkező okostelefonok, tabletek, a könnyen letölthető közösségi médiás applikációk révén, kiterjedt kommunikációs lehetőséghez és csatornához juttatják fogyasztókat. Így van ez a dolgozatom célcsoportját jelentő turisták esetében is, akik az eszközök segítségével felvehetik egymással a kapcsolatot, segíthetik egymás utazásait az élménymegosztás révén (Minazzi, 2015).

Ha az utazási döntéseket, illetve utazások közbeni információszerzést nézzük, Xiang (et al., 2015) felmérése azt mutatja, hogy a fogyasztók utazási terveit, 2012-es adatok alapján, 16%-ban **a közösségi hálózatos oldalakon látottak befolyásolják**, amely még ha nem is tűnik olyan kiemelkedő értéknek, de megegyezik például az általános utazási honlapok értékével. A Xiang kutatásában megjelent 2007-es adatokkal pedig összevetve igen kiemelkedő, ugyanis míg az általános utazási honlapok befolyásolási rátája stagnál, addig a közösségi hálózatos oldalak növekedési rátája, 5 év alatt 3.1%-ról nőtt 16%-ra.

Xiang kutatásában a másik **kiemelkedő növekedési ráta** 5 évre vonatkoztatva a **fotó és videómegosztó oldalaknál** figyelhető meg. Ott 2.8%-ról 10.9%-ra nőtt a befolyásolás mértéke az utazási döntésekben. Ebből is láthatjuk a tartalomközösségek illetve összességében nézve a fogyasztói tartalom generálás és a szájmarketing, a megváltozott kommunikációs helyzet jelentőségét.

A mobil applikációk tehát elősegítik azt a folyamatot, hogy a fogyasztók egyre nagyobb mértékben és egyre könnyebben tudjanak tartalmakat megosztani egymással a közösségi médián keresztül. Kaplan (2012, p. 134-136.) négy lépéses folyamatot mutat be, a mobil közösségi média működési elvéről.

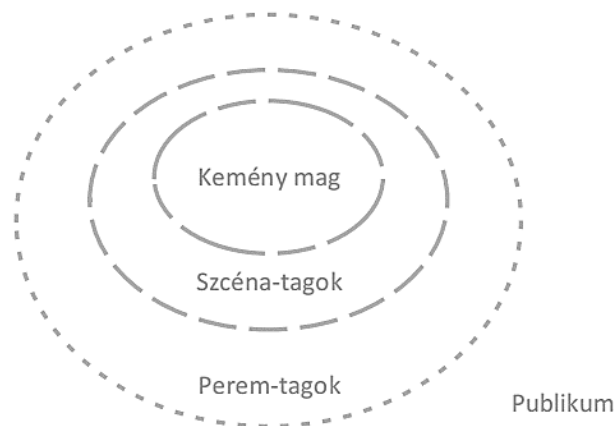
A folyamatban egy **olyan cselekvés kerül a középpontba, amelyet a fogyasztó az okostelefon segítségével gyorsan, kényelmesen elvégezhet**. Ilyen például egy kép feltöltése az Instagramra: az internet kapcsolat és az egyre profibb okostelefonos kamerák lehetővé teszik, hogy másodpercek alatt, néhány kattintással fotóművésszé váljon a fogyasztó. Mindezen lehetőségek és a valós életbeli szituációk arra ösztönzik a fogyasztót, hogy ő maga is tartalomgenerálónak váljon, és ne csak passzív megfigyelőként vegyen részt a folyamatban.

2.3 Az élményterek értelmezése a fogyasztói tartalmaknál

Az **élményterek**, vagy más szóval szcénák -- amelyek lehetnek valóságosak és virtuálisak -- szerepe a marketingben, a kommunikációban egyre jobban előtérbe kerül a fogyasztói csoportok széttöredezettsége miatt. Az előzőekben bemutatott **közösségi médiumokban fogyasztói tartalmakat létrehozó felhasználók is jellemzően egy élménytér tagjai**, hiszen pont az élmények megosztása az, ami őket motiválja, összetartja.

Törőcsik (2011) a szcénákat a különféle társadalmi csoportokhoz való tartozás poszttradicionális változataiként értelmezi, vagyis olyan speciális csoportosulásokként, amelyek saját szabályokkal, rutintevékenységekkel rendelkeznek. A fogyasztók egy része számára vonzó hálózatokat kell elképzelnünk, amelyben a személyek előre nem meghatározott módon egy közösséget alkotnak, javarészt a rutintevékenység alapján. Önkéntesen választott csoportról van szó, amelyben az érdeklődésnek megfelelően egy bizonyos ideig otthon érzi magát az illető (Törőcsik, 2011, p. 357).

Egy-egy ilyen **állandóan változó összetételű** élménytérben tehát **hasonló érdeklődési körrel rendelkező, hasonló gondolkodású személyek** vannak. Bár a szcénán belül mindenki „jogilag” egyformán tag, a rutintevékenység intenzitása alapján megkülönböztethetünk egy „kemény magot”, a klasszikus szcéná tagokat, a peremtagokat és – amitől a szcéná elkülöníthetővé válik – a publikumot, vagyis azon személyeket, akik nem végzik a rutintevékenységet, nem élik át a „tér által adott élményt”. Mindezt halmazokkal ábrázolva a 2. ábrán láthatjuk. A vonalak szaggatottsága is jelzi, hogy az egyes tagsági állapotok – különösen minél külsőbb rétegben helyezkedik el – könnyen átjárhatóak, a szcéná teljes mértékben dinamikusan változik.

2. ábra: A szcénák felépítése

Forrás: Törőcsik, 2011, p. 361. alapján

Az emberek **egyszerre több élménytérben is lehetnek tagok**, kortól és bármilyen más demográfiai adottságtól függetlenül. Lehetséges az is, hogy egyik szcénában valaki peremtag, míg egy másikban a kemény maghoz tartozik (Törőcsik, 2011). Ha megszűnik a rutincselekvés, akkor maga a szcéná is eltűnhet vagy átalakulhat a kemény mag cselekvéseinek változásai alapján, hiszen a szcéná-tagok és a peremtagok javarészt a kemény mag hatására csatlakoznak a csoportosulásokhoz, „járnak” egyik csoportból át a másikba.

A későbbiek során vizsgált fesztiválos tartalomgeneráló közösséget is, mint szcéná tagokat tudjuk leírni. Például a Sziget Fesztiválon résztvevő tartalomgenerálók szcénája, amelyet körbevesz a lakosság, mint publikum, vagy szűkebben értelmezve az ő közösségi médiás kapcsolati hálójuk. Ezen belül vannak olyanok, akik nagyon sok momentumot megőrkítenek és megosztanak a fesztiválról a világhálón, ők alkotják a kemény magot. Találkozhatunk

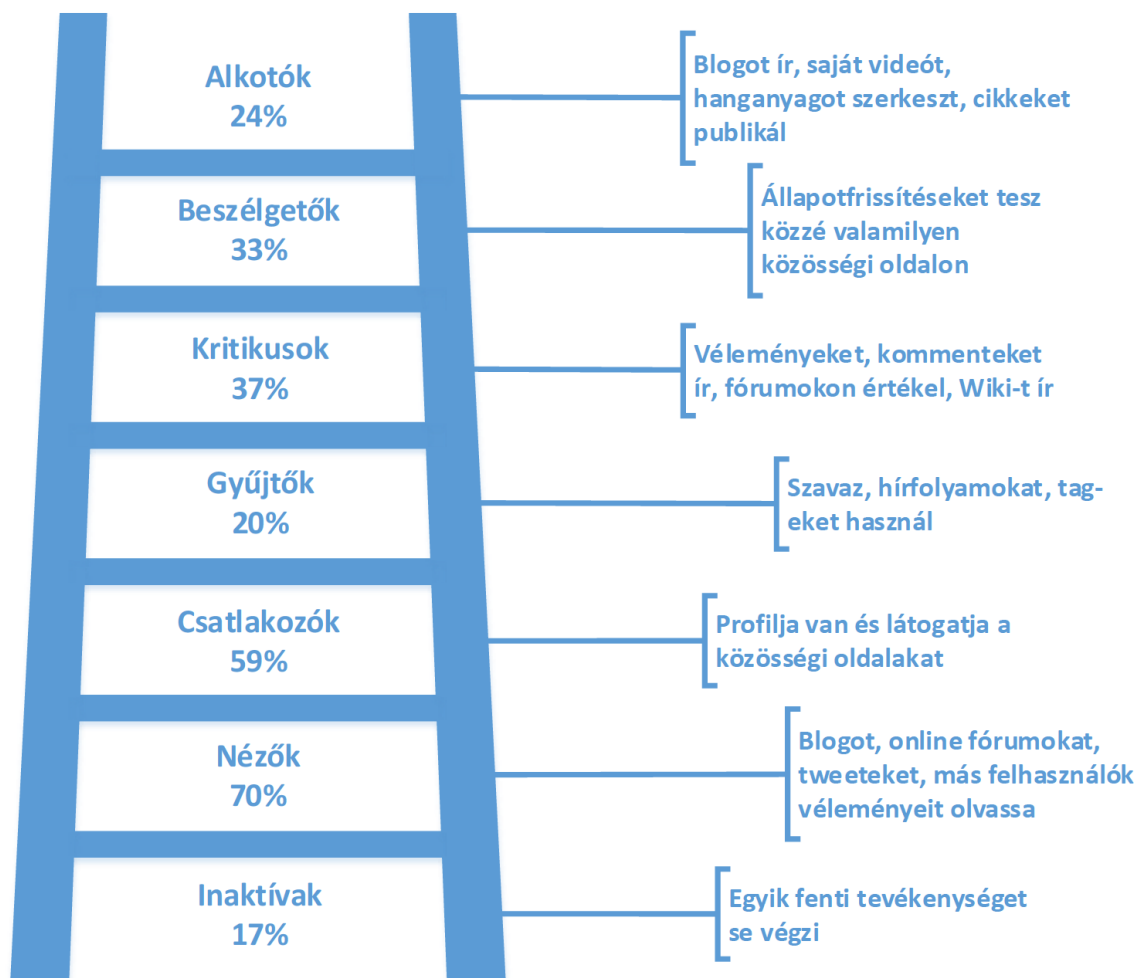
olyanokkal is, akik eléggé intenzíven, használják a közösségi médiát az élmény megosztására, ők a szcéna-tagok. Vannak olyan felhasználók is, akik csak 1-2 információt osztanak meg az interneten keresztül, ők pedig a perem-tagok.

Azonban akármelyik szerepkörbe is tartozik egy fogyasztó a szcénán belül, az aktív tagságra alapvetően *a szenvedély, az öröm, a boldogság és a vágy* az, ami jellemző, vagyis az élményterek működéséhez **érzelmek és lelkesedés** szükségesek (Töröcsik, 2011, p. 360.).

Ahogy említettük, akár az is lehetséges, hogy egyik szcénában valaki kemény mag a másikban perem-tag. Ezt esetünkben úgy is tudjuk értelmezni, hogy előfordulhat, hogy valaki az egyik fesztiválon csak néhány fotót oszt meg az interneten, míg egy másik fesztiválon folyamatosan „tudósít” mindenről. A későbbiekben bemutatott kvantitatív kutatás egyik kutatási kérdése is az ilyen jellegű, összetett szcéna-tagságokra vonatkozik.

Minden rutintevékenység köré szerveződhet szcéna, azonban a közösségi média **több tevékenység mixeként is értelmezhető**: lehet kedvelni, megosztani mások tartalmát, fotót feltölteni, kommentelni, cikket írni, értékelni. A sok tevékenységet egy egységes modellé rakta össze Charlene Li és Josh Bernoff, amelyet **közösségi létra modellnek** nevez a szakirodalom. (Klausz, 2013, p. 49.)

A modell létrája 7 állomásból épül fel, amelyek egy-egy fázisai a közösségi médiás szerepvállalásnak. A modell egyszerűsített vázát láthatjuk a 3. ábrán. Az egyes csoportok nem egymástól elválaszthatóak, egyes személyek több csoportban is benne lehetnek, hiszen a beszélgetők egyben bekapcsolódók is például, de nem biztos, hogy a kritikusok csoportjába is tartoznak (Gárdos, 2010). Az ábrán látható százalékos értékek az USA online felnőtt lakosságán végzett 2010-es felmérés eredményeit mutatják. Az arányok természetesen a több csoporthoz való tartozás miatt sem adják ki a 100%-ot, továbbá az is előfordulhat, ahogyan a szcénák esetében is, hogy egyes közösségi médiumokban más-más csoportba tartozik az egyén. Az arányok (kivéve az inaktívaké) még magasabbak, ha csak a mobiltelefonos felhasználókat vesszük bázisnak.

3. ábra: A közösségi létra modell felépítése

Forrás: Klausz, 2013

A közösségi tartalomgenerálás szempontjából különösen fontos ez a modell, hiszen általánosságban ad rálátást a fogyasztói sokszínűségekre és vegyes összetételre, továbbá az egyes szereplők motivációinak a megértése is kiemelt szempont lehet. A modellt úgy is értelmezhetjük, mint sok szcena összességét, amelyek között állandó az átjárás, dinamikusan változnak és hatnak egymásra. **A létra modell és a szcena modell együttes használatával lehet a legjobban megérteni az egyes közösségi médiumok működését és meghatározni a megfelelő lépéseket a sikeres kommunikációhoz:**

A létra modell alapján a közösségi médiás hallgatóságot szegmentálni is tudjuk, és így minden szegmens számára más és más kommunikációt és lehetőségeket tudunk biztosítani az online közösségi térben. Az ilyen irányú szegmentáció legalább annyira fontos, mint a különböző platformok felé nyitás, a minél több közösségi médiumban való jelenlét. Ugyanis a különböző közösségi médiumokban más és más a fogyasztók összetétele a létra különböző csoportjaiból. **Tehát minden közösségi médium esetén meg kell határozni, hogy a létra melyik fokáról, milyen arányban vesznek részt** a fogyasztói tartalomalkotásban és a hivatalosan kommunikált üzeneteket ehhez kell igazítani az adott közösségi médiumnál. Ezzel ellentétben sok cég a feladatok egyszerűsítéseként minden közösségi médiumon ugyanazt a tartalmat jeleníti meg, sokszorosítja az üzenetet a nagyobb elérés céljából. Az eredmény azonban sok esetben pont az eltérő arányok miatt vegyes: egyes közösségi médiumokban sikerül a

fogyasztókat megfogni egy üzenettel, míg ugyanazzal a tartalommal egy másik médium esetében sikertelen a közönség elérése és aktivizálása.

A szcéna modell abban segít, hogy miután meghatároztuk az egyes csoportok részvételi arányát egy közösségi médiumban, le tudjuk bontani rutintevékenységekre a csoport cselekvéseit és ezen rutintevékenységek meghatározásával be tudjuk azonosítani és el tudjuk érni az adott médium adott csoportjának kemény magját, illetve tudjuk aktivizálni a peremtagokat is.

3. A 2016-os fesztiválos kutatás

3.1 Módszertan, élményterek értelmezése, kérdőív felépítése

2016 őszén online kérdőíves megkérdezéssel került felmérésre a Z generáció fesztiválozási és élménymegosztási szokásai. A kérdőív egy 2015-ös lekérdezés alapján került összeállításra.

A kérdések összeállításához és a kérdőív felépítéséhez a bemutatott élménytér (szcéna) modell alapján saját fesztiválozási modell került megalkotásra, amely a 4. ábrán látható.

4. ábra: A kérdőíves lekérdezés élménytér modellje

Forrás: szerző saját szerkesztése

A modellben került definiálásra a fesztiváló személyek (narancs színnel jelölve), akikre jellemző az, hogy valamilyen intenzitással járnak fesztiválozni, illetve valamilyen intenzitással osztanak meg a közösségi médiában élményeket. A közösségi médiából a Z generáció számára hazánkban legfontosabb négy platformot emeltük ki: Facebook, Instagram, Snapchat és Twitter.

A modellben a közösségi média használat két általánosabb rutincselekvés összességének tekinthető: **élmények megosztása és élmények befogadása**. Így a korábbiakban bemutatott közösségi médiára vonatkozó szociológiai létra modell hét fokozatú skálája három fő lépcsőre csökkenthető: az élmények megosztásában az *alkotók*, *beszélgetők* és *kritikusok* fokozatok egyben kezelhetők, az élmények befogadását a *nézők* csoporttal azonosíthatóak, azok akik egyik tevékenységet sem végzik az *inaktívok* csoport tagjaiként értelmezhetőek, illetve a *gyűjtők* és *csatlakozók* csoportok ezen rutincselekvések esetében kikerültek a modellből.

Mindezek alapján a fesztiválózatokat több élménytérbe is be tudjuk sorolni:

- **Fesztivál-élménytér:** azt mutatja meg, hogy milyen intenzitással járnak fesztiválózni, mennyire elkötelezettek a nyári zenei fesztiválokra való partizásban.
Általános élménymegosztó közösségi médiás élménytér: azt mutatja meg, hogy általánosságban véve mennyire intenzíven osztják meg az élményeiket az egyes közösségi média platformokon (amelyeket vizsgálhatunk külön-külön is, illetve egy előre definiált logika alapján kumulálva is).
A kérdőívben ilyen általános élménymegosztó élménytérnek az utazásokra vonatkozó élménymegosztást tekintem, amely tágabb körben értelmezhető, mint a kifejezetten fesztiválokra vonatkozó élménymegosztások.
- **Általános fesztiválos élménymegosztó közösségi médiás élménytér:** azt mutatja meg, hogy az adott személyek a fesztiválokra szerzett élményeiket milyen intenzitással osztják meg a közösségi média platformokon (ebben az esetben ugyancsak vizsgálhatjuk külön-külön, illetve kumulálva is az értékeket).
- **Konkrét fesztiválokra történő közösségi médiás élménymegosztó szcénák:** vizsgálhatjuk az egyes fesztiválok esetében is az élménymegosztás intenzitását, ugyanis – ahogyan Törőcsik (2011) is rávilágít – az egyes élményterek igen képlékenyek, idővel gyorsan változnak az azokban betöltött szerepek, így annak ellenére, hogy definiálunk egy átlagos fesztiválos intenzitást, az egyes fesztiválokra ettől az adott személyek élménytér-pozíciója nagy mértékben eltérhet. A kutatás során három nagyobb (Sziget, VOLT és Balaton Sound fesztivál) és egy kisebb (BME Egyetemi Napok) fesztiválra vonatkoztak külön kérdések ezen szcénák definiálásához.

A zöld színnel jelölt személy a közösségi média böngészője, amelyik a megosztott élményeket látja, befogadja. Természetesen a fesztiválózó is lehet egybe befogadó is, nem csak tartalom-megosztó, így ezt az élménytér az összes kitöltőre került értelmezésre.

- **Fesztiválos élmények befogadására vonatkozó szcénák:** ezen élménytér azt mutatja meg, hogy milyen mértékben és intenzitással találkozott az adott személy más személyekkel (ismerősök, ismeretlenek egyaránt) által megosztott fesztiválos élményekkel.

Az élményterekbe való besorolás több kérdésre adott válaszok kombinációjaként jön létre, a kérdések sorrendi skálákat tartalmaztak, amelyek közül a válaszadók a rájuk leginkább jellemzőt választották ki. Bár mindenki számára mást jelent az egyes válaszok súlya, az ilyen jellegű önbevallás az élménytérbe való besorolás esetén megfelelőnek tekinthető, hiszen maguk az élményterek és az azokban betöltött pozíciók is önbevallásos alapon, saját elhatározásból és elképzelésből jönnek létre a valós életben is. A tényleges intenzitások kvantitatív meghatározáshoz azonban a kérdőív egy külön részében a kitöltőknek olyan kérdéseket is meg kellett válaszolniuk, amelyekből kiderül, hogy az egyes intenzitási kategóriák ténylegesen mennyi élmény megosztását jelentik számukra, így a felvett adatokat a későbbiekben súlyozni lehet ezen értékek ismeretében.

A kérdőív célja volt többek között az itt bemutatott élményterekbe való besorolás, illetve az egyes élményterekben felvett pozíciók közötti összefüggések feltárása. Emellett a következő kérdések merültek fel a vizsgálat során:

- A fesztiválok kiválasztását befolyásoló faktorok megismerése.
- Az utazásokat, illetve a fesztiválokra megelőző tájékozódás online és offline forrásainak befolyásoló hatásának megismerése.
- Az élmények megosztásának okai.
- Mások élményei láttán megjelenő érzelmek, hatások.

- A közösségi médiához és a fogyasztók által létrehozott tartalmakhoz szorosan kapcsolódó hashtagek, mint kategorizáló eszközök használatának módjai és intenzitása.
- Demográfiai adatok.

Az itt látható felsorolásban az adatok elemzése során minden esetben szükséges azt figyelembe venni, hogy a különböző élményterekben betöltött pozíciók meghatározhatják ezen viselkedési formákat, véleményeket, attitűdöket, illetve érzelmeket. Ezért az egyes pozíciók közti szignifikáns eltérések is a vizsgálat tárgyát jelentették.

3.2 Adatfelvétel, demográfiai adatok

Jelen tanulmánynak nem célja a kutatási eredmények részletes közlése, így a következőkben a minta kiválasztásához kapcsolódó előzetes demográfiai adatokat, illetve a mintavétel módjának sajátosságai kerülnek az alábbiakban bemutatásra.

A megkérdezés online módon történt. A lebonyolítás időigénye relatíve alacsony, ennek ellenére a megfelelő mintanagyság (több mint 800 fő) eléréséhez 2016 októberében és novemberében is elérhető volt a kérdőív az online felületen. A hosszú kitöltési idő lehetőséget adhat arra, hogy többször is véletlenül megválaszolja a kérdéseket ugyanaz a személy, azonban a rendszer az internetes sütik használatával ezt a lehetőséget korlátozza. A legtöbb esetben zárt kérdések használatára került sor, így az összegyűjtött adatok megbízhatóak, mert a válaszok előre megadott alternatívákra korlátozódnak. Ez csökkentette a kérdőív kitöltésének időigényét is, amely még így is 5 perc fölött volt átlagosan. A zárt kérdéseknek köszönhetően az adatok kódolása, elemzése és értelmezése viszonylag egyszerű. Egyetlen esetben volt szükséges nyílt kérdés használata, amikor a felhasználóknak számszerűsíteni kellett az egyes zárt kérdésekben előforduló intenzitásoknak megfelelő fogalmakat – azonban ezen esetben is a megadható számok halmaza korlátozva volt. A kiválasztott módszer hátránya, hogy a válaszadók nem biztos, hogy hajlandóak és képesek megadni a szükséges információt, illetve a kérdező személyek jelenlétének hiányában kisebb a válaszadási kedv (Malhotra, 2009).

A kérdőív összeállításához több szakirodalmi forrást is felhasználásra került az egyszeres és többszörös választási lehetőségek válaszainak meghatározásához, ilyen források voltak: (Rác, 2010); (Kovács, 2009a); (Kovács, 2009b); (Sija-Schauermann, 2009) és (Deli-Gray, 2010).

A kérdések sorrendjének megállapításánál az általános témától haladtam a konkrét kérdések felé (tölcsermódszer), ezzel elkerülhető, hogy a specifikus kérdések torzítják az általános kérdésekre adott válaszokat, illetve az elágazások alapján egyre kisebb szegmensekre lehetett bontani a kérdőívet kitöltőket. A kérdőív nagyszámú kitöltésének köszönhetően azonban a kisebb szegmensek is már megfelelő nagyságúak lettek a kiértékeléshez.

A minta meghatározásához több korábbi szakirodalmi forrásra is lehetett támaszkodni, amelyek a magyarországi fiatalok zenei fesztiválokra járási szokásait elemezte az elmúlt években.

A Sziget Fesztivál magyar közönségének 1/3-a 20 év alatti, 10-ből 3 látogató 20-24 éves, 29 év feletti csupán kevesebb, mint 20%-át tették ki a látogatóknak. A külföldiek esetében még ennél is kisebb a 29 év feletti aránya (15%), bár közülük a 20 év és az alattiak kevesebben vannak, hozzávetőlegesen 18% (Kovács, 2009a).

A magyar látogatók 60%-a a fővárosból érkezik, további 13.4% pedig Pest megyéből. 55.6% nappali tagozaton tanul, minden második látogató egyetemet vagy főiskolát végzett vagy végzett (Kovács, 2009a).

A VOLT Fesztiválra vonatkozóan elmondható, hogy minden harmadik vendég a Nyugat-Dunántúl régióból érkezik, különösen Győr-Moson-Sopron megyéből, azonban a budapestiek

száma is rendkívül magas, több mint 30% (2008-as évre vonatkozó adatok, *Pár érdekes ...*, 2009 alapján). A VOLT-on is rendkívül magas a felsőfokú végzettséggel rendelkezők vagy éppen felsőoktatásban tanulók aránya.

Sija-Schauermann (2009) a 15-25 éves korosztályra vonatkozó felmérése alapján: 56% vett már részt valamilyen közösségi nyári rendezvényen, fesztiválon. A fiatalok 22%-a rendszeresen jár fesztiválokra, azaz minden nyáron megy valamilyen eseményre.

A fesztiválok ismeretsége alapján a Sziget Fesztivál vezet, 92%-kal, de a VOLT se maradt le a maga 86%-ával.

Kovács (2009b) rámutat arra is, hogy a magyar vidéki lakosok 13%-a legalább egy napot töltött Budapesten a Sziget Fesztivál előtt, 17%-a pedig utána. 38%-uk azért mert további szórakozásra vágyik, városnézésre 26% voksolt és a fürdő-, illetve múzeumlátogatás is közel 10%-os értéket ért el.

Az előzetes adatok alapján a kérdőívet budapesti egyetemi alapképzésű kurzusokon, budapesti egyetemistákat megszólító facebook csoportokban illetve – a torzítás csökkentése érdekében – fesztiválokra járó fiataloknak szóló facebook csoportokban került meghirdetésre.

4. Összefoglalás

Az Y és Z generáció számára a nyári kikapcsolódást sok esetben az utazás és az azzal egybe kötött zenei fesztiválozás jelenti, amelyen az okostelefonok segítségével könnyedén tudnak készíteni emlékeket, fotókat, videókat és ezen emlékeiket, élményeiket másodpercek alatt meg tudják osztani barátaikkal, ismerőseikkel sőt még az ismeretlen, de azonos online platformot használó közösséggel.

A tanulmány célja volt rávilágítani egyrészt turisztikai oldalról a fesztiválok fontosságára, amely – ahogyan láthattuk – nem csak azért kiemelt szempont, mert a fiatal és felnövekvőben levő generációk egyre nagyobb mértékben határozzák meg az utazásra költött részét a szabadon felhasználható jövedelmeknek, hanem azért is, mert az események, élmények olyan többletet tudnak adni a turisták számára, amelyek hosszabb időre meghatározóak és ezáltal a szóbeszédet, a szájreklámot is nagyobb mértékben tudják befolyásolni.

Részletesen bemutatásra került, hogy a fogyasztók által létrehozott tartalom az utóbbi években milyen mértékben előtérbe került a közösségi médiának köszönhetően és ez – ahogyan például Xiang is rávilágított – a turizmusra is hatással van.

A fesztiválokra vonatkozó kvantitatív kutatás megalapozását jelenti Törőcsik szcena elmélete és a közösségi média szociográfiai létrája. A kérdőív és a kiértékelő metódusok összeállításánál ezen a két modellen alapult a kitöltők besorolása. Továbbá ismertetésre került a kutatás legfontosabb kérdéskörei és a főbb demográfiai eredményei. A mintavétel során a korábban megjelent kutatások eredményei alapján törekedtünk olyan kitöltőket elérni a közösségi médián keresztül, akik leles és aktív fesztiválozók, illetve intenzíven használják a közösségi médiát is. A kérdőív terjesztésében kifejezetten a 19-24 év közötti Z generációs fiatalokra koncentráltuk, akik a zenei fesztiválok látogatóinak jelentős hányadát teszik ki. Javarást budapesti, jelenleg is felsőoktatásban tanuló hallgatók a kérdőív kitöltői, akik a korábbi kutatások alapján ugyancsak a magyar zenei fesztivált látogató fiatalok meghatározó többségét jelentik.

Irodalomjegyzék

- [1] Deli-Gray Zs. (2010): A Sziget. In: *Turizmusmarketing esettanulmányok* (szerk.: Deli-Gray Zs. – Árva L.), Akadémiai Kiadó, p. 129-137.
- [2] Faragó H. (2015): *Együtt lenni jó.* – <http://marketing.hu/hirek/szakmai-hirek/656-egyutt-lenni-jo-dr-farago-hilda-szakmai-publikacioja>, megtekintve: 2017. május 4.
- [3] Fazekas I. – Harsányi D. (2011): *Marketingkommunikáció érthetően.* Szokratész Kiadó, Budapest
- [4] Gárdos A. (2010): *A közösségi létra modell alkalmazása a stratégia kialakítása során – a POST módszer* – <http://kozmedia.blogspot.hu/2010/03/kozossegi-letra-modell-alkalmazasa.html>, megtekintve: 2017. május 16.
- [5] Harsányi D. (2013): Események és élmények. In: *Marketingkommunikáció* (szerk.: Horváth D. – Bauer A.), Akadémiai Kiadó, Budapest
- [6] Holczinger D. (2013): *A befolyásolás típusai a hagyományos és az online szóbeszédmarketing esetében.* TDK Dolgozat, Corvinus Egyetem
- [7] Hunyadi Zs. – Inkei P. – Szabó J. Z. (2006a): *Fesztivál-Világ.* Kelet-Közép-Európai Kulturális Obszervatórium Alapítvány, Budapest
- [8] Hunyadi Zs. – Inkei P. – Szabó J. Z. (2006b): *Festival-world Summary Report.* Kultúrpoint Iroda, Budapest, elérhető: http://www.budobs.org/pdf/Festival_en.pdf, megtekintve: 2017. május 4.
- [9] Husz Anikó (2012): Turizmus, fesztiválok és helyi vonzerő. In: *A kultúra turizmusa a turizmus kultúrája* (szerk.: Aubert A. – Gyuricza L. – Huszti Zs.), Publikon Kiadó, Pécs
- [10] Kaplan, A. M. (2012): *If you love something, let it go mobile: Mobile marketing and mobile social media 4x4.* In: *Business Horizons*, 55. évf, 2. szám, p. 129-139.
- [11] Kovács G. (2009a): *A Sziget Fesztivál turisztikai vonatkozásai.* In: *Turizmus Bulletin*, 13. évf., 1. szám, p. 28-33.
- [12] Kovács G. (2009b): *A Sziget Fesztivál és a Balaton Sound látogatói.* In: *Turizmus Bulletin*, 13. évf., 3. szám, p. 71-72.
- [13] Kundi V. (2011): Rendezvények, fesztiválok hatása a városok fejlődésére. In: *A turizmus dimenziói: humánium, ökonómikum, politikum* (szerk.: Michalkó G. – Rácz T.), Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár
- [14] Malhotra, N. K. (2009): *Marketingkutató.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- [15] Mányai Cs. (2009): *Reklám helyett – Marketing interakció tervezés és az új típusú ügynökségek.* HVG Kiadó, Budapest
- [16] Michalkó G. (2014): Városimázs és versenyképesség: a turizmusorientált településmarketing néhány aspektusa. In: *Turizmus és településmarketing* (szerk.: Tózsá I.), Budapesti Corvinus Egyetem Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszék, Budapest, p. 37-46.
- [17] Minazzi, R. (2015): *Social Media Marketing in Tourism and Hospitality.* Springer International Publishing, Svájc
- [18] Mitev A. Z. – Markos-Kujbus É. (2013): Önkéntes üzenetalkotás: A pletyka, mint kommunikációs eszköz. In: *Marketingkommunikáció* (szerk.: Horváth D. – Bauer A.), Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 399-418.
- [19] Nyíró N. – Csordás T. – Horváth D. (2012): *Mindenki másképp vesz részt.* In: *Médiakutató*, 2012. ősz, online elérhetőség: http://www.mediakutato.hu/cikk/2012_03_04_kozonsegreszvetel_marketing/, megtekintve: 2017. május 5.
- [20] Nyíró N. – Csordás T. (2013): Önkényes üzenetalkotás: a résztvételtől a közös értékteremtésig. In: *Marketingkommunikáció* (szerk.: Horváth Dóra -- Bauer András), Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 419-432.

- [21] Prahalad, C. K. (2009): *Új menedzsmentparadigmák felé*. Alinea, Budapest
- [22] Rátz T. (2012): A kultúra élménye, az élmény kultúrálja – A fesztiválok szerepe a kulturális turizmusban. In: *A kultúra turizmusa a turizmus kultúrája* (szerk.: Aubert A. – Gyuricza L. – Huszti Zs.), Publikon Kiadó, Pécs
- [23] Sas I. (2012): *Reklám és pszichológia a webkorszakban*. Kommunikációs Akadémia, Budapest
- [24] Sija M. – Schauerermann P. (2009): *A 15-25 éves fiatalok fesztivállátogatási szokásai*. In: *Turizmus Bulletin*, 13. évf., 3. szám, p. 28-30.
- [25] Töröcsik M. (2011): *Fogyasztói magatartás*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- [26] Xiang, Z. – Wang, D. – O'Leary, J. T. – Fesenmaier, D. R. (2015): *Adapting to the Internet: Trends in Travelers' Use of the Web for Trip Planning*. In: *Journal of Travel Research*, 54. évf., 4. szám, p. 511-527.

Lektorálta: Dr. Petruska Ildikó, egyetemi docens, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Menedzsment és Vállalatgazdaságtan Tanszék

SZÓKÖLCSÖNZÉS ÉS INTERFERENCIAJELENSÉG A SZLENGBEN. ATTITŰDVIZSGÁLAT A KOLOZSVÁRI FIATALOK KÖRÉBEN

Lakatos Aliz

*Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Hungarológiai Doktori Iskola;
PhD-hallgató; aliz.lakatos17@gmail.com*

Absztrakt

A doktori kutatásom címe *Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar szleng nyelvváltozatokban*, jelen kutatás pedig a tervezett doktori értekezés résztémája, amely során egy attitűdvizsgálatot végzek a szlenghasználattal, illetve a kölcsönzéssel kapcsolatosan. A kutatás már csak az erdélyi magyar szleng szempontjából is jelentős lehet, ugyanis a kutatók még nem foglalkoztak behatóbban ezzel a kérdéskörrel, nem történtek tágabb jellegű kutatások.

Amint ismert, a szleng egy könnyen és gyorsan változó, újító regiszter, emellett pedig könnyen befogadja az idegen eredetű elemeket. Ezen tulajdonságok miatt válik érdekessé az a kérdés, hogy milyen kontaktus- és interferenciajelenségek vannak egy olyan, kétnyelvű környezetben használatos szlengben, amelynek természetes sajátossága a kölcsönzés. Mivel a kutatás nemcsak a szlenghez, hanem a kontaktológiához is kapcsolódik, így e tudományterület számára is hasznosítható adatokat és felismeréseket szolgáltat.

Abból kiindulva, hogy a szakirodalomban kiket neveznek tipikus szlengbeszélőknek, az attitűdvizsgálatot a Kolozsváron tanuló középiskolások és egyetemi hallgatók körében kezdtem el. A két célcsoportnak köszönhetően az is érdekes kérdés lehet az attitűdvizsgálat során, hogy van-e életkor szerinti különbség a szlenghasználattal és a kölcsönzési folyamatok megítélésével kapcsolatos attitűdben. A jelen kutatás során vizsgálandó anyagot kérdőív segítségével gyűjtöttem össze.

Nyilvánvaló az összefüggés a kétnyelvűségi helyzetben megjelenő szleng és a szókölcönzés között. A magyar nyelv külső régióbeli változataira és általában (régiónól függetlenül) a szlengre jellemző a lexikai átvételek alkalmazása. Röviden összefoglalva azt mondhatjuk el mindkettőről, hogy bár természetes folyamatai a nyelvhasználatnak, nem célravezető, nem helyénvaló minden kontextusban szleng- és kölcsönelemeket használni, emiatt sokan beszédhelyzettől függetlenül megbélyegzik a használóikat. Holott mindkettő természetes és funkcionális nyelvi jelenség, viszont használatuk csak bizonyos beszédhelyzetekben, informális megnyilatkozásokban adekvát. A kutatás célja felmérni a fiatalok attitűdjét a szleng és a kölcsönzések használatával kapcsolatosan.

Kulcsszavak: attitűdvizsgálat, szleng, szókölcönzés, interferenciajelenség.

1. Bevezetés

A jelen kutatás célja az, hogy felmérje a kolozsvári középiskolások és egyetemi hallgatók attitűdjét a szleng és a kölcsönzések használatával kapcsolatosan. Bár a szlenghasználat és a kölcsönzés természetes és funkcionális jelenségei a nyelvhasználatnak, nem helyénvaló minden beszédhelyzetben szleng- és kölcsönelemeket használni. Emiatt sokan kontextustól függetlenül megbélyegzik a használóikat, jelen tanulmányban pedig látható lesz, hogy ez milyen mértékben jellemző a fiatalok viszonyulására.

A tanulmány első felében röviden összegzem a szleng néhány jellemzőjét, illetve szókölcönzés és interferenciajelenség különbségét. Ezt követően bemutatom a kutatás módszerét, néhány lényeges információt az adatközlők csoportjáról, végül pedig a kutatás eredményeit tárgyalom.

2. A szleng jellemzői

A kutatás első problémája, amivel találkozhatunk, az magának a szlengnek a meghatározása, hiszen – ahogy Kis Tamás is megfogalmazza – nincs egy olyan definíciója, amely általánosan elfogadott lenne, és amely összegzi a szleng főbb tulajdonságait [4: 239]. Sok szlenggel foglalkozó kutató idézi azt a Paul Robertstól származó szállóigét, amely szerint „a szlenget mindenki ismeri, de senki sem tudja meghatározni” („Slang is one of those things that everybody can recognize and nobody can define.”) [5: 24].

Továbbá Kis Tamás azt is megemlíti, hogy nemcsak a magyar nyelvészetben probléma a meghatározás, hanem más idegen nyelvek esetében is inkább konvenció, mint definíció kérdése az, hogy a tudományban mit tekintenek szlengnek [4: 239]. Azt is kiemeli, hogy a szleng elsősorban nem nyelvészeti, hanem (szociál)pszichológiai probléma, ehhez pedig a nyelvi anyag csak járulékosan viszonyul [4: 240]. Forgács József a társas érintkezés lélektanát vizsgálta, a társadalmi csoportok nyelve kapcsán pedig azt állapította meg, hogy a partnerek mindig a közös tudásra építenek, és minél közelebbi kapcsolatban vannak egymással, annál specifikusabb a nyelvhasználatuk. Ez által egy olyan nyelv is kialakulhat, amelyet a kívülállók nem értenek, csak az adott csoport tagjai. A specifikus nyelvhasználat egyrészt a kommunikáció gazdaságosságát segíti elő, másrészt a csoportidentitás jelölője is, amely nehezíti a csoportba való bejutást [4: 241].

Ha egy szóban kellene összefoglalni azt, hogy mi is a szleng, akkor a *beszédmód* volta mellett foglalnék állást a *rétegnyelvvel* vagy *csoportnyelvvel* szemben, hiszen használata nemcsak bizonyos csoportokhoz vagy társadalmi réteghez köthető [4: 240–241].

A *Magyar szlengszótár* [7] sem ad pontos definíciót a szleng fogalmára, hanem különböző tényezőket sorol fel, amelyek jellemzőek a szlengre. A szlengszótár szerint a tipikus szlengbeszélő: inkább férfi, mint nő; inkább fiatal, mint idős; inkább műveletlen, mint művelt; inkább olyan beszélő, aki kevésbé követi a társadalom fő értékeit; inkább városi, mint falusi [7: XX-XXII]. A szleng a kommunikációs módokat tekintve inkább a beszélt nyelvi megnyilatkozásokra jellemző, a beszédstílust tekintve pedig a bizalmas, informális beszédhelyzetekben a leginkább jellemző [7: XXV-XXVI]. A szlengszótár is kiemeli, hogy egyes kutatók szerint a szleng egyik legjellemzőbb vonása az, hogy metaforikus gondolkodásmódot tükröz. A megfigyelések szerint a szlengszavak jelentős részében metaforikus, nem pedig szó szerinti gondolkodásmód nyilvánul meg [7: XXVIII].

A társadalmi használhatóság szempontjából a szlengszavak sok olyan dologra utalnak, amelyekről az adott nyelvközösségben tilos vagy nem szokás beszélni. Ehhez hasonlóan a tabuszavakat is igyekszik tágabb körben használhatóvá tenni, emiatt a szlengre jellemző az eufemizmus folyamata is [7: XXIX-XXX].

A fennebb összefoglalt szempontok csak néhány aspektusát tükrözik a szlengnek, jelen kutatás szempontjából pedig nem cél, hogy pontos meghatározást adjunk, mert az attitűdvizsgálat során mérvadóbb az, amit az adatközlők gondolnak a szlengről.

3. Kétnyelvűség, kölcsönzés és interferenciajelenség

A kétnyelvűségnek többféle osztályozását tartalmazza a szociolingvisztikai szakirodalom, viszont a jelen kutatás szempontjából fontos típusa a *közösségi kétnyelvűség*, amelyről Lanstyák István beszél. Ez azokra a beszélőközösségekre jellemző, amelyek a napi szintű kommunikáció során két nyelvet használnak. Ez nem feltételezi azt, hogy a közösség minden tagja kétnyelvű, de ennek ellenére ők is tagjai a kétnyelvű beszélőközösségnek, egyrészt azért, mert ismerik a két nyelv használati szabályait, másrészt pedig azért, mert anyanyelvként a kétnyelvű anyanyelvvaltozatot sajátították el [3: 166].

A kétnyelvű beszélők, illetve a kétnyelvű környezet egyik következménye a nyelvi érintkezés, a kölcsönhatás jelensége. A kontaktusjelenségek esetében beszélhetünk *kölcsönzésről* és *interferenciajelenségről*. A két jelenség közötti különbség az elterjedtségben, gyakoriságban ragadható meg: míg az interferencia egyszeri, alkalmi, egyetlen beszélőhöz kötött jelenség, addig a kölcsönzés többszöri előfordulása és egy nyelvváltozatban általánosan elterjedt [1: 13].

4. A kutatás módszere, anyaggyűjtés

A kutatás módszereként kérdőíves felmérést alkalmaztam, amely 122 kitöltött kérdőívet eredményezett a kolozsvári középiskolások és egyetemi hallgatók körében. Azért, hogy lehessen vizsgálni a korosztályi különbségeket is, úgy választottam ki a csoportokat, hogy legyen 3–4 év korkülönbség a középiskolások és az egyetemi hallgatók között, tehát 11. osztályosok, illetve 2. és 3. éves hallgatók alkották az adatközlők csoportját. Az egyetemistákat tudatosan nem a Bölcsészettudományi Karról választottam ki annak érdekében, hogy ez ne befolyásolja a válaszaikat, mivel itt tanulnak nyelvészetet, és így tudatosabban viszonyulnak a jelenségekhez. Így a kiválasztott adatközlők a Pszichológia és Neveléstudományok- (57 személy), illetve a Matematika és Informatika Kar (18 személy) hallgatói. Ehhez hasonlóan a középiskolások között egyaránt voltak humán (28 személy) és reál osztályban (19 személy) tanuló diákok. Fontos megjegyezni, hogy a kolozsvári ez esetben 'Kolozsváron tanuló' diákokat takar, tehát a szülővárosukat/szülőfalujukat tekintve vegyesebb csoportról van szó. Mivel a szakirodalom a tipikus szlengbeszélőket inkább városinak és inkább fiatalnak jelöli, így célszerű volt egy ilyen csoporttal kezdeni a kutatásokat.

A kérdőív első felében különböző személyes adatokra kérdeztem rá, amelyek befolyásolhatják a nyelvhasználatot (pl. nem, állandó lakhely, szülők végzettsége stb.), majd a nyelvtudásra, illetve a nyelvhasználati szokásokra vonatkozóan kellett megadniuk néhány információt az adatközlőknek. Mivel még a nyelvészeti szakirodalomban sincs a szlengnek egy egységesen elfogadott meghatározása, kérdés, hogy vajon a fiatalok mit érthetnek a szleng fogalmán. Mivel a szlenghez való viszonyulásukra kérdezzük rá, ezt elengedhetetlenül fontos tudni, ezért erre vonatkozólag is volt egy kérdés.

Ezt követően még a nyelvhasználati szokásoknál maradva, az adatközlőknek azt kellett bejelölniük, hogy a különböző környezetekben (családban, baráti körben stb.) mennyire gyakran használnak szleng-, illetve idegen szavakat. A kölcsönszavak a könnyen érthetőség miatt idegen szavakként szerepelnek a kérdőívben, viszont a félreértések elkerülése végett a kérdés után felsoroltam néhány példát, hogy az adatközlők tágan értelmezzék az idegen szavak fogalmát. A következő pontban tizenkét kijelentésről kellett eldönteniük, hogy mennyire jellemző saját magukra vonatkoztatva. Ezt követően pedig újabb tizennégy kijelentést kellett értékelniük, de már az egyetértés szempontjából. Mindkét esetben a kijelentések a szlengre, a kölcsönzésekre, illetve a szlengben való kölcsönzésekre vonatkoznak.

A szleng elméletben való megítélései után három rövid szlengben íródott szöveg beszélőjét kellett sorban értékelniük az adatközlőknek: milyen az első benyomásuk róla, milyen korosztályba sorolnák, mi lehet az iskolai végzettsége és milyen tulajdonságai lehetnek. Végül konkrét szavakat kellett megítélniük aszerint, hogy mennyire jellemzők rájuk a különböző stílusértékek, és néhány fogalom megfelelőit kellett leírniuk, amelyeket a baráti beszélgetéseik során használnak, viszont a jelen kutatás nem foglalkozik ezek eredményeivel. A kitöltött kérdőívek válaszait egy elektronikus adatbázisba vezettem be, és az SPSS szoftver segítségével végeztem el az elemzéseket.

5. Kutatási eredmények

Amint már szó volt róla, a kutatás egyik nehézsége, az magának a szlengnek az értelmezése, meghatározása. Az attitűdvizsgálat szempontjából fontos az, hogy lássuk, az adatközlők mit értenek a szleng fogalmán, így kezdetben ezt fogom röviden összefoglalni. Az eredményeket 100 válasz alapján vizsgálhatjuk, ugyanis 19 adatközlő nem válaszolt a kérdésre, 3 pedig bevallotta, hogy nem tudja, mi a szleng.

Míg a nyelvészeti szakirodalom *beszédmódnak*, *csopornyelvnek*, esetleg *szociolektusnak* határozza meg [4], a fiatalok leginkább *szavak és kifejezések összességeként* jellemzik, ez bizonyult a leggyakoribb válasznak. Itt láthatunk néhány példát arra vonatkozólag, hogy a szleng jellegét tekintve minek határozzák meg a válaszadók: *társadalmi csoport által létrehozott szavak, nyelvezet, szavak rövidítése, kitalált nyelv, beszédstílus, szóhasználat, modern szavak, a nyelvhasználat egy módja, divatos kifejezések, szavak vagy kifejezések, nyelvjárás, egy adott nyelv kisebb közösségekben beszélt változata, beszélt forma, a nyelv torzítása, beszédhasználat, kommunikációs stílus* stb.

Az adatközlők válaszai alapján még találunk néhány jellemzőt, amelyekről érdemes röviden beszélni. Saját meghatározásban a válaszadók 58%-a írta azt, hogy a fiatalok használják a szlenget, 10%-a szerint mindenki használja, 32%-a pedig nem tett említést a korosztályról. A kérdőív egy másik pontján azt kellett megítélniük az adatközlőknek egy 1-től 5-ig terjedő skálán, hogy mennyire értenek egyet az alábbi kijelentéssel: *A szlenget csak a fiatalok használják.*⁵³ Összességében a leggyakoribb skálaérték a 3 volt, amely nem feltétlenül releváns, hiszen eldöntendő kérdésekben sokan jelölnek be középértéket kényelmességből. A második leggyakoribb skálaérték a 4 (23,7%), amelynek nagy részét azok választották, akik a saját meghatározásukban is kiemelték azt, hogy a fiatalok használják a szlenget. A kijelentés értékelése alapján képet kaphatunk arról is, hogy mit gondolnak azok a válaszadók, akik nem jelöltek meg semmilyen korosztályt a saját meghatározásukban. Azt figyelhetjük meg, hogy ők inkább nem értenek egyet a kijelentéssel, hiszen közülük 17 személy jelölte a skála alacsonyabb, míg 9 személy a skála magasabb pontjait.

A kérdőív eredményei alapján a válaszadók 11%-a szerint modern a szleng, 89%-a pedig nem tesz erről említést. Bár viszonylag kevesen írták körül modernként a szlenget, mégis érdemes figyelembe venni ezt a szempontot, mert legtöbben nem számolnak azzal a ténnyel, hogy a szleng nem újkeletű. Például többen kiemelték azt, hogy a mai fiatalok használják, sőt az egyik adatközlő szerint leginkább a 21. századi fiatalokra jellemző.

Néhányan (a válaszadók 5%-a) kiemelték azt, hogy a szleng divatos, ezt pedig érdemes lenne összevetni az egyik kijelentés értékelésével: *Divat szlengszavakat használni.*⁵⁴ A kijelentés értékelése viszont nem mutat különösebb eredményt, mert többnyire egyformán oszlanak el a válaszok a skála különböző pontjain.

A válaszadók 25%-a emelte ki, hogy a kölcsönszavak fontos részeit képezik a szlengnek, sőt, olyan adatközlők is voltak, akik azonosították is a kettőt. Az értékelendő kijelentések közül kettőt emelhetünk ki, amely a szlengben való kölcsönzéshez kapcsolható: *A szleng használata közben nem baj, ha idegen szavakat használunk; Sok olyan szlengszó van, amelyet más nyelvből vettünk át.*⁵⁵ Az előbbi kijelentés esetén a válaszadók 44%-a választotta a skála nagyobb értékeit (4, 5), tehát a csoportnak majdnem a fele egyetért a kijelentéssel. A skála alacsony értékeit (1, 2) csak kis százalékban jelölték a fiatalok (17%). A második kijelentés esetén még nagyobbak az eltérések: a skála nagyobb értékeit a válaszolók 77,1%-a jelölte, míg az alacsony értékeket csupán 5,9%. Ez esetben tehát összhangban van a saját meghatározás és a kijelentések értékelésére vonatkozó válasz.

⁵³ A kijelentést 118 adatközlő értékelte.

⁵⁴ A kijelentést 119 adatközlő értékelte.

⁵⁵ A kijelentéseket 118 adatközlő értékelte.

Az adatközlők szintén jelentős aránya, pontosabban a 25%-a emelte ki a „rövidítést” vagy az „egyszerűsítést” a szleng egy jellemzőjeként. Az előbbiekhöz hasonlóan, itt is találkozunk olyan meghatározással, amely csak ezt emeli ki a szleng egyetlen jellemzőjeként.

A kérdésnek az is része volt, hogy a szlenget milyen helyzetben szokták használni, viszont ennek ellenére sokan nem írtak semmit a beszédhelyzetre vonatkozóan. A válaszadók 41%-a valamilyen informális beszédhelyzetet, környezetet jelölt, ebből pedig 23% a baráti kört emelte ki. Egy olyan választ találunk, amely szerint nem fontos a beszédhelyzet: *Általában minden helyzetben alkalmazható, egyfajta kifejezésmód.* Egy másik adatközlő pedig értékelően viszonyul azokhoz, akik körülményektől függetlenül használják a szlenget: *Sokan mindig használják, meggondolatlanul, minden helyzetben.*

5.1. Az adatközlők önmeghatározása és nyelvhasználata

Mielőtt az attitűddel kapcsolatos eredményeket tárgyalnánk, nézzük meg, hogy a fiatalok hogyan határozzák meg önmagukat, valamint mit vallanak a nyelvtudásukról és nyelvhasználati szokásaikról.

Az önmeghatározást illetően két dologra kérdeztem rá a kérdőívben: mi az anyanyelvük és hogyan határoznák meg önmagukat nemzetiség és hovatartozás szempontjából. Az adatközlők legnagyobb része (96,7%) a magyart jelölte meg anyanyelveként, más válaszokkal csak elvétve találkozunk: hárman tartják a román anyanyelvekként, egy pedig mindkét nyelvet.

A nemzetiség és hovatartozás szempontjából való önmeghatározás esetén négy válaszlehetőség volt: *magyar, erdélyi magyar, romániai magyar, más.* Ezek közül a leggyakoribb válasz az erdélyi magyar volt 76,2%-kal. A romániai magyart a csoport 9,8%-a, a magyart pedig 8,2%-a jelölte meg válaszként. A maradék 5,7% a negyedik választ jelölte, amely esetén a következő válaszok merülnek még fel: *székely, korcs: román–magyar, Romániában élő erdélyi magyar és székelyföldi magyar.*

Áttérve az adatközlők nyelvtudására, a következő táblázat azt szemlélteti, hogy az adott nyelveket bevallásuk szerint mennyire beszélik jól a válaszadók.

1. táblázat: Az adatközlők nyelvtudása

	egyáltalán	alig néhány szót ismerek	gyengén	közepesen	jól	nagyon jól	anyanyelvi szinten
magyar						3,3%	96,7%
román			5,7%	29,5%	23,8%	27%	13,9%
angol		0,8%	16,8%	26,9%	35,3%	20,2%	
német	8,4%	25,2%	44,5%	16,8%	3,4%	1,7%	
francia	55,8%	37,5%	5,8%	0,8%			
spanyol	60,8%	35%	3,3%	0,8%			
olasz	63,3%	32,5%	4,2%				
más nyelv	87,5%	9,2%	2,5%	0,8%			

Láthatjuk, hogy a magyaron kívül a két legismertebb nyelv a román és az angol, amelyeket senki sem jelölt úgy be, hogy egyáltalán ne tudna. Majd következik a német, amelyet a csoport jelentősebb kisebb százaléka tud, a többi nyelvet pedig csak kis százalékban ismerik és alacsonyabb szinteken.

Mivel a felsorolt nyelvek közül a román környezeti nyelv is, a kérdőívben be kellett jelölniük, hogy a különböző környezetekben milyen mértékben használják a román és a magyar nyelvet. Ezt a következő táblázat tartalmazza:

2. táblázat: Az adatközlők kódválasztása különböző környezetekben

	családban	baráti körben	osztály-, illetve évfolyamtársak körében	szabadidős tevékenység során	szomszédok körében
kizárólag a magyart	84,4%	46,7%	83,6%	35,5%	27%
többnyire a magyart	13,1%	41,8%	15,6%	46,3%	23,8%
fele-fele arányban a magyart és a románt	2,5%	11,5%	0,8%	14,9%	28,7%
többnyire a románt				3,3%	18,9%
kizárólag a románt					1,6%

Mivel magyar anyanyelvű és magyar nyelven tanuló fiatalok voltak az adatközlők, egyértelmű, hogy két olyan környezet van, ahol a csoport nagy százaléka kizárólag a magyar nyelvet használja: családban és osztály-, illetve évfolyamtársak körében. Baráti körben már osztottabb eredményeket láthatunk, de ebben az esetben is inkább a magyar nyelv használata dominál. A szabadidős tevékenységek során is inkább a magyar a gyakoribb, viszont az előzőkhöz képest itt már nagyobb arányban van jelen a román. Végül pedig kb. egyenlően oszlik meg a szomszédokkal való beszélgetések során a két nyelv használata, és ez az egyedüli környezet, ahol – bár a csoport kis százalékának válaszaiban – megjelenik a román kizárólagos használata.

Az adatközlőknek azt is be kellett jelölniük, hogy a *családban, baráti körben, osztály-, illetve évfolyamtársak körében, szabadidős tevékenység során, tanárokkal érintkezve és hivatalos ügyek intézésekor* milyen gyakran használnak szlen- illetve idegen szavakat: *egyáltalán nem, néha, nem túl gyakran vagy gyakran*. Ez alkalommal a gyakoriság két felső, illetve két alsó fokának eredményeit egy értéként mutatom be, mert így jobban látható a különbség, részletesebben csak a lényegesebb különbségeket ismertetem.

A szlenghasználatukról összességében az állapítható meg, hogy bevallásuk szerint inkább a kortárs csoportjukkal használják gyakrabban a szlenget, de nézzük meg részletesebben az eredményeket. A válaszadók 45,1%-a vallotta azt, hogy általában használ a családban szlenget. Ahogy már említettem, a kortárs közösségek esetében ez a szám nő: baráti körben a csoport 69,6%-a, amelyből 42,6% a *gyakran* válasz, osztály- és évfolyamtársak körében pedig 67,2% használja intenzívebben. A szabadidős tevékenységek szintén informálisabb környezethez tartoznak, a válaszok alapján pedig az derül ki, hogy a gyakoriság felső fokait a válaszadók 58,3%-a jelölte meg. A formális beszédhelyzetek esetén az eloszlás fordított: a fiatalok bevallása szerint a tanárokkal érintkezve a gyakoriságnak inkább az alsó fokait jelölték be, ez a válaszok 88,5%-át jelenti. Hivatalos ügyek intézésekor is hasonló az eredmény: a csoport 88,5%-a egyáltalán nem használ szlen- elemeket, 6,6%-a pedig *néha*.

Tehát az adatközlők bevallása szerint tudatosan inkább az informális beszédhelyzetekben használják a szlenget. Az érdekes az, hogy bár a családi környezet informális, a fiatalok többsége inkább nem használja, mint használja a szlenget ezekben a beszédhelyzetekben. Erre

részben az lehet a magyarázat, hogy a különböző korosztályok szlengje más, de arra is gondolhatunk, hogy a szlenget inkább a diákszlenggel vagy ifjúsági nyelvvel azonosítják – ahogy láttuk ezt a meghatározások esetében is. Vlagyimir Jelisztratov beszél a családi szlengről⁵⁶, viszont a mindennapi nyelvhasználók általában nem ismerik fel, hogy ilyen is létezhet.

A szókölcsönzés esetében az adatközlők 77,2%-a vallotta azt, hogy családi környezetben általában használ kölcsönzéseket. A kortárs csoportokra vonatkozóan azt látjuk, hogy a csoport bevallása szerint baráti körben 86,9%-uk, osztály- és évfolyamtársak körében 83,6%-uk, szabadidős tevékenység során pedig 78,5%-uk használ gyakrabban kölcsönelemeket. A szlenghasználathoz hasonlóan, itt is azt látjuk a válaszok alapján, hogy a formális környezetekben kevésbé használnak szókölcsönzéseket: tanárokkal érintkezve a válaszadók 71,3%-a jelölte az, hogy *néha* vagy *egyáltalán nem* használ, illetve hivatalos ügyek intézésekor a csoport 79,5%-a.

5.2. Kijelentések értékelése

A kijelentések vizsgálatakor nemcsak a válaszok gyakoriságát néztem meg, hanem keresztábrákat is készítettem a válaszokkal, illetve a különböző szociális változókkal, és a szoftver segítségével szignifikanciaszintet is mértem. Szignifikánsnak számítottak azok az eredmények, amelyek esetében $p \leq 0,05$ a Pearson-féle khi-négyzet próba alapján.

Összességében nagyon kevés szignifikáns eredmény született, és ezek közül sem mindegyik releváns. Ennek egyik oka az lehet, hogy sok volt a válaszlehetőség, így bizonyos választ csak nagyon kis létszámban vagy egyáltalán nem választottak az adatközlők. Emiatt az eredmények tárgyalásakor inkább a gyakorisági elemzéseket mutatom be, és ahol esedékes, belefoglalom a szociális változók alapján született szignifikáns eredményeket is. Mivel valóban nagyon kevés a szignifikáns eredmény, azokról az eredményekről is beszélni fogok, amelyek közel álltak a szignifikanciához $p \leq 0,10$ khi-négyzet értékkel.

5.2.1. Magukra vonatkoztatás szempontjából

Az adatközlőknek tizenkét kijelentést kellett értékelniük olyan szempontból, hogy mennyire jellemzők saját magukra nézve a következő válaszlehetőségek alapján: *mindig*, *általában*, *néha*, *soha*, *nem tudom*.

Annak kapcsán, hogy mennyire esik nehezükre kerülni a szlengszavakat, a leggyakoribb válasz a *néha* volt, amelyet a válaszadók 55,4%-a jelölt, ez pedig a *soha* követi 24,6%-kal, tehát önbevallás alapján azt mutatják az adatok, hogy a fiatalok tudatosan tudják kerülni a szlenget bizonyos helyzetekben.⁵⁷

Szoktam szlengszavakat használni, de ha szükséges, könnyen kerülöm őket. Ez esetben olyan eredményt kaptunk, amely összhangban van az előzővel, hiszen a csoport 43,3%-ára általában, 30%-ára pedig mindig jellemző ez a kijelentés a saját megítélésük alapján.

Az Azokra a kifejezésekre használok szlengszavakat, amelyeket nem illik kimondani kijelentés arra utal, hogy használják-e a szlenget eufemizálás céljából. A válaszok alapján a csoport

---

⁵⁶ „A család az a természetes, ösztönösen kialakuló társadalmi csoport, amelyben az ember élete elkezdődik és lezárul. Minden családnak, ha az igazi család, nem pedig egy házassági szerződés szomorú következménye, megvannak a maga jellegzetes szavai, kifejezései, gesztusai stb., megvan a maga családi szlengje, a családi hermetizmusainak rendszere. Ez nem csupán tükrözi a sajátos családi világot, hanem annak alapjául is szolgál, s csupán a tagjai értik meg igazán” [2: 39].

⁵⁷ Minden kijelentés tárgyalásakor az arányok azokra az adatközlőkre vonatkoznak, akik értékelték az adott kijelentéseket, tehát a nem válaszolókat nem tükrözik. Ez nem torzítja az eredményeket, mert kijelentéstől függően a 122 adatközlőből 121–118 személy válaszolt.

27,5%-ára általában jellemző ez a kijelentés, 35,8%-ára pedig néha, a többi válaszlehetőséget pedig kisebb arányban választották, tehát az adatközlők zömének szlenghasználatára jellemző az eufemizálás valamilyen mértékben.

A *Sok olyan szlengszót használok, amelyet más nyelvből vettünk át* kijelentés azért is lényeges, mert egyrészt a szlengben való szókölcsönzések használatáról tájékozódunk valamilyen formában, másrészt pedig azért, mert maguk az adatközlők is kiemelték azt, hogy a szleng tartalmaz kölcsönszavakat, sőt néhányan a kölcsönzéssel azonosították a szlenget. Bár a kijelentés megítélésekor csak kevesen (9,1%) válaszolták azt, hogy mindig jellemző lenne rájuk, mégis a pozitív válaszok irányába mutatnak az eredmények, hiszen csak 3,3% válaszolta azt, hogy soha. A néha és az általában válaszok voltak a leggyakoribbak (37,2%, 45,5%), tehát még ha különböző mértékben is, de valamilyen szinten a csoport nagy része jellemzőnek vallotta a kijelentést.

Könnyebben beilleszkedek egy új baráti társaságba, ha gyakran használok szlengszavakat. Bár a szlengnek közösségformáló szerepe is van, ez vagy nem érvényesül az adatközlők csoportjában, vagy nem ismerik fel, mivel inkább a gyakoriság alsó skáláját választották, és az előzőekhez képest jelentősen többen vallották azt, hogy nem tudják: soha – 43%, néha – 22,3%, nem tudom – 23,1%, általában – 9,1%, mindig – 2,5%.

Ahogy az előzőleg leírt eredményekből kiderült, a fiatalok kevésbé kötöttek családi környezetéhez a szlenghasználatot, ez alapján pedig várható volt, hogy inkább negatív válaszokat fog eredményezni az *Előfordul, hogy rászólok családtagjaimra, hogy ne használjanak szlengszavakat* kijelentés. A válaszadók 70,2%-a vallotta azt, hogy soha nem jellemző rá, 17,4%-ukra néha, a másik három válaszlehetőséget pedig csak nagyon kis mértékben választották.

Az előző kijelentést a barátaikra és ismerőseikre vonatkozóan is értékelniük kellett: *Előfordul, hogy rászólok a barátaimra, ismerőseimre, hogy ne használjanak szlengszavakat.* Szintén az előzőleg leírt eredmények alapján itt is várható volt az, hogy kevésbé érzik jellemzőnek ezt a kijelentést, viszont az előző kijelentéshez képest ellentétes okból: a szlenghasználatot leginkább a kortárs csoportokhoz és informális beszédhelyzetekhez kötik, tehát valószínűleg emiatt születtek ezek az eredmények. Az adatközlők 63,6%-ára soha nem jellemző, 24%-ára néha, a többi válaszlehetőséget pedig ez esetben is csak nagyon kevesen választották.

A szlenghasználatához hasonlóan, bizonyos kijelentésekre ugyanúgy rákérdeztem a szókölcsönzés kapcsán is, például a *Nehezemre esik, hogy kerüljem az idegen szavakat* kijelentésben. Ez alkalommal is *néha* és a *soha* volt a két leggyakoribb válasz: 49,2%, 30%. Ez követi azoknak az adatközlőknek a csoportja, akikre ez általában jellemző, ők pedig a teljes csoport 13,3%-át teszik ki. A *nem tudom* és a *mindig* választ csak nagyon elenyésző arányban jelölték a fiatalok.

Szoktam idegen szavakat használni, de ha szükséges, könnyen kerülöm őket. Ez esetben is összhangban vannak a válaszok az előző kijelentés értékelésével: soha – 2,5%, néha – 33,3%, nem tudom – 5%, általában – 40%, mindig – 19,2%.

Könnyebben beilleszkedek egy új baráti társaságba, ha gyakran használok idegen szavakat. Ezt a kijelentést is csak nagyon kevesen érezték magukra vonatkozóan jellemzőnek: 0,8%-uk *mindig*, 8,3%-uk pedig *általában*. Inkább a kijelentés negatív megítélése dominált, ugyanis kis híján a válaszadók fele, vagyis 49,2%-a vallotta azt, hogy *soha* nem jellemző rá.

A következő két kijelentésnek az értékelését együtt tárgyalom, mivel nagyon hasonló eredmények születtek: *Előfordul, hogy rászólok a családtagjaimra, hogy ne használjanak idegen szavakat./Előfordul, hogy rászólok a barátaimra, ismerőseimre, hogy ne használjanak idegen szavakat.* Annak ellenére, hogy a purista nyelvi ideológia miatt lehetne számítani arra, hogy jellemzőek az adatközlőkre a fenti mondatok, a válaszok alapján éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk. A leggyakoribb válasz a *soha*, amelyet nagy arányban választottak az adatközlők, pontosabban 72,5%-uk az első esetben, a másodikban pedig 70%-uk. A második

leggyakoribb válasz a *néha* (20% és 17,5%-kal), a többi válaszlehetőséget pedig csak elenyésző mértékben jelölték. A kijelentések e csoportjából a barátokra és ismerősökre vonatkozó kijelentés az egyetlen, amely közel áll a szignifikanciához $p=0,10$ értékkel. A 3. táblázatban azt láthatjuk, hogy a középiskolásokra nagyobb arányban jellemző a kijelentés, mint az egyetemi hallgatókra.

3. táblázat: Az Előfordul, hogy rászólok a barátaimra, ismerőseimre, hogy ne használjanak idegen szavakat kijelentés értékelése a korosztály viszonylatában

	soha	néha	nem tudom	általában	mindig
középiskolások	65,2%	13%	2,2%	13%	6,5%
egyetemi hallgatók	73%	20,3%	5,4%	1,4%	0%

Egyes kijelentésekre még született szignifikáns eredmény a szociális változók függvényében a Pearson-féle khi-négyzet próba szerint, mégpedig az adatközlők anyanyelve, édesanyjuk anyanyelve és édesanyjuk iskolai végzettsége szerint. Mind a saját anyanyelvükre, mind az édesanyjuk anyanyelvére vonatkozóan a válaszadók zöme a magyart jelölte, és csak nagyon kis mennyiségben jelennek meg más válaszok, ezért nem tekinthetjük mérvadónak a szignifikanciát. A legmagasabb iskolai végzettségre már változatosabb válaszok érkeztek, viszont ezt sem tekinthetjük mérvadónak, mert a kijelentés értékelésekor csak nagyon kis mértékben térnek el a válaszok.

5.2.2. Egyetértés szempontjából

A második csoport kijelentést aszerint kellett értékelniük az adatközlőknek, hogy mennyire értenek egyet vele. Ezt egy 1-től 5-ig terjedő skálán kellett jelölniük, miszerint az 1 jelentése, hogy egyáltalán nem értenek egyet, az 5 pedig, hogy teljesen egyetértenek. Legtöbb kijelentésnél nagyobb arányban választották a skála középpértékét, valószínűleg részben kényelmességből. Ebből az okból kifolyólag a kijelentések vizsgálatakor a skála alsó (1,2) és felső (4,5) értékeire fektetem a hangsúlyt úgy, hogy a két értéket együtt tárgyalom. E csoport kijelentései közül már néhányról szó volt a szleng meghatározása során, így a továbbiakban csak azokról lesz szó, amelyet ott nem szerepeltek.

Az adatközlők a *Nem szép szlengszavakat használni* kijelentéssel inkább nem értenek egyet, hiszen 45,8%-uk jelölte a skála alacsonyabb értékeit, és csupán 20%-uk a felső értékeket. Eszerint nem ítélik el azokat a beszélőket, akik használják a szlenget, ez pedig összhangban van azzal az eredménnyel is, amelyet a saját szlenghasználatukról vallottak, hiszen a válaszok alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a csoport nagy része használja a szlenget.

Mivel a következő két kijelentés ugyanarra kérdez rá, csak más szempontból, együtt vizsgáljuk meg a két eredményt: *Nem szükséges kerülni a szlengszavakat, akárkivel beszélve lehet használni őket.* / *A szlengszavakat nem használhatjuk akárkivel beszélve, de nem szükséges minden helyzetben kerülni.* Azt láthatjuk, hogy a válaszok itt is összhangban vannak, hiszen a első kijelentéssel csak a válaszadók 11,7%-a ért egyet, 64,7%-a pedig nem; a második kijelentésnél pedig ehhez képest fordítottak az arányok: 68,9%-a a csoportnak egyetért, 10,1%-a pedig nem.

A *Bizonyos szlengszavak humorosak* kijelentés vizsgálatának az volt a célja, hogy felmérje, mennyire kifejezőnek érzik a fiatalok a szlenget, amely a szlenghasználat egyik oka lehet. Az eredmények pozitív irányba mutatnak, ugyanis a válaszadók 70,6%-a egyetért ezzel a kijelentéssel, és csupán 5%-a jelölte a skála alacsonyabb értékeit. Összevetve az eredményeket az intézménnyel mint szociális változóval, a Pearson-féle khi-négyzet próba $p=0,07$ értéket eredményezett, amelyet bár nem tekinthetünk szignifikánsnak, érdemes

megemlíteni, mert közel áll a szignifikanciához. Eszerint azt figyelhetjük meg, hogy az egyetemi hallgatók nagyobb arányban választották a skála magasabb értékeit a középiskolásokhoz képest, a középiskolások nagy része pedig inkább a középértéket választotta.

4. táblázat: A Bizonyos szlengszavak humorosak kijelentés értékelése a korosztály viszonylatában

	1	2	3	4	5
középiskolások	2,2%	2,2%	40%	22,2%	33,3%
egyetemi hallgatók	0%	5,4%	14,9%	47,3%	32,4%

A *Nem szép idegen szavakat használni* kijelentésnek az értékelése is azt hivatott megmutatni, hogy mennyire jellemző a fiatalokra a purista nyelvvideológia. A válaszok azt mutatják, hogy nagyon kis mértékben, hiszen a csoport 12,7%-a választotta a skála magasabb, míg 61,9%-a a skála alacsonyabb pontjait, tehát többségében nem értenek egyet a kijelentéssel.

Nem szükséges kerülni az idegen szavakat, akárkivel beszélve lehet használni őket. / Az idegen szavakat nem használhatjuk akárkivel beszélve, de nem szükséges minden helyzetben kerülni. Az előző, szlenggel kapcsolatos kijelentésekhez hasonlóan, itt is azt látjuk, hogy a két kijelentésre adott válaszok összhangban vannak egymással. Az első kijelentéssel a válaszadók többsége (55,8%) nem ért egyet, míg a második kijelentéssel inkább egyetértenek (55,8%). Összevetve a kijelentések megítélését a szociális változókkal, a második kijelentés és az intézmény mint szociális változó esetében született egy szignifikáns eredmény $p=0,02$ szignifikanciaszinttel. Azt figyelhetjük meg a táblázat alapján, hogy az egyetemisták nagyobb arányban értenek egyet a kijelentéssel, míg a középiskolások többsége a skála középértékeit jelölte válaszként.

5. táblázat: Az idegen szavakat nem használhatjuk akárkivel beszélve, de nem szükséges minden helyzetben kerülni kijelentés megítélése a korosztály viszonylatában

	1	2	3	4	5
középiskolások	6,5%	17,4%	43,5%	17,4%	15,2%
egyetemi hallgatók	2,7%	10,8%	16,2%	41,9%	28,4%

Az emberek azért használnak idegen szavakat, mert nem tudnak jól magyarul kijelentésnek a vizsgálata azt hivatott ellenőrizni, hogy a fiatalok mennyire tartják a hiánykölcsonzést a kölcsönzés indítékának, illetve egyetlen indítékának. Az eredmények azt mutatják, hogy a válaszadóknak csak kis százaléka (17,5%) ért egyet a kijelentéssel, míg 62,5%-a a skála alacsony értékeit választotta.

A következő kijelentésnek (*Bizonyos idegen szavaknak különleges a hangulatuk.*) szintén a kölcsönzés indítékaihoz van köze, mégpedig a hangalaki expresszivitáshoz mint indítékhoz, és az eredmények alapján azt lehet látni, hogy mennyire vannak ennek tudatában. Bár a többség egyetért a kijelentéssel, ez esetben osztottabb véleménnyel találkozunk, hiszen az adatközlők 49,2%-a választotta a skála magasabb, míg 21,7%-a a skála alacsonyabb értékeit.

Divat idegen szavakat használni. Az eredmények nagyon hasonlóak a *Divat szlengszavakat használni* kijelentés megítéléséhez viszonyítva, mert itt is többnyire egyenlően oszlanak el a válaszok a skála különböző pontjain: 1 – 12,6%, 2 – 19,3%, 3 – 32,8%, 4 – 16,8%, 5 – 18,5%.

5.3. A szlengbeszélők megítélése

A kérdőív három szlengben íródott szöveget tartalmazott, amelyek alapján az adatközlőknek azt a beszélőt kellett megítélniük, akik ezeket a szövegeket mondják. Mivel a három szöveggel kapcsolatos válaszok elég hasonlóak, jelen tanulmányban csak az első szövegről lesz szó részletesen:

Nézd édesapám, nekem ez nem nagy gond. Csak nem fogok aggódni rongyos kétezer oldal miatt? Tegnap átfutottam egyszer! A hülyének is elég! Nem? Fogom a témát anyagice öregem! Majd pont engem fog megalázni ez a szellemi toprongy, aki a múltkor azt hitte, hogy a Scotland Yard egy hossz mérték! Kész röhej!

Az első kérdés a szövegre vonatkozólag az volt, hogy mi az első benyomásuk az adott személyről. Bár ez a kérdőívben nyitott kérdésként szerepel, összegeztem, hogy pozitív, negatív vagy semleges/egyaránt pozitív és negatív jellemzést írtak. Annak ellenére, hogy a *Nem szép szlengszavakat használni* kijelentéssel csak kevesen értettek egyet, a konkrét szövegre való rákérdezés mást eredményezett. A 105 válaszoló adatközlő közül csak egyvalakinek volt pozitív véleménye, 53,3%-uk semleges, míg 45,7%-uk negatív véleményt alkotott az illető személyről.

A korosztályt tekintve 119 válasz alapján azt látjuk, hogy csak nagyon kevesen ítélték 25 évnél idősebbnek (2,5%), a válaszadók 44,5%-a 18–25 évesnek, 52,9%-a pedig 14–18 évesnek ítélte. Ez egyrészt tükrözi azt, hogy az adatközlők inkább a fiatalokhoz kötik a szlenghasználatot, de figyelembe kell vennünk azt is, hogy a szöveg tartalma is inkább fiatalabb beszélőre utal (vizsgára való felkészülés).

A következő kérdést 118 adatközlő válasza alapján értékelhetjük. Szintén a szöveg tartalma (vizsgára való felkészülés) befolyásolhatta valamilyen szinten, hogy a válaszadók 10,2%-a szerint felsőfokú iskolai végzettsége van a beszélőnek. A leggyakoribb válasz a középfokú végzettség (63,6%), ezt pedig az alacsony végzettség követi (19,5%). A legkevesebben (6,8%) a posztliceális tanulmányokat jelölték válaszként.

A 6. táblázat azt szemlélteti, hogy a megadott tulajdonságok közül mit éreztek a fiatalok jellemzőnek a szöveg beszélőjére vonatkozóan. Ez esetben 116 válasz alapján látjuk a tulajdonságok értékelését.

6. táblázat: A szlengbeszélő megítélése az adott tulajdonságok alapján

	jellemző	nem jellemző
akaratos	47,4%	52,6%
barátságos	6%	94%
becsületos	0,9%	99,1%
intelligens	10,3%	89,7%
ítélkező	60,3%	39,7%
jó humorú	19%	81%
jó modorú	2,6%	97,4%
kedves	1,7%	98,3%
kétszínű	11,2%	88,8%
komoly	3,4%	96,6
megbízható	2,6%	97,4%
nemtörődöm	81%	19%
szemtelen	72,4%	27,6%
tisztelettudó	4,3%	95,7%

A táblázat alapján is látszik, hogy a negatív tulajdonságokat, mint a *kétszínű*, *nemtörődöm* és *szemtelen*, az adatközlők nagy arányban jellemzőnek ítélték a beszélőre vonatkozóan. Ezzel szemben pozitív tulajdonságokat (*barátságos*, *becsületos*, *intelligens*, *jó humorú*, *jó modorú*, *kedves*, *komoly*, *megbízható*, *tisztelettudó*) csak elenyésző arányban érezték jellemzőnek, míg az olyan tulajdonságokat, amelyekről nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy pozitív vagy negatív (*akaratos*, *ítélkező*), többnyire egyenlő arányban jelölték jellemzőnek és nem jellemzőnek.

6. Összegzés

Fontos megjegyezni, hogy az eredmények kapcsán számíthatunk kisebb-nagyobb mértékű torzulásra több tényező miatt is: 1. az eredmények önértékelés és önbevallás alapján születtek; 2. jellemző lehet a visszafogottság és a szelektív adatközlés; 3. olyan elvások szerint is válaszolhatnak, amelyekről feltételezik, hogy jellemzőek a kutatóra; 4. számolni kell a félreértésekkel. Ennek ellenére olyan tanulságos eredmények születtek, amelyek hasznosíthatók a további kutatásokban, és amelyeket érdemes lenne tovább vizsgálni.

A szociális változók tükrében végzett elemzések csak nagyon kevés szignifikáns eredményt mutattak, viszont ezek mind a korosztályok közötti különbségekre vonatkoztak. Azt láthattuk, hogy bevallásuk szerint az egyetemi hallgatók kevésbé szólnak rá a barátaikra, ismerőseikre kölcsönzavak használata miatt, mint a középiskolások, jobban felismerik a szlengszavak expresszív jellegét, illetve többen értenek egyet azzal, hogy – bár nem minden beszédhelyzetben helyénvalóak – nem szükséges minden helyzetben kerülni a kölcsönzavakat.

Összevetve a kutatás különböző eredményeit, azt figyelhetjük meg, hogy a kolozsvári középiskolások és egyetemi hallgatók saját bevallása szerint tudatosan választ nyelvváltozatot a beszédhelyzettől függően. Annak vizsgálata, hogy a gyakorlatban ez mennyire érvényesül, további kutatásokat igényel. Továbbá azt láthatjuk, hogy a fiatalok bevallása szerint nem bélyegzik meg a kölcsönzések és szleng használatát, a konkrét szövegre való rákérdezés pedig azt mutatta, hogy a kérdést mégsem lehet olyan egyértelműen eldönteni, mint amit a kijelentések vizsgálata mutatott.

Köszönetnyilvánítás

Szeretném megköszönni dr. Benő Attilának a hasznos megjegyzéseket, és hogy mindig szívesen segített.

Irodalomjegyzék

- [1] Benő Attila: Kontaktológia. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2008.
- [2] Jelisztratov, Vlagyimir: Szleng és kultúra. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998.
- [3] Karmacsi Zoltán: Interferenciajelenségek az etnikailag vegyes házasságokban nevelkedő gyermekek beszédében. In Benő Attila – Szilágyi N. Sándor (szerk.), Nyelvi közösségek – nyelvi jogok. Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2006 pp. 166–176.
- [4] Kis Tamás: Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához. In Uő (szerk.), A szlengkutatás útjai és lehetőségei. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997 pp. 237–293. Letöltve 2017. május 28-án, a Magyar szleng weboldalról: <http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/tanulmanyok/kist-szempontok1997.pdf>
- [5] Kis Tamás: A magyar katonai szleng szótára. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2008.

- [6] Kis Tamás: Alapismeretek a szlengről. Letöltve 2017. május 28-án, a Magyar szleng weboldaltól: <http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/szleng.php>
- [7] Kövecses Zoltán: Magyar szlengszótár. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002.

Lektorálta: Dr. Benő Attila, egyetemi tanár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék

Közgazdaságtudományi szekció

MI KÖVETKEZIK A NEOLIBERALIZMUS UTÁN?

Bósz Anett

Budapesti Corvinus Egyetem, PhD-hallgató, anett.bosz@gmail.com

Absztrakt

A gazdaságirányítási főáram döntéshozóinak releváns válaszokkal kell rendelkezniük a globális kihívásokra, olyanokra, mint a szegénységi szakadék, a harmadik világ nagyfokú leszakadása, a környezetvédelem, a fenntarthatóság, a társadalmi szakadék és az esélyegyenlőség kérdéskörei. Ha a neoliberalizmus 2008-as törésten való rossz teljesítménye nem volna elég, úgy tűnik, gazdaság- és társadalmpolitikai ajánlata, a XXI. században még zavartalan közúton haladására sem elegendő.

E dolgozat előfeltevése, hogy neoliberalizmus elvesztette eszköztárát arra, hogy szolgálhassa a társadalomfejlődést, ennek egyenes következménye, hogy korszaka lezárul. Egy lehetséges definíció megadásával kívánok reflektálni a fogalom meghatározását övező vitákra, valamint igyekszem feltérképezni azokat a pontokat, amelyek a kritikákkal szemben védtelenné tették a neoliberalizmust. Utóbbi törekvés indirekt módon mutat rá a kritikák azon csoportjára, amelyek a neoliberális gazdaságpolitikával kapcsolatosan nélkülözik a kellő megalapozottságot. A dolgozat további célja a neoliberalizmus klasszikus liberalizmustól való elkülönítése, és annak tárgyalása, hogy a válságból való kilábaláshoz megújult gazdaságpolitikai eszköztár szükséges.

Az ordoliberalizmus korszakának példáján keresztül, felvázolok egy lehetséges következő eszmétörténeti fejlődési lépcsőfokot, amely szolgálhatja a jelen gazdasági- és társadalmi válságtünetek enyhítését. Ezzel kívánok hozzájárulni egy egyelőre hiányzó vitához, melyben eldőlhet a liberális eszmerendszer következő fejlődési lépcsőfoka. A *Wilhelm Röpke*, *Ludwig Erhard*, *Walter Eucken*, *Hans Großmann-Doerth* és *Franz Böhm* nevével fémjelzett eszmétörténeti korszak abból indult ki, hogy a gazdaságot szervezni kell, onnantól kezdve, hogy az állam világos határokat vázol fel a piacgazdaság és a gazdaság szereplői számára. Egy sikeres gazdaságstratégiai szervezés alkalmasabb lehet a piaci kudarcok elkerülésére.

A dolgozat nem állítja, hogy kizárólag a liberális eszmerendszer és a liberális gazdaságpolitikai tervezési keretek alkalmasak a jelenlegi globális kihívások megoldására, pusztán e keretek között maradva vázol fel egy lehetséges fejlődési irányt, amely alkalmas lehet a hiány pótlására. A liberalizmus következő eszmétörténeti és gazdaságpolitikai fejlődési lépcsőjét tekintve, világosan állást foglal egy lehetséges és használható forgatókönyv mellett.

Kulcsszavak: Liberalizmus, Neoliberalizmus, Gazdaságpolitika, Társadalomstratégia, Ordoliberalizmus, Politikai gazdaságtan

1. A neoliberalizmust övező viták, és ezek lehetséges háttere

Akadémiai publikációkat tekintve, a neoliberalizmus leginkább azok által használt fogalom, akik kritikusak vele szemben, s negatív konnotációjából adódóan, ma szinte senki sem definiálja önmagát neoliberálisnak. Gyakorta találkozunk olyan kifejezésekkel, mint “*az IMF neoliberális kereszt lovagjai*” vagy “*csontszáraz neoliberálisok, mint Milton Friedman a chicagói iskolából*”. (Boas – Gans-Morse, 2009. pp. 5.)

Sok kutató egyáltalán nem definiálja a neoliberalizmust, egyszerűen azt írja: “*neoliberalizmus, ahogyan én gondolom*”, ennek eredményeképp, a megjelent cikkek 69 százaléka egyáltalán nem tartalmaz definíciót a neoliberalizmusra vonatkozóan, csupán használja a fogalmat. (Boas – Gans-Morse, 2009.) Noha maga a koncepció világosan definiált (Thorsen – Lie, 2005), a neoliberalizmus fogalmának használatát, sőt a teoretikusok által

használt definíciót illetően nincs egységes álláspont. Venugopal (2015) szintúgy abban látja a probléma gyökerét, hogy egy mélyen problémás és inkohereus fogalommá vált, miután többféle, egymásnak ellentmondó jelentése alakult ki, emiatt pedig csökkent az analitikai értéke.

A megjelent kritikai cikkek alapján, éppen ezért nehéz kibogozni, pontosan mi képzí jogos kritika tárgyát és miért. E hiány egyúttal azt a veszélyt hordozza magában, hogy megfelelő érveléssel, a neoliberalizmus megfosztható bizonyos elemeitől, és felruházható olyan tulajdonságokkal, amelyekkel nem rendelkezik. A neoliberalizmust leggyakrabban a következőképpen jellemzik: neoliberalizmus úgy, ahogyan azt tipikusan leírják: (1) egy készen kapott doktrína, (2) az *“igazából létező neoliberalizmus”*, (3) konceptuális körkép. E dolgozat ennél részletesebb leírást kíván róla adni.

2. Szilárd, jól körülhatárolható gazdaságstratégiai terv, és az általa okozott problémák

Számos cikk születik és született a neoliberalizmusról, azonban definíciót elvéve találni. A legtöbben azt írják: *“neoliberalizmus, ahogyan én látom”*. Nagyjából 1000 cikk jelent meg 2002 és 2005 között a neoliberalizmusról évente (Boas – Gans-Morse, 2009.), mégsem rajzolódik ki egy konszenzuálisan alkotott definíció, amelyet végül mindenki el tud fogadni. A neoliberalizmust azonban jól körül lehet határolni, leginkább a Washington Konszenzus írja körül.

John Williamson 10 pontja

- „1. *A költségvetés hiányát olyan alacsonyán kell tartani, hogy ne legyen szükség a deficit infláción keresztül történő eliminálására.*
2. *A közkiadásokat át kell csoportosítani a politikai szempontok miatt preferált, de a megtérüléseket tekintve veszteséges területekről az olyan korábban elhanyagolt területekre, ahol magas a megtérülési ráta, és van esélye annak, hogy igazságosabbá válik a jövedelem-eloszlás, mint – például – az egészségügyi alapellátás, a közoktatás, illetve az infrastruktúra fejlesztése.*
3. *Adóreformot kell végrehajtani, mely egyidejűleg eredményezi az adóbázis kiszélesítését és a marginális adókulcsok csökkentését.*
4. *Liberalizálni kell a pénzpiacokat, azzal a végső céllal, hogy a kamatlábakat a piac határozhassa meg.*
5. *Egységesített valutaárfolyamokra van szükség, méghozzá egy olyan árfolyam mellett, amely elégséges ösztönzést ad a nem-tradicionális ágazatok gyors exportnövekedésének biztosításához.*
6. *A külkereskedelemben alkalmazott mennyiségi korlátozásokat gyors ütemben vámokkal kell helyettesíteni, méghozzá oly módon, hogy a vámtarifák minél előbb lesüllyedjenek a 10–20%-os normatív szintre.*
7. *A külföldi közvetlen tőke (FDI) bejövetelét gátló akadályokat le kell bontani.*
8. *Az állami vállalatokat privatizálni kell.*
9. *El kell törölni azokat a jogszabályokat, amelyek akadályozzák új cégek piacra lépését vagy bármilyen formában korlátozzák a piaci versenyt.*
10. *A jogrendszer legyen képes a tulajdonviszonyok költséghatékony garantálására, és ez a jogbiztonság terjedjen ki az informális szektor vállalkozásaira is.”*(Mihályi, 2009.)

Mihályi Péter (2009.) interpretációjában a John Williamson által felvázolt tíz pontot három pontba sűrítendő, amelyek a *fegyelmezett költségvetési politika, az állami újraelosztás mértékének minél minimálisabbra való csökkentése és a liberalizált, valamint privatizált áru- pénz- és tőkepiacok, amelyek biztosítják, hogy a feldolgozóipar exportja a gazdasági növekedés motorjává váljon.*

Williamson, a fentiek mellett, azt a megállapítást tette, hogy nincs kétféle normatív közgazdaságtan, és a fejlődő országokra ugyanaz a gazdaságirányító és gazdaságszervező metódus alkalmazható és alkalmazandó, mint a fejlettekre. E deklaráció, közel két évtizeden át működőképesnek bizonyult: a fejlődők átlagos gazdasági növekedése meghaladta a fejlettekéét, és nagyobb gazdasági zavarok nélkül vészelték át az időszakot. Mihályi ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy a kapitalizmus velejárója az időnkénti visszaesés, és szerinte nincs ok azt feltételezni, hogy a washingtoni konszenzus okozója lett volna a válságnak. (Mihályi, 2009)

A neoliberalizmus nem szűkíthető le gazdaságpolitikai ajánlásokra, ennél szélesebb szemléleti keretről van szó, ami a '70-es évek közepétől került a középpontba. Az egyének szabadságának maximalizálása, valamint az állam szerepének minimálisra csökkentése mellett, a neoliberalizmus *a szabadság részleges koncentrációját jelenti*. Normatív meghatározást ad az egyén és a közösség szerepére, egymáshoz való viszonyukra. Meghatározza, hogy a termelő és a fogyasztó racionális döntéshozók. A neoliberalizmus egy átfogó képet ad arról, hogy a társadalmat hogyan kellene szervezni. (Boas – Gans-Morse, 2009.)

Látszólag nincs gond a neoliberális gazdaságpolitikával, ugyanakkor számos piaci kudarcot és társadalmi anomáliát okozott. A hiba nem a williamsoni 10 pontban keresendő, hanem abban, hogy Williamson eredetileg eszközként tekintett a saját pontjaira, ugyanakkor a nemzetközi szervezetek és nemzeti kormányok célként határozták meg őket. *„A washingtoni konszenzus tehát nem egyszerűen egy 1989-ben megfogalmazott tételsor volt, amely minden előzmény nélkül a kifejezés szülőatyjának, John Williamsonnak a fejéből pattant ki. Sokkal inkább az adott időszak nemzetközi pénzügyi szervezeteinek hitelpolitikáját megjelenítő program volt, amely maga mögött tudta az épp hivatalban lévő amerikai kormány támogatását”*. (Benczes, 2013.)

Súlyos gyakorlati problémákhoz vezetett, hogy a neoliberális szemlélet túl steril volt a valóságban zajló gazdasági és társadalmi folyamatokhoz képest, azok az általánosan használt elméleti feltevések, melyek szerint a szereplők tökéletesen informáltak, tökéletesen működő piacok racionális gazdasági szereplőként hozzák meg döntéseiket, messze állt attól, amit az egyének mindennapi életükben tapasztaltak. Az elmélet és a gyakorlat egymás mellett, lényegében párhuzamos világban létezése újra és újra válságokhoz vezetett. Még az ezredforduló után is ismerünk olyan válságot, amely a globális GDP egyharmadát felemésztette, de 2002 áprilisa és júniusa között 25-30%-ot zuhantak a tőzsdék, ami azt eredményezte, hogy a világ össztermékének kétharmadát előállító országok gazdaságai megtorpantak. (Farkas, 2011.)

3. A neoliberalizmus lehetséges definíciója

A neoliberalizmus az 1970-es években megerősödő gazdaság- és társadalompolitikai újhullám, amely új válaszokat adott arra a kérdésre, hogy hogyan kell szervezni a társadalmat. Gazdaságpolitikáját a minimális állam és dereguláció, valamint az áru- pénz és tőkepiacok liberalizációja jellemezte, társadalompolitikája az egyéni szabadságot hangsúlyozta, ugyanakkor nélkülözte a szolidaritást és a közösségi felelősségvállalást, ezen keresztül pedig a szándékot is, hogy megakadályozza a leszakadó társadalmi rétegek ellehetetlenülését. A piac önszabályozó mechanizmusai és a piaci szereplők racionális viselkedése mellett tesz hitet, emberképe a saját gazdagodását önerőből elérni képes egyén, aki élni tud szabadságával. A társadalom azon szereplőit, akik erre önerőből képtelenek, morálisan alsóbbrendűnek tartja, ezzel megerősítve a törésvonalat, amelyek a társadalom gazdagabb és szegényebb rétegei közt húzódnak.

4. Neoliberalizmus, részletes körkép

A piaci liberalizáció, az árak kontrolljának megszüntetése, a tőkepiacok deregulációja, kereskedelmi akadályok lebontása, az állami befolyás csökkentése – privatizáción keresztül –, fiskális megszorítás és makroökonómiai stabilizáció, pénzkínálat és monetáris intervenció, államháztartási hiány visszaszorítása, minimális állam és kicsi kormány. Ezek a pontok lényegében a williamsoni tíz pontra rímelnek, és adnak pontos képet a neoliberalis gazdaságpolitikáról. A neoliberalizmus ugyanakkor egy fejlődési modellre is utal, amely gazdasági, politikai és társadalmi fejlődést céloz, valamint célkitűzései közt szerepel, hogy az állam szerepét minimálisra csökkentsék, és az egyének szabadságát a lehető legszélesebb értelemben terjesszék ki. A neoliberalis fejlődési modell a baloldali fejlődési modellek kimerülése miatt erősödött meg, a poszt-szocialista országokban a szocialista rendszerek összeomlása után. (Peet-Wats, 1993.) Az USA-ban a keynesiánus modelltől való elfordulást jelentette.

Hiába a '70-es évek neoliberalis törekvése, amely újjá kívánta építeni az egyes társadalmi csoportok kezében összpontosuló gazdasági erőt, sőt, mintha a *freiburgi iskola* (Czeglédi, 2012.) által szorgalmazott aktív állami szerep is feledésbe merült volna. Ma, gyakorta a piaci fundamentalizmussal azonosítják a liberalizmus legutóbbi eszmetörténeti korszakát. (Somers, 2008.)

Két elkülöníthető szakasz rajzolódik ki a XX. századi liberalizmus történetében, amelyek egymástól eltérő ruhát szabtak a gazdaságirányításra. Az első korszak, nagyjából az 1930 és 1960 közötti időszakot fedi, melynek leghangsúlyosabb lenyomatai a német gazdasági csoda, a szociális piacgazdaság és az ordoliberalisok (zászlóvivőik Eucken, Erhard és Hans Großmann-Doerth) állítása, mely szerint a gazdaságot nem elég irányítani, szervezni kell, azonban el kell kerülni a politikai és a gazdasági hatalomkoncentrációt (Barth, 2011.)

Az ordoliberalis elképzelés szerint az erős jogrendszer és a jól szabályozott piac az, amely képes jó mederben terelni a gazdaságot és meghozni a gazdasági fejlődést, Smith-i értelemben vett éjjeliőr-állam nem elég. A szociális piacgazdaság alapelveként fogalmazta meg Müller-Armack, hogy „*a piacon a szabadság alapkövetelményét össze kell kötni a szociális értelemben vett egyensúllyal*”. (Müller-Armack 1956/1966: 243)

Amiben – eltérő eszköztáraik ellenére – egyezni látszik a két korszak képviselőinek gondolkodása: a társadalmat szervezni kell, és mindenkinek el kell érnie egy magas életszínvonalat. Míg a neoliberalizmust a kapitalizmus árnyoldalával szokták azonosítani, de a tőle eszmetörténetileg el nem választható ordoliberalizmus egészen más válaszokat talált (Young, 2014.), s ezzel más értelmet adott a XX. század közepén kialakult liberalizmus-korszaknak – még ha az a nyugat-német határok közé szorult is. Éppen ebből adódik, hogy Andreas Renner (2000) két neoliberalizmusról beszélt. Az egyik az angolszász, a másik pedig a német neoliberalizmus. Előbbit később chicagói iskolának neveztük, utóbbi pedig a freiburgi iskola. Young (2014) szerint, ahelyett, hogy a piacot természetéből fakadóan létező realitást kezelnék, az ordoliberalisok világosan kimondják, hogy a piacnak keretszabályozásra van szüksége.

A második szakasz, amelyet a tudomány neoliberalizmusnak nevez, a '80-as évek új hulláma, amelyet már a privatizáció, a piaci liberalizáció, a dereguláció és az állami újraelosztás minél kisebb mértékűre zsugorítása jellemez. A neoliberalisok e célkitűzések mellett jól fejlett jogállamot támogattak, ebben nem tértek el ordoliberalis féltestvéreiktől. (Venugopal, 2015.) Ahogyan halad előre az idő, egyre inkább kerülnek felszínre a piacgazdaság újabb és újabb gyengeségei, tökéletlenségei. A klasszikus liberalizmus korszakának lezárulását a monopóliumok és oligopol piacok kialakulása, az elviselhetetlenné nőtt társadalmi szakadék és a munkát ugyan találó és ébrenléte jó részét 12-16 órát gyárban végigdolgozók nyomorának elmélyülése hozta meg. „*A gyorsan fejlődő városokat egyrészt a gazdagodó*

középosztály rétegei, másrészt a növekvő nyomorral, zsúfoltsággal küszködő szegények népesítették be.” (Gönczöl, 1991.) Az 1930-as években sokan beszéltek a liberális eszmerendszer bukásáról, azonban a II. világháborút megelőző év fordulatot hozott a neoliberalizmus megteremtésével. A neoliberalizmus bicskájára a 2007-2008-as válságba tört bele, bár előtte is sok buktatója volt. Elég csak a chilei „*sokkterápiára*” (Máczyńska – Pysz, 2013.), vagy az USA-ban elszabaduló munkapiaci versenyre gondolni. A növekvő szociális és pénzügyi különbségek, a társadalmi szakadék, amely folyamatosan szélesedett az elmúlt évtizedekben, elfogadhatatlanná vált a társadalom számára. (Lorch, 2013.).

5. Hármastagolás: klasszikus-, neo- és újliberalizmus?

A liberalizmus, az elmúlt évszázadok során, több olyan válságon keresztül ment, amely arra sarkallta teoretikusait és gazdaságpolitikai irányának meghatározó alakjait, hogy újragondolják az eszmerendszer következő korszakát.

1938-ban, Párizsban, Lippmann-konferencia címmel rendeztek tanácskozást arról, mit jelentsen a liberális fogalmi keret és miben áll a liberális gazdaságpolitika. Itt kialakult a törésvonal azok között, akik úgy vélekedtek, „*a klasszikus liberalizmus mind teljesebb elárulása*” felelős az eszmerendszer válságáért, és voltak, akik úgy gondolták, hogy a klasszikus liberalizmus az, amely képtelen a modern társadalom problémáinak kezelésére. Előbbi álláspont mögé *Robbins, Hayek, Rueff* és *Mises* sorakoztak fel, míg *Lippmann* és *Rougier* kitartottak a klasszikus liberalizmus kárhóztatása mellett (Dardot-Laval, 2013.).

Az eszmerendszer elméleti háttere és gyakorlata megújulásra szorult, a konferencia pedig ellátta feladatát, és megújította a liberalizmust: új korszakot teremtett. Ez az aktus, a neoliberalizmus '70-es években bekövetkezett fordulata után elmaradt. Ahogyan Knobloch (1996.) leírja: az eredményeknek és a hatásoknak vita tárgyát kell képezniük. Abban, hogy a neoliberalizmus fölött el tudott járni az idő, nagy szerepet játszott az időről időre kívánatos viták elmaradása.

A klasszikus liberalizmus tekinthető a gazdasági- és emberjogi liberalizmus egyfajta fúziójának. A természetjogokból vezette le az emberi jogok gondolatát. Azt az álláspontot képviselte, hogy a piac mechanizmusai, a *laissez faire* elmélete, valamint a jogegyenlőség mindenekfölött valók, és egymással összeegyeztethetők. A neoliberalizmusok egy sok tekintetben szolidaritáshiányos, szélsőségesen individualista, közösségi felelősségvállalást nélkülöző társadalmat szerveztek. (Dardot-Laval, 2013.).

Az „*antihumanizmus elvi szintre emelése*”, az „*elitizmus, a részvételi demokrácia nélkülözése*”, „*a haladás, a holizmus, és a boldogság elérhetőségének tagadása*” jellemezték. A neoliberalizmus ezen felül „*nem tudott arról, hogy az állam működésének nem csak jogi, bölcséleti törvényei is vannak*”. (Gervai-Trautmann, 2013.). Gervai és Trautmann a XX. századi amerikai és nyugati politikai gazdaságtan átfogó ismeretének hiányával valamint részleges ismeretének általánossá tételével is vádolja a neoliberalizmus gazdaságirányítókat, akikről távol állt a közjó szolgálatának elősegítése, a közgazdaságtant pedig úgy fogták fel, mint a profitszerzés művészetét.

A klasszikus liberális gondolkodók tudták, hogy a spontán működő piac számos olyan tökéletlenséget hordoz magában, amely társadalmi igazságtalanságokhoz vezet. Ez a gondolat, a problémára való megoldáskereséssel együtt, *Smith, Ricardo, Malthus, Marshall* és *Mill* írásaiban is megjelenik. Ők azt a típusú állami beavatkozásokat elleneztek, amelyek *megzavarják a piaci működést*, nem azokat, amelyek segítik az önkorrekciós mechanizmust. (Szentés, 2006.).

A freiburgi iskola elvetette a *laissez faire* elvét, és előtérbe helyezte az emberiességi szempontokat, de a tengerentúlon már egy olyan neoliberalizmus gazdaságpolitikát ismert meg a társadalom, amely a neokonzervatív társadalomszemlélettel ötvözve azt üzentte a gazdaság

szereplőinek: aki az állam segítségére szorul, morálisan alsóbbrendű, mint azok a honfitársai, akik képesek boldogulni. A neoliberalizmus inkább egy közös ideológiai irányvonal (Venugopal, 2015.), azonban számos mellékága jött létre, elég csak a nemzeti sajátosságokra gondolni.

A második részkorszakban háttérbe szorultak az emberiességi szempontok és a szolidaritás. Az eszmerendszer emberképe nem volt koherens a neoliberalizmus által képviselt gazdaságpolitikai irányvonallal. A *neoliberális embergyár* (Dardot-Laval, 2013.) végül olyan társadalmat teremtett, amelyben már nem a szabadság társadalmát építették, hanem a vállalatok érdekében cselekvő, teljesítménykényszeres menedzsereket.

6. Társadalmi hatások

A szabadság leple alatt egy olyan társadalom épült, amely nem volt képes szabadságot biztosítani a társadalom szereplőinek, és amely minden társadalmi csoportot másként érintett rosszul. A menedzsereket úgy, hogy a szabadidő értéktelenebbé vált számukra, mint a teljesítmény, amelyet még csak nem is a saját szabadságuk építésére használtak – szemben a „*fegyelmezett önmegvalósítókkal*” –, a társadalom más rétegeinek tagjai pedig az sosem tudtak kitörni a társadalmi rétegből, amelybe beleszülettek. (Dardot-Laval, 2013.)

A neoliberális-neokonzervatív fordulat gondolatisága miatt, utóbbi társadalmi csoport tagjait széles közvélekedés alapján bélyegezték morálisan alsóbbrendűnek, ezzel mintegy végérvényesen elszakítva egymástól társadalmi csoportokat. Nem véletlen, hogy a szociális piacgazdaság alapját képező ordoliberalis gondolatiság más útvonalat járt be, mint az angolszász irányzat. A német *Wirtschaftswunder* (Gazdasági csoda) éppen e folyamat ellenkezőjét építette fel; alapját ugyanis az a törekvés adta, hogy a piacot és a szociális hálót egyszerre rendezzék. Walter Eucken (1952) fogalmazta meg ezt a célrendszert a „*Rendek Interdependenciájaként*”. (Interdependenz der Ordnungen) (Eucken 1952/1990: 183) Ezekben az években, olyan szociális háló épült a Német Szövetségi Köztársaságban, melynek alapjai a mai napig részét képezik német gazdaságtervezők elméleti kereteinek. (Lorch, 2013.)

A neoliberalizmust sokszor úgy írják le, mint egy radikális laissez faire tapasztalat. A piaci liberalizációs politika lerombolta a háború utáni keynesiánus konszenzust és a jóléti államot, és egy olyan világot épített helyette, amelyben a biztos jövedelmet nyújtó, nyolcórás munkát sokak számára a temporálisan létező munkahely, vagy a részmunkaidő váltotta fel. A neoliberális gazdaságpolitika azonban fellendítette a gazdasági növekedést, a világ számos országában, élükön az USA-val. E képessége miatt, egy depolitizált technokrata policy agendaként is definiálják. (Venugopal, 2015.)

Amibe az embert figyelembe nem vevő, szigorúan a teljesítményorientált, állami beavatkozást nélkülöző neoliberalizmus belebukott, az nem más, mint hogy a gazdaságirányítási rendszerből adódó szerepek ellentmondanak a liberalizmus emberképének, az emberi méltóság mindenképp való tiszteletének és egyenlő méltóság elvének. Az egyenlő méltóság elve az, amelyen a minimális állam melletti robotsztus érv elbukik. (Kis, 2015.)

Gazdaságstratégiai tervezői problémát okozott, hogy elmélet és a gyakorlat elmennek egymás mellett. Hogyan állítsunk fel egy piacbarát rendszert, mialatt az államot kivonjuk a gazdaság irányításából? Hogyan szolgálja az emberi méltóságot és az egyenlő méltóság elvét a hatalom, amikor olyan piacgazdaságot teremtett, amely elmélyítette a társadalmi szakadékokat, milliárdokat méltatlan anyagi helyzetbe hozott, és közben leépítette a szociális hálót, amely képes lett volna fékezni a problémák elmélyülését? (Dardot-Laval, 2013.)

A freiburgi iskola által létrehozott ordoliberalizmus éppen hogy egy stabil, modern jóléti államot teremtett, fenntartható fejlődéssel kombinálva, amely a modernizációt és a társadalom széles rétegeinek felemelkedését is magával hozta, tette mindezt az emberi méltóság

mindenekfölött való mivoltának elismerésével, sőt, feltehetőleg éppen miatta. (Grundgesetz für die BRD, 1949.)

7. A 2008-as világgazdasági válság után

2010-ben az IMF is elismerte, hogy a neoliberális kiigazító csomagok elégtelenek a válságkezelésre. A neoliberális gazdaságpolitikai keret nem volt képes előre jelezni, sem kezelni a 2008-ban jelentkező világválságot. A XXI. században különösen fontos jelentősége van annak a neoliberalizmus azon hiányosságának, hogy „nem értette, hogy az új világrend alapintézménye a globalizáció” (Gervai-Trautmann, 2013.), amelyből következik, hogy globális partnerség építése szolgálhatja a XXI. századi társadalomfejlődést. *Jeremy Bentham* fogalmával élve, az emberiség „társadalmi összhasznát” (Dardot-Laval, 2013.) az szolgálja leginkább, ha felzárkóztatás kultúrája váltja fel a lemaradokat örökös vesztesévé tevő, védőhálót nélkülöző versengést.

A szerkezetváltás vagy szemléletváltás mibenléte egyelőre vita tárgya. Újbaloldali és kollektivisták nézetek, sőt a piacgazdaság egészének más modellre való leváltása is felmerül (Kotz, 2008.), jelen dolgozat azonban egy lehetséges, liberális kiutat vázol fel a jövő gazdaságstratégiai irányzásának keretében.

8. Egy buktató, amelyről kevés szó esik, de a megoldást is kínálhatja

„*A neoliberalizmus nincs összhangban a közgazdaságtan liberális hagyományával*”. (Szentés, 2006.) A neoliberalizmus figyelmen kívül hagyta azt az elemet, amelyet a klasszikus liberalizmus képviselőitől kezdve, három és fél évszázadon át egyetlen liberális teoretikus sem: állam szerepét a piaci tökéletlenségek és társadalmi igazságtalanságok kezelésében.

Szentés Tamás is úgy vélekedik, hogy a XXI. században nem az állam „mérete” a kritikus kérdés, hanem az, hogy az állam *hatékony és demokratikus* legyen. Ez a kritérium a *good governance* elvével rokon, amely kimondja, hogy az államnak rajta kell tartania a gazdaságon a szemét, és mindig az aktuális társadalmi igények szerint korrigálni a piaci tökéletlenségeket. (Dardot-Laval, 2013.)

A gazdasági liberalizmus eredeti értelmezésében ugyanis a piac mindenekfölött való mivolta egyáltalán nem volt annyira egyértelmű, mint amennyire a neoliberálisok előtérbe helyezték a piaci spontaneitást. Úgy tettek, mintha az állami beavatkozás valamifajta mindent felperzselő tűz volna, amely kiegészíti a piac által teremtett elosztó-mechanizmusokat, és kárt tesz bennük. Klasszikus liberális kollégáik ugyanakkor az egyén szabadságából nem az állam piacról való leválasztására következtettek, ők az egyéni szabadság védelmében, az állami *önkénnyől* óvtak. A neoliberálisokkal ellentétben a klasszikusok nem tagadták a társadalom közös érdekeinek elsőbbségét az egyéni érdekekkel és a piaccal szemben. (Szentés, 2006.) Szemben az állami beavatkozástól mentes piacpárti politikával, az ordoliberalisok értelmezésében az állam kitöltötte a rendezőfunkciót (Knobloch, 1996.), és ezzel egy rendezett körülmények közt zajló piacgazdaságnak teremtett pályát.

A neoliberalizmus korszaka élesen szembement az addigi liberális gyakorlattal. (Szentés, 2006.) John Stuart Mill is védelmezi a munkás réteget, a nyomorból való kiutat keresi, sőt, ő még a kollektívizmust sem veti el, ha az milliók szenvedésének képes véget vetni. Noha Mill úgy tartotta, hogy az adózás visszafogja a gazdasági hatékonyságot, mégis elismerte, hogy a közjavak – mint például útépítés - biztosításában szerepet kell vállalnia az államnak. (Young, 2014.) „*A gazdagoknak hozzá kell járulnia a közös kiadásokhoz*” (Adam Smith, Book V, Chapter II, Article I: Taxes upon the Rent of House)⁵⁸. Alfred Marshall az „*etikai erők*” mellett

⁵⁸<https://inveritascrecentes.wordpress.com/2012/02/08/adam-smith-the-most-misquoted-economist-of-our-time/>

érvel, és azt mondja, hogy a gazdaságirányításban, a szabad kereskedelem politikájának kialakításában más, „szigorúan véve nem gazdasági” tényezőknek is szerepet kell játszaniuk. *David Ricardo* beépítette elméletébe azt az eshetőséget, hogy háború vagy gazdasági dekonjunktúra sújtotta gazdaságban indokolt lehet államilag korlátozni az importot, a honi gazdaság védelmében.

Thomas R. Malthus, a szegény társadalmi csoportok iránt érzett érzékenysége vezette arra a következtetésre, hogy a gazdaságpolitikai döntéshozóknak törekedniük kell a béke és az „egyenlő költekezés” megőrzésére. *Adam Smith* szintúgy a társadalmi igazságosság igényét támogató liberális teoretikusok táborát gyarapítja. Felemelte szavát a munkásosztály mellett, és beszélt a monopóliumok, valamint a társadalmi szakadékkáros hatásairól. (Szentés, 2006.)

Frank Nullmeier szerint, a liberalizmus pozitívuma, hogy középpontba helyezte a szabadságot, és evidenciává tette az egyenlőséget. A neoliberalizmus azonban arra kényszeríti a társadalom tagjait, hogy viselkedésük „piackompatibilis” legyen. S egyúttal olyan világot teremt, melyben a különböző jövedelmű társadalmi csoportok különböző mértékben élhetnek szabadságukkal. Az egyenlő szabadság biztosításához éppen ezért nem elég pusztán a piac. A szociális igazságosság és a szabadság nem áll egymással szemben, sőt, ez a nulladik lépés ahhoz, hogy mindenki szabad, jogaival élni tudó állampolgár lehessen. (Nullmeier, 2010.)

9. Az ordoliberalis iskola

A freiburgi iskola olyan megoldáscsomaggal rendelkezett a korabeli német gazdasági- és társadalmi kihívásokra, amely Európa vezető gazdasági hatalmává tette az NSZK-t. Tette ezt úgy, hogy a gazdaság és a társadalom egyetlen szereplőjét sem kívánta megfosztani a méltóságától. Ez a szemlélet arra sarkallta a gazdasági döntéshozókat, hogy a piaci tökéletlenségekből adódó lemaradók számára olyan szociális hálót hozzon létre, amelyben az sem veszi el a méltóságát, aki átmenetileg kiszorul a munkapiacról. Egy olyan rendszert teremtettek, amelyben *Ludwig Erhard* „Jólétet mindenkinek” (1957.) elve fel tudott épülni a gyakorlatban.

A fentiek alapján, az ordoliberalisok jártak a XX. században a legközelebb ahhoz, hogy a klasszikus liberális elveket megvalósítsák a gyakorlatban.

„*A magántulajdon nem csak a másik emberrel szemben jelent védőkerítést, hanem az állammal szemben is*” – írta *Wilhelm Röpke*. (J. Horváth, 2000: 39) Az ordoliberalizmus emberséges gazdaságot és emberséges társadalom kiépítését segítette, mellette viszont piaci értékrendet közvetített. Kiindulópontja, hogy a jól szabályozott piac jólétet tud teremteni a polgárok számára, ez pedig elengedhetetlen ahhoz, hogy az emberek élhessenek jogaikkal.

„*Végre túlhaladtuk az irigységet/titkos haragot/alul maradottság érzését/ellenérzést gazdag és szegény között*” (Erhard, 1957: 7.) A német „*Ressentiment*” kifejezésnek e négy különböző magyar fordítása is lehet. Magyarul négyen együttírják le azt, amit az NSZK megkísérelt nem csak nevével nevezni, de megoldani is. „*Az a gazdaságpolitika, amelynek célja a jólét növelése, ilyenformán Istennek tetsző kezdeményezést jelent.*” (Erhard, 1957/1994: 151) E gondolatiság jóval közelebb áll a klasszikus liberalizmushoz, mint a neoliberalizmushoz, és talán ahhoz is, hogy a 2008 utáni világ kihívásaira választ kínáljon.

10. XXI. századi kihívások és a freiburgi iskola – újragondolt ordoliberalizmus mint lehetséges megoldás

A komplex interdependencia miatt, ma már nem beszélhetünk szoros értelemben véve gazdasági függetlenségről, de még szuverenitásról sem. (Szentés, 2006.) Az egymástól való kölcsönös függőség, a határok fokozatos eltűnése, az intézményrendszerek globalizáció kihívásaira adott válaszai az arra felkészült gazdasági egységeket nem képesek könnyen

elsöpörni, ezért jönnek létre a kereskedelmi övezetek, gazdasági uniók. Az ilyen szervezetek kis nyitott gazdaságok védőernyőiként is tekinthetünk a globális világban. (Keohane-Nye 1989)

Ez a típusú kitettség azonban azt is eredményezi, hogy az államoknak merőben új és más feladatokat is el kell látniuk a globális világban. Ez az, amit Knobloch (1996) úgy fogalmaz meg, hogy az ordoliberalis szemléletnek megfelelően, a gazdasági *keretrendszer megteremtése politikai felelősség, mert a piac önmagától nem követ humánus célokat*. Az állami beavatkozás éppen ezért kívánatos, és *Szentes Tamás* szerint egészen máshogy hangzik, ha „*humántőke-befektetésről*” vagy „*szellemi-tőke-beruházásról*” beszélünk, mintha az „*oktatási rendszer állami támogatásáról*”.

Ezek értelmében az állam feladata a globalizáció korában nem más, mint az *összhangkeresése versenyképesség és a társadalmi igazságosság között*. A társadalmi igazságosság, az esélyegyenlőség egyik leghatékonyabb eszköze az oktatás. Az államnak szerepe van az infokommunikációs infrastruktúra fejlesztésében, a tudományos kutatások támogatásában – ez biztosítja korunk versenyképességét. Nem elhanyagolható az állami szerepvállalás a piaci tökéletlenségek korrigálásában sem. *Az egyes nemzetállamok kormányainak is felelőssége van a tiszta verseny fenntartásának vagy kialakításának érdekében hozott törvények és intézményi keretek felállításában.* (Szentes, 2006.)

Az állami beavatkozás ilyenformán – mind nemzetgazdasági, mind nemzetközi szinten - nem a piac ellen, hanem annak mind tisztességesebb keretek közti működtetésére irányul. Ez más megvilágításba helyezi az állam és a szupranacionális szervezetek, gazdasági és politikai uniók szerepét, mint a neoliberais gazdaságpolitika elméleti háttere. A liberális teoretikusok és gazdaságstratégiai tervezők állami szerepvállalás-tervezésében - szemben a szociáldemokrata iránnyal -, az állam nem egyenlőség-teremtő szerepet töltött be, helyette a versenyképességet harmonizálja a társadalmi igazságossággal. Nem anyagi, hanem jogi értelemben kíván egyenlőséget teremteni a polgárok közt. E törekvésben akár még szövetségesre is lelhet a konzervatívokban.

11. Konklúzió

A globalizált, multipolárisá váló világban egyre kevésbé működnek azok a korábbi gazdaságirányítási sémák, amelyek XX. század második felében még sikeresnek bizonyultak. Ennek egyik oka, hogy megváltozott a Kelet-Nyugat viszony, a Szovjetunió összeomlásával megkezdődött a korszak, melyben a Nyugatnak érdeke a Kelet sikeres felzárkózási folyamata. A hidegháború idején épp az ellenkezője volt igaz, ezért ennek megfelelő külpolitikai, gazdaságpolitikai és társadalompolitikai stratégiát fejlesztett ki a Nyugat vezető hatalma, amely a XXI. századi kihívások közepette már nem szolgálja a társadalomfejlődést.

A globális világban egyre inkább új szintre helyeződik a társadalmi felelősségvállalás. A klasszikus liberális teoretikusok szerint, az állami beavatkozás torzító mivolta az, az egyén szabadságának korlátozására tett állami intézkedések elfogadhatatlanok, nem pedig az a típusú állami intervenció, amely piaci tökéletlenségek okozta társadalmi igazságtalanságokat számol fel.

Mivel a neoliberalizmus a nélkülözőkkel való szolidaritást, a társadalom elesett tagjainak segítségét és az állami beavatkozást alapjaiban elvetette, nem illeszkedik a liberalizmus több százéves hagyományába, ráadásul a globális kihívásokra sem képes releváns válaszokat adni, így a 2008-as világválság nélkül is lezárulna a korszaka. Ez új fejezetet feltételez a gazdaságpolitikai főáramban, amelynek mibenlétét tekintve még nem látunk tisztán.

A piac, állami beavatkozás nélkül, humánus célokat nem szolgál. Az állam felzárkóztatásban való szerepvállalása nem pusztán nemzetgazdasági szinten, de globális szinten is kulcskérdés a jelenkor kihívásainak megoldásában. Ez – mint ahogyan az ordoliberalisok példája mutatja

– nem megy szembe liberális alapelvekkel. A liberalizmus e korszakához való visszatérés segítheti a globális kihívásokra adott válaszok megtalálását, és egy igazságosabb, stabilabb keretben létező társadalmat építhet. Ez a szemléletmód elhozhatja a gazdasági liberalizmus új fejezetét, és a 2008 utáni liberális útkeresésnek is pontot tehet a végére.

Reményeim szerint, e dolgozat hozzájárulhat a XXI. századi liberális útkeresés vitájához, mely hiányt pótolna, de egy koherens gazdaság- és társadalomstratégiai ajánlat kidolgozása a másik két eszmerendszerrel való harmonizációs törekvésekben is részt vállalhat. Ehhez viszont tisztán kell látnia tekintetben: merre tovább, liberális gazdaságpolitika, merre tovább liberális társadalomtervezés, merre tovább liberális eszmerendszer.

Irodalomjegyzék:

- [1.] Barth, Veronica: Die Soziale Marktwirtschaft - Ideen der Gründerväter und praktische Umsetzung, Bertelsmann Stiftung, 2011.
- [2.] Boas, Taylor C. –Gans-Morse, Jordan: Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan (The article was published with open access at Spingerlink.com, in 2009)
- [3.] Carleton, David – Stohl, Michael: The Foreign Policy of Human Rights: Rhetoric and Reality from Jimmy Carter to Ronald Reagan in Human Rights Quarterly, Vol. 7, No. 2 (May, 1985), pp. 205-229
<http://home.sogang.ac.kr/sites/jaechun/courses/Lists/b11/Attachments/1/the%20foreign%20policy%20of%20human%20rights%20rhetoric%20and%20reality%20from%20jimmy%20carter%20to%20ronald.pdf>
- [4.] Czeglédi Pál: Bevezetés az ordoliberalizmusba (Kasper, W. – Streit, M. M. – Boettke, P. J.: Institutional Economics. Property, Competition, Policies. Second Edition. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK, 2012. 578 oldal)
- [5.] Duménil, Gérard - Lévy, Dominique: The Crisis of Neoliberalism, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts; London, England (2011)
- [6.] Erhard, Ludwig: Wohlstand für Alle 1. Auflage: Februar 1957, Econ-Verlag, Düsseldorf
http://www.ludwig-erhard-stiftung.de/wp-content/uploads/wohlstand_fuer_alle1.pdf
- [7.] Erhard, Ludwig: Jólétet mindenkinek, magyar kiadás, Konrad Adenauer Alapítvány, 1994.
- [8.] Eucken, Walter. Grundsätze der Wirtschaftspolitik. Tübingen 1952/1990.
- [9.] Farkas, Péter: Az állam gazdaságpolitikai szerepének újraértékelése, Közgazdász Klub, 2011. Letölthető:
http://ktk.nyme.hu/fileadmin/dokumentumok/ktk/Kozgazdasz_Klub/20110426_Farkas_Allam.pdf
- [10.] Gervai, Pál -Trautmann, László: A neoliborális „kapitalizmus” fogalom megszűnése, Köz-gazdaság: tudományos füzetek, 8. évfolyam, 1. szám (2013) (pp. 35-52)
http://www.uni-corvinus.hu/fileadmin/user_upload/hu/kozgazdasagtudomanyi_kar/files/Koz_gazdasag/VIII._evfolyam_1.szam_2013._marcius/Gervai-Trautmann_.pdf
- [11.] Keohane, Robert O.- Nye, Joseph S. Power and Interdependence. 2. edition, HarperCollins, New York (1989)
- [12.] Kis, János (2015) Mi a liberalizmus? Kalligram, Pozsony
- [13.] Kotz, David M.: The financial and Economic Crisis of 2008: A Systemic Crisis of Neoliberal Capitalism Review of Radical political Economics 41 (3), summer 2009, 305-3017. (Summer 2009)

- [14.] Good Governance Practices for the Protection of Human Rights, (2007, New York and Geneva) Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/GoodGovernance.pdf>
- [15.] Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (1949) Ausfertigungsdatum: 23. 05. 1949. <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>
- [16.] Knobloch, Ulrike: Akzent: Deregulierung, Liberalismus: Klassisch, Neo, Ordo, 1996. ZOOM K&M Nr. 7, Februar 1996 http://www.medienheft.ch/uploads/media/07_ZOOM_KM_07_Ulrike_Knobloch_Liberalismus_klassisch_neo_ordo.pdf
- [17.] Laval, Christian – Dardot, Pierre: A globálrezon - A neoliberalizmus múltja és jelene, EgyKettő Kiadó, Budapest (2013)
- [18.] [18] Lorch, Alexander: Vom Ordoliberalismus zum substantiellen Liberalismus – Grundlagen einer freiheitlichen Gesellschafts- und Wirtschaftsordnung, 2013. Dissertation der Universität St. Gallen, Hochschule für Wirtschafts-, Rechts- und Sozialwissenschaften sowie Internationale Beziehungen (HSG) zur Erlangung der Würde eines Doktors der Sozialwissenschaften
- [19.] Mączyńska, Elżbieta – Pysz, Piotr: Liberalismus – Neoliberalismus – Ordoliberalismus, 2014. Orientierungen zur Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik 139, 1/2014 (pp. 33-40.)
- [20.] Mihályi Péter (2009.) A „washingtoni konszenzus” jelentősége a poszt-szocialista országok számára <http://nemzetkozi-gazdalkodas.hu/files/8637/t49.pdf>
- [21.] Nullmeier, Frank: Kritik neoliberaler Menschen und Gesellschaftsbilder und Konsequenzen für ein neues Verständnis von „sozialer Gerechtigkeit“ (2010) Expertisen und Dokumentationen zur Wirtschafts- und Sozialpolitik, Friedrich Ebert Stiftung <http://library.fes.de/pdf-files/wiso/07649.pdf>
- [22.] Peet, Richard – Watts, Michael: Introduction: Development Theory and Environment in an Age of Market Triumphalism; in Economic Geography, Vol. 69, No. 3, Environment and Development, Part 1 (Jul., 1993), pp. 227-253 Published by: Clark University elérhető: <http://www.jstor.org/stable/143449>
- [23.] Smith, Adam: Wealth of Nations (1776/1904) 5th edition, editor: Edwin Cannan, London: Methuen & Co., Ltd.
- [24.] Somers, Margaret R.: Genealogies of Citizenship: Markets, Statelessness, and the Right to Have Rights by (Cambridge University Press, 2008)
- [25.] Szentés, Tamás: Az állam szerepe a felgyorsult globalizáció korában, Köz-Gazdaság, 2006. 1. évf. 1. szám (pp. 15-45.)
- [26.] Venugopal, Raresh: Neoliberalism as a Concept, Economy and society, Vol 44. (2) (April 2015)
- [27.] Young, Brigitte: Ordoliberalismus – Neoliberalismus – Laissez-faire-Liberalismus in: Theorien der Internationalen Politischen Ökonomie, 2014 (pp. 33-43.) [file:///C:/Users/B%C5%91sz%20Anett/Downloads/9783658025267-c1%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/B%C5%91sz%20Anett/Downloads/9783658025267-c1%20(1).pdf)
- [28.] <https://inveritascrecentes.wordpress.com/2012/02/08/adam-smith-the-most-misquoted-economist-of-our-time/>

Lektorálta: Dr. Wieszt Attila, egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem

AZ INFORMÁCIÓ SZEREPE AZ ÜZLETI TÁJÉKOZTATÁS FOLYAMATÁBAN

Csapó László Attila

Szent István Egyetem, ügyvivő szakértő, csapo.laszlo.attila@gtk.szie.hu

Absztrakt

Az infokommunikációs hálózatok, eszközök, szolgáltatások és kompetenciák egyre jelentősebben járulnak hozzá az állampolgárok életminőségének, a vállalkozások versenyképességének és az állami működés hatékonyságának javulásához. Az információ így egyre nagyobb értékke és jól használva hatalommá vált a mai világban. Minden szervezetben – a kisvállalkozásoktól kezdve a multinacionális cégekig – elsődleges fontosságú az információ gyors és pontos kezelése. A nagy mennyiségű, gyakran változó adathalmazokkal gazdálkodni kell a világunkat behálózó információdömpingben, hogy a bennük rejlő érték haszonná váljon.

Ezen felül az információ szerepe a társadalmi élet minden szektorában nő, így az oktatásban, a közigazgatásban, a kutatásban és fejlesztésben, a szórakoztatásban, és végül, de nem utolsósorban, a gazdasági életben, termelésben és szolgáltatások területén is.

Egy vállalat eredményes működéséhez azonban nem elegendő csupán az információ megszerzése, annak helyes vagy helytelen feldolgozása akár komoly versenyelőnyt vagy versenyhátrányt is jelenthet.

Az információ tájékoztatást nyújt a vállalat vezetői számára a belső folyamatokról, a külső környezet és a vállalkozás viszonyáról, a gazdálkodás eredményességéről. Tehát egy olyan speciális erőforrás, amely a többi szervezeti működést befolyásoló erőforrás meglétéről, vagy hiányáról informálja a különböző hierarchia szinten, és funkcionális területen tevékenykedő vezetőket.

Jelen cikk létrejöttét megelőző kutatás során az itt említett információs felértékelődés miatt bekövetkezett változás hatásait vizsgáltam a World Development Indicators (WDI – Világ Fejlődési Indikátorok) adatainak felhasználásával. Ez az elsődleges Világbanki adatbázis, amely a fejlődési mutatók hivatalosan összeállított nemzetközi forrásokból álló adatállományát tartalmazza.

A WDI adatain végzett összefüggés-vizsgálat segítségével az üzleti tájékoztatási index értékei – amely méri, hogy a befektetőket milyen mértékben védi a tulajdonviszonyokra és pénzügyi helyzetre vonatkozó információk közzététele – és a vállalkozási index értékei közötti kapcsolatot elemeztem, valamint a kapcsolat nagyságát és irányát vizsgáltam meg.

Kulcsszavak: információ, információmenedzsment, WDI, korreláció, Világbank

1. Bevezetés, célok

Az internet tömeges elterjedése, valamint az ezt követő, robbanásszerű fejlődés felgyorsította a folyamatokat, amely eredményeként hihetetlen sebességű fejlesztéssel szembesülhettünk az információtechnológia világában. Egyre nagyobb mennyiségű információ keletkezik a mindennapjaink során. De mi is valójában az információ? Ezen kérdésre az általam legtöbbször mondó fogalmi meghatározás szerint az információ a bizonytalanságot csökkentő ismeret, a vállalatok működését integráló folyamatok egyik összetevője (Chikán, 2003).

Valójában az egyes adatok hírtartalma jelenti azt, amivel kiegészíti a vizsgált eseményre vonatkozó meglévő ismereteinket. Ebből adódik, hogy az adatban rejlő információtartalom összetett, mivel lehet újdonság, és lehet az adat információ tartalmának megerősítése is.

Az adat hírtartalma jelenti azt, hogy az tartalmilag mire vonatkozik, mire irányul, mit tudunk meg belőle. Ez a hírtartalom irányulhat, már meglévő tudásra, vagy irányulhat teljesen új hírre, tudásanyagra is. Ebből az aspektusból vizsgálva az információ fogalmát, azt lehet mondani, hogy az adatok értékelése, elemzése, összevetése egymással. Mindez jelenti az adat információtartalmának megállapítását.

A gazdasági szereplők esetében az anyagot, az energiát, és a tőkét holt erőforrásként értelmezzük. Emellett élő munkaként jelenik meg a munkaerő, míg manapság az információt már egy új erőforrás kategóriaként definiáljuk. Mint speciális erőforrás – a többi erőforrástól eltérően – mennyisége az évek során növekszik. Ezen információk minél magasabb szintű ismerete segíti a vezetőket a vállalkozás létével kapcsolatban minél eredményesebb döntés meghozatalában, megvalósítható terveket készíteni, eredményes ellenőrző tevékenységet folytatni.

Mindezen bevezető gondolatokból is látható, hogy az információ értékke és jól használva hatalommá vált a mai világban. Minden szervezetben – a kisvállalkozásoktól kezdve a multinacionális cégekig – elsődleges fontosságú az információ gyors és pontos kezelése. A nagy mennyiségű, gyakran változó adathalmazokkal gazdálkodni kell a világunkat behálózó információdömpingben, hogy a bennük rejlő érték a vállalat szempontjából hasznosulni tudjon.

2. A téma felvezetése, a vonatkozó szakirodalom bemutatása, értékelése

Mint az a bevezetésből is kiderült tehát, valamennyi gazdasági szereplőnek szüksége van információra. A sikeres és a sikertelen projektek közötti egyik legfontosabb és állandó különbség az információ áramlás minősége és sebessége! Ezek minél sikeresebb és eredményesebb működéséhez elengedhetetlen segítséget nyújt az infokommunikációs eszközök rohamos fejlődése és elterjedése.

Az információ fogalma közismerten sokrétű. Az információ vagy pusztán esetleges ismeret, vagy szükségszerű ismeret, azaz tudás is. Az információ a döntések bizonytalanságának csökkentésére szolgál. Jelentősége a vállalat működése szempontjából alapvető, hiszen stratégiaileg gyenge pont, ha a piaci értékű információk hiányoznak, vagy ha téves információk alapján születnek a stratégiai fontosságú döntések. Az információs rendszernek a stratégia megvalósítási menetéről, a problémákról és az eredményekről, új versenytársak megjelenéséről és az üzleti környezet főbb működési szabályairól is információt kell szolgáltatnia (Ropolyi, 2006).

A vállalat belső érintettjeinek a munkafolyamattal kapcsolatban hozott valamennyi döntése befolyásolja a vállalat működését. A döntések szempontjából a leghangsúlyosabb szerepe a magasabb szintű vezetőknek, igazgatóknak, elnököknek van, hiszen ők hozzák a stratégiai döntéseket (1. ábra, felső kör). A menedzsment a napi munkavégzése során irányítási döntéseket, míg az alkalmazottak operatív szintű döntéseket hoznak (1. ábra, alsó kör), de abban mindkét szint döntéshozatala megegyezik, hogy minden esetben a döntések információigénye igen nagy, és rendkívül érzékenyek a pontosságra és a naprakészségre, hiszen sok esetben nincs, vagy csak korlátozott mértékben van korrekciós lehetőség.

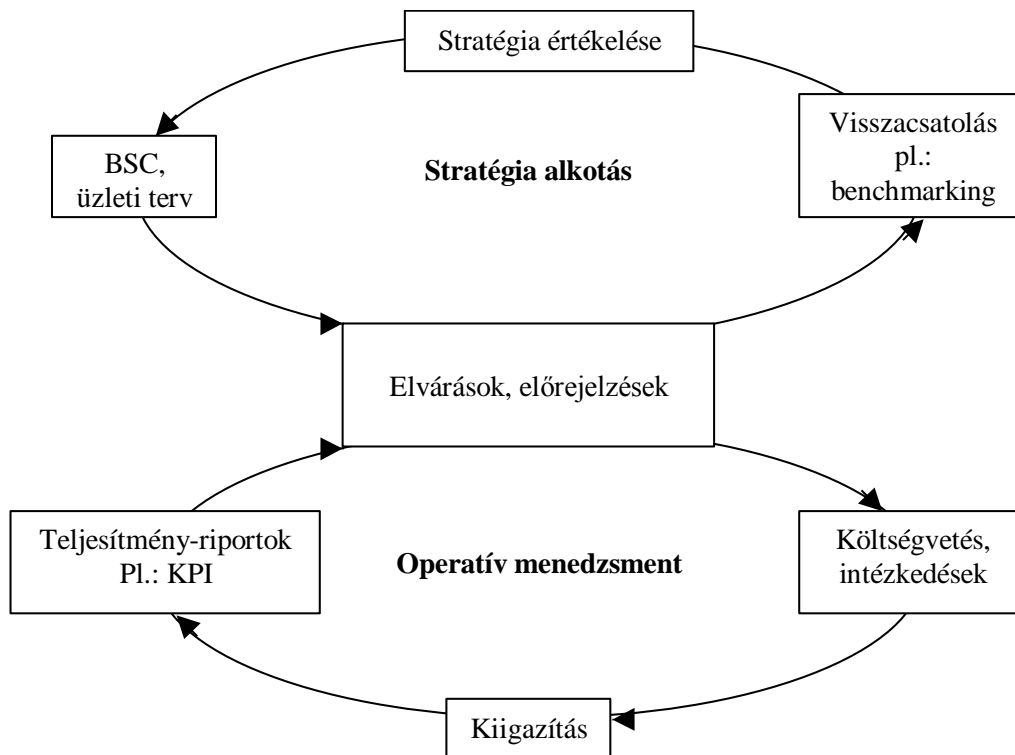
Az egyes vezetési szintek információigénye természetesen igen eltérő, melyet a 1. táblázat szemléltet. Következésképpen megállapítható, hogy a korszerű információs rendszerek fontos feladata az, hogy egy adatbázisból a különböző vezető igényeket eltérő módon tudja kiszolgálni.

1. táblázat: A vezetői döntések információigénye

Az információ fő jellemzői	Hierarchikus szintek	
	Operatív	Stratégiai
Forrás	Belső	Külső
Terjedelem	Szűk	Tág
Aggregáció	Részletes	Átfogó
Jelleg	Kvantitatív	Kvalitatív
Pontosság	Nagyon pontos	Nagyvonalú
Naprakésztség	Teljes	Áttekintő
Használat	Gyakori	Eseti

Forrás: Chikán (2003, p. 302) alapján saját szerkesztés

Az azonban bizonyított tény, hogy a két fent említett szint közül az operatív tervezésnek magasabb az információigénye. Első lépésben megtörténik az információ szükséglet meghatározása, ehhez tisztázni kell, hogy ezt a feladatot ki, milyen eszközökkel és időbeli határral végzi. Lényeges a költség-haszon viszony szem előtt tartása, ne fizessünk túl nagy árat a szükségesnek ítélt információért. Második lépés az információk beszerzése és a feldolgozása. Ez után következik az információ átadása és bemutatása, illetve az információ tárolása, azaz az információáramlás. Perényinél a stratégiai és az operatív menedzsment tervezésénél és visszacsatolásánál az információáramlás az ábrán látható nyilak mentén történik (1. ábra):

1. ábra: Stratégiai és operatív menedzsment

Forrás: Perényi (2004, p. 12) alapján saját szerkesztés

A 1. ábra mutatja be, hogy a két, merőben más típusú rendszerből hogyan áramlik egymásba az információ.

A Balanced Scorecard (BSC), vagy más néven kiegyensúlyozott mutatószámrendszer 4 különböző perspektívából vizsgálja a vállalati stratégiát, melynek megfelelően a megfelelés és a szabályozás is történik. Ezek a pénzügyi- és a vevői dimenzió, a belső működési folyamatok és a tanulás és fejlődés perspektívája. A BSC gyakorlatilag a jövőképet és a stratégiát fordítja le mutatószámokra. Először a stratégia által meghatározott pénzügyi célok, mutatók és azok értékei kerülnek megfogalmazásra. Ez után fogalmazza meg a vállalat a pénzügyi mutatók teljesüléséhez szükséges cég-specifikus, vevő-orientált célokat, mutatókat és a hozzájuk párosított értékeket. Ezt követően a menedzsment folyamatok következnek, ahol a pénzügyi és vevői célok teljesítéséhez szükséges menedzsment folyamatok feltárása, a célok elérésének mérését segítő mutatók, és értékeik definiálására kerül sor. A folyamat végül a tanulási és fejlődési dimenzióval zárul, amelyet a Toyota-módszer is a fejlődés szükséges és nélkülözhetetlen eszközeként definiál. A mutatószámrendszer kialakításához még meg kell határozni az egyes mutatók megváltozásának többi mutatóra gyakorolt hatását, illetve a hatás jelentkezésének időtartamát, vagyis hogy egy mutató megváltoztatása mikor és mekkora változást generál a többi mutató értékén. A BSC ezen módszertana egy rendkívül összetett, koherens és sokoldalú vállalati rendszer létrejöttét eredményezi, amely biztosítani tudja a tanuló szervezet számára szükséges feltételeket. E cél megvalósulását (Kaplan és Norton, 2000) a stratégiai központú szervezet megvalósulásaként jellemezték.

A BSC ugyanakkor se nem taktikai, se nem operatív mutatószám rendszer, de az innovatív vállalatok – amilyenek a Toyota-módszert alkalmazó vállalatok is számítanak – úgy is tekinthetnek erre a rendszerre, mint egy stratégiai menedzsmenteszközzre, amellyel hosszú távon meghatározható a menedzsment stratégiai irányvonala. (Kaplan és Norton, 2000)

Az egyéni teljesítmény mutatói viszont lényegében operatív mutatókból áll, melyek a vállalat működési hatékonyságát jelző mutatók, tehát nem a stratégiai irányvonalnak történő megfelelést, hanem a végrehajtás hatékonyságát jelzi. A két szint közötti kapcsolatot a teljesítmény riportok biztosítják. A világ egyik leghatékonyabb menedzsment módszerét létrehozó Toyota például nagyon kevés KPI mutatóval dolgozik, de azok értékét rendszeresen méri, felülvizsgálja, értékeli és a gyártás adott területén egy jól látható helyen, mindenki számára könnyen érthetően vizualizálja, így az adott folyamat munkatársai szinte folyamatos visszajelzést kapnak az elvégzett teljesítményükről.

Ezeknek köszönhetően végül a BSC mutatók és az egyéni teljesítménymutatók összhangba kerülnek, ha a vállalat stratégiája megfelel a külső és belső környezet adta lehetőségeknek, illetve a vevői elvárásoknak. Amennyiben jelentős eltérés tapasztalható, arra lehet gondolni, hogy vagy a vállalat stratégiája nem megfelelő, vagy a szervezetben működő egyes érdekcsoportok tevékenységének eredményei. Amennyiben ilyen nem egyezőséget mutat a vállalat, akkor ezt a mutatószám rendszert felül kell vizsgálni, ugyanis ha a két vezetői szint egy vállalaton belül arra pazarolja erőforrásait, hogy egymás intézkedéseit kompenzálja, akkor a vállalat könnyen megreked a fejlődésben és stagnálni, majd később hanyatlani kezd.

Ennek elkerülése érdekében azonban a vállalati vezetőknek a mindennapi döntésük meghozatalához nélkülözhetetlen a naprakész, megfelelő struktúrában rendelkezésre álló információ. A vállalatok indítása, majd folyamatos működtetése során mind a tulajdonosoknak, mind a menedzsereknek sokféle kérdésben kell különböző fajsúlyú, eltérő kihatású döntéseket hozniuk. E döntések rendszerének a meghozatalához folyamatos információkra van szükség ahhoz, hogy a döntések bizonytalanságát és kockázatát csökkenteni tudjuk.

A vállalatok minden döntésének az alapvető cél elérését kell szolgálnia. A szakértők – Rappaport (1986): „Creating Shareholder Value” c. könyvének megjelenése óta – e célnak a vállalkozás értékének (szűkebben a tulajdonosi tőke, a saját tőke értékének) a növelését tekintik.

„A vállalat célja a tulajdonosi érték növelése. Ezt a tulajdonosi értéket a vállalat vezetése a stratégiaalkotással, az operatív működés teljesítménykritériumainak meghatározásával tudja növelni. Ez a gondolat nem divatirányzat. Több, mint egy évtizedig csak releváns mondanivalóval rendelkező könyvek képesek túlélésre.” (Rappaport, 1986).

Mintzberg (1994) tízféle vezetői szerepet különböztetett meg, s ezeket három csoportba sorolta. Ezek: a személyek közti szerepek (nyilvános megjelenések, főnöki szerep, kapcsolatteremtés és -ápolás), információ közvetítés (információ gyűjtés és elosztás, szóvivői szerep), döntéshozói szerep (vállalkozás, erőforrás-elosztás, tárgyaló-megegyező szerep, zavarelhárítás).

Az igen nagy, részvénytársasági formában működő vállalatoknál, ahol a tulajdonosi, illetve vezetési (menedzseri) funkciók teljesen szétváltak, a tulajdonosok, illetve a menedzserek eltérő érdekei különösen bonyolulttá teszik a vezetést, és még a Mintzberg (1994) által felállított modellnél is több szerep keletkezik. E cégeknél a „kormányzás” (corporate governance) feladatait egyes csoportok és testületek – az igazgatótanács, a felügyelő bizottság – társult formában, megosztottan végzik (Angyal, 2001). A tulajdonosokétól eltérő érdekeikre, illetve információs monopóliumukra az ún. ügynök-megbízó elmélet hívja fel a figyelmet (Bakacsi, 1996; Eisenhardt, 1989). Napjainkban a fejlett államok vállalatainál olykor az irányító testületektől elvárják a társadalmi elvárások figyelembe vételét, s megteremtik ennek szervezeti feltételeit is.

Az olyan jellegű információ megosztás a partnerekkel, mint a készletszint, előrejelzések, az eladásösztönzés és marketing stratégia csökkenti a szereplők közötti bizonytalanságot, a termelés megállásának kockázatát, továbbá ennek következményeként fokozza az ellátási lánc teljesítményét (Andel, 1997; Lewis és Talalayevsky, 1997; Lusch és Brown, 1996; Salcedo és Grackin, 2000).

Ez utóbbi lehetőség azonban a nagyon kiélezett versenyhelyzet miatt általában korlátozottan, vagy egyáltalán nem megvalósítható, így a vállalat a belső érintettekkel kell, hogy megoldja a problémáit. Éppen ez az oka, hogy az IKT-t használó vállalatoknál alapvető termelékenységi tényezővé vált a szellemi és a szervezeti tőke (Szabó és Hámori, 2006).

A vállalatok működésének tehát ezen tényezőre kell igazodni, mely hatására a vállalatok vezetőinek egy egészen új munkaszervezési formát kell alkalmazni, hiszen a korábbi merev foglalkoztatást egy sokkal rugalmasabb, könnyen változtatható, a fogyasztói igényeket minél magasabban kiszolgáló, ugyanakkor a munkavállalónak is megfelelő szabadságot biztosító folyamatokat kell kialakítani. Ez a folyamat ugyanakkor nem csak rugalmasságra készíteti a vállalatokat, hanem a fogyasztók, mind határozottabb igénye miatt egyre inkább testre szabott termékek és szolgáltatások nyújtását is. Emellett ugyanez a folyamat jelentős nyomást gyakorol az árakra is (Pine és Victor, 1993). A kiélezett versenyhelyzetre és ezáltal a munkavállalókra történő odafigyelés hangsúlyára hívja fel a figyelmet Czarnecka és Daróczi (2017) „E-learning as a method of employees’ development and training” című cikkében is, amelyből kiderül, hogy azok a munkavállalók, akiknek lehetőséget teremtenek az önmegevalósításra és az önfejlesztésre, ők sokkal termékenyebbek, hatékonyabbak lesznek, valamint nagyobb elkötelezettséget és hűséget tanúsítanak a vállalat irányába. Ezen odafigyelés egyik eszköze a folyamatos képzés, melyről a vezetőknek folyamatosan tájékoztatni kell a munkavállalókat, hogy milyen képzést milyen ütemezésben fog megkapni az adott területen dolgozó munkavállaló (Czarnecka és Daróczi, 2017).

Ez utóbbira egy nagyon jó gyakorlattal rendelkezik a Toyota Japánban, hiszen ott munkába álláskor a dolgozó kap egy 25 évre előre megtervezett tréning programot, amely az aktuális képességei mellett az optimális karrier utat is tartalmazza a számára.

A munkaszervezés ezért alapjaiban változik/változott meg az úgynevezett rugalmas gyártási rendszerek elterjedésével (Tóth, 1999). A rugalmas gyártási rendszerek eleinte a tömeggyártás hatékonysági problémáit voltak hivatottak kiküszöbölni, majd később a tömegtermelés

termelés digitalizálását is megoldották. A rugalmas gyártósoroknál nincs szükség nagyszámú személyzetre, hanem egyre inkább magas problémamegoldó képességű munkavállalók figyelik, és folyamatosan fejlesztik a termelési folyamatot (Prechel, 1994).

A gyorsan változó piaci környezetnél a cégek rá is kényszerülnek alkalmazottaik döntési jogkörökkel történő felhatalmazására, mert a legrészletesebben kidolgozott előírásokkal és lehetséges kimenetekre történő akciótervek elkészítésével sem tudnának lefedni minden lehetséges problémás szituációt. A felhatalmazásba bevonható munkavállalók köre elsősorban a szakértői tudással rendelkezőkre és a középvezetőkre terjed ki. A rugalmas vállalatoknál nehéz a munkavégzést másként elképzelni, mint a munkavállalók bizonyos fokú felhatalmazásával. A felhatalmazás nagyobb hatással van a teljesítményre, ha megfelelő agyagi és erkölcsi díjazással, a megfelelő információcserét lehetővé tevő kommunikációs gyakorlatokkal, valamint a fejlődést segítő szakmai tréningekkel társul (Nielsen és Pedersen, 2001).

A felhatalmazáson túl fontos szerepe és jelentősége van a team alapú vállalatok jobb problémamegoldó képességének is, amely által magasabb termelékenységre, hatékonyabb erőforrás-felhasználásra, nagyobb kreativitásra és több innovációra számíthat a vállalat a hagyományos módszertanhoz képest. Ma, amikor a legfőbb termelőeszköz a digitális információ, akkor a termelés hatékonysága nagyban függ az információk megszerzésétől és feldolgozásától.

Az IKT szempontjából (mint például a hozzáférhetőség) jelentős különbségek kezdenek kialakulni a földrajzi, nemzeti, nemzetiségi és egyéb választóvonalak mentén. Dessewffy és Galács (2005) valamint Negroponte (1995) szerint az igazi kulturális választóvonal mégis a generációs különbségek. Amikor a fiatalok belépnek a munkaerőpiacra, a korábbiakhoz képest egy új kultúrát és egészen eltérő tekintélyt hoznak magukkal (Stone, 2005).

Amennyiben ma versenyképessé szeretne válni, vagy az kíván maradni egy vállalat, akkor nem elég egyszerűen csak felismerni a vevő problémáit, hanem a problémák megoldásalapú azonosítására is szükség van (Maxwell, 2001). A kényelem iránti igény összekapcsolódik egyfajta türelmetlenséggel, ugyanis a vevő elvárja, hogy a szolgáltatást vagy terméket pontosan akkor és pontosan azokkal a paraméterekkel nyújtsa a vállalat, amikor és ahogyan az a vevőnek éppen megfelel.

Összefoglalásként elmondható tehát, hogy a munkaszervezésben, a döntési rendszerben, a vállalati szervezet felépítésében ma zajló változások többsége a rugalmasság irányában halad. A rugalmasság egyszerre jelenti a gyors reagálást, a merev határok lebontását, valamint az innovativitást, továbbá az újszerű válaszokat az újabb és újabb kihívásokra.

3. Az alkalmazott módszerek

A jelen tanulmány elkészítéséhez szükséges lefolytatások vizsgálatának alapján a Világbank weboldalán minden felhasználó számára ingyenesen elérhető WDI (World Development Indicators - Világ Fejlődési Indikátorok) adatbázisa adta, ahol országok, indikátorok és azok témái szerinti keresésekkel érhetőek el az adatokat. Az adatbázis 1960-ig visszamenőleg tartalmaz adatokat.

A WDI az elsődleges Világbanki adatbázis, amely a fejlődési mutatók hivatalosan összeállított nemzetközi forrásokból álló adatállománya, amely az alábbi főbb témájú mutatókat közli:

- Mezőgazdaság és Vidékfejlesztés,
- Támogatási hatékonyság,
- Klímaváltozás,
- Gazdaság és növekedés,
- Oktatás,
- Energia és bányászat,
- Környezet,
- Külső adósság állomány,
- Pénzügyi szektor,
- Nem, és egészség,

- Infrastruktúra,
- Labor és Szociális Védelem
- Szegénység,
- Magán szektor,
- Állami szektor,
- Tudomány és technológia,
- Társadalmi fejlődés,
- Kereskedelem,
- Városfejlesztés.

Ezen témakörök szerint az általam vizsgált adatbázis a Föld 248 országára kiterjedő adatokat tartalmazta. Az általam vizsgált év a 2014. év volt, hiszen ez az utolsó olyan adatfeltöltési szempontból lezárt év, ahol a jelenleg rendelkezésre álló adatok lehetővé tették az általam vizsgálni kívánt összefüggések lefolytatását.

Az a kiválasztott adatok elemzése során a kiválasztott változók közötti összefüggés szorosságát, a kapcsolat erősségét, valamint a intenzitását korrelációs számítással határoztam meg.

Korrelációelemzést kizárólag metrikus adatokkal tudunk végezni. A korrelációs számítás során a két változó között lineáris korreláció (Pearson-féle korreláció) értékét számoltam ki az SPSS programcsomag segítségével. A korreláció értéke -1 és +1 között mozoghat. A korrelációs együttható abszolút értéke a kapcsolat erősségét, vagy szorosságát, míg az előjele a kapcsolat irányát mutatja. Ha a korrelációs együttható értéke nulla, akkor a két vizsgált tényező között nem mutatható ki összefüggés, azaz korrelálatlanok. (Sajtos és Mitev, 2007)

A korrelációs számítás esetén nem ismerjük a változók viszonyát, vagyis, hogy melyik a függő és melyik a független változó. (Sajtos és Mitev, 2007)

4. Kutatási eredmények

A szakirodalmi feldolgozás alapján az elemzéseim lefolytatása előtt feltételeztem, hogy az üzleti tájékoztatási index és a vállalkozási index között fordított arányosság van, vagyis a befektetői információk biztonsága növeli a vállalkozási kedvet, melyet a WDI adatbázisában elérhető szekunder adatok elemzésével kívántam igazolni.

Feltételeztem, hogy az üzleti tájékoztatási index és a vállalkozási index között statisztikailag is kimutatható kapcsolat van, hiszen azt feltételeztem, hogy ha az információáramlás megfelelő, az javítja a vállalkozóvá válás folyamatát, tehát ha a vállalkozó kedvűeknek megfelelő információ jut a birtokába, az segíteni fogja a vállalkozási index növekedését, hiszen az alapítással kapcsolatos bizonytalanság így jelentősen lecsökken. A két tényező közötti korrelációt szemléltető korrelációs elemzés eredményeit az alábbi táblázat szemlélteti (2. táblázat), amely alapján megállapítható, hogy a vizsgált két tényező között statisztikailag igazolható kapcsolat van:

2. táblázat: A vállalkozási és üzleti tájékoztatási index közötti korreláció

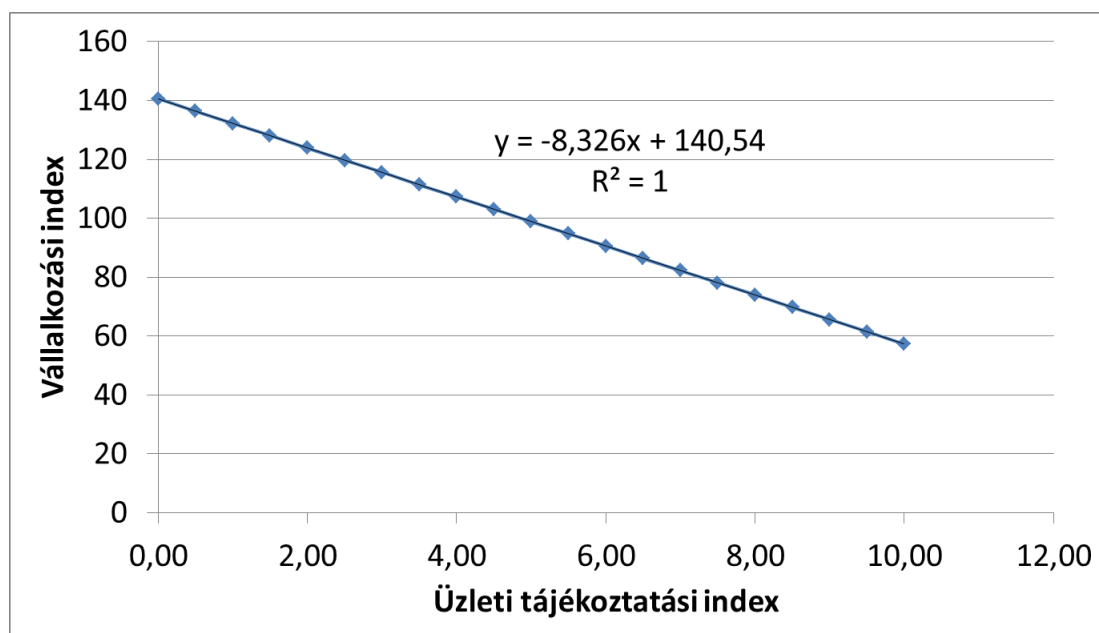
		Üzleti tájékoztatási index (0 = kevesebb információ, 10 = több információ közzététele)
Vállalkozási index (1 = leginkább vállalkozásbarát szabályozás)	Pearson féle korráláció	-,367
	Szignifikancia	,000
	N (elemszám)	221

Forrás: Az SPSS eredményei alapján saját szerkesztés

A kapcsolat irányának értelmezéséhez szükséges a két mutató definícióját is részletesen áttekinteni:

- Üzleti tájékoztatási index (0 = kevesebb információ, 10 = több információ közzététele): A tájékoztatási index méri, hogy a befektetőket milyen mértékben védi a tulajdonviszonyokra és pénzügyi helyzetre vonatkozó információk közzététele. Az index értéke 0 és 10 között lehet, a nagyobb értékek több közzétett információt jelentenek.
- Vállalkozási index (1 = leginkább vállalkozásbarát szabályozás): Az üzleti tevékenység egyszerűségét jelző mutató egy 1-től 181-ig terjedő skálán rangsorolja az országokat, amelyen az első hely a legjobb. A magas helyezés azt jelenti, hogy az ország szabályozási környezete elősegíti az üzleti működést. A mutató az országot a Világbank Doing Business 2007: How to Reform című jelentésében szereplő 10 témakör szerint jellemző százalékos értékek egyszerű átlaga alapján rangsorolja. Az egyes témakörök szerinti helyezés megállapítása az azokat összetevő indikátorok százalékos értékeinek egyszerű átlagolásával történik.

A Pearson-féle korreláció alapján megállapítottam, hogy a két vizsgált mutató között kapcsolat van, ezért lineáris korrelációt futattam le, hogy a közöttük lévő kapcsolat irányát is meg tudjam állapítani, amely eredményét a 2. ábra szemlélteti:

2. ábra: Az üzleti tájékoztatási index és a vállalkozási index közötti lineáris korrelációt szemléltető trendvonal és annak egyenlete

Forrás: Az SPSS eredményei alapján saját szerkesztés

Ebből jól látható az ellentétes irányú kapcsolat, tehát hogy ha a befektetői oldalról az üzleti tájékoztatási index értéke alacsonyabb, akkor várhatóan nagyobb az információ biztonsága, így nagyobb lesz a vállalkozói kedv.

Azon feltételezésem, hogy az üzleti tájékoztatási index és a vállalkozási index között statisztikailag is kimutatható kapcsolat van, a kutatás során futtatott elemzések segítségével **igazolódott**, így tehát ezen vizsgálat alapján elmondható, hogy ha az információáramlás megfelelő, az javítja a folyamatot, tehát ha a vállalkozó kedvűeknek megfelelő információ jut a birtokába, az segíteni fogja a vállalkozási index növekedését, azáltal, hogy az alapítással kapcsolatos bizonytalanság így jelentősen lecsökken.

5. Következtetések

Következtetésként elmondható tehát, hogy a WDI adatai alapján korrelációs számítás segítségével megállapítottam, hogy az üzleti tájékoztatási index és a vállalati index között statisztikailag is kimutatható (fordított irányú) kapcsolat van. A több mutató összesítéséből származtatott vállalati index és az üzleti tájékoztatási index között kimutatható kapcsolatból arra következtethetünk, hogy annak ellenére is, hogy ugyan a mutató származtatása során vizsgált többi mutató semlegesíthetné ezt a függelmi viszonyt, de nem teszi. Ebből tehát kiderül, hogy az összefüggés bár fordított irányú, de nagyon erős.

Továbbá a kutatás során végzett munka alapján elmondható az is, hogy a vállalatok nem alkalmazkodnak megfelelően az információs társadalom dinamikus fejlődéséhez és ezáltal nem használják kellő mértékben azokat a technológiákat, eszközöket és megoldásokat, amelyek a gazdasági szerepüket, a versenyképességüket növelnék.

Sok esetben érzékelhető, hogy legalább törekvés mutatkozik afelé, hogy az információs és kommunikációs technológiák (IKT) vállalati alkalmazását elősegítsék, mégis a hatalmas potenciál ellenére hazánkban jelenleg még több területen lemaradás mutatkozik.

A napjainkban tapasztalható globalizáció, a világpiac egyre nagyobb mértékű kiterjedése, a növekvő és az egész világra kiterjedő kereskedelem kemény piaci versenyt eredményez, hiszen újabb és újabb versenytársak jelennek meg. A küzdelemben csak azok a vállalatok tudnak versenyképesek maradni, amelyek céljaik érdekében egyesítik erőforrásaikat, és összhangba hozzák az üzleti stratégiában megfogalmazott törekvéseket a megvalósításhoz szükséges emberi erőforrásokkal, a hatékonyan működő munkafolyamatokkal és az információs rendszerrel.

Éppen ezért az emberi erőforrás, és az általuk birtokolt tudás a legnagyobb értéké és egyben versenyképességi tényezővé vált napjainkra, ugyanis az információtechnológia korában az új tudás soha nem látott léptékben jelenik meg, folyamatosan megelőzve a régit, amelynek szüksége van egy stabil alapokat biztosító rendszerre, amely táptalajként funkcionál az így előkészített és a z IKT eszközök által támogatott fejlődés számára. Ezért rendkívül fontos a vállalatok számára, hogy tudásukat és kompetenciáikat a maximális szinten kihasználják, illetve folyamatosan fejlesszék.

Irodalomjegyzék

- [1] Andel, T.: Information Suplly Chain: Set and Get Your Goals. *Transportation and Distribution*, 38(2), 1997., p. 33.
- [2] Angyal, Á.: *Vállalati kormányzás*. Budapest: Aula kiadó, 2001.
- [3] Bakacsi, Gy.: *Szervezeti magatartás és vezetés*. Budapest: KJK, 1996.
- [4] Chikán, A.: *Vállalatgazdaságtan*. Budapest: Aula Kiadó, 2003.
- [5] Czarnačka, A. – Daróczi, M.: E-learning as a method of employees' development and training. In: M. Daróczi & V. S. Robak E, szerk. *Management, organizations and society*. Budapest: Agroinform Kiadó, pp. 95-104., 2017.
- [6] Dessewffy, T. – Galács, A.: *A dolgok új rendje*. Forrás: <http://www.ithaka.hu>, 2005.
- [7] Eisenhardt, K. M.: Agency Theory: An Assessment and Review. *Academy of Management Review*, 14(1), 1989., pp. 57-74.
- [8] Kaplan, R. – Norton, D.: *Balanced Scorecard*. Budapest: KJK-Kerszöv Kiadó, 2000.
- [9] Lewis, I. – Talalayevsky, A.: Logistics and Information Technology: A Coordination Perspective. *Journal of Business Logistics*, 1997., 18(1), pp. 141-57.
- [10] Lusch, R. F. – Brown, J. R.: Interdependency, contracting, and relational behavior in marketing channels. *Journal of Marketing*, 60 (October), 1996., pp. 19-38.

- [11] Maxwell, J. R.: *Marketing and Information Technology's Revolution and Impact on Entrepreneurs and Entrepreneurial Educators*. Orlando, Florida, USASBE/SBIDA Joint Annual Conference, 2001.
- [12] Mintzberg, H.: *The rise and fall of strategic planning: Reconceiving roles for planning, plans, planners*. Toronto: Free Press, 1994.
- [13] Negroponte, N.: *Being Digital*. New York: Vintage Books, 1995.
- [14] Nielsen, J. F. – Pedersen, C. P.: *The Consequences and Limits of Empowerment in Financial Services*. Aarhus, Denmark: Department of Management, School of Economics and Management, University of Aarhus, 2001
- [15] Perényi, Á.: *Vállalati stratégia és teljesítménymérés*. Győr, MTA-SZE, 2004.
- [16] Pine, B. J. – Victor, B.: Making Mass Customization Work. *Harvard Business Review*, September-October, 1993.
- [17] Prechel, H.: Economic Crisis and the Centralization of Control over the Managerial Process: Corporate Restructuring and Neo-fordist Decision-Making. *American Sociological Review*, 59(5), 1994., pp. 723-745.
- [18] Rappaport, A.: *Creating Shareholder Value*. New York: Free Press, 1986.
- [19] Ropolyi, L.: *Az Internet természete*. Budapest: Typotex kiadó, 2006
- [20] Sajtos, L. – Mitev, A.: *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Budapest: Alinea Kiadó, 2007.
- [21] Salcedo, S. – Grackin, A.: The e-Value Chain. *Supply Chain Management Review*, 3(4), 2000., pp. 63-70.
- [22] Stone, R. J.: *Human Resource Management*. 5th Edition szerk. New York: John Wiley & Sons, 2005.
- [23] Szabó, K. – Hámori, B.: *Információgazdaság*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006
- [24] Tóth, T.: *Minőség-menedzsment és informatika*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó – Magyar Minőség Társaság, 1999.
- [25] Világbank: World Development Indicators (WDI), Letöltve: 2017. február 19-én a Világbank weboldaláról: <https://data.worldbank.org>

Köszönetnyilvánítás

AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÚNKP-17-4 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT

Lektorálta: Miskolciné Dr. Mikáczó Andrea, egyetemi docens, Szent István Egyetem

A STARTUP-VILÁG KIHÍVÁSAI A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNY SZÁMÁRA

Durgula Judit

*Soproni Egyetem, Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar, PhD-hallgató,
durgula.judit@gmail.com*

Absztrakt

A vállalkozástudományok terén új jelenségek figyelhetők meg: egy egészen egyedi vállalkozói virtus van kialakulóban. Egyfajta paradigmaváltásnak lehetünk részesei, amely túlmutat a korábbi vállalatgazdasági folyamatokon; az Y és Z generáció tagjai másképp gondolkodnak önmagukról, a gazdaságról, a szükségletekről és ennek megfelelően igyekeznek kreativitásukat használva innovatív megoldásokat találni létező problémáikra. Az általuk létrehozott vállalkozások hozzájárulhatnak a nemzetgazdasági teljesítmény növekedéséhez és a munkanélküliség visszaszorításához, így magukban hordozzák az üzleti és közvetetten a társadalmi folyamatok alapvető változásait is. Az innovatív megoldásokat használó, globális piacra készülő vállalkozásokban hatalmas potenciál, ugyanakkor temérdek kockázat is rejtőzik. Az éppen pénzügyi kockázatkezelésben elért eredményeiért Nobel-díjat kapott Engle szerint a fordulatok, válságok akkor jelentkeznek, amikor a modellekben nem szereplő, alapvetően új tényezők hatása válik dominánssá a megszokotthoz képest. Ezt a gondolatmenetet továbbgörgetve juthatunk el a következőkig: a startupok új tudományos megközelítést és vizsgálati módot igényelnek az alkalmazott közgazdaságtanon belül, mivel a klasszikus vizsgálati módszerek a startupok fő jellemzőit nem tudják beépíteni a modelljükbe, pedig egyre nagyobb igény van a nem számszerűsíthető tényezők figyelembevételére is. Mi sem bizonyítja jobban, hogy új tényezőket kell meglévő modelljeinkbe építeni, mint a startupok köré épült szervezetek (kockázati tőkealapok, üzleti angyal hálózatok, inkubátorházak, akcelerátorok), melyek jól példázzák, hogy a hagyományos gazdasági szereplők képtelenek ellátni a startupok speciális igényeit. Tanulmányomban a startup-világ közgazdaságtudományi erővonalait, kihívásait igyekszem bemutatni és ezzel előkészíteni további kutatásomat, melyben javaslatokat kívánok tenni az új berendezkedésre.

Kulcsszavak: startup, innováció, vállalkozástudomány, vállalatelmélet

1. Bevezetés, célkitűzés

A technológiai és társadalmi fejlettség óhatatlan velejárója volt, hogy a személyi számítógép megjelenése után következzen az internet, ami számos változást indukált a gazdaságban is. A világ nyitottabbá, globálissá, digitálissá vált, a fogyasztók alapszükségletei megmaradtak, de az, hogy ezt miként és mivel kívánják kielégíteni gyökeres változásokon esett át. A társadalom megváltozott fogyasztói igényeihez kell a vállalkozásoknak rugalmasan alkalmazkodnia és ez újfajta vállalkozási virtust is feltételez. Immáron a negyedik ipari forradalom korszakát éljük, mégis számos olyan területe van nem csak az életünknek, hanem a tudományos világnak, ezen belül a gazdálkodástudománynak is, ami nem tudott ilyen ütemben fejlődni. Jelen tanulmányban a vállalatelméleteket szeretném görcső alá venni, hogy modelljeik számolnak-e a gyorsan növekvő innovatív kisvállalatok létezésével.

Osztom Prahalad (2009) véleményét, mely szerint a globális verseny nem kizárólag termékek, vállalatok vagy kereskedelmi övezetek harca egymással szemben, hanem a paradigmák és gondolkodási keretek szembenállása [14] és úgy gondolom ez nem csupán a globális versenyre, hanem a vállalatelméleti megközelítésekre is igaz. A startup ökoszisztéma alulról építkezik, így, ha modellt szeretnénk felállítani a működésére, akkor a tiszta elmélettel szemben az empirikus adatok, a való élet megismerésének fontosságát kell előtérbe

helyezni. Nem kívánok e tanulmány keretein belül újabb vállalatelméleti összefoglalást nyújtani, emellett a Szilícium-Völgyből induló startupok történelmi bemutatását is mellőzöm; a tanulmány szempontjából releváns adatok, információk bemutatására törekszem.

2. Alapfogalmak

2.1. Vállalkozás, vállalkozó, startup, start-up, life-style business

A *vállalkozás* fogalma – élesen megkülönböztetve a vállalat fogalmától – kiemelt szerepet a gazdaságpolitikában – az innovációval együtt – az utóbbi évtizedekben kapott. Pontos meghatározása sok tanulmány, vita, konferencia ellenére eddig nem sikerült, nincs általánosan elfogadott definíciója. Az Európai Unió Zöld Könyve az üzleti világra értelmezve az alábbi meghatározásból indult ki: „A vállalkozás gondolkodásmód, valamint gazdasági tevékenység teremtésének és fejlesztésének folyamata, ötvözve a kockázatvállalást, a kreativitást és/vagy az innovációt józan menedzsmenttel, egy új vagy már működő vállalatban belül”. Ez a megfogalmazás magában foglalja, hogy a vállalkozás sajátos gondolkodásmód és ennek cselekvésre váltása; nemcsak teljesen új létrehozását, hanem fejlesztést is jelenthet; emellett kreativitást és/vagy innovációt feltételez, és kockázatvállalást; és vezetői képességeket is igényel [15]. Hisrich (1985) szerint „a vállalkozás valami új és érdekes dolog létrehozásának folyamata, amelyben a vállalkozó biztosítja a szükséges időt és erőfeszítést, vállalva, hogy a várható pénzügyi, pszichikai és társadalmi kockázatot és megkapja a folyamat révén keletkező anyagi és személyes meglepődöttséget nyújtó elismerést” [8].

Ennél szűkebb kategória a startup, ami jellemzően olyan társaság, amely egy pár év alatt világméretűvé válni képes üzleti vállalkozást csinál, menet közben kísérletezve ki a nyerő terméket és üzleti modellt, Paul Graham megfogalmazásában „nagy növekedési potenciálú, globális piacra törő kezdő vállalkozás”, vagy ezt kibővítve Kádas Péter szavaival: „Olyan globális növekedési potenciállal rendelkező vállalkozás, amely növekedését valamely üzleti vagy technológiai innovációra alapozza”. Eric Ries tolmácsolásában “Olyan vállalkozás, amely célja egy új termék vagy szolgáltatás létrehozása szélsőségesen bizonytalan feltételek között.” vagy Záboji Pétert idézve: “Azt a rövid, kezdeti periódust (jelenti) egy vállalkozás életében, amikor olyan üzleti modellt keresnek, amely fenntartható működéshez vezet.” Nem szinonimája a startupnak a strat-up és a life-style business. Előbbi a tipikusan induló és dinamikus fejlődő kisvállalkozás, míg utóbbi olyan vállalkozás, ahol fontos szempont hogy az alapítóknak egy kellemes életvitelhez elegendő pénzt termeljen, de nem törekednek „világmegváltásra” [2].

3. A fürge kishal, mint innovatív kisvállalkozás

A hidegháborús korszak idején közgazdasági paradigma volt, hogy a nagyvállalatok a jövő, a nagy cégek képzik a gazdaság motorját; a kisebb vállalkozásoknak nincs esélyük versenyezni, ugyanis „a nagyhal megeszi a kishalat” – így a vállalatok számára a minél nagyobb méret – ahol ki tudják használni a tömegtermelés előnyeit – elérése volt a cél, hogy lépést tarthassanak az új technológiák jelentette kötelezettségekkel, illetve lehetőségekkel. Az olajválság idején azonban bebizonyosodott, hogy rugalmatlanok, képtelenek alkalmazkodni a változásokhoz. A nagyvállalati szféra lassú térvészésével a kisvállalkozások számának és gazdasági teljesítményének növekedésével párhuzamosan új szemlélet jelent meg a közgazdasági gondolkodásban, mely szerint a „fürge kishal megeszi a nagyhalat”, ugyanis méretükből adódóan szinte azonnal érzékelik a változtatás iránti igényt és e vállalatok látják el a társadalmat az igazán gyümölcsöző eredmények többségével (Schumacher, 1991 In [5]).

Román (2002) szerint a jól kiépített, megbízható KKV-statisztikák, kutatások nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy képet kapjunk a gazdaság struktúrájáról, így szolgálva a

KKV-politika megalapozását és eredményességének ellenőrzését. Nagyobb számú új vállalat indításától, több innováció bevezetésétől nagyobb dinamizmust, növekedést, több munkahely teremtését, magasabb termelékenységet, jobb versenyképességet várnak. Ez tekinthető a vállalkozás- és kisvállalat-kutatások egyik fő következtetésének és ezt elfogadva az EU-programok egyik fő irányának [16].

3.1. Vecsenyi-féle vállalkozási alaptípusok

A vállalkozások számos szempont alapján csoportosíthatók (szervezeti-tulajdoni forma, méret, vállalati életciklus, iparági hovatartozás stb.). A tanulmány szempontjából a Vecsenyi-féle (2009) vállalkozási alaptípusokat közlöm.

A vállalkozások a vállalkozási változtatási hajlandóság és az üzleti-működési tapasztalat alapján különböző viselkedéseket mutatnak. Erre alapozva a sajátos viselkedést mutató szervezetek jellemzésére és szemléltető erejének erősítésére állatneveket alkalmazott Vecsenyi. Két dimenzióban hasonlítja össze a vállalkozásokat. A vállalkozási és változási képesség fejezi ki, hogy mennyire tud és akar a szervezet alkalmazkodni a változó környezethez új üzleti lehetőségek kihasználásával, működésének átalakításával és kreatív megoldások beiktatásával. E dimenzióban lelhető fel a kreativitás, az innovációs képesség, a növekedés, a bővülés dinamikája és a belső szándékok hajtóereje. Az üzleti tapasztalat és háttér dimenzió a szervezet múltjára vonatkozik, a szervezeti és tőketámogatás mértékére vonatkozik. 15 évet tekint választóvonalnak (amely talán túlzónak tűnhet 2017-ben járva), szerinte ennyi idő után derül ki, hogy képesek-e a nagyok között maradni vagy sem (*1. ábra*). A hangyák az egyéni vállalkozók, a hagyományos mikro- és kisvállalkozások, valamint az életforma-vállalkozások. A gazellák a dinamikus, gyorsan növekedő új, reményteljes kis-középvállalkozások. A komoly múlttal és háttérrel rendelkező, dinamikusan fejlődő nagyvállalatok a tigrisek, míg a stagnáló hagyományos nagyvállalatok a dinoszauruszok Vecsenyi (2009) felosztásában [19].

Vállalkozási és változtatási készsége	Gazellák	Tigrisek
	Hangyák	Dinoszauruszok
	Üzleti és működési tapasztalat	

1. ábra: Négy vállalkozási alaptípus

Forrás: Vecsenyi, 2009, p. 53. [19]

3.2. Vállalkozói attitűdök a startup és nem startup vállalkozások esetében

A nemzetgazdasági növekedésre a dinamikusan fejlődő vállalkozások vannak igazán nagy hatással, ezért is kerülhettek a figyelem középpontjába. Ahogy az *1. táblázat* is mutatja a döntő különbség az attitűdökben gyökeredzik, ezért is helytálló ennek fejlesztési lehetőségeire fókuszálni. Számos kutató kutat a témában és szinte már az összes szakirányú egyetemen

végeztek ezzel kapcsolatos kutatást, folyik ezirányú oktatás. Szerb és szerzőtársai (2017) kiemelték, hogy a vállalati gyors növekedésnek nincs általánosan elfogadott definíciója, a növekedés számszerűsítésére használt indikátorok különbözőek, ezért az operacionalizálásra tett eddigi kísérletek több kérdést vetnek fel, mint amennyit megválaszolnak. Feltehetően ezek az okok állnak a gyakorta egymásnak is ellentmondó eredmények hátterében (Davidsson et al., 2010), Daunfeldt et al., 2012, Moreno–Casillas, 2007, Virtanen–Smallbone, 2013 alapján In [17].

1. táblázat: A Timmons-féle vállalkozói attitűdök a Hangya és a Gazella-típusú vállalkozásoknál

Timmons-féle vállalkozói attitűdök	Hangya	Gazella
Elkötelezettség és eltökéltség	Korlátolt vállalkozási hajlandóság	Korlátlan vállalkozási hajlandóság
Rögeszmés ragaszkodás a sikerhez, lehetőségekhez	Megélhetés a fő motiváció (kényszervállalkozás megjelenése)	Siker a fő motiváció (jó üzleti lehetőség)
A kockázatok, kétértelműség, a bizonytalanság tolerálása	Kockázat minimalizálása	Együttélés a kockázatokkal és bizonytalansággal a növekedés érdekében
Kreativitás, adaptációs készség	Többnyire nem, vagy mérsékelt innovatív (látszatinnováció)	Az innováció lételem, új kiaknázatlan lehetőségek kutatása
Kiválóságra törekvés	Középszerűséggel való megelégedés	„Mi vagyunk a legjobbak” felfogás érvényesülése
Vezetés	Egyszemélyes vezetés; hiányosságok, bizonytalanság a vezetésben	Vezetői hatáskör szétbontása; Karizmatikus vezető

Forrás: Bogáth, 2012 alapján [1]

3.3. Növekedési motiváció szerinti csoportosítás

Az új vállalkozások alapítása számos okra vezethető vissza, hogy a legjellemzőbbeket említsem: a korábbi munkahely elvesztése miatti kényszer; az életkörülmények javításának szándéka, a meggazdagodás vágya; önmegvalósítás; tenni valami jót a közösség érdekében; új kihívások keresése. Hisrich és szerzőtársai (2005) növekedési motivációi alapján kategorizálta az induló vállalkozásokat, ezt szemlélteti a 2. táblázat.

2. táblázat: Induló vállalkozások tipizálása növekedési motivációjuk alapján

Vállalkozás típus	Növekedési ütem	Vállalkozás célja
Életmód vállalkozások	csekély	alapító megélhetése
Tudás alapú vállalkozások	mérsékelt	tudományos eredmény hasznosítása
Reményteljes növekedésű vállalkozások	nagy	dinamikus növekedés, értékesítés

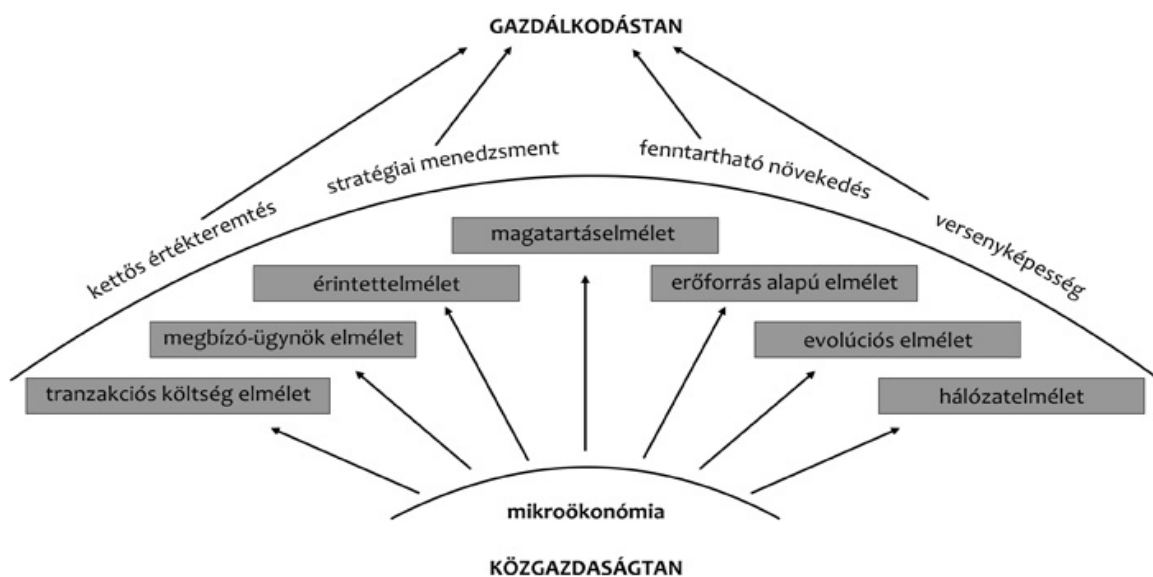
Forrás: Hisrich et al., 2005 alapján Csapó, 2009, p. 58. [5]

A legnagyobb figyelem a harmadik csoport cégeire irányul: ezek a nagy növekedési potenciált felmutató reményteljes növekedésű vállalkozások. Néhány év alatt mind árbevételüket, mind alkalmazotti létszámukat megtöbbszörözhetik, gazellákká válhatnak.

A vállalkozás növekedési ütemét alapvetően meghatározza az alapító motivációja. A motiváció ugyanis „nem más, mint az a rendkívül erős belső hajtóerő, amely jelentős mértékben befolyásolja az emberek cselekedetét, azt, hogy mit akarnak elérni” (Jávor, 1993, p.33.). Tehát meghatározza azt, hogy a cél érdekében a vállalkozó mit tud, és mit hajlandó megtenni. A legtöbb cégalapítónak mérsékelt növekedési motivációi vannak, ezért a cégek több, mint kétharmada az életmód vállalkozások kategóriájába tartozik. Természetesen a vállalkozó motivációja időről időre változhat, ezért egy-egy vállalkozás esetében előfordulhat, hogy idővel az egyik fenti kategóriából átkerül egy másikba. Anderson (2003) a Delmar és szerzőtársai által „szuper gyorsan növekvő”-ként kategorizált cégek közül háromról készített esettanulmányt és elemzést. Ez alapján egyrészt igazolta a fentebb idézett kutatók azon állítását, hogy a növekedéshez szükség van a vállalkozó/céget irányító első személy elkötelezettségére is; másrészt arra a fontos megállapításra jutott, hogy a növekedési irányultság is egyfajta stratégiai választási lehetőség, melyet nem mindenki mer felvállalni. Sokan inkább a biztos megélhetés mellett döntenek, rövidtávon gondolkodnak, és a cégből való minél nagyobb profit kivételében érdekeltek (Delmar et al., 2003 In [5]).

4. Vállalatelméleti megközelítés

Nagyon sok nézőpont, nagyon sok elmélet található tehát, melyek között már eligazodni sem könnyű feladat. Minden nagyobb iskola jelentősebb közgazdásza publikálta már a témával kapcsolatos nézeteit. Egyetértés van a szakmán belül arról, hogy vállalatelmélet célja a vállalatok viselkedésének a szűkös erőforrások elosztására gyakorolt hatásai szempontjából történő vizsgálata (Archibald, 1993/1987. p. 27 In [9]) viszont abban már vita van, hogy mi tekinthető vállalatelméletnek. Az új elméleteket rendszerint az előzőek kritikájaként fogalmazták meg, fejlesztették tovább, mellyel nem csak magát az elméletet, hanem gyakran a vizsgálódás keretét is megváltoztatták, nehezen összehasonlíthatóvá téve az egyes elméleteket [9].

2.ábra: A közgazdaságtan és a gazdálkodástan áttételes viszonya

Forrás: Chikán, 2014 [4]

Chikán (2008) szerint nemcsak a vállalatnak, de az üzleti világnak, az üzleti tevékenységnek sincs átfogó elmélete. Vállalatelméletek vannak, mai tudásunkkal nem beszélhetünk „a vállalat elméletéről” – ha lehetséges egyáltalán az elmélet nagyon különböző irányú kiterjesztéseinek egységes keretbe foglalása – még várat magára [3]. A 2. ábra szemlélteti, hogy a vállalatelméletek a vállalat küldetés – mely szerint egyszerre, egyazon folyamatban kell értéket teremtenie a fogyasztó és a tulajdonos számára –, feladatkör különböző vonatkozásaira (a vállalatok határának meghatározása, a szereplők közötti kapcsolatok, illetve az irányítási-ösztönzési struktúra stb.) adnak az üzleti gyakorlatban érvényesíthető magyarázatot [4].

4.1. Evolúciós-kompetencia alapú vállalatelmélet relevanciája

Meglehetősen közismert elméletekről van szó, így talán megengedhető, hogy a téma szempontjából releváns elméletek bemutatására szorítkozzam. Osztom Kapás (1999) véleményét, mely szerint az evolúciós és a képességeken alapuló vállalatelméletek alapvető nézetei és nyelvezete azonosak, csupán hangsúlyukban térnek el. Kapás Judit az evolúciós vállalatelmélet alatt azt a vállalatelméletet érti, amely az evolúciós közgazdaságtanon belül formálódik, és a vállalat megmagyarázásában jelentős szerepet tulajdonítva a képességeknek, magába olvasztja a korábban kompetencián, képességen alapuló vállalatelméletnek nevezett elméletet is. A vállalatelméletek között gyakran találunk komplementerelméleteket, vagyis mikor az egyik elmélet gazdagabbá válhat a másik bizonyos nézeteinek átvételével. Az evolúciós közgazdaságtan elnevezést először Veblen használta 1898-ban, 100 évvel később Foss kimondta, hogy számos nézete (például az, hogy a vállalat történeti egység, amelyet csoporttudás jellemez) beépült az evolúciós vállalatelméletbe. Az evolúciós közgazdaságtan újfajta értelmezése Schumpeter munkásságától számítható. Schumpeter neve összefonódik az innovációval, mely a vizsgált startupok alapvető esszenciája, szerinte az evolúció „minden olyan jelenség, amely a gazdasági folyamatokat dinamikussá teszi” valamint az az endogén változások motorja az innováció, az innováció forrása pedig a vállalkozói tevékenység. (Schumpeter, 1954, p. 965. In [10]). Elméletében így kiemelt szerep jutott a vállalkozónak. A modern evolúciós közgazdaságtan alapjait a Nelson–Winter (1982) szerzőpáros fektette le. Langlois (1992) hangsúlyozza, hogy az evolúciós vállalatelmélet tana szerint a vállalat létezik, mert hatékonyabban tudja koordinálni a kollektív tanulási folyamatot, mint a piac. Az evolúciós vállalatelmélet dinamikus vállalatelmélet, amely a vállalatot egy tanulóegységnek tekinti, amelyben – a strukturális bizonytalanság miatt – sem a lehetőségek, sem a döntési szabályok nem adóttak előre, hanem maguk is a tanulás és az adaptáció folyamatában alakulnak ki. Itt az innovatív tevékenység a szerződéses elméletekben elképzelt tanulástól eltérően másfajta tanulást igényel: az aktoroknak a környezet új prezentációját kell felépíteniük, és olyan új képességeket kell kifejlesztíteniük, amelyek képessé teszik őket az állandóan bővülő lehetőségek kiaknázására. A tanulás tehát nemcsak tények megtanulását jelenti, hanem magában foglalja az adaptációs és a problémamegoldó eljárás felfedezését is, mely a startupok sikeres működésének motorját jelenti. Pelikán (1989) rámutatott, hogy a tanulási folyamatot tulajdonképpen a jobb teljesítmény utáni hajsza hajtja [10]. Ez a folyamat szükségszerűen próbálkozások és tévedések (trial and error) révén halad előre – a startup ökoszisztéma szereplői másképp kezelik a kudarcot, a bukást, hiszen általános tapasztalat alapján csupán 10-ből 1 vállalkozás lesz igazán sikeres.

4.2. Vállalatelméletek és tőkeszerkezeti modellek kapcsolata startup vállalkozásoknál

A vállalatelméletek mellett kiemelt szerepet kap a vállalatok, vállalkozások tőkeszerkezetének vizsgálata amelyre szintén számos elmélet létezik. A vállalatelméletek és a tőkeszerkezeti elméletek szorosan összefonódnak, merítenek a másik eszköztárból, hasonlóan, mint a közgazdaságtan és a gazdálkodástan. Éppen e felvetésből kiindulva rövid kitérőt tennék a tőkeszerkezeti modellek terepén. A modern tőkeszerkezet atyjai, Modigliani és Miller óta számos tőkeszerkezeti elmélet látott napvilágot, ezek közül is a leggyakorlatiasabb elmélet a hierarchia elmélet (pecking order theory). A kis- és közép vállalkozások finanszírozási rangsorát a módosított hierarchia elmélet írja le, mely szerint a forrás-bevonás preferált rendje a következő:

1. Önfinszírozás (a nyereség és az amortizáció visszaforgatása),
2. Rövidlejáratú idegen források (kereskedelmi bankok hitelei, beleértve a vállalkozó folyószámla-hiteleit is),
3. Hosszúlejáratú idegen források (a tulajdonosok, rokonok, barátok hosszú távú kölcsöneitől kezdve)
4. Tulajdonosok tőkebefektetései („tőkeinjekciók”),
5. Saját tőke külső befektetőtől (üzleti angyaltól, kockázati tőke-társaságtól) (Zoppa-McMahon 2002 In [13]).

Mivel cégjogi értelemben a startupok a KKV-k közé sorolhatóak, így kijelenthető a tőkeszerkezet és a jövedelmezőség kapcsolatrendszerének feltérképezése alapján, hogy bár a saját tőke arányának növekedése biztonságosabbá teszi az kkv szektorba tartozó vállalkozások tőkehelyzetét, de a háttérben nem feltétlenül tudatos tőkeszerkezetre vonatkozó döntések állnak, hanem inkább a hitelhez jutási lehetőségek beszűkülése feltételezhető [7]. Elmondható tehát, hogy a KKV szektor tagjai eltérő módon érintettek a finanszírozási nehézségeket illetően, emellett nem a finanszírozási forrásokhoz való hozzáférés a legégetőbb probléma ezen vállalkozások számára [11]. Egy startup ökoszisztéma életképességének feltétele, hogy a vállalkozói életciklus valamennyi szakaszában az életszakaszhoz igazodó és elérhető finanszírozási lehetőségek állnak rendelkezésre. A nagy növekedési potenciálú vállalkozások számára a fejlődéshez és a megerősödéshez optimális környezetet a finanszírozásban és fejlesztésben egyaránt szerepet vállaló intézmények és befektetők adják. A tudás- és tőkeszakadék áthidalására alkalmas szervezetek és személyek: inkubátorházak, üzleti angyalok, vállalati kockázati tőkések és a korai szakaszú befektetésekre specializálódott alapok [12]. Az állam és a versenyszféra hibrid együttműködése segíthet megismertetni és megkedveltetni a startupok számára rendelkezésre álló, úgynevezett alternatív finanszírozási módokat (bankhitel helyett üzleti angyalok, kockázati tőke, közösségi finanszírozás, pályázati források igénybe vétele), köztük az üzleti angyalok vállalatfinanszírozó- és fejlesztő tevékenységét. A vállalkozók és finanszírozók közelebb hozhatók egymáshoz hálózatok révén. Az üzleti angyalok hálózatba tömörülése megoldaná az angalfinanszírozók legfőbb problémáit: láthatóbbá, elérhetőbbé tenné az üzleti angyalokat, és csökkentené a magas keresleti költségeket. A hálózatban való működés továbbgondolása az üzleti angyalok és a velük szorosan együttműködő inkubátorok és akceleratorok kooperációja, mely az önálló informális kockázati tőke-piac kiépülését, egy egészségesebb tőkefinanszírozási struktúrát eredményezhetne [6].

Meg kell említeni, hogy a startup vállalkozásoknak nem csak tőkéhez juttatásban van szükségük segítségre, hanem az üzleti élet egyéb területén is támogatásra szorulnak. A menedzseri, szakértői tudásbázis legalább annyira nélkülözhetetlen, mint a pénzügyi tőke. A startupperek figyelmét és idejét a szakmájukban való naprakész tudás felszívása teszi ki. A vállalkozás üzleti részével sok esetben csak akkor kezdenek el komolyan foglalkozni, amikor már aktuálissá válik a befektetés és üzleti tervet kellene prezentálniuk a befektetőknek.

Általános tendencia, hogy a kis- és középvállalkozásoknak egyre nagyobb kihívást jelent a döntéshozatalhoz szükséges összes információ megszerzése. Ezen hiányosságuk az alacsony érdekérvényesítő képességükre, nem megfelelő piacismeretükre, valamint a megfelelő kapcsolatok hiányára vezethető vissza. Fokozottan igaz ez az startupokra, ahol a gyors nemzetközi piacra lépés nagyobb bizonytalanságot, a gyors növekedés pedig lényegi stratégiai döntések rendszeres meghozatalát igényli (Bajmócy et al., 2006 In [18]).

5. Összefoglalás

A XX. században végbement telekommunikációs fejlődés alapjaiban változtatta meg mindennapjainkat. Az internet megjelenése előtt a vállalat generálta az ötletet, amivel a fogyasztók szükségleteit kielégítette, ám a megváltozott, felgyorsult, globális új világban az ötlet generálja a vállalatot, aminek kulcselem az innováció. Ezen innováción alapuló fiatal kisvállalkozások megfelelő gazdasági és társadalmi támogatással a jelenleg ismert vállalati berendezkedést is átformálhatják – gondoljunk csak itt a projekt alapú vállalkozásra, mint következő állomásra.

Köztudott, hogy a számos létrejövő, megújuló és megszűnő vállalkozás tartja mozgásban a gazdaságot, ezért is kerülhetett mind az elméleti, mind pedig a gyakorlati szakemberek figyelmének középpontjába a vállalatok elméletének feltérképezése. Megállapítható, hogy az üzleti élet mechanizmusai és annak elméletét reprezentáló tanulmányok gyakran nincsenek átfedésben egymással. Számos kutató, kutatóintézet és iskola tett már kísérletet ennek az anomáliának a feloldására. E tanulmány keretein belül nem kerültek kifejtésre a startup vállalkozások jellemzői, hiszen a Magyarországra is begyűrűző startup-láz nyomán 2010-től kezdődően számos tanulmány, disszertáció foglalkozik e témával. Érdemesebbnek tartottam a startupok újfaja kihívásainak megfelelő, megfeleltethető modellek feltérképezését. Véleményem szerint az evolúciós – kompetencia alapú vállalatelmélet a leginkább megfelelő az ismert elméletek közül az innovatív kisvállalkozások közgazdasági modellbe illesztésére. A későbbiekben érdekesnek tartanám a téma további mélyítését, esetlegesen startupokra optimalizált vállalatelméleti modell kidolgozását.

Irodalomjegyzék

- [1] Bogáth Ágnes (2012): A vállalkozói attitűd jelentősége a vállalkozói szférában. Vállalkozásfejlesztés a XXI. században. II. kiadvány, 2012. Budapest
  - a. <https://kgk.uni-obuda.hu/sites/default/files/23%20Bogath%20Agnes.pdf>
  - b. (letöltve: 2017. március 26.)
- [2] Bor Gergely (2016): Kis startup gyorstalpaló
  - a. <https://www.facebook.com/notes/magyar-startup-k%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9g-startup-hungary-h%C3%ADrek-inf%C3%B3k-esem%C3%A9nyek/kis-startup-gyorstalpal%C3%B3/199094470155739> (letöltve: 2014. március 26.)
- [3] Chikán Attila (2008): Vállalatgazdaságtan. Aula, Budapest
- [4] Chikán Attila (2014): Hidak a közgazdaságtan és a gazdálkodástan között: A vállalatelméletek. Magyar tudomány. <http://www.matud.iif.hu/2014/08/06.htm> (letöltve: 2017. május 28.)
- [5] Csapó Krisztián (2009): A gyorsan növekvő kis- és középvállalkozások jellemzői és fejlesztési lehetőségei Magyarországon. PhD-értekezés, BCE, Budapest
  - a. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/436/1/csapo_krisztian.pdf (letöltve: 2017. március 26.)

- [6] Durgula Judit (2015): A magyar üzleti angyal piac fejlődési lehetőségei – Hova száll az angyal? In: Székely Csaba, Kulcsár László (szerk.) Strukturális kihívások – reálgazdasági ciklusok: Innovatív lehetőségek a valós és virtuális világokban: Nemzetközi tudományos konferencia a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából: Tanulmánykötet. Konferencia helye, ideje: Sopron, Magyarország, 2015.11.12 Sopron: Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, 2015. pp. 121-130.
- [7] Gyurcsik Petronella – Pataki László (2016): A finanszírozás controlling funkciói a kkv-k jövedelmezőségének szemszögéből. Controller Info, 4. évf. 4. szám, pp. 35-39.
- [8] Hisrich, R.D. – Peters, M.P. (1991): Vállalkozás, új vállalkozások indítása, fejlesztése és működtetése. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- [9] Kállay Balázs (2012): A vállalat elméleti megközelítése. Gazdaság & Társadalom, 4. évfolyam, Különszám, 2012. május
 a. http://real.mtak.hu/37181/1/GT_2012_00_09_Kallay.pdf (letöltve: 2017. március 26.)
- [10] Kapás Judit (1999): Szükséges-e a többdimenziós vállalatelmélet? Az evolúciós vállalatelmélet kritikai összefoglalása. Közgazdasági Szemle, XLVI. évf., 1999. szeptember (pp. 823–841.)
 a. <http://epa.oszk.hu/00000/00017/00052/pdf/kapas.pdf>(letöltve: 2017. március 26.)
- [11] Kovács Tamás – Gál Veronika – Koponicsné Györke Diána (2017): Hypotheses to financing characteristics of the startup enterprises. Regional and Business Studies, Vol 9, No 1, 2017, ISSN: 2061-231
- [12] Makra Zsolt (2007): Egyéni (informális) kockázati tőke-befektetők Magyarországon. Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi kar, Pécs
- [13] Pintér Csilla (2008): A kockázati tőke-befektetés folyamata és sikerességének tényezői. Diplomadolgozat, BCE, Budapest
 a. <http://digitus.itk.ppke.hu/~nemgy/05.pdf>
 b. (letöltve: 2013. 09. 23.)
- [14] Prahalad, C. K. (2009): Új menedzsment paradigmák felé – Az alapvető képességtől a közös értékteremtésig. Alinea Kiadó – Rajk László Szakkollégium
- [15] Román Zoltán (2006): A kis- és középvállalatok és a vállalkozási készség. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
 a. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/vallalkozas.pdf>
 b. (letöltve: 2017. március 26.)
- [16] Román Zoltán (2002): A kis- és középvállalatok a magyar gazdaságban. Statisztikai Szemle, 80. évfolyam, 2002., 8. szám
- [17] Szerb László – Komlósi Éva – Varga Attila (2017): Gyors növekedésű vállalatok Magyarországon: az innovatív, a rejtélyes és a virtuális gazellák.
 a. https://www.researchgate.net/publication/316840464_Gyors_novekedesu_vallalatok_Magyarorszagon_Az_innovativ_a_rejtelyes_es_a_virtualis_gazellak
 b. (letöltve: 2017. május 25.)
- [18] Varsányi Ágnes (2013): A startup vállalkozások korai szakaszának finanszírozási problémái, Diplomadolgozat, Szegedi Tudományegyetem, Szeged
 a. <http://insiderblog.hu/hazai-palya/2012/09/04/kutatas-3/> részlet a dolgozatról
 b. (letöltve: 2014. október 14.)
- [19] Vecsenyi János (2009): Kisvállalkozások indítása és működtetése. Perfekt Kiadó, Budapest

Lektorálta: Dr. Pataki László, egyetemi docens, Soproni Egyetem, Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar; Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

A SPORT TÁMOGATOTTSÁGA GYŐR VÁLLALATAI KÖRÉBEN

Faragó Beatrix

*Széchenyi István Egyetem, Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola
PhD hallgató, farago.beatrix@sze.hu*

Absztrakt

PhD dolgozatomban a sport társadalmi szerepét és a gazdasági hatását, és ezek alapján a sportolók sportgazdaságot erősítő szerepét, a vállalatok HR stratégiáját a sportolói kompetenciák tekintetében és ezek hatását a társadalmi térre szeretném vizsgálni. Komplexen szándékozom kezelni a sportoló életpályáját, a vállalatok HR stratégiájában való hasznosulását és a lokális sportgazdaság fejlesztését.

PhD kutatásom *célja* annak feltárása, hogy a sport során kialakult kompetenciák mennyiben jelentenek előnyt a munkaerőpiacon. A másik oldalról nézve: a munkaadók mennyire élnek a sport során kialakult kompetenciáknak a hasznosításával. Regionális szempontból vizsgálva, vajon mennyire érvényesül a régió tehetségmegtartó ereje (a vállalatok és a város sport és tehetség-policyján keresztül) a sporttehetségek munkaerő-piaci hasznosulásában.

Jelen tanulmányom *témája* a tervezett PhD kutatásom egyik részterülete: a helyi vállalatok sportban való részvétele, a regionális sport-versenyképesség élén járó Nyugat-Magyarország egyik kiemelt városa, Győr vonatkozásában (Ács, 2007).

A *téma fontosságát és időszerűségét* az adja, hogy a globális piacon szereplő nemzetközi vállalatok versenyelőnyként kezelik a kultúra régióra gyakorolt hatását (Konczos-Szombathelyi, 2014), amelyben a sport, mint társadalmi jelenség jelenik meg, amely hatással bír a társadalomra és a nemzetgazdaságra egyaránt. A versenyképességben – a humán tőke szerepe mellett – a társadalmi szerepvállalás is jelentős tényező a vállalatok eredményességében, amely a sport területi támogatásában valósul meg (Nagy et al, 2012). A sport versenyképességet növelő dimenziói, mint a nemzetgazdaság versenyképességének domináns tényezőcsoportjai (Chikán-Czakó, 2002) megjelennek hazánkban is.

A vizsgálat *módszere* adatelemzés, kérdőíves felmérés, kiegészítve interjúk kutatással. A *mintát* Győr TOP 100 vállalatai jelentik, felmérve, melyik cégben milyen jelentőséggel van jelen általában a társadalmi felelősségvállalás és szponzoráció, majd ezen belül speciálisan a sport támogatása.

Jelen tanulmány *eredménye* annak bemutatása, hogy Győr, mint iparváros hogyan építi be kultúrájába a vállalatokat a sport területén, és fordítva: a vállalatok milyen területen ágyazódnak bele a régióba a sport támogatása által. A felmérés alapján láthatóvá válik, hogy a kulturális környezet milyen hatással bír a lokális szervezetre, amelynek indikátora a sport.

A PhD kutatásom *eredetiségét*, értékét az adja, hogy korábban nem készült a sportolók kompetenciáit, a helyi munkaerőpiacot (tehetségmenedzsment stratégiákat) és a regionális tőkét összekapcsoló, egymásra való hatását vizsgáló kutatás. Jelen dolgozat eredménye lett annak bizonyítása, hogy a lokálpatriotizmus a győri vállalatok sporttámogatásában is láthatóvá vált és gazdasági jelentőséggel bír.

Kulcsszavak: sport, regionális, vállalatok sportszponzorációja, társadalmi felelősségvállalás, sportgazdaság

1. Bevezetés, célok

Jelen tanulmányom témája a tervezett PhD kutatásom egyik részterülete: a helyi vállalatok sportban való részvétele, a regionális sport-versenyképesség élén járó Nyugat-Magyarország egyik kiemelt városa, Győr vonatkozásában (Ács, 2007). A regionális sport versenyképesség élén jár Nyugat-Magyarország egyik kiemelt városa, Győr. (Ács, 2007). A globális piacon szereplő nemzetközi vállalatok versenyelőnyként kezelik a kultúra régióra gyakorolt hatását (Konczos-Szombathelyi, 2014), amelyben a sport, mint társadalmi jelenség jelenik meg, amely hatással bír a társadalomra és a nemzetgazdaságra egyaránt. A versenyképességben a humán tőke szerepe mellett a társadalmi szerepvállalás is jelentős a vállalatok eredményességében, amely a sport területi támogatásában valósul meg (Nagy et al, 2012).

Jelen tanulmányom célja annak bemutatása, hogy Győr, mint iparváros hogyan építi be kultúrájába a vállalatokat a sport területén, és fordítva: a vállalatok milyen területen ágyazódnak bele a régióba a sport támogatása által. A felmérés alapján láthatóvá válik, hogy a kulturális környezet milyen hatással bír a lokális szervezetre, amelynek indikátora a sport.

2. A téma felvezetése, szakirodalmi háttér

A nemzetgazdaság versenyképességének a globalizáció által meghatározó tényezői a sport versenyképességével hazánkban is erősítik egymást. A magyar sport szerkezetének változása a rendszerváltozással indult új útjára. A sport finanszírozási rendszerében és a szervezeti összetételében is eltérő funkciót vettek fel. A rendszerváltozást követően a bázisfinanszírozású sport a város kezébe került, a forráselosztás főként a város költségvetésétől függő tényezővé vált. Az élsport, a szabadidősport és a közösségi sport szétvált, az élsport finanszírozása, főként, ha az eredménnyel párosult, az önkormányzat részéről megfelelő támogatáshoz jutott. A lokális identitás alapján a helyi vállalatok szerepet vállaltak az élsport fenntartásában, amellyel a település, a város hírnevét is megfelelő rangra emelhetik, ezzel együtt a versenysport adta hírnév maga a támogatást nyújtó vállalatot is illeti. A versenyképesség a vállalatok számára a gazdasági eredményesség mellett azt is jelenti, hogy a lakosság célpontjává kíván válni. A városok versenyképességének fókuszában az imázsépítés áll, amelyben érvényesülésüket egyre erőteljesebben, széleskörűen kívánják kinyilvánítani, amelyben a sport kiemelt szerepet kap. A városokhoz köthető szolgáltatások, beleértve a kultúrát, sportkultúrát, a társadalmi-gazdasági újjászerveződésben meghatározó elem a vállalati fejlesztésben és a lokális erő hatásában. (Kozma, Danyi, 2009).

A vállalatoknak a régióba való beágyazódottságát vizsgálta a Corporate Culture and Regional Embeddedness (CURE) (Vállalati kultúra és regionális beágyazódás) projekt, amely hat ország hét régióját kutatta. Alapvető célja volt annak vizsgálata, miképp növeli e kulturális sokszínűség az ott működő vállalatok versenyelőnyét. A három évig tartó vizsgálat ezen belül kitért a regionális és a szervezeti kultúrák egymásra hatására, egymást befolyásoló tényezőire, e dinamikus kulturális kölcsönhatásra, a vállalatok regionális beágyazódottságára, illetve a beágyazódottság hiányának felderítésére. A fókuszba állított négy terület a következő volt: innováció, életminőség, humán erőforrás, környezeti felelősség (Konczosné, 2013, 2014).

A sport gazdasági tökélet vonzó szerepe a társadalmi tőke építése mellett ma már bizonyított tény (Bianchini, Parkinson, 1993., Garcia, 2004., Preuss, 2004). A vállalatok a sport identitáserősítő funkciójának felhasználásával az ágazati dolgozók és a foglalkozási ágak területén kívánnak hatást elérni. A rendszerváltásig a vállalat és a sport tekintetében találkozhattunk az építőiparban szakmai csoportokra különült sportegyesületekkel, mint a Veszprémi Építők, a textilipar, Győri Textil, bányásziparban, Tatabányai Bányász, közlekedési ágazat, Vasutas Sportegyesületek, a belügyi, mint a „dózsák”, honvédelem, honvédek sportegyesületével (Gyömörei 2012). A foglalkozási sportegyesületek a

rendszerváltozás után átalakultak, a városok jelentették a lokális identitás erősítésének szerepét (Rechnitzer 2007).

A magyar sport finanszírozása 1980-tól egyre csökkenő tendenciát mutatott, amely arra ösztönözte a sportegyesületeket, hogy további forrás után kutassanak. Ebbe a folyamatba csatlakoztak bele a helyi vállalatok, amelyek az élsport támogatásában láttak lehetőséget a hírnevük növelése érdekében.

Az állami modell alapú működés áttérése az üzleti alapú működésre folyamatos struktúraváltásban jelenik meg. A külföldi vállalatok magyarországi letelepedésével a társadalmi felelősségvállalás a sport irányában is megjelenik, amely a vállalati struktúra részeként vesz részt a lokális társadalomban. A vállalatok a helyi kultúrában sportszponzorációval is megjelentek, felhasználva a sportot a vállalati termékek versenyképességének asszociációjára, amely a marketingcélok erőteljes megvalósítását segíti elő. A vállalatok számára a sport, mint árucikk és mint reklámhordozó jelenik meg. A sport a vállalatok számára a siker, lendület, győzelem, kitartás értékeinek saját termékek, szolgáltatásokra való asszociációjaként hasznosítják (Gyömörei, Tóth 2012).

A 2008-as gazdasági válság előtt a győri cégek 60%-a támogatta a sportot, amely a gazdasági válság következtében csökkent. A vállalatok sportszponzorációjára a sportesemények támogatása jellemző inkább, az egyéni sportolók támogatása a legcsekélyebb mértékű. Az ok a média-megjelenés és az adott területre fordított összeg aránya (Gyömörei, Tóth 2012). A magyarországi sportszponzorálás jellemzője a kapcsolati tőkén alapuló sportszponzoráció (és nem az általános nemzetközi vállalati stratégiát támogató szponzoráció), mint az

- imázs transzfer,
- a cég termékei iránti érdeklődés növelése,
- merchandising,
- vásárlói hűség növelése,
- versenytársaktól való megkülönböztetés. (Sagicor Financial Corporation 2003)

A vállalati szponzorációban lokálisan is meghatározó szerepe van a társadalmi tőke és a társadalmi kapcsolatok kiépítésének.

A vállalatok viszont hiányosnak tartják a sportvezetők kidolgozott sportszponzorációs stratégiájának hiányát, amivel megkeresik őket. Az is látható, hogy a vállalatok kevés százaléka határoz meg előre szponzorálási célokat (TNS Modus 2001).

2.1. A sport értékteremtő szerepe a felelős vállalati koncepcióban

A vállalatok társadalmi felelősségvállalása az üzlet és társadalom kölcsönhatásában komplex terület. Maga a CSR (corporate social responsibility, vállalatok társadalmi felelősségvállalása) társadalmi, gazdasági és intézményi változásokat eredményez. A CSR-nek még nem alakultak ki mindenki által elfogadott alapelvei, főként az Európai Bizottság 2001-es és 2011-es alapelveit tartjuk meghatározónak. A 2011-es definíció szerint a CSR „a vállalkozásoknak a társadalomra gyakorolt hatásaiért vállalt felelőssége.” (EC, 2011: 6) A CSR az értékmegőrzés, értékteremtés a hosszú távú fenntartás irányát kívánja megvalósítani.

A sport értékteremtő szerepéről főként az egészségmegőrzés vonatkozásában beszélünk. A munkavégzést illetően lényeges tényezők a fizikai erőnlét, akaratereő, kitartás, amelyek a hatékonyság érdekében használhatóak fel. Az egészséges, fit munkaerő a hivatásában is jobban teljesít, nem hiányzik betegszabadság miatt, életerős, produktív. Ebben a tekintetben a nemzetgazdaság növeléséhez is hozzájárul. A sport közösségformáló hatásával a vállalaton belül kezelhetőek a konfliktusok, a hatékony kommunikáció, a kapcsolati tőke szélesítése is fokozható.

A vállalatok társadalmi felelősségvállalásában optimális határokat kell teremteniük, amely a gazdaságosságot pozitívan befolyásolja. A magyarországi vállalatoknál a CSR egyre

szélesebb körben jelenik meg, köszönhetően a nemzetközi vállalatok hazai térhódításának. A vállalati CSR tevékenységben a legjellemzőbb megjelenése a szponzoráció és az adományozás, annak ellenére, hogy társadalmi elvárás a termékbiztonság, információ átadás, környezetvédelem.

A vállalatok társadalmi szerepvállalása egyre kiegyensúlyozottabb, megalapozottabb képet mutat, kiemelten a környezetvédelemre, a külső-belső érintettek oktatására, képzésére, tudatformálására koncentrálnak. A sport viszont nem jelent kiemelt jelentőséget ezen a téren. Országos szinten a Coca-Cola Testébresztő Programja mutat a sportban jelenlévő társadalmi felelősségvállalást, amely alapján a cég alapvető koncepciója az egészséges életmód elterjesztése. A másik a sportban magasabb súlypontot képviselő felelősségvállalás a Colopast Hungary Kft. mutatott, amely a munkahelyi programjába építette be a sportot, amely munkahelyi sportlehetőségeket biztosított. A Cég versenyeket rendez dolgozóinak, amellyel a családokat is bekapcsolja tevékenységébe. A megosztott felelősség, a sport értékteremtő feladata jelenik meg a vállalatok sportban való megnyilvánulásában. Országos szinten 2007-ben Best Practice minősítést nyert Bakos Faipari Egyéni Cég, ami kimondottan a sporttevékenységre alakította át munkarendjét, edzőtermet alakított ki számukra és 10 különböző sportágban próbálhatják ki magukat a dolgozók térítésmentesen. Szintén jó példával járult elő a CIB Bank Zrt., amely a munkahelyi kerékpáros közlekedés érdekében nyújtott kimagasló beruházást, amely magába foglalja a kerékpártárolókat, zuhanyzókat, öltözőket. Országosan megállapítható, hogy a felelős magatartásban a multinacionális cégek mintája kiemelkedő jelentőségű. Magyarországon a sporttevékenységek és sportprogramok támogatása terén elmaradás tapasztalható, annak ellenére, hogy a sport, mint eszköz meghatározó jelentőségű mentális és fizikai fitness elérésében (Nagy, Tóth, Györi 2012).

Carroll (1981) a vállalatok társadalmi felelősségvállalását négy szintű rendszerben értelmezi. A vállalatok legfőbb tevékenysége a profitmaximalizálás, ezek után jelenik meg a jogi elvárások teljesítése, bár ez utóbbi az EU szerint (European Commission, 2011) nem a CSR tevékenység része. A következő, etikus viselkedés szintje viszont már magasabb társadalmi felelősségvállalás szintet mutat, ahogy a filantropikus felelősség is. Az utóbbi szint a jótékonykodást jelenti a vállalat érintettjeinek vonatkozásában. (Kovács, 2000) Carroll felelősségi piramisának szintjeiben élesen láthatóvá válik, hogy a vállalatok felelősségvállalása a törvényi kötelezettségek végeztével kezdődnek (1. ábra). A CSR tovább mutat az előírt kötelezettségeken, a profitnövekedési célokon. A felelősségteljes vállalati stratégia egy emelkedett szintet jelent a társadalom résztvevőinek életvitelében. A vállalat társadalmi felelősségének tekinthető, amennyiben humánus, etikus és átlátható magatartást nyilvánít ki.

Carroll 'CSR piramisa'

1. ábra: Carroll (1991) CSR piramis

Forrás: www.stilusokologia.hu

3. A kutatás módszere, mintavétel

Tanulmányom mintáját Győr vállalatai jelentik, felmérve, a győri cégekben milyen jelentőséggel van jelen a sport, mint társadalmi szerepvállalás vagy szponzoráció.

A vizsgálat módszere adatelemzések kiegészítve interjúk kutatással. A minta egyik alapját a HVG adatbázisa jelentette, amely 2015-ben mérte fel Magyarország TOP 100 vállalatait, amelyből számomra Győr telephellyel rendelkező, működő vállalatok jelentették az információk alapját.

A kutatás során a mintául szolgáló vállalatok honlapja és internetes elérhetőség által fellelhető társadalmi felelősségvállalás területén nyújtott információk adtak támpontot, valamint a GRI fenntarthatósági adatbázis alapján kerültek az adatok feldolgozásra.

4. Eredmények

Győr vezető vállalatainak iparágai az autóipar, kereskedelem, építőipar, amelyek részt vesznek a helyi sportszponzorációban. A következőkben szeretném bemutatni Győr sportéletének legnagyobb támogatóit a helyi vállalatok körében. Továbbá Győr Top 100 vállalatainak sportban való társadalmi felelősségvállalásának jelen alakulását vázolom fel.

4.1. Az Audi Hungaria a társadalomban

Az Audi Hungaria 1993 óta van jelen a magyar gazdaságban és Győr fejlődésére is jelentős hatással bír. Az Audi a város lakosainak életminőségének javításában is felelősséget vállalt, amely a kulturális és sporteseményekben, valamint a sportlétesítmények és a versenysport támogatásában teljesedik ki. Az Audi Hungaria dotálója a Győri Balettnek, a Győri Filharmonikus Zenekarnak, amely a kultúra iránti elkötelezettségét jelzi a városban. A kulturális élet felpezsdítése érdekében rendezvényekkel is színesíti a város életét, mint a Pannonhalmi Jazz- Terasz és a Győri Nyárázó Koncertek.

Az Audi Hungaria Győr sportéletében is meghatározó szerepet képvisel, a társadalmi felelősségvállalás alapján a kiemelt sportesemények támogatójaként vesz részt, valamint a

Győri ETO kézilabdaklub női csapatának névadó főszponzora. Az Audi Hungária Győr Várossal együttműködve 2014-ben nyitotta meg az Audi Aréna Győr Stadiont, amelynek névadó partnere.

Az Audi Hungária nem csak a kultúra, a sport területén jelent meghatározó erőt Győr városában, hanem segíti a magyarországi közép- és felsőoktatást is.

4.2. Dana - Együtt a sokszínű győri sportért

A győri Ipari Park egyik sikeres vállalkozása a Dana, amely a sportban is komoly szerepet vállalt helyi szinten. Lokálpatriótaként hozzájárul a város fejlődéséhez, kulturális és sportéletéhez. A Dana főként az utánpótlás-nevelés programok sportfejlesztésében vesz részt, amely a szakmai programok megvalósításához és a képzéshez segít hozzá a jégkorong sportban, amelyet már óvodás korban elkezdhetnek az arra kedvet érző gyerekek. „Társadalmi felelősségvállalásunk sarkalatos eleme környezetünk és egészségünk védelme, valamint az utánpótlás-nevelés támogatása.” – nyilatkozta a Dana vezetője, Charles Wassenn. A Dana több mint tíz éve van jelen Győr gazdasági életében, ezen belül a versenysport és az utánpótlás sport támogatásában. A felsőoktatásban is szerepet vállaltak a hallgatók képzésének támogatásában.

4.3. Nemark Győr Alumíniumöntöde Kft.

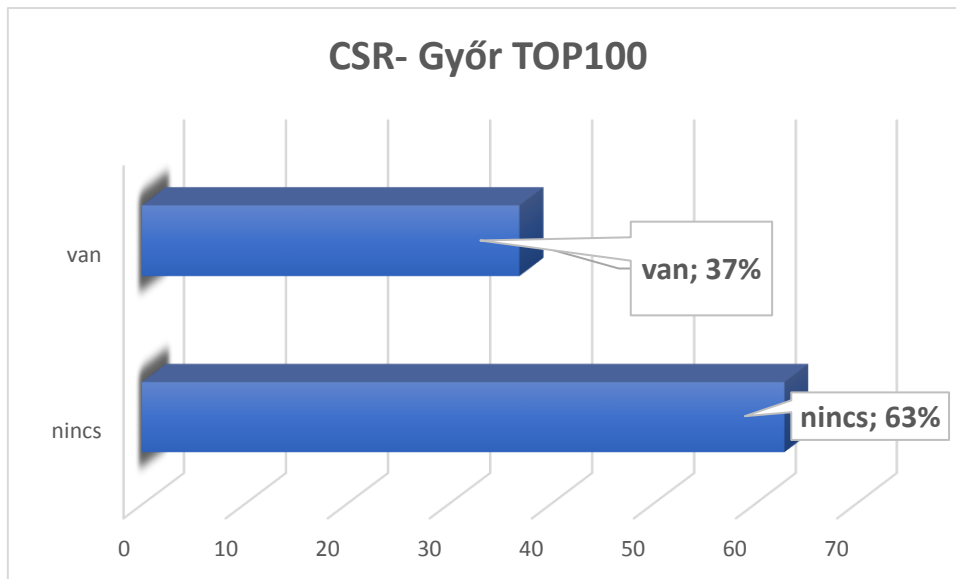
Győr ETO Hockey Club Sport Egyesület és a Nemark Kft. a jégcsarnok létrejöttében együttes szerepet vállalt, amelyben a városi önkormányzat is kivette részét. Az új sportlétesítmény maga a mozgás elősegítését tűzte ki célul. A Nemark Jégcsarnok 1000-1500 személynek biztosít aktív időtöltésre lehetőséget, amelyben a jégkorong és a korcsolya sportág utánpótlás korosztálya növekedhet fel.

A kiemelt győri vállalatok mellett a TOP 100 vállalatok körében az alábbiak szerint helyezkedik el a sport a vállalati társadalmi felelősségvállalásban.

Győrben a társadalmi felelősségvállalás a vállalati kultúrában mutatkozik meg. A felmérésből láthatóvá vált, hogy főként a nyugatról betelepült cégek vállalati stratégiájában jelenik meg a társadalmi felelősségvállalás. A kutatásban résztvevő Győr TOP 100 vállalatai között, főként a 100-hoz közeli cégeknél (1-30) erősebb a CSR, vagy egyáltalán a vállalati szemlélet része. A nyugati kultúra elősegítette a CSR magyarországi elterjedését, mintául szolgálva a hazai vállalatok trendjeinek irányultságában. Győr a hazai gazdaságban kiemelt szerepet tölt be, amely a vállalatok jelenlétének köszönhető.

A kutatás alapján láthatóvá vált, hogy Győr TOP 100 vállalatainak körében 37%-ban jelenik meg a társadalmi szerepvállalás. A vállalatok CSR tevékenysége főként a szponzorációban teljesedik ki, bár fellelhetőek magasabb társadalmi célok is, mint az etikai vagy a filantrópia felelősség is, igaz, ez a jellegű tevékenység minimális mértékű a vállalatok körében.

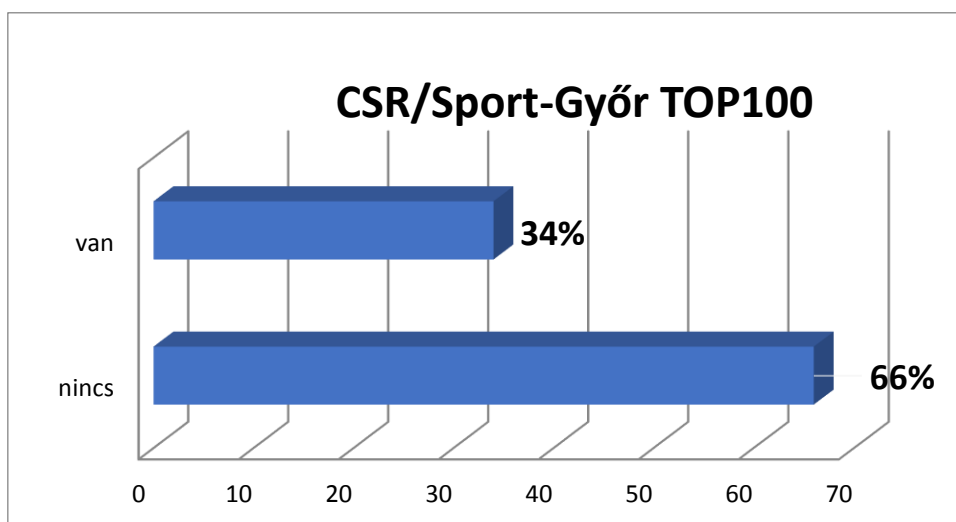
A vállalatok CSR tevékenységükben kevésbé tudatosnak mondhatóak, hiszen konkrétan társadalmi felelősségvállalásról szóló teoretika kevésbé jelenik meg kommunikációjukban, inkább jellemző ez a TOP 100 vállalatok felső 10%-ára.

2. ábra: CSR megjelenése Győr TOP 100 vállalatának körében.

Forrás: saját szerkesztés a kutatás alapján

A kutatás kiterjedt Győr TOP 100 vállalatának sportban megjelenő CSR tevékenységére, amely magában foglalja a szponzorációt, az egyéb sporttal kapcsolatos támogatást, vagy akár az alkalmazotti egészségvédelmi sportolást elősegítő tevékenységek támogatását. Jellemzően Győrben azon vállalatok, akik a társadalmi felelősségvállalásban közreműködnek, azok a sport területét is bevonják támogató tevékenységükbe. Látható, hogy azok a vállalatok, amelyek a sportban is érvényre juttatják társadalmi felelősségvállalásukat a Győr TOP 100 vállalatok közül 34%-ban veszik ki részüket ezen a területen, míg az előző diagramban vázolt 37%-a a vállalatoknak, akik a CSR tevékenységet folytatnak Győr TOP 100 csoportján belül. Ez alapján kijelenthető, hogy azok a vállalatok, akik CSR tevékenységet folytatnak, a sportot is bevonják társadalmi felelősségvállalásukba, mint az egészségmegőrzés, a csapatépítés, a vállalati identitás megőrzésének eszköze.

3. ábra CSR Győr TOP 100 vállalatának körében Sport területen

Forrás: saját szerkesztés a kutatás alapján

5. Következtetések, összegzés

Győrben a CSR 30-40%-ban nyilvánul meg a helyi vállalatok körében, önbevallásuk alapján. A minta „jó gyakorlata” terjesztésre hivatott, az országban való bemutatás által. A lokálpatriotizmus a győri vállalatok sporttámogatásában is láthatóvá vált és gazdasági jelentőséggel bír. A sport Győrben az utóbbi évtizedben erőteljes fejlődésen ment keresztül, köszönhetően a városi vezetői támogatásnak és a győri vállalatokkal való hatékony, sikeres együttműködésnek. A CSR a vizsgált vállalatok körében nem különül el a sporttól, a sport a társadalmi szerepvállalásban megjelenik. A kutatás alapján láthatóvá vált, hogy a vállalati stratégiának kevésbé része a társadalmi szerepvállalás, inkább a vállalati koncepción kívüli támogatásokban jelenik meg a CSR. Jellemzően csak a nagyobb vállalatok rendelkeznek társadalmi felelősségvállalási koncepcióval, amelyet kommunikálnak is a társadalom felé. Ennek ellenére pozitív a vállalatok hozzáállása a lokális rendezvények támogatása szempontjából, amely sportvezetői mélyinterjú alapján hangzott el, mivel bármely sporteseményben a győri vállalatok legtöbbször támogatóként felkérhető. Győrhöz kötődő lokálpatriotizmus erősen érezhető, megnyilvánul a sportban és a kultúrában egyaránt.

A győri multinacionális cégek kultúrájukat magukkal hozva terjesztik a CSR tevékenységet, amely mintát nyújt a helyi vállalatok számára is.

Jelen tanulmány bemutatja, hogy Győr, mint iparváros hogyan építi be kultúrájába a vállalatokat a sport területén. A felmérés alapján láthatóvá válik, hogy a kulturális környezet milyen hatással bír a lokális szerkezetre, amelynek indikátora a sport.

Irodalomjegyzék

- [1] ÁCS P.: A magyar sport területi versenyképességének vizsgálata többváltozós statisztikai módszerekkel. *Tér és Társadalom* (21. évf. 2007/2.), 2007, 117-126. pp.
- [2] Bianchini, F., Parkinson, M. (szerk), *Cultural Policy and Urban Regeneration: the West European Experience*. Manchester: Manchester University Press. 1993
- [3] Carroll, A.B.: The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organisational stakeholders. *Business Horizons*, 1981, 34. sz., 39-47.
- [4] Czakó E., Chikán A.: Competitiveness of small economies in the global economy - the case of Hungary. In: Chikán A., Czakó E., Zoltayné Paprika Z.(ed): *National Competitiveness in Global Economy*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2002 p. 23-33.
- [5] Csigéné Nagypál N.: A vállalatok társadalmi felelősségvállalása és kapcsolódása a fenntarthatósághoz (Doktori értekezés) – 2008, letöltve: http://www.omikk.bme.hu/collections/phd/Gazdasag_es_Tarsadalomtudomanyi_Kar/2009/Csigene_Nagypal_Noemi/ertekezés.pdf
- [6] European Commission: *Green paper-promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility*. 2011
- [7] García, B.: *Cultural Policy in European Cities: Lessons from Experience, Prospects for the Future*” In Special edition on Cultural Policy and Regeneration, Local Economy. 2004, pp 312-326
- [8] Gyömörei T., Tóth B.: A sport piaci értéke. Győr vállalatok szponzorációs hajlandóságának vizsgálata. *Magyar Sporttudományi Szemle* 13. évf. 51.2012/3. pp 4-9
- [9] Gyömörei T.: Magyarországi „sportvárosok” sportfinanszírozási rendszereinek összehasonlító elemzése. In Juhász I. (szerk), *E-conom*. 2012.1./1. pp 12-23
- [10] Konczosné Szombathelyi M.: A regionális és a vállalati kultúra kölcsönhatásának vizsgálata. *Tér és Társadalom*, 28. évf, 1. szám, 2014, 84-98.

- [11] Konczosné Szombathelyi, M.: Reciprocal effects between regions and organizations. A study of European regional cultures and corporate embeddedness. *Tér – Gazdaság – Ember*, 1. évf. 3. szám, 2013, 42-53. letöltve: http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/folyoirat/TGE_I_evf03.pdf
- [12] Kovács E.: A szervezetelméletek formálódásaa társadalmi és ökológiai értékek beépülése során. 2000 *Kovács*, IV/1-4, 53-88.
- [13] Kozma G., Danyi Z.: The role of international sporting events in the place marketing activity of Debrecen (Hungary). *Journal of Tourism Challenges and Trends*, 2 (2) 2009
- [14] Molnár L.: Az innovációk gazdasági és társadalmi hasznosulásának komplex vizsgálati modellje – elméleti megalapozás. In.: Hauck Zs., Rattig A., Tóbi I. (szerk): *Közgazdász Kutatók és Doktoranduszok Téli Konferenciája Tanulmánykötet*, DOSZ, Pécs. 2014
- [15] Nagy Z. B., Tóth G., Györi Zs.: A sport értékteremtő szerepe a „felelős vállalati” koncepcióban. A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/1-11-1-2012-0001 Nemzeti Kiválóság Program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. 2012
- [16] Polák-Weldon R.: A CSR mint a vállalkozások irányításának új prioritása. 2012 http://epa.oszk.hu/02000/02051/00027/pdf/EPA02051_Tudomanyos_Kozlemenyek_27_2012_aprilis_283-293.pdf
- [17] Preuss, H.: *Az olimpiai játékok gazdasági háttere*. Sanoma Zrt., Budapest.2004
- [18] Recnitzer J.: *Az európai regionális politika és a városfejlődés*. Magyar Tudomány 168/6 2007

Internetes források

- [20] <https://audi.hu/hu/tarsadalmi-felelossegvallalas/tarsadalomban/> Letöltve: 2017.01.21.
- [21] <http://ontsdfomaba.hu/2016/10/egyutt-a-sokszinu-gyori-sportert/> Letöltve: 2017.02.15.
- [22] <http://24.hu/sport/2015/06/26/hetszazmillios-sportletesitmennyel-gazdagodik-gyor/>
Letöltve: 2017.01.10.
- [23] <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:147:0015:0016:EN:PDF>
- [24] *Sagicor Financial corporation annual report 2003:* file:///C:/Users/5600/Downloads/2003_Annual_Report.pdf
- [25] TNS Modus 2001: <http://www.gmconsulting.hu/2002/11/a-szponzorolas-mint-lehetoseg-%E2%80%93-szemponatok-mindket-oldalrol/>

Lektorálta: Dr. Konczosné Dr. Szombathelyi Márta, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem

THE DEVELOPMENT OF CSR CONCEPT AND SUSTAINABILITY

Dóra Diána Horváth

University of Miskolc, PhD student, szvhdora@uni-miskolc.hu

Abstract

The emergence, development and sustainability of CSR concept are explored in the paper.

In the first part the main stages of the evolution of CSR are summarized marking the significant milestones, publications and corporate best practices. In this section it is shown how the stations connect to geographical areas. Here the major types of CSR will be presented and a structured system will be outlined with the related disciplines.

The following section is an attempt to clarify the concept of CSR. Today, several CSR definitions exist at the same time and both corporate and political decision-makers and experts working at the field of science apply the concepts mixing them.

During my research I found out that this conceptualization problem can be well-described, that is, clusters can be formed in the scientific and practical approaches regarding the purpose of the application in the use of the concept.

This conceptual clarification could help to separate or at least makes a recommendation what methods and solutions to be considered belonging to the field of CSR and what are not.

The next unit of the paper is the issue of sustainability. The CSR as a strategic management approach itself means a relatively large investment that is profitable only in the long run. Therefore, it is essential to follow the CSR actions and their results, even if short-term and immediate effects do not occur in the majority of the cases.

I analyze sustainability issues by using scientific publications, primarily taking into account ones containing case studies or empirical studies. Narrowing the examination further, I only examine financial sustainability within the field of sustainability. In relation to financial sustainability I compare Hungarian experience and academic results to global results.

1. Introduction – the aim of the paper

What does it mean for a corporation to be socially responsible? Academics and practitioners have been trying to create an agreed-upon definition of this concept for more than 30 years. In 1960, Keith Davis [13] suggested that social responsibility refers to businesses' „decisions and actions taken for reasons at least partially beyond the firm's direct economic or technical interest". At about the same time, Eells and Walton (1961) argued that CSR refers to the „problems that arise when corporate enterprise casts its shadow on the social scene, and the ethical principles that ought to govern the relationship between the corporation and society.” [14]

In 1971 the Committee for Economic Development used a „three concentric circles” approach to depicting CSR. The inner circle included basic economic functions - growth, products, jobs. The intermediate circle suggested that the economic functions must be exercised with a sensitive awareness of changing social values and priorities. [11]

The outer circle outlined newly emerging and still amorphous responsibilities that business should assume to become more actively involved in improving the social environment.

The attention was shifted from social responsibility to social responsiveness by several other writers. Their basic argument was that the emphasis on responsibility focused exclusively on the notion of business obligation and motivation and that action or performance were being overlooked. The social responsiveness movement, therefore emphasized corporate action, proaction, and implementation of a social role.

The question still remained, however, of reconciling the firm's economic orientation with its social orientation. A step in this direction was taken when a comprehensive definition of CSR was set forth.

2. Importance of the topic

One of the key challenges in applying CSR from both a tactical and strategic perspective is a lack of agreement on how it is defined [12]. Given the great variety of definitions and the fact that they have changed over time, CSR has been described as being a "chameleon concept". Issues relative to the definition of a phenomenon fundamentally hinder the proper delimitation of what to study. Indeed, only when one has a clear definition of a concept, or at least its core underpinnings, can one truly understand its essence. This is needed to provide a basis for meaningful empirical analyses and to build a solid theoretical framework. [24]

As one illustration of the problem this presents, some have argued that the definitional problems associated with CSR make the efforts to find statistical associations between CSR and profits highly problematic. Additionally, the use of different definitions makes it difficult to compare the empirical results from different studies. Measurement problems such as these continue to limit the understanding of the strategic implications of CSR. Moreover, the fact that so many definitions of CSR have been proposed makes even theoretical development of the concept difficult.

The lack of agreement on a definition of CSR suggests the need for further analysis in order to systematically study the elements that form its core. A profusion of definitions is healthy in the early stages of a field's development, but can cause confusion once a field matures [2]. The fact that CSR has been widely studied since at least the 1950s (e.g. [5]) strongly suggests there is a need to develop a broadly accepted definition of the concept. The current fuzziness of the concept continues to hinder the development and implementation of tactics and strategies to advance CSR goals. Introducing some clarity on the core dimensions of CSR could yield substantial implications for academia, industry, and society.

Definitions capture the essence of a concept and should provide support for the operationalization of the same. It is relevant to note that the contested nature of CSR is not unique and this is encountered in other domains as well.

I made a list about the terms which are the most frequently used instead of or besides Corporate Social Responsibility (CSR), in many cases mixing and confusing the meanings of them. Here I provide some of these terms:

- Business Ethics
- Business for Social Responsibility
- Community obligations
- Corporate Citizenship
- Corporate Governance
- Corporate Responsibility (CR)
- Corporate Social Performance (CSP)
- Corporate Social Responsiveness
- Corporate Sustainability (CS)
- Economic, legal, ethical and discretionary responsibilities
- Ethical investing
- Paternalism
- Philanthropy
- Pyramid of CSR
- Social involvement
- Socially conscious investing
- Socially responsible investing (SRI)
- Sustainable Business Practices
- Sustainable development (SD)
- Sustainable organization/corporation
- Three Ps (profit, planet, people)
- Triple Bottom Line (TBL)

The aim of this paper is to give a short insight into the most widely used terms and describe their meaning and usage of them. For this reason I provide definitions of the terms and the most essential facts that is useful to know in order to differentiate between them and CSR. I did not intend to give a full description as listing all of these terms is impossible in my opinion. I included only the most relevant ones in this case.

3. Literature review on the terminologies

There have been some attempts at mapping the thinking in the field, including the exploration of terminology (e.g., [1], [3], [18]). However, these analyses were not based on an in-depth study of the definitions themselves. Other studies have provided definitional overviews, but were not conducted in a systematic, quantitative manner. There are also a multitude of studies in which the authors include a section in their research discussing CSR, often leading to the proposal of their own working definition of the concept. This helps explain, at least in part, the large number of definitions we have today.

One attempt at using definitions as a unit of analysis was that of Dahlsrud (2008) [12]. The study focused on an analysis of 37 definitions of CSR covering the period of 1980 to 2003. Using an emergent coding scheme of the definitions (a type of content analysis), Dahlsrud proceeded to identify five core dimensions. While this study marked an important first step in using definitions as the unit of analysis, Dahlsrud (2008) vastly underestimated the true number of published definitions of CSR. This was, in large part, due to the relatively limited time period covered by the study. As a result, Dahlsrud (2008) missed some of the most important definitions that have shaped the field, and many academically derived definitional constructs were thus not included [9]. Moreover, the dimensions in Dahlsrud's study were identified using Google citations, with no research attesting to their validity.

Notwithstanding the significance and contributions of the aforementioned studies' to the development of the field, they have at least two important limitations. First, by choosing a limited period and, therefore, a restricted number of definitions, it becomes difficult to obtain insight into the historical development of the CSR concept. This substantially limits the understanding of CSR's evolution and inhibits the identification of its core dimensions. Second, by engaging in qualitative analysis, definitional overviews (or even a concept's review), remain subjective and the analysis difficult to replicate. The quantitative approach based on bibliometric techniques used in this paper is intended to overcome these limitations. Such an approach limits subjectivity, is replicable, and at the same time enables a more exhaustive analysis of CSR definitions and their evolution, as well as serving as a guide to predict future trends.

The approach used in the study [24] involved three key stages. First, the extant definitions of CSR formulated in the literature were collated, covering the period between 1953 and 2014. This supported the development of a definitional database. The year 1953 was chosen as the starting point due to the publication of Howard Bowen's pioneering book that year, *Social Responsibilities of the Businessman*. Bowen [5] was the first to attempt a definition of the concept, deeming social responsibility as the "... obligations of businessmen to pursue those policies, to make those decisions, or to follow those lines of action which are desirable in terms of the objectives and values of our society". Second, the collected definitions were pre-processed in order to extract the conceptual elements of CSR based upon key terms and keywords. These conceptual elements formed the basis for further analysis.

Finally, the third stage involved subjecting this database of key terms underpinning the different definitions to content analysis, where two types of analyses were combined, co-word and social network analysis. [24]

Table 1 shows the analysed conceptual elements and their related key terms.

Table 1: Conceptual elements and their key terms

Conceptual elements	Key terms
Community	community; citizens; civil (and- civil society); suppliers, customers; government, competitors; constituent groups; people(s), individual(s).
Economic	economic; own economic interests; profits and profitability; technical interest, performance, financial (goals, wealth, returns); core (responsibility, functions, goals); value-chain, utility function; success; direct gains; corporate benefit
Employees	human resources, staff; employees (and their families); labour, workplace, jobs, workers.
Environmental	environment, environmental (value, protection, dimension); nature, natural; cleaner (environment); ecological.
Discretionary	discretionary (and- business, responsibility, expectations); philanthropy
Ethical	ethical (ally); moral (correctness, convictions); fairness; openness and transparency; accountability; reputation.
Generations	generation(s), future generations.
Obligations	obligation (and- obligation to society), social norms, social order.
Social-objectives	humane; wellbeing; social (development, expectations, interest, justice, objectives, wealth, needs, outcome, welfare); health; well-being; equality; quality of life; education, gender (equality), democracy.
Legal	legal (obligations, requirements); law (and- formal law, by-law); contract; regulation; legitimate; licence (to operate).
Stakeholders	stakeholder(s), key and diverse stakeholders.
Stockholders	stockholders; owners (and- owners of capital); investors; share and shareholders.
Strategy	strategy; strategic; business strategy.
Sustainability	sustainable (and- development, business); long-run.
Triple Bottom Line	triple, triple bottom line; three (objectives).
Voluntary	voluntary (and- basis, contributions); (going) beyond; addition (to); exceeding.

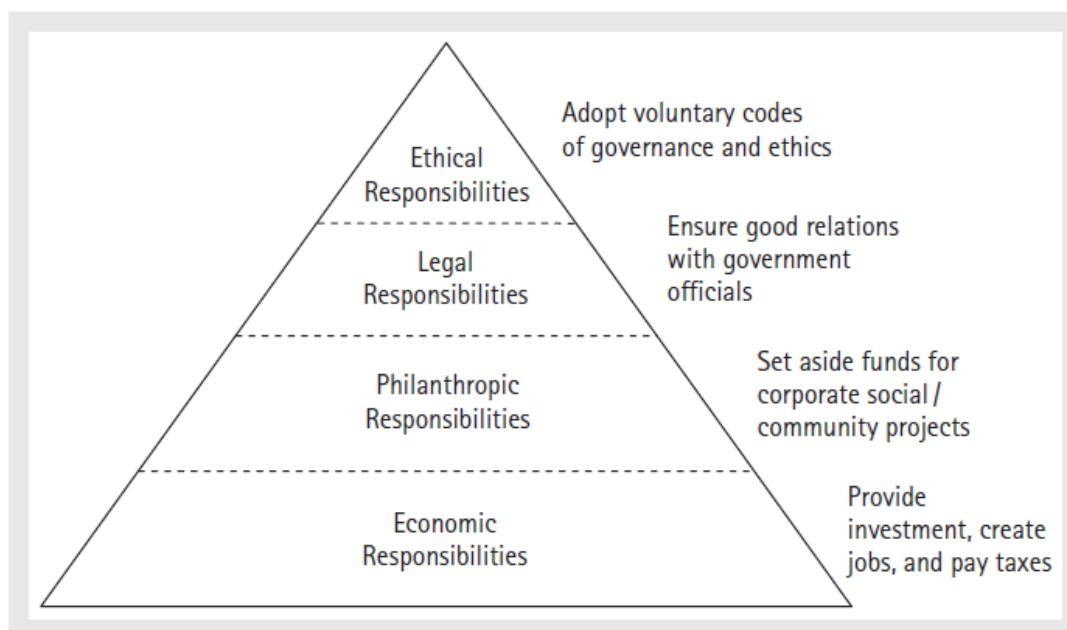
Source: made by the author according to [24]

4. History of CSR

A considerable amount of literature has been published on CSR. The first serious discussions of that topic emerged during the 1950s, when Bowen introduced the idea of social responsibility of a businessman in a wider sphere than pure profit seeking. [5]

Corporate social responsibility (CSR) is a very broad concept which includes different dimensions. The central idea of the concept arises from the argument that a company must have other objectives in addition to maximizing profit. The implementation of this idea has several levels.

Carroll (1991) divides the concept of CSR into four different categories as economic, legal, ethical and discretionary, describing them as the levels of a pyramid. The highest level includes a proactive approach in which companies take social initiatives. On the other hand the minimum level of the concept requires the company behave ethically, business ethics can be placed as a core element in the discussion of CSR. [8]

Figure 1. Carroll's CSR Pyramid

Source: [8]

Numerous definitions have been proposed for corporate social responsibility (CSR). Carroll (1999) [10] provided a comprehensive description of the evolution of CSR definitions over the last several decades. Carroll (1999) [10] explained that the evolution of the CSR construct began in the 1950s; expanded in the 1960s and further proliferated in the 1970s. During the 1980s and onwards, relatively fewer new definitions were proposed, more empirical research was conducted, and alternative themes were explored. CSR is generally interpreted to mean the incorporation of issues such as human rights, labor rights, environmental protection, consumer protection and fighting corruption in corporate practices.

Different definitions place different degrees of emphasis on these points. For example, one well-known definition of CSR is “the continuing commitment by the business to behave ethically and contribute to economic development while improving the quality of life of the workplace and their families as well as the local community and the society at large” (WBCSD, 2000). [26]

5. Stakeholder theory

CSR has its theoretical roots in stakeholder theory. Stakeholder theory recognizes that organizations have obligations not only to shareholders but also to other interest groups such as customers, employees, suppliers and the wider community, amongst many others [8], [16]. Meeting the demands of stakeholders is necessary for sustaining a continued supply of resources and for legitimation reasons. Any approach to CSR must, therefore, have an explicit focus on stakeholder requirements. However this could also entail clash of interest of stakeholders. Campbell (2007) [6] suggests that corporations are acting in a socially responsible manner when they undertake two key activities. First, they do not knowingly do anything that could harm their key stakeholders, such as their investors, employees, customers, suppliers, or the local community within which they operate. Second, if corporations do cause harm to their stakeholders, they must then rectify it whenever the harm is discovered and brought to their attention.

Management's challenge is to decide which stakeholders merit and receive consideration in the decision-making process. In any given instance, there may be numerous stakeholder groups (shareholders, consumers, employees, suppliers, community, social activist groups) clamoring for management's attention. How do managers sort out the urgency or importance of the various stakeholder claims? Two vital criteria include the stakeholders' legitimacy and their power. From a CSR perspective their legitimacy may be most important. From a management efficiency perspective, their power might be of central influence. Legitimacy refers to the extent to which a group has a justifiable right to be making its claim. The stakeholder's power is another factor. Here we may witness significant differences. Thousands of small, individual investors, for example, wield very little power unless they can find a way to get organized. By contrast, institutional investors and large mutual fund groups have significant power over management because of the sheer magnitude of their investments and the fact that they are organized.

6. Sustainable development

The role of business in society, generally the relations between the economic sector and society are themes of economic thought especially after the industrial development. At the foundation of sustainable development lies the idea formulated in the Brundtland Commission's Report (1987) "the satisfaction of present needs without compromising the possibility of future generations to satisfy their own needs". In this view the need to preserve the natural resources is the core element. The environmental movements had an important contribution to rise awareness regarding the perils of exhaustion of natural resources as well as their destruction due to pollution.

Also the context of business ethics frames debates of social responsibilities of business. Classic management theorists, such as Drucker, Simon, Barnard, Freeman, referred in their work to aspects of business ethics which can be directly linked to social involvement [20].

A general definition of sustainable development is "development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs" (World Commission on Environment and Development - WCED 1987). [27] There are three key factors or pillars of sustainable development: economic (sustainable economic growth and economic and technological progress), social (sustainable social development based on social balance), and ecological (environmental protection accompanied by reasonable use of natural resources). In contemporary circumstances, sustainable development is an important strategic goal for businesses, whose behaviour should be focused on meeting societal needs, generating profit, creating jobs, investing in future business development, and the development of society. [21] Hence CSR should be investigated as a key prerequisite of sustainable

development. It includes the systems theory concepts of ‘interdependence’ and ‘holism’ as the attributes linking its contents and supports them by the seven principles set out in ISO 26000. [19]

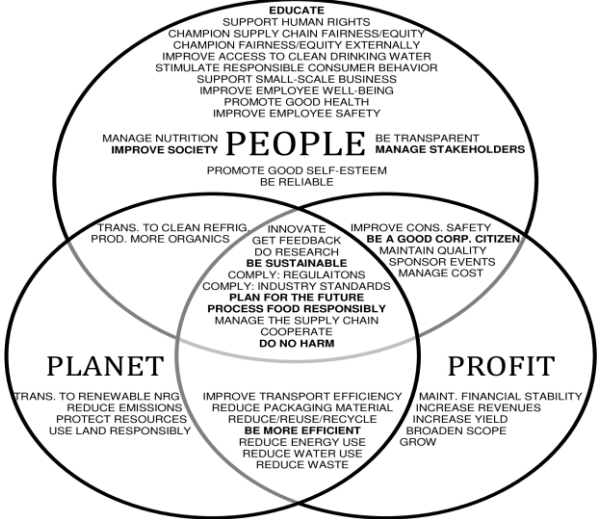
7. CSP

In recent years, the term corporate social performance (CSP) has emerged as an inclusive and global concept to embrace corporate social responsibility, responsiveness, and the entire spectrum of socially beneficial activities of businesses. The focus on social performance emphasizes the concern for corporate action and accomplishment in the social sphere. With a performance perspective, it is clear that firms must formulate and implement social goals and programs as well as integrate ethical sensitivity into all decision making, policies, and actions. With a results focus, CSP suggests an all-encompassing orientation towards normal criteria by which we assess business performance to include quantity, quality, effectiveness, and efficiency. While we recognize the vitality of the performance concept, we have chosen to adhere to the CSR terminology for our present discussion. With just a slight change of focus, however, we could easily be discussing a CSP rather than a CSR pyramid. In any event, the long-term concern is what managers do with these ideas in terms of implementation.

8. Triple Bottom Line (TBL) approach

The triple-E (economic, ethical, and environmental) bottom line evaluates a corporation’s performance according to a summary of the economic, social, and environmental value the corporation adds or destroys. A variation of the term is the triple-P bottom line: people, planet, profit. The narrowest meaning of the term is a framework for measuring and reporting corporate performance against economic, social, and environmental indicators. Recently, a broader meaning has been attributed to the term in that the concept is used to capture a whole set of values, issues, and processes that corporations must address in order to minimize any harm resulting from their value-adding or -destroying activities. This includes clarifying the corporation’s purpose and taking into consideration all stakeholders. The triple-E bottom line approach is often the basis for corporate reporting of economic, ethical, and environmental responsibilities.

Triple bottom line reporting refers to corporate sustainability reporting, which includes non-financial key performance indicators (such as environmental and social indicators). Therefore, it is dedicated to a broader set of stakeholders than shareholders. [4]

Figure 2. Triple bottom line approach
Source: [4]

Companies have recently struggled with increased pressure from internal and external stakeholders to report not only on financial but also on their social and environmental performance.

9. Corporate Citizenship

Corporate citizenship is based on the concept of the corporation as a citizen; although not identical with the concept of personal citizenship, still it clearly recognizes that business has rights and responsibilities that go beyond short-term profit maximization.

Corporate citizenship has recently become a commonly used term to describe the role of business in society. The term appears in the academic literature and business media and is used by corporations to describe their activities. Consulting firms promote their version of corporate citizenship and sell services to assist corporations in establishing and describing their citizenship activities. University research centres have been established on the topic, numerous books describe the concept, and there is a *Journal of Corporate Citizenship*.

Despite the common usage of the term, definitions vary. Corporate citizenship is the demonstration by a corporation that it takes into account its complete impact on society and the environment as well as its economic influence. It concerns the economic, ethical or social, and environmental responsibilities to all stakeholders involved with consideration given to inputs from various stakeholders and the practices of corporations to develop relationships with stakeholders.

Corporate citizenship is considered at a different level; that is, not at the same level as for a private citizen. This view of corporate citizenship implies that corporations have replaced some of the functions of government as they administer citizenship. Corporations enter this different level on a discretionary or voluntary basis and accountability becomes an issue.

10. Business Citizenship

Wood and Logsdon argue that the term “business citizenship” may better incorporate the broader perspective on business rights and duties, stakeholder relationships, and responses to the opportunities and challenges that accompany the global socioeconomy of the twenty-first century. Business citizenship includes the responsibilities of corporate citizenship on a local and national basis and extends it to a global or universal scope.

The authors explain the states of citizenship for individuals and then compare this reasoning to the business organization or the corporation. Thus, the individual as citizen is local, community, and national in scope and the relationship of the individual is with the state and involves rights and duties. Today, the individual as citizen is global or universal in scope and concerned with common humanity, interdependence, and universalism, which are less grounded on fixed rules or laws.

Further, the corporation as citizen can be considered as either a “corporate” citizen or a “business” citizen. As a corporate citizen, corporations are a responsible player in local environments, involved with volunteerism, charity, and rights and duties in and for the community.

11. Corporate Sustainability

The inequality between finite resources and infinite needs has concerned mankind for centuries. However, its social and environmental implications have begun being debated in economic literature in the mid-1980, being influenced by the World Commission on Environment and Development (WCED)’s 1987 report „*Our common future*”. The report

records the most influential definition of sustainable development: „Humanity has the ability to make development sustainable to ensure that it meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs”. [27]

Ever since, the terminology concerned with sustainability has evolved, including terms such as: sustainability, ethical footprint, ecological rucksacks, the triple bottom line, corporate social responsibility (CSR), corporate social performance (CSP), organisational social responsibility, moral muteness, responsible entrepreneurship and many others. [3]

However, despite of the rich literature on the subject, sustainability remains a vague concept, having been argued that it has and will meet with unavoidable conflicts because of its competing goals – sustainable environment, sustainable consumption rates, sustainable employment rates (Norgaard, 1988). Because of its ambiguity, the term has usually been presented together with CSR, the latter being defined as “the commitment of business to contribute to sustainable economic development, working with employees, their families, the local community and society at large to improve their quality of life”. [26]

For our purposes, corporate sustainability concerns three non-economic dimensions: environmental, social and governance (ESG), that the enterprise can influence through its actions or lack of action. Each of these dimensions is composed of several items, such as the ones described by the European Commission in its 2011 strategy on corporate social responsibility: social, ethical, human rights, consumer rights and environmental concerns. In order for a company to be called socially responsible, it needs to tend not just to the needs of its shareholders, but also to all of the above-mentioned concerns of its stakeholders (European Commission, 2011).

Corporate sustainability has been recognized by the financial markets because it creates longterm shareholder value by embracing opportunities and managing risks as the result of economic, social, and environmental developments.

12. Summary

In the paper I attempted to make distinction between the different terms that are often used besides and instead of Corporate Social Responsibility. Now we can assess that there are differences between them regarding the meaning, usage of them. Sometimes new trends emerge and terms vary according to geographical locations, too. However, many people use these terms as synonyms which is not appropriate as it is misleading in a lot of situations.

One should use these definitions consciously and concentrate on the exact meaning they want to express.

We can say that there are connections among these various words and phenomena.

CSR has benefited from its close association with the sustainability movement and is generally focused on a business's contribution to sustainability. Sustainable development is generally viewed in terms of triple-bottom-line accounting. [15] Sustainable development is a guiding model at the level of society, corporate sustainability is a sustainable development model at corporate level, and CSR is a management approach for business contribution to sustainable development. Based on WBCSD (2000) [26] for the purpose of this paper I have defined CSR as an approach by an organization for voluntarily addressing multiple and dynamic bottom line issues through the development of an organization-wide infrastructure. This means that a socially responsible organization should - and will - address different stakeholder requirements such as, but not limited to, triple bottom line issues and broader efforts for improving quality of life in the workplace, local community, and society at large. Further, this needs to be organized through the development of an organization - wide infrastructure to integrate CSR into business processes so that CSR is not addressed in

isolation from the mainstream business processes but, rather, as an essential strategic imperative of the organization.

Whilst individual commitment is important, CSR cannot be implemented by individuals alone but requires developing collective competencies and shared interpretation of CSR knowledge. Given that CSR is contextual and dynamic in nature from the perspective of stakeholders, their requirements, time, geographical location, and business type, continuous learning is needed to deal with increasingly complex and many-atimes interrelated issues, in interaction with the diverse range of stakeholders. Companies must learn how far they need to extend their responsibilities, priorities and available resources as this will determine what issues to take up, how to give meaning to those issues, and how to successfully combine strategies for addressing multiple bottom lines. This highlights the need for collective competencies.

References

- [1] Aguinis, H., Glavas, A.: What we know and don't know about corporate social responsibility a review and research agenda. *J. Manag.* 38 (49), 932-968., 2012.
- [2] Ahi, P., Searcy, C.: A comparative literature analysis of definitions of green and sustainable supply chain management . *J. Clean Prod.* 52, 329-341., 2013.
- [3] Baden, D., Harwood, I.A.: Terminology matters: a critical exploration of corporate social responsibility terms. *J. Bus. Ethics*, 116 (3) 615-627., 2013.
- [4] Ballou, B., Heitger, D., & Landes, Ch.: The future of corporate sustainability reporting: A rapidly growing assurance opportunity. *Journal of Accountancy*, 202 (6), 65., 2006.
- [5] Bowen, H.R.: *Social Responsibilities of the Businessman*. University of Iowa Press, 1953.
- [6] Campbell J. :Why would corporations behave in socially responsible ways? An institutional theory of corporate social responsibility. *Academy of Management Review*, 32(3), 946-967., 2007.
- [7] Carroll, A.B.: A three-dimensional conceptual model of Corporate Social Performance, *Academy of Management Review*, vol. 4, no. 4, pp. 497-505, 1979.
- [8] Carroll, A.B.: The pyramid of corporate social responsanility: Toward the moral management of organizational stakeholders, *Business Horizons*, no. 34, pp. 39-48, 1991.
- [9] Carroll, A.B., Shabana, K.M.: The business case for corporate social responsibility: a review of concepts, research and practice. *Int. J. Manag. Rev.* 12 (1) 85-105., 2010
- [10] Carroll, A.B.: Corporate Social Responsibility. Evolution of a Definitional Construct, *Business and Society*, vol. 38, no. 3, pp. 268-295, 1999.
- [11] Committee for Economic Development, *Social Responsibilities of Business Corporations* (New York: CED, 1971).
- [12] Dahlsrud, A.,: How Corporate Social Responsibility is Defined: an Analysis of 37 Definitions, *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, vol. 18, issue 1, pp. 1-13, 2008.
- [13] Davis, K. : "Can Business Afford to Ignore its Social Responsibilities?" *California Management Review*. 2. 3 (1960): 70-76.
- [14] Eells, R. and Walton, C.: *Conceptual Foundations of Business* (Homewood, ill.: Richard D. Irwin. 1961).
- [15] Elkington, J.: *Cannibals with forks: The Triple Bottom Line of 21th Century Business*. Capstone, Oxford, 1997.
- [16] Freeman, R.E.: *Strategic Management. A Stakeholder Approach*. Pitman, Boston, 1984.
- [17] Gabriela, S.T., Maria-Madela, A.: *Social Responsibility of Organizations. An extended literature review*.

- [18] Garriga, E., Mele, D.: Corporate Social Responsibility Theories: Mapping the Territory, *Journal of Business Ethics*, vol. 53, pp. 51–71, Kluwer Academic, 2004.
- [19] ISO (2010). ISO 26000:2010 ISO. International Standards Organization. Retrieved from http://www.iso.org/iso/social_responsibility
- [20] Joyner, B. E., Payne, D.: Evolution and Implementation: A Study of Values, Business Ethics and Corporate Social Responsibility, *Journal of Business Ethics*, vol. 41, pp. 297–311, 2002.
- [21] Knez-Riedl, J, Mulej, M. & Dyck, R.G.: Corporate Social Responsibility from the Viewpoint of Systems Thinking. *Kybernetes*, 35 (3/4), pp. 441-460., 2006.
- [22] Matten, D., Moon, J.: „Implicit” and „Explicit” CSR: a Conceptual Framework for a Comparative Understanding of Corporate Social Responsibility, *Academy of Management Review*, vol. 33, no 2, pp. 404-424, 2008.
- [23] Rodhouse, T. – Vanclay, F.: Is free, prior and informed consent a form of corporate social responsibility? *Journal of Cleaner Production* 131 (2016) 785-794.
- [24] Sarkar, S. – Searcy, C: Zeitgeist or chameleon? A quantitative analysis of CSR definitions. *Journal of Cleaner Production* 135 (2016) 1423-1435.
- [25] Skouloudis, A.: Revisiting the national corporate social responsibility index. Munich Personal RePEc Archive, 2014.
- [26] WBSCD, 2000: Corporate Social Responsibility: Making Good Business Sense. Retrieved from: <http://www.wbscd.org/web/publications/csr2000.pdf>
- [27] WCED (1987). Our Common Future – Report. UN World Commission on Environment and Development. Retrieved from <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>

Reviewer: Dr. Károly Balaton, professor, University of Miskolc

GAPS IN CSR EFFICIENCY MEASUREMENT

Dóra Diána Horváth

University of Miskolc, PhD student, szvhdora@uni-miskolc.hu

Abstract

CSR in Hungary has been in the focus of attention intensively since the last decade. During my research I examine the application efficiency of CSR as a strategic management methodology. CSR activity itself can result in positive changes only in the medium or long run in the life of an organization, its market and/or social status or even in the financial performance of the organization.

This psychology-related problem from the decision-makers' point of view increases if we set out the goal of measuring and quantifying CSR efficiency. However, many companies and public institutions tried to create and maintain measurability with greater or less success. The paper describes some important results, best practices related to the manner how the effectiveness of CSR could be quantified. Of course, the methods may vary depending on the industry, sector or even the characteristics of operation of organizations.

In my research and also in this study I analyze the methods of the financial sector, especially focusing on three types of organizations within the sector, namely banks, insurance companies and investment funds. After reviewing the state-of-the-art, I show the results of a Hungarian empirical survey based on arbitrary sampling and presenting best practices. In addition to the method of efficiency measurement and effectiveness, the study includes projections of the interviewed decision-makers to the future and their attitude to the issue.

The results of the primary and secondary studies highlight and confirm that effective management of CSR sets challenges for decision-makers even in the long run. By collecting best practices and using research results, at the end of the study I make an attempt to measure CSR efficiency in the form of a short case study, taking into account well-defined model variables and preliminary conditions.

1. Introduction – the aim of the paper

Senior management faces a wide range of demands for Corporate Social Responsibility (CSR) actions from different segments of society. Issues surrounding environmental quality, employee rights, community development, and diversity management all make claims on the attention of the contemporary business manager. In its broadest sense, CSR refers to “the firm’s consideration of, and response to, issues beyond the narrow economic, technical, and legal requirements of the firm... (to) accomplish social benefits along with the traditional economic gains which the firms seeks.” [7] In the 1990s, a fundamental shift occurred among large publicly listed companies toward an increased concern with the creation of value for stockholders. As a result, senior management has begun to look at CSR as a means to enhance the competitive advantage of the firm, thereby ensuring value for stockholders. Senior management must now evaluate CSR projects in light of their ability to produce not only social benefits for the community, but also economic benefits for the firm.

To increase a firm’s competitive advantage, CSR projects must be cost effective and produce a clear return on investment. This is most readily achieved when CSR projects are strategically aligned with the core mission of the company, and the costs of implementing CSR activities are minimized in relation to their overall return on investment.

The strategic decisions facing senior managers are twofold: (1) In which CSR projects should the company be involved? and (2) How should CSR activities be managed so as to reduce the costs associated with such activities?

2. Governance choices for implementing CSR activities

The decision to outsource CSR activity through charitable contributions, internalize it, or collaborate with other organizations has important implications for the cost side of CSR management. These alternatives represent issues of governance - i.e., how the company chooses to organize a particular activity in order to realize mutual gains for itself and its partners. [38]

The problem for senior management is to determine which CSR governance structure or mode is most effective, e.g., in-house, outsourcing or collaborative. This decision is important for several reasons. First, to be effective, CSR must create the greatest social good at the least possible cost. In a cost-conscious world, corporations cannot afford to see resources, even those dedicated to discretionary activities, utilized in wasteful ways. Second, the discretionary nature of much CSR activity lends itself to possible abuse in an environment where corporate fraud is already an enormous problem. Finally, fraud can also occur among the nonprofit recipients of corporate donations. Thus, senior managers who focus attention on issues surrounding CSR governance structure will help assure that corporate social activity furthers the interests of stockholders through increased competitive advantage and benefits the community for whom CSR activities are intended. [13]

2.1. Charitable contributions

Through charitable contributions, a company can direct resources to those community and other social organizations that are experts in the particular problem at hand. The company's involvement in the management of the project is usually minimal. These transfers may be made by the corporation through a corporate foundation, in its own name, or through its employees.

2.2. In-house projects

Unlike charitable contributions, in-house projects involve extensive corporate participation in the planning, execution, and evaluation of social projects. Generally, the company allocates financial and other resources to the project, which is implemented through an organizational unit within the firm. In each case, companies design, develop and execute the in-house CSR project alone, without the assistance of outside nonprofit organizations. The greatest advantage of in-house programs is that senior management can strategically target resources to meet specific company and community needs.

2.3. Collaborative projects

Collaborative projects involve a partnership between the firm and a nonprofit organization, in which the firm transfers resources to the nonprofit partner in order to carry out CSR activities jointly. Hewlett Packard works actively with universities to recruit and support minorities in technical careers. In each case both the company and its nonprofit partner contribute resources to the development and implementation of the program. As with in-house projects, the benefits of collaborations are multifold, but accrue to both the company and the nonprofit partner, while costs are shared. [16]

When choosing a CSR governance structure, senior managers need to take into consideration costs, especially those associated with the basic tasks of governance: coordination and motivation. [25]

The task of coordination arises because it is often less costly for two different departments or companies to specialize in providing a particular good or service and then exchange those goods or services than for the two parties to produce everything on their own, so companies need to coordinate their activities effectively to reduce costs. Coordination involves processes such as searching for potential partners, negotiating rights and responsibilities, and making mutually acceptable adjustments to unforeseen contingencies. The company is responsible for the costs associated with these processes and they vary in relation to the governance structure selected by senior management. [38]

The second task of governance - motivation - assures that individuals and/or companies fulfill their agreements. In relation to CSR activities, motivation costs arise because of the concern that the internal or external recipient of funds will not carry out the interests of the donor company. The effectiveness of motivation depends on the intensity of incentives or the presence of administrative controls. Incentive intensity can be defined as the extent to which economic rewards vary according to performance: in other words, as individual or organizational performance increases, so does compensation. In the non-CSR world, the classic example of motivation characterized by high incentive intensity is a sales commission. [38]

3. Empirical Research on How Companies Invest in CSR activities

For almost 35 years, the effect of social activity on company performance has been under empirical analysis. Empirical studies have inquired into the relationship between corporate social responsibility (CSR) or, to use the notions of empirical research, corporate social performance (CSP) and corporate financial performance (CFP). However, it is still an unsettled issue whether companies do well because they are doing good or whether companies that are doing well can also do good. This ambiguity has led some of the most prominent scholars in the field to a discouraging conclusion. Prominent researchers in the field hold that the continuing quest to substantiate or repudiate a link between CSP and CFP may be of little value. [24]

During the last 35 years, more than 170 empirical studies have been published that analyze the market return of firm investment in corporate social responsibility (CSR). [24] Many of these empirical CSR studies find a significant relationship between corporate social performance (CSP) and corporate financial performance (CFP). However, the literature still lacks a clear understanding as to how CSR can positively influence a firm's processes of value creation. [37]

3.1. Macro-level research

There is a long tradition in empirical research of analyzing the direct impact of CSP on CFP. In particular, three prominent meta-studies estimate the overall impact of CSP on CFP.

- One meta-study analyzes 52 empirical studies [23]. This meta-study concludes that although the studies mainly find positive and significant correlations, the causal link between CSP and CFP is likely to be reciprocal and simultaneous. The authors emphasize that the reputation the company gains from CSR activity greatly influences the strength of the CSP-CFP-link. In addition, the meta-study also highlights the methodological weaknesses of all CSP-CFP studies. According to their analysis, the variance of the error terms explains from 15 to 100% of the CSP-CFP link in the original studies.

- Another meta-study analyzes 82 empirical studies [1]. That meta-analysis comes up with five major results. CSP has a positive impact on CFP, and this effect is stronger in the United Kingdom than in the United States. Reputation gained from CSR activity has a stronger influence on the CSP-CFP link than other explaining parameters such as, for example, company audits. Philanthropic activity and environmental programs have a small effect on CFP. The results of many empirical studies are, in part, due to statistical artifacts. For example, the authors show that positive effects are stronger if the studies use OLS regression or mean comparison tests. Parameters such as size of firm, industry or company-specific risk, and R&D expenditure have no effect on the CSP-CFP relationship. Tests suggest that CSR has a bigger influence on subjective measures and market indicators like stock market returns than on accounting-based parameters. According to the meta-analysis, there is a structural discontinuity in the observation period: It shows that CSR had stronger effects in the 1960s than in the 1980s.
- The most recent meta-study examines 167 empirical studies [24]. That meta-analysis yields the following results. Capital markets do not punish companies that invest in CSR. The returns of pro-active CSR activities are lower than investments in innovation, capital goods or mergers. Capital markets severely punish moral misconduct of firms in the present and in the future. Consequently, CSR is profitable if it helps minimize business scandals or if it is used to prevent negative reputation effects caused by company scandals. Companies with strong financial fundamentals in the past are more likely to spend money for philanthropic activities. Current CSR activity predicts neither present nor future CFP. Indeed, it is highly probable that a good CFP promotes CSP, not vice versa. In many cases, the reliability and validity of the CSP indicators are doubtful.

In short, the available meta-studies reveal that the data of the original studies are often too much aggregated to be fully exploited by correlation or regression analysis. This is so for two reasons: First, firms are very diverse with respect to their organization and industry and, second, CSR activities vary among companies because firms address diverse stakeholders in different industries. As a consequence, empirical studies that use aggregated macro data to evaluate the CSP-CFP link encounter difficulty in finding causal interdependencies.

As a result, the literature criticizes not only the quality of the empirical concept but also the theoretical foundation of CSP-CFP research.

3.2. Micro-level research

A more systematic approach to empirical CSR research focuses on other aspects of the CSP-CFP relationship' and pays attention to the organizational micro-level of the firm's value creation activities. The idea behind such empirical work is to associate CSR with specific business functions such as reputation management, risk management, innovation management, and human resource management. These micro-level studies ask as to how different CSR functions can influence the present or future profit and even the market value of the firm. The underlying assumption is that CSR activities that affect the future value also raise present equity prices because of a higher cash value. As shareholders anticipate prospective gains from their current investment decisions, CSR can also bear on the current market value of the firm. [37]

4. CSR Implementation in Organizations

The enterprises which started to integrate the principles of sustainable development in their activity, in their business processes and in their philosophy of business unfolding, require that Corporate Social Responsibility (CSR) actions held by the companies involved a significant component of sustainable development. In practice, it would be beneficial if every direct action of the enterprise achieved long-lasting objectives and obtained sustainable results. It is essential for practitioners to identify a series of steps to be followed for the implementation and evaluation of a company's CSR activities. [6]

These steps should be followed in order to implement a successful and efficient CSR activity or project:

5. Awareness raising

5.1. Stating goal for CSR implementation

The organizations situated at the beginning in the implementation of their CSR need to decide what their objectives are, how far they intend to go and which are the benefits to attain for the organizations and for their stakeholders. This step needs to be realized by the management team at the reunions for discussing strategy and the policy of the organization. The simpler the application of the method, the higher the achieved effect. [5]

5.2. The case of a profitable business

A case of profitable business will always compare the costs of the actions with the anticipated benefits from the results (in this case the CSR implementation), so the management team will be able to decide whether to start an action or not. [12]

5.3. The identification of an action

Generally speaking, each completed project needs to be formed by six detailed levels:

- *Time level:* For each major element there needs to be a list of actions with a given order in which these need to be solved, and fixed a date by the management team for the completion of the actions.
- *Action level:* Decision referring to the objectives. What is the goal? How can achievement be measured? How objective attainment can be tested?
- *Resource level:* What specifications are necessary for each action? How many persons, what kind of equipment and technology is necessary and when?
- *Risk level:* For each activity risks are inferred. For major risks decisions are made about their prevention.
- *Costs level:* For each activity the necessary investment is decided.
- *Communication level:* It is essential to decide on the potential communication channels as it has a significant impact on the CSR action.

6. Stakeholder identification

The identification of all stakeholders is an important start for every corporation that wants to be socially responsible. The company needs to decide:

1. Who are our stakeholders? With proper managers a list of all stakeholders will be realized.
2. What is the nature of each stakeholder?
  - Basic stakeholders – essential for the organization's survival;

- Strategic stakeholders – essential for the organization, for the opportunities and threats;
- Secondary stakeholders – the companies have to take into consideration the secondary stakeholders, too. [2]

7. The identification of needs and expectations of the stakeholders

It means understanding of needs and risks is essential for the implementation of the CSR activities.

This part presents the most important factors that can influence the stakeholder perception, identifies the expectations to which stakeholders pay special attention and assesses the performance of the organization on these levels, by respecting the following:

- Preparing a graph application to identify each stakeholder's needs.
- Organizing an interview with each of them.
- Each stakeholder should rank the expectations according to their importance and the performance level.

8. The CSR frame analysis

Approximating CSR means a systematic revision of the organization concerning its activities and results.

The goal of this analysis is the understanding of the existing CSR implementation level in the organization and it can be realized by applying questionnaires.

The questionnaire is a simple assessment method, helping the organization to establish strengths and weaknesses referring to the implementation of the CSR. We will refer to the following stakeholder groups: managers, employees, suppliers, clients and the society.

The questionnaires need to have well-balanced questions, so that they obtained a broad view on strengths and weaknesses of the company. The sections obtaining the lowest ranking need improvement.

The questionnaire is centered on offering an image of the current position of the organization, substituting an improvement measures' recipe, facilitating a discussion with the management team for prioritizing fields to be improved and development of action plans. [20]

9. Improvement of the firms' activities

The organization needs to identify improvements on the basis of the approximation from the former step.

9.1. Developing and implementing an ethical code

The Ethical Code Method develops a series of ethical principles reflecting the values of the organization, of the stakeholders and of the society.

Every company that has created an ethical code, and respected it, has some advantages: the increase of the prestige and of the brand image of the organization, risk management improvement, creating a proper culture for the CSR implementation, avoiding fines and penalties.

The potential programs are the following:

- The „Volunteer Day” Program
- Investments for the community
- Open visits

10. Revising and reporting of the CSR implementation performance

CSR report represent information about the functioning of the organization, of the stakeholders, and also helps to establish the prestige of the organization.

10.1. Public reporting

The CSR report is a starting point in the dialogue with the business partners. The CSR report follows, first of all, to acquaint the strategy of a company in this respect, the way it implements the values and is involved in solving problems in the field of activity. It is also important the role of a CSR report to promote this concept in the business environment, being at the same time a starting point in the dialogue with the partners. [39]

11. Financial sector and CSR

Why does the financial sector need CSR? The financial sector consists of a heterogeneous group of companies such as banks, stock exchanges, asset managers, investment holdings, and insurance companies. According to RobecoSAM [29], a company specializing in sustainable investments and market analysis, CSR is central to competitive advantage in the financial sector: „Accountability and leadership are crucial for building a competitive advantage. Adherence to international best-practice standards in corporate governance, risk management, and compliance is essential” [31]. The literature has identified three links between the financial sector and CSR based on type of social investors. Kinder (2005) [21] offered a taxonomy of social investors: value-based investors, value-seeking investors, and value-enhancing investors.

- Value-based investors invest with their moral standards.
- Value-seeking investors enhance their portfolio performance.
- Value-enhancing investors use shareholder activism to improve investment value.

The link is becoming increasingly important and stronger as the portion of SRI in total investments is increasing. First, value-based investors act in accordance with deeply held religious or ethical standards. Their desire to have investments that are consistent with their morals leads them to include non-financial decision variables - such as environmental impact, human rights, and company governance - in compiling a portfolio. Ethical investments by most religious institutions that practice SRI fall into this category. Thus, the first developer of commercial ethical investment products was religious institutions. The funds, and sometimes the interest revenues flowing from the deposited funds, are likely invested toward underprivileged or needy countries and organizations.

Second, value-seeking investors use social and environmental data to enhance portfolio performance. Some evidence, although controversial, shows that value can be captured in this way. Mark Fulton, managing director and global head of climate change investment research at the Deutsche Bank Group [8], recently summarized that in more than 100 academic research studies, „89% of the studies we examined show that companies with high ratings for ESG [environmental, social, and governance] factors exhibit market-based outperformance, while 85% of the studies show these types of companies exhibit accounting-based outperformance” [11]. Financial institutions need to provide such social and environmental information as an information gatekeeper to investors.

Third, value-enhancing investors use shareholder involvement and activism to improve investment value. These investors often focus on corporate governance and the ethical issues of the executives. Scholtens (2006) [32] noted four investor strategies that influence firms: (1) voting on crucial issues, (2) engaging in dialogue, (3) filing shareholder resolutions, and (4)

investing in or diverting from the company. While shareholder rights are an instrument used to impact the direction of the firm, they are not the only means that can be used. Private capital and bank credit are important financial instruments for providing external financing to the firm, particularly in developed economies [32]. The roles played by value-seeking investors and value-enhancing investors distinguish the financial institution from other industry firms through the CSR perspective: financial institutions can do right and invest right, while other industry firms can only do right. Thus, the financial sector's role in CSR can be much larger than that of other sectors.

12. Socially responsible investment

'SRI' refers to the practice of directing investment funds in ways that combine investors' financial objectives with their commitment to social concerns, such as social justice, economic development, peace, or a healthy environment [15]. Although most major fund managers have introduced SRI funds, the explicit incorporation of environmental, social, and governance (ESG) criteria into portfolio selection methodology is a relatively new trend. SRI funds started to grow in number beginning in the early 1970s in the U.S. and the mid-1980s in the UK and Australia. In December 2001, 280 SRI funds were operating in Europe; in 2003, 71 were identified in Australia and 153 in the U.S. [15].

According to the Social Investment Forum Foundation (2011) [33], at the start of 2010, professionally managed assets following SRI strategies stood at \$3.07 trillion, an increase of more than 380% from the \$639 billion in 1995. Over the same period, the broader universe of assets under professional management increased by only 260% from \$7 trillion to \$25.2 trillion.

During the most recent financial crisis, from 2007 to 2010, the overall size of professionally managed assets remained roughly flat, while SRI assets showed healthy growth [33]. Thus, approximately one asset dollar of every ten under management in the U.S. is invested according to some type of social constraint based on our broad definition [22].

Generally speaking, SRI funds have two distinct features. The first is that they may influence firms to change their behavior. Shareholders, especially institutional investors, have many different tools at their disposal to influence corporate and managerial behavior, including shareholder resolutions at annual general meetings, class-action lawsuits, media campaigns, and private negotiations between shareholders and management teams [8].

The second distinct feature of SRI funds is that while their financial performance is not different from that of conventional investments in the short term, it is likely to be superior in the long term. Companies taking a lead in CSR will gain a competitive advantage and likely outperform their peers. By investing in these socially responsible companies, retail investors in such SRI funds would have opportunities to make profits from the high growth potential of sustainability-driven products [15]. After an extensive review of the academic literature, Fulton et al. (2012) [11] concluded that securities with a strong corporate commitment to CSR are positively related to corporate performance, and their returns are comparable to those of conventional benchmarks. Specifically, since the early 2000s, corporate governance has been strongly linked to a corporation's financial performance. In the review, the environmental factor of ESG was expected to offer great stock return potential through a first mover advantage. However, social factors were difficult to measure and led to inconclusive and immature results.

The academic literature has paid great attention to the stock market as a tool to make firms more socially, ethically, and environmentally responsible. Shareholders may affect the cost of capital to the company, and can use their voices and actions to guide the company toward more responsible behavior. However, shareholders have only limited impact on CSR because:

the amount of funding for firms via the stock market is not boundless in most countries; governance mechanisms are imperfect; limited liability reduces the incentives to monitor non-financial performance; and the share of ownership is often widely dispersed. In contrast, venture capitalists and banks provide a large volume of external financing to firms in most countries. As such, venture capitalists and banks have the capability to make businesses more sustainable. They also have incentives to do so, as their borrower's performance directly or indirectly will affect their investors [32].

13. Dow Jones Sustainability Index (DJSI)

Several sustainability indexes have been proposed by different organizations. Indexes may serve as benchmarks for investors who integrate sustainability considerations into their portfolios, and provide an effective engagement platform for companies who want to adopt sustainable best practices. Two main sources are used for our descriptive summary of the DJSI: The Dow Jones Sustainability World Index Guide [29] and Sustainability Asset Management reports [31]. The DJSI family is comprised of global, regional, and country benchmarks, and is offered cooperatively by RobecoSAM and S&P Dow Jones. Thus, customized versions of the indexes can satisfy investors' specific requirements for their unique investment objectives. The family tracks the stock performance of the world's leading companies in terms of economic, environmental, and social criteria. The Dow Jones Sustainability World Index was launched in 1999 as the first global sustainability benchmark. The Dow Jones Sustainability World Index and respective subsets track the performance of the top 10% of the 2,500 largest companies in the Dow Jones Global Total Stock Market Index that lead the field in terms of sustainability. The DJSI uses information from annual surveys and secondary sources - such as annual reports, sustainability reports, websites, media coverage, and other formal and informal company documents - to rate the CSR performance of sample companies. The survey questionnaires are specific to industry sectors. There are 19 super sectors and 58 subsectors in the DJSI.

General criteria relating to standard management practices and performance measures - such as corporate governance, human capital development, and risk and crisis management - are defined and applied to each of the 58 subsectors. These general criteria account for approximately 40%-50% of the assessment, depending on the characteristics of the sector. At least 50% of the questionnaire covers industry-specific risks and opportunities that focus on economic, environmental, and social challenges and trends that are particularly relevant to the industry sector. A defined set of criteria is used to assess the opportunities and risks derived from economic, environmental, and social developments for the eligible universe of companies. The economic dimension includes corporate governance, code of conduct and compliance, risk and crisis management, customer relationship management, and innovation management. The environmental dimension includes environmental management systems, environmental performance, climate strategy, product stewardship, and biodiversity. The social dimension includes human capital development, talent attraction and retention, occupational health and safety, stakeholder engagement, and social reporting. These factors are overlooked by traditional financial analyses. [26]

14. Sustainable finance, sustainable banking

In response to the calls for new finance and banking concepts accounting for sustainability, the literature has witnessed some increasing efforts to suggest the notions of sustainable finance (for example [10], [34], [35], [36]) and sustainable banking ([4], [17]).

While the two concepts of sustainable finance and sustainable banking are interrelated, I will focus on sustainable banking as defined in Rebai (2014) [28] as:

„...is a trustworthy banking system accounting for all its internal and external stakeholders. It ensures intermediation activities that care in particular about social and environmental aspects with short, medium and long-term horizons. It establishes ethical values and contributes to the stability and soundness of the financial system by adequately managing various risks as well as seeking continuous and optimal tradeoff among its stakeholders' interests”.

From the above definition, a sustainable bank (SB) is viewed as a bank that: [27]

- is accountable and expected to serve the interests of all its stakeholders by promoting a win-win paradigm instead of the selfish paradigm adopted by the conventional bank and characterized by the excessive chasing of profit to exclusively serve the bank's shareholders. This win-win framework is to be achieved through reasonable and accepted trade-offs without ignoring the relative importance of each stakeholder in the overall performance of the bank.
- invests money responsibly not only taking into account financial factors; but also considering nonfinancial ones. Particularly, it accounts for the social and the environmental aspects in order to serve the wellbeing of the entire community.
- embraces ethics and moral values in its intermediation role. A SB, while ensuring its traditional task adopting short-, medium-, and long-term visions, is perceived in particular to promote good practices offering simple, traceable, tangible and responsible products and services. It is also viewed as transparent, credible, and trustworthy.
- contributes to the financial system stability by applying appropriate governance that limits excessive risk-taking and working against excessive moral hazard in particular it avoids relying on the government's rescuing actions. A SB respects the regulations and positively collaborates with the legitimate external control systems. [3], [14]

15. Summary

In my paper I wanted to show the relations between the strategy of the company regarding the implementation of CSR activities and the efficiency and effectiveness of the CSR activities. We can conclude that the application efficiency of CSR projects is not easy to measure even meta-studies found positive correlations between Corporate Social Responsibility and corporate financial performance (CFP). In my opinion the efficiency of CSR projects can be increased with conscious planning and using the implementation steps with adjustments to the core business activities and directions of the company. These concerns are especially crucial in the financial sector as the stakeholders' (clients') trust has decreased towards banks and insurance companies after the financial crisis. For this reason, the concept of sustainable banking and sustainable finance have gained attention during the past years. The clients demand increased transparency and ethical and moral values of financial institutions. Several sustainability indexes have been proposed by different organizations and in my opinion Dow Jones Sustainability Index (DJSI) – which encompasses social, environmental and economic factors – represents the best practices of these measurements. Finally, I would like to state that the most important thing for a company is to engage in such CSR projects which are based on conscious foundation, careful planning (financially), long-term approach and continuous follow-up. This is the only way to maintain sustainability in the operation of a business and create long-term value for stakeholders.

References

- [1] Allouche, J., Laroche, P.: *A Meta-Analytical Investigation of the Relationship—Between Corporate Social and Financial Performance*. Available online: <http://www.reims-ms.fr/agrh/docs/actes-agrh/pdf-des-actes/2005allouche-laroche005.pdf> (accessed on 11 July 2014). Also published in *Revue de gestion des ressources humaines*, Paris, France, 2005.
- [2] Asif, M., Searcy, C., Zutshi, A., Olaf, A.M. Fisscher: *An integrated management systems approach to corporate social responsibility*, *Journal of Cleaner Production*, vol. 56, pp. 7-17, 2013
- [3] Bocken, N., Short, S., Rana, P., Evans, S.: A literature and practice review to develop sustainable business model archetypes. *J. Clean. Prod.* 65, 42e56., 2014 <http://dx.doi.org/10.1016/j.jclepro.2013.11.039>.
- [4] Bouma, J.J., Jeucken, M., Klinkers, L.: *Sustainable Banking: the Greening of Finance*. Greenleaf Publishing, Sheffield, UK., 2001.
- [5] Bucur, M., Petra, C.: *Why is communication so special for sustainable development*, *Scientific Bulletin of the Petru Maior University of Tirgu Mures*, vol. 8(1), pp. 48-51. , 2011
- [6] Bucur, M.: *The CSR Implementation: Scientific Bulletin of the „Petru Maior” University of Tirgu Mures*, Vol. 10 (XXVII) no. 2, 2013.
- [7] Davis, K.: The case for and against business assumption of social responsibilities, *Academy of Management Journal* 16, 312–322 (1973).
- [8] Deutsche Bank Group: *Corporate engagement by institutional shareholders*. Retrieved from https://www.db.com/cr/en/docs/DBAdvisors_CorpEngagement_090113.pdf
- [9] Forum for Sustainable and Responsible Investment. (2012). *Trends report*. Retrieved from <http://www.ussif.org/trends>
- [10] Forum for the Future, 2002. *Financing the Future: the London Principles of Sustainable Finance*.
- [11] Fulton, M., Kahn, B. M., & Sharples, C. (2012, June 12). *Sustainable investing: Establishing long-term value and performance (Working Paper)*. Available at http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2222740
- [12] Gjøberg, M.: *Measuring the immeasurable? Constructing an index of CSR practices and CSR performance in 20 countries*, *Scandinavian Journal of Management* vol. 25, pp. 10 – 22., 2009
- [13] Griffin, J.J. and Mahon, J.F.: The corporate social performance and corporate financial performance debate: Twenty-five years of incomparable research, *Business & Society* 36(1), 5–31 (1997).
- [14] Hahn, R., Kühnen, M.: *Determinants of sustainability reporting: a review of results, trends, theory, and opportunities in an expanding field of research.*, 2013
- [15] Haigh, M., & Hazelton, J.: *Financial markets: A tool for social responsibility?* *Journal of Business Ethics*, 52(1), 59—71., 2004
- [16] Husted, B.W.: *Governance Choices for Corporate Social Responsibility: to Contribute, Collaborate or Internalize?* *Long Range Planning* 36 (2003) 481-498.
- [17] Imeson, M., Sim, A.: *Sustainable Banking: Why Helping Communities and Saving the Planet Is Good for Business*. SAS Institute Inc. World Headquarters. Retrieved from. http://www.sas.com/resources/whitepaper/wp_24356.pdf., 2013
- [18] Interfaith Center on Corporate Responsibility. (2004, February 3). *185 religious/social investor proxy resolutions slated for 2004*. Retrieved March 5, 2017, from <http://www.iccr.org>
- [19] *J. Clean. Prod.* 59, 5e21. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jclepro.2013.07.005>.
- [20] Jamali, D.: *A stakeholder approach to corporate social responsibility: a fresh perspective into theory and practice*, *Journal of Business Ethics*, vol. 82 (1), pp. 213-231. 2008.
- [21] Kinder, P.: *Socially responsible investing: An evolving concept in a changing world*. Boston: KLD Research & Analytics. 2005

- [22] Kurtz, L.: Socially responsible investment and shareholder activism. In A. Crane, A. McWilliams, D. Matten, J. Moon, & D. Siegel (Eds.), *The Oxford handbook of corporate social responsibility* (pp. 249—280). Oxford, UK: Oxford University Press. 2008
- [23] Marc, O.; Schmidt, F.L.; Rynes, S.L. Corporate Social and Financial Performance: A Meta-Analysis. *Organ. Stud.* **2003**, *24*, 403–441.
- [24] Margolis, J.D.; Elfenbein, H.A.; Walsh, J.P. Does it pay to be good? A meta-analysis and redirection of research on the relationship between corporate social and financial performance. Working Paper, Ross School of Business, University of Michigan, Ann Arbor, MI, USA, 2007.
- [25] Milgrom, P. and Roberts, J.: *Economics, Organization & Management* in Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ (1992).
- [26] Oh, C.H. et al: Doing right, investing right: Socially responsible investing and shareholder activism in the financial sector. *Business Horizons* (2013) 56, 703-714.
- [27] Rebai, S. et al: A multi-attribute utility model for generating a sustainability index in the banking sector. *Journal of Cleaner Production* 113 (2016) 835-849.
- [28] Rebai, S.: *New Banking Performance Evaluation Approach: Sustainable Finance and Sustainable Banking Based*. PhD dissertation. Higher Institute of Management, University of Tunis, Tunisia. 2014
- [29] RobecoSAM AG. (2013, April 4). Dow Jones Sustainability World Index Guide. Retrieved from http://www.sustainability-index.com/images/djsi-world-guidebook_tcm1071-337244.pdf
- [30] Rost, K.; Ehrmann, T. Reporting Biases in Empirical Management Research: The Example of Win-Win Corporate Social Responsibility. Proceedings of the 5th International Conference on Corporate Social Responsibility, Berlin, Germany, 6 October 2012.
- [31] SAM. (2012b). Itausa—Investimentos Itau SA. Supersector Leader Report.
- [32] Scholtens, B.: Finance as a driver of corporate social responsibility. *Journal of Business Ethics*, 68(1), 19—33. 2006
- [33] Social Investment Forum Foundation. (2011). 2010 report on socially responsible investing trends in the United States. Available at http://www.ussif.org/store_product.asp?prodid=10
- [34] Soppe, A.: Sustainable finance as a connection between corporate social responsibility and social responsible investing. *Indian Sch. Bus. WP e Indian Manag. Res. J.* 1, 13e23. 2009
- [35] Soppe, A.B.M., 2004. Sustainable corporate finance. *J. Bus. Ethics* 53, 213e224.
- [36] Strandberg, C.: *Best Practice in Sustainable Finance*. Strandberg Consulting. Retrieved from. <http://www.corostrandberg.com>. 2005
- [37] Will, M.G. – Hielscher, S.: How do Companies Invest in Corporate Social Responsibility: An Ordonomic Contribution for Empirical CSR Research. *Administrative Sciences*, 2014, 4, 2019-241.
- [38] Williamson, O.E.: *The Mechanisms of Governance*. Oxford University Press, New York, NY (1996) p. 12.
- [39] Zadek, S.: *The path to corporate social responsibility*. *Harvard Business Review*, vol. 82 (12), pp. 125-132. 2004.

Reviewer: Dr. Károly Balaton, professor, University of Miskolc

EKAER, AVAGY LEHETŐSÉG AZ ÁFA CSALÁS MÉRSEKLÉSÉRE?

Jakkel Vivien

*Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Pénzügyi és Számviteli Intézet
PhD-hallgató, stjakkel@uni-miskolc.hu*

Absztrakt

Napjainkban egyre kiemelkedőbb és kulcsfontosságú szerepet kap az áfa csalás kiküszöbölése mind gazdasági, úgy politikai szempontból. Az adóhatóság megtévesztése, az általános forgalmi adó fizetési kötelezettség nem teljesítése súlyos szankciókat von maga után a gazdasági élet szereplői számára. A technológiai fejlődéseknek, illetve a nemzetközi jogszabályok előírásainak megfelelően szükségessé vált egy olyan rendszer kidolgozása, amely előzetes elektronikus bejelentést követően azonnal kontrollálhatóvá válik, így ennek köszönhetően Magyarországon ezzel kapcsolatban új szabályok kerültek bevezetésre.

2015. január 1-jét - az adótörvény módosítását - követően egy új szabályozási rendszer lépett életbe. Az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszer, azaz az EKAER, egy olyan ellenőrzési rendszer, melyet áfa csalások visszaszorítására dolgoztak ki a jogalkotók. A rendszer célja, hogy rögzítésre kerüljenek a termékmozgások mind Magyarországon belül, mind az Európai Unió tagállamai és Magyarország között. Az EKAER hátránya, hogy a megszokottnál is több adminisztrációs munkával jár a vállalkozók és kereskedők számára. Előnyére szolgál azonban, hogy valós idejű nyomon követhetőséget és ellenőrizhetőséget biztosít az adóhatóság számára. Bonyolultságát tekintve egy minden eddiginél szorosabb együttműködést igényel a közreműködő partnerekkel. Amennyiben a szerződő felek nem értesítik egymást az adott tranzakciókkal kapcsolatban és az adat rögzítésére egy-egy adott fuvarozás esetén nem kerül sor abban az esetben - a szabályozásnak megfelelő - mulasztási bírságot szabhat ki az adóhatóság vagy zár alá veheti a gépjármű rakterét. A Nemzeti Adó –és Vámhivatal, azaz a NAV számára elérhetővé tették az útdíjrendszer adatbázisában szereplő adatokat, így bármikor könnyen ellenőrizhetővé válik - forgalmi rendszám alapján - egy-egy termék szállítmányozása. A rendszerek összhangjának köszönhetően kialakult egy jelenleg is hatékonyan működő „szervezeti egység”, mely egyfajta megközelítést jelent az áfa csalások mérséklésére.

Cikkemben tehát az EKAER jellemzőit, számviteli és adózási vonatkozásait kívánom bemutatni, mivel az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszer egy újszerű rendszerként funkcionál a gazdasági életben, ám ennek ellenére jelentős változásokon esett át az elmúlt két évben.

Kulcsszavak: EKAER, útdíjrendszer, szállítmányozás, áfa csalás mérséklése, termékmozgás.

1. Bevezetés, célok

A nemzetközi számviteli standardok folyamatos átvételének, beépülésének köszönhetően jelentős változásokra, törvénymódosításokra és új törvények bevezetésére kerül sor. Az áttérés nagymértékben befolyásolja a számvitelben bekövetkezendő változásokat, mely maga után vonja a nemzeti adórend folyamatos változását is. A számvitelben végbemenő változások kihívásokat és fejlesztésre szoruló igényeket tartogathatnak, azonban az adózási gyakorlat nagyobb, jelentősebb mértékű kihívást jelenthet a közgazdászok számára. Ennek oka, hogy az IFRS speciális adószabályozása teljesen új és számos kérdés merülhet fel, melyek bizonytalansági tényezőket is hordozhatnak magukban.

Magyarországon ennek köszönhetően az elmúlt években jelentős adótörvény módosítások voltak, mely részeként bevezetésre került az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző

Rendszer, mint új szabályozási rendszer. A napjainkban is érvényben lévő módosítások, változások, illetve az új törvények bevezetésének célja, hogy az Unió előírásainak és az Unió által megalkotott jogszabályoknak megfeleljenek. Kidolgozásuk kiemelt jelentőséggel bír, mivel az új rendszer normáit úgy kell beépíteni a már meglévő szabályozásokba, hogy a lehető legkevesebb eltérés mutakozzon az új és a „rég” rendszer között.

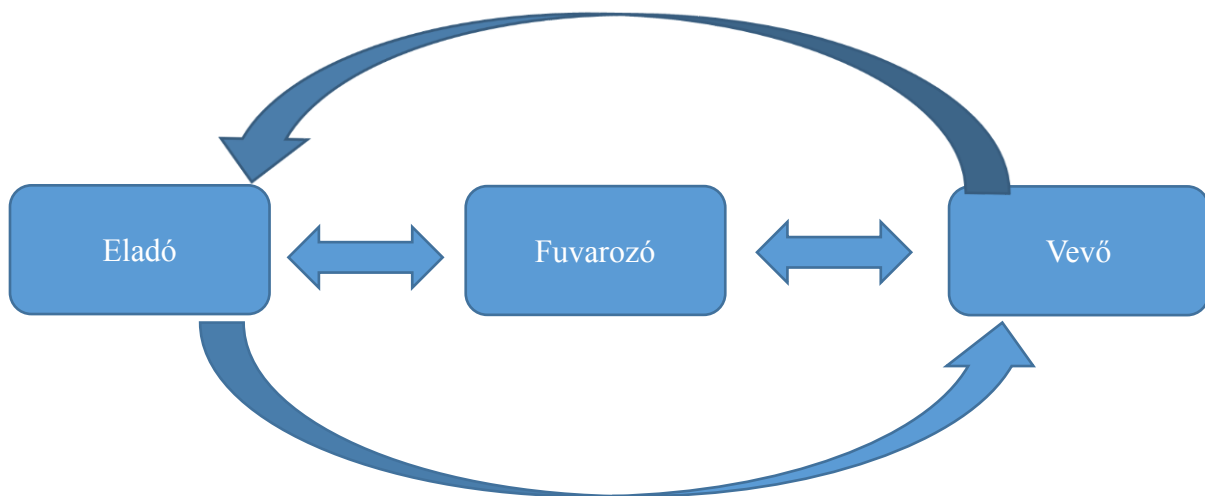
Az adómódosításokra, így az EKAER bevezetésére a versenyképesség növelésén túl azért volt szükség, hogy a gazdaságfehérítése és az áfa csalás kiküszöbölése minél hatékonyabb módon váljon elérhetővé.

2. Az EKAER bevezetésének elsődleges lépései

Az Európai Unió tagállamainak kiemelt célja, hogy az Európai Közösség tagjai egy egységes, közös rendszer alapján végezzék mindennapi tevékenységeiket. Ennek köszönhetően az EU fő prioritásai közé tartozik az, hogy a tagállamok ellenőrzési rendszerei kompatibilisek legyenek egymással. [1]

2004. május 1-jét követően Magyarország vállalta, hogy egy meghatározott időn belül vagy törvény módosítással vagy törvényalkotással beépíti az EU direktíváit a magyar nemzeti jogrendbe. [2] Az irányelvek, azaz a hozzáadottértékadó-rendszer (HÉA) átültetését követően egy olyan áfa törvény került elfogadásra és lépett hatályba, ami egyaránt alkalmazkodik az EU szabályozási rendszeréhez. Ennek ellenére azonban a kialakult szabályozási rendszer nagymértékben meghatározza a jelenleg is hatályban lévő áfa szabályokat. [1]

A fuvarozás, mint szolgáltatás egy összetett, komplex ügyletként jelenik meg a gazdasági életben. Ennek értelmében az adóhatóság egy-egy revízió során nemcsak az eladó és a vevő viszonyát vizsgálja, hanem hozzákapcsolja a fuvarozó kapcsolatát mind az eladó, mind a vevő tekintetében.

1. ábra: Az eladó, a vevő és a fuvarozó kapcsolata [4]

Forrás: Saját szerkesztés

Az ellenőrzések kapcsán már nem elegendő csak a nemzetközi fuvarlevél (CMR) vizsgálata. Az EU előírásai alapján közösségi ügyletek (termékértékesítés,- és beszerzés, szolgáltatásnyújtás,- és igénybevétel) lebonyolítása esetén az áru átvevőjének nyilatkoznia kell arról, hogy az áru ténylegesen megérkezett-e. Továbbá a ki,- és beléptető adóhatóságnak igazolnia kell a kiléptetést mind export, mind import esetében. [4]

Ennek hatására, illetve a mindennapi feladatok megkönnyítésének céljából 2015. január 1-jét - az adótörvény módosítását – követően egy új szabályozási rendszer lépett életbe. Az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszer, azaz az EKAER, egy olyan ellenőrzési

rendszer, amelyben rögzítésre kerülnek a termékmozgások mind Magyarországon belül, mind az Európai Unió tagállamai és Magyarország között. [4]

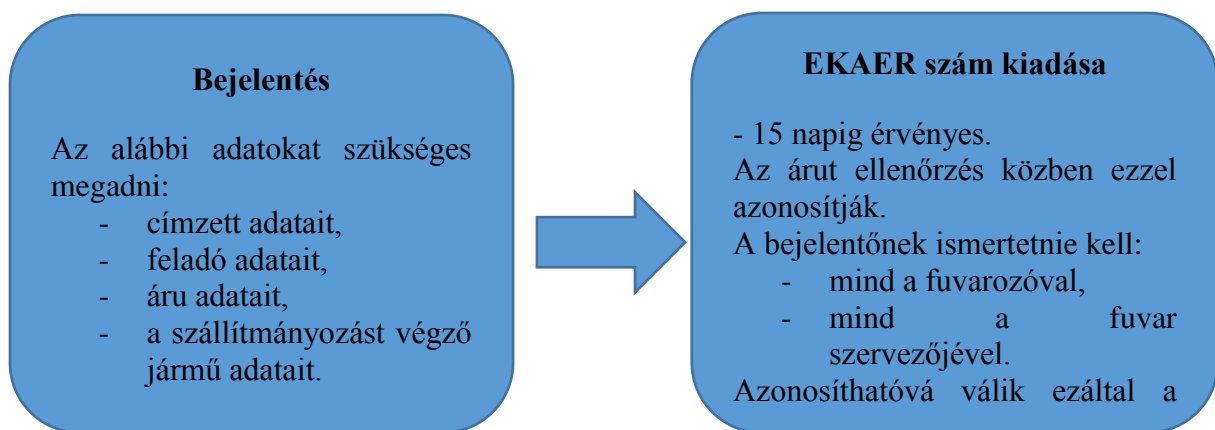
3. Az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszer általános szabályai

Annak az adózónak kötelessége bejelentkezni a rendszerbe, aki útdíjköteles gépjárművel közúti fuvarozást végez:

- az EU tagállamaiból Magyarországra, azaz közösségi termékbeszerzést végez,
- belföldről az EU tagállamaiba termékértékesítést végez,
- magyarországi forgalomban nem végfelhasználó részére ÁFA (általános forgalmi adó) köteles termékértékesítést végez. [3]

A bejelentés megtétele abban az esetben tartozik a címzett feladatkörébe, amennyiben az EU tagállamaiból történik az árufuvarozás Magyarországra. Ezzel szemben a feladó feladatkörébe tartozik a rendszerbe történő bejelentés, ha:

- belföldről az EU tagállamaiba történik az árumozgatás, illetve
- ha belföldi fuvarozás történik. [9]

2. ábra: EKAER szám igénylése [9]

Forrás: Saját szerkesztés

A szállítmányozásban résztvevő áru nyomkövetése rendkívül egyszerű módon történik. A Nemzeti Adó –és Vámhivatal (NAV) számára elérhetővé tették az útdíjrendszer adatbázisában szereplő adatokat, így bármikor könnyen ellenőrizhetővé válik - forgalmi rendszám alapján - egy-egy termék szállítványozása. Amennyiben a termékmozgatásra nem állapítottak meg EKAER számot vagy azt hibásan, hiányosan vagy valótlan adatok alapján tették meg, abban az esetben az áru értékének legfeljebb 40 százalékáig bírságot szabhat ki a hatóság vagy lefoglalhatja a kiszabott bírság mértékéig az árut. Kivételt képeznek ez alól az élő állatok vagy a romlandó élelmiszerek, áruk. [9] Amennyiben lefoglalásra kerül sor, abban az esetben a hatóság jegyzőkönyvet kell, hogy készítsen, és vagy zár alá veszi az ingóságokat vagy adózó terhére elszállítja, megőrzi azokat. [4] A fuvar bejelentése az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszerbe nem a fuvarozó feladata, azonban ajánlott ellenőriznie, hogy az áru EKAER szám és/vagy FELIR⁵⁹ köteles-e, mivel a hatóság nemcsak az árut, hanem a fuvarozó járművét is lefoglalhatja. [5]

EKAER szám igénylésére kötelezett az adózó abban az esetben is, ha a kockázatos termékek mozgatása nem útdíjköteles gépjárművel történik. Egyéb kockázatos termékek esetében a

⁵⁹ FELIR azonosító „hozzárendelése” szükségeltetik minden olyan termék esetében, mely az élelmiszerlánc-felügyeleti hatóság hatáskörébe tartozik.

leszállított termékek adó nélküli összegének magasabbnak kell lennie, mint 1 millió forint, tömege pedig meg kell, hogy haladja az 500 kilogrammot. [9]

Kockázatosnak minősített termékekkel kapcsolatos fuvarozás, termékmozgás és szállítmányozás során az adózónak kockázati biztosítékot kell nyújtania. [3] A kockázatos termékek listáját a Nemzetgazdasági Minisztérium (NGM) rendelete vámtarifaszámmal ellátva részletezi. Ilyenek például:

- 0201 Szarvasmarhafélék húsa frissen vagy hűtve;
- 0406 Sajt és túró; 0804 Datolya, füge, ananász, avokádó, guajava, mangó és mangosztán frissen vagy hűtve;
- 2309 Állatok etetésére szolgáló készítmény;
- 6209 Csecsemőruha és tartozékai. [8]

Az EKAER szám igényléséhez hasonló módon a kockázati biztosíték megfizetésének esetében is ismerni kell a szállított termék értékét. Ez azért szükséges, mert a kockázati biztosíték összege a bejelentést megelőző 45 nap forgalmának 15 százaléka, melyet biztosítékként lekötve kell tárolnia az adózónak. [3]

Amennyiben a fuvarozást lebonyolító vállalkozás szerepel a köztartozásmentes adózoói (KOMA) vagy a minősített adózoói adatbázisban, abban az esetben mentesül a kockázati biztosíték megfizetése alól. [9] Az adózó a belföldi közúti szakaszon történő szállítmányozási tevékenységgel kapcsolatban mentesítés kérhet a Magyarországon történő fel- és kirakodási cím között. Ennek következtében az adózó az alábbi feltételeknek kell, hogy megfeleljen:

- egyszerűsített adattartalommal bejelentést tehet,
- a fel és a kirakodási cím között maximum 20 kilométer távolság van,
- a beszerzett vagy feladott termékek mozgatásának gyakoriságát napi bejelentési kötelezettség terhel, melyet az adózónak kell megtennie. [3]

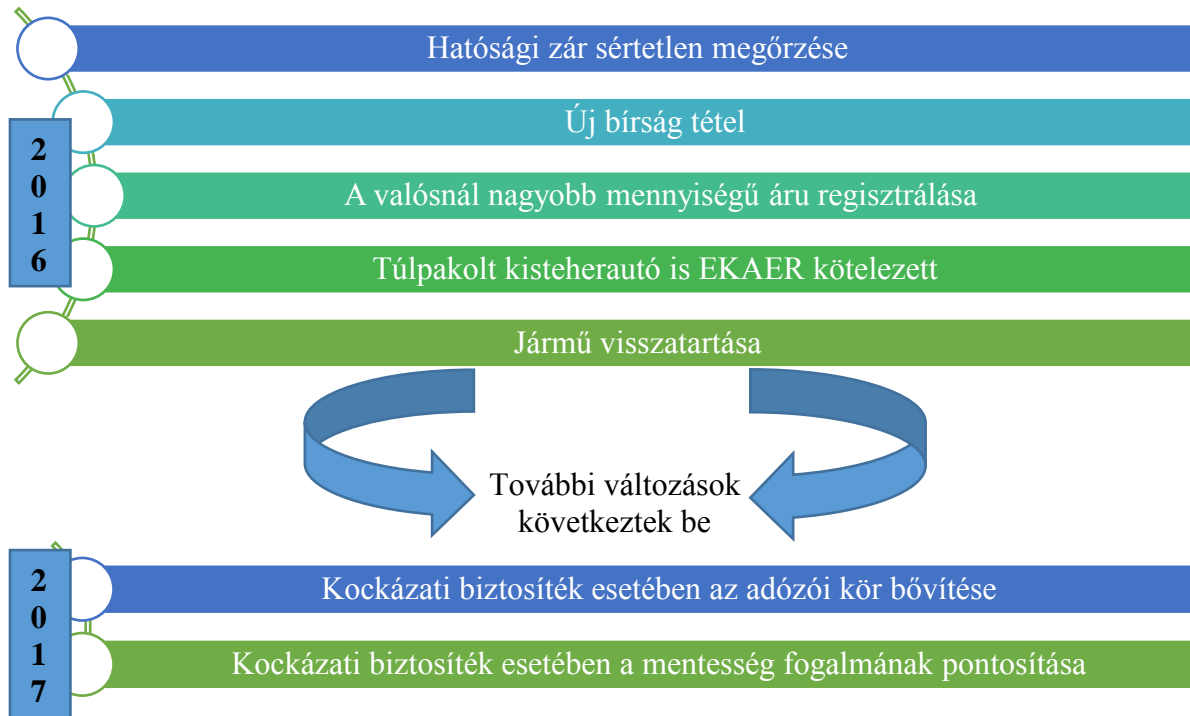
4. Az EKAER-rel kapcsolatban bekövetkezett változások

Az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszer egy újszerű rendszerként funkcionál a gazdasági életben, ám ennek ellenére jelentős változásokon esett át az elmúlt két évben. 2016-ban öt jelentős változás következett be. [7] Ezekre a módosításokra azért volt szükség, hogy a jogalkotók - a korábbihoz képest - egy letisztultabb szabályozási struktúrát biztosítsanak kiküszöbölve ezzel a visszaéléseket, az ÁFA „kөрhinta csalást”, az illegális piaci szereplőket illetve a csalárd adózoói magatartást. [4]

1. Hatósági zár sértetlen megőrzése: Közvetlenül a fuvarozó felelősségét határozzák meg a hatósági zár sértetlenségének biztosítására. Amennyiben a hatósági zár baleset vagy egyéb külső körülmény miatt sérül meg abban az esetben a fuvarozó mentesül a felelősség alól, melyről a NAV-ot köteles értesíteni. [7]
2. Új bírság tétel: Ha a fuvarozó nem értesíti a NAV-ot a tevékenységi körén kívüli hatósági zár sérülése miatt, akkor magánszemély esetében minimum 200 ezer forint, maximum 500 ezer forint mulasztási bírságot szabhat ki a hatóság. Nem magánszemély esetében a minimum összeg 500 ezer forint, még a maximum összeg 1 millió forint. Azonban, ha a fuvarozó a vétkes személy a hatósági zár megsértésében, akkor a NAV által kiszabott bírság 200 ezer forinttól 500 ezer forintig terjedhet. [7]
3. A valósánál nagyobb mennyiségű áru regisztrálása: A valósánál nagyobb mennyiségű áru regisztrálása esetén az adóhatóság a ténylegesen le nem szállított termékek értékének 40 százalékaig szintén mulasztási bírságot szabhat ki. [7]
4. Túlpakolt kisteherautó is EKAER kötelezett: 2016. augusztus 1-jétől a jogszabály kiegészítésre került az útdíjköteles gépjármű mellett a „3,5 tonna össztömeget meghaladó gépjárművel végzett” mondatrészszel, melybe ettől kezdve beletartoznak azok a járművek is, melyeknek a forgalmijában a megengedett össztömeg legfeljebb

3,5 tonnaként szerepel és túlrakodás esetén meghaladja a jogszabályban meghatározott 3,5 tonnás súlyt. [7]

5. Jármű visszatartása: Abban az esetben, ameddig a fuvarozó a hatósági zár megsértése miatt kiszabott bírságot meg nem fizeti, addig a NAV határozat nélkül visszatarthatja a járművet. Belföldi adózó esetében a jogszabály⁶⁰ több kivételt is magában foglal a mentességgel kapcsolatban. Külföldi fuvarozó esetében azonban csak akkor adható mentesség a hatóság által, ha a pénzügyi intézmény vagy kezességet vállal vagy átvállalja fuvarozóra kiszabott bírságot. [7]

3. ábra: Bekövetkezett változások a rendszerben (2016-2017. évben) [6][7][10]

Forrás: Saját szerkesztés

2017-ben további változások következtek be az EKAER-rel kapcsolatban, melyek tovább szigorítják az ellenőrző rendszer szabályozását.

1. 2016. december 31-ig, ahogyan azt már korábban említettem kockázati biztosítékot kell nyújtania az adózónak kockázatos élelmiszerekkel és egyéb kockázatosnak minősülő termékekkel kapcsolatban illetve az első általános forgalmi adóköteles termékértékesítést végrehajtó adózónak is. 2017. január 1-jétől azonban ez a kör tovább bővült és kötelezettséget ír elő azoknak az adózóknak, akiknek a tárgyévben vagy az azt megelőző két évben EKAER szám igény nem lett beadva vagy ez idő alatt adószám felfüggesztése alatt álltak. [6]
2. 2017. februárjában ezt a szabályozást tovább módosították és mentesülnek a biztosítékadási kötelezettség alól, azok a társaságok, akiknek ebben az időszakban már nyújtottak be ÁFA bevallást. Ennek értelmében, tehát kockázati biztosítékot kell nyújtaniuk az újonnan alakult és külföldi vállalkozásoknak, termékbeszerzés során. [10]

2017-ben a biztosíték mértéke nem változott, azaz a 45 nap tervezett értékesítésének 15%-a. Ha az adózó nem látja az adófolyószámláján a kockázati biztosíték címen befizetett összeget, akkor annak átvezetését más adónemről nem kérheti. Azonban, amennyiben a NAV

⁶⁰ Az Art EKAER kötelezett tevékenységről szóló 22/E. §

bármilyen tartozást észlel egyéb más adónemen, azt a kockázati biztosíték összegéből átvezetéssel azonnal rendezheti. Ekkor fennáll annak a veszélye, hogy nem érhető el elegendő összeg kockázati biztosíték címen, mely során az adózó eszik az EKAER szám igénylésének lehetőségétől. Ennek orvoslására a hatóság lehetővé teszi azt, hogy bármikor kiegészíthetővé váljon a biztosíték értéke a törvényileg előírt mértékre. [10]

A módosítások célja a rendszerek összhangjának elérése, melynek köszönhetően kialakult egy jelenleg is hatékonyan működő „szervezeti egység”, mely egyfajta megközelítést jelent az áfa csalások mérséklésére.

5. Következtetések/Összefoglaló

2010. évig adófizetési kötelezettség abban az országban keletkezett, ahol a szolgáltatás nyújtó gazdasági egység gazdálkodási céllal telepedett le. Ezt követően bevezetésre került a fogyasztás elve szerinti hozzáadottértékadó-rendszer és ennek köszönhetően az adóhatóság teljes mértékben biztos lehet abban, hogy a szolgáltatást igénybevevő az ÁFA-t befizette, mivel az adólevonási jog is nála keletkezik. A HÉA rendszer és a közösségi ügyletek (termékértékesítés,- és beszerzés, szolgáltatásnyújtás,- és igénybevétel) ellenőrzésére bevezetett EKAER alapján elmondható, hogy számos előnye és hátránya is van a rendszer bevezetésének, melyet az alábbi táblázattal kívánok szemléltetni.

1. táblázat: Az EKAER előnyei és hátrányai [3][4][9]

EKAER	
Előnyei (+)	Hátrányai (-)
ÁFA csalások mérséklése	Több adminisztrációs munka és költség
Csalárd ügyletek visszaszorítása	Az adózók az adóhatóság kiemelt célpontjaivá váltak
Versenyképesség növelése	
Gazdaságfehérítése	Nagymértékű mulasztási bírság kiszabása
Szorosabb együttműködés a partnerekkel	
Nyomon követhetőség	Súlyos szankciókat von maga után
Ellenőrizhetőség	

Forrás: Saját szerkesztés

Az EKAER hátránya, hogy a megszokottnál is több adminisztrációs munkával jár a vállalkozók és a kereskedők számára. Azonban a fuvarozó vállalatoknak a jövőben még több adminisztrációs kötelezettségre kell számítaniuk, mivel az adóhatósági ellenőrzések kiemelt célpontjaivá váltak az utóbbi években. További hátránya az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszernek, hogy súlyos szankciókat, mulasztási bírságokat vonhat maga után. Ilyen például, ha egy-egy adat hibásan vagy hiányosan kerül rögzítésére, avagy a szerződő felek közötti kommunikáció elmarad. Ennek kiküszöbölésére, mely a rendszer előnyére szolgál, hogy egy minden eddiginél szorosabb együttműködést igényel a közreműködő partnerekkel illetve valós idejű nyomon követhetőséget és ellenőrizhetőséget biztosít az adóhatóság számára, mellyel az áfa csalások és a csalárd ügyletek visszaszorítására törekedhetnek a jogalkotók.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretném megköszönni témavezetőmnek, Dr. Pál Tibornak (a Miskolci Egyetem Számvitel Intézeti Tanszék intézetigazgatójának, tanszékvezető egyetemi tanárnak, a Magyar Könyvvizsgálói Kamara elnökének), hogy publikációm megírása során segítséget nyújtott, észrevételeket, javaslatokat tett, valamint Várkonyiné Dr. Juhász Máriának (egyetemi docens) is köszönettel tartozom cikkem lektorálási munkájáért.

Irodalomjegyzék

- [1] Herich, Gy.: NEMZETKÖZI ADÓZÁS, Adózás az Európai Unióban III. átdolgozott kiadás. Penta Unió Pécs 2011. (341-345. p.)
- [2] Szloboda, A.: A magyar áfa-szabályozás változásai az uniós csatlakozás tükrében, Európai Füzetek 17. Budapest, 2003. (2-14. o.)
- [3] *Az EKAER általános szabályai.* 2015. Letöltve 2017. március 18-án az Adó Online weboldalról:
<http://ado.hu/rovatok/szamvitel/az-ekaer-altalanos-szabalyai>
- [4] *Az EKAER rövid bemutatása.* 2014. Letöltve 2017. március 18-án a Nemzeti Adó- és Vámhivatal weboldalról:
<https://ekaer.nav.gov.hu/articles/view/tajekoztato>
- [5] *FELIR, EKAER, NEBIH.* 2012-2017. Letöltve 2017. március 18-án az Útdíj.hu weboldalról:
<http://www.utdij.hu/ekaer/felir-ekaer/>
- [6] *Így változott az EKAER január 1-jével.* 2017. Letöltve 2017. március 18-án az EKAER weboldalról:
<http://ekaer.hu/aktualis/igy-valtozott-az-ekaer-januar-1-jevel/>
- [7] Kertész, G.: *5 fontos EKAER változás jön.* 2016. Letöltve 2017. március 18-án az Adó Online weboldalról:
<http://ado.hu/rovatok/ado/5-fontos-ekaer-valtozas-jon>
- [8] *Kockázatos termékek.* 2015. Letöltve 2017. március 18-án az EKAER weboldalról:
<http://ekaer.hu/kockazatos-termekek/>
- [9] Sztankó, D.: *EKAER gyakorlati szemmel.* 2014. Letöltve 2017. március 18-án az RSM Hungary Intelligence weboldalról:
<http://rsm.hu/szakmai-tartalmak/rsm-intelligence/tax/ekaer-gyakorlati-szemmel>
- [10] *Új kockázati biztosíték kötelezettség az EKAER-ben.* 2017. Letöltve 2017. március 18-án az EKAER weboldalról:
<http://ekaer.hu/aktualis/uj-kockazati-biztositek-kotelezettseg-az-ekaer-ben/>

Lektorálta: Várkonyiné Dr. Juhász Mária, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Számvitel Intézeti Tanszék

A SCOR MODELL JELENTŐSÉGE AZ ELLÁTÁSI LÁNCBAN

Kerekes Vivien

*Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar,
Alkalmazott Informatika és Logisztika Intézet, Logisztikai Menedzsment Tanszék,
PhD hallgató, kerekes.vivien@econ.unideb.hu*

Absztrakt

„Az utóbbi 25 évben, az üzleti életben számtalan változás következett be. Az áru, a tőke és a munkaerő egyre szabadabb és növekvő méretű mozgása átalakította, és világméretűvé tette a versenyt. A vállalatok a jövedelmezőségük és a versenyképességük növelése érdekében saját kereteiken belül, amit csak lehetett módosítottak, a számukra legmegfelelőbb állapotot megteremtették. Előtérbe került az értéklánc elemzése, amely az értéktermelő folyamat modellezésére készült, ugyanakkor keretet adott a vállalathatárokon átnyúló logisztikai tevékenységek integrálásához is, valamint a logisztikai területek kiszervezéséhez. Országokat átszelő – elosztási láncok vagy – ellátási láncok alakultak ki, és a vállalkozások versenye helyébe az ellátási láncok versenye lépett.

Az ellátási lánc – SC – több vállalat értékláncának összekapcsolódó sorozata, a szállító szállítójától a gyártókon és a kereskedőkön át egészen a végső fogyasztókig, a vevői igények kielégítése céljából. Tehát az ellátási lánc nem más, mint egymással összefüggő folyamatok és erőforrások összessége, ahol az egymással kapcsolatban lévő és egymástól kölcsönösen függő szervezetek láncolatának úgy kell működnie, hogy az kielégítse a végső fogyasztó igényeit (BALÁZS, 2014).”

Az előzőek is megerősítik a tényt, miszerint napjainkban igen elterjedt az ellátási lánc menedzsment kifejezés használata. A probléma, hogy sok félreértés övezi magát az ellátási lánc menedzsment meghatározását. Sokan a logisztika szinonimájaként tekintenek az ellátási lánc menedzsmentre, ami helytelen. Manapság, ahhoz, hogy a vállalatok életképesek maradjanak, szükség van egy új szemléletmód kialakítására, amely nem más, mint az ellátási láncbeli megközelítés, hiszen ma már nem önálló cégek versenyeznek egymással, hanem ellátási láncok. Számos elemző alátámasztja véleményemet, miszerint napjainkban a versenyelőny megszerzése egyre inkább attól függ, hogyan sikerül a teljes rendszert irányítani, koordinálni. Az értékteremtő folyamatok integrált működése ugyanis csak akkor valósul meg, ha a vállalaton belül mind az egyes funkcionális területek között, mind a lánc szereplői között szoros, hatékony és összehangolt együttműködés jön létre (BÖGEL – SALAMONNÉ HUSZTY, 1998). Az új, ellátási láncbeli szemléletmód egyik legfontosabb, illetve legtöbbek által használt modellje, az a SCOR (Supply Chain Operation Reference) modell. A SCOR modell fontos szerepet tölt be az egyes vállalatok elemzésében, a versenyben betöltött szerepükről, illetve elhelyezkedésükről.

Célom, a hazai, illetve elsősorban a nemzetközi szakirodalomra támaszkodva definiálni az ellátási lánc menedzsment fogalmát, továbbá, elsősorban a SCOR modellt elemezni, annak jelentőségét ismertetni.

Kulcsszavak: ellátási lánc menedzsment, SCOR modell, folyamatszemplélet, beszállítók, végső fogyasztók

1. Ellátási lánc menedzsment

A szakirodalomban számos definíció található, de mindegyikben közös, hogy a folyamat összetettségét emelik ki, a lánc mentén a szereplők egymással kapcsolatban lévő és egymástól kölcsönösen függő szervezetek, amelyeknek úgy kell működniük, hogy azok kielégítsék a végső fogyasztó igényeit.

A Supply Chain Council 1997-ben az ellátási lánc fogalmát a következőképpen határozta meg: „Az ellátási lánc minden olyan tevékenységet magában foglal, amely a termék előállításával és kiszállításával kapcsolatos, a beszállító beszállítójától kezdve a végső fogyasztóig bezárólag. A négy fő folyamat – a tervezés, a beszerzés, a gyártás, a kiszállítás -, amely az ellátási láncot meghatározza, magában foglalja a kereslet-kínálat menedzselését, az alapanyagok és alkatrészek beszerzését, a gyártást, az összeszerelést, a készletezést, a rendelésfeldolgozást, a disztribúciót és a végső fogyasztóhoz való kiszállítást.”

CHRISTOPHER (1999) így fogalmazott: „Az ellátási lánc a szervezetek olyan hálózata, amely azokat a folyamatokat és tevékenységeket foglalja magában, melyek termék és szolgáltatás formájában értéket teremtenek a fogyasztónak.”

„Az ellátási lánc berendezések, eszközök, elosztási alternatívák hálózata, amelyben megvalósul az anyagbeszerzés, az anyagok félkész- és késztermékké alakítása és a késztermék fogyasztóhoz juttatása” (GANESHAN – HARRISON, 1995)

Az ellátási lánc folyamatait az ellátási lánc menedzsment fogja össze, amelyre kétféle megközelítés létezik, az egyik az ellátási lánc menedzsmentet, mint vezetési filozófia emeli ki, amelynek segítségével irányítani lehet az elosztási csatornákat a beszállítóktól a végső felhasználókig (COOPER et. al., 1997). Mentzer és szerzőtársai (2001) szerint vannak szerzők, akik a stratégiai együttműködés szintjén értelmezik az ellátási lánc menedzsmentet, amely a konkrét tevékenységek körét emeli ki, de végső célja a vezetési filozófia megvalósítása. Ezzel szemben Mentzer és szerzőtársai (2001), mint menedzsment filozófia értelmezték az ellátási lánc menedzsmentet, vagyis egységes egésként tekintenek rá, nem pedig különböző tevékenységek halmazaként.

Én úgy gondolom, hogy az ellátási lánc menedzsment különböző, integrált feladatok összehangolásával valósul meg, amelyre végső soron egy egységes egésként kell tekinteni. Fontos, hogy az ellátási lánc menedzsment vevőközpontú, célja pedig a versenyképesség. GELEI (2003a: 5. o.) definíciójában szintén kiemeli a versenyképességet: „Az SCM az ellátási lánc tudatos, a résztvevő vállalatok versenyképességének javítását célzó kezelése.”

A továbbiakban a következő ellátási lánc menedzsment megfogalmazásra támaszkodom: „Az ellátási lánc menedzsment (ELM) azon üzleti folyamatok és tevékenységek integrálásával foglalkozik, amelyek a kezdeti (kiindulást jelentő) szállítók és a végfelhasználók közötti kapcsolatból adódnak, akik termékeket, szolgáltatásokat és információkat állítanak elő, hogy értéket teremtsenek és közvetítsenek a vevők és egyéb érintettek számára. Mindezeket úgy, hogy a teljes lánc hosszán gondolkodva is költséghatékonyan valósuljanak meg. Tehát az ELM egy új mód az üzlet és az üzleti kapcsolatok menedzselésére.” (FELFÖLDI előadás anyaga alapján)

2. Ellátási lánc modellek

Az ellátási lánc komplexitása miatt nagyon nehéz a lánc egészének működését leírni, de annak stratégiai és operatív tervezésére számos modellt hoztak létre, amelyeket kiválóan tudnak alkalmazni az üzleti életben a menedzserek, de hasonlóan nagy hasznát veszik a tudományos élet szakemberei is. A legismertebb technikák között kell megemlíteni (1) a Kraljic-féle mátrixot, (2) az ECR koncepciót (Efficient Customer Response), (3) a CPFR modellt (Collaborative Planning, Forecasting and Replenishment), (4) a Global Supply Chain

Forum keretrendszer (röviden: GSCF), vagy (5) a Mentzer-féle modellt (MENTZER et al. 2001). Napjainkban azonban az egyik leggyakrabban használt modell (6) a SCOR, vagyis a Supply-Chain Operations Reference modell (magyarul: Ellátási- Lánc Műveleti/Működési Referencia modell).

A fent említett modellekben közös, hogy az ellátási lánc menedzsment megvalósítását segítik. (1) A Kraljic-féle mátrix a vevő-szállító kapcsolatokat elemzi, amely a marketingben is ismert push és pull stratégiákat vetíti le az ellátási lánc menedzsmentre. A Push – nyomásos – elvet a kereskedelem szempontjából a következőképpen lehet a legjobban jellemezni: „Add el, amit megvásárolsz!” A Push - stratégia esetén a terméket úgy tolják végig az értékesítési rendszerben, hogy a gyártóhoz közvetlenül kapcsolódó partnereket (nagykereskedőket, közvetítőket) győzik meg a közreműködésről. A hagyományos ellátási láncok a Push - elv szerint működnek, mert nincs meg a partnerek között a megfelelő adatcsere. Az előrejelzési hiányosságok miatt a vállalatok jelentős biztonsági készletek tárolására kényszerülnek a piaci pozíciójuk megtartása/megszerzése érdekében. Az ellátási lánc tagjai annál nagyobb biztonsági készletet tárolnak, minél előrébb vannak a láncban, mert hozzájuk jutnak el léghésőbb a fogyasztói igények. Mindennek a következménye az ostorcsapás-effektus. A Pull – húzásos- elv lényege: „Vedd meg, amit eladsz!” Az ellátási lánc tagjai között szorosabb az együttműködés, amely révén létrejön a megfelelő adat/információ csere (BALÁZS, 2013). BATHORY (2011) úgy fogalmazta meg a két rendszer közötti alapvető különbséget, hogy amíg a nyomó (push) rendszerek esetén a termelési tervek a vevők által előre leadott keresletek alapján állnak össze, addig a húzó (pull) rendszerek esetén a vevői tényleges folyások adják egy pontosan meghatározott készlet közvetítésével a jelzést arra, hogy mikor mit kell újragyártani.

NAGY (2008) megfogalmazása szerint: (2) „az ECR ellátási lánc menedzsment technika alkalmazás és eszközeinek megtervezése és kialakítása legfőképpen a logisztika és a marketing vállalati területek együttműködését igényli, ám a többi funkció is aktívan részt vesz a megvalósítás támogatásában (pénzügy, IT). Amellett tehát, hogy szerepet játszik a vállalaton belüli integrációban és hozzájárul egy rugalmas vállalat kialakításához, alapvető célja mégis csak az ellátási lánc tagjainak szoros együttműködése.” (3) A CPFR az ECR továbbfejlesztett változatának is tekinthető, amely kitölti az előző eszközrendszer hiányos részeit. (BARATT- OLIVIERA, 2001). A CPFR középpontjában a közös tervezési, előrejelzési és feltöltési feladatok állnak, mélyebb információ megosztást és együttműködést igényel az ellátási lánc szereplőitől. Használatával csökkennek a készletek, a ráfordítások, javítva ezzel a vevőkiszolgálás színvonalát, illetve az ellátási lánc termelési, logisztikai folyamatait és a teljesítményét (SKJOETT-LARSEN et. al., 2003).

A (4) GSCF modell nyolc, az ellátási lánc menedzsment alapját képező kulcsfolyamatot vizsgál, amelyek a következők: ügyfélkapcsolati menedzsment, ügyfélszolgálati menedzsment, keresletszabályozás, megrendelés-teljesítés, gyártási folyamatmenedzsment, beszállítói kapcsolatmenedzsment, termékfejlesztés és kereskedelem, valamint return menedzsment (COOPER et al. 1997). A folyamatok kereszt-funkcionálisan működnek, vagyis mindegyik folyamat érint minden vállalaton belüli részleget (pl.: marketing, pénzügy, termelés, logisztika, kutatás és fejlesztés). Továbbá, minden folyamat további stratégiai alfolyamatra bontható, amelyek a modell megvalósítást segítik.

A (5) Mentzer-féle modell azt vallja, hogy az ELM megvalósításához szükség van a hagyományos üzleti folyamatok integrációjára, a beszerzéstől, a gyártáson keresztül az elosztásig, a teljes lánc mentén. Az integráció elérhető keresztfunkcionális csoportok kialakításán keresztül, belső beszállítók alkalmazása révén, vagy külső szolgáltatók bevonása által. Az ellátási lánc működése akkor lehet sikeres, ha az összehangolt folyamatok mellett a lánc tagjai ugyanazon célokkal és fókuszokkal rendelkeznek a vevőkiszolgálást illetően. Következésképpen a Mentzer-féle modell a láncot a beszállítók beszállítóján keresztül a

vásárlók vásárlóján át vizsgálja, amelynek célja az értékteremtés és a vevői elégedettség (MENTZER et. al. 2001).

Mindegyik modellben közös, hogy céljuk az ellátási lánc minél hatékonyabb menedzsmentjének megvalósulása, amelyekhez a modellek különböző lépéseket, módszereket alkalmaznak. (NASLUND-WILLIAMSON, 2010)

3. A SCOR modell

A SCOR modellt az 1996-ban alapított Supply Chain Council non-profit szervezet (Ellátási Lánc Tanácsa) hozta létre, amelyet mára több ezer cég használ világszerte. A SCOR tulajdonképpen egy olyan iparág-független modell, amely összekapcsolja a különböző üzleti folyamatokat, mérési, gyakorlati és műszaki paramétereket, amellyel lehetővé teszi az ellátási láncban résztvevő felek számára az információ-megosztást és a közös fejlesztést. A SCOR modell segítségével azonosíthatóvá, mérhetővé, újraszervezhetővé és fejleszhetővé válik az ellátási lánc, mindezzel pedig növeli az ellátási lánc menedzsment hatékonyságát. A modell lehetővé teszi ellátási láncok tevékenységének és teljesítményének a kiértékelését, illetve összehasonlítását. A modell működésének három kulcseleme a következő: az üzleti folyamatok újratervezése, teljesítményértékelés, illetve a legjobb gyakorlatok elemzése. A SCOR modell segítségével a szervezetek rövid időn belül releváns információhoz tudnak jutni belső ellátási láncuk tevékenységeit és teljesítményeit illetően, illetve mindez a külső ellátási láncokra vonatkozóan is kiterjeszhető.

LAMBERT et. al. (2005) úgy véli, hogy a SCOR modell alkalmazása könnyebb, mivel ez csak a beszerzés, feldolgozás és a logisztika funkcióit foglalja magában, miközben lehetséges akár egy funkcióra történő alkalmazása is, nem szükséges a teljes láncra kivetíteni.

A SCOR modell a következőket segít elérni a szervezet számára:

- az ellátási lánc teljesítményének gyors értékelését,
- a teljesítményben mérhető hiányosságok azonosítását,
- hatékony ellátási lánc hálózat létrehozását,
- a stratégiai célok hozzárendelését az ellátási lánc megfelelő tagjaihoz, képességeiknek megfelelően,
- a befektetések többszörös megtérülését egy éven belül,
- az árbevétel évi 3%-os növekedését,
- beruházások hatékonyságát,
- elektronikus rendszerek kiépítését,
- az üzleti követelmények illesztését a központi funkciókhoz.

A SCOR modell segít az ellátási lánc menedzsmentben leggyakrabban tapasztalható kihívások megoldásában, amelyek a következők: vevőszolgálat, költségellenőrzés, tervezési és kockázati menedzsment, beszállító/partner kapcsolati menedzsment és szakképzettség.

1. Vevőszolgálat: A hatékony ellátási lánc menedzsment másról sem szól, mint a megfelelő termék, megfelelő mennyiségben, megfelelő állapotban, a megfelelő dokumentumokkal történő szállításáról a megfelelő időben, a megfelelő helyre és a megfelelő áron. Ezt az alapelvet vallja a marketing logisztika is (DANKÓ, 2009). Mindehhez a SCOR modell egy olyan keretet biztosít, amely lehetővé teszi az adott ellátási lánc feltérképezését, és annak fejlesztését. Továbbá, a modell segítséget ad ellátási lánc szakembereknek a költségek és a teljesítmény összehangolásához, illetve új stratégiák fejlesztéséhez, amellyel új vásárlói elvárásoknak tehetnek eleget, figyelembe véve a hazai és a globális piacnövekedést.

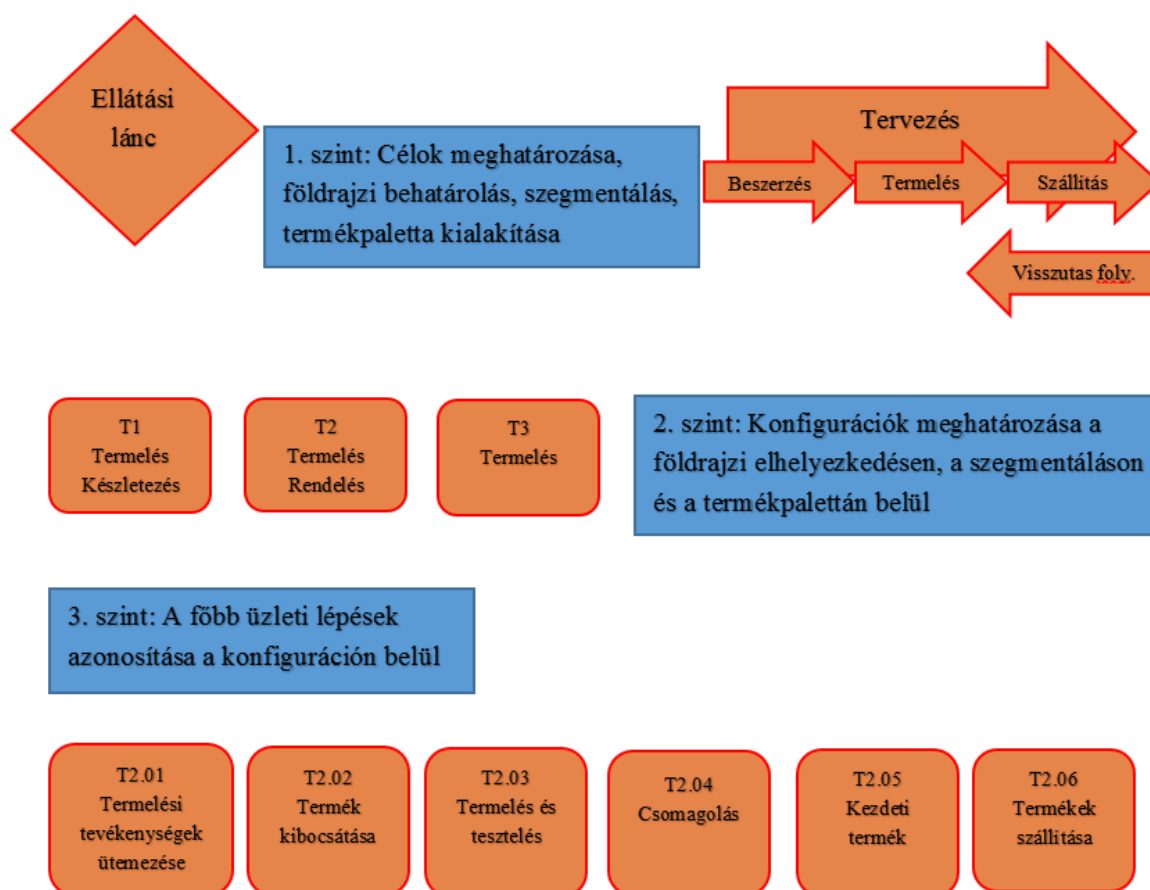
2. **Költségellenőrzés:** Az ellátási lánc működési költségei folyamatos nyomás alatt vannak az állandóan növekvő fuvardíjak, a technológiai fejlesztések, az emelkedő munkadíjak, egészségügyi hozzájárulások, az új szabályozási követelmények és a növekvő áru- és alapanyag árak miatt. Ezek szabályozására számos mérőeszköz létezik, amelyeket ellátási lánc szervezetek tudnak és alkalmaznak is. A SCOR modell mindezt továbbfejlesztve lehetőséget biztosít a szervezetek számára azok céljaiknak az elérésében olyan mérőeszközökkel, amelyek lehetővé teszik a különböző ellátási láncok és azok stratégiáinak az összehasonlítását.
3. **Tervezési és kockázati menedzsment:** Fontos az ellátási lánc folyamatait időről időre megvizsgálni, hogy mennyire illeszkedik az ellátási lánc a piac változásaihoz. Szervezetek minden szektorból azt tapasztalták, hogy a SCOR modellel gyorsabb a végrehajtás, sokkal jobban azonosítják a lehetséges kockázati tényezőket, és könnyebb a vásárlókkal, a beszállítókkal való együttműködés. A modell használói könnyebben tudnak szabályokat és stratégiákat létrehozni, felelősségi köröket kijelölni, azokat koordinálni, illetve az adott állapotokat felügyelni.
4. **Beszállító/partner kapcsolati menedzsment:** Különböző szervezetek, de akár ugyanazon szervezet eltérő részlegei is más mérési és kommunikációs eszközöket használnak a teljesítménymérésre. A SCOR „közös nyelvet” biztosít az ellátási lánc tagjai számára, amellyel nemcsak az üzleti folyamatok válnak átláthatóbbá, de a bizalom erősítésében is óriási szerepe van. Itt szintén megjelenik a marketing jelentősége, hiszen a marketingkommunikációt piacbefolyásolóként tárgyalják, amelynek révén megvalósulhat a vevőkkel, illetve az értékesítési folyamatban résztvevőkkel a hatékony kommunikáció, azaz információátadás. (JÓZSA, 2014)
5. **Szakképzettség:** Ahogy minden szakámban, az ellátási lánc szakembereinek számára is nagyon fontos, hogy mindenre kiterjedő képességekkel és készségekkel rendelkezzenek. A SCOR modell pedig nagy hangsúlyt fektet szakembereinek folyamatos képzésére.

A SCOR modell a következő, főbb tényezőket tartalmazza:

- Folyamatok: a menedzsment folyamatok és azok kapcsolatainak részletes leírása.
- Teljesítménymérés: a folyamatok teljesítményének mérése.
- Gyakorlat: a legjobb teljesítményt eredményező menedzsment gyakorlatok.
- Emberi tényezők: a szakemberek megfelelő képzése.

3.1. Folyamatok

A SCOR azokat a folyamatokat azonosítja, amelyek a vásárlói megrendelések kielégítését teszik lehetővé. A SCOR modellnek három szintje van, amelynek folyamatait az 1. ábra mutatja be.

1. ábra: A SCOR modell

Forrás: Supply Chain Council alapján saját szerkesztés, 2016

Az 1. szint folyamatai a modell lényegének meghatározásáról szól, amely a verseny alapjául szolgál, vagyis a benchmarkingról. Ez a szint öt menedzsment folyamatra támaszkodik: tervezés, beszerzés, termelés (gyártás), szállítás és „return” vagyis visszutas folyamatok. A tervezés fázisában történik az információgyűjtés, mind a vevőkre, beszállítókra, mind a rendelkezésre álló erőforrásokról, amelyeket igyekeznek minél jobban összhangba hozni. Ezt követően pedig a szükséges lépéseket határozzák meg. A beszerzés alatt a szükséges alapanyagokat szerzik be, illetve ütemtervet készítenek a szállítmányokra. A termelés során történik a konkrét termék és/vagy szolgáltatás előállítása. A szállítás alatt a vevői igények kielégítése, vagyis a konkrét szállítás történik, míg a visszutas folyamatok a vevői elégedettség, panaszokat kezelik, a visszaérkező hibás vagy egyéb okok miatt visszaküldött termékekkel egyaránt.

A 2. szinten az ellátási láncnak legmegfelelőbb stratégiák kialakítása (konfigurációtól függően) történik.

A 3. szint pedig az előző szint megvalósításához szükséges lépéseket tartalmazza, amelyek elkerülhetetlenek az ellátási lánc stratégiák megvalósításához. Fontos, hogy az említett lépések végrehajtásának sorrendisége befolyásolja a 2. szint folyamatainak, illetve az ellátási lánc egészének teljesítményét is.

3.2. Teljesítménymérés

A SCOR öt, teljesítményt befolyásoló tulajdonságot emel ki: megbízhatóság, reagáló képesség, gyorsaság, költség és eszköz menedzsment. A modell különböző szintjein eltérő mérőszámok vannak. Az első szint olyan külső adatokat foglal magában, mint piaci részesedések, növekedési ráták, demográfiai adatok és gazdasági mutatók (pl. GNP, inflációs ráta, kamatlábak). Másként megfogalmazva ezek a stratégiai mérőszámok és a kulcs teljesítménymutatók (KPI-k), melyek a vállalatok teljesítményének mérésére szolgálnak. Továbbá, idesorolhatók még olyan „benchmarkok”, amelyeket egyes kereskedelmi társaságok vagy tudományos tanulmányok szolgáltathatnak (pl. pénzügyi mutatók) az adott piaci szegmensre vonatkozóan. A második és a harmadik szintek mérőszámait az 2. ábra tartalmazza (SZEGEDI, 2012).

	2. szint		3. szint	
	Teljesítmény-mutatók	Komplexitás mérőszámai	Konfiguráció mérőszámai	Gyakorlati mérőszámok
Tervezés	Tervezési költségek Finanszírozás költségei Készlettartás időtartama napokban	A megrendelések változásának gyakorisága A raktári nyilvántartási egységek száma Termelési volumen Készlettartási költségek	Termelési volumen értékesítési csatornánként Értékesítési csatornák száma Az ellátási lánc tagjainak (telephelyeinek) száma	Tervezési ciklusidő Előrejelzési pontosság Elfekvő készletek az adott láncagnál
Erőforrás/ Beszerzés	Anyagbeszerzési költségek Beszerzés ciklusideje Alapanyag-beszállítás időtartama napokban	Beszállítók száma Beszerzések megoszlása a beszerzési források távolságának arányában	Beszertett alapanyagok a beszerzési forrás földrajzi helye szerint Beszerzések megoszlása a beszerzési források távolságának arányában	Beszállítói teljesítmény Fizetési határidő A beszerzett anyagok megoszlása a beszerzési átfutási idők arányában
Termelés	Hibás áruk és panaszok száma Gyártási átfutási idő Termékminőség	A raktári nyilvántartási egységek száma A gyártás rugalmassága	A gyártási folyamat egyes szakaszainak földrajzi helye Kapacitás-kihasználtság	Hozzáadott érték aránya Rendelésre gyártás aránya Készletre gyártás aránya Gyártásközi készletek (WIP) mennyisége
Szállítás	Rendelésteljesítési ráták A rendelés-menedzsment költségei A rendelésteljesítés átfutási ideje	A megrendelések száma értékesítési csatornánként Az arufajták és a szállítások száma értékesítési csatornánként Visszaküldött árucikkek aránya	Kiszolgált egységek földrajzi megoszlása Értékesítési csatornák száma	Meghirdetett átfutási idők Számlázási hibát tartalmazó számlák aránya Rendelésfelvételi módszerek

2. ábra: A SCOR-modell második és harmadik szintjének mérőszámai

Forrás: HUGOS, 2006

Fontosnak vélem az első szinthez kapcsolódó benchmarkingot kiemelni, amely RÉGER (2011) szerint, „mint vezetési elmélet, vállalati folyamatok vizsgálatához, a teljesítmények növeléséhez nyújt hatékony eszközöket.” Maga a benchmark egy mért topteljesítmény referenciapontja, összehasonlítási alap. Ez az általános szóhasználatban olyan célt jelöl, amire törekszik, amiért küzd az ember. CAMP (1989) így fogalmazott: A folyamat „Benchmarking tehát a legjobb gyakorlatok keresése, megtalálása, majd ezek beépítése a saját vállalkozásba“. „Benchmarking az önfejlesztés folyamata, ami csak folyamatos erőbefektetéssel hatékony. Nem lehet csupán egyetlenegyszer végrehajtani, és aztán figyelmen kívül hagyni abban a hitben, hogy feladatunkat elvégeztük. Folyamatos törekvésnek kell lennie, hiszen az iparági gyakorlatok folyamatosan változnak. A piacvezetők mindig erősödnek. Egy ilyen környezetben az önelégedettség halálos kimenetelű”.

A második szint a taktikai szint, amelynek mutatói minősítik a tervezési, a beszerzési, a termelési és a szállítási tevékenységeket, vagyis azokat, amelyek az ellátási lánc csaknem valamennyi tagjánál megjelennek. A harmadik az operatív szint, mérőszámai az operatív feladatokért felelős alkalmazottak munkáját segítik a teljesítménycélok eléréséhez szükséges fejlesztések elérésében (SZEGEDI, 2012).

3.3. Gyakorlat

A SCOR modell négy kategóriába sorolja a különböző gyakorlati elemeket, a bevételre/piaci részesedésre és a kockázatokra vonatkozóan, amely szoros hasonlóságot mutat a marketingben is gyakran használt BCG mátrix-szal. FEKETE (2011) így fogalmazott: „A BCG-mátrix egy kiváló eszköz az általános helyzetkép feltárására. Ugyanakkor csak a piaci tényezőket veszi számításba: a piaci kereslet alakulását és a relatív piaci részesedést.” A BCG mátrix-ban megkülönböztetünk „sztár termékeket, amelyek iránt a piaci kereslet folyamatosan nő, gyártásuk biztosítja a vállalat jó piaci helyzetét, magas piaci részesedését, és az eredményesség javulását. A kérdőjel termékek azok, amelyek iránt nő a kereslet, de a vállalat piaci részesedése gyenge. Jó példa erre több magyar kisvállalkozás, melyeknek ott lenne a helyük a környezetvédelmi ipar nemzetközi piacán, de nem elég tőkeerősök, vagy nem kapnak lehetőséget a piacra való betörésre. A fejőstehenek azok a termékek, amelyekkel a vállalat uralja a piacot, de a kereslet egyre kisebb. Ezek a termékek már leszálló ágban vannak. Végezetül a döglött kutyaként jellemzett termékek iránt kicsi a kereslet, de a vállalat piaci pozíciója is gyenge” (FEKETE, 2011).

A SCOR modell gyakorlatra vonatkozó tényezőit a **3. ábra** tartalmazza.

MÉRSÉKELT/ MAGAS MEGTÉRÜLÉS	Legjobb gyakorlatok	Vezető gyakorlatok
	A legjobb gyakorlatok azok, amelyek folyamatosak, strukturáltak és megismételhetők. Pozitív hatásuk az ellátási lánc teljesítményére bizonyított.	A vezető gyakorlatok új technológiát, tapasztalatot, tudást, vagy radikális folyamatokat, újításokat jelentenek. Hátrány, hogy ezeknek a gyakorlatoknak a bevezetése nem könnyű, mivel speciális technológiát, tudást igényel. Továbbá, ezek a gyakorlatok korábban nem voltak tesztelve.
NEGATÍV/ ALACSONY MEGTÉRÜLÉS	Közös/Hagyományos gyakorlatok	"Szegényes" gyakorlatok
	Sokak által használt gyakorlatokról van szó, amelyek nem jelentenek jelentős költség vagy versenyelőnyt más gyakorlatokon túlmenően.	Ezeket a tényezőket olyan szereplők használják, amelyeknek az ellátási láncban betöltött teljesítménye alacsony.
	ALACSONY/MÉRSÉKELT KOCKÁZAT	MAGAS KOCKÁZAT

3. ábra: A SCOR modell gyakorlati tényezői

Forrás: supply-chain.org/scor, 2016, saját szerkesztés

1.4. Emberi tényezők

A SCOR-modell lehetővé teszi, hogy az emberi tényezők hatását is értékeljék, mégpedig az emberek három fő csoportja: a vevők, a munkatársak és a vezetők vonatkozásában. A vállalatok a vevőktől függenek. Ismerniük kell a vevők jelenlegi és jövőbeli igényeit, ezeket kell kielégíteniük, sőt az elvárásaikat meghaladó szolgáltatásokat kell nyújtaniuk. Például sok vállalat a termékcsoportoknak vagy a piacoknak megfelelően strukturálja szervezetét. Vannak azonban vevők, akik több szervezeti egységtől vásárolnak, így több eladóval kell tárgyalniuk, különböző rendelési és fizetési eljáráshoz kell alkalmazkodniuk. A SCOR segít a vállalatoknak, hogy a vevők számára kedvezően alakítsák ki szervezetüket.

A „SCOR embereknek” alapvetően 4 kulcstényezője van, melyek a következők: szakértelem, tapasztalat, adottság, képzés és alkalmasság. A szakértelem az, amelynek köszönhetően egy minimális idő és energia befektetéssel tudnak elvégezni egy előre meghatározott tevékenységet. A tapasztalat segít a jelenben a múltban elvégzett tevékenységekre alapozva. Az adottság nem más, mint egy velünk született tulajdonság, amely egy bizonyos mértékig kihat a munkánkra is. A képzés magában foglalja a folyamatos (ön)fejlesztést. A kompetencia, vagyis alkalmasság pedig megmutatja azt a szintet vagy állapotot, amely nélkülözhetetlen az adott feladat elvégzéséhez.

2. Következtetés

A SCOR modell nem más, mint a kereskedelmi partnerek közötti hatékony kommunikáció modellje, amely magában foglalja a benchmarkingot, az üzleti folyamatok gyökeres újjászervezését (business process re-engineering, BPR), a folyamatok mérését. Továbbá, a SCOR összehasonlítja a vállalat teljesítménymutatóit a versenytársak hozzáférhető adataival. A SCOR integrálja a tervezés, beszerzés, gyártás, értékesítés és megtérülés folyamatát. Ennek a rendszerszemléletű megközelítésnek hatása van a beszállítók beszállítóira, a gyártóra és a vevők vevőire is, összhangban van a stratégiával, az anyagi és munkafolyamatokkal, valamint az információáramlással. Ennél a megközelítésnél a felső vezetés kezdettől fogva részt vesz a minőségmenedzsment kialakításában, naponta kap információkat, hogy stratégiai döntéseket hozzon, ahelyett, hogy az egyes funkcionális részlegek elszigetelt döntéseire hagyatkozna. A kívánt eredmények jobban elérhetők, ha a tevékenységeket és az erőforrásokat folyamatokként kezelik.

Irodalomjegyzék

- [1] BALÁZS, I. 2013. Ellátási lánc menedzsment. (Digitális Tankönyvtár). Budapesti Gazdasági Főiskola. Budapest.
- [2] BALÁZS, I. 2014: Ellátási lánc menedzsment. (Digitális Tankönyvtár). Budapesti Gazdasági Főiskola. Budapest.
- [3] BARATT, M., OLIVIERA, A. 2001. Exploring the experiences of collaborative planning initiatives. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*. 31.266-289.
- [4] BÁTHORY, ZS., 2011. A disztribúciós lánc menedzsmentje. Logisztikai folyamatok tervezése. 143. sz. Műhelytanulmány. HU. ISSN 1786-3031. Budapesti Corvinus Egyetem. Budapest.
- [5] BÓGEL, GY., SALAMONNÉ HUSZTY, A. 1998. Vállalatvezetés felsőfokon. Kossuth Kiadó. Budapest.

- [6] COOPER, M. C., LAMBERT, D. M., PAGH, J. D. 1997. Supply chain management: more than a new name for logistics. *International Journal of Logistics Management*, 8, 1–14.
- [7] CHRISTOPHER, M. 1999. *Logistics and Supply Chain Management*. Financial Times – Prentice Hall.
- [8] DANKÓ, L. 2009. *Marketing logisztika*.
- [9] FEKETE, J., GY., DR., 2011. A mikrokörnyezet elemzése. In. *Környezetstratégia*.
- [10] FELFÖLDI, J.
- [11] GANESHAN, R., HARRISON, T. P. 1995. *Introduction to Supply Chain Management*. Pennsylvania State University.
- [12] GELEI, A. 2003a. Az ellátási lánc típusai és menedzsment kérdései. *Vezetéstudomány*, 34, 24–34.
- [13] HUGOS, M. 2006. *Essentials of Supply Chain Management*. 2nd ed. John Wiley & Sons, Inc., New Jersey.
- [14] JÓZSA, L. 2014. *Marketingstratégia*. Akadémiai Kiadó.
- [15] MENTZER, J. T., DEWITT, W., KEEBLER, J. S., MIN, S., NIX, N. W., SMITH, C. D., ZACHARIA, Z. D. 2001. Defining supply chain management. *Journal of Business Logistics*, 22, 1–25.
- [16] NAGY, J. 2008. Ellátási lánc menedzsment technikák. 100. sz. Műhelytanulmány. HU ISSN 1786-3031. Budapesti Corvinus Egyetem. Budapest.
- [17] NASLUND, D., WILLIAMSON, S. 2010. What is Management in Supply Chain Management? – A Critical Review of Definitions, Frameworks and Terminology. *Journal of Management Policy and Practice*. 11 (4).
- [18] RÉGER, B., DR. 2011. Benchmarking a multinacionális logisztikai menedzsmentben.
- [19] SKJOETT-LARSEN, T., THERNOE, C. & ANDERSEN, C. 2003. Supply chain collaboration: Theoretical perspectives and empirical evidence. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*. 33. 531-549.
- [20] SZEGEDI, Z. 2012. *Ellátásilánc-menedzsment*. Kossuth Kiadó.

Lektorálta: Dr. habil Felföldi János, Intézetigazgató, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Alkalmazott Informatika és Logisztika Intézet

A MIKRO- ÉS KISVÁLLALKOZÁSOK INNOVÁCIÓS POTENCIÁLJÁNAK VIZSGÁLATA BURGENLANDBAN

Keresztes Gábor

*Soproni Egyetem, Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar,
Üzleti Tudományok Intézet, tanársegéd, keresztes.gabor@uni-sopron.hu*

Absztrakt

Amennyiben Magyarország ismét a kelet-közép-európai régió éllovasai közé kíván kerülni, akkor elengedhetetlenül fontos a fejlettebb államokban működő „best practice” tanulmányozása, a hazai feltételek közé való implementálása, majd továbbfejlesztése, annak érdekében, hogy sikeres, fenntartható, nemzetközi szinten is érvényes versenyelőnyöket tudjanak az ország gazdasági szereplői kialakítani.

A konvergencia érdekében az egyik prioritást élvező terület a kutatás-fejlesztési és innovációs (K+F+I) szektor megerősítése, mely újra megfelelő helyre emelhetné a magyar elme és kreativitás nemzetközi hírnevét és egyediségét. Ehhez elengedhetetlen a modern gondolkodás, a XXI. századi technológia, a fejlett világ igényeihez való töretlen alkalmazkodás, az ország számára nyitva álló piaci rések megtalálása és betöltése.

A dolgozat megírásában a szerzőt motiválta az a tény, mely szerint az osztrák és ezzel együtt a burgenlandi gazdaság számos szempontból hasznos tanulságokkal szolgálhat a magyar döntéshozók számára, ugyanakkor a földrajzi közelség ellenére, meglehetősen parciálisan jelenik meg ez a terület a hazai szakirodalomban, ehelyett inkább az egykori „keleti blokk” államait érinti a rendszeres vizsgálódás.

Ausztria Európában jelenleg az innováció nagyhatalmak közvetlen közelében van, s jó eséllyel az évtized végére az éllovasok közé kerül. Sokat elmond, hogy Ausztria a 2020-ra vonatkozó, az „Innovatív Unió” létrehozására irányuló célkitűzések közül a legtöbbnek már ma is megfelel. Ausztria gazdaságilag stabil, innováció-vezérelt ország, mely valós versenytársa lehet a K+F+I folyamatokban fejlettebb nyugati és északi államoknak.

Burgenland (Őrvidék) sajátos helyzetben van az osztrák államon belül, mivel a legelmaradottabb régióknak számít, ugyanakkor jelentős fejlődési potenciállal rendelkezik. Burgenlandban számos törekvés van a jelenlegi gazdasági állapot erősítésére, főként a K+F+I szektor kreatív fejlesztése által, melyekből szintén érdemes konzekvenciákat levonni.

A dolgozatban bemutatott kutatás főként gyakorlati jelentőséggel bír, mely a burgenlandi KKV-k kérdőíves megkeresése alapján került lefolytatásra. A mikro-, kis- és középvállalkozások innovációs tevékenységének vizsgálata és erősítése fontossá vált a mai időkre a nemzetgazdaságok számára, mivel ezen cégek többsége hazai tulajdonban működik és jelentős munkáltatói, növekedés-befolyásolási, valamint piacdinamikai szereppel rendelkezik.

Kulcsszavak: KKV, innováció, Burgenland

1. Bevezetés

1.1. Általános gazdasági helyzet

Burgenlandban 285 e főt tartottak nyilván 2011-ben, akik 80%-a falvakban él, magasabb várható élettartammal és előregedő korfával [KSH, 2012]. A tartomány gazdasági teljesítménye elmarad az EU-átlagtól, 2011-ben annak 87%-át teljesítette [Eurostat, 2011].

Az Eurostat adatai szerint Burgenland 2011-ben az ország GDP-jének 2,3%-át adta és kb. 117 e embert foglalkoztatott, akik közül legtöbben a szolgáltató szektorban dolgoztak [Eurostat, 2014]. A foglalkoztatási ráta így 71%, a munkanélküliségi ráta 3,6%. Burgenlandban a legálisan dolgozó külföldi munkavállalók kétharmada magyar. A válság az

osztrák munkaerőpiacot is érintette, de a vállalkozások gyorsabb alkalmazkodóképessége miatt nem olyan erőteljes hatással, mint a magyart, ennek következtében a szomszédos régiók közötti eltérések tovább növekedtek [KSH, 2012].

Az EU által közölt *Regionális Versenyképességi Index* alapján – mely 262 db NUTS 2 régiót mutat be – Burgenland a 110. helyet foglalja el [EC, 2013]. A Magyarországgal szomszédos tartomány Ausztria leggyengébb, „phasing-out”⁶¹ régiója.

Burgenland sajátos történelmi helyzete hátráltatja, lassítja a térség fejlődését, először az I. világháború után vesztette el térségi gazdasági motorját (ipar és nagyváros nélkül maradt), majd a hidegháborús évek és a vasfüggöny miatt is korlátolt fejlődésre volt ítélve, egyértelműen perifériára szorult. A tartományon belül is nagyok a különbségek: az északi rész fejlettebbnek, gazdagabbnak számít Bécs közelsége miatt, mint a középső és déli területek. Főbb ágazatai jelenleg: szolgáltatások, turizmus, élelmiszeripar (borászat), elektronika, fa- és fémipar [Eurostat, 2014].

1.2. A vállalati szektor

Burgenlandban 21.090 vállalkozást tartottak nyilván 2012-ben [Statistik Austria], mely az osztrák vállalatok 3,4%-át jelenti. A burgenlandi cégek 24%-a a mezőgazdaságban, 14 %-a kereskedelemben tevékenykedik. Megemlíthető még az egyéb szolgáltatások (9,6%) és a szakmai, tudományos, műszaki tevékenység ágazata (9,2%). Burgenlandban a cégek 81,4%-a egyéni vállalkozás, mely az országos értéket is meghaladja, további 9,2% Kft. formában működik. A WKO [2013] kimutatása szerint a burgenlandi cégek létszámkategóriák szerint a következőképpen oszlanak meg: mikro: 81,6%, kis: 15,3, (együtt: 96,9%), közepes: 2,8%, nagyvállalat: 0,3%.

1.3. Innovációs teljesítmény

A korábban már említett Regionális Versenyképességi Index *innovációs részindexe* alapján 262 régióból Burgenland a 162. helyet foglalja el [EC, 2013].

Burgenland K+F+I teljesítménye Ausztrián belül kimondottan gyengének minősíthető és a következő jellemzőkkel bír [EUROSTAT, 2014]:

- GERD 0,8%,
- a K+F kiadások mindössze 0,7%-át adják az országos értéknek,
- szabadalmi bejelentéseket tekintve az utolsó,
- a magánszektor dominanciája: a K+F kiadások 90%-át ebben a szektorban használták fel,
- az ország K+F személyzetének 1%-a dolgozott a tartományban,
- a kutatási infrastruktúrát tulajdonképpen két felsőoktatási intézmény jelenti, 2100 hallgatóval, mely az országos érték 0,6%-a,
- az *innováció követő régiók* közé tartozik az Unióban, mely az EU-s finanszírozásokat alacsony mértékben veszi igénybe.

---

⁶¹ „Phasing-out” régió: a GDP-je épp, hogy meghaladja az EU-átlag 75%-át, a csatlakozások statisztikai hatásának következtében. A „phasing-out” („szoktatás a semmihez”) régió az EU-s konvergencia célkitűzés része, mely csökkenő mértékű támogatást kap a felzárkózási folyamatokra. Ezzel szemben a „phasing-in” régiók természetes gazdasági növekedésük okán kerülnek ki a konvergencia célkitűzések közül. A finanszírozási források között nagy a különbség, mivel előbbi maximum 75%-os közösségi, továbbá állami támogatást kaphat, utóbbi csak 50% közösségit, állami támogatást pedig nem igényelhet [MJVSZ, 2004].

A KKV-k innovációs folyamatainak hátráltató tényezőit a következőképpen foglalja össze a Business and Innovation Centre of Burgenland (BIC):

- a cégek az uniós és hazai támogatásokat nem veszik igénybe,
- a napi feladatok mellett nincs idő pályázni,
- nincs szaktudás és tapasztalat a pályázatiíráshoz,
- a támogatások információi lassúak, bonyolultak [Sedlak, 2011].

A jövőre vonatkozó innovációs célok az „*Innovation Offensive Burgenland 2020*” c. programban találhatóak, melynek fő célja, hogy a régió általános versenyképessége és innovációs kapacitása erősödjön [Wirtschaftservice Burgenland AG, 2010]:

- a K+F tevékenység fontosságának hirdetése, PR tevékenységeken keresztül,
- a *vállalkozói szellem* ösztönzése a környezetvédelem, az IKT és az élelmiszeripar területén,
- a vállalatok innovációs kapacitásának növelése a szakképzés, a tanácsadói tevékenység és a finanszírozási lehetőségek fejlesztésével,
- ügynökségek létrehozása az innovációs folyamatok elősegítésére, hálózatok kialakítására, a KKV-knak nyújtott innovációs szolgáltatások növelésére,
- meglévő hálózatok fejlesztése a régió belül és kívül, a technológiai ágazaton belüli együttműködések fejlesztése [WIBAG, 2010],
- a tartományi GERD megduplázása 2020-ig,
- a vállalati telephelyek színvonalának markáns emelése,
- a mutatók konvergálása a fejlettebb tartományokhoz [Sedlak, 2011].

Az innováció-finanszírozás támogatásának folyamata Burgenlandban a WIBAG által felügyelt program, mely a „*Gute Idee, Burgenland*” fantázianevet viseli, jelmondata pedig: „*Ideen erfolgreich umsetzen*”, vagyis „Ötleteket sikeresen megvalósítani”. A BIC a következőképpen foglalja össze az innovációs folyamatok támogatásának jövőjét a tartományban [Sedlak, 2011]:

1. Innovációs folyamat: KFI tanácsadás, új termékek (75%-os támogatási intenzitás),
2. Innovatív ötletek kifejlesztése: ötletek első értékelése külső szakértő által (100%-os támogatási intenzitás); műszaki és gazdasági megvalósíthatóság értékelése (KKV-knál 75%-os, nagyvállalatoknál 100%-os támogatási intenzitás),
3. Implementáció: innovatív ötletek megvalósítása, alkalmazások, prototípusok, technológiafejlesztés (30-60%-os támogatási intenzitás).

Megállapítható tehát, hogy Burgenland jelentősen elmarad Ausztria többi tartományától mint gazdasági, mind innovációs eredményeket tekintve. A regionális KFI-szektor fejlesztése napirenden van, az évtized végére szignifikáns fejlődés valószínűsíthető.

2. Módszer

A kis- és közepes vállalkozásokat az Európai Unió standard definíciójával megegyezően szabályozzák a törvények, melyek kategorizálását a 1. táblázat mutatja be. A létszám az egyik fix komponens, míg az éves forgalom, illetve az éves mérlegfőösszeg közül csak az egyik feltételnek kell megfelelni az adott kategóriához (ezeken kívül meg kell még említeni az ún. „két éves szabályt” illetve a „függetlenségi kritériumot, melyeknek szintén meg kell felelni).”

1. táblázat: A KKV-k küszöbértékei

Kategória	Létszám: éves munkaerőegységben	Éves forgalom (millió EUR)	Éves mérlegfőösszeg (millió EUR)
Mikro-	< 10	≤ 2	≤ 2
Kis-	< 50	≤ 10	≤ 10
Közép	< 250	≤ 50	≤ 43

Forrás: saját szerkesztés

Fontosnak tartom előre rögzíteni, hogy a kutatás során – igazodva a nemzetközi standardokhoz (pl. OECD) – *innovatívnak* tekintetem minden olyan vállalkozást, mely az elmúlt 3 évben legalább egy innovációt végrehajtott.

A *primer* kutatás során az adatok felvétele egy 36 kérdésből álló online kérdőív formájában valósult meg, kvótás mintavétel alapján. A kérdőív főként nem metrikus (pl. nominális, ordinális skála) skálákat tartalmazott, de arányskála is fellelhető benne. Jellemzően ismérv-változatokból épült fel, főként minőségi, kevésbé mennyiségi ismérvek gyűjtésére szolgált. A válaszok feldolgozása, tisztítása és rendszerezése után kezdődtek meg a statisztikai számítások. Jellemzően egyszerűbb, leíró statisztikát használva, egyváltozós elemzéseket végrehajtva, helyzetmutatói és szóródási számításokat végezve.

Ezen *primer* kutatás⁶² bizonyos részeit ismerteti jelen dolgozat.

3. Kutatás

Összességében 126 db vállalkozás töltötte ki a kérdőívet. A kutatás a nagy elemszáma miatt mindenképpen *megbízható*. További tény, hogy a válaszadók *méret szerinti aránya* az alkalmazotti létszámadat alapján megfelel a szekunder adatoknak, illetve érvényesül a *regionális* feltétel is. A következőkben kérdésenként szerepelnek az eredmények.

1. Melyik kategóriába sorolható az Ön cége, alkalmazotti létszám alapján?

A kérdésre érkezett válaszok alapján megállapítható, hogy a válaszadók döntő többsége a 10 fő alatti létszámkategóriába esik, vagyis mikrovállalkozásnak minősül, míg a kisvállalatok aránya lényegesen kisebb. *A közepes és nagyvállalatok száma elenyésző, így ezek a további vizsgálatokból kimaradtak.* Ezzel az aránnyal *sikeresnek* nyilvánítható a *primer* adatfelvétel, hisz főként a mikro- és kisvállalkozásokra kívántam koncentrálni.

2. táblázat: Válaszadók besorolása a létszám alapján

Kategória / Régió	Burgenland	%
Mikrovállalkozás I. (0-1 fő)	66	52,4
Mikrovállalkozás II. (2-9 fő)	45	35,7
Kisvállalkozás (10-49 fő)	11	8,7
<i>Összesen</i>	<i>122</i>	<i>96,8</i>
Középvállalkozás (50-249)	2	1,6
Nagyvállalat (250-)	2	1,6
Összesen	126	100

Forrás: saját szerkesztés

⁶² A teljes kutatás itt elérhető: Keresztes Gábor [2016]: A KKV-k innovációs tevékenységének vizsgálata a Nyugat-dunántúli Régióban és Burgenlandban, PhD. értekezés, 2016.
http://doktori.nyme.hu/548/1/Keresztes%20G%C3%A1bor_Doktori%20%28Ph.D.%29%20C3%A9rtekez%C3%A9s_2015_11_25.pdf

2. Melyik kategóriába sorolható az Ön cége, az éves nettó árbevétele alapján?

Az árbevétel alapján a cégek szinte kivétel nélkül megegyeztek az alkalmazotti létszám kategóriájával, s mivel főként a létszám a döntő szempont, ezért e vizsgálat részletes eredménye nem kerül ismertetésre. Annyit azonban szükséges közölni, hogy a régióban, valamennyi mikro-, kis- és közepes vállalkozás KKV-nak minősült a vonatkozó jogszabályok alapján.

3.a. Mi az Ön cégének vállalkozási formája?

A gazdálkodási forma szerint a vizsgált cégeket a következőképpen lehet csoportosítani:

- 68%: egyéni vállalkozás
- 27%: kft.
- 4%: bt.
- 1%: egyéb

3.b. Milyen tulajdonban van a cég?

A vizsgált, burgenlandi mikro- és kisvállalkozások szinte mindegyike, 95,9%-a osztrák tulajdonban voltak. Elenyésző a külföldi és a vegyes tulajdonú vállalatok száma.

4. Melyik nemzetgazdasági ágban működik a cég?

A válaszadók 20%-a az információ, kommunikációs ágban, 12-12%-a az adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenységben, illetve az építőiparban tevékenykedett. 10-10% körüli a kereskedelem, a feldolgozóipar és a szakmai, tudományos, műszaki tevékenység. A régió adataiból következik, hogy a válaszadók főként a terciér szektorban működnek.

5. Melyik járásban van a vállalkozás székhelye/telephelye bejegyezve?

Ausztriában 33%-nak Eisenstadtban és környékén van a székhelye, 18%-nak Neusiedl am See járásban, 17%-nak Oberwart járásban, további 11-11%-nak Mattersburg, illetve Oberpullendorf járásban. A többi a további járásokban van bejegyezve. Mindegyik vállalkozás a tartományban van bejegyezve, de rendelkeznek telephellyel más területeken is. A vizsgált cégek tehát megfelelnek a regionális feltételeknek, vagyis székhellyel, vagy telephellyel rendelkeznek a területeken, így releváns adatokként vehetőek figyelembe.

6. Melyik évben alapult meg a cég?

A régióban vizsgált cégek 63%-át 2000-ben vagy azután alapították. 20,5%-uk 3 éves, vagy annál fiatalabb. A válaszadók jelentős része tehát több, mint 3 éves működést tud felmutatni, mely segíti a hosszú távú innovációs tevékenység vizsgálatát és megértését.

7. Hogyan írná le néhány szóval az innováció fogalmát?

A kérdés feltevését azért véltem szükségesnek, hogy megvilágításba kerüljön, hogy a mikro- és kisvállalkozók milyen alapossággal ismerik a fogalmat, hogyan definiálják azt. A válaszok többsége alapján kiderült, hogy a vállalkozók megfelelően jellemzik az innovációt, kielégítően tudják meghatározni. A kérdésre adott válaszok a kutatás további részeihez nyújtottak számomra biztos támpontot. Igazoltta vált, hogy a válaszadók értik az innováció lényegét.

8. Az Ön cége hajtott-e végre innovációs tevékenységet az elmúlt 3 évben?
Össességében a vizsgált válaszadók 45,1%-a válaszolt igennel, 54,9%-a nemmel.

3. táblázat: Válaszadók besorolása az innovációs tevékenység alapján

Méret/Régió	Burgenland	
	Igen	Nem
Mikrovállalkozás I.	39,4%	60,6%
Mikrovállalkozás II.	51,1%	48,9%
Kisvállalkozás	54,5%	45,5%
Összesen	45,1%	54,9%

Forrás: saját szerkesztés

A 8. kérdés után a kérdőív kettéágazott: amely cégek igennel válaszoltak, azoknak részletező kérdések kerültek feltevésre a végrehajtott innovációra vonatkozóan (ld. 9.). Amely válaszadók nemmel feleltek, ott ennek okaira irányult a további vizsgálat, részletező kérdésekre nem válaszolhattak (ld. 15.).

9. Amennyiben igen, akkor milyen típusú fejlesztést hajtottak végre, s hogyan?

A vizsgált burgenlandi cégek 87,3%-a termékfejlesztést, 72,7%-a technológiafejlesztést, 60,0%-a szervezetfejlesztést, míg 63,6%-a technológiafejlesztést hajtott végre. A vállalkozások 40,0%-a valamennyi innovációtípust alkalmazta az elmúlt 3 évben.

4. táblázat: Az innovációk típusa és megvalósításuk módja Burgenlandban

Innováció típusa / Megvalósításának módja	Önállóan, saját erőből	Más cégekkel, kutatóhelyekkel, felsőoktatási intézményekkel együttműködve	Más vállalatoktól adaptálva, licencvásárlással, megrendeléssel	Nem hajtottunk végre ilyen típust
Mikrovállalkozás I. (0-1 fő)	%			
- termékfejlesztés	73,1	7,7	3,8	15,4
- technológiafejlesztés	38,5	15,4	11,5	34,6
- szervezetfejlesztés	38,5	11,5	3,8	46,2
- marketingfejlesztés	46,2	3,8	0,0	50,0
Mikrovállalkozás II. (2-9 fő)				
- termékfejlesztés	65,2	21,8	4,3	8,7
- technológiafejlesztés	43,5	17,4	17,4	21,7
- szervezetfejlesztés	47,8	8,7	8,7	34,8
- marketingfejlesztés	56,5	8,7	4,4	30,4
Összesen (mikro- és kisv.)				
- termékfejlesztés	70,9	12,7	3,7	12,7
- technológiafejlesztés	38,2	20,0	14,5	27,3
- szervezetfejlesztés	41,8	12,7	5,5	40,0
- marketingfejlesztés	52,7	7,3	3,6	36,4

Forrás: saját szerkesztés

A vizsgált vállalkozások adataiból összességében az tűnik ki, hogy *jellemzően valamennyi vállalatméret esetén önállóan, főként saját erőforrások felhasználásával* valósították meg az innovációt, különösen igaz ez a technológiafejlesztésre. A vállalkozások nagy része nem működött együtt a fejlesztés során külső szereplőkkel és az adaptálás sem gyakori. *A vállalatméret növekedésével általában együtt nő az önálló fejlesztések aránya és leggyakrabban a termékfejlesztést alkalmazták.*

10. Volt-e a cégnek árbevétel-növekedése az innováció következtében?

A cégek 56,4%-ának volt árbevétel-növekedése az innováció következtében, 21,8%-ának nem, 12,7% nem vezeti külön, a maradék nem tudja.

11. Bekövetkezett-e költségcsökkenés a fejlesztés következtében?

A válaszadók 25,4%-a szerint jelentkezett költségcsökkenés, 58,2%-uk szerint nem, a többi nem tudja, nem vezeti külön. A 10. és 11. kérdést együtt vizsgálva megállapítható, hogy árbevétel-növekedés és ezzel együtt költségcsökkentés a vállalatok 12,7 %-ánál következett be, tehát nem jellemző, hogy mindkét cél megvalósult volna.

12. Az innovációs tevékenységből származott-e valamelyik eredmény az alábbiak közül?

A kérdés főként az innováció gyakorlati eredményeire irányult. A válaszlehetőségek között megjelölhető volt a szabadalom, a formatervezési mintaoltalom, a használati mintaoltalom, a védjegy és védjegyoltalom, továbbá az „egyik sem” és a „nem tudom” válaszlehetőségek. *A burgenlandi cégek 74,5%-a nem érte el egyik eredményt sem.*

13. Az elmúlt 3 évben átlagosan, az árbevétel kb. mekkora részét fordították innovációs tevékenységre?

A vizsgált vállalkozások legnagyobb arányban az árbevételük 2-5%-át fordították innovációs tevékenységre. A cégek több, mint 60%-a az árbevétel 1-10%-át költi kutatás-fejlesztésre, mely véleményem szerint kedvezőbb érték a vártnál.

14. Amennyiben adtak be innovációs pályázatot, milyen forrásból értesült a lehetőségről?

A kérdés érdeklődő jelleggel arra kívánt rákérdezni, hogy melyek a legfontosabb hídképző szervezetek, innovációt segítő intézmények, források. A kérdésre válaszolók 50%-a az internetet jelölte meg, 54%-a a kamarát, 16,6% az innovációs ügynökséget, 12,5% a partnervállalatot, 8,3% a könyvelőt, míg 16,7% a konferenciákat, tájékoztatókat.

15. Amennyiben cége nem hajtott végre innovációt, akkor milyen okból nem?

A kérdés azon vállalkozásokra vonatkozott, amelyek a 8. kérdésre azt válaszolták, hogy nem végeztek korábban innovációs tevékenységet. A kérdésre több választ is meg lehetett adni, így a legjellemzőbbek kerülnek bemutatásra.

A cégek 34,3%-a a belső forráshiányt, 1,5%-a a külső forráshiányt, 3%-a a szakemberhiányt, 20,9%-a az innováció magas költségeit, 8,9%-a az újítás fogadtatásával kapcsolatos piaci bizonytalanságot, 14,9%-a a fokozott piaci versenyt jelölte meg indokként. Továbbá 31,3%-nak nincs szüksége az innovációs tevékenységre. Mindebből az következik, hogy a külső források hiánya nem olyan jelentős mértékű probléma, mint azt korábban a szekunder adatok sugallták.

16. Általánosságban szükségesnek tartja-e, hogy cége fejlesztéseket hajtson végre?

A kérdés a vállalkozások jelenlegi véleményére utalt, illetve azon attitűdjeiket kívánta felmérni, hogy hogyan viszonyulnak az innovatív folyamathoz mindazon válaszadók, amelyek végeztek KFI tevékenységet és azok is, amelyek ezt nem tették.

A burgenlandi vállalkozások 73,8%-a fontosnak tartja az innovációt, 19,7%-a nem, a maradék nem tudja. Amelyek végeztek korábban is innovációs tevékenységet, azoknak a 92,7%-a ezt

továbbra is fontosnak tartja, amelyek korábban ezt nem tették, azoknak az 58,2%-a ennek ellenére szükségesnek tartja a fejlesztéseket, 34,3%-a pedig továbbra sem.

17. Kérem, röviden fejtse ki, mit vár a 2014-2020-as EU-s költségvetési ciklustól?

A burgenlandi mikro- és kisvállalkozások véleményeiket és elvárásaikat fejezhették ki a következő időszak meghatározó politikáival kapcsolatosan:

- a stabil gazdasági és jogi környezet, melyek kiegyensúlyozottságot, tervezhetőséget és racionális célokat biztosítanak,
- a munkahelyek megtartása és növelése, a versenyképesség javulása,
- a pályázati lehetőségek növelése a KKV-k számára, melyek segítik a nemzetközi piacra való kilépést, a tőkeerősség növelését,
- a pályázati rendszer és az információk egyszerűsítése, a döntések átfutásának és a kifizetések idejének felgyorsítása,
- a KKV-szektorra rakódó közterhek könnyítése, a szektor kiemelt támogatása,
- a korrupció csökkentése, állami támogatások újragondolása,
- a bürokrácia és a felesleges adminisztráció csökkentése,
- a politikai döntések háttérbe szorulása,
- az innovációs folyamatok és támogatások előtérbe helyezése.

4. Összefoglalás

Az innovációs tevékenység a hosszú távú, perspektivikus gondolkodásmód leképezését jelenti a hétköznapi gazdasági döntések során. Burgenland annak ellenére, hogy utolsó az osztrák tartományok között, jelentős fejlődési potenciállal és hangsúlyos öko-tudatos gondolkodásmóddal rendelkezik, mely erősíti a hazai gazdaságot és a helyi termelőket. A régióon belül földrajzilag nagy eltérések figyelhetők meg, fellelhető egy Észak-Dél irányú fejlettségi különbség. Burgenland számos problémával küzd az innovációs folyamatokban, de tudatos stratégiával fejlődő pályára állhat. Mivel határmenti régióról van szó, ezért kiemelten fontos lenne az Unió által előteremtett határon átnyúló lehetőségek kiaknázása.

A tartományban vállalkozások fele sem nevezhető innovatívnak, hátráltató tényezők a belső forráshiány, illetve az innovációval járó magas költségek. Ennek kompenzálására pályázati tevékenységet azonban a vizsgált cégek mintegy 90%-a nem folytat. Megállapítható ugyanakkor, hogy a vizsgált cégek többsége szükséges folyamatként tekint az innovációra, mely a jövőorientáltságukat fejezi ki. Azon cégek többsége, amelyek eddig nem végeztek ilyen fajta tevékenységet különböző okokból, hasonlóan fontosnak vélik a fejlesztéseket. A vállalkozások többsége saját maga hajtja végre az innovációkat, akadozik a cégek egymás közötti és a kutatóintézetekkel való kooperációja e téren. Kiugróan hiányos az innovációs ügynökségekkel, a hídképző szervezetekkel és a felsőoktatással történő kapcsolattartás.

Irodalomjegyzék

1. EC [2013]: EU Regional Competitiveness Index. RCI 2013.
http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/6th_report/rci_2013_report_final.pdf
2. EUROSTAT [2011]: Gross domestic product (GDP) per inhabitant, in purchasing power standard (PPS), by NUTS 2 regions.
<http://ec.europa.eu/eurostat/web/regions/statistics-illustrated>
3. EUROSTAT [2014]: Regional Innovation Monitor Plus. Burgenland.
<http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/policy/regional-innovation/monitor/base-profile/burgenland>

4. KSH [2012]: Burgenland és Nyugat-Dunántúl – a határ két oldalán. KSH, 2012.
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/gyorburgenland.pdf>
5. Megyei Jogú Városok Szövetsége (MJVSZ) [2004]: Kohéziós politika 2007-2013.
<http://www.mjvsz.hu/resourceb/5/bHTD2gtenDusjEMHj5fRgrIAJ.pdf>
6. Sedlak M. [2011]: Innováció Burgenlandban – célok, szereplők, támogatások.
http://www.recom-huat.eu/files/el__337_ad_s_michael_sedlak_h_jav_tott.pptx
7. Statistik Austria: Éves statisztikák, táblák, adatok. <http://www.statistik.at/>
8. Wirtschaftskammer Österreich (WKO) [2013]: Arbeitgeberbetriebe 2010-2013 – Burgenland nach Beschäftigtengrößenklassen.
9. Wirtschaftsservice Burgenland AG (WIBAG) [2010]: Innovationsoffensive Burgenland 2020. Aktionsplan für Forschung und Innovation.
http://www.wibag.at/fileadmin/redakteur/Downloads/Presse_und_Events_2010/Aktion_splan.pdf

Lektorálta: Dr. Egyed Krisztián Ph.D., egyetemi docens, Soproni Egyetem

HOGYAN DÖNTÜNK? AVAGY A DÖNTÉSEINKBEN REJLŐ ELLENTMONDÁSOK

Kiss Gergely

Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, MSc-hallgató, kissgergely91@gmail.com

Absztrakt

Korábbi tanulmányaim során többször találkoztam a döntéshozatal rögzös útjával, de mélységében nem olyan régen ismerkedtem csak meg részletesebben a vezetői döntéshozatal módszereivel. Úgy gondolom, hogy a mai felgyorsult világunkban számtalan választási helyzettel találkozunk, amelyek gondot jelentenek számunkra. A választás történhet az üzleti világban, ahol a szűkös erőforrások meghatározásáról döntünk, vagy az egyes folyamatok tervezésénél, a pénzügyek ütemezésénél. Folytatva a sort érdemes megvizsgálni a választások hátterét. Kutatásom során egy speciális területen, a vezetői döntéshozatali folyamat sajátosságaihoz kapcsolódó komplex vizsgálatokat mutatok be: mennyire konzisztensek a döntéshozók és az inkonzisztencia mennyiben befolyásolja a döntések kimenetelét. A témát azért választottam, mert a személyes érdeklődési körömon túl, a hatékonyság és a megfelelő döntési helyzetek elérésével tanítható tapasztalatokat és módszereket lehet létrehozni, melyek alkalmazása növeli a többváltozós üzleti döntések minőségét.

Kutatásom keretein belül a vezetői döntéshozatal folyamataiban megjelenő inkonzisztencián túl külön figyelmet fordítok a megkérdozett döntéshozók választásaira, melyek a stratégiai kérdésektől az egyszerű döntésekig terjedhetnek. A vizsgálatok során kísérleteket végeztem, ahol a döntéshozók választásait és a döntési folyamat ellentmondásmentességét az AHP módszer segítségével hasonlítom össze a kapott adatok alapján. Az eredmények segítségével azokat a területeket kerestem, ahol a döntések folyamán a döntési folyamat erőteljesebb támogatása szükséges.

Tudományos munkámban segítségül hívom azokat a tudományterületeket, melyek bizonyítani tudják a kapcsolatot a vezetői döntésekre ható tényezőkkel. A létrejövő eredmények oktatási szempontból gyakorlatorientált példákat és valós, szimulált kísérletek eredményeit testesítik majd meg. A kutatás a döntésmódszertan és a stratégiai menedzsment kevésbé ismert területein jelenthet újszerű eredményeket.

Kulcsszavak: AHP módszer, döntéshozatali konzisztencia, vezetői döntések

1. Bevezetés, célok

Kutatásom témájául a vezetői döntéshozatal folyamatának hatékonyságát választottam. A téma aktualitása napjainkban megkérdőjelezhetetlen. Első gondolatként a személyes érintettségemet és érdeklődésemet nevezném meg. Tanulmányaim során többször felmerült a döntésekkel kapcsolatos ismeretek fontossága, és úgy éreztem eljött az idő, hogy belemélyüljek jobban ezen tudományterületbe. Az emberiség fejlődéséhez nagyban hozzájárul a folyamatosan változó világ, melyet különösebben magyarázni nem kell. Az innováció nagymértékű előrehaladását az informatika térnyerése és a rohamtempóban fejlődő fogyasztói igények kényszerítik ki. A sok pozitív változás mellett számtalan negatív tényező árnyalja a fejlődést és ezáltal új lehetőségeket kell keresnünk, hogy talpon tudjunk maradni.

Az egyik legnagyobb problémát a folyamatos állásfoglalás jelenti. Mindig döntünk kisebb-nagyobb kérdésekben, ami nem okoz sokszor problémát, viszont az ok-okozati összefüggéseket számtalanszor figyelmen kívül hagyjuk. Hogy miért vagy miért éppen így döntünk, azt három kulcsfontosságú területtel jellemezhetjük. Döntéseinket érzelmi, tudományos és irányított úton hozzuk meg. Érzelmi alapon a szívünkre, neveltetésünkre és szokásainkra hangolódva hozzuk meg a végső ítéletet, míg irányítottan valakinek a döntése

mellett kardoskodunk. Utóbbi elég gyakori, hiszen sokszor nincs saját véleményünk: nem ismerünk minden információt. Utolsó terület a tudományos, matematikai alapokon nyugvó lehetőségek, amelyek a mindennapi döntési folyamatoknál elképzelhetetlenek, viszont jelentősebb döntési szituációknál nagy segítséget jelenthetnek. Ezekben a szituációkban többnyire informatikai támogatottságú döntési információs rendszereket alkalmaznak. A legtöbb döntési módszer gyengesége, hogy nem képes a kezelendő döntési szituáció fokozott komplexitását megragadni. Európában az utóbbi évtizedben jelentős publicitással bíró lean menedzsment vagy a Six Sigma szemlélet és működésmód kísérletet tesz az anyagi és információ folyamatok strukturált leírására és javítására, így a kapcsolódó komplex döntések támogatásának szintje a szükséges információk rendelkezésre állásával fokozható [1].

2. Szakirodalmi áttekintés

2.1 Alapfogalmak definiálása

Legelőször azt a helyzetet kell felismerni és elemezni, amelybe a döntéshozó kerülhet. Ezt a szituációt, jelenséget problémának nevezzük. A problémát a Pedagógiai lexikon így fogalmazza meg: „A probléma olyan helyzet, amelyben bizonyos célt el akarunk érni, de a cél elérésének útja számunkra rejtve van” [2]. A problémában érintett felet legtöbb esetben döntéshozónak nevezhetjük, aki egyéni preferenciákkal, maximális hasznosságra törekszik és megannyiszor racionálisan hozza meg döntéseit. Azt az utat, amelyen a probléma elindul és a döntés meghozatalra kerül, valamint az utóhatások érvényesülnek, döntéshozatali útnak írhatjuk le. Az út hosszúsága azon tényezőktől függ, melyek befolyást gyakorolnak a kialakult állapotra. A döntés fogalmát és összehasonlítását több szempontból is szemléltetni kívánom, hogy a legjobb és legelőnyösebb definíciót ismerhessük meg. Az értelmezéseket az 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat: A döntés definíciójának értelmezései fókuszpontok szerint

Fókuszpont	Szerző(k)	Publikálás éve
alternatívák közötti választás	Pavelka [3]	1970
	Kalapács [4]	1990
	Sántáné et al. [5]	2008
probléma-megoldás	Tannenbaum-Schmidt [6]	1958
erőforrás felhasználás	Kindler [7]	1977
kognitív folyamat	Quine [8]	1968
	Engländer [9]	1979

Forrás: Saját szerkesztés a hivatkozott publikációk felhasználásával

A felsorolt kutatók mindegyike pontos választ akar adni és a legjobban le kívánja fedni a fogyasztó viselkedését. A hétköznapiakban, illetve a gazdasági körforgás egyes elemeinél több alternatíva, több út teremődik a döntésünk meghozatalára. A belső és külső környezet számos pozitív és negatív hatást gyakorol ránk, melyekkel a választás sokszor nehezebb, mint könnyebb. A torzító hatások, melyek a kommunikációs csatornán zavaró tényezőkként értelmezhetők, megannyi eseményként jelentkezhetnek.

A döntési folyamat egyben a problémamegoldási folyamat is, ezért mondhatjuk azt, hogy jellemzőinek tekinthetjük a fokozatosságot és a hatékonyságra való törekvést. Ezen gondolatok miatt állapítható meg, hogy a döntési folyamat szakaszokra bontható és az egyik szakasz az előtte állóra építkezik, valamint a döntési folyamat ciklusai és a döntési elemek fokozatos megismerhetőségük miatt iteratívak [10].

A döntéshozatal során korlátokkal szembesülünk, melyek hatást gyakorolnak választásainkra. Szűcs gyűjtésére támaszkodva ezek így fedhetők le [11]: célkorlát: mindig csak az úgynevezett szignifikáns célokat tudjuk kezelni, erőforráskorlát: a döntés időbe, pénzbe kerül, a problémagazdák száma korlátozott, hierarchiakorlát: nem hagyható figyelmen kívül, hogy kinek a javára döntünk, kompetenciakorlát, módszertani korlátok.

A megnevezett korlátok mindegyike az eredményességet szabályozza és irányítja, mellyel a döntéshozónak számolnia kell. Fontos, hogy a döntési folyamat során felmerülő kockázatokkal is foglalkozunk. A kockázat fogalmát általánosan így ismerjük: „*egy nemkívánatos esemény bekövetkezése valószínűségének a mértéke*” [12].

A döntések kockázatos jellegét nem csupán valamely szituációban bekövetkező kockázatok határozzák meg, hanem maga a döntési folyamat is hordozhat buktatókat a döntés komplexitásából adódóan. Ez a komplexitásból eredő kockázat pedig tovagyűrűzve egyéb szervezeti alrendszerre – például teljesítményértékelési alrendszer [13] – azokban is zavarokat, nehézségeket okozhat. Nem hagyható figyelmen kívül a döntéshozatalban a kapcsolódó költségek megfelelő pontosságú megítélése sem. Molnár és Tumik ezen cél érdekében a tevékenység alapú kalkulációt ajánlja a sokszor figyelmen kívül hagyott, de a lean szemléletben például központi szerepben álló veszteségek költségeinek vizsgálatára [14]. Musinszki a költségek vonatkozásában hangsúlyozza, hogy a döntés szempontjából azok relevanciáját is vizsgálni kell [15]. A viszonylag nagy bonyolultságú döntési folyamatokban tehát komplex döntési módszerek alkalmazása szükséges és hangsúlyozandó, hogy még ebben az esetben is érdemes a döntések megfelelőségének, konzisztens mivoltának az ellenőrzése.

2.2 Inkonzisztencia vizsgálatok

A súlyozási sorrendi módszereknek két fajtáját ismerjük: az első a közvetlen rangsorolás, míg a második a páros összehasonlítás. Előbbiben a döntést hozó fél sorszámozza az általa kiválasztott alternatívákat, így a rangsorolás és a számok hozzárendelési kapcsolatai tudatosan nem válnak szét. Ezen fajtájú módszereknek előnye, hogy gyorsan végrehajthatóak a döntési folyamat során, míg hátránynak róhatjuk fel, hogy nem adnak következtetéseket, valamint további információt az értékelést végzőkről. Nem könnyen állapítható meg, hogy teljesül-e a tranzitivitás követelménye, ami azt feltételezi, hogy logikusan kerülnek a döntéshozó által meghatározásra az alternatívák. A tranzitivitás megsértését intranzitivitásnak nevezzük. Ennek a kiküszöbölését a második típusú súlyozási sorrendi módszerrel, a páronkénti összehasonlítással vihetjük véghez. A tranzitivitásról tudnunk szükséges az alábbi feltételezés: Kendall javaslatára háromszög alakba elrendezve három dolgot, az a fontosabb b -nél, valamint b fontosabb c -nél, így a is fontosabb c -nél. A megfogalmazott rendszert eredőhármásnak vagy eredőtriádnak definiálhatjuk [16].

A körtriád összefüggés ellentétes az eredőhármás felfogással: a b hasznosabb lesz, mint a és c , illetve a továbbra is hasznosabb, mint c . Az ilyen jellegű összehasonlítások közvetett, azaz páronkénti egybevetések valósulnak meg. Ezen módszer használata akkor javallott, ha az értékelési tényezők eltérő nagyságúak, illetve fontosságúak (más súlyszámokkal rendelkeznek az opciók). Fontos kiemelni, hogy a precizitást a matematikai összefüggéseknek köszönhetjük, hiszen a módszer nagyban támaszkodik a logikai kapcsolatokra és valószínűségi számításokra. A számítások segítségével felállított döntési sor elemeit a preferencia-döntések által képzett sorrend fogja alkotni. A súlyszámok meghatározásánál az értékelési tényezőket páronként összehasonlítva kell kialakítani aszerint, hogy melyik képvisel a választó félnél nagyobb hasznosságot, vagyis melyik fontosabb, melyik preferáltabb az alternatívák közül [16, 17].

A módszer lépései a következők:

1. A párok száma az alternatívák száma (n) alapján a $\frac{n \cdot (n-1)}{2}$ képlettel számolható ki.
2. A párokból a döntéshozónak választania kell a preferáltabb, hasznosabb lehetőségek közül.
3. A megkapott eredmények után preferencia-mátrixban össze kell foglalni az értékelés alapját képező tényezőket (1 fogja jelenteni, hogy hasznos, 0 jelenti, hogy hátrányt szenved a döntésben a választó).
4. Konzisztencia-vizsgálat (K) segítségével arról győződünk meg, hogy a döntéshozó a választásai során milyen tényezőket és milyen szempontok alapján vesz figyelembe. A következő képleteket a páros és a páratlan n értékre vonatkoztatva használhatjuk:

$$K_{\text{páratlan}} = 1 - \frac{24d}{n^3 - n} \quad K_{\text{páros}} = 1 - \frac{24d}{n^3 - 4n} \quad (1)$$

$$d = \frac{n \cdot (n-1) \cdot (2n-1)}{12} - \frac{\sum a^2}{2} \quad (2)$$

Az n értékek az összehasonlításban szereplő tényezőket jelentik. Az a érték a hasznosnak ítélt összehasonlítások négyzetösszege, míg a d érték az inkonzisztens körhármak számának meghatározását segíti elő. A konzisztencia-vizsgálat másik számítási módja az AHP eljárásokban terjedt el. A konzisztencia index (CI) ahol n az adott mátrix sorainak száma (összehasonlított kritériumainak száma). A CI indexben szereplő λ_{max} a maximális sajátérték. A λ_{max} érték mindig nagyobb vagy egyenlő (utóbbi tiszta konzisztencia esetén), mint n . A λ értékét (sajátérték) nem konzisztens mátrixok esetén iterációs eljárással is megkaphatjuk. A konzisztencia indexek átlagos értékét RI jellel jelöli a szakirodalom, ami a véletlenszerűen generált páros összehasonlítás mátrixok segítségével határozható meg. A számításokhoz tartozó képleteket Saaty 1980-ban megjelent cikkére támaszkodva alkalmazhatjuk [18]. A két módszert lehet használni a konzisztencia vizsgálatára, viszont azok egymással nem kombinálhatóak.

5. Végül a kapott eredmények kiértékelése és a sorrend felállítása, indoklása valósul meg.

2.3 Az AHP eljárás

Az AHP (Analytic Hierarchy Process) módszer Thomas L. Saaty nevéhez fűződik, aki 1980-ban hívta életre a páronkénti összehasonlításon alapuló döntéstámogató metódust. A célhierarchiára alkalmazható módszer előnye, hogy a döntés során súlyozással rangsoroljuk az alternatívákat, illetve számszerűsített, matematikai formában tudjuk a legkedvezőbb döntési opciót választani.

A módszer lépései a következők:

1. A döntési tényezők hierarchiájának összeállítása.
2. Az egyes elemekre vonatkozó páros összehasonlításokat tartalmazó R' mátrixok előállítása a döntéshozó kikérdezése alapján.
3. Minden szinten minden elemre (az utolsó szint kivételével) a súlyok meghatározására szolgáló sajátérték feladat megoldása.
4. Az egyes szintek aggregálásával megkapjuk a döntési alternatívákra vonatkozó értékeket, amelyekből azok sorrendje megkonstruálható.

A módszer pozitívuma, hogy számítógépes programmal támogatott módszerről, valamint a legnépszerűbb eljárásról beszélhetünk. „*A módszernek a döntéshozóról alkotott feltételezései meglehetősen erősek*” [19]. Erős matematikai háttere és a könnyen érthető modellkeret miatt előnyös a módszer. Pozitív, hogy a hasznossági iskola eredményeivel kapcsolat áll fenn. Hátránya, hogy szubjektivitás kerül a modellbe, ami torzítást idézhet elő. „*Az AHP-t igen időigényes és magas szintű matematikai eljárásokra épülő folyamatnak tartják*” [19].

Az AHP-t sokszor mechanikusan alkalmazzák problémák kezelésére (például társadalmi döntések), amelyek más módszerek alkalmazását követelnék meg. Ezáltal elmondható, hogy a módszer könnyen felhasználható összetett döntési helyzetek megoldására. Gyarmati a kimenetek érzékenységvizsgálatainak elemzési lehetőségét is tárgyalja [17]. Alkalmazási területnek Szántó a következő gyűjtést írja le: Garfi és szerzőtársai például fejlődő országok vizes programjai környezetvédelmi hatástanulmányának elkészítésekor alkalmazza, míg Hai és szerzőtársai egy teljes vietnami tartomány fenntarthatósági értékelésekor használja az AHP eljárást [19]. Számos tanulmány számol be tiszta technológiák értékeléséről, amelynél az AHP módszertant használták [20].

2.4. Súlyozás sorrendi skálán

A súlyozás sorrendi skálán egy páros összehasonlításon alapuló eljárás, melyet kvantitatív számítások során alkalmazhatunk. Az eljárás során a K következetességi mutatót számoljuk ki és a következetesség szignifikancia vizsgálatát hajthatjuk végre. A módszer során a jobb és rosszabb tényezőket lehet összehasonlítani. Előnyök a gyors és egyszerű alkalmazást tekinthetjük. Hátránya a módszernek, hogy nem adja meg a döntések során, hogy melyik értékelési tényező mennyivel lesz jobb vagy rosszabb a másik tényezőnél.

A módszernél a korábban bemutatott (1 és 2 számú) képletekre kell támaszkodni, valamint a d és n értékek alapján egy speciális χ^2 táblázatból kiolvasható az érték értelmezése.

A következetesség szignifikancia vizsgálatához a következő képleteket használtam. A DF érték a szabadságfokot jelöli.

$$\chi^2 = \frac{8}{n-4} \left\{ \frac{1}{4} \cdot \binom{n}{3} - d + \frac{1}{2} \right\} + DF \quad (3)$$

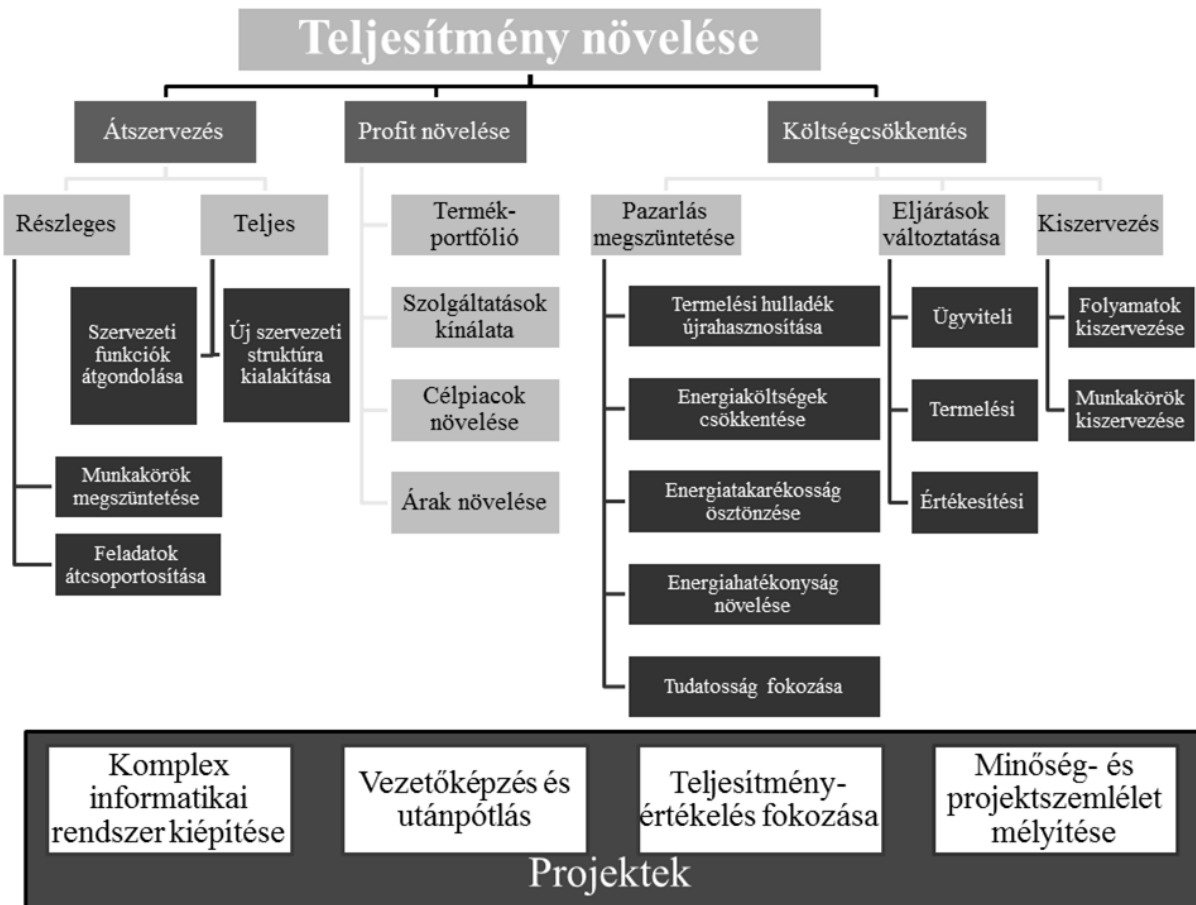
$$DF = \frac{n \cdot (n-1) \cdot (n-2)}{(n-4)^2} \quad (4)$$

3. A döntési modell

A következőkben a döntési modell részeit fogom bemutatni. A modell segít a gyakorlatban megmutatni a kísérletben felhasznált példát. A főcél egy kitalált, körülbelül 1 éve megalapított, startup vállalkozás sikeres működése, melynek alapértelmezett célja a sikeres, profit alapú működés. A startup vállalkozások szerepe a mai világunkban felértékelődött és ezért is érzem fontosnak a generációm által képviselt vállalkozói szándék erősítésének vizsgálatát elvégezni.

Kutatásom során a vezetői döntéshozatal speciális esetét teszteltem. Korábban fiatal vállalkozó kedvű huszonevesek bevonásával mértem fel a döntéshozatal hatékonyságát. A döntéshozóként a kísérletben résztvevő fiatalok választásaikkal nem tudták megmondani, hogy számukra milyen alternatívák a döntőek egy-egy fejlesztési projekttel kapcsolatosan, mert alacsony szintű volt még a következetességük, ami a fiatal kornak és a kevesének mondható munkatapasztalatnak tudható be. Ebből kifolyólag újragondoltam a lekérdezést és emiatt hajtottam végre nagyobb tapasztalattal rendelkező vezetők körében a kísérletet. Az 1.

ábra mutatja be számunkra a felkínált célt, mely egyben egy különleges probléma is. Úgy gondolom, hogy a növekedés sokáig fokozható, így a fejlődés is lehet egy olyan hosszútávú cél, melyet a hatékony teljesítménynöveléssel el tudunk érni. A sikeres és új vállalkozásoknak – véleményem szerint – a folyamatos megújulás az az eszközük, amellyel eredményesen tudnak versenyezni az ismertebb és nagyobb vállalatokkal szemben.

1. ábra: A döntési modell

Forrás: Saját szerkesztés

A teljesítmény növelését három tényező támogatja a szervezeteknél főként, ezek az átszervezés, a profitnövelés és a költségcsökkentés (1. ábra). Az átszervezéssel a szervezeti apparátust lehet csökkenteni. A profit növekedése során olyan tényezők segítik a főcél, amelyek sok tekintetben a megérzések mellett a tudásra is alapoznak. Költségcsökkentés során a vállalkozás sok lehetőséggel élhet. Természetesen a legfontosabb, hogy a szolgáltatások nyújtása és a termékek előállítása ne sérüljön egyik intézkedés során sem, ezért fontos gondolni a részletes elemzésre. Utolsó elemként a kiszervezésről dönthet a vállalat. Kiszervezés során a folyamatok és munkakörök kerülhetnek más megközelítésbe.

A bemutatott célok eléréshez projekteket lehet hozzákötni. Jelen esetben négy projektben gondolkodhat a döntéshozó, melyek a következők:

- Komplex informatikai rendszer kiépítése,
- Vezetőképzés és utánpótlás,
- Teljesítményértékelés fokozása,
- Minőség- és projektszemlélet mélyítése.

4. A lekérdezésről

A primerkutatás során lekérdezést folytattam. A kísérletben résztvevők olyan személyek voltak, akik vezetői státuszban dolgoznak. Az öt fős létszámot azért írtam elő, hogy megfelelően el tudjam végezni a számolásokat és követni tudjam a kísérletben résztvevők fejlődését. A lekérdezésben közreműködőkről elmondható, hogy 2:3 arányban voltak a női és férfi válaszadók. Átlagos életkoruk 42,4 év.

A döntéshozókról elmondható, hogy főként nagyobb szervezeteknél, vállalkozásoknál dolgoznak. Közös jellemzőjük, hogy mindannyian megyeszékhelyen laknak, egyetemi/mesterképzési diplomával rendelkeznek és több mint három évet dolgoztak már. A döntéshozók felkérése a kísérletbe egyéni megkeresés alapján történt.

A felmérésben általános és szakmai kérdésekre kellett választ adniuk, melyeket papír alapon kaptak meg és számítógépes adatrögzítéssel dolgoztam fel. A következőkben a felmérés alapján készült megállapításokat kívánom bemutatni. A kérdések mellett páros összehasonlításokat kértem a résztvevőktől, melyekből kiderül, hogy hogyan értékelik az egyes alternatívákat. A megkérdezettek kis száma miatt a vizsgálat elsősorban irányadó jellegű, a kutatás későbbi fázisában tervezem a mintanagyságot növelni.

A felmérés első részében közös tájékoztatón hangozott el a kutatás célja, az adatok felhasználásnak módja, illetve a kitöltéssel kapcsolatos segítség (mérési skála, hibajelzés stb.). A tájékoztató után a résztvevők megkapták a lekérdező lapot, és íróeszköz segítségével válaszoltak a felmérés kérdéseire. A kérdések két részre bonthatóak: demográfiai (általános) és a döntési (szakmai) kérdések. Előbbi kérdéscsoportban az általános adatokat, valamint a szakmai tapasztalatokat mértem fel. A második kérdésblokkban döntéseket kellett létrehozni a válaszadóknak úgy, hogy relációs jeleket, valamint számértékeket használjanak a Saaty-féle besorolás szerint. A tényezők és alternatívák összehasonlításához a nevezett értékelés során a páratlan számok használata javasolt elsősorban, míg a páros számok az értékelés árnyalását teszik lehetővé. Az egyes érték a legalacsonyabb, míg a kilences érték a legmagasabb fontosságot jelenti. A páros értékek használata is engedélyezett volt: ez az értékelés árnyalását tette lehetővé a döntéshozók számára [18].

A számítógépes adatrögzítés során a döntéshozók által megadott értékeket átírtam a K mutató kiszámításának megfelelően: a sorokban és oszlopokban értékelési tényezők szerepelnek. Ahol a sorban lévő preferált az oszlopban szereplővel szemben, oda egyet írunk, ahol hátrányt szenved, oda nullát.

5. Elemzés

A kutatás eredményeit a 2. táblázatban a döntéshozók választásai szerint láthatjuk. A táblázatban jelöltem a páronkénti összehasonlítások mátrixelemeinek számát (az előttük lévő arab számjegyek a számítások során a beazonosítást szolgálták). A levélszemponatok minden esetben négyszer négyes páros összehasonlítások voltak. A táblázat az AHP módszer segítségével számított konzisztencia hányados (CR) értékeit, valamint a következetesség szignifikancia szintjét mutatja be döntéshozónként, illetve páros összehasonlításonként.

A bemutatott táblázatban a konzisztens döntéshozókat jelöltem szürke színnel. Látható, hogy a CR hányados szerint 40 darab, a következetességi szignifikancia szerint jóval több, 98 darab konzisztens döntést hoztak a résztvevők. A döntéshozók eredményeinek összehasonlítását a 3. táblázat tartalmazza.

A konklúzió az öt arányból adódóan az, hogy átlagosan a 3. táblázatban látható arányban túlértékeljük a konzisztenciát a K mutató szerint. Következtetésem, hogy a CR szerinti érték azért megbízhatóbb, mert azt is megmutatja a páros összehasonlítási eljárásban, hogy egy tényező hányszor jobb egy másiknál, és nem csak azt, hogy jobb vagy rosszabb-e. Fontos kiemelni, hogy az AHP módszer alapján kapott értékek egyszerűbb és megbízhatóbb eljárás eredményei.

2. táblázat: A döntéshozók eredményei

Döntéshozó	CR értékei					A következetesség szignifikanciája				
	V ₁	V ₂	V ₃	V ₄	V ₅	V ₁	V ₂	V ₃	V ₄	V ₅
Következetesség (db)	4	6	9	4	17	18	23	18	18	21
1.3x3-as páros összehasonlítás	3,28	0,61	0,38	0,14	0,12	0,25	1,00	0,25	1,00	1,00
2.2x2-es páros összehasonlítás	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
3.4x4-es páros összehasonlítás	2,00	0,25	1,07	0,23	0,10	0,38	1,00	0,38	1,00	1,00
4.3x3-as páros összehasonlítás	3,74	0,18	0,07	0,95	0,48	0,25	1,00	1,00	1,00	0,25
5.2x2-es páros összehasonlítás	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
6.2x2-es páros összehasonlítás	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
7.5x5-ös páros összehasonlítás	0,41	0,17	0,63	0,92	0,32	1,00	1,00	0,77	0,30	0,88
8.3x3-as páros összehasonlítás	0,25	0,06	0,38	4,44	0,00	1,00	1,00	1,00	0,25	1,00
9.2x2-es páros összehasonlítás	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
levélszempont 1	0,48	0,29	0,17	1,54	0,18	1,00	1,00	1,00	0,63	1,00
levélszempont 2	0,34	0,13	0,07	0,41	0,01	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
levélszempont 3	0,76	0,92	0,16	1,79	0,58	0,63	0,63	1,00	0,63	0,63
levélszempont 4	0,56	0,44	0,32	0,44	0,04	0,63	1,00	0,63	1,00	1,00
levélszempont 5	0,57	0,22	0,06	0,44	0,00	0,38	1,00	1,00	1,00	1,00
levélszempont 6	0,26	0,32	0,38	0,47	0,29	1,00	1,00	1,00	1,00	0,63
levélszempont 7	0,18	0,25	0,14	0,47	0,06	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
levélszempont 8	0,56	0,18	0,89	0,30	0,03	0,63	1,00	0,38	1,00	1,00
levélszempont 9	0,41	0,78	0,24	0,80	0,06	0,63	0,63	0,38	0,63	1,00
levélszempont 10	0,18	0,32	0,19	0,72	0,02	1,00	1,00	1,00	0,63	1,00
levélszempont 11	0,18	0,08	0,00	0,65	0,45	1,00	1,00	1,00	0,63	0,63
levélszempont 12	0,11	0,12	0,00	0,44	0,01	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
levélszempont 13	0,13	0,12	0,83	0,47	0,03	1,00	1,00	0,63	1,00	1,00
levélszempont 14	0,40	0,18	1,49	0,50	0,08	0,63	1,00	0,63	1,00	1,00
levélszempont 15	0,13	0,18	0,18	2,52	0,15	1,00	1,00	1,00	0,38	1,00
levélszempont 16	0,13	0,64	0,13	1,25	0,07	1,00	0,38	1,00	0,38	1,00
levélszempont 17	0,11	0,24	0,30	0,33	0,18	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
levélszempont 18	0,18	0,16	0,93	0,33	0,72	1,00	0,63	0,63	1,00	0,63

Forrás: Saját szerkesztés

A kísérlet során a résztvevők száma viszonylag alacsonynak mondható, ami miatt a kutatás tájékoztatási jelleggel bír. A jövőben ennek a létszámnak a bővítésével fogom folytatni a megkezdett munkámat. Úgy gondolom, hogy a résztvevők végzettsége és döntéseik között van kapcsolat, ezért a jövőben gazdasági végzettségű, illetve más döntési helyzetben más végzettségű döntéshozókkal végezném el a kutatást. Fontos kiemelni, hogy a tapasztalat nagy jelentőséggel bír a konzisztens döntéshozatalban. A megkérdezettek közül minden résztvevő legalább középvezetőként dolgozik.

3. táblázat: A döntéshozók eredményeinek összehasonlítása

	V ₁	V ₂	V ₃	V ₄	V ₅
CR szerint (n=27)					
következetes	4	6	9	4	17
nem következetes	23	21	18	23	10
A következetesség szignifikanciája szerint (n=27)					
következetes	18	23	18	18	21
nem következetes	9	4	9	9	6
K-mutató szerint (n=23)					
következetes	14	19	14	14	17
nem következetes	9	4	9	9	6
CR idomulása a következetesség szignifikanciájához					
arányszám	4/18	6/23	9/18	4/18	17/21
közös nevezővel	91,08/414	107,64/414	207/414	91,08/414	335,34/414
százalék	22,22	26,09	50,00	22,22	80,95

Forrás: Saját szerkesztés

6. Következtetések, javaslatok

A szekunder kutatás alapján számos publikációval találkoztam, melyek hazai és nemzetközi szerzőktől származtak és segítettek elindulni a primer kutatás irányába. A nehézséget viszont az jelentette, hogy kifejezett szakirodalom az inkonzisztenciáról nem született. Sok leírást találtam az egyes módszerekről, alkalmazásukról, hatékonyságukról, viszont átfogó, több szempontból is vizsgáló dokumentumot nem. Az AHP módszer és a súlyozás sorrendi skálán alapuló K következetességi mutató jól összekombinálhatóvá vált, hiszen mindkét eljárás a páros összehasonlításon alapult. Fontos kiemelni, hogy az AHP módszer alapján történt a felmérés a megkérdezett döntéshozókkal, így azon értékek váltak átalakíthatóvá a további számítások során. A számítások az előre meghatározott feltevésemet beigazolták, mely szerint a döntéshozók inkább konzisztensen döntenek, valamint az is kivitelezhetővé vált, hogy matematikai módszerrel alátámaszthatóan kiválasszák a fő cél elérését segítő projekteket és összehasonlítsák a kapott eredményeket az egyszerű rangsorképzéssel felállított adatokkal. Jövőbeli kutatási területnek a konzisztens döntések további megerősítését célzó elemzést javasolnám. Érdemes a minta nagyságát bővíteni és ennek köszönhetően több eredményt lehet majd számszerűsíteni. A döntéshozókat érdemes lenne végzettség alapján is összehasonlítani, hogy milyen szignifikáns különbségek vagy éppen egyezőségek állhatnak fenn. Felmerülhet olyan kutatási irány is, amely az egy korcsoportba tartozó személyek lekérdezését teszi lehetővé, de fontos figyelmet szentelni arra is, hogy kellő tapasztalattal rendelkezők legyenek a megkérdezett személyek a pontos eredmények érdekében. El tudom képzelni a földrajzi akadályok leküzdését és más hazai vagy nemzetközi régiókban élők felmérése is lehet kutatási cél. A legfontosabb javaslatom, hogy az iskolai képzések során kell megteremteni a konzisztens döntéshozatal és a logikus gondolkodás alapjait.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás „Az elmélet és a gyakorlat találkozása - a vezetői döntéshozatal folyamatának hatékonysága” című tudományos munkának a részét képezi, amely az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-16-2-1 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

Irodalomjegyzék

- [1] Molnár V. - Kerchner A. (2016): A lean menedzsment alkalmazási lehetőségei a közszférában. Műszaki Tudomány az Észak-Kelet Magyarországi Régióban konferencia, Miskolc, 425-432. o.
- [2] Báthory Z. - Falus I. (1997): Pedagógiai lexikon III. kötet, Keraban Kiadó, Budapest, 260. o.
- [3] Pavelka, K. (1970): A jó döntés, Svoboda, Prága
- [4] Kalapács J. (1990): A döntés iskolája I-II., OPI Menedzserközpont, Budapest, 21-25. o.
- [5] Sántáné Tóth E. - Biró M. - Gábor A. - Kő A. - Lovrics L. (2002): Döntéstámogató rendszerek, Pánem Könyvkiadó, Budapest, 21. o.
- [6] Tannenbaum, R.-Schmidt, W. H. (1958): How to close a leadership. Harvard Business Review 36. K. 2. sz., 95-101. o.
- [7] Kindler J. (1977): A rendszerszemléletű döntéselmélet egyes kérdései, figyelemmel a vezetői döntésekre. Kandidátusi értekezés, MTAK Kézirattár, Budapest
- [8] Quine, W. O. (1968): A logika módszerei, Akadémiai Kiadó, Budapest
- [9] Engländer T. (1979): Bevezetés a leíró döntéselméletbe, ÉVM Továbbképző Központ, Budapest, 9. o.
- [10] Fekete-Szűcs L. (1989): Bevezetés a számítógépes döntéshozatalba 1., Döntéselőkészítés és döntéselemzés, SZÁMALK Kiadó, Budapest, 24-25. o.
- [11] Szűcs T. (2013): E-Controlling, szakmai folyóirat, 7/2013, 1-2. o.
- [12] Bora Gy. (1987): A környezeti kockázat megítélésének kérdései, Akadémiai Kiadó Budapest, 113. o.
- [13] Kocziszky Gy. - Veresné Somosi M. (2017): Opportunities for Increasing Efficiency by Public Utility Organizations. European Journal of Economics and Business Studies, 7 (1), 136-147. o.
- [14] Molnár V. - Tumik Á. (2017): Várakozási veszteségből adódó költségek Lean Six Sigma megközelítésben: egy ABC-alapú döntési modell. Controller Info (1), 35-40. o.
- [15] Musinszki Z. (2013): Költség-e a költség? Költségek a vezetői számvitelben. Controller Info, (2), 2-8. o.
- [16] Kindler J. - Papp O. (1977): Komplex rendszerek vizsgálata, Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- [17] Temesi J. (2002): A döntéselmélet alapjai, Aula Kiadó, Budapest
- [18] Saaty, T. L. (1980) The Analytic Hierarchy Process, New York: McGraw Hill. International, Translated to Russian, Portuguese, and Chinese, Revised editions, Paperback (1996, 2000), Pittsburgh: RWS Publications.
- [19] Szántó R. (2011): Több szempontú részvételi döntések a fenntarthatósági értékelésekben, elérhető: http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/868/1/TM84_Szanto.pdf
- [20] Gyarmati L. (2003): Több szempontú döntéselmélet alkalmazása a haditechnikai eszközök összehasonlításában, doktori értekezés

Lektorálta: Dr. Musinszki Zoltán, egyetemi docens, Miskolci Egyetem

VILÁGKERESKEDELMI KÖZPONTOK AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG, A HÁLÓZATELMÉLET TÜKRÉBEN

Kis Katalin

*Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Nemzeti Közszolgálati Egyetem,
Államtudományi és Közigazgatási Kar, PhD-hallgató, katalink@gamma.ttk.pte.hu*

Absztrakt

A történelem során a kereskedelmi központok folyamatosan áthelyeződtek. A középkort uraló klasszikus szárazföldi selyemút, az addig már létező regionális kereskedelmi utak összekapcsolásából jött létre a Kr.e. 2. században, átszelve az eurázsiai szteppéket és a magas hegyeket. A szárazföldi selyemút mellett egy tengeri selyemút is kialakult, mely Kínából indult, és egyik végpontját a Vörös-tenger északi részén lévő egyiptomi Szuez térsége jelentette, míg másik végpontja a Perzsa-öböl nagy kereskedőközpontjai voltak. A középkor többpólusú világrendje után, a földrajzi felfedezések következtében, a klasszikus selyemút elvesztette jelentőségét. Kína a perifériára szorult, és Európa központúvá vált a világ. A 20. század újra átrendezte a világ képét. A Brit Birodalom térszerzésével az Egyesült Államok erősödött meg, hiszen az 1941-es Kölcsönbérleti törvényen keresztül elnyerte a tengeri támaszpontok és így a világkereskedelmi útvonalak feletti felügyeleti jogot. Az USA-val szemben a hidegháború alatt a Szovjetunió jelentette a másik pólust, míg az 1990-es évek után az Európai Unió és Japán érdekeltsége állt szemben az Egyesült Államokkal.

A 2008-as gazdasági világválság újabb átrendeződéshez vezethet. Oroszország az Eurázsiai Gazdasági Unió létrehozásával egy eurázsiai pólust akar létrehozni. Az új orosz geopolitika fő kidolgozója Alekszandr Dugin neoeurázsiaiassága, így egy ellenpólust akar teremteni a nyugati atlantizmussal szemben. Az orosz törekvéseket segítheti a Kínával kötött megegyezés is, mint a Gazprom és CNPC közötti gázmegállapodásra, sőt az Eurázsiai Gazdasági Unió és a kínai Egy Övezet, Egy Út gazdasági övezet közötti együttműködésre is. Kína már a 20. század alatt úgy alakított politikáját, hogy dinamikus gazdasági növekedés indult meg az országban, és működőtőke-befektetései révén már más országokban is komoly befolyási övezeteket alakított ki. Az Új selyemút szárazföldi és tengeri útvonalainak létrehozásával pedig ázsiai, afrikai, csendes-óceáni és európai kapcsolatrendszerét is szeretné erősíteni. A kínai kereskedelem fokozatos térnyerését a mai hálózatelméleti kutatások is megerősítik, ugyanis a főbb világkereskedelmi központok között, Németország, Japán és az Egyesült Államok mellett, már Kína is kiemelt szerepet tölt be.

Kulcsszavak: világkereskedelem, kereskedelmi központok, hálózatelmélet, kereskedelmi egyezmények

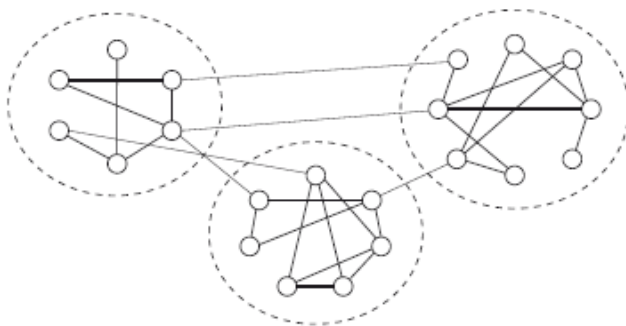
1. Hálózatelméleti alapok

Az utóbbi években fokozatosan került előtérbe a Barabási Albert László nevével fémjelzett hálózatelméleti megközelítés. A modellezési szemlélet matematikai oldalról a gráfokat használja fel, ami nem csak vizuálisan ábrázolja hatékonyan a kapcsolatokat, hanem segít megtalálni a rendszer legfontosabb szereplőit és a legfontosabb interakciókat, továbbá a strukturális tulajdonságok értelmezésre is alkalmas (Merza et al. 2016). Beszélhetünk technológiai, társadalmi, biológia és információs hálózatokról is, mint például az internet, a facebook, biológia szempontból a fehérje-fehérje kölcsönhatások, de még a tudományos publikációk közötti idézések is hálózatot alkotnak (Newman 2003, Maslov-Sneppen 2002, Egghe – Rousseau 1990). Bakacsi (2015) aki a Bécsi Kongresszus Európáját közelítette meg hálózatelméleti szempontból, kiemelte, hogy egy hálózati csomópont akkor tud kialakulni és fennmaradni, ha a szinergia-menedzsmentet jól kihasználja, és a teremtett többletértéket a

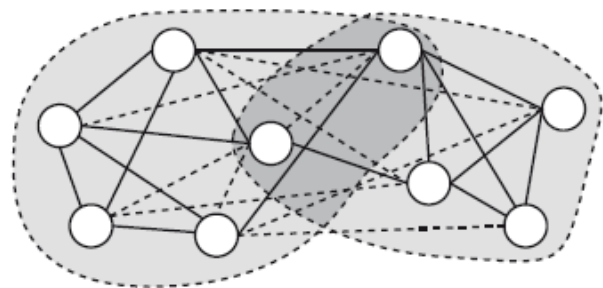
hálózati szereplők között igazságosan osztja el. Az üzleti és gazdasági élet hálózatainak száma elképesztő. Hálózatok találhatóak a politikában, léteznek együttműködési hálózatok, intézményhálózatok, vagy tulajdonviszony szerinti hálózatok is. A kutatás, a technológia és termékfejlesztés egyre specializáltabb területek, így a stratégiai kapcsolatok és együttműködések kialakítása, a globalizált világban, elengedhetetlen a sikeres működéshez (Barabási 2013). Ez a kereskedelem hatékonyságának biztosításához is fontos.

Ennek fényében a hálózatelméletet a világkereskedelem szempontjából közelítem meg, hiszen a nemzetközi kereskedelemben, annak összképe, fejlődése, az országok egymáshoz képest való relatív helyzete jól leírható ezzel a modellel, mivel komplex hálózatként tekinthetünk rájuk. Ezek a hálózatok skálafüggetlennek mondhatóak, ugyanis jellemző rájuk az inhomogén fokeloszlás, azaz egyszerre teljesül, hogy néhány pont foka óriási, míg számos pont csupán néhány másik ponttal kapcsolódik (Merza et al. 2016). A történelem folyamán a mindenkori hatalmi struktúra is kevés központú volt, ami a skálafüggetlenség létét igazolja (Bakacsi 2015). Ez tökéletesen megfigyelhető a kereskedelemben is, hiszen a történelem során mindig kialakultak kereskedelmi központok, melyek világgazdasági erőterekké váltak. Így ezen elv alapján, a kereskedelem központjait kiemelve fogom végigtekinteni a történelem során kialakult világgazdasági erőtereket.

a) Közösségek mint csúcspontok csoportjai

b) Két átfedő közösség

1. ábra: Közösségek hálózatos definíciója

Forrás: Merza et al. (2016: 85)

Az 1. ábra azt szemlélteti, hogy a történelem korábbi periódusaiban, vagy akár a 20. század bezárkózás politikájában, amikor sok ország saját ellátásra rendezkedett be és importhelyettesítő politikát folytatott, inkább az országokon belül voltak intenzív kereskedelmi kapcsolatok, egy vagy két kiemelt központtal. Addig az országok egymás közötti kereskedelme csekély maradt (a. ábra). Ezzel szemben, ma a regionális tömbök, csoportosulások korában, ez már nem feltétlen igaz, és nemcsak az országok, de már a különböző regionális integrációk is fokozott kereskedelmet folytatnak egymással (b. ábra).

2. A világkereskedelem alakulása történeti viszonylatban és a jelenlegi tendenciák

A logisztikus görbék alkalmasak arra, hogy hosszú távon leírják a demográfiai és a gazdasági teljesítményt, ezért ezek mentén fogom áttekinteni a különböző történelmi korszakokat. Azért nevezik logisztikus görbéknek, mert először jellemezzük a gyorsuló növekedés, majd az inflexiós pont után a növekedés lelassul, sőt még csökkenésbe is átfordulhat, ami mind a népesség csökkenésében, mind a gazdaság visszaesésében jelentkezhet. Napjainkig 4 logisztikus görbéről beszélhetünk, ezen felül van egy nulladik logisztikus görbe is, amely az ókori birodalmak korát fedi le. Összességében jellemző a görbékre, hogy mindig valami

újítással indulnak, mint a felfedezések, vagy az ipari forradalom. Miután az újítások relatív jelentősége csökken, akár társadalmi problémákkal párosulva, mint a túlnépesedés, a korszakokat társadalmi konfliktusok zárják (*1. táblázat*).

1. táblázat: A gazdaság és társadalom logisztikus görbéi

	0.	1.	2.	3.	4.
Időszak	Kr. e 8. sz. – Kr. u. 2. sz.	9/10. sz. – 14. sz.	15. sz. – 17. sz. közepe	18. sz. – 1914- ig	1914- 1989/1990 (2008)
Jellemzők	Görög és római fellendülés	Európai kontinensen belüli expanzió	Földrajzi felfedezések	Ipari forradalom	Kései kapitalizmus
Hanyatlás	Ókori birodalmak gyengülése	100 éves háború	30 éves háború	1. Világháború	2008-as válság

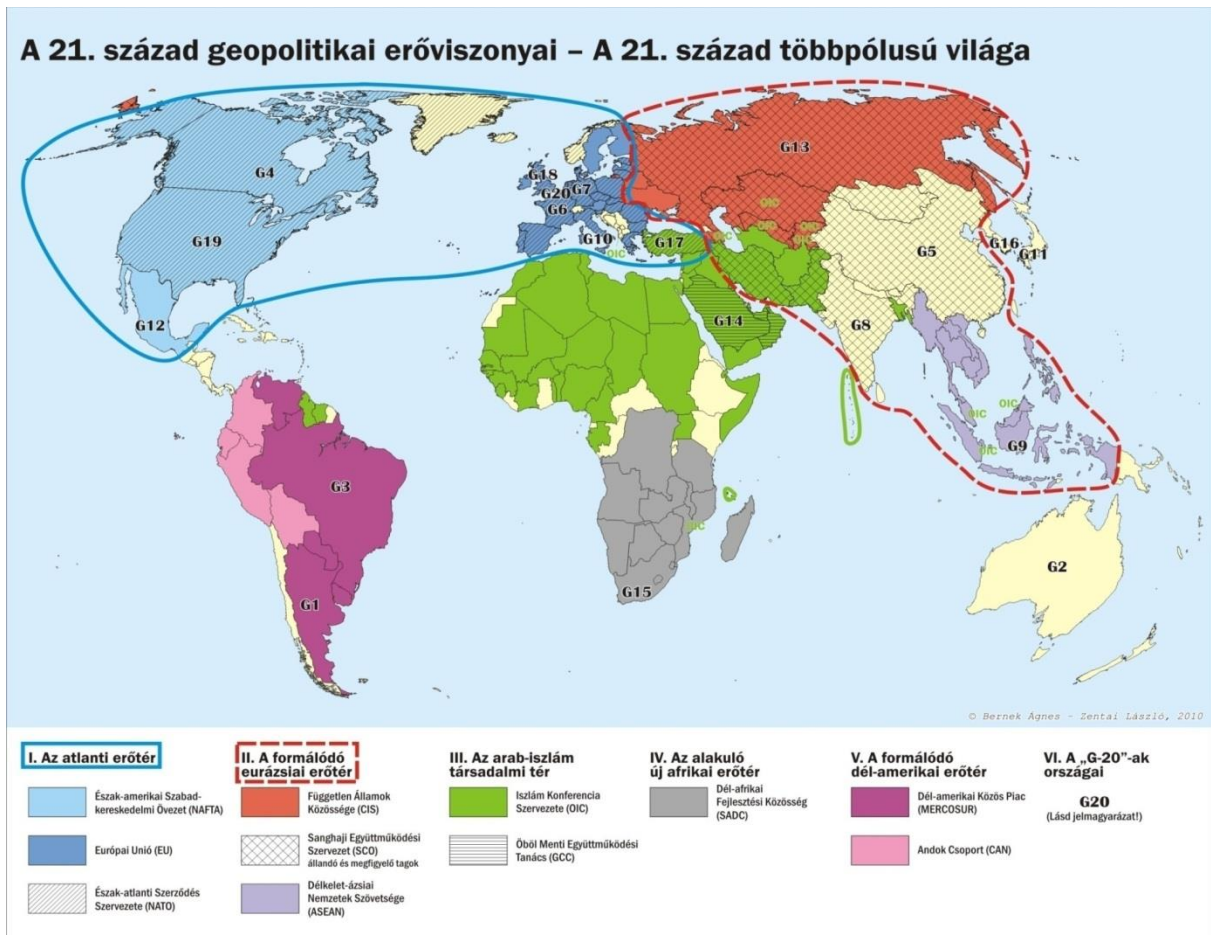
Forrás: Cameron (1998), Boretos (2009) és Kwasnicki (2013) alapján saját szerkesztés.

Az ókorban (a görög és római birodalom idején) gazdasági értelemben Eurázsia és a hozzá szorosan kapcsolódó észak-afrikai övezet lényegében a világgazdaság tengelyét jelentette. Majd a középkorban már több gazdasági erőter is kialakult: a Távolság-Keleten Kína, Közép-Ázsiában a Mongol gazdasági centrum, az Indiai-óceánon és a Közép-keleten az iszlám befolyás, azaz a Bagdadi Kalifátus, míg Európában a Mediterráneum játszott kiemelt szerepet. Vagyis egy többpólusú gazdasági rendszerről lehet itt beszélni. Európai szinten, igaz, hogy az északi területeken a Hanza-kereskedelmi útvonal már kialakult, de a Levantei-kereskedelem volt az, amely a korszakot uralta. Európában az itáliai városállamok (Genova, Velence) domináltak, de a kereskedelem másik végpontján Kína állt (*Eszterhai 2016*). Európát Kínával a selyemút kötötte össze, melyen keresztül a kínai selyem eljutott a nyugat-európai területekre. A selyemút nevet 1877-ben kapta Richtofen német geográfustól (*Novoszáth 2016*). A selyem mellett a kereskedelmi árucikkek közé tartoztak a porcelán, a tea, a fűszerek, a drágakövek, az üvegáruk, a színes- és nemesfémek, továbbá a fegyverek is. A szárazföldi selyemút, az addig már létező regionális kereskedelmi utak összekapcsolásából jött létre a Kr.e. 2. században, átszelve az eurázsiai szteppéket és a magas hegyeket. A szárazföldi selyemút mellett egy tengeri selyemút is kialakult, mely Kínából indult, és egyik végpontját a Vörös-tenger északi részén lévő egyiptomi Szuezi térsége jelentette, míg másik végpontja a Perzsa-öböl nagy kereskedőközpontjai voltak (*Horváth – Kiss 2016, Eszterhai 2016*).

A több mint ezer évig virágzó selyemút a nagy földrajzi felfedezések nyomán fokozatosan elvesztette globális jelentőségét. Ez egyik okként a Török Birodalom térhódítását emelik ki, hiszen komoly adókat vetettek ki a területükön áthaladó távolsági kereskedelemre. Viszont a valódi okot a tengerhajózás elterjedése jelentette, az új technológiák bevezetése révén, ami alapjaiban alakította át a Föld geopolitikai képét. A tengeri kereskedelem olcsóbban és nagyobb mennyiségben tudta az árut szállítani, mint az addig döntően szárazföldi kereskedelmet jelentő selyemút. Így a 16. századtól először a portugálok és spanyolok, majd a hollandok, a franciák, és végül az angolok terjesztették ki befolyási övezetüket, vagyis a világ egypólusúvá vált és az európaiak kezében összpontosult. A világtengerek feletti első globális hegemón hatalom a Brit Birodalom lett. Kínát pedig az ópium becsmérlésével és kisebb pontszerű támadásokkal sikerült térde kényszeríteni, és elvesztette globális szerepét (*Eszterhai 2016*).

A 20. század elejére azonban Nagy-Britannia súlya megingott, míg Németország és Oroszország dinamikusan fejlődtek. A 2. ipari forradalommal megjelent a vasút, ami új közlekedési formát hozott be a köztudatba és újra felértékelte a szárazföldi kereskedelmet. Halford J. Mackinder, akit a geopolitikai gondolkodás atyjának tartanak, 1919-es könyvében írta: „*Aki uralja a heartlandet, az parancsol a világszigetnek, és aki uralja a világszigetet, az parancsol a világnak.*” Heartland alatt az eurázsiai térséget értette, de a szárazföldi hatalmak, mint Németország és később a Szovjetunió az I. és II. világháború alatt kudarcot vallottak a heartland feletti uralom megszerzésében. Továbbá kiderült, hogy sem a közút, sem a vasúti közlekedés nem tudja felvenni a versenyt a tengeri szállítással. Hiszen míg a vasúti közlekedés regionális szinten jelentős lett, addig nagy távolságok esetén a tengeri szállítás maradt a leghatékonyabb (Bernek 2016, Eszterhai 2016). Viszont Nagy-Britannia a hegemon hatalmát nem tudta megtartani, a 20. század közepére hatalma összeomlott, helyét az USA vette át, mikor is a Lend-Lease Act-en (1941) keresztül elnyerte a tengeri támaszpontok és így a világkereskedelmi útvonalak feletti felügyeleti jogot. Ugyanakkor a hidegháború alatt már egy kétpólusú világról beszélhetünk, de a Szovjetunió összeomlása megmutatta az USA hegemon helyzetét. Ha hegemon helyzetről beszélünk, akkor politikai, gazdasági és katonai hatalmat is ki kell építeni egy nemzetközi intézményrendszeren keresztül, mely segít a hatalom gyakorlásában és a nemzetközi közösségre való egyre nagyobb ráhatásban. Az említett Lend Lease Act megadta az USA-nak a katonai és gazdasági hatalmat, ezt követően kiépítette a Bretton Woods-i rendszert, létrehozva a Nemzetközi Valutaalapot és Világbankot, melyekben egyértelmű fölényt gyakorol az Egyesült Államok (Polyák – Simigh 2016).

A Szovjetunió összeomlása után, a 21. század elejére kialakult a globális tér három nagy övezete. Az Egyesült Államok mellett, a megerősödött Európai Unió és a Japán vezette Kelet-Ázsia alakított ki egy hárompólusú világot, melyet Triádoknak neveztek, de az USA hatalma megkérdőjelezhetetlen volt. Ugyanakkor a 2008-as válság mindhárom vezető szereplőt negatívan érintette, ami jelentősen átrendezheti a világ képét (Matolcsy 2015). Ennek következtében teszik egyesek a 4. logisztikus görbe végét 2008-ra, a gazdasági világválság kezdetére. Felmerül a kérdés, hogy az 5. logisztikus görbe alatt, mely területek lesznek a kereskedelem központjai és a világ gazdaság pólusai. Persze egyértelmű válasz erre nem adható, de kirajzolódnak már formálódó gazdasági övezetek, melyek a 2. ábrán láthatóak.

2. ábra: A 21. század geopolitikai erőviszonyai – A 21. század többpólusú világa
 Forrás: Bernek (2016: 70-71).

A 21. század stratégiáit valószínűsíthető, hogy három nemzet, az Egyesült Államok, Oroszország és Kína fogja alakítani. Az Egyesült Államok 21. századi külpolitikai iránya egyértelműen a csendes-óceáni régióra koncentrált. 2015 októberében az USA és 11 csendes-óceáni állam aláírta a Csendes-óceáni Partnerségi megállapodást (TPP), mellyel az USA célja annak megakadályozása volt, hogy Kína növelje gazdasági érdekszféráját az övezetben. Talán a csendes-óceáni fókuszra is köszönhető az, hogy Barack Obama első kormányzati ciklusa alatt nagyon kevés figyelemmel illette az európai régiót. Az USA számára Európa, csak a Krími-félsziget 2014-es elfoglalása után értékelődött fel, amit a NATO folyamatos kelet-európai erősítésével akar biztosítani az orosz befolyással szemben. Másfelől, már 1994 és 1996 között folytak a tárgyalások az EU és USA közötti Transzatlanti Szabadkereskedelmi Térség megalakításáról, de akkor a WTO miatt megakadtak a tárgyalások, és 2013-ig nem is indult újabb érdemi tárgyalás (Ziegler 2016). 2013-ban vetették fel az USA és az Európai Unió között az Transzatlanti Szabadkereskedelmi övezet létrehozását (TTIP). Az egyezmény célja, hogy a két régiót nemzetközi piacként kapcsolja össze, kedvezőbb befektetési környezet és jelentős vámkedvezmények biztosításával, mely számos előnnyel járhat, hozzájárulva az európai országok gazdasági versenyképességéhez és az európai piaci forgalom fellendüléséhez (Braun – Pikó 2015, Bernek 2016). Ugyanakkor megegyezés még nem született, és az előnyökkel szemben, az európaiak aggályaiknak adnak hangot, mikor az amerikai vállalatok dominanciájáról vagy a környezetvédelmi szabályok be nem tartásáról beszélnek. Mi több, az új amerikai elnök, Donald J. Trump is, az Egyesült Államok párizsi klímaegyezményből való leendő kilépését vetítette elő. Ezek mellett Ziegler (2016)

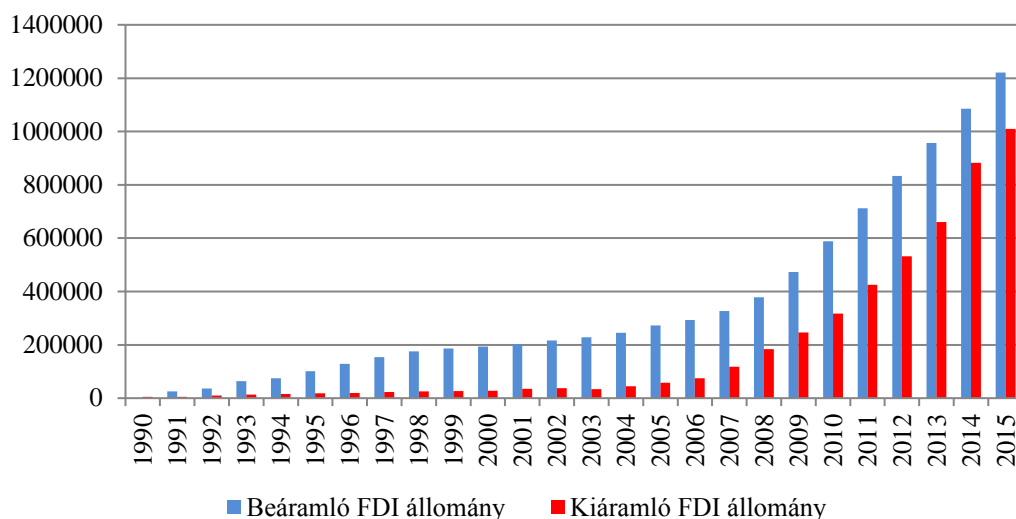
megjegyz, hogy a tárgyalások jobb átláthatósága nagyobb mértékben szolgálná a demokráciát. Sőt az Európai Uniónak le kellene fektetni azokat az értékeket, melyek védelme alapvető (környezetvédelem, GMO termékek szabályozása), és nem adná fel őket a kereskedelmi hasznokért cserébe. Másfelől, a jelenlegi tényeket tekintve az új amerikai elnök nem sok jövőt ad a több országot felölelő kereskedelmi egyezményeknek. Ezt a tényt támasztja alá, hogy Donald Trump aláírta az Obama-kormány egyik legnagyobb eredményének számító TPP-ből való kilépést elrendelő elnöki rendeletet, kiemelve hogy ezzel a lépéssel az amerikai munkavállalókat szeretné támogatni (*Euronews 2017*). Ugyanezt az elvet követve jelentette ki a NAFTA⁶³ (Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény) felülvizsgálatát is. Mellyel célja az amerikai feldolgozó ipar védelme, illetve a vállalatok feldolgozó ipari létesítményeinek Egyesült Államokba való elhelyezésének szándéka az amerikai munkaerő kínálat biztosítása érdekében. A feltételek nem teljesülése esetén az USA kilépését vetítette előre (*Forbes 2017*). Ugyanakkor a kilépés rendkívül költséges lehetne az USA számára, hiszen közel 5 millió munkahely függ a Mexikóba irányuló kereskedelemről, és 9 millió a Kanadával folytatott kereskedelemről. Ezen felül, kiemelték, hogy nem a kereskedelmi egyezmény léte növelte a feldolgozó ipari munkanélküliséget, hanem a szolgáltató szektor fokozatos térnyerése. A NAFTA egyezmény pedig a termelékenység növekedéséhez is hozzájárult (*The New York Times 2017*).

A nyugati atlantizmussal szemben áll az új orosz geopolitika fő kidolgozója Alekszandr Dugin neoeurázsiaiassága. Az oroszok legfőbb célja egy többpólusú világ megteremtése, melyben magukat az eurázsiai erőter fő hatalmának tekintik. Mára már az eurázsiaiasság intézményi kereteket is nyert, hiszen 2015. január elsején megkezdte működését az Eurázsiai Gazdasági Unió, Oroszország, Kazahsztán, Fehéroroszország és Örményország tagságával. Még 2015-ben csatlakozott az unióhoz Kirgizisztán is. Oroszország jövőjét az határozhatja meg, hogy mennyire tud majd együttműködni Kínával (*Berneki 2016*). Ezzel szemben a Stratfor elemzése az orosz gazdaság alapjaiban látja a problémát. Egyrészt Oroszország elmulasztott modernizálni a gazdaságát, amíg magas volt az energiahordozók ára. Másrészt, a bevételek mindig Moszkvába áramlanak, ami rányomja a bélyegét a perifériákkal való kapcsolatában, ami a jelenlegi orosz föderáció szerkezeti gyengeségét mutatja (*Friedman 2015*).

A 20. században USA által alakított játékszabályokat, ellentétben a Szovjetunióval, Kína követni tudta, és a Deng Xiaoping által 1978-ban meghirdetett reform és nyitás politikája is ezt tükrözte. Ennek eredményeként Kína tengerparti területei hatékonyan integrálódtak a világkereskedelembé és a modern kor egyik legnagyobb gazdasági felzárkózása indult meg (*Eszterhai 2016*). Kína már 2013-ban megelőzte az Egyesült Államokat, ha a vásárlóerő paritáson számított GDP-t nézzük, továbbá a Fortune Global 500, 2016-os listáján már három kínai vállalat (State Grid, China National Petroleum, Sinopec Group) volt a második, a harmadik és a negyedik helyen, csak a Walmart előzte meg a kínai cégeket. Mindhárom vállalat az energiaszektorban tevékenykedik (*Fortune 2016*). Már nemcsak Kínában gyártanak mindent, hanem a „*Made in China*” helyett kezd elterjedni a „*Made by China*” felfogás. Ugyanis a kiáramló működőtőke-befektetések (FDI) dinamikus növekedést mutatnak (3. ábra).

---

⁶³ Az egyezmény még 1994-ben Bill Clinton amerikai elnök aláírásával lépett hatályba, az Egyesült Államok, Kanada és Mexikó tagságával. Az egyezménnyel az országok célja a kereskedelem és a beruházások élénkítése, a vámok lebontása által. Az egyezmény segítségével Kanada és Mexikó vált az amerikai ipari export legfőbb felvevőpiacává, ugyanis a Kanadába és Mexikóba irányuló amerikai export 258 százalékkal nőtt (*CNBC 2017*).

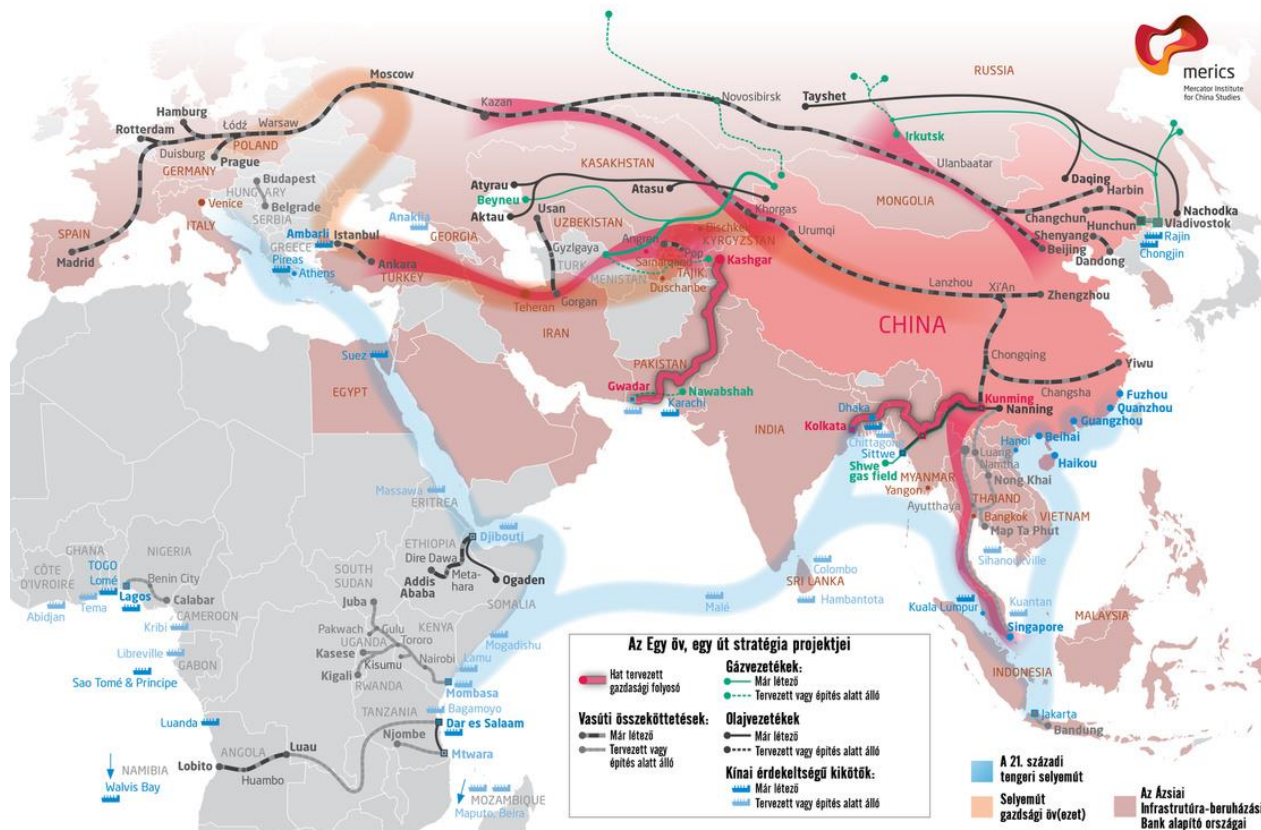
3. ábra: Kína külföldi működőtőke-befektetéseinek állománya, 1990-2015, millió dollárban

Forrás: UnctadStat (2016) adatai alapján saját szerkesztés.

Befektetésein keresztül már afrikai és ausztrál ércbányákban és a világ számos kikötőjében szerzett tulajdonjogot, mellyel Kína az új selyemút koncepcióját szeretné megalapozni (UnctadStat 2016). Ezek pedig kiegészülve azzal, hogy Kína a világ legnagyobb piaca, Kína gazdasági szerepét fokozatosan növelik (Bernek 2010). Az Egy Út, Egy Övezet pekingi tervei szerint egy-két évtizeden belül, olyan 64 országot érintő gazdasági övezet jönne létre, amely újradefiniálja Kína ázsiai, afrikai és európai kapcsolatrendszerét (4. ábra). Ezzel olyan területeken jelenhet meg Kína, amelyet az USA elhanyagolt az eddigi csendes-óceáni fókusz miatt. Az övezet új és már meglévő közúti, vasúti, olaj és földgázvezetékek összekapcsolásából áll, kiegészülve együttműködő logisztikai központokkal és tengeri kikötőkkel (Bernek 2016, Eszterhai 2016). Az új selyemút több szárazföldi és egy tengeri útvonalat is magába foglal. Hiszen Kína szemében az egyik legfontosabb erőter a csendes-óceáni térség, amit igazol, hogy a jelenlegi államfő, Hszi Csin-ping (Xi Jinping) kiemelte a 2013-ban, az indonéz parlamentben tartott beszédében, hogy Kína és az ASEAN⁶⁴ (Délkelet Ázsiai Nemzetek Szövetsége) tagállamok között a szállítási infrastruktúra és kereskedelem növelése elsődleges cél. Kínának az Új Selyemút együttműködés többszörös célt valósíthat meg. Egyrészt, a kínai ipari szektor, főként az acél- és cementgyártás, illetve az építőipar jelentős kapacitásfelesleggel küzd, és ezeknek a vállalatoknak a nagy volumenű infrastrukturális beruházások munkát biztosítanak (Novoszáth 2016). Az infrastrukturális fejlesztések és a vámok eltörlése, biztosíthatja a megfelelő mennyiségű és minőségű nyersanyag Kínában áramlását és a kínai termékek és szolgáltatások exportját (Salamin et al. 2016). A munkaerő, a tőke és a technológia szabad áramlása komoly hatékonyság javulással járhat, a szállítási infrastruktúra fejlesztés pedig a szállítási idő csökkenésén keresztül versenyképesség javító tényezőként jelentkezik (Csizmadia 2016). A hatékonyságjavulás elengedhetetlen a magasabb hozzáadott értékkel bíró termékek előállításához, ami a minőségi gazdasági növekedést segítheti. E mellett a háztartások fogyasztását igyekeznek növelni, de ahhoz fejleszteni kell a szociális rendszer, továbbá a város és falu közötti életszínvonalat közelíteni egymáshoz. Ez az ellentét az ország fejlett keleti és fejletlen nyugati területei között

⁶⁴ Délkelet Ázsiai Nemzetek Szövetségét 1967-ben alapították Bankokban. Jelenlegi tagjai Brunei, Kambodzsa, Indonézia, Laosz, Malajzia, Mianmar, Fülöp-szigetek, Szingapúr, Thaiföld és Vietnám (ASEAN 2017).

is fennáll (*Polyák 2016*). Ennek enyhítését hivatott segíteni az Új selyemút, hiszen Közép-Ázsiába a nyugati területeken keresztül vezet az út (*Csizmadia 2016*). Afrika egyes országai (Tanzánia, Dzsibuti, Mozambik, Szenegál, Ghána, Gabon, Egyiptom) kiemelt helyet foglalnának el a tengeri selyemúton, mely országokban Kína már nagy volumenű kikötő fejlesztésekbe kezdett és Dzsibutiban haditengerészeti bázist alapított (*Klemensits 2016*). Kínának Afrika több szempontból fontos és már jelenleg is Kína legfontosabb befektetési területe. A világ energiaigénye – Kínával az élen – 2000 és 2014 között 33 százalékkal nőtt, sőt 2040-re további 25 százalékkal fog emelkedni (*ExxonMobile 2016*). A növekvő szükségletű Kína számára Afrika elsősorban nyersanyagforrás, amit alátámaszt az a tény is, hogy a kínai segélyekből megvalósított infrastrukturális beruházások nagy hányada az energiaszektorhoz köthető (*Vári 2016*). Mindazonáltal ezek a fejlesztések elengedhetetlen alapot jelentenek Afrika hosszú távú fejlődéshez (*Tarrósy 2013*). Afrika a kőolajtartalmak 7,6 százalékát birtokolja, illetve gazdag ásványkincsekben, mint a rézérc, a vasérc, az arany, a gyémánt, vagy a Kongói Demokratikus Köztársaságban található koltán érc (*BP 2016, Uzsák 2010*). Kína Afrikára továbbá a termékei potenciális felvevőpiacaként, élelmiszerforrásként, vagy akár migrációs célpontként tekint. Másrészt, a kínai állampolgárok jelentős része csak munkavállalóként érkezik a fekete kontinensre, és a helyi társadalomba sem integrálódnak, ahogy állampolgárság megszerzését sem tervezik. Az élelmiszerellátás biztosítása Kínában kiemelt kérdés, hiszen területének csak 7 százaléka művelhető. Afrikában már Tanzániában, a Dél-afrikai Köztársaságban, Gabonban, Ghánában, Maliban, Guineában és Mauritániában is működnek kínai farmok, amelyek még helyi piacokra termelnek, de élelmiszerhiány esetén Kínába lehetne szállítani az előállított élelmiszert (*Czirják – Polyák – Simigh 2015*). Persze az afrikai országok számára is lehet pozitív a kínai jelenlét, ahogy az Új selyemút kezdeményezés is, ugyanis az regionális közlekedési hálózatok létrehozásával és az alacsony fejlettségű területek iparosításával olyan területen segítik Afrikát, melyre a belső forrás hiánya miatt nem lenne lehetőség. Sőt az afrikai országok előnyben is részesítik a kínai tőkét a nyugati tőkével szemben a kínai segélyezés lefektetett alapelvei miatt, mint a belügyekbe való be nem avatkozás, és a recipiens országok szuverenitásának tiszteletben tartása. Egyenlítői-Guinea segélyeinek 83 százalékát Kínától kapta, illetve Mauritánia és Mauritius segélyeiben is 60 százalékot tesznek ki a kínai segélyek (*Vári 2016*).

4. ábra: Egy Övezet, Egy Út gazdasági övezet

Forrás: Index (2016).

Az új selyemút kiépítéséhez Kína Oroszországgal való szoros együttműködése nélkülözhetetlen. Az orosz-kínai viszony javulása már meg is kezdődött, hiszen a krími-helyzet miatt Oroszország elszigetelődött a nyugattól, és 2015. május 8-án Oroszország és Kína hivatalosan aláírta az Eurázsiai Gazdasági Unió és az Új Selyemút Gazdasági Övezet együttműködéséről szóló szerződést, melynek keretében nagyszabású infrastrukturális beruházások megvalósítását tervezik. Másfelől már 2014-ben, közel egy évtizedes tárgyalássorozat után, megállapodás született az orosz Gazprom és a kínai CNPC (China National Petroleum Cooperation) között, melynek keretében a Gazprom vállalta 30 éven keresztül évi 38 milliárd köbméter gáz szállítását Kínába. Ez is azt támasztja alá, hogy felállhat egy kínai-orosz szövetség az Egyesült Államokkal szemben (Bernek 2016). Kína fokozatos térnyerését segíthet megalapozni a 100 milliárd dollár alaptőkével felállított Ázsiai Infrastrukturális Befektetési Bank (AIIB) is, melynek már számos tagja van, köztük Magyarország is (Polyák – Simigh 2016). Az alaptőkéhez 50 milliárd dollárral járult hozzá Kína, a 3800 milliárd dolláros devizatartalék terhére. Ezzel elkezdte kiépíteni azt az intézményrendszert, melyen keresztül hatást gyakorolhat a nemzetközi közösségre. Az AIIB felállítását azért is tartották fontosnak, mivel az USA dominált Világbankban és a japán dominanciájú Ázsiai Fejlesztési Bankban (ADB) Kína súlya nagyon alulreprezentált (Csizmadia 2016).

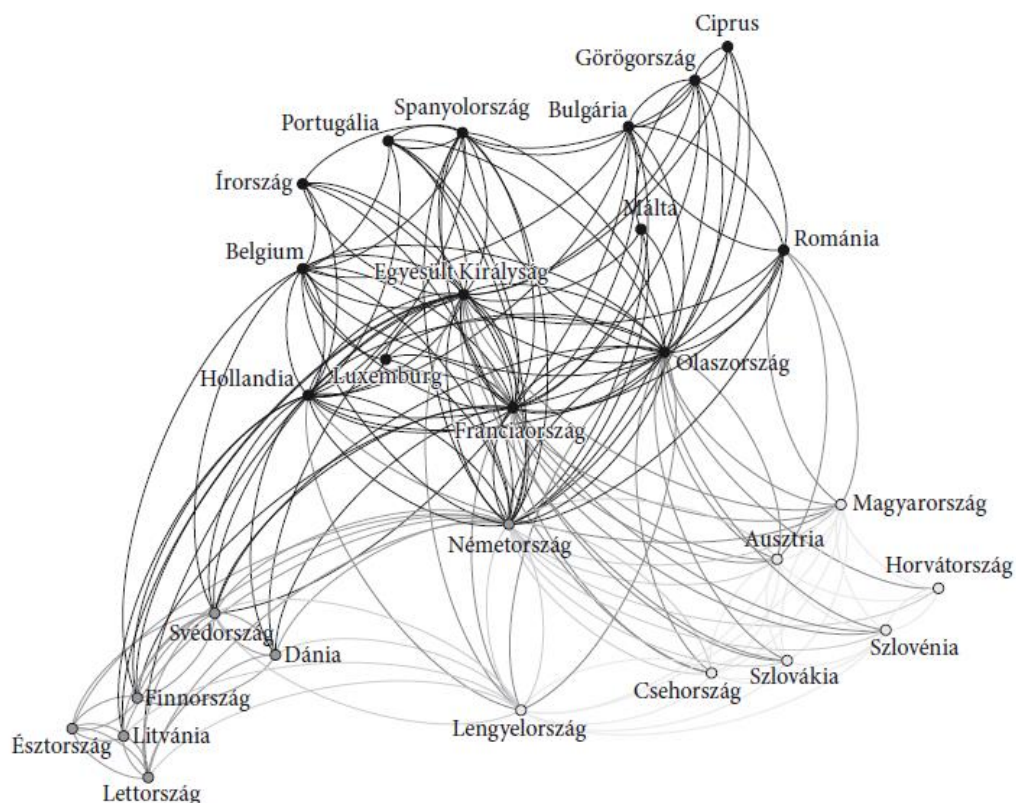
Európai viszonylatban, Magyarországnak kiemelt helye lenne az új selyemúton, hiszen két szárazföldi útvonalon és a pireuszi kikötőben végződő tengeri útvonal folytatásában is a belépést biztosítaná a nyugat-európai piacokra. Az infrastruktúra fejlesztés keretében pedig, kínai tőkéből építik meg a Belgrád-Budapest gyorsvasút vonalat is (Matolcsy 2016). Kína ne csak Magyarországgal, hanem a közép-keleti európai térség más országaival is szoros együttműködést akar fenntartani, melynek keretében a térség 16 országával⁶⁵ kezdett

⁶⁵ Szerbia, Magyarország, Szlovénia, Szlovákia, Csehország, Románia, Lettország, Litvánia, Észtország, Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Montenegró, Bulgária, Albánia, Lengyelország, Horvátország (Novoszát 2016).

tárgyalásokat. A Bukaresten 2013-ban tartott csúcstalálkozón regionális központok létrehozásáról döntöttek, mely az országok közötti együttműködést hivatott koordinálni a kereskedelmi kamarák, a megyei és tartományi önkormányzatok, és a felsőoktatási intézmények között, továbbá a mezőgazdaság és az infrastrukturális fejlesztések terén. Magyarország a turisztikai együttműködésért felel. Kína célja, hogy a közép-keleti európai országokkal közösen dolgozzon ki infrastrukturális projekteket és megduplázza a térséggel folytatott kereskedelmet (Novoszáth 2016).

3. Kereskedelmi vizsgálatok hálózatelméleti modellekkel

A nemzetközi szakirodalomban már több tanulmánnyal találkozhatunk, melyek a világkereskedelmet hálózatelméleti megközelítésből vizsgálják. A tanulmányok egyrészt a teljes kereskedelemre vonatkoznak (Fan et al. 2014, Ge et al. 2016). Viszont sok esetben leszűkítik a termékek körét, főként valamely erőforrásra (Geng et al. 2014, Hao et al. 2016, Ji et al. 2014, Zhong et al. 2016) A legtöbb tanulmány négy országot (Egyesült Államok, Németország, Kína és Japán) emel ki, melyek napjainkban a világkereskedelemben meghatározó szerepet töltenek be (Dueñas – Fagiolo 2014, Ji et al. 2014, Fan et al. 2014, Ge et al. 2016). A világkereskedelem mellett regionális kereskedelem leírására is használják a modellt. Walther (2015) leszűkítette a vizsgálatot a nyugat-afrikai országok közötti kereskedelemre, továbbá Merza és szerzőtársai (2016) az Európai Unió tagországai közötti kereskedelmet modellezték hálózatelméleti megközelítéssel.

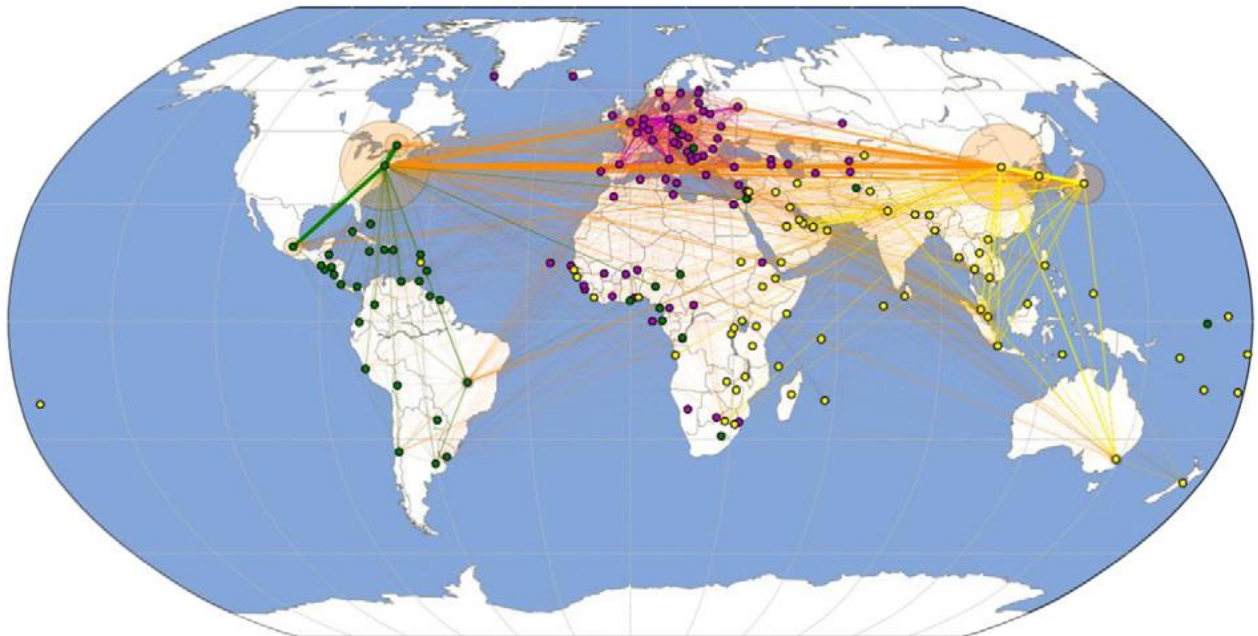
5. ábra: Az Európai Unió kereskedelmi hálózata 2013. évi adatok alapján

Forrás: Merza et al. (2016: 91).

A tagbővítések öt évében (1995, 2000, 2004, 2007, 2013) bontották csoportokra az Európai Unió tagországait, a szerint, hogy kivel tartanak fent szoros kereskedelmi kapcsolatot. A skandináv és balti országok által alkotott északi közösség a legstabilabb. A nyugati klaszter már nagyobb fluktuációt mutatott, hiszen míg Írország, Franciaország, a Benelux államok, Spanyolország és Portugália stabil tagok maradtak, addig az Egyesült Királyság csak az ezredforduló után került ebbe a csoportba. Olaszország és Németország pedig megélnékítette

kereskedelmét a keleti országokkal. Görögország pedig igaz, hogy már 1981-ben csatlakozott az Európai Unióhoz, de Ciprussal, Romániával és Bulgáriával alkot egy közösséget. Persze az EU összexportját nézve az export jelentős hányadát kevés ország fedi le, mint Németország, Belgium, Hollandia, Olaszország, Franciaország és az Egyesült Királyság (5. ábra). Persze mindenképpen érdekes lesz megvizsgálni, hogy a Brexit mennyire fogja ezt a képet átrajzolni.

Fan és szerzőtársai (2014) már nem csak európai viszonylatban modellezték a kereskedelmet, hanem az egész világra vonatkozólag. Számításaik alapján három nagy térségre lehet osztani a Földet. Ez egyik csoport Észak- és Dél-Amerikát foglalja magába, de kontinensen kívüli országok, mint Nigéria, Kongó, Izrael, vagy Afganisztán is ebbe a csoportba sorolhatóak. A másikba az európai országok tartoznak, az észak- és nyugat-afrikai országokkal. Végül a harmadik csoportot az ázsiai országok alkotják a kelet-afrikai és a csendes-óceáni országokkal együtt. A csoportok kereskedelmi központjai az Egyesült Államok, Kína és Németország voltak a legnagyobb export és import volumennel, és a csoportok közötti kereskedelemben is ezek az országok domináltak 2010-ben (6. ábra).

6. ábra: A világkereskedelem hálózata, 2010

Forrás: Fan et al. (2014: 75).

Megjegyzés: zöld színnel jelölve az USA kereskedelmi csoportja, lila színnel az európai csoport, citromsárgával a keleti csoport, míg a narancssárga a csoportok közötti kereskedelmet jelöli.

Ji és szerzőtársai (2014) már a kereskedelmet, a kőolaj kereskedelmére szűkítik le. Eredményeik alapján szintén három csoportra bonthatóak az országok. A dél-amerikai – észak-amerikai – nyugat-afrikai csoportban viszonylag kiegyenlített a kereskedelem. Az Oroszország – Európa – Észak-Afrika csoportban már a kőolajban gazdag országok vezető szerepet töltenek be, ami egy sérülékeny és kiszolgáltatott kapcsolatot eredményez. Ugyanez a helyzet az ázsiai, csendes-óceáni és közel-keleti területen is, ahol a közel-keleti országok szerepe a meghatározó.

4. Összegzés

Összességében elmondható, hogy a történelem során a kereskedelmi központok folyamatosan áthelyeződtek. A középkor többpólusú világrendje után, a földrajzi felfedezések következtében, a klasszikus selyemút elvesztette jelentőségét. Kína a perifériára szorult, és Európa központúvá vált a világ. A 20. század újra átrendezte a világ képét. A Brit Birodalom térvesztésével az Egyesült Államok erősödött meg. Az USA-val szemben a hidegháború alatt a Szovjetunió jelentette a másik pólust, míg az 1990-es évek után az Európai Unió és Japán érdekeltsége állt szemben az Egyesült Államokkal.

A 2008-as gazdasági világválság újabb átrendeződéshez vezethet. Oroszország az Eurázsiai Gazdasági Unió létrehozásával egy eurázsiai pólust akar létrehozni. Az orosz törekvéseket segítheti a Kínával kötött megegyezés is, gondolok itt a Gazprom és CNPC közötti gázmegállapodásra, sőt az Eurázsiai Gazdasági Unió és a kínai Egy Övezet, Egy Út gazdasági övezet közötti együttműködésre is. Kína már a 20. század alatt úgy alakított politikáját, hogy dinamikus gazdasági növekedés indult meg az országban, és működőtőke-befektetései révén már más országokban is komoly befolyási övezetet alakított ki. Az Új selyemút szárazföldi és tengeri útvonalainak létrehozásával pedig ázsiai, afrikai, csendes-óceáni és európai kapcsolatrendszerét is szeretné erősíteni. A kínai kereskedelem fokozatos térnyerését a mai hálózatelméleti kutatások is megerősítik, hiszen a főbb világkereskedelmi központok között, Németország, Japán és az Egyesült Államok mellett, már Kína is kiemelt szerepet tölt be.

Irodalomjegyzék

- [1] ASEAN (2017): *ASEAN overview and member states*. Interneten: <http://asean.org/asean/asean-member-states/> Letöltve: 2017. január 24.
- [2] Bakacsi Gy. (2015): A Bécsi Kongresszus Európájának gazdasági-hatalmi viszonyai a hálózatelmélet tükrében. *Jogtörténeti Szemle*, 3. Szám, pp. 48-54.
- [3] Barabási A.-L. (2013): *Behálózva, A hálózatok új tudománya*. Helikon Kiadó, Budapest.
- [4] Bernek Á. (2010): Geopolitika és/vagy geoökonómia - a 21. század világgazdasági és világpolitikai folyamatainak összefüggései. *Geopolitika a XXI. században*, 1. évf. 1. szám, pp. 29-62.
- [5] Bernek Á. (2016): A 21. Századi geopolitikai stratégiák. *Hungarian Geopolitics*, 1. Szám, pp. 52-73.
- [6] Boretos, G. P. (2009): The future of the global economy. *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 76, No. 3, pp. 316-326.
- [7] BP (2016): *Statistical Review of World Energy 2016*. Interneten: <http://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html> Letöltve: 2017. január 23.
- [8] Braun G. – Pikó T. (2015): A transzatlanti szabadkereskedelmi tárgyalások nemzetközi háttere. *KKI-tanulmányok*, 4. szám, pp. 3-19.
- [9] Cameron, R. (1998): *A világgazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig*. Maecenas Könyvek, Budapest.
- [10] CNBC (2017): *Trump to Sign Executive Order on Plan to Renegotiate NAFTA With Mexico, Canada*. Interneten: <http://www.cnbc.com/2017/01/23/trump-to-sign-executive-order-to-renegotiate-nafta-and-intent-to-leave-tpp.html> Letöltve: 2017. január 30.
- [11] Czirják R. – Polyák E. – Simigh F. (2015): *A sárkány árnyékában. Kína újragyarmatosítja Afrikát?* Pallas Athéné Geopolitikai Alapítvány. Interneten: http://pageobudapest.hu/files/materials/a_sarkany_arnyekaban.pdf Letöltve: 2017. január 24.

- [12] Csizmadia N. (2016): *Geopillanat. A 21. század megismerésének térképe*. L' Harmattan Kiadó, Budapest.
- [13] Dueñas, M. – Fagiolo, G. (2014): Global trade imbalances: a network approach. *Advances in Complex Systems*, Vol. 17, No. 3-4, pp. 1450014-29.
- [14] Egghe, L.–Rousseau, R. (1990): *Introduction to informetrics: Quantitative methods in library, documentation and information science*. Elsevier, Amszterdam.
- [15] Eszterhai V. (2016): Ez egy övezet, egy út geopolitikai jelentősége a történelmi távlatban. . *Hungarian Geopolitics*, 3. Szám, pp. 8- 17.
- [16] Euronews (2017): *Trump dumps TPP trade deal*. Interneten: <http://www.euronews.com/2017/01/23/donald-trump-signs-order-to-start-withdrawal-from-trade-deal-between-12-pacific-countries> Letöltve: 2017. január 30.
- [17] ExxonMobile (2016): „The Outlook for Energy: A view to 2040”. Interneten: <http://cdn.exxonmobil.com/~media/global/files/outlook-for-energy/2016/2016-outlook-for-energy.pdf> Letöltve: 2016. december 1.
- [18] Fan, Y. – Ren, S. – Cai, H. – Cui, X. (2014): The state’s role and position in international trade: A complex network perspective. *Economic Modelling*, Vol. 39, pp. 71-81.
- [19] Forbes (2017): *Five Ways Trump Could Improve NAFTA*. Interneten: <http://www.forbes.com/sites/themexicoinstitute/2017/01/23/trump-to-announce-plans-for-renegotiation-of-nafta-five-ways-to-improve-the-agreement/#7578a62302b2> Letöltve: 2017. január 30.
- [20] Fortune (2016): *Fortune Global 500*. Interneten: <http://beta.fortune.com/global500/list> Letöltve: 2017. január 24.
- [21] Friedman, G (2015): *A következő évtized. Birodalom és köztársaság egy változó világban*. New Wave Media Kft, Budapest.
- [22] Ge, J. – Wang, X. – Guan, Q. – Li, W. – Zhu, H. – Yao, M. (2016): World rare earths trade network: Patterns, relations and role characteristics. *Resources Policy*, Vol. 50, pp. 119-130.
- [23] Geng, J.-B. – Ji, Q. – Fan, Y. (2014): A dynamic analysis on global natural gas trade network. *Applied Energy*, Vol. 132, pp. 23-33.
- [24] Hao, X. – An, H. – Qi, H. – Gao, X. (2016): Evolution of the exergy flow network embodied in the global fossil energy trade: Based on complex network. *Applied Energy*, Vol. 162, pp. 1515-1522.
- [25] Horváth Z. – Kiss A. (2016): A történelmi selyemút. *Hungarian Geopolitics*, 3. Szám, pp. 20-33.
- [26] Index (2016): *A gyarmatosító selyemúton jön a magyar aranykor?* Interneten: http://index.hu/gazdasag/2016/10/11/matolcsy_selyemut_kina_gyarmatositas_beruhazas_viragzas/ Letöltve: 2016. december 8.
- [27] Ji, Q. – Zhang, H.-Y. – Fan, Y. (2014): Identification of global oil trade patterns: An empirical research based on complex network theory. *Energy Conversion and Management*, Vol. 85, pp. 856-865.
- [28] Klemensits P. (2016): Kína és a 21. századi új tengeri selyemút. . *Hungarian Geopolitics*, 3. Szám, pp. 76- 79.
- [29] Kwasnicki, W. (2013): Logistic growth of the global economy and competitiveness of nations. *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 80, No. 1, pp. 50-76.
- [30] Maslov, S.–Sneppen, K. (2002): Specificity and stability in topology of protein networks. *Science*, Vol. 296, No. 5569, pp. 910–913.
- [31] Matolcsy Gy. (2015): *Amerikai Birodalom, A jövő forgatókönyvei*. Pallas Athéné Geopolitikai Alapítvány, Budapest.

- [32] Matolcsy Gy. (2016): Magyarország kulcsállam a selyemúton. *Hungarian Geopolitics*, 3. Szám, pp. 92-101.
- [33] Merza Á. – London A. – Kiss I. – Pelle A. – Dombi J. – Németh T. (2016): A világkereskedelem hálózatelméleti vizsgálatának lehetőségeiről. *Közgazdasági Szemle*, LXIII. Évf, 1. szám, pp. 79-98.
- [34] Newman, M. E. (2006): Finding community structure in networks using the eigenvectors of matrices. *Physical Review E*, Vol. 74, No. 3.
- [35] Novoszáth P. (2016): *A kínai új selyemút, selyem út övezet projekt lehetőségei és veszélyei a közép- és kelet-európai országok számára*. Társadalmi-Gazdasági Kohézió a Kárpát-medence Határmenti Térségeiben nemzetközi tudományos konferencia, 2016-10-27, Párkány, Szlovákia.
- [36] Polyák E. – Simigh F. (2016): Az Ázsiai Infrastrukturális Befektetési Bank. *Hungarian Geopolitics*, 3. Szám, pp. 126-129.
- [37] Polyák E. (2016): A kínai gazdaság strukturális átalakulása. *Hungarian Geopolitics*, 3. Szám, pp. 110-115.
- [38] Salamin G. – Csizmadia N. – Gutpintér J. – Simigh F. (2016): A geoökonómia kora. *Hungarian Geopolitics*, 1. Szám, pp. 44-51.
- [39] Tarrósy I. (2013): *Afrikai perspektívák egy új világrendben*. In: Grünhut Zoltán – Vörös Zoltán (szerk.): *Az átalakuló világrend küszöbén*, Pécs, Publikon Kiadó.
- [40] The New York Times (2017): *President Trump should not renegotiate NAFTA*. Interneten: <http://www.nytimes.com/roomfordebate/2017/01/30/new-terms-for-nafta-7/president-trump-should-not-renegotiate-nafta> Letöltve: 2017. január 31.
- [41] Unctad Stat (2016): UnctadStat. Letölthető: http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en Letöltve: 2016. december 8.
- [42] Uzsák A. (2010): Afrika: Kína éléskamrája? Kereskedelem és politika összefüggései Kína – Afrika kapcsolatában. *Afrika Tanulmányok*, 4. Évf, 1. Szám, pp. 36-39.
- [43] Vári S. (2016): A kínai fejlesztési együttműködés Afrikában az ezredfordulót követő évtizedekben. *Külgazdaság*, 60. Évf., 9-10. szám, pp. 71-94.
- [44] Walther, O. J. (2015): Business, Brokers and Borders: The Structure of West African Trade Networks, *The Journal of Development Studies*, Vol. 51, No. 5, pp. 603-620.
- [45] Zhong, W. – An, H. – Shen, L. – Fang, W. – Gao, X. – Dong, D. (2016): The roles of countries in the international fossil fuel trade: An emergy and network analysis. *Energy Policy* (megjelenés alatt).
- [46] Ziegler D. T. (2016): A Transzatlanti Kereskedelmi és Befektetési Partnerség (TTIP) kritikája – antiglobalista populizmus vagy valós aggodalmak? *Külgazdaság*, 60. Évf, 11-12. Szám, pp. 123-161.

Lektorálta: Dr. Novoszáth Péter CSc., egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem

A FELSŐOKTATÁS ÉS A GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS KAPCSOLATA: KI HOGYAN VIZSGÁLJA?

Krajcsik Zsolt

*Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Gazdaságelméleti és Módszertani Intézet
PhD-hallgató, krajcsik.zsolt@uni-miskolc.hu*

Absztrakt

A gazdasági növekedés mára kulcsfontosságú kérdéssé nőtte ki magát. A különböző közgazdasági iskolák és azok képviselői eltérő véleménnyel vannak arról, hogy mi és milyen mértékben gyakorol hatást a gazdasági teljesítményre. Abban csaknem egyetértés van, hogy a felsőoktatás hatást gyakorol a gazdasági növekedésre, azonban a vizsgált témában nem alakult ki konszenzus. A fellelhető publikációk jelentős diverzitást mutatnak az elemzés eszköztárát, illetve az elemzett mintát tekintve.

A cikk célja, egy jól áttekinthető, strukturált összefoglaló készítése a témában fellelhető, statisztikai elemzést alkalmazó munkákról. A felsőoktatás és gazdasági növekedés témakörét vizsgáló irodalmat áttekintve lényegi eltéréseket találunk aszerint, hogy milyen mélységig elemzik a felsőoktatás és gazdasági növekedés kapcsolatát, milyen földrajzi lehatárolás mentén végzik az elemzésüket, a statisztikai adatok elemzésének mi az időhorizontja, milyen minta nagyságon végzik az elemzést, törekednek-e a reprezentativitás elérésére. A felsőoktatással és a gazdasági növekedéssel foglalkozó cikkek egy része ugyanis fényképszerűen, adott pillanatban mutatja be és hasonlítja össze néhány ország gazdasági helyzetét a felsőoktatás eltéréseivel magyarázva, míg a publikációk másik része, hosszú idősort analizálva a jelenre, vagy a jövőre vonatkozó következtetések levonására törekszik.

A cikk hozzáadott értékét a metaanalízis adja, amely mintegy 40 cikk szisztematikus áttekintésével született. Az elemzésből világosan kitűnik, hogy az alkalmazott statisztikai módszertantól függetlenül, valamennyi szerző szignifikáns hatást tulajdonít a gazdasági növekedés és a felsőoktatás között. A feldolgozott cikkek jelentős hányada nem foglalkozik kellő mélységben a felsőoktatás minőségi átalakulásával, az ott szerzett ismeretek gyakorlatban történő alkalmazásával, tehát a kvantitatív elemzések háttérbe szorítják a kvalitatív elemzéseket. Ahol az olvasó hiányt érezhet, az a minőségi mutatók beépítése a kutatásokba. Jelenleg tapasztalható nemzetközivé válás témakörét sem érintik kellő szinten a feldolgozott publikációk, továbbá a sikeres felsőoktatás működésének feltételrendszerét sem ismertetik, érteve ez alatt a közoktatás sikerét, vagy sikertelenségét, a legtöbb kutatás pusztán a hallgatói létszámot veszi az elemzés egyik változójának. A kutatás további iránya lehet, a megvizsgált és rendszerbe foglalt szakirodalmak elemzési eszköztárán keresztül új adatbázison ökonometriai elemzés végrehajtása, amely más kutatók megállapításainak elvetését vagy elfogadását jelentheti, illetve a szakirodalom áttekintése során fellelt hiányosságok pótlása.

Kulcsszavak: Felsőoktatás, gazdasági növekedés, gazdasági teljesítmény, metaanalízis, metaelemzés.

1. Bevezetés

A gazdasági növekedés mára kulcsfontosságú kérdéssé nőtte ki magát. Ennek tárgyalása során elengedhetetlen, hogy lehatároljuk a gazdasági növekedés fogalmát és megkülönböztessük azt a gazdasági fejlődéstől. Hétköznapi értelemben véve a növekedés és fejlődés csaknem szinonim fogalmak, addig Szentés olvasatában a növekedés szűkebb, a fejlődés tágabb kategóriaként értelmezendő. Ilyen tekintetben a növekedés mennyiségi változást, kvantitatív megközelítést jelent, addig a fejlődés során a minőség alacsonyabb szintről magasabb szintre lép, a kvalitatív megközelítés dominál. [1]

A gazdasági növekedés kérdésköre csaknem a közgazdaságtannal egyidős, a fejlődési modellek áttekintése során láthatjuk, hogy kezdetekben a termelési tényező alapú növekedési modellek – de leginkább a tőke szerepét hangsúlyozó munkák – domináltak, majd a kutatási eredmények alacsony magyarázó ereje miatt számos szerző új elemzési irányok után nézett. A legnépszerűbb formalizált modellek (ld. Domar 1947, Harrod 1948, Solow 1956, Romer 1986, Lucas 1988) mennyiségi szemléletűek, a kibocsátás, illetve az egy főre eső kibocsátás értékének változását vizsgálták a megtakarítás vagy a tőke függvényében. [2] [3] [4] [5] [6] [7] Az úgynevezett neoklasszikus modellek alacsony magyarázó ereje, és kvázi „sikertelensége” arra ösztönözte a téma kutatóit, hogy a termelési tényező, a megtakarítás vagy a fizikai tőke létesítésére irányuló beruházásokon túlmenően számításaikba számos újszerű, ún. soft tényezőt kapcsoljanak be. Bartha és szerzőtársai szerint belső és külső tényezők determinálnak egy-egy gazdasági modellt. A gazdasági növekedés és a felsőoktatás kapcsolata előbbivel mutat szorosabb kapcsolatot. Marshall kutatásai során a humán tőke befektetések szerepét hangsúlyozta, Lucas a humán tőke, mint újratermelhető termelési tényezőt vizsgálta, addig Romer a kutatás-fejlesztés (K+F) pozitív externális hatását elemezte, North nevéhez az intézményi ösztönzők, Freemanhoz az innovációs rendszerek által gyakorolt hatások vizsgálata köthető. [2] [6] [7] [8] [9]

Noha a különböző közgazdasági iskolák és azok képviselői eltérő véleménnyel vannak arról, hogy mi és milyen mértékben gyakorol hatást a gazdasági teljesítményre, abban csaknem egyetértés van, hogy a felsőoktatás szerepet játszik a gazdasági növekedés folyamatában. Konszenzus azonban a vizsgált témában nem alakult ki, a fellelhető publikációk jelentős diverzitást mutatnak az elemzés eszköztárát, illetve az elemzett minta tekintetében is.

2. Gazdasági növekedés és felsőoktatás kapcsolatának irodalmi áttekintése a humán tőke kutatás új hullámain keresztül

A legismertebb gazdasági növekedési modellek között elvétve találunk olyat, mely a gazdasági növekedés és a felsőoktatás közötti determinisztikus hatást vizsgálja. A téma tágabb megközelítése során a humán tőke gazdasági teljesítményre gyakorolt hatására helyeződik a hangsúly, ahol a felsőoktatás a humán tőke kutatások második és harmadik hullámában már domináns elemként jelenik meg.

A humán tőke kifejezés a XVII. században jelent meg először William Petty írásában, azonban az ipari forradalom és az ipari termelés drámai erősödése jelentősen visszavetette a humán tőke kutatásokat, megkérdőjelezte azok létjogosultságát. A XX. század első felében Fischer szembemegy a korszak általános közgazdasági gondolkodásával, miszerint a lakosság nem tekinthető vagyonnak. A második világháborút követő években a gazdasági növekedés kutatása két ágra vált szét, az egyik a fizikai tőke fontosságát hangsúlyozta, míg a kutatások másik iránya az emberi tényezőre koncentrált.[10]

A humán tőke kutatás második hulláma az 1950-es évek végétől az 1970-es évek elejéig tartó időszak volt. Becker kutatásának középpontjában a különböző képzési formák és azok hozzáadott értéket teremtő képessége állt, erősen formalizált modellt dolgozott ki. Kuznets

rendkívül széles spektrumú megközelítése során a humán tőke kummulálódását vizsgálta, elemezte a humán tőke forrásait, így számbavételezte az oktatást modelljébe. Kuznets véleménye szerint a GDP hosszú távú növekedését a fizikai tőkeállomány bővülésén túlmenően a technikai haladás és az emberi tudás bővülése, fejlődése eredményezi. Kuznets kutatása magyarázatként szolgálhat, hogy egységnyi fizikai tőke hozama azért magasabb egy korábbi időszak termelékenységéhez képest, mert a (makro)gazdaság általános tudásszintjének növekedése eredményeképp tudástermelés ment végbe. [11] [12] Denison 1948 és 1981 közötti időszakban vizsgálta az Amerikai Egyesült Államok gazdasági teljesítményét és megállapította, hogy a bruttó nemzeti termék (GNP) átlagos évi növekedési üteme 3,2% volt, amihez a fizikai tőke hozzájárulása egy hatod részben járult hozzá, míg a munka mennyiségének bővülése ugyanekkor mértékben javította a gazdasági teljesítményt. A fennmaradó növekedési reziduum, amibe az oktatás, a tudásbővülés, valamint az innováció beletartozik, négy hatod részt tett ki. [13] Uzawa kutatása során a gazdasági növekedés kulcstényezőjeként definiálta a humán tőkét. [10]

A XX. század világgazdaságában lezajló jelentős változások, mint a stagfláció, az aranystandard rendszer megingása, majd megszűnése, az olajár robbanás, az erősödő európai integritás vagy a feltörekvő új gazdasági hatalmak az addigi kutatások korlátait jól szemléltették és új kutatási irányok kijelölését szorgalmazták. A humán tőke kutatás harmadik nagy hulláma jelenleg is tart, képviselői a neoklasszikus eredmények túlszárnyalására törekednek, eredményeiket a valósághoz szeretnék igazítani, például Lucas növekedési elmélete a humán tőkére, valamint a tudás felhalmozására koncentrál. Modelljében a technológiai paraméter mellett a homogén humán erőforrás állományt felváltja a humán tőke allokációjának minőségi megközelítése. Modelljében a döntéshozó feladata, hogy az emberi erőforrás allokáció optimális szintjét meghatározza. [7] Becker-Murphy-Tamura szerzőhármas szerint a humán erőforrás allokáció a gazdasági növekedés rátáját nem befolyásolja amennyiben az ország humán erőforrás ellátottsága alacsony. Azariadis-Drazen szerzőpáros szerint a makrogazdaságban az emberi erőforrásnak egy küszöbszintet el kell érnie, hogy a gazdasági növekedést elindítsa. [14] [15] [16] [17] Romer és Lucas kutatási eredményei nagymértékben átalakították a gazdasági növekedés tényezőiről kialakított általános szakmai vélekedést. Romer szerint a nem versenypiacról származó közjószág tekintetében a társadalmi tudásszint x -szeresére történő növelése x -nél nagyobb mértékben növeli az output (kibocsátás) mennyiségét, tehát a tudásszint bővülése multiplikatív hatást gyakorol a gazdasági teljesítményre. [18] [19] Mingat-Tan szerzőpáros, valamint Barro kutatásai rávilágítanak arra, hogy a felsőfokú oktatás a fejlett országok esetében fontos, míg az alapszintű oktatás a fejlődő országok gazdasági teljesítményét determinálja leginkább. Hanushek és Wößman a mennyiségi számbavételen túlmenően minőségi szempontból vizsgálta az oktatást, a kiadások nagyságán kívül, azok minőségjavító felhasználásának fontosságát hangsúlyozta. [10]

3. Gazdasági növekedés és felsőoktatás kapcsolatának metaanalízise

A humán tőke kutatás második és harmadik hulláma jelentősen eltért a korábban megszokott növekedési modellek struktúrájától. Az 1. és 2. számú táblázat néhány, az ezredfordulót követően született kutatást emel ki – a teljesség igénye nélkül –, melyek a gazdasági növekedést a felsőoktatás valamilyen aspektusával kapcsolják össze. A metaanalízis eredményeképpen két csoportra különítettem el az áttekintett szakirodalmat. Az első klasztert a több ország összehasonlító elemzését végző munkák alkotják, míg a másodikba az egy-egy ország vagy szövetségi állam helyzetének behatóbb elemzését végző publikációk kerültek.

1. táblázat: Országok összehasonlító elemzésén alapuló munkák [20] [21] [22] [23]

Szerzők (évszám)	Kutatási kérdés	Mérési szint	Főbb megállapítások
Hanushek és Wößmann (2010)	Az oktatás és a gazdasági növekedés kapcsolata	Országos szint	A felsőoktatás minősége, amit a felsőoktatásból kilépők kognitív képességeivel mérnek, jelentős hatást gyakorol a gazdasági teljesítményre. Utóbbi nagyban befolyásolja a dolgozók képességei.
Reisz és Stock (2012)	A magán felsőoktatási intézmények és a jólét kapcsolatának ország-összehasonlító elemzése	Országos szint	Néhány országban pozitív kapcsolat mutatható ki a magán felsőoktatási intézménybe iratkozott hallgatók száma és az egy főre eső GDP között, míg más országok esetén negatív. Nem sikerült bizonyítani, hogy a gazdasági fejlődés a magán felsőoktatási intézmények térnyeréséhez vezet. A szegényebb országokban magasabb a magán felsőoktatási intézménybe iratkozottak száma.
Jin és Jin (2012)	A professzorok kutatásainak hatása a gazdasági növekedésre	Országos szint	A professzorok kutatásai és a gazdasági növekedés között szignifikáns pozitív kapcsolat mutatható ki.
Bloom, Canning, Chan és Luca (2014)	Gazdasági növekedés tényezőinek meghatározása Afrika országaiban	Országos szint	A felsőoktatás jelentős szerepet játszik az afrikai országok gazdasági növekedésében. A technológiai fejlődés mellett a felsőoktatás növelése hozzájárul a gazdasági teljesítőképesség maximumának eléréséhez.

Forrás: Saját szerkesztés

A teljesség igénye nélkül összeállított 1. számú táblázat mutatja, hogy mind földrajzilag, mind pedig a kutatási téma tekintetében a felsőoktatás a gazdasági teljesítményre gyakorolt hatását sokfelől megközelíthetjük. Abban valamennyi szerző egyetért, hogy a felsőoktatás jelentős hatást gyakorol a makrogazdasági teljesítményre. Ennek vizsgálata történhet akár a felsőoktatás minősége szempontjából, tehát úgy, hogy a folyamat outputjai milyen többlet

képességekkel és kompetenciákkal rendelkeznek, vagy akár a tudomány művelőinek kutatási eredményeit, annak gyakorlatba történő adaptálását is vizsgálhatjuk, vagy kereshetjük a fejlődő országok gazdasági növekedésének kulcsát. A munkák során jól körvonalazódik, hogy a felsőoktatásra fordított kiadások társadalmi szinten is megtérülnek, javul a gazdaság teljesítménye, növekszik az életszínvonal, tudatosabb társadalom kialakulását eredményezi a felsőoktatás expanziója. Számos szerző egyetért abban, hogy a felsőoktatás szerepe a fejlett országokban dominánsabb, mint a fejlődőkben. [17]

2. táblázat: Adott ország/országok behatóbb elemzése [24] [25] [26] [27] [28]

Szerzők (évszám)	Kutatási kérdés	Mérési szint	Főbb megállapítások
Jaoul (2004)	A gazdasági növekedés és a felsőoktatás kapcsolata Franciaország és Németország esetében a második világháború előtt	Országos szint, tudományterületen tanuló hallgatók száma	Franciaország esetében a II. világháború előtti expanzióhoz a felsőoktatás hozzájárult, ugyanez Németország esetén nem volt kimutatható.
Bashir, Herath és Gebremedhin (2012)	Nyugat Virginia felsőoktatási növekedésének és a terület gazdasági teljesítményének kapcsolata	Virginia állam	A gazdasági növekedés és a jövedelem növekedése kölcsönösen hat egymásra.
Pegkas (2014)	Görögország példáján keresztül a különböző oktatási szintek gazdasági teljesítményre gyakorolt hatásának számszerűsítése	Országos szint	A középfokú és felsőfokú oktatás pozitívan járul hozzá a gazdasági növekedéshez.
Sharma (2014)	India felsőoktatásának átalakulása 1950 és 2010 között	Országos szint	Az indiai felsőoktatás számon problémával küzd, például alacsony a bruttó beiratkozottak aránya, illetve a jövő generációját tekintve nem korszerű ismereteket sajátítanak el a tanulók.
Konstantiuk (2015)	Felsőoktatás finanszírozási lehetőségei Ukrajnában	Országos szint	Az oktatás javítja a munkaerő hatékonyságát, csökkenti az erőforrás és energia felhasználását, növeli a versenyképességet, a társadalom termelékenységét, javítja a profitabilitást, növeli a munkaerő aktivitását és a poszt-indusztriális gazdasági növekedést elősegíteni, azonban kérdéses, hogy a jövőben mindezt miből finanszírozzák.

Forrás: Saját szerkesztés

A 2. táblázatban található kutatások jellemzően csekély számú elemzési egység esetén mélyebb összefüggések feltárására vállalkoztak. Úgy vélem, ez arra vezethető vissza, hogy országos szinten jobb összehasonlítás válik lehetővé az ország múltja, az intézményi környezete, valamint statisztikai adatgyűjtés módszertana tekintetében. Például a nemzetközi minőség szempontú mutatószámok hiánya sok esetben nem teszi lehetővé az országok közti összehasonlítást. Egy adott ország gazdasági teljesítményét a felsőoktatással összekötő kutatások számos esetben mélyebb problémákat tárnak fel, ilyenek például a finanszírozási nehézségek, vagy a romló demográfiai adatok.

4. Összefoglalás

A humán tőke kutatás harmadik hullámában megjelent cikkek széles elemzési eszköztárat vonultatnak fel. Bizonyos esetekben narratív megközelítés figyelhető meg, az ilyen munkák esetében a statisztikai adatelemzés részletesen nem ismertett, vagy a szerzők nem statisztikai modellalkotással dolgoznak. Következtetéseiket viszonyszámok, intézményi tényezők, demográfiai magyarázatok segítségével kívánják alátámasztani. [27] [29] [30] [31] A statisztikai elemzést végző cikkek adatelemzési eszköztára széles skálán mozog, mindenképpen említést érdemel a kapcsolat irányát leíró statisztikai elemzések, oksági vizsgálatok, illetve a regressziós modelles család. [32]

A statisztikai elemzésen alapuló publikációk két jelentős csoportja különíthető el. Az első csoportba a több országot átfogó statisztikai elemzések kerülnek, míg a munkák másik része egy-egy ország felsőoktatásának behatóbb elemzését tűzi ki kutatási célul. A földrajzilag szűkebb elemzési egység jellemzően mélyebb vizsgálatokra ad lehetőséget, így a szerzők törekedtek a felsőoktatás szövevényes demográfiai, politikai vagy gazdasági szálainak felkutatására.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretném megköszönni témavezetőmnek, Sáfrányné Dr. Gubik Andrea egyetemi docensnek, cikkem megírása során tanúsított építő jellegű szakmai segítségnyújtását. Szintén köszönettel tartozom Dr. Karajz Sándor tanszékvezető egyetemi docens Úrnak cikkem lektorálásáért.

Irodalomjegyzék

- [1] Szentes, T.: Fejlődés-gazdaságtan. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2011
- [2] Bartha, Z., Sáfrányné Gubik, A., Tóthné Szita, K.: Intézményi megoldások, fejlődési modellek. GNR Szolgáltató és Kereskedelmi Bt. 2013
- [3] Domar, E.: Expansion and Employment. American Economic Review. 1947
- [4] Harrod, R. F.: Towards a Dynamic Economics. MacMillan, London. 1948
- [5] Solow, R.: A Contribution to the Theory of Economic Growth. Quarterly Journal of Economics. 1956
- [6] Romer, P.: Increasing Return and Long Run Growth. Journal of Political Economy. 1986
- [7] Lucas, R. E.: On the Mechanics of Economic Development. Journal of Monetary Economics. 1988
- [8] North, D. C.: Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge University Press, Cambridge. 1993
- [9] Freeman, C.: The 'National System of Innovation' in historical perspective. Cambridge Journal of Economics. 1995
- [10] Ligeti, I., Ligeti, Zs.: Az emberi tényező. Humántőke a gazdasági növekedésben. Budapest, Typotex. 2014
- [11] Tóthné Sikora, G.: Humán erőforrások gazdaságtana. Bíbor Kiadó, Miskolc. 2004
- [12] Kuznets, S.: Struktúra és növekedés a modern gazdaságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1981
- [13] Magas, I.: A kapitalizmus felülnevezetből. A piacok és a természet logikája. Aula Kiadó, Budapest. 2002
- [14] Valentinyi, Á.: Endogén növekedésmélelet. Közgazdasági Szemle. XLII. évf. 6. sz. 1995

- [15] Lucas, R. E.: Supply-Side Economics: An Analytical Review. Oxford Economic Papers. 1990
- [16] Becker, G. S. et al.: Human Capital, Fertility and Economic Growth. Journal of Political Economy, 1990
- [17] Azariadis, C., Drazen, A.: Threshold Externalities in Economic Development. Quarterly Journal of Economics, 105. 1990
- [18] Romer, P. M.: Are Nonconvexities Important for Understanding Growth? American Economic Review. Papers and Proceedings. vol. LXXX. 1990
- [19] Meyer, D.: Az új növekedésmélelet. Közgazdasági Szemle, XLII. évf. 4. sz. 1995
- [20] Hanushek, E. A., Wößmann, L.: Education and Economic Growth. International Encyclopedia of Education. 2010
- [21] Reisz, R. D., Stock, M.: Private Higher Education and Economic Development. European Journal of Education, Vol. 47, No. 2. 2012
- [22] Jin, J. C., Jin, L.: On the relationship between university education and economic growth: the role of professors publication. Education Economics. 2014
- [23] Bloom, D. E., Canning, D., Chan, K., Luca, D. L.: Higher Education and Economic Growth in Africa. 2014
- [24] Jaoul, M.: Higher education, causality and growth: a comparison of France and Germany before the Second World War. Compare. 2004
- [25] Bashir, S.: An Empirical Analysis of Higher Education and Economic Growth in West Virginia. Agricultural & Applied Economics Association Annual Meeting. Seattle, WA. 2012
- [26] Pegkas, P.: The Link between Educational Levels and Economic Growth: A Neoclassical Approach for the Case of Greece. International Journal of Applied Economics. 2014
- [27] Sharma, R.: Growth and Development of Professional Higher Education in India (1950-2010). International Journal of Multidisciplinary Approach and Studies. 2014
- [28] Konstantiuk, N.: Funding of Ukrainian universities: Current situation and possible ways of its solution. Socio-Economic Problems and the State. 2015
- [29] Wolf, A.: Education and growth. Questioning a false consensus. New Economy – Education and Growth. Institute of Education. University of London. 2003
- [30] Mattoon, R. H.: Can higher education foster economic growth? Chicago Fed Letter. The Federal Reserve Bank of Chicago. 2006
- [31] Bin, C., Yong, T.: Higher Education: The Bright Spot in China's Economic Growth. Chinese Education and Society. vol. 33, no. 1. 2000
- [32] Hunyadi, L., Mundruczó, Gy., Vita, L.: Statisztika. Aula Kiadó, Budapest. 2000

Lektorálta: Dr. Karajz Sándor, tanszékvezető egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Gazdaságméleti és Módszertani Intézet, Közgazdaságtani Intézeti Tanszék

A TELEPÜLÉSI FEJLETTSÉG ALAKULÁSA ÚJ MEGKÖZELÍTÉSBEN HARSÁNY TELEPÜLÉSEN

Krajnyák Emma

Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, MSc-hallgató, emma.krajnyak@gmail.com

Absztrakt

Hazánkban évtizedek óta foglalkoznak a magyar települések és kistérségek fejlettségi kategorizálásának kérdéskörével, az adott célnak megfelelően különböző fejlettségi mutatókat alkalmazva. Az Európai Unióhoz való csatlakozás velejárója, hogy Magyarország számára is elérhetővé váltak a közösségi források. Ezáltal napjainkban is kardinális témakör a források helyes elosztása, amely több esetben fejlettségi kategóriák lehatárolásának szükségességét vonja maga után.

Az Országgyűlés által elfogadott komplex fejlettségi mutató számítása mellett az évek során számos kutatást alapoztak a települései/térségi fejlettség kérdéskörére. A legtöbb kidolgozott módszertan és eljárás közös tulajdonsága, hogy a fejlettséget valamilyen nagyobb területi egység színvonalához méri, valamint, hogy általában statikus mutatókat alkalmaz.

Korábbi tevékenységem során egy adott település fejlesztésének eredményeivel, helyi megítélésével foglalkoztam. Lakossági kérdőívek elemzése és a település vezetőjével készített mélyinterjúm során arra a megállapításra jutottam, hogy az ott élők pozitív képet alkotnak a községről és az elmúlt évek beruházásainak döntő hányada nagyban hozzájárult a falu fejlettségének javulásához.

Jelen munkámat a korábbi eredményeimre építkezve készítettem el. Kíváncsi voltam, hogy a helyi megítélést, a pozitív képet tükrözik-e az egyes területekre vonatkozó hivatalos statisztikai adatok? Hipotézisem a következő volt: „A közelmúlt tükrében Harsány község fejlettségi színvonala egyértelmű növekedést mutat.”

A primer kutatás eredményei és a településen végbement beruházások alapján 6 darab vizsgálati dimenziót választottam ki: 1. demográfia; 2. vonalas infrastruktúrák; 3. oktatási intézmények; 4. kultúra; 5. gazdasági helyzet és vállalkozások; 6. munkanélküliségi helyzet és jövedelmi viszonyok. Az egyes dimenziókat alkotó tényezőket a települési idősoros adatok elérhetőségére alapozva, a tanulmányaim során szerzett ismereteket a szakirodalmakban fellelhető alapmutatókkal összeegyeztetve alakítottam ki. A tényezők között egyaránt előfordulnak egyenes és fordított mutatók.

A település fejlettségének önmagához képest való elmozdulásának megállapításra dimenzióként eltérő számú - összesen 50 db - tényezőt vizsgáltam állandó- illetve változó bázisú viszonyszámokkal, valamint kiszámítottam a fejlődés átlagos mértékét és az átlagos növekedési rátát minden egyes tényezőre. A lánc- és bázisindexek változásait elemezve értékeltem a településen zajló folyamatokat és határoztam meg a fejlettség szintjének változását és annak hozzávetőleges mértékét.

A kapott idősoros eredmények alapján arra a következtetésre jutottam, hogy Harsány a legtöbb területen valóban fejlettebb lett az elmúlt évek alatt, ám a fejlődés mértéke sok esetben csupán minimális, leginkább felzárkózásnak tekinthető.

A vizsgálatok során kirajzolódtak azok a települési feltételek, amelyekre a hosszú távú hatások érdekében érdemes lenne nagyobb hangsúlyt fektetni. Ezek alapján tettem javaslatot 2 települési marketingstratégia kidolgozására és alkalmazására, melyek a község népességének gyarapodását, valamint a vállalkozások településre való vonzását szolgálhatnák.

Kulcsszavak: települési fejlettség, dinamikus mutatók, közérthetőség, viszonyszámok

1. Bevezetés

Fejlettség. Egyre inkább gyorsuló világunkban a fejlettség színvonalának változása központi szerepet játszik és megjelenik a mindennapi élet szinte összes területén. Például a termelés egyre modernebb eszközökkel és eljárásokkal zajlik; a közlekedési- illetve háztartási eszközeink egyre inkább megújulnak: hely-, üzemanyag-, energiatakarékosabbak; az orvostudomány számára egyre több betegség, és gyógy mód ismert. A felsorolást hosszasan folytathatnánk. Ebben a folyamatban a lakókörnyezetünknek, a településeknek is helyt kell állnia.

Dr. Bainé [1] Európai Unióhoz való csatlakozást „az újkori történelem egyik legmeghatározóbb történésének” konstatálja. Szemmel látható, hogy a hazánk számára megnyíló fejlesztési források számtalan területen indukáltak változásokat. A vidék- és területfejlesztési tevékenység hatására, a rendszerváltás után lemaradó, jellegzetesen mezőgazdasági, illetve gazdaságilag perifériára került területeken megindult egy felzárkózási folyamat, előtérbe került a vidéki népesség megtartásának kérdése, párhuzamban a vidéki életminőség javításával.

A támogatások megfelelő arányú elosztása a területi egységek között, nemzetközi szinten is központi kérdéssé vált. Hazánkban már az 1980-as évek közepétől nemzeti szinten foglalkoztak a települések fejlettségi kategóriákba való besorolásával, különböző nemzeti források helyes elosztása érdekében. Azóta a fejlettségi szint meghatározása számos tanulmány, kutatási téma középpontjába került. A vonatkozó szakirodalom rendkívül színes kínálatot nyújt, a különböző fokú számításokon, nemzetközi módszereken, többirányú megközelítéseken alapuló mutatórendszerekből. Mind más- más társadalmi, vagy gazdasági tényezőket helyeznek előtérbe.

Egy település/ térség fejlettségi állapotának ismerete azonban nem csupán a források elosztása miatt lehet fontos információ. Társadalmi és gazdasági döntések befolyásoló tényezője is lehet, például a lakosság számára letelepedési kérdésekben, illetve egy vállalkozás, kereskedelmi-, vagy vendéglátó egység elindításának kérdésében. A település vezetése, illetve fejlesztő tevékenységet végző szervezetek számára pedig visszacsatolásként szolgál.

Megyei-, régiós-, nemzeti jelentések készülnek, sokszor az előírásoknak való megfelelés érdekében, hogy tájékoztatást nyújtsanak a döntéshozóknak a stratégiák megvalósulásáról és információt szolgáltatassanak a későbbi stratégiaalkotáshoz. Ez a visszacsatolás az, ami sokszor helyi szinten nem jön létre. Egy település a többi településhez képest egyedi tulajdonságokkal, egyedi fejlesztési igényekkel és egyedi fejlettségi tényezőkkel rendelkezik, így a visszacsatolás információtartalmával szemben támasztott követelmények is településenként változhatnak. A tanulmányban ezen egyedi tényezők megállapítására teszek kísérletet, hogy képet adhassak a település fejlettségének alakulásáról.

2. Célkitűzés

Korábbi munkám során a Harsányban zajló fejlesztéseket az ott élők szemszögéből világítottam meg, az alapján a hipotézis alapján, miszerint a Harsányban történt változások nem csupán céltalan beruházásokat takarnak, hanem pozitív, a társadalom számára jelentős komfortváltozást hozó fejlesztést, melynek háttérében a lakossági igények álltak. A lakosság körében végzett felmérés, és a település vezetőjével készített mélyinterjú eredményeinek kiértékelése után a hipotézis helytállónak bizonyult.

A szubjektív alapokra épített eredmények mellett, szükségét éreztem a téma más oldalról való megközelítésének is. Kíváncsi voltam, hogy a helyi megítélést, a pozitív képet tükrözik-e az egyes területekre vonatkozó hivatalos statisztikai adatok, és hogy ezek alapján a település önmagához képest fejlettebb-e?

A hipotézisem a következő: A közelmúlt tükrében Harsány község fejlettségi színvonala egyértelmű növekedést mutat.

A hipotézis bizonyításának érdekében céltom volt a téma szakirodalmának tanulmányozása után képet adni a települési (illetve térségi) fejlettség megállapítására alkalmazott mutatókról és megközelítésekről.

A szakirodalom feltérképezését követően, települési szintű idősoros adatok gyűjtése, egyeztetése és rendezése volt szükséges a későbbi elemzés megalapozásaként.

A dolgozat egyes részei a korábbi munkám eredményeiből építkeznek. Következő lépésben a korábbi primer adatgyűjtés eredményeit újra értelmezve érdemes meghatározni a vizsgálati dimenziókat.

A szakirodalom, valamint tanulmányaim alapján a következő lépésben következik majd a fejlettség alakulásának megállapítására vonatkozó eljárás mód kiválasztása. Az eljárás móddal kapcsolatban támasztott követelményeim: dinamikus módszeren alapuljon, tehát az időbeli változást érzékeltesse; legyen követhető, átlátható; a település fejlettségét ne egy nagyobb területi egység eredményeihez vonatkoztassa, hanem az önmagához képest való elmozdulását, annak irányát és mértékét szemléltesse.

Amennyiben rendelkezésre állnak az idősoros adatok és az eljárás mód is kiválasztásra került a következő cél a szükséges számítások elvégzése után az eredmények értékelése és a fejlettség alakulásának bemutatása, mellyel visszacsatolást nyújthatok a település vezetésének, a falu érdekében tett erőfeszítéseik tekintetében.

3. Anyag és módszer

Munkám kezdetén elengedhetetlennek tartottam, hogy képet kapjak a témát érintő legfontosabb kérdésekről és aktualitásokról. A szakirodalom feltérképezését könyvtári kutatással kezdtem. Az Európai Unió intézmények kiadványait, jelentéseit az adott intézmények hivatalos honlapjain keresztül értem el. A témára vonatkozó rendeletek tartalmának megismerésére a Magyar Közlönyt hívtam segítségül.

Az összehasonlító statisztikai sorok jellemző típusa az idősor, a dolgozat alapját települési adatokból álló idősorok adják. Az idősorok elemei legnagyobb részben a Központi Statisztikai Hivatal adatbázisaiból származnak, a népszámlálási adatok mellett leginkább a Tájékoztatási Adatbázist használtam, legfőképpen a Területi Statisztikát. Az adatsor hiányosságait az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszerből nyerhető információkkal pótoltam, a rendszerben elsősorban a Helyzet-Tér-Kép, a Szabadszöveges Metaadatkereső, valamint a Települési Adatgyűjtő funkciókat használtam. A képet a korábbi saját adatgyűjtések és a helyi önkormányzat által szolgáltatott információk tették teljessé.

Az adatokból viszonyszámokat képeztem, a viszonyszám nem más, mint két egymással tartalmi kapcsolatban álló adat hányadosa. A dolgozat egyes részeiben (például a település társadalmi, ill. gazdasági bemutatása) alkalmaztam megoszlási és koordinációs viszonyszámokat. A különbség a kettő között abban rejlik, hogy amíg a megoszlási viszonyszám a sokaság egy részének a sokaság egészéhez viszonyított arányát fejezi ki (pl.: A közüzemi ivóvízhálózatba bekötött lakások aránya a teljes lakásállományból (%)), addig a koordinációs viszonyszám 2 részsokaság arányát jeleníti meg (pl.: öregedési index (%)). Intenzitási viszonyszámokat abban az esetben alkalmaztam, amikor különmemű, de egymással logikai kapcsolatban álló adatot viszonyítottam egymáshoz (pl.: Népsűrűség fő/km²). A fejlettség meghatározására dinamikus viszonyszámokat számítottam, állandó és változó bázisú viszonyszámokat egyaránt. Mind a lánc-, mind pedig a bázis viszonyszámokat kifejezhetjük együtthatós, illetve százalékos formába, a dolgozatban az esetek döntő hányadában a százalékos formát választottam [2][3].

A láncviszonyszámokat abban az esetben számítottam, mikor arra voltam kíváncsi, hogy hogyan alakult tényező időbeni változásának üteme. Adott időpont láncviszonyszámát úgy

kaptam meg, hogy az adott időpontra vonatkozó értéket osztottam az azt megelőző időpontra vonatkozó értékkel. Az így kapott láncindexek között a kiugróan magas, vagy alacsony értékek pluszinformációkat szolgáltatnak az adatsor elemzése során. A láncindexek változékonysága képet ad az adott folyamat változékonyságáról, ennek megállapítására szóródási együtthatót számítottam. Ehhez első lépésben az értékek szórását és számtani átlagát számítottam ki, e kettő hányadosa %-os formában kifejezve adja a szóródási együtthatót. Amennyiben az együttható %-os értéke 0 és 10 között van, homogén sokaságról beszélhetünk. Közepes változékonyságot jelent az együttható 10% és 20% közötti értéke, 20% és 30% között erősen változékony, 30% felett pedig szélsőségesen változékony jelenségről beszélhetünk. Az idősor láncindexeinek mértani átlagát kiszámítva megkapjuk az átlagos növekedési rátát, ami a fejlődés évek közötti átlagos ütemét mutatja meg számunkra százalékos formában. A 100% fölötti eredmény, növekedést, míg az az alatti eredmény csökkenést feltételez [2][3].

Bázisviszonyszámok esetében arra kaptam választ, hogy milyen mértékű volt a jelenség változása, egy adott időponthoz képest, ekkor minden esetben az adott időpont értékét a rögzített bázis időpont értékével osztottam el [2][3].

A dinamikus viszonyszámok képzésénél az adatok a 2004 és 2014 közötti időintervallumba esnek, ennek több oka van. Elsősorban 2004 az Európai Unióhoz való csatlakozás éve és ez a csatlakozás változások indukálója lehet sok tekintetben, másodsor pedig az adatok visszakereshetősége a legtöbb alkalommal eddig az évig volt lehetséges, harmadrészt 2014 utáni települési szintű statisztikai adatok nem álltak rendelkezésemre. A bázisviszonyszámok esetében 2004-et tekintettem bázisévnak. Néhány esetben, pontos adatok későbbi évektől álltak rendelkezésemre, ekkor a legkorábbi értékelhető adatok származási évét vettem alapul, ilyen esetekben az eredmények értékelésére külön kitértem.

A fejlődés átlagos mértékét az állapot idősor adataiból képeztem, ennek képlete a következő: $(A_2 - A_1 + A_3 - A_4 + \dots + A_n - A_{n-1}) / (n-1)$

Ennek segítségével megkaptam, hogy az adatsor elemei évről évre átlagosan hány egységgel változtak. Az eredmény mindig a vizsgált tényező mértékegységében értendő. A csökkenést, vagy növekedés az eredmény előjele fejezi ki [4].

Az adatok elemzésében és az eredmények számításában a Microsoft Excel 2016-os verziója állt rendelkezésemre.

4. Eredmények

4.1. A vizsgálati dimenziók kiválasztása

A lakossági kérdőív eredményeit tekintve elmondható, hogy a lakosok pozitívan ítélik meg a települést, látják a változásokat és leginkább a közösség gyarapodásának javára írják azokat. Sok esetben felbukkannak a korosztályra jellemző egyedi megítélések egyes beruházások szükségességének kérdésében, ezen esetekben a korosztályra jellemző eredményeket külön értékeltem. Végsősoron a lakossági kérdőív alapján az oktatási intézményeket, a közutakat és a kulturális életet érintő kérdéseket tartom érdemesnek a további vizsgálatokra.

A mélyinterjú eredményei alapján további vizsgálatok a közutak, az oktatási intézmények, a kulturális élet, a gazdasági szervezetek és a demográfiai- (leginkább népesedési) helyzet kérdéskörében indokoltak.

A fentiekben kirajzolódó témakörök alapján hat dimenzióban vizsgálom a település fejlettségének változását. A hat dimenzió a következő: 1. demográfia; 2. vonalas infrastruktúrák; 3. oktatási intézmények; 4. kultúra; 5. gazdasági helyzet és vállalkozások; 6. munkanélküliségi helyzet és jövedelmi viszonyok.

A továbbiakban a terjedelmi korlátok miatt csupán az egyes dimenziókban elért legfontosabb eredményeket mutatom be.

4.2. Vonalas infrastruktúra dimenzió

A vonalas infrastruktúrák dimenziójában előrelépés következett be, ami egy viszonylag stabilnak mondható folyamat következménye (1. táblázat).

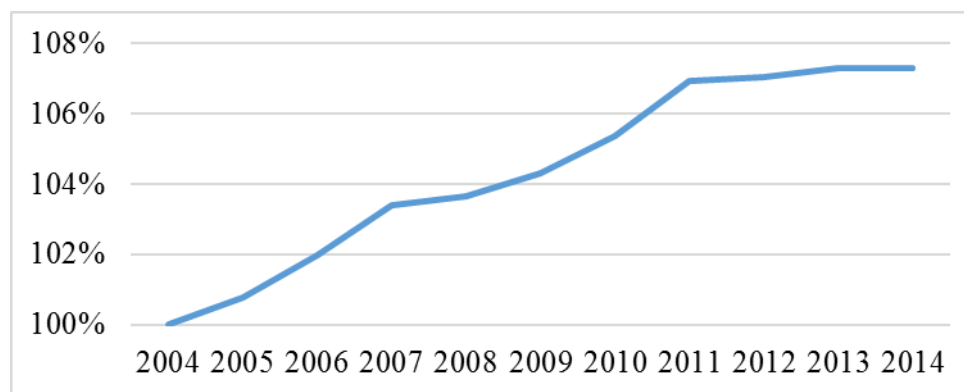
A távbeszélő fővonalakkal rendelkező lakások aránya a mobiltelefonok térnyerésével egyre inkább háttérbe szorul, véleményem szerint ez állhat a táblázatban szereplő, csökkenést jelző adatok mögött. Ilyen helyettesítő szolgáltatások térnyerése okozhatja a kábeltelevíziós hálózatba való bekötések arányának visszaesését, de értelmezhetjük jóléti tényezőként is. Erre a kérdésre akkor kaphatnánk választ, ha az internet bekötések arányát is tudnánk vizsgálni, ám megfelelő adatmennyiség hiányában erre nem volt lehetőségem, a későbbiekben következő jövedelmi viszonyok alapján azonban az első lehetőséget tartom meghatározónak.

A fejlődés mértéke és üteme azonban a számok alapján alacsony. Figyelembe kell vennünk azonban, hogy a legtöbb tényező értékeit a lakásépítések határozták meg a dimenzióban (1. ábra). Egy ház felépítése azonban hosszabb, sok esetben akár egy évnél több időt is igénybe vesz, mindezt összevetve a lakosság számának változásával, az odavándorlásokkal, én úgy gondolom, hogy az évi 5-6 db új lakás építése rendkívül pozitív eredmény.

1. táblázat: A vonalas infrastruktúrák dimenzió összefoglaló eredményei

Meghatározó mutató	Lakásállomány változása
A fejlődés átlagos mértéke	5,6 db/év
Kiugró eredmény	Önkormányzatilag kiépített út és köztér hossza
Torzító tényezők	Telekommunikáció esetén helyettesítő szolg.
A dimenzió fejlettsége	Növekedett

Forrás: saját számítások

1. ábra: A lakásállomány változása a bázisévhez képest [5]

Forrás: KSH, saját számítás

4.3. Gazdasági helyzet és vállalkozások dimenzió

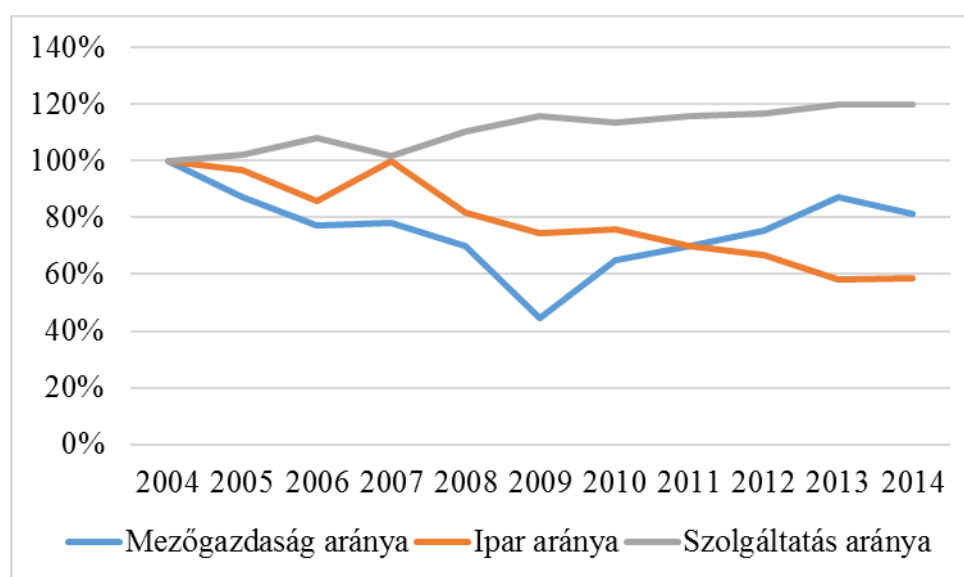
A számítások alapján a működő vállalkozások száma évről- évre átlagosan 2% százalékkal nőtt, ez a növekedés az egyéni, illetve társas vállalkozásoknál egyaránt realizálódik. Az 1 és 9 fő között foglalkoztató vállalkozások aránya lassan ugyan, de növekszik, ami a nagyobb számú munkavállalót alkalmazó vállalkozások arányának csökkenését, ezáltal a helyi munkalehetőségek beszűkülését jelenti (2. táblázat). Ipari vállalkozások között leginkább építőiparral foglalkozó vállalkozókat számlálhatunk, tehát élők munkára igényes ágazatról beszélhetünk, ezért is jelenthet problémát hosszú távon az évi 5-6%-os csökkenés.

Összességében a dimenzióról alkotott kép egy fejlett, lassan de folyamatosan növekvő gazdasági potenciállal rendelkező települést ábrázol. A mezőgazdasági vállalkozási tevékenység csökkenése, és ezzel a szolgáltató szektor térnyerése, természetes gazdasági folyamatok a jóléti társadalmakban (2. ábra), emellett mind a kereskedelmi egységek, mind pedig a vendéglátóhelyek száma emelkedik. Hozzá kell tennem, hogy ez a lassú, de folyamatos fejlődés, ami megjelenik a szolgáltatási szektor arányában, a kereskedelmi egységek, illetve a vendéglátóhelyek számában, leginkább a 2010-es évtől kezdve érvényesül, és véleményem szerint meghatározza az elkövetkező évek tendenciáját is, miszerint a növekvő gazdasági potenciál egyre több vállalkozó számára lehet ígéretes, amennyiben a település szemlélete nem változik ezen a területen.

2. táblázat: A gazdasági helyzet és vállalkozások dimenzió összefoglaló eredményei

A dimenzió fejlettsége	Növekedett
Átlagos növekedési ráta	2-3%
Jellemző folyamat	Gazdasági szerkezetváltás
Negatívum	Helyi munkalehetőségek beszűkülése

Forrás: saját számítás

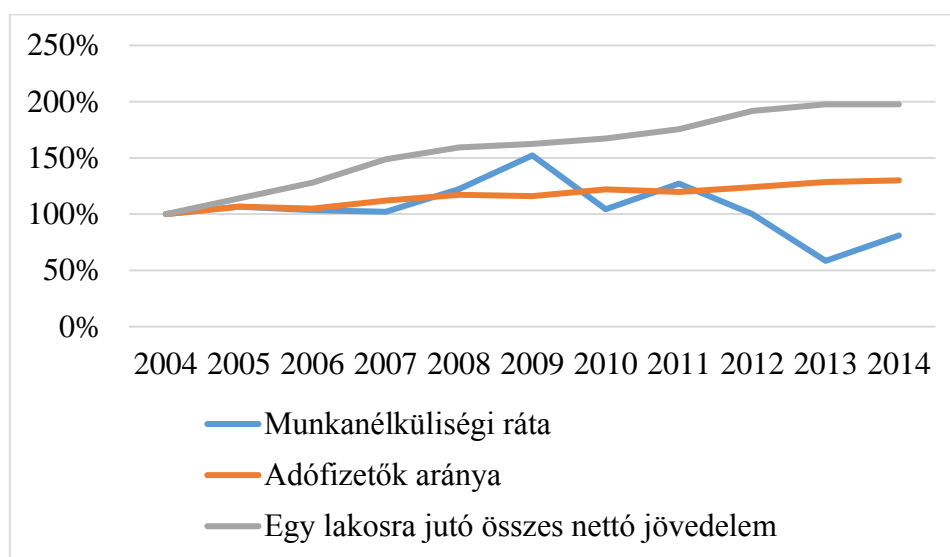
2. ábra: Gazdasági szerkezetváltás a bázisindexek alapján [5]

Forrás: KSH, saját számítás

4.4. Munkanélküliség és jövedelmek dimenzió

A munkanélküliséget vizsgáló tényezők láncindexeinek alakulásában szoros együtt mozgás látható, ez azt jelenti számunkra, hogy az álláskeresők számának alakulása követi a népesség számának és korösszetételének változását. A jövedelemviszonyok esetén folyamatos egyértelmű növekvő tendenciát láthatunk. A személygépkocsik számánál még inkább homogén sokaságról beszélhetünk.

Összességében fejlődés történt ezen a területen a bázisévhez képest, ám kérdés ennek a színvonalnak a jövőbeni tarthatóságán van. Rendkívül pozitív egyébként, hogy a munkanélküliek számának ingadozása ellenére az adófizetők arányának folyamatos a növekedése. Ez az arány párhuzamba állítható a munkaképes korúak számának növekedésével is. Az, hogy az egy lakosra jutó nettó jövedelem több mint kétszeres ütemben növekszik, mint az adófizetők aránya, a bérszínvonal növekedését rejtheti a háttérben.

3. ábra: A dimenzió jellemző értékei a bázisindexek alapján [5] [6] [7]

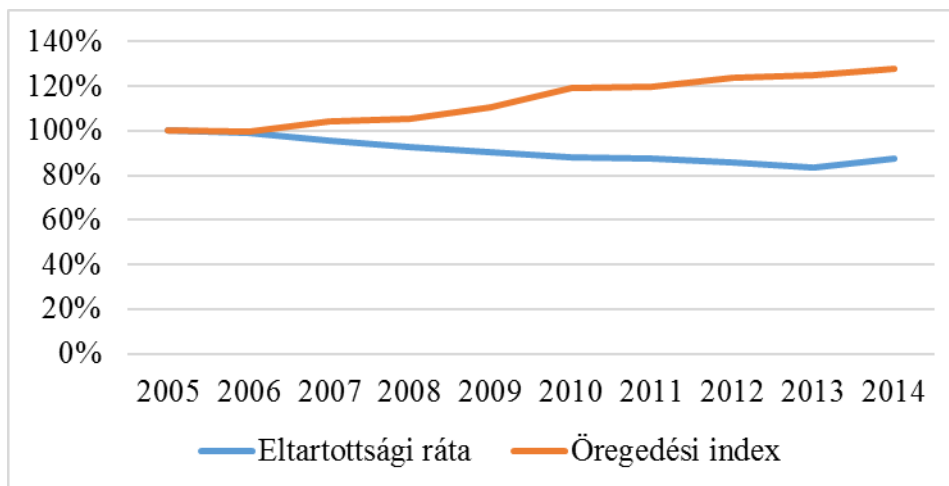
Forrás: KSH, TeIR saját számítás

4.5. Demográfia dimenzió

Az állandó népesség számának alakulása a láncindexek alapján a 2006-os kiugró évet kivéve fokozatosan csökkenő tendenciát mutat, ezt láthatjuk az eltartottsági ráta esetében is, ahol a változás iránya csupán az utolsó vizsgált évben fordul meg. Az öregedési indexet szemlélve, szintén a 2006-os évet kivéve, folyamatos az értékek növekedése.

Az elemzésekből kiderül számunkra, hogy Harsány állandó népessége folyamatosan egyre kevesebb, 2004-hez képest 4,48% -al csökkent, ez évenként átlagosan 9 – 10 főt jelent. Mind a természetes szaporodás, mind pedig a vándorlás hozzájárul ehhez, azonban a vándorlás nagyobb mértékben, az adatsorból és a számított értékekből is ez derül ki.

Az eltartottsági ráta csökkenése és az öregedési ráta növekedése együttesen arra enged következtetni, hogy évről évre a fiatakorúak közül egyre többen lépnek át a munkaképes korúak kategóriába, valamint a munkaképes korú kategóriából egyre többen lépnek át az öregkorúak kategóriába, miközben a fiatalok száma lassan növekszik. Hosszútávon ez a tendencia a lakosság öregedéséhez vezethet, hiszen az évek múltával a fiatalok kategória lassú gyarapodása miatt a munkaképes korúak kategóriájára is ez lesz a jellemző, míg az öregkorúak ugyanolyan mértékben gyarapodnak majd (4. ábra).

4. ábra: A kor szerinti megoszlás mutatóinak bázisindexei [5]

Forrás: KSH, saját számítás

Összességében a demográfiai viszonyok esetében visszaesésről beszélhetünk (3. táblázat), az elmúlt évek tendenciáit változatlanul a jövőre kivetítve folyamatos népességcsökkenésről kaphatunk képet, amit lassú előregedés kísér. Figyelembe véve az elvándorlás mértékét és azt, hogy életkorokat szemlélve a fiatal felnőttek mobilisabbak, fontos kérdés lehet ennek a korosztálynak a helyben tartása, illetve a településen való letelepedésének ösztönzése.

3. táblázat: A demográfia dimenzió összefoglaló eredményei

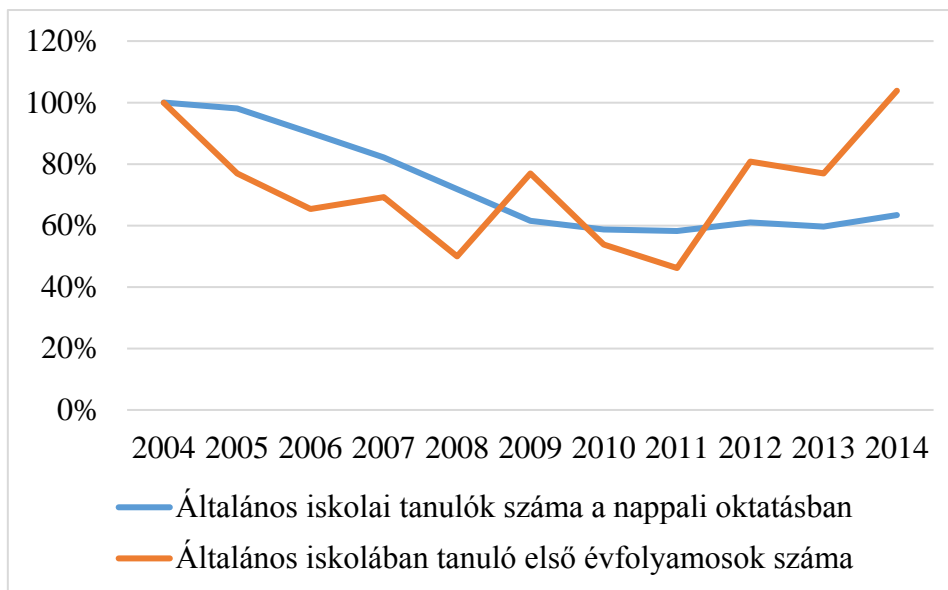
Leghangsúlyosabb mutató	Lakónépesség számának változása
A fejlődés átlagos mértéke	-9,6 fő/év
Ennek fő tényezője	Elvándorlás
A dimenzió fejlettsége	Visszaesett

Forrás: saját számítások

4.6. Oktatási intézmények dimenzió

Az oktatási intézmények helyzetének alakulását kettősen értékelhetjük. A napköziotthonos óvoda esetében előrelépés tapasztalható, míg az általános iskola adatai nem mutatnak fejlődést. Az iskolában folyamatos létszámcsökkenés tapasztalható, mely az idősor elején nagy mértékű majd stagnáló. Az 5. ábrán látható, hogy az első évfolyamos tanulók számában azonban tapasztalható növekedés, leginkább 2011-től, ami az iskolafejlesztés évét jelöli. A diagram adatai alapján és a személyes tapasztalatok által arra lehet következtetni, hogy a fejlesztés csupán az alsóbb évfolyamok létszámában hozott változást, az osztályonkénti létszám továbbra is csökken. E csökkenés a miskolci általános iskolák, valamint a 6 illetve 8 osztályos gimnáziumok elszívó hatásaként értelmezhető.

5. ábra: Az általános iskolai tanulók létszámának alakulása a bázisindexek alapján

Forrás: II, saját számítás

Az óvodás gyermekek létszámnövekedésének mértéke alacsony. Az előző fejezetben képet kaptunk a népesség kor szerinti megoszlásáról, a fiatalkorúak arányának lassú növekedése választ ad az óvodába beírt gyermekek számának átlagos mértékére. (4. táblázat)

4. táblázat: Az oktatási intézmények dimenzió összefoglaló eredményei

A dimenzió jellemzője	Kettség
Napköziotthonos óvoda	Növekedett (1-2 %/év)
Általános iskola	Visszaesett (- 3-5 %/év)

Forrás: saját számítás

4.7. Kultúra dimenzió

A kultúra dimenziót a települési könyvtárra vonatkozó és a kulturális rendezvényeket leíró tényezők alkotják, szerettem volna bevonnai a civil szervezeteket, valamint a közművelődési intézményeket a vizsgálatba, ám ezek száma érdemben nem változott a statisztikák alapján, így az értékek alakulására sincs hatással. Nehezíti a dimenzió helytálló értékelését, hogy a kulturális rendezvényekkel kapcsolatban csupán 2009-től állnak rendelkezésre adatok.

A kísérletet tettem a fejlettségi számítások elvégzésére, de annak eredményei ebben a dimenzióban nem mérvadók a valóság ábrázolására, leginkább az adatbázisok hiányossága és a dimenzió összetettsége miatt. Mindezek által a terület eredményes vizsgálatához további részletes primer adatgyűjtésre van szükség.

5. Következtetések, javaslatok

A hipotézis, miszerint a közelmúlt tükrében Harsány község fejlettségi színvonala egyértelmű növekedést mutat, csupán részben igazolódott be. Egyes dimenziókban történt növekedés, de annak mértéke sok esetben alacsony. A lakossági véleményekkel összevetve az idősorelemzés adatait, elmondható, hogy a lakosság által látványosnak ítélt változások sokkal inkább a XXI. század színvonalához való felzárkózásaként értelmezhetőek, mintsem kiemelkedő fejlettségi

színvonal elérésének. A lakónépesség csökkenése Harcsa [8] szerint egy „*átalános, szinte minden településre jellemző fogyási folyamat*”. A gazdasági potenciál folyamatos növekedése azonban, amely a gazdasági recesszió időszakában sem vette vissza a működő vállalkozásokat, pozitív gondolkodásra adhat okot.

A sikeres felzárkózással nem szabad megelégedni, elengedhetetlen a település vezetése részéről a további fejlesztési tevékenység, a jelenlegi helyzet fenntartásának és a jövőbeni növekedés megalapozásának érdekében.

Megoldást látok egy települési marketingstratégia kidolgozásában és megvalósításában. A célcsoportok lehatárolása történhet az előző fejezetekben ismertetett eredmények alapján. A demográfiai dimenzió negatív eredményeit, összekapcsolva az oktatási intézmények dimenzióval, első célcsoportként a többgyermekes családokat céloznám meg. A célcsoport helyzetelemzése során nagy hangsúlyt kell fektetni a településen élő és a potenciálisan betelepülők lakókörnyezettel, és oktatási intézményekkel szemben támasztott elvárásaira, preferenciáikra és a stratégiaalkotás során ezekre alapozni. A pár éve bevezetett letelepedési támogatás a stratégiai értékes eleme lehet. Fontos az erről nyújtott információk minél hatékonyabb, több csatornán történő eljuttatása a célcsoporthoz. A közösség megtartó erejére támaszkodva családi foglalkozások indításában is látok potenciált, szabadidő eltöltési tevékenységekre gondolok, például sportfoglalkozásokra, ahol az egész család együtt mozoghat más családokkal, esetleg alkotó tevékenységekre, de ezeket is mindenképpen az igényekhez szükséges igazítani. A helyi oktatási intézményekbe való beíratás ösztönzésére nyílt napok szervezését tartanám alkalmasnak, hogy a pedagógusok, szülők és gyermekek közötti kapcsolat már az adott intézménybe lépés előtt kialakulhasson. Figyelembe kell venni azonban, hogy a 6 és 8 osztályos gimnáziumok elszívó hatását nehéz ellensúlyozni, ezért inkább az alsóbb évfolyamokra érdemes koncentrálni.

A kisgyermekes családokat megcélzó marketingstratégia fő elemei tehát a következők: letelepedési támogatás, fiatalos, biztonságos környezet, színvonalas oktatási intézmények, közösséghez tartozás.

A második célcsoportot a vállalkozások alkotják. A munkaerő kínálat felmérése és a működő vállalkozások tevékenységének felmérése alapján szükséges a célcsoportot szegmentálni. A célcsoport irányába kommunikált települési előnyök között, érdemes szerepeltetni a közúti közlekedési előnyöket, a kiépített vonalas infrastrukturális hálózatot, a növekvő gazdasági potenciált. A lakosság körében alkalmazott letelepedési támogatáshoz hasonló ösztönzőket ebben a stratégiában is érdemes alkalmazni. Ösztönző hatású lehet az iparüzési adó elengedése, vagy mértékének csökkentése az indulástól számított meghatározott ideig. Hasznosítatlan önkormányzati épületek és területek esetében a bérleti díjra is lehet alkalmazni ezt a módszert, a működés kezdetén jelentős segítség lehet ez egy vállalkozásnak. Mindezek mellett gazdasági együttműködések kezdeményezése, szakmai fórumok szervezése esetén közvetítő szerepet tölthet be a település vezetése.

A települési marketingstratégiák kidolgozását és alkalmazását azért is tartom használhatónak a községben, mert ez a településvezetés számára nem jelent újdonságot, ugyanis turisztikai területen jól működő stratégiát alkalmaznak.

6. Összefoglalás

Célkitűzéseimnek eleget téve tanulmányoztam a fejlettség meghatározására irányuló szakirodalmakat. Szakfolyóiratok, doktori értekezések és a témában megjelent kötetek mellett a törvényi háttérrel is igyekeztem áttekinteni. Általános következtetésként arra jutottam, hogy a fejlettséget a legtöbb esetben statikus, adott időpontra vonatkozó aggregált mutatószámokkal határozzák meg a kutatók. Ilyen módszer alapján működik az Országgyűlés által elfogadott komplex mutatószám kidolgozása is, mely a fejlettségi kategóriákba való

besorolást, adott időpontban az országos átlaghoz viszonyított helyzet alapján végzi. Ez a megközelítés számos eljárásban előfordul. A fejlettség dinamikus mutatókkal való kifejezésére jóval kevesebb példát találtam.

A korábbi primer kutatás eredményei és a településen végbement beruházások alapján 6 darab vizsgálati dimenziót választottam ki: 1. demográfia; 2. vonalas infrastruktúrák; 3. oktatási intézmények; 4. kultúra; 5. gazdasági helyzet és vállalkozások; 6. munkanélküliségi helyzet és jövedelmi viszonyok. Az egyes dimenziókat alkotó tényezőket a települési idősoros adatok elérhetőségére alapozva, a tanulmányaim során szerzett ismereteket a szakirodalmakban fellelhető alapmutatókkal összeegyeztetve alakítottam ki. A tényezők között egyaránt előfordulnak egyenes és fordított mutatók.

A település fejlettségének önmagához képest való elmozdulásának megállapításra dimenzióként eltérő számú – összesen 50 db – tényezőt vizsgáltam állandó- illetve változó bázisú viszonyszámokkal, valamint kiszámítottam a fejlődés átlagos mértékét és az átlagos növekedési rátát minden egyes tényezőre. A lánc- és bázisindexek változásait elemezve értékeltem a településen zajló folyamatokat és határoztam meg a fejlettség szintjének változását és annak hozzávetőleges mértékét.

A kapott idősoros eredmények alapján arra a következtetésre jutottam, hogy Harsány a legtöbb területen valóban fejlettebb lett az elmúlt évek alatt, ám a fejlődés mértéke sok esetben csupán minimális, leginkább felzárkózásnak tekinthetjük azokat.

A vizsgálatok során kirajzolódtak azok a települési feltételek, amelyekre a hosszú távú hatások érdekében érdemes lenne nagyobb hangsúlyt fektetni. Ezek alapján tettem javaslatot 2 települési marketingstratégia kidolgozására és alkalmazására, melyek a község népességének gyarapodását, valamint a vállalkozások településre való vonzását szolgálhatnák.

Köszönetnyilvánítás

Munkám eredményességéért hálával tartozom konzulensemnek Dr. Nagy Géza Professzor Úrnak, kinek bizalma, szakmai iránymutatása és támogatása nélkül e tanulmány nem jöhetett volna létre.

A módszertani alapok kiválasztásában nyújtott segítségéért szeretnék köszönetet mondani Dr. Horváth Péternek, akinek motiváló szavai lendületet adtak a vizsgálat befejezéséhez.

Szeretném megköszönni a támogató szavakat és a segítőkészséget a Vidékfejlesztési és Regionális Gazdaságtani Tanszék minden munkatársának.

Köszönöm az együttműködést Harsány Község Önkormányzatának és lakosainak.

Végezetül köszönöm azt a sok-sok türelmet és biztatást, amit a családomtól és a barátaimtól kaptam.

Irodalomjegyzék

- [1] Dr Baniné, Sz. B.: A vidékfejlesztés gazdasági, ökológiai és társadalmi funkcióinak összefüggése Hortobágy menti településeken. Doktori (Ph.D.) értekezés. Debreceni Egyetem. Debrecen. 2003
- [2] Statisztika diáor fogalma. Letöltve 2016.08.02.-án http://www.agr.unideb.hu/~balogh/Statisztika%20eloadas%20Trend_ig/III.el%F5ad%E1s.pdf,
- [3] Viszonyszámok tananyag. Letöltve 2016.08.02.-án avf.hu/tanarok/lipecz-gyorgy/?download=2-Viszonyszamok.docx

- [4] Idősorelemzés tananyag. Letöltve 2016.08.02.-án http://ilias.gdf.hu/data/ilias-ha/lm_data/lm_9370/2.fejezet/idosorelemzes.htm,
- [5]: KSH Tájékoztatási Adatbázis. Letöltve 2016.01.20.-án <http://statinfo.ksh.hu/Stainfo/haDetails.jsp?query=kshquery&lang=hu>,
- [6] Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer – Települési adatgyűjtő. Letöltve 2016.01.25.-én https://www.teir.hu/rqdist/main?rq_app=teldata .
- [7] I3: Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer – Metaadatkereső, Népszámlálás 2011. Letöltve dátuma: 2016.02.14.-én https://www.teir.hu/rqdist/main?rq_app=meta&rq_proc=strfr&dbid=2&ev=2011
- [8] Harcsa, I.: A települések fejlettségét mérő mutatószámok. In: Németh, Z. (szer.), Központi Statisztikai Hivatal Műhelytanulmányok. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2014 pp. 5-93.

Lektorálta: Godáné Dr. Sörös Anett, adjunktus, Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar

KÖZSZOLGÁLTATÓ SZERVEZETEK TELJESÍTMÉNYÉRTÉKELÉSE

Kucsma Daniella

Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, tanársegéd, kucsma.daniella@uni-miskolc.hu

Absztrakt

Az utóbbi években, mind a versenyszférában, mind a közszférában a teljesítményértékelés bevezetése egyre szükségesebb szerepet tölt be. A közszféra több ágazatában (például: egészségügy, közszołgáıtató vállalatok) megjelent a teljesítménymérés, azonban különböző szervezeti értékelési rendszereken keresztül. A téma kutatásának nehézségei ellenére, fontosnak tartom ezen értékelési rendszerek vizsgálatát és az adott szervezeti specifikációhoz legjobban illeszthető rendszer kiválasztását, hiszen egy teljesítményértékelési modell nem feltétlenül alkalmazható hatékonyan más-más ágazatban lévő vállalatoknál. A távlati célok között szerepel a közszołgáıtató vállalatoknál, (elsősorban az egészségügyi intézményeknél) a teljesítménymenedzsment hatékonyságának, illetve a már bevezetett modell fejlesztési alternatíváinak a bemutatása.

A teljesítményértékelés egyik fő feladata - a szervezeti stratégiai célok megfogalmazása, és fontossága mellett - az egyéni célok fókuszba kerülése. Jelen írásom céljaként azt fogalmaztam meg, hogy bemutatom a szervezeti és egyéni célok közötti kapcsolat szorosságát. Rámutatok arra, hogy nem csak a üzleti menedzsmentben van ennek kialakult rendszere, hanem a közszférában is fontos szerepet tölt be ez a terület.

A kutatás első részeként a közszférában lévő teljesítménymenedzsment kialakulásának történeti bemutatását végzem el. Másodsorban a szervezeti teljesítményértékelést, annak általános jellemzőit és alkalmazhatósági modelljeit mutatom be. Végző célom annak a modellnek a kiválasztása, illetve megalkotása, amely a leghatékonyabb mérést végzi, és optimális alkalmazhatóságot mutat az adott területen.

A világ egyre gyorsabban fejlődik, így ez a terület is egyre hangsúlyosabbá válik, hiszen nem csak a verseny szférában törekednek a hatékony munkavégzésre, hanem a közszférában is egyre több kritériumnak kell megfelelnie. Míg az előbbi területhez kapcsolódóan számos kutatással találkozhatunk, addig a közszféra esetében - jelentősége ellenére - ez sokkal csekélyebb. Mindezek indokoltá teszik e terület kutatását, alaposabb tanulmányozását.

Kulcsszavak: Teljesítményértékelés, közszféra

1. Bevezetés

Napjainkban minden olyan területen, ahol szolgáltatásnyújtással foglalkoznak kiemelt jelentőséggel bír a teljesítményértékelés alkalmazása. A teljesítménymérés fontos szerepére legnagyobb indikáló hatással a munkaerő kereslet és kínálat korlátai, illetve a források szűkössége van. Bármilyen jellegű szervezetről is beszélünk megállapítható, hogy minden tagjának érdeke, hogy visszajelzést kapjon arról, hogy milyen az ő egyéni teljesítménye és arról is, hogy az adott szervezet ezt a magatartása elfogadja, illetve a teljesítményével hozzájáruljon a vállalat eredményességéhez. Kiemelt szerepet kap a szervezet életében a költségvetés is, mind verseny mind közszférában. Megállapítható, hogy az alkalmazottak költsége az egyik legjelentősebb kiadás egy szervezetnél, így az alapvető célkitűzések közé a humán tőke optimális, hatékony kihasználtsága tartozik, így érdemes ezeket a folyamatokat időközönként felülvizsgálni. Sajnos a gyakorlatban sokszor bizonyításra kerül, hogy hangsúlyosabb a pénzügyi mutatók használta, ami azonban csak rövidtávon hoz eredményt, viszont az immateriális javak nem kapnak kellő figyelmet, amik hosszútávon mutatnának pozitív hatást.

Ebben a bekezdésben nem csak az egyéni teljesítmény vállalatra való hatásáról kell beszélnünk, hanem meg kell említeni azt is, hogy a teljesítménymérés, milyen visszajelzést, információt ad a dolgozó számára. Ezt a következő felsorolás tartalmazza:

- tisztázza a szervezeten belüli helyzetét
- feltárja a munkavégzéshez szükséges forrásokat
- javítsa a vezetővel való kommunikációt [1]
- vezetői igények, elvárások tisztánlátása [2]

Azonban számos kutatás és munkapszichológia vizsgálat mutatja be, hogy a fent említett elvárásokkal kapcsolatban a munkavállaló nem kap megfelelő visszajelzést. A nem megfelelő visszajelzés, pedig az elégedetlenség egyik legnagyobb kiváltó oka.[3]. Az hatékonyabb munkavégzés miatt, be kell látni, hogy a teljesítményértékelés egy olyan folyamat, ami a vállalat mindkét oldalát képviseli, tehát mind a vezető mind a beosztott számára előnyökkel jár. A következő oldalakon be szeretném mutatni, ennek a területnek kialakulásának hátterét, folyamatát, sajátosságait. Későbbiekben pedig olyan módszerek összehasonlítását fogom elvégezni, melyeknek adott elemei illeszthetők egy közsféra teljesítményértékelésének hatékony mérésére.

2. Teljesítményértékelés kialakulása és alapfogalmai

A teljesítményértékelés gyökerei messzire nyúlnak vissza, hiszen már a III. századi leletek tesznek tanúbizonyságot arról, hogy Kínában a Wei dinasztia minősítette a köztisztviselőket, igaz ez a „módszer”, akkoriban tudományos alapokat nem tartalmazott, hiszen szimpátia alapján kerültek kategorizálásra a munkások, de megállapítható, hogy abban az időben fontos volt a közsférában a teljesítménymérése, így manapság sem elhanyagolható ez a terület. Későbbiekben a XIX században egy kezdetleges rendszer kerül említésre, ami még nem használ mutatószámokat, azonban nem sokkal ez után, a XX. század elején már a mérhetőség is fontosnak számított, amiben főpillére a számszerűsíthetőség volt. Taylor nevéhez kapcsolódik a teljesítményértékelési modellek elődje, hiszen olyan rendszereket dolgozott ki, amik a teljesítménymérésen alapultak, majd a fejlett országokban és területeken rájöttek ennek a szükségességére és elkezdték ezeket alkalmazni, a hatékonyság növelése érdekében. Mielőtt részletesebben kitérnék a teljesítmény szintjeire és folyamatára azt gondolom pár alapfogalmat tisztázni szükséges.

Általánosságban kijelenthető, hogy a teljesítmény, valamilyen tevékenység mérhető eredménye, azonban ha a szakirodalmi betekintés után nem ennyire egyszerű ezt a fogalmat leírni, így készítettem egy összegzést, ki milyen szemszögből látja magát a teljesítmény fogalmát.

1. táblázat: Teljesítmény fogalmának megközelítései

Sink és Tuttle (1989)	A teljesítményhez különböző kritériumokat kell hozzárendeli, amiket ki kell elégíteni. Ezek a következők: eredményesség, gazdaságosság, minőség, termelékenység, munkaerő minősége, innováció és nyereségesség.
Neely, Gregory és Platts (1995)	Általuk leírtak alapján a teljesítménynek két dimenziója van, az eredményesség, ami a vállalati céloknak és a vevőknek való megfelelés és az gazdaságosság, ami az erőforrások optimális felhasználást jelenti.
Rolstadls (1995)	Az ő fogalommagyarázata három dimenziót különböztet meg, az előzőekben leírt kettőt kiegészítette a jövőre való felkészüléssel, azaz a változóképességgel.
Jacot és Micaelli (1996)	Ugyancsak három tényezőt különböztetnek meg, de ezeket újszerű megközelítésből vizsgálják. Felhasznált eszközök hatékonysága elsődlegesen, majd másodlagosan a felhasznált eszközök és az elért eredmények kapcsolata, valamint harmadlagosan a kitűzött célok és a felhasznált eszközök és eredmények kapcsolatának erősségét tartják fontosnak.
Lorino (1997)	Minden előzőekben megfogalmazott definíciót felhasználva megfogalmazta, hogy csak az tekinthető teljesítménynek, ami az érték/költség arány javításához, vagy a stratégiai cél eléréséhez hozzájárul.
Wimmer (2000)	<i>Újra előtérbe helyezi a kétdimenziós elméleteket, miszerint az egyik dimenzió a célok eléréséhez, valamilyen outputhoz, eredményhez kapcsolódik, míg a másik az outputok eléréséhez szükséges erőforrás felhasználását elemzi.</i>
Gyökér és Finna (2008)	Teljesítmény kialakulásának számos tényezője van, hiszen ez egy komplex ok-okozati rendszer. Azonban két tényezőt emelnek ki: egyik a célok megfelelő meghatározása, a másik mit képes a szervezet ezekért a célokért tenni, azaz mekkora erőfeszítést képes, illetve hajlandó ezekért a megfogalmazott célokét megtenni.

Forrás: Saját készítés

Alapvetően megállapítható, hogy a fogalmakban közös pont, hogy a teljesítmény több tényezősszoros kapcsolatában határozható meg. A kutatásaimhoz kapcsolódóan a legjobban Wimmer Ágnes által megfogalmazott definíciót tudom illeszteni, ami a következőképpen hangzik: A teljesítmény, olyan kétdimenziós elmélet, ahol az egyik dimenzió a célok eléréséhez, valamilyen outputhoz, eredményhez kapcsolódik, míg a másik az outputok eléréséhez szükséges erőforrás felhasználását elemzi. Tehát fontos az erőforrásokat és az outputokat meghatározni és ezekre összpontosítani, így ezt tekintem mértékadónak a későbbiekben. Ahhoz, hogy teljes körű áttekintést olvassunk, a teljesítménymérés és értékelés, valamint a teljesítménymenedzsment fogalmával is meg kell ismerkednünk. [4]

A teljesítményértékelés is számos szakirodalmi összefoglalóban megjelenik, így ezek körül is kiemelem a fontosabbakat.

2. táblázat: Teljesítménymérés fogalmi megközelítései

Neely, Gregory és Platts (1995)	A teljesítménymérés, valamely tevékenység eredményességének és gazdaságosságának a mérési folyamata
Randell (1995)	A teljesítménymérés és értékelés olyan eszköz, ami a bérezés alapját képezi, illetve a jövőbeli potenciálok felmérésére is szolgál. Olyan folyamat melynek során a munkavállaló által elvégzett munkát megfigyelik, felméri, rögzítik és jelentés készítének róla.
Gyökér, Finna (2008)	Szervezet teljesítményéhez történő hozzájárulás mértékének és módjának a mérése.
Gulyás (2012)	Egy szervezetben dolgozó munkatárs az adott időszakra vonatkozó teljesítményének és megítélésének a felmérése.
10/2013. (I.23.) kormányrendelet	A teljesítmény megállapítására vonatkozó folyamat, ami konkrét mérőszámokon, eredményeken és indikátorokon alapszik.

Forrás: Saját készítés

Az összefoglalást követően megállapítható, hogy a definíció vizsgálatban is két alapvető tényezőre tudunk fókuszálni, illetve megjelenik a fent leírt két dimenzió az

- eredményesség,
- a gazdaságosság.

A teljesítményértékelés, mint módszertan egy szervezet életében stratégiai szerepet kell, hogy betöltsön. A közszolgáltató vállalatok stratégiai céljai eléréséhez nélkülözhetetlen a gazdaságos és kompetenciaalapú munkaerő kiválasztás, melynek egyik főrendszere a teljesítménymenedzsment. A teljesítménymenedzsment rendszer a szervezeti, a csoport- és az egyéni teljesítmények elérésének olyan eszköze, amely a teljesítmény megegyezéskeretek között tervezett stratégiai, taktikai és operatív céljain és szintjein alapul. [2]

Ahogy a levezett fogalmakat végig olvassuk, érezhetjük, hogy a teljesítményértékelés és menedzsment fogalmában átfedések vannak, a könnyebb átláthatóság érdekében egy táblázatban hasonlítom össze az alapvető különbséget, illetve lesz olyan pont ahol **egyezősége**t mutat a két fogalom. Ezeket a következő egyes számú ábrán olvashatjuk.

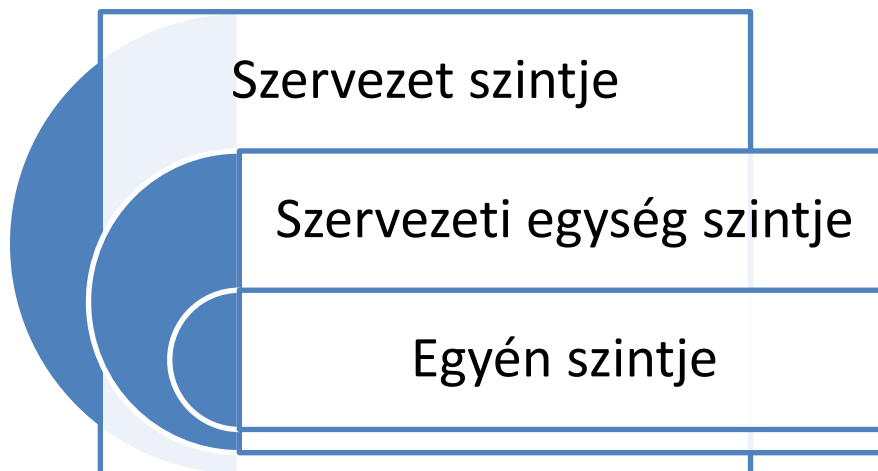
Teljesítményértékelés	Teljesítménymenedzsment
Általában testre szabható	Testreszabott rendszer
<i>Minden dolgozóra alkalmazható</i>	<i>Minden dolgozóra alkalmazható</i>
Az egyéni célok részét képezi	Hangsúly a vállalati célok és az egyéni célok integrációján van
Számszerűsíthető teljesítménymutató	Kompetencia követelmények számszerű kitézése
Éves értékelés	Folyamatos értékelés
Felülről lefelé működő rendszer, értékelő skála	Kétirányú folyamat (értékelő skála használata ritkább)
Leszabályozott rendszer	Minimális dokumentáció
Terjedelmes dokumentáció	Minimális dokumentáció
Közvetlenül kapcsolódik a bérezési rendszerhez	Nincs feltétlenül hozzákapcsolva a fizetéshez

1. ábra: Teljesítményértékelés és menedzsment összehasonlítása

Forrás: Saját szerkesztés- Veresné (2011) adatai alapján

2.1.A teljesítmény szintjei

A szervezet teljesítményét három részre szükséges bontani: a szervezet szintje, a szervezeti egység szintje és az egyén szintje, ami a 2. számú ábrán jól látható. A szervezet számára az egyik legfontosabb tényező, hogy a meghatározott céljaikat teljesíteni tudják, így azt gondolom fontos mind a három szintre kellő figyelmet fordítani. A szervezeti teljesítmény lebontásával jutunk el elsődlegesen a csoportszintű (szervezeti egység) teljesítményre, majd ennek a továbbbontásával jutunk el a legkisebb, avagy a harmadik szintre, ami egyén szintje, ahol az egyén teljesítménymérése az elsődleges.

2. ábra: Teljesítmény szintje
 Forrás: saját szerkesztés

Ha az előző gondolatmenetet megfordítjuk, elmondható, hogy egyén szintje közvetlenül nem gyakorol hatást a szervezet egészére, azonban ennek a szintnek a megléte nélkül nem beszélhetnénk szervezeti teljesítményről sem. Az egyén teljesítményére is hatással van három tényező (3. számú ábra), amik a következők:

- motiváció és erőfeszítések,
- készségek és képességek,
- különféle környezeti hatások.

3. ábra: Egyéni teljesítménybefolyásoló tényezők
 Forrás: Fodor (2016) [5]

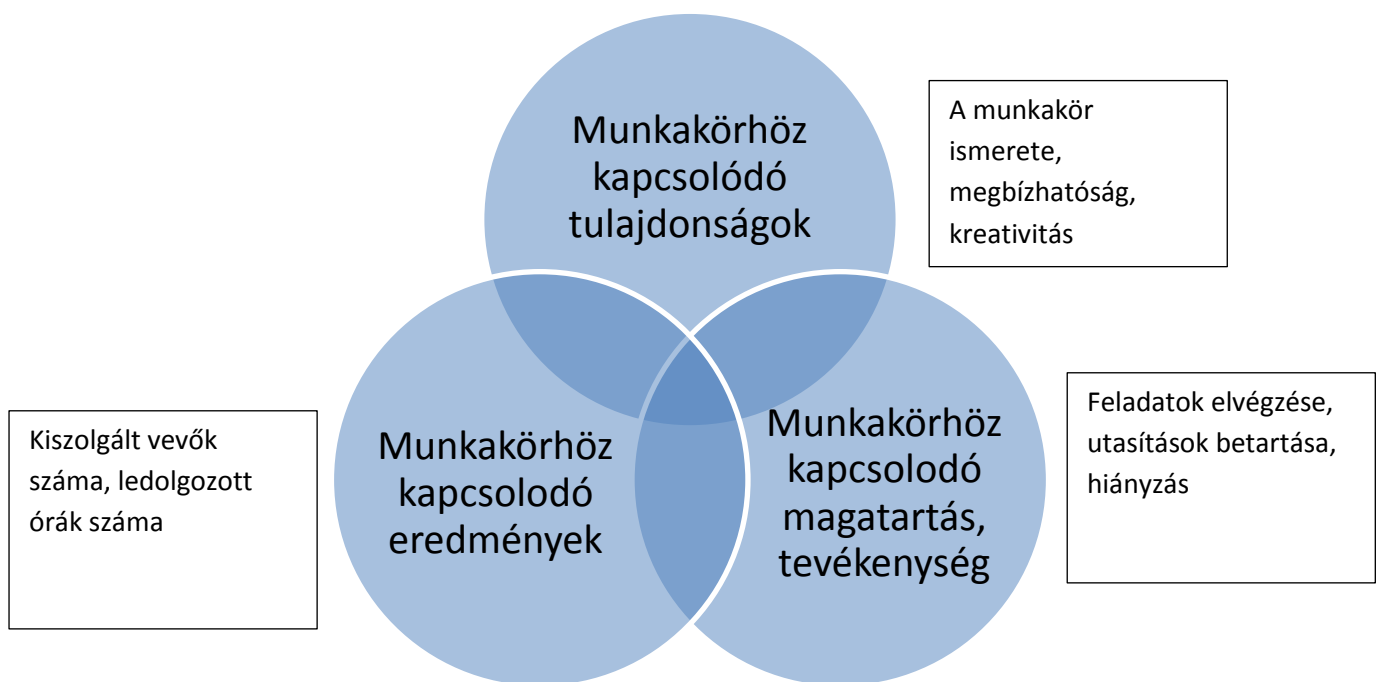
2.2. Teljesítmény dimenziói

Érdeemes arra is fókuszálnunk melyek azok a bemeneti eszközök, amelyek egy átalakítási folyamat során a szervezet számára a megfelelő outputot adják, tehát melyek azon elemek, eszközök amivel/amikkel el tudja érni a szervezet a kívánt eredményt.

William Ouchi írásaiban, azt emelte ki, hogy ez egyéni teljesítmény fontossága mellett a csoportban végzett munka tovább erősíti a szervezet eredményességét. Szerinte nem a vezető

határozza meg a szervezetet, hanem azok a csoportok is, akiket vezet. (ismerteti dr. Szűcs és társai, 2013 15. oldal).

Az Ouchi modell szerint, tudásra, képességekre, készségekre, attitűdökre és kompetenciákra van szüksége egy szervezetnek ahhoz, hogy megfelelő átalakítási folyamaton keresztül elérje a meghatározott célokat, eredményeket és nem utolsósorban mutatószámokat. Ennek a modellnek az egyedisége abban rejlik, hogy az alkalmazottakat (részben) bevonják a döntéshozatalba, ezzel párhuzamosan kialakul egy bizalmi, szoros kapcsolat a beosztottakkal, így a célok elérése is könnyebb, hiszen minden réteg tisztában van a szervezet célkitűzéseivel. Teljesítményértékelő rendszer kiválasztása és kialakítása nagyon fontos, azonban ezt megelőzi a teljesítménykritériumok meghatározása, melyek azt a célt szolgálják, hogy a dolgozói teljesítmény objektívan értékelhető legyen. A következő ábra azt mutatja be számunkra, hogy a munkakörhöz kapcsolódóan milyen teljesítmény területek különülnek el egymástól.

4. ábra: Teljesítmény dimenziói

Forrás: saját szerkesztés Veresné (2011) alapján [2]

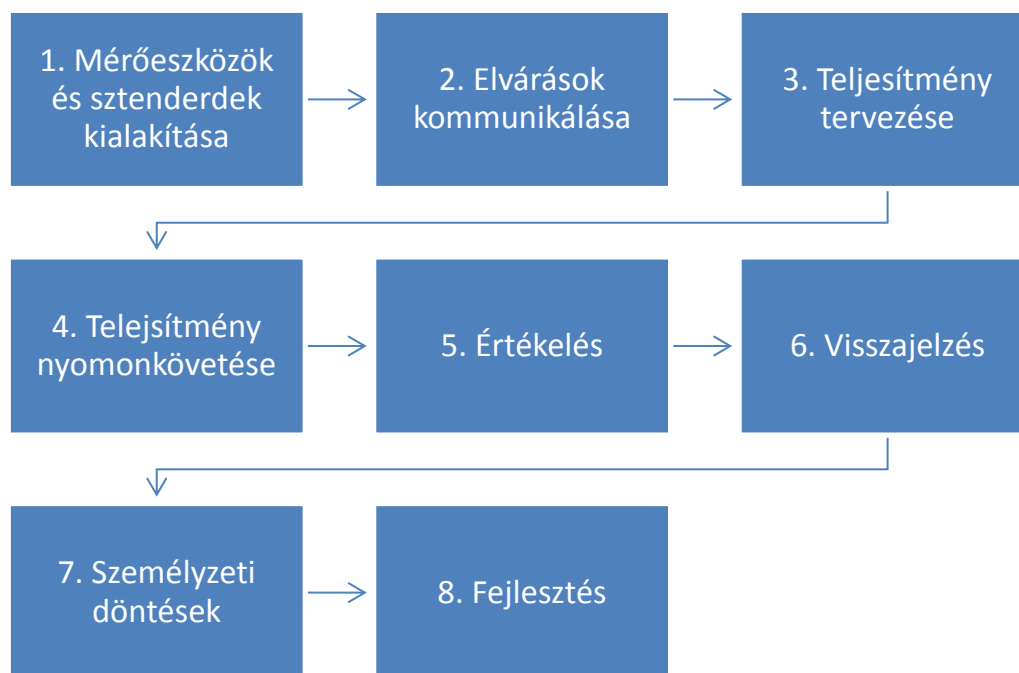
Meg kell említenem, hogy a megfelelő teljesítmény eléréséhez több szempont kombinációja szükséges. Mindezek alapján a teljesítménykritériumok a következők lehetnek (4.ábra):

1. A munkakörhöz kapcsolódó tulajdonságok, ebben a kritériumba beletartozik a felelősségtudat, megbízhatóság és természetesen az önálló munkavégzéshez való képesség is.
2. A munkakörhöz kapcsolódó magatartás, azok a magatartásformák tartoznak ide, amelyeket az egyén munkához való hozzáállásánál, az utasítások betartásánál, a feladat megoldási színvonalánál, a feladatok elvégzésénél tanúsít.
3. A munkakörhöz kapcsolódó eredmények ténylegesen mérhető adatokkal szolgálnak az egyén teljesítményére vonatkozóan (pl. elvégzett vizsgálatok száma, leletek száma, ledolgozott órák száma).

A teljesítmény szintjei és dimenziói bemutatása után ki kell térnem a teljesítmény menedzsment folyamatának a bemutatására is, így a következőkben ezt fogom megtenni.

3. A teljesítménymenedzsment folyamata

Egy szervezet akkor működik optimálisan, ha kialakított folyamatok vannak benne. Természetesen ennek kialakított sorrendje van, amihez a vállalat megpróbál alkalmazkodni és követni azt. A következőkben a teljesítmény menedzsment folyamatát fogom bemutatni mind a szervezet, mind az egyén szintjén kitérve a közszolgáltatóknál alkalmazott módszertanra. Alapvetően a teljesítmény menedzsment folyamata 8 lépésből tevődik össze, amit a 5 számú ábrán jól megfigyelhetők. [6]

5. ábra: Teljesítménymenedzsment folyamata

Forrás: Veresné 2017 [6]

A 10/2013. (I. 21.) Korm. rendelet szabályozza a közszolgálati egyéni teljesítményértékelést, kötelezően meghatározza a köztisztviselők teljesítményértékelését és egy keretrendszert állít fel. A következőkben kitérek a teljesítmény menedzsment folyamatának részletes bemutatására, illetve a értelmezem a kormányrendelet rá vonatkozó megállapításait egyes szakaszoknál.

Az **első lépésnek** azért van jelentősége, mert ebben a szakaszban történik meg a szervezeti céljainak egyénekre, munkakörökre való bontása, ez a lépés kapcsolható össze leginkább az üzleti tervezéssel, a stratégiaalkotással. A kormányrendelet kitér arra, hogy minden egyes értékelt személy számára meg kell határozni egyéni teljesítmény követelményt ennek számát is szükséges meghatározni, ami legalább három maximum négy tényező lehet. Minden esetben fontos, olyan elemeket meghatározni, ahol nem csak a munkakör specializáció vannak előtérben, hanem az egyén kompetenciája is, illetve kompetencia alapú munkamagatartás értékelési tényező. **Második lépésként** jelenik meg az elvárások kommunikálása, ez az egyik legfontosabb és egyben legkritikusabb lépése a teljesítmény menedzsment folyamatának, ebben a szakaszban meg kell határozni a vezetőnek, hogy milyen elvárásai vannak az alkalmazottakkal szemben és ismertetni kell azokat. A jogszabály, e lépéshez kapcsolódóan a

következőket fogalmazta meg: tárgyév január 31-ig az értékelt személlyel előzetes megbeszélést követően meg kell határozni a munkakör egyéni teljesítménykövetelményeit. A vezetőnek van ehhez kapcsolódóan egy nagyon fontos feladata, mindenképpen bizonyosságot kell szereznie arról, hogy az értékelt személy tudomásul vette és elfogadta az elvárásokat. A **következő lépés** a teljesítmény tervezése. A szakirodalom ezt a fokot az elvégzendő feladatok közé sorolja, hogy a vezető a beosztottakkal közösen meghatározza az adott munkakörhöz, illetve a teljesítmény elvárások teljesítéséhez szükséges terveket és stratégiát. A szakasz lezárását jelenti a konkrét feladatokra való felosztás. A kormányrendelet erre a lépésre nem tér ki ennyire részletesen, azonban leírja azt, hogy elvárt eredményeket, teljesítménykövetelményeket, határidőket és indikátorokat szövegesen kell írásba foglalni, hogy az egyén és vezető számára mindenkor elérhető és visszaolvasható legyen. **Negyedik szakasz a** teljesítmény nyomon követése kulcsfázisként is tekinthető, mivel ha ezt a lépést nem sikerül megfelelően végrehajtani, akkor az eredmény nem lesz megbízható, így torz eredményeket és következtetések kerülhetnek levonásra. A vezető feladata, hogy folyamatosan nyomon kövesse a teljesítményt, és a meglévő mutatószámokat összevesse az előző lépésben írásban rögzítettel, tehát az elvárt és az elért eredményeket összehasonlítsa és következtetéseket vonjon le belőle. A rendelet magába foglalja, hogy évente kétszeri mérés és értékelést kell végrehajtani, első félévi teljesítményre vonatkozóan június 15. és július 15. között kell elvégezni, a második félévre pedig következő év január 1. és január 31. között. Az **ötödik lépés** az értékelés. Ez nem más, mint korábbi megfigyelések összegzése, rendezése. Ehhez segítséget ad a korábban dokumentált megfigyelések és az első lépésben kialakított elvárások. A kormányrendelet szabályozása alapján az egyéni teljesítményeket egy nullától száz százalékgig terjedő ötfokozatú skálán kell értékelní, az egyes százalékos értékekhez adott teljesítményfokok tartoznak. Ezután a **visszajelzés** következik. Meg kell említenem ebben a szakaszban, hogy a teljesítménymérésben a visszacsatolás folyamatos, de szükség van egy formális beszélgetésre, ahol a vezető indokolja az eredményeket, illetve közösen meghatározhatják a jövő évi célkitűzéseket. Ezen beszélgetés során az értékelt is megjegyzéseket kapcsolhat az eredményeihez. A személyügyi központoknak minden év március 31. ig jelentés kell készítenie a közszolgálati életpálya kidolgozásáért felelős miniszter számára a korábbi tapasztalatokról. **A hetedik lépés** a személyzeti döntések. A vezető itt dönti el, hogy a korábbi értékelés hatására a teljesítmény javulása érdekében milyen lépéseket tesz. Számptalan módja van az ösztönzésnek, valakit a fizetésemelés ösztönöz, de dönthetnek arról is, hogy az egyén átképzésre küldik, illetve sajnálatos módon az elbocsátás is lehetőségként merülhet fel ebben a szakaszban. Ezen döntéseknek nincs leszabályozása, adott helyzettől, illetve szervezeti egységtől függ ezen döntések meghozatala. Fontos azonban, hogy egy döntés világos, egyértelmű és konzisztens legyen. **A nyolcadik és egyben az utolsó lépés** a fejlesztés, ami a folyamat ciklikussága miatt egyben egy új folyamat kezdete. Fontos ebben a lépésben a folyamat közben tapasztalt hibák kijavítása, illetve a rendszer továbbfejlesztése a hatékonyság javítása érdekében.

A közszolgálati életpálya kidolgozásáért felelős miniszter a korábbi jelentések alapján a személyügyi központ segítségével módosítást adhat ki a módszertanra. Az egyéni teljesítménymérés rendeleti szintű szabályozása a leírtak alapján konzisztensnek mondható és teljes körűnek tekinthető, mindez megfelelő módszertani alapul szolgál a közszolgáltató szervezetek megfelelő szintű egyéni teljesítményértékelés kialakításához. Mint ahogyan a kormányrendelet részletes bemutatása után látszik, hogy a szervezeti teljesítményértékelés folyamata nem nevesített.

4. Összegzés

Későbbi céljaim között szerepel egy egészségügyi szervezet vizsgálata az előzőekben leírtak alapján megállapítható, hogy egy közszolgáltató szervezet teljesítményértékelése nem egyszerű feladat. Azt, hogy egy egészségügyi szervezetben milyen formában, mikor, ki és kit értékeljen a szervezeti adottságok és szabályok, valamint a személyi feltételek határozzák meg. Irányadó az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium (továbbá ESZCSM) által a 60/2003-as rendelettel együtt kiadott irányelv, amely az egészségügyi szolgáltató szervezetek belső minőségügyi rendszer szerinti működéséről és azok követelményeiről tartalmaz útmutatásokat. A legfontosabb feltenni azt a kérdést miért is mérjük? Erre a kérdésre Clark úgy válaszolt: *„a mérés segítségével írható le az a rés, amely a között van, amivel most rendelkezünk, és amit akarunk, lehetővé téve az olyan választásokat, amelyekkel közelebb kerülünk ahhoz, amit akarunk.”* (Veresné 2011) Ez a válasz azt gondolom mindent magába foglal, erőforrás feltérképezése, módszerek, mérőszámok, indikátorok kiválasztása, eszközök alkalmazása, szervezet céljainak meghatározása. Ebben az írásban az alapvető fogalmak tisztázása mellett egy értékelés és mérési folyamat felépítését mutattam be, hiszen ez a lépés alapvető ahhoz, hogy egy teljesítményértékelési folyamat a kezdetét vegye egy szervezetben maga a fogalom és céljaink definiálása, és az, hogy az adott szervezetnek milyen célkitűzései vannak. Ha egy komplex teljesítményvizsgálatot szeretnénk elvégezni. akkor számba kell vennünk azt is, hogy nem csak az egyén képességeit kell vizsgálni, hanem a szervezeti teljesítményt is értékelni kell, így a későbbiekben a szervezeti teljesítményértékelési modellekkel is szeretnénk foglalkozni. Összevetni azt, hogy az egyén mennyiben vesz részt a szervezet értékelésében, illetve hogyan lehet az egyéni és szervezeti értékelési rendszerek között egy szoros kapcsolatot kiépíteni. Szakirodalmi összefoglalóm után elmondható, hogy a teljesítmény nem ismeretlen fogalom az életünkben, hiszen a munkahelyünkön találkozunk ilyen mutatókkal és magával a folyamattal is, viszont ha egy specifikus szervezetet szeretnénk vizsgálni ezt a tevékenységet, ahol nem feltétlenül a kvantitatív mutatók vannak előtérben, meglehetősen nehéz ezen elemek meghatározása és tervezése.

Irodalomjegyzék

- [1] Nemeskéri Gy. -Fruttus I.L.: Az emberi erőforrás fejlesztésének módszertana, Ergofit Kft. Budapest 2001
- [2] Veresné S.M- Hogy a O Teljesítménymenedzsment, Nemzeti Tankönyvkiadó (www.tankonyvtar.hu) 2011
- [3] Farkas F. és társai , Emberi erőforrás menedzsment kézikönyv Complex kiadó, Budapest 2009
- [4] Wimmer Ágnes Üzleti teljesítménymérés Műhely vita anyaga 2002
- [4] Fodor Péter Kristóf (2016)Teljesítménymérés a közsférában TDK dolgozat 2016
- [6] Veresné dr. Somosi Mariann.: Közszolgáltató szervezetek teljesítménymenedzselésének sajátosságai- Jubileumi tanulmánykötet 2017.

Lektorálta: Dr. Pulay Gyula, egyetemi docens, Miskolci Egyetem

NEMZETKÖZI SPORTRENDEZVÉNYEK MAGYARORSZÁGON. LONDONTÓL – RIÓIG.

Máté Tünde

*Széchenyi István Egyetem, Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, PhD jelölt
Budapesti Corvinus Egyetem, egyetemi tanársegéd, tundi.mate@gmail.com*

Absztrakt

Magyarországon 1998-2002 között, és 2010 óta a kormány a sportot kiemelt ágazatnak tekinti és ennek részeként kiemelt szerepet kap a sportrendezvények állami támogatása.

A szervezési pályázatok kiemelkedő sikerei 2012 után váltak gyakorivá, és az addig már megjelenő, de még kevesebb számú nemzetközi sportrendezvények száma ugrásszerűen megemelkedett, és nem csak számuk, hanem nemzetközi színvonaluk, presztízsük is erősen megnőtt. (Például a technikai sportágak esetében a Formula-1 után, a DTM, a kamion Európa Bajnokság és a WTTC fordulói is megjelennek a Hungaroringen, globális sportágak Európa és Világbajnokságai kerülnek megrendezésre Magyarországon)

Londontól Rióig Magyarországon összesen 109 nemzetközi sportrendezvény került megszervezésre.

Módszerek: Előadásom és tanulmányom újdonsága, hogy az általam készített adatbázis elemzésével, a 2012-es londoni olimpiai játékoktól kezdődően, a 2016-os riói játékokig a Magyarországon megrendezésre került nemzetközi sportrendezvények kiemelkedő jellemzőit mutatom be. A rendezvények elemzését a rendező városok és sportágak alapján készítettem el. Az egy sportágas és utánpótlás rendezvények rendezésével szerzett tapasztalatoknak köszönhetően Magyarország ma már a legnagyobb sportrendezvények rendezési jogáért is versenybe száll. A tendencia csúcsát pedig 2017-ben a Vizes Világbajnokság, a 10 sportágat felsorakoztató Európai Ifjúsági Olimpiai Fesztivál, és a 2020-as Labdarúgó Európa-Bajnokság jelenti. A tanulmány bemutatja az elmúlt 4 év, a lezárt olimpiai ciklus magyarországi nemzetközi sportrendezvényeit, legfontosabb jellemzőiket.

Kulcsszavak: sportgazdaság, nemzetközi sportrendezvények

1. Nemzetközi sportrendezvények

1.1 Sportversenyek, sportesemények és sportrendezvények

A tanulmány egyik célkitűzése, hogy a meghatározom, hogy kutatásaim során milyen jellemzők esetén beszélhetünk nemzetközi sportrendezvényekről.

Milyen lépcsőkön keresztül és milyen tényezők által válik egy sportversenyből nemzetközi sportrendezvény. A nemzetközi sportrendezvény definiálásakor a sportversenyek jelentik a kiindulási pontot, és a sportesemények meghatározáson keresztül jutunk el a sportrendezvények jellemzőinek összefoglalásához, amely a nemzetközi jelzővel kiegészülve adja a kategória legmagasabb szintjét, a kutatás témáját. A kiindulási pont tehát a sportverseny, amelynek lényege a teljesítmények összemérésének lehetősége, például csapatsportágak esetében maga a mérkőzés. A sportverseny sportelméleti meghatározása a szakirodalom szerint a következő. Szabályok által korlátozott és irányított játék, illetve küzdelem, amelynek döntő motívuma a győzni akarás, mások legyőzésének vágya, természetesen jobbra törekvés formájában, szociálisan elfogadott és magasan értékelt tevékenységi keretek között, kockázatvállalással, miután a verseny kimenetele mindig bizonytalan, mert a versenyhelyzet a kudarc, a sikertelenség lehetőségét is tartalmazza, végül a teljesítményt vagy annak egy-egy összetevőjét rövid intervallumba – olykor másodpercekbe – kell sűríteni. (Rétsági Erzsébet, H. Ekler Judit, Nádori László, Woth Péter, Gáspár Mihály, Gáldi Gábor, Szegnerné Dancs Henriette, 2011)

A következő két lépcső általános értelmezésében, azaz az esemény és a rendezvény definiálásában a szakirodalom rendkívül széleskörű, sorrendiségében pedig megosztott. Egy német rendezvénymenedzsmenttel foglalkozó könyv szerint minden esemény rendezvény, de nem minden rendezvény esemény. (Holzbaur, Jettinger, Knauss, Moser, Zeller 2005). Eszerint az esemény, több mint rendezvény.

Az angol event szót magyar nyelvre egyaránt fordítjuk eseményként és rendezvényként is. A köznyelvben az eseményt olyankor használjuk leggyakrabban, ha olyan történéseket szeretnénk leírni, amelyhez szervezőmunka nem kapcsolódik. Például egy gyermek születése, hatalmas esemény, de nem rendezvény. Vagy bármely gazdasági történés, például világválság kitörése esemény, de nem rendezvény. A példák alapján arra a megállapításra jutottam, hogy a fent idézet definíció bizonyos esetekben helytálló. Dolgozatom során ezeket a „történéseket” rendezési, szervezési oldalról, az emberi szervezőmunka megjelenésének mértéke és az érintettek körének fokozatos szélesedése szempontjából definiálom. A sport esetében, az általam fókuszba állított tényezők alapján a sporteseményt követi a sportrendezvény. Az angol publikációim esetében pedig a sportevent és sportprogrammes kifejezéseket használnom, amely jól érzékelteti a kettő közötti különbséget.

A rendezvény definícióiból kettőt emelnék ki a meghatározás szempontjából, miszerint „a rendezvény szervezett, meghatározott céllal, helyen és időben tartott alkalmi közösségi összejövetel” (Fazekas, Harsányi 2011)

A rendezvények főbb jellemzői pedig a következőképpen sorolhatóak fel: (Dancsesz, Haase – Macken, 2004 alapján)

- A rendezvény valami különleges, ami a hétköznapiaktól eltérő, szokatlan élményt, hangulatot, meglepetést nyújt a résztvevőknek.
- A rendezvények rövidtávúak és mulandóak, sokszor egyáltalán nem ismétlődnek meg, illetve csak bizonyos idő elteltével kerülnek újra megrendezésre.
- A rendezvényeket eltervezik és megalkotják, legtöbbször, valamilyen, művészi, történelmi kreatív koncepcióhoz kötik.
- A rendezvények turisztikai attrakciót, vonzerőt jelentenek, ahol elsődleges cél a látogatók csalogatása. Ebből a rendezőkön túl, hotelek, éttermek, szolgáltató vállalkozások is profitálhatnak, sőt az ismertség növelése révén az adott helyszín is.

Visszatérve a kiindulási ponthoz, ha egy sportverseny nyilvánosságot kap, a nézők, szurkolók, üzleti oldalról tekintve a fogyasztók megtekinthetik, akkor már sporteseményről beszélünk. Abban az esetben, amikor a szereplők közé belép a média és megjelennek szponzorok, amely által a termék (sportrendezvény) fogyasztója a verseny megtekintésén túl, pluszszolgáltatásokat is kap például étkezési lehetőség, szünetben szórakoztató műsor, nyereményjáték, már sportrendezvényekről beszélhetünk. Ezeknek a sportrendezvényeknek a legmagasabb szintje, a nemzetközi sportrendezvények.

Egy sportverseny sportrendezvényé válásának tényezőit az első ábrán jelenítem meg. Elképzelésemet két szakirodalmi hivatkozással erősíteném meg, miszerint a sportrendezvény nem más, mint, a sportversenyek tervezett és egyedülálló együttese, amely jelentős érzelmi értékkel bír és ez a nézők és a résztvevők aktiválására, valamint a reklámüzenetek közvetítésére használható fel (Schmid, 2006). Egy másik meghatározásban maga a sportverseny már, mint a sportrendezvény részeként kerül említésre, és a rendezvény többi területe (kapcsolódó szolgáltatások) hangsúlyossá válik (Brehm, 2005).

1. ábra: Sportversenyek, sportesemények, sportrendezvények, nemzetközi sportrendezvények jellemzői

Forrás: Saját szerkesztés, 2016.

A kutatásom tárgyát képező nemzetközi sportrendezvények, olyan sportesemények, ahol a különböző országok versenyzői egy vagy több sportágban mérik össze teljesítményüket, nemzetközi szabályok szerint. A sporteseményt kiemelt érdeklődés kíséri, mint a helyszínen, mint a médián keresztül. A sportesemény médiaképes (András, 2003), a közvetítések által tömegekhez képes eljutni az esemény. A sportesemény a szórakozás legfelső szintjét nyújtja (szórakoztatóipar része), a sporteseményt kapcsolódó szolgáltatások kísérik, amely által rendezvényé válik, és jellemzően látvány sport esetében és a globális sportágakban (András, 2003) valósulnak meg.

A meghatározás néhány állítását tovább bontom, miszerint médiaképes, az a nemzetközi sportrendezvény, amely televíziós és/vagy online közvetítés által a világ összes pontján követhető, megfelel a médiaképesség öt feltételének (András, 2003). A követhetőségen túl fontos, a közvetítés élvezhetősége, a sport látványa. Több sportág esetében is felmerült már kritikaként, hogy kevésbé jól közvetíthető és televízión keresztül kevésbé élvezhető, ezért akár az olimpiai programban való szerepeltetése is veszélybe került, ilyen például a birkózás. Hivatásos sportágak, amelyek esetében a sportolóknak a sporttevékenység végzése a munkájuk, jövedelmük közvetlenül vagy közvetetten a sporthoz kapcsolódik, és léteznek fogyasztók, akik azért fizetnek, hogy mások sportolását nézzék.

A nemzetközi sportrendezvények meghatározóan látványsportágak versenyei. A médiaképes hivatásos sportágak a látványsportágak, amelyek esetében a csere tárgya a sportrendezvény által nyújtott látvány, és az ehhez kapcsolódó izgalom, tehát mások sportolása, mint szórakozás, mint látványosság. Ebben az esetben az élvezeti érték dominál. (András, 2003). Kiemelt figyelemben részesülnek, annak okán, hogy sportáguk legmagasabb presztízssű sportversenyeiről van szó.

A nemzetközi sportrendezvények közül méret alapján és a hatásaik mértékének alapján további rendszerezésben kiemelkednek az úgynevezett mega-sportrendezvények. Legfőbb jellemzőjük, hogy a rendezvény méretei mega nagyságúak. A megajelző az összetett szavakban az utótag milliósorosát jelenti, vagy a nagyságát érzékelteti, itt ebben az esetben a méret tekintetében a világ legnagyobb sportrendezvényeit értjük a mega jelző alatt.

Mega-sportrendezvény szervezése több sportágas és egy sportágas verseny esetében egyaránt lehetséges. Egy sportágas verseny esetében világ és kontinensbajnokságok érthetőek ebbe a felsorolásba, azonban ebben az esetben kiemelten fontos, hogy a sportág globális sportág legyen. Globális sportág (András, 2012) alatt azokat értjük, amelyeket a földkerekség

egészére vonatkozóan ismernek és szeretnek, például labdarúgás. Egy sportágas versenyek közül mega-sportrendezvények a labdarúgó világ és kontinensbajnokságok. Több sportágas verseny esetében a téli és a nyári olimpiát sorolhatjuk a mega-sportesemények közé. A mega-sportrendezvények általában egyedi rendezvények, és nem rendezvénysorozatokat, például bajnokságokat sorolunk ide. Azonban vannak olyan bajnoki sorozatok, amelyek döntője a kategóriába beilleszthető, például a Super Bowl és a labdarúgó Bajnokok Ligája döntő.

1.2. Nemzetközi sportrendezvények érintettjei

Magyarországon 1998-2002 között, és 2010 óta a kormány a sportot kiemelt stratégiai ágazatnak tekinti, és ennek részeként kiemelt szerepet kap a sportrendezvények állami támogatása.

A szervezési pályázatok kiemelkedő sikerei 2012 után váltak gyakorivá és az addig már megjelenő, de még kevesebb számú nemzetközi sportrendezvények száma ugrásszerűen megemelkedett, és nem csak számuk, hanem nemzetközi színvonaluk, presztízsük is erősen megnőtt. (Például a technikai sportágak esetében a Formula-1 után, a DTM, a kamion Európa Bajnokság és a WTTC fordulói is megjelennek a Hungaroringen, globális sportágak Európa és Világbajnokságai kerülnek megrendezésre Magyarországon).

Magyarország az elmúlt olimpiai ciklusban élen járt a nagy sportrendezvények szervezésében, 2017-ben pedig az abszolút csúcsára ér a fejlődési folyamat, a Vizes Világbajnokság és a győri Európai Ifjúsági Olimpiai Fesztivál szervezésével.

Ha a nemzetközi sportrendezvényeket kiemelt jelentőségű projektként kezeljük, akkor elemzésükhöz fontos, hogy meghatározzuk, működésük, megvalósításuk során milyen szereplőkkel és milyen kapcsolatba kerülhetnek. Egy nemzetközi sportrendezvény adott környezetben valósul meg, Chikán (1997) alapján a környezet számtalan szereplői közül elsősorban azok érdekesek, melyek a vállalattal (jelen esetben a rendezvénnyel) tartós, lényegi és kölcsönös kapcsolatban állnak. Ezeket nevezi a szakirodalom érintetteknek.

Egy nemzetközi sportrendezvény működése során számos gazdasági és társadalmi szereplővel kerül kapcsolatba, az érintettek körét belső és külső érintettekre osztom. (Freeman, 1984 alapján, András, 2003)

Egy nemzetközi sportrendezvény belső érintetti körének definiálásánál azt vettem alapul, hogy azok, akik létrehozzák és alkotó részvevői a folyamatnak ők a belső kör részei, még akik közvetítik és fogyasztják, illetve hozzáadott értékkel növelik a rendezvény és a kapcsolódó szolgáltatások színvonalát, ők azok a külső érintettek, akik a belső „maghoz” kapcsolódóan a meglévő alapra építkezve teszik a sportversenyt, sporteseménnyé és sportrendezvénné.

A tulajdonosok a nemzetközi sportrendezvény szervezési jogának birtokosai a belső érintettek közül a legnagyobb szereppel rendelkeznek. A tulajdonosok általában nemzetközi sportszövetségek, akik a sportversenyek szervezési pályázatainak kiírói. A belső érintettek közé tartozik a nemzeti sportszövetség is, amely a nemzetközi szövetség tagjaként formálhat jogot a pályázati folyamatban való részvételre. A kandidáláshoz minden esetben állami garancia szükséges (András – Máté, 2015), ezért az állami és a helyi (városi) kormányzat is a belső érintettek közé sorolható. A belső érintettek közé sorolható a *szervezőbizottság*, amely sikeres pályázat esetében a sportrendezvény teljes szervezéséért és lebonyolításáért felel. Egy sportrendezvény nincs sportverseny nélkül, tehát a versenyt vívó *sportolók* képezik a rendezvény alapját, ők állítják elő az alapterméket, amely a külső érintettek által hozzáadott értékekkel együtt válik nemzetközi sportrendezvénné.

A külső érintettek, András (2003) példájában a labdarúgó társaság, mint szervezet határain kívül helyezkednek el, és jellemzően piaci kapcsolatban állnak a vállalattal.

A külső érintettek legfontosabb tagjai a *fogyasztók*, sport esetében a néző, a szurkoló, a közönség. Nemzetközi sportrendezvény, mint termék esetében ők biztosítják a keresletet. A fogyasztás kétféleképpen is történhet a helyszínen és a médian keresztül is. Ez ma már nem feltétlenül a rádió és televíziós közvetítéseket jelenti, hanem az interneten keresztül számos lehetőség is kínálkozik. Fontos, hogy a nemzetközi sportrendezvénynek mindkét fogyasztási lehetőséget ki kell tudnia szolgálni, olyan élményt kell létrehoznia és közvetíteni, amely mindkét esetben felemelő. Egy nemzetközi sportrendezvény kiemelt célja a fogyasztó-orientáltság, a fogyasztók kiszolgálása, akik fontos bevételi forrásai is a rendezvénynek.

A külső érintettek második csoportja a *média*, amely az internet elterjedésével egyre szélesebb körű szolgáltatásokat képes a fogyasztó számára nyújtani a közvetítéseken keresztül. Ma már bárhol és bármikor lehetséges a sport fogyasztása, a telekommunikációs eszközök segítségével utazás közben, itthon és külföldön egyaránt tájékozódhatunk, szórakozhatunk és szurkolhatunk. A médianak közvetítő szerepe van, általa képes a sportrendezvényen globális mértékben elterjedni, és általa válik mindenki számára könnyen elérhetővé. A média képes az általa nyújtott pluszszolgáltatásokon keresztül egy sporteseményt sportrendezvényé tenni. A média képes a sportolókat sztárokká, példaképekké emelni, amelyek a fogyasztó követni tud. A média egy nemzetközi sportrendezvény üzleti modelljének alapköve, és a közvetési jogok értékesítésével az egyik fő bevételi forrása is a tulajdonos számára

A külső érintettek harmadik csoportját a *szállítók* alkotják (András, 2003), ide tartoznak mindazon kapcsolódó iparágak, amelyek különböző erőforrásokat biztosítanak a nemzetközi sportrendezvény megvalósításához. Ide sorolhatók a különböző *sponzorok*, szponzoráló vállalatok, amelyek célja, hogy kapcsolódva és azonosulva a rendezvény céljával, szellemiségével növeljék vállalatuk és termékeik ismertségét, és alakítsák a róluk kialakított képet a fogyasztói képet. Egy nemzetközi sportrendezvény támogatása presztízskérdés is a vállalatok számára, a gazdasági erő és a társadalmi felelősségvállalás magas szintjét feltételezi.

A *verseny társak* szerepe egy sportrendezvény esetében kétféleképpen értelmezhető. A termék értékesítésében a fogyasztó számára konkurencia lehet minden más, ami a szórakoztatóipar része, lehet az kultúra (mozi, színház, koncert), fesztiválok, utazások, digitális szórakozási lehetőségek, televíziós programok. Másrészt pedig a sporton belüli más rendezvényekkel való küzdelem a fizetőképes keresletért.

A külső érintettek között jelennek meg a szabályzó hatóságok, az országos és helyi kormányzati intézmények. Ez Magyarországon azért is kiemelt fontosságú, mert a lex west balkánként ismert kormányrendelet, szigorú lebonyolítási, biztonsági szabályokat ír elő a nagy létszámú sportrendezvények esetében.

2. Nemzetközi sportrendezvények Magyarországon. Londontól Rióig.

2.1. Kutatási keretek

A kutatási célom, hogy összegezzem és néhány kiemelt szempont alapján elemezzem az elmúlt olimpiai ciklusban Magyarországon megrendezésre került nemzetközi sportrendezvényeket. Ennek első lépése az adatbázis készítése volt.

A hiánypótló adatbázis építését 2016 őszén készítettem, melyben a 2012-es londoni olimpia és a 2016-os rió olimpia közötti hazai rendezésű nemzetközi sportrendezvényeket gyűjtöttem össze.

Erre azért volt szükség, mert a két nagy állami sportirányítási intézmény a Nemzeti Olimpiai Bizottság és az EMMI Sportért felelős Államtitkársága sem rendelkezett olyan összefoglaló táblázattal, amelyek forrásként szolgálhattak volna a kutatásomnak. Az EMMI iránymutatása szerint a nyilvánosan elérhető több ezer soros támogatási összegeket tartalmazó excel táblák átnézése által nyerhető ki az információ. Iránymutatásukat megfogadva került sor az adatbázis építésére, amelyet a hazai szövetségek honlapjain található információkkal és elérhető

sportnaptári információkkal egészítettem ki. Az adatbázis elemzésének fő eredményei a következők.

Időintervallum:

A XXX. Nyári Olimpia London után (2012. július 27–augusztus. 12.). Kezdő dátum 2012. 08.13. és a Riói olimpia kezdetéig (XXXI. Nyári Olimpia . Rio de Janeiro, 2016. augusztus 5-21. Végso dátum: 2016. 08.04.

A vizsgált időintervallumban összesen 109 nemzetközi sportrendezvény került megszervezésre Magyarországon.

Az adatbázisra, mint forrásként a következőkben így hivatkozom: Nemzetközi sportrendezvények Magyarországon. Londontól Rióig. Szerkesztette: Máté Tünde, 2016

2.2. Eredmények - A sportrendezvényeknek otthont adó városok körének meghatározása.

A 109 sportrendezvény esetében első lépésben megvizsgáltam azok helyszíneit, a rendezvénynek otthont adó városok körét. Három rendezvény esetében több helyszín együttműködésével valósult meg a rendezvény. Ezek a következők: 2014: U19-es labdarúgó Eb: Budapest, Győr, Pápa, Felcsút, 2014: Női kézilabda Eb: Győr, Budapest, Debrecen, 2015: Kerékpár: Central European Tour: Szerencs–Ibrány–Gödöllő–Budapest. Így összesen 117 rendezvény helyszín tartozik a 109 rendezvényhez. Ez összesen 27 különböző várost érint.

1. táblázat: Rendező városok Londontól Rióig

Város	Események száma
Budapest	54
Mogyoród	9
Győr	8
Balatonfüred	6
Debrecen	6
Gödöllő	4
Szeged	4
Székesfehérvár	4
Tiszaújváros	4
Egy rendezvény/ 1 város	18
Összesen	117

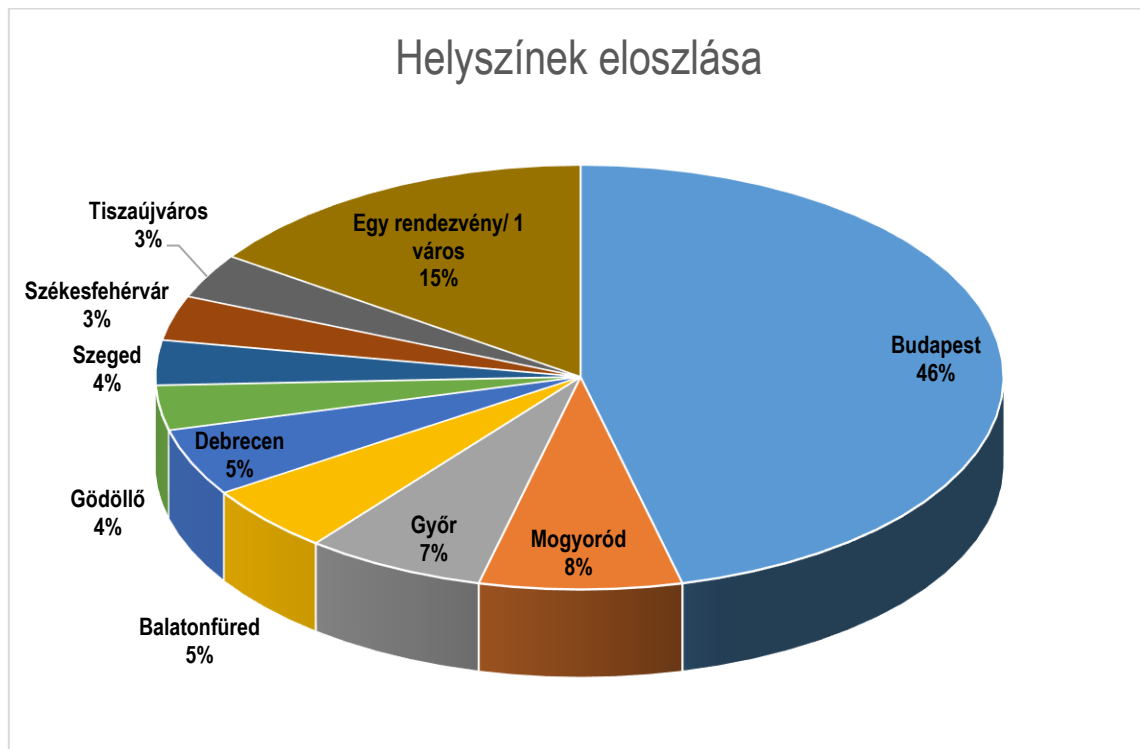
Forrás: Nemzetközi sportrendezvények Magyarországon. Londontól Rióig. Adatbázis.Szerkesztette: Máté Tünde, 2016

Tovább csoportosítva a városokat, és az „1 város 1 rendezvényeket” összesítve tekintve megkapjuk, hogy az egy rendezvényt szervező városok száma 18.

Kilenc olyan magyarországi város van ahol több nemzetközi sportrendezvény került megrendezésre. A kilenc város esetében fontos kiemelni, hogy Székesfehérvár, Tiszaújváros és Mogyoród esetében évente visszatérő rendezvényekről beszélhetünk. Székesfehérvár esetében a Gyulai István Memorial Atlétikai Magyar Nagydíj, Tiszaújváros esetében a Triatlon Világkupa, még Mogyoród esetében Magyarország legnagyobb sportlétesítményében, a Hungaroringen megrendezésre kerülő autósportokhoz kapcsolódó rendezvények (Formula-1, WTTC, DTM, Kamion EB) biztosítják a nemzetközi szervezési lehetőséget. A rendezvények 46 %-ban Budapesten kerülnek megrendezésre. A vidéki városok közül pedig Győr, Debrecen emelhető ki abból a szempontból, hogy többféle sportágban alkalmas arra, hogy nemzetközi sportrendezvényt szervezzen. Győr a csapatsportágak közül labdarúgásban, kézilabdában, kosárlabdában és vízilabdában még az egyéni sportágak közül sakkban, sportlövészetben és

kajak – kenuban, összesen tehát 7 sportágban 8 különböző nemzetközi sportrendezvényt szervezett. Debrecen esetében a 6 rendezvény 5 sportágban hőlégballon, korcsolya, ritmikus sportgimnasztika, vívás és kézilabdában került megszervezésre.

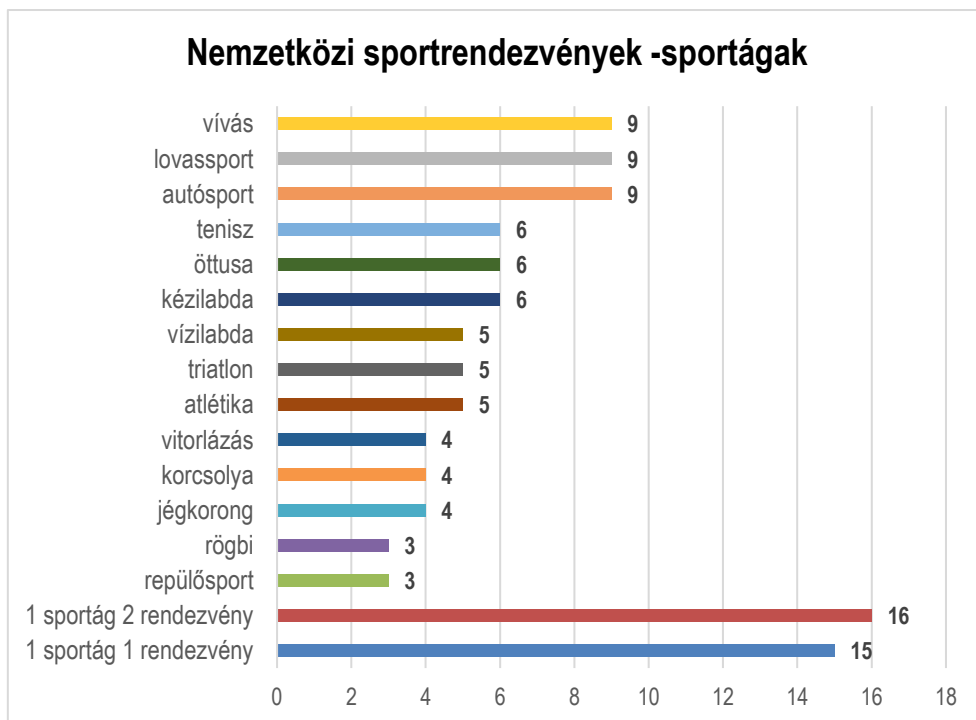
Balatonfüred és Szeged esetében pedig a környezeti adottságaik és az erre épülő sportlétesítményeik határozzák meg a nemzetközi sportrendezvények szervezési lehetőségeit. Balatonfüred esetében a Balaton és hozzá kapcsolódóan az úszás és vitorlázás, Szeged esetében pedig a Maty-Éri Kajak –kenu pálya a meghatározó.

2. ábra: Nemzetközi sportrendezvények Magyarországon, helyszínek eloszlása
 Forrás: Nemzetközi sportrendezvények Magyarországon. Londontól Rióig. Adatbázis.
 Szerkesztette: Máté Tünde, 2016

2.2. Sportágak – hazai sportszövetségek

A második elemzési szempontom a nemzetközi sportrendezvények sportágak, szervező sportszövetségek szerinti elemzése. A 109 rendezvényt 37 különböző sportágban bonyolították le. A 37 különböző sportágból 19 nyári olimpiai sportág. Egy sportág – egy nemzetközi sportrendezvény szervezésére 15 példát találunk, még 8 esetben 1 sportág 2 nemzetközi sportrendezvényt szervezett. Ez összesen 31 sportrendezvény. 14 sportág esetében mondhatjuk, hogy 3 vagy több rendezvényt szervezett, összesen 78-t.

3. ábra. Rendező sportszövetségek Londontól Rióig.

Forrás Nemzetközi sportrendezvények Magyarországon. Londontól Rióig. Adatbázis.

Szerkesztette: Máté Tünde, 2016

A 2-es ábrán jól látható, hogy három sportág 9-9-9 nemzetközi sportrendezvénnyel dominálja a mezőnyt. Itt szeretnék visszautalni a hazai szövetségek körében végzett 2014-es kutatásomra, amelyben arra is választ kaptam, hogy mi a szervezési pályázatok sikertényezői. Az eredmények alapján a hazai sportág nemzetközi színvonala, elismertsége, a szakmai megalapozottság és a nemzetközi sportrendezvények területén szerzett tapasztalat a legfontosabb tényezők. (Máté – András, 2015)

A három kiemelkedő sportágban ezek az állítások igazak, hiszen mind a vívásban, mind a lovassportban és az autósportban is kiemelkedő eredményekkel rendelkeznek a sportolóink.

Az autósport esetében az évente visszatérő rendezvények a meghatározóak. Hiszen a Formula-1 után, a DTM, a kamion Európa Bajnokság és a WTTC fordulói is megjelennek a Hungaroringen. A vívás esetében a helyzet különlegességét az adja, hogy a három fegyvernemben és férfiak és nők esetében, és több korcsoportban is Budapest meghatározó helyszíne a versenyeknek. Ebben az olimpiai ciklusban masters világbajnokság, grand prixe, világbkupák, kadett és junior Európa bajnokság is megrendezésre került. A lovassport esetében pedig kiemelhető, hogy nem csak Budapesten, hanem vidéken Fabiánsebestyénben és Tapolcsány is adottak azok a létesítményi feltételek, amelyek alkalmasak egy nemzetközi verseny rendezésére.

A következő 3 sportág a tenisz, az öttusa és a kézilabda 6-6-6 nemzetközi sportrendezvényt szervezett. Mindhárom esetében megjelennek az évente visszatérő események öttusa világbkupa, tenisz FED- kupa, kézilabda női bajnokok ligája Final4, emellett azonban meghatározóak az egyszeri rendezésű versenyek is pl. a kézilabda strandvilágbajnokság.

3. Összefoglalás

A felépített nemzetközi sportrendezvények adatbázis két szempont szerinti elemzése jól mutatja, hogy a rendezvények helyszíne meghatározóan Budapest. A fővárosban állnak rendelkezésre azok a létesítmények, amelyek szükségesek. Azonban további 8 vidéki nagyváros is meghatározó szerepet tud vállalni és nemzetközi szinten képes sportrendezvényt szervezni. Tehát a főváros domináns szerepe mellett a vidéki városokban is megvan a potenciál, hogy a hazai keretből kilépve a sport területén világviszonylatban is megmutassák magukat. Ezen városok vezetői valószínűleg a sportot ezáltal a nemzetközi sportrendezvényeket úgy is kezelik, hogy ezek által a város és értékei is bemutatkozhatnak a szélesebb közönség előtt.

A másik elemzési szempont alapján pedig megállapíthatjuk, hogy az adott sportág felépítése, versenyrendszere és a nemzetközi sportági szakszövetség stratégiája határozza meg az „elhozható rendezvények” számát. Ebből a szempontból a vívás, az autósport, a lovassport széles spektrumot kínál a rendezvények szervezésére.

Az elmúlt olimpiai ciklusban felhalmozott tudás és tapasztalat alapján Magyarország ma már a legnagyobb sportrendezvények rendezési jogáért is versenybe száll. A sikeres pályázatok csúcspontját pedig 2017-ben a Vizes Világbajnokság, a 10 sportágat felsorakoztató Európai Ifjúsági Olimpiai Fesztivál, és a 2020-as Labdarúgó Európa- Bajnokság jelenti.

Irodalomjegyzék

- [1] András K, Kozma M, Kynsburg Z (2014): Regionális sportfejlesztés kistérségi szinten – Elméleti felvetések és empirikus esetek,– Makrogazdasági döntések – hálózati szinergiák, Nemzetközi tudományos konferencia, a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából, konferenciakötet, Sopron
- [2] András Krisztina – Havran Zsolt – Jandó Zoltán (2012): Üzleti globalizáció és a hivatásos sport: sportvállalatok nemzetközi szerepvállalása, TÁMOP-4.2.1.B-09/1/KMR-2010-0005 azonosítószámú projektje, letöltés: 2016. november 8. http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/783/1/TM14_Andras_Havran_Jando.pdf
- [3] András Krisztina – Máté Tünde (2015): Miért éppen Magyarország? – Sport. Gazdaság. Nemzetközi sportrendezvények, konferencia kiadvány, ISBN 978-963-358-098-1, pp. 507-516.
- [4] András Krisztina - Máté Tünde (2016): Hazai rendezésű megasportesemények gazdasági hatása, START, Sport - Társadalom- Aktivitás-Rekreáció-Turizmus, Kiadja: IDResearch Kft. / Publikon Kiadó, PTE TTK Sporttudományi és Testnevelési Intézet, Pécs. Főszerkesztő: Prisztóka Gyöngyvér, Wilhelm Márta, 2016. I. évfolyam 1. szám
- [5] András Krisztina (2003 a): A sport és üzlet kapcsolata – elméleti alapok, 34. sz. Műhelytanulmány, BKÁÉ, Vállalatgazdaságtan Intézet letöltés: 2016. november: <http://edok.lib.uni-corvinus.hu/61/1/Andr%C3%A1s34.pdf>
- [6] András Krisztina (2003 b): Üzleti elemek a sportban, a labdarúgás példáján, Ph.D. értékezés letöltés: 2015. szeptember: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/150/1/andras_krisztina.pdf
- [7] Brehm, M (2005): Unternehmenskommunikation im Spannungsfeld von Differenzierung ang Integration, Wirtschaftswissenschaftliches Studium, 2005, No. 8. pp 430-434
- [8] Chikán Attila (1991, 1997, 2003. 2008): Vállalatgazdaságtan, AULA Kiadó, (4., átdolgozott, bővített kiadás, 2008; korábbi kiadások: 1991, 1997, 2003)

- [9] Dancsecz Gabriella, (2008), A nemzetközi sportrendezvény-szervezési projektek sikertényezői és a siker megítélésének kritériumai. Ph.D-dolgozat, Veszprém letöltés 2015. szeptember :
http://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2008/Dancsecz_Gabriella_dissertation.pdf
- [10] Fazekas I., Harsányi D. (2011): Marketingkommunikáció érthetően, Szókratész, Budapest, 404 p
- [11] Freeman, E.r. (1984): Stakeholder Mangement: Framework and Philosophy, in E.R Freeman: Strategic Management. A Stakeholder Approach, Pisman 1984, pp 52-58..
- [12] Haase, F (2004): Handbuch Eventmanagement, Kopaed Verlag, München, pp 27.
- [13] Holzbaur, Jettinger, Knauss, Moser, Zeller (2005): Eventmanagement, Springer Verlag, Berlin Heidleberg, pp7.
- [14] Rétsági Erzsébet, H. Ekler Judit, Nádori László, Woth Péter, Gáspár Mihály, Gáldi Gábor, Szegerné Dancs Henriette (2011): Sportelméleti ismeretek, Dialóg Campus Kiadó, 2011. <http://tamop412a.ttk.pte.hu/TSI/Nadori-Dancs-Retsagi-Ekler-Gaspar%20-%20Sportelmeleti%20ismeretek/sportelmelet.html#d5e1708>
- [15] Schmid, U. (2006): Event – Management im Spitzen- Wettkampfsport: Entwicklungen, Ziele und Organisationsprinzipien, Dr. Kovac Verlag, Hamburg

Lektorálta: Dr. Kozma Miklós, egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem

AZ EGÉSZSÉGTUDATOSSÁG BEÉPÜLÉSE A TURISZTIKAI DÖNTÉSHOZATALBA

Mató-Juhász Annamária

*Miskolci Egyetem, Egészségügyi Kar, PhD-hallgató, tanársegéd,
efkegtur@uni-miskolc.hu*

Absztrakt

Napjainkban az egészségtudatosság nem csupán az egészségturizmus vevőkörénél érzékelhető jelenség, hanem a turisták széles körénél beazonosítható. Annak ellenére, hogy valakit nem az egészségturizmusban való részvétel motivál, azaz nem elsődleges célja az egészségének megőrzése vagy helyreállítása, mégis észrevehető az egészséges táplálkozásra, mozgásra, feltöltődésre való igénye. A tanulmány abból indul ki, hogy az egészségtudatosság értéként, másodlagos motivációnként jelentkezik a turisták körében, amely áthatja a mindennapjaikat, a turisztikai döntéseiket pedig egyértelműen. A tanulmány célja egyrészt az, hogy definiálja az egészségtudatos turista fogalmát, meghatározva azokat a dimenziókat, amelyek a sajátos viselkedésüket befolyásolja és bizonyítsa azt, hogy maga az egészségtudatosság egy külön döntési kritérium a turisták körében. Az egészségtudatos turista definícióját, valamint az egészségtudatos turista döntési mechanizmusait szakmai mélyinterjúkból származó információk alapján teszem meg. A szakmai interjúalanyok között a turizmus szektorában működő, nem egészségturisztikai szolgáltatóként jelen lévő intézményvezetők találhatók. A tanulmány végén kitérek arra is, hogy bemutassam az egészségtudatosság pozitív hatásait a desztinációra, bizonyítva ezzel azt, hogy érdemes a turisztikai szolgáltatók esetében az egészség, egészségtudatosság felé nyitni. A konklúziók és javaslatok alátámasztására egyrészt szintén a szakmai mélyinterjúk, másrészt pedig a szakirodalomból és egyéb felmérésekből származó már beazonosított trendek szolgálnak. A strukturált interjú alapján végzett felmérés jó alapot szolgáltat majd a további, ez irányú kutatásokra. Egy jövőbeni kérdőíves megkérdezés alkalmával kívánom tesztelni a turisták motivációit, igazolván azt, hogy az egészségtudatosság, mint másodlagos motiváció áthatja a turisztikai döntéseket.

Kulcsszavak: egészségtudatosság, egészségturizmus, társadalom marketing

1. Bevezetés

Az egészségtudatosság trendi viselkedésmódnak tekinthető manapság. Az ún. LOHAS fogyasztói trendcsoportba sorolhatók az egészségtudatos fogyasztók. A környezet- és egészségtudatosság adja ennek a csoportnak a sajátos karakterét. Magyarországon még kevésbé jellemző a komplex magatartásuk, de célcsoportként egy-egy termék/szolgáltatás esetében már megjelennek. Kiegyensúlyozott jövedelmi viszonyok között élők, akik preferenciájukban az egészség és a környezet szempontjait előkelő helyre teszik. Ide tartoznak a kisgyermekes családanyák, de a szinglik egy része is. A csoport nagysága növekvő a jövőben. A wellness, a környezetbarát, a természetes alapanyag stb. hívószavak készítenek vásárlásra őket. [1]

Véleményem szerint az utazási döntéshozatalban egyértelműen megjelenik a holisztikus, rendszerszemléletű gondolkodás. Az egészségtudatosság holisztikus megközelítésére megalkotásra került egy modell. A holisztikus egészségtudatossági modellem lényeges eleme az egyéni felelősség. Az egyéni felelősség kiterjed az életmódra és az egészségmegőrzés különböző tényezőire, amelyek érinthetik a testi, lelki és mentális állapotot is. Fontosnak tartom kiemelni, hogy ennek része az egyén különböző szerepeiben betöltött felelősség is. Magánemberként az egyén többek között társként, szülőként, barátként, a helyi közösség tagjaként hathat mások egészségére is. Munkavállalóként is fontos az egészségtudatos

magatartás, ami jelenti egyrészt az egészségvédelmi szabályok betartását, az egészséges munkahelyi környezet és az egészséget nem károsító munkafeladatok elvárását a munkáltatótól, másrészt hogy az egyén munka iránti elkötelezettsége ne vezessen egészségkárosításhoz (pl. munkafüggőség, kiégés). Az egyén ezen túlmenően fogyasztóként is lényeges szerepet tölt be, így az egészségtudatos magatartás egyfajta felelős fogyasztást is jelent, hiszen a fogyasztói társadalom további erősítése épp az egészségi állapot rongálását tudja előidézni. [2]

2. Kutatási téma

A cikkben azt vizsgálom, hogy az egészségtudatosság milyen módon integrálódik be a turisztikai döntéshozatalba; mi alapján hozunk döntést, amikor elutazunk valahová.

Az egyénnek gyakorlatilag minden tevékenysége valamiképpen hatással van egészségi állapotára, jobbitó vagy pedig károsító módon. Egyes viselkedési formák azonban kivételesen fontos szerepet játszanak, és ebből fakadóan ezeket az egyén rendszerint kifejezetten egészségének érdekében, egészségét támogatandó, betegségeket elkerülendő, megelőzendő végzi. [3]

- Az egészségtudatosság a magatartás ellenőrzésének, kézben tartásának az a formája, amikor az egészségünket hosszútávon befolyásoló döntéseket hozunk. A valódi tudatosság azt jelenti, hogy olyan döntésekre is készen állunk, amelyek a jelenben esetleg lemondással járnak, s erőfeszítéseink csak hosszú távon térülnek meg.
- Bagdy szerint az egészségtudatosság nem más, mint az embernek önmagáért, épsége megőrzéséért vállalt felelőssége, amely azt kívánja, hogy gondoskodjunk mi magunk jó közérzetünkről, testi-lelki és kapcsolati egyensúlyunkról.
- Egészségtudatos vásárlói magatartásról akkor beszélhetünk tehát, ha a fogyasztók felismerve saját felelősségüket egészségi állapotukat illetően, tudatosan keresik azokat a termékeket és szolgáltatásokat, melyek pozitív befolyással vannak arra. [4]

Véleményem szerint a turizmusban definiálnunk kell az egészségtudatos turistát, aki utazással kapcsolatos döntéseiben prioritálja az egészségére jótékonyan ható közeget, szolgáltatás/termék kínálatot. Az utazási döntéseinél az egészség meghatározó értéként jelenik meg és rendkívül komplex módon hat a döntési folyamataira. Bár turista szerepben van, mégis a mindennapjait meghatározó elvek szerint él.

Véleményem szerint az egészségtudatos turista működési mechanizmusára az alábbiak jellemzőek: [5] [6] [7]

- az egészségtudatos turista jobban ismeri az egészségét befolyásoló tényezőket, mint a nem egészségtudatos turista.
- az egészségtudatos turista nagyobb figyelmet fordít a lelki és mentális egészségére, mint a nem egészségtudatos turista.
- az egészségtudatos turista nagyobb felelősségérzettel rendelkezik az élete minden területén, mint a nem egészségtudatos turista.
- az egészségtudatos turista fontosabbnak tartja az emberi kapcsolatait, mint a nem egészségtudatos turista.
- az egészségtudatos fogyasztók az egészségtudatos turizmus fő célcsoportja/ konkrét információkat/elsajátítható módszereket igényelnek a szolgáltatótól, ami testi-lelki-mentális szinten értelmezhető. fő kérdésük: hogyan csináljam?
- az egészségtudatos turizmus prevenciós és gyógyító aspektussal is rendelkezik/ nem trend motiválja, hanem a felelősségérzet, hogyan csináljam? A választóvonal az egyén felelőssége, hogy akar-e ismeretet, akar-e tudást/elsajátítandó módszert, esetleg valamilyen szakember felé történő ajánlását.

- az egészségtudatos turista napi-heti szinten tesz azért, hogy kiegyensúlyozottabb, boldogabb legyen, jobban kezelje a stresszt, javítsa az emberi kapcsolatait, mint a nem egészségtudatos turista.
- az egészségtudatos turista jobban ismeri (többet ismer) a piacon lévő egészséggel kapcsolatos termékeket és szolgáltatásokat, mint a nem egészségtudatos turista.
- az egészségtudatos turista spirituálisabb (rendszerszemléletű, stratégiai gondolkodású, kauzalitás hívő), mint a nem egészségtudatos turista. Fő motivációja, hogy elvégezze azt a feladatát (megvalósítja önmagát) legjobb tudása szerint, ami a küldetése a társadalomban. Ezért mindent megtesz, hogy beazonosítsa a célt és realizálja azt.
- az egészségtudatos turista élethelyzetei és életszakaszai elé úgy fordul, hogy azt kérdezi, mit tanulhatok, miben fejlődhetek általa?

3. A tanulmányban alkalmazott módszer

Az egészségtudatos turista definíciója, valamint az egészségtudatos turista döntési mechanizmusai szakmai mélyinterjúkból származó információk alapján kerülnek megalkotásra.

A mélyinterjú során a válaszadó saját szavaival mondja el gondolatait, érzéseit, nem megadott kérdések közül választ, így sokkal pontosabb információt lehet megtudni. A kvalitatív eredmények nem reprezentatívak, nem lehet statisztikát készíteni belőlük, mert a miért és hogyan kérdésekre keresik a választ. [8]

Ehhez három fő hipotézissel élek, amelyeknél további alhipotéziseket vizsgálok.

H1: Az egészségtudatosság másodlagos döntési kritériummá válik

- A potenciális turista rendelkezik bizonyos előzetes elképzelésekkel a szabadidő eltöltésének lehetőségéről, majd egy tudatosulási folyamat során jut el az utazási szándékig. E folyamat támogatója a kínálati oldal megfelelő marketing kommunikációja. A szándékká válást követi a kereslet konkretizálása, az utazási célkitűzés kialakítása, annak körvonalazása, hogy milyen turisztikai szolgáltatást fog igénybe venni. Ebben játszik közre az egyén motivációja. Meghatározó szerepe van az átélt élménynek, a korábbi utazással járó komplex érzetnek mind a szándék megfogalmazása, mind az utazás konkretizálódása során. [9]
- A tanulmány abból indul ki, hogy az egészségtudatosság értéként, másodlagos motivációként jelentkezik a turisták körében, amely áthatja a mindennapjaikat, a turisztikai döntéseiket pedig egyértelműen.

H2: Az egészségtudatosság megnyilvánulásainak jelentős hatása van a turizmusban

- az egészségtudatos turista többet fogyaszt helyi alapanyagokból elkészített, szezonális ételeket
- az egészségtudatos turista többet vesz igénybe mozgás intenzív szolgáltatást
- az egészségtudatos turista egészségturisztikai szolgáltatások igénybevételén túl igényli a hasznosítható tudás megszerzését is
- az egészségtudatos turista magasabb szálláskategóriákban száll meg
- az egészségtudatos turista preferálja a zöldebb lokációkat
- az egészségtudatos turista többet vesz igénybe plusz kényelmi szolgáltatásokat
- az egészségtudatos turista gyakrabban jelenik meg kulturális, művészeti, hagyományőrző eseményeken
- az egészségtudatos turista az igénybevett szolgáltatások minőségén túl a szakemberek személye a legfontosabb

H3: Az Egészségtudatos turista meghatározó döntési kritériumokkal bír

- egészséges táplálkozási szokásai vannak (minőség, kisebb mennyiség)
- mozgás intenzív szokásai vannak (aktív turizmus iránt érdeklődik)
- egészségmegőrző és javító szolgáltatásokat igénybe vesz (egészségturisztikai szolgáltatások iránt érdeklődik)
- fontos számára az új információkhoz való jutás
- alvásigénye nagy, alvási feltételekre kifejezetten figyel
- környezeti ártalmak elkerülése fontos számára, környezettudatos
- káros szokásai minimálisak
- balesetek elkerülésére tett óvintézkedések fontosak számára
- „lakhatási” körülményei tekintetében rendkívül fontos számára a kényelem
- szerepeit jól definiálja és törekszik mindet maximálisan jól megélni
- stresszkezelési képességei jók (kulturális turizmus iránt érdeklődik)
- emberi kapcsolatainak minőségéért tesz, fejleszti kommunikációs képességeit
- pénzügyi kultúrája fejlett
- gyerekek jelenlétében kifejezetten példamutató magatartást folytat

4. Primer kutatás és eredményei

- A szakmai interjúalanyok között (3fő) a turizmus szektorában működő, nem egészségturisztikai szolgáltatóként jelen lévő intézményvezetők, szakemberek találhatók.

Az 1. Hipotézis kapcsán az alábbi eredmények születtek:

- Az utazási döntés minden lépésénél és a Maslow piramis minden szintjén érezhető az egészségtudatosság, mint másodlagos érték.
- A tudatos turisták aránya növekszik, és nem lehet egyértelműen elkülöníteni az egészségtudatos turistát.

A 2. Hipotézis kapcsán az alábbi eredmények születtek:

- általánosan több turista mutat igényt a helyi termékekből készített ételekre, de nem mindenhol van kínálat ebből;
- a mozgás intenzív szolgáltatások kapcsán megoszlott a szakemberek véleménye;
- hasznosítható tudást egyértelműen igényelnek, amelyet a szakemberek generálnak;
- a szállásokat nem kategória alapján, hanem az egészségükre ható szolgáltatáselem alapján választják, ami azért eredményezi a magasabb kategóriát;
- a zöld lokáció preferenciája inkább a szálláshely kiválasztásánál dominál;
- a plusz kényelmi szolgáltatásokra mutató igény általános jelenség, de az egészségtudatosság szempontjai jelennek meg;
- a kultúra, művészetek iránti igény erősödése szintén általános jelenség, ahogyan a szakemberek emberi paraméterének felértékelődése is.

A 3. Hipotézis kapcsán az alábbi eredmények születtek

- alapvetően a tudatos turistára igazak a kijelentések;
- életmódját meghatározza a felelősségvállalás, a tudásvágy, a saját maga jóllétéért való kiállás.

5. Következtetés, összefoglalás

A kiinduló hipotézisem, miszerint az egészségtudatosság hat a turisztikai döntéshozatalra, igazolódni látszik. A hatás mértéke és jelentősége erőteljesebb, mint feltételeztem. A szakemberek egybehangzó véleménye alapján kijelenthető, hogy a turisztikai döntéshozatali folyamat minden lépésénél és a Maslow hierarchia piramis minden szintjén megmutatkozik az egészségtudatosság, a tudatosság. Annak megválaszolása, hogy a tudatos turista önmagában egészségtudatos turista e is egyben, további vizsgálatokat igényel.

A turizmusra ható tudatosság mértéke eltérő a céloktól függően, de egybehangzó vélemény alapján kijelenthető, hogy az egészség, mint érték mentén mozog.

Irodalomjegyzék

- [1] Jachimek A.: Minden, amit a LOHAS fogyasztói csoportról tudni kell. 2016. Letöltve 2017. május 15-én a http://ecolife.blog.hu/2016/02/03/minden_amit_a_lohas-csoportrol_tudni_kell
- [2] Mató-Juhász A., Kiss-Tóth E., Szegedi K.: Holistic Health Model Of Sustainable Development (2016) EUROPEAN SCIENTIFIC JOURNAL 12:(21) pp. 227-239.
- [3] Urbán R.: Útban a magatartás szempontú egészségpszichológia felé. Az egészségmagatartás pszichológiai elemzése (2001) *Magyar Pszichológiai Szemle*, LVI., 4, 593-622.
- [4] Bagdy E.: Utak önmagunkhoz (2012) Kulcslyuk Kiadó Kft.
- [5] Mató-Juhász A., Szegedi K.: Az egészségtudatos magatartás és a fenntartható fejlődés elméleti összefüggései: Theoretical context between health conscious behaviour and sustainable development - The Publications of the MultiScience - XXX. microCAD International Multidisciplinary Scientific Conference. Konferencia helye, ideje: Miskolc, Magyarország, 2016.04.21-2016.04.22. Miskolc: University of Miskolc, 2016. Paper H10. 7 p.
- [6] Mató-Juhász A., Szegedi K.: AZ EGÉSZSÉGTUDATOS MAGATARTÁS, MINT A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS KÖZPONTI ELEME Tavaszi Szél 2016 = Spring Wind 2016: Tanulmánykötet. II. kötet: Hittudomány, irodalomtudomány, kémia- és környezettudomány, kommunikáció-tudomány, közgazdaságtudomány. 584 p. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2016.04.15-2016.04.17. Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2016. pp. 361-372.
- [7] Mató-Juhász A., Szegedi K.: A holisztikus egészség, valamint a felelősségvállalás kapcsolata EGÉSZSÉGTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK: A MISKOLCI EGYETEM KÖZLEMÉNYE 6:(1) pp. 39-45. (2016)
- [8] Kuti G.: Mélyinterjú, szakértői interjú (2017)
- [9] Kardos Z.: Regionális turisztikai menedzsment – turisztikai ismeretek (2011)

Lektorálta: Dr. Kerékgyártó Márta, tudományos segédmunkatárs, Miskolci Egyetem

AN ANALYSIS OF HUNGARIAN CORPORATE COMPETITIVENESS AND BUSINESS ENVIRONMENT WITH A SPECIAL FOCUS ON THE SME SECTOR

Éva Mester

*University of Szeged, Doctoral School in Economics, PhD student,
mester.evike@gmail.com*

Róbert Tóth

*Szent István University, Management and Business Administration Doctoral Studies,
PhD student, toth.robert.nemet@gmail.com*

Abstract

In the 21st century, due to growing market competition, globalisation and intertwined networks of relations systems, future orientation and forward-looking strategy-making have become indispensable for individual businesses. There are complex processes at play in the world, bringing about a number of new challenges that call for being addressed. At the moment, the most urgent issue is to find and develop those abilities, as well as creating resources for enterprises that help them develop and realise strategies and a chain concept enabling their competitiveness. The effective management and synchronisation of paradigms stemming from the new perspectives can increase corporate efficiency and can govern today's corporate practices - for instance, in the areas of necessary tools and reforming leadership management -, thus contributing to the strengthening of the entire national economy. Competitiveness is an economic rate that can only be defined as multidimensional indicator. A competitive national state is inconceivable without competitive operators. However, in the analysis of competitiveness it is not only the economic, but also the environmental and social aspects surrounding the economic system that play a crucial role. These soft factors complement quantifiable hard indicators, thereby enabling the identification of framework conditions underlying sustainable growth and lasting competitiveness based on a series of innovations. Innovation has a significant impact on national economies and nowadays it is considered as one of the basic factors of competitiveness. Therefore, countries aiming for an increased competitiveness must operate high standard and efficient innovation systems. The most important actors of innovation are micro, small and medium enterprises.

Keywords: SME; competitiveness; growth; business environment; innovation

1. Economic growth

During the course of the development of economics a number of theories concerning growth have been born (Katits, 2002; Túróczi, 2014). Growth theory is present and defined in both micro- and macroeconomics. It is enough to think of corporate growth theories in micro economics: several foreign and Hungarian researches have tried to create a model for corporate lifecycles. The basics of such model were created by Ischak Adizes who equated corporate lifecycles with the development stages for living organisms. Besides growth, Adizes's (1992) model includes the emerging breaking points. Larry E. Greiner (1998), however, only describes the growth cycle with an additional description of the separate evolutionary and revolutionary stages. Jeffrey A. Timmons American economist deals with the life cycle of fast growing businesses in his typology. László Szerb's life cycle model complements growth analysis with the description of close relations systems between the business and its external environment (Szerb and Ulbert, 2008). Anna Salamonné Huszty analyses the growth life cycle of domestic SMEs from the strategic point of view. Growth

theories concerning national economies in the neoclassical school were centred on the law of diminishing returns, which meant that even though the investments are increasing, the economy is producing less final products (primarily products). According to this approach, economic growth is dependent on two factors: workforce and capital. In cases where the capital is constant (Artner, 2016), even if the number of workers increases, the economic output will not increase proportionally. Likewise, if the amount of invested capital increases but the number of workers does not follow, every single capital investment is followed by a decrease in returns (Mankiw, 2010). A related concept is increasing marginal cost, which means that the cost of a production run for making one additional unit of an item is more than that of the previous unit. This model was followed and extended by the Nobel-prize winner economist, Robert M. Solow (1999), who added technological knowledge to the factors of workforce and capital. For Solow the amount of capital present in the national economy equals the total of previous investments. Newer investments will cover the amount of capital loss due to depreciation; therefore, economy cannot grow proportionally with the rate of new investments. Thus, to sustain economic growth, investments have to be increased, not only in buildings and machinery, but also in technology, in developing technological knowledge (Csath, 2014). Nowadays new growth theories are taking over, in which, instead of physical resources, knowledge, creativity and innovation play a key role (Tangl-Vajna, 2016). In the neoclassical model, assets (machinery, equipment, buildings, etc.) lose their value during their operation; therefore, less and less value can be created with them. In contrast with this theory is the human capital based approach, since knowledge, ideas and concepts can be expanded and developed, and consequently they produce increasing returns. Therefore, the new growth model is built on a knowledge-based society, where the basic source of competitiveness is intellectual capital. In this light, it is worth looking at how a national economy can react efficiently on the competitiveness platform. Basically, it can be said that there are three factors that can ensure a country's competitive position⁶⁶:

- natural resources (e.g. Arab countries, Russia)
- knowledge, innovation (e.g. Denmark, Sweden, Finland)
- low cost; primarily a cheap workforce (e.g. Far-East countries).

Based on the above it is worth considering which category the domestic economy classifies. Recent statistics show that those countries are able to ensure stable competitiveness that enter the market with knowledge, innovation and high added value. In this field, domestic SMEs come to play a significant role, since they are those economic operators that can most flexibly adapt to the changing environment.

2. Interpreting competitiveness

There is a wide range of approaches to define competitiveness. Although the interpretations in the literature are diverse, every theory differentiates between domestic and international levels of competitiveness. A different point of view has to be taken in the analysis of the competitiveness of a foreign (Túróczi, 2015) and a domestic company. The latter require state intervention to increase their competitiveness. Maintaining competitiveness is an equally important issue on the level of international economic organisations (EU, USA), national economies and enterprises. Coping with economic competition, successful performance and performance-enhancer activities are decisive in terms of both the present and the future. The question may arise why it is not enough to concentrate on the efficient use of resources. The answer is simple: the starting point is the aim of the economic activity, and the apparent duality (Túróczi, 2016). The economic operators are competing for an optimal market, for various resources and customers.

---

⁶⁶ Csath, Magdolna: Conference

The state has the following tasks to ensure national level competition (Csath, 2015):

- efficient use of available resources,
- efficient use of a skills and competences,
- improved living standards and quality of life for the population;
- creation of an economic structure where added value is predominant,
- increasing the country's level of knowledge.

National resource management is particularly important, that is, how efficient and future-oriented a certain country is in using its own resources: physical, material and human resources. Human capital development is essential in boosting competitiveness (Fukuyama, 2007). It has to be noted, though, that even highly qualified professionals can be employed in workplaces where they cannot put their knowledge and skills to efficient use, however, they can also be employed in places where they not only use their knowledge, but they are also motivated to continually improve it. This means human capital investment (Csath, 2015). Corporate actions targeted at human capital are inevitable both in terms of human capital acquisition and preservation. An important related area is company wage policy. To ensure profit maximisation objectives, companies try to minimise their expenses. To this end they seek to minimise wages. The state can contribute to cost reduction, though, since the provision for in-house training programmes, state contribution to research and development costs and job creation are basic state responsibilities. Therefore, from the point of view of a company's operation that country can be considered an optimal establishment where they obtain the highest possible cost reduction and profit improvement subsidies. However, it is important to remark that low wages allow for a low quality and standard of living, which means lower tax revenues. Thus, fewer resources are available for knowledge and health investment, although these have the potential to increase the future chances for improving competitiveness. In contrast, the national competitiveness approach is well illustrated by the latest IMD competitiveness study (2015), which shows that for foreign investors Hungary's competitive advantage lies in the fact that compared to the good knowledge level and work culture, workforce is cheap, while the level of different supports and subsidies is high.

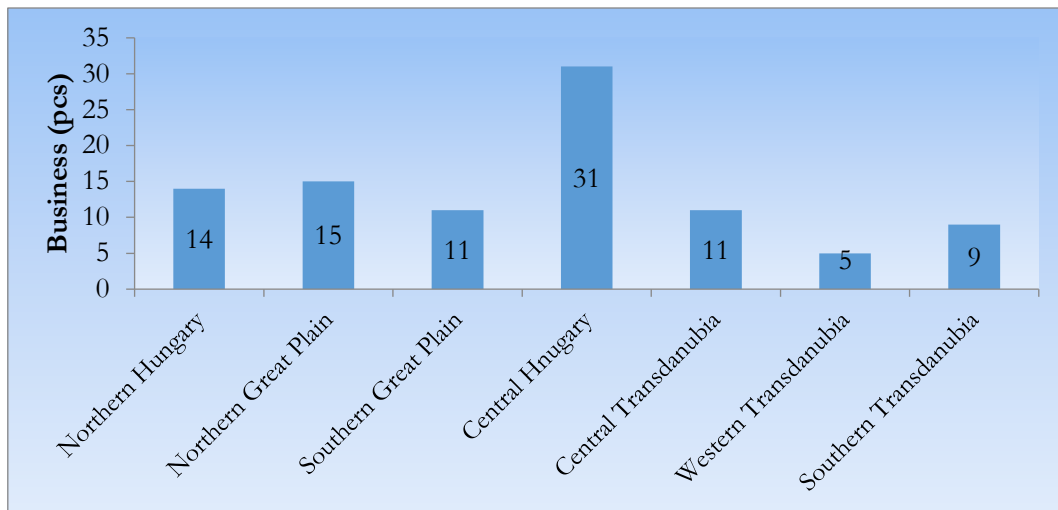
3. Methodology

In 2014, we carried out a research among domestic SMEs covering the entire country. In the survey more than 600 enterprises provided complete questionnaire response in the following areas: financing, investment, human capital, Funding for Growth Scheme. The present study is based on this sample; this is the population which received our questionnaire. Since the survey is in its early stages, this study analyses the answers provided by 96 enterprises. The questionnaire investigates business environment, competitiveness and the possibilities of digitalisation. The data collected with the questionnaires was recorded and evaluated using the Microsoft Excel program. The representativeness criterion was taken into account at the beginning of the research project.

4. Analysis

Figure 1. shows the spatial distribution of questionnaire replies. It is clearly visible that most assessable response arrived from the Central Hungary region, while the least from Western Transdanubia. It might be explained by the fact that our place of residence is the capital; consequently, we had better opportunities to distribute and collect questionnaires in this region.

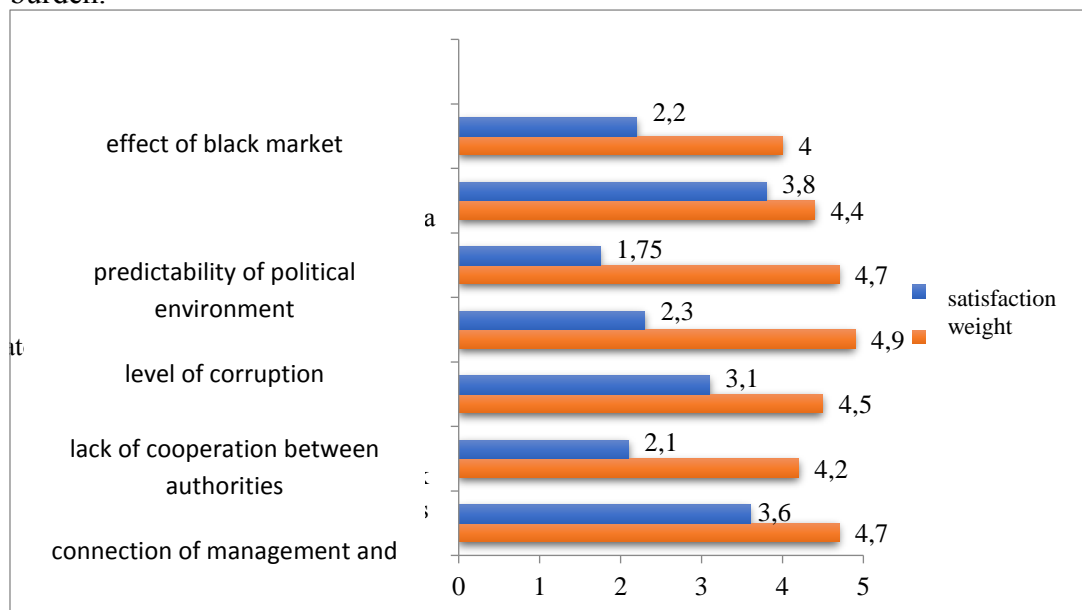

Figure 1. Regional distribution of businesses

Source: Author's own research, 2017; N=96

In our research we also examined the regulatory environment of businesses. The factors designated by us were studied from two aspects (Figure 2.), that is, to what extent the given factor contributes to, or hinders the successful operation of businesses. All this was analysed from the point of view of importance and satisfaction. The figure shows that business leaders, without exception, assessed the factors more important than they are satisfied with them. The greatest difference can be observed with respect to the level of corruption and administrative burden.

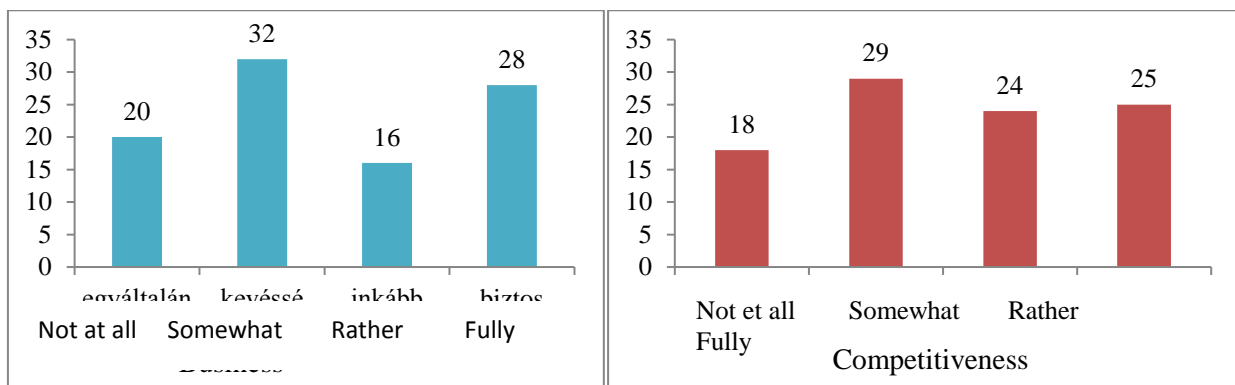
Figure 2. Factors related to the regulatory environment of businesses

Source: Author's own research, 2017; N=96

Besides, we wanted to know how business leaders view the possible effects of the 2017 changes in tax and contribution on the operation of small businesses. From 2017 on, there is an increase in the threshold of general free VAT registration, in the revenue threshold of Low Tax-Bracket Enterprises and on Small Business Tax (KATA) and there is a reduction on the tax rate of SMEs. The 2016 November collective wage agreement accepted by the government and social partners guarantees that in 2017 the minimum wage and the guaranteed minimal wage of skilled workers will significantly increase. The 6-year agreement

between the government and the economic sphere means improvement in the financial situation of the population. In 2016, personal income tax (SZJA) reduction decreased the tax burden of households by 120 billion HUF (Convergence Programme of Hungary 2016). Calculating with the nearly 90% consumer rate (KP, 2016), it could have increased household consumption expenditure by 107 billion HUF. Calculating with the 2005 average, this could mean a 75 billion increase in consumption expenditure in 2016, resulting in a 4.9% volume index, instead of the projected 4.24% increase. Overall, – other things being equal –, the 2016 SZJA reduction accounts for 0.66 percent of the consumption expenditure increase. The November wage agreement includes a general corporate tax (TAO) cut to 9 percent from January. Until then the tax rate was 10 percent for companies with positive tax base not exceeding 500 million HUF, above that it was 19 percent. This all also means that the TAO rate cut mainly benefits the big corporations. It has to be noted that the wage minimum for skilled workers will put further burdens on employers (especially in rural small businesses). The financially viable and future stable operation of retail companies is challenged by the recouping of this additional wage bill. If companies operating at smaller settlements cannot recoup additional wages, most probably they will resort to job cuts or they will even cease to exit. On the whole, approximately 65 % of companies view the new rules as harmful, rather than beneficial to their operation.

Our research also addresses businesses' future vision. We asked respondents how much they trust in an improvement, in the forthcoming 5 years, in terms of general business environment and the competitiveness of their companies. Figure 3. summarises these results. It is apparent that in all 5 categories those are in majority who do not believe in an increasing trend.

Figure 3. Future prospects in terms of business environment and competitiveness

Source: Author's own research, 2017; N=96

5. Summary

Above we have shown the traditional and new trends in economic growth. On this basis it can be concluded that it is a complex system, whose analysis is always relevant. What make the topic extremely current are the rapidly changing global systems, the networks of relations systems. Economic growth is still very timely in the 21st century; however, there is a new approach to it. Two novel aspects appear: sustainability and social development. Economic growth and social development are trade-offs, which does not support the original idea of sustainable growth. The present study also sought to show the complexity of this system, as well as the current features of business environment and the variety of factors influencing it.

References

- [1.] Adizes, I. (1992): Vállalatok életciklusai, Budapest, HVG Kiadó
- [2.] Artner A. (2016): Tőke, munka és válság a globalizáció korában, Akadémiai Kiadó, Budapest
- [3.] Csath M. (2015): Rendszerváltás a gazdaságban - avagy hogyan tűnt el a magyar ipar?, Kairosz Kiadó, Budapest.
- [4.] Csath M. (2014): Közgazdaságtan, Társadalom-gazdaságtan, makroökonómiai alapok, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest
- [5.] Fukuyama, F. (2007): Bizalom - A társadalmi erények és a jólét megteremtése. Somogyi, P. (ford.) Európa Könyvkiadó, Budapest pp. 488-489.
- [6.] Horváth A., Karmazin Gy. (2014): Nemzetközi közúti fuvarozás és szállítmányozás, Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 35-36.
- [7.] Karmazin Gy.: (2014): A logisztikai szolgáltató vállalatok gazdálkodási sikertényezőinek és stratégia-választásainak hatása a vállalat eredményességére. PhD értekezés, Szent István Egyetem, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő
- [8.] Karmazin Gy. (2014): A logisztikai szolgáltató vállalatok gazdálkodási sikertényezőinek és stratégia-választásának hatása a vállalat eredményességére – Fókuszban a vállalati méret. In: Duleba Szabolcs (főszerk.): Logisztikai Évkönyv 2015, Magyar Logisztikai Egyesület, Budapest, 110-115. oldal
- [9.] Katits E. (1998): A vállalati tőkestruktúra, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Budapest
- [10.] Katits E. (2002): Pénzügyi döntések a vállalat életciklusaiban, KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest
- [11.] Katits E., Szalka É. (2015): A magyar Top 100 pénzügyi elemzése 2008-2013 között, avagy a növekedési lehetőségek feltárása, Saldo Kiadó, Budapest
- [12.] Tangl Anita, Vajna István (2016): Megbízhatóbb és olcsóbb vezetői számviteli és kontrollinginformáció minőségfejlesztéssel SZÁMVITELI TANÁCSADÓ VIII:(2) pp. 32-36.
- [13.] Túróczi I. (2015): Modern vezetői számviteli módszerek, kontrolling a logisztikában; In: Gyenge Balázs – Kozma Tímea (szerk.) (2015): Folyamatmenedzsment kihívásai; Döntési pontok, kapcsolatok és együttműködési stratégiák a gyakorlatban, Gödöllő, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Üzleti Tudományok Intézete, Tevékenység-menedzsment és Logisztika Tanszék, ISBN: 978-615-5570-02-5, pp.144.
- [14.] Túróczi I. (2014): A pénzügyi- és vezetői számviteli módszerek alkalmazhatósága a vállalatértékelés gyakorlatában, ECONOMICA, 2014, Issue 1, p134-139. 6p.
- [15.] Túróczi I. (2016): A versenyképességre ható tényezők a makrogazdaságban és a vállalkozások szintjén, In: Gyenge Balázs, Kozma Tímea, Tóth Róbert (szerk.)Folyamatmenedzsment kihívásai: Versenyképességi tényezők a 21. században. 209 p. Gödöllő: PerfActa, 2016. pp. 37-49. (ISBN:978-963-12-7158-4)
- [16.] Vajna Istvánné Tangl Anita, Vajna István (2014): Relationship between Inventory and Value Stream Management, In: Leszek Cichobłaziński (szerk.) New Trends in Management in the 21st Century: Cross-Atlantic Perspective. 135 p. Konferencia helye, ideje: Czestochowa, Lengyelország, 2014.06.12-2014.06.13. Czestochowa: Czestochowa University of Technology, 2014. p. 127.

Reviewer: Dr. Imre Túróczi, college professor, Pallasz Athéné University

IRODAI FOLYAMATOK HATÉKONYSÁGÁNAK NÖVELÉSE

Metszősy Gabriella

*Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, MSc-hallgató,
metszosy.gabriella@gmail.com*

Absztrakt

A cikk célja elemezni az egyszerű támogató folyamatok jelenlegi hatékonyságát, rámutatni ezek gazdasági szerepére a szervezetek mindennapi élete során, mely szükségessé teszi a folyamatokban rejlő veszteség-lehetőségek csökkentését a hatékonyabb időkihasználás érdekében.

Magyarországon nem túl nagy múltra tekint vissza a támogató folyamatok hangsúlyozása és értékteremtő komponenseinek vizsgálata. A legtöbb nagyvállalat esetében a folyamathatékonyság növelését célzó szemléletek a fizikai, értékteremtő folyamatokra fókuszálnak, háttérbe szorítva a megfelelő működés elősegítéséhez szükséges támogató folyamatok fejlesztési szükségességének igényét. Az utóbbi pár évtizedben kerültek előtérbe a támogató folyamatok, azonban a módszerek és a megközelítések még nem teljesen kiforrottak. Vannak azonban olyan – elsősorban nem termelő folyamattal foglalkozó – szervezetek, melyek esetében az irodai támogató folyamatok adják az értékteremtés viszonylag nagy hányadát, ahol egy-egy személy vagy munkafolyamat kiesése, megszakítása nagy gondot – veszteséget – jelenthet a szervezet számára. Céлом egy oktatási intézmény egyszerű támogató folyamatának elemzése, kiemelt figyelmet fordítva a várakozási idők miatti alacsonyabb hatékonysági mutatókra, valamint ennek összehasonlítása egy for-profit szervezet back office folyamatának hasonló mutatóival.

Az elemzés fő részét a folyamatok szigma szintjének meghatározása, majd növelése képezi. A folyamatok jelenlegi hatékonyságának vizsgálatát statisztikai módszerek alkalmazásával is elvégzem.

Munkámban egyrészt szekunder forrásokra, korábbi jó gyakorlatok leírására támaszkodom, valamint saját primer kutatás során elvégzett elemzések eredményeire, statisztikai vizsgálatok alapján.

A tanulmányban kutatási eredményeim alapján javaslatokat fogalmazok meg a hatékonyság növelése és az ingadozások csökkentése érdekében, segítve ezzel az alkalmazott rendszer folyamatos fejlesztését.

Kulcsszavak: Six Sigma, folyamatfejlesztés, nem termelő folyamatok

1. Bevezetés, célok

Ma Magyarországon bármely szervezetet megkérdezve folyamathatékonyságuk jelenlegi állapotáról és növelési lehetőségeiről, kevés esetben merülne fel válaszként a back office folyamatokhoz kapcsolódó hatékonyság számításokon alapuló növelésének lehetősége. Ennek oka múltbeli hagyományokban gyökerezik, a folyamatok fejlesztésére kidolgozott módszereket elsősorban a fizikai, értékteremtő folyamatok javítására használták, kevés figyelmet fordítva a ma már nélkülözhetetlennek számító támogató folyamatokra. Mivel egyre több iparágban kap nagy hangsúlyt a különböző szolgáltató szervezetek jelenléte, felértékelődni látszik a szolgáltatási tevékenységhez kapcsolódó háttértámogató folyamatok jelentősége is, mely arra sarkallja a szervezeteket, hogy szolgáltatásuk minőségének növelése érdekében kiemelt figyelmet fordítsanak az operatív folyamatok minél gyorsabb és hatékonyabb elvégzésére, az ehhez szükséges körülmények megteremtésére. A hatékonyság növelése kapcsán gyakran lehet találkozni a várakozási idők miatti alacsonyabb mutatókkal, melynek gyakorlati kezelésére az elmúlt években születtek különböző elméleti elgondolások,

azonban ezek gyakorlatba való átültetésének bemutatására még kevés olyan példát lehet látni, melyek a hosszútávú eredményességet is reprezentálnák, és ezen megoldások is jellemzően egy-egy szektorban lelhetők fel.

A cikk első részében szakirodalmi áttekintés formájában kerülnek bemutatásra a nem termelő folyamatok fejlesztésének lehetőségei Six Sigma módszer alkalmazásának segítségével, ezt követően pedig egy egyszerű példán keresztül a vizsgálati módszertan, elemzések valamint eredmények bemutatása történik meg.

2. Szakirodalmi áttekintés

A Six Sigma, mint a folyamatok fejlesztésére használható módszer röviden megfogalmazva egy jól meghatározott szabályokon és adatokon alapuló megközelítés annak érdekében, hogy csökkenjen a folyamathoz kapcsolódó paraméterek szórása és a hibák száma, vagyis az igényeknek való nem-megfelelés. A Six Sigma mint fogalom több módon értelmezhető, és ennek megfelelően több dolgot foglal magába: minőségi irányzat, módszer a hibák csökkentésére és statisztikai méréseken alapuló mérőszám, mely a folyamat jóságát határozza meg [1].

A Six Sigma témakörével kapcsolatosan az 1990-es évektől kezdődően találkozhatunk szakmai publikációkkal. Viszonylag kevés magyar nyelvű szakirodalom foglalkozik a témával, néhány könyvön kívül a fellelhető források nagy része már kombinált módszereket alkalmaz, illetve néhány megvalósult gyakorlat tényszerű leírásával találkozhatunk különösebb módszertanok nélkül.

Míg korábbi kutatások legtöbb esetben a Six Sigmát olyan módszertanként mutatták be, mely a rossz minőség okozta költségek (CoPQ-Cost of Poor Quality) csökkentését volt hivatott elősegíteni a folyamatok és a minőség fejlesztése által, addig a legújabb kutatások szerint főként a profitabilitás növekedése, a vevőelégedettség, a munkavállalók elégedettségének növelése, és a versenyelőny megszerzése a cél a módszertan alkalmazása által. Alapvetően a pénzügyi tényező az elsődleges a szervezetek szempontjából, amiért megéri alkalmazni a Six Sigmát, ezt követi az ügyfélszolgálat és a folyamatos kulturális fejlesztési lehetőségek erősítése [2].

A veszteségek vagy hibák csökkentése nem merül ki egy-egy adott paraméter javításában, mindenkoron kötelező érvényű a fejlesztés költségvonzatának a figyelembevétele is. Ehhez a szervezethez megfelelően alkalmazkodó kalkulációs módszereket kell alkalmazni [3]. Ugyanakkor megemlítendő a ma még a gyártási folyamatokban nem teljeskörűen alkalmazott szemlélet, az alternatív költségek elmélete, mely pontosabb képet ad a folyamatok és egyben a szervezeti működés hatékonyságáról. Egyes szerzők cikkében olyan ABC-alapú kalkulációs módszerre olvashatunk ajánlást, ami a várakozásokból eredő veszteségeket, mint alternatív költséget veszi figyelembe az önköltség megállapításánál, például [4].

A Six Sigma folyamatfejlesztési megközelítésre vonatkozóan szakirodalmi vizsgálatot folytattam. Az 1. táblázatban szemléltetésre kerül néhány kiemelt eredmény összefoglalása a szisztematikus szakirodalom-elemzés alapján. A szakirodalom feldolgozása során, de a feldolgozott cikkeknel is jellemző volt, hogy a legtöbb empirikus kutatást végző szerző megjelölt bizonyos kulcs sikertényezőket, melyek az ő megközelítésük szerint leginkább hatással voltak a módszer sikerességére. A legtöbb szerző esetében a menedzsment részvétele és elkötelezettsége jelenik meg az első helyen, mint kritikus sikertényező. Hasonlóan egyéb szervezeti tevékenységek bevezetéséhez, átalakításhoz, a menedzsment az, aki kommunikálja az emberek felé a változás szükségességét, allokálja a szükséges idő- és erőforrás mennyiséget a Six Sigma program megfelelő teljesítése érdekében.

1. táblázat: Szakirodalom-elemzés eredményei

Cikkszerző	Év	Módszer/eljárás	Független változók	Kiinduló érték	Eredmény
Ramos et al. [5]	2016	DMAIC eszközök	Csúszási idő a beavatkozások kezdetekor (%)	62	31
			Átlagos késés (min)	56	34
			Kihasználás (%)	70	73
			Késések (%)	9	7
Ortiz Barrios, M. A. – Jiméneez, H. F. [6]	2016	DMAIC eszközök	Szigma-szint növelése	2,45	3,16
			Átfutási idő csökkentése (nap)	6,89	4,08
Pugna et al. [7]	2016	Statisztikai elemzés, DMAIC eszközök	Szigma-szint növelése rövid távon	2,9	5,2
			Szigma-szint növelése hosszú távon	1,4	3,7
Gaikwad et al. [8]	2016	DMAIC eszközök, Taguchi kísérlet	Költségmegtakarítás (%)	Éves szinten 10%	
Choctaw, W. T. [9]	2015	DMAIC eszközök, Gemba-séta	Intenzív osztály várakozási idejének csökkentése (min)	128	64
			Kommunikációs hiányok okozta információveszteség csökkentése (%)	38,3	24,2
			Elektronikus ügyintézés növekedése (%)	61	91
Gleich et al. [10]	2015	DMAIC eszközök, PDSA folyamatfejlesztési modell	Dolgozói elégedettség (%)	48	73
			Várakozási idő (min)	105	47
			Átfutási idő (min)	135	66,5
Johannsen et al. [11]	2015	DMAIC eszközök, Folyamatmodellezés	Küldemények kézbesítésének hatékonysága (db/nap/fő)	97	136
Muralidharan, K. [12]	2015	DMAIC eszközök, 5S	Ügyfélelégedettség (%)	54	73
			Hibacsökkenés (%)	34	21
Muralidharan, K. [13]	2014	DMAIC eszközök	Folyamathatékonyság növelése	0,59	0,602
Wang, F. K. – Chen, K. S. [14]	2014	DMAIC eszközök	Team-munkára, ötletelésre fordított idő (%)	47	76
			Projektek átlagos száma (db/hó)	5	12
Singh, J. – Singh, H. [15]	2014	DMAIC eszközök, KAIZEN, 5S	Hibaok kivizsgálásának hatékonyságnövelése (%)	43	81
			Felesleges telefonhívások számának csökkentése (db/nap)	86	14

Forrás: Saját szerkesztés a megjelölt források felhasználásával

A Six Sigma bevezetése változást jelent a vállalati kultúrában és a vezetési stílusban is, ami az egész szervezetre hatással van. Fontos, hogy ez állandósult legyen, a „*minőségre való odafigyelés*”-t mindenki saját feladatának érezze, és ne csak egy másodlagos tényező legyen, valamint a proaktív megközelítés legyen az elsődleges, ne a reaktív. Tehát „*tűzoltás*” helyett inkább a megelőzésre koncentráljon. A változás azt is jelenti, hogy a szervezettel szoros kapcsolatban álló érdekelteket – ügyfeleket, szállítókat, illetve a humán erőforrást is – a Six Sigma szemlélettel kell megközelíteni, tehát a vevőközpontúság kell, hogy legyen a megjelenés alapja. Ennek eredménye, hatása pénzügyileg is mérhető, valódi javulás érhető el, mely a profit növekedéséhez vezet, melyet tapasztalva a vezetőség mellett a tulajdonosok elköteleződése is tapasztalható.

Azonban a sikertényezők mellett számos kritika is éri a módszert. Főleg korábbi művekben (2000-es évek eleje) jelentek meg olyan elgondolások, miszerint csak a gyártás területén, főleg a feldolgozóiparban érvényesült a módszer, így speciálisan csak ennek javítására alkalmazható. Azonban az utóbbi időben sok gyakorlat cáfol rá erre az elgondolásra, a szolgáltató szektor több területén is sikerrel alkalmazzák a módszert, például egészségügy, bankok, légitársaságok [16]. Ezen kívül a módszer egy szervezet egyéb támogató egységeire, például a K+F vagy adminisztrációs folyamatok javítására is szolgálhat.

3. Módszertan

Egy vállalatnál történő projekt véghezvitele akár fél évig is tarthat, tehát érdemes olyan feladatot választani, ami nem annyira sürgős a vezetőség számára, különben nem lesz idő a teljes kidolgozásra, folyamatos sürgetésnek lesz kitéve. A DMAIC ciklus *define* fázisának eszközei lehetnek a projektgazda segítségére a kiválasztásban. A különböző szakirodalmak különböző eszközöket tartanak alkalmasnak erre a célra, például [17, 18, 19, 20, 21, 22].

Az eset egy hazai (magyar) távközlési szektorból vett nagyvállalat support részlegének új munkavállalóit érintő példa, melyben az új munkavállalók munkába állásához szükséges rendszerhozzáférések allokálási, engedélyezési folyamatának időszükségletei kerültek megvizsgálásra annak érdekében, hogy a folyamatban rejlő ingadozások csökkentésre kerüljenek, ezáltal a folyamat szigma-szintje növekedjen. A folyamat vizsgálata során az abban szereplő tevékenység- és várakozásidőket mértem és elemeztem statisztikai mutatók segítségével. Az eredményeket táblázatok és diagramok felhasználásával jelenítettem meg, és ezek alapján végeztem el az adatok kiértékelését, illetve alakítottam ki következtetéseimet.

4. Eredmények bemutatása, értékelése

A vizsgált vállalat összetett szervezeti hierarchiában működő cég, így az engedélyezési folyamatok is több szinten keresztül történnek. Ahhoz, hogy az új munkavállalók hozzáférjenek a szükséges rendszerekhez, el kell készíteni és kiosztani a hozzájuk szükséges kódokat, elvégezni a rendszerbeállításokat, valamint elkészíteni az ehhez tartozó szükséges dokumentációt. Kisebb szervezetek esetén ezen folyamatok gyors átfutással, akár csak egy ember közreműködésével megoldhatók, azonban a nagyvállalatok esetén már többlépcsős, több terület munkavállalóinak és vezetőinek időráfordítását igényelik, melyek az eltérő időbeosztások miatt kitolják az egyes folyamatrészek lezárásának idejét. A folyamatokhoz tartozó időadatok lekérése központi rendszeren keresztül történt, ahol személyenként az adott folyamatrész kezdő- és lezáró időpontja volt megadva, kiegészítve a közbeni engedélyezési folyamatok lezáró időpontjaival. A folyamat az új munkavállalók betanulásának első napján kezdődik, és jó esetben a konkrét munkakezdés előtt be is fejeződik. Először a kitöltött jogosultságigénylő dokumentumok alapján a rendszermenedzser felviszi a törzsadatokat, majd másnap belső kommunikációs csatornán elindítja a különböző jogosultságok megkérését. Első

a tartományhoz való hozzáférés, mely három engedélyezési folyamaton megy keresztül, melyből az első és az utolsó folyamatrész ugyanazon személy felelősségi körébe tartozik. Az utolsó visszajelzés megérkezése után automatikusan kezdődik a második hozzáférés megkérésére a klienshez, ami öt jóváhagyási folyamaton megy keresztül, melyből az első és az utolsó folyamatrész ismételtén egy személy hatáskörébe tartozik. A kliens hozzáféréseinek engedélyezése után a rendszermenedzser kilenc állandó rendszer használatához kéri meg a hozzáférést egyidejűleg, melyek közül öt rendszerhez csak egy jóváhagyás szükséges, három rendszernek három jóváhagyás - melyből az egyik rendszerhez egy alrendszer (webkliens) is kapcsolódik, ismételtén három jóváhagyási folyamattal -, és egy rendszerhez pedig öt jóváhagyási folyamat szükséges, így ez a folyamatrész tekinthető a leginkább töredezettnek és leghosszabbnak. A rendszerek hozzáféréseinek megérkezése után pedig az ügyfélszolgálati program és pin kód megkérése szükséges, mely egy vezetői jóváhagyással engedélyezhető. Így az összes hozzáférés allokálása után az új munkavállaló felkerülhet a munkavállalói listára is. Két újonnan induló csoport – 7 és 6 fő – rendszerhozzáféréseinek engedélyezési folyamatához kapcsolódó időadatok lekérése történt meg, ezek általános adatait tartalmazza a 2. táblázat.

2. táblázat: Folyamatidők

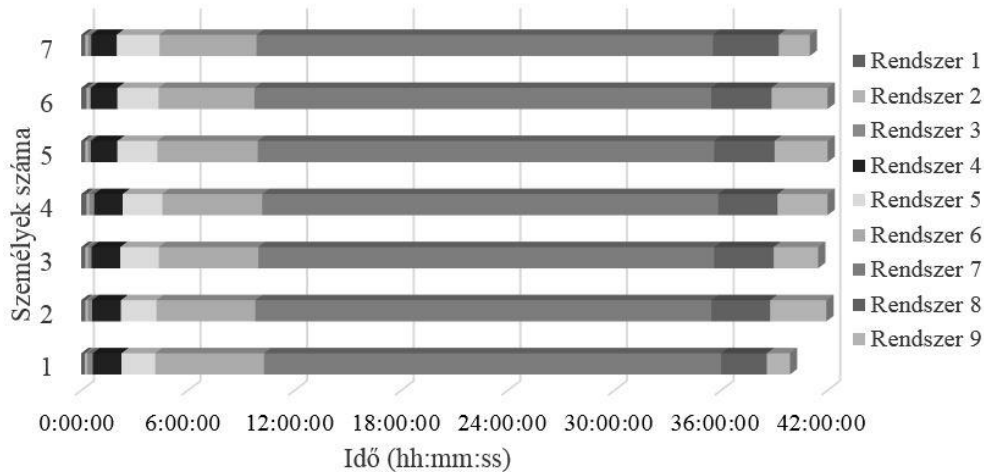
1. csoport			2. csoport		
<i>Részfolyamat</i>	<i>Folyamatidő (hh:mm:ss)</i>		<i>Részfolyamat</i>	<i>Folyamatidő (hh:mm:ss)</i>	
	<i>Megszakítással</i>	<i>Megszakítás nélkül</i>		<i>Megszakítással</i>	<i>Megszakítás nélkül</i>
Törzsadatok	0:21:00	0:21:00	Törzsadatok	0:34:00	0:34:00
Windows tartomány	2:54:00	2:54:00	Windows tartomány	4:18:00	4:18:00
Kliens	1:43:00	1:43:00	Kliens	21:11:00	9:41:00
Rendszerek	49:26:00	19:23:00	Rendszerek	117:18:00	28:48:00
Webkliens	3:12:00	3:12:00	Webkliens	3:40:00	3:40:00
Program	17:32:00	4:45:00	Program	2:07:00	2:07:00
Teljes folyamatidő	102:37:00	37:39:00	Teljes folyamatidő	171:52:00	59:19:00

Forrás: Saját szerkesztés

A kiinduló adatokból meghatározásra kerültek az egyes folyamatrészek személyenkénti időráfordításai, különös figyelemmel a jóváhagyások között eltelt hosszabb időegységekre, melyek a szórások nagyarányú eltérését adták. Minden folyamatrészre meghatározásra került a folyamat átlaga és szórása, melyek segítségével azonosíthatóvá váltak a kedvezőtlen eltérések és kritikus tevékenységidők. Mivel a legkevésbé konformizált egység a rendszerek megkérésének időadatai, melyek a teljes folyamatidő közel felét teszik ki, valamint itt mutatkoztak a legnagyobb eltérések, ezért ezen folyamatrész fejlesztése az elsődleges cél. A kilenc rendszer hozzáféréseinek megkérése valamint jóváhagyása összesen 20 fázison megy keresztül. Az adatokat bizonyos szinten torzítja az éjszakai inaktivitás, azonban ez jelen esetben minden személy időadatához kapcsolódóan közel azonos mértékben jelenik meg, így a szórásra kevésbé van hatással (1. csoport esetében): 1. ábra. Azon rendszerek, melyekhez egy jóváhagyási folyamat szükséges, nem mutatnak egyértelmű tendenciát, egyedül a második rendszer esetében látható egyezés, melynek oka a hozzá tartozó jóváhagyási folyamat egyszerű mivolta. A több jóváhagyási folyamatot igénylő rendszerek esetén egyértelműen látszik, melyik folyamattelemelek azok, amik a nagyobb kilengést okozzák.

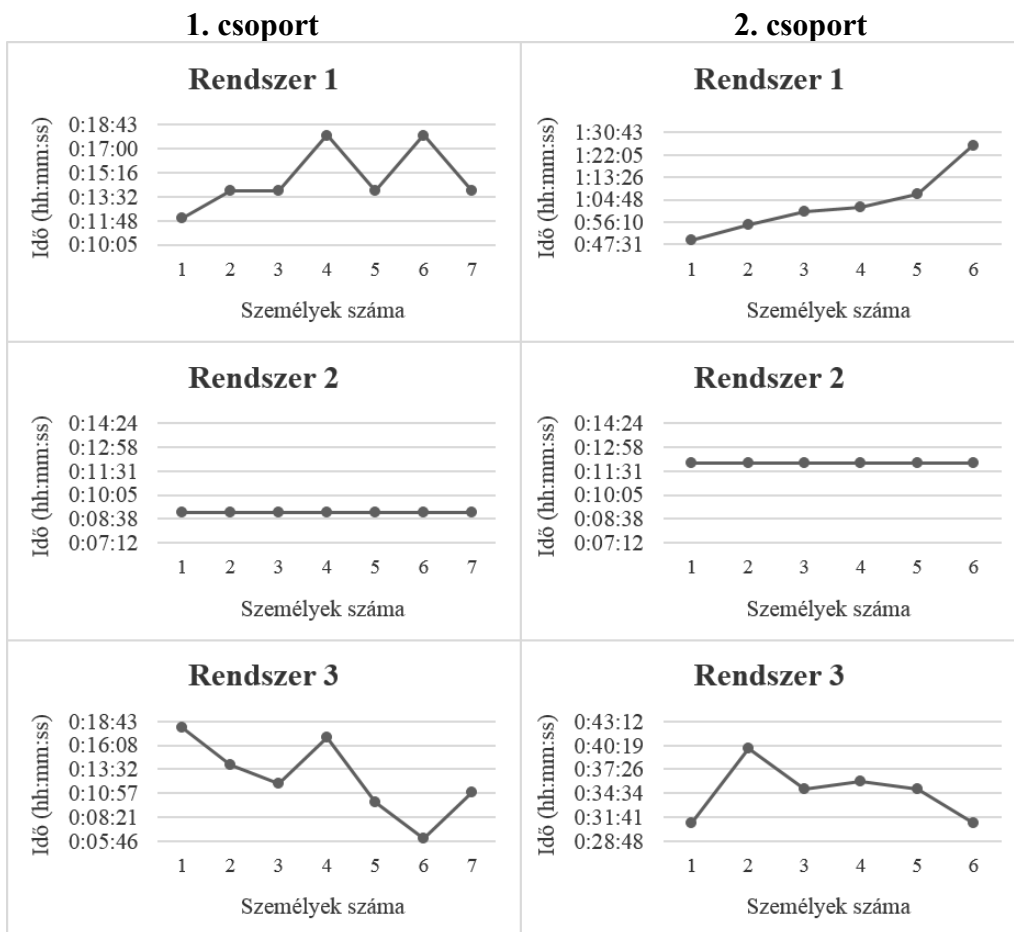
1. csoport

1. ábra: Rendszer-hozzáférések megkéréseinek időbeli alakulása (1. vizsgálati csoport)

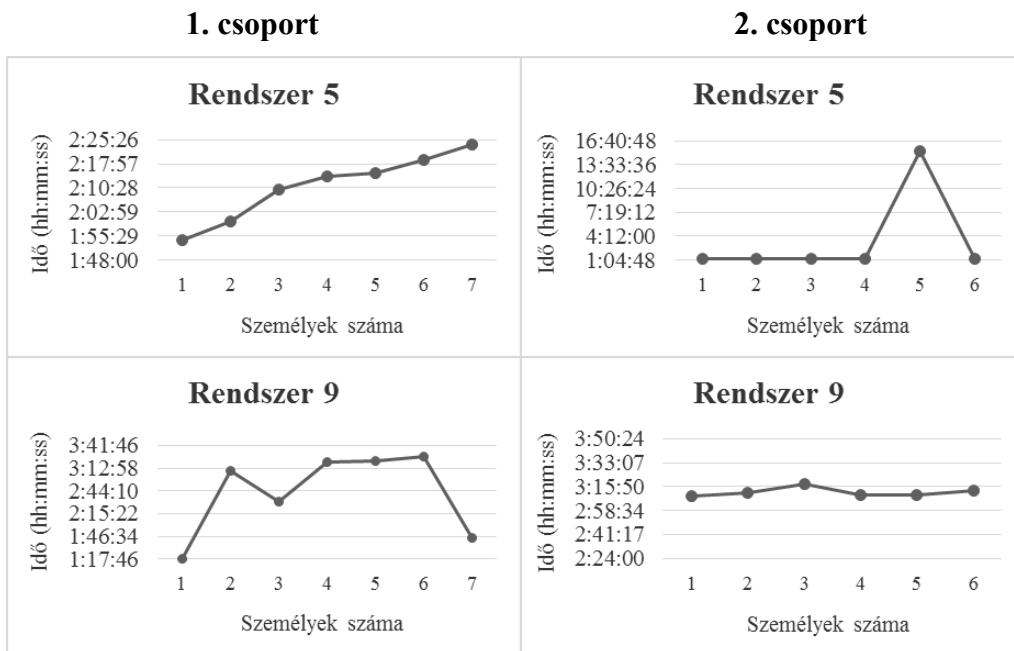
Forrás: Saját szerkesztés

A több munkafolyamattal megkérhető rendszerhozzáférések időtartamát egy-egy jóváhagyás közötti hosszabb szünet közbeiktatása nyújtja meg leginkább. Itt volt példa (a hetedik rendszer esetén) az éjszakai inaktivitás miatt kialakuló időtöbblet is. Mivel ezen rendszerek esetében nagyobb arányú eltérések fedezhetőek fel, a fejlesztés irányához is ez adja az alapot.

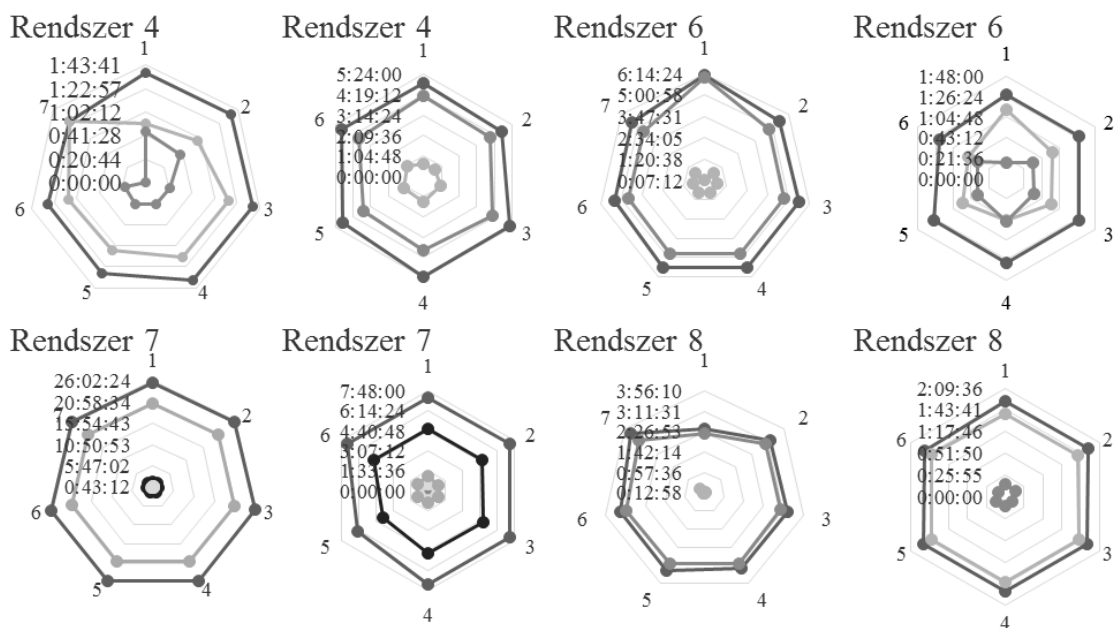

2. ábra: Egy jóváhagyást igénylő rendszerek (1-3) megkéréseinek időbeli alakulása

Forrás: Saját szerkesztés

3. ábra: Egy jóváhagyást igénylő rendszerek (5, 9) megkérésének időbeli alakulása
 Forrás: Saját szerkesztés

4. ábra: Több jóváhagyást igénylő rendszerek megkérésének időbeli alakulása (rendre 1. és 2. csoport)

Forrás: Saját szerkesztés

5. Következtetések

A 3. táblázat tartalmazza az időadatokhoz tartozó átlag és szórás adatokat, valamint a számított szigma-szint értékeket. Mivel nem gyártáshoz kapcsolódó folyamat vizsgálata történt, ezért a számításokat nem a Motorola által fejlesztett módszer alapján végeztem el, melyben az átlag másfél szórásnyi eltolásával számol a modell.

3. táblázat: Folyamatrészek jellemzői

Mérték- egység: (h:mm:ss)	1. csoport			2. csoport		
	Rendszer 4			Rendszer 4		
	<i>Teljes időtartam</i>	<i>Megkérés-1. jóváhagyás</i>	<i>1-2. jóváhagyás</i>	<i>Teljes időtartam</i>	<i>Megkérés-1. jóváhagyás</i>	<i>1-2. jóváhagyás</i>
Átlag	1:33:00	1:08:51	0:24:09	5:01:30	1:00:00	4:01:30
Szórás	0:04:48	0:11:17	0:14:36	0:12:41	0:17:55	0:11:45
Szigma-szint	2,29	3,01	3,08	2,68	2,40	2,73
	Rendszer 6			Rendszer 6		
	<i>Teljes időtartam</i>	<i>Megkérés-1. jóváhagyás</i>	<i>1-2. jóváhagyás</i>	<i>Teljes időtartam</i>	<i>Megkérés-1. jóváhagyás</i>	<i>1-2. jóváhagyás</i>
Átlag	5:37:51	0:44:26	4:53:26	1:27:40	0:54:30	0:33:10
Szórás	0:13:54	0:16:17	0:29:16	0:02:53	0:10:17	0:09:46
Szigma-szint	3,09	2,89	2,87	2,78	2,82	3,07
	Rendszer 7			Rendszer 7		
	<i>Teljes időtartam</i>	<i>Megkérés-1. jóváhagyás</i>	<i>1-2. jóváhagyás</i>	<i>Teljes időtartam</i>	<i>Megkérés-1. jóváhagyás</i>	<i>1-2. jóváhagyás</i>
Átlag	25:41:00	1:01:09	0:59:09	7:09:10	0:07:50	0:37:20
Szórás	0:01:38	0:02:55	0:04:40	0:23:08	0:01:43	0:06:48
Szigma-szint	3,06	2,75	2,78	2,51	2,90	2,65
	<i>2-3. jóváhagyás</i>	<i>3-4. jóváhagyás</i>	<i>4-végleges jóváhagyás</i>	<i>2-3. jóváhagyás</i>	<i>3-4. jóváhagyás</i>	<i>4-végleges jóváhagyás</i>
Átlag	2:05:17	0:54:43	20:40:43	4:43:30	0:42:00	0:58:30
Szórás	0:02:22	0:04:47	0:05:01	0:18:31	0:05:58	0:05:59
Szigma-szint	2,97	2,09	2,19	2,59	2,68	2,67
	Rendszer 8			Rendszer 8		
	<i>Teljes időtartam</i>	<i>Megkérés-1. jóváhagyás</i>	<i>1-2. jóváhagyás</i>	<i>Teljes időtartam</i>	<i>Megkérés-1. jóváhagyás</i>	<i>1-2. jóváhagyás</i>
Átlag	3:17:34	0:15:43	3:01:51	1:52:40	1:40:40	0:12:00
Szórás	0:20:48	0:04:21	0:18:05	0:01:13	0:01:02	0:02:06
Szigma-szint	3,27	2,99	3,04	2,48	2,90	2,38

Forrás: Saját szerkesztés

A folyamatrészeknél megtalálható legalacsonyabb szigma szint az első csoport esetében 2,09, a legmagasabb pedig 3,27, az átlagos szigma szint pedig 2,825, ami azt jelenti, hogy a folyamat teljesítménye 89,09%, ami 109`141 dpm szintet jelöl, vagyis 1 millió egységből 109`141 nem felel meg az elvárásoknak. Tevékenységidőre lefordítva ez azt jelenti, hogy 8 órás munkavégzés esetén több, mint 50 perc feleslegesen – hibásan – telik el. A második csoport esetében a legalacsonyabb szigma szint 2,38, míg a legmagasabb 3,07 volt, az átlagos szigma szint pedig 2,683, tehát a folyamat teljesítménye 85,65%, ami 143`489 dpm szintet jelent, ami 8 órás munkavégzésből 1 óra 9 perc hibát jelez. Ez alapvetően gyenge teljesítménynek mondható, a cél a szigma szint növelése, szórások csökkentése. Ez minden szervezetnek saját érdeke nem csak a termelő, hanem a back office folyamat során is, ezzel csökkentve a hibalehetőségeket, mely idő -és pénzmegtakarítással jár.

A hibamentességre való törekvés, bár elméletben szinte mindenhol megjelenik, gyakorlati megvalósítása azonban szinte lehetetlen, ezért egy kellően alacsony hibahatár kidolgozása és fenntartása a cél. Mivel a vizsgált adatok a szervezeten belüli folyamatok kiszolgálásához kapcsolódnak, egy megengedőbb határ került kikalkulálásra, mely azonban külső ügyfelek felé történő szolgáltatás esetén nagymértékben szigorodna. Ez egy 5%-os hibahatár kiszabását jelentette, mely átlagosan a 8 órás munkaidőből 24 perc veszteséget enged meg, kizárólag az időadatokra fókuszálva, figyelmen kívül hagyva az egyéni teljesítménytényezőket. Ez 1 millió egységből közel 50 000 nem megfelelést jelent, vagyis 3,28-as szigma szintet. Egyes folyamatrészek hatékonysága már megközelíti ezt az értéket, de legtöbb esetben jóval alatta marad az elvártnak. Ahhoz, hogy minden folyamatrész teljesítse a megadott értéket, a szórásokat az alábbi szintre kellene csökkenteni.

4. táblázat: 3,28-as szigma szinthez szükséges szórás-változások

	1. csoport			2. csoport		
	Rendszer 4			Rendszer 4		
	<i>Teljes időtartam</i>	<i>Megkérés-1. jóváhagyás</i>	<i>1-2. jóváhagyás</i>	<i>Teljes időtartam</i>	<i>Megkérés-1. jóváhagyás</i>	<i>1-2. jóváhagyás</i>
Régi σ	0:04:48	0:11:17	0:14:36	0:12:41	0:17:55	0:11:45
Új σ	0:03:21	0:10:22	0:13:43	0:10:22	0:13:07	0:09:45
	Rendszer 6			Rendszer 6		
	<i>Teljes időtartam</i>	<i>Megkérés-1. jóváhagyás</i>	<i>1-2. jóváhagyás</i>	<i>Teljes időtartam</i>	<i>Megkérés-1. jóváhagyás</i>	<i>1-2. jóváhagyás</i>
Régi σ	0:13:54	0:16:17	0:29:16	0:02:53	0:10:17	0:09:46
Új σ	0:13:07	0:14:20	0:25:37	0:02:26	0:08:50	0:09:09
	Rendszer 7			Rendszer 7		
	<i>Teljes időtartam</i>	<i>Megkérés-1. jóváhagyás</i>	<i>1-2. jóváhagyás</i>	<i>Teljes időtartam</i>	<i>Megkérés-1. jóváhagyás</i>	<i>1-2. jóváhagyás</i>
Régi σ	0:01:38	0:02:55	0:04:40	0:23:08	0:01:43	0:06:48
Új σ	0:01:31	0:02:26	0:03:58	0:17:41	0:01:31	0:05:29
	<i>2-3. jóváhagyás</i>	<i>3-4. jóváhagyás</i>	<i>4-végleges jóváhagyás</i>	<i>2-3. jóváhagyás</i>	<i>3-4. jóváhagyás</i>	<i>4-végleges jóváhagyás</i>
Régi σ	0:02:22	0:04:47	0:05:01	0:18:31	0:05:58	0:05:59
Új σ	0:02:08	0:03:03	0:03:21	0:14:38	0:04:53	0:04:53
	Rendszer 8			Rendszer 8		
	<i>Teljes időtartam</i>	<i>Megkérés-1. jóváhagyás</i>	<i>1-2. jóváhagyás</i>	<i>Teljes időtartam</i>	<i>Megkérés-1. jóváhagyás</i>	<i>1-2. jóváhagyás</i>
Régi σ	0:20:48	0:04:21	0:18:05	0:01:13	0:01:02	0:02:06
Új σ	0:20:44	0:03:58	0:16:46	0:00:55	0:00:55	0:01:31

Forrás: Saját szerkesztés

Bizonyos folyamatrészek esetén ez mindössze néhány másodperces ingadozáscsökkenést jelent, de van, ahol percekben mérhető változás szükséges. Az első csoport esetében átlagosan 1 perc 5 másodperc, a második csoport esetében pedig 1 perc 43 másodperc szóráscsökkentés elérése javallott, tehát a két minta alapján átlagosan 1 perc 24 másodperccel kell csökkenteni a folyamatokhoz kapcsolódó szórásértékeket. Ezzel - bár az átfutási idő nem csökken jelentős mértékben – a folyamat stabilitása javulni fog.

Ahhoz, hogy az optimalizálás a gyakorlatban is megvalósíthatóvá váljon, egyszerű gyökérok-elemzés segítségével nyilvánvalóvá vált, hogy a legnagyobb hatást az IT infrastruktúra és az emberi tényező fejt ki a folyamatok idejének alakulására. A nagymértékű központosítás következtében a kisebb helyi szervezeti egységek folyamatai a központi visszajelzésekre való várakozások miatt kitolódtak, több felesleges folyamatrész és nagyarányú ismétlődések növelik és torzítják az optimális időkihasználás elérését. A párhuzamos folyamatrészek kontrollálatlansága miatt a figyelem nagyon elaprózottá válik, a visszatérés az adott munkafolyamatra plusz időt és energiát (munkafolyamatba történő ismételt belerázódást) igényel. Ezek javítására bizonyos mértékű rendszerátstruktúrázásra (strukturálás, zavaró tényezők kizárása) és egyfajta szemléletváltásra lenne szükség, mely a helyi szinten történő feladatvégzés megkönnyítését szolgálná.

A Six Sigma folyamatfejlesztési módszerként történő alkalmazása a szervezet számára számszerű eredményeket alapul véve mutatja meg a jelenállapot és a jövőbeni lehetőségek közötti összefüggéseket és a folyamatok beazonosítása segítségével a fejlesztés irányát. Azonban mint minden módszernek, ennek is vannak korlátai és előfeltételei, melyek ismerete nélkül lényegi alkalmazhatósága kérdőjeleződik meg.

- A kis minta alapján történő számítás torzító hatással bír.
- A normál eloszlás feltételezett, az adatmennyiség nem teszi lehetővé a normalitás megbízható igazolását, ezért az eredményadatok inkább csak esettanulmány-jelleggel, a módszertan alkalmazási folyamatának megértését segítik elő, mintsem általánosítható következtetések lehetővé tételét.
- Nem veszi figyelembe az emberi tényező által generált romlási lehetőségeket (teljesítmény, fáradékonyság, fiziológiai szükségletek).
- Implementálása nagymértékben függ a menedzsment és a munkavállalók hozzáállásától, elköteleződésétől.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás a „Döntési módszer kidolgozása és alkalmazhatóságának vizsgálata irodai támogató folyamatok esetén” című tudományos munkának a részét képezi, amely az Emberi Erőforrások Minisztériuma által meghirdetett ÚNKP-16-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Program Felsőoktatási Mesterképzés Hallgatói Kutatói Ösztöndíjának támogatásával készült.

Irodalomjegyzék

- [1] Harry, M. J., Schroeder, R. (2006): Six Sigma: The Breakthrough Management Strategy Revolutionizing the World's Top Corporations, Crown Business
- [2] van Iwaarden, J., T. van der Wiele, B. Dale, R. Williams, and B. Bertsch (2008): The Six Sigma Improvement Approach: A Transnational Comparison, International Journal of Production Research
- [3] Musinszki Z. (2016): Ipar 4.0 – költségrendszer 4.0? Innovációk a költségrendszerekben, Controller Info (3), 2-9. o
- [4] Molnár V., Tumik Á. (2017): Várakozási veszteségből adódó költségek Lean Six Sigma megközelítésben: egy ABC-alapú döntési modell, Controller Info (1), 35-40. o.
- [5] Ramos P., Bonfá E., Goulart P., Medeiros M., Cruz N., Puech-Leão P., Feiner B. (2016): First-case tardiness reduction in a tertiary academic medical center operating room: A lean six sigma perspective. Perioperative Care and Operating Room Management (5), 7-12. o.

- [6] Ortiz Barrios M. A., Jiménez H. F. (2016): Use of Six Sigma Methodology to Reduce Appointment Lead-Time in Obstetrics Outpatient Department. *J. Medical Systems* (10), 1-15. o.
- [7] Pugna A., Negrea R., Miclea S. (2016): Using Six Sigma Methodology to Improve the Assembly Process in an Automotive Company. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* (221), 308-316. o.
- [8] Gaikwad V., Jatti V. K. S. (2016): Optimization of material removal rate during electrical discharge machining of cryo-treated NiTi alloys using Taguchi's method. *Journal of King Saud University - Engineering Sciences*
- [9] Choctaw W. T. (2015): *Transforming the Patient Experience: A New Paradigm for Hospital and Physician Leadership*. Springer International Publishing Switzerland
- [10] Gleich S. J., Nemergut M. E., Stans A. A., Haile D. T., Feigal S. A., Heinrich A.L., Bosley C. L., Ward J. W., Tripathi S. (2015): Lean Six Sigma handoff process between operating room and pediatric ICU: improvement in patient safety, efficiency and effectiveness. *35th International Symposium on Intensive Care and Emergency Medicine* (19), 523. o.
- [11] Johannsen, F., Leist, S., Zellner, G. (2015): Implementing six sigma for improving business processes at an automotive bank, in *handbook on business process management 1*, International Handbooks on Information Systems, Springer Berlin, 393-416. o.
- [12] Muralidharan K. (2015): *Six Sigma for Organizational Excellence: A Statistical Approach*. Springer International Publishing India
- [13] Muralidharan K. (2014): Lean Six Sigma for sustainable business practices. 2014 3rd International Conference on Reliability, Infocom Technologies and Optimization, elérhető: https://www.researchgate.net/publication/301444240_Lean_Six_Sigma_for_sustainable_business_practices
- [14] Wang F. K., Chen K. S. (2014): Evaluating Management Consultants for Six Sigma Projects. *Arabian Journal for Science and Engineering* (39), 2371-2379. o.
- [15] Singh J., Singh H. (2014): Performance Enhancement of Manufacturing Unit Using Six Sigma DMAIC Approach: A Case Study. *International Conference on Research and Innovations in Mechanical Engineering*, Sringer India, 563-571. o.
- [16] Molnár V., Kerchner A. (2016): A lean menedzsment alkalmazási lehetőségei a közszférában. *Műszaki Tudomány az Észak-Kelet Magyarországi Régióban konferencia*, Miskolc, 425-432. o.
- [17] Pyzdek, T. (2003): *The Six Sigma Handbook, Revised and Expanded*, Mcgraw-hill
- [18] Breyfogle, F. W., Cupello, J. M., Meadows, B. (2001): *Managing Six Sigma*, John Wiley & Sons, New York
- [19] Pande, P. S., Neuman, R. P., Cavanagh, R. R. (2000): *The Six Sigma Way: How GE, Motorola, and Other Top Companies are Honing Their Performance*, Mcgraw-Hill, elérhető: <https://www.amazon.com>
- [20] Kelly, W. M. (2002): Three Steps to Project Selection, *Six Sigma Forum Magazine* (2), 29-32. o.
- [21] Adams C. W., Gupta P., Wilson C. E. (2003): *Six Sigma deployment*. Elsevier, Amsterdam
- [22] Kumar U. D., Nowicki D., Ramirez-Marquez J. R., Verma D. (2007): On the optimal selection of process alternatives in a Six Sigma implementation. *Int J Prod Econ*

Lektorálta: Dr. Musinszki Zoltán, egyetemi docens, Miskolci Egyetem

EVOLUTION OF BANK BUSINESS MODELS: UNDERSTANDING INTERNET-BASED BUSINESS MODELS IN BANKING

Julia Molnar

*Corvinus University of Budapest, Doctoral School of Business and Management,
PhD-student, Julia.m.molnar@gmail.com*

Abstract

The proliferation and advancement of technology, especially the use of the internet and mobile phones, is leading to fundamental changes in how companies interact with customers. Technology and the widespread usage of internet have gradually changed the design and delivery of several banking services. Internet and mobile banking has become the self-service delivery channel that allows banks to provide information and offer services to their customers with more convenience. At the same time, the ubiquity of the internet and new information technologies have lowered the barrier of entering the finance industry by reducing the initial investment and the transaction costs.

These changes have fueled the entrance of new type of banks and financial institutions in the financial sector. The common characteristics of these new entrants that they adopted an internet-only strategy having little or even no branch system and relying on other networks – mainly internet and mobile - to meet the majority of customers' transaction and financial needs. The rise of new internet-based players is a global trend, reaching developed and developing economies alike. This study discusses the role of these new entrants in the financial market in the context of the microeconomic literature. The question I aim to answer it whether these players are complement or compete with commercial banks.

Keywords: FinTech, Financial technology, Financial services, Competition

Introduction

The proliferation and advancement of technology, especially the use of the internet and mobile phones, is leading to fundamental changes in how companies interact with customers. Technology and the widespread usage of internet have gradually changed the design and delivery of several banking services. Internet and mobile banking has become the self-service delivery channel that allows banks to provide information and offer services to their customers with more convenience. At the same time, the ubiquity of the internet and new information technologies have lowered the barrier of entering the finance industry by reducing the initial investment and the transaction costs.

These changes have fueled the entrance of new type of financial intermediaries, Fintechs in the financial sector. The common characteristics of these new entrants that they adopted an internet-only strategy having little or even no branch system and relying on other networks – mainly internet and mobile - to meet the majority of customers' transaction and financial needs. The rise of new internet-based players is a global trend, reaching developed and developing economies alike.

The question arises whether Fintechs can challenge banks and replace them in the financial intermediation. This study aims to discuss the role of these new entrants in the financial market in the context of the financial intermediation literature. It focuses on one particular segments of the Fintech sector, the online marketplace lending sector. Online marketplace lenders aiming to disintermediate traditional banks in credit process and claim to bring ambitious changes for the financial industry: to 'disrupt' long-established traditional

commercial banking business models. Although these players have gained significant media attention recently, the academic literature on understanding the role and operation of these players is rather limited.

The structure of this paper is as follows. First, it introduces the foundations of the literature of financial intermediation theory. The main purpose of the chapter is to get an understanding what the fundamental role of banks in the economy is. In the second section, the paper infers the key differentiating factors with respect to the function of banks versus other financial intermediaries. In the last section, the paper assesses whether the reduction of transaction costs and information asymmetries caused by the development of information technologies create opportunity for new type of financial intermediaries and business models. The question addressed by this section is whether online marketplace lenders are able to compete with banks and potentially replace them or are they rather complementary to the existing financial intermediation activity of traditional banks.

1. The existence and role of banks – Literature review

This section focuses on to summarize literature on the existence of financial intermediaries. As They exist to solve or reduce market imperfections, such as: differences in the preferences of lenders and borrowers (in terms of size, maturity, liquidity, risk), presence of transaction costs, shocks in consumers' consumption and asymmetric information (which gives rise to both adverse selection and moral hazard).

Standard textbooks explains banks as an institution that core operations consist of granting loans by deposits from the public. (Greenbaum & Thakor, 2007, Rochet & Freixas, 2008) This definition refers to the core activity of commercial banks, namely the simultaneous acceptance of deposits and offering of loans, which distinguishes them from other financial intermediaries. However, banks typically conduct a broader range of activities, which can be subsumed under the following three functions: provide funding liquidity, transform assets, and ameliorate the information problem between investors and borrowers.

By introducing the core literature around these functions, the paper highlights what makes banks 'special' versus other financial intermediaries. Banks have been long considered to have important advantages over other financial institutions and non-bank market participants in providing various forms of liquidity services. This section aims to summarize the key arguments why banks have certain advantage compared to other market participants in the financial intermediation.

1.1. Banks as liquidity providers

The role of banks as liquidity providers has been studied by a large literature suggesting that one of the reasons for banks existence is to supply liquidity to borrowers and lenders. (see Diamond & Dybvig, 1986, Gorton & Pennacchi, 1990, Lewis, 1992, Rajan, 1996, Holmström & Tirole, 1998, Kashyap, et al., 2002, Gatev & Strahan, 2006, Diamond, 2007)

Diamond and Dybvig (1986) suggest that an important role of banks is to create liquidity, thus banks fulfill valuable activities on both sides of their balance sheets by granting loans to borrowers and providing liquidity on demand to depositors. Banks usually fulfill their liquidity provision function by granting long-term and illiquid loans to borrowers by using short-term and liquid deposits. By offering these services jointly, banks can provide liquidity services to customers and investors who are uncertain about the timing of their future consumption need. (Diamond & Dybvig, 1986, Lewis, 1992. Holmström and Tirole, (1998) argue that a key function of a financial intermediary is to provide liquidity in the form of loan commitments. Kashyap, et al., (2002) also emphasize that banks provide liquidity through

loan commitments or credit lines. Loan commitments can give a borrower the option to draw down their loan amount on demand during the period of the contract. These withdrawals are uncertain to the bank. From the perspectives of customers, loan commitments provide liquidity, like demand deposits, whenever they require liquidity unexpectedly.

Traditionally, the transformation service of creating liquidity is to be provided almost exclusively by banks, and, consequently, particularly importance has been at to preserve the ability of banks to create liquidity. Deposit insurance is considered the most effective measure to prevent runs without preventing banks from creating liquidity, and, consequently, bank policy issues should be considered in the context of deposit insurance. (Diamond & Dybvig, 1986) It has been shown that deposit insurance enables banks to meet increased credit demand and synchronized draw-downs during episodes of market stress. (Gatev & Strahan, 2006)

1.2. Banks as asset transformers

Banks not only provide liquidity but they are providing it by transforming assets in their balance sheet. They provide for transformation of maturity, liquidity, and risk between their assets and liabilities. They simultaneously grant both borrowers with permanent or long-term capital and lenders with liquidity deposit for their asset holdings, deposit that liquid enough to be turned into cash at short notice. To manage this conflicting demand of lenders and borrowers, financial intermediaries such as banks transform the cash flow of firms into a form that lenders find desirable. (Gurley & Shaw, 1960, Gorton & Pennacchi, 1990)

Financial intermediaries also address the risks associated with maturity transformation by diversifying funding sources. Risk associated with transformation of default risk can be reduced by obtaining information on potential borrowers and selecting those that have the highest repayment potentials. In this regard, Buckle and Thompson (2004) highlights that banks have advantage over direct lender in obtaining useful information on potential borrowers since most of these borrowers use banks' payment services.

Through their asset transformation activity banks also decrease transaction costs of channeling funds between borrowers and lenders, leading to a more efficient allocation of resources.

1.3. Banks as information monitories

The information monitoring and provision function of financial intermediaries is broadly discussed in the literature on information asymmetry, especially in cases when moral hazard and adverse selection problems are addressed.

In general, the role of banks can also be explained by their 'agent' function. As Jaffee and Russell (1976) and Stiglitz and Weiss (1981) argue banks have been the institutional solution to the problem of asymmetric information in the credit market between lenders and borrowers. Banks process information and monitor borrowers using specialized technologies. They act as delegated monitors and ensure that firms use the resources allocated to them and are able to mitigate asymmetric information resulting in adverse selection and moral hazard by screening and monitoring borrowers at reduced cost versus individual lenders. (Diamond, 1984, Allen & Carletti, 2010)

Banks also have comparative advantage to other financial intermediaries (such as individual lenders or specialized firms, as lending providers) in information production because of economies of scale and scope, which reduce the cost of informational asymmetries. As a result, diversification decreases the cost of delegated monitoring to a financial intermediary and allows banks to provide monitoring service on a lower cost than monitoring done individually. (Leland & Pyle, 1977, Bhattacharya & Thakor, 1993)

In doing so, banks often establish long-term trust-based financial relationships with their clients, which may further mitigate the negative impacts of adverse selection and moral hazard on the resource allocation process. (Mayer, 1988)

Furthermore, in the economy the quality of information is most cases difficult to collect therefore the distinction between good and bad information is not readily available.

Leland and Pyle (1977) argue that because of the lack of adequate information on quality, the price of information in general will reflect average quality. This will also result in a higher-than-average cost of searching for high-quality information. They argue that in the financial market these problems can be resolved by a bank which uses information to buy and hold assets in its portfolio. In this way, information becomes a private good and not transferable, thus providing an incentive to gather information.

2. The advantage of banks in financial intermediation versus other financial institutions

The question arises whether non-bank financial and non-financial institutions can replace banks in their role of financial intermediation. While some does not distinguish the role of banks and non-bank financial intermediaries (Allen & Santomero, 1997), others highlight the uniqueness of banks versus others. (Bhattacharya & Thakor, 1993) (Rajan, 1996)

Banks have been considered to have important advantages over other financial institutions and non-bank market participants in providing various forms of liquidity services. The literature offers three reasoning to support this argument.

First, banks are the sole financial intermediaries who can offer the public with liquidity and payment services both through their deposit-taking and lending business. Rajan (1996) and Kashyap, et al., (2002) emphasize banks' advantageous role in liquidity provision versus other financial intermediaries. They argues that the two core banking activities - taking in deposits on demand and originating loans - should be performed by financial institutions as both activities require an institution to come up with cash at short notice. Banks' advantage comes from the notion that by offering these services jointly banks can resolve the liquidity management problem that arises when loan commitments are drawn down and immediacy is demanded on deposits. Both services require banks to hold balances of liquid assets to provide liquidity on demand to depositors as well as to credit line borrowers. Banks leverages synergy as they combine deposit-taking with loan commitments. They argue that banks have an advantage in providing liquidity because deposit withdrawals and loan commitment drawdowns are not highly correlated.

Second, scale economics argument also requires that the two activities should be performed by the same institutions. (Rajan, 1996) This is especially true for the risk transformation activity of banks. By pooling large funds, financial intermediaries reduce the risk of an investment to the investor. A financial intermediary needs a large fund of deposits and loans to reduce the risk of one particular single customer. By giving their customers products with stable distributions of cash-flows, financial intermediaries can reduce the costs of an investment for their customers. (Allen & Santomero, 1997) The function of financial intermediaries as risk-pooling institutions is especially important in market segments with illiquid assets or long-term maturities. In these segments, the risk and the standard deviation of the returns on investment are very high. It requires a high risk premium and a large pool of funds to compensate for this risk. (Beck, 2001)

Third, as highlighted earlier, scale economics argument also applies for the information monitoring activity of banks. As argued by Leland & Pyle (1977) financial intermediaries can be seen as information sharing coalitions. Diamond (1984) later highlighted that these coalitions can achieve economies of scale by claiming that intermediaries who perform the

monitoring are diversifying their portfolio and are bigger which allows them to finance a large number of debtors. Considering that diversification leads to the increase of the number of bank credits, the financial intermediaries of larger sizes is generating scale economies in the monitoring process as well.

3. Fintech challenge for banks – Disintermediation on both side of the balance sheet?

By the technological advancement, other financial and non-financial institutions besides banks became capable to provide financial services to the public. One may argue that the reduction of transaction costs caused by the internet have reduce the barriers to enter the market and eliminates some of the information asymmetries for financial intermediation and creates opportunity for new type of financial intermediaries and business models to emerge disintermediate some of the activities and function of traditional banks.

Competition from non-bank players due to the internet is especially relevant for products which are standardized and have a low risk.

Although several Fintech players claim to challenge banks online marketplace lenders emerged as a business model that is aiming to disintermediate traditional banks in credit process. The question, however, if these new players on the market are able to compete with banks and potentially replace or are they rather complementary to the existing financial intermediation activity of traditional banks. While the structure of online marketplace lending market and the different business models have been already addressed by academia (see for example Yum, et al., 2012, Kirby & Worner, 2014, Mills & McCarthy, 2014, Morse, 2015, Milne & Parboteeah, 2016, Balyuk, 2016, Hopstaken, et al., 2016), but their role in the financial intermediation has not been examined thoroughly yet.

Online marketplace lending

Marketplace lending is a newly emerging segment of the financial services industry that leverages investment capital and operates data- and technology-driven online platforms to lend either directly or indirectly to retail consumers and small businesses. The segment initially emerged as a peer-to-peer lending, with companies giving consumers and individual investors the ability and the platform to find investment opportunities and provide financing to individual borrowers. As products and business models have evolved, the investor base for online marketplace lenders has expanded and today includes institutional investors, hedge fund, and financial institutions besides individual investors.

In recognition of this shift in investor base, the market as a whole has evolved beyond a pure peer-to-peer model. (Kirby & Worner, 2014, Mills & McCarthy, 2014)

Online marketplace lending platforms offer a new form of intermediation by enabling the direct matching of lenders and borrowers. Albeit in early stage, online marketplace lenders have developed a diverse set of business models, with one common characteristic: the platform only act an indirect intermediary between the funding source and the borrower.

As a result they do not take traditional credit risks and therefore are subject of fewer regulations than traditional financial credit provision institutions. This operating model allows them to operate with more capital efficiency and lower operating costs. (Hopstaken, et al., 2016)

Online marketplace lenders typically varies according to the product type and their business model applied. Online marketplace lenders usually provide a limited number of product types or show prevailing attention to a specific market segment. They are usually focusing on the less complex loan products, such as personal loans (e.g., Zopa, Prosper, Lending Club),

student loans (e.g., SoFi), small business lending (e.g., First Circle, Kabbage), invoice discounting (e.g., The Receivables Exchange, Market Invoice), foreign exchange transactions (e.g., Currency Cloud, Currency Fair, Transferwise), real estate financing (e.g., Lending Home, Reality Mogul)

As commonly argued, online marketplace lenders bring innovation to credit disintermediation on two fronts. One is the launch of online platforms that allow matching borrowers and lenders directly. These platforms allow individual borrowers to request a loan online, and lenders to screen loan applications and decide how much to lend.

Although the business model of indirect lending has already existed before, online marketplace lenders have created a public market for consumer debt, creating more transparency around demand and supply. A second technological innovation is the use of fully-automated algorithms to price and underwrite loans to lower screening and transaction costs.

Some argue that online marketplace lending platforms are able to disintermediate banks in the provision of credit. (Morse, 2015, Balyuk, 2016) This is stemming from the notion that these online platforms adhere some of the activities of traditional financial intermediaries. Similarly to banks, they are able to act as delegated monitors and to mitigate asymmetric information on the market. They are not just monitoring information, but claim to better reduce financing frictions in the consumer credit market than banks because information streams through several lending relationships. Given the marketplace lending credit process described above, these platform can improve information as they are leveraging information from a divers set of institutional lenders, lenders that use different proprietary credit risk screening method. As Allen & Gale (1999) highlighted, public markets can be superior to financial intermediaries in providing funding because diversity of opinion is valuable when information is inexpensive. This may apply to online marketplace lenders as well. The combined information screening of different investors may mitigate asymmetric information problem by leveraging the wisdom of the crowd especially in customer segments where signals on creditworthiness of new borrowers are very limited. (Yum, et al., 2012, Balyuk, 2016)

This paper argues, however, that despite their role to mitigate information, the alternative models of online marketplace lending are rather complementary to, and not competitive with the traditional credit provision of financial institutions. There are three main reasons for that. First, online marketplace lending platforms may, in some extent, disintermediate banks in credit provision, but they cannot compete with banks in the provision of liquidity services. By offering deposit, payment and lending services jointly, banks can provide liquidity services to customers who are uncertain about the timing of their future consumption need. As such, banks are pooling liquidity that provide customers with insurance against idiosyncratic shocks that affect their consumption needs. Hence, customers can draw deposits on demand and have flexibility in their use of loan facilities.

Customers are willing to accept lower rates of return on deposits higher costs of borrowing in return for these liquidity services. While some of the online marketplace lending platforms are offering liquidity services, the scope of these services is limited, mostly because they do not have access to central bank liquidity. (Milne & Parboteeah, 2016)

Second, unlike banks, online marketplace lending platforms do not engage in maturity transformation. In theory, platforms do not allow investors to provide investment with a shorter maturity than the maturity of the credit refinanced. As an effect, online marketplace lenders are unable to intermediate between borrowers and investors with heterogeneous preferences. An alarming trend, however, that online marketplace lending platforms are more often allow maturity mismatch, and enable lenders to withdraw money more quickly than borrowers are required to repay loans. As Lord Adair Turner, former head of the Financial Services Authority in the United Kingdom, warned online marketplace lending may be the

source of high systemic risk if the initial, simple peer-to-peer lending model is altered allowing complex product, long and complex distribution chains in which the same securities passed through multiple different links, and if securities with long underlying maturity can be re-financed by positions using short-term money market borrowing. (Turner, 2016)

Finally, loans provided by the online marketplace lender platforms are rather supplementary to bank loan in the high-risk borrower segments. Researches from countries with developed online marketplace lending sector have looked into this question. In Germany De Roure, et al. (2016) and Blaseg and Koetter (2015) have found that previously neglected segments of the consumer credit market, such as high-risk consumers and those applying for small credit lines, as well as businesses facing lack of credit by banks are the potential borrowers of the new online marketplace lending platforms. Chaffee and Rapp (2012) have found in the U.S. that this form of lending has brought funding to individuals “that were underserved by the credit markets even prior to the retraction of those markets in 2008”.

4. Conclusion

This paper discussed the role of new entrants in the financial market in the context of the financial intermediation literature. It focused on one particular segments of the Fintech sector: the online marketplace lending sector. The segment has experienced significant media attention on the last few years. Online marketplace lenders in the lending market claim that they can superior financial services to customers than traditional banks. Their superior value proposition is based on the argument that they are able operate with an innovation agility that traditional banks are unable to provide, have a better understanding of today’s technologies and are able to laser focus on narrow solutions to the exact needs of the customers.

The paper reviewed the role of these new players of the financial market in the context of the financial intermediation. By reviewing the literature on financial intermediation theory, the three main functions of banks in the financial intermediation of banking services have been introduced: provide funding liquidity, transform assets, and ameliorate the information problem between investors and borrowers. By introducing the core literature around these functions, the paper also highlighted what makes banks ‘special’ versus other financial intermediaries.

This paper argued that the online marketplace lending model is not competitive, but rather supplementary to traditional banks. Although these players might be able to better reduce financing frictions in the credit market, but they cannot compete with banks in the provision of liquidity services and in asset transformation.

References

- [1] Allen, F. & Carletti, E., 2010. The Roles of Banks in Financial Systems. In: *The Oxford Handbook of Banking*. New York: Oxford University Press, pp. 37-58.
- [2] Allen, F. & Gale, D., 1999. Diversity of Opinion and Financing New Technologies. *Journal of Financial Intermediation* , Volume 8, pp. 68-89.
- [3] Allen, F. & Santomero, A. M., 1997. The theory of financial intermediation. *Journal of Banking & Finance*, 21(11-12), pp. 1461-1485.
- [4] Balyuk, T., 2016. Financial Innovation and Borrowers: Evidence from Peer-to-Peer Lending,s.l.: Rotman School of Management Working Paper No. 2802220 .
- [5] Beck, H., 2001. Banking is essential, banks are not. The future of financial intermediation in the age of the Internet. *Netnomics: Economic Research and Electronic Networking*, 3(1), pp. 7-22.

- [6] Bergbrant, M. C., Campbell, K. T., Hunter, D. M. & Owers, J. E., 2016. Does Deposit Insurance Retard the Development of Financial Markets?. *Journal of Banking & Finance*, Volume 66, pp. 102-125.
- [7] Bhattacharya, S. & Thakor, A. V., 1993. Contemporary banking theory. *Journal of Financial Intermediation*, pp. 2-50.
- [8] Blaseg, D. & Koetter, M., 2015. Friend or foe? Crowdfunding versus credit when banks are stressed, Halle, Germany: : Halle Institute for Economic Research Discussion Paper No. 8.
- [9] Buckle, M. J. & Thompson, J., 2004. *The UK Financial System*. 4th edition ed. Manchester: Manchester University Press.
- [10] Chaffee, E. C. & Rapp, G. C., 2012. Regulating Online Peer-to-Peer Lending in the Aftermath of Dodd–Frank: In Search of an Evolving Regulatory Regime for an Evolving Industry. *Washington & Lee Law Review* Vol. 69 Issue 2.
- [11] De Roure, C., Pelizzon, L. & Tasca, P., 2016. How Does P2P Lending Fit Into the Consumer Credit Market?. *Bundesbank Discussion Paper* No. 30/2016.
- [12] Diamond, D. W., 1984. Financial intermediation and delegated monitoring. *The Review of Economic Studies*, Vol. 51, No. 3, pp. 393-414.
- [13] Diamond, D. W., 2007. Banks and Liquidity Creation: A Simple Exposition of the DiamondDybvig Model. *Economic Quarterly*, 93(2), pp. 189-200.
- [14] Diamond, D. W. & Dybvig, P. H., 1986. Banking Theory, Deposit Insurance, and Bank Regulation. *Journal of Bussiness*, 59(1), pp. 55-68.
- [15] Gatev, E. & Strahan, P. E., 2006. Banks' advantage in hedging liquidity risk: Theory and evidence from the commercial paper market. *Journal of Finance*, Volume 61, pp. 867-892.
- [16] Gorton, G. & Pennacchi, G., 1990. Financial Intermediaries and Liquidity Creation. *Journal of Finance*, 45(1), pp. 49-71.
- [17] Greenbaum, S. & Thakor, A., 2007. *Contemporary Financial Intermediation*. 2nd edition ed. Amsterdam: Elsevier.
- [18] Gurley, J. G. & Shaw, E. S., 1960. *Money in a theory of finance*. Washington: Brookings Institution.
- [19] Holmström, B. & Tirole, J., 1998. Private and Public Supply of Liquidity. *Journal of Political Economy*, 106(1), pp. 1-40.
- [20] Hopstaken, A. et al., 2016. *When Finance Meets Internet: The Marketplace Lending Industry*. HJCO Capital Partners Alternative Investment Reserach, January.
- [21] Jaffee, D. M. & Russell, T., 1976. Imperfect Information, Uncertainty, and Credit Rationing. *Quarterly Journal of Economics*, Volume 90, Issue 4 , pp. 651-666.
- [22] Kashyap, A. K., Rajan, R. & Stein, J. C., 2002. Banks as Liquidity Providers: An Explanation for the Coexistence of Lending and Deposit-Taking. *Journal of Finance*, 57(1), pp. 33-73.
- [23] Kirby, E. & Worner, S., 2014. *Crowd-funding: An infant industry growing fast*. Staff Working Paper of the IOSCO Research Department.
- [24] Leland, H. E. & Pyle, D. H., 1977. Informational Asymmetries, Financial Structure, and Financial Intermediation. *Journal of Finance*, 32(2), pp. 371-387.
- [25] Lewis, M. K., 1992. Modern Banking in Theory and Practice. *Revue Economiqué*, 43(2), pp. 203 - 277.
- [26] Lewis, M. K., 1992. Modern Banking in Theory and Practice. *Revue Economiqué*, 43 (2), , pp. 203 - 277.
- [27] Mayer, C., 1988. New Issues in Corporate Finance. *European Economic Review*, 32(5), pp. 1167-1183.

- [28] Mills, K. G. & McCarthy, B., 2014. The State of Small Business Lending: Credit Access during the Recovery and How Technology May Change the Game. s.l.:s.n.
- [29] Milne, A. & Parboteeah, P., 2016. The Business Models and Economics of Peer-to-Peer Lending, s.l.: European Credit Reserach Institute, Reserach Report No 17..
- [30] Morse, A., 2015. Peer-to-Peer Crowdfunding: Information and the Potential for Disruption in Consumer Lending. NBER Working Paper No. 20899.
- [31] Rajan, R. G., 1996. Why Banks have a Future: Toward a New Theory of Commercial Banking. *Journal of Applied Corporate Finance*, 9(2), pp. 114-128.
- [32] Rochet, J.-C. & Freixas, X., 2008. *Microeconomics of Banking*. 2nd edition ed. s.l.:MIT Press.
- [33] Scholtens, B. & Wensveen, D. v., 2003. *The theory of financial intermediation: An essay on what does (not) explain*, Vienna: SUERF – The European Money and Finance Forum.
- [34] Stiglitz, J. E. & Weiss, A., 1981. Credit Rationing in Markets with Imperfect Information. *The American Economic Review*, Volume 71, Issue 3, pp. 393-410.
- [35] Turner, A., 2016. Speech by Lord Adair Turner to LendIT Europe 2016. London: s.n.
- [36] Yum, H., Lee, B. & Chae, M., 2012. From the wisdom of crowds to my own judgment in microfinance through online peer-to-peer lending platforms. *Electronic Commerce Reserach and Applications* , 11(5), p. 469–483

Reviewer: Dr. habil. Júlia Király, professor, International Business School Budapest

A NEUROMARKETING SZEREPE ÉS GYAKORLATA A HAZAI MARKETINGKUTATÁSBAN

Nagy László

Miskolci Egyetem, Vállalkozáselmélet és gyakorlat Doktori Iskola, PhD-hallgató,
marnagy@uni-miskolc.hu

Absztrakt

A marketingkutatás eszközei és módszertana a technológiával és az elvárások változásával együtt fejlődtek, míg el nem jutottak ahhoz a ponthoz, ahol az emberek valódi ösztönös érzéseiknek megbízható adattá alakítása nélkül nem kapható valós bepillantás az érzelmek világába és ezáltal a valós vásárlási döntési folyamat mélyebb rétegeibe.

A neuromarketing ezt az űrt tervezi betölteni. Olyan adatokat és azokból nyert valós következtetéseket lehet a minket körülvevő audio-vizuális világból beazonosítani, amik valós érzelmi alapú elérés tervezését tehetik lehetővé a marketingkommunikációban a jövőben.

Az előadásomban célom a hazai neuromarketinggel foglalkozó publikációk összegyűjtése és összehasonlító vizsgálata. Szeretnék ennek a fiatal marketing kutatási módszertannak a hazai elterjedtségéről képet adni, bemutatni a hazai úttörőket, akik élen járnak a kutatásokban és megnevezni azokat az oktatási centrumokat, ahol a kutatói aktivitás eredményeképpen a hazai neuromarketing gyökerei sarjadnak.

A vizsgálódásom eredménye egy metaelemzés, mely során nem alkalmaztam időbeni szűkítést és minden fellelhető találatot figyelembe vettem a “neuromarketing” szóra keresve a tudományosan elismert online adatbázisokban. A publikációkat megjelenésük éve, helye, szerzőik és tartalmuk és forrás használatuk alapján is összehasonlítottam.

Összefoglalva elmondható, hogy a neuromarketing terület itthon is megtalálta a maga kutatóit és kutatói centrumait, jellemzően vidéken és erős kapcsolódással az élelmiszeriparral. A hazai munkák kis száma ellenére is sok forrást feldolgozva alapos képet adnak a terület iránt érdeklődőknek. Remélhetőleg a jövőben a kutatók és a témában zajló kutatások számának bővülésével, mind a tudományos publikációk, mind a kutatások száma növekedni fog, ami elengedhetetlen, hogy ezen a területen a nemzetközi élvonalat utólérjük.

Ehhez szükséges egyfajta rendszerezettség is, amihez fontosnak érzem az előadásomhoz hasonló összegző munkák megjelenését és bemutatását.

Kulcsszavak: neuromarketing, marketingkutatás, neuromarketing kutatás, fogyasztói neurotudomány,

1. A kutatás célja és módszertana

1.1 A kutatás célja

A jelen dolgozatban célom volt a hazai neuromarketing kutatások, illetve publikációk összegyűjtése és összehasonlító vizsgálata. Szerettem volna ennek a fiatal marketing kutatási módszertannak a hazai elterjedtségéről képet adni, bemutatni a hazai úttörőket, akik az élen járnak a kutatásokban és megnevezni azokat az oktatási centrumokat, ahol várhatóan a neuromarketing kutatások hazai központjai, a kutatói aktivitás eredményeképpen, kialakulhatnak. A vizsgálódásom során időbeni szűkítést nem alkalmaztam, minden fellelhető találatot figyelembe vettem a “neuromarketing” szóra keresve és a kereséshez online adatbázisokat használtam mint:

- google scholar,
- mtmt.hu,
- matarka.hu,
- Corvinus egyetemi könyvtár online adatbázisa,

- researchgate.net,
- academia.edu.

Magyar szerzők publikációit a témában csak az mtmt és a matarka adatbázisában találtam⁶⁷. Az mtmt adatbázisában hét rekordos találati listám volt, melyek közül kettő publikáció volt és öt konferenciái előadás, illetve annak szerkesztett, nyomtatott kiadványa. Mindezek a munkák nyolc kutató nevéhez köthetők, akik négy egyetemhez tartoznak, melyek a Szegedi Tudományegyetem, a Debreceni Egyetem, Kaposvári Egyetem és a Budapesti Corvinus Egyetem. A legaktívabb kutatók a témában a megjelent publikációk számának tükrében Pintér Attila, Varga Ákos és Polereczki Zsolt volt. Kutatásom idején egy híján⁶⁸ minden munka beszerezhető volt online. A matarka esetében öt találat volt, melyek között egy tudományos publikáció volt⁶⁹, mely az mtmt adatbázisában is megtalálható volt, míg a többi cikk három különböző, nem tudományosan lektorált, magazinban⁷⁰ jelent meg.

Kiadásuk évét tekintve elmondható, hogy a tudományos értékű munkák közül az első 2012-ben jelent meg és azóta viszonylag egyenletes évi egy-két tudományos értékű publikáció jelenik meg a témában. Ezzel szemben az első magazin megjelenés már 2005-ben foglalkozott a témával, majd még mindig a tudományos munkát megelőzően egy másik magazinban 2011-ben újra. Ezután öt év szünetet követően került újra elő a neuromarketing a tudományos életben, a tavalyi évben.

Ezen a ponton, bár a tanulmánnyal elsődleges célom a hazai publikációk elemzése, de érdemes egy kis nemzetközi kitekintést tenni a neuromarketing, mint kutatási téma nemzetközi helyzetével kapcsolatban, hogy amolyan viszonyításként tudjunk rá tekinteni a hazai helyzet megítélésekor. A fent említett adatbázisok közül a nemzetközi relevanciával bírókban (google scholar, researchgate.net, academia.edu) nem magyar szerzőktől a neuromarketing kereső szóval a következőket találtam. A google scholar körülbelül 11.800 forrásban találta meg a neuromarketing kifejezést, ez persze nem jelenti azt, hogy ennyi publikáció szólt róla, hiszen ezekbe beleszámítódnak a könyvek és a munkákban megjelenő említések és/vagy hivatkozások, de jelzi milyen jelentős akadémiai figyelem irányul nemzetközileg a témára.

Ha csak a magyar publikációk számát összehasonlítandó vagyunk kíváncsiak a nemzetközi trendekre akkor ezek számát illetően megbízhatóbb képet kapunk a két másik adatforrásban keresve. A researchgate esetében 548, míg az academia.edu-n 272 releváns találat volt, így az átfedések miatt, amit nem vizsgáltam vélhetően 600-700 publikáció közötti számot kapunk.

Az adatok megítélésekor fontos azt is szem előtt tartanunk, hogy az első neuromarketing életjelek a marketing kutatásban 2002-re tehetőek, amikor is egy Brighthouse nevű cég egy dedikált neuromarketing labort hozott létre, hogy kereskedelmi célú marketing kutatásokat végezzen. Az első jelentős neuromarketing tudományos kutatások 2004-re tehetőek, mely Mc Clure és társai nevéhez köthető. (Fortunato, 2014)

Mindezek azért fontosak, mert egyrészt felfedik a későbbi értelmezés során is megjelenő erős üzleti gyökereit a területnek, másrészt mutatják azt a fokozódó érdeklődést, ami ilyen nagyszámú munkák és kutatások születését eredményezte nemzetközileg. Ehhez képest csak találati alapon vizsgálva a hazai munkákat kijelenthető, hogy sem a téma felpörgése, sem a nemzetközieshez hasonló a hazai marketing tudományos gondolkodásba íródása nem figyelhető meg.

---

⁶⁷ a google scholar keresésnél az első 100 találatot vettem figyelembe

⁶⁸ Huszár Sándor, Pap Katalin; Revolutisionising marketing research? A critical view on the promising neuromarketing.

⁶⁹ Varga Ákos; Neuromarketing, a marketingkutatás új iránya

VEZETÉSTUDOMÁNY 47:(9) pp. 55-63. (2016) Folyóiratcikk /Szakcikk /Tudományos

⁷⁰ Élelmiszer, Piac&Profit, HVG

1.2 A tartalmi vizsgálat területe és szempontrendszere

Az anyagok áttanulmányozása után kijelenthető, hogy a magazinokban megjelent cikkek, javarészt külföldi újságokból átvett anyagok és csekély tudományos mélységgel vagy tartalommal bírnak a neuromarketinget illetően. Jelentőségük kimerül a figyelemfelkeltésben és az üzleti szféra alapszintű tájékoztatásában, így ezekkel a további elemzések során nem foglalkozom a dolgozatomban.

A tudományos anyagokat illetően, a tartalmi elemzés céljából öt anyag bizonyult tudományosan összehasonlíthatónak. Varga Ákos és Polereczki Zsolt publikációi, valamint Varga Ákos - Simon Judit - Horváth Dóra - Pintér Attila konferencia előadás leirata, Pintér Attila - Tóth Lilla konferencia anyaga és Pintér Attila önálló konferencia előadás leirata. Az összehasonlítást egy strukturált szerkezet keretén belül végeztem, melyben a következő, a publikációk áttanulmányozása után, általam megalkotott szempontrendszer köré csoportosítva vizsgáltam az alkotók gondolatait:

- Neuromarketing kutatások kialakulásának okai, fejlődése
- Neuromarketing, mint diszciplína
- Neuromarketing eszközök
- Kutatási területek
- Egyéb fontos szerzői kiemelések

Megvizsgálva Fortunato (Fortunato, 2014) tanulmányát a nemzetközi kutatások tartalmi analízisét követően ő a következő témacsoportokat találta jellemzőnek a kutatásokban:

- Neuromarketing definíciója
- Neuromarketing hatása a marketing tudományra
- Neuromarketing kutatás összevetve a hagyományos marketing kutatási módszerekkel
- Neuromarketing etikai vonatkozása
- Neuromarketing eszközök
- Jelentősebb neuromarketing kutatások a tanulmányokban
- A neuromarketing használatának korlátai és nehézségei

Látható, hogy tartalmát tekintve a főbb kérdések, mint a neuromarketing identifikációja, eszközei, kutatási felhasználhatósága megjelennek a magyar munkákban is. Összességében azonban látható, hogy míg a hazai megközelítés inkább elméletinek mondható, addig nemzetközileg gyakorlat orientáltabb publikációk a jellemzők.

Az etikai kérdések ugyan megjelentek egy itthoni kutatónál is, de semmiképp nem volt jellemző a munkákra, ami aspektusra érdemes nagyobb hangsúlyt fektetni a jövőben. Ezzel szemben a neuromarketing korlátainak, nehézségeinek bemutatása az általam vizsgált publikációk egyikében sem jelent meg. Ennek kapcsán azt gondolom, hogy a kutatásom idején még el nem érhető, de az mtmt adatbázisában már megjelenő, lektorálás alatt álló munkája Huszár S. - Pap K. szerzőpárosnak tudja majd a hiányt pótolni. Ahol úgy érzem a hazai kutatóknak, a jövőben a legjelentősebb lemaradást kell behozniuk, az a neuromarketing hatásának vizsgálata a marketing tudományra, amin belül olyan területek érintettek közvetlenül, mint a marketing stratégia (a reklámozás - média és kreatív oldala, az árazási stratégiák, a teljes kommunikációs stratégia) és a marketing innováció (termékfejlesztés, csomagolás) meghatározó elemei.

2. Kutatási eredmények

2.1 A neuromarketing kutatások kialakulásának okai, fejlődése

Pintér Attila önálló, illetve Tóth Lillával közös konferencia előadás leírásában, sem foglalkozott külön a neuromarketing kialakulásának okával, történeti áttekintésével. A másik három munka azonban bevezetésként taglalta ezt a kérdést és érdekes módon ugyan a létrejöttének szükségességét hasonlóképp ítélték meg, de az okokban különböző megközelítéseket alkalmaztak.

A kiadás időrendje szerint haladva, a Varga-Simon-Horvát-Pintér kutatók publikációjukban alapvetően a technológiai fejlődést nevezték meg, mint a terület iránti fokozódó érdeklődés elsődleges oka, mivel ezáltal váltak megismerhetőbbé a fogyasztói preferenciák, motivációk és elvárások.

Polereczki maga is megemlítette, hogy az agykutatás megjelenése a marketing kutatásban végül is a fogyasztó agyában történő döntési folyamatok jobb megértését eredményezte, de egy rövid időrendi áttekintés után a neuromarketing kialakulásának fő okaként nem a technológiai fejlődést jeleolta meg, hanem azt a folyamatot, miszerint a “korábban a kevésbé elaprózott fogyasztói célcsoportok várható reakciói nagyobb méretűknél fogva nagy biztonsággal megjósolhatóak voltak. Az egyre kisebb szegmensek kialakulásával nőtt a klasszikus előrejelzési módszereknek a bizonytalansága.” (Polereczki, 2015)

Varga tavalyi munkájában egy, a fenti gondolatokat is részben tartalmazó, ám mégis teljesebb folyamatot jelöl meg a neuromarketing életrehívásának okaként. Kutatásai szerint az internet térnyerésével megváltozott fogyasztói szokások megváltoztatták a hirdetőik igényeit is a piackutatással kapcsolatban, egyre pontosabb eredményeket vártak el, egy olyan piacon, ahol a fogyasztó minden korábbinál erősebben reklámkerülő lett. Egy ilyen közegben viszont a hagyományos módszerekkel, amik tudatosan artikulált válaszok mérésére szolgálnak, nem lehet pontos adatokat szolgáltatni, ahhoz elengedhetetlen a döntések háttérében meghúzódó tudatalattit vizsgálni, amihez viszont neuromarketing kutatások szükségesek.

2.2 A neuromarketing, mint diszciplína

Abban minden kutató megegyezett, hogy a neuromarketing egy erősen interdiszciplináris kutatási terület. Két kutató azonban ennél mélyebben is taglalta munkájában a neuromarketing kapcsolódását más tudomány területekhez. Polereczki szerint „a neuromarketing az idegtudományok, a kognitív pszichológia, valamint a marketing határmezsgyéjén helyezkedik el.” (Polereczki, 2015)

Egy rövid értelmezést is ad a szerző, segítve az olvasók jobb megértését, melyben az idegtudományt az idegrendszer működésével foglalkozó tudományként, a kognitív pszichológiát pedig az emberi gondolkodás és viselkedés közötti kapcsolatként interpretálja.

Varga még ennél is tovább megy saját publikációjában és Ramsoy elméletét mutatja be ábrával és részletes leírással. Eszerint a neuromarketing a neurotudomány, a pszichológia és az ökonómia legfrissebb eredményeinek ötvözeté.

Abban is egyértelmű egyetértés mutatkozott a kutatók között, hogy a neuromarketingnek van egy tágabb és szűkebb értelmezési tartománya. A Pintér-Tóth szerzőpáros ezt Häusel (2008) definíciója szerint így fogalmazta meg: “Szűk értelmezés: agykutatás eszközeinek (fMRI, MEG, EEG) pusztán a piackutatás területén való alkalmazása. Tágabb értelmezés: agykutatás egyéb eredményeinek integrálása a marketing elméletébe és gyakorlatába.” (Pintér Attila, Tóth Lilla, 2012). Pintér két évvel később szerzőtársaival ennél részletesebb meghatározást alkalmaz, mely szerint tágabb értelemben véve a neuromarketing a neuroökonómiához tartozik, mivel az ökonómiai szempontokból releváns fogyasztói magatartások elemzésére és megértésére törekszik az idegtudományokban alkalmazott eljárások segítségével. Ebben az

értelmezésben a szűken vett neuromarketing egy alkalmazott, gyakorlati és nem tudományos terület.

Varga is erre mutat rá, mikor a nemzetközi kánonra hivatkozással a neuromarketinget már “mint a neurotudományokból származó eredmények gyakorlati felhasználásának területe” határozza meg, “aminek alkalmazásával a vállalatok elemezhetik, és ezáltal jobban megérthetik a fogyasztók egyes márkákkal, illetve termékekkel kapcsolatos kampányokra adott válaszait”. (Varga, 2016)

Polereczki az eltérő értelmezési dimenziókat a nemzetközi irodalomra hivatkozással mutatja be és okát abban látja, hogy a neuromarketinget egzakt tudományterületnek vagy üzleti alkalmazásnak tekintjük. Előbbire Lee, Broderick és Chamberlain (2007) munkáját hozza fel példának, míg az üzleti alkalmazásnál Hubert és Kenning (2008) munkájára hivatkozik.

A különböző értelmezési dimenziók kapcsán egyébként Polereczki egy trendre is felhívja a figyelmet, miszerint “az egyetemi alap kutatásokban manapság egyre inkább kerülnek a neuromarketing fogalmat, mivel ezzel a gyakorlati alkalmazhatóságot is sugallják” (Polereczki, 2015), sokkal szívesebben használják a neuroökonómia és a consumer neuroscience fogalmakat. Említésre méltó, hogy Polereczki a consumer neuroscience kifejezést fogyasztói idegtudománynak fordítva alkalmazta, ezzel szemben Varga külön kiemeli, hogy ő következetesen a „neuro” kifejezést alkalmazza a jövőben a magyar „ideg” szó helyett, “kifejezve a nemzetközi diskurzusban és az egyes kapcsolódó szakkifejezésekben előforduló gyakoriságot” és kifejezi reményét is, hogy “a jövőben Magyarországon a szakterminus ebben a formában kerül használatra.” (Varga, 2016)

Fentieknek megfelelően az ő megfogalmazásában a consumer neuroscience fogyasztói neurotudományként jelenik meg, mikor a Polereczki által is említett trendről ír, miszerint “az elmúlt években a neuromarketing kettévált: egyrészt az akadémiai kutatások integráltabb megközelítése létrehozta a consumer neuroscience, vagyis a fogyasztói neurotudomány fogalmát, míg a piaci, gyakorlati alkalmazás megmaradt a neuromarketing elnevezésnél”. (Varga, 2016)

2.3 Neuromarketing eszközök

Itt Varga és a Varga-Simon-Horvát-Pintér anyagok ugyanazt a forrást használva (Bercea 2012) csoportosították a neuromarketing kutatásokban használható eszközöket, miszerint vannak:

- *Az agy metabolikus aktivitását rögzítő eszközök:* PET, fMRI
- *Az agy elektromos aktivitását rögzítő eszközök:* EEG, MEG, TMS, SST
- *Agytevékenységet nem rögzítő eszközök:* arckódolás, implicit asszociációs teszt, szem követés, bőr kondukción, arc elektromiográfia, fiziológiai válaszok mérése.

A Pintér-Tóth szerzőpáros bár felsorolta, de nem csoportosította fentiek szerint az eszközöket, illetve ebben és Pintér önálló munkájában jelent meg egy olyan eszköz is, mely más munkákban nem volt fellelhető, a Spring Research által kifejlesztett “Emotimeter”.

Polereczki az eszközök bemutatásán túl arra vonatkozóan is adott útmutatást, hogy tudományos kutatások során, mely eszközök kombinációja alapvetően szükséges, hogy az eredmény megalapozottnak legyen tekinthető.

“Jelenleg a szemkamerával, az EEG-vel, a különböző fizikai reakciókat mérő eszközökkel, illetve ezek kombinációival elvégzett kutatások alkalmazása megalapozottnak tekinthető.” (Polereczki, 2015)

A Varga-Simon-Horvát-Pintér szerzők közös munkája arra vonatkozóan is tartalmaz utalást az eszközök kapcsán, hogy “az emberi agy általánosan egységes struktúrájának köszönhetően – bár alapvető tényezők mentén, mint az életkor vagy a nem különbözik – ez a fajta vizsgálati módszer nem igényel nagy elemszámú mintát” azaz a neuromarketing kutatások viszonylagos drágaságuk és eszközigényük ellenére, nem igényelnek a hagyományos módszerekhez hasonlóan nagy mintát.

2.4 Kutatási területek

Ennek a pontnak a megközelítése erősen különbözött és két csoportra osztotta a szerzőket. A Varga-Simon-Horváth-Pintér, valamint Varga a saját maga által jegyzett munkában is gyakorlati példákon keresztül mutatta be, a lehetséges kutatások sokszínűségét és alkalmazhatóságát. Ezek a példák előbbi munkában táblázatba szerkesztve míg utóbbiban olvasmányosan feldolgozva jelentek meg.

A Polereczki, Pintér és Pintér-Tóth szerzők esetében ezzel szemben egy elméletibb megközelítést láthatunk eltérő mélységben feldolgozva. Polereczki publikációjában egy hármas tagolás fogja össze a potenciális kutatási irányokat, miszerint neuromarketing kutatással lehetséges:

- a termékek jellemzőinek tesztelése
- a termékekhez kapcsolódó kreatív tartalmakra adott fogyasztói válaszreakciók elemzése
- a szervezetben zajló hormonális folyamatok áttekintése is, mint a fogyasztói motivációkat jelentős mértékben meghatározó tényező.

Meglátásom szerint egyet hátralépve, ezek a kutatási területek megfeleltethetők a Häuselre (2008) hivatkozással Pintér által megalkotott főbb területekkel, melyek sorrendben:

- a reklámhatékonyság területe
- a márkakutatás területe
- és a vásárlási döntések területe

A Pintér-Tóth szerzőpáros a fenti főbb területek bemutatásán túl konkrét kutatási irányokat is felsorolt, a várható felhasználási területet is megnevezve, melyeket a fogyasztói neurotudományos kutatásoknak kell a jövőben tisztázni.

Annyi kitékintést mindenképpen kell tennem ennek a pontnak kapcsán, hogy a kutatási területek és jövőbeni tézisek feldolgozásánál hiányoltam e tárgykörben Hubert (Hubert, 2010) által megalkotott kutatási tézisek beemelését, melyek azt a tíz jövőbeni kutatási kihívást és szempontrendszerrel dolgozták fel, amit az elkövetkező években a neuroökonómia és a neuromarketing fejlődéséhez meg kell vizsgálni, illetve ami mentén a jövőbeni kutatásokat tematizálni érdemes.

2.5 Egyéb szerzői kiemelések

Ebben a pontban azt vizsgáltam, hogy milyen olyan kérdés merült fel a publikációkban, melyek beemelése teljesen újszerű a témán belül és nem jellemző a többi anyagban. Polereczki a munkájában külön kitér a veszélyre, amit a neuromarketing főleg a gyakorlati szakemberek számára jelent. Véleménye szerint ugyanis, ha a neuromarketing kutatások leszűkülnek és leegyszerűsödnek a fogyasztó fejében lévő "vásárlás gomb" megtalálására, akkor könnyen tévútra juthatnak, hiszen a jelen neuromarketing kutatások még messze járnak attól, hogy direkt párhuzamot tudjunk húzni bizonyos marketing ingerek és a fogyasztó fejében lejátszódó döntési folyamatok között.

A Varga-Simon-Horváth-Pintér szerző csapat az anyaguk végén a hazai neuromarketing kutatások kapcsán mondanak egyedi véleményt, mely szerint bár le vagyunk maradva nemzetközi szinten, de véleményük szerint ez rövid távon változhat látva az országban fellelhető tudományos műhelyek fokozódó szakmai érdeklődését a témában.

Varga saját publikációjában a neuromarketing jövőbeni legfontosabb tendenciáit mutatja be Georges és társai (2013) munkájára alapozva, melyek szerinte komoly potenciállal bírnak a terület fejlődése kapcsán. Ezek a trendek egyébként a mobilitás, a gyorsaság növekedése, az árak csökkenése, valamint a pontosabb és jobb adatfelvétel és adatfeldolgozás. Varga az egyedüli, aki munkájában komoly fejezetet szentel a neuromarketing etikai vonatkozásának vizsgálatára. Itt arra a megállapításra jut, hogy bár nincs szó gondolatolvasásról a

neuromarketing kutatások kapcsán, de az bizonyos, hogy a már elfogadott kutatási normák betartása elengedhetetlen és a technológia változásával szükség lesz további szabályozásokra is.

3. Összefoglalás, következtetések

A kutatási centrumokat illetően az elemzéseket követően kijelenthető, hogy a neuromarketing hazai fejlődése, nem Budapest központú, a vidéki egyetemekhez köthető, mind a tudományos munkák nagyobb része (6/7), mind a témával foglalkozó kutatók többsége (5/8). Talán ennek is köszönhető, hogy a legjelentősebb általam ismert tudományos neuromarketing kutatások Kaposváron és Debrecenben zajlanak. Érdekes aspektusa a hazai neuromarketing kutatásoknak, hogy milyen erőteljes a kapcsolódása az élelmiszeriparhoz és a táplálkozásmarketinghez. Ennek okai és ezen trend összevetése a nemzetközi kutatások szerkezetével mindenképpen érdekes témája lehetne egy további elemzésnek.

A témában az aktivitásuk azaz tudományos publikálásaik száma alapján három kutató emelhető ki: Pintér Attila (Kaposvári Egyetem), Polereczki Zsolt (Debreceni Egyetem) és Varga Ákos (Budapesti Corvinus Egyetem).

Időbeliségét vizsgálva egyelőre nem érzékelhető a téma felpörgése a hazai tudományos berkekben mivel az elmúlt 3 évben egyenletesen évente egy-két tudományos munka került publikálásra.

A kutatók által írt munkák forrásait vizsgálva a leggyakrabban idézett művek:

-Ariely, D., & Berns, G. S. (2010). Neuromarketing: the hope and hype of neuroimaging in business. *Nature reviews neuroscience*, 11(4), 284-292.

-Hubert, M., & Kenning, P. (2008). A current overview of consumer neuroscience. *Journal of Consumer Behaviour*, 7(4-5), 272-292.

-Lee, N., Broderick, A. J., & Chamberlain, L. (2007). What is 'neuromarketing'? A discussion and agenda for future research. *International journal of psychophysiology*, 63(2), 199-204.

Emellett elmondható, hogy a források között a legtöbb azonosság, szám szerint 13 db, a Varga-Simon-Horváth-Pintér szerzők és Varga önálló publikációja között volt, de figyelembe véve utóbbi publikáció összesen 64 db forrását elmondható, hogy a hazai publikációk a nemzetközi kutatások javarészét felölelik és feldolgozzák. Ezt megerősíti az is, hogy Polereczki munkája az előbb említett Varga publikációval csak 3db közös forrást tartalmaz. A forrásokat elemezve fontos megjegyezni, hogy nem meglepő módon, a neuromarketing diszciplináris jellegéből adódóan a tudományos munkák forrásai között találtam olyan hazai, a neuromarketinghez csak áttételesen köthető tudományos munkákat, melyek jellemzően az agykutatáshoz vagy annak alkalmazása során használt eszközökhöz köthető. Ezen munkákat áttételes érintettségük miatt nem tettem mostani vizsgálat tárgyává, de az elmúlt évek ilyen típusú publikációinak száma (4db) mindenképpen azt mutatja, hogy a neuromarketing terület fejlődése nem elképzelhető a társtudományokkal való együttműködés és közös tudományos munka nélkül.

A mellékutakról szólva meg kell említenem, hogy a kutatásom során találtam pár olyan publikációt, melyekben jellemzően szemkamerás és kérdőíves kutatásokat alkalmaztak a vizsgálatok során, ám ezeket, pont az eszközök kapcsán Polereczki által idézett validitás kritérium miatt, a kismértékű neuromarketing érintettség mellett is, túl távolinak ítéltam jelen témámhoz, hogy a vizsgálatomba bevonjam.

Összefoglalva elmondható, hogy a neuromarketing terület megtalálta a maga kutatóit és kutatói centrumait, jellemzően vidéken és erős kapcsolódással az élelmiszeriparral. A hazai munkák kis száma ellenére is sok forrást feldolgozva alapos képet adnak a terület iránt érdeklődőknek.

A téma nemzetközi tudásanyag struktúrájával összevetve a legfontosabb kutatási feladatnak a neuromarketing eredményeinek és gyakorlatának a marketing tudományba ágyazását érzem. Ahogy erről a publikáció elején már szót ejtettem olyan területei a marketingnek, mint a marketing stratégia és a marketing innováció közvetlenül érintettek a neuromarketing kutatások eredményei által. Remélhetőleg a jövőben a kutatók és a neuromarketing kutatások számának bővülésével, mind a tudományos publikációk, mind a kutatások száma növekedni fog, ami elengedhetetlen, hogy a nemzetközi élvonalat utolérjük.

Idézett forrásmunkák

- [1] Pintér A., Tóth L. (2012). A vizuális kommunikáció és a neuromarketing kapcsolata. *Az egészség dimenziói a táplálkozásmarketingben: VIII. Nemzetközi Táplálkozásmarketing Konferencia* (old.: 45 p.). Kaposvár: Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar.
- [2] Polereczki, Z. (2015). *Neuromarketing - A fogyasztói magatartás vizsgálatának új lehetőségei*. Debrecen: Táplálkozásmarketing.
- [3] Varga Á., Simon J., Horvát D., Pintér A. (2014). *Az érzelmek és az agy - fókuszban a neuromarketing kutatás*. Szeged: SZTE GTK.
- [4] Varga, Á. (2016). Neuromarketing a marketingkutatás új iránya. *Vezetéstudomány*, 55-63.

Irodalomjegyzék

- [5] Ariely, D., & Berns, G. S. (2010). Neuromarketing: the hope and hype of neuroimaging in business. *Nature reviews neuroscience*, 11(4), 284-292.
- [6] Bercea, M. D. (2012a): Anatomy of methodologies for measuring consumer behavior in neuromarketing research.
- [7] http://www.lcbr-online.com/index_files/proceedingsemc12/12emc023.pdf
- [8] Bercea, M. D. (2012b): Taking the pulse of the market: a consumer's decision-making algorithm using insights from neuromarketing research. *NeuroPsychoEconomics Conference Proceedings*, p. 42-42.
- [9] Fortunato, V. C. R., Giraldo, J. D. M. E., & de Oliveira, J. H. C. (2014). A review of studies on neuromarketing: Practical results, techniques, contributions and limitations. *Journal of Management Research*, 6(2), 201.
- [10] Georges, P. M., Bayle-Touroulou, A. S., & Badoc, M. (2013). *Neuromarketing in action: How to talk and sell to the brain*. Kogan Page Publishers.
- [11] Häusel, H. G. (2008). *Neuromarketing: Erkenntnisse der Hirnforschung für Markenführung, Werbung und Verkauf*, Freiburg i. Br.[ua]: Haufe.
- [12] Hubert, M., & Kenning, P. (2008). A current overview of consumer neuroscience. *Journal of Consumer Behaviour*, 7(4-5), 272-292.
- [13] Hubert, M. (2010). Does neuroeconomics give new impetus to economic and consumer research?. *Journal of Economic Psychology*, 31(5), 812-817.
- [14] Lee, N., Broderick, A. J., & Chamberlain, L. (2007). What is 'neuromarketing'? A discussion and agenda for future research. *International journal of psychophysiology*, 63(2), 199-204.
- [15] Pintér A., Tóth L. (2012). A vizuális kommunikáció és a neuromarketing kapcsolata.
- [16] *Az egészség dimenziói a táplálkozásmarketingben: VIII. Nemzetközi Táplálkozásmarketing Konferencia* (old.: 45 p.). Kaposvár: Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar.
- [17] Polereczki, Z. (2015). *Neuromarketing - A fogyasztói magatartás vizsgálatának új lehetőségei*. Debrecen: Táplálkozásmarketing.
- [18]
- [19]

- [20] Ramsoy, T. Z. (2014): Introduction to neuromarketing & consumer neuroscience. Rprvig: Neurons Inc ApS.
- [21] Varga Á., Simon J., Horváth D., Pintér A. (2014). *Az érzelmek és az agy - fókuszban a neuromarketing kutatás*. Szeged: SZTE GTK.
- [22] *neuromarketing kutatás*. Szeged: SZTE GTK.
- [23] Varga, Á. (2016). Neuromarketing a marketingkutatás új iránya. *Vezetéstudomány*, 55-63.

Lektorálta: Prof. Dr. Piskóti István, Intézetigazgató, Miskolci Egyetem, Marketing és Turizmus Intézet

SAP PREDICTIVE ANALYTICS ALKALMAZÁSA ÉRTÉKESÍTÉSI ADATOKRA

Oláh Judit

*Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Alkalmazott Informatika és Logisztika Intézet,
olah.judit@econ.unideb.hu*

Erdei Edina

Debreceni Egyetem, Informatikai Kar, edina.erdei92@gmail.com

Popp József

*Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Ágazati Gazdaságtan és Módszertani Intézet,
popp.jozsef@econ.unideb.hu*

Absztrakt

Napjainkban, a technológia fejlődésének köszönhetően a vállalatok közötti verseny fokozódik. A versenyképesség szükséges feltétele, illetve növelésének egy lehetséges módja, ha megteremtjük a vállalati működést teljes mértékben átfogó, központosított, könnyen áttekinthető informatikai háttérrel. Egyre több kis- és középvállalat működteti, illetve felügyeli pénzügyi, logisztikai, termelési, humán-erőforrás és egyéb tevékenységeit ERP (Enterprise Resource Planning) informatikai rendszerekkel, melyek az említett folyamatokat egységes keretben képesek kezelni.

A kutatásunk során a legfontosabb célunk az volt, hogy olyan elemzési és előrejelzési módszereket tárjunk fel, amely napjaink vállalatának nyújthat megoldást különböző pénzügyi és logisztikai problémákra. A célkitűzésünk eléréséhez egy SAP vállalatirányítási rendszert használó valós vállalat adatbázisa került elemzésre: a 2013. január – 2016. október időszakból 7 millió eladási rekord, 15.674 különböző termékről. Ezen mennyiségbe beletartoznak a már inaktív cikkek is, amelyek azonban az adatelemzés szempontjából fontosak lehetnek a vizsgált időszakra vonatkozóan.

Az adatok felépítése az elmúlt években megjelent SAP HANA (*High Performance Analytic Appliance*) adatbázis-kezelő rendszerrel készült, mely in-memory és oszloporientált tulajdonságával új alapokra helyezte az adatok tárolását. Az új technológia különböző tranzakció végrehajtásának hatékonyabb működését és gyors lebonyolítását teszi lehetővé.

A több relációs csillagséma segítségével egy olyan táblázat készült el, amely tartalmazza az összes, későbbi feldolgozáshoz szükséges adatot. A séma létrehozása és a kalkulációs mezők (beszerzési ár, árrés, hónap) kiszámítása után - a 2015-ben piacra került - *SAP Predictive Analytics* felület eszközeit használtunk az elemzéshez. Az értékesítési adatok 15 negyedévre történő szűrését követően mindegyik időszakra *K*-közép klaszterezési eljárást alkalmaztunk. A klasztereket elkészítve, azokat megvizsgálva olyan megfigyeléseket tettünk, amely megkönnyítik a jövőbeni készletgazdálkodást, logisztikai és árazási tevékenységet, így elősegíthetik a vállalati profit hosszabb távú növekedését.

A klaszterezést az R programnyelvvvel is elvégeztük, melynek köszönhetően a klaszterezési eredményeket, vagyis az egyes értékesítési rekordokat a hozzájuk rendelt klasztercímke alapján színezve, 3D-s formában is vizualizálni tudtuk. Ezen grafikus kimenetekre tekintve megállapítottuk, hogy vannak olyan termékek, amelyeket célszerű lenne kivonni a piacról, és vannak olyanok, amiket fejleszteni, vagy készletezésének minimum szintjét emelni kellene.

A klaszterek középpontjaira alkalmazott regresszióanalízis során az egyes klaszterek mozgását jeleztük előre, elsősorban az idő függvényében, mind egyszerűbb regressziós technikákkal, mind bonyolultabb modellekkel. Ennek köszönhetően becsléseket tettünk arra

vonatkozóan, hogy az egyes klaszterekbe eső értékesítési rekordokhoz tartozó termékek milyen irányban fognak ingadozni a klaszterközpontok koordinátái szerint, így javaslatokat tettünk az egyes cikkek, cikkcsoportok kezelésére vonatkozóan.

Kulcsszavak: SAP HANA, SAP Predictive Analytics, R, K-közép klaszterezés, regresszióanalízis

1. Bevezetés

Kutatási célkitűzésünk egy kereskedelemmel foglalkozó vállalat értékesítési tranzakcióit az SAP HANA, illetve SAP Predictive Analytics által biztosított lehetőségekkel elemezni a vállalat készletezési, értékesítési, marketing stratégiájának javítása érdekében.

A célokhoz rendelt legfontosabb feladatok közé tartozott az adathalmaz különböző relációkból történő összeállítása a HANA adatbázis-kezelőn belül. A következő lépés az adatok hónapokra történő aggregálása és egy 3 dimenzióból álló kocka kialakítása volt. Ezen adathalmazt negyedévre bontottuk fel, majd a különböző időszakokra a Predictive Analytics, valamint az R statisztikai programnyelv használatával K-közép klaszterezési eljárást alkalmaztunk.

Elemzéseink másik alappillére a 15 negyedévre készített klaszterezési kimenetekre alapozott idősoranalízis (2013. 01. 01. - 2016. 10. 01.), amely segítségével a 15 időszakra kapott klaszter-középpontok időbeni alakulására készítettünk előrejelzéseket. Ennélfogva a közel 16 ezer termékből álló adatbázist csoportokra vonatkozóan vizsgáltuk meg, felgyorsítva és leegyszerűsítve ezzel az előrejelzéseket. Ezt követően globális F-próbát alkalmaztunk a regresszióanalízisre, ami a modellünk jóságának vizsgálatára szolgált. Ebből kiderült, hogy elutasítjuk a nullhipotézist, miszerint a modellünk alapjában véve rossz.

A klaszteranalízis során olyan javaslatokat tettünk, amelyek a stratégia javításával a vállalkozás versenyképességét, valamint üzleti tevékenységének eredményességét növelik. Idősor-analízis segítségével a vállalatra vonatkozóan olyan előrejelzéseket készítettünk, amelyek megkönnyítik a vizsgált vállalat készletgazdálkodási és árazási tevékenységét.

2. Szakirodalmi áttekintés

2.1 Az SAP HANA kialakulása

Az 1972-ben megalapított SAP AG (System, Applications & Products in Data Processing) egyike azon vezető vállalatoknak, amelyek integrált vállalatirányítási rendszereket gyártanak. A fő vállalatirányítási termékei közé sorolhatjuk az SAP Business One-t, mely a kis- és középvállalatoknak nyújt segítséget üzleti folyamataik egyszerűbb kezeléséhez [1]. Az SAP által forgalmazott és fejlesztett, memória-alapú, oszlop-orientált, HANA relációs adatbázis-kezelő rendszer 2010-ben került piacra. A felhasználók ekkor úgy vélték, hogy az alkalmazás még nagyon kiforratlan állapotban van, ezért a piaci bevezetést követő 3 évben lényeges fejlesztésen ment keresztül. Az alkalmazás megjelenéséhez rendkívül fontos volt a több terabájt kapacitással rendelkező rendszermemória használata, melynek köszönhetően az adatbázis memória-alapúvá vált. A számítógépes adattárolás fő memóriájára épül, így nagyobb teljesítményt nyújt, mint a lemezes tároló-mechanizmust alkalmazó adatbázis-kezelő rendszerek [2].

A HANA-hoz akár mobil eszközök segítségével is kapcsolódhatunk, ami hatékonyabb munkavégzést eredményezhet, ezáltal pozitív hatással lehet a versenyképességre is. Ily módon a nap minden percében a legfrissebb információk birtokában hozhatnak döntéseket a menedzserek [3].

Az új technológia a meglévő rendszerekben rejlő információk hatékony kiaknázására tökéletesen alkalmas, éppen ezért a hangsúly a nagyméretű adatbázisokból gyorsan készíthető riportokon, illetve átfogó adatelemzéseken van.

2.1.1. In-memory technológia

Az in-memory technológia segítségével az adatok különféle nehézségek (pl. kapacitáshiány) nélkül, pillanatok alatt elérhetővé válnak, következésképpen nincs szükség az adatok előfeldolgozására (preprocessing), csoportosítására, ami fáradságos és időigényes munka lenne [4]. A memóriába a „hot data” adatok kerülnek, avagy azok az adatok, amelyek elérésére gyakran van szükségünk.

A memória-alapúságnak köszönhetően az analitikai lekérdezések segítségével a felhasználók sokkal gyorsabban hozhatnak a vállalat irányítására vonatkozó megalapozottabb döntéseket. A kimutatások alapján a vállalatok a veszteséges termékeket kivonhatják piacaikról és az eseményekre történő azonnali reagálás következtében a profitot is könnyebben maximalizálhatják.

2.1.2. Oszlop-orientált adatbázisok előnyei

Az adatok tárolása az SAP Business One rendszerben sem a már régen megszokott MS SQL szerveren történik – ahol soros adatszervezés van jelen –, hanem egy sokkal eredményesebb oszlop-orientált konstrukción. Ez a formátum jobban illeszkedik az elemzésekhez, ahol sokszor oszlopokban, homogén adatokkal algoritmikus műveleteket (sorba rendezés, összegzés, szűrés, átlagolás) szükséges elvégezni. Gyakran az adatbázis oszlopain hajtunk végre matematikai eljárásokat, melyhez az adatokat könnyen be tudjuk olvasni, míg a soralapú technológiáknak ehhez az egész táblát fel kell dolgozniuk [5]. Használatával a korábban akár több tíz percet igénybe vevő riportok elkészítése másodpercek alatt megtörténik és az ügyviteli rendszert sem terhelik le. Míg a soralapú adatbázisban egy új rekord felvételéhez a meglévő rekord indexeinek frissítésére van szükség, addig az oszlopalapú adatbázisban nincs szükség analitikai indexekre, így a frissítésre fordított idő elhanyagolható. Az indexek bővülése és karbantartása nehézségeket okozhat a soralapú rendszerekben [6]. Az oszlopalapú implementációnak köszönhetően sokkal inkább indokolt és kivitelezhető a párhuzamos lekérdezés, ennek segítségével a teljesítmény is tovább javítható.

2.2. OLAP rendszerek

Az online analitikus feldolgozás (On-Line Analytical Processing) az adatbázis-kezelő rendszerek számára lehetővé teszi, hogy a felhasználók nagyon gyorsan le tudják kérdezni a számukra fontos adatokat. Az OLAP olyan adatbázis-technológia, amelyet tranzakciók végrehajtása helyett lekérdezések és kimutatások használatára optimalizáltak [7].

A technológia az 1970-es évek során kezdett gondolkodásba ejteni sok fejlesztőt, amikor megpróbálták egy rugalmas, felhasználóbarát kezelőfelület kialakítani a szervezetek vezetői számára, hogy azok stratégiai döntéseiket hatékonyan és biztonságosan tudják megvalósítani. A megfelelő hardver, valamint szoftvertámogatással az elemző, analitikai alkalmazások az 1990-es évek elejére fejlődtek ki [8].

Az OLAP technológiát az egyszerűbb helyett az összetettebb lekérdezések, komplexebb számításokat magukba foglaló utasítások, nagyobb adatmennyiségek jellemzik. Különös gondot kell fordítani a hatékony válaszgenerálási algoritmusokra, továbbá figyelmet igényel, hogy a lehetőségekhez mérten minél rövidebb idő alatt hajtsa végre a rendszer a felhasználó

által kiosztott feladatokat. Ezen cél eléréséhez például a rendszer előre letárolja a különböző előszámítások, részműveletek eredményeit [9].

Az adatbázis a modellezett rendszerben található egyedeknek az éppen érvényes állapota, értéke mellett a múltbeli adatait, vagyis azok történetét is tárolja. Egy vállalati rendelési információs rendszer esetében például az élő rendelések mellett a korábbi időszakok rendeléseit is tárolja. A múltbeli adatok felhasználásával pontosabb lehet az elemzési munka, a jövő előrejelzése [10].

Az OLAP alapvető művelete az adatkocka létrehozása. A tipikus OLAP-műveletek közé soroljuk a szeletelést (slicing), kockázást (dicing), göngyölítést (roll-up), lefűrást (drill down), forgatást (pivoting) [11].

2.3 SAP Predictive Analytics

Az SAP Predictive Analytics szoftvercsomagot 2015-ben adta ki a cég. A HANA elemzési módszerei ezáltal egy újabb szintre léptek, hiszen egy jól kifejlesztett alkalmazás segítségével olyan adatbányászati algoritmusokat futtathatunk a tömördek mennyiségű adaton néhány perc alatt, amik nagy segítséget nyújthatnak a vállalatoknak. Az alkalmazás segítségével célszerű az OLAP kockába transzformált adatokat feldolgozni, ugyanis annak szerkezetét részben az ilyen jellegű feldolgozási módszerekhez fejlesztették ki.

Az alkalmazás számos elemzési funkciót foglal magába. A 36 algoritmus között megtaláljuk a klaszterezési módszereket, közöttük a dolgozatban használt K-közép klaszterezési eljárást is. Ezen felül kiemelném a naiv-Bayes és kNN osztályozási technikákat is. Mindemellett a rendszer kiugró adatok keresésére, az adatok közötti kapcsolatok vizsgálatára és az idősorok elemzésére is lehetőséget biztosít [12].

3. Anyag és módszer

3.1. Az adatbázis bemutatása

Céljaim eléréséhez egy SAP Business One rendszert használó vállalat adatbázisa került elemzésre. A vállalat élelmiszerkereskedelemmel foglalkozik, partnerei közé tartoznak különböző hipermarketek, élelmiszeripari láncok, vendéglátóegységek. A vállalat 2015. évi központi pénzügyi jelentése jobban is alakulhatott volna, ha megfelelően elemzik a korábbi adatokat, és jobban odafigyelnek a helyettesítő, kiegészítő termékek eladására. Az elemzések szempontjából legfontosabb a vállalatra vonatkozó információkat az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat: A vizsgált vállalat legfontosabb adatai

Jellemző	Érték
Eladási rekordok száma (db)	7 052 888
Vizsgált időszak kezdete	2013. 01. 01.
Vizsgált időszak vége	2016. 10. 01.
Értékesített termékek (db)	15 674
Jelenleg aktív termékek (db)	8 392

Forrás: Saját kutatás, 2017

Az eladásokat tartalmazó adathalmaz jelentős, tranzakciókkal kapcsolatos attribútumot is tartalmaz. A megfelelő elemzések, kimutatások, majd előrejelzések elvégzéséhez célszerű a vizsgálatot a következő attribútumokra szűkíteni: vevőkód (*CardCode*), cikk kód (*Itemcode*), eladás dátuma (hónapra göngyölítés), árrés (kalkulált mező), beszerzési érték, rendelt mennyiség (*Quantity*), eladási ár (*LineTotal*).

3.2. Az elemzés módszerei

Elemzési módszereink közé tartoztak az alábbi eljárások: *k*-közép, valamint sűrűség alapú (DBSCAN) klaszterezési algoritmusok. Ezen klaszterezési módszerekkel megtaláltuk az értékesítési adatok, cikkek közötti összefüggéseket, majd az így felfedezett klaszterek, homogén csoportok középpontjainak koordinátáit jeleztük előre (idő és más egyéb változók függvényében) regressziószámítás segítségével, mely két vagy több véletlen változó között fennálló kapcsolat modellezésére szolgál. Ezt követően globális F-próbát alkalmaztunk, ami a modellünk jóságának vizsgálatára szolgált. Elemzéseinkből az is kiderült, hogy a regresszióanalízis során létrehozott egyenesek és polinomok jól illeszkednek-e a klaszterközéppontokra, így a változók együttesen kielégítő módon magyarázzák-e az eredményváltozót.

Ezen felül kiemelnénk a jól ismert döntési fákon alapuló (azokon belül is a C4.5 és CHAID algoritmusokra építő), naiv-Bayes és kNN osztályozási technikákat is, amiknek segítségével az adathalmaz alapján egy prediktív modellt készítettünk ismeretlen, új rekordok osztályozásához.

Az adatelőkészítéshez az SAP HANA technológiát alkalmaztuk. Mind a klaszterezési eljárások esetében, mind a regressziószámítás során pedig segítségünkre voltak a Predictive Analytics operátorai, valamint az *R* statisztikai programnyelv.

4. Eredmények

4.1. A klaszterezés eredményei

Az SAP Predictive Analytics lehetőséget biztosít különböző oszlop és sor szerinti szűrésekre is. Az adathalmazt így negyedéves időintervallumra (2013. 01. 01. - 2016. 10. 01.) osztottuk fel.

A legkézenfekvőbb megoldás az adatok természetes szerkezetének feltárása, pontosabban az egymáshoz hasonló rekordokat egyazon klaszterbe sorolni. A *K*-közép egy egyszerű particionáló klaszterezési algoritmus, amely a megfigyeléseket *K* darab csoportba osztja, ahol *K* a felhasználó által megadott paraméter: a klaszterek száma. A *K*-közép minden egyes megfigyelést az ahhoz tartozó legközelebbi klaszterbe sorol, majd a klaszter középpontját frissíti a klaszterhez rendelt pontok alapján mindaddig, amíg egyetlen pont sem vált klasztert és a középpontok ugyanazok nem maradnak. Ha a *K* értéke nem ismert előre, akkor különböző *K* paraméterű klaszterezések futtatására van szükség. A klaszterezést $K \in [1, 10]$ értékekkel teszteltük, majd minden időszakra 5 klasztert hoztunk létre, hiszen a többi paraméter esetén vagy túlságosan heterogén csoportok jöttek létre, vagy nehezen lett volna már értelmezhető a klaszterek magas száma.

A klaszterezés paraméterezésekor a következő attribútumokat választottuk ki: *mennyiség*, *nettó sorösszeg*, *beszerzési ár* és *árrés*. Ezt követően a bemeneti adatokban található hiányzó értékeket figyelmen kívül hagytuk, az iterációk maximális számát pedig 100-ra állítottuk. A számítási folyamat felgyorsítása céljából 2 szálon futtattuk az elemzéseket a rendelkezésre álló technológia alapján.

Az utolsó, negyedév közötti időszakra lefuttatott klaszterezési folyamat eredményét vizsgálva két új oszloppal bővült a táblázat: a klaszter sorszama, mely megmutatja, hogy az adott rekord

az 5 klaszter közül melyikbe került, valamint a távolság, amely az adott sor saját klaszterének középpontjától vett euklideszi távolságát mutatja.

Az algoritmus befejezése után a klasztereket értékelési szempontból – nagyon jó, kevésbé jó, semleges, kevésbé rossz, nagyon rossz – csoportba rendezhetjük. Az 1. klaszter, amely középpontjának árrés koordinátája a legalacsonyabb, tartalmazza a legkevesebb tételt (*1. ábra*). Ez arra utal, hogy kevés olyan eladás történt, ahol a beszerzési ár magasabb, mint az eladási ár. Például ez a közelgő lejáratú idővel rendelkező termékek esetén lehetséges, hiszen előfordulhat, hogy a vállalkozás nem figyel oda megfelelően a pár hónapon belüli lejáratú idővel rendelkező termékek megfelelő kezelésére. A legmagasabb árrés középpont-koordinátával (8978,69) rendelkező klaszterben (*1. ábra*) viszonylag kevés termék található, ami arra utal, hogy a vállalat viszonylag kevés terméket értékesített magas nyereséggel.

```
Algorithm Summary
Summary:

Overview
-----
Model Building Date   :   10/31/16 1:38 PM

Independent Columns
    1. Arres : Double
Summary from In DB PAL Script:
-----

Number of clusters      :5

The size of each cluster:
Cluster1                :21
Cluster2                :30
Cluster3                :49908
Cluster4                :1697
Cluster5                :130863

Sum of all clusters    :182519

Cluster Centers
                Arres
1      :      -628.047619047618
2      :      8978.699538795805
3      :      265.71665871890696
4      :      1024.8347494683708
5      :      68.933937853437186
```

1. ábra: A klaszterezési algoritmus eredményének összefoglalója

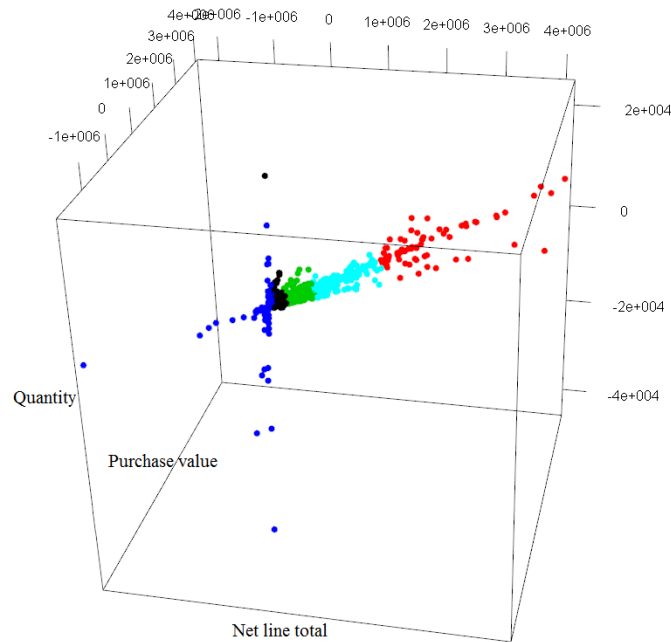
Forrás: Saját szerkesztés, 2017.

Az elemzések folyamán ezeket a középpontokat, tulajdonságokat és klaszter rendezéseket figyelembe véve célszerű következtetéseket levonni. Említést érdemel, hogy a klaszterek rangsorolására nincs túl sok kifinomult módszer a szakirodalomban (különös tekintettel ilyen jellegű, értékesítési adatokra).

Megállapíthatjuk, hogy a rekordok az egyes klaszterekben külön-külön is, illetve együttesen is az árrés attribútum szerint normális elosztást követnek, erős csúcsossággal és minimális ferdeséggel (amitől az eloszlások viszonylag szimmetrikusnak mondhatók).

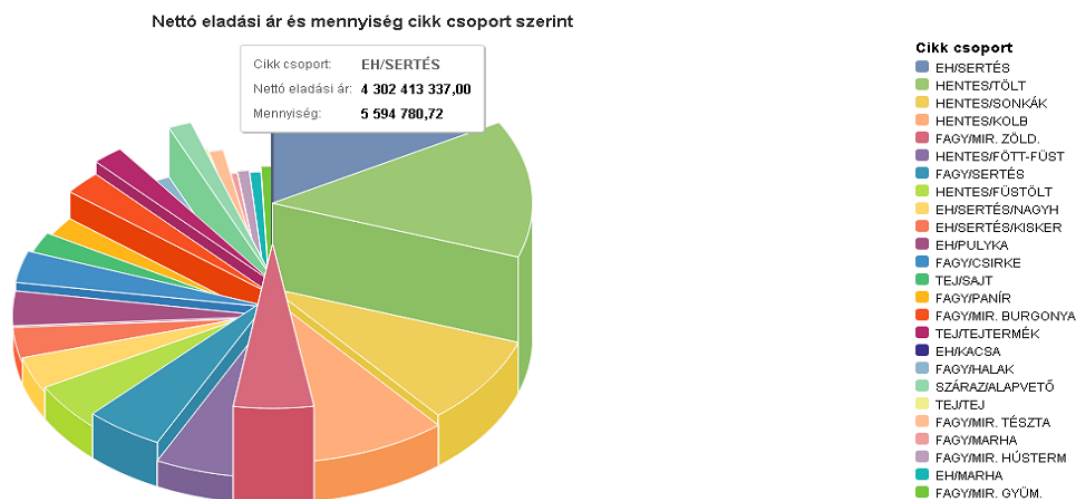
A klaszterezéseket az SAP Predictive Analytics operátorai mellett *R*-ben is lefuttattuk, amely egy 3D-s kockában szemléltetve viszonylag sikeresen választotta szét a negyedév adatait (*2. ábra*). A bal oldalon található nagyon rossz középponti koordinátával rendelkező klaszterbe eső rekordokhoz tartozó cikkeket javaslatunk szerint indokolt felülvizsgálni, a vállalat kínálatából azokat nagy szóródásuk, alacsony nettó sorösszegük miatt elhagyni. A kocka közepén található csoportokhoz (kevésbé rossz, semleges, kevésbé jó) tartozó cikkekre a vállalatnak célszerű nagyobb figyelmet fordítania, ugyanis ezek viszonylag stabil kereskedési,

bevételi teljesítményt nyújtanak, a jövőben pedig könnyen képviselhetik a nagyon jó klaszter elemeit, amelyek a vállalat legeredményesebb értékesítési adatait reprezentálják.

2. ábra: Klaszterezési eredmények 3D-s grafikonon
 Forrás: Saját szerkesztés, 2017.

A klaszterezés lefuttatását követően a helyettesítő termékekre vonatkozó vizsgálatokat az egyes cikkcsoportokra külön-külön is elvégeztünk, hiszen egy termék helyett nem feltétlenül javasolhatunk más cikkcsoportban lévő terméket (3. ábra). Például az előhűtött sertés csoportba tartozó cikk helyett nem ajánlhatjuk a vásárlónak a száraz pékáru osztályba besorolt terméket.

3. ábra: Nettó eladási ár és mennyiség cikk csoport szerint
 Forrás: Saját szerkesztés, 2017.

Adott időszakban két árés alapján külön kategóriába került klaszterek cikkcsoportjait elemezve megállapítottuk, hogy a „kevésbé jó” árés középponttal rendelkező klaszterből kiragadott termékek helyett a vizsgált vállalat ajánlhatna olyan cikket, amely a „nagyon jó”

árres középponttal rendelkező klaszterbe sorolható. Ez azt jelenti, hogy a vállalat a profitját a nagyobb árrellel rendelkező cikk alapján növelheti. Ilyen például, ha a „friss csirkemell” mellett „hűtött friss csirke mellfilét” is javasolunk a vásárlónak. Az előbbi termék alacsonyabb árrellel, míg az utóbbi magasabb árrellel rendelkezik. A vizsgált vállalat nagyon rossz kategóriába eső árrellel rendelkező termékeit kivonhatná a piacról, hiszen azok raktározása, selejtezése költséges lehet.

Kutatásunkban többnyire a k -közép algoritmushoz ragaszkodtunk, viszont egyéb módszert is kipróbáltunk, melyek közül talán a legfontosabb a DBSCAN eljárás. Ez alapvetően egy sűrűség alapú klaszterezési módszer, de a kialakított klaszterek száma előre nem meghatározott, így a sűrűség definiálásához szükséges két paraméter, a sugár (eps) és a közelségi pontok ($minPts$) variálása problémát okozott a kapott klaszterek mennyiségét illetően, vagyis 50-100 körüli klaszterszámot is kaptunk. Az értékesítési rekordoknak egy jelentős részét a módszer kiugró adatoknak találta. Az eljárás lényegesen erőforrás-igényesebb volt, mint a k -közép eljárás, hiszen $eps=1000$ és $minPts=10$ esetén az eljárás megközelítőleg 9 gigabájt memóriát fogyasztott.

4.2. Az előrejelzések eredményei

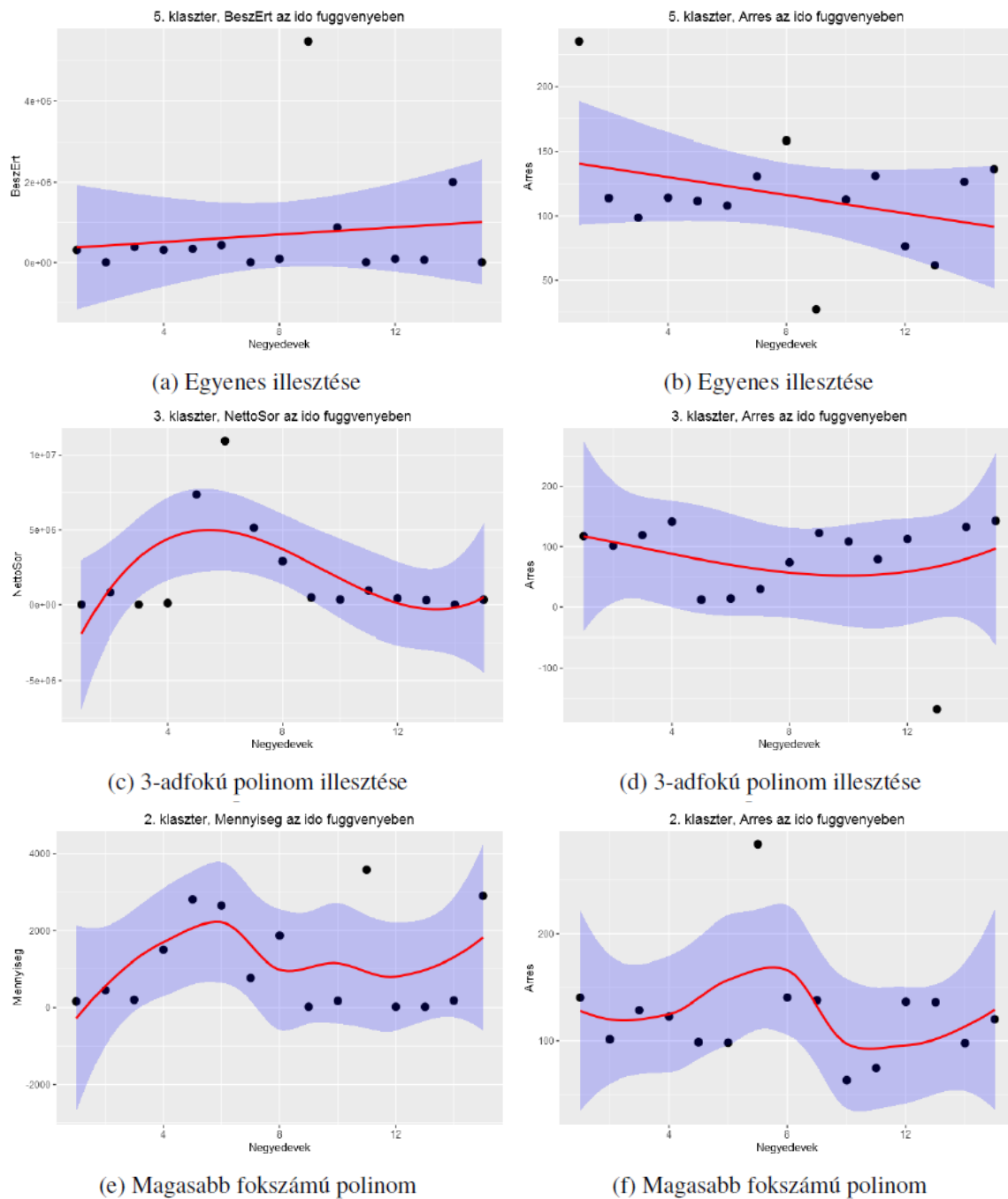
A klasztereket nemcsak egy negyedéven belül, hanem negyedévek között is összehasonlítottuk, melynek lényege a klaszterek idősorban történő változásának megvizsgálása volt.

A statisztikailag megalapozott következtetések levonásához „sok” adatra van szükség, így közel 4 év negyedéves klaszterezési eredményét használtuk fel. Nagyon fontos kérdés továbbá, hogy hogyan állapítsuk meg az egyes negyedévek között az összetartozó klaszterpárokat. Igyekezünk kifinomult módszert választani, nevezetesen a Magyar-módszert. Ehhez nem szükséges más, csupán az aktuális két negyedév klaszterközéppontjainak egymástól vett távolságait kiszámítani, ami azt jelenti, hogy az 5-5 klaszter miatt egy $D \in \mathbb{R}^{5 \times 5}$ mátrixot fogunk kapni. Végül az így kapott mátrixra alkalmaztuk a Magyar-módszert, amely kimenetként megadta, hogy az előző és a következő negyedév klasztereit hogyan párosítsuk. Formálisan: Magyar-módszer (D) $\rightarrow M$, ahol $M \in \mathbb{N}^{5 \times 2}$ valamint $\forall \{i, j\} \in M$ páros az egyes klaszterhalmazok elemeinek összepárosítása (pl. $i=3, j=4$ esetén a következő negyedéves elemzésekből a 4. klasztert feleltetjük meg az előző negyedév 3. klaszterének). Ezt az eljárást negyedévről negyedévre alkalmazva a problémának egy optimális megoldását találtuk meg, ami a leginkább összeillő elemekből felépülő idősorokat eredményezte számunkra.

Az alábbiakban néhány példával szemléltetjük azokat az eredményeket, amelyeket a fenti módon kialakított idősorokra regresszióelemzéssel kaptuk. Mivel a magasabb (több, mint három) dimenziójú tereket vizualizálni nem igazán lehetséges, ezért itt kizárólag 2-változós regressziós eredményeket ismertetünk: olyan eseteket, amelyekben az egyetlen modellbeli független változó az idő, a célváltozó pedig valamely klaszternek valamely középponti koordinátája. A klaszter-középpontok erős ingadozása miatt a lineáris regresszió csak néhány esetben tudta jól megfogni az idő és az adott koordináta kapcsolatát, így az esetek többségében egy 3-adfokú polinommal realizztikusabban modelleztük az adott idősort. Az R beépített eszközeinek köszönhetően lehetőségünk van a kész függvényekre bízni a legjobban illeszkedő, de nem túlillesztett polinom fokszámának meghatározását. Ezek az illesztések már kimondottan alacsony hiba-négyzetösszeggel teljesítettek, amit az alábbi 6. ábrán megfelelően szemléltetünk

A regresszió számítás eredményeit a 4. ábrán szemléltetjük.

4. ábra: A regressziós modell eredményei

Forrás: Saját kutatás, 2017

Az egyeneseknek néhány adatponttal vett négyzetes hibája viszonylag magas, ugyanis egy ilyen egyszerű modellel alig lehet megteremteni a kapcsolatot két változó között. Értelmezésük a következő: 4.a. ábrán az 5. klaszter beszerzési érték koordinátájának alakulását látjuk az idő függvényében, ami a modell szerint növekvő trendet követ, ezzel szemben viszont az árres csökken (4.b. ábra), mint ahogyan az várható volt. A vállalatnak célszerű ezen klaszter eladási rekordokhoz tartozó termékeit jobb árazási stratégiával ellátni, ugyanis az előrejelzés szerint (a lineáris modellek az esetek többségében jobban általánosítanak, így becsléseik megbízhatóbbak) néhány negyedéven belül a terméken

realizált nyereség minimalizálódni fog. A 4.c. és 4.d. ábrán már harmadfokú polinomok illesztésének eredménye látható, ami a 3. klaszter negyedéves eredményeinek nettó sorösszeg, valamint árres koordinátáinak becslését hivatottak elvégezni. A klaszterbe eső értékesítési adatok a vizsgált időszak közepén növekvő tendenciát mutattak a nettó eladási árat tekintve, jóllehet, a vállalat rajtuk realizált nyeresége az árres szerint a közbülső negyedévekben csökkent. Ezt részben a beszerzési érték erősebb növekedésével, részben a klasztert váltó termékek fluktuációjával magyarázhatjuk, ezért a vállalatnak az ide sorolt termékek közül a kockázatosabbakat indokolt elvetnie, a kevésbé ingadozókat pedig stabilizálni (ezt a megkülönböztetést pl. az adott termékek cikkszoportjába tartozó termékek megvizsgálásával is megalapozhatjuk).

Fontos, hogy az előrejelzések eredményei, azaz az illesztett polinomok a lehető legjobban illeszkedjenek a klaszterek középponti koordinátáiból kialakított idősorokra. Ennek ellenőrzéséhez az egyes polinomokra a közismert F-próbát is elvégeztük, amely során megfigyeltük, hogy a kapott paraméterek jók-e, azaz a nekik megfelelő változók jó magyarázó változók-e a regressziós modellben.

Nullhipotézisünk az, hogy a magyarázó változókhoz tartozó összes regressziós együttható értéke 0, azaz a modellünk egészében rossz. Ellenkező esetben, ha az ellenhipotézis fogadható el, a modellben szereplő magyarázó változók valóban jól magyaráznak, vagyis a modellt nem lehet elutasítani.

A 4.a. és 4.b. ábrákról elmondható, hogy az egyenes illesztése a kiugró értékek miatt nem pontos, a négyzetes hibaösszeg nagy. Globális F-próbát alkalmazva a 4.b. ábrán látható modellre (magyarázó változó: idő, célváltozó: árres koordináta, klaszterszám: 5) az alábbi eredményt kaptuk (5. ábra).

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	3477,378	1	3477,378	1,718	,213 ^b
Residual	26308,696	13	2023,746		
Total	29786,074	14			

5. ábra: Az F-próba eredménye az 5. klaszter árres koordinátájának alakulására készített modellről

Forrás: Saját kutatás, 2017

Az F-próba eredményéről elmondható, hogy mivel az empirikus érték (1,718) kisebb, mint a megfelelő szabadsági fokokhoz tartozó kritikus érték (ami az F-eloszlás megfelelő szignifikancia szintű elméleti táblázata alapján 9,07), ezért a nullhipotézist elfogadjuk. Ebből következik, hogy a vizsgált szignifikancia-szinten a modell nem elégséges, a független változók nem tudták érdemben magyarázni az eredményváltozó szórását. Ugyanez elmondható a 4.a. ábrán látható modellről is (magyarázó változó: idő, célváltozó: beszerzési érték koordináta, klaszterszám: 5).

Ha megvizsgálunk egy 3-adfokú polinom illesztést (4.c. ábra), akkor arról elmondható, hogy a polinom jobban illeszkedik a klaszterek középponti koordinátáira, ami a kevésbé kiugró értékeknek is köszönhető. Globális F-próbát alkalmazva a 4.c. ábrán látható modellre is (magyarázó változó: idő, célváltozó: nettó érték koordináta, klaszterszám: 3) az alábbi eredményt kaptuk (6. ábra).

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Regression	6,778E+13	3	2,259E+13	2,992	,077
Residual	8,306E+13	11	7,551E+12		
Total	1,508E+14	14			

6. ábra: ANOVA eredmény a 3. klaszter nettó érték koordinátájának alakulására az idő függvényében

Forrás: Saját kutatás, 2017

A számított érték (2,992) közelít az ANOVA táblázatból kikeresett kritikus értékhez (6,2167), így az adott szignifikancia-szinten a modell nem utasítható el egyértelműen, legalább egy lényeges relációt megragad, ezért érdemes tovább vizsgálni. Tehát 10%-os szignifikancia-szint mellett a globális F-próba nullhipotézisét, miszerint a modell egészében véve rossz, elutasítjuk. Azaz, sikerült olyan regressziós polinomot találni, amely az idő függvényében kellő biztonsággal magyarázza a 3. klaszter nettó sorösszeg koordinátájának alakulását az idő függvényében. Ugyanez elmondható *4.d. ábrán* látható polinomról (magyarázó változó: idő, célváltozó: árres koordináta, klaszterszám: 3).

Összegzés gyanánt elmondható, hogy a kiugró adatoknak köszönhetően az alacsonyabb fokszámú polinomok nem illeszkedtek kellő biztossággal az egyes adatpontokra, viszont sikerült olyan harmadfokú modelleket találnunk, amelyek már bizonyos szignifikancia szint mellett az F-próba kritériumának eleget téve magyarázták az adott célváltozót.

A regresszió-analízis során megvizsgáltuk a két különböző, egymást követő időszak cikkeinek eladási mennyiségét, ami alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy egy-egy cikk eladási tranzakciója nő, ennek köszönhetően a vizsgált vállalat nyugodtan befektethet nagyobb mennyiségű készlet kedvező áron történő megvásárlásába. Ritkán előfordul olyan eset, ahol a cikk értékesítése 0-hoz közelít, mégis ezen termékek kivezetése a piacról előrejutást jelenthet a vállalatnak. A klaszterek összehasonlítása segíthet a vállalat marketingjének megváltoztatásában, mely a magas árréssel rendelkező cikkekkel való kereskedést lendíthetné fel, vagy az egyes termékek készletezési stratégiáját javíthatná.

Az adatbázisból meghatározható többek között az elmúlt hónapok alapján kiszámított 10 legjobb vevő listája is. Ezáltal a vevőket *gold* és *silver* kategóriába sorolhatjuk, így külön bónuszokkal, kedvezményekkel tarthatjuk meg hűségvesztő vásárlóként.

5. Következtetések és javaslatok

Az SAP HANA-nak köszönhetően egy újszerű technológián alapuló adathalmazt hoztunk létre, majd elemeztük az értékesítési rekordokat. A klaszterezés lefuttatását követően helyettesítő termékeket fedeztünk fel a vállalat egyes cikkszoportjain belül. Ha a vállalat az ilyen jellegű termékek közötti kapcsolatokra jobban odafigyel és marketing stratégiájában fokozottan koncentrál a magasabb árréssel rendelkező termékekre, akkor rövid időn belül nagyobb jövedelemre tehet szert. A helyettesítő termékeken kívül szezonális termékek is megtalálhatók a klaszterekben, melyeket az egyes időszakokban különböző eladási mennyiség jellemzett. A vállalat az ilyen jellegű ingadozásokra úgy készülhet fel, hogy ezekből a cikkekből a növekvő periódus előtt nagy mennyiséget, akciós áron szerez be. Továbbá a klasztereket külön kategóriába sorolva találtunk „nagyon rossz” árréssel rendelkező csoportokat is. Az ilyen klaszterben található cikkek vagy közelgő lejáratú idővel rendelkező termékek az úgynevezett „befagyott” készletek. E cikkek koordinálására a vállalatnak

célszerű nagyobb figyelmet fordítani, vagyis az SAP Business One rendszer képességeivel „figyelmeztetési eljárásokat” indokolt használnia.

Általában de elsősorban a top 10 vevőre vonatkozóan olyan marketing stratégiát alakíthat ki a vizsgált vállalat, ami megtartja, sőt fellendíti a vevők vásárlási szokásait. Ezt úgy érheti el, hogy például a hónap első két hetében legtöbbet vásárolt vevőknek a számla nettó végösszegéből egy előre meghatározott kedvezményt biztosít, ezáltal a vevők egyre többet vásárolnak.

A klaszterezést az R programnyelvvvel is elvégeztük, melynek köszönhetően a klaszterezési eredményeket, vagyis az egyes értékesítési rekordokat a hozzárendelt klasztercímke alapján színezve, 3D-s formában is vizualizáltuk. Ezen grafikus kimenetekre tekintve megállapítottuk, hogy vannak olyan termékek, amelyeket célszerű kivonni a piacról, míg másokat indokolt fejleszteni, vagy készletezésének minimum szintjét megemelni.

A regresszióanalízis során az egyes klaszterek mozgását jeleztük előre, elsősorban az idő függvényében, mind egyszerűbb regressziós technikákkal, mind bonyolultabb modellekkel. Megállapítottuk, hogy a bemutatott technológiákban és az adatbányászati algoritmusokban rejlő lehetőségek tárháza végtelen. Habár az elmúlt években mind az adattárolási technológiák, mind az adatbányászat tudománya hatalmas fejlődésen ment keresztül, még közel sem tartunk ott, hogy ezeket a módszereket teljes biztonsággal és pontossággal alkalmazzuk kis- és középvállalati környezetben.

Megállapítottuk, hogy a vállalat a javaslatok elfogadása mellett folytathatja meglévő, sikeres versenystratégiáját a technológia folyamatos fejlesztésével párhuzamosan, különös tekintettel azon belül a raktározási, logisztikai, szállítmányozási erőforrásaira.

Irodalomjegyzék

- [1] Niefert, W. (2009): SAP Business One Implementation. Pack Publishing Ltd., Birmingham
- [2] Walker, M. (2013): Software Development on the SAP HANA Platform. Pack Publishing Ltd., Birmingham
- [3] Silvia, P., Frye, R. and Berg., B. (2015): SAP HANA An Introduction. Pack Publishing Ltd., Birmingham
- [4] Plattner, H. (2009): A Common Database Approach for OLTP and OLAP Using an In-Memory Column Database. University of Potsdam.
- [5] Idreos, S., Groffen, F., Nes, N., Manegold, S., Mullender, S. and Kersten, M. (2012): MonetDB: Two Decades of Research in Column-oriented Database Architectures, IEEE Data Engineering Bulletin, Vol. 35, No. 1, pp. 40-45.
- [6] SAP SE (2016): SAP HANA Predictive Analysis Library (PAL). SAP affiliate company, Waldorf, Document Version: 1.1
- [7] Boutkhoum, O., Hanine, M., Tikniouine, A. and Agouti, T. (2015): Multi-criteria Decisional Approach of the OLAP Analysis by Fuzzy Logic: Green Logistics as a Case Study, Arabian Journal for Science and Engineering, Vol. 40., No. 8, pp. 2345-2359.
- [8] Abdullah, A. (2009): Analysis of mealybug incidence on the cotton crop using ADSS-OLAP Online Analytical Processing tool. Computers and Electronics in Agriculture, Amsterdam: Elsevier, pp. 59-72.
- [9] Thomas, H. – Datta, A. (2001): A Conceptual Model and Algebra for On-Line Analytical Processing in Decision Support Databases. Information Systems Research, Vol. 12, No. 1, p. 83-102.

- [10] Garcia-Alvarado, C. - Ordonez, C. (2015): Clustering binary cube dimensions to compute relaxed GROUP BY aggregations. Information Systems; October-November 2015, Vol. 53 Issue: Number 1 p41-59, 19p
- [11] Ceci, M., Cuzzocrea, A. and Malerba, D. (2015): Effectively and efficiently supporting roll-up and drill-down OLAP operations over continuous dimensions via hierarchical clustering. Journal of Intelligent Information Systems, Vol. 44, No. 3, pp. 309-333.
- [12] SAP HANA Platform SPS 12 (2016): SAP HANA Predictive Analysis Library (PAL). Public, Document Version: 1.1 – 2016-09-13

Lektorálta: Dr. Füzesi István, adjunktus, Alkalmazott Informatika és Logisztika Intézet

VÁLLALATI HATÉKONYSÁG MÉRÉS KRITIKÁJA A KÖZSZFÉRÁBAN

Pankotay Fruzsina Magda

*Soproni Egyetem, Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar, PhD hallgató,
Pankotay Fruzsina, Magda@phd.uni-sopron.hu*

Absztrakt

Az évről évre gyorsuló gazdasági világban a vállalati folyamatok is változnak, egyre kevésbé átláthatók. A hétköznapi életben is tapasztaljuk, egyre erősebb a „globalitástól” való függőségünk. Következésképpen nagyobb hangsúly kerül a rugalmas, hatékony vállalatvezetésre.

A vállalati hatékonyság növelésére többféle megközelítés, módszer és modell létezik.

A hatékonyságot klasszikus értelemben a termelt mennyiség és a kapacitás tükrében vizsgáljuk. Más megközelítés a vevőigények és a termelt mennyiség kapcsolatával írja le a hatékonyságot. Ez a megközelítés sok esetben valóság-hű képet ad, hiszen akkor lesz hatékony a vállalatunk, ha minél inkább sikerült annyit termelnünk amennyire a piacon igény van, ezzel maximalizálva az elérhető nyereséget.

A nem klasszikus vállalatoknál, a közszférában és a hozzá kapcsolódó intézményekben sem a kapacitás - termelékenység, sem a vevői igény - termelékenység tükrében alkalmazott modellek nem adnak reális képet. Többféle teljesítménymérést és értékelést alkalmaznak. Ennek okán sorra veszek kipróbált és innovatív modelleket, vizsgálom ezek kritikáját. Keresem azt a közös nevezőt, - okokat - melyek a modellek sikertelenségét okozzák, hogy ez elvezessen a megfelelő módszer alkalmazásához és erre alapozva új, hatékony modellt lehessen alkalmazni a területen. A lean eszköztárat alkalmazom a kérdés megválaszolásához.

Az általam vizsgált állami szervezet esetén az ismert vevői igények nem a „nyereséget” jelentik a vállalat számára, mert olyan szolgáltatásokat is tartalmaz, melyért a megrendelő nem fizet - azt „beárazni” nem tudja, viszont a vállalatnak tulajdonosi utasításra el kell végeznie. Kutatásomban arra keresem a választ, hogy létezik-e olyan mutató, mellyel az ő esetükben is reálisan mérhető a hatékonyság. A vállalati kritikákra alapozva keresem azt a modellt, mely az ingadozó mennyiségű kötelező teljesítés és a piaci alapon nyújtott szolgáltatások hatékonyságát képes kifejezni, előre vinni. Végül a lean eszköztárával modellezem az állami vállalatnál és a következtetéseket összegzem.

Kulcsszavak: termelékenység, lean, közszféra, állami vállalati modell,

1. Bevezetés, célok

A globalizálódó világ folyamatai az IT térhódításával egyre inkább gyorsulnak, a gazdasági folyamatok egyre kevésbé átláthatóak. Ma már - ha csak nem rendelkezünk megfelelő hatalmi háttérrel - csak a rugalmas, a piaci változásokra gyorsan reagáló vállalatok maradnak versenyképesek.

Dolgozatomban rávilágítok a hatékonyság mérés problematikájára egy speciális szolgáltató szektorban, azon belül a közszférában. Megvizsgálom a lean nyújtotta lehetőségeket a hatékonyság elemzésére és/vagy növelésére, majd értékelem azokat.

A munka azzal a céllal született, hogy bemutassa a szellemi munka teljesítménymérésének csoportjait, napjainkban használt módszereit, illetve megoldási javaslatokat kínáljon a termelékenységgel kapcsolatban felmerülő problémákra a lean eszközrendszerével.

Jelen dolgozat célja, hogy megvilágítsa a szellemi dolgozók termelékenysége mérhető-e a lean eszközeivel fizikai dolgozókéhoz hasonlóan, illetve hogy milyen - fejlesztést igénylő - módszerek vannak a szellemi dolgozók termelékenység mérésére.

1.1 A feldolgozás metodikája

A téma feldolgozását történeti kitekintéssel, majd a szellemi munka meghatározásának és csoportosításának irodalmi feldolgozásával kezdtem. A hatékonyság vs. hatásosság, szellemi munka, mint érték, teljesítmény témakörök érintése után a szellemi munkához kapcsolható mérési módszereket röviden ismertetem annak tükrében, hogy a szellemi munka önálló munka-e, és meddig tart az autonómia. A 21. század szellemi munka kihívásait, módszereit összevetem a lean módszerek szellemi munkánál (is) alkalmazható eszközeivel. Kitérek a szellemi munka bárhol, bármikor kérdés előnyeire és hátrányaira. Ezek alapján megállapításokat teszek a speciális szolgáltatás, a közszféra szellemi munka hatékonyságmérésének lehetőségeire. Következtetéssel és összeggzéssel zárom a munkát.

1.2 A téma felvezetése, történeti áttekintése

A hatékonyság mérésének első nyomai már a görög és római időkben is megjelentek, azonban a mai értelemben vett vállalati hatékonyság mérés első mérföldköve Taylor volt. A múlt század elején Frederick Winslow Taylor a tudományos menedzsmentről szóló munkájában értekezik a fizikai dolgozók termelékenységének megnöveléséről. [1] Ő dolgozta ki a mozdulatok vizsgálatának fontosságát, lejegyzetelt minden mozdulatot és a teljesítéshez szükséges időt. Kiszelektálta a felesleges mozdulatokat, a megfelelőnek ítélteteket logikai sorrendbe állította, és fejlesztette a szükséges mozdulatokra. Hitte, hogy ha a munkát az elvei alapján szervezik át, az magasabb termelékenységet és nagyobb elégedettséget fog eredményezni a vállalatok vezetői és ez által a dolgozók számára.

Taylor módszerének terjedése okán a termelékenység növelésében és a munkafolyamatok javításában hatalmas fejlődés következett be a fizikai munka területén. Ebből kifinomodva, de a taylori elvekre épül a just in time – éppen időben (JIT), a hálótervezés (CPM), a teljes körű minőségbiztosítás (TQM), lean production – karcúsított termelés. A szalagoknál, műszakokban megjelentek a minőségellenőrző szakemberek.

2. Szellemi munka, a 21. század kihívása

Régebben a termelés hatékonysága főként a fizikai dolgozók termelékenységétől függött, napjainkban viszont evidencia, hogy a termelést a szellemi dolgozók tevékenységének eredményessége befolyásolja a legnagyobb mértékben. A gazdaságilag fejlett országokban napjainkban a teljes munkaerő állomány több mint kétharmadát képviselik a szellemi dolgozók. [2]

A szellemi dolgozók termelékenységének növelése nagyobb elmélyülést követel a szervezettől, mint a fizikai dolgozók termelékenységének növelése. A fizikai dolgozónál általában elég az, ha pontosan elmagyarázzák, hogyan végezze munkáját. A szellemi dolgozónál azonban ez mentalitás kérdése. Hozzáállásbeli változtatásokat kell elérni egyrészt a dolgozónak, másrészt a vezetőnek, harmadrésztől magának a szervezetnek.

Drucker szerint a szellemi dolgozók termelékenységének mikéntje lesz a 21. század egyik legnagyobb kihívása. Amíg pár tíz évvel ezelőtt azok az országok és vállalatok tudtak vezető szerephez kerülni a világon, amelyek élen jártak a fizikai dolgozók termelékenységének növelésében – ilyen például az Amerikai Egyesült Államok, majd Japán és Németország -, a vezető szerep a 21. században azoknál fog érvényesülni, akik a legkövetkezetesebben és leghatékonyabban képesek végrehajtani a specializálódást, a szellemi dolgozók termelékenységének növelését. [3]

A szellemi dolgozók száma növekszik a fejlett országokban, (Magyarországon is) de e mellett a fejlődő országok számára is lehetőséget teremt a jövőbeli felzárkózás érdekében.

Magyarországon a vállalatok érzékelik, hogy megoldásra van szükség a szellemi munka mérésének területén, de még nincsenek meg a kiforrott módszerek és a kellő határozottság a szükséges lépések bevezetésére. Ezek inkább esetiek, szándék jellegűek, mint elterjedt és bevált gyakorlatok.

2.1 Szellemi munka definíciója

A „szellemi dolgozó” kifejezést 1959-ben Drucker használta először a szakirodalomban, azt megelőzően pedig főként „fehérgallérosként” tettek említést róluk. [4] Többnyire azokat értették alatta, akik irodai környezetben végzik szellemi tevékenységre alapozott munkájukat. Hammer a szellemi dolgozóra a következő definíciót használja: „*az a dolgozó, aki többet tud munkájáról, mint bárki más a szervezeten belül*”. [5] Az addig hagyományosan szellemi munkának tartott orvos, tanár, mérnök vagy jogász foglalkozások mellett ez a meghatározás tágabb értelmezési lehetőséget biztosított. Ezzel a definícióval az a gyári munkás is részévé válik a szellemi dolgozók ezen értelmezésének, aki termelési problémákat elemez és old meg. A szellemi dolgozókat – a tágabb értelmezés és a fizikai munka csökkenése, valamint a szellemi munka növekedése okán - ma már nem kivételnek, hanem átlagos dolgozóknak tekinti a társadalom. A munkavállalóknak napról napra egyre többet tudást igénylő, bonyolultabb feladatokat kell teljesíteniük a munkahelyükön. Az olyan szellemi munkafolyamatok, amelyek csak rutinműveletekből állnak össze és kevés gondolkodást igényelnek, egyre ritkábbak. Ma már a gyártósori monoton, rutinszerű munkaműveletek is gondolkodást és szellemi gondosságot, alaposágot igényelnek. (munkaeszköz és termék értéke)

A szellemi munkára számos definíció létezik, melyek nagyon eltérőek, de egy dologban a legtöbb egyetért: a szellemi munka kevésbé kézzelfogható, mint a fizikai munka. A termeléshez szükséges feltétel a szellemi munka esetében a dolgozók gondolkodási folyamata. „*A szellemi dolgozó feladata nem az, hogy az anyagot egyik formájából a másikba változtassa át, hanem, hogy a saját tudását alakítsa át egyik formájából a másikba*”. [6]

2.2. Szellemi munka csoportosítása

A kutatók, köztük Dove, Drucker és Ternovszky megközelítései és kategorizálása pontos leírást adnak a szellemi munkás sokféleségéről, ugyanakkor még mindig jóval kevesebb az irodalom, mint a fizikai munka mérések, leírások esetében.

Dove három kategóriája: [7]

A szellemi munka létrehozói, az újításokért felelős dolgozók.

Munkájuk az újítástól függ, mivel ők maguk hozzák létre az általuk elvégzendő feladatokat, majd alkotják meg a munkaeszközöket, amelyeket majd más szellemi dolgozók fognak használni saját munkájuk elvégzéséhez.

Szállítható szellemi munkával foglalkozók köre, amely munka azonnal, széles körben felhasználható.

Ők olyan tudással rendelkeznek, amely több helyzetben és többféle szervezetben is alkalmazható. Többféle munkakörben képesek hasznosítani tudásuk, és olyan munkaeszközökkel dolgoznak, amelyeket mások már előzőleg megterveztek a munkához.

Speciális szellemi munkát végzők.

Olyan speciális tudással rendelkeznek, amely szükséges a munka elvégzéséhez, ezért az adott területen szakemberek. Mivel ismereteik az adott szakterületre koncentrálnak, ezért nem is tudják más, eltérő munkakörökben alkalmazni őket.

A szellemi dolgozók termelékenységének kérdéskörét több mint 40 éven át kutatta, több munkájában is foglalkozik vele Drucker. [3] Hat legfontosabb tényezője, amely a szellemi dolgozók termelékenységét befolyásolja:

1. Az egyes szellemi munkásokat felelőssé kell tenni a saját termelékenységükért.
2. Képesnek kell lenniük az önálló munkavégzésre, és nekik kell a saját maguk vezetőivé válniuk.
3. A folyamatos fejlesztés része kell hogy legyen a munkának és a napi feladatoknak, és a szellemi dolgozót ennek felelősévé kell tenni.
4. A szellemi munkavégzés megkívánja, hogy a dolgozók folyamatosan képezzék magukat és informálódjanak az újdonságokról, illetve hogy ezt mások részére is lehetővé tegyék, azaz munkatársaikat rendszeresen új ötletekkel és információkkal lássák el.
5. A szellemi dolgozó termelékenysége elsődlegesen nem mennyiségi mutatókkal mérhető. Az elvégzett munka minősége fontosabb, mint annak mennyisége.
6. A szellemi dolgozó termelékenysége szempontjából fontos, hogy értéként, ne pedig költségként tekintsék és kezeljék. Ennek előfeltétele, hogy a dolgozó minden más munkalehetőség ellenére a szervezet elhivatott munkavállalójaként akarjon dolgozni.

Ternovszky öt tényező köré sorolja a szellemi dolgozó termelékenységét: [8]

1. munkafeladat
2. munkafeltételek: munkakörnyezeti tényezők, kapcsolatok és tudásmenedzsment
3. autonómia
4. teljesítmény követelmények: munka minősége, munka eredménye, annak szellemi munkára gyakorolt hatása
5. párbeszéd : vezető felelősége, hogy nyíltságával és őszinteségével képes legyen olyan légkört teremteni a szellemi dolgozó számára, hogy az munkáját szívesen végezze még akkor is, ha kritikát fogalmaznak meg munkájáról.

Ternovszky szerint a vállalati csoportok kialakulása, egymást támogató hangulata segítőleg hat a szervezeti munkára. „*A megtermékenyítő beszélgetések, a kritika stb. mind-mind növelhetik az eredményességet*”. [8]

2.3 Hatékonyság irodalmi értelmezése

Ahhoz, hogy napjaink mérési szemléleteit megértsük, tisztázni kell a szellemi munka fogalma mellett azt is, mit is értünk vállalati hatékonyságon.

Az Andor és Ormos féle tanulmány közelíti meg a legsoftabb módon: A hatékonyság a működés „jóságának” jellemzője. [9] Tehát ami hatékonyság az pozitív fogalom, valami plusz.

Ha Paréto megközelítéséből indulunk ki, akkor a hatékonyságon a hasznosság maximalizálását értjük. A potenciális Paréto-hatékonyság attól függ, hogy mi a kiinduló allokáció, milyen status quo pontot tartalmaz. A hatékonyság okán vizsgált szakirodalmak helyenként a teljesítmény egyik dimenzióként kezelik, másutt egy arányszám a teljesítmény és a ráfordítások között. Bármely fogalom is használatos érezni, hogy mindegyik a vállalat „jóságát leíró tényező”. [10] Kritikája, hogy a Pareto hatékonysága nem mond semmit az elosztás igazságosságáról. [11]

2.4. Hatékonyság vs. Hatásosság

Milyen módszerek, fogalmak léteznek, amivel leírható egy vállalat és az abban dolgozók, - azon belül a szellemi dolgozók - eredményessége? Hatékonyság ? Hatásosság? Teljesítmény mérés?

A lean filozófia kapcsán szükséges mélyebben foglalkozni a hatékonyság kéréskörével. Mi az amiből a hatékonyság ered? A hatásosság, vagy a hasznosság? A hatékonyság jó küszöbérték a

tevékenység mérő mutatók számára? A piaci alapon működő vállalatoknál gyakori jelenség az auditáció. Ilyen alkalmakkor vizsgálják a dolgozók, illetve a részlegek, a vállalat hatékonyságát. Egyfajta visszajelzést kap a vállalatvezetés, hogy hatékony-e a vállalat.

A hatékony szó alatt eredményes, hatásos, hasznos, célravezető, gyümölcsöző fogalmakat érti a köznyelv.[12] A közgazdaságtanban alapvetően az output/input arányának mérését jelenti. Ehhez mérőszám kapcsolódik, ami a vállalat eredményességéről, jövedelmezőségéről, termelékenységről, megtérüléséről stb. szolgál információval. A pénzügyi megközelítésben a hatékonyság megmutatja, hogy az erőforrások mekkora eredmény elérését teszik lehetővé. Azaz, hogy egységnyi ráfordítással mennyi többlet érték állítható elő. Tehát a hatékonyság a gazdálkodás erőforrásainak hozamtermelő képességét fejezi ki.

Gyulavári így tesz különbséget a hatékonyság és a hatásosság fogalma között. *A hatékonyság a cég teljesítménye és a teljesítmény eléréséhez felhasznált ráfordítások közötti dinamikus viszonyszám.* [13] *A hatásosság pedig a vállalati teljesítmény (outcome) milyen mértékben közelíti meg az ideális célokat.* Az üzleti vállalat alapvető célja, a vevői igények kielégítése nyereség elérése mellett.[14] Tehát, hogy reális képet kapjunk, nem azt kell mérnünk, mennyit vagyunk képesek előállítani, hanem hogy mennyi eladott terméket tudunk előállítani. Ez utóbbi megközelítés az, ami az egyre nagyobb teret nyerő lean filozófiát követő vállalatok számára is hasznos. A hatásosság megállapításának kritikus pontja az ideális cél megállapítása. A vállalati hatékonyság mérésének különböző aspektusai lehetnek. Egy megfelelően kialakított vállalati teljesítménymérési rendszer visszacsatolást nyújt, információt ad a teljesítményre ható tényezőkről, a vállalat által kitűzött célok eléréséről, vagy az azokhoz való viszonyulásról. Megteremti az alapot egy eredményes és hatékony vállalati működéshez. [15]

A fizikai dolgozók termelékenységének növelése érdekében tett fejlesztésekkel ellentétben alig történik előrelépés a szellemi dolgozók munkaterhelésének, termelékenységének fokozása érdekében. Nem csak megoldandó feladat, de egyben kihívás is a szellemi dolgozók termelékenységének növelése.

2.5. A szellemi munka

Az egyik legnagyobb különbség a szellemi és a fizikai dolgozók között, hogy a fizikai dolgozók termelőeszközei, - a gépek - nincsenek saját tulajdonukban, míg a szellemi dolgozók fő „termelőeszközei” a megszerzett tudás és tapasztalat, amelyeket ők maguk birtokolnak, és bárhová magukkal tudnak vinni. Ez nem jelenti azt, hogy a szellemi munkások hatalmas befolyást tudnak gyakorolni egy szervezet működésére, mivel a legtöbb esetben őket is lehet új dolgozókkal pótolni. Azonban ez egyrészt többnyire időigényes és kellemetlen a szervezet számára, másrészt a tudás máshol kamatozik. A szervezetek menedzsmentjének egyik legfontosabb feladata, hogy a szervezet birtokában lévő értékeket, a szellemi munkást megpróbálja minél hatékonyabb módon megtartani a szervezet számára. [3]

Drucker megfogalmazásában „*a dolgozó nem költségnek, hanem értéknek érzi magát*” az általa szolgált szervezetben. [3] A tudásmenedzsmentnek is alapvető fontosságot tulajdonít, de nem említi meg a munkavégzés környezeti elemeinek szerepét, míg Ternovszky tényezőként kezeli. A fizikai munkához viszonyítva „*a szellemi munka nemegyszer több követelményt támaszt*” [8]. Napjainkban a munkavégzés környezeti elemeinek szerepe inspiráló hatással bír, a szellemi munka esetén a számítógép milyensége vagy más IT munkaeszköz, a munkakörnyezet fontos szereppel bír adott döntéseknél.

Általában véve jó az, ha egy társaság növeli értékeit és csökkenti költségeit. Mind a közgazdaságtanban, mind a legtöbb működő üzleti vállalkozásban a fizikai dolgozót költségnek tekintik. [3] Ez a szemlélet Japánban is annak ellenére, hogy máig nagy hangsúlyt helyeznek a dolgozók élethosszig tartó alkalmazására. Fontosnak tartják, hogy állandó,

„hűség” munkaerőt építsenek ki a szervezetekben. Drucker értekezését megcáfolva napjainkban a szellemi dolgozókkal kapcsolatos vélemény az, hogy fontos értéként kezelni őket, nem pedig, mint költséget.

Megállapítható, hogy a termelékenység meghatározó tényezőkben nincs jelentős eltérések szerzők között. Közös nevező, hogy a munkafeladat pontos ismerete és az önállóság elengedhetetlen fontosságú tényezők a szellemi dolgozó számára. A vezetésnek nagy a felelőssége abban, milyen képzést biztosít a dolgozónak. Inspirálja-e a szervezet a dolgozóját, hogy tudását teljes mértékben a szervezet szolgálatára akarja hasznosítani, és értékesnek és megbecsült dolgozónak érezze magát. Ehhez szükség van a megfelelő munkakörülmények kialakítására valamint a párbeszéd állandó fenntartására a dolgozókkal.

Olyan terület ez, ahol a fizikai munkával ellentétben nincs pontosan körülhatárolt feladat, nincs (vagy nem érdemes) normához köthető időkorlát, hogy mennyi idő alatt kell a munkát elvégezni, és szellemiségéből adódóan többféle jó megoldás is lehet a teljesítésre.

3. A szellemi munka mérési módszerei

A hatékonyság vizsgálata stratégia szintek szempontjából megközelítve:

- A termelés szempontjából fontos, hogy az erőforrásokat a lehető legjobban alkalmazzák, vagyis nem csak a kihasználás mértéke, hanem annak hatékony összeállítás is hasznos. Mely erőforrás kombinációból lehet a legjobb eredmény kihozni?
- Gazdasági szinten már az előző szint eredményeit össze kell vetni annak költségvetésével is, egyfajta fajlagos eredményt kell vizsgálni.
- A vállalat alapvető célját figyelembe véve pedig az a vállalat hatékony, aki a fogyasztói igények kielégítését a gazdaságilag legkedvezőbb erőforrás összetétel mellett tudja megvalósítani.

A használható mutatók, módszerek jelentős többsége a termelő iparra lett kidolgozva, azonban a fejlődő piacon egyre magasabb számban vannak jelen a szolgáltatók, azon belül a szellemi tevékenységet szolgáltatók. Könnyen belátható, hogy a termelővállalatoknál használt módszerek nem alkalmasak a szellemi munka mérésére.

Mi is az a szellemi munka? Miben más a mérése?

3.1 Szellemi munka, önálló munka? Meddig tart az autonómia?

Amikor szellemi dolgozókat alkalmazunk, az egyik legnagyobb problémát épp az jelenti, ami máshol előny. Vagyis, hogy a szellemi munkával foglalkozók szeretnek önállóan dolgozni. Legtöbbször olyan emberekről van szó, akik éveket fordítottak tanulásra és szakképzettségük megszerzésére, hogy foglalkozásukat végezhesék. *„Amikor beavatkozunk a szellemi munka rendszereibe, a dolgozókat szembesítjük gondolkodásmódjukkal, és gyakran arra hívjuk fel figyelmüket, hogy ellentmondások és tökéletlenségek is előfordulhatnak náluk, amelyek korlátozzák a szellemi termelés volumenét vagy minőségét. Mivel erős személyiségekről van szó, könnyen meg lehet őket ezzel sérteni”.* [16] Fontos, hogy amikor szellemi dolgozókkal foglalkozunk, vagy befolyást próbálunk gyakorolni rájuk, különös tapintattal és odafigyeléssel járjunk el. A munkavállalókat arra kell ösztönözni, minél effektívebben működjenek együtt a kollégáikkal, hogy a munkájuk során fellépő kérdéseiket és problémáikat egymás kölcsönös meglegedettségére meg tudják oldani. Longenecker és Leffakis szerint a csapatépítés kellemes megoldásnak tűnik, mégis időpocséklás, a munkatársak közötti együttműködés a nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a dolgozók termelékenysége növekedhessen. [17]

Véleményem szerint a csapatépítés alapozza meg az együttműködési képességet, így ez a felvetésük már nem helytálló.

3.2. Szellemi munka mérési módszerek

Az utóbbi években került hangsúly a szellemi munka termelékenység mérési vizsgálataira. Eddig kevésbé végezték a szellemi munka bonyolult természete miatt. Oka még, hogy a szervezet összköltségének elenyésző összetevőjeként kezelték. Az volt eddig az általános elfogadott, hogy a fizikai munka terén végzett fejlesztésekkel sokkal több eredményt lehet elérni. A szellemi munkavégzés hatékonyság vizsgálata szempontjából az alábbi négy tényezőt és azok hatását kell kiemelni:

- Munkakörnyezet, belső kapcsolat, kapcsolati rendszer.
- Mekkora autonómiával rendelkezik a munkavállaló?
- Mit várunk el tőle, reális ez? Mi alapján?
- Légkör: hibáztatás mentes környezet.

A szellemi dolgozók teljesítményét nem lehet általánosan elfogadott kritériumok alapján értékelni. Minden munkakör más-más tényezőket tarthat fontosnak illetve kevésbé fontosnak. Árnyalja még a besorolást az értékelést végző személy, vagy a vizsgált szervezet is.

Azt eldönteni sem egyszerű, hogy melyik mérési módszer mikor és kinek alkalmazható. Számos módszer hatékonyan alkalmazható a szellemi dolgozók termelékenységének mérésére, ugyanakkor tudni kell, hogy körültekintőnek kell lenni az egyes módszerek alkalmazásakor. Meg kell találni, hogy melyik lehet előnyösebb bizonyos típusú vállalati tevékenységek és szellemi dolgozók esetén, míg más helyeken másik módszer lehet az, ami jobban beválik. Belátható, hogy más az egészségügyi mérés, más a jogi, más a felsővezető, más az irodai mérési módszer.

A szakirodalom alapján a módszerek alkalmazását befolyásolja egyrészt a dolgozók személyisége, másrészt a mérés célja. A módszer választásához meg kell határozni, hogy a dolgozók fejlesztése, potenciális lehetőségeik feltárása illetve értékelésük a cél, vagy például az előléptetésekről és elbocsátásokról kell határozatot hozni, és ezt a célt segíti elő az egyes szellemi dolgozók teljesítményének értékelése. A módszerek összefoglalása az 1. táblázatban.

1. táblázat: Szellemi munkafolyamat mérési módszerek

Szerző/évszám/	Név / leírás/rövidnév	megjegyzés
Overby (1983) MMM [18]	többszöri pillanatnyi mérési módszer / Multi-Minute Measurement, MMM	előnye hogy egyszerű, sokféle környezetben használható
Ray és Sahu (1989) PTU [19]	Szakmai időfelhasználás/ Professional time utilisation Hasznos feladatokra fordított idő összevetése a munkahelyen töltött idővel	előnye a hasznos idő felhasználás kimutatása
Ray és Sahu (1989) OPMR; OPMNR [19]	munkafolyamatokon alapuló termelékenységi mérőszám rutinmunkákra (OPMR) és nem rutinmunkákra (OPMNR)	
	Munkatársi értékelés: képéhez méri a munkatársat	hátránya, frissebb események alapján értékel, előnye a munkatársak közötti megértés és együttműködés
	Gazdasági elemzés értékesítéssel és tanácsadással foglalkozók értékelésére	csak bizonyos szegmenshez alkalmazható
	Önértékelés	előnye költségtakarékos, hátránya :feltétellel kezelendő

A szellemi dolgozók termelékenységének mérésére az egyén helyett a „fókuszban a munkafolyamat” módszert javasolja Hammer. [5] Szerinte az egyes dolgozók által megtermelt értéket nem lehet megfelelően mérni, ezért az egyes dolgozók helyett inkább a szervezetre, mint egészre kell irányítani figyelmet. Bármilyen vállalatot is vizsgálunk, a szellemi dolgozók többféle osztályon dolgoznak, és számtalan egymástól eltérő tevékenységet végeznek. Ennek pedig velejárója, hogy nem lehet egyetlen általánosan alkalmazott módszerrel növelni termelékenységüket. Hammer abban látja a megoldást, ha „*kivesszük a feladatok köréből azt a hatalmas mennyiségű hatékony munkát gátló dolgot, amelyek nem termelnek értéket*”. Gyakran ezek olyan értéket nem termelő tevékenységek, melyekről később kiderült, nem lehet nélkülük munkát végezni. Hammer szerint a folyamat résztvékenységeit kell „*újratervezni, új sorrendbe rakni valamint új helyre áthelyezni.*” [5] „*A szellemi munka illetve a szolgáltatások színvonalának és termelékenységének növelése csak akkor valósulhat meg, ha megfelelően képzett és hozzáértő munkaerőt alkalmazunk, és ezt a képzettséget és tudást értékeljük és továbbfejlesztését támogatjuk.*” [5]

Amikor beavatkozunk a munkafolyamatokba, egyes szellemi dolgozók ellenállást tanúsítanak a változásokkal szemben, mert úgy érzik, az ő hatáskörükbe tartozó dolgokba avatkozunk bele, és ezzel a szellemi alkotásukat fojtjuk el. Ez az emberi természettel magyarázható. Hammer szerint „*a munkafolyamatok meghatározása csak azt körvonalazzák, mely lépéseket kinek, hol, milyen sorrendben, stb. kell végrehajtania, azt viszont nem, hogy az egyes lépéseket hogyan, milyen módszerekkel kell elvégezni.*” [5] Több szerző egybehangzó véleménye, hogy a különböző mérési módszerek alkalmazása előtt fontos a vállalati szereplőket alaposan felkészíteni a mérések elvégzésére [20],[21],[22][30].

3.3. „Számítógépnél bárhol, bármikor”

A „számítógépnél bárhol, bármikor” alap gondolata nagy jelentőséggel fog bírni a jövőben a szellemi dolgozók termelékenységének kérdésében. A szellemi dolgozók pedig eddigi példa nélküli mobilitással rendelkeznek a mobil számítástechnikai eszközök megjelenésének köszönhetően. [23] A gondolat 15 éves, de ma is aktuálisak tézisei:

Négy fő *előnye* „számítógépnél bárhol, bármikor” elvnek.

1. Nagyobb lehetőség a kommunikációra, a közös munkára, a tudáscserére. Mobil számítógépek előtt a tevékenységek a szervezet területére és munkaidőre korlátozódtak. A „számítógépnél bárhol, bármikor” képes ezeket a korlátokat feloldani. Létjogosultsága van azok számára, akiknek nagy távolságokat és különböző időzónákat kell áthidalniuk munkájukkal. Azonnali tény- és adatcserére ad lehetőséget, a dolgozó bárhol és bármikor hozzá tud jutni a számára szükséges információkhoz.
2. Eltávolítja az idő és a tér akadályát. Előtte a hivatali munkaidő, valamint a szervezet székhelye határozta meg, mikor és hol végezzék a szellemi dolgozók munkájukat. Ezek a korlátok hasznosak lehetnek abban, hogy a dolgozó egyaránt adhat és kaphat segítséget a szervezeti környezetben - írja Davis - „*viszont a termelékenység szempontjából nem mindig optimálisak ezek a feltételek*”. A korlátlan hozzáférés és a mobil számítógépes munka lehetővé teszi a dolgozó számára, hogy túllépje a munkaidő és a munkahely kereteit. (Az az alkotó, akinek éjfél után támad egy zseniális ötlete a vállalata számára, rögtön munkához tud látni.)
3. A fő döntéshozók bármikor és bárhol elérhetővé válnak. A szellemi munkavégzés gyakran azért jut holtpontra, mert a dolgozók nem tudják a szükséges információt időben megszerezni a fő döntéshozótól. A „számítógépnél bárhol, bármikor” esetén mindig be lehet szerezni a fontos adatokat, dokumentumokat a megfelelő személyektől, illetve hozzájuk is el lehet juttatni bármilyen szükséges információt a legrövidebb időn belül.

4. Az a képesség, hogy állandóan jelzéseket illetve visszajelzéseket kaphatunk a szervezetről és környezetéről. Davis szerint az, hogy a szervezet vezetői képesek bármikor információt kapni és adni, lehetővé teszi számukra, hogy korán értesüljenek a szervezetet és környezetét érintő vagy számára fontos hírekről, amelyekhez késéssel tudnának hozzájutni a hagyományos, bizonyos időszakonként elkészített jelentésekből.

Davis felsorol a korlátlan hozzáférés négy lehetséges *negatív*, de legalább is nemkívánatos hatását a szellemi dolgozókra.

1. A szellemi munka saját személyes vezetésének hatása. A korlátlan hozzáférés magában hordozza a munkavégzés indokolatlan megszakításának lehetőségét, ezáltal csökkentve a termelékenységet. A korlátlan hozzáférés miatt a szervezet elvárhatja a dolgozótól, hogy mindig azonnal reagáljon a kérésekre, és rögtön lásson hozzá a problémák megoldásához. Ez a termelékenység csökkenését eredményezi, mivel a szellemi dolgozók munkával töltött ideje szétforgácsolódik, így nincs elmélyült idejük arra, hogy egy problémával behatóan foglalkozzanak.
2. A munka és a magánélet határának elmosódása. A munka családi életben való állandó jelenléte romboló hatású, negatív hatású a termelékenységre.
3. Döntések előtt szükség van arra, hogy bizonyos idő elteljen. A sok és azonnali információ hatására gyors döntések hozhatók, melyek nem kellően körüljártak, nincs más információ, vagy sok információ áll rendelkezésünkre, mely torzíthatja a döntést.
4. Döntési hierarchia felső szintre kerül a gyors információáramlás okán, így a döntési szintek torzulnak, felesleges információk áramolnak.

A fenti megállapításokból következik, hogy jelen van a szellemi dolgozók információs túlterheltség problémája. Amikor a számítástechnika bevezetésre került a munkahelyeken, azt várták tőle, hogy majd megkönnyíti a szellemi dolgozók munkáját. Mára viszont egyre jellemzőbb és tetten érhetőbb, hogy „*a szervezetek információtermelő képessége meghaladja az ember információfeldolgozási képességét*”. [24]

4. A szellemi munka lean vonatkozásai

4.1 Lean történeti betekintés

A lean menedzsmentben hatalmas potenciál rejlik a szellemi munka okán is.

A Taylor módszerek elterjedése és a szintén Amerikában kidolgozott Deming Total Quality Control első elmélete ellenére, ennek térnyerése mégis Japánhoz, a Toyota vállalathoz köthető. A lean menedzsment gyökerei a Toyota termelési rendszeréhez (TPS) nyúlnak vissza. A távolkeleti gyár növekvő versenyképessége a nyugati kutatókat is foglalkoztatta, ugyanakkor jelentős idő telt el, míg teljes körűen és működőképesen sikerült átültetni a gyakorlatba. A veszteségek megszüntetése és az emberek tisztelete a két alap gondolat, melyre a rendszer épül. Utóbbi azonban teljesen más gyökerekre épül a japán kultúrában, így magát a szemléletet is át kellett ültetni, melyre az eszközrendszer alapul. Az emberekben rejlő erő az egyik mozgatórugó, ami a leant hajtja. A dolgozókra épít és azok ötleteire, ebből ered az egyik kritikus pontja. Hogyan érzük el egy olyan társadalomban, ahol nem természetes az operátorok szintjén való „ötletelés”, hogy azt mégis megtegyék? [25]

Womack, Jones és Roos (1990) „The Machine That Changed the World” című könyve volt a fordulópont, mely után a nyugati kultúrában is egyre jobban meg tudott honosodni szemléletmód.[34] A lean megmutatja, hogyan tehetünk szert a folyamatos fejlesztés képességére, hogyan alakíthatjuk folyamatainkat a valós vevői igényekhez, és hogyan teremthetünk minőségorientált és rugalmas szervezetet, amely érték teremtésére fókuszál. A lean az a rendszer, amely kevesebb erőforrásból ugyanolyan, vagy jobb minőségű outputot

állít elő, magasabb vevői értéket biztosítva. A lean alapú vállalatirányítás az elmúlt két évtizedben népszerűvé vált, bár kutatások szerint a különböző szektorokban és szervezeteknél az eredményesség eltérő lehet. Szervezeti tényezők, mint a szervezet mérete, a szállítók és vevők típusa, az automatizáltság foka, valamint a termékek típusa és minőségbiztosítási követelmények is meghatározóak. A struktúra, a döntéshozatali eljárások, az erőforrás-hasznosítás, a kultúra és támogatás szintén befolyásolja lean szemléletű vállalatirányítás bevezetését. [26]

4.2 Releváns lean elemek

Az *5S módszere* az ideális, megfelelő munkahely, munkakörnyezet kialakítását segíti elő. Az 5S elnevezés a kialakítási mechanizmus öt elemének japán nevéből ered. A módszer alkalmazásából a vállalatnak és a dolgozóknak is több előnye származik. A következő 5 folyamatot értjük az 5S alatt: Seiri-Szelektálás; Seiton-Elrendezés; Seiso-Takarítás; Seiketsu-Standardizálás; Shitsuke-Fenntartás.

A szellemi munkát végzők esetén a *Standardizálás* az egyik leghangsúlyosabb lépés. Alatta azokat a szabályozásokat kell érteni, melyek világosan leszabályozzák az egyes munkafolyamatok eljárásrendjét, módszerét, vagyis a „mikéntjét”. A vállalati standardok teszik egyértelművé és számon kérhetővé, hogy mi a feladata a dolgozónak. Így mérhetővé és összehasonlíthatóbbá válik a dolgozók munkája. Ha a kiindulási alap azonos, akkor lehetőségünk van auditokat tartani, fejleszteni egy folyamaton.[27]

A *vizuális irányítás* az információ gyors áramlását támogatja mind ember és ember között, mind ember és gép között. Sok féle lehet, ilyen például a különböző órák, mérőeszközök, gép vagy folyamat állapotát jelző színes fények, vagy épp a színes kupakok a vizes palackokon. Az ember számára gyorsabban, könnyebben azonosíthatóak azok az információk, amit lát,(vagy tanult hangjelzést hall) mint amit szóban, olvasással értelmez. Ilyen a (szellemi) dolgozók ruhájának színe/jellege – szolgáltató irodák ügyfélszolgálatán dolgozó/menedzser, hálózati (elérési) használati ábra, leterheltség jelző színes labda.[33]

Kaizen japán szó folyamatos tökéletesítést jelent: "változtatás (kai) a jó (zen) irányába" [28] "A kaizen jobbítást jelent. Továbbá a kaizen javulást jelent a személyes, az otthoni, társadalmi és munkahelyi életünkben. A munkahelyi alkalmazás során a kaizen a javítások mindenki bevonásával történő folytatását jelenti - a menedzsereket és a dolgozókat is beleértve" [29] A kaizen tekinthető gondolkodási módnak és módszerek gyűjteményének is. Egy biztos, sok tekintetben paradigmaváltást követel meg (bár a TQM-et bevezető és működtető szervezetek számára sok minden nem jelent újdonságot, inkább finomhangolást). Ezek közül érdemes megemlíteni a kaizen megközelítés viszonyát a problémákhoz, veszteségekhez. Míg a nyugati világban az előbbi szavakhoz gyakran büntudat társul és elindul a felelősök megkeresése, gyakran megbüntetése, addig a japán megközelítés a problémában javítandó lehetőséget lát, s az embereket nem a problémák forrásának, hanem kiküszöbölőjének tekinti.

A *JIT* azt tűzi ki célul, hogy a megfelelő termék a megfelelő időben, mennyiségben és helyen legyen. A JIT célja, hogy a szolgáltatás (vállalaton belüli) átfutási idejét csökkentsük. Átfutási idő alatt az input megérkezésétől az output távozásáig tartó időszakot értjük. [33] Az a szellemi munkavégzésre szintén értelmezhető.

Az Obervy által leírt MMM (Multi Minute Mesuzerment) módszer [18] továbbgondolt lean folyamat megfigyelési módszere az *MMA*, azaz a Multi Moments Analysis, mely megfigyelési módszerrel mérhető, hogy mit és milyen időarányban végeznek a munkavállalók.[31] Arra alkalmas, hogy mérni lehessen a megoldások, döntések jóságának fokát, paraméterezze a vállalatirányítási rendszert. Ott van a súlypont ahol szeretnék? Jó ez így? kérdésekre adhat választ. *Makigarni* a Six Sigmán belül a termelésben használatos információ és anyagáramlás térképéhez hasonlítható. A Makigarni ennek irodai, adminisztratív megfelelője. [32]

5. Következtetések

A felvázolt hatékonyságmérési munkamódszerek jelentős része alkalmazható a szellemi munka terén. Ugyanakkor az alkalmazhatóság és hatékonyság nem azonosan kezelendők e területen. Az irodalomban fellelt módszerek a lean szemlélet eszközeivel is csoportosíthatók, a lean menedzsment alkalmazza őket. A lean szemlélet épp az emberi tudásra, elhivatottságra, belső motivációs erőre épít, így a szellemi munka mérések területén helye és szerepe van.

Szellemi munka terén a *vizualizáció* a terheltséget, melyik fázisba tart a munka, eljárásokat, terveket jelezheti. Az andon a problémák kivédésének vizuális eszköze. Standardizálással a legjobb gyakorlat szabványosítása történhet, „sablonizálnak” szellemi folyamatokhoz eljárás rendet társítanak. A szellemi munka is lehet monoton, így a rotációval a monotonitás elkerülhető egyéb előnyei mellett, hiba megelőzésre, motivációra is alkalmas.

5S alkalmazása a szelektálás, elrendezés, takarítás, standardizálás, fenntartás területeken növeli a hatékonyságot. Kaizennel a dolgozói kreativitás és annak támogatása megalapozható.

Makigarni: Ha találkoztak már az információ és anyagáramlás térképpel a termelésben akkor ismerhetik, hiszen a Makigarni ennek irodai, adminisztratív megfelelője.[32]

A JIT az információ áramlásnál alkalmazható. Mélységére, mennyisége, minősége kihat a vevőjére, időpontjára, hiszen a felesleges információ veszteséget termel.

JIT és veszteségelemzés példa részleteiben: Sok információt kapunk sok csatornán, függetlenül attól, hogy a címzetteknek szüksége van ezekre vagy sem. Az információs túlterheltség csökkentésének egyik módja az, ha a szükségtelen információk szervezeten belüli áramlását kiszűrjük. Ennek előfeltétele, hogy a szervezeten belül mindenki tudja, hogyan kell helyesen használni a belső levelezést, és ki kell szűrni azokat a munkatársakat, akik szükségtelen üzeneteket küldenek mindenkinek a vállalaton belül. Az információs túlterheltség csökkentésének másik lehetséges módja a beérkező elektronikus levelek alapos szűrése azáltal, hogy megvizsgáljuk az üzenetek forrását. A dolgozók nagy segítséget tudnak nyújtani a lehetséges információforrásokhoz.

6. Összegzés

Annak ellenére, hogy a szolgáltató szektor fejlesztési eszközeinek tárháza folyamatosan bővül, ezek felhasználási lehetőségei igen korlátozottak a közszférában. (Kivétel lehet ez alól az orvostudomány és ahhoz kapcsolódó szolgáltatások.) Több szakirodalom is foglalkozik az egészségügyben rejlő lehetőségekkel. Ez talán annak köszönhető, hogy több helyen piaci alapokra van helyezve a kórházak működtetése. Ezzel el is érkeztünk a hivatalok egyik legnagyobb problémájához.

A vizsgálat kezdetén tett felvetéseimhez több típusú köztisztviselővel és hivatali vezetővel körbe jártam a kérdést, a szellemi munka hatékonyságának mérését, a közigazgatás milyenségét, alkalmazott mérési módszereit. Bár sokrétű és mélységű válaszokat kaptam, a hivatalok és annak interjúalanyai utólag mégsem járultak hozzá az információk közléséhez. Ennek okán dolgoztam fel a fellelhető irodalmat és módszereket mélyebben és vettem össze a lean eszközrendszerével. A hivatalok sok esetben tisztán állami fenntartásúak, de előfordul vegyes személetben vezetett hivatal, amikor is a hierarchikus feladatok és a piaci tevékenység is jelen van, nehézséget okozva a JIT és gazdaságossági szempontoknak, a prioritásoknak. Egy egy délután teljes berendezkedések alakulnak át, akár évente több eltérő irányítású, rendszerű felügyelet alá tartoznak. Ennek okán (is) az 5S a folyamatosság érdekében elengedhetetlen lenne. A folyamatok nem áttekinthetők, mely a jó munkavégzés feltétele, de ez nem is szem előtt tartott érdek. Ennek okán a költségek maximális kihasználására és nem csökkentésére törekednek. A meghozandó döntések azonos bemeneti ingerek esetén sem egyértelműek, munkavégző függő. Erős a motivációs hiány, és a folyamatos bizonytalanság,

amely instabil környezetet teremt. A folyamatok standardizálása nehéz és több esetben egészen új szemlélet módot követel, mert azonos problémák esetén egészen eltérő mélységű lehet a feladat, amit el kell látni.

Egy az újra nyitott hivatalvezető esetén lehetőség van a veszteségek azonosítására, és a folyamatok beazonosítására. Azonban ez esetben újabb problémát okoz a bürokratikus függőség, ki kinek mért kell beszámolnia, honnan kap adatod, döntési jogkör. Egy lean szemléletet követő vállalat beszállítóit is fejleszti, ezzel még magasabb színvonalat elérve. Összességében kijelenthető, hogy amíg nem történik szemléletváltás a közszféra kulcsszereplőinél, nem történhet gyökeres változás.

A 21. század küszöbén szédítő ívű változások prognosztizálhatók a piacgazdaságban, a civil társadalomban, és a globalizációban. Ezek nyomásgyakorló tényezők az állami működésekben is. Azonban míg az előbbiek próbálják felvenni az ütemet, az állam csak nyomon követi a változásokat, de még nem tud lépést tartani a folyamatokkal. Nincs általános recept a kormányzati tevékenység optimalizálására.

Summa summarum a titoktartás és az információadás kötelezettsége között ésszerű mérték megtalálására nem lehet univerzális receptet alkotni. A közintézmények működése megkövetel egyfajta bürokratikuságot, centralizáltságot, információs korlátozásokat, és fordítva is igaz. A teljes körű nyilvánosság a hatékony működés ellen hat. A gazdasági racionalitás, a jog és titok kérdései az etikán túlmutató tézisek. Olyan tényezők, melyek a hatékonysággal szembe mennek, de minden racionalitás és humánus, etikus megoldás előrébb viszi a folyamatot. Alátámasztja, hogy a gazdasági ösztönző rendszerek, szervezetvezetési módszerek előbb-utóbb hatást gyakorolnak a közigazgatási rendszerre is. Amíg politikusok és a „közszolgák” közötti célellentét enyhítésre, feloldásra nem kerül, nem lehet kialakítani a hatékony közintézményt, szervezetet.

Irodalomjegyzék

- [1] Taylor, F.W. (1911): The Principles of Scientific Management. Harper & Brothers, New York, NY
- [2] Ramirez, Y.W. & Nembhard, D.A. (2004): Measuring knowledge worker productivity: A taxonomy. Journal of Intellectual Capital Vol. 5 (4) pp 602 – 628. német könyv alapján
- [3] Drucker, P. (1999): Knowledge worker productivity: the biggest challenge. California Management Review Vol.41 (2) pp 79 – 94. [http://www.pakinsight.com/pdf-files/bus/67/RKE-2016-3\(1\)-1-13.pdf](http://www.pakinsight.com/pdf-files/bus/67/RKE-2016-3(1)-1-13.pdf)
- [4] Drucker, P. (1959): The Landmarks of Tomorrow. Harper & Row, New York, NY
Drucker, P. (1988): The coming of the new organization. Harvard Business Review Vol 66 (1) pp 45 – 53.
- [5] Hammer, M., Leonard, D. & Davenport, T. (2004): Why don't we know more about knowledge. MIT Sloan Management Review Vol. 45 (4) pp 14 – 18.
- [6] Nickols, F. (2000): What is in the world of work and working: some implications of the shift to knowledge work. Butterworth-Heinemann Yearbook of Knowledge Management. pp 1-7. [http://www.pakinsight.com/pdf-files/bus/67/RKE-2016-3\(1\)-1-13.pdf](http://www.pakinsight.com/pdf-files/bus/67/RKE-2016-3(1)-1-13.pdf).
- [7] Dove, R. (1998): The knowledge worker. Automotive Manufacturing & Production, Vol. 110, (6), pp 26-28.
- [8] Dr. Ternovszky F. (2003): Nemzetközi menedzsment európai szemmel. Szókratész Közgazdasági Akadémia, Budapest. p 226.
- [9] Andor Gy., Ormos M., (2007) Tőzsdei spekuláció BME GTK Pénzügyi Tanszék jegyzetszám: 35A007
- [10] <http://www.leanforum.hu/index.php/szocikkek/175-pareto-diagram-abc-elemzes-2>

- [11] Lean szótár (7. kiadás), kiadó: KaizenPro, 2015, ISBN 9789638963543
- [12] Pusztai F.: Magyar Értelmező Kéziszótár Akadémiai Kiadó Zrt. 2014 ISBN9789630587372
- [13] Gyulavári T., Hubert J.: A hatásosság és hatékonyság fogalmának értelmezése online vs. offline kampányok keretében (2014) „Marketing megújulása” Marketing Oktatók Klubja 20. Konferenciája, 2014. augusztus 27-29. SZTE GTK pp 1-10 http://real.mtak.hu/22517/1/Gyulavari_Hubert_2014_MOK.pdf
- [14] Chikán A.: Vállalatgazdaságtan (2008), Aula Kiadó Kft ISBN 9789639698604
- [15] Wimmer Á.: (2000) A vállalati teljesítménymérés az értékteremtés szolgálatában (Doktori értekezés) BCE Témavezető: Dr Chikán Attila http://phd.lib.uni-corvinus.hu/559/1/Wimmer_Agnes.pdf
- [16] Pasmore, W.A & Purser, R.E. (1993): Designing work systems for knowledge workers. The Journal for Quality participation Vol. 16 (4) pp 78 – 83.
- [17] Longenecker C.O. és Leffakis Z.M. (2002): Serious about white-collar productivity Industrial Management Vol. 44 (6) pp, 24-34.
- [18] Overby, M. (1983): Technique for group time measurement simplifies indirect labour observations. Industrial Engineering Vol. 15 (7) pp 34 – 40. [http://www.pakinsight.com/pdf-files/bus/67/RKE-2016-3\(1\)-1-13.pdf](http://www.pakinsight.com/pdf-files/bus/67/RKE-2016-3(1)-1-13.pdf)
- [19] Ray, P.K & Sahu, S. (1989): The measurement and evaluation of white-collar productivity. International Journal of Operations & Production Management Vol. 9 (4) pp 28 –48. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.5.7221&rep=rep1&type=pdf>
- [20] Helton, B. Ray (1991): Achieving White Collar Whitewater Performance by Organizational Alignment. National Productivity Review Spring 1991, pp 227-244. Helton, R., 1988. The ‘best work’ method of knowledge worker assessment. Industrial Management, 30(5): 19-22.
- [21] Salamme, Tom (1986): Measuring White Collar Work.White Collar Productivity Improvement, American Productivity Center pp 15-24. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.735.7013&rep=rep1&type=pdf>
- [22] Sink, D. Scott, and Thomas C. Tuttle. "Measuring and Improving 'White Collar' Productivity: A NASA Case Study," Productivity Management Frontiers I. edited by DJ. Sumanth (Elsevier Science Publishers B.V., 1987), pp 155-164; 165-176; <http://www.nzdl.org/> <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.735.7013&rep=rep1&type=pdf>
- [23] Davis, G.B. (2002): Anytime/Anyplace Computing and the Future of Knowledge Work. Communications of the ACM. 45 (12), pp 67-73.
- [24] Shenk, D. (1997): Data Smog.HarperCollins Publishers Inc., New York ISBN 0-06-018701-8 <http://jolt.law.harvard.edu/articles/pdf/v12/12HarvJLTech513.pdf>
- [25] Sayer N. J., Wiliams B. (2012): Lean for Dummies, 2nd Edition. Wiley Publishing, NJ, 408 p.
- [26] Dora M., Kumar M., Van Goubergen D., Molnar A., Gellynck X. (2013): Operational performance and critical success factors of lean manufacturing in European food processing SMEs. Trends in Food Science & Technology, 31(2), pp. 156–164
- [27] Kosztolányi J., Schwahofer G.: Zsebedben a lean, 2012 pp. 7-10
- [28] Masaaki Imai: Kaizen, Japán versenybeli sikerességének kulcsa (1986) New York idt McGraw-Hill
- [29] Kapás Zs.: (2008) Az 5S rendszer alkalmazásával összefüggő feladatok (NSZFI Kiadó) pp.4-6

- [30] Parker A. (2007): A szellemi munka termelékenysége BGF, Budapest
- [31] P. Planje: (2015) Multi Moments Analysis Konferencia kiadvány
- [32] https://www.6sigma-tc.de/download-file?file_id=356&file_code=40237e8819
- [33] Kolozsár L., Pankotay F.: A KKV-k hatékonyságának fejlesztési lehetőségei a lean eszközök segítségével (2017) MTÜ konferenciakötet
- [34] Womack, Jones és Roos (1990) Womack J. P., Jones D. T., Roos D. (1990): The Machine That Changed the World. Free Press, 352 p.

Lektorálta: Dr. habil. Juhász Lajos, egyetemi docens, intézetigazgató, Soproni Egyetem, Lámfalussy Sándor, Közgazdaságtudományi Kar

A FIUMEI KŐOLAJFINOMÍTÓGYÁR RT. ÉS A PHOTOGEN FORGALMI RT. TÖRTÉNETE (1882–1920)⁷¹

Pelles Márton

Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, pellesmarton@gmail.com

Absztrakt

Fiume kikötője 1868–1920 között Magyarország része volt. Az állami kikötőépítés időszakában itt alapított 1882-ben a bécsi Rothschild bankház, a Magyar Általános Hitelbank és helyi gazdasági szakemberek (pl. Ossoinack Lajos) közösen egy kőolajfinomítót és építtetett egy hozzá tartozó kőolajkikötőt. A gyártáshoz szükséges nyersanyagot kezdetben Oroszországból, a Rothschild és Nobel családok batumi olajmezőiről szállították a Photogen Forgalmi Rt. SS Etelka tankerhajóján, majd 1902-től az oroszországi sztrájkok és háborúk miatt a galíciai nyersanyag feldolgozására állt át az üzem. Az első világháború után a gyárépület Olaszországhoz került és az alakuló AGIP vállalat része lett, ma a horvát INA használja az üzemet. Előadásomban és tanulmányomban a szakirodalom és statisztikai kiadványok felhasználása mellett, a Rijekai Állami Levéltárban (Državni Arhiv u Rijeci) és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában végzett kutatásaim eredményeire támaszkodom. Bemutatom és elemzem ezen vállalatok dualizmus korabeli működését (termelését, kereskedelmi forgalmát) és üzleti eredményeit. Kiemelt célom emellett, hogy feltárjam a fiumei iparbárónak, Ossoinack Lajosnak a vállalat életében betöltött szerepét. Munkámtól azt várom, hogy általa betekintést engedhetek egy világhírű magyar vállalat működésének történetébe, amely a maga korában Európában, de még a Távol-Keleten is mintaként szolgált.

Kulcsszavak: Kőolajfinomító, Fiume, Kereskedelem, Hajózás, Gazdaságtörténet

1. Bevezető

Fiume 1776–1920 között Magyarország része volt. A dualizmus idején a várost a magyar állam Európa tizedik legforgalmasabb kikötőjévé fejlesztette. Ez a gyarapodás azonban elképzelhetetlen lett volna képzett helyi iparosok és szakemberek nélkül. Ilyen volt Ossoinack Lajos is. A fiumei iparbáró felismerte, hogy innovatív alapításokkal lehet a hazai gazdasági növekedést beindítani. Fiumében a nevéhez három ipari (Mechanikai Faipari Rt., Első Fiumei Rizshántoló és Keményítőgyár Rt., Kőolajfinomító Rt.) és három hajózási vállalat (Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt., Photogen Forgalmi Rt., Oriente Magyar Tengerhajózási Rt.) létrehozása fűződik. Tanulmányomban ezek közül a Kőolajfinomítógyár Rt. és a Photogen Forgalmi Rt. történetét és működését mutatom be. Tanulmányom forrásaiként az elmúlt 150 év magyar és olasz nyelvű szakirodalmát, a magyar törvénytár, statisztikai kiadványok, továbbá a Rijekai Állami Levéltárban (Državni Arhiv u Rijeci) végzett kutatásaim alapján a Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság, a Fiumei Királyi Kormányzóság és az helyi Kereskedelmi- és Iparkamara iratai szolgáltak.

---

⁷¹ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP–16–2–I kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

1. A Kőolajfinomító Rt.

1.1 A vállalat története

1854-ben a lebergi Lukasziewicz Ignác sikeresen állított elő kőolajból lámpaolajat, megalapozva ezzel az igényt a kőolaj kitermelésére. Ezt követően a világ több pontján kezdtek bányászni a fekete aranyat. Az 1875–1885 közötti években, az akkor már elavultnak számító vitorlások nagy mennyiségű kőolajat szállítottak az USA-ból Európa irányába, hiszen az Amerikában zajló Rockefeller-féle árháború lenyomta a kőolaj árát, és az olcsó áru elárasztotta az európai piacot. Erre a kínálatra reagált – az orosz olajmezőket a Nobel családdal együtt birtokló – Rothschild család azzal, hogy saját bankházaival (pl Magyar Általános Hitelbank, Creditanstalt Bankverein) és Ossoinack Lajossal közösen – az 1881. évi magyar ipartámogató törvények ösztönzőit is kihasználva – 1882–83-ban kőolajfinomítót alapított Fiumében [1].

A vállalat a nagykikötőtől északnyugatra épült fel egy önálló, lezárható kőolajkikötővel (1. számú kép) amelyhez a Magyar Államvasutak saját költségén 1320 000 Ft (~3142 857 K) értékben kiépítette a fiumei állomáshoz csatlakozó síneket, töltőállomásokat és rakodót [2]

1. ábra: A fiumei kőolajfinomító területe (piros kör) [3]

A finomítót üzemeltető Kőolajfinomítógyár Rt. 1882. október 13-án alakult meg Budapest székhellyel. A társaság igazgatója Pallavicini Ede örgróf volt, az igazgatósági tagok: Deutsch Henry, Dub Mór, Kornfeld Zsigmond, Singer Vilmos, Ziffer Ede Ferenc; a felügyelőbizottságnak pedig Ghyczy Géza, Glatz Frigyes, Ossoinack Lajos és dr. Stapff Emil voltak a tagjai. A fiumei telephely műszaki igazgatója Milutin Barač lett.⁷² A társaság alaptőkéje 1500 000 forint (~3571 429 K) volt, melyet 1895-ben 4400 000 K-ra emeltek [5]. A 40 000 m² alapterületű finomító évenként 500 000 métermázsánál is nagyobb mennyiségű végterméket volt képes előállítani, ami az akkori Ausztria-Magyarország éves igényének 30%-át jelentette [7]. Ezen felül a gyár képes volt naponta 5000 q olajat hordókban, tartálykocsikban vagy saját kannáiban (a vállalat fenntartott egy kannagyárat 300 000 db-os évenkénti gyártási kapacitással) elszállítani. Az üzem a petróleumgyártáson felül kenőolaj, benzin, gázolaj és paraffin gyártására is be volt rendezve, a termelési melléktermékek hasznosítására pedig műtrágyagyárat is éves 500 tehervagonnyi termelési kapacitással [8].

⁷² Milutin Barač személyére a rijekai horvátok a mai napig nagyon büszkék, hiszen ő volt a magyar Fiumében az a horvát iparvállalati dolgozó, aki a legnagyobb karriert futotta be. 1908-ban munkája elismeréséül Ferencz József királyi tanácsosi címet adományozott neki [4]. Ma Rijekában a kőolajfinomító utcája róla van elnevezve.

A finomító olyan világraszóló sikerré vált, hogy Ferencz József császár és király 1891. június 23-i látogatását követően 1913-ig megfordult itt több Habsburg főherceg (Ferenc Ferdinánd, Ferenc Salvator), de például a thaiföldi Sziám hercege, a későbbi V. Rama király is felkereste a gyárépületet [9]. A részvénytársaság a termelés növelésének érdekében 1893-ban Oderbergben és Brassóban is kőolajfinomítót alapított.

1.2. Emberi és gépi erőforrás

A vállalat dolgozóit és a munkakörülményeket tekintve meg kell jegyezni, hogy 1907-ben bevezették az elektromosságot, és így a villanyvilágítást is a gyárépületbe. A dolgozói létszámról 1891–1910 között vannak adataink. Így öt éves átlagokat nézve 1891–1895 között 323 fő, 1896–1900 között 236 fő, 1901–1905 között 289 fő és 1906–1910 között 378 fő dolgozott vállalatnál.⁷³ A gyár termelő gépeinek ereje 1891-től 16 lóerő volt, 1895-től 200 LE, 1900-tól 422 LE és 1904-től 470 LE [11].⁷⁴ A finomító a vasárnapokat, és az ünnepnapokat leszámítva folyamatosan üzemelt. Az 1900-as években rendszeresek voltak a munkásmozgalmi megmozdulások Fiumében, és így a finomítóban is.⁷⁵ A leghevesebb sztrájk az 1910-es volt. Szeptember 16-án 120 dolgozó tagadta meg a munkát, és követelte, hogy a napi 2,5 koronás bért 25%-al emeljék meg, csökkentsék a 12 órás napi munkaidőt és illesszenek bele két félórás szünetet, valamint, hogy május elseje legyen munkaszüneti nap. A sztrájkba csakhamar az összes (350 fő) dolgozó bekapcsolódott, sőt szolidaritásból a torpedógyári és hajógyári munkások is megtagadták a munkát. Arról nem szólnak az iratok, hogy a vállalat(ok) teljesítették-e dolgozóik követeléseit, de arról igen, hogy miután a rendőrök nem voltak képesek kezelni a helyzetet, a hadsereg bevetésével „rendeződtek” (sic!) a viszonyok [14].

1.3. A vállalat termelése

A vállalat termeléséről a Fiumei Kereskedelmi- és Iparkamarához beadott vállalati jelentések alapján 1885–1911 között rendelkezünk adatokkal. Ezt mutatja be a 2. számú ábra. Az ábrán, a halmozott oszlopdiaagramok szemléltetik métermázsában (baloldali tengely) az adott évben termelt finomított kőolaj, paraffin, benzin, kokszt, kenőolaj, szuperfoszfát és műtrágya mennyiségét, a jobboldali tengelyen pedig a vállalat adott évben realizált bevétele látható. A vállalat – nem számítva a kezdő 1885-ös évet – 1886–1895 között átlagosan 500 429 q, 1896–1905 között 257 848 q és 1906–1911 között 352 000 q árut állított elő, melynek értéke 1895–1910 között átlagosan 9261 023 K volt. Az ábra az 1890-es évek végétől erős csökkenésről tanúskodik, mind a termelés mennyiségében, mind értékében. Ennek okait részletesen az SS Etelka tankerhajóról írottak kapcsán fejtem ki, de lényegében a trieszti finomító megépülése, a galíciai és román olajmezők felfedezése, és a tengeri (oroszt) kőolajáramlás elapadása rejlett a háttérben [1].

Ez azt jelentette, hogy miközben Trieszt a kőolajiparban is versenytársa lett Fiumének, a kikötőváros helyileg kiesett a kőolaj feldolgozás irányából, hisz a lengyel és román fekete

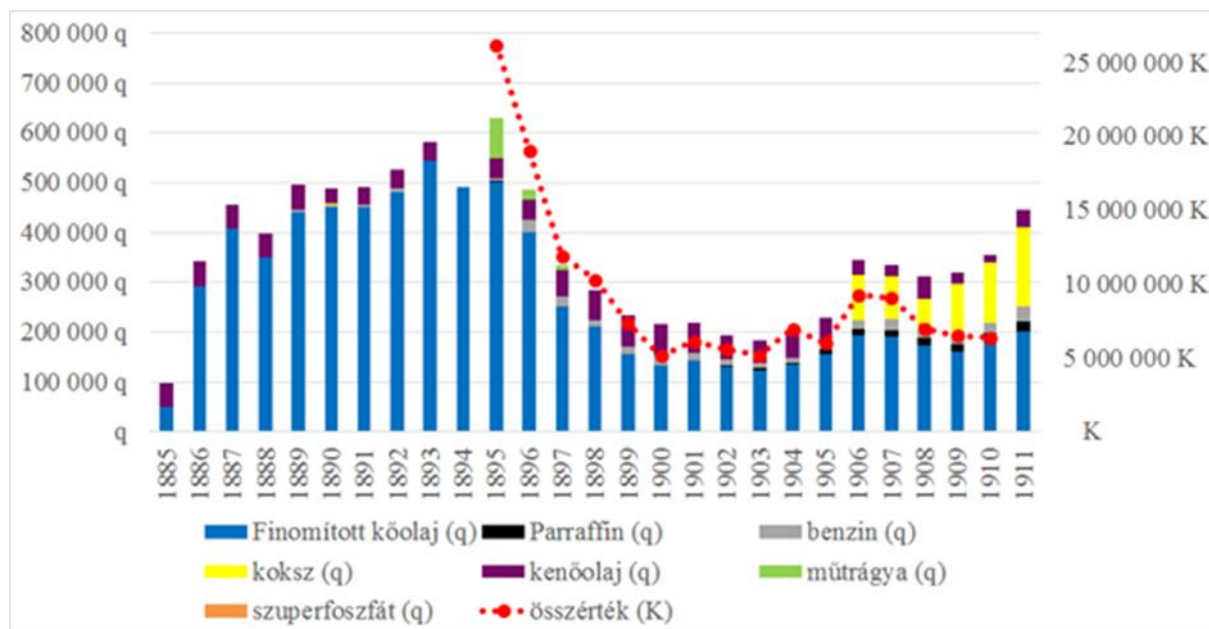
---

⁷³ A vállalat igyekezett hangsúlyt fektetni a dolgozói jólétére is, hiszen például 1906-ban fürdőhelyet biztosított részükre [10].

⁷⁴ Érdekeség, hogy az 1910-es években már a teherautó forgalom is megjelent a kőolajfinomító területén. Az akkori vállalati vezetést érdekelte is a kérdés, hogy veszélyes-e a belső égésű autók jelenléte a gyárterületen belül, ám egy korabeli szakértő megnyugtatta a vállalatot, mondván hogy „[...] korunkban már oly tökéletesek a benzinmotoros gépjárművek, hogy tűzveszélytől esetükben nem kell tartanunk [...]” [12].

⁷⁵ 1905–1908 között 32 sztrájk volt Fiumében, amelyekben összesen 6027 munkás vett részt (nyilván átfedésekkel, hisz egy munkás sztrájkolhatott két különböző évben is). Ezzel összesen 32 851 munkanap veszett el, amely összesen 144 141 K bérvesztést jelentett. Az 1908-as sztrájkban 14 nagyvállalat (20 főnél többet foglalkoztató), és 39 kisvállalat volt érintett [13].

arany feldolgozása kapcsán csak plusz költséget jelentett volna az áru Fiuméba utaztatása, majd a feldolgozott termékek visszafuvarozása. Amint látható az ábrán, a vállalat a finomított olajok termeléséből való kiesést kokszt gyártásával próbálta pótolni az 1907-es évtől. A fiumei gyár leginkább a termelésre specializálódott, míg a behozatalt a Photogen Forgalmi Rt. SS Etelka tankerhajója végezte.

2. ábra: A fiumei kőolajfinomító termelése egyes árunemek szerint métermázsában és koronaértékben 1889–1911 között [11]

1.4. Üzleti eredmények

A források egybehangzó véleménye szerint olyan sikeres volt a kezdeti években az olajfinomítás, hogy a részvénytársaság a fiumei részleg után 1886-tól 1900-ig 60–80%-os osztalékot fizetett [1], [9]. Ezt a képet árnyalja, hogy a Compassok a teljes Kőolajfinomító Rt. eredményeit közlik, azaz a fiumei, a brassói és vélhetően az oderbergi finomítókét is, aggregálva. Az alábbi 1. számú táblázatban összegeztem a fellelt adatok alapján a teljes vállalat részvénytőkéjének és egyes években fizetett osztalékának mértékét koronaértéken 1884–1904 között (adathiány miatt eltekintve az 1889–1891 és 1905–1913 közötti időszakról).

1. táblázat: A Kőolajfinomító Rt. részvénytőkéje (K) és osztaléka (K és K%) 1884–1904 között [5] [6] [18] [19] [20] [21] [22] [23]

	1884	1885	1886	1887	1888	1892
részvénytőke	3 571 429 K	3 571 429 K	3 571 429 K	3 571 429 K	3 571 429 K	3 571 429 K
osztalék	446 429 K	428 571 K	607 143 K	714 286 K	892 857 K	1 428 571 K
osztalék%	12,50%	12,00%	17,00%	20,00%	25,00%	40,00%
	1893	1894	1895	1896	1897	1898
részvénytőke	3 571 429 K	3 571 429 K	4 400 000 K	4 400 000 K	4 400 000 K	4 400 000 K
osztalék	1 428 571 K	1 071 429 K	1 100 000 K	660 000 K	220 000 K	440 000 K
osztalék%	40,00%	30,00%	25,00%	15,00%	5,00%	10,00%
	1899	1900	1901	1902	1903	1904
részvénytőke	4 400 000 K	4 400 000 K	4 400 000 K	4 400 000 K	4 400 000 K	4 400 000 K
osztalék	880 000 K	550 000 K	220 000 K	264 000 K	660 000 K	880 000 K
osztalék%	20,00%	12,50%	5,00%	6,00%	15,00%	20,00%

Ebből a táblázatból kitűnik, hogy ha aggregáltan szemléljük a vállalat működését, amelynek csak egy szelete volt a fiumei finomító, akkor már nem volt olyan elsöprő mértékű a nyereségesség, de még így is megérte a befektetőknek benne tartani pénzüket, hisz ezen években átlagosan 18,33%-os osztalékot realizáltak, 1892–93-ban pedig 40%-ot. Ezek alapján kijelenthető, hogy a Kőolajfinomító Rt., nem csak munkáslétszám alapján nevezhető a dualizmus korabeli Fiume egyik kiemelkedő nagyvállalatának, hanem a termelése és üzleti eredményei alapján is a kikötőváros és Ausztria-Magyarország egyik meghatározó üzeme volt, amelynek megalapításában és üzemeltetésében Ossoinack Lajos is részt vett.

2. A Photogen Forgalmi Rt.

A kőolajfinomítónak szüksége volt egy saját tankerhajóra, hogy az amerikai olcsó kőolaj beáramlás megszűnése után kielégítse importigényeit. Erre a célra építette a vállalat az SS Etelka tankerhajót 1892-ben Newcastle-ban. A hajó beszerzésének körülményeiről és az első évek fuvarjairól keveset tudunk. Ami bizonyos, az az, hogy 1896-ban megalakult a Photogen Forgalmi Rt., mely névleg átvette a finomítótól a gőzös kezelését, de ha megtekintjük a részvényeseit, részben a finomító tulajdonosaira bukkanunk (pl. Pallavicini Ede őrgróf, Kornfeld Zsigmond, Stiedry Fülöp, Aron Jules, Ullmann Adolf, Szirmai Oszkár) [23]. Az új részvénytársaság 900 000 K alaptőkével alakult meg. Az Etelka (1. kép) és így a Photogen Forgalmi Rt. 1909-ig játszott szerepet a finomító életében, mert 1909. december 16-án eladták a Császári és Királyi Haditengerészetnek Pólába, ahol SS Vesta néven működött tovább [25].⁷⁶

A kutatásaim alatt összegyűjtöttem a gőzös hajó- és áruforgalmáról szóló összes számlát [27]. Ezek alapján beigazolódott, hogy az SS Etelka működése alatt leginkább Batumból hozott nyersolajat Fiuméba, de ezen felül néha feldolgozott olajokat (kenőolaj, finomított ásványolaj stb.) is szállított Fiuméből és más európai kikötőkből a kontinensen belülré és Amerikába. A fellelt 177 járatának (import és export) 37,85%-át Batum, 22,6%-át Fiume, 5,65%-át Philadelphia jelentette, a maradék 34% eloszlott a főbb brit, francia és spanyol kikötők között. Ha áruforgalommal súlyozva nézzük a főbb kikötők közötti forgalmat, akkor 91,19% jut Fiume és 86,23% Batum részére.

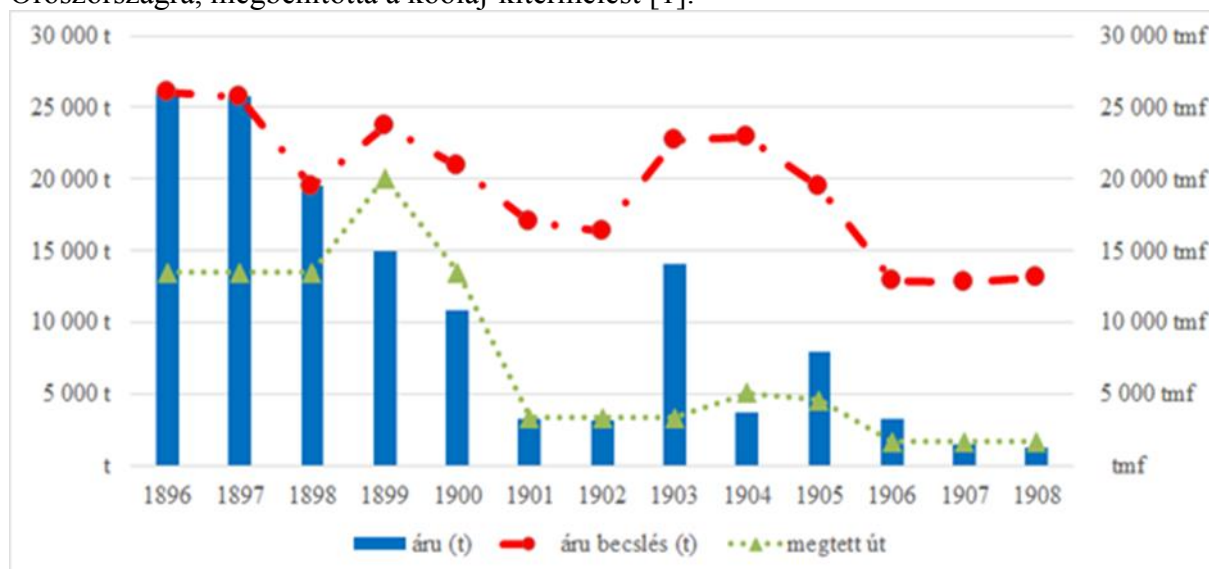

1. kép: Az SS Etelka tankerhajó a Photogen Rt. színeiben [24]

⁷⁶ Érdekességképpen megjegyzem, hogy az Etelka gőzös és legénysége 1907. november 7–8-án az északi szélesség 40°47' és a nyugati szélesség 53°57'-nél megmentette az olasz Colombo bark legénységét, amiért a mentésben résztvevők kitüntetést kaptak [26].

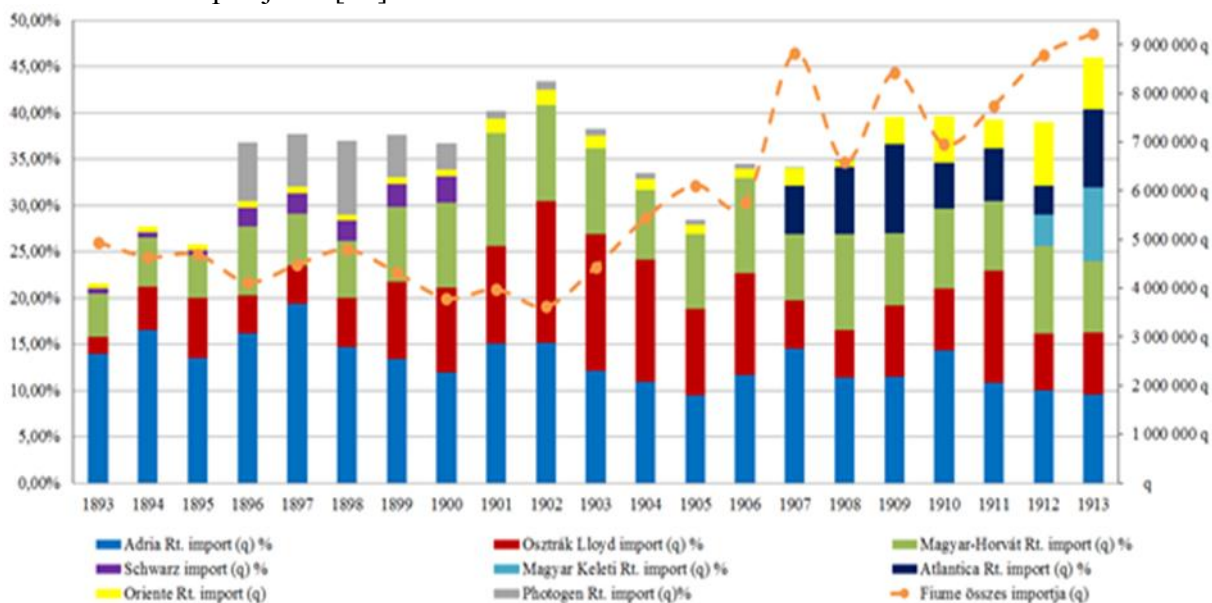

Az 1896–1908 közötti áruforgalmi adatokat a 3. számú ábra mutatja. A hiányzó adatok becslését az alapján végeztem el, hogy egy évben mennyi járatot tett meg a hajó rakodott állapotban és mekkora volt átlagosan egy fuvar mennyisége. Ezek alapján látható, hogy az Etelka még a becsült áruforgalmak alapján is egyre kihasználatlanabb lett, és ez vezetett az eladásához. Kihasználatlanságának oka az volt, hogy Fiume alapvetően a Nobel és Rothschild-féle orosz (Batum) kőolajat dolgozta fel, csak hogy 1902-től kezdve Batumban egy helyi dolgozó: Joszip Dzsugasvili (Sztálin) sztrájkot szervezett, amely átterjedve egész Oroszországra, megbénította a kőolaj-kitermelést [1].

3. ábra: Az SS Etelka által megtett út (tengeri mérföld), a szállított valós- és becsült áruforgalommal 1896–1908 között [27]

Ezzel együtt azt is látnunk kell, hogy 1900-tól kezdve Galíciában külföldi, és Romániában osztrák-magyar tőke beáramlással rohamosan növekedett az olaj kitermelése és a szárazföldi forgalom. Vasúton Fiméba 1899-ben 1187 184 K, 1906-ban 2179 482 K és 1913-ban 3212 832 K kőolajat szállítottak, szemben az SS Etelka 1900 utáni átlagos évenkénti becsült 228 470 K értékű importjával [28].

4. ábra: Fiume importja 1893–1913 között és az SS Etelka (Photogen) importrészesedése [27] [28]

Ugyanakkor fontos bemutatnom, hogy Fiume tengeri kereskedelmében önállóan mekkora súlyt képviselt a Photogen Rt., csak a valós adatokra koncentrálni (4. számú ábra). Az ábra alapján kijelenthető, hogy a Photogen Rt. a fennállása alatt a fiumei import átlagosan 2,01%-át bonyolította le. Ezek alapján pedig belátható, hogy míg az SS Etelka az 1890-es években jól tudta szolgálni a fiumei kőolajfinomítót, addig az 1900-as évekre már nem tudta kielégíteni a hozzáfűzött reményeket, és az eladása racionális üzleti döntés volt.

3. Kitekintés – A Kőolajfinomító Rt. sorsa a háborúban és utána

A nagy háború alatt a gyár termelése többször kihagyott, hisz időnként nem kapott Galíciából nyersanyagot a cég, illetve munkásainak javát besorozták [15]. A világháború után, 1918–1920 között a vállalat még felvásárolt egy finomítót Drohobicsban (ma Ukrajna) és Budapesten, majd pedig a részvénytársaság egész vagyonát átmentette az amszterdami „Nederlandsche Petroleum Maatschappij Photogen” vállalatba. Mivel Hollandia semleges volt az első világháborúban, így a háborús jóvátétel nem terjedhetett már ki a finomító vagyonára. Érdekesség, hogy a holland vállalat székhelye a budapesti Nádor utca 14. lett, azaz a Magyar Általános Hitelbank központja, és az épülettel együtt a vállalat és a bank menedzsmentje is teljesen azonos volt. Ekkoriban az Olasz Királyság olajpiaca a Standard Oil és a British-Dutch Royal Shell Company birtokában volt. Az olasz állam a nemzetiségi és politikai kérdéseken felül azért is igyekezett Fiumét bekebelezni, hogy az egykori magyar finomítóval megalapozhassa saját állami olajvállalatát. 1922. április 28-án így meg is alakult Fiumében a korábbi magyar gyárépületben a holland fedőcégen keresztül magyar, illetve olasz részvényesekkel a „Raffineria di Olii Minerali Società Anonima” a ROMSA.

Fiume olasz bekebelezése után 1926-ban, az egykori magyar finomítóból fejlesztette fel Olaszország a máig működő olajipari vállalatát az AGIP-ot. A második világháború után jugoszláv színekben üzemelt a gyár, majd a délszláv háborúban (1991–1995) lett a horvátok nélkülözhetetlen iparvállalata INA néven [9]. Így a Fiumei Kőolajfinomító (2. kép) tulajdonképpen három mai állam kőolajipari történetének is alapja: Magyarországnak, Olaszországnak és Horvátországnak [16].

2. kép: A Fiumei Kőolajfinomító 1896-ban, 1922-ben és 2005-ben [7], [9], [17]

Irodalomjegyzék

- [1] Szurovy Géza (1993): A kőolaj regénye. Budapest. Hírlapkiadó Vállalat.
- [2] 1883. évi XXVIII. tc.
- [3] Denk Árpád – Lóczy Lajos – Sziklay János (1896): Fiume. In: Borovszky Samu – Sziklay János (szerk.): Magyarország Vármegyéi és Városai. Fiume és a magyar-horvát tengerpart. Budapest. Apollo Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadása. 1–21. o.
- [4] Libri Regii: <https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/> Letöltve: 2017. április 14.
- [5] Mihók-féle magyar compass 1883. XI. évf. Budapest. Pesti Könyvnyomda Rt.
- [6] Mihók-féle magyar compass 1897/98. XXV. évf. II rész. Budapest. Légrády testvérek.
- [7] Fest Aladár és társai (Holek Sámuel, Kormos Alfréd, Smoquina A. F.) (1896): Fiume ipara. In: Borovszky Samu – Sziklay János (szerk.): Magyarország Vármegyéi és Városai. Fiume és a magyar-horvát tengerpart. Budapest. Apollo Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadása. 261–275. o.
- [8] Pelles Márton (2016): Iparosítás egy kikötővárosban – Fiume fejlesztése (1870–1914). V. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferenciakötet. Pécs. Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat. 392–408. o.
- [9] The Oil Refinery in Rijeka: A story of survival. <https://www.rothschildarchive.org/materials/ar2005rijeka.pdf> Letöltve: 2017. április 14.
- [10] Državni Arhiv u Rijeci. A Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság iratai. Általános iratok. 336–1906–II–3311.
- [11] DAR. Camera di Commercio e d'Industria (1851–1923) Fiume. PO–1. 198–201.
- [12] DAR. TH. Ált. 692–1913–VIII–832.
- [13] Thirring Gusztáv (1912): A magyar városok statisztikai évkönyve. Budapest. Budapest székesfőváros házi nyomdája.
- [14] DAR. JU-5 Eln. 38–1911–I–88; DAR. JU-5 Ált. 377–I–2–8.
- [15] DAR: JU-5. Eln. 52–1915.
- [16] <https://mol.hu/hu/molrol/tarsasagunkrol-roviden/torteneti-attekintes#koolaj-finomito-iparunk-kialakulasa> Letöltve: 2017. április 14.
- [17] <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=86&t=1573> Letöltve: 2017. április 14.
- [18] Mihók-féle magyar compass 1885. XIII. évf. Budapest. Pesti Könyvnyomda Rt.
- [19] Mihók-féle magyar compass 1887. XV. évf. Budapest. Pesti Könyvnyomda Rt.
- [20] Mihók-féle magyar compass 1888. XVI. évf. Budapest. Pesti Könyvnyomda Rt.
- [21] Mihók-féle magyar compass 1889/90. XVII. évf. Budapest. Brózsza Ottó Könyvnyomdája.
- [22] Mihók-féle magyar compass 1900/1. XXVIII. évf. II. rész. Budapest. Légrády testvérek.
- [23] Mihók-féle magyar compass 1904/5. XXXII. évf. II. rész. Budapest. Légrády testvérek.
- [24] <http://www.hajoregiszter.hu> Letöltve: 2017. április 14.
- [25] DAR. TH. Ált. 496–1909–I–5599.
- [26] DAR. TH: Ált. 477–1908–XXIX–570.
- [27] DAR. TH. Ált. 151–1897–XXIII–5234; 216–1900–XXI–7; 284–1904–XXI–940; 284–1904–XXI–1148; 284–1904–XXI–1310; 316–1905–XXI–55; 316–1905–XXI–1040; 316–1905–XXI–2336; 364–1906–XXI–2; 415–1907–XXI–1063; 416–1899–XXI–4206; 460–1908–XXI–2207; 496–1909–I–5599.
- [28] Magyar Statisztikai Évkönyvek 1893–1913. Budapest. Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája.

Lektorálta: Dr. habil Barancsik János Phd., egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar

A FOLYAMATINNOVÁCIÓ MUTATÓI ÉS KUTATÁSI MÓDSZERTANA

Pesti István

*Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
scientific.pesti@gmail.com*

Absztrakt

Az innováció schumpeteri fogalmát a folyamatokra is kiterjesztve dolgozom fel a nemzetközi és magyar nyelvű szakirodalom forrásait, azok módszertana szempontjából. A folyamatfejlesztés, műszaki és közgazdasági szakirodalom által használt eszközöket és módszereket mutatom be, majd hasonlítom össze.

Az innováció iskolateremtő meghatározásának használata lehetőséget biztosít az elméleti alapvetésekhez való visszanyúláshoz, azaz a téma legelső értelmezését használom, figyelembe véve, hogy a technológiai haladás okán a legelső fogalom megalkotása óta több kutató közölte a saját alternatíváját, annak eredeti tartalma módosult. Ezt kiküszöbölendő, Schumpeter definícióját tekintem az origónak.

A szakirodalom tudományterületenként eltérő megoldásokat vonultat fel: a minőségmenedzsment területén folyamatábrák szemléltetik az alapállapotot, a változást és a kívánt állapotot, vizualizálva a különbségeket. A mérnöki tudományok területén gyakori a mérőszámok alkalmazása az input és az output tekintetében, ezekkel szemben a közgazdaságtudomány matematikai statisztikai elemzéseket használ jelen téma elemzésére.

Tanulmányomban ezek közös és eltérő jellemzőit, területi alkalmazását és korlátait igyekszem bemutatni, valamint a saját kutatási témámhoz történő módszer kiválasztását indoklom meg.

A szekunder kutatás doktori értekezésem egyik alapköve, a magyar söripar folyamatinnovációját kutatom, ugyanakkor jelen tanulmánynak az iparági kitekintés nem képezi részét.

Kulcsszavak: innováció, folyamatinnováció, ellátási lánc, logisztika, folyamatfejlesztés

1. Bevezetés

A szakirodalom feldolgozását a tudományos eredmények fejlődésének (ill. avulásának) figyelembevételével készítettem, azaz az elmúlt 10 évben a témában megjelent irodalmat tekintettem át, a források túlnyomó részét angolul olvastam, igyekezve a legnaprakészebb információkat áttekinteni.

Az innováció típusai az Oslo Kézikönyv harmadik kiadásában:

- termék innovációk
- folyamat innovációk
- szervezeti innovációk
- marketing innovációk (OECD, 2005)

A Schumpeteri elmélet alapján alakította ki az Oslo kézikönyv is a módszertant, ennek megfelelően 2004 óta a K+F statisztikához hasonlóan az innovációs statisztikára is van EU-s jogszabály, ami alapján az EUROSTAT végzi a saját adatfelvételét és elemzését. A közösségi harmonizációnak megfelelően a magyar KSH is az EUROSTAT módszertanát használja, az adatok összehasonlíthatósága okán az innovációs felmérésének elkészítése kapcsán.

Az innováció kutatására számos intézményt, ill. projektet, kutatást létrehozta, a jelen tárgykörben legrelevánsabbak a következők: A Community Innovation Survey (CIS), ami az Európai Unión belül vesz fel időszakos adatokat, az Európai Innovációs Eredménytábla, ahol az európai eredményeket globális kontextusba helyezi az EU releváns szerve, az INNO-Policy

Trendchart, amely egy független intézet és az EU tagországainak innovációs teljesítményét elemzi. Az Innobarometer az Európai Bizottság egyik éves adatfelvétele, a Mannheimi Innovációs Panel (ZEW) kutatásai pedig referenciának említhetőek meg, ugyanis az intézmény a német gazdaságról gyűjt adatokat 1993 óta.

A kutatott fogalom további értelmezéséhez a folyamatot olyan tevékenységként fogalmazom meg, amely meghatározott feladatok ellátását takarja, mind időben és térben keretezve, kezdő és végponttal, valamint inputok és outputok hozzárendelésével, egyetértve a szakirodalomban (Davenport, 1993; Papinniemi, 1999)

2. Mutatók

Az alkalmazott mutatók a kutatás hipotéziseitől, ill. az alkalmazott módszertől és adatfelvételtől függenek, a következőkben azokat három nézőpontból mutatom be.

Az erőforrás-fókuszú mutatók azok a tényezők, amik a statisztikai adatok csoportosítása, az adatok felhasználhatósága szempontjából játszanak szerepet. Példának okáért a gazdaságban /vállalatnál főiskolai szintű végzettséggel rendelkező 18-64 év közötti munkavállalók száma, ill. aránya. A nemzetgazdasági és a vállalati szint között a mutatónál nem teszek különbséget, a vállalat munkavállalója a gazdaság egyik szereplője.

Input-fókuszú mutatóként (amit a szakirodalom rövid távú indokátorként is jegyez) azokat az adatokat kategorizáljuk, amelyek hozzájárulnak az innovációs folyamat megvalósulásához. Többnyire a pénzügyi ráfordítások az alapjai, egységes valutában (pl. USD vagy EUR) mérve mind a vállalati, mind az egyes országok teljesítményének összehasonlítására alkalmas. Például a fentieket bemutató:

- GERD (Gross Domestic Expenditure on R&D) magyarul K+F intenzitás, azaz a kutatás-fejlesztési ráfordítások GDP-hez viszonyított aránya
- BERD (Business Expenditure on R&D) magyarul az üzleti szektor K+F ráfordításai a fentiekhez hasonlóan
- GOVERD (Governmental Expenditure on R&D) magyarul az államilag finanszírozott tevékenység, szintúgy a fentiekhez hasonlóan

Megjegyzem ugyanakkor, hogy a K+F kiadásoknak az állam által folyósított részében lehetünk biztosak, a vállalatok nem kötelesek ilyen jellegű adatok közzétételére.)

A folyamat-fókuszú mutatók (időtartamukat tekintve középtávú mutatóként is értelmezve) az innováció teljes folyamatát (beleértve annak időtartamát, erőforrásait, etc.) leíró mérőszámok, például:

- szabadalmak száma (db)
- növekedési projektbe befektetett összeg (EUR)
- új ajánlatokból érkező megtérülések (EUR)
- beruházások megoszlása a projektek között (%)
- a tervezett és a tényleges teljesítmény (%)
- átlagos projektfejlesztési idő (nap, év, etc.)

Az output-fókuszú mutatók, azaz hosszú távú mutatók olyane állapotok bemutatására alkalmasak, ahol a folyamat elérte a végét, a kezdetekben meghatározott tervekhez képest tényadatokat tudunk hasonlítani velük. Például:

- 1000 alkalmazottra jutó innovációk száma (db/100)
- Profitabilitás (költség/haszon, EUR)
- vevői elégedettség (%)
- piacra jutási idő (nap, év, etc.)
- ötletgenerálás (nap, év, etc.)

A fenti mutatók alkalmazásával a vállalatok, iparágak és akár régiók teljesítménye is összevethető, kihasználva a generális mutató alkalmazása okozta transzparens adatfelvételt. Jelen dokumentumban EUR értékekkel számolok, a nemzetközi forrás feldolgozás és jövőbeni hasznosíthatóság okán.

A második nézőpont a számok viszonyítása: Megkülönböztethetünk más tipizálás alapján abszolút értékekben megadott indikátorokat és viszonyszámként meghatározottakat, amikor valamilyen vetítési bázishoz képest (Izd. A fent említett 1000 lakosra, a GDP-re stb.) adjuk meg a mutatót.

Az EUROSTAT statisztikáiban -mivel azok az Unió összes tagállamára vonatkoznak- gyakran jelenik meg az aktuális tagországok számával (pl. EU15, EU28) jelölt érték, amit 100%-nak tekint, ezzel is viszonyítva a statisztikai átlaghoz az egyes országok értékeit.

A kategorizálás harmadik nézőpont a mutatók bontása állapotmutatókra és folyamatmutatókra. Az állapotmutatók statikus képet írnak le, azaz az adott vállalat vagy ország aktuális helyzetét, egy pillanatképet adnak, ugyanazzal a kiemelt területtel, ami a kutatás (mérés) fókuszában áll. A folyamatmutatók az innováció teljes egészét tekintik a mérés határának, annak egészéről vesznek fel (vagy vonnak össze) adatokat, a fejlesztés hatékonyságát megmutatandó, egy korábbi értéket és egy új értéket összehasonlítva.

Globális viszonylatban, ahol az összehasonlítás nem hozna reális eredményt (mivel más az adatfelvétel környezete, azaz az adatgyűjtés kiindulási pontja), komplex (ill. kompozit) mutatókat alkalmazunk, annak érdekében, hogy több tényező kerüljön figyelembevételre az értékelés és összehasonlítás során.

Ilyen kompozit mutató például a versenyképességi index (Global Competitiveness Index), az Innovációs Index (Summary Innovation Index), a Tehetségindex (Talent Index) vagy az innovációs output indikátor (IOI)(EB, 2014). Ezen utolsó egy olyan kompozit mutató, ami a következő négy mutatóból tevődik össze: a találmányok számával mért technológiai innováció, a teljes foglalkoztatáshoz viszonyított tudásintenzív tevékenységek aránya, az országok exportján belül a high-tech termékek és szolgáltatások átlagos részesedése és negyedikként az innovatív szektorokban lévő gyorsan növekvő vállalkozások foglalkoztatási létszámai.

Az EU tagállamai a 2020-as stratégia felállításakor négy komponensből képezték a mutatót, ami a jövőbeni innovációs teljesítményt hivatott mérni: óránkénti munkatermelékenység, szabadalmak száma a GDP-hez viszonyítva, az innovatív vállalkozások számának aránya a teljes vállalkozások számához viszonyítva, az innovációhoz kapcsolódó termékek kereskedelmének hozzájárulása a teljes kereskedelemhez.

3. A folyamatinnováció kutatásának módszerei

A nemzetközi szakirodalom releváns dokumentumainak áttekintése után a mérnöki és közgazdaság-tudományi nézőpontok, ill. módszertan eltérő eszközeit a következő táblázatban összegzem, a publikáció megjelenésének éve alapján növekvő sorrendbe rendezve, azaz kezdve a kitekintés időtartamán belül eső legrégebbivel, utoljára említve a legfrissebbet.

1. táblázat: A szakirodalom fontosabb publikációinak módszertani összegzése

Kutató	Módszertan	Publikáció éve	Kutatási terület (műszaki/ közgazdasági)
Hipp és Grupp	Védjegyjelentkezések számának összegzése (Number of applications of trademarks)	2005	Műszaki
Li, Liu és Ren	Strukturális kiegyenlítő modell (Structural equation model)	2007	Műszaki
Luo és Chang	Ábrázolt folyamat elemzés (Visualized process analysis)	2013	Műszaki
Becker és Egger	Feltételes függetlenség vizsgálat (Conditional mean-independence)	2013	Közgazdaság
Nelson et. al.	Kulcsszó és domain értékelés (index terms and domain expert assessment)	2014	Közgazdaság
Lim és Suh	Ábrázolt folyamatfejlesztési szakaszok (Visualized process development cycles)	2015	Műszaki
Kim, Kimés Chun	Input-output elemzés (Input-output analysis)	2015	Közgazdaság
Ibertés Müller	Horizontális folyamatelemzés (Horizontal process analysis)	2015	Közgazdaság
Hullova, Trott, Simm	Feltételezett képesség mátrix (Complementarity-capabilitymatrix)	2016	Közgazdaság
Li és Ni	Dinamikus irányítási modell (Dynamic control model)	2016	Közgazdaság
Knight et. al.	Rendszer és egyéni korlátok és adottságok táblázatos összefoglalója (Table on System and individual level barriers and enablers)	2016	Közgazdaság
Córcoles, Triguero és Cuerva	Diszkrét időtartam-elemzés (Discrete-Time Duration Analysis)	2016	Közgazdaság
Janger et. al.	Kompozit indikátor alkalmazása (Create composite indicator)	2017	Közgazdaság

Forrás: saját szerkesztés

A fenti publikációkat áttekintve megállapítható, hogy a szakirodalomban a kutatók a következő módszereket alkalmazzák:

- a folyamat-elemzések, ill. azok vizuális megjelenítése,
- indikátorok,
- modellek
- és összehasonlító táblázatok.

A közgazdaságtani és műszaki tudományos publikációk módszertanában nincs szignifikáns különbség, egyedül a kutatás fókuszja határozza meg az alkalmazott módszert, ill. a rendelkezésre álló adatok/mutatók.

A folyamatok megértését, elemzését és javítását véleményem szerint a folyamatábrák biztosítják, így az eredeti, majd innovatív módon átalakított folyamat vizuális összehasonlítása lehetőséget teremt az eltérések megjelenítésére, ehhez kapcsolódóan pedig a folyamatmutatók (pl. feldolgozás folyamatideje, egységnyi idő alatt elvégzett munka, etc.) használata alkalmazandó.

Az innováció mélységét (legyen az akár inkrementális vagy radikális) a kutatók más és más nézőpontból vizsgálják és elégetten alkalmazzák a szakirodalomban: Egyes inkrementális folyamatinnovációkat folyamatfejlesztésnek tartanak, míg másik folyamatinnovációkat egyszerűen külső innovációs folyamatok belső alkalmazásának (Reichstein és Salter, 2006; Pilav-Velic és Marjanovic, 2016)

Ugyanezen szakmai vita észlelhető a vizuális ábrázolás eszköztárában is: példának okáért az értékáram elemzés, mint vizualizáció, lehetővé teszi a folyamatok olyan strukturális elemzését, mely a fókusz pontok teljes eltolódását eredményezi, ugyanakkor más kutatók ezt egyszerű illusztrációként használják. Megfigyelhető továbbá, hogy a folyamatfejlesztés eszköztára köszön vissza a folyamatinnovációnál, hiszen egy alkalmazott minőségmenedzsment, ill. lean megközelítés nagyban meghatározza az ábrázolni kívánt faktorokat. A halszálka elemzés a négy „M”-re fókuszálva (man, method, material és machine, azaz munkaerő, módszer, anyag és gép) megközelítést alkalmazza, a folyamatos fejlesztés kör alakú ciklikus önmagába érő egyenesé pedig a folyamatok egymásutánosságát hangsúlyozza, természetesen amellet, hogy megmutatja a módszert komplex egészként.

4. Alkalmazás a szekunder gazdaságban

Az innováció alacsony technológiai intenzitású feldolgozó iparágba tartozó specifikus (LMT) ágakban (pl. söripar, papíripar, etc.) már a 1990-es évek vége óta kutatott (pl. Hansen és Serin 1997, Jacobson és Staffan 2005; Tunzelmann és Acha 2006; Hirsch-Kreinsen 2015; Kirner, Kinkel és Jaeger 2009; Robertson és Smith 2008, Heidenreich 2009), mind a folyamatot, mind a terméket tekintve. Általánosságban elmondható, hogy a kutatók egyetértenek abban, hogy a fokozott innovációs teljesítményt nem egyedül érik el a vállalkozások, hanem, ugyanolyan fokozott szükség van az ellátási-láncbeli együttműködésre is. (pl. Soosay et al., 2008; Nieto and Santamaría, 2007; Kibbelling et al., 2013), függetlenül az iparágtól. (Érdekes módon, a fenti kutatások nagyvállalati környezetre vonatkoznak, a kisvállalkozásoknál megfigyelhető a „praktikus kolléga” és az ő tacit tudása, ami kifejezetten központi szerepet játszik az innovációs folyamatban, ami megerősíti a „mezítlás innováció” fogalmának létjogosultságát.)

5. A folyamatinnováció és a termékinnováció kapcsolata

Az általam feldolgozott publikációk a folyamatinnováció és a termékinnováció kérdéskörébe tartoznak, külön-külön kutatva, valamint egymással kritikai módon szembeállítva.

Három nézőpontot tudtam megkülönböztetni: egyes kutatók a folyamatinnovációt a termékinnovációból kiindulónak tekintik (pl. Kurkkio et al. (2011), Novotny és Laestadius (2014)), azaz az innovációs folyamat elemeinek kapcsolódási sorrendjében az új termék létrehozása megelőzi az új folyamat létrehozását, logikailag az új termék miatt átalakítva egy folyamatot. Ezen megközelítések lényege, hogy a vállalatok különböző termékeinek értékesítése eltérő méretű haszonnal jár, így egy magasabb haszonkulccsal értékesíthető termék prioritást élvez az addigi gyártási folyamat fenntartásával szemben.

Más kutatók a termékinnovációt tekintik a folyamatinnovációból kiindulónak (pl. Martínez-Ros (2000), Lager (2002), Lim et al. (2006) Martínez-Ros és Labeaga (2009), logikailag azzal

indokolva, hogy a környezet átalakítása, a folyamat inputjai határozzák meg a fejlesztés irányát, evégett a létrehozott új termék csak az új folyamat eredménye lehet.

A kutatások harmadik iránya pedig a két innováció típus eltérő értelmezése, azaz a kettő közötti összefüggés-annak alacsony intenzitása okán- figyelmen kívül hagyása (Izd. Damanpour, 2010), Van de Ven et al. (2013), (Pisano és Shih, 2012) ,(Battisti és Stoneman, 2010), Evangelista és Vezzani (2010)). Ezen kutatók szakmai véleménye alapján az innováció ezen két típusa között nincs összefüggés, önállóan is értelmezhetőek és elemezhetőek.

Úgy vélem, hogy az innováció (Schumpeteri elmélet szerinti) öt típusa egymással összhangban kell, hogy jelen legyen a vállalati működésben, egymást, ill. a minél magasabb pénzügyi haszon létrehozását támogatva. Bonnano és Hawort (1998) kísérlete ugyanakkor rámutat, hogy a két inováció típusnak nem kell egymástól feltétlenül elkülönülnie, azok alkalmazása együttesen is lehetséges, a vállalatok menedzsmentjének döntésének (ill. feltételezve, hogy azok piaci folyamatokra reagálnak) függvényében. Utterback (1996), majd később Pisano (1997) és Lager (2000) is rámutatnak, hogy ezen folyamatok egyidejűsége a vállalati folyamatok természetes velejárója a piaci versenyben. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy monopol piac esetében (Lambertini és Mantovani, 2009) a két folyamat egyidejű támogatása (azaz befektetés) a termékportfólión belüli termék kannibalizációhoz vezet.

6. A folyamatinnováció a logisztikai fő tevékenységekben történő megjelenése

A kutatási téma naprakész voltát igazolja, hogy több, globális kutatócsoport is foglalkozik vele. A beszerzést tekintve (D'Antone és Bonomi Santos, 2016) a TIÜSZ (, azaz tudás-intenzív üzleti szolgáltatások, az angol nyelvű szakirodalomban KIBS -Knowledge Intensive Business Services) megjelenése kínál új megoldásokat az üzleti folyamatokra és készíti arra a beszerzési funkciót, hogy az új kategóriákhoz új stratégiai és operatív feladatokat alakítson ki. Az elosztás, készletgazdálkodás és raktározás területén (az FMCG szektort példaként tekintve) újdonságot jelent az alapanyag függő raktározási modellek kidolgozása (Rojas és Leiva, 2016).

A szállítási feladatokra (technológiai innovációk eredményeit használva) az alacsony vagy egyenesen nulla széndioxid kibocsátású folyamatok (Jianxiong, Z.R.D., 2017) elterjedése van kihatással. A szállítmányozásban, azaz a szállítás menedzsmentjében a költséghatékony visszatás logisztika (Soosay, Hyland, Ferrer, 2008), ill. a közösségi közlekedés átalakulása okán az üzleti szférában az erőforrások megosztása, jelen esetben a közös szállítmányozás jelenik meg a korábbiakat felváltó, innovatív folyamatként.

A rendelésfeldolgozás feladatai összekapcsolódnak a lánc tagjainak együttműködésével, így folyamatos a big data-ként kezelt adatbázisok, elemzések, előrejelzések, készletszintek megosztása (Manders, Caniels, Ghijsen, 2016) többek között, a láncot sújtó ostorcsapás-effektus kiküszöbölése miatt is.

A fentiek ICT háttérének vonatkozásában az új hardveres és szoftveres (valamint felhő alapú) megoldások okán jelentős újdonság az adatok –az ipar 4.0 folyamatainak megfelelően- külső tárhelyen történő tárolása és elemzése, a pénzügyi erőforrások felszabadítása és hardveres beruházások volumenének esése miatti költségcsökkentés (Maruyama és Zennyó, 2017)

Érdekes továbbá megemlíteni, hogy a folyamatinnováció kutatása során a szakirodalom a magas technológiai tudást alkalmazó iparágakat vizsgálja, ugyanakkor az alacsony vagy közepes iparágak gyakran esnek kívül a kutatások fókuszán (Robertson és Tunzelman, 2008). Az általam feldolgozott, ezen vállalatokra vonatkozó kutatások ugyanakkor azt bizonyítják, hogy az innováció leginkább a folyamatok, a szervezet és a marketing területén vannak jelen (Heidenreich, 2009).

7. Összegzés

Tanulmányomban a folyamatinnovációhoz kapcsolódó mérőszámokat és módszereket mutattam be szekunder kutatásom alapján. Az eredmények tükrében levonhatjuk a következő konzekvenciákat: A szakirodalom több évtizede foglalkozik a folyamatfejlesztéssel, mint kutatási témával, függetlenül attól, hogy műszaki vagy közgazdaságtani kutatásról beszélünk. Az alkalmazott módszerek az elemezni kívánt adatoktól függenek, a folyamatinnováció vizuális megjelenítéseként a kutatók a folyamatábrát használják.

Érdekes ugyanakkor a feldolgozásból levonható, gondolatindító felvetés, hogy a folyamatinnováció valójában eltér-e a folyamatfejlesztéstől, ill. ha igen, úgy mennyiben, hiszen a fejlesztések és elemzések végén a vállalatok folyamataikat hatékonyabbá, jövedelmezőbbé kívánják tenni. A szakmai véleményem az, hogy két fogalom közötti különbség a tevékenység indíttatásánál, kezdeténél érhető utol: maga a folyamatfejlesztés (mint a minőségmenedzsment egyik lépése) egy tudatos, tervezett és kívánt folyamat, ugyanakkor a folyamatinnováció – az innovációkra jellemző közös tulajdonságok okán – egy olyan relatíve véletlenszerű tevékenység, amivel egy addig létező folyamat teljes egésze (vagy akár csak résztevékenysége, inputja vagy outputja) megváltozik, a korábbiaktól pozitív irányban eltér és a vállalat érdeke azt fenntartani. A fenti összehasonlítás egy elméleti nézőpont, a szándékom tudományos vita és párbeszéd elindítása a műszaki és közgazdaságtudományi területek között.

Az eredmények alkalmazása és a kutatás korlátai

Szekunder kutatásom a saját primer kutatásom előzménye, az itt bemutatott módszertan eszköztárából választva kerül majd a saját kutatásom lefolytatásra. A feldolgozott források a nemzetközi szakirodalom legfrissebb elméleteit hivatottak tükrözni, ugyanakkor nem feltétlenül alkalmazhatóak a saját kutatásuk iparágán kívüli szektorra, azok korlátai miatt.

Irodalomjegyzék

- [1] 2014. évi LXXVI. törvény a tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról
- [2] 2016. évi CLXXV. törvény a tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról szóló 2014. évi LXXVI. törvény módosításáról
- [3] Battisti, G., Stoneman, P., (2010): How innovative are UK firms? Evidence from the fourth UK [4]community innovation survey on synergies between technological and organizational innovations. *Br. J. Manag.* 21, 187–206.
- [5] Becker, S. és Egger, P.H. (2013): Endogenous product versus process innovation and a firm's propensity to export, *Empir Econ* (2013) 44:329–354
- [6] Bonano, G és Haworth, B. (1998): Intensity of competition and the choice between product and process innovation, *International Journal of Industrial Organization*, 16. szám, 495–510.o.
- [7] Córcoles, D. és Triguero, Á. És Cuerva, M.C. (2016): Comparing Persistence of Product and Process Innovation: A Discrete-Time Duration Analysis of Innovation Spells, *Economics Discussion Paper*
- [8] Damanpour, F., (2010): An integration of research findings of effects of firm size and market competition on product and process innovations. *Br. J. Manag.* 21, 996–1010.o.
- [9] D'Antone, S. és Bonomi Santos, J. (2016): When purchasing professional services supports innovation, *Industrial Marketing Management*, 172–186
- [10] Davenport, T.H. (1993): *Process Innovation: Reengineering Work through Information Technology*, Harvard Business School Press, Cambridge, MA

- [11] Európai Bizottság (2010): Elements for the setting-up of headline indicators for innovation in support of the Europe 2020 strategy , Directorate-General for Research and Innovation , Brüsszel
- [12] Európai Bizottság (2014): THE INNOVATION OUTPUT INDICATOR 2014, Joint Research Centre , Ispra
- [13] Evangelista, R., Vezzani, A., (2010). The economic impact of technological and organizational innovations. A firm-level analysis. Res. Policy 39. szám. 1253–1263.o.
- [14] Gault, F. (2013): Handbook of Innovation Indicators and Measurement, Edward Elgar Publishing , Cheltenham
- [15] Hámori, B. és Szabó K. (2015): Az „innováció innovációja”: Új innovációtípusok a globális gazdaságban , Külgazdaság, 59. évfolyam 2015/5–6
- [16] Hansen, P.A. és Serin, G. (1997): Will low technology products disappear?: The hidden innovation processes in low technology industries, Technological Forecasting and Social Change, 55. szám.
- [17] Heidenreich, M.: (2009): Innovation patterns and location of European low- and medium-technology industries, Research Policy, Volume 38, 3.szám
- [18] Hipp, C. és Grupp, H. (2005): Innovation in the service sector: The demand for service-specific innovation measurement concepts and typologies, Research Policy ,517–535.o.
- [19] Hirsch-Kreinsen, H. (2015): Innovation in Low-Tech Industries: Current Conditions and Future Prospects in Som, Kirner szerk: Low-tech Innovation, Springer, 2015 Genf
- [20] Hortoványi, L. és Dobák M.(2016): A versenyképesség és az innováció vállalati szintű vizsgálata, Vezetéstudomány, XLVII. ÉVF. 2016. 12.
- [21] Hullova, D. , Trott, P. és Simm, C.D. (2016): Uncovering the reciprocal complementarity between product and process innovation, Research Policy 45 (2016) 929–940 .o.
- [22] Ibert, O és Müller, F. (2015) : Network dynamics in constellations of cultural differences: Relational distance in innovation processes in legal services and biotechnology, Research Policy 44. szám, 181–194.o.
- [23] Jacobson, D. és Laestadius, D. (2005): Low-Tech innovation in the knowledge economy, Peter Lang GmbH, Frankfurt
- [24] Janger, J. et. al. (2017): The EU 2020 innovation indicator: A step forward in measuring innovation outputs and outcomes?, Research Policy 46 .szám, 30–42 .
- [25] Jianxiong, Z.R.D.(2017): Green process innovation and differentiated pricing strategies
- [26] Kibbelling, M., van der Bij, H., van Weele, A., (2013). Market orientation and innovativeness in supply chains: supplier’s impact on customer satisfaction. J.Prod. Innov. Manag. 30.szám. 500–515.o.
- [27] Kim, S-R, Kim, S.T. és Chun, Y.J. (2015): Environmental Regulation, Process Innovation and Social Cohesion in Korea, Indian Journal of Science and Technology, 8. szám.
- [28] Kirner, E., Kinkel, S. és Jaeger, A. (2009): Innovation paths and the innovation performance of low-technology firms—An empirical analysis of German industry, Research Policy 38. szám 447–458.o.
- [29] Knight, L. et. al. (2016): Breaking the mold: Research process innovations in purchasing and supply management, Journal of Purchasing & Supply Management, 22. szám, 239–243.o.
- [30] Kurkkio, M., Frishammar, J., Lichtenthaler, U., 2011. Where process development begins: a multiple case study of front end activities in process firms. Technovation 31.szám, 490–504.o
- [31] Lager, T. (2000): A new conceptual model for the development of process

- [32] Lager, T., 2002. Product and process development intensity in process industry: a conceptual and empirical analysis of the allocation of company resources for the development of process technology. *Int. J. Innov. Manag.* 6, 105–130.
- [33] Lambertini, L. é Mantovani, A. (2009): Process and product innovation by a multiproduct monopolist: A dynamic approach, *International Journal of Industrial Organization*, 27. szám 508–518.o.
- [34] Li, S. és Ni, J. (2016): A dynamic analysis of investment in process and product innovation with learning-by-doing, *Economics Letters* , 104–108
- [35] Li, Y. és Liu, C.Y. és Ren, C.F. (2007): Product innovation and process innovation in SOEs:
- [36] Lim, L.P.L., Garnsey, E., Gregory, M., 2006. Product and process innovation in biopharmaceuticals: a new perspective on development. *R&D Manag.* 36 (1), 27–36.
- [37] Lim, S.Y. És Suh, M. (2015): Product and Process Innovation in the Development Cycle of Biopharmaceuticals, *Pharm Innov.* 10:156–165
- [38] Luo, C.M. És Chang, H-F. (2013): Safety process innovation in medical service industry, *Qual Quant*, 47:2915–2931
- [39] Manders, J.H.M, Caniëls, M.C.J, Ghijsen, P.W.Gh (2016): Exploring supply chain flexibility in a FMCG food supply chain, *Journal of Purchasing & Supply Management*, 22. szám 181–195.o.
- [40] Martínez-Ros, E., (2000): Explaining the decisions to carry out product and process innovations: the Spanish case. *J. High Manag. Technol. Res.* 10, 223–242.
- [41] Martínez-Ros, E., Labeaga, J.M., (2009). Product and process innovation: persistence and complementarities. *Eur. Manag. Rev.* 6, 64–75.
- [42] Maruyama, M. és Zennyó, Y. (2017): Process innovation, application compatibility, and welfare, *Information Economics and Policy*, 1–12.o.
- [43] NAV: Innovációs járulék tájékoztató, letölve: https://nav.gov.hu/data/cms381853/68._informacios_fuzet___Az_innovacios_jarulek_le_gfontosabb_szabalyai_20151009.pdf
- [44] Nelson, A. et. al. (2014): Do innovation measures actually measure innovation? Obliteration, symbolic adoption, and other finicky challenges in tracking innovation diffusion, *Research Policy* 43. szám, 927–940.o.
- [45] Nieto, M.J., Santamaría, L., (2007). The importance of diverse collaborative networks for novelty of product innovation. *Technovation* 27, 367–377.
- [46] Novotny, M., Laestadius, S., (2014): Beyond papermaking: technology and market shifts for wood-based biomass industries – management implications for large-scale industries. *Technol. Anal. Strateg. Manag.* 26, 875–891.
- [47] OECD (2016): *Science, Technology and Innovation Outlook 2016*
- [48] OECD: Oslo kézikönyv, 2005, letölve: <https://www.oecd.org/sti/inno/2367580.pdf>
- [49] Papinniemi, J. (1999): Creating a model of process innovation for reengineering of business and manufacturing, *Int. J. Production Economics* 60-61.sz. 95-101.o.
- [50] Pilav-Velic, A. és Marjanovic, O. (2016): Integrating open innovation and business process innovation: Insights from a large-scale study on a transition economy, *Information & Management* 53. szám, 398–408.o.
- [51] Pisano, G. (1997) *The development factory: unlocking the potential of process innovation*, Harvard Business Review Press, MA
- [52] Pisano, G., Shih, W., (2012): *Producing Prosperity: Why America Needs a Manufacturing Renaissance*. Harvard Business Review Press, Boston.
- [53] Reichstein, T. és Salter, A. (2006): Investigating the sources of process innovation among UK manufacturing firms, *Ind. Corporate Change* 15. szám, 653–682.o.

- [54] Robertson, P.L. és Smith, K. (2008): Distributed Knowledge Bases in Low and Medium Technology Industries , Australian Innovation Research Centre University of Tasmania
- [55] Robertson, P.L. és Tunzelmann, N.v.(2009): Innovation in low- and medium-technology industries, Research Policy, 38.évf. 441–446. o.
- [56] Rojas, F. és Leiva, V. (2016): Inventory management in food companies with statistically
- [57] Soosay, C.A., Hyland, P.W., Ferrer, M., 2008. Supply chain collaboration: capabilities for continuous innovation. Supply Chain Manag. Int. J. 13, 160–169.
- [58] Soosay, C.A., Hyland, P.W., Ferrer, M. (2008): Supply chain collaboration: capabilities for continuous innovation, Supply Chain Management: An International Journal, 13. szám, 160-169.o.
- [59] Tunzelmann, N.v. és Acha, V. (2006): Innovation In “Low-Tech” Industries, The Oxford Handbook of Innovation, Oxford University Press, New York
- [60] Utterback, J. (1996) Mastering the dynamics of innovation, Harvard Business Review Press, MA
- [61] Van de Ven, A.H., Ganco, M., Hinings, C.R., 2013. Returning to the frontier of contingency theory of organizational and institutional designs. Acad. Manag. Ann. 7 (1), 393–440.

Lektorálta: Dr. Gyenge Balázs, egyetemi docens, Szent István Egyetem

A TÖBBSZEREPLŐS KONFLIKTUSTEREK DÖNTÉSHOZATALÁNAK SAJÁTOSSÁGAI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A VÁLASZTOTT KÉPVISELŐK SZEREPVÁLLALÁSÁRA

Polgár Zoltán

*Nemzeti Közszolgálati Egyetem, - Közigazgatás-Tudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
info@polgarzoltan.hu*

Absztrakt

Többszereplős konfliktustérnek nevezhetünk szinte bármit, ahol legalább két fél érdekei ütközhetnek egymással. Jellemzően a szereplők választott tisztségeket töltenek be, és valamilyen nagy létszámú gyűlés a legfőbb döntéshozó szerv. Jó példák az ilyen terekre a parlamentarizmus, az önkormányzati döntéshozatal, de a mindennapi élet egyik jellemző ilyen helyszíne a társasházak és/vagy a lakásszövetkezetek. Az érdekek találkozása és a döntés a közgyűlésen és/vagy a taggyűlésen történik, de a döntés előkészítés már választott testületek, bizottságok hatáskörébe tartozik. A társasházak példájánál maradva, jellemzően két választott csoport érdekei találkoznak és a legtöbb esetben ütköznek. Ez a két csoport: a számvizsgáló bizottság tagjai és a közös képviselői (társasházkezelési) feladatokat ellátó cég munkatársai (ideértve az intézőbizottságot is). A 2015 februárjában elfogadott 2003. évi CXXXIII. törvény módosítása, bevezette a társasház szerveinek törvényességi felügyeletét, ami főleg ennek a két érdekcsoportnak a tevékenységét vizsgálja, hogy a vonatkozó jogszabályoknak, rendeleteknek, határozatoknak és szabályzatoknak eleget tesznek-e.

A döntés előkészítési munka, a döntések fellelősége (jogi, anyagi), valamint a választott tagok felkészültsége eltérő, így érdemes megvizsgálni, hogy a két jellemző szereplő között az érdekérvényesítés hogyan zajlik. Kinek milyen lehetőségei vannak, hogy érdekeit menedzselje, konszenzust találjon és adott esetekben elhárítson egy jogszabálysértést vagy határozat megszegést.

A jelentős számú lakossági érintettség miatt is, jelen tanulmányomban vizsgálom, hogy a választott testületek és bizottságok között milyen fellelőségi jogkörök találkoznak, valamint arra keresem a választ, hogy a két szereplő között az érdekérvényesítés, hogyan alakul, és ez az érdekérvényesítés, hogyan hat a gazdasági döntésekre.

Kulcsszavak: testületi döntéshozatal, választott képviselők fellelősége, többszereplős konfliktustér

1. Bevezetés

Vizsgálatom tárgya olyan tulajdonosi közösségek, ahol gazdasági döntéshozatal az üzemeltetés része. Ilyen közösségek a társasházak, amelyek korunkban a legjellemzőbb épületfenntartási és épületüzemeltetési formák Magyarországon. A kutatás során térnek tekintetem azokat helyszíneket, ahol a tulajdonosok találkozhattak. A döntés tárgyát a gazdasági döntések köréből választottam, így megkülönböztettem bevételt, kiadást és megtakarítást érintő döntéseket. Majd meghatároztam az érintettek körét, így az alábbi érintetteket azonosítottam:

- tulajdonsok;
- lakáshasználók;
- szolgáltatók (szolgáltatók közé soroltam a választott képviselőket).

A tanulmányban bemutatom a konfliktus teret, a szereplőket és a választott képviselők szerepvállalását. A téma indokoltságát az adja, hogy a társasházi döntések hosszú távon meghatározzák az épületállomány fenntartását, ezáltal a lakhatás biztonságát⁷⁷. Az 1. táblázat szemlélteti a gazdasági döntéshozatal felépítését több szereplő esetén.

1. táblázat: A gazdasági döntéshozatal felépítése

tér (fórum)	döntés tárgya	érintettek
közgyűlés	bevétel	tulajdonosok
lakógyűlés	kiadás	lakáshasználók
egyéb találkozások	megtakarítás	szolgáltatók

Forrás: saját szerkesztés

Összefoglalva megállapítható, hogy gazdasági döntést sokféle helyszíne, sokféle témában jól azonosítható szereplők hozzák meg.

2. Konfliktustér bemutatása

A társasházakat lehet konfliktus tereknek értelmezni, mivel több fél találkozásával kialakul a racionálisan kezelhető érdekkonfliktus, vagy a racionalitást háttérbe szorító sérelem konfliktus⁷⁸.

Ha az épületet, mint a találkozásnak helyet adó komplexumot vizsgáljuk az alábbiakat állapíthatjuk meg.

Az üzemeltetés összekapcsolódik a változással, így az eltérő lehetőségekből, eltérő jövőkép alakul ki, az eltérő múltból következően, az adott döntési helyzetben eltérő válaszokat adnak az érintettek társasházanként, valamint az eltérő tulajdonosi összetétel, eltérő hozzáállást is eredményez. A társasház ezek miatt ideális terepe a konfliktusok kialakulásának, és a többszereplős döntéshozatal vizsgálatának. „Azzal, hogy az egyének közösségekbe tömörülnek, amelyeket magán úton irányítanak, maguk hozzák meg szabályaikat, gyakorlatilag közös identitást és sorsot választanak az állam központi szerepe nélkül.”⁷⁹

Az 1. táblázatból következik, hogy a tér nem csak mint épület került beazonosításra, hanem a társasházi döntéshozatal által generált találkozások alapján is, így az érintettek találkozhatnak közgyűlésen, lakógyűlésen. A kettő közül a közgyűlés a társasház legfőbb döntéshozó szerve, ahol az érdemi határozatok születnek, amelyek meghatározzák a társasházi üzemeltetést. A döntések pedig meghatározzák az épület fenntartás minőségét, így tulajdonképpen a társasházi döntések hatással vannak arra a mikrokozmoszra, ahol az épület található.

⁷⁷ „Az egyes budapesti lakóterületek fejlődésének iránya, fizikai és társadalmi le-, ill. felértékelődése, és e folyamatok háttérben meghúzódó okok tárgyalása több tanulmány témáját képezte az utóbbi bő egy évtizedben, mégsem mondhatjuk, hogy kimerítő ismeretekkel rendelkezünk a témával kapcsolatban (Hegedűs - Tosics 1991; Kovács 1992; 1998; Utasi 1996; Dingsdale 1999; Földi 2000; Tosics et al. 2001; Egedy et al. 2002; Egedy - Kovács 2003). A lakókörnyezetnek a társadalmi polarizáció és térbeli szegregáció jegyeit magán viselő átalakulása egyre nagyobb méreteket ölt, többszereplős volta pedig szinte lehetetlenné teszi negatív hatásainak tompítását, illetve kivédését.” – Földi Zs.: *A Coleman-modell alkalmazása a lakókörnyezeti kutatásokban*, Tér és Társadalom 18. évf., 2004/1, 43-58

⁷⁸ Pallai K.: *Részvételi eljárások települési és közösségi viták és konfliktusok kezelésére – javaslat egy konzisztens terminológiára*, Magyar Közigazgatás, 2012

⁷⁹ Györgyovicsné Koltai E.: *Magán-önkormányzás Magyarországon. A magán-önkormányzás vizsgálata a hazai lakóparkok példáján keresztül* = „Együtt a biztosabb tudományos karrierért, a jövőtervezésért”, szerk. KONCZ István, SZOVA Ilona, Professzorok az Európai Magyarorszáért Egyesület, Budapest, 2013.

3. A konfliktus szereplőinek bemutatása

A társasház választott képviselőit két nagy kategóriára lehet felosztani⁸⁰. A két kategória a következő: közös képviselőt ellátó vállalkozók és ellenőrök. A vállalkozók végzik a napi szintű üzemeltetési feladatokat, készítik elő a döntéseket, általában nem tulajdonosokból kerülnek ki. Az ellenőrök, akik általában tulajdonosok, kontrolálják és ellenőrzik a folyamatokat. A legismertebb ellenőrzési testület, a számvizsgáló bizottság. Számvizsgáló bizottságot minden társasház köteles választani, amelyben a lakáscéljára szolgáló albetétek száma meghaladja a 25 db-ot. Ha az tulajdonosok közül nem vállalják a számvizsgáló bizottsági feladatokat, akkor gazdasági segítő személyt kell megbízni. A gazdasági ellenőrzést segítő személy a számvitelről szóló törvény szerinti könyvviteli szolgáltatás végzésére jogosult szolgáltató vagy okleveles könyvvizsgálói képesítéssel rendelkező és regisztrált személy lehet.

A szereplők között információs aszimmetria is kialakulhat, mivel a közös képviselő profit orientáltan, feltételezhetően piaci alapon végzi a tevékenységét, még a számvizsgáló bizottság önként vállalt feladat, ami társadalmi jellegű munkavégzésnek is felfogható.

A közös képviselő és a számvizsgáló között is kialakul az információs aszimmetria, mivel a szereplők információs forrásai különböznek⁸¹. A társasházaknál az ismeret java a közös képviselőnél található, mivel a napi operatív tevékenységet végzi. Bár a számvizsgáló bizottság minden iratba betekinthez, viszont napi szintű rutinja nincs a társasházi ügyek elvégzésében.

Az 2. táblázat foglalja össze a választott tisztségviselők jellemzőit.

2. táblázat: A gazdasági döntéshozatal felépítése

	vállalkozók	ellenőrök
Kik azok?	közös képviselő	számvizsgáló(k)
Megbízása alapja?	tudatos kereséssel választás útján	önként vállalt
Megbízás jellege?	profitorientált	társadalmi jellegű feladat
Feladat megszüntetése?	visszahívható	visszahívható
Feladat végzés helye?	több társasháznál	1 közösség munkáját segíti
Kötődés jellege?	általában nem tulajdonos	általában tulajdonos

Forrás: saját szerkesztés

Az előzőekben bemutatott két szereplő, bár céljuk azonos, a társasház működésének elősegítése a társasházi folyamatokra eltérő érzékeléssel és több fajta látásmóddal rendelkezik. Emiatt a választott képviselők között konfliktus alakul ki.

Konfliktusok alakulhatnak ki az alábbi üzemeltetési területeken⁸²:

- karbantartási, javítási és fenntartási munkálatok;
- bevétel teremtés;
- általános kiadások;
- tartalékképzés;
- iratokrendezése;
- panaszok kezelése.

A legjobb szándékok ellenére is lesznek olyan területek, amelyeket a szereplők nem fognak megérteni a másik álláspontjából. A felvetés alátámasztja, hogy a lakossági békés egymás mellett élés kialakítása érdekében az azonosan értelmezett gondolatok kialakítását, és a közös megvalósítást.

⁸⁰ 2003. évi CXXXIII. törvény - a társasházakról (Thtv.)

⁸¹ Kiss G.: A társasházi törvény magyarázata, Budapest, 2017

⁸² Csizmadia Sz.: Társasházak gazdálkodás, Budapest, 2016

4. A választott képviselők szerepvállalása és a köztük létrejövő konfliktus

A választott képviselők között az ellenőrzések során az elérni kívánt és az elért állapot közötti különbség miatt alakulhatnak ki konfliktusok. Az előzőekben írtakból már ismert, hogy az ellenőrök és a vállalkozók között információs aszimmetria alakul ki, ezt az aszimmetriát erősíti, hogy az ellenőrök nem mindig társasházkezelésben jártas személyek.

A fentiek alapján az ellenőrzés jellemzőit az alábbiakban lehet összefoglalni:

- rosszul szabályozott;
- nehézkes,
- változó átfutási idővel bír.

Rosszul szabályozott, a két végletet megemlítve, mert az ellenőrök felkészültsége nincs meghatározva, valamint az ellenőrök észrevételeinek elmulasztása nem von maga után érdemi szankciókat.

Nehézkes, mert a vállalkozó adat átadásán múlik, ha a vállalkozó nem ad át adatokat, dokumentumokat, akkor az ellenőrzés meghiúsul.

Az átfutási idő pedig az adatszolgáltatás minőségétől is függ.

A vállalkozók tevékenységét pedig a végrehajtás során az alábbiak behatárolják:

- határozatokhoz kötött, amit tulajdonosok hoznak;
- pragmatikusan kell végrehajtani.

Ebből a konfliktusok alakulnak ki, amelyek az alábbi jellemzőkkel bírnak:

- áthatja a bizonytalanság;
- érdekek mentén struktúrákat mutat;
- tartós.

A választott képviselők a konfliktusok rendezésére az alábbi eszközöket választhatják:

- törvényességi felügyelet;
- közgyűlési határozat kérése;
- bírósági eljárás kezdeményezése;

A rendezési módok közül a törvényességi felügyeleti eljárás szabadon a tulajdonosok és a közös képviselő rendelkezésére áll.

Közgyűlési határozatot csak abban az esetben tudnak kérni, ha megegyezés van a számvizsgálók és a közös képviseletet ellátó vállalkozó között, mivel a rendkívüli közgyűlés alapvető szabálya, hogy a tulajdoni hányadok 10%-val lehet kérni, valamint kell a számvizsgálói beszámoló is. Ha valamelyik formai kellék hiányzik, akkor a meghozott határozat is érvénytelen lehet.

Bírósági eljárást, csak a tulajdonosok kezdeményezhetnek közgyűlési határozat esetén, így ebből a körből a közös képviseletet ellátó vállalkozó kiesik.

Továbbá léteznek alternatív vitarendezési módok, ilyen lehet a mediálás⁸³.

A fentiekből látszik, hogy az érdekérvényesítés és az igazi konfliktus feloldás igen nehéz. Mivel ez nehézkes, így a választott képviselők szerepvállalása és az ügyekhez való hozzáállása meghatározza a feladatok megoldását, ezáltal a konfliktusoknak helyt adó társasházak működését is.

A választott képviselőket nem a konfliktusok kialakítására, hanem a szabályos működés lebonyolítására hatalmazták fel. A konfliktusok elkerülése érdekében indokolt a választott képviselők mozgás terének finomítása, például a társasház belsőszabályai alapján.

---

⁸³ <http://www.pallai.hu/hu/szakmai-gyakorlat/kozossegi-konfliktuskezeles-vitarendezes/> (2017. 05. 27.)

5. Összefoglalás

Az előzőkben tárgyalt események egy térben történnek, röviden a tér az, ahol a szereplők találkoznak. A tér így lehet fizikálisan behatárolható, ahol fizikai találkozások történnek és lehet szimbolikus tér, ahol a döntések meghozatala történik.

A választott képviselők közül a számvizsgáló bizottság, mint ellenőrzési szerv, és a közös képviseleti tevékenységet ellátó vállalkozó feladatait váltak jobban megismerhetővé. Főbb jellemzőjük volt a for profit és a non profit jelleg, továbbá az számvizsgálók tulajdonosokból állnak, a közös képviseletet ellátó vállalkozónak pedig a megélhetése a társasházi feladatok ellátása. Ez konfliktust eredményez, mert a két fél nézőpontja eltér.

A rendezési módok közül a törvényességi felügyelet került kiemelésre, mint mind a két fél számára elérhető megoldás. Valamint megemlítésre került a mediálás, mint alternatív rendezési mód.

„Mivel a társasháztulajdon a rendszerváltás után a legmeghatározóbb tulajdoni formává vált és mélyen beépült a társadalmi tudatba, ezért a jogalkotónak a jövőre nézve, csak az a lehetősége maradt, hogy a társasházi együttélésből adódó konfliktusok feloldásának további lehetőségeit kutassa.”⁸⁴

Ezen a kutatáson dolgozom jómagam is.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm a szervezőknek, a lebonyolítóknak és a Nemzeti Közzolgálati Egyetem - Közigazgatás-Tudományi Doktori Iskola munkatársainak egyaránt.

Irodalomjegyzék

- [1] 2003. évi CXXXIII. törvény - a társasházakról (Thtv.)
- [2] Csizmadia Sz.: Társasházak gazdálkodás, Budapest, 2016
- [3] Földi Zs.: A Coleman-modell alkalmazása a lakókörnyezeti kutatásokban, Tér és Társadalom 18. évf., 2004/1, pp. 43-58
- [4] Gyorgyovicsné Koltai E.: Magán-önkormányzás Magyarországon. A magán-önkormányzás vizsgálata a hazai lakóparkok példáján keresztül In D. „Együtt a biztosabb tudományos karrierért, a jövőtervezésért”, szerk. KONCZ István, SZOVA Ilona, Professzorok az Európai Magyarországiért Egyesület, Budapest, 2013. pp. 238-251
- [5] Pallai K.: Többszereplős konfliktusok kezelése, Budapest, 2011
- [6] Kiss G.: A társasházi törvény magyarázata, Budapest, 2017
- [7] Pallai K.: Részvételi eljárások települési és közösségi viták és konfliktusok kezelésére – javaslat egy konzisztens terminológiára, Magyar Közigazgatás, 2012, pp. 77-90

Lektorálta: Dr. Szádeczky Tamás, adjunktus, Nemzeti Közzolgálati Egyetem

---

⁸⁴ Kiss Gábor: i.m

PÉNZÜGYI ÉS TECHNOLÓGIAI INNOVÁCIÓK ALKALMAZÁSI LEHETŐSÉGEI A BERUHÁZÁS MENEDZSMENTBEN

Ponácz György Márk

Ekron Consulting Üzleti és Technológiai Fejlesztő Kft., ügyvezető, mark@ekron.hu

Absztrakt

A beruházások megtervezése, a hozzá kapcsolódó döntések, a megvalósítás és az értékelés folyamatai állandó kihívások elé állítják mind az állami, mind a üzleti, mind pedig a civil szféra szereplőit. A beruházások sikeressége érdemi hatással van a szervezetek közép-és hosszú távú versenyképességére, ezért az innovatív megoldások alkalmazása versenyelőnyt jelent. A beruházás menedzsment területén számos innováció terjed, melyek közül kiemelkedik a pénzügyi illetve a technológiai innovációk szerepe. A pénzügyi innovációk magukban foglalják többek között pénzügyi piacok innovatív igénybe vételét, új típusú pénzügyi eszközök használatát, a hitelek és biztosítások újszerű kombinációit, a vagyonkezelés új formáit, valamint egyéb nem hagyományos finanszírozási konstrukciók alkalmazását. A technológiai innovációk elsősorban új informatikai megoldásokban mutatkoznak meg. A beruházás menedzsment területén megjelenő innovációk jellemzően növelik a folyamatok, különösen a döntéshozatal gyorsaságát, lehetővé teszik a beruházási cél rugalmas igazítását, illetve jelentősen megkönnyítik a folyamatok és az eredmények értékelését, elemzését. A projektmenedzsmentben egyértelműen növekszik a döntésekbe bevont szereplők felelőssége, a döntéshozatal módjának átláthatósága és ezzel együtt a számon kérhetőség is. Mindezekkel párhuzamosan megnövekedett a súlya a kreativitásnak és a kommunikáció minőségének, ami felértékeli és szükségesszerűvé teszi a hozzá kapcsolódó tudás hatékony megszerzését, bővítését és továbbadását. A beruházás menedzsment innovációi vonatkozásában is fontos szerepet játszik az akadémiai szféra. Felívelőben vannak ezen piaci szegmensben a fintech és egyéb start-up cégek, akik önmaguk is sok esetben innovatív finanszírozási konstrukcióknak köszönhetik a létrejöttüket. A tanulmány a fenti jelenségek Magyarországi sajátosságainak leírását és azok belső összefüggéseit tárgyalja, gyakorlati példák bemutatásával.

Kulcsszavak: beruházásszervezés, pénzügyi innovációk, tudásmenedzsment, projektmenedzsment

1. A pénzügyi innovációk története, a szabályozás szükségessége

1.1. Az innováció kapcsolata a beruházás menedzsmenttel

A beruházás mint az állóeszközök felhalmozása, elsősorban épületek létrehozásában, korszerűsítésében és termelő eszközök, gépek előállításában, beszerzésében nyilvánul meg. A beruházás a hozzáadott érték teremtés fenntarthatóságának kulcsfontosságú eleme, ezért különös figyelmet igényelnek a hozzá kapcsolódó menedzsment tevékenységek. A pénzügyi és technológiai innovációk lehetőséget adnak a beruházásokhoz kapcsolódó döntéshozatali folyamatok javítására és beruházások keretében adott input erőforrásokkal létrehozott érték növeléséhez. Emiatt szükséges, hogy a pénzügyi és az azzal járó technológiai innovációkat kövesse az állami szabályozórendszer hozzáigazítása, mert ennek hiányában jelentős kockázatnak lehetnek kitéve a beruházási folyamatban érintett befektetők, döntéshozók és áttételesen a teljes köz-és magánszféra.

1.2. A pénzügyi innováció fogalma, története, megjelenési formái

A pénzügyi innováció csökkenti a költségeket, csökkenti a kockázatot vagy az adott terméket, szolgáltatást, pénzügyi eszközt jobbá teszi a pénzügyi résztvevők nagyobb megelégedettségét biztosítva. [1] A pénzügyi innováció adódhat technológiai változtatásokból vagy egyszerűen csak a megnövekedett kockázat vagy új szabályozásra adódó válaszból. A pénzügyi piacokon fontos szerepet játszik a jövőbe vetett bizalom és ezzel összefüggésben a különféle tranzakciók jövőbeli kimenetelének az esélye.

A pénzügyi innovációk megjelenési formái lehetnek új típusú pénzügyi eszközök, pénzügyi eszközök újszerű kombinációi, vagyongazdálkodást érintő újítások, és nem hagyományos finanszírozási konstrukciók. Ezen újításokkal általában technológiai innováció is együtt jár, ami elsősorban azok informatikai támogatásában nyilvánul meg. A pénzügyi innovációk megjelenhetnek a pénzügyi intézményi struktúrában is, különösen új pénzügyi piacok létrejöttével, illetve újszerű szabályozási megoldások alkalmazása révén.

A beruházási folyamatra vonatkozó innovációk közül a folyamat innovációk általában pénzügyi termék vagy szolgáltatás javulását eredményezik. Jó példa erre a hitelkövetési rendszerek vagy a hitelezési pontszámok megjelenése, melyek a igénybe vevő számára ad támpontot, tervezési segítséget a legmegfelelőbb hiteltermék kiválasztásában. Szervezeti innovációk is segíthetik a beruházási folyamatot, amelyek új intézményi struktúrát teremtenek, vagy a régiek teljesítményét javítják erőteljesen, gyakran új típusú közreműködőket létrehozva, mint például a kizárólag internet-alapú banki szolgáltatások meghonosítása során. A beruházásokat a pénzügyi területen megjelenő termékinnovációk is elősegítik, ennél a típusnál az innováció új termékek vagy szolgáltatások megalkotásához vezet, melyek a piaci igényeket jobban kielégítik a már meglévő megoldásokhoz képest, mint például a rugalmas kondíciókkal kínált pénzügyi termékek.

A történelem során egyre növekvő intenzitással történt meg a pénzügyi terület eszközeinek és intézményeinek a megújulása. Az ősi Mezopotámiában, i.e. IV-III. évezred fordulóján már elegendő matematikai ismeret állt rendelkezésre a kereskedelmi tranzakciók támogatásához, nyilvántartásához, az áruk értékének átszámításához, csereeszközök értékének a megállapításához. A csereeszközök mint érték egyenértékűek vezettek el a közvetítő eszközök kialakulásához, a pénz megjelenéséhez. A kis-ázsiai Lüdia területén készültek el az első, egységes súlyú és méretű pénzerméi, melyet aztán átvettek a görögök és a rómaiak. Az emberi közösségek egyre nagyobb társadalmi egységekbe való szerveződése, a nagyobb faluközösségek és városok kialakulása életre hívta az emberek, családok egymás felé való kötelezettségvállalásának nyilvántartására való igényt, ami általában írásos formában valósult meg. A papírpénz és a váltók Kínában jelentek meg először. A Song-dinasztia idején jött létre a papírpénz, amely az értékek hatékony mozgatását tette lehetővé időben és térben egyaránt. Felismerték az pénz új kibocsátás gyors kivitelezhetőségét, ugyanakkor a szigorú szabályozás szükségességét is, mivel bekövetkezett a kellő fedezettel nem rendelkező papírpénzek elértéktelenődése. A váltók és az azokat kezelő magán intézmények meghatározó szerepet töltek be a középkori Európa pénzügyi rendszerében, részben feleslegessé téve az arany vagy a nehezen szállítható értékek mozgatását. A hitelezés különböző formáit a kereskedők és a háborúkat finanszírozó uralkodóházak egyaránt igénybe vették. A XIV. századra megjelent a viszontbiztosítás intézménye, mely a hajózáshoz, tengeri áruszállításhoz kapcsolódott. A XVII. század elején jött létre a nyilvános részvénykibocsátás intézménye, a Holland Kelet-Indiai Társaság megalapításával. A tőzsdéken egyre növekvő szerephez jutott az értékpapírok kereskedelme, az árucikkokkal szemben. A részleges fedezettséggel bíró bankjegypénz a XVII. század közepén alakult ki, miután az első központi bank, a svéd Riksbanknak fizetési ígérvényt megtestesítő hiteljegyet bocsátott ki. A XIX. század történetéből kiemelhető a befektetési alapok fejlődése, a határidős piacok létrejötte, a betétbiztosítás megjelenése, a

társadalombiztosítás intézményes formáinak kialakulása. A XX. században felgyorsult a pénzügyi piacok kiterjedése, a jelzálog-intézmények térnyerése, a biztosítási termékek általánossá válása. A számítástechnika fejlődése pedig lehetővé tette a hitelkártyák használatát, az átutalások gyorsítását, nemzetközivé tételét, a befektetési instrumentumok különböző fajtáinak és derivatíváinak kialakulását, melyekre jellemző volt a nagyfokú likviditás, a hitellel, opcióval, biztosítással való kombináció lehetősége, általában teljes körű elektronikus ügyintézés és elszámolás mellett.

1.3. A 2008-ban kirobbant gazdasági világválságot okozó pénzügyi innovációk története

A pénzügyi innovációk terjedése a XXI. századra már alapvetően befolyásolta az egyes országok gazdasági teljesítményét, a beruházások volumenét, illetve az erre a területre vonatkozó szabályozás elmaradása krízisek kialakulásához is elvezetett. A 2008-ban kirobbant gazdasági világválság fő előzménye az volt, hogy az Amerikai Egyesült Államokban, az ingatlanárak növekedésével párhuzamosan egyre kockázatosabb hiteleket nyújtottak magánszemélyek részére, valamint a jelzálog hitelekből olyan pénzügyi konstrukciókat hoztak létre, melyek -megfelelő minősítés és szabályozás híján- elfedték azok valós kockázatait. A jelzálog papírokkal fedezett értékpapírok (mortgage backed securities, MBS) alapvetően egy diverzifikált portfóliójú ingatlanpiaci származékos befektetési formának számítottak. Az ezen értékpapírok mögött álló, változó kockázatú ingatlan jelzálog hiteleket és azok pénzáramait különböző kategóriákra (ún. *tranch*-ekre) lehetett felosztani, például alacsony kockázatú *senior* és magas kockázatú *junior* kategóriára, melyekkel külön-külön is lehetett kereskedni. A kockázatosabb értékpapírok piacán megjelentek államilag létrehozott pénzügyi intézmények (*government-sponsored enterprise*, GSE), melyek szolgáltatásaikkal és adott esetben felvásárlásaikkal stabilizálták ezen piacokat. A legismertebb GSE-k a *Fannie Mae* és a *Freddie Mac* voltak. Az MBS piacon a kétezres évek elején jelentek meg az első fedezett adóssághitelezvények (*collateralised debt obligation*, CDO), melyek értékpapírosítással létrejött eszközzel, azaz kötvénnyel illetve hitellel fedezett értékpapírok (*asset-backed securities*, ABS) egy fajtáját jelentik. A CDO-k által kibocsátott „*tranch*”-ek között nagy arányban jelentek meg a magas kockázatot képviselő MBS-ek, ezen belül is a megkérdőjelezhető fizetőképességű hitelfelvevőket tömörítő, lakóingatlanra felvett jelzáloghitellel fedezett értékpapírok (*retail mortgage backed security*, RMBS). A CDO-k ezen típusai akkor fizettek kamatot a kockázatos „*tranch*”-ek (például *junior BBB* *tranch*) befektetőinek, ha a kevésbé kockázatos „*tranch*”-ek (például *senior AAA* *tranch*) befektetői megkapták az ígért kamatot.

A kockázatok csökkentése és a befektetési kedv növelése érdekében számos bank és biztosító kötött biztosításokat a kockázatos CDO „*tranch*”-ek nemfizetésének esetére. Ezen hitelmulasztási csereügylet (*credit default swap*, CDS) egy egyszerű derivatíva, és eredetileg olyan ügyletek kapcsán alkalmazták, ahol mindkét fél érdekelt volt az adós fizetésében. A kétezres évek közepén azonban olyan ügyletekre is elkezdték alkalmazni a CDS biztosításokat, melyekben a biztosítást igénybe vevő befektető egyébként nem volt érdekelt az ügylet alapjául szolgáló eszközökben: ez az ún. *meztelen swap*.

2004 és 2007 között globális szinten ezer milliárd dollár feletti értékben bocsátottak ki CDO értékpapírokat, melyek egy részét úgy fedezték le nemfizetés esetére CDS biztosításokkal, hogy a biztosítás mögött álló bankok, biztosítók és fedezetkezelők nem rendelkeztek a szükséges tőkével tömeges nemteljesítés esetére. Az ingatlanárak 2006. évi tetőzését követően beszűkült az ingatlanpiac, megindult az árcsökkenés, mely a kockázatos lakáshitelek piacának összeomlásával járt, és egy spirált indított be. Tömegesen elértéktelenedtek MBS illetve RMBS értékpapírok, és a CDO „*tranch*”-ek nagy része nem volt képes kamatot fizetni, az erre az esetre védelmet adó, CDS biztosításokat nyújtó intézmények pedig fizetéseképtelenné

váltak. A hitelpozíciók felszámolása és a jelzáloghitelekre épülő pénzügyi konstrukciók értékvesztése megrengette az amerikai bankszektor és világszintű recessziót váltott ki. A válságot végül a bankok közpénzből való feltőkésítése révén és a jegybanki alapkamatok tartósan alacsony szintre csökkentésével sikerült felszámolni. A fejlett világ államaiban szigorították a pénzügyi piacok szabályozását, különösen a pénzügyi termékek átláthatóságára vonatkozó feltételeket és a hitelminősítési rendszereket. A válság egyik fontos tanulsága volt, hogy a pénzügyi innovációk, megfelelő szabályozás nélkül negatív hatásokat válthatnak ki a pénzügyi piacokon és a reálgazdaságban egyaránt.

2. A Fintech iparág

2.1. A FinTech iparág meghatározása, nemzetközi jellemzői, valamint EU szintű szabályozása

A FinTech a Financial Technology rövidítése. Általában olyan cégekre vonatkoztatjuk, melyek a legkorszerűbb technológián alapú rendszert használnak pénzügyi szolgáltatás nyújtására vagy pénzügyi termékek kapcsán, és céljaik között szerepel a pénzügyi rendszer hatékonyabbá tétele, nemritkán globális szinten. Ilyen szolgáltatások többek között a robotizált kereskedelem, a készpénzmentes fizetés, a közösségi finanszírozás, a robotizált tanácsadás, illetve a virtuális pénz. A FinTech általánosságban növeli a pénzügyi rendszer technikai értelemben vett hatékonyságát, és az azt befogadó országok szerepét a nemzetközi pénzügyi rendszerben. A FinTech iparág azonban csak világos, a szolgáltatást igénybe vevőket is védő, a közbizalom szintjét javító, hatékony szabályozás mellett képes betölteni beruházásösztönző és a tranzakciós költségeket csökkentő szerepét.

A FinTech iparágakban történő befektetések 2016. évben globálisan meghaladták a 20 milliárd USD értéket, a befektetések értéke évek óta növekszik. A legjobb 100 FinTech vállalkozásban 2016. évben több mint 10 milliárd USD befektetés történt. A FinTech befektetések elsődleges földrajzi célpontjait az Egyesült Államok, Dél-kelet Ázsia, ezen belül különösen Kína, valamint Európa, ezen belül különösen az Egyesült Királyság jelentik. Iparág belső összetétele tekintetében kiemelkednek a fizetési és tranzakciós rendszerekhez kapcsolódó befektetések és a pénzkölcsönzést korszerűbbé tevő befektetések. Ezen kívül jelentős még a biztosítási illetve a vagyonkezelési szegmens, az adatpiaci és adatelemzési szegmens, a digitális pénzek szegmense, az ún. blockchain technológia szegmense, valamint a közösségi finanszírozás (crowdfunding). [2]

A FinTech iparág szolgáltatásainak jellemző trendje a teljes digitalizációra törekvés, a személyre szabott feltételek kínálata, a magánszemélyek és a KKV szektor hozzáféréseinek biztosítása, a tranzakciós költségek nagymértékű csökkentése, a nemzetközi jelleg és az átláthatóság.

Az Európai Unió 2007-ben alkotta meg az ún. PSD 1 (first payment services directive) irányelvet, mely 2009-ben lépett hatályba, és az egységes piac megteremtése érdekében alakította át a pénzügyi forgalom rendszerét, az ügyfelek védelmének szabályait, valamint új technikai szabványokat vezetett be. Az irányelv pénzforgalmi szolgáltatóként definiálta a hitelintézetek, a postai elszámolóközpontok mellett -többek között- az elektronikus pénzkibocsátókat melyek pénzforgalmi szolgáltatást nyújtanak, valamint az ún. új szolgáltatóként megjelenő pénzügyi intézményeket. Az irányelv alkalmazása az átutalások és online fizetések esetében is felgyorsította és hatékonyabbá tette a szolgáltatásokat, növelte a fogyasztók informáltságát és erősítette a fogyasztóvédelmet. A szabályozás hozzájárult az egységes eurófizetési térség (SEPA) létrehozásához.

A következő irányelv, a PSD 2, 2015-ben jelent meg, és 2018-tól szükséges alkalmazni a szabályait. Az irányelv célja a verseny és az innováció elősegítése, valamint a fogyasztók védelme. Az irányelv megnyitja a piacot a harmadik feles szolgáltatók előtt, kétféle módon is. Egyrészt kötelező lesz lehetővé tenni harmadik feles szolgáltatón (Payment Initiation Service

Provider, PISD) keresztül a fizetési kezdeményezést, azaz az ügyfél a pénzforgalmi számlájáról anélkül kezdeményezhet fizetést, hogy a bankja online csatornáját használná. Másrészt a számlainformációs aggregátor szolgáltató (Account Information Service Provider, AISP) mint harmadik feles szolgáltató az ügyfél számára a különböző bankoknál vezetett pénzforgalmi számláiról összesített információt lesz képes nyújtani. Az ügyfelek pénzforgalmi adataihoz a bankok az alkalmazásprogramozási interfészekon (application programming interface, API) keresztül fognak hozzáférést biztosítani. A direktíva kiszélesíti a fizetési szolgáltatók piacát, biztonságosabbá teszi az online tranzakciókat és díjcsökkenést eredményez az ügyfelek részére.

2.2. A blockchain technológia előretörése

A tranzakciós költségek csökkentését és a központi, állami ellenőrzés kiiktatását hivatott szolgálni a blockchain technológia, mely az elosztott főkönyvi technológiák (Distributed Ledger Technologies, DLTs) egy fajtája. A következő években számos pénzügyekhez és beruházásokhoz kapcsolódó innovatív szolgáltatás kialakításában vagy átalakításában lehet szerepe. Legismertebb képviselője a Bitcoin kriptovaluta, mely 2009-ben jött létre. A blockchain egy algoritmust és a hozzá tartozó, elosztott adatstruktúrát jelenti. A lényege, hogy az egyes tranzakciókat egy jellemzően önkéntes tagokból álló elosztott hálózat igazolja, monitorozza és ellenőrzi, az algoritmus pedig biztosítja, hogy minden tranzakció egyedi legyen. A tranzakciók titkosított adatait adatblokkba írják és hozzákapcsolják a korábbi adatblokkokhoz, így jön létre az adatblokk-lánc, azaz a közösen elfogadott és igazolt fizetési idősor.

A blockchain technológia felhasználható a fizetési rendszereken kívül még -többek között- logisztikai feladatok megoldására, szellemi tulajdonjogok nyilvántartására és kereskedelmi tranzakciók igazolására is. A blockchain technológia veszélyei közé sorolható, hogy az alkalmazásának szabályozása számos országban hiányos, illetve a felhasználók tudatossága és ismeretei sem megfelelőek. Az Európai Unió viszonylag fejlett szabályozási környezetet hozott létre a kétezres évek elején, az e-kereskedelemre, a pénzügyi termékek nemzetközi piacára, az elektronikus pénzekre illetve a fizetési rendszerekre vonatkozó irányelvek megalkotásával, így a közösség országaiban a blockchain technológia alkalmazása is eredményesebben történhet meg.

2.3. A FinTech iparág magyarországi jellemzői

A magyar FinTech történelem a 90-es évek végén indult útjára, banki back-office szoftverek (Dorsum Magyarország, 1997.) és online bankolási lehetőségek (Inter-Európa Bank, 1998.; OTP Bank, 1999.) megteremtésével. A kétezres években az internetes és a mobil bankolás formái bővültek (sms, wap), széles körben elterjedtek. Számos szolgáltatás integrálódott az internetes pénzügyi szolgáltatások körébe, úgymint a mobiltelefon feltöltés, a lottójáték, a számlabefizetés, az autópálya-matrica vásárlás, a fesztivál jegy vásárlás, illetve az értékpapírok feletti rendelkezés. A biztonság növelése érdekében pedig megszületett többek között az sms számlakontroll és a mobil aláírás lehetősége. A mobiltelefonnal igénybe vehető szolgáltatások köre is jelentősen bővült, például értékpapír kereskedelemmel illetve mobil parkolással. 2013-ban a Barion elsőként kapott engedélyt elektronikus pénz kibocsátására, majd 2014-től kezdve folyamatosan bővítette az e-pénz elfogadásának körét, bolti elfogadóhelyekkel, fesztiválokkal és webboltokkal.

Jellemző az egyik legkorábbi magyar FinTech cég, az IND sorsa. Az 1997-ben Miskolcon alakult vállalkozás startupként mindössze 4 főt foglalkoztatott, és eleinte csak weblapok fejlesztésével foglalkozott. 2003-ban a német Brokat Technologies AG. e-finanszírozási

részlegének megvásárlásával ügyfeleket és piacot nyert 13 európai országban. Ezzel a szakmai és pénzügyi háttérrel az IND képessé vált lakossági és vállalati banki megoldások szállítására nem csak hazai, hanem nemzetközi pénzügyi intézetek számára. 2014-ben már 250 fős létszámmal és számos nemzetközi projekttel rendelkeztek, amikor a kereskedelmi banki megoldásokat kínáló, Misys multinacionális cég felvásárolta őket. Az IND miskolci és budapesti központjai a Misys részeként megmaradtak, a szolgáltatásaikat pedig a felvásárlás óta sokkal szélesebb körben nyújtják a globális piacon.

„Az azonnali fizetési szolgáltatás működési modellje Magyarországon” című dokumentumot 2016 decemberében tette közzé a Magyar Nemzeti Bank. [3] A modell alapvetési között szerepelt, hogy hazai elektronikus fizetési rendszerek hagyományos szereplőinek adatfeldolgozási és kommunikációs struktúrái lassúak és elmaradottnak tekinthetők, a piac új szereplői pedig gyakran ezektől független megoldásokat alakítanak ki, így párhuzamos illetve még bonyolultabb struktúrák jönnek létre. A fogyasztói igények között megjelent a tranzakciók azonnali teljesítésének az igénye, azaz, hogy az év minden napján, a nap bármely időszakában lehessen fizetést lebonyolítani, nem csak bankkártyás tranzakciók esetében. Megoldást egy olyan modern pénzforgalmi alapinfrastruktúra létrehozása jelenthet, mely lehetővé teszi az innovatív fizetési megoldások ráépülését, és a fizetési helyzetek többségében lehetővé teszi az elektronikus fizetést, ugyanakkor kiküszöböli az egymással nem átjárható fizetési megoldások létrejöttét. A dokumentumban vázolt fejlesztés céljai közé tartozik az alaprendszerhez való versenysemleges hozzáférés, a fizetési szolgáltatók közötti átjárhatóság, valamint a kedvezményezettnek jóváírt összeg azonnali és korlátozások nélküli felhasználhatósága. A jegybank döntése [4] értelmében 2019. év közepére építi ki a fenti feltételeknek megfelelő azonnali fizetési rendszer központi infrastruktúráját az MNB tulajdonában álló GIRO Zrt. A nap 24 órájában működő rendszer biztosítja majd a 10 millió Ft alatti fizetési megbízások öt másodpercen belüli jóváírását a kedvezményezettek részére. Fizetést a pénzforgalmi számlaszám használata nélkül, ún. másodlagos azonosítók alkalmazásával is lehet majd teljesíteni, elsősorban mobiltelefonszám vagy email cím alkalmazásával. Új típusú megbízásként jelenik meg az ún. fizetési kérelem, melynek alkalmazásakor az eladó a fizetéshez szükséges adatokat elküldi a vásárló részére, és vásárló részéről történő visszaigazolást követően, például mobil applikációban az engedély megadásával vagy egy kártyának a terminálhoz való érintésével, teljesülhet a fizetési tranzakció.

A magyarországi FinTech iparág mintegy húsz éves történetének jellegzetes szereplői a startup vállalkozások, melyek számát 2017-re mintegy százötvenre becsülik. [5] A fogyasztói igények változása, a személyre szabhatóság, az átláthatóság, az összehasonlíthatóság és az azonnali online ügyintézés iránti igény számos új vállalkozást hívott életre. A Banch nevű megoldás például a költségkövetésben, a Bankmonitor nevű megoldás pénzügyi termékek közötti választásban, a Festipay nevű megoldás pedig a készpénzmentes fizetésben segít a felhasználóknak. A bankok, a brókercégek és a biztosítók a piaci versenyképességük megőrzéséhez szintén igénylik az új, innovatív megoldásokat, melyeket egyre gyakrabban nem saját fejlesztésként állítanak elő, hanem szakosodott FinTech vállalkozásoktól szereznek be. Ez számos fiatal cég növekedésének adott lökést az elmúlt években. A Functional Finances nevű megoldás például a legfejlettebb matematikai-statisztikai és számítógépes eljárásokra alapozva nyújt újszerű kockázatmenedzsment megoldásokat, a Seon nevű megoldás Big Data alapú megoldást alkalmaz az online környezetben történő kártyacsalások vagy digitális felhasználói nevekkel történő visszaélések azonosítására. Egyéb, korábban a jelen formában nem létező szolgáltatást is kialakítottak magyar FinTech startupok: a Virpay nevű megoldás keretben például elsőként nyújtottak Magyarországon bankfüggetlen számlavezetést, a Creative Selector nevű alkalmazás pedig alternatív (crowdfunding típusú) finanszírozási lehetőséget teremtett jellemzően közösségi, szemléletformáló események,

kreatív elképzelések finanszírozásához. Várható, hogy a technológiai és pénzügyi ismeretek összekapcsolása révén számos piaci résben fognak megjelenni további sikeres magyar FinTech startupok. Ezt a folyamatot több bank és vállalkozásfejlesztési intézmény is elősegíti inkubációs programokkal.

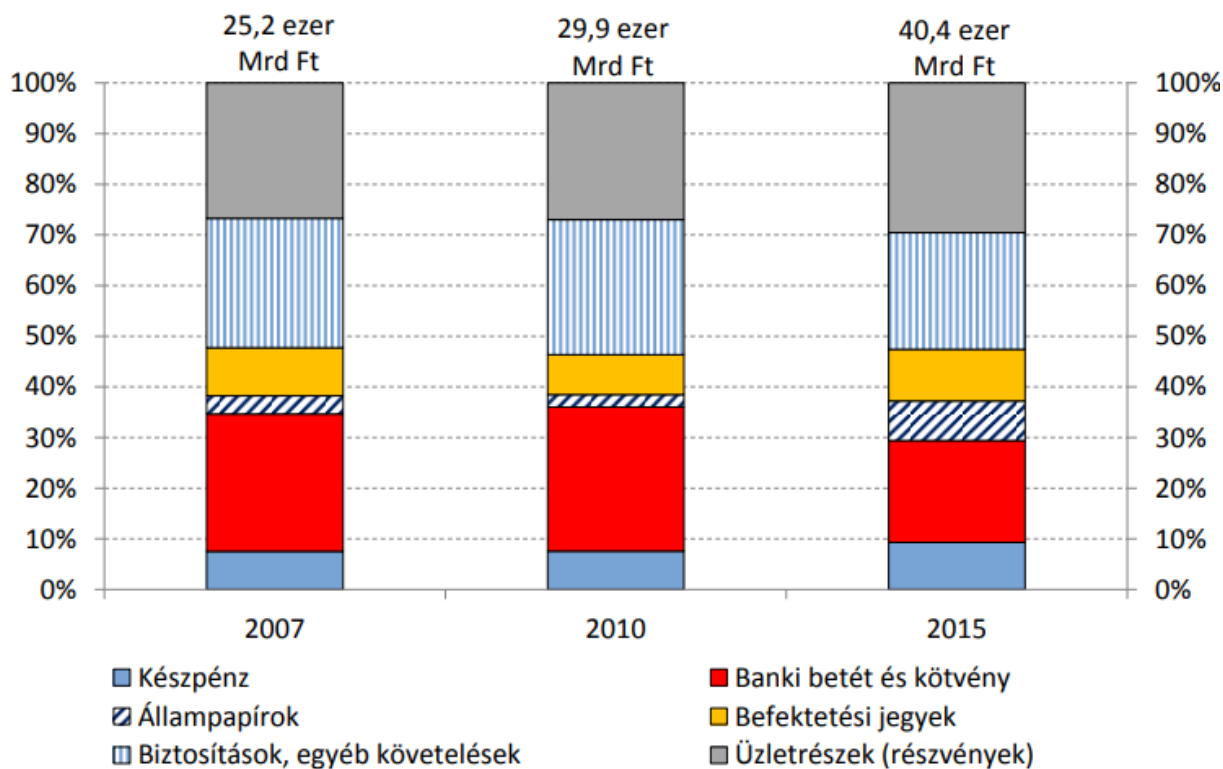
3. Innovációk a beruházás menedzsmentben

3.1. Globális jelenségek és magyar sajátosságok a beruházásokhoz kapcsolódó pénzügyi és technológiai innovációk vonatkozásában

A pénzügyi és technológiai természetű innovációk az elmúlt húsz évben alapvetően átalakították a beruházások globális feltételrendszerét. A FinTech iparág megoldásai felgyorsították és átláthatóbbá, biztonságosabbá tették a befektetésekhez illetve a beruházásokhoz kapcsolódó döntési folyamatokat, melyben a bankok és a pénzügyi piac új szereplői egyre szorosabban működnek együtt. [7] A reálgazdaságban a globális piacok kialakulásával egyre több szegmensben születnek meg a beruházási illetve erőforrás allokációra vonatkozó döntések globális szinten. A rendelkezésre álló működőtőke jelentős része is nemzetközi szinten mozog. A külföldi tőkebefektetések becsült szintje 2017. évben 1.800 milliárd USD, melynek több mint a fele a világ fejlett országaiba áramlik be. [8] A befektetések körében a legvonzóbbak a technológiai alapú beruházások: 2015-ben a külföldi működőtőke-beruházások iparági megoszlását tekintve a legjelentősebbek a gyártás (6,5 milliárd USD), a pénzügyi szektor (5,6 milliárd USD) és az üzleti szolgáltatások (4,7 milliárd USD) voltak. A tőkeáramlás főszereplői egyértelműen a multinacionális vállalatok, tárgya pedig a digitális illetve a hálózati gazdaság. Növekszik Kína szerepe a nemzetközi tőkekihelyezésben: 2016. évben a tíz legnagyobb értékű zöldmezős beruházás közül négyet kínai székhelyű vállalat bonyolított le. [8] A globális beruházási döntések vonatkozásában felértékelődött a biztonság, a szabályozási és intézményi környezet, a szaktudás és a regionális sajátosságok szerepe.

Magyarországon a beruházások nemzetgazdasági szerepe jelentős. A beruházások nagysága 2010 és 2015. között a 14,9-17,0%-át tette ki a bruttó nemzeti összterméknek. A beruházások ágazati megoszlást tekintve a legjelentősebbek a feldolgozóipar (25,7%) a szállítás, raktározás (19,2%) és az egyéb -jellemzően szolgáltató- (20,9%) ágazatok voltak. [9] A magyar lakosság számára az IKT eszközök használata magától értetődő, a mobiltelefonok száma meghaladja a lakosság számát, a háztartások hozzávetőleg 80%-a rendelkezik internetkapcsolattal. Az e-közigazgatás is elterjedőben van: 2016-ban a 16–74 évesek 48%-a interneten keresztül lépett kapcsolatba hatósággal egy éven belül. [10] A magyarországi beruházások ágazati jellegzetességei hasonlóak a fejlett országokéhoz, bár Magyarországon a feldolgozóipar szerepe némileg jelentősebb, a pénzügyi szolgáltatások szerepe pedig kisebb. Az Ipar 4.0 trend ugyanakkor érvényesül feldolgozóiparban és más ágazatokban is, és pozitívan befolyásolja a versenyképességet.

A magyar háztartások pénzügyi eszközei az elmúlt években növekedtek. Összetételét tekintve mintegy 30%-ot képviselnek a részvények és üzletrészek, több mint 20%-ot a biztosítások és egyéb követelések. Az alacsony betéti hozamok miatt az elmúlt években csökkent a bankbetétek aránya és emelkedett az állampapíroké. A készpénz megtakarítás szintje pedig - hagyományosan- magas, közel 10%-ot tesz ki. [11]

1. ábra: A háztartások pénzügyi eszközeinek nagysága és összetétele

Forrás: MNB. [11]

A magyarországi beruházások esetében is érvényesülnek tehát a digitális gazdaság jellemvonásai, a beruházási célok kiválasztásában és az ügyletek lebonyolításában pedig meghatározó és egyre növekvő szerepe van a korszerű online szolgáltatásoknak.

Irodalomjegyzék

- [1] Frame, W. Scott; White, Lawrence J.: Empirical Studies of Financial Innovation: Lots of Talk, Little Action? Journal of Economic Literature, Vol. XLII (March 2004) pp. 116-144
- [2] 2016 FINTECH100 Leading Global Fintech Innovators. h2 Ventures, KPMG. Letöltve 2017. május 31-én a <https://s3-ap-southeast-2.amazonaws.com/h2vc/static/reports/innovators/2016/H2-Fintech-Innovators-2016.pdf> weboldalról.
- [3] Az azonnali fizetési szolgáltatás működési modellje Magyarországon. 2016. Magyar Nemzeti Bank. Letöltve 2017. május 31-én a <https://www.mnb.hu/letoltes/az-azonnali-fizetesi-szolgalattas-mukodesi-modellje-magyarorszagon.pdf> weboldalról.
- [4] Döntött az MNB Igazgatósága – megkezdődik az azonnali fizetési rendszer létrehozása. Sajtóközlemény. 2017.03.27. Letöltve 2017. május 31-én a <https://www.mnb.hu/penzforgalom/azonnalifizetes> weboldalról.
- [5] Magyar FinTech startupok. Fintech piactér. Letöltve 2017. május 31-én a <http://fintechzone.hu/magyar-fintech-startup-piacter> weboldalról.
- [6] HunFinTech25. 2016. Letöltve 2017. május 31-én a <http://fintechzone.hu/ok-lehetnek-magyarorszag-fintech-jovoje-hunfintech25> weboldalról.
- [7] 2017 Fintech Disruptors Report. Letöltve 2017. május 31-én a <https://www.aciworldwide.com/-/media/files/collateral/trends/2017-fintech-disruptors-report.pdf> weboldalról. pp. 12.

- [8] World Investment Report 2017. UNCTAD, 2017. Letöltve 2017. május 31-én a http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2017_en.pdf weboldalról. pp. 2-4, 21., 84.
- [9] Jelentés a beruházások 2015. évi alakulásáról. KSH, 2016. Letöltve 2017. május 31-én a <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/jelberuh/jelberuh15.pdf> weboldalról.
- [10] Magyarország 2016. KSH, 2017. Letöltve 2017. május 31-én a <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2016.pdf> weboldalról.
- [11] Boldizsár Anna – Koroknai Péter: Nem is gondolnád, mi mindent tettek félre a magyarok (2. rész). Letöltve 2017. május 31-én a <https://www.mnb.hu/letoltes/boldizsar-anna.pdf> weboldalról. pp. 3.

Lektorálta: Dr. Vápár József PhD, nemzetközi pályázati projektvezető, Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Nemzetközi Osztály

MELLÉKHATÁS: STRESSZ

Rácz-Kósa Eperke

Óbudai Egyetem, MSc-hallgató, eper.racz@gmail.com

Absztrakt

A stressz alattomos dolog, hiszen rengeteg pszichoszomatikus betegséget is eredményez, amit hajlamosak vagyunk gyógyszerekkel kezelni, de az csak a tünetet szünteti meg, az okot nem. Az egyik fontos helyszín az életünkben, ahol meg kell küzdenünk a stresszel, és ahol napunk akár több mint harmadát töltjük, az a munkahelyünk.

Észre kell venni, hogy ez mind munkáltatói, mind munkavállalói oldalról jelentős dolog, hiszen a születéskor várható átlagéletkort tekintve (nőknél: 78,61 év, férfiaknál: 72,09 év) életünk körülbelül fele munkával telik, így elengedhetetlen, hogy egészségünket megőrizzük, kiegyensúlyozottak tudjunk lenni, mert így sokkal produktívabb a munkaerőpiac, ami kölcsönösen jó mindkét félnek. [8]

2008. január 1-jétől van érvényben a Munkavédelmi Törvény, amely előírja a pszichoszociális kockázat felmérését, de azt, hogy ez miként történjen, az nincs részletesen szabályozva. Egyre többen foglalkoznak a stressz kérdésével, melyre a dolgozat is kitér. A piac egy meghatározott része szakosodott a stressz csökkentésére, nem szenvedünk hiányt az önszolgáltató könyvektől kezdve a stresszoldó jogán át a különböző tréningekkel bezárólag a megoldási lehetőségekben. Mindezek azt a célt hivatottak ellátni, hogy csökkentsék a stresszt, ami bennünk, emberekben gyűlik. Sajnos még mindig nem alakult ki egy olyan egységesen elfogadott szervezeti kultúra Magyarországon, ami elterjedt volna a stresszkezelést illetően is. [9]

A Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézet Munkahelyi stressz és stresszkezelés Kutatócsoportja készített 2013-ban egy felmérést, mely szerint hazánkban vezető helyen a gyors munkatempó, a magas elvárások szerepelnek, mint stresszfaktor.

Tanulmányom célja, hogy megvizsgálja és összehasonlítsa, ma mik a legfontosabb stressztényezők az általam megkérdezett hallgatók körében. Célcsoportom egyik részét képezik mindazon egyetemi hallgatók, akik tanulmányaik mellett dolgoznak, másfelől azon hallgatók, akik teljes munkaidejüket a tanulmányaikkal töltik. Online és offline kérdőíves felmérés formájában történik a kutatás. Ebben a dolgozatban alapvetően a stresszfaktorokat és azok okait mérem fel kvantitatív módszerrel. A lehetséges stresszoldási javaslatokra nem térek ki.

Kulcsszavak: stressz, munkahely, felsőoktatás, stresszfaktor

Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-16-2/I. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának Támogatásával készült.

1. Bevezetés, célok

A stressz⁸⁵ ma már nagyon mélyen beleivódott a nyelvhasználatunkba, ahogyan magamon is észre veszem, hogy nap mint nap használom ezt a kifejezést (és nem csak azért, mert a kutatásom témája), néha már-már indokolatlanul. Ugyanis a stressz alapvetően nem egy rossz dolog, mert ahhoz, hogy fejlődni tudjunk, szükséges egy bizonyos mértékig, valamint meg is kell tanulnunk kezelni azt. Ám hamar rá kellett jönnöm, hogy nem választottam túl szűk tudományterületet, rengeteg alága van ma már, így végül a munkahelyi stresszre fókuszáltam, munkahelyünk az egyik olyan fontos helyszín az életünkben, ahol a napunk jelentős részét eltöltjük és rengeteg stresszfaktor⁸⁶ ér minket.

⁸⁵ A stressz az élő szervezet válasza bármilyen természetű megterhelésre (Selye, 1976, p. 22)

⁸⁶ Stresszkeltő tényezők (Selye, 1976)

Amikor elkezdtem a szakirodalmat és a meglévő kutatások eredményeit vizsgálni, úgy vettem észre, hogy a felsőoktatással kapcsolatban a munkahelyi stressz nem jelenik meg, sokkal inkább a motivációra fókuszálnak azok a felmérések, melyek színhelye ez a terület. Szigorúan véve valóban nem munkahelynek számít egy egyetemi/főiskolai képzés, de úgy vélem, hogy például egy nappali képzés tekinthető egyfajta munkának, hiszen rengeteg elvárásnak kell megfelelni, el kell végezni a kiadott feladatokat, még ha a felelősség nem teljes mértékben azonos, mint egy állás esetében. Viszont azok a hallgatók, akik a tanulmányaik mellett dolgoznak, közvetlenül megélik a munkahelyi stresszt is. Célom, hogy felmérjem, a hallgatók miket tartanak stresszt okozó tényezőnek, illetve ezzel kapcsolatban milyen szerepet tölt be a sport, mint lehetséges stresszoldó módszer.

2. Első empirikus kutatás

A saját kutatásom első fázisa az online kérdőívezés, ahol az első oldalon néhány demográfiai statisztikához szükséges információt kellett megadniuk a kitöltőknek a nemükre, életkorukra vonatkozóan, illetve néhány általános kérdésre, mely alapján később csoportokat tudtam alkotni (pl.: milyen tagozaton tanul, mióta és mennyit sportol rendszeresen). A második oldalon megkérdeztem, dolgoznak-e a tanulmányaik mellett. Amennyiben erre a kérdésre igen volt a válasz, egy munkahelyi stresszel kapcsolatos oldallal folytatódott számukra, amennyiben nem dolgozott a kitöltő, úgy az előző rész kihagyásával, rögtön a felsőoktatásbeli stresszel kapcsolatos oldalon folytathatták a kitöltést. Az utóbbi két oldalon rövid kifejtős és skálás kérdések szerepeltek, melyeket 1-4-ig terjedő számozással kellett értékelni. Végül az utolsó oldalon leírtam a naplózatási folyamatot nagyvonalakban, ahová önkéntes alapon jelentkezhetnek. (Akik szerettek volna részt venni, meg kellett adni az e-mail címüket, hogy fel tudjam venni velük a kapcsolatot és bővebb tájékoztatást adjak, de erről még a vonatkozó fejezetben bővebben írok.) Az űrlap skálás kérdéseinek összeállításához a Maslach kiégés-teszt hallgatói változatát (2010) vettem alapul. Mielőtt a kérdőívet élesítettem, 2017. február 15-én pilot tesztelést készítettem az Óbudai Egyetem első évfolyamos vállalkozásfejlesztés mesterszakos hallgatóival. 4 férfi és 4 nő töltötte ki a teszt kérdőívet önállóan, egyesével egy gépteremben.

A teljes kérdőív az alábbi linken elérhető:

<https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSeIAi69x6oDTtxRIpQMkmAdYp7Rh7Jz4D2foPctp2LfZNZhgA/viewform>

2.1. Kitöltés menete

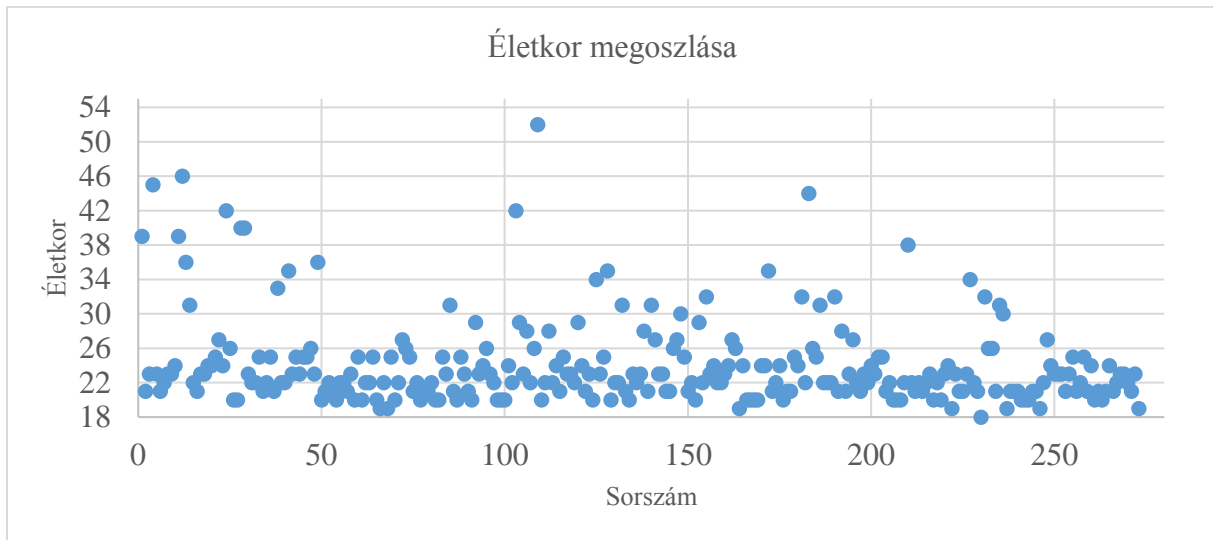
A kérdőívet Google űrlap segítségével online formában töltöttem ki a hallgatókkal 2017. február 20 – március 15. között. Körülbelül 1200-1300 főt értem el ez idő alatt, melyből 330 kitöltés érkezett be. Adattisztítás után 270 értékelhető választ tartottam meg (okok: nem tartozott a célcsoporthoz, outlier kiugró értékek miatt, pilot kitöltés volt). Az adatokat logikailag is szűrtem. Néhány hipotézisnél ez az elemszám eltérő lesz, mivel voltak kérdések, melyek például csak a tanulmányaik mellett dolgozó hallgatókra vonatkozott, és a kitöltők közül nem mindenki ebbe a csoportba tartozik, de ezt jelezni fogom az aktuális résznél.

A kérdőívet különböző egyetemek Facebook csoportjaiban, e-mailben, valamint Neptun üzenetben osztottam meg, emellett a Keleti Károly Gazdasági Karon oktató tanároktól kértem segítséget.

A kitöltések száma a legmagasabb a harmadik napon, valamint az utolsó előtti héten volt.

2.2. Minta

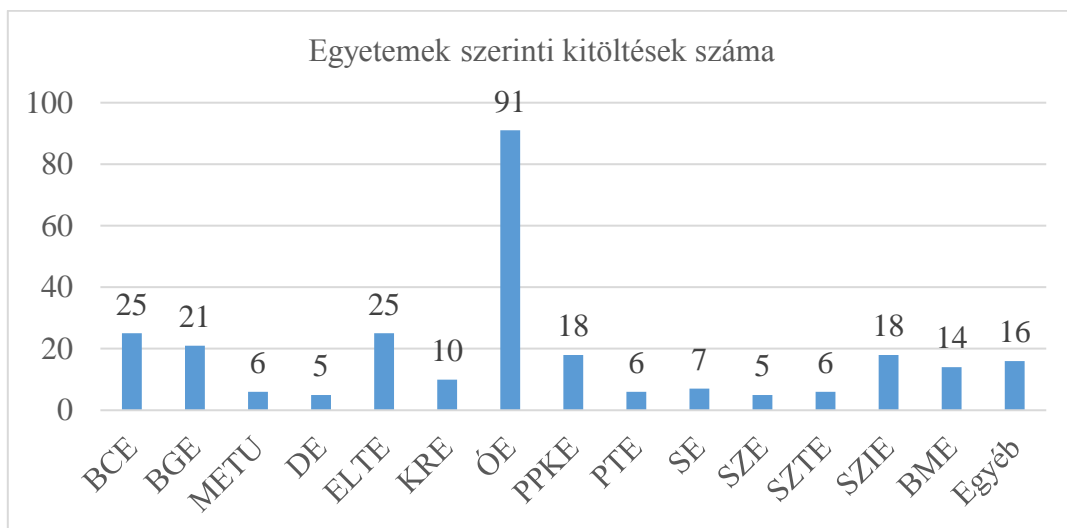
A beérkezett válaszok nem szerinti megoszlása így alakult: hölgyek 69,97%, urak 30,03%. Ebből látszik, hogy a nők esetében nagyobb a kitöltési hajlandóság. Az életkor szerinti megoszlásra egy pontdiagramot készítettem, mely jól mutatja, hogy a felsőoktatásban nagy arányban inkább a 18-30 év közöttiek vesznek részt.

1. ábra: Életkor megoszlása [11]

Forrás: munkahelyi stressz kérdőív, saját szerkesztés

A válaszok tekintetében az Óbudai Egyetemről kimagaslóan sok kitöltés érkezett (felülreprezentált ez a minta), ami részben annak is köszönhető, hogy a jelenlegi tanulmányaimat itt folytatom, ezáltal könnyebben el tudtam érni azokat a hallgatókat, akik szintén ide járnak.

2. ábra: Egyetemek szerinti kitöltések [11]

Forrás: munkahelyi stressz kérdőív, saját szerkesztés

A kiértékelésekhez az SPSS 18-as, Excel 2013-as verzióját, valamint az NVivo 11-es tartalomelemző szoftvert használtam.

Az elemzésnél alkalmazott technikák az SPSS-ben [3]:

- Mann-Whitney próbát használtam, mikor egy ordinális változót hasonlítottam össze két független csoportnál,
- keresztábrát készítettem az összefüggésvizsgálatoknál
  - metrikus és nem metrikus elem esetében Eta mutatót számoltam
  - két metrikus elem esetében pedig korrelációt számoltam (Spearman-félet, amikor sorrendi skálát néztem, és Pearson-félet),
- 2-mintás hipotézisvizsgálatot kérdeztem le, mikor két csoportot számtani átlagát hasonlítottam össze.

3. Hipotézisek, feltáró kutatások

1. Alacsonyabb az inspiráltsága annak, akit kevésbé érdekel/lelkesít a munkája/tanulmánya.
2. Leggyakoribb stresszfaktorok a munkahelyen: - felettes, munkatempó/időhiány, határidők.
3. Tanulmányaik mellett dolgozók jobban kimerültek.
4. A sport hatékony stresszoldó módszer.

3.1. Összefüggés inspiráltság/cinikusság és az adott tevékenység között

Ezt a fejezetet két részre bontom. Az egyik részben azt vizsgálom, milyen összefüggés van a között, hogy hányadik félévét tölti valaki a felsőoktatásban és a között, hogy mennyire cinikus, avagy inspirált a tanulmányaival kapcsolatban. A másik része ugyanez, csak munkahelyi környezetben vizsgálva.

- a) Minél régebb óta vesz részt valaki a felsőoktatásban, annál jobban inspirált és kevésbé cinikus a tanulmányaival kapcsolatban

Úgy gondolom, ha valaki sok időt tölt el a felsőoktatásban, azért teszi, mert szeretne fejlődni, bővíteni a tudástárát. (A másik ok lehet az is, hogy számos féléve részt vesz a képzésben az illető, hogy bizonyos ok(ok) miatt nem fejezi be időben a tanulmányait.) Továbbá azt feltételezem, hogy minél magasabb értéket adtak az „Inspirál, ha elérem a tanulmányaimmal kapcsolatban kitűzött céljaimat”, annál kisebb értéket jelöltek be a „Cinikusabbá váltam abban a kérdésben, hogy a tanulásnak van-e egyáltalán valami haszna” skáláján. Az eredményeim alapján közepesen gyengébb, de szignifikáns összefüggés van.

1. táblázat: Inspiráltság és cinikusság a felsőoktatásban, együttjárás [11]

Felsőoktatás		Inspiráltság				Összesen
		1	2	3	4	
Cinikusság	1	1	3	10	78	92
	2	1	4	13	37	55
	3	0	0	27	36	63
	4	2	11	20	27	60
Összesen		4	18	70	178	270

Forrás: munkahelyi stressz kérdőív, saját szerkesztés

Spearman féle korrelációval vizsgálva nincs jelentős összefüggés a között (0,071), hogy mennyire inspirált vagy cinikus annak függvényében, hányadik félévét tölti az ember a felsőoktatásban. Tehát ha valakit kezdetektől fogva érdekli a témája, ez a lelkesedés nagy valószínűséggel az idő előre haladtával is megmarad.

b) Minél régebb óta van valaki az aktuális munkahelyén, annál cinikusabbá válik a munkájával kapcsolatban, és az inspiráltsága csökken

A munkahellyel kapcsolatosan a két állítás ugyanaz, mint az előző fejezetben, csupán a felsőoktatás helyett a munka kifejezés szerepel bennük.

Ebben az esetben azért gondolom fordítva, mert az emberek hajlamosak belefásulni egy-egy tevékenységbe, ha azt sokáig csinálják, így a munkába is, ha túl rég óta ugyanott (esetleg ugyanabban a munkakörben) dolgozik. Ezt az eredmények is tükrözik.

A válaszadók majdnem harmada (51 fő) adott 4-es értéket a cinikussággal kapcsolatos állításra, viszont az inspiráltságra csak 26-an tették ezt. Nem jelenteném ki, hogy ez korszpecifikus jellemző lenne, mivel 89%-ban hasonló korú válaszadókat osztottam két csoportra (dolgozó és nem dolgozó hallgatók 18-30 év között), és a 11%, aki nem ebbe tartozik, nem torzíthatná ennyire az értékeket.

2. táblázat: Cinikusság és inspiráltság közti együttjárás [11]

Munka		Inspiráltság				Összesen
		1	2	3	4	
Cinikusság	1	3	0	1	7	11
	2	1	7	1	1	10
	3	12	5	14	10	41
	4	51	31	8	8	98
Összesen		67	43	24	26	160

Forrás: munkahelyi stressz kérdőív, saját szerkesztés

Így arra tudnék következtetni, hogy a tanulmányait mindenki maga választja meg, még a munkáját nem feltétlenül. Persze a legjobb, ha olyan helyen dolgozhatunk, amit szeretünk és élvezünk, ez nem mindig adatik meg, és ahogy édesanyám szokta mondani, a „villanyzámla nem fizeti be magát”.

A Spearman féle korrelációvizsgálatnál szinte majdnem pontosan ugyanolyan értéket kaptam, mint az előbbi esetben. Az, hogy mennyire inspirált vagy cinikus a munkájával kapcsolatban valaki, nincs összefüggésben azzal, mióta dolgozik az adott munkahelyen, ami pozitívum is lehet, hiszen, ha régóta dolgozik ugyanott, akkor nem jelenti azt, hogy törvényszerűen megunja a feladatait, és kevésbé érdekli a munkája, ám, ahogy előbb említettem, többen inkább cinikusak, mint inspiráltak. Vannak tényezők, amik rásegíthetnek erre, a következő fejezet erről fog szólni.

3.2. Leggyakoribb stresszfaktorok a munkahelyen és a felsőoktatásban

Most pedig szeretnék áttérni a kérdőívben megnevezett stresszfaktorokra, hogy az általam megkérdezett hallgatók hogyan gondolkodnak, miket élnek meg stresszként a mindennapi életben.

A Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézet Munkahelyi stressz és stresszkezelés Kutatócsoportja 2013. május 1-jén egy nagyszabású projektbe vágott, mely jelenleg is online elérhető, mind a kutatás, mind pedig az eddigi eredmények. Eddig 19282 fő töltötte ki az ívet,

melyből 13104 fő adatait tartották elemezhetőnek, a mintájuk nem reprezentatív, de a nagyságát tekintve következtetni lehet a sokaságra.

E szerint a három leggyakoribb stresszfaktor a munkahelyen:

1. gyors munkatempó (63%)
2. jelentős mennyiségi elvárás (47%)
3. igazságosság és tisztelet alacsony mértéke (41%)

A kérdőívben megkérdeztem, mi az, ami a kitöltő számára a legnagyobb stresszfaktor az életének különböző területein (külön kérdeztem rá a munkahelyre és a felsőoktatásra.) A munkahelyi stresszfaktorokat a nyílt kérdésre adott válaszok alapján több mint 30 kódbesorolással láttam el, melyből szógyakoriságtáblát is készítettem. A felsőoktatás esetében a válaszok nehezen lettek volna csoportosíthatóak, így a generáláskor az 50 leggyakoribb szót hagytam meg a vizuális megjelenítéshez.

3.2.1. Felsőoktatásbeli leggyakoribb stresszfaktorok

Erre a nyitott kérdésre több választ is adhattak a kitöltők. Előzetesen azt vártam, hogy a leggyakoribb kifejezések közt az időhiány vagy teljesítménykényszer is helyet fog kapni, de az előbbi a vártnál jóval kevesebbszer fordult elő, bár még így is előkelő helyen szerepel.

A felsorolások jellemzően legalább két-három tényezőt is tartalmaztak, így egy szófelhőt készítettem belőlük, melyben jól látszanak, melyek a „legnagyobb” stresszt okozó kihívások a hallgatók számára.

3. ábra: Felsőoktatásbeli stresszforrások, N=270 [11]

Forrás: munkahelyi stressz kérdőív, saját szerkesztés

Számszerűsítve és összesítve a 6 leggyakoribb választ, hogy jobban áttekinthetőek legyenek:

- Vizsga/vizsgák/vizsgaidőszak/zárthelyik: 114 (78+17+19)
- Beadandók/feladatok/prezentációk: 49
- Határidő: 23
- Szakdolgozat/diplomamunka/államvizsga: 14
- Tanár: 10
- Időhiány: 9

A teljesítménykényszer ugyan nem pontosan így jelenik meg, de ezzel kapcsolatban az első két helyen szereplő tételeket, mint a vizsgák, zárthelyik; valamint a prezentációk, beadandók megnevezéseket ide csoportosítanám, így ez a várakozásaim szerint jelent meg. Viszont, ahogy az első bekezdésben is említettem, az időhiány csupán a hatodik helyen van, és csak kilenc ember nevezte ezt meg, mint frusztráló tényezőt.

A munkahelyen vajon mással kell megküzdeniük?

3.2.2. Leggyakoribb munkahelyi stressztényezők

Mikor végig gondoltam, hogy az eddigi munkahelyeimen – főként a banki szektorban és újságíróként/szerkesztőként dolgoztam ezidáig – mik voltak, amik frusztráltak, arra számítottam, hogy főként a határidő és a rengeteg különböző típusú feladat - amit egy embernek kell ellátnia – sokszor fog visszaköszönni az elemzésnél a kérdőívvel kapcsolatban. Jellemzően egy vagy maximum két tényezőt említettek, amiket kódolás útján csoportosítottam. Mivel elég sok hasonló válasz érkezett, ezért könnyebb volt be kategorizálni őket, nem úgy, mint a felsőoktatásbeli megfelelőjénél.

4. ábra: Munkahelyi stresszfaktorok, N=160 [11]

Forrás: munkahelyi stressz kérdőív, saját szerkesztés

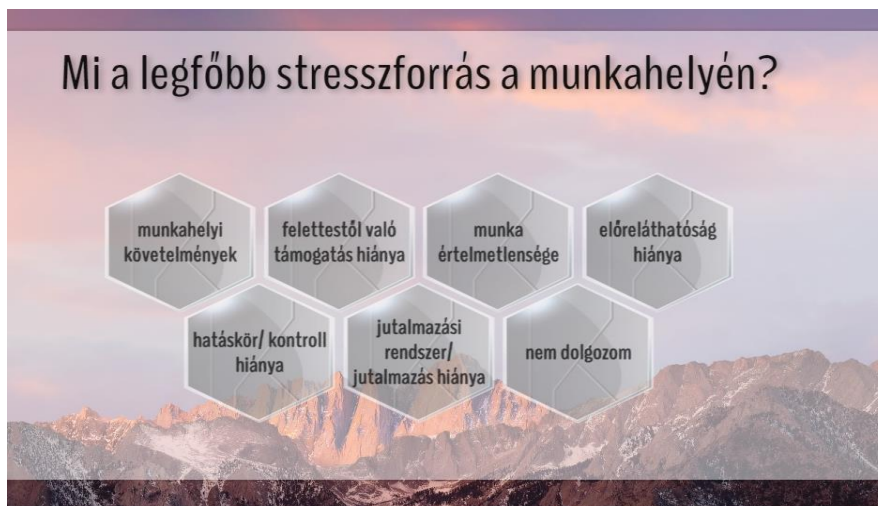
Ahogy a főiskola/egyetem vonatkozásában, itt is megmutatom, hogyan alakultak a számok, és az első hat helyen szereplő kifejezés hányszor fordult elő [14]:

- ügyfelek (25)
- kollégák (22)
- határidők/főnök (20)
- túlterheltség (12)
- időhiány (9)
- feladatok/kiszámíthatatlanság/munkatempó (6)

Az ügyfeleknél a legtöbbször a kommunikációs nehézségekre, és az ügyfelek hozzáállására vonatkoztak a megjegyzések; a munkatársak esetében a munkamorál és szintén a nem megfelelő kommunikáció szerepelt. A feladatok tekintetében a mennyiségüket, illetve azt említették, hogy túl sok, egymástól eltérő feladatot kell ellátniuk, ami néha nehézséget okoz, hogy agyban átálljon más fajta gondolkodásra az ember, ami éppen az adott munka ellátásához szükséges.

Nézzük meg, hogy mik jelentek meg stresszforrásként, ha zárt kérdésként adott válaszok közül kellett megjelölnie a kitöltőknek egy opciót.

Otti Csabával készített felhasználói attitűd kérdőívünkben feltettük a kérdést, hogy a felsoroltak közül mit tartanak a legnagyobb stresszfaktornak. Az űrlapot 172 fő töltötte ki, első sorban az Óbudai Egyetem hallgatói, valamint Menza tagok. Hét előre meghatározott opció közül kellett kiválasztaniuk egy lehetőséget, amely a leginkább jellemző. A válaszlehetőségeket a COPSOQ II- (Koppenhágai Kérdőív a Munkahelyi Pszichoszociális Tényezőkről) adaptáltuk. [6]

5. ábra: Munkahelyi stresszforrás [10]

Forrás: felhasználói attitűd-kérdőív, képkivágás

A munkahelyi stresszforrásoknál hét opció közül kellett egy lehetőséget kiválasztaniuk a kitöltőknek:

1. munkahelyi követelmények
  2. felettestől való támogatás hiánya
  3. munka értelmetlensége
  4. előreláthatóság hiánya
  5. hatás/kontroll hiánya
  6. jutalmazási rendszer/jutalmazás hiánya
  7. nem dolgozik
- nem válaszolt

3. táblázat: Válaszok megoszlása a munkahelyi stresszforrásokkal kapcsolatos kérdésre N=172 [10]

Forrás: felhasználói attitűd-kérdőív, saját szerkesztés

A legtöbb válasz az előreláthatóság hiányára érkezett (17,44%), melyet a munka értelmetlensége követett (13,95%). A legkisebb mértékben a hatás/kontroll hiánya, valamint a jutalmazási rendszer vagy annak hiánya jelentett stresszforrást az itt megkérdezettek számára (7,56%).

Megfigyeléseim szerint, ha direkt válaszlehetőségeket kapnak a kitöltők, akkor másként vélekednek arról, mi a legerősebb stressz-inger a munkájukkal kapcsolatban, mint amikor szabad asszociációs módszerrel kérdeztük azt meg. Első esetben (a munkahelyi stressz kérdőívemben) a felettes szerepe igen kis szerepet kapott, még az asszociációs lehetőségénél az egyik leggyakoribb válasz volt. [6]

De vajon mik a közös tényezők a két csoport között?

3.2.3. Közös tényezők a felsőoktatásban és a munkahelyen

A két „helyszín” között (főiskola/egyetem és munkahely) megfigyelhető néhány közös tényező, melyek a következők:

- határidő
- feladatok
- időhiány
- „főnök”

Ez összecsengést mutat a Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézet Munkahelyi stressz és stresszkezelés Kutatócsoportjának vizsgálatával (2010), mivel a gyors munkatempó köthető az időhiányhoz is, hiszen ha túl sok mindent kell megcsinálni rövid időn belül, akkor lényegében ugyan arról beszélünk, csak más oldalról megközelítve. Erre mindkét esetben kilencszer adták le a „szavazatukat”, de a munkahely tekintetében arányaiban nagyobb részt képvisel, mivel ott az elemszám 165, még a felsőoktatásnál 270 fő. A feladatok címke alatt leggyakrabban a komplexitásra, mennyiségre utaltak mindkét esetben. A főnök – mely a felsőoktatás tükrében a tanár – kategóriában leggyakrabban az igazságtalanságról, felettes munkamoráljáról, illetve arról tettek megjegyzést, miszerint nem kapják meg a tiszteletet.

Az első három olyan tényező, amelyet tudunk kezelni, befolyásolni, így a velük járó (di)stressz is csökkenthető különböző technikákkal. Az, hogy kinek mi válik be, egyéneként változó, de azért van néhány jól bevált módszer, ami könnyedén alkalmazható a mindennapokban. Erről néhány szót a naplózattal kapcsolatos részben fogok említeni.

3.3. Tanulmányaik mellett dolgozó hallgatók kimerültebbek a nem dolgozó társaiknál

Feltételezésem szerint a tanulmányok mellett végzett munka amellett, hogy több időt, több energiát is igényel. Emellett hosszabb ideig kell koncentrálni, jobban igénybe van véve a szervezet. Már nem emlékszem arra, mennyire voltam kimerült és fáradt, mikor elkezdtem a főiskolát és első évben nem dolgoztam mellette, ezért a saját tapasztalataimat nem használnám összehasonlítási alapnak. Azt is el tudom fogadni, hogy a gimnáziumtól eltérő tanulási forma máshogyan fárasztott eleinte, és megterhelőbbnek éreztem.

4. táblázat: Dolgozó és nem dolgozó hallgatók közti eltérés fáradtság tekintetében [11]

		N	Átlag
Fáradt	iskola	110	2,9083
	iskola és munka	160	2,8000

Forrás: munkahelyi stressz kérdőív, saját szerkesztés

5. táblázat: Dolgozó és nem dolgozó hallgatók közti eltérés kimerültség tekintetében [11]

		N	Átlag
Kimerült	iskola	110	2,4862
	iskola és munka	160	2,4242

Forrás: munkahelyi stressz kérdőív, saját szerkesztés

Ám az eredmények szerint tévedtem, mikor ezt feltételeztem. Sőt! Mindkét esetben egy kicsivel magasabb értéket adtak átlagban azok a hallgatók, akik nem dolgoznak. Hogy miért lehet ez? Ennek több oka is lehet, amire következtetni tudok:

1. magasabb óraszámokban tanulnak a nem dolgozó hallgatók,
2. azoknak, akik dolgoznak is, jobban be kell osztaniuk az idejüket, és így talán a kialakított menetrend miatt jobban oda kell figyelniük, mikor mivel foglalkoznak, hogy legyen mindenre idejük, ami akár segíthet is abban, hogy jobban tudják kezelni a stresszt,
3. a tanulmányaikra fókuszáló kitöltők több mint fele első vagy másodéves alapképzésben részesül; ebben az időszakban jellemzően még az útkeresés fázisában vannak, ami egy plusz teher lehet az ember számára,
4. egyéb, iskolán kívüli problémák miatt fáradtak, kimerültek az egyének.

3.4. A sport hatékony stresszoldó módszer

Ha a Google keresőjébe beütjük, hogy „stresszoldás”, az első öt találat közül kettő biztosan megemlíti a sportot, mint hatékony technikát. (Leggyakrabban a jógával és ehhez hasonló mozgásformákkal találkoztam, 43.300 találat a Google használatával, letöltés: 2017.05.02.) Úgy gondoltam, hogy ez visszatükröződik a kérdőív értékelésében is, méghozzá olyan értelemben, hogy ha valaki többet sportol átlagosan, kevésbé érzi magát kimerültnek, illetve fáradtnak egy kötelezettségekkel teli napon.

Az értékeléshez egy átlagos kimerültségi szintet generáltam az „Úgy érzem a tanulás/munka kimerít” és a „Már a reggeli felkeléskor fáradt vagyok, ha egy újabb főiskolán/egyetemen/munkahelyen töltött nappal kell szembe nézmem” állításokra adott értékekből. (Az 1-es jelentette, hogy egyáltalán nem igaz, a 4-es pedig, hogy teljes mértékben igaz az állítás.) Ezt azért engedtem meg, mert a két érték igazodott egymáshoz, így nem torzult az átlagolásnál. Ha valaki a kimerültségre egyest adott, a fáradtságra maximum kettest és fordítva.

6. táblázat: Átlagos kimerültség eta mutatója a heti sportolással töltött idővel kapcsolatban [11]

Sztochasztikus vizsgálat			Érték
Vegyes kapcsolat	Eta	Átlagos Kimerültség függő változó	0,213

Forrás: munkahelyi stressz kérdőív, saját szerkesztés

Nem mutatható ki összefüggés a tekintetben, hogy a sport mennyisége hatással lenne a kimerültségre, ami számomra azért érdekes, mert a legtöbb ember, akivel erről beszélgettem, mind azt mondta, hogy lelkileg feltölti, ha olyan sportot űzhet, amit szeret. Ha azt néztem, mióta sportol valaki az átlagos kimerültséggel összefüggésben, Pearson-féle korrelációval, - közepes kapcsolatot kaptam, viszont nem is szignifikáns a két adatsor. Amikor a heti átlagosan sporttal töltött időt vettem alapul a kimerültséggel párosítva, nem volt kapcsolat a két tényező között.

Ám ezt a stresszoldó technikák megkérdésznél megcáfolták, ugyanis ott rengetegszer előkerült a sport valamilyen formában (pl.: jóga, futás, séta stb.).

4. Naplózatási folyamat

A kutatásom első szakasza – a kérdőívezés – után a naplózatási folyamat következett. Az űrlap utolsó oldalán lehetett választani, hogy szeretnének-e részt venni ebben a szakaszban. 80 fő jelentkezett önkéntes alapon, akikkel felvettem a kapcsolatot e-mailben. A visszajelzések alapján március 27-én 33 emberrel kezdtem meg a folyamatot, mely április 16-ig tartott. Lehet, hogy elsőre rövid időnek tűnik ez a három hét, de a rengeteg összegyűlt adat miatt a tartalomelemzés nagyon hosszú folyamat, és így is 693 rekordot vettem fel ez időszak alatt.

A közreműködők egy előzetes tájékoztatáson vettek részt, melyet személyesen vagy online megbeszélés formájában folytattam le. Itt elmondtam nekik, mire számítsanak, mennyi időt fog igénybe venni ez a kutatás napi szinten az életükből (úgy állítottam össze a felületet, hogy maximum 5 percet vegyen igénybe, hogy ne veszítsék el a kedvüket menet közben), illetve feltehetőek kérdéseiket, amikre addig esetleg nem kaptak választ. 17 személlyel készítettem bemeneti interjút is, ahol néhány rövid kérdésre kellett válaszolniuk (pl.: Miért jelentkezett? Mit vár el ettől a néhány héttől? Fog-e bármin változtatni? Hogyan írná le a napjait?) Velük a művelet lezárta után egy kimeneti interjút vettem fel, melyben hasonló kérdésekre kellett válaszolniuk, és így össze tudom hasonlítani, milyen változásokon mentek keresztül, mit jelentett ez a kísérlet számukra.

A résztvevők 19-45 év közöttiek, ezen belül a legtöbben 20-25 év közöttiek. Nemek szerint 10 férfi és 23 női kitöltővel dolgoztam együtt.

A naplózatási felület ezen a linken érhető el:

<https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdC4xxWPSpjqrHjbnqkuA4crg5mDTWP4UqYKMujFGYiq32AaQ/viewform>

5. Fontosabb eredmények a naplóztatásban

A három hét alatt nagyon nagy mennyiségű adat gyűlt össze, melyek közül most csak néhány fontosabb, a kérdőívhez szorosan kapcsolódó eredményt mutatok meg ebben a cikkben.

5.1. Stresszfaktorok és a stresszoldás a naplóztatás heteiben

A naplóztatás fázisában általánosságban kérdeztem rá arra, milyen stresszkeltő ingerek érték aznap a résztvevőket. Volt, aki néhány kulcsszót írt le, de volt olyan is, aki mondatokban fogalmazta meg a gondolatait. Érdekes módon volt 7 fő, akik az idő felében azt írták, nem érte őket semmiféle stressz, bár ezt nehezen hiszem el, úgy tűnik, kiegyensúlyozottnak érzik az életüket, és nehezebb kizökkenteni a ritmusukból és distresszként értelmezték a szót, mint a legtöbben szokták.

A válaszok alapján négy csoportra tudom bontani a válaszokat stresszforrások szempontjából:

- munkával kapcsolatos stressz
- tanulmányokkal kapcsolatos stresszforrások
- egyéb magánéleti feszültséget okozó tényezők
- nincs stresszinger

A százalékok az összes (693) rekordhoz mért arány.

Az első csoport esetében nagy arányban a főnökkel, kollégákkal kapcsolatos megjegyzések (3,6%) szerepeltek. A második csoport leginkább a közelő, vagy éppen aktuális számonkéréseket tekintette relevánsnak a kérdés szempontjából (zárhelyi dolgozat, szakdolgozat (10%)). A harmadik csoportban jellemzően családhoz vagy párkapcsolathoz köthető problémák merültek fel 6,2%-ban. Végül a legmeglepőbb az arány, miszerint az adott napon nem érte a kitöltőt stressz, mivel 25,19%-ot képvisel az egész naplóztatás folyamán. Ehhez társul az is, hogy ekkor nem volt szükség stresszoldásra sem a véleményük szerint.

A naplóztatást amikor elkezdtem, azt vártam, hogy a kiválasztott emberekből álló csoport néhány héten át tartó „megfigyelése” bizonyosságot ad arról, hogy:

- a különböző sporttevékenységek hatékony feszültségvezető módszerek
- visszaköszönnek azok a kifejezések, amik a kérdőívben szerepeltek

6. ábra: Stresszoldó technikák naplóztatásnál, N=693 [12]

Forrás: naplóztatás, saját szerkesztés

A feszültségoldó módszereket tekintve a sport szerepel első helyen 37,8%-kal. Az ábrán ez azért nem így látható, mert volt, aki általánosságban írta, és volt, aki konkrétan megnevezte a mozgásformát (futás, jóga stb.) Második helyen szerepelt a passzív stresszoldás 26,4%-kal. A harmadik legfontosabb stratégia a zenehallgatás volt, mely 22,4%-ban fordult elő.

5.2. Ha a stresszoldás hatékony, akkor a közérzet is jobb

Onnantól kezdve, hogy reggel kinyitjuk a szemünket, stressznek vagyunk kitéve. De hangsúlyozom, ez nem rossz dolog! A stressz nem egy negatív tényező, hanem az életünket, fejlődésünket elősegítő ingerek, amikkel vagy boldogulunk, vagy nem (de ennek sem kell mindig így lennie, hiszen miután másodsor találkozzunk hasonló helyzettel, valószínűbb, hogy zökkenőmentesebben vesszük az akadályt). De ha felgyülemlik bennünk a feszültség, és nincs feloldva, sokkal kevésbé gördülékenyen tudjuk megoldani a problémákat.

Ezért gondolom azt, hogy ha megtaláljuk a megfelelő stresszoldó technikát, jobban érezzük magunkat, mert tudjuk, hogy mi az, ami segít ellazulni, kikapcsolódni. Az összefüggésvizsgálat szerint egy majdnem közepes erősségű kapcsolat figyelhető meg ($\eta^2=0,420$), miszerint a hatékony stresszoldó módszer alkalmazásával együtt jár, hogy jobb lesz a közérzet.

5.3. A munkahelyen/felsőoktatásban eltöltött napi óraszám az átlagos kedvre hogyan hat

Minél többet dolgozik/tanul valaki, annál jobban elfárad, és ez a kedvre is kihat, valószínűleg negatív irányba, mert ilyenkor türelmetlenebb, nyugösebb tud lenni az ember. Legalábbis én így gondoltam, de ez ennél összetettebb dolog. Itt nem vettem figyelembe azt, hogy ki hány órát tudott számára kedves tevékenységgel tölteni, ami – mint a vizsgálat bizonyította – hatással van a közérzetre.

A hipotézisvizsgálatnál megnéztem, milyen mértékben függ egymástól az, hogy hány órát dolgozik az illető és milyen volt az átlagos kedve aznap (az első és utolsó skálás kérdésből

képezve ezt a mutatót, amiről már írtam ebben a fejezetben az első hipotézis eseténél). Ugyanezt megvizsgáltam az iskolában eltöltött órák szempontjából is. Azt vártam, hogy a két tényező között legalább egy közepes mértékű összefüggés lesz.

Kiderült, hogy a kettőnek kevés köze van egymáshoz ($\eta^2=0,203$), és nem attól lesz valaki jobb, vagy rosszabb kedvű, hogy mennyi időt kellett a munkahelyén vagy a főiskoláján/egyetemén tölteni aktívan. Ez szerintem jó dolog, és jelentheti azt is, hogy az egyén szereti a munkáját, tetszenek a tanulmányaihoz kapcsolódó órái, de az is lehet, hogy ha megvizsgálnám mindezt összevetve azzal, mennyi ideje jutott általa kedvelt elfoglaltságokra, akkor lenne a kettő között összefüggés.

6. Összegzés

A kérdőívvel kapcsolatos hipotéziseim egy része megdőlt. Főként a sporttal kapcsolatban lepődtem meg, éppen ezért a naplóztatás megfelelő terület volt arra, hogy ezt mélyebben is megvizsgálhassam. A résztvevők válaszai alapján a sportnak nagyobb szerepe van a stresszoldásban, mint ahogy az a kérdőívnel a skálás kérdések vonatkozásában első látásra tűnt. Ezzel a későbbiekben tovább szeretnék foglalkozni, mélyebbre ásni, pontosan milyen szerepet tudnak a különböző sportok betölteni az életünkben.

Örömmel töltött el, hogy a felsőoktatás tekintetében nem mutatható ki, hogy cinikusabbá válna valaki az idő előrehaladtával a tanulmányaival kapcsolatban, ez azt is jelentheti, hogy az emberek tudják, mi érdekli őket, és minél többet foglalkoznak vele, annál jobban érdekli őket, de az is meglehet, hogy mivel nagy arányban vettek részt szakosodás előtt álló hallgatók, az aktuális izgalom okozta ezeket az eredményeket. A munkával kapcsolatban viszont kimutatható volt, hogy az inspiráció csökkenhet jelentősen, ha sokáig ugyanott dolgozik valaki. Viszont az egy meglepő eredmény volt számomra is, hogy akik dolgoznak is a tanulmányaik mellett, nem kimerültebbek azoknál a hallgató társaiknál, akik a tanulmányaikra koncentrálnak. Hogy ez minek köszönhető? Erre szintén szeretnék választ találni a jövőben.

A naplóztatási folyamat nagyon érdekes volt, hogy mennyire beengedett az a néhány ember az életébe erre a kis időre – sokan úgy, hogy előtte nem is ismertek -, amiért nagyon hálás vagyok. Az adatbázis, amit ezáltal létrejött, még sok „kibontatlan” információt rejt magában, melyet még nem volt alkalmam bemutatni, de erre még sort fogok keríteni, hogy még több tényre rávilágíthassak a stresszel és a felsőoktatásban résztvevő hallgatókkal kapcsolatban.

Irodalomjegyzék

Könyvek:

- [1] Fodor, L.: Gazdaságpszichológia, Budapest: Noran Libro, 2013
- [2] Hunyadi, G. & Székely, M.: Gazdaságpszichológia, Osiris Kiadó Kft. 2003
- [3] Jánosa, A.: Adatelemzés SPSS használatával, Computerbooks. 2011
- [4] Klein, S.: Vezetés- és szervezetpszichológia, EDGE 2000 Kft. 2012
- [5] Selye, J.: Stressz distressz nélkül, Budapest: Akadémiai Kiadó. 1976

Könyvfejezetek:

- [6] Rácz-Kósa, E. - Otti, C.: Hogyan érezzük magunkat a munkahelyen?, Budapest, Óbudai Egyetem: Vállalkozásfejlesztés Tanulmánykötet, 2017

Internetes források:

- [7] Ádám, S.: Munkahelyi stressz információs oldal. letöltve 2016.10.22-én: <http://www.munkahelyistresszinfo.hu/stressz-a-munkahelyen/a-stressz-hatasai/munkahelyi-stressz-az-alabecsult-jarvany.php>
- [8] KSH: Népeség, népmozgalom (1900-). letöltve 2016.10.5-én: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001b.html
- [9] Munkavédelmi Törvény, 2008. 1993. évi XCIII. törvény. letöltve 2016.9.25-én: https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99300093.TV
- [10] Otti, Cs.: Felhasználói attitúd-kérdőív 2017, letöltve 2017.3.28: https://bemutato-ttwa.login.hu/qne/index?questionnaire_id=4
- [11] Rácz-Kósa, E.: Munkahelyi stressz kérdőív 2017, letöltve 2017.3.20-án: <https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLScUxuOLZxrTcFWemOfHF71w0Lzn4yrAd46SNmQyXEUGoCOdag/viewform>
- [12] Rácz-Kósa, E.: Naplózattatás 2017, letöltve 2017.4.20-án: <https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdC4xxWPSpjqrHjbnqkuA4crg5mDTWP4UqYKMuJFGYiq32AaQ/viewform>
- [13] Valló, Á., 2016. Stresszorok 2016, letöltve 2016.11.11-én: <http://www.valloagnes.hu/content/view/page:Stresszorok/p:63-70>
- [14] Zakor, T.: Országos munkahelyi stressz felmérés eredmények 2016, letöltve 2016.10.15-én: <http://www.munkahelyistresszinfo.hu/a-munkahelyi-stressz-merese/munkahelyi-stressz-felmeres-eredmenyek/>

Lektorálta: Dr. Kolnhofer-Derecskei Anita, adjunktus, Óbudai Egyetem

AZ ÓRIÁS ÉS A TÖRPE HARCA - A NYUGDÍJBIZTONSÁG ALAPJAI

Szabó Zsolt Mihály

Óbudai Egyetem, Biztonságtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató, zsolt@tamaryu.hu

Absztrakt

Napjainkban az Európai Unió tagállamaiban az öregedő társadalom és a hozzá kapcsolódó nyugdíjrendszer reformja kardinális és közfigyelemre számot tartó téma, mely számtalan tudományos fórumon előtérbe kerül. A tanulmány ismerteti a magyar nyugdíjrendszer jelenleg meghatározó pilléreit és a pillérek jövőbeni gazdasági hatásainak modellezési lehetőségeit. Továbbá a tanulmány megvizsgálja a kötelező társadalombiztosítási rendszer fő problémáit, demográfiai és statisztikai adatok alapján, különös figyelemmel a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer fenntarthatóságának és jövőbeni gazdasági kihívásainak figyelembevételével. A tanulmány célja a statisztikai előrejelzések alapján, kiegészítve egy kérdőíves viselkedés gazdaságtani kutatással, egy lehetséges forgatókönyv bemutatása a nyugdíjkiadások alakulására Magyarországon.

Kulcsszavak: Nyugdíjbiztonság, Felosztó-kirovó nyugdíjrendszer, öngondoskodás szerepe döntéseinkben

1. A magyar nyugdíjrendszer vizsgálata

A magyar nyugdíjrendszert jelenleg két pillér alkotja, a kötelező társadalombiztosítási rendszer (röviden: tb-rendszer) és az önkéntes magánnyugdíj-rendszer [1]. A jelenlegi kötelező tb-rendszert a következő alábbi három probléma terheli, melyek a magyar nyugdíjrendszer pénzügyi egyensúlyát hosszú távon fenyegeti:

- a népesség nagyfokú előregedése („öszül a társadalom”);
- alacsony foglalkoztatási szint (nő a támogatottak és csökken a finanszírozók tábora);
- a kirótt járulékok részleges fizetése (az állami nyugdíjszervezet veszteségessé válását válthatja ki).

A felosztó-kirovó rendszer lényege, hogy az állam az adott hónapban a dolgozóktól nyugdíjjárulékot von le, majd ezt kiosztja a következő hónapban a nyugdíjasok között ellátás formájában [2]. A probléma abból adódik, hogy a későbbi nyugdíjakra tökefedezet nincs biztosítva, így az aktív dolgozók legfeljebb ígéretet kaphatnak az államtól, hogy időskori ellátásuk biztosított lesz. A nyugdíjgazdasággal foglalkozó szakemberek 1990 körül már felismerték, hogy a felosztó-kirovó rendszer sokáig nem lesz fenntartható akkori formájában, mivel a második világháború utáni népességnövekedés nem lesz akkora mértékű a továbbiakban [3]. Előrejelzéseik alapján alacsonyabb szinten stabilizálódik a születésszám és így jóval kevesebben lépnek kereső korba majd [2].

A népesség előregedése mellett a másik nagy probléma az aktív népesség számának alacsony aránya. Míg 2014-ben általában javult a magyar munkaerőpiaci helyzet, továbbra is jelentős kihívásokkal kell szembenézni. A teljes foglalkoztatottság 2014 harmadik negyedévében 62,8 %-ra nőtt (az EU-28 átlaga 65,5 % volt), a munkanélküliségi ráta pedig 7,4 % volt a 15–64 év közötti korcsoportban [4]. A munkaerőpiaci javulás részben magyarázható a közfoglalkoztatási rendszer kiterjesztésével és a határokon átnyúló munkavállalás növekedésével, a foglalkoztatás javulásához a magánszektorban. A tartós és az ifjúsági munkanélküliség továbbra is magas. A foglalkoztatottsági különbség különösen magas a kisgyermekes nők és a romák körében. Az elmúlt években mind abszolút, mind relatív értelemben nőtt a szegénység, ami azt mutatja, hogy a szociális biztonsági háló kevésbé képes

a szegénység csökkentésére. A szociális- és oktatási rendszerekre továbbra is jellemző, hogy csak kismértékben képesek csökkenteni az esélyegyenlőség hiányát. Az egészségügyi rendszernek annak ellenére, hogy többször is átalakult az elmúlt időszakban, továbbra is jelentős kihívásokkal kell szembenéznie, ideértve a lakosság rossz egészségi állapotát, a kiadások alacsony szintjét és az erőforrások nem hatékony felhasználását [4].

Az első két folyamat a járulékkulcsok növelését vagy a nyugdíj/kereset arány csökkentését vagy a nyugdíjkorhatár további emelését követeli meg, a harmadik folyamat viszont a nyugdíjrendszer vonzóbbá tételét és az ellenőrzés szigorítását kívánja meg. A járulékfizetés-kerületről csak bizonytalan becslések állnak rendelkezésre és jelenleg is kutatják a szakemberek az okait. A minimálbér gyors emelése valóban kikényszeríti a szürkegazdaság egyes szegmenseiben a járulékfizetés emelését, ugyanakkor más szegmensekben a járulékfizetés helyett munkanélkülieket vagy járulékfizetést kerülőket csinál! Erről a bonyolult összefüggésrendszerrel az egymást követő kormányok nem szívesen hallanak, még kevésbé szívesen beszélnek róla [5].

A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (röviden: OECD) tagországai közül Magyarországon a legmagasabbak a minimálbér terhei [6]. A minimálbér viszont nem Magyarországon a legmagasabb. A magyar állami újraelosztás mértéke, különösen az adócentralizáció néhány százalékponttal meghaladja a szomszédos államok hasonló adatait. A lehető legegyszerűbben fogalmazva, ennyivel több adót kell idehaza fizetni. Egy átlagos magyar adófizető a teljes jövedelmének körülbelül 60%-át a legvégén kifizeti adóban. Ebből a túlzott adóteherből származó bevétel mintegy 60%-át jóléti kiadásokra költjük, ennek is közel felét a nyugdíjak kifizetésére [5].

1. táblázat: Népeség alakulása, munkanélküliek és foglalkoztatottak száma [4]

{millió}	2013	2050
Népeség	9,9	9,3
Aktív korúak (15-64)	6,75	5,426
Aktívok száma	4,368	3,977
Időskorúak száma (65+)	1,5	2,3
Idősödők (55-64) száma	1,2	1,1
Munkanélküliek száma	0,2	0,2
Foglalkoztatottak száma	4,0	3,3

Forrás: EPC, 2015

Lényeges megállapítás a 1, 2. és 3. számú táblázatok tendenciái alapján: az állam aktív polgárai folyó járulékbefizetéseiből már nem lesz képes teljességgel tovább finanszírozni a nyugdíjasok folyó (jogos) nyugdíjjáradékát [2].

A rendszer nem önfinanszírozó, az egyensúlytalanság folyamatos. További jövedelem-elvonásokra van az államnak szüksége, hogy a folyó, azaz keresztmetszeti egyensúlyt megteremtse, ezt alapvetően az aktívaktól lehet csak elvonni.

A felosztó-kirovó rendszer alapmodelljéből kiindulva a jövőre való előszámítást találunk a nyugdíjra vonatkozólag az Európai Bizottság 2015-ös jelentésében [4]. Az említett jelentés adatai alapján lesz nyugdíj 2050-ben az alábbi következtetése szerint, hogy a kizárólag alapnyugdíjra épülő nyugdíjrendszer a 2013-as magyarországi viszonyokból kiindulva valószínűsíthetően a megtakarítási viselkedés megváltozásával sem tudna elegendő nyugdíjjövedelmet biztosítani.

2. táblázat: Népeség alakulása, munkanélküliség, foglalkoztatási ráta [4]

{millió}	2013	2050
Népeség	9,9	9,3
Aktív korúak (15-64)	6,75	5,426
Aktívok száma	4,368	3,977
Időskorúak száma (65+)	1,5	2,3
Idősödők (55-64) száma	1,2	1,1
Munkanélküliek száma	0,2	0,2
Foglalkoztatottak száma	4,0	3,3

Forrás: EPC, 2015

További konklúzió, hogy nem lesz elegendő a nyugdíj, ezért érdemes az öngondoskodás valamilyen formáját is választani, hogy nyugdíjas korunkra elegendő színvonalú járadékunk legyen.

Unió-szerte biztosítani kell a nyugdíjrendszerek fenntarthatóságát és megfelelőségét. Az elmúlt években a tagállamok többsége az európai társadalom öregedésére tekintettel biztosabb alapokra helyezve átalakította állami nyugdíjrendszerét [7]. Miként azonban az a 2014. évi országspecifikus ajánlásokban is szerepel, a nyugdíjrendszerek hatékonyságának fokozása, illetve pénzügyi fenntarthatósága érdekében további reformokra van szükség [4]. Ugyanakkor ahhoz, hogy a nyugdíjbavonulást követően tisztességes jövedelmet lehessen biztosítani, meg kell őrizni a nyugdíjrendszerek megfelelőségét. Tekintettel az élettartam növekedését jelző trendre, számos országban az eddiginél dinamikusabb szemléletet kell kialakítani arra vonatkozóan, hogy milyen életkorhoz legyen köthető a nyugdíjba vonulás, többek között a kötelező nyugdíjkorhatár és a várható élettartam szisztematikusabb összekapcsolása révén azt biztosítandó, hogy megfelelő egyensúly jöjjön létre a munkával, illetve a nyugdíjban eltöltött évek között [4].

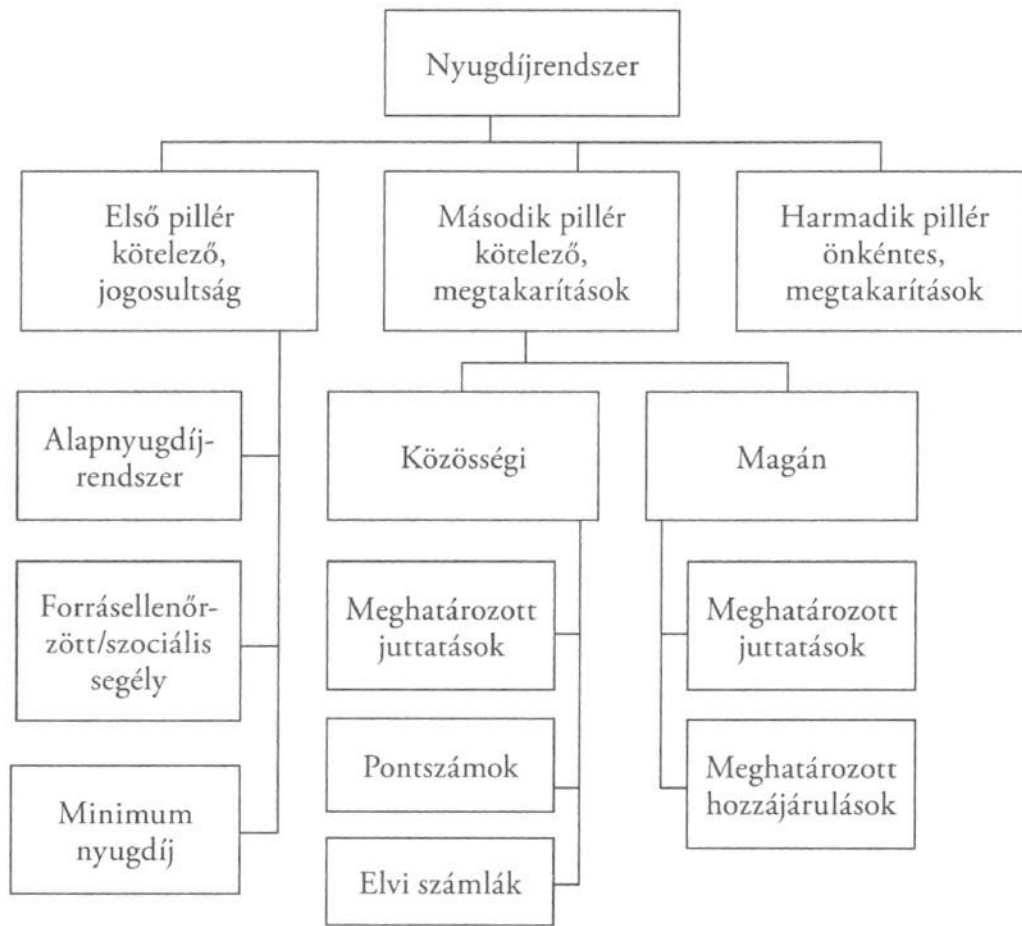
3. táblázat: Nyugdíjkiadások alakulása [4]

(GDP %-ban)	Nyugdíjkiadások		Teljes kiadások	
	2010	2050	2010	2050
Magyarország	10,4	17,1	21,2	28,8
EU-27	10,6	12,8	23,4	27

Forrás: EPC, 2015

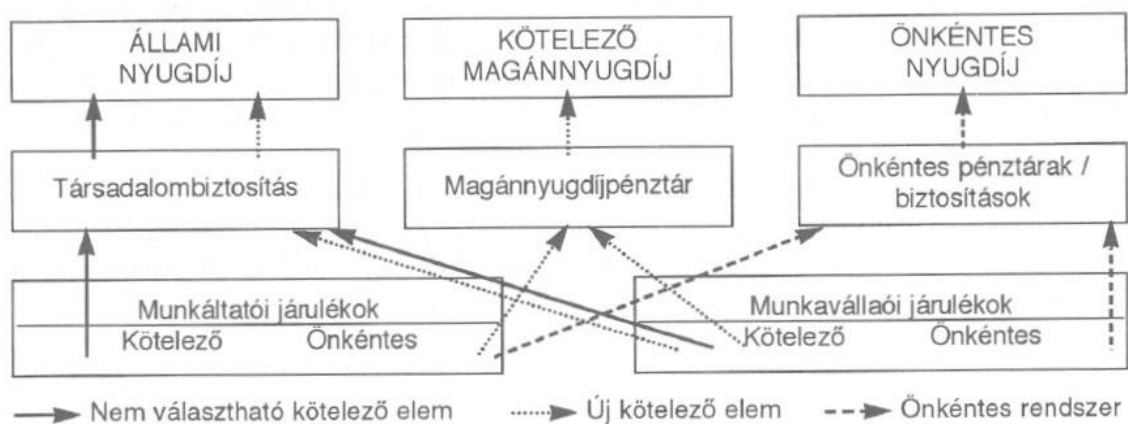
2. Döntéseink a viselkedésgazdaságtan szempontjából

Az OECD országainak, melyek közé Magyarország 1996 óta tartozik, alapvető célja, hogy segítse a tagállamok kormányait a lehető legjobb gazdasági- és szociális politika kialakításában [6]. Az 1. számú ábra a különböző nyugdíj-finanszírozási rendszerek összegző keretrendszerét foglalja össze. A bevezetőben említettük, hogy a magyar nyugdíjrendszert jelenleg két pillér alkotja, a kötelező tb-rendszer („óriás”) és az önkéntes magánnyugdíj-rendszer („törpe”). A 30 OECD-ország közül kizárólag Magyarországon, Új-Zélandon és Írországon nem működik kötelező jellegű második pillér, melyhez közösségi és magánrendszerek tartoznak alá [1] [6].

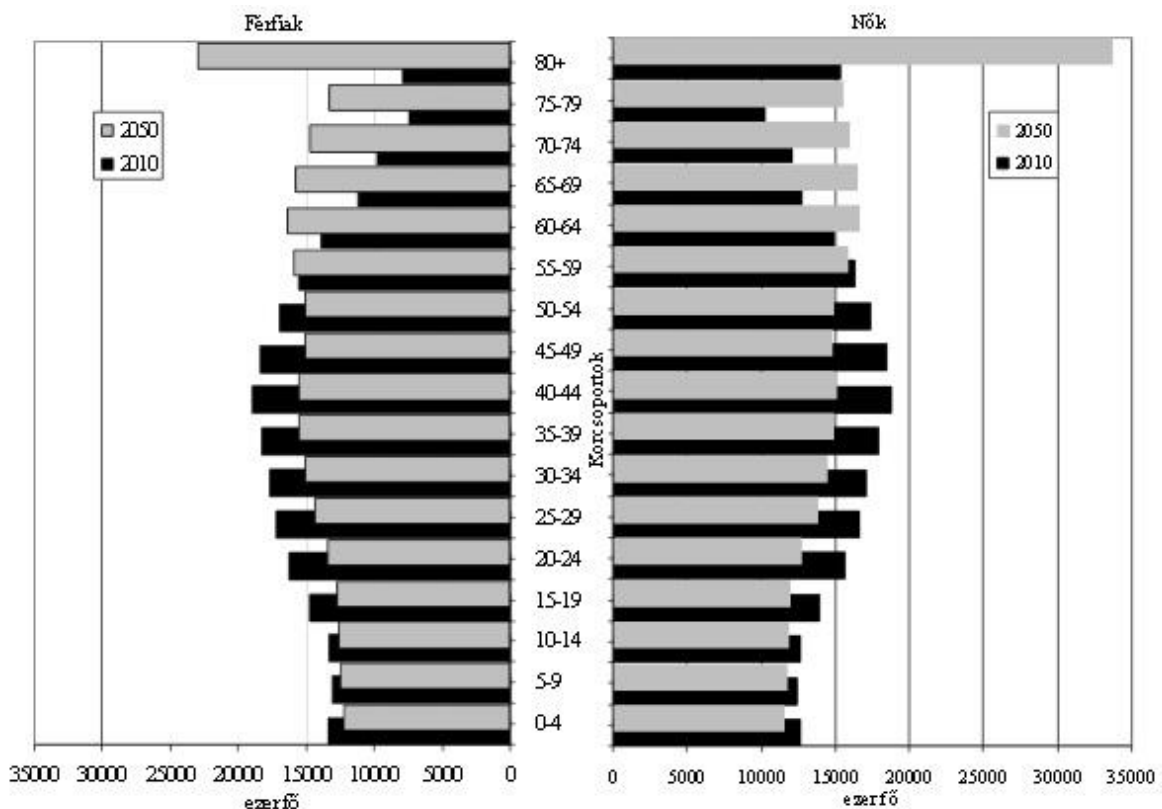
1. ábra: A különböző nyugdíjfinanszírozási rendszerek összegző keretrendszere [1]
 Forrás: OECD, 2014

A 2. számú ábra a hárompilléres nyugdíjrendszert szemlélteti. Igen nagy vitát váltott ki a magánnyugdíj-pénztárak „államosítása”, bár ez az intézkedés segítette azt Magyarországon, hogy a nyugdíjrendszer valamiképpen stabilizálódjon.

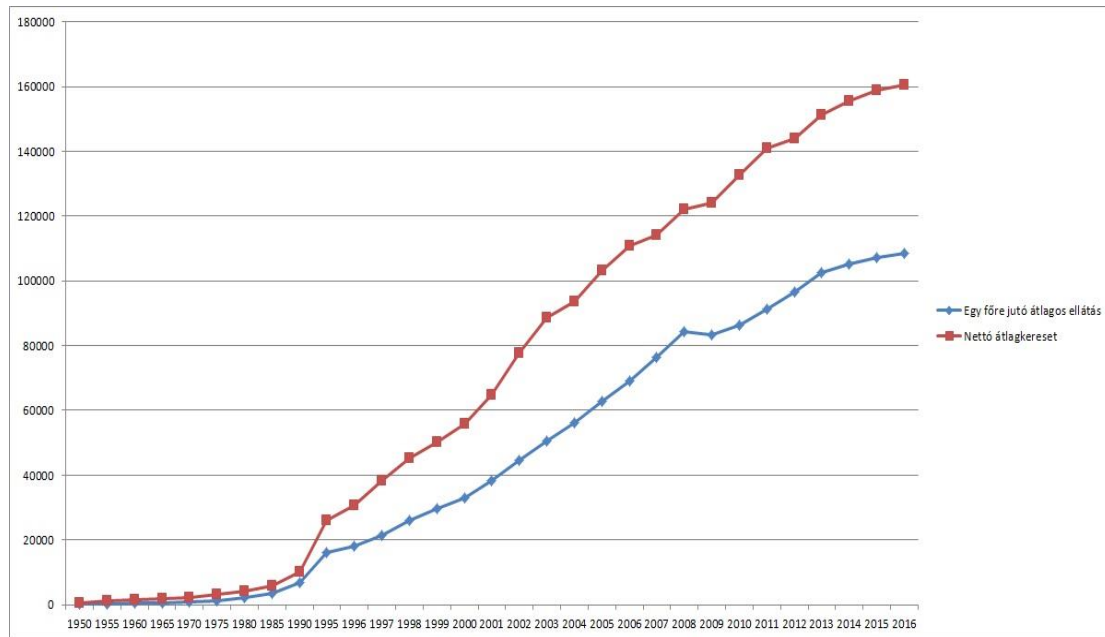
2. ábra: Hárompilléres nyugdíjrendszer [10]
 Forrás: Bankárképző, 1998

A szakemberek véleménye a hatásról nagyon eltérő, van aki azt mondja, hogy legalább stabilizálta az állam a forrásbevételeket, és van aki meg pont az ellenkezőjét. Az intézkedést kritizálók is elismerik, hogy egy magánnyugdíjalap bármikor csődbe mehet, így akár negyven év munkájának nem lesz nyugdíjfedezete, míg ugyanezt az államtól nem várható, illetve az állam hatalmi eszközeivel, mint például adókiutással bármikor megteremtheti a nyugdíj fedezetét [7]. A demográfiai előrejelzések szerint 2060-ra 9 millió fő alá csökken a magyar lakosság, és ha megnézzük a korábban említett korfát, jóval többet megtudhatunk a várható tendenciákról. Érdekes és elgondolkodtató adatokhoz juthatunk, ha összevetjük az 50 évesek és a 80 évesek arányát a fenti években. Az egyre emelkedő várható élettartamnak köszönhetően 2060-ban közel ugyanannyi 50 és 80 éves ember él majd hazánkban [4] [6] [7]. A születésszám csökkenése miatt évről-évre apad tehát az aktív, „termelő” korosztály mérete, ezáltal veszélybe kerül a rohamosan növekvő idős generáció eltartása [8] [9]. Ez a folyamat megváltoztatja az ország társadalmi és gazdasági természetét, ami súlyos kihívásokat vet fel [2]. A 3. számú ábra alapján az Európai unió együttes népessége is hasonlóan viselkedik, korfája Magyarországhoz hasonló az előszámítások alapján [4] [6] [7] [10].

3. ábra: Az EU27 együttes népességének korcsoportok szerinti korfája, 2010-2050
 Forrás: Eurostat, 2010

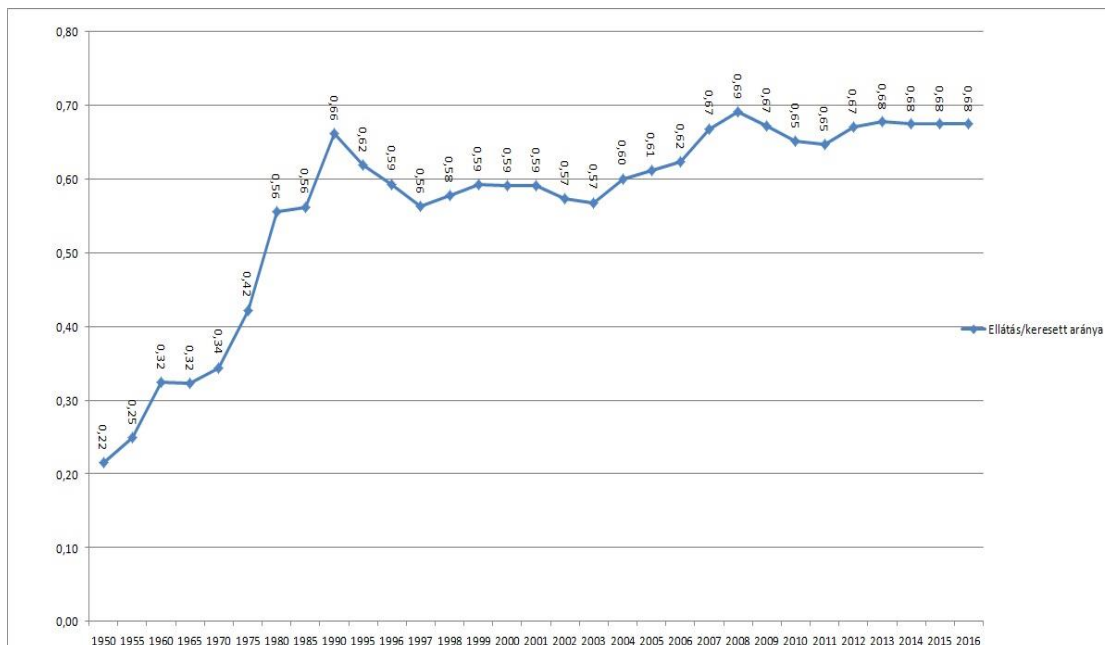
A bemutatott adatok is megerősítik, hogy egyre nagyobb szükség van az öngondoskodásra, mert idősebb korunkban csak az aktív éveinkben összegyűjtött megtakarításainkra számíthatunk. Az önkéntes nyugdíjpénztár és a magánnyugdíjpénztár között csak az a különbség, hogy a magánnyugdíjpénztárnál nem a tag határozza meg, hogy mekkora járulékot, azaz tagdíjat kíván fizetni, hanem ezt törvény írja elő számára [1].

4. ábra: Átlagnyugdíj, átlagbér arány 1950 és 2016 között

Forrás: ONYF, 2016

Továbbá két fő számot érdemes összehasonlítani: az átlagbért és az átlagnyugdíjat. Ezek különbségéből következtethetünk arra, hogy a jövőben kellő életszínvonalat tud-e biztosítani a nyugdíjjaradékunk. Az előbbieket alakulását mutatja az 4. és 5. számú ábrák, melyek saját számítás alapján készültek. Nagy valószínűséggel az értékek emelkedni fognak, de várhatóan különbség lesz közöttük, pontosabban az átlagnyugdíj kevesebb lesz, mint az átlagbér [8] [9] [11].

5. ábra: Ellátás/Kereset arány 1950 és 2016 között

Forrás: ONYF, 2016

3. Az öngondoskodás szerepe döntéseinkben

A fejlett európai országokban már régóta fontos szerepet kap az öngondoskodás [1] [4] [6]. Az öngondoskodás segít megőrizni anyagi és személyes függetlenségünket, valamint családunk iránti felelősségvállalásunkat is kifejezi [12] [13]. A kutatás az Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Karán hallgatói közreműködésével 2015 és 2016 között történt. A 4. számú táblázat az kitöltött kérdőívek összefoglalását mutatja.

4. táblázat: "Öngondoskodás szerepe életünkben" című kérdőív

Kérdések	Válaszok	%
1. Nemed?		
Férfi	138	62,2
Nő	84	37,8
2. Mely korcsoportba tartozol az alábbiak közül?		
28 alatt	118	53,2
29-48	86	38,7
49 fölött	18	8,1
3. Gondolkoztál-e már azon, milyen pénzügyi előtakarékosági formát válasszál?		
Igen	126	56,8
Nem	96	43,2
4. Milyen nyugdíjcélú megtakarítási formákat ismersz az alábbiak közül?		
Állami nyugdíjpénztár		
Igen	82	36,9
Nem	144	63,1
Magán nyugdíjpénztár		
Igen	60	27
Nem	162	73
Egyéb lehetőségek		
Igen	62	16,16
Igen esetén kérem, írja le milyen lehetőségeket ismer!		
Nem	160	83,84
5. A nyugdíjad kapcsán pénzügyi előre tervezésről tárgyaltál-e már tanácsadóval?		
Igen	64	28,8
Nem	158	71,2
Összes válaszadók száma	222	100

Forrás: saját kutatás, 2016 (N=222)

A kérdőívet a válaszadók online formában a kerdoivem.hu (link: <http://www.kerdoivem.hu/kerdoiv/797589352/>) segítségével és papír alapon tölthették ki. A válaszadók száma összesen 222 fő volt.

A döntéseink mögött lévő motivációk mélyebb megértéséhez [14] [15], a faktoranalízis statisztikai eljárás egyes részeit használtuk fel, mely napjainkban nagyon elterjedt számítógépes módszer a személyiség feltérképezésében [16] [17]. A kérdőív adatainak feldolgozását és a statisztikai számításokat az SPSS szoftverrel végeztük tanszéki segítséggel [18] [19].

A kérdőíves felmérés 222 elemből tevődik össze és a kutatáson belül 3 csoportba lettek osztva a válaszok:

- Öngondoskodás szerepe (előtakarékoskodás);
- Nyugdíjrendszerekről ismeretek (kötelező, önkéntes);
- Pénzügyi előtervezés (tanácsadás igénybe vétele).

A fenti három csoportot a kvalitatív kutatás külön elemzi. A három csoportot számos statisztikai értékelésnek vetettük alá, mint például átlagok, gyakoriság, kereszttábla [16] [17]. A kérdőív kitöltőinek neme és kor szerinti eloszlását az 5. és 6. táblázatok mutatják részletesen.

5. táblázat: Válaszadók neme szerinti megoszlás

Neme	Gyakoriság	Százalék
Férfi	138	62,2
Nő	84	37,8
Összesen	222	100,0

Forrás: saját kutatás, 2016 (N=222)

6. táblázat: Válaszadók kora szerinti megoszlás

Kor	Gyakoriság	Százalék
28 év alatt	118	53,2
29-48 év között	86	38,7
48 év felett	18	8,1
Összesen	222	100,0

Forrás: saját kutatás, 2016 (N=222)

Az alapvető kérdések az előtakarékosághoz, nyugdíjcélú megtakarításhoz és az előre való tervezéshez kapcsolódtak, mivel ezek azok elemek, amik meghatározzák jövőbeni egzisztenciánk pénzügyi hátterét, vagyis az öngondoskodásunk mértékét.

A 4. számú táblázat 3. és 4. kérdéseire adott válaszok alapján a fiatalok alapvetően tájékozottak a nyugdíjjal kapcsolatban, de mégis a pénzügyi előtervezést nem tartják fontosnak az 5. kérdésre adott igen válaszok alacsony, 20,81 százaléka miatt.

A 4. számú táblázat 5. kérdésére az „Egyéb” részre adott válaszok alapján a fiatalok 16,16% gondolkodik pénzügyi előtervezés valamilyen alternatív formájában. Az egyéb válaszok az alábbiak voltak: önkéntes nyugdíjpénztár, kiegészítő önkéntes pénztárak, nyugdíj befektetés alapú nyugdíj adó visszatérítéssel, Nyugdíj Előtakarékosági Számla (röviden: NYESZ), üzleti alapú nyugdíjbiztosítás, befektetéssel kombinált életbiztosítás, befektetési alapok, befektetési életbiztosítás, arany vagy ingatlan vásárlása befektetés célból.

3.1 Nyugdíjrendszer ismerete

Az 7. táblázat látszólag az állami nyugdíj kapcsolatban azt láthatjuk, hogy nem tájékozottak a fiatalok, de a 8. és 9. keresztábrákat megvizsgálva mégis más eredményt kapunk. Alapvetően a nemek szerinti válaszok alapján a keresztábra is azt mutatja, hogy az állami nyugdíj kapcsolatban tájékozottak a megkérdezettek (ld. a 6. táblázat).

7. táblázat: Állami nyugdíj

Állami nyugdíj	Gyakoriság	Százalék
Igen	82	36,9
Nem	140	63,1
Összesen	222	100,0

Forrás: saját kutatás, 2016 (N=222)

8. táblázat: Keresztábra a Neme és „Állami nyugdíj” kérdéssel kapcsolatban

			Neme		Összesen
			Férfi	Nő	
Állami nyugdíj	Igen	Darab	48	34	82
		% Állami nyugdíj	58,5%	41,5%	100,0%
		% Neme	34,8%	40,5%	36,9%
		% Összesen	21,6%	15,3%	36,9%
	Nem	Darab	90	50	140
		% Állami nyugdíj	64,3%	35,7%	100,0%
		% Neme	65,2%	59,5%	63,1%
		% Összesen	40,5%	22,5/	63,1%
Összesen	Darab	138	84	222	
	% Állami nyugdíj	62,2%	37,8%	100,0%	
	% Neme	100,0%	100,0%	100,0%	
	% Összesen	62,2%	37,8%	100,0%	

Forrás: saját kutatás, 2016 (N=222)

9. táblázat: Keresztábra a Kor és „Állami nyugdíj” kérdéssel kapcsolatban

		Kor			Összesen	
		28 év alatt	29-48 év között	48 év felett		
Állami nyugdíj	Igen	Darab	58	20	4	82
		% Állami nyugdíj	70,7%	24,4%	4,9%	100,0%
		% Kor	49,2%	23,3%	22,2%	36,9%
		% Összesen	26,1%	9,0%	1,8%	36,9%
	Nem	Darab	60	66	14	140
		% Állami nyugdíj	42,9%	47,1%	10,0%	100,0%
		% Kor	50,8%	76,7%	77,8%	63,1%
		% Összesen	27,0%	29,7%	6,3%	63,1%
Összesen		Darab	118	86	18	222
		% Állami nyugdíj	53,2%	38,7%	8,1%	100,0%
		% Kor	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% Összesen	53,2%	38,7%	8,1%	100,0%

Forrás: saját kutatás, 2016 (N=222)

A 10. táblázat hasonlóan az előbbiekhöz, látszólag a magán nyugdíjjal kapcsolatban azt láthatjuk, hogy nem tájékozottak a fiatalok, de a 11. és 12. keresztábrákat megvizsgálva mégis más eredményt kapunk.

10. táblázat: Magán nyugdíj

Magán nyugdíj	Gyakoriság	Százalék
Igen	60	27,0
Nem	162	73,0
Összesen	222	100,0

Forrás: saját kutatás, 2016 (N=222)

Alapvetően a nemek és a kor szerinti válaszok alapján a keresztábra is azt mutatja, hogy az magán nyugdíjjal kapcsolatban tájékozottak a megkérdezettek (ld. a 9. és 10. táblázatok).

11. táblázat: Keresztábra a Neme és „Magán nyugdíj” kérdéssel kapcsolatban

			Neme		Összesen
			Férfi	Nő	
Magán nyugdíj	Igen	Darab	40	20	60
		% Magán nyugdíj	66,7%	33,3%	100,0%
		% Neme	29,0%	23,8%	27,0%
		% Összesen	18,0%	9,0%	27,0%
	Nem	Darab	98	64	162
		% Magán nyugdíj	60,5%	39,5%	100,0%
		% Neme	71,0%	76,2%	73,0%
		% Összesen	44,1%	28,8%	73,0%
Összesen		Darab	138	84	222
		% Magán nyugdíj	62,2%	37,8%	100,0%
		% Neme	100,0%	100,0%	100,0%
		% Összesen	62,2%	37,8%	100,0%

Forrás: saját kutatás, 2016 (N=222)

A kérdőívre adott válaszok kis száma ellenére is elég színes a lehetőségek tárháza. Sokfajta lehetőséget gondolnak a válaszadók biztosnak a jövőbeni anyagi helyzetük megalapozásának.

12. táblázat: Keresztábra a Kor és „Magán nyugdíj” kérdéssel kapcsolatban

			Kor			Összesen
			28 év alatt	29-48 év között	48 év felett	
Magán nyugdíj	Igen	Darab	40	18	2	60
		% Magán nyugdíj	66,7%	30,0%	3,3%	100,0%
		% Kor	33,9%	20,9%	11,1%	27,0%
		% Összesen	18,0%	8,1%	0,9%	27,0%
	Nem	Darab	78	68	16	162
		% Magán nyugdíj	48,1%	42,0%	9,9%	100,0%
		% Kor	66,1%	79,1%	88,9%	73,0%
		% Összesen	35,1%	30,6%	7,2%	73,0%
Összesen		Darab	118	86	18	222
		% Magán nyugdíj	53,2%	38,7%	8,1%	100,0%
		% Kor	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% Összesen	53,2%	38,7%	8,1%	100,0%

Forrás: saját kutatás, 2016 (N=222)

3.1 Pénzügyi előtervezés

Az előbbi kérdésekre adott válaszok alapján következtethető, hogy a fiatalok alapvetően tájékozottak a nyugdíjrendszerekkel kapcsolatban, de mégis a pénzügyi előtervezést nem tartják fontosnak a 13. táblázat alapján az igen válaszok alacsony 28,8 százaléka miatt.

13. táblázat: Tanácsadás

Tanácsadás	Gyakoriság	Százalék
Igen	64	28,8
Nem	158	71,2
Összesen	222	100,0

Forrás: saját kutatás, 2016 (N=222)

A 14. kereszt táblák alapján a férfiak inkább vesznek igénybe pénzügyi tanácsadást, a nők pedig nem. Érdekes, hogy idősebb korban inkább vesznek igénybe pénzügyi tanácsadást a megkérdezettek.

14. táblázat: Kereszt tábla a Neme és „Tanácsadás” kérdéssel kapcsolatban

		Neme		Összesen	
		Férfi	Nő		
Tanácsadás	Igen	Darab	48	16	64
		% Tanácsadás	75,0%	25,0%	100,0%
		% Neme	34,8%	19,0%	28,8%
		% Összesen	21,6%	7,2%	28,8%
	Nem	Darab	90	68	158
		% Tanácsadás	57,0%	43,0%	100,0%
		% Neme	65,2%	81,0%	71,2%
		% Összesen	40,5%	30,6%	71,2%
Összesen		Darab	138	84	222
		% Tanácsadás	62,2%	37,8%	100,0%
		% Neme	100,0%	100,0%	100,0%
		% Összesen	62,2%	37,8%	100,0%

Forrás: saját kutatás, 2016 (N=222)

A 15. táblázatot megvizsgálva, azt láthatjuk, hogy valószínű a kora előrehaladva, egyre fontosabbá válik a nyugdíjbiztonság kérdése.

15. táblázat: Keresztábra a Kor és „Tanácsadás” kérdéssel kapcsolatban

		Kor			Összesen	
		28 év alatt	29-48 év között	48 év felett		
Tanácsadás	Igen	Darab	18	36	10	64
		% Tanácsadás	28,1%	56,3%	15,6%	100,0%
		% Kor	15,3%	41,9%	55,6%	28,8%
		% Összesen	8,1%	16,2%	4,5%	28,8%
	Nem	Darab	100	50	8	158
		% Tanácsadás	63,3%	31,6%	5,1%	100,0%
		% Kor	84,7%	58,1%	44,4%	71,2%
		% Összesen	45,0%	22,5%	3,6%	71,2%
Összesen		Darab	118	86	18	222
		% Tanácsadás	53,2%	38,7%	8,1%	100,0%
		% Kor	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% Összesen	53,2%	38,7%	8,1%	100,0%

Forrás: saját kutatás, 2016 (N=222)

4. Következtetések

A válaszok kis száma ellenére is elég színes a lehetőségek tárháza. Sokfajta lehetőséget gondolnak a válaszadók biztosnak a jövőbeni anyagi helyzetük megalapozására. Az állami nyugdíj kötelező jellege miatt választási lehetőség nincs. Az ezt kiegészítő lehetőségeknél, mint pl. az önkéntes és magán célú megtakarítási formáknál alapvetően jövedelmünk mértéke és emocionális döntéseink határozzák meg, melyik megtakarítási formát vagy formákat választjuk.

A jelenlegi felosztó-kirovó rendszer annak ellenére, hogy válsággal küzd, még mindig nagyon népszerű, így a feltételezések alapján valószínű maradni is fog valamilyen formában. A szakemberek a vegyes rendszer mellett érvelnek, de nincs még elfogadott koncepció, amit mindenki jónak látna. Az előrejelzések alapján az aktív keresők és nyugdíjasok aránya drasztikusan meg fog változni. A fenntarthatóság kérdése a lehetséges modell meghatározását is nagymértékben befolyásolja. A nyugdíjrendszer fenntarthatóságát a foglalkoztatottak, pontosabban a járulékfizetők és a nyugdíjasok aránya határozza meg, mivel a befizetett járulékokból kapják a nyugdíjas korúak a járandóságukat. Így a két oldalnak makrogazdasági szempontból egyensúlyban kell lennie. Szükség van ismét egy Nyugdíj- és Időskor Kerekasztal (röviden: NYIKA) szerű szakmai fórumra, ami a politikai és az éppen elfoglalt gazdasági pozíciótól függetlenül közösen gondolkodik a nyugdíjprobléma megoldásáról (Holtzer, 2010).. Nálunk tapasztaltabb országokban is a kutatás egyetemi keretekben történik, az állam csak támogató szerepet tölt be, mivel a döntéshozóknak módszertani fejlesztésre nincs idejük. Természetesen nem várható el, hogy egy dolgozat keretében megoldjuk a nyugdíjrendszer gondjait, amit sok-sok szakember és kormány nem tudott megoldani, de legalább a problémafelvetéseken túl az kijelenthető, hogy vannak lehetőségek a nyugdíjrendszer hatásainak előrejelzésére.

Irodalomjegyzék

- [1] Novoszáth, P.: A társadalombiztosítás pénzügyei. Nemzeti Közzolgálati és Tankönyv Kiadó. 2014. pp. 1-244.
- [2] Augusztinovics, M.: Egy értelmes nyugdíjrendszer. Közgazdasági Szemle LXI. évf., 2014. október. Válogatás az elmúlt évtizedek írásaiból. pp. 1219-1239.
- [3] Samuelson, P. A.: An Exact Consumption-Loan Model of Interest with or without the Social Contrivance of Money. Journal of Political Economy. 1958. Vol. 66., pp. 467–482.
- [4] EPC: The 2015 Ageing Report EUROPEAN ECONOMY 3. 2015 Economic and Financial Affairs ISSN 1725-3217 (online), ISSN 0379-0991 (print). Economic and budgetary projections for the 28 EU Member States (2013-2060). pp. 366-368. Letöltve 2016. október 15-én az Európai Unió weboldalról: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2015/pdf/ee3_en.pdf
- [5] Nagy I. Z.: A jövedelemeltitkolás okai, következményei és visszaszorítási lehetőségei különös tekintettel Magyarországra. Vállalkozásfejlesztés a XXI. században. 2011. Óbudai Egyetem. Letöltve 2016. november 11-én az Óbudai Egyetem weboldalról: http://kgk.uni-obuda.hu/sites/default/files/05_Nagy%20Imre%20Zoltan.pdf
- [6] Pensions at a Glance 2015: OECD and G20 indicators. pp. 1-378. Letöltve 2016. október 20-án az OCED weboldalról: <http://www.oecd.org/publications/oecd-pensions-at-a-glance-19991363.htm>
- [7] Holtzer, P. (szerk.): Jelentés. A nyugdíj és időskor kerekasztal tevékenységéről. 2010. MEH. NYIKA. pp. 1-452. Letöltve 2017. január 16-án a Magyar Tudományos Akadémia weboldalról: http://econ.core.hu/file/download/nyika/jelentes_hu.pdf
- [8] Banyár, J.: Model Options for Mandatory Old-Age Annuities. Gondolat Kiadó. 2016. ISBN: 9789636937034. pp. 1-236.
- [9] Mészáros, J.: European Pension System: Fantasy or Reality. Report of the conference of the Central Administration of National Pension Insurance organised in cooperation with the International Social Security Association European Network held in Budapest, Hungary on 19th September 2014. pp. 1-94.
- [10] ONYF: On using dynamic microsimulation models to assess the consequences of the AWG projections and hypotheses on pension adequacy: Simulation results for Belgium, Sweden and Hungary. 2015. pp. 1-38. Letöltve 2017. január 20-án az Országos Nyugdíjbiztosító Főigazgatóság weboldalról: https://mikroszimulacio.onyf.hu/attachments/article/35/REP_SIMUBESEHU0515_110_26_270815.pdf
- [11] Magyarország, 2015.: Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2016. ISSN: 1416-2768. pp. 1-185. Letöltve 2017. január 25-én a Központ Statisztikai Hivatal weboldalról: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2015.pdf>
- [12] Heyne P., Boettke P., Prychitko D.: A közgazdasági gondolkodás alapjai. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2003. pp. 19-31., pp. 151-167.
- [13] Fodor L.: Gazdaságpszichológia. Noran Libro Kiadó. Budapest. 2013. p. 29., p. 309., pp.311-313., pp. 471-472.
- [14] Hámori B.: Érzelemgazdaságtan. Kossuth Kiadó. Budapest. 1998. pp. 16-20.
- [15] Mirnics Zs.: A személyiség építőkövei. Típus-, vonás- és biológiai elméletek. Budapest. 2006. Bölcsész Konzorcium.
- [16] Ottó I.: Hierarchikus faktoranalízis SPSS szoftverrel. Magyar Pedagógia. 2003. 103. évf. 4. szám pp. 447–458.

- [17] Sajtos L., Mitev A.: SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv. Budapest. 2007. Alinea Kiadó.
- [18] Csiszárík-Kocsir Á.: A hazai vállalkozások által alkalmazott finanszírozási stratégiák egy kérdőíves kutatás eredményeinek tükrében. Budapest: Óbudai Egyetem, Keleti Károly Gazdasági Kar Gazdaság - és Társadalomtudományi Intézet "Vállalkozásfejlesztés a XXI. században V." című tanulmánykötet cikkei 2015. Letöltve 2017. február 10-én az Óbudai Egyetem weboldalról: http://kgk.uni-obuda.hu/sites/default/files/03_CsiszarikKocsirAgnes_fin.pdf
- [19] Czirfusz M.: Faktoranalízis, a látszattmegoldás. Tér és Társadalom 24. évf. 2010/1. pp. 37-49.

Lektorálta: Dr. Varga János PhD, adjunktus, Óbudai Egyetem, Keleti Károly Gazdasági Kar, Gazdaság- és Társadalomtudományi Intézet

DISSZONANCIÁT KELTŐ MARKETING KOMMUNIKÁCIÓ HATÁSÁNAK ELEMZÉSE

Manuel Tiago

*Szent István Egyetem, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, PhD hallgató,
manuelt.sziegszdi@gmail.com*

Absztrakt

A marketing kommunikáció egyik fontos komponense a megfelelően kidolgozott, a marketing cél elérését szolgáló üzenet megfogalmazása. Az üzenettel a menedzsment olyan appeal-t (hatást keltő, figyelemfelhívó ajánlatot) mutat be fogyasztónak, amely arra készíti, hogy foglalkozzon vele, alkosson véleményt róla. A pszichológiában Leon Festinger által kidolgozott kognitív disszonancia elmélet rámutat, hogy az egyén elképzelésével, véleményével, attitűdjével ellentétes információ, üzenet, negatív feszültségi állapotot eredményez, melyet az egyén megpróbál feloldani. A feloldás iránya azonban nem feltétlenül mutat az üzenetben megfogalmazott cél irányába.

A racionális, emocionális vagy morális appeal-ek hatékonyak lehetnek, amennyiben az üzenet nem ütközik vásárló önértékével, érzelmeivel, erkölcsi értékrendjével, alapvető preferenciáival. A negatív appeal-ek azonban könnyen kontraproduktívvá válhatnak azért, hogy a fogyasztóban keltett negatív érzelmek nem az üzenet elfogadása, hanem annak torzítása, elutasítása, vagy figyelmen kívül hagyása által oldódnak fel. További fontos tényező az üzenet megformálása, a kommunikációs csatorna megválasztása, valamint az üzenet forrásának hitelessége. Ez utóbbi terén az objektív, tárgyilagos hangvétel, a hozzáértés és megbízhatóság érzete mellett a rokonszenvedés is az elfogadás felé billenti a fogyasztó véleményét.

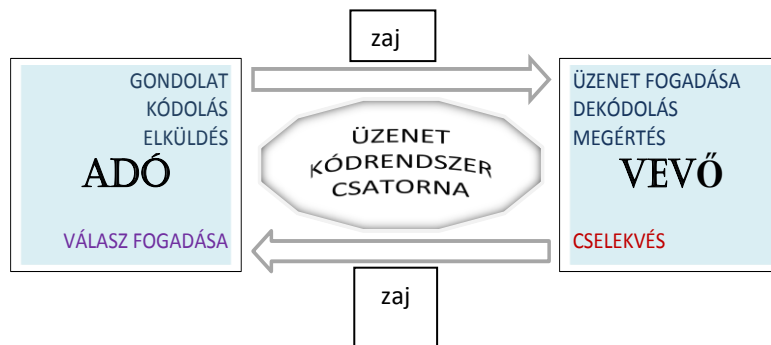
Tanulmányunk megkísérli összefoglalni a kommunikációelmélet alapjait, majd a jelenkor információs társadalmában továbbítani kívánt üzenet hatékonyságának és eredményességének tényezőit. Egy általunk végzett kutatás eredményeinek vizsgálatán keresztül bemutatjuk egy konkrét üzenet fogyasztói magatartásra gyakorolt hatását. Kérdőívünk feltérképezi az ez esetben megfogalmazott üzenet - félelem appeal - közismertségét, a személyes megszólítottaság arányát, rövid távú kognitív és emocionális összetevőit, illetve hosszú távú cselekvésre ösztönző hatását. Keresztábra elemzések segítségével összefüggéseket keresünk a kérdőívben szereplő változók közötti kapcsolatrendszer feltárására, ezek erősségére. Megmutatjuk, hogy a fogyasztói attitűd, piaci környezet, egyéb szervezetek közbelépése, a média szerepe, illetve egyéb motivációk (pl. patriotizmus) elemzése nélkül megalkotott üzenet semmiképp nem érheti el a kommunikátor által elvárt eredményt.

Kulcsszavak: kommunikációs appeal, kognitív disszonancia, fogyasztói magatartás

1. A kommunikáció struktúrája

Az információ és a kommunikáció jelentőségére a hírközléstechnika fejlődése irányította rá a figyelmet a XX. században. A Bell Telephone Laboratories munkatársaként Claude Shannon és Warren Weaver dolgozta ki az információátadást leíró kommunikáció alapmodelljét, mely módosításokkal máig is érvényes. Elképzelésük szerint az információtömörítés, forráskódolás feladata hogy egy üzenetet úgy reprezentáljon, hogy a vevő oldalán a kódsorozatban elrejtett információ egyértelműen reprodukálható legyen. Számos értelmezésben az információ egyfelől mint objektív tartalom, valamely jelkészlettel kódolt, csatornán át továbbítható adatsorozat (számsor) jelenik meg. Az ismeretelméleti megközelítés ugyanakkor a fogalom másik, minőségi oldalát értelmezi, amely szerint az ismeret átadása során az információ szubjektívvá válik, megváltoztatja az emberi tudatot azáltal, hogy új ismeretet közöl,

határozatlanságot oszlat el (vagy generál), vagyis határozatlanságmennyiség változást idéz elő [10]. Szemantikailag tehát információ alatt az adatok viselkedést befolyásoló tartalmi jelentését értjük. A hír és adat csupán hordozója az információnak, mely dekódolva válik az adott kontextusban az egyén által értelmezhető, valódi üzenetté.

1. ábra: A kommunikáció modellje

Forrás: Shannon és Weaver továbbfejlesztett kommunikációs modellje, saját ábra

2. Kommunikáció a gyakorlatban

2.1 A hatékony üzenet

Nem elég a kommunikáció elméleti struktúrájának ismerete, a marketing menedzsment által kidolgozott kommunikációs stratégia a gyakorlatban kell, hogy biztosítsa a kitűzött célok megvalósítását. Az egyes komponensek közül – a kutatásunkban bemutatásra kerülő jelenség kapcsán – az üzenet szerepét emeljük ki. Az üzenet a mondanivaló, ajánlat szavakkal vagy szimbólumokkal kifejezett rövid, lényegre törő megfogalmazása, mellyel kapcsolatban a legfontosabb követelmény, hogy az egyre nagyobb zajból kiemelkedve keltse fel a fogyasztók érdeklődését, és eredményezzen kedvező és mérhető változást a fogyasztói magatartás cselekvési fázisában. Az üzenet pontos kidolgozása előtt át kell tekinteni az adott márka összes olyan tényezőjét, amely mint téma, ötlet, gondolat, vonzerőt jelent, előnyt kínál fel a fogyasztó számára, ezáltal elősegítheti a márka pozícionálását, a termékek megkülönböztethetőségét [8 pp. 556-557].

2.1.1 Az appeal

A latin „appellare” (megszólít, felhív) igéből eredő „appeal”, mely igeként és főnévként is értelmezett, jelent felhívást, kérést, meggyőzési kísérletet, ugyanakkor vonzóerőt, varázst is [1]. Az appeal tehát a figyelemfelkeltés eszköze, érv, mely az ajánlatot érdekessé teszi a fogyasztó számára. Leginkább elterjedt csoportjai a következők:

1. A racionális appeal a fogyasztó logikai gondolkodását célozza, a praktikusság, funkcionalitás, a statisztika oldaláról mutatja be az ajánlatot: magas minőség, alacsony ár, hosszú élettartam, egyszerű alkalmazás appeal-ek.
2. Az emocionális appeal az egyén pszichológiai, szociális szükségleteit hangsúlyozza.
  - 2.1. Pozitív megközelítésű változatai: büszkeség, humor, szeretet, gondoskodás, öröm, boldogság, harmónia appeal-ek.
  - 2.2. Negatív változatai: félelem, szégyen, bűnösség appeal-ek.
3. A morális appeal a társadalmi és kulturális környezet, az erkölcs közösség által elfogadott normáinak való megfelelésre épít: szociális igazságosság, környezetvédelem, fogyasztói jogvédelem, női egyenjogúság appeal-ek, stb.

A három érvtípus gyakran kombinálódik, a szakemberek véleménye eltér abban, hogy milyen összetételben, milyen sorrendben érdemes alkalmazni az egyes érveket a maximális hatékonyság érdekében. Ha sikerül egy termékkel kapcsolatban valamilyen érzelmet kiváltani, a hatás hosszabb távon befolyásolja a fogyasztói magatartást, és nagyobb valószínűséggel differenciál, mint a racionális érvek. Pszichológiai vizsgálatok szerint a pozitív, vonzó érzelmi hatások eredményesebbek a fenyegető, félelmet kiváltó hatásokkal szemben [4].

2.1.2 Az üzenet eredményessége

Az üzenet a marketing kommunikáció központi eleme, kapocs adó és vevő között, az átadni kívánt információ hordozója. Akkor sikeres, ha:

- a kommunikáló felek értik egymást, „egy nyelven beszélnek”;
- a küldő fél hiteles a befogadó szemében;
- a befogadó kész az üzenet fogadására;
- az üzenet felkelti a vevő (fogyasztó) érdeklődését kognitív, emocionális vagy morális szinten hat rá;
- az üzenet érthető, a szándékolt és befogadott üzenet kódja megegyezik, tehát egyértelműen dekódolható;
- megfelelő a csatornaválasztás: az üzenet ott jelenik meg, ahol a leginkább fogadóképes közönség jelen van;
- az üzenet összhangban van az egyén attitűdjével;
- megfelelően időzített;
- az üzenet intenciójának megfelelő hatást ér el, mely a befogadót cselekvésre (vásárlás), illetve ismételt cselekvésre (márkahűség, lojalitás, magatartásának tartós megváltoztatása) ösztönzi.

Az üzenetet a befogadó alkotja meg újra, vagyis az üzenet csak akkor lesz hatékony, ha a befogadó készen áll az ingert észrevenni, megérteni, emlékezetében megtartani, végeredményben az eredetileg szándékolt információnak megfelelően cselekedni. [5 p.33]. A figyelemfelkeltő üzenet arra hívja fel, kényszeríti a befogadót, hogy szellemileg és érzelmileg aktívan vegyen részt a kommunikációs folyamatban, hangolódjon rá, vegye észre, tudatosítsa, értékelje, majd tárolja azt. [5 p.34]. A kommunikáció sikeressége azon múlik, hogy az üzenet eléri-e a benne megfogalmazott állítás befogadására kész csoportot, és ennek eredményeképp kialakul-e egy tartós, a fogyasztói magatartásban, cselekvésben is megnyilvánuló kapcsolat.

A figyelemfelkeltő és hatékony üzenet eredményessége tehát az elvárt hatás elérése. Kiemelt jelentőségű az üzenet forrása, melynek hitelesnek kell lennie, vagy legalább annak kell tünnie a fogyasztó szemében, hogy higgyen a mondanivaló igazságában. A propagandában megfogalmazott állítások forrása nem feltétlenül ismert, a reklámoknak ugyanakkor kifejezett célja a forrás kilétének bemutatása, megismertetése, akár ismert személyiségek, hírességek bevonásával a hitelesség, a hozzáértés, a megbízhatóság imázsának közvetítése, pozitív attitűd kialakítása érdekében. [5 p.92]. Az előzetesen a fogyasztóban kialakult attitűd ugyanakkor összhangban kell legyen az üzenetben megjelenő termék, szolgáltatás vagy egyéb információ iránt. A korábbi álláspont üzenet általi megerősítése csökkenti a fogyasztó kockázat-érzetét, megnyugtatja véleményének, döntésének helyességéről és ismételt fogyasztásra ösztönzi,

2.2 Kognitív disszonancia

2.2.1 A kognitív disszonancia elmélete

Bármely információ, köztük a marketing üzenetek lehetséges hatásainak elemzésére, az egyén döntéshozatali mechanizmusának pszichológiai vonatkozásaira ad átfogó elméletet a Leon Festinger amerikai szociálpszichológus által 1957-ben megalkotott kognitív disszonancia elmélet.

Elképzeléseinket, gondolkodásunkat, attitűdjeinket a gyermekkorunktól minket érő hatások, tapasztalatok, vélemények formálják egységes látásmóddá. Ez az egyéniségünket tükröző értékrend idővel az újabb tapasztalatok, a minket ért hatások által finomhangolásokon megy át, alapjaiban azonban állandó marad.

Festinger elmélete szerint kognitív disszonancia akkor keletkezik, ha olyan hatás éri az egyént, amely korábbi ismereteivel, kialakított vélekedésével, attitűdjével nincs összhangban, abba nem illeszthető be. Ebben az esetben negatív feszültségi állapot keletkezik, mely bizonytalanságérzetben, az ellentmondás által kifejtett nyomásban nyilvánul meg. Az ellentmondás irányulhat a korábbi ismeretekre, információkra, percepciókra, koncepciókra (kognitív feszültség), illetve meggyőződésekre, hangulatokra, értékrendre (emocionális feszültség). A nyomás kellemetlen élmény, mely motivációs erőként ösztönzi az egyént a feszültség csökkentésére [3].

2.2.2 A kognitív disszonancia fogyasztói magatartásra gyakorolt hatása

Festinger felismerése forradalmi jelentőségű volt az emberi viselkedés megértésében. Elmélete a következő évtizedekben más tudományterületeken is teret nyert, többek között a marketing-gondolkodást, a fogyasztói magatartás-kutatást is megváltoztatta. Számos modell született, melyek összefüggésrendszerében az információ, az attitűd, a motiváció, a külső és belső ingerek értékelése központi jelentőséget kap. Az ezek között fellépő ellentmondás kapcsán létrejön az egyén (fogyasztó) kognitív disszonanciája, mely pozitív vagy negatív irányban befolyásolhatja a vásárlási döntést.

A marketing menedzserek figyelemfelkeltést célzó kommunikációja komoly disszonanciát kelthet a vásárlókban, amely azonban nem biztos, hogy az elvárt hatást éri el. A kognitív disszonancia feloldásának módjai a következők lehetnek:

1. Az információ elfogadása:

- A kognitív folyamat (értékrend, attitűd) módosítása által;
- A viselkedés (vásárlási szokások) megváltoztatása által.

2. Az információ elutasítása:

- Az üzenet elutasítása által (nem hiszem el);
- Az információ torzítása által (nem úgy van);
- Az információ teljes figyelmen kívül hagyása által (nem érdekel).

Az attitűdök és a viselkedés, beleértve a fogyasztói magatartást, hosszan tartó tanulási folyamat eredményeképp létrejött összegzése az egyén értékrendjének, világról alkotott képének. Megváltoztatása az egyén számára igen megerőltető belső munka árán valósulhat meg, ezért jellemzően az egyén az egyszerűbbnek tűnő megoldást választja, vagyis a világgképét feldúló külső információt kérdőjelezi meg, amellyel belső egyensúlyát védelmezi. Fokozottan érvényes ez a negatív tartalmú appeal-re adott reakciókra, ahol az üzenet mondanivalójának elfogadása növelheti a disszonanciát, ezért sokkal kézenfekvőbb megoldás az üzenet elutasítása. A félelem appeal egy különösen erős, nagy kockázatérzetet hordozó üzenettípus, amellyel nagyon óvatosan kell bánni. Bevetése csak akkor lehet hatékony, ha az üzenet a fogyasztó szemében hiteles, és a veszély bemutatása, a félelem tudatosítása mellett a fogyasztó által elérhető, hatékony megoldást kínál [11].

2.3 Jogi és etikai megfontolások

Az üzenet etikai illetve jogi normáknak egyaránt meg kell, hogy feleljen. A jogszabályok betartatása az állami szervek feladatköre, mely akkor hatékony, ha képes a szélsőségek, durva szabálytalanságok kiszűrésére, az ezektől való elrettentésre. Fejlett gazdaságokban a reklámtevékenység jogilag részletesen szabályozott, számos törvényben megjelenik a polgári törvénykönyvtől a média- és versenytörvényen át a reklámtörvényig. A jogi keretek meghatározzák a marketing szakemberek mozgásterét, határokat szabnak, tiltanak, büntetnek. A normák finomabb szabályozása az erkölcs és az etika feladata, mely az adott társadalom többsége által elfogadott viselkedésformákat értékeli. Az állampolgárok által helyesnek vélt magatartás eltérhet a jogi szabályozásban megfogalmazott normáktól. A közgondolkodás elítélhet jogilag nem támadható, vagy akár helyesnek tarthat a jog által nem megengedett magatartást. Az adott közösség által elfogadott normarendszer az adott ország reklámetikai kódexében kerülhet leírásra, amennyiben van ilyen. A kétféle szabályozás megfelelő összhangja biztosítja a reklámozás kereteit [7 pp.401-413]. Egy a versenytárs ellen irányuló üzenet esetén a forrás hiánya a hitelrontás, tisztességtelen magatartás jogi következményekkel járhat, ahol nemcsak a forrás, de az üzenetet továbbító csatorna jogi felelőssége is felmerül.

3. A kutatási téma bemutatása

2013 márciusában-Angolában SMS kampány indult a következő üzenettel: „Sürgős üzenet mindenkinek. A következő napokban ne fogyassza a Refriango vállalat termékeit, mint például Blue, Pura ásványvíz, Red Cola, Nutry, stb.. A cég egyik alkalmazottja saját, AIDS fertőzött vérével szennyezte be ezeket. Figyelje az állami televízió (TPA) híradásait. Küldje tovább ezt az üzenetet minél több embernek.” Az érintett cég szintén SMS üzenetben, valamint televízió, rádióműsorokban, újsághirdetésekből reagált a vádakra: “A Refriango termékek szennyezéséről szóló üzenet hamis. A fogyasztás kockázatmentes. Ossa meg ezt az üzenetet. Refriango – Angola szenvedélye”. Az állami televízió egyik csatornája két nappal később esti híradójában szintén cáfolta a vádat. Újabb két nap elteltével a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Intézet (INADEC) újabb SMS üzenetben reagált a következőképpen: “A hazai gyártású italok szennyezéséről szóló üzenet hamis. Bízz az országban! A hazai termékek jó minőségűek. INADEC ” [2].

4. Anyag és módszer

A kutatás első fázisában a szakirodalom áttekintése történt a marketing kommunikáció, a fogyasztói magatartás kérdéskörében, különös figyelemmel a pszichológiai faktorok, fogyasztói attitűd szerepére. Fontosnak tartottuk külön is kiemelni a kognitív diszonzancia jelenségét, a fogyasztói döntéshozatalra kifejtett hatását. A következő lépésben az általam vizsgálni kívánt jelenségre vonatkozó hipotézisek felállítása, majd kérdőíves adatgyűjtés történt. Az ismertetett SMS kampányt célzó kvalitatív kutatásunkban 500 fő vett részt, fele-fele arányban 15 év feletti nők illetve férfiak. A megkérdezést egyetemista diákok végezték, papíralapú kérdőív segítségével, egyszerű, random kiválasztást követően, változó helyszíneken, Angola fővárosában. A kérdéssor két bevezető háttérkérdéssel indult (a válaszadó neme, kora), majd öt érdemi kérdést tettünk fel zárt kérdések formájában, melyek közül három igen/nem kérdés volt, további kettőre pedig a megadott 5 variáció közül egy kiválasztásával válaszolhattak. Az igen/nem kérdések a vizsgált jelenség ismertségére illetve a megkérdezettek fogyasztói mivoltára vonatkoztak, a fennmaradó két kérdés pedig a fogyasztói gondolkodást, valamint a konkrét, vásárlásban megnyilvánuló magatartási reakciót célozta felmérni. Az összegyűjtött kérdőívek adatainak elemzését és értékelését Microsoft

Word 2010, Microsoft Excel 2010 és IBM SPSS Statistics 22.0 szoftverek segítségével végeztük el. A kérdőívünkben alkalmazott nominális változók statisztikai analízise, az egyes változók között meglévő kapcsolatok vizsgálata keresztábra elemzések, illetve χ^2 próba segítségével történt. Azoknál a változóknál, amelyeknél az összefüggés igazolható volt, a Cramer-féle V kontingencia együttható bevezetésével második lépésben elvégeztük a változók közötti kapcsolat erősségének elemzését [9]. Az eredményeket korlátozott számban, grafikus formában is megjelenítettük. Végül a hipotézisek értékelése, a következtetések levonása zárta a kutatást.

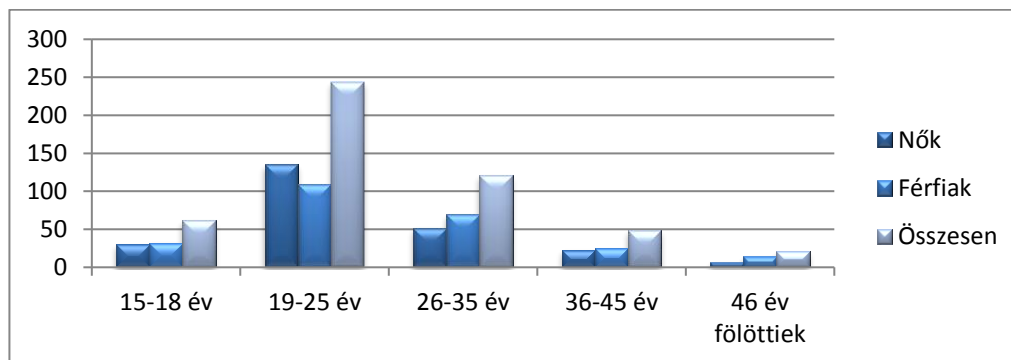
5. Hipotézisek

Két hipotézist állítottunk fel. Nullhipotézisünk (H_0), hogy a fogyasztásban nem történik változás részben azért, mert sokan nem szereznek tudomást az üzenetben megfogalmazottakról, részben mert az ott leírtakra nem reagálnak megszokott magatartásuk megváltoztatásával.

Alternatív hipotézisünk (H_1) szerint viszont az appeal félelemkeltő volta miatt a fogyasztók mérhető százaléka felhagy a gyanúsított termékek fogyasztásával, a vélt egészségügyi kockázat elkerülése érdekében.

6. Az eredmények értékelése

A kérdőíves felmérés megkérdezettjeiről elmondható, hogy szívesen, és szinte kivétel nélkül válaszoltak a feltett kérdésekre. A válaszadás részleges hiánya szinte csak azokat érintette, akik nem tudtak a történekről, így válaszreakcióikról nem tudtak beszámolni. A mintában szereplő válaszadók fele férfi, fele nő volt, a kor és nem szerinti megoszlást az 1. ábra szemlélteti. Az Afrikára jellemző korfa összetétel megmutatkozik a válaszadó fiatalok magasabb az idősök alacsonyabb arányában.

2. ábra: A válaszadók kor és nem szerinti megoszlása

Forrás: saját kutatási eredmények, 2013.

A történekről ismeretere vonatkozó kérdésekre adott válaszokból kiderült, hogy a válaszadók igen magas, 79,4 százaléka saját mobiltelefonjára megkapta legalább az első, támadó üzenetet. Ez részben a mobiltelefonok elterjedtségét, részben a kampány átütő erejét jelzi. A 2014-es népszámlálási adatok, illetve korfa összetétel adatai alapján a főváros 6,5 millióra becsült lakosságának fele (52,6%; 3,4 millió fő) 15 év feletti lakos, akik közül hozzávetőleg 2,7 millióan kaphattak üzenetet közvetlenül a kampány szervezőitől, vagy közvetett úton, ismerősök által.

Az üzenet általános ismertségét 95 százaléknak mértük, a telefonos csatornán túl a személyes beszélgetések, egyéb hírforrások által további 15,6 százalék szerzett tudomást a történekről.

Összegzésül elmondható, hogy az üzenet ismertsége igen magas volt, a 15 év feletti korosztály 95 százaléka tudott róla.

A fogyasztási adatokra vonatkozó kérdéseinkre válaszadóink 81,8 százaléka jelezte, hogy fogyasztója volt a cég termékeinek. Az adatok a nők nagyobb arányú fogyasztását mutatják, ebben valószínűleg az alkoholmentes italok nagyobb preferáltsága játszhat szerepet.

A keresztábra elemzés az 1. táblázatban szereplő változók (fogyasztás és nemek) vonatkozásában nem igazolt összefüggést. A korcsoportok és fogyasztás közötti kapcsolat sem volt statisztikailag szignifikáns.

1. táblázat: Az üzenetet megelőző fogyasztási adatok a válaszadók körében

Fogyasztó volt?	Nők N	Nők %	Férfiak N	Férfiak %	Összesen N	%
Igen	217	43,4	192	38,4	409	81,8
Nem	33	6,6	58	11,6	91	18,2
Összesen	250	50	250	50	500	100

Forrás: saját kutatási eredmények, 2013.

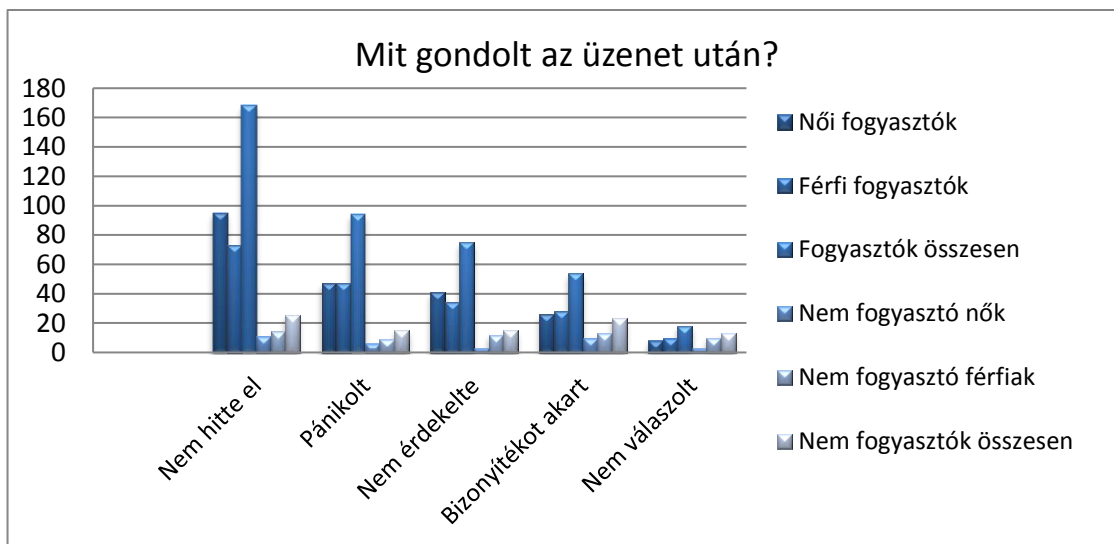
A továbbiakban az üzenet fogyasztókra gyakorolt közvetlen hatását vizsgáltuk. A reakciót két összetevőre bontottuk: egyrészt a fogyasztók gondolataira, vélekedésére voltunk kíváncsiak, másrészt arra, hogyan cselekedtek az információt követően. Azok a megkérdezettek, akik sem SMS-ben, sem más módon nem értesültek az állításról, nem tudtak válaszolni arra a kérdésre, mit gondoltak a hír hallatán. Fogyasztásukat ugyanakkor változatlanak tekintettük, mivel nem láttunk olyan okot, mely a korábbi magatartást módosította volna.

A 3. ábra három változó (nem, fogyasztás, az üzenetről alkotott vélemény) megoszlását ábrázolja grafikus formában. A felajánlott négy gondolati reakció két csoportra osztható. Az egyikbe egyrészt azok a válaszadók tartoznak, akik nem hittek az üzenetnek, valamint azok, akiket nem is érdekelt. Ők az üzenet elutasításával, illetve figyelmen kívül hagyásával reagáltak így oldották meg a diszsonanciát. Ők az összes megkérdezett 57,4 (N: 287/500), az összes üzenetről tudomást szerzett megkérdezett 60,4 százaléka (N: 287/475).

A másik csoport a félelmet, pánikot érzők és a bizonyítékot váró aggódók csoportja, akik nem merték elutasítani az üzenetet, további információt vártak az állítás igazságtartalmáról, illetve elhitték és megrémültek, úgy gondolták, megfertőződhetnek. Ők az összes megkérdezett 36,2 (N: 181/500), az üzenetet ismerők 38,1 százaléka (N: 181/475).

A fogyasztás és a gondolkodás gyakorisági eloszlását kétváltozós keresztábra elemzést követően Pearson χ^2 statisztikával a két változó között szignifikáns összefüggést tudunk igazolni. A Cramer-féle V együtthatóval kiegészítve azt láttuk, hogy a köztük lévő kapcsolat gyenge (2., 3. táblázat).

3. ábra: Az üzenetet követő gondolatok a válaszadók körében

Forrás: saját kutatási eredmények, 2013.

A kapott eredmények azt mutatják, hogy a korábbi fogyasztók és nem fogyasztók gondolkodása eltérő reakciót mutatott ugyan, de mindkét csoportban megtalálható volt minden gondolati reakció (pl. a nem fogyasztók egy része szintén pánikot érzett, vagy bizonyítékot várt, annak ellenére, hogy ő maga nem volt érintett). Válaszuk valószínűleg nem a maguk, hanem fogyasztó családtagjaik, ismerőseik iránt érzett aggodalomra vezethető vissza.

2. táblázat: Fogyasztó volt * Mit gondolt? - Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	32,832 ^a	4	,000
Likelihood Ratio	43,105	4	,000
Linear-by-Linear Association	2,274	1	,132
N of Valid Cases	500		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,82.

Forrás: saját kutatási eredmények SPSS 22.0 feldolgozása

3. táblázat: Fogyasztó volt * Mit gondolt? - Symmetric Measures

	Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal Phi	,256	,000
Nominal by Nominal Cramer's V	,256	,000
N of Valid Cases	500	

Forrás: saját kutatási eredmények SPSS 22.0 feldolgozása

Utolsó kérdésünk bő két hónappal a kampány kezdete, a történetekkel kapcsolatos médiaérdeklődés megszűnése, a helyreigazító kampányok lezajlása után kialakult fogyasztói álláspontot célozta. A fogyasztóknak volt idejük, hogy az információkat összegezve döntést hozzanak. Az eredmények keresztábra elemzése a 4. táblázatban látható, majd itt is elvégeztük a χ^2 tesztet és Cramer próbát az előzetes fogyasztás és magatartás összefüggésében (5., 6. táblázat). Szignifikáns kapcsolatot tudtunk kimutatni a két változó között, a kapcsolat jóval erősebbnek bizonyult.

4. táblázat: Fogyasztó volt * Hogyan cselekedett? Crosstabulation

Count

	Hogyan cselekedett?					Total
	Nem változott a magatartása	Többé nem fogyasztotta	Leállt, majd újrakezdte	Elkezdte fogyasztani	Nem válaszolt	
Fogyasztó volt Igen	77	0	0	14	0	91
Total	287	8	107	0	7	409
	364	8	107	14	7	500

Forrás: saját kutatási eredmények SPSS 22.0 feldolgozása

5. táblázat: Fogyasztó volt * Hogyan cselekedett? Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	92,201 ^a	4	,000
Likelihood Ratio	98,773	4	,000
Linear-by-Linear Association	2,196	1	,138
N of Valid Cases	500		

a. 3 cells (30,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,27.

Forrás: saját kutatási eredmények SPSS 22.0 feldolgozása

Tehát az előzetes fogyasztás és cselekvés (üzenetek utáni fogyasztás) összefüggését határozottan erősebbnek mértük, mint az előzetes fogyasztás és a gondolati reakciók közötti kapcsolatot. A fogyasztók és nem fogyasztók eltérően gondolkodtak, konzekvensbben cselekedtek.

6. táblázat: Fogyasztó volt * Hogyan cselekedett? Symmetric Measures

	Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal Phi	,429	,000
Nominal by Nominal Cramer's V	,429	,000
N of Valid Cases	500	

Forrás: saját kutatási eredmények SPSS 22.0 feldolgozása

Végül kíváncsiak voltunk a fogyasztói gondolkodás és cselekvés közötti összefüggésre. Vajon az appeal hatására megjelenő „gondolat” mennyire mutat rá a „cselekvésre”, vagyis a vásárlások alakulására? A logika azt sugallja, van kapcsolat, feltételezhető, hogy a cselekvésben megnyilvánuló fogyasztói magatartás a gondolatban megalkotott vélemény eredménye, megnyilvánulása. A keresztábra elemzés adatai a 7. táblázatból, az összefüggés statisztikai szignifikanciája a 8. táblázatból olvasható le.

7. táblázat: Mit gondolt? * Hogyan cselekedett? - Crosstabulation

Count

		Hogyan cselekedett?					Total
		Nem változott	Leállt	Újrakezdte	Elkezdte	Nem válaszolt	
Mit gondolt?	Nem hitte el	206	0	0	7	0	213
	Pánikba esett	36	7	67	1	0	111
	Bizonyítékot várt	23	1	40	6	0	70
	Nem érdekelte	74	0	0	0	0	74
	Nem válaszolt	25	0	0	0	7	32
Total		364	8	107	14	7	500

Forrás: saját kutatási eredmények SPSS 22.0 feldolgozása

8. táblázat: Mit gondolt? * Hogyan cselekedett? Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	389,114 ^a	16	,000
Likelihood Ratio	361,108	16	,000
Linear-by-Linear Association	31,747	1	,000
N of Valid Cases	500		

a. 14 cells (56,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,45.

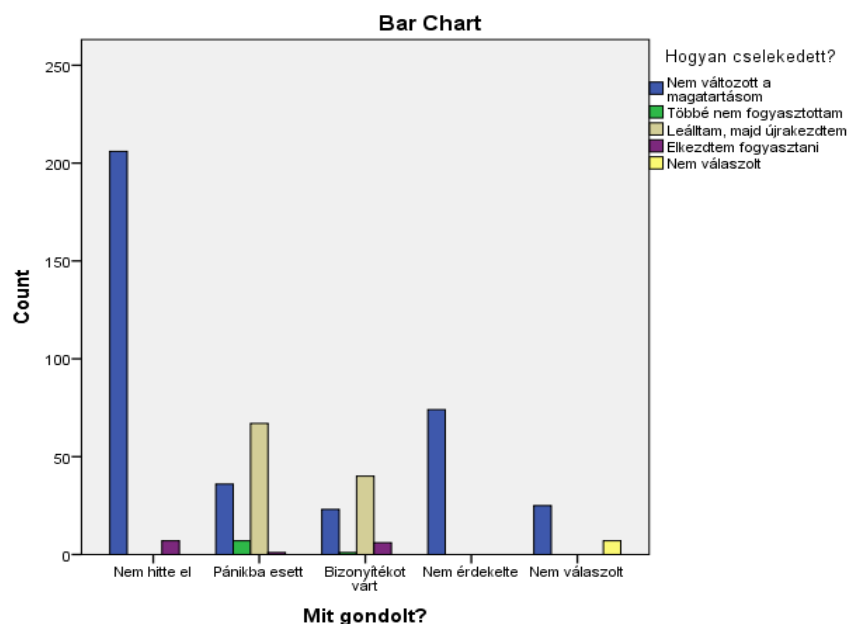
Forrás: saját kutatási eredmények SPSS 22.0 feldolgozása

A Pearson mutatónak az előzőekben megfigyelt paraméterek vizsgálatához viszonyított jóval magasabb értéke mutatja a szisztematikus kapcsolatot a két nominális változó között. A 9. táblázatban vizsgált Cramer-féle V asszociációs együttható is itt éri el a legmagasabb értéket, mely a változók között meglévő erős összefüggést igazolja.

9. táblázat: Mit gondolt? * Hogyan cselekedett? - Symmetric Measures

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,882	,000
Nominal by Nominal	Cramer's V	,441	,000
N of Valid Cases		500	

Forrás: saját kutatási eredmények SPSS 22.0 feldolgozása

4. ábra: Mit gondolt? * Hogyan cselekedett? - Keresztábra grafikus ábrázolása

Forrás: saját kutatási eredmények SPSS 22.0 feldolgozása

Az adatok elemzésével (4. ábra) megállapítható, hogy azok, akik nem hittek az üzenet valóságtartalmában, változatlan arányban, zavartalanul folytatták a fogyasztást, nem befolyásolták őket az események. Azok a válaszadók azonban, akik félelmet, bizonytalanságot éreztek, részben fogyasztásuk átmeneti vagy tartós megszüntetésével reagáltak, féltek, további információt igényeltek. Ezek birtokában aztán csupán elenyésző hányaduk döntött a termékektől való végleges elfordulás mellett, túlnyomó többségük visszatért a fogyasztáshoz. (visszatérők aránya: 26,2 százalék N: 107/409, a fogyasztással felhagyók aránya: 1,95 százalék N: 8/409) az összes fogyasztóra vonatkoztatva. Néhány korábbi nem fogyasztó magatartása pozitív irányban változott, ami meglepő, nem várt reakció az események ismeretében.

6. Összefoglalás

A fogyasztói magatartáson belül az élelmiszerfogyasztói magatartás területén különösen fontos az utóbbi évtizedben a biztonsági motivációk erősödése. Ennek értelmében egyre nagyobb hangsúlyt kap az élelmiszerbiztonság, a fogyasztásra kínált élelmiszerek minőségi mutatóinak javítása, etikai összefüggések előtérbe kerülése a gyártók termékei iránti bizalom felépítése érdekében [6]. A Maslow szükséglet-piramis alapszintjén elhelyezkedő élelmiszerek minőségével kapcsolatos információk figyelemmel kísérése nemcsak az igényes fogyasztók sajátossága. Az információk befogadása, a fogyasztók reakciója nehezen előre jelezhető, hiszen sokszor nem a racionálisnak látszó döntést hozzák meg sajátos és összetett egyéni motivációik, attitűdjeik, vagy egyéb tényezők miatt.

A vizsgált esetben a stratégia megtervezője egy élelmiszeripari vállalat termékeivel kapcsolatos kampányt indított. Kommunikációja csatornája a mobiltelefonon át küldhető SMS-t választotta, amely a direkt marketing módszerek közül a legsikeresebb, többek között közvetlen, intenzív hatása, célzottsága és a csatorna kisebb reklámzaja miatt. A csatornán át egy félelemre építő (fear) appeal-t dobott be a köztudatba, mely a termékek fogyasztása esetén megbetegedési veszéllyel fenyegetett. Propagandakampányként, egyszeri jelentős költséggel, a népesség többségével, direkt vagy indirekt módon ismertette meg állítását, a küldő kiléte ismeretlen maradt. Az üzenet következményeként komoly médiavihar keletkezett, a lakosságot különböző források próbálták további információval ellátni.

Vizsgálatunkban igazolni tudtuk az üzenet nagyfokú hatékonyságát a közismertség elérésében (nullhipotézis elvetése). Alternatív hipotézisünk hibája azonban, hogy az eredményesség megítéléséhez szükség lett volna különválasztani a rövid, ill. hosszú távú hatást, mely felmérésünkben különbözőnek mutatkozott. Rövid távon (néhány hét) fogyasztáscsökkentő hatás igazolódott, a korábbi fogyasztók közel negyede elbizonytalanodott és felfüggesztette a termékek fogyasztását. Hosszú távon azonban a bizonytalanok túlnyomó többsége újra fogyasztani kezdett, így végeredményben a fogyasztás normalizálódott.

Keresztábra elemzéssel, valamint χ^2 próbával egyértelmű összefüggést tudunk kimutatni a megkérdezettek üzenettel kapcsolatos vélekedése, valamint a cselekvésben (vásárlásban) megnyilvánuló ételmiszerfogyasztói magatartásuk között. Az összefüggés erős volt a kognitív disszonanciában legerősebben érintett „pánikot” átélő, és bizonyítékot váró csoportban. Az appeal-t elutasító és figyelmen kívül hagyó csoport változatlanul folytatta a fogyasztást. Kutatásunk rámutatott arra, hogy a márkahűség kialakulásának különböző fokain elhelyezkedő fogyasztók egy váratlan helyzetben nagyjából a propaganda elutasításával reagálnak. Ez megfelel a pszichológiai modellek által előjelzett várakozásnak, miszerint az attitűdök egy csapásra nem változtathatók meg, a kiváltott kognitív disszonancia feloldása sokkal inkább az üzenet, mint a termékek elutasítására irányul. A forrás megnevezésének hiánya (hiteltelenség), az üzenet támadó, negatív hangvétele, mely miatt a megszólított közönség inkább a megtámadott mellé állt, valamint az „ellenüzenetek” kiegyensúlyozó, a fogyasztókat megnyugtató hatása a megrendült bizalmat helyre tudta állítani.

A fokozódó versenyben a vállalatok kockázatmenedzsment felállításával védekezhetnek az őket érő fenyegetésektől. A kockázatok jellegének felismerése megkönnyíti, hogy a vezetés a leghatékonyabb választ találja meg annak a kockázatnak a kihívására, amellyel a vállalat szembesül [12]. Esetünkben a cég kihasználva az országos médiában kiváltott komoly érdeklődést, közreadta saját álláspontját, melyben minden biztonsági kockázatot és minőségi aggályt elutasítottak termékeikkel kapcsolatban. Hozzá kell tenni azonban, hogy az igazság bizonyítása érdekében jogi lépések nem történtek, a termékek minőségét elemző laboratóriumi vizsgálatok nem kerültek nyilvánosságra.

Irodalomjegyzék

- [1] Cambridge Dictionary. Cambridge University Press, 2017. Letöltve: 2017.04.13. <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/appeal>
- [2] Demba, J.: A força de marketing viral. 2013.04.12. Club-K.net Artigos. Letöltve: 2013. 04. 13. http://www.club-k.net/index.php?option=com_content&view=article&id=14835:a-forca-do-marketing-viral-joao-demba&catid=17&Itemid=124&lang=pt
- [3] Festinger, L. Biography. Complete Dictionary of Scientific Biography. COPYRIGHT Charles Scribner's Sons, 2008. Letöltve: 2017.03.15. <http://www.encyclopedia.com/people/medicine/psychology-and-psychiatry-biographies/leon-festinger>
- [4] Hofmeister-Tóth, Á.: A fogyasztói magatartás alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014.
- [5] Horváth, D., Bauer, A. (szerk.): Marketingkommunikáció: Stratégia, új média, fogyasztói részvétel. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013.
- [6] Illés, B. Cs., Lehota, J.: Az ételmiszerbiztonság és nyomonkövethetőség a friss zöldség-gyümölcsimport csatornában. A Magyar Marketing Szövetség és a Marketing Oktatók Klubja VIII. Konferenciája. Konferenciakötet, Innovariant Kft., Szeged, 2002. Letöltve: 2017.05.06. <https://emok.hu/tanulmany-kereso/konferenciakotetek/d11:az-elelmiszer-biztonsag-es-nyomonkovethetoseg-a-friss-zoldseg-gyumolcsimport-csatornaban/pdf>
- [7] Józsa, L., Piskóti, I., Rekettye, G., Veres, Z.: Döntésorientált marketing. KJK-Kerszög Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2005.
- [8] Kotler P., Keller, K. L.: Marketingmenedzsment. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012.

- [9] Malhotra, N. K., Simon, J.: Marketingkutató. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008
- [10] Nádas, A.: Információtörténelem 2.3.1. Alapfogalmak: információ, információs társadalom. Digitális Tankönyvtár, 2011. Letöltve: 2017.03.10. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0005_29_informaciotortenelem_scor_m_02/231_alapfogalmak_informci_informcis_trsdalom.htm
- [11] Vavrek, B.: Hogyan használj félelmet a meggyőzésben? Kreatív Kontroll Kft. Blog. 2016.07.26. Letöltve: 2017.05.15. <https://www.marketingszoveg.com/szovegiras-otletek/hogyan-hasznalj-felelmet-meggyozesben/>
- [12] Zéman, Z., Bárczy, J., Szabó, Z.: A kockázatkezelés controlling vetületei. Controlling Info II. évfolyam 1. szám, 2014. Letöltve: 2017.05.20. <http://controllerinfo.hu/a-kockazatkzezes-controlling-vetuletei>

Lektorálta: Dr. Zéman Zoltán egyetemi tanár, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Üzleti Tudományok Intézete

TÁRSADALMI JAVAK ÉS A MUNKAÉRTÉK-ELMÉLET

Tikász Gáspár Bendegúz

*Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola,
PhD hallgató, bendeguz.tikasz@gmail.com*

Absztrakt

Azért gondoljuk bizonyos társadalmi javak cseréjét igazságtalannak, mert úgy gondoljuk, hogy ezekre más szabályok vonatkoznak, más megítélés alá kell essenek, mint a hétköznapi javak, mint a szappan vagy a kalap. Mégis azt tapasztaljuk, hogy ugyanúgy engedelmeskednek a kalap és a szappan elosztására vonatkozó szabályoknak, a piaci logikának és a pénz „hatalmának”.

„Ha vitatni szeretnénk ezt az állapotot, akkor többre van szükség, mint a kapzsiság elleni gyalázkodásra: újra kell gondolnunk, hogy milyen szerepet játszik a piac a társadalmunkban. Ehhez a vitához végig kell gondolnunk a piac erkölcsi korlátait. Fel kell tennünk a kérdést, hogy van-e olyan dolog, amit a pénznek nem szabadna megvennie?” – írja Sandel *What Money can't Buy?* című könyvében. Az én kérdésem azonban arra vonatkozik, hogy ez vajon nem azért van-e így, mert ugyanannak a társadalmi folyamatnak köszönhetően kapják meg az értéküket.

Véleményem szerint az oktatásnak tulajdonított jelentés és érték ugyanúgy társadalmi folyamat eredménye, mint a kalapnak tulajdonított jelentés és érték. A vizsgálatunknak három lehetséges kimenetele van: 1) Nem ugyanolyan javak és nem ugyanúgy kapják az értéküket. Ebben az esetben valóban igazságtalan és veszélyes folyamatoknak vagyunk a szemtanúi. Visszatérhetünk a Sandel által kijelölt vizsgálati irányhoz és kérdésekhez: Mi a piac szerepe a társadalomban? Mik a piac erkölcs korlátai? Milyen más értékek, elosztási módok mentén kellene az érintett értekeket elosztani? 2) Ha ugyanazon szabályok vonatkoznak rájuk, akkor egyrészt nem meglepő, hogy engedelmeskednek a piaci logikának, másrészt pedig, lehet, hogy valójában nem igazságtalan dolog, ha a pénz dominanciája megjelenik ezekben az elosztási szférákban. 3) Abban az esetben pedig, ha ugyanazok a szabályok vonatkoznak rájuk, mégis igazságtalannak tartjuk, közelebb kerülhetünk az igazságos elosztás mibenlétének feltáráshoz, hiszen látjuk, hogy miként megy végbe a kalap és a szappan, így a társadalmi javak elosztása is. Ha ismerjük a szabályokat, akkor vizsgálni és befolyásolni tudjuk az elosztási folyamatokat.

A kérdéseink tehát a következők: 1) Minek köszönhetik a „hétköznapi” javak az értéküket? 2) A Michael Walzer által meghatározott társadalmi javak készlete is ugyanígy kapja-e értékét, ugyanazon társadalmi folyamatok és jelenségek ruházzák fel jelentéssel és értékkel?

Kulcsszavak: Sandel, Walzer, Ricardo, társadalom, pénz.

1. Társadalmi javak és a munkaérték-elmélet

Amikor igazságosságról, egyenlőségről, a különböző felépítésű és berendezkedésű társadalmakról, azok helyes vagy helytelen voltáról beszélünk, számos szempont felmerülhet. Egyenlőség a jog előtt, a vagyon elosztása, az állam fenntartásában vállalt teherviselés megosztása, a politikai hatalomhoz vagy a boldogulás lehetőségeihez való hozzáférés.

A jogegyenlőség, közteherviselés, politikai hatalom, jólét stb. mind olyan társadalmi javak, amelyeket a közösség tagjai együtt termelnek meg, közös munkájuk és életük szükséges a meglétükhöz. Az elosztásnál azonban már ellenfelekké válnak azok, akik a megteremtésük során együttműködtek. A korlátozott mértékben rendelkezésre álló javakból, ha valaki többet szerez, akkor értelemszerűen másoknak kevesebb jut.

Michael Walzer úgy véli [Walzer, '93, pp. 6.], hogy a különböző társadalmakban a javak készlete és ezek elosztási módja eltérő lehet, így az igazságosság felfogása és megnyilvánulása sem egyféle. Ezt azzal indokolja, hogy magukat a javakat is a társadalom jelöli ki és határozza meg jelentésüket. Nem csak a létrehozásuk, de elgondolásuk is társadalmi folyamat eredménye, mely folyamat történelmi jellegű, így idővel változhat is.

Ez a társadalom által elgondolt, megformált jelentés határozza meg a javak elosztási feltételeit. Minden jónak önálló, autonóm szférával kell rendelkeznie, elosztási szabályokkal, melyeket kívülről nem torzít vagy nyom el egy másik társadalmi jó. Azt ugyan Walzer is elismeri, hogy a különböző elosztási szférák abszolút szétválasztása nem elérhető, azonban egy relatív autonómiában bízhatunk. [Walzer, '93, pp. 10.]

A különböző társadalmi javak szerepe és fontossága sem egyenlő. Vannak olyan javak, melyek meglehetősen fontosabb, birtoklása nagyobb előnyökkel jár, ezeket nevezi Walzer domináns javaknak. Ha ezek a javak monopol helyzetbe kerülnek, akkor zsarnokságról, társadalmi igazságtalanságról beszélhetünk. A domináns jó a monopóliummal rendelkező rétegnek minden elosztási szférában olyan előnyöket biztosít, amely folyamatosan növeli az egyenlőtlenségeket. Ez az uralkodói osztály pedig összefog, hogy erejét felhasználva megvédje ezeket az értékeket és ezzel saját helyzetét is. „Az igény a domináns jó monopolizálására – amikor közös célért találják ki – létrehoz egy ideológiát. Ennek az általános formája, hogy összekapcsolja a legitim birtoklást valamilyen személyi kvalitásokkal egy filozófiai alapelv mentén.”⁸⁷ [Walzer, '93, pp. 12.] De ez mindig társadalmi konfliktusokhoz vezet, amely során az addigi rend megbontásának igénye lép fel.

Ahogy fentebb már említettük, a különböző társadalmak a javak különböző készletét gondolják el, termelik meg, osztják szét és fogyasztják el. Walzer elméletében az igazságosság kulcsa e javak elosztási szféráinak autonómiája. Ne lehessen az egyik elosztási szférában megszerzett előnyt átkonvertálni újabb előnyökké egy másik szférában. Walzer azonban meghatározza a művében a javak egy készletét, amely szerinte a nyugati társadalmakra jellemző. A javak e készlete a következő: 1) tagság; 2) biztonság és jólét; 3) pénz és árucikkek; 4) hivatal/tisztség; 5) nehéz munka; 6) szabadidő; 7) egészségügy; 8) oktatás; 9) rokonság és szeretet; 10) isteni kegyelem; 11) elismerés; 11) politikai hatalom.

A szférák autonómiájának megvédése érdekében folyamatos felügyeletre és éberségre van szükség. A mai nyugati társadalmakban két jó képes a legkönnyebben és a legnagyobb mértékben torzítani az autonóm elosztási szférákat és ezzel az igazságos társadalmat. Ezek a politikai hatalom és a pénz.

A kettő közül Walzer a politikai hatalmat tartja veszélyesebbnek. „A politika mindig a legközvetlenebb módja a dominanciának, és a politikai hatalom [...] valószínűleg a legfontosabb és bizonyosan a legveszélyesebb jó az emberi történelemben.”⁸⁸ [Walzer, '93, pp. 15.]

Ezzel szemben a pénzt és annak torzító erejét nem tartja ilyen fenyegető jelenségnek, mivel úgy gondolja, hogy bár a pénz és a vagyon korrumpálni képes a rendszert, de átalakítani nem. [Walzer, '93, pp. 317.] Ezt azzal magyarázza, hogy bár a pénzünkkel vehetünk jobb oktatást, hivatalt, befolyást és hatalmat, azonban ezzel nem szűnnek meg az alternatív elosztási eljárások. Ugyan a piac az egyik legfontosabb elosztási mechanizmus, de nem szünteti meg az érdem és a szükség alapú elosztást. Így a pénz hatalmával, plutokráciával szemben könnyebben védekezhetünk, mint egy totalitárius politikai berendezkedéssel szemben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne kellene folyamatos vizsgálat alatt tartani a pénz hatását a

---

⁸⁷ „The claim to monopolize a dominant good – when worked up for public purposes – constitutes an ideology. Its standard form is to connect legitimate possession with some set of personal qualities through the medium of a philosophical principle.”

⁸⁸ „Politics is always the most direct path to dominance, and political power [...] is probably the most important, and certainly the most dangerous, good in human history.”

többi társadalmi jóra, hiszen bizonyos cserék megtiltásával nem csak az egyenlőséget, de a szabadságot is védelmezzük.

Michael Sandel szerint két jellemző érvet szoktak felhozni a pénz és a piaci logika térnyerése ellen. [Sandel, '13, pp. 8.] Az egyik az egyenlőtlenségről, a másik pedig a korrupcióról, a megrontásról szól. Az egyenlőtlenségről szóló érvelésnek két rétege van. Az első, hogy bár a közgazdaság és az általános elgondolás szerint a piaci cserék, szerződések, adás-vétel két egyenlő fél között jön létre, így mindkét fél nyertesként kerül ki a tranzakcióból, ez a valóságban nincs így. Léteznek olyan körülmények és egyéb motivációk, amelyek kényszerítőleg hathatnak az egyik félre. Lehet, hogy én személy szerint nem kényszerítem a drogfüggőt lopásra, de ha pénzt ajánlok neki érte, akkor a függőségének köszönhetően olyan szorult helyzetben van, aminek következtében nem egyenlő félként megy bele az „üzletbe”.

Az egyenlőtlenségre vonatkozó ellenérv második szintje arra vonatkozik, hogy „Nem egyszerűen a szegények és gazdagok közötti különbségek nőttek, hanem az, hogy minden áruvá vált, élesítette az egyenlőtlenséget, mivel ettől még többet számított, jelentett a pénz.”⁸⁹ [Sandel, '13, pp. 8-9.]

A korrupcióra, a megrontásra irányuló ellenérv pedig arra vonatkozik, hogy egyszerűen vannak olyan javak és értékek, mint az oktatás és szeretet, amelyeket nem volna szabad pénzért venni, mivel azok nyomot hagynak rajtuk. A piaci folyamatok és logika kiszorít más elosztási elveket és értékeket. A piac nem közömbös, a folyamatos cserék befolyásolják, kifejezik és népszerűsítik az adott dolgok tulajdonságait. [Sandel, '13, pp. 9.]

Mindennap érezzük és tapasztaljuk, hogy valóban a pénz, a vagyon, a tőke a domináns jó a társadalmunkban; és bár nehéz figyelmen kívül hagyni a sandeli érveket, melyeket a pénz és a piac mindenhatósága ellen fogalmazznak meg, most mégis azt szeretném megvizsgálni, hogy ezek valóban betörésnek, térfoglalásnak, a javak autonómiájának megsértésének tekinthetőek-e.

Azért gondolunk bizonyos cseréket és folyamatokat igazságtalannak, mert úgy gondoljuk, hogy ezekre a társadalmi javakra más szabályok vonatkoznak, más megítélés alá kell essenek, mint a hétköznapi javak, mint a szappan vagy a kalap. Vannak javak, melyek disztribúcióját a walzeri elosztási hármassal, nem a piacnak, sokkal inkább az érdemnek vagy a szükségnek kellene irányítani. Mégis azt tapasztaljuk, hogy ugyanúgy engedelmeskednek a kalap és a szappan elosztására vonatkozó szabályoknak, a piaci logikának és a pénz „hatalmának”.

„Ha vitatni szeretnénk ezt az állapotot, akkor többre van szükség, mint a kapzsiság elleni gyalázkodásra; újra kell gondolnunk, hogy milyen szerepet játszik a piac a társadalmunkban. [...] Ehhez a vitához végig kell gondolnunk a piac erkölcsi korlátait. Fel kell tennünk a kérdést, hogy van-e olyan dolog, amit a pénznek nem szabadna megvennie?”⁹⁰ [Sandel, '13, pp. 7.] – írja Sandel. Az én kérdésem azonban arra vonatkozik, hogy ez vajon nem azért van-e így, mert ugyanúgy kapják meg az értéküket.

Véleményem szerint az oktatásnak tulajdonított jelentés és érték ugyanúgy társadalmi folyamat eredménye, mint a kalapnak tulajdonított jelentés és érték; ha pedig a javak elgondolása és megtermelése mögött ugyanazon folyamatok húzódnak meg, lehetséges, hogy elosztásuknál is szükségszerűen ugyanazon folyamatok jelentkeznek. Bár érezhetjük és gondolhatjuk úgy, hogy bizonyos javak elosztási szférájában a szükségnek és/vagy érdemnek kellene munkálkodnia, de lehetséges, hogy a javak létezésének első két fázisa (elgondolás és produkció) a disztribúció módjára is hatást gyakorol.

---

⁸⁹ „Not only has the gap between rich and poor widened, the commodification of everything has sharpened the sting of inequality by making money matter more.”

⁹⁰ „To contend with this condition, we need to do more than inveigh against greed; we need to rethink the role that markets should play in our society. [...] To have this debate, we need to think through the moral limits of markets. We need to ask whether there are some things money should not buy.”

A vizsgálatunknak három lehetséges kimenetele van: 1) Nem ugyanolyan javak és nem ugyanúgy kapják az értéküket. Ebben az esetben valóban igazságtalan és veszélyes folyamatoknak vagyunk a szemtanúi. Visszatérhetünk a Sandel által kijelölt vizsgálati irányhoz és kérdésekhez: Mi a piac szerepe a társadalomban? Mik a piac erkölcs korlátai? Milyen más értékek, elosztási módok mentén kellene az érintett értékeket elosztani? 2) Ha ugyanazon szabályok vonatkoznak rájuk, akkor egyrészt nem meglepő, hogy engedelmeskednek a piaci logikának, másrészt pedig, lehet, hogy valójában nem igazságtalan dolog, ha a pénz dominanciája megjelenik ezekben az elosztási szférákban. 3) Abban az esetben pedig, ha ugyanazok a szabályok vonatkoznak rájuk, mégis igazságtalannak tartjuk, közelebb kerülhetünk az igazságos elosztás mibenlétének feltárásához, hiszen látjuk, hogy miként megy végbe a kalap és a szappan, így a társadalmi javak elosztása is. Ha ismerjük a szabályokat, akkor vizsgálni és befolyásolni tudjuk az elosztási folyamatokat.

A kérdéseink tehát a következők: 1) Minek köszönhetik a javak az értéküket? 2) A Walzer által meghatározott társadalmi javak készlete is ugyanígy kapja-e értékét, ugyanazon társadalmi folyamatok és jelenségek ruházzák fel jelentéssel és értékkel?

Harmat Zsigmond *Politikai gazdaságtan vagy közgazdaságtan* című munkájában arról ír [Harmat, '17, pp. 3.], hogy a politikai gazdaságtan három értékelmélet mentén fejlődött. Mindhárom fejlődési irány Smith egy-egy értékfelfogására alapozott, abból indult ki. Ezek a következők voltak: 1) a munka inputján alapuló absztrakt munkaérték-elmélet; 2) a munka vételén alapuló szubjektív preferencia (érték)elmélet; 3) illetve a jövedelmeken alapuló (termelési) költség-értékelmélet. [Harmat, '17, pp. 7.]

A továbbiakban az első, azaz a munka inputján alapuló értékelméletet tekintjük át Ricardot követve. És ez az elmélet fogja a vizsgálati keretet biztosítani a számunka a fentebb megfogalmazott kérdésekhez. Bár az alapos vizsgálatához és a teljesebb válaszokhoz mindegyik elméletet vizsgálni kellene, jelen szöveg keretei ezt nem teszik lehetővé, de a jövőben mindenképpen foglalkozni kell velük a valószínűsíthető igazság viszonylagos megközelítése érdekében.

David Ricardo *A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei* című munkájában elkülöníti az *érték* szó két különböző értelmét. [Ricardo, '91, pp. 9.] Az egyik a *használati érték*, a második pedig a *csereérték*. A hasznosság önmagában nem tekinthető a csereérték mértékének, de ha egy jó vagy jószág egyáltalán nem hasznos, akkor csereértékkel sem rendelkezhet. Használati értékkel rendelkezik például a víz és a levegő, azaz minden, amit a termelésben, létfenntartásban vagy szórakozásban *hasznosítani* tudunk; csereértékkel pedig például az arany, mely birtoklása képessé tesz más áruk megvásárlására.

A hasznos javak csereértéküket két forrásból meríthetik, mely alapján két csoportba is sorolhatók. Az egyik forrás a javak *ritka volta*, a másik pedig a *megszerzésükhöz szükséges munkamennyiség*. Azokról a javakról, melyek kizárólag ritka voltakna köszönhetik értéküket, mint a luxuscikkek vagy a művészeti alkotások a következőt írja: „Ezek értéke teljesen független az előállításukhoz eredetileg szükséges munka mennyiségétől és úgy változik, ahogyan azok anyagi jóléte és vásárlási kedve változik, akik szeretnék őket megszerezni.” [Ricardo, '91, pp. 10.]

Ricardo az ilyen javakra vonatkozó törvényeket és körülményeket nem vizsgálja, mivel úgy gondolja, hogy a gazdaság csak egy igen kis szeletét teszik ki. „Ha tehát javakról, azok csereértékéről és a javak viszonylagos árait szabályozó törvényekről beszélünk, akkor mindig csak olyan javakra gondolunk, amelyek emberi erőfeszítéssel mennyiségileg szaporíthatók s amelyek termelésében a verseny korlátlanul érvényesül.

A társadalmi fejlődés korai szakaszaiban az ilyen javak csereértéke, vagyis az a szabály, hogy az egyik jószágból mennyi adható a másikért cserébe, majdnem kizárólag attól a viszonylagos mennyiségtől függ, amelyet minden egyes jószágra külön-külön fordítottak.” [Ricardo, '91, pp. 10.]

Bár a társadalmi fejlődés későbbi szakaszaiban megjelenik a tőke is, amelynek mennyisége és összetétele (álló- és forgótőke) befolyásolja az értéket és az árat, de a tőkére, mint akkumulált munkamennyiségre tekint, így az elmélet lényegi alapját ez nem változtatja.

Vizsgálatunkhoz fontos továbbá azt is megjegyezni, hogy az *érték* fogalma és a *gazdagság* nem azonosak egymással. Akkor is beszélhetünk a gazdagság növekedéséről, ha a javak értéke csökken.

„»Az ember aszerint gazdag vagy szegény – mondja Smith Ádám – hogy milyen mértékben engedheti meg magának a szükségletei kielégítését, a kényelmet és az élet örömeit.«

Ezek szerint az érték lényegesen különbözik a gazdagságtól, mert az érték nem a bőségtől függ, hanem attól, hogy könnyű vagy nehéz termelni. Egy millió embernek a munkája az iparban ugyanazt az értéket fogja termelni, de nem mindig ugyanazt a gazdagságot. [...] egy millió ember kétszer vagy háromszor akkora gazdagságot, tehát »szükségleti cikket, kényelmet és élvezetet adó jószágot« termelhet a társadalom egyik korszakában, mint a másikban. Ezzel azonban semmiképpen sem növeli az értéket, minthogy minden jószág értéke aszerint nő vagy csökken, hogy mennyire nehéz vagy könnyű azt megtermelni, vagyis, hogy termeléséhez mennyi munkára van szükség.» [Ricardo, '91, pp. 186.]

Végezetül még egy összetevőt kell szemügyre vennünk, hogy a Ricardo alapján felállított vizsgálati kereteket felállítsuk, ez pedig a pénz. A pénzt és az alapjául szolgáló nemesfémeket csupán értékmérőnek tekintik. Vagyoni helyzetünkben nincs lényegi különbség, ha adott mennyiségű és értékű pénzzel vagy ugyanolyan értékű egyéb áruval rendelkezünk. Azonban a pénz sem tökéletes értékmérő.

„Jó lenne, ha valahányszor az áruk viszonylagos értéke megváltozik, módunk lenne annak a megállapítására, melyik csökkent és melyik emelkedett közülük valóságos értékben. Ez csak úgy volna lehetséges, ha egymásután összehasonlítanók őket valamely változatlan értékmérővel, amely önmaga nincs alávetve egy olyan ingadozásnak sem, amelynek a többi áru ki van téve. Ilyen értékmérőnk azonban sohasem lehet, mert nincsen olyan áru, amely maga ne lenne kitéve ugyanazoknak a változásoknak, mint azok a többi áruk, amelyeknek az értékét meg akarjuk állapítani. Más szóval nincsen olyan áru, amelynek az előállításához ne lenne egyszer több, másszor kevesebb munkára szükség.» [Ricardo, '91, pp. 30-31.]

Mégis a pénzt használjuk ilyen állandó értékmérőnek mind a mindennapi életünkben, mint pedig jelenlegi elemzéseinkben, ahogyan Ricardo is teszi. Arra a kérdésre, hogy miért a pénz áll a legközelebb a nem létező tökéletes értékmérőhöz egy igen összetett válasz adható. Egyrészt, Ricardo szerint, a pénz alapját szolgáló nemesfém mennyisége viszonylag állandó, igen lassan változik, így az értékét befolyásoló munkamennyiség változás is lassan érezteti hatását, másrészt a mindennapi cseréhez szükséges minden tulajdonsággal rendelkezik, ahogy Mill fogalmaz:

„[...] Mindenki minden időben örömet adna saját cikkeiből olyan valamiért cserébe, a mely habár közvetlen nem volna is alkalmas saját szükségének kielégítésére, általánosan és nagy mértékben keresett cikk, és könnyen osztható, úgy hogy biztos lehet felőle, miszerint mindent meg fog kapni érte, a mit eladásra ajánlanak. Az élet legelső szükségleteinek kielégítésére szolgáló cikkek nagy mértékben bírnak e tulajdonsággal [*például a kenyér*] [...] Azon tárgynak tehát, melyet az emberek vásárolás végett legbiztosabban tarthatnak magoknál: olyannak kell lenni, mely a mellett, hogy általánosan keresett, és osztható, azon tulajdonsággal is bír, hogy akár meddig eltartva sem romlik el.

[...] Ezen célból mintegy hallgatag egyetértéssel valamennyi nép bizonyos fémekhez s különösen pedig az aranyhoz és ezüsthöz folyamodott [...] könnyen is szállíthatók, kis tömegben igen nagy és könnyen elrejtendő értéket tartalmazva – mely utóbbi tekintet igen is nagyfontosságú a közbiztonságilag nem kedvező viszonyok között.» [Mill, '98, pp. 8-9.]

Elkülönítettük tehát egymástól a használati- és a csereérték fogalmát, a gazdagságot és a pénzt, azaz a viszonylag állandó értékmérőt. Ebbe a fogalmi hálóba próbáljuk most elhelyezni

a társadalmi javakat, illetve a pénz és a vagyon hatását ezeknek az elosztási szférájára. A kérdés, hogy használati vagy csereértékkel rendelkeznek-e a társadalmi javak, olyanok, mint a luxuscikkek, azaz csak a kereslet és kínálat, illetve a vásárlók szeszélyei befolyásolják őket, vagy olyan, mint a szappan és a kalap, azaz emberi erőfeszítéssel mennyiségileg szaporíthatók?

Úgy gondolom, nem adható egy válasz a kérdésre. A Walzer által megadott társadalmi javak készlete két részre osztható a fenti kérdés alapján. Vannak olyan javak, melyek igenis szaporíthatók, ha egyre több munkát, emberi erőfeszítést fektetünk beléjük, és vannak olyanok, melyek nem, így értéküket sem ez határozza meg, ha elgondolásuknál és megtermelésüknél nem a piaci logika a meghatározó, akkor elosztásuknál sem lehet az.

A szaporítható javak a következők: biztonság és jólét; pénz és árucikkek; oktatás; nehéz munka; egészségügy. A luxuscikkekhez hasonlítható javak pedig a tagság; hivatal/tisztség; szabadidő; rokonság és szeretet; isteni kegyelem; elismerés.

A politikai hatalom természetét kettősnek gondolom. Egyrészt mindig szükség lesz egy adminisztrációra, a hatalom aktuális gyakorlóira, amelynek hierarchikus berendezkedésének kell lennie, a hatékony működés érdekében. Elnökből és miniszterelnökből mindig egyre, vagy legalábbis a társadalom egész méretéhez képest elenyésző számúra, lesz szükség. Azonban a hatalom feletti kontroll erősíthető és szaporítható, ha ebben a munkában minél több ember vesz részt. Ha csak egy ember vagy szervezet áll ki egy intézkedés ellen, figyelni a korrupciógyanús ügyeket, akkor a politikai hatalmat gyakorlók szinte korlátok nélkül cselekedhetnek. Minél többen vesznek részt ebben, minél többen, minél többször állnak ki akár olyan ügyek mentén is, melyek őket közvetlenül nem érintik, annál jobban megoszlik a valós politikai hatalom a társadalom egésze között. Itt kristályosodik ki leginkább az az elv, amelyet Walzer és Sandel is megfogalmaz, azaz, hogy a demokrácia és a társadalmi igazságosság védelme érdekében sohasem lankadhat a figyelmünk, hanem folyamatosan éberségre, vizsgálatra és vitákra van szükség.

A biztonság és jólét; pénz és árucikkek; oktatás; nehéz munka és az egészségügy véleményem szerint szaporítható javak, azaz minél több munkát fektetünk beléjük, annál több lesz belőlük (a nehéz munka, mely negatív jó, csökken), így csereértékük is nő. Minél többen dolgoznak az oktatásban, minél jobb az oktató-oktatott arány, minél több orvos és ápoló jut a betegekre, ezeknek a szolgáltatásoknak a színvonala egyre inkább emelkedik. (Természetesen a határhaszon elmélet itt is érvényben van, de a telítettségi ponttól igen messze vagyunk.) Azonban minél több ember vesz részt a gyógyszerek kutatásában, minél többen írják és lektorálják a tankönyveket, minél nagyobb az ezekben az ágazatokba fektetett munkamennyiség, annál nagyobb lesz az értékük, a csereértékük is. Így egyre többet kell belőlük adni, az általános értékmérőből, a pénzből is.

A kérdés így is nyitott marad, hogy ezt az egyéneknek vagy a társadalom egészének kell-e megfizetnie, azonban a piaci folyamatok térnyelése elleni korrupcióra vonatkozó érvelést, ez hatályon kívül helyezi. Ezek olyan javak, melyeket emberi munkával és erőfeszítéssel állítunk elő, így fizetnünk kell értük, mégpedig ugyanúgy, ahogy a szappan és kalap előállítóinak fizetünk erőfeszítéseikért és idejükért. Nem várhatjuk el a társadalom egy tagjától sem, hogy nagyobb áldozatot hozzon mindenkinél és fogadja el, hogy az ő munkamennyiségét kevesebbre értékeljük, azaz nem fizetjük meg ugyanolyan mértékben egy tanító vagy orvos munkáját, mint a gyári dolgozót.

Azonban a társadalmi javak készletének másik fele inkább Ricardo luxuscikkekre vonatkozó megállapításaira hasonlítanak. A tagság; hivatal/tisztség; szabadidő; rokonság és szeretet; isteni kegyelem; elismerés nem szaporítható javak, értékük inkább függ azoknak a *vásárlási kedvétől*, akik megszerezni kívánják őket.

A tagság egy állandó, az elsődleges társadalmi jó, ha rendelkezem a tagsággal, akkor megnyílik a lehetőségem a többi elosztási szférához való hozzáféréshez is. Ez azonban vagy

van vagy nincs, befogadnak vagy nem. Rengeteg szobor létezik a világon, de Michelangelo Dávid-szobrától csak egy van. Birtokolhatok egy szobrot, de az nem a Dávid-szobor lesz; rendelkezhetek névleges tagsággal egy társadalomban, de ez nem jelenti azt, hogy abban a közösségben is tagnak számítok, ahol élek, adót fizetek stb. (vendégmunkások.)

A hivatali helyek nem szaporíthatók a végtelenségig, nem csak a költségek miatt, de presztízsből és értelmükből is veszítenek, ha túl sok van belőlük. A rokonság és szeretet nem mérhető kapcsolatok és minőségek, melyeket bármilyen módon sokszorozni lehetne. Az isteni kegyelemben egyszer részesülhetünk, még ha egy tucat pap támogatását is vesszük igénybe. És bár személyesen dolgozhatunk többet az elismerésért, de attól, hogy többen és többet dolgoznak érte, még nem kapja meg mindenki ugyanazt a szintű elismerést vagy büntetést.

Ezek a javak tehát inkább rendelkeznek használati értékkel, mint csereértékkel. Meglétük és mennyiségük hiánya vagy növekedése sokkal inkább a gazdagságot és annak változását fejezi ki, mint az értéket a Ricardo alapján meghatározott vizsgálati keretünkben.

„[Adam Smith] volt az, aki a gazdagságot úgy határozza meg, hogy az az emberi élet szükségleteit, kényelmét és örömeit szolgáló javakból áll. A szükségleti és kényelmi cikkek egy bizonyos fajtáját nem lehet egy másik fajtával összehasonlítani. A használati értéket nem lehet semmiféle ismert értékmérővel mérni. Különböző emberek különféleképpen értékelik azokat.” [Ricardo, '91, pp. 296.]

Ha a használati érték azt jelenti, hogy ezeket a javakat nem lehet más értékmérővel, így más javakkal sem összevetni, az azt jelenti, hogy nem volna szabad őket pénzért venni és adni. Azaz, amikor a pénz, a vagyoni helyzet, a piaci logika befolyásolja ezen javak elosztási szféráját, akkor valóban megsérül az autonómiájuk. A Sandel által felvázolt megrontásra vonatkozó érv helyesnek bizonyul és minden ilyen tranzakcióval messzebb kerülünk a társadalmi igazságosság állapotától.

Az eddigi vizsgálat alapján nem kaptunk egyetlen, egyszerű és átfogó választ – amelynek létezésében talán nem is bízhatunk – azonban nem tekinthetjük feleslegesnek. A jövőben a jelenleg nem tárgyalt értékelméletek alapján is elvégezhetjük a vizsgálatot, bízva abban, hogy pontosabb képet kapunk arról, miképpen befolyásolhatja a pénz a társadalmi javak elosztási szféráit. Ha azonban nem járunk sikerrel, még mindig eleget tettünk Sandel felszólításának: „újra kell gondolnunk, hogy milyen szerepet játszik a piac a társadalmunkban.”⁹¹ [Sandel, '13, pp. 7.]

Irodalomjegyzék

- [1] Harmat Zsigmond.: *Politikai gazdaságtan vagy közgazdaságtan?* BGF Külkereskedelmi Kar Elektronikus Könyvtár (2017) http://elib.kkf.hu/okt_publ/szf_06_01.pdf
- [2] Mill, John Stuart.: *A nemzetgazdaságtan alapelvei.* in *A pénz filozófiája* III. köt. Szerk.: Bodai Zsuzsa Budapest: Aula.
- [3] Ricardo, David.: *A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1991.
- [4] Sandel, Michael J.: *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets.* New York, N.Y.: Penguin Books. 2013.
- [5] Walzer, Michael: *Spheres of Justice: A Defence of Pluralism and Equality.* Newcastle-upon-Tyne: Blackwell Publishers. 1993.

Lektorálta: Dr. habil. Bujalos István, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Filozófia Intézet.

---

⁹¹ „we need to rethink the role that markets should play in our society.”

MÚZEUMMARKETING NAPJAINK MEGHATÁROZÓ HAZAI TRENDJEI

Tóth Orsolya

Miskolci Egyetem, PhD-hallgató, marorsi@uni-miskolc.hu

Absztrakt

A tanulmány a kultúramarketing rendkívül izgalmas és soktényezős kutatási szempontokat magában foglaló tématerületén belül a múzeummarketing tárgykörében tartalmaz vizsgálatot a legfrissebb hazai trendek és a legfontosabb összefüggések feltárása céljából a muzeális intézmények látogatottságára vonatkozóan.

A kor elvárásainak megfelelő kínálat tervezéséhez és annak célcsoport-orientált közvetítéséhez elengedhetetlen, hogy a muzeális intézmények döntéshozói folyamatosan nyomon kövessék a látogatók változó igényeit, a látogatások számának, gyakoriságának alakulását, és tisztában legyenek a legfontosabb látogatást befolyásoló tényezőkkel. Ehhez nyújt segítséget az az EUROSTAT adatbázis, amely az európai országok háztartásaira és az egyénekre vonatkoztatva reprezentatív minta alapján tartalmaz többek között kulturális részvételre is vonatkozó adatokat, és természetesen Magyarországra vonatkozóan is feltárhatók belőle fontos összefüggések. Longitudinális vizsgálatra is lehetőséget ad az adatbázis, a kulturális aktivitást ugyanis a megkérdezettek körében 2006/2007-ben és 2010/2011-ben is felmérték, ezáltal lehetővé téve az esetleges változások rögzítését, az okok feltárását. A múzeummarketingben való hasznosítási lehetőséget a kulturális helyszínek látogatási arányaira vonatkozó információk megjelenítése garantálja.

A tanulmány a kulturális részvételt rendszerező fejezeteket követően érinti a kulturális kiadások területét is, méghozzá fogyasztói részről. Ennek alapját a 2005-ben kivitelezett ún. Household Budget Survey (HBS) adja, melyben a múzeummarketing szempontjából a kulturális javakra és szolgáltatásokra fordított kiadások mért adatai megfontolásra érdemesek. Mivel a kulturális költségek közötti eltérést országról országra számos tényező befolyásolja (gazdasági jólét, árstruktúrák, erőforrásokhoz való hozzáférés), egy fiktív mérőszám (Purchasing Power Standards, PPS) segítségével történt a kulturális vásárlóerő megállapítása.

Kulcsszavak: Múzeummarketing, kulturális költség, kultúrafogyasztás

1. Bevezetés

A jelenlegit megelőző tanulmányomban [9] a múzeumlátogatók kultúrafogyasztásának nemzetközi, illetve európai eredetű statisztikáit tanulmányoztam. Ennek a vizsgálatnak az eredménye szerint, mely során igyekeztem a legfrissebb adatokat feltárni, a kulturális részvételt a legnagyobb mértékben az olyan szerzett státuszok befolyásolják, mint a jövedelem, az iskolázottság és a munkaerőpiaci helyzet. Nem tekinthetem azonban teljes körűnek a felmérést addig, amíg a magyarországi múzeumlátogatói adatok áttekintését nem végeztem el. Fontos tanulsággal szolgálhat a hazai eredmények összevetése a többi európai ország jellemző kultúrafogyasztási jellemzőivel, természetesen szem előtt tartva a különböző kínálati feltételeket és az országoként eltérő kultúrapolitikát.

Az összehasonlítás megkönnyítése érdekében ugyanazt a két adatbázist használtam forrásként a két tanulmányhoz, mely adatokat az EUROSTAT biztosította, SPSS programmal történő elemzésre alkalmas formában pedig az UniData, az Eurobarometer hivatalos online adatnyilvántartó rendszere útján küldték meg részemre. [3; 4.]

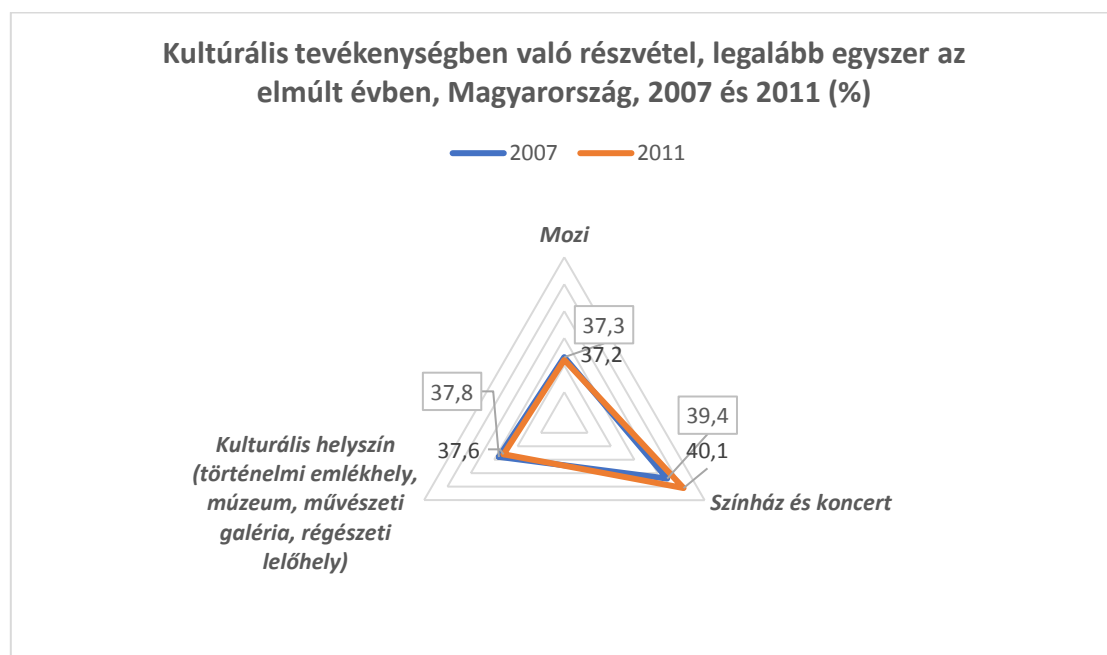
Az adatbázis összehasonlításra alkalmas adatokat tartalmaz az EU tagállamokról (EU 27 + Izland és Norvégia) 350 ezer megkérdezett (16 éves vagy idősebb egyének) válasza alapján. Bulgária, Románia és Málta nem szerepel az adatbázisban.

A minta az országok háztartásaira és az egyénekre vonatkoztatva reprezentatív. A kérdőíves kutatás a múzeumokra vonatkozó látogatói hajlandóságra is következtetésre ad lehetőséget, s a látogatás-gyakoriságokhoz köthető szocio-demográfiai jellemzőket is tartalmazza.

A kulturális részvételre vonatkozó információk (könyv és újságolvasás, kulturális eseményeken való részvétel, kulturális helyszínek felkeresése) az ún. Adult Education Survey (AES) speciális moduljában található. A felmérésben Magyarországról 2005 óta szerepelnek adatok, melyek a 25-64 éves korú megkérdezettek válaszait mutatják, és kor, nem, iskolázottság, régió, foglalkozás és családi állapot szerint is vizsgálhatóak [2].

2. Kultúrafogyasztás

A kultúrafogyasztás a kulturális szektorok működésének alapja, hozzájárul a személyes jólléthez és elősegíti az egyén integrálódását a társadalomba [2]. Az ilyen jellegű szolgáltatások igénybevétele is nyilvánvalóan megalapozza a fogyasztó jóllétét és a társadalmi jólét egyik fontos részelemének tekinthető. A transzformatív szolgáltatáskutatás többek között ebben az esetben is alkalmazható, mely az egyének és közösségek jóllétének fejlesztését tűzi ki célul [5]. Ennek a kutatási irányzatnak meghatározó mutatószáma a szolgáltatásokhoz való hozzáférés, melyről előző tanulmányomban [9] részletesebb említést tettem kulturális szolgáltatásokra vonatkozóan. Természetesen a megkérdezettek kulturális tevékenységbe való bevonódásáról is informálnak az Eurostat kultúrafogyasztásról szóló statisztikái [2]. A kultúrafogyasztás különböző típusait megkülönböztetve, az Eurostat adatai alapján, 2007 és 2011 között a színház és koncert látogatók aránya a legkiemelkedőbb (39,4; 40,1%) hazánkban, ahogyan az az 1. ábráról is leolvasható, a másik két vizsgált típus valamivel alacsonyabb százalékos eredményekkel jelenik meg.

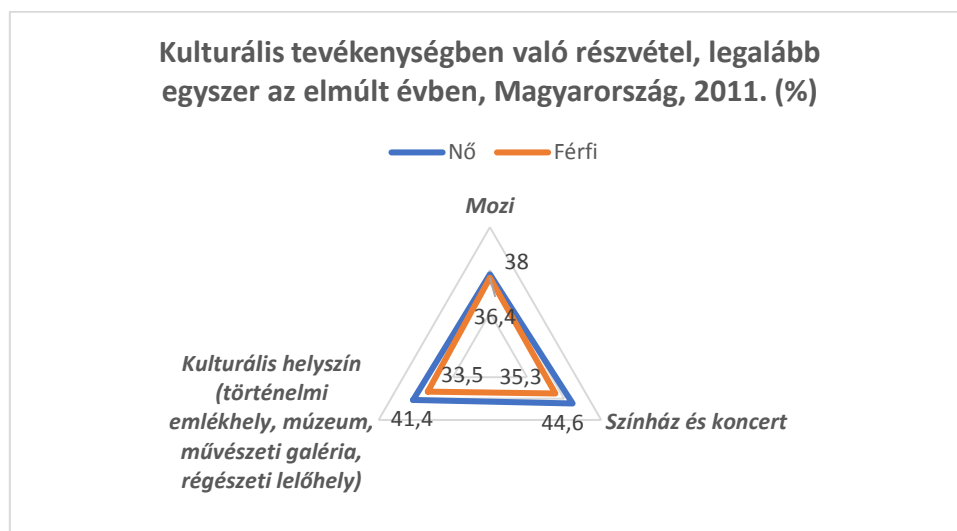
1. ábra: Kulturális fogyasztás hazánkban kulturális szolgáltatástípusonként

Forrás: Saját szerkesztés az Eurobarometer 67.1 és 79.2 adatai alapján

A kutatás szempontjából leginkább érdekes a kulturális helyszínen történő kultúrafogyasztás, ami magában foglalja történelmi emlékhely, múzeum, művészeti galéria és régészeti lelőhely látogatását. Ennek százalékos értéke európai szinten egyébként emelkedést mutat azok között, akik legalább egyszer látogatást tettek ilyen létesítményben (44,71%; 49,82%). Hazai

viszonylatban nem változott a két vizsgált évben ez az érték 2007-ről 2011-re (38-38%). A stagnálás okaként valószínűsíthető hazai szinten többek között a belföldi turizmus forgalmában megfigyelhető csökkenő trend 2013-ban az előző évihez képest utazások számát (-16%) és az eltöltött időt (-14%) is tekintve [6]. Magától értetődően azonban egyéb befolyásoló tényezők is szerepet játszhatnak a jelenségben. A kultúra kommercializálódása [8], a fiatalok kibővült otthoni szórakozási lehetőségei és igénye (internet, videójátékok, virtuális kiállítások, Google Arts & Culture) is jelentős teret és potenciális fogyasztókat vesz el a múzeumoktól.

Nemek szerint elkülönítve ábrázolja grafikusán a 2. ábra a látogatási arányok alakulását hazánkban. A korábbi kutatások eredményeit alátámasztva a nők nagyobb arányban vesznek részt kulturális tevékenységben, ahogy az alábbi ábra is jól szemlélteti.

2. ábra: Kulturális fogyasztás hazánkban kulturális szolgáltatástípusonként
 Forrás: Saját szerkesztés az Eurobarometer 79.2 adatai alapján

2.1 Régió-alapú elemzés

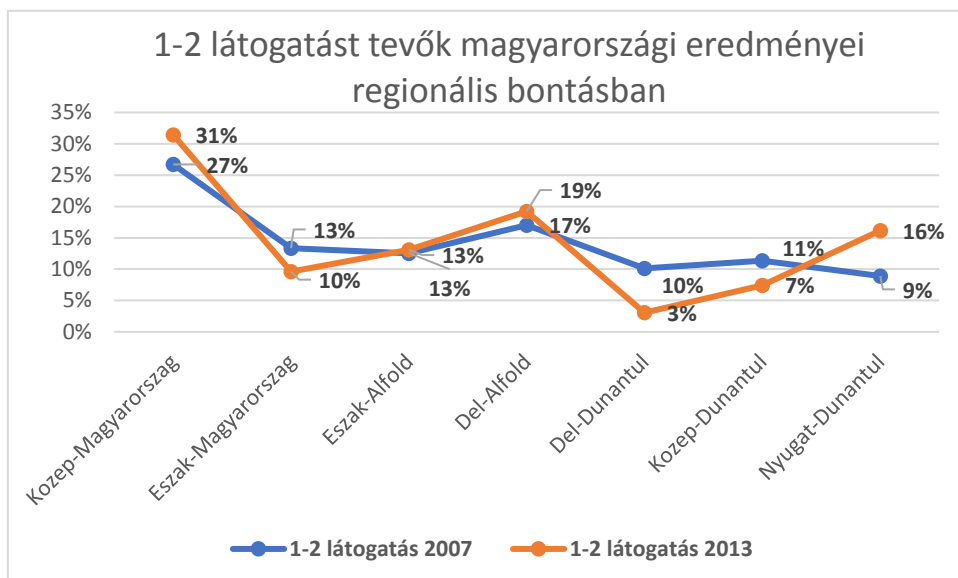
2007-ben a legnagyobb arányban (27%) a Közép-magyarországi régióban valósult meg 1-2 látogatás a válaszadók bevallása alapján az elmúlt 12 hónapra vonatkozóan.

2013-ban 31%-ra növekedett ez az érték, és ugyanez a régió maradt a legaktívabb.

A legkisebb arányban (9%) 1-2 látogatásra vonatkozó említés 2007-ben a Nyugat-Dunántúlon jelentkezett, míg 2013-ban már a Dél-Dunántúliak jelölték meg legkisebb arányban (3%) ezt a látogatási gyakoriságot.

Kiemelhető még a régiók vizsgálata alapján, hogy „több, mint 5 látogatás” kategóriában is a Közép-magyarországi régió emelkedik ki, mindkét vizsgált évben, az ezt a gyakoriságot választók közül (2007: 35%; 2013: 57%).

3. ábra: Kulturális helyszín látogatása hazánkban régiók szerint (2007; 2013)

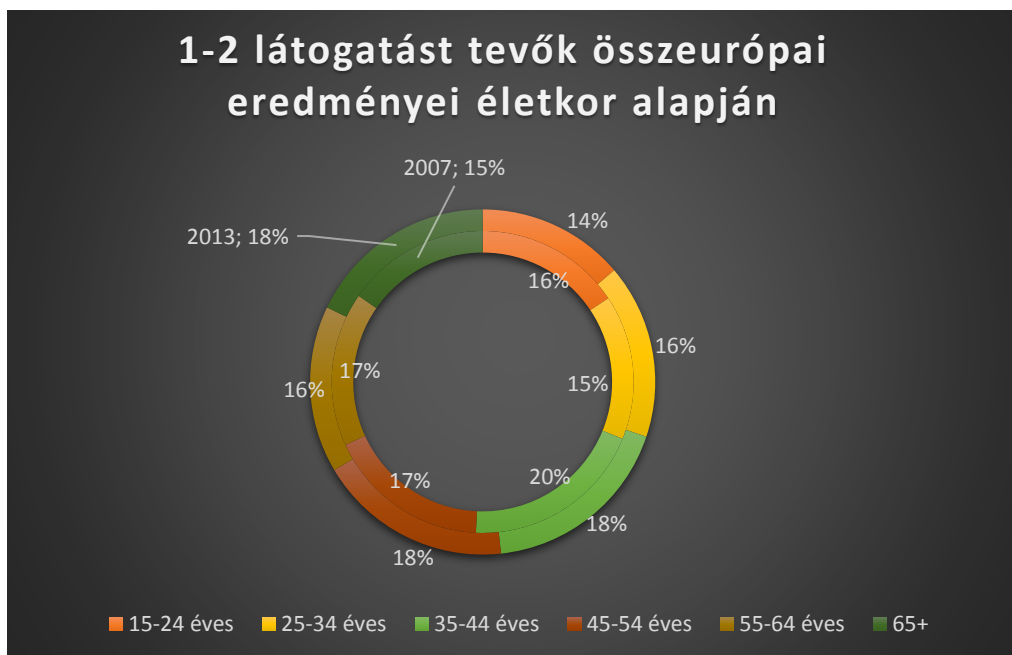
Forrás: Saját szerkesztés az Eurobarometer 79.2 és 67.1 adatai alapján

A Pearson-féle Kí-négyzet táblázat értékei alapján (2007: 39,084, $df=18$, $p=0,003$; 2013: 71,011, $df=18$, $p=0,00$) feltételeztem, hogy a régió és a látogatások gyakorisága között szignifikáns kapcsolat van.

A kapcsolat erősségéről a 2007-es adatoknál gyenge szignifikáns (Phi: 0,198; Cramer-féle: 0,114; Kontingencia-együttható: 0,194), ill. 2013-ban is gyenge, de némileg erősebb (Phi: 0,263; Cramer-féle: 0,152; Kontingencia-együttható: 0,254) összefüggést találtam.

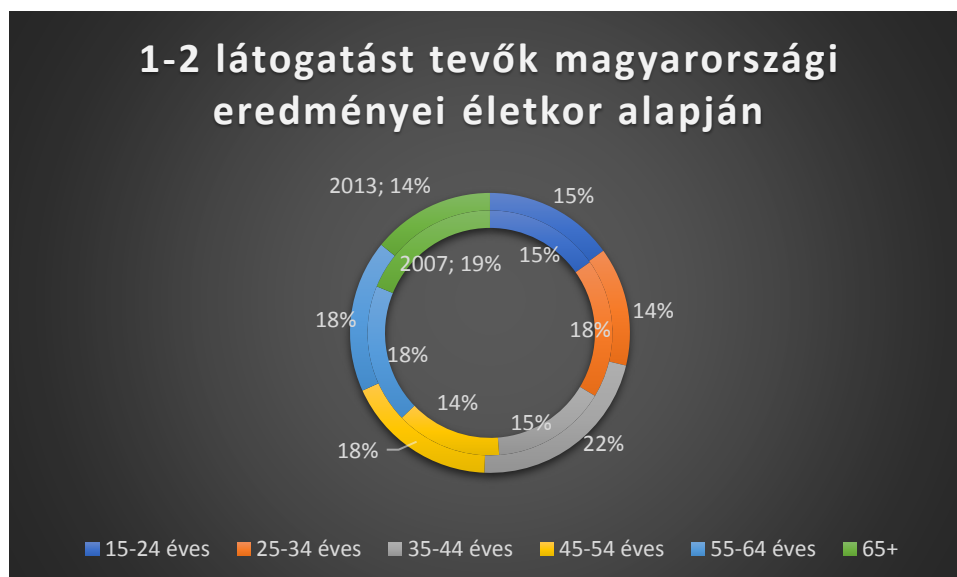
2.2 Életkor szerinti elemzés

Az életkorra vonatkoztatva az Eurobarometer eredményeit, az európai országok megkérdezettjei közül mindkét vizsgált évben jellemzően legnagyobb arányban a 35-44; és a 45-54 éves korosztályban figyelhető meg min. 1-2 látogatás.

4. ábra: Kulturális helyszín látogatása az Eu-28 országaiban életkor szerint (2007; 2013)
 Forrás: Saját szerkesztés az Eurobarometer 67.1 és 79.2 adatai alapján

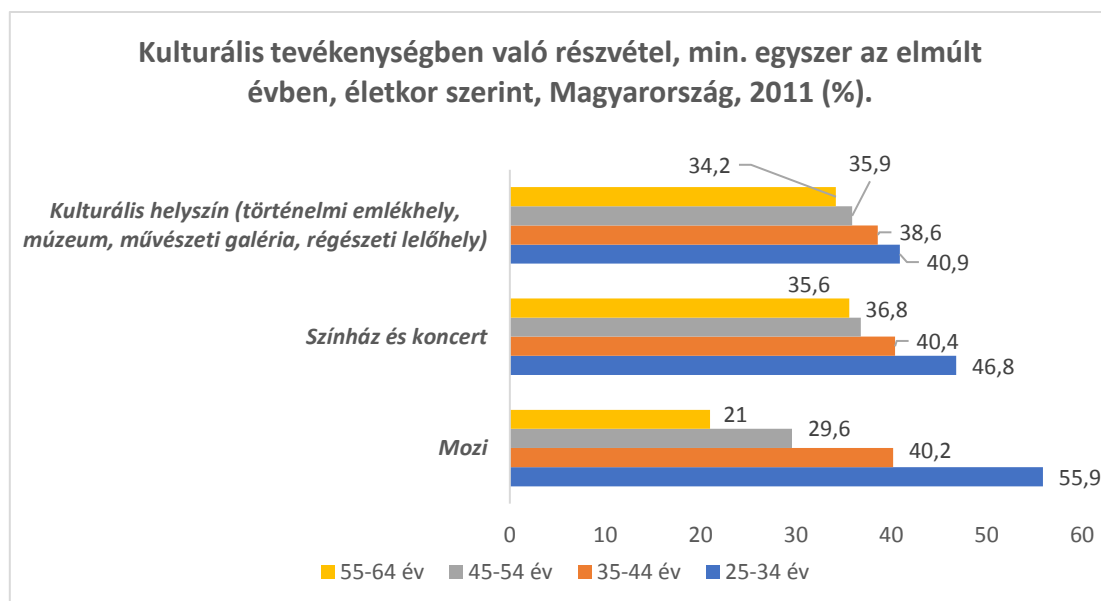
Ezzel szemben a hazai adatok már koránt sem mutatnak ilyen egységes képet. Míg a 2007-es válaszok alapján a min. 1-2 látogatást tevők többsége a 25-34; és az 55+ korosztály tagjai közül került ki, addig a 2013-as eredmények alapján a hangsúly áttevődött a 35-64 éves korosztályra. Jól kivehető csökkenés rajzolódik ki az 1-2 látogatást tevők közt a 25-34 korcsoportban (18%-ról 14%-ra) és a 65+ korosztálynál is (19%-ról 14%-ra) 2007-hez képest 2013-ban, viszont jelentősen nőtt az 1-2 látogatást tevők aránya a 45-54 éveseknél (14%-ról 18%-ra).

5. ábra: Kulturális helyszín látogatása hazánkban életkor szerint (2007; 2013)
 Forrás: Saját szerkesztés az Eurobarometer 67.1 és 79.2 adatai alapján

A hazai adatokat tekintve a Khí-négyzet értéke 2007-ben (48,273; df=15; p=0,00) és 2013-ban is (251,433; df=15; p=0,00) szignifikáns összefüggésre engedett következtetni.

Az alábbi ábra a kulturális részvétel alakulásáról informál életkorral való összefüggésben, valamennyi kulturális tevékenység típusnál.

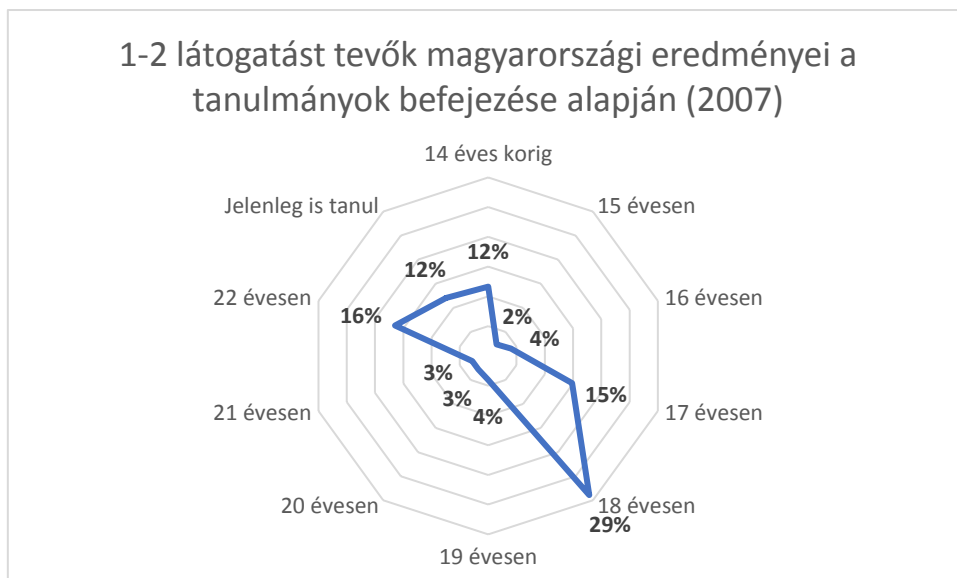
6. ábra: Kulturális fogyasztás hazánkban kulturális szolgáltatástípusonként (2011)

Forrás: Saját szerkesztés az Eurobarometer 79.2 adatai alapján

A további részletesebb elemzéstől azonban eltekintettem, mivel a Lambda, a Goodman és Kruskal-féle, ill. a Phi, a Cramer-féle, és a bizonytalansági együttható értékei egyaránt igen alacsony eredményeket mutattak mindkét Eurobarometer által vizsgált év adataiban, mely alapján elmondható, hogy az életkor ismerete nem javítja nagy mértékben a látogatási gyakoriság becslhetőségét.

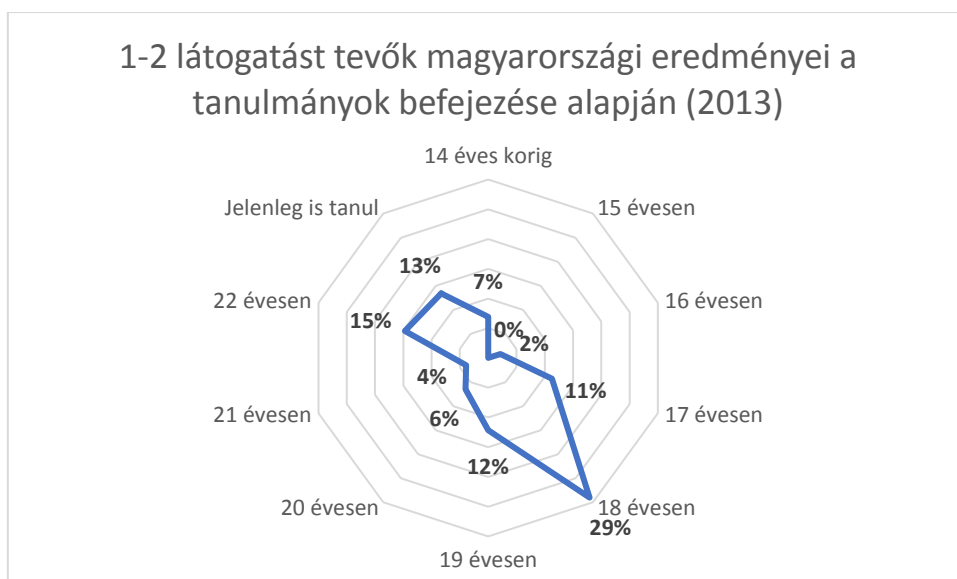
2.3 Iskolázottság-alapú elemzés

Az iskolázottságra vonatkozóan azt az életkort tartalmazza az Eurobarometer adatbázisa, amikor az egyén befejezte tanulmányait. A sugár diagramokról könnyen leolvasható, hogy mindkét vizsgált évben a legnagyobb százalékban (29%) azok jelölték meg, hogy 1-2 látogatást tettek múzeumban/galériában a megelőző 12 hónapban, akik 18 évesen fejezték be tanulmányaikat. Növekedés figyelhető meg azok arányában, akik 19 évesen fejezték be tanulmányaikat (4%-ról 12%-ra), viszont csökkenő tendenciát mutat azoké, akik 14 éves korukban (12%-ról 7%-ra).

7. ábra: Kulturális helyszín látogatása hazánkban a tanulmányok befejezése szerint
 Forrás: Saját szerkesztés az Eurobarometer 67.1 adatai alapján

Növekedés figyelhető meg azok arányában, akik 19 évesen fejezték be tanulmányaikat (4%-ról 12%-ra), viszont csökkenő tendenciát mutat azoké, akik 14 éves korukban (12%-ról 7%-ra).

8. ábra: Kulturális helyszín látogatása hazánkban a tanulmányok befejezése szerint
 Forrás: Saját szerkesztés az Eurobarometer 79.2 adatai alapján

A Khí-négyzet értéke (2007: 200,742; $df=30$; $p=0,00$; 2013: 225,051; $df=27$; $p=0,00$) alapján a látogatás gyakoriságával való kapcsolat szignifikáns.

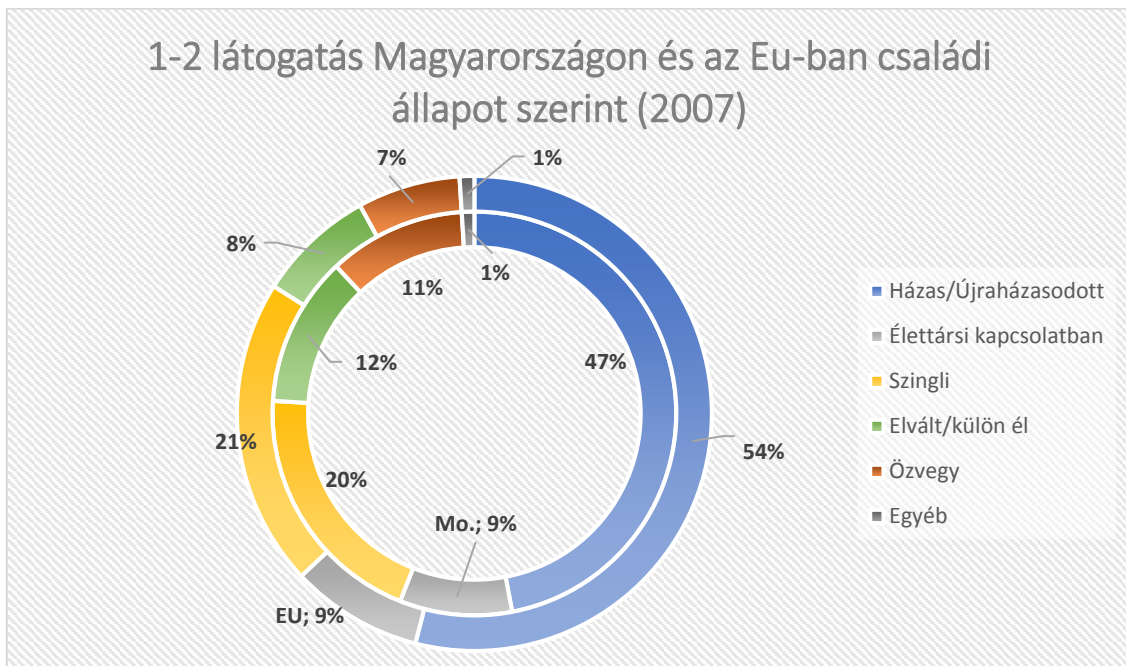
A kapcsolat erősségéről a Phi és a kontingencia együttható hasonló értékei közepeshez közeli szignifikáns eredményt mutattak 2007-ben (0,448; 0,409) és 2013-ban is (0,468; 0,424).

Az Eurostat eredményei pedig arra is engednek következtetni, hogy a múzeumok látogatásszámára és a látogatási hajlandóságra a tercier (legmagasabb) szintű iskolázottság hatása hazánkban (együtt Ausztriával, Csehországgal és Portugáliával) az átlagnál magasabb (2010). Az összefüggés hátterében a munka-alapú társadalom állhat, különösképp, mivel olyan készség-alapú társadalmakban, mint Svédország, Dánia és Finnország, a tercier szintű iskolázottság hatása kevésbé meghatározó [7].

2.4 Családi állapot szerinti elemzés:

Az adatok vizsgálata a családi állapot befolyásoló erejére vonatkozóan szignifikáns hatást igazolt 2007-ben (KHI-négyzet: 46,686; $df=24$; $p=0,004$), de a 2013-as adatok esetében már nem (KHI-négyzet: 19,979; $df=15$; $p=0,173$).

Az 9. ábra családi állapot szerinti bontásban tartalmazza a megelőző évben 1-2 látogatást tevők megoszlását a magyarországi (belső kör), illetve az összeurópai adatok alapján (külső kör), ahol jól kivehető a házas/újraházasodott szegmens fölénye mindkét területen (47%, 54%).

9. ábra: Kulturális helyszín látogatása hazánkban és az EU-ban családi állapot szerint

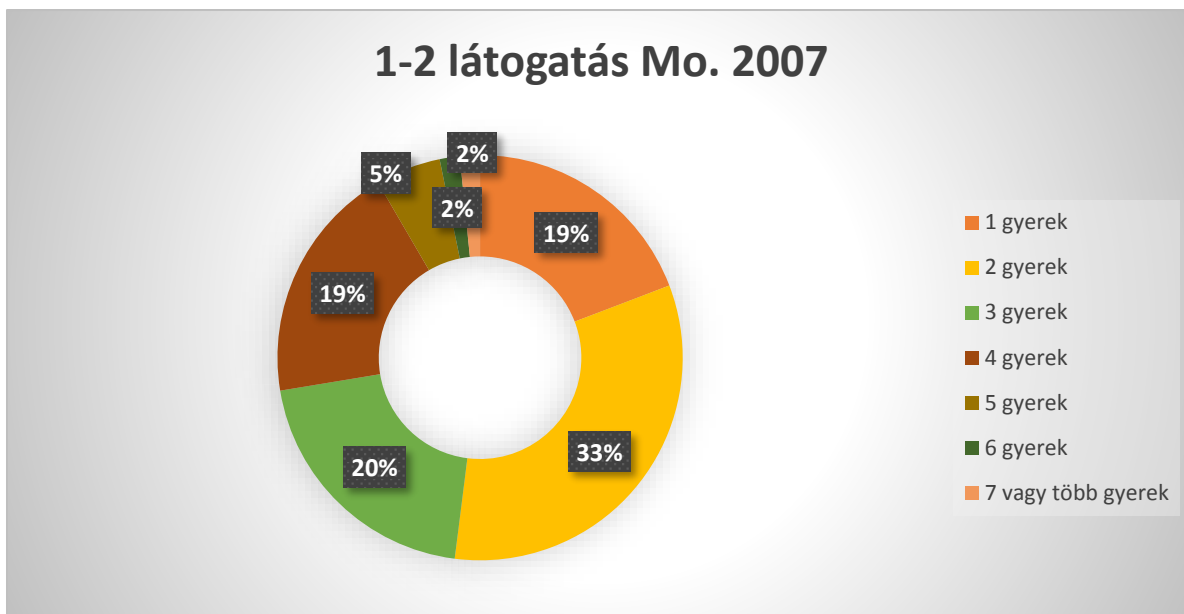
Forrás: Saját szerkesztés az Eurobarometer 67.1 adatai alapján

A kapcsolat erősségének vizsgálatakor gyenge szignifikáns eredményeket kaptam (Magyarország, 2007: Phi: 0,215; Cramer-féle: 0,124; Contingencia-együttható: 0,210; Európa, 2007: Phi: 0,127; Cramer-féle: 0,74; Contingencia-együttható: 0,126) a múzeumlátogatás és a családi állapot változók összefüggésére vonatkozóan.

2.5 Gyerekek száma szerinti elemzés

A felmérés kiterjedt az egy háztartásban élő gyerekek számára is.

A KHI-négyzet eredményei azonban 2007-ben (24,315; $df=18$; $p=0,145$) és 2013-ban sem érték el a szignifikáns szintet (8,133; $df=9$; $p=0,521$).

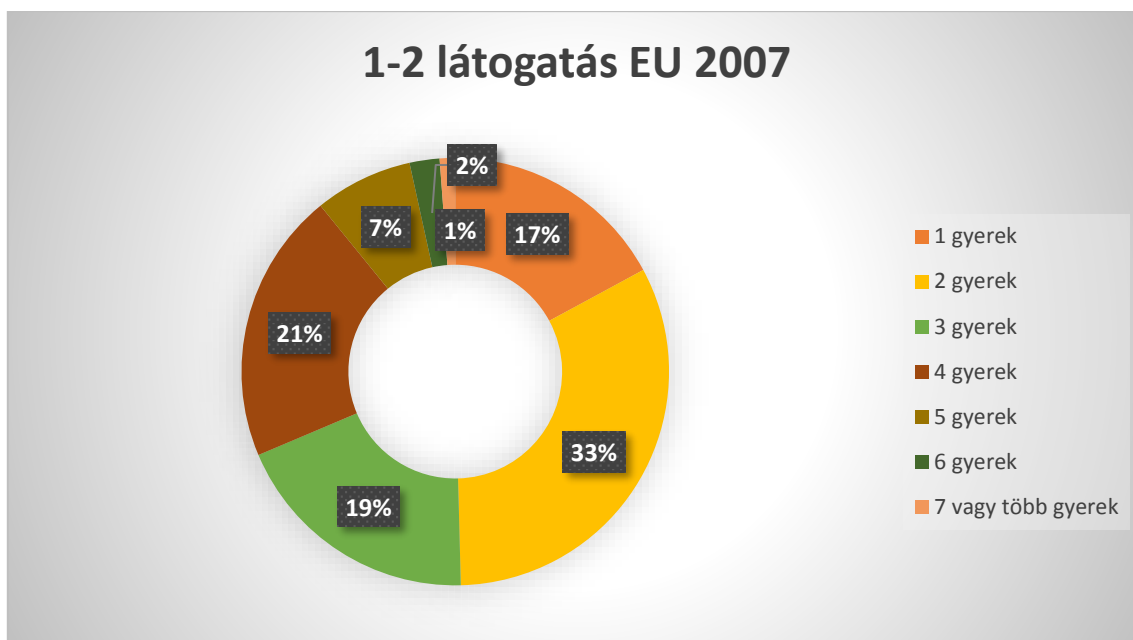

10. ábra: Kulturális helyszín látogatása hazánkban gyerekek száma szerint

Forrás: Saját szerkesztés az Eurobarometer 67.1 adatai alapján

Mégis a 2007-es hazai eredményt az ugyanebből az évből származó összeurópai felmérés eredményével összevetve, (ahol a Chi-négyzet értékei alapján szignifikáns összefüggést találunk: 140,825; df=18; p=0,000), kirajzolódni látszik egy nagy arányban 1-2 látogatást tevő szegmens.

Rendkívül hasonló volt az adatok alapján a gyermekek száma szerinti megoszlás ebben az évben a két vizsgált területen, és mindkét esetben igen magas értékkel (33%) jelennek meg a kétgyermekes családok az 1-2 látogatást megjelölők között.

11. ábra: Kulturális helyszín látogatása Európában gyerekek száma szerint

Forrás: Saját szerkesztés az Eurobarometer 67.1 adatai alapján

2.6. Kulturális termékek interneten történő fogyasztása

Az interneten keresztül történő kulturális termékek vásárlásáról is tartalmaz információkat az adatbázis. Az ilyen típusú termékek vásárlása a világhálón a logikus elvárásoknak megfelelően kissé a fiatalabb korosztály felé tolódik el Európa szerte, az Eurobarometer adatai alapján a legnagyobb arányban a 25-34; és a 35-44 évesek említették, hogy éltek már ezzel a lehetőséggel, de a 45-54 évesek is jelentős vevőértéket képviselnek, és 2007-hez képest 2013-ban nőtt is az arányuk azok között, akik megjelölték ezt a vásárlási formát.

Itthon ezzel ellentétben, az interneten keresztül történő kulturális fogyasztás értékeiből, azon felül, hogy magától értetődően a fiatalok között az említések gyakorisága magasabb mindkét mért évben, nem lehetett messzemenőbb következtetéseket levonni.

Régió szerinti bontásban, azok száma, akik említették, hogy vásároltak már kulturális terméket online, 2013-ban magasabb értékeket mutat 2007-hez képest, valamennyi hazai régióban.

Az iskolázottsággal összefüggésben is vizsgáltam a kulturális termékek interneten történő fogyasztására kapott hazai eredményeket. 2013-ban a Pearson-féle Khi-négyzet próba szerint a két változó szignifikáns ($\chi^2=24,085$; $df=9$; $p=0,004$) kapcsolatban van, és a kapcsolat erősségéről a Cramer-féle és a kontingencia együttható hasonló értékek alapján közepesnél gyengébb szignifikáns eredményt mutattak (0,224; 0,218).

Viszont az Eurostat speciálisan arra vonatkozóan is szolgáltat adatokat, hogy milyen típusú termékeket vásároltak online a megkérdezettek (könyv/magazin/e-tananyag; film/zene; kulturális esemény belépő, beleértve a sporteseményt is) [2]. Ennek eredményei azt mutatják, hogy 2010-hez képest 2015-re emelkedett hazánkban a kulturális eseményre online jegyet váltók aránya (az internetezők 7%-áról 13%-ra).

3. Kulturális költés

A kultúrafogyasztáshoz természetesen szorosan hozzátartozik a kulturális költés is. A privát célú kulturális költés adatai az Eurostat ún. Household Budget Surveys (HBSs) felületén érhetőek el. Ezt egészíti ki a fogyasztói árak összehangolt indexeit tartalmazó mutató (harmonised indices of consumer prices, HICPs), ami számos kulturális termék és szolgáltatás árának fejlődéséről szolgáltat információt. Ez a két adattípus járul hozzá a kulturális költés, ebből következően a kulturális fogyasztás és bizonyos mértékben a kultúrához való hozzáférés megértéséhez is [2].

Magyarországon a kulturális költés a háztartás összes kiadásaihoz viszonyítva 3-4% közé tehető (3,33%, 2010. vö: 4-5% volt 2005-ben), amely közel esik az EU-28 átlagos eredményéhez (3,6%).

A hazai kulturális költés (az adatbázis PPS mérőszám értékeinek viszonyítása alapján) legnagyobb hányadát (41,6%, 2010) a televízióra és rádióra, ill. a kiegészítő eszközök bérletére vonatkozó költségek adják (vö: 31% volt 2005-ben; EU-28: 23,4% 2010-ben).

A hazai kulturális költés 1%-át (2010) teszi ki a múzeumok, könyvtárak, állatkertek kategóriában megjelenő érték (vö: 1,2% volt 2005-ben; EU-28: 1,2% 2010-ben). Az EU-28 legmagasabb értékével (3%) ebben a tekintetben Csehország jelenik meg.

A jövedelem kulturális költésre gyakorolt hatása tisztán megmutatkozik a vizsgált európai országokban. Minél magasabb a jövedelem, annál többet költenek kultúrára. A 15. ábra jövedelem kvintilisek mentén mutatja be a kulturális költés átlagos alakulását hazánkban az EU-28 átlagához viszonyítva. A kvintilisek 5 egyenlő részre osztják a válaszadókat jövedelem alapján, az 1. kvintilis a megkérdezettek legalacsonyabb jövedelmű 20%-ából tevődik össze, míg az 5. kvintilisba tartozók költése a legmagasabb jövedelmű 20%-é. Hazánkban a legalacsonyabb jövedelműek közel feleannyit (59%) fordítanak kultúrára a legmagasabb

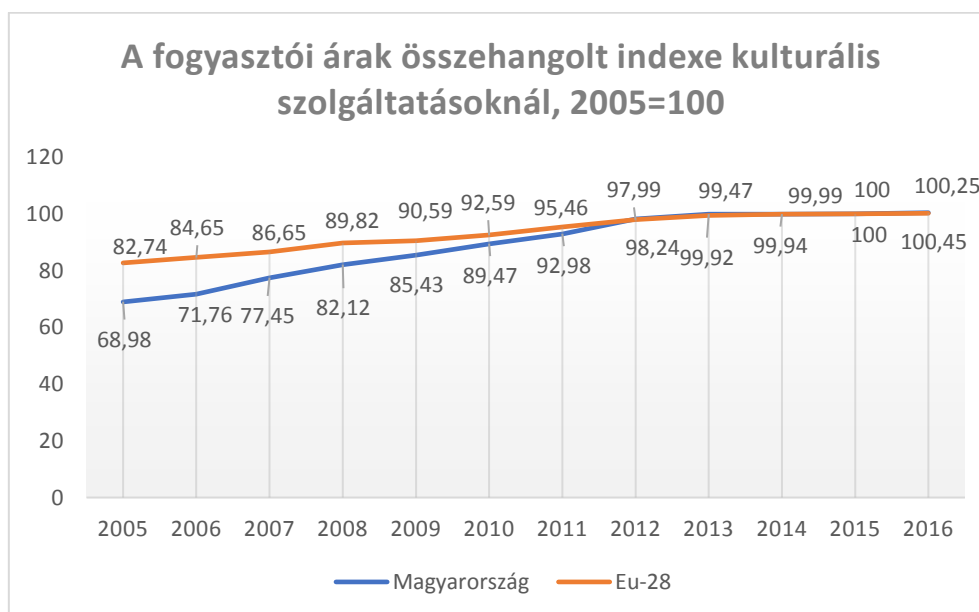
jövedelműekhez képest. Az EU-28 átlag alapján is hasonló a két legeltérőbb jövedelemmel rendelkező szegmens között az eltérés (58%). Kiugró eltérés megfigyelhető pár országban, pl. Cipruson 13-szor többet költ kultúrára a legmagasabb jövedelmű csoport a legszegényebbekhez képest, de Portugáliában is több, mint nyolcszor annyit.

12. ábra: A háztartások átlagos kulturális kiadásai az EU-28-ban és hazánkban, 2010.

Forrás: Saját szerkesztés az Eurobarometer 79.2 adatai alapján

A HICP (a fogyasztói árak összehangolt indexe) a fogyasztói javak és szolgáltatások árának változását méri. Ezáltal fontos mutatója az inflációnak az EU-ban [2]. Az alábbi ábra a kulturális szolgáltatások árának változását mutatja 10 év távlatában, ahol a referencia év 2015=100. Jól kivehető, hogy a magyar árak ez időszak alatt felzárkóztak az EU áraihoz.

13. ábra: A fogyasztói árak összehangolt indexe az EU-28-ban és hazánkban, 2005-2016.

Forrás: Saját szerkesztés az Eurobarometer 79.2 adatai alapján

A kulturális szolgáltatások árai egyébként Európa vizsgált országaiban mérsékelt növekedést mutatnak. Kulturális szolgáltatás kategóriába tartoztak a felmérés során a következők: mozi, színház, koncert; múzeumok, könyvtárak, állatkertek; TV és rádiódíjak; kulturális célokra bérelt eszközök és kiegészítők; egyéb kulturális szolgáltatások [2].

4. Összefoglalás és a kutatás további iránya

A kultúrafogyasztás különböző típusait megkülönböztetve 2007 és 2011 között egyedül a színház és koncert látogatók aránya emelkedett kis mértékben (39,4-ről 40,1%-ra) hazánkban, a másik két vizsgált típus látogatottsága kis mértékben csökkent.

A régió és a látogatások gyakorisága között gyenge szignifikáns kapcsolatot igazolt a vizsgálat. 1-2 látogatás és „több, mint 5 látogatás” kategóriában is a Közép-magyarországi régió emelkedik ki, mindkét vizsgált évben, az ezt a gyakoriságot választók közül.

Jól kivehető csökkenés rajzolódik ki az 1-2 látogatást tevők közt a 25-34 korcsoportban és a 65+ korosztálynál is 2007-hez képest 2013-ban, viszont jelentősen nőtt az 1-2 látogatást tevők aránya a 45-54 éveseknél (14%-ról 18%-ra). Azonban az életkor ismerete nem javítja nagy mértékben a látogatás gyakoriságának becslhetőségét.

Az iskolázottság szignifikánsan befolyásolja hazánkban is a múzeum/galéria látogatás gyakoriságát. Mindkét vizsgált évben a legnagyobb százalékban (29%) azok jelölték meg, hogy 1-2 látogatást tettek múzeumban/galériában a megelőző 12 hónapban, akik 18 évesen fejezték be tanulmányaikat. A kapcsolat erőssége közepeshez közeli szignifikáns eredményt mutat 2007-ben és 2013-ban is. A múzeumok látogatásszámára és a látogatási hajlandóságra a tercier (legmagasabb) szintű iskolázottság hatása hazánkban (együtt Ausztriával, Csehországgal és Portugáliával) az EU-28 átlagánál magasabb (2010).

A családi állapot alapján európai és hazai szinten is kiemelkedő értékkel jelenik meg a házas/újraházasodott megkérdezettek csoportja az 1-2 látogatást tevők közt. A vizsgálat gyenge szignifikáns kapcsolatot tárt fel a változók között.

Gyerekek száma szerint kirajzolódott egy nagy arányban 1-2 látogatást tevő szegmens, a két gyermekkel rendelkezőké. Statisztikailag azonban nem igazolható szignifikáns kapcsolat e két változó tekintetében.

Az iskolázottság a kulturális termékek interneten történő fogyasztására is befolyásoló erővel rendelkezik (2013). Igaz, a kapcsolat erőssége a közepesnél gyengébb szignifikáns eredményt mutat. 2010-hez képest 2015-re pedig kimutathatóan emelkedett hazánkban a kulturális eseményre online jegyet váltók aránya (az internetezők 7%-áról 13%-ra).

Magyarországon a kulturális költés a háztartás összes kiadásaihoz viszonyítva 3-4% közé tehető (3,33%, 2010.), amely közel esik az EU-28 átlagos eredményéhez (3,6%). A hazai kulturális költés legnagyobb hányadát (41,6%, 2010) a televízióra és rádióra, ill. a kiegészítő eszközök bérlésére vonatkozó költségek adják. A hazai kulturális költés 1%-át (2010) teszi ki a múzeumok, könyvtárak, állatkertek kategóriában megjelenő érték. Hazánkban a legalacsonyabb jövedelműek közel feleannyit (59%) fordítanak kultúrára a legmagasabb jövedelműekhez képest. Az EU-28 átlag alapján is hasonló a két legeltérőbb jövedelemmel rendelkező szegmens között az eltérés (58%).

A kulturális szolgáltatások árai Európa vizsgált országaiban mérsékelt növekedést mutatnak. A magyar árai a vizsgált időszak alatt (2005-2016) felzárkóztak az EU-28 áraihoz.

A kutatást szakértői megkérdezéssel és/vagy fókuszcsoportos vizsgálatokkal szeretném folytatni, annak érdekében, hogy a kutatás eddigi eredményeit valós helyzetekkel találkozó gyakorlati szakemberek ill. a témában kevésbé jártas fogyasztók tapasztalata alapján tekinthessem igazoltnak, vagy esetleg elvetendőnek. A trendek mögött húzóó okok feltárása szempontjából is fontosnak tartom a kutatás ezirányú folytatását.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretném megköszönni témavezetőmnek Prof. Dr. Piskóti Istvánnak (a Miskolci Egyetem Marketing és Turizmus Intézet igazgatójának, tanszékvezető egyetemi tanárának) hogy publikációm megírása során segítséget nyújtott, és Dr. Molnár Lászlónak (egyetemi adjunktus) is köszönettel tartozom, hogy lektorálási munkájával hozzájárult munkám színvonalának emeléséhez.

Irodalomjegyzék

- [1] Cultural statistics, 2007 edition. Eurostat Pocketbooks, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2007.
- [2] Culture statistics, 2016 edition. Statistical books, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2016.
- [3] Eurobarometer 67.1 – Variable report. Cultural Values, Poverty and Social Exclusion, Developmental Aid, and Residential Mobility, February - March 2007. European commission, GESIS Leibniz Institute for the social sciences, Mannheim, Variable Reports No. 2012|285.
- [4] Eurobarometer 79.2 – Variable report. Internal market, cultural activities, non-urban road use, science and technology, and undeclared work and tax fraud, April-May 2013. European commission, GESIS Leibniz Institute for the social sciences, Mannheim, Variable Reports No. 2016|7.
- [5] Kenesei, Zs. – Kolos, K.: Szolgáltatásmarketing: múlt vagy jövő? Marketingtudományi Disputa, Magyar Tudományos Akadémia, 2016. december 5.
- [6] KSH: Jelentés a belföldi turizmus 2013. évi teljesítményéről. 2014. július. Letöltve 2017. 03. 30-án a www.ksh.hu-ról.
- [7] Martin, F.-Tally, K.-G.: Cultural participation in Europe: Can we identify common determinants? Springer Science+Business Media New York, J Cult Econ (2016) 40:127–162.
- [8] Piskóti, I-Nagy, Zs: Múzeumi marketing; A múzeumok integrálása a turizmus rendszerébe. In: Magyar múzeumok. 2003. 2. sz. p. 33-36.
- [9] Tóth, O: A látogatóbarát szemlélet és a múzeumlátogatás meghatározó tényezőinek kapcsolata, Miskolci Egyetem, Doktorandusz Fórum konferenciakötet, 2016.

Lektorálta: Dr. Molnár László, egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem

NO MORE CRISIS PROOF EU POLICY FAILURE IN PREVENTING MACROECONOMIC IMBALANCES

Zoltán Török

Budapest Corvinus University, Political Science Doctoral School, PhD student

Abstract

Economists argue that previously accumulated macroeconomic imbalances played key role in developing the 2008 global financial meltdown and the consequent economic recession. European leadership also recognized that problematic economic trends contribute to the endurance of the aftereffects of the last crisis and increase the risk of the emergence of new ones in the future. The policy response was the strengthening of EU level economic governance including tighter rules adopted for the already existing procedures aimed at tackling excessive government deficits and public debt levels while also installing new mechanisms designed with the purpose of detecting, preventing, and correcting macroeconomic imbalances. Excessive government deficit is still a concern in the case of some member states; outsized public debts remain an issue in a large number of EU countries. Fiscal consolidation is an evergreen challenge for national authorities and EU institutions, therefore the topic constitute frequent subject of media coverage and academic research alike. This paper however, investigates the other side of EU level macro stabilization project, that of the tackling of excessive macroeconomic imbalances – this is an area which is not covered sufficiently by academic research yet. Macroeconomic Imbalance Procedure (MIP) scoreboard lies at the very heart of the monitoring mechanism, therefore this is the centre of the current study. Having established complex monitoring, preventing and corrective mechanisms how then the objective of the European Commission to combat macroeconomic imbalances of the member states has been met? What is the outcome of the European level policy measures? The finding of the paper is unpromising: macroeconomic imbalances of the member states did not improve markedly in the period under investigation (2011-2015) – as reflected by the MIP scoreboards -, while the overall risk profile of the member states seriously deteriorated – as displayed by sovereign credit ratings. This can be explained by a flawed policy design and an inherent politicking in its implementation.

Keywords: Economic crisis; Economic policy; European Union; Macroeconomic imbalances

1. Introduction

The 2008 financial crisis was followed by a severe economic recession in most EU member states with detrimental social and political implications. The first reaction of national governments – with some notable exceptions - was fiscal policy loosening, i.e. the introduction of counter-cyclical measures designed to ease the negative domestic developments. However, the result was surging budget deficits and swelling public debt, with an increasingly poor outlook vis-à-vis the debt metrics in several member states – especially in the problem-ridden periphery of the EU. This, in turn, provoked the European debt crisis in 2011-2012 whereas the viability of the public debt servicing in the longer run was evaluated negatively by financial markets. Moreover, even the very existence of the Euro was questioned first by several players in the financial and capital markets and later by a much broader public audience – with some indirect negative implications to the functioning of the European Union and with concerns raised over the future of the grand European political project.

These dangerous trends prompted the European Leadership to counteract and to introduce measures designed to reverse the negative financial market sentiment and the negative economic trends alike. These measures were complex, targeting a wide array of related fields starting from pure politics ranging to the tightening of the grip of financial regulation as well as to the details of monetary policy engineering. Part of the policy package was the strengthening of European economic governance (i.e. increasing the influence of the European Commission over member states) including (1) tighter rules adopted for the already existing Excessive Deficit Procedure (EDP) – aimed at to reduce government deficits and public debt levels where they exceed established thresholds – and (2) install new mechanisms designed with the purpose of detecting, preventing, and correcting macroeconomic imbalances. Macroeconomic imbalances were persistent in several member states in the pre-crisis years. Such imbalances are considered to be as the main source of financial vulnerability and responsible for the depth and the length of the economic recession itself. Macroeconomic imbalances are considered being toxic as they have important cross-border spill-over effects. Resolving them is thus a matter of the common interest of all the member states (especially that of the members of the European Monetary Union i.e. EMU). According to the European Leadership this could only be managed if there were some constraints on national policymaking, including the possibility of imposing certain sanctions on consistently misbehaving members. In order to identify and tackle these imbalances, the European Commission (i.e. DG Ecfm) established, in 2011, a new complex framework, a surveillance tool incorporating rules to prevent future imbalances: the Macroeconomic Imbalance Procedure (MIP). This paper investigates the track record of this EU level macro stabilization project. MIP was modelled on the EDP in its architecture. There are selected indicators considered to be vital for the purpose of tracking the development of macro imbalances, with established thresholds set in order to decide whether the indicators can be considered as healthy or not. DG Ecfm then prepares analysis on each and every member state in order to evaluate their economic trends to assess whether they comply or not with the MIP rulebook. Macroeconomic Imbalance Procedure (MIP) scoreboard lies at the very heart of the monitoring mechanism, therefore this is the centre of the current study. The objective of the complex monitoring, preventing and corrective mechanisms was to combat macroeconomic imbalances and make the whole EU more crisis proof. This paper aims to investigate whether to what extent the underlying objective could be achieved: how do member states' MIP scoreboards evolved and how do they compare to financial market risk perceptions. The following section presents why macroeconomic imbalances are important vis-à-vis the economic crisis. This topic got at the forefront of both economic literature and policy debates over the past few years. Eventually, there is a consensus emerging that financial imbalances, inappropriate macro policies, inadequate supervision and regulation are the main factors contributing to the outbreak of the crisis. Policy makers acknowledged that macroeconomic imbalances matter, and previously neglected realms of economy should be thoroughly inspected. Section 3. discusses how such an acknowledgement shaped the European economic governance. DG Ecfm realized that its previous narrow scope on fiscal policy should be broadened with other macro variables as well. The fiscal realm is tackled by the DG Ecfm through the Excessive Deficit Procedure (EDP) however it was apparently poorly equipped and most importantly its instruments were not applied effectively enough to circumvent the nascent European debt crisis. There was an urgent need to tighten the grip of EDP, as well as to establish another policy framework to tackle macroeconomic imbalance issues. The new policy framework is called Excessive Imbalance Procedure and it is modelled on the EDP. The chapter presents the building blocks of the new policy tool kit, especially that of the Macroeconomic Imbalance Procedure (MIP) scoreboard that constitutes the very heart of the monitoring mechanism. Then MIP scoreboard results are scrutinized in section 4. A reality

check is presented in form of comparing credit rating agencies' views to the MIP scoreboard findings. In the last section the assessment of the policy is presented with some potential explanations identified why the policy failed to deliver its promises.

2. Macroeconomic imbalances matter

The global 2008-2009 financial and real economic crisis was the most severe crisis since the Great Depression started in late 1920's. The recent crisis instances were restricted to either sectors (i.e. banking sector crisis in Scandinavia in the early 1990's), or markets (i.e. the stock market's dotcom bubble in the early 2000's) or regions (i.e. the Mexican "tequila" crisis in 1994; Asian and the Russian crisis in the late 1990's etc.). These episodes provoked intensive academic debate. The commonly shared lesson was that macroeconomic imbalances and policy mistakes both played key responsibilities in the run up to the crisis (Radelet and Sachs 1998; MacIntyre, 2001). Macroeconomic imbalances got at the forefront again of policy debates over the past few years in relation to the 2008 global financial crisis.

Macroeconomic imbalances may take many forms: they could appear as large differences of inflation, cost levels, unemployment rates, income levels, competitiveness, external and internal balances, stock of debt etc. between regions and between countries. In international economics, imbalances are mainly associated with balance-of-payment items, such as current account deficits/surpluses and capital flows, which translated into the changes of foreign currency denominated loans (Borio and Disyatat, 2011).

In the seminal publication of Reinhart and Rogoff (2010) - "Is the 2007 U.S. sub-prime financial crisis so different?" - the argument was made that economic policies (mainly monetary and exchange policies) generated the toxic mix of credit market distortions. These market distortions eventually were responsible for the build-up of global imbalances and laid the foundations of the 2008 financial crisis. Especially global current account imbalances are pointed out as being one of the fundamental reasons for the global financial crisis to happen, as they contributed to the liquidity glut (i.e. excess savings in countries with current account surpluses flowing abundantly into countries with current account deficits) and therefore generated distorted financial incentives (Obstfeld and Rogoff, 2009; Reinhart and Rogoff, 2010). Three main factors were identified having contributed to the build-up of financial imbalances, such as global imbalances reflected by capital flows, inappropriately loose monetary policy and finally inadequate supervision and regulation (Nier and Merrouche, 2010). In economists' debate the axiom is clearly made that policy mistakes, global imbalances and the financial crisis are closely interlinked with each other. Even if some dissenting voices provoked some polemics in the crisis-interpretation literature, these are centred on how exactly imbalances contributed to the crisis and not on the axiom itself. For example the remark was made that the main contributing factor to the financial crisis was not "excess saving" but the "excess elasticity" of the international monetary and financial system, therefore credit creation played the main role in the build-up of financial imbalances (Borio and Disyatat, 2010).

Looking at the interpretations of the European crisis, it was also pointed out that the slack in financial conditions generated the global credit boom, and crisis is embedded in the discontinuation of the previous financial flows from North to South (Gros, 2012). The focus of the mainstream interpretations is primarily on imbalances in macroeconomic fundamentals, such as budget deficits and current account imbalances between member states. The European Commission also argued that large macroeconomic imbalances have made the finances of EU member states more vulnerable to economic shocks (EC 2010). Therefore macroeconomic imbalances have become part of policy makers' common concerns – i.e. macroeconomic imbalances matter.

3. Policy design for tackling excessive imbalances

Having recognized that macroeconomic imbalances matter, the scope of interest of European policy makers got broadened. Previously the attention of EU institutions' responsible for economic policy (most prominently DG Ecfm) was predominantly centred on fiscal policy and the promotion of solid public finances. The usual recipe to overcome the problems of overly lax fiscal policies was fiscal austerity – i.e. the consolidation of the public budget by the implementation of painful reforms. This was supposed to serve the purposes of fundamental remedy and to help rebuilding trust and confidence in financial markets.

The crisis literature's axiom stipulates that policy mistakes, global imbalances and the financial crisis are closely interlinked with each other, current account imbalances reflect a lack of competitiveness and unsustainable national macroeconomic policies. This had been evidenced in the Euro-area also: member states with difficulties regarding public (Greece, Portugal, Italy) or private (Spain, Ireland) debt were challenged by deteriorating competitive positions and ran large current account deficits (Collingnon, 2008). Having learnt the importance of a wide set of macroeconomic indicators' role in the emergence of the crisis, DG Ecfm acknowledged that fiscal policy should not be viewed in isolation, the principles of sound and competitive macroeconomic policies need to take into consideration a bigger scope of macro variables. In order to address this issue, a new policy framework, the so called Excessive Imbalance Procedure was established. The Excessive Imbalance Procedure was designed with the purpose of monitoring, preventing and correcting unsustainable imbalances and persistent distortions in competitiveness, with the ultimate aim to prevent economic problems from getting worse and affecting other EU members - i.e. to fend off the contagion, or the spill over effect.

DG Ecfm's analysis of a broad range of economic data serves the purpose of monitoring member states' economic developments and identifying potential problems (i.e. risky or unsustainable policies or declining competitiveness). The reports labelled as Annual Growth Survey, and Alert Mechanism Report contain the findings of the monitoring exercises. Annual Growth Survey focuses on the long-term, strategic priorities such as employment and general macroeconomic trends. Alert Mechanism Report concentrates on potential internal and external imbalances and identifies problem-prone countries and issues based on a scoreboard – the so called Macroeconomic Imbalance Procedure (MIP) scoreboard. MIP takes into consideration 14 economic indicators. These are selected with the aim to cover the most important areas of macroeconomic imbalances and adjustment issues. It is designed with the purpose to filter and identify for which countries a more in-depth study into the risks of potential imbalances is required. The findings are presented by the Alert Mechanism Report. Then further examinations and consultations (also with the member states) made and finally the European Commission decides whether which member states face with the problem of excessive imbalances. In these cases the potentially harmful macro imbalances are further scrutinized, their origin, their nature and their severity assessed by the In-Depth Reviews.

The member states inspected by In-Depth Reviews have to submit corrective action plans with a clear roadmap and deadlines. EMU member states can also be fined for failing to address serious macroeconomic imbalances, if these are considered to have spill over effect and therefore evaluated as damaging to other member states. Once the European Commission has formally qualify a member state's imbalances "excessive" and the European Council has agreed to it, a non-interest bearing deposit (equalling 0.2% of GDP) can be imposed. This deposit could be transformed into a fine in the event of non-compliance with the Commission's recommendation to correct the imbalance at later stages. The decision to fine a Member State is proposed by the Commission and can only be blocked if a large majority of governments oppose the measure. If a member state repeatedly fails to act on

recommendations or does not present a corrective action plan sufficient to address excessive imbalances, it will have to pay a yearly fine. The fine would equal to 0.1% of GDP of the member state concerned. Therefore the corrective arm looks fairly constraining.

Macroeconomic Imbalance Procedure (MIP) scoreboard lies at the very heart of the monitoring mechanism, therefore this is the centre of the current study. The MIP's alert mechanism is based on the MIP scoreboard currently with 14 headline indicators, with respective alert thresholds. These indicators are supposed to be sufficiently covering the major areas of macroeconomic imbalances and adjustment issues – violating the thresholds would ring the alarm bell and signal the existence of macroeconomic imbalance issues. Therefore setting the thresholds are quite critical for the whole MIP.

The scoreboard originally consisted of two subsets of indicators related to: (1) external imbalances and competitiveness; (2) internal imbalances. In 2015 the scoreboard was amended with a new subset of indicators tackling labour market (i.e. activity rate, long term unemployment rate, youth unemployment rate). This paper focuses on the original set of indicators as its interest is centred on macroeconomic imbalances in line with the findings of the crisis literature. Therefore, the subjects of the upcoming investigation are the external and internal imbalance subsets of indicators; labour market indicators are not covered by the paper. It would be worthwhile though to examine the development of the labour market in the post-crisis period vis-à-vis EU high level policy making framed by DG Ecfm's strengthened economic governance. Nevertheless, from economists' point of view policies designed to manage external and internal imbalances are qualitatively different from those aimed at solving long term structural labour market deficiencies and smoothing short term hiccups of employment patterns.

The selection of DG Ecfm macroeconomic imbalance indicators and their indicative thresholds are the following:

External macroeconomic imbalance indicators:

- (1) Current account balance as percent of GDP, 3 year average – with an asymmetric thresholds of +6% and -4%;
- (2) Net international investment position, as percent of GDP – with a threshold of -35%;
- (3) Real effective exchange rates, 3 years, percentage change, based on HICP/CPI deflators, relative to 41 other industrial countries – with a threshold of -/+5% for euro area countries and -/+11% for non-euro area countries;
- (4) Export market share % share of world export, 5 years percentage change - with a threshold of -6%;
- (5) Nominal unit labour cost, 3 years percentage change – with a threshold of +9% for euro area countries and +12% for non-euro area countries;

Internal macroeconomic imbalance indicators:

- (1) House price index, 1 year percentage change – with a threshold of 6%;
- (2) Private sector credit flow, percentage of GDP – with a threshold of 14%;
- (3) Private sector debt, percentage of GDP – with a threshold of 133%;
- (4) General government gross debt, percentage of GDP – with a threshold of 60%;
- (5) Unemployment rate, 3 year average – with a threshold of 10%;
- (6) Total financial sector liabilities, 1 year percentage changes – with a threshold of 16.5%;

According to the DG Ecfm, the MIP scoreboard is not designed to be merely an analytical tool, but also an important communication device. According to the Commission this is the reason for its simplicity (i.e. only limited number of indicators used; a relatively unsophisticated data transformations utilized with no economists' hocus-pocus involved). The

combination of stock and flow indicators serves the purpose of capturing both short-term and long-term deteriorations of the macroeconomic imbalances. The MIP scoreboard is aimed to play the role of an early warning system.

4. What are the results of MIP?

Excessive Imbalance Procedure and its institutions were installed with notionally quite a strong authority including the right of financial sanctions. Given such a strong institutional setting, the question arises whether to what extent the aim to decrease macroeconomic imbalances in the member states was eventually delivered? How successful the high level European policy-efforts to lessen macro vulnerabilities of EU member states proved to be?

For the purpose to evaluate the outcomes, the paper investigates MIP scoreboard tables and compares the 2011 results (i.e. the year when the policy framework was architected by DG Ecfm – i.e. the starting year of the policy) with and the 2015 results (i.e. the most recent MIP table available in the time of preparation of the study). While the four-year time horizon is definitely a short one, for objective reasons, a longer time-horizon is not available for the study.

The scoreboard contains both stock and flow variables. Even if significant changes of the stock variables are unlikely to happen in such a short time, abrupt shifts and major adjustments of the flow variables often happen from one year to another. Especially this can be the case when dangerous macro imbalances are reported and there are strong external (i.e. DG Ecfm; financial markets) pressures on national governments to swiftly correct them. This interpretation leads us to the consideration that the time frame of the study is sufficiently lengthy, and provides adequate bases for evaluation of the developments of macro imbalances within the EU, furthermore to make a verdict on the policy itself.

4.1. MIP scoreboard 2015 versus 2011 versus 2007

First, MIP scoreboard 2011 and 2015 results are compared. Then 2007 MIP scoreboard table is also looked at for the sake of back-checking the state of imbalances in the last year before the crisis erupted (when the macro imbalances were not in the focus of policy makers – at least not in a comprehensive manner). As the assigned role of the exercise itself is to send early warnings by flashing the alarm sign, not the actual shifts in the concrete values are examined, but only whether the particular indicators signalled by the MIP are “normal”, or by breaching the thresholds, labelled as “dangerous”. Accordingly, the MIP scoreboard identified 92 problematic cases of the external and internal imbalance indicators in 2011 across the 28 member states (for sake of simplicity and for enabling comparisons, this paper considers Croatia already as an EU member state in 2011, although the country effectively joined only in 2014) and 89 problematic cases in 2015. 92 to 89 result does not constitute an overwhelming difference, i.e. the risk profile of the EU itself hardly changed at all in 2015 over 2011 (exhibited in Table 1 in the Annex). This is quite an unpromising finding.

However Table 1. also reveals that the development of imbalances, if examined retrospectively (i.e. before the European policy makers realized their importance and developed accordingly a complex set of instruments to combat them) display a fair share of improvement. Between 2007 and 2011, 26 individual imbalance issues were resolved without any direct EU level policy intervention, but driven by the adjustments brought about by the financial and real economic crisis and early crisis management measures.

Elaborating a little more in depth the nature of the imbalances by separating internal and external indicators, (displayed in Table 4. and Table 5. in the Annex) it is astonishing to see that while on the one hand external imbalances mainly improved in the 2011-2015 period (the

total number of imbalance cases decreased from 50 to 40) internal imbalances mostly deteriorated within the same time period (the total number of imbalances increased from 42 to 47).

Given that national policy making is supposedly less capable to influence external imbalances, whereas there is more ability of national economic governance to manage issues related to internal imbalances, this is a truly surprising result. MIP scoreboards displays that the overall internal imbalance situation of the EU member states, and therefore the macroeconomic vulnerability of the whole of the EU had a worse profile in 2015 than in 2011 (Table 1.).

Table 1. Macroeconomic imbalances in the 2011-2015 period

In the 2011-2015 period	External imbalance indicators	Internal imbalance indicators
Macroeconomic imbalances decreased – risks decreased	13 member states (CZ; IE, ES; FR; HR; LU; MT; PL; PT; RO; SK; FI; SE)	3 member states (BE; FI; HU)
Macroeconomic imbalances increased – new risks emerged	6 member states (DK; EE; LV; LT; HU; UK)	8 member states (BG; FR; IT; CY; LT; SI; SE; UK)

If we look at the 2007 MIP scoreboard (i.e. the year before the financial crisis, when the global economy generally enjoyed the Goldilocks period) the tables give us the picture of EU member states' economies running significantly higher internal imbalances and practically the similar level of external imbalances than in 2011. Therefore the ultimate finding is that financial and real economy crisis and the immediate adjustments themselves brought about major improvements of the internal imbalance indicators (in 18 countries one can find improvements in the period of 2007-2011, compared to only 4 member states with deteriorating metrics). Therefore it is tempting to assume that automatic economic adjustments are more responsible for the improvement of the internal imbalance indicators than deliberate economic policy measures orchestrated by Brussels. The thoroughly elaborated early warning system equipped with the ultimate financial sanction tool brought about no breakthrough in reducing the macroeconomic imbalances.

4.2. Credit rating vs. MIP scoreboard

MIP scoreboards display that despite new policies installed, the macroeconomic imbalances did not improve in the first four years of the operation of the new system, rather they stayed mainly unchanged. At least this is how the early warning system of DG Ecfín, the MIP scoreboards report the developments. However, it is worthwhile to conduct a reality-check, whether is this the case indeed? How other actors did evaluate the changes in the risk profile of EU member states in the same time? This paper opts for double-checking DG Ecfín's MIP scoreboard results with major credit rating agencies' evaluation of the risk profile of the EU member states. Rating agencies themselves are far from being flawless in their conduct and their assessments – especially prior to the crisis. There were some occasions when supposedly rating agencies' opinions were skewed to some extent – especially with regards to some corporate debt issuers. No similar critique had been formulated vis-à-vis their sovereign ratings though. Most importantly, rating agencies can hardly allow themselves not being credible in their judgements, given their high exposure to financial investors who would not tolerate consistently false opinions and judgements. Rating changes of major agencies therefore can be taken as one control for how the financial community assesses macro risks.

There are three major rating agencies in the Western hemisphere: Fitch Ratings, Moody's, and Standard and Poors'. This paper takes the all these three agencies' rating history and

compares the ratings valid at the end of 2011 versus those at the end of 2015 – as a sum of total rating category moves for each member state. Here the focus of the paper is on whether ratings of a given country overall improved, deteriorated or remained unchanged. Rating moves theoretically should correlate well with the development of the MIP scoreboard, since they look at basically the same issues, i.e. how the risks of the individual member states evolves. Table 2. exhibits the findings. Overall, there are 14 member states where the 2011-2015 period brought about rating downgrades versus only 6 member states, where the debt metrics improved, at least according to the major rating agencies. It is very surprising to see that only in 8 cases we can find that MIP scoreboard results and rating decisions moved parallel to each other (which would be the common sense logic). In the same time all the other 20 cases the relationship between credit rating moves and MIP scoreboard is counter-intuitive. In 6 cases MIP display stable risks though ratings were changed (up or down), in 7 cases MIP displayed changes in risk profile, but ratings kept stable, and most surprisingly in case of 7 member states the rating trend went just the opposite directions as the MIP scoreboard result would suggest how macro imbalances are developing.

Eventually, the finding is that the risk assessment of rating agencies (and those of financial markets in general) does not correlate well with the outcome of the DG Ecfm MIP exercise. In other words, the MIP early warning system presents an alternative reality versus the verdict of rating agencies. It is not the intention of this paper to further elaborate how it could happen, and to whether what extent one or the other interpretation of the macroeconomic imbalances is correct. For our purposes it is sufficient to display that the findings of the MIP scoreboard table do not reflect the risk assessment of the financial markets.

Table 2. MIP scoreboard results and credit rating changes

		Rating change		
		Downgrades	no change	upgrades
MIP scoreboard result	deteriorating picture	5 member states (BG; FR; IT; SI; UK)	4 member states (DK; DE; EE; SE)	2 member states (LT; LV)
	no change	4 member states (ES; HR; CY; AT)	1 member state (NL)	2 member states (CZ; EL)
	improving picture	5 member states (BE; MT; SK; FI; HU)	3 member state (PL; LU; PT)	2 member states (IE; RO)

5. Conclusion

The most critical moments of the crisis are passed by now, and the economy has recovered in most of the member states. Still, there are doubts whether all member states would be capable to weather a sudden negative turn of the World economy. This paper made the argument that despite the target of reducing existing imbalances and preventing new imbalances to emerge, MIP scoreboards report a growing number of internal imbalances. As this is the area where national policymaking would have had more influence to counter the negative trends, the blame is mostly on national governments. In the same time though there an even more substantial proof for the worsening of the European risk metrics is that the sovereign credit rating of the member states worsened significantly during the time frame of the study (2011-2015).

Undisputedly, it was an accurate decision to start to do something in order to tackle the intensifying problems stemming from excessive macroeconomic imbalances – which under

the circumstances of the European debt crisis had been further magnified. Nevertheless, DG Ecfín's operationalization of the policy response turned out to be suffering from various flaws.

The problems are stemming from both policy design and policy implementation.

Policy design: There is no whatsoever established consensus, or settled theory over what level of a selected imbalance indicator would actually pose a threat of becoming excessive. As a start, there is the wrong data problem, i.e. the selection of the macroeconomic imbalance indicators. It is often argued that in the common European markets and especially in the euro area with its single currency, previously important external imbalances indicators referring to the "external positions" (i.e. current account, international investment position including external debt) might become meaningless (Collignon, 2008). It is also pointed out, that in some country groups (especially in the Balkans), certain imbalance indicators are not linked to the crisis but more to the restructuring of the economy and to the catching-up process (Bobeve, 2013). While exactly the post-crisis period highlighted that even within the EMU, external indicators, such as balance of payments or external debt can't be considered meaningless (therefore the position of Collignon is not accepted by this paper), the point Bobeva made could be extended: the significance of macroeconomic imbalance indicators is essentially context-related: whether the "excess" of certain indicators is dangerous or not is depending of the particular development stage and other endowments of various the countries. This brings us to the issue of threshold setting: thresholds normally should be flexible and should differ across countries and depend very much on the actual stage of the business cycle, and conditions of the financial markets. It is not by accident that in the pre-crisis years (i.e. the Goldilocks period) MIP thresholds defined in the post-crisis times display significantly more excessive imbalances - these thresholds were decided though while decision makers were driven by fear and gloom. The problems this paper identifies vis-à-vis the adopted thresholds are that they are (1) fundamentally driven by imbalance-phobia; (2) applied universally across the 28 member states irrespective of their actual development stage and other macroeconomic endowments and finally (3) inflexible, meaning that they are not adjusted to changing macroeconomic and financial market environment. Therefore the MIP scoreboards eventually deliver an ultimately skewed risk picture on the member states – something which is not approved by reality check.

Policy implementation: If the propositions of the Excessive Imbalance Procedure are incorrect, the implementation phase is likely to be misguided, which is further aggravated by the issue of interpretation. The Excessive Imbalance Procedure contains rounds of bi-lateral negotiations between DG Ecfín and the member states. Such dialogues give room for political bargaining – as well as the potential to correct the above listed issues. Excessive Imbalance Procedure was modelled on the Excessive Deficit Procedure (EDP) which was established in 1998. Nevertheless, EDP was not able to prevent member states running irresponsible fiscal policies and therefore emerging of the European sovereign debt crisis, precisely because of the vested political interests intrinsically influencing the outcomes (see the Franco-German breach of the Maastricht criteria without having any consequences in the 2001-2003 period). If such a procedure already proved futile previously, it would be unlikely to see that the same mechanisms could bring about different outcomes. That is why the outcome of the political bargaining procedure is another twist in the already distorted risk assessment as opposed to the proclaimed objective. The post-crisis strengthening of economic governance was a substantial investment into pan-European policy-making driven by European leadership. The policy quest to prevent and correct member states' macroeconomic imbalances is a good idea, however the "one fits all" design of the MIP resulted far suboptimal results so far. Notwithstanding there are plenty of opportunities to correct the corrective mechanisms in the future.

References

- [1] Bobeva, D. (2013). The new EU Macroeconomic Imbalances Procedure and its Relevance for the Candidate Countries. *Journal of Central Banking Theory and Practice*, Vol. 3, 69-88.
- [2] Borio, C. E. V., Disyatat, P. (2011). Global Imbalances and the Financial Crisis: Link or No Link? *BIS Working Paper* No. 346
- [3] Collignon, S. (2008). Why Europe is Not Becoming the World's Most Competitive Economy. The Lisbon Strategy, Macroeconomic Stability and the Dilemma of Governance without Governments. *International Journal of Public Policy*, Vol. 3.
- [4] Collignon, S., Esposito P., Lierse, H. (2011). European Sovereign Bailouts, Political Risk and the Economic Consequences of Mrs Merkel. *ARENA working paper*, forthcoming. Download from: www.stefanollignon.eu Download 22.05.2016.
- [5] Gros, D. (2012). Macroeconomic Imbalances in the Euro Area: Symptom or Cause of the Crisis? *Centre for European Policy Studies*, Brussels; 2012 CEPS Policy Brief No. 266
- [6] European Commission (2010). Economic governance: the EU gets tough, http://ec.europa.eu/economy_finance/een/019/article_88106_en.htm. Download 25.05.2016.
- [7] European Commission (2012a). First Alert Mechanism Report On Macroeconomic Imbalances in member states, *Published on eGov monitor*. <http://www.egovmonitor.com/node/46725>. Download 25.05.2016.
- [8] European Commission (2012b) Alert Mechanism Report, COM (2012) 68 final, Brussels, Download 25.05.2016.
- [9] European Council (2010). Strengthening Economic Governance in the EU Report of the Task Force to the European, Brussels, Download 26.05.2016.
- [10] MacIntyre, A. (2001) Institutions and investors: The politics of the economic crisis in Southeast Asia, *International Organization*, Vol. 55. No. 1., 81-122.
- [11] Nier, E. W., Merrouche O. (2010). What Caused the Global Financial Crisis? Evidence on the Drivers of Financial Imbalances 1999-2007, *IMF Working Paper* No. 10/265
- [12] Obstfeld, M - Rogoff K. S. (2009). Global Imbalances and the Financial Crisis: Products of Common Causes (Paper prepared for the Federal Reserve Bank of San Francisco Asia Economic Policy Conference, Santa Barbara, CA, October 18-20, 2009.)
- [13] Radelet S., Sachs J. (1998). The onset of the East Asian financial Crisis, *NBER Working Paper series Working Paper 6680*
- [14] Reinhart, C. M., Rogoff K. S. (2010). Is the 2007 U.S. sub-prime financial crisis so different? An international Historical comparison, *NBER Working Paper series Working Paper 13761*
- [15] Weidmann, J. (2011). Managing macroprudential and monetary policy – a challenge for central banks', (Speech in Berlin on 8 November 2011, Deutsche Bundesbank)

Reviewer: Károly Mike PhD, professor, Budapest Corvinus University

Annex

Table 3.

	Number of macroeconomic indicators breaching the threshold			Change	
	2007	2011	2014	2007-2011	2011-2014
BE	4	4	3	0	-1
BG	6	2	3	-4	1
CZ	3	1	0	-2	-1
DK	3	2	4	-1	2
DE	1	2	2	1	0
EE	5	2	4	-3	2
IE	5	7	6	2	-1
EL	6	5	5	-1	0
ES	7	5	4	-2	-1
FR	2	3	3	1	0
HR	7	4	3	-3	-1
IT	2	2	3	0	1
CY	6	6	7	0	1
LV	6	2	3	-4	1
LT	6	2	3	-4	1
LU	3	4	3	1	-1
HU	5	3	4	-2	1
MT	6	5	3	-1	-2
NL	2	4	4	2	0
AT	1	2	2	1	0
PL	4	3	1	-1	-2
PT	5	6	4	1	-2
RO	6	2	1	-4	-1
SI	3	1	2	-2	1
SK	6	3	2	-3	-1
FI	0	4	3	4	-1
SE	4	3	3	-1	0
UK	4	3	4	-1	1
total	118	92	89	-26	-3

Table 4.

Number of external imbalance indicators breaching the threshold				Change	
	2007	2011	2015	2007-2011	2011-2015
BE	1	1	1	0	0
BG	3	2	2	-1	0
CZ	2	1	0	-1	-1
DK	1	1	2	0	1
DE	0	1	1	1	0
EE	3	1	3	-2	2
IE	3	3	2	0	-1
EL	3	3	3	0	0
ES	3	2	1	-1	-1
FR	1	1	0	0	-1
HR	3	2	1	-1	-1
IT	1	1	1	0	0
CY	2	4	4	2	0
LV	3	1	2	-2	1
LT	3	1	2	-2	1
LU	1	2	0	1	-2
HU	2	1	2	-1	1
MT	2	3	1	1	-2
NL	1	2	2	1	0
AT	0	1	1	1	0
PL	2	3	1	1	-2
PT	2	3	1	1	-2
RO	4	2	1	-2	-1
SI	0	1	1	1	0
SK	3	2	1	-1	-1
FI	0	2	1	2	-1
SE	1	2	1	1	-1
UK	1	1	2	0	1
total	51	50	40	-1	-10

Table 5.

	Number of internal imbalance indicator breaching the threshold			Change	
	2007	2011	2015	2007-2011	2011-2015
BE	3	3	2	0	-1
BG	3	0	1	-3	1
CZ	1	0	0	-1	0
DK	2	1	1	-1	0
DE	1	1	1	0	0
EE	2	1	1	-1	0
IE	2	4	4	2	0
EL	3	2	2	-1	0
ES	4	3	3	-1	0
FR	1	2	3	1	1
HR	4	2	2	-2	0
IT	1	1	2	0	1
CY	4	2	3	-2	1
LV	3	1	1	-2	0
LT	3	1	2	-2	1
LU	2	2	2	0	0
HU	3	2	1	-1	-1
MT	4	2	2	-2	0
NL	1	2	2	1	0
AT	1	1	1	0	0
PL	2	0	0	-2	0
PT	3	3	3	0	0
RO	2	0	0	-2	0
SI	3	0	1	-3	1
SK	3	1	1	-2	0
FI	0	2	1	2	-1
SE	3	1	2	-2	1
UK	3	2	3	-1	1
total	67	42	47	-25	5

TÁRSADALMI INNOVÁCIÓ MÉRÉSI LEHETŐSÉGEI

Varga Krisztina

Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Vezetéstudományi Intézet, PhD-hallgató,
varga.krisztina@uni-miskolc.hu

Absztrakt

A társadalmi innováció mérési lehetőségeinek meghatározását különösen indokolja az Európai Unió kohéziós politikája, a Horizon 2020 (az EU kutatás-fejlesztési és innovációs politikáját 2014-2020 között meghatározó program), illetve azok a társadalmi kihívások, amelyek egyaránt fakadhatnak belső és külső okokból (pl. elöregedés, migráció), és hosszú távú megoldást kívánnak. Tanulmányomban megvizsgálom az innováció – OSLO Kézikönyv szerinti - „kiszélesedett” definícióját, majd bemutatom a korábbi innovatív területek (mérnöki, természettudományi, gazdasági) mellett előtérbe kerülő új bázisok, társadalmi újítások szerepét is. A társadalmi innovációnak nincs egységesen elfogadott definíciója, a szakirodalmi áttekintés után az alábbiak szerint határozható meg: „a társadalmi innováció adott közösség jól-létének javítását jelenti új vagy újszerű módon, míg társadalmi innovációs potenciál alatt azon potenciális képességek összességét értjük, amelyek társadalmi innovációk létrehozását segítik” [2].

Az Európai Unió fő célkitűzései között szerepel a kontinens globális versenyképességének növelése, „az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés” [10]. A program összekapcsolja a kutatást és az innovációt, külön hangsúlyozva a társadalmi innováció szerepét (a műszaki és gazdasági innovációk mellett), amely a mérés kereteinek meghatározást is megköveteli.

A társadalmi innováció mérése komplex feladat, amely egy többszintű mérési modell bevezetését teszi szükségessé. Megvizsgálom az eddigi mikro-, mezo- és makroszintű mérési eredményeket, meghatározom a potenciális indikátorokat, amelyhez segítséget nyújt az innováció és versenyképesség kapcsolatának feltárása, a nemzetközi tapasztalatok.

Vizsgálataim során egyértelművé vált, hogy a meglévő mutatók elsősorban a gazdasági és technológiai innovációkra koncentrálnak, kérdés: adaptálható-e, (és ha igen, hogyan) bármelyik megismert mérési módszer a társadalmi innováció esetében? A válasz érdekében konkrét példán keresztül vázolok fel egy mérési lehetőséget a társadalmi újítások tekintetében.

Kulcsszavak: társadalmi innováció, mérés, többszintű mérési modell, versenyképesség

1. Bevezetés

Az innováció – mint a gazdasági fejlődés kulcseleme – a társadalmi folyamatok meghatározó jelentőségű tényezője. A társadalmi innovációk a technikai innovációk elválaszthatatlan társai, az innovációkra komplementer folyamatokként tekinthetünk. A társadalmi innováció meghatározása, a folyamatban érintett szereplők azonosítása és szerepének vizsgálata, illetve a társadalmi innováció eredményességének mérése alapvető feladat, amely megköveteli a mérési lehetőségek széles körű és átfogó elemzését. A társadalmi újítások egyaránt értelmezhetők mikro-, mezo- és makroszinten, a különböző szintek eredményeinek vizsgálata egy többszintű mérési modell bevezetését igényli. A több szinten történő mérés lehetőséget teremt az egyes szinteken megvalósuló társadalmi innovációk közti kapcsolat feltárására, az eredményességet meghatározó tényezők azonosítására, és a közösség jól-létét növelő kontingenciák kidolgozására. A társadalmi innováció mérése hangsúlyos a potenciális újítások generálásnak érdekében is, amely elvezet a versenyképesség növeléséig, és a magasabb szintű életszínvonal, illetve jól-lét biztosításáig. A társadalmi innováció fogalmának definiálása, szintjeinek meghatározása és a mérési lehetőségek vizsgálata releváns kihívások, a témával

foglalkozó forrásmunkák azonban nem vagy csak részben kezelik őket. Kutatásom során a társadalmi innováció méréséhez kapcsolódó lehetőségek meghatározására fókuszálok. A tanulmány kiindulópontja a fogalmi rendszer tisztázása, a társadalmi újítások technikai innovációkkal való összefüggéseinek és versenyképességgel való kapcsolatának elemzése, illetve a mérési lehetőségek vizsgálata.

2. A társadalmi innováció folyamata, törekvései

2.1. A társadalmi innováció fogalma

A társadalmi innováció a közösség jól-létét növelő, a társadalomban felmerülő kihívások kezelését segítő folyamat. Egységesen elfogadott definíciója nem ismert, az OSLO Kézikönyv innováció meghatározását vizsgálva egy olyan fogalomként értelmezhető, amely a társadalomban megjelenő szükségletek kielégítését eredményezi, új vagy újszerű együttműködések, struktúrák mentén. Az innováció a „kiszélesedett” értelmezés szerint új vagy jelentősen javított termék, eljárás, marketing módszer vagy szervezeti módszer az üzleti gyakorlatban, a szervezetekben vagy az együttműködést ösztönző kapcsolatokban [8]. A definíció elsősorban a műszaki és gazdasági innovációkra vonatkozó iránymutatás, az Európai Unió kutatás-fejlesztési és innovációs politikáját meghatározó program (Horizon 2020) azonban már kiemelt figyelmet fordít a társadalmi innovációk meghatározásának is. Tágabb értelemben a „társadalmi innováció új, az eddigi gyakorlattól eltérő szemlélet-, megközelítési-mód, paradigma, termék, eljárási folyamat, gyakorlat, amely a társadalomban felmerülő problémák és szükségletek megoldását célozza meg, miközben új értékek, attitűdök, új társadalmi kapcsolatok, esetleg új struktúrák jönnek létre” [16]. Kutatásom során a társadalmi innovációt – a fenti definíciók közös metszeteként – olyan folyamatként értelmezem, amely révén megjelenik az életminőség és az élettartam fejlesztésének a lehetősége. A társadalmi innováció olyan új (vagy új megközelítésű) megoldásokat jelent, amelyek egyszerre kielégítik a társadalmi szükségletet és fokozzák a társadalom cselekvőképességét [3].

A társadalmi innováció fogalmával kapcsolatos ismereteket az Európai Bizottság is vizsgálta [9] 2013-ban, amikor a tudományos diskurzusokban megjelenő értelmezést elemezte 17 különböző EU finanszírozású projektben. A vizsgálat eredménye szerint a társadalmi innováció az alábbi esetekben és megvalósítási formában jelentkezik [16]:

- társadalmi innováció mint alulról szerveződő, civil szervezetek bevonásával megvalósuló újítás
- társadalmi innováció mint a társadalmi értékeknek megfelelő válaszreakció a közösségi szükségletekre
- társadalmi innováció mint a társadalom megújítását, átalakítását eredményező folyamat

A fenti kategóriák egyértelműen igazolják, hogy a társadalmi innovációs törekvések fókuszában a közösség igényeinek kielégítése, problémáinak megoldása áll, ugyanakkor téves elképzelés kizárólag alulról szerveződő, állampolgári bevonáson alapuló folyamatként értelmezni. A társadalmi újítások, amelyek a társadalom új megközelítésű együttműködéseiben, strukturális átalakításában is tetten érhetők, gyakran felülről, a makroszintű intézkedések hatására jönnek létre. Ez a megállapítás teszi lehetővé azon csoportosítást is, amely a társadalmi innovációk mikro- mezo- és makro szintjét különbözteti meg. Véleményem szerint a társadalmi innovációk formai csoportosítása egyaránt jelent megvalósulási (megvalósítási) kategóriákat és több szintű innovációs megjelenést. A civil szervezetek bevonása mint mikro szintű kezdeményezés jelenik meg, amelyet kiegészít a közösségi igényekre való reagálás (mezo szint) és a társadalom átalakítását eredményező makro szintű folyamat.

2.2. A társadalmi innováció és a technikai innováció kapcsolata

A társadalmi innováció és a műszaki-gazdasági innovációk szoros összefüggésben állnak egymással. A társadalmi innováció egyfajta közege és kerete a technikai innovációk megvalósításának [11]. Komplementer folyamatokként az új innovatív bázisok – mint a társadalmi újítások területe – segítik a technikai innovációk megvalósítását és eredményességét, ugyanakkor egymás erejét növelve képesek a társadalom jelenlegi kihívásaira reagálni. A műszaki és gazdasági innovációkon túli innovációtípusok előtérbe kerülése összefüggést mutat az innovációk közti kölcsönösség feltételezésével. A társadalmi kezdeményezések hangsúlyos szerepére felfigyelt Gábor Dénes is, aki 1970-ben megjelent könyvében [12] tudományos, műszaki, biológiai és társadalmi innovációkat vizsgált, és arra a megállapításra jutott, hogy a technikai innovációk jelentősen elszakadtak a társadalmi újításoktól. Véleménye szerint a műszaki innovációk túlsúlya aránytalanságokat okozott az innovációk folyamatában, mivel a társadalmi jólét (és jól-lét) növelése érdekében tett erőfeszítések lemaradtak, a perifériára szorultak. Ebben az értelemben a társadalmi innováció olyan átfogó keretprogram, ami elsősorban nem a technikai innovációk mellett párhuzamosan tevékenykedő kezdeményezés, hanem az innovációk összességét ellenőrző és szabályozó „reform” [12]. A társadalmi innováció fogalmát Drucker [4] mélyítette el azzal a megállapításával, hogy újításra az élet minden területén szükség van, az újító kezdeményezések nem korlátozódhatnak csak a műszaki és gazdasági színterekre. Az 1980-as évektől a perifériális helyzetben lévő területek a felzárkózásra való igénnyel jelentkeztek. Ebben a felzárkózási folyamatban jelentős szerepe lett a helyi, közösségi szinten értelmezhető újító ötleteknek, a társadalmi innováció tevékenységének. A társadalmi innováció a technikai innovációkkal együttműködve képes a helyi, a közösség szintjén megjelenő kihívásokra reagálni, és a közösség jól-létét növelni. Az innováció társadalmi kategória is, és szükséges lépcsőfok a gazdasági fejlődéshez, a versenyképesség növeléséhez. A társadalmi innováció ösztönzését olyan új (vagy újszerű) együttműködések, kapcsolódások és szervezeti formák segítik, amelyek önmagukban is innovációként funkcionálnak a társadalom jól-létének növelése érdekében.

2.3. A társadalmi innováció és a versenyképesség kapcsolata

Az innováció – beleértve a társadalmi innováció fogalmát is – hangsúlyos tényező a versenyképesség meghatározása során. Az 1980-as években az innováció és a versenyképesség vizsgálatának középpontjában a vállalati szintű elemzések álltak: az innovációk elsősorban ezen a szinten jelentek meg, továbbá – az általános nézet szerint – a vállalatok versenyképessége előre vetíti az ország versenyképességének alakulását is [14]. A hangsúly később eltolódott a nagyobb közösségek szerepének vizsgálata felé, mivel az innovációs tevékenység során meghatározó az adott közösség teljesítőképessége is. A vállalati innovációs képességek mellett jelentős szerepe van a regionális és a nemzeti szintű innovációs potenciálnak is, amelyek az innovációk létrehozását segítik több szinten. A gazdasági és természettudományi innovációk jelenléte megfigyelhető az ún. magterületeken, a perifériák azonban jelentős lemaradással jellemezhetők. Új és időszerű megoldásokra van szükség a kisebb közösségek (települések, régiók) számára, ehhez nyújt eszközt és modellt a társadalmi innováció. Ma már hangsúlyos szerepe van azoknak a társadalmi kezdeményezéseknek és újításoknak, amelyek – a technikai innovációk mellett – újszerű megoldásaikkal részt vesznek a közösség jól-létének (életszínvonalának) növelésében. A társadalmi innovációs törekvések mint új megközelítés segítik az Európai Unió fő célkitűzését, a kontinens globális versenyképességének növelését, „az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedést” [10]. A korábbi innovatív területek (mérnöki, természettudományi, gazdasági) mellett új bázisok

jelennek meg, az újítások a társadalom eszközeiként vesznek részt a jól-lét növelésében és az aktuális problémák kezelésében. A jól-lét – a jólétet meghatározó jövedelmi viszonyokon, a létfenntartás szükségletein túl – összefügg a biztonságérzettel, az önbecsüléssel és a kapcsolati szükségletekkel.

A versenyképesség és az innováció kapcsolatát vizsgálva, hangsúlyos kérdés a társadalmi újítások szerepének számszerűsítése a versenyképesség meghatározásában. A mérés komplex feladat, kiindulópontot jelent az egyes versenyképességi mérések vizsgálata. Szilágyi [19] alapján kijelenthető, hogy a versenyképesség mérésének esetében a mutatószámok (indikátorok) meghatározásakor különös figyelmet igényel, hogy „a kiválasztott indikátorok egymással való korrelációja a lehető legkisebb; a kiválasztott indikátorok korrelációja a ki nem választott (de egyébként releváns) indikátorokkal a lehető legnagyobb” legyen. Az 1. táblázatban bemutatott két nemzetközi összehasonlítás, az International Institute for Management Development (IMD) nemzetközi összehasonlítása a versenyképességről (55 ország vizsgálatával) és a Világgazdasági Fórum (WEF) „Globális Versenyképességi Indexe” (GCI, 125 ország vizsgálatával) megfelel a fenti kritériumnak, és megfelelő kiindulópontot jelent a társadalmi innováció méréséhez is.

1. táblázat: Nemzetközi versenyképesség mérése [19]

IMD				
Versenytenyezők				
	<i>Gazdasági teljesítmények (83 faktor)</i>	<i>Állami tevékenység hatékonysága (77 faktor)</i>	<i>Üzleti szféra hatékonysága (69 faktor)</i>	<i>Infrastruktúra (94 faktor)</i>
Altényezők	belföldi gazdaság	állami pénzügyek	termelékenység	általános infrastruktúra
	nemzetközi kereskedelem	adópolitika	munkaerőpiac	technológiai infrastruktúra
	külföldi beruházások	intézményi keretek	pénzügyek	tudományos infrastruktúra
	foglalkoztatás	törvényi szabályozás	irányítási gyakorlat	egészségügy
	árak	szociális keretek	üzleti magatartás és értékrend	oktatás
GCI				
Cölöpök				
	<i>Termelési tényezők</i>	<i>Hatékonysági tényezők</i>	<i>Innovációs tényezők</i>	
	Intézmények, Infrastruktúra, Makroökonómia, Egészségügy és alapfokú oktatás	Magasabb fokú és szakoktatás, Piaci hatékonyság, Technológia	Üzleti élet körülményei, Innováció	
<i>Változók száma: 6 és 23 között</i>				

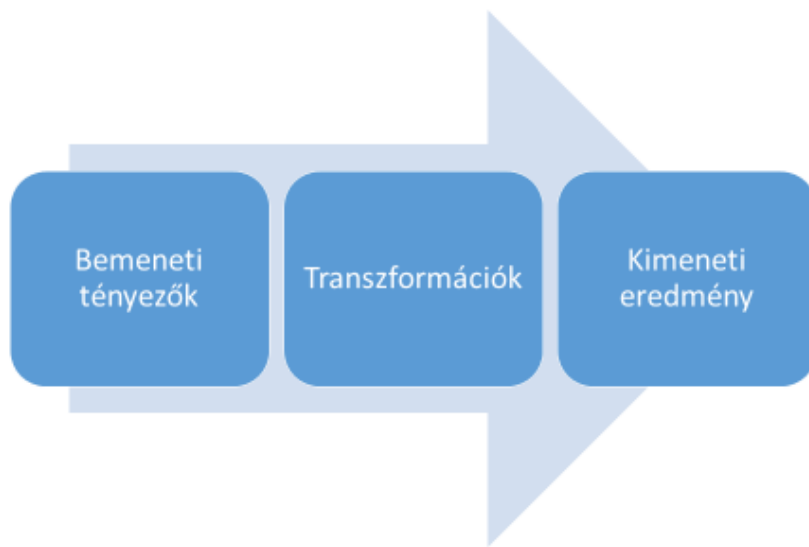
Forrás: saját szerkesztés

3. A társadalmi innováció mérési kihívásai

3.1. Az innováció mérése

Az innováció egyaránt értelmezhető és mérhető mikro-, mezo- és makroszinten. A szervezeti, regionális és nemzetgazdasági szinten történő vizsgálódás megköveteli egy több szintű mérési modell bevezetését, és a keretfeltételek definiálását. A mérés során hangsúlyos szerepet kap az innovációs folyamatok rendszerszerűsége. Az innovációs törekvések rendszerszerű meghatározása az alábbi folyamatot indukálja [13]:

1. kiindulási feltételek azonosítása (bemeneti tényezők)
2. meghatározott innovatív tevékenységek (transzformációk) átalakító folyamata
3. innovációs eredmények (kimeneti eredmények) vizsgálata

1. ábra: Az innovációs folyamatok rendszerszerűsége [13]

Forrás: saját szerkesztés

Az innováció mérésekor külön definiálhatók azon indikátorok, amelyek az újításokat ösztönzik, és amelyek az innováció folyamatának eredményét mérik. Babbie társadalomtudomány-kutatás gyakorlataira hivatkozva [1], a mérés során szükséges:

1. a releváns változók meghatározása
2. a mérés definiálása
3. korábbi eredmények elemzése
4. átvett vagy saját mérőeszköz rögzítése

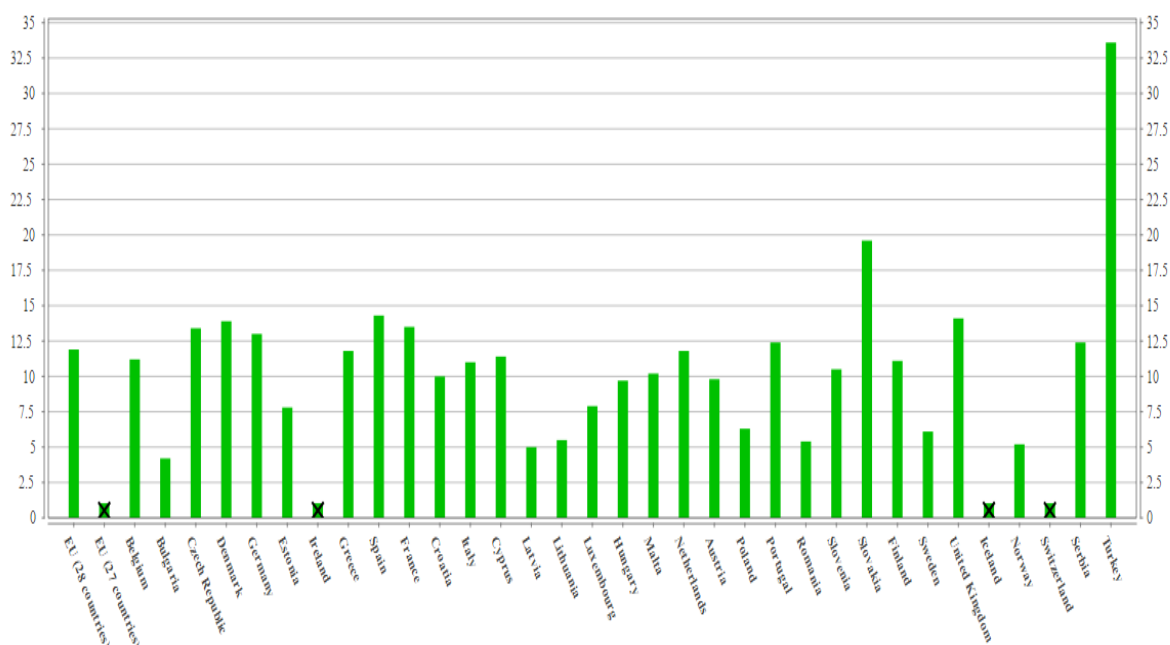
Babbie megállapítása szerint „mérni lehet bármit, ami létezik” [1], nem csak naturális mennyiséget vagy pénzben kifejezhető értéket. A megállapítás jól alkalmazható az innováció mérésekor, gyakran alkalmazott módszer a kérdőíves felmérés vagy a terepkutatás.

3.2. Technikai innovációk mérési módszertana

Az innováció mérésének kérdése már az 1960-as években megjelent a Frascati kézikönyvben [18], de a mérési módszertan meghatározása igen eltérő módon alakult a természettudományi, műszaki innovációk és a társadalmi innováció terén. Míg a technikai innovációk mérésére vonatkozóan számos módszertani ajánlás született, addig a társadalmi innováció mérésének kérdései módszertani szempontból egyelőre nem tisztáztak.

Az innováció mérésekor alkalmazott *felmérés mint módszer* előnyeként említhető a viszonylag nagy létszámú sokaság elérési, illetve az önmagukban nem kvantifikálható vélemények összesítési lehetősége [17]. A felmérés során követelmény a reprezentativitás, amennyiben nem reprezentatív a minta, azt külön hangsúlyozni, a torzítást pedig kezelni szükséges. Némethné rámutat, hogy a vállalati innovációs törekvések mérésére alkalmazott K+F intenzitás-mutató (kutatás-fejlesztési kiadások aránya a GDP-hez viszonyítva) elégtelen, ami indokolja a módszertani ajánlások széles körű vizsgálatát [17].

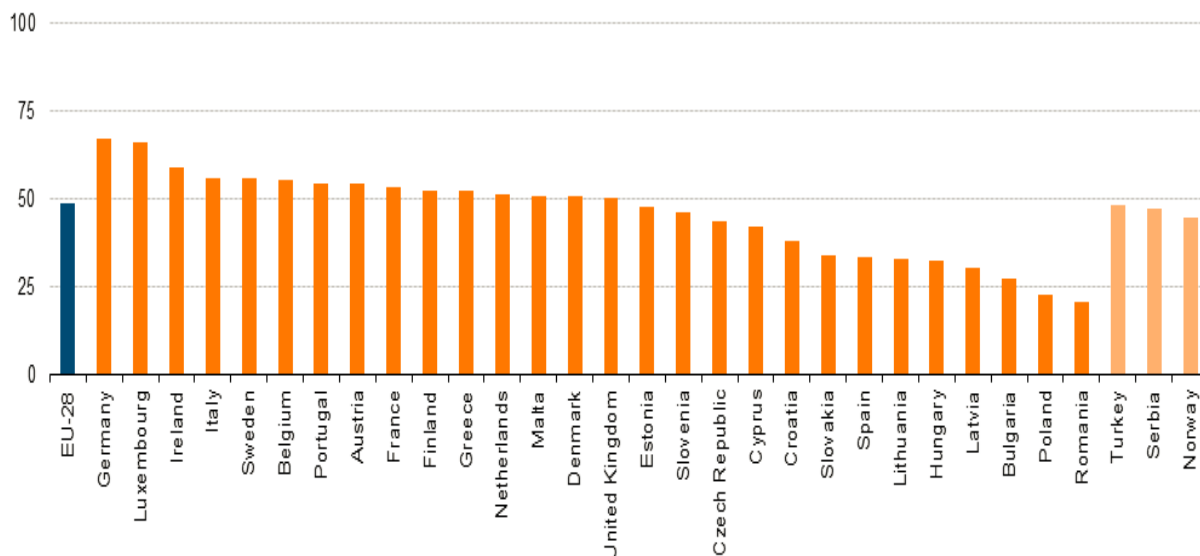
Az Európai Unió – felismerve az innováció meghatározó szerepét a gazdasági teljesítmény és a versenyképesség növelésében – 2000-től kezdve két évente felmérés formájában, egységes kérdőív használatával vizsgálja az egyes tagországok reprezentatív minta szerinti innovációs potenciálját. Az EU innovációt vizsgáló mérési metódusai elsősorban a technikai innovativitás mérik, és vállalati (szervezeti) szinten vizsgálódnak. A Community Innovation Survey (CIS) legutóbbi felmérése 2012-ben zajlott, a 2. ábra mutatja az egyes országokban (tagországok és Horvátország, Törökország, továbbá Norvégia) realizált, új termék- és folyamatinnovációk által elért bevételek teljes bevételhez viszonyított arányát, illetve a tagországok összesített eredményét.

2. ábra: Innovációból fakadó megtérülés [6]

Forrás: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/data/main-tables>

A 2012-es CIS felmérés alapján az Európai Unió tagországaiban, illetve Horvátországban, Törökországban és Norvégiában az alábbiak szerint alakul az innovatív vállalkozások aránya:

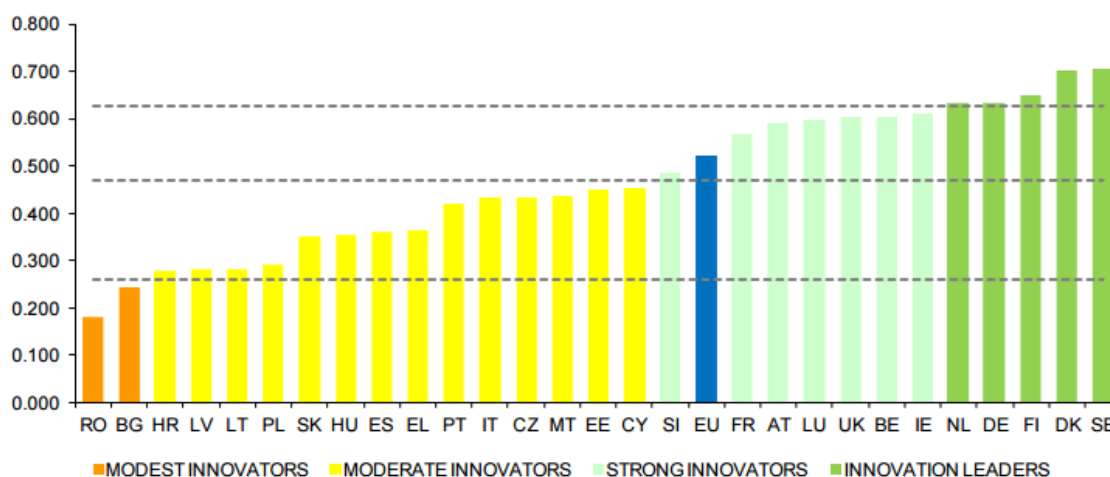

3. ábra: Innovatív vállalkozások aránya (%), 2010-2012. [7]

Forrás: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Innovation_statistics

A CIS felmérés adataiból többféle elemzés készül, ezek közül kiemelkedő jelentőségű az Európai Innovációs Eredménytábla (European Innovation Scorecard). Az összevont innovációs index alapján átlagos innovációs teljesítményt számol az EU egy külön szervezete (EU Bizottság Vállalkozási és Ipari Főigazgatósága), amely 4 csoportra bontja a tagországokat (4. ábra). Az index meghatározásában 25 mutató vesz rész, 3 fő típusban és 8 innovációs dimenzió között [5]. A teljesítménycsoportok az alábbiak szerint alakulnak:

- Vezető innovátorok: az uniós átlagot jóval meghaladó innovációs teljesítmény
- Jelentős innovátorok: uniós átlag feletti vagy közelében lévő teljesítmény
- Mérsékelt innovátorok: uniós átlagtól elmaradó teljesítmény
- Lemaradó innovátorok: uniós átlagtól messze elmaradó teljesítmény

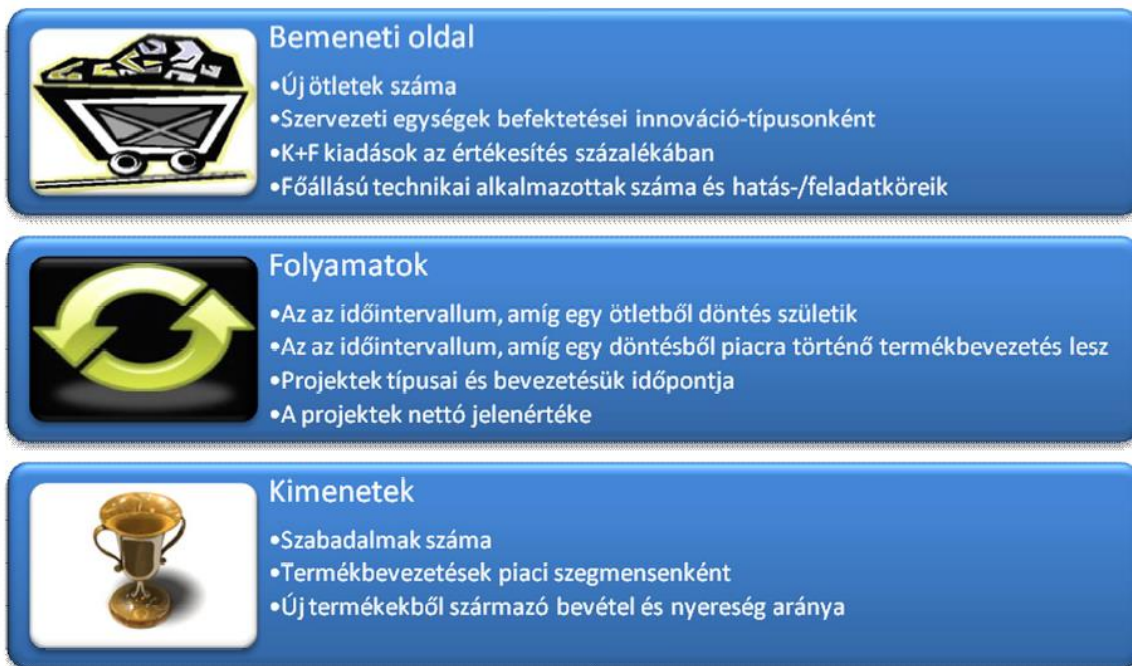
4. ábra: Az Európai Unió tagállamainak innovációs teljesítménye, Európai Innovációs Eredménytábla, 2016. [5]

Forrás: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/9965/attachments/2/translations/hu/renditions/native>

Az innovációs eredménytábla összehasonlító elemzés alapján készül, Jarjabka és Lóránd [15] megfogalmazása szerint benchmarking jelleggel. A *benchmarking módszerének* fókuszában az összehasonlítás áll, és különbséget tesz a kvantitatív (mértékegységgel meghatározott) és kvalitatív (gyakorlat „puha” tényezői) elemek között.

A szerzők összefoglalása alapján [15] az innováció mérésére alkalmas a *terepkutató módszer*, amely a mélyinterjú és az esettanulmány készítésének módszereivel képes az innováció folyamatának széles körű elemzését végezni. Szintén alkalmazható a *másodelemzés módszere*, a *szakirodalom szisztematikus feldolgozása* során olyan összefüggések mutatkoznak meg, amelyek új eredményeket jelentenek az innováció mérésének kutatásában.

Az innováció meghatározó szerepet tölt be a versenyképességi és a gazdasági növekedésben, szervezeti, regionális és nemzetgazdasági szinten egyaránt. Ahogy a versenyképesség mérésének középpontjában a vállalati szint áll, úgy érdemes véleményem szerint az innováció mérésekor is a szervezeti szinten történő méréseket alapul venni, hatásait és eredményeit vizsgálni, illetve a mikroszintű befektetések elemzésével a makroszintű növekedést elemezni. Olyan indikátorok meghatározása szükséges, amelyek egyaránt képesek az innovációt támogató tényezőket vizsgálni, a potenciális innovációs folyamatokat értelmezni, és az innováció eredményeit elemezni.

5. ábra Mutatószámok lehetséges meghatározása egy technológiai vállalatnál [15]

Forrás: Jarjabka – Lóránd, 2010.

Az 5. ábra egy lehetséges mérőszám-meghatározást mutat be, külön hangsúlyozva a bemenetei és kimenetei tényezők szerinti megosztást, illetve az innovációs folyamat lényegét adó transzformációs folyamatokat. A példa elsősorban technikai innováció mérésére alkalmas, kiindulópontot jelenthet azonban a társadalmi újítások vizsgálatához is. Véleményem szerint a társadalmi innováció mérése során a fent megnevezett input, output és transzformációból eredő eredmény- és hatásmutatók azonosítása alapvető feladat a mérési struktúra meghatározása érdekében.

3.3. A társadalmi innováció mérését nehezítő tényezők

A társadalmi innováció mérési folyamatát több tényező nehezíti. Az innováció mérése során – hivatkozva a fentebb említett rendszerszerűség folyamatára – kiindulópont a megfelelő indikátorok meghatározása, és bemeneti-, kimeneti-, illetve hatásmutatóként való azonosításuk. Adott a kérdés: mit mérjünk? A feladat komplex, hiszen az eddigi szakirodalom nem foglalkozott direkt módon a kérdéskörrel, és a mutatók definiálása során hangsúlyos a mérhetőség kérdése. Tovább bonyolítja a mérési struktúra meghatározását a változók nagy száma, ami megköveteli a redukciót az egyes tényezők esetében. A kapcsolatelemzés során klaszteranalízis és faktoranalízis segítségével határozhatók meg azon indikátorok, amelyek segítik a társadalmi innováció mérését. A mérést három szinten, mikro-, mezo- és makroszinten szükséges elvégezni, feltárva az egyes szintek eredményei közti kapcsolatot.

A társadalmi innováció mérését érintő kihívások:

- a társadalmi innováció mérése komplex feladat, amely többszintű mérési modell bevezetését követeli meg
- a méréshez kapcsolódó módszertani sajátosságok: mit mérjünk? kérdés megválaszolása
- a meghatározható indikátorok nagy száma, a változók meghatározása során redukció szükséges
- többszintű mérési struktúra definiálása

A versenyképesség mérésére szolgáló mutatókhoz (1. táblázat) hasonlóan ún. változócsoportokat kell meghatározni, faktoranalízissel csökkentve az indikátorok számát. A már ismert mutatók közül nem mind alkalmas a társadalmi innováció mérésére, szabadalmak nincsenek minden esetben, és K+F tevékenység sem figyelhető meg minden szektorban, ha a társadalmi innovációt vizsgáljuk. A meglévő (technikai) innovációs mutatók segíthetnek megalkotni a társadalmi innováció mérésére szolgáló mutatókat, de körültekintő vizsgálat szükséges az adaptáció során. Az Európai Unió Bizottsága megbízásából a TEPSIE – Growing Social Innovation projekt 6 európai intézet együttműködő vizsgálatával elemezte a társadalmi innováció mérésére szolgáló mutatókat 2012-2015. között. A projekt során arra a megállapításra jutottak, hogy a két legjobb bemenet-kimenet mérésére szolgáló mutató:

- *szabadalmak*: kockázatos
- *K+F*: nem minden esetben alkalmas mutatók [20]

A társadalmi innováció tekintetében ugyanis nincs mindig szabadalom, és minden szektor érintett (K+F azonban nincs mindenhol). A két – a technikai innovációk mérését jelentősen befolyásoló – mutató így nem megfelelő a társadalmi innováció mérésére.

3.4. Indikátorok meghatározása a társadalmi innováció mérése esetében

A társadalmi innováció definíciójában hangsúlyos szerepet kap az újdonság, a társadalmi igény, a társadalom fejlesztése, a szektorsemlegesség és a megjelenés szintje. Véleményem szerint a fenti tényezők olyan jelentős kritériumok, amelyek nem csak meghatározzák a társadalmi innováció fogalmát, hanem keretet adnak a mérést szolgáló mutatók azonosításának is. A kritériumok irányt mutatnak azon kategóriák definiálásához, amelyek a klaszteranalízis során identifikált változócsoportokat is meghatározzák. A változócsoportok kialakításakor külön figyelmet érdemel:

- a megfelelő indikátorok kiválasztása
- a rövid és hosszú távú hatások vizsgálata
- a kiugró adatok kezelése
- a multikollinearitás szűrése
- a „több jobb” feltevés ellenőrzése [20]

Alapvető feladat a megfelelő mutatók meghatározása, amelyhez segítséget nyújtanak Babbie instrukciói a jó indikátorok meghatározásában. Az input-, output-, eredmény- és hatásmutatók különválasztása során az alábbi tényezők figyelembevétele szükséges a megfelelő változók azonosításához:

- egyértelműség,
- hozzáférhetőség,
- megbízhatóság,
- érvényesség,
- relevancia,
- időszerűség. [1]

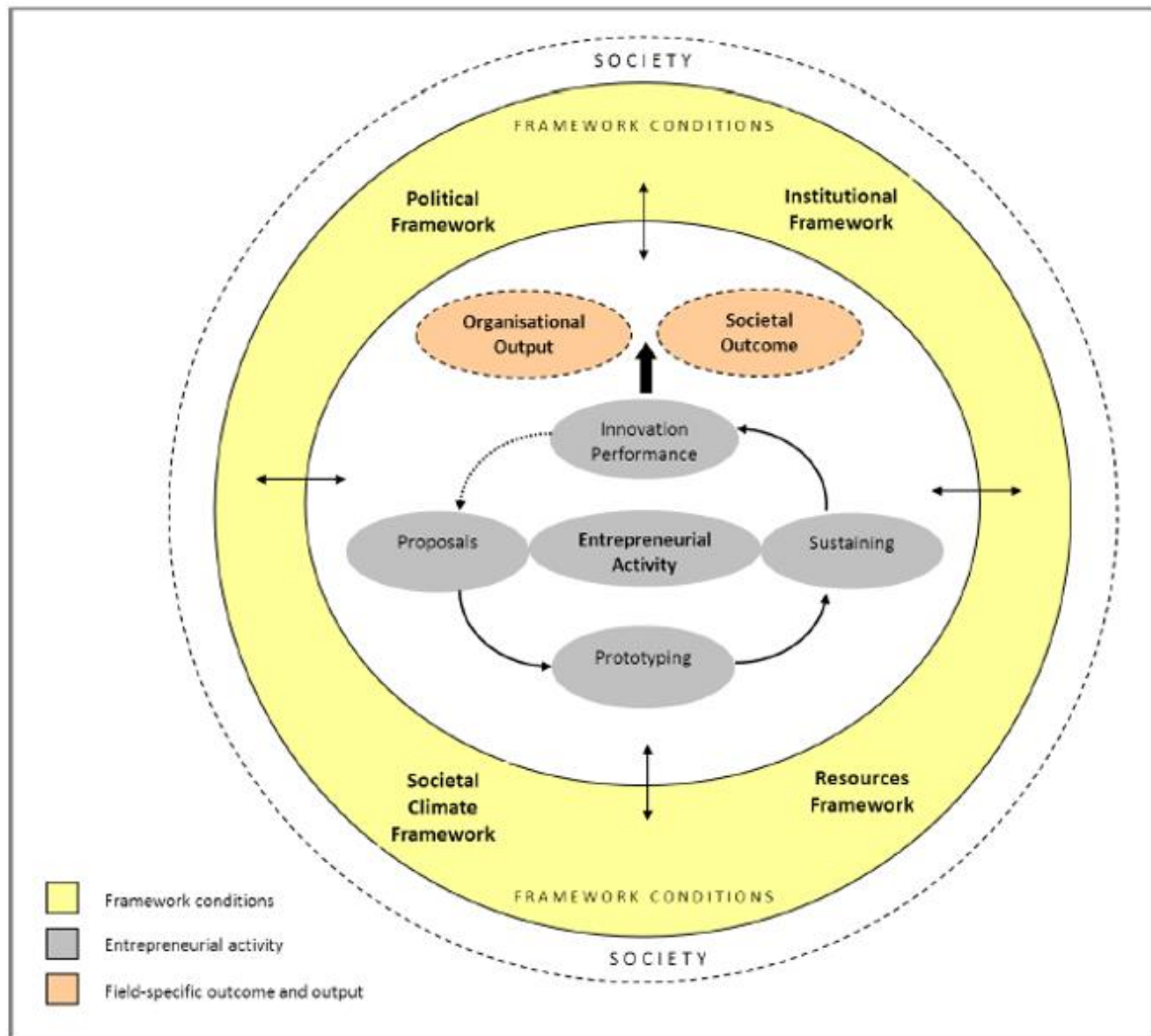
A társadalmi innováció mérése során integrált modellre van szükség, amely képes komplex módon vizsgálni az adottságokat (keretfeltételeket), a szervezeti tevékenységeket és az eredményeket (ez a három tényező mutatható ki számos mérési rendszerben) [20].

Az új mérési modellel szemben elvárás, hogy képes megmagyarázni az összefüggéseket, az interakciók kölcsönhatásait, a kölcsönös függőségeket több szinten és a szintek közti összefüggésekben.

3.5. Példa a gyakorlati megvalósításra

A társadalmi innováció mérésére szolgáló integrált modell egyik példája jelenik meg a TEPSIE projekt ajánlásában. A tanulmány a makroszinten történő mérés lehetőségét vizsgálja. A javasolt módszer adaptálható mikro- és mezo szinten is, szervezeti szintű esettanulmányok készítésével és elemzésével, illetve a regionális (település) szinten történő megvalósítások vizsgálatával. A modell három tényezőt vizsgál:

- *keretfeltételek*: kiinduló tényezők, stimulálják az innovációt
- *vállalkozói tevékenység*: az innováció fókuszában lévő vállalkozók motivációi
- *konkrét területi eredmények és hatások*: innovációs tevékenység eredményei [20]

6. ábra A társadalmi innováció mérésére szolgáló integrált modell [20]

Forrás: <http://siresearch.eu/sites/default/files/D2.5%20final.pdf>

A mérés három elemzési területének középpontjában a vállalkozói tevékenység áll, amely – hasonlóan a technikai innováció méréséhez – a vállalkozói aktivitáson (innovátoron) kívül a civil társadalom, az informális csoportok vagy egyének szerepét is figyelembe veszi. A vállalkozói tevékenység kiindulópontja a javaslatok megfogalmazása, a minta létrehozása, majd a fenntarthatóság elve alapján az innováció megvalósítása. A modell egyszerűsítése, hogy az innovációt lineáris folyamatként kezeli, viszont a folyamat nem egy zárt rendszerben történik, ami meghatározza a keretfeltételeket is. A keretfeltételek az innovációs folyamaton kívül vannak, nem befolyásolhatók közvetlenül (ellentétben a vállalkozói tevékenységgel), és szabályozó szerepük van az innovációs tevékenységben, mint intézményi, politikai, erőforrás alapú és társadalmi tényezők. Az eredmények (szervezeti teljesítmény és társadalmi eredmények) a társadalmi újítások színterét jelentik, kölcsönhatásban a vállalkozói tevékenységgel és a keretfeltételekkel, vizsgálva, milyen speciális igényeken keresztül valósul meg az innováció, vagyis a társadalmi változás. A társadalmi innováció folyamatának elemzése során kiemelt jelentőségű azon összefüggések azonosítása, amelyek az innovációs tevékenységet befolyásoló tényezők közötti kölcsönhatást vizsgálják (keretfeltételek és vállalkozói aktivitás hatása az eredményre), illetve visszacsatolási hurkokként jelentkeznek az innovációs folyamatban (társadalmi innováció növeli a cselekvőképességet, eredmény új innovációkat generál).

INDIKÁTOROK

7. ábra A társadalmi innováció mérési indikátorai [20]

Forrás: saját szerkesztés

4. Következtetések

Tanulmányomban a társadalmi innováció mérési lehetőségeit vizsgálom. A mérési struktúra meghatározása összetett feladat, amely megköveteli a több szinten történő elemzést és a technikai innovációkkal, illetve a versenyképességgel való összefüggések vizsgálatát. A kutatás során arra a megállapításra jutottam, hogy az innováció rendszerszerűsége [13] determinálja azon input-, output-, eredmény- és hatásmutatókat, amelyek hozzáférhetőek, megbízhatóak, érvényesek, relevánsak és időszerűek a társadalmi innováció mérési folyamataiban. A műszaki és gazdasági innovációk mérési módszertanának ismerete alapvető fontosságú a társadalmi újításokra vonatkozó vizsgálatok során, azonban a szakirodalmi áttekintés után egyértelműen kijelenthető: a technikai innovációk mérésére alkalmazott „legjobb” indikátorok (szabadalmak, K+F) nem minden esetben alkalmasak a társadalmi innováció számszerűsítésére. Babbie megállapítása szerint minden mérhető [1], hangsúlyos szerepe van azonban azoknak a módszereknek (klaszteranalízis, faktoranalízis), amelyek révén a társadalmi kezdeményezések mérésére vonatkozó mutatók száma redukálható. A kapcsolatelemzés során külön figyelmet érdemel a multikollinearitás kiszűrése, illetve a „ha több, jobb” feltevés alapos vizsgálata. A társadalmi innováció makro szintű mérését az Európai Unió TEPSIE projektje [20] alapján olyan integrált modell segíti, amely komplex módon vizsgálja és elemzi az innováció feltételeit, folyamatát és az eredményeit. Véleményem szerint a makro szintű mérés adaptálható regionális és szervezeti szintű mérések esetében is, a helyi, közösségi kezdeményezések vizsgálata és mikro szintű esettanulmányok készítése révén. A makro szintű megközelítést indokolja, hogy a társadalom új megközelítésű együttműködéseiben, strukturális átalakításában is tetten érhető innovációs folyamatok gyakran makroszintű intézkedések hatására jönnek létre. A társadalmi innováció mérésekor hangsúlyos az eredmények meghatározása és értékelése, az egyes területi mutatók definiálása. A területspecifikus eredmények képesek jelezni, hogyan kezeli az adott közösség a társadalmi kihívásokat, így idősoros elemzésük, más mutatókkal való összehasonlításuk alapvető feladat a mérési struktúra meghatározásakor.

Köszönetnyilvánítás

Szeretném megköszönni Prof. Dr. Balaton Károly (egyetemi tanár) úr munkáját, aki lektorként észrevételeivel, javaslataival hozzájárult a tanulmány elkészítéséhez.

Irodalomjegyzék

- [1] Babbie, E.: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata, Hatodik, átdolgozott kiadás, Balassi Kiadó, Budapest, 2008.
- [2] Benedek J. et al.: Új innovációs paradigma? Regionális társadalmi innovációs potenciál javításának lehetősége szakértői rendszer segítségével, lehetőségek és korlátok, In: Veresné Somosi Mariann: „Mérleg és Kihívások” IX. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Konferencia kiadvány, 2015.
- [3] Czakó E.: Versenyképesség iparágak szintjén – a globalizáció tükrében, PhD disszertáció, Budapest: BKÁE Vállalatgazdaságtan Tanszék, 2000.
- [4] Drucker, P.: Innovation and entrepreneurship, Harper & Row, Publishers, New York, 1985.
- [5] EC: Európai Innovációs Eredménytábla, Összefoglaló, 2016. Letöltve 2017. 03. 29-én a European Commission weboldalról: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/9965/attachments/2/translations/hu/renditions/native>
- [6] EC: EUROSTAT – Science, technology and innovation, Letöltve 2017. 03. 29-én a European Commission weboldalról: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/data/main-tables>
- [7] EC: EUROSTAT – Statistics Explained , Innovation Statistics, Letöltve 2017. 03. 29-én a European Commission weboldalról: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Innovation_statistics
- [8] EC: Innovation in the national strategic reference frameworks, 2006. Letöltve 2017. 03. 07-én a European Commission weboldalról, http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/innovation/2007/innovation_nsrif.pdf
- [9] EC: Social innovation research in the European Union: approaches, findings and future directions, 2013. Letöltve 2017. 03. 28-án a Net 4 Society weboldaláról: http://www.net4society.eu/_media/social_innovation.pdf
- [10] Európai Bizottság: Az EU kutatási és innovációs keretprogramja, Európai Unió, 2014. Letöltve 2017. 01. 10-én a European Commission weboldaláról: https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/sites/horizon2020/files/H2020_HU_KI0213413HUN.pdf
- [11] FARKAS J.: Az innováció társadalmi-gazdasági akadályai, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1984.
- [12] Gabor, D.: Innovations: Scientific, Technological, and Social, Oxford University Press, 1970.
- [13] Gáspár L.: Általános innovációelmélet, Magyar Innovációs Szövetség, Budapest, 1998.
- [14] Hortoványi L. – Balaton K.: A versenyképesség és az innováció vállalati szintű vizsgálata, Vezetéstudomány, XLVII. évfolyam, 2016. 12. szám, 38 – 45. oldal
- [15] Jarjabka Á. – Lóránd B.: Az innováció alapjai és megjelenési területei, 2010. Letöltve 2017. 02. 10-én a Kreatív Ipari Klaszter weboldaláról: <http://kikk.hu/attachments/article/810/Innov%C3%A1ci%C3%B3%20menedzsment%20k%C3%A9szlet%C3%A9s%20anyag.pdf>
- [16] Nemes G. – Varga Á.: Társadalmi innováció és társadalmi tanulás a vidékfejlesztésben – sikerek, problémák, dilemmák, 2015. In: Veresné Somosi Mariann: „Mérleg és Kihívások” IX. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Konferencia kiadvány, 2015.

- [17] Némethné P. K.: Innovációs tevékenység mérése a magyar vállalatoknál, PhD disszertáció, Budapest: BCE Üzleti Gazdaságtan Tanszék, 2010.
- [18] OECD: Javaslat a kutatás és kísérleti fejlesztés felmérésének egységes gyakorlatára, 1963. Letöltve 2017. 01. 10-én a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal weboldaláról: <http://nkfih.gov.hu/hivatal/kiadvanyok-kfi/frascati-kezikonyv>
- [19] Szilágyi Gy.: A versenyképesség mérése a nemzetközi összehasonlítások módszertanának tükrében, Statisztikai szemle, 2008., 86. évfolyam, 1. szám, 5 – 21. oldal
- [20] TEPSIE – Growing Social Innovation: Paving the Way to Measurement – A Blueprint for Social Innovation Metrics, 2013. Letöltve 2016. 12. 12-én a TEPSIE weboldaláról: <http://siresearch.eu/sites/default/files/D2.5%20final.pdf>

Lektorálta: Prof. Dr. Balaton Károly, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Vezetéstudományi Intézet

LEAN ADAPTÁCIÓ A TÁRSADALMI INNOVÁCIÓK TÖRVÉNYSZERŰSÉGEI MENTÉN

Varga Krisztina

Miskolci Egyetem, Vezetéstudományi Intézet, PhD hallgató, varga.krisztina@uni-miskolc.hu

Tumik Ábel

Miskolci Egyetem, Vezetéstudományi Intézet, óraadó, szvabelt@uni-miskolc.hu

Absztrakt

A lean szemlélet csak az utóbbi egy évtizedben kezdett az érdeklődés középpontjába kerülni Magyarországon. Elsősorban autóiipari termelő vállalatok, később egyéb szervezetek is a Japánból induló menedzsment rendszer felé kezdtek fordulni, azzal a céllal, hogy megkíséreljék a világ vezető cégeinek sikereit követni. A lean filozófia egy sajátos gondolkodásmódot, munkamorált igényel, melynek erős kulturális meghatározói vannak. Megannyi menedzsment diszciplína foglalkozik a szervezeten belüli munkakultúra leírásával és próbál olyan normatív modelleket létrehozni, melyek célja a munkamódszerek hatékonyságának fokozása. Ezzel párhuzamosan a kultúrakutatás is azon fáradozik, hogy minél pontosabban leírja az említett determinánsok társadalmi alapvetéseit, mozgatóit és törvényeit. Sajnos csak viszonylag kisszámú szakirodalmi publikáció foglalkozik a szervezeti munkakultúra formálását célzó konkrét tanácsadó modellek kidolgozásával, melynek oka a szervezeti kultúra, mint alrendszer nagyfokú komplexitásában jelölhető meg. Kutatásaink során sikeres társadalmi innovációkat leíró eseteket vizsgáltunk meg, és megállapítottuk, hogy a társadalmi innovációk olyan, a hagyományos termék innovációtól eltérő sajátosságokat hordoznak (átláthatóság, együtt gondolkodás, „alulról jövő” kezdeményezések, igényvezérelt fejlesztési folyamat stb.), amelyek esetében a lean menedzsment szemlélethez kapcsolódó elvekkel és módszerekkel egy igen tág metszetet kapunk. Amikor egy szervezet a lean útjára lép, nagyon sok esetben a kudarcok hatására visszafordul. Vizsgálataink rávilágítottak, hogy a hagyományostól eltérő módon, a társadalmi innovációk jellegzetességeinek felhasználásával megkönnyíthető a lean rendszer adaptációja a szervezeten belül. A cikk erre vonatkozóan mutat be egy keretmodellt és annak teszteredményeit. A tesztelés során a lean menedzsmentet vagy gyártást ismerő vezetőket kérdeztünk meg a modell alkalmazási lehetőségeiről és korlátairól.

Kulcsszavak: társadalmi innováció, lean menedzsment, modelladaptáció

1. Szakirodalmi áttekintés

1.1 A társadalmi innováció fogalma

A társadalmi innovációra vonatkozóan számos definíció született az utóbbi évtizedekben. Ezek több esetben egymásnak ellent is mondanak. Drucker 1987-es cikkében [1] megállapítja, hogy a „sürgős beavatkozások, a hosszútávra mutató, társadalmi innovációval kapcsolatos döntések a menedzsment új és legjelentősebb dimenziói.” Az eltérő definíció szemléltetésére álljon itt két olyan definíció, amelyek teljesen eltérő logikai megközelítéseket alkalmaznak a társadalmi innovációra. Ez az ellentét arra világít rá, hogy magára a társadalmi innováció mibenlétére is több válasz adható. Hamalainen és Heiskala megállapítása szerint „a társadalmi innovációk gyakran gyors válaszként jönnek létre a műszaki-gazdasági változások során, amelyekhez kapcsolódó társadalmi problémákat már nem lehet a korábban alkalmazott módszerekkel megoldani” [2].

A CRISES (Center de Recherche sur les Innovations Sociale) 2012-es definíciója szerint „a társadalmi innováció folyamata a társadalom tagjainak törekvéseivel kezdődik [3]. A

megnevezett célok elérése vagy a lehetőség megteremtése változást okoz a társadalmi kapcsolatokban; új forgatókönyvet vagy kulturális iránymutatást ad a közösség jólétének / életminőségének növelése érdekében” [4]. Az 1. táblázat néhány példát mutat be a fenti gondolatra, összegyűjti a különböző definíciók fókuszterületeit.

1. táblázat: A társadalmi innováció néhány definíciójának fókusza

Megközelítés	Definíció forrása	Év
Társadalmi összefogás	Bhatt et al. [5]	2016
Válasz társadalmi problémákra	Hamalainen & Heiskala [2]	2007
Társadalmi szempontok újraélesztése	Pol & Ville [6]	2009
Életminőség-javítás	Pol & Ville [6]; CRISES [3]	2009; 2014
Társadalmi gyakorlat	Have & Rubalcaba [7]	2016
Viselkedésváltozás, új társadalmi gyakorlat	Cajaiba-Santana [8]	2014
Alternatív, új gyakorlat	Jaeger-Erben et al. [9]	2015

Forrás: saját összeállítás a megjelölt források felhasználásával

Mivel a társadalmi innovációnak értelmezhető a sikeressége, az egy menedzselhető folyamattá válik. Számos cikk született a társadalmi innováció-generálás témájában [10], de megállapítható, hogy a mai napig is erősen kutatandó területről beszélünk [11].

1.2 A lean adaptációjának feltételei

A Lean menedzsment stratégiai szinten öt alapelvből áll (érték, értékáram azonosítása, áramlás, húzóelv, folyamatos fejlesztés), melyek a veszteségek megszüntetéséhez, az értékteremtéséhez elengedhetetlenek. Az értéket a vevő szemszögéből kell definiálni, a konkrét igényeire szabva, és meghatározni azt a terméket, amit a vállalatnak gyártania kell ahhoz, hogy ezeket az igényeket megfelelő módon kielégítse. Az értékáram a termék előállításához szükséges összes lépést tartalmazza. Amennyiben megtörtént az értékteremtő műveletek azonosítása, elkerülhetőek illetve minimalizálhatóak a veszteségek, ilyen módon könnyebben koncentrálhat a vállalat vevői igényeinek kielégítésére. Az áramlás Célja a már definiált érték megszakítás nélküli áramlásának biztosítása, a kiegyenlített termelési folyamat biztosítása, melynek legideálisabb változata a folyamatos (egy darabos) áramlás. A húzóelv annak biztosítása, hogy a vevői igény indukálja a gyártás ütemezését, ne pedig raktárkészletre termeljen a vállalat, elkerülve ezzel a felhalmozódó készleteket. A folyamatos fejlesztés az előző négy elv működésének és alkalmazásának folyamatos felülvizsgálata, hatékonyságának javítása és tökéletesítése, mely a szervezetet az optimális állapot felé mozgatja [12].

A lean szemlélet bevezetését illetően hangsúlyozandó, hogy nem csupán a szemlélet és eszközrendszer implementációjára [13], hanem munkakultúra váltásra van szükség Magyarországon, hisz maga a szemlélet a megszokottól teljesen eltérő munkakultúrát igényel, ezen felül az eszközök egy része is „egzotikus”. Fontos ebből a szempontból a minőségi körök koncepció ismerete és alkalmazása, ez azt jelenti, hogy a fejlesztések alulról történő kezdeményezés szerint valósulnak meg. A vezetői nyomás csak relatíve magas ösztönzők mellett eredményez valós fejlesztést, míg az alulról építkező kultúrában eleve a fejlesztési cél, a munkavégzés hatékonyságának a növelése áll a középpontban.

Számos cikk beszámol arról, hogy milyen körülmények szükségesek a sikeres lean adaptációhoz. Az ilyen listák sokszor túl általánosak, de egy fontos dolog megfigyelhető: időről-időre ugyanazok a jellemzők, sikerkritériumok bukkannak fel. Ezeket a 2. táblázatban szereplő példák mentén emeljük ki. A lean menedzsment kapcsán az utóbbi évtizedben nem csak a termelés, hanem a szolgáltatások és támogató folyamatok vonatkozásában is előtérbe

kerültek az implementációs kérdések. Molnár irodai folyamatokra dolgozott ki olyan modellt, ami analitikai eszköz segítségével is támogatja a bevezetés sikerességét a jól megfogható költség- és időalapú mutatókon keresztül [14].

2. táblázat: A lean adaptáció sikertényezői

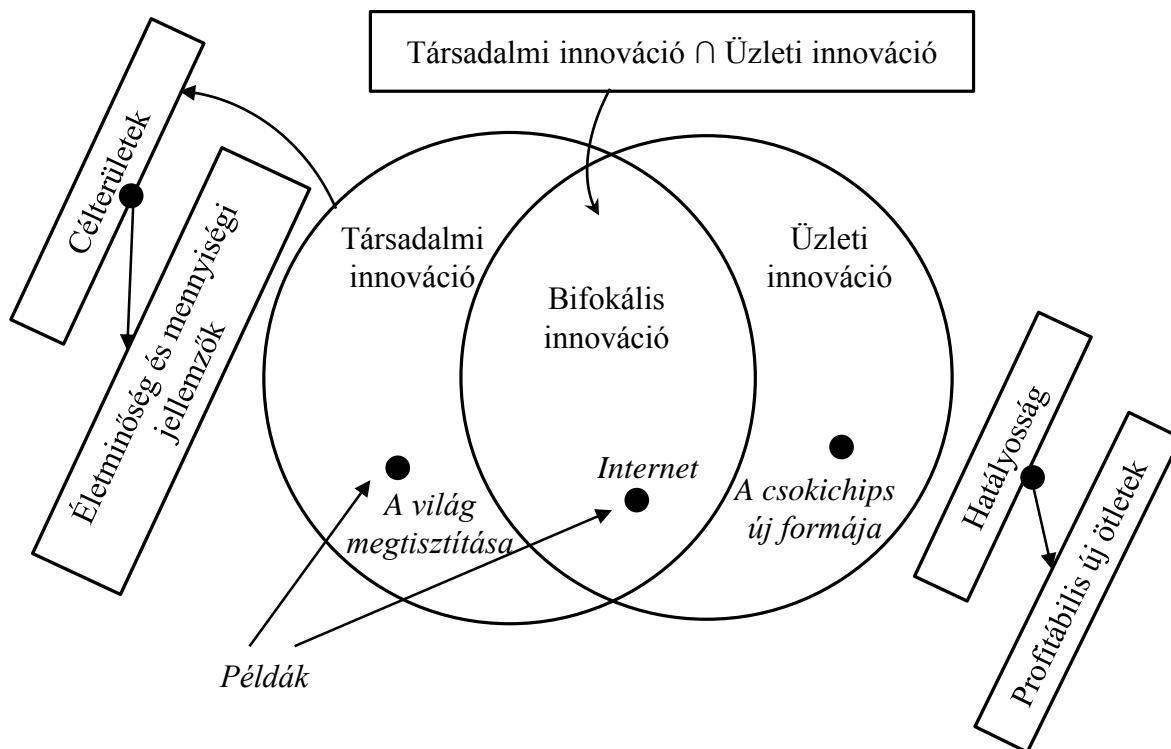
Sikertényezők	Forrás
<ul style="list-style-type: none"> – A menedzsment és a szervezet elkötelezettsége. – Projekt-kiválasztási, vezetési és ellenőrzési kompetenciák. – A kultúraváltás ösztönzése és elfogadása. – Folyamatos képzés és tréning. 	<i>Hoon Kwaka-Anbari (2006)</i>
<ul style="list-style-type: none"> – Látható elkötelezettség a vezetés részéről. – Formális mechanizmusok kifejlesztése az autonómia ösztönzésére és támogatására. – Mindenki által elfogadott közép- és hosszú távú lean célok. – A hosszú távú fenntarthatóság mechanizmusainak kidolgozása. – Sikerek folyamatos kommunikációja. 	<i>Scherrer-Rathje-Boyle-Deflorin (2009)</i>
<ul style="list-style-type: none"> – Lean fejlesztések aránya. – Stratégiaváltás. – Munkakultúra. – Termék fókusz. – A felső vezetés elkötelezettsége és következetessége. – Idő és lehetőség a teljesítményfejlesztésre 	<i>Crute et al. (2003)</i>
<ul style="list-style-type: none"> – Fejlesztésekre szánt idő. – Kompetenciák fejlesztése. – Világos célok. 	<i>Aziz-Hafez (2013)</i>

Forrás: saját szerkesztés a megjelölt források felhasználásával [15, 16, 17, 18]

1.3. A társadalmi innováció jellemzőinek adaptálhatósága a lean menedzsmentbe

A bifokális innováció, mint részhalmaz teremti meg annak a lehetőségét, hogy a társadalmi folyamatok, változások sajátosságai, jó gyakorlatai segíthessék a lean gyártási és menedzsment kultúra fejlődését. A társadalmi (pontosabban közösségi) kezdeményezés a hosszú távú sikeresség előmozdítója lehet. A társadalmi innováció és az üzleti innováció különböző, mégis átfedéseket mutató fogalmak. A társadalmi innováció nem szükségszerűen üzleti innováció és az üzleti innováció sem szükségszerűen társadalmi innováció. Ennek ellenére, milliók életét tette jobbá számtalan üzleti innováció, tehát a két típus „keresztzése”, nevezetesen a bifokális innováció (1. ábra) nagy jelentőségű.

1. ábra: A bifokális innováció értelmezése

Forrás: [3]

2. A lean és a társadalmi innováció összerendelése

Vizsgálatunk során egy, a társadalmi innováció sikerességét leíró modell [19] főbb elemeit logikailag megfeleltettük a lean szemléletben fontos szerepet játszó tényezőknek (3. táblázat).

3. táblázat: A társadalmi innováció és a lean szemlélet egyes elemeinek összerendelése

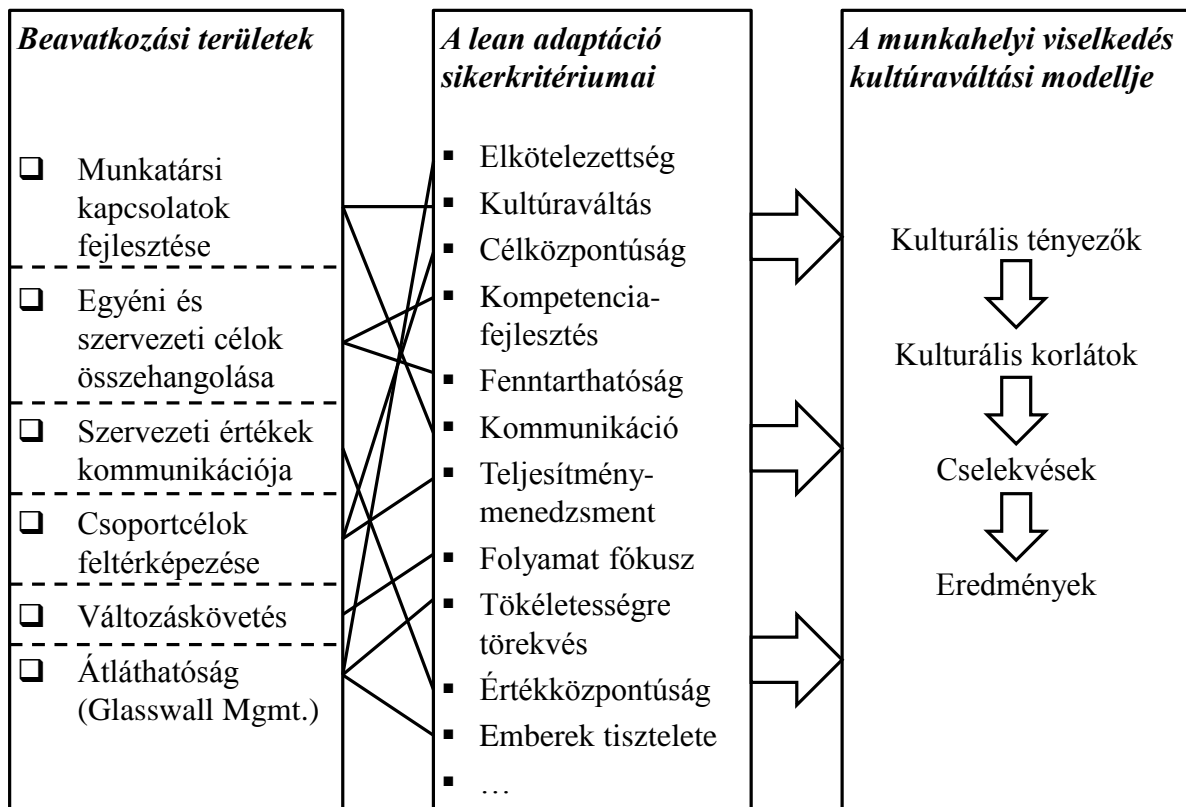
Társadalmi innováció	Lean szemlélet
Érdekelnek a társadalmi folyamatok.	Folyamatközpontúság
Erőfeszítést teszek az életszínvonal növeléséért.	Munkahelyi elégedettség
Olyan megoldásokat keresek, amelyek politikai és társadalmi változásokat hoznak a társadalomban.	Munkakultúra váltás
Olyan képzési technikákat szeretnék, amelyek növelik a közösség innovációs kapacitását.	Tökéletességre törekvés
Olyan ötleteket valósítok meg, amelyek társadalmi értéket generálnak, és még hatékonyabbá teszik a társadalmat.	Értékteremtés
A műszaki innováció csak a társadalmi, humán és szervezeti fejlesztésekkel együtt elegendő az életszínvonal növelésére.	Rendszerszemlélet
Folyamatosan lehetőségeket keresek a rendelkezésre álló források kihasználásával.	Folyamatos fejlesztés
Társadalmi célok fontosabbak az egyéni sikereimnél.	Emberek tisztelete

Forrás: saját szerkesztés [19] felhasználásával

A táblázat baloldali oszlopában a társadalmi innováció sikerességét felmérő kérdőív néhány kérdése látható, a jobboldaliban pedig azok a szemléletbeli elemek, törekvések, amelyek a lean menedzsmentben meghatározó jelentőségűek. A két teljesen különbözőnek tűnő halmaz azonban sokban megfeleltethető egymásnak attól függetlenül, hogy különböző területekre vonatkoznak. Ez az összevetés és a kimutathatóan sok közös pont nyújtotta annak felismerését, hogy az egyik sikeres terület sajátosságait lehetne adaptálni a másik terület működéséhez.

2.1. Lean adaptációs keretmodell

A fentebb bemutatott összerendelésből kiindulva, a munkahelyi viselkedés kultúraváltási modelljét felhasználva, az általunk kidolgozott modellben a lean adaptáció sikerkritériumaihoz rendeltünk beavatkozási területeket. Ezek olyan területek, amik abban segíthetnek, hogy a közepén lévő sikerkritériumok nagyobb eséllyel fejlődjenek. Ez a logika a gyökérok-keresés analógiáját tükrözi. Például az elkötelezettség fontos, de a kérdés, hogy hogyan fejlesztjük. A bal oldali javasolt blokkban néhány olyan tényezőt láthatunk, amelyek konkrétan megragadhatók és általuk az adaptációs sikerkritériumok is jobb értéket vehetnek fel.

2. ábra: A kidolgozott adaptációs keretmodell

Forrás: saját szerkesztés, [20] felhasználásával

3. A modell tesztelése

A modell teszteléséhez olyan szakembereket kérdeztünk meg strukturált interjú formájában, akik járatosak a lean menedzsment, illetve a változásmenedzsment területén gyakorlati döntéshozói szerepben vagy akadémiai szinten. A megkérdezés célja olyan irányvonalak

kijelölése volt, miszerint a vizsgált kritérium mennyiben fejleszhető, mennyiben egyszerű vagy nagyobb erőfeszítést igénylő változásra van szükség.

A megkérdezetteknek egy 1-től 3-ig terjedő skálán kellett értékelni az alkalmazhatóság nehézségét, ahol az 1 érték jelentése a legbonyolultabb, a 3 érték jelentése a legegyszerűbb. A 4. táblázat az öt megkérdezett azonos súllyal figyelembe vett értékeléseinek a számtani átlagait tartalmazza. Emellett megkérdeztük a szakértőket a modell lean adaptáció folyamatában történő alkalmazhatóságáról is és egyhangúan alkalmasnak ítélték, ugyanakkor jelezték, hogy a beavatkozási területek további mélységi szintű bontása is szükséges lehet.

4. táblázat: A modell alkalmazhatósági tesztjének eredményei

Beavatkozási területek	Értékelés	A lean adaptáció sikerkritériumai	Értékelés
Munkatársi kapcsolatok fejlesztése	2,6	Elkötelezettség	1,8
		Kultúraváltás	1,0
Egyéni és szervezeti célok összehangolása	1,4	Célközpontúság	2,8
		Kompetenciafejlesztés	2,4
Szervezeti értékek kommunikációja	2,8	Fenntarthatóság	1,4
		Kommunikáció	2,6
Csoportcélok feltérképezése	1,8	Teljesítménymenedzsment	2,2
Változáskövetés	2,2	Folyamat fókusz	2,8
Átláthatóság	2,0	Tökéletességre törekvés	2,6
		Értékközpontúság	2,8
		Emberek tisztelete	2,4

Forrás: saját szerkesztés

A nem reprezentatív vizsgálat alapján is igazolódni látszanak a számos szakirodalmi publikációban is megjelenő törvényszerűségek: a szervezeti értékek hatékony kommunikációja viszonylag egyszerű, a célközpontúság szinte minden esetben megvalósítható, a folyamatorientációt megtanulták a vállalatok az utóbbi évtizedekben sikeresen alkalmazni, illetve nem csupán lean szemléletben működő szervezetek, hanem általánosságban véve a szervezetek ismerik az értékorientáció fogalmát és annak működését. Nagy problémát jelent azonban az egyéni és szervezeti célok összehangolása (főképp nagyobb vállalatméret esetén), a kultúraváltás és a változások hosszútávú fenntarthatósága.

4. Következtetések

A kidolgozott modell az első verzióban végrehajtott szakértői tesztelés eredményeképp alkalmasnak bizonyult a lean adaptációs folyamatban való alkalmazásra, azonban további fejlesztési irányok is definiálhatók a modell jövőbeli felhasználása kapcsán. Fontosnak ítéljük a modell továbbfejlesztését, finomítását is, mivel mind a társadalmi innováció kapcsolódó kutatási területén, mind a lean adaptáció mélységi vizsgálatához hozzájárulhat az alkalmazása a későbbi kutatásaink során.

További kutatási, illetve fejlesztési irányként jelölhetők meg a következők:

- A modellben szereplő beavatkozási területek kibővítési szükségességének vizsgálata, illetve mélyebb, többszintű modellváltozat kidolgozása.
- Gyakorlati szakemberek nagymintás megkérdezése a modell alkalmazhatóságáról empirikus vizsgálat formájában.
- Esettanulmányok kidolgozása konkrét szervezetekre vonatkozóan.

Irodalomjegyzék

- [1] Drucker, P. F.: Social Innovation – Management’s New Dimension. Long Range Planning, 6, 1987. pp. 29–34.
- [2] Hamalainen, T. J., Heiskala, R.: Social innovations, institutional change and economic performance: Making sense of structural adjustment processes in industrial sectors, regions and societies. Edward Elgar Publishing. 2007.
- [3] Centre de Recherche sur les Innovations Sociales (CRISES): Rapport Annuel des activités scientifiques du CRISES 2013–2014. Letöltve 2017. május 7-én a crises.uqam.ca weboldalról: <http://crises.uqam.ca/component/content/article/5-presentation/674-rapport-annuel-2013-2014.html>
- [4] Lessa, B. S., Alves Souza, A. C. A., Silva-Filho, J. C. L.: Education in cooperative cells as a social innovation: a case study in the Brazilian semiarid. Innovation and Management Review, 13, 2016. pp. 166–175.
- [5] Bhatt, P., Ahmad, A. J., Roomi, M. A.: Social innovation with open source software: User engagement and development challenges in India. Technovation, 52–53, 2016. pp. 28–39.
- [6] Pol, E., Ville, S.: Social innovation: Buzz word or enduring term? The Journal of Socio-Economics, 38, 2009. pp. 878–885.
- [7] Have, R. P., Rubalcaba, L.: Social innovation research: An emerging area of innovation studies? Research Policy, 45, 2016. pp. 1923–1935.
- [8] Cajaiba-Santana, G.: Social innovation: Moving the field forward. A conceptual framework. Technological Forecasting and Social Change, 82, 2014. pp. 42–51.
- [9] Jaeger-Erben, M., Ruckert-John, J., Schafer, M.: Sustainable consumption through social innovation: a typology of innovations for sustainable consumption practices. Journal of Cleaner Production, 108, 2015. pp. 784–798.
- [10] Kocziszky, Gy., Veresné Somosi, M.: Generating social innovation with knowledge engineering. PROCEDIA - SOCIAL AND BEHAVIORAL SCIENCES, 223, 2016. pp. 167–174.
- [11] Demeny, A., Musinszki, Z.: Social Accounting – In the Wake of the Sustainability. Theory Methodology Practice, 2, 2016. pp. 26–40.
- [12] Womack, J. P., Jones, D. T.: Lean Thinking: Banish Waste and Create Wealth in Your Corporation, Free Press. New York, 2003.
- [13] Molnár V., Kerchner A.: A lean menedzsment alkalmazási lehetőségei a közzsférában. Műszaki tudomány az észak-kelet magyarországi régióban konferencia, 2016. pp. 425–432.
- [14] Molnar, V.: Non-production process controlling, Six Sigma approach. Controller Info, 2, 2016. pp. 37–44.
- [15] Hoon Kwaka, Y., Anbari, F. T.: Benefits, Obstacles, and Future of Six Sigma Approach. Technovation, 26, 2006. pp. 708–715.
- [16] Scherrer-Rathje, M., Boyle, T. A., Deflorin, P.: Lean, Take Two! Reflections from the Second Attempt at Lean Implementation. Business Horizons, 52, 2009. pp. 79–88.
- [17] Crute, V., Ward, Y., Brown S., Graves, A.: Implementing Lean in Aerospace - Challenging the Assumptions and Understanding the Challenges. Technovation, 23, 2003. pp. 917–928.
- [18] Aziz, R. F., Hafez, S. M.: Applying Lean Thinking in Construction and Performance Improvement. Alexandria Engineering Journal, 52, 2013. pp. 679–695.
- [19] Bulut, C., Eren, H., Halac, D. S.: Social Innovation and Psychometric Analysis. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 82, 2013. pp. 122–130.
- [20] Bhagat, R. S., Steers, R. M. (szerk.): Culture, Organizations and Work. Cambridge University Press. 2009.

Lektorálta: Dr. Molnár Viktor, egyetemi docens, Miskolci Egyetem

Közigazgatás-tudományi szekció

WITH STANDARDS AGAINST BRIBERY

Péter Klotz

National University of Public Service, PhD student, klotzp1@gmail.com

Abstract

Corruption, especially bribery is among the biggest threats to the integrity of organizations. It undermines social values and justice, sustainable development and trust towards public sector and institutions and creates tensions within societies. Additionally, corruption destroys competitiveness and has a negative effect on the business sector. In order to fight corruption, new and new methods are implemented both in public and private sector.

The International Organization for Standardization (ISO) has adopted October 2016 a new international standard ISO 37001:2016 Anti-Bribery Management Systems. The new standard specifies requirements and provides guidance for establishing, implementing, maintaining, reviewing and improving an anti-bribery management system, and is intended to be applicable to all organizations regardless of type, size and nature of activity, and whether in the public, private or not-for-profit sectors.

Additionally, the new standard specifies a series of measures to help organizations prevent, detect and address bribery. The most relevant anti-bribery measures of the standard are among others adopting an anti-bribery policy, appointing a person to oversee anti-bribery compliance, training, risk assessments and due diligence on projects and business associates, implementing financial and commercial controls, and instituting reporting and investigation procedures.

The measures proposed by the new anti-bribery standards are very similar to the requirements laid down by the Hungarian Government Decree No. 50/2013. (II. 25.) on the integrity management system of organs of public administration and on the procedural rules applicable to dealing with lobbyists. The paper compares the requirements of the new standard and the government decree and proposes measures for the Hungarian public administration organizations in order to comply better with the ISO standard's requirements and the same time, enhance their integrity management system.

Keywords: Bribery, integrity, standard, ISO 37001, management system

1. Introduction

Corruption, especially bribery is among the biggest threats to societies. It undermines social values and justice, sustainable development and trust towards public sector and institutions and creates tensions within societies. Additionally, corruption destroys competitiveness and has a negative effect on the business sector [1]. In the recent years in order to fight corruption new and new methods are adopted and implemented both in public and private sector.

The newest method is the anti-bribery standard, which specifies anti-bribery requirements and provides guidance for establishing, implementing, maintaining, reviewing and improving an anti-bribery management system, and is intended to be applicable to all organizations regardless of type, size and nature of activity, and whether in the public, private or not-for-profit sectors.

In this paper, I will try to present why the anti-bribery standards were developed and what are the similarities and differences between the ISO 37001:2016 Anti-Bribery Management Systems standard and the Hungarian integrity management system lay down by the Government Decree 50/2013 (25 February) on the integrity management system of the public administration organizations and on the procedural rules applicable to dealing with lobbyists. Finally, I will make some suggestions regarding the implementation of the anti-bribery standard in the Hungarian public sector.

2. Notions and the anti-corruption agenda

Before we can go further in details of the topic, it is necessary to clarify some of the notions which are widely used and are quite similar. First of all, we have to define what standards are. Based on the definition applied by International Organization for Standardization (ISO) standards are *“documents that provide specifications, guidelines or characteristics that can be used consistently to ensure that materials, products, processes and services are fit for their purpose”* [2].

Additionally, we have to clarify what we understand under bribery. Following the definition laid down in the ISO 37001:2016 standard, *“‘bribery’ is used to refer to the offering, promising, giving, accepting or soliciting of an undue advantage of any value (which could be financial or non-financial), directly or indirectly, and irrespective of location(s), in violation of applicable law, as an inducement or reward for a person acting or refraining from acting in relation to the performance of that person’s duties”* [3]. The definition used by the ISO is very similar to those used in international conventions as the United Nations Convention on Corruption [4] or in the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption [5]. As the general definition for corruption is *“Abuse of entrusted power for private gain”* [6], we can define bribery of a specific, however very dangerous form of corruption which is punishable under the international anti-corruption convention and national Criminal Codes.

The above mentioned anti-corruption conventions were very important steps in fighting corruption because they defined not only national requirements to fight corruption but also broadened the anti-corruption alliance involving the private sector as well.

On one hand, the UN Convention on Corruption prescribed very specific measures for governments regarding private entities like *“Promoting the development of standards and procedures designed to safeguard the integrity of relevant private entities, including codes of conduct for the correct, honourable and proper performance of the activities of business and all relevant professions (...)”* [7] and *“Ensuring that private enterprises, taking into account their structure and size, have sufficient internal auditing controls to assist in preventing and detecting acts of corruption (...)[8].*

On the other hand, the conventions supported the adoption and implementation specific national anti-corruption legislation as the Foreign Corrupt Practices Act (FCPA) in the United States of America or the Bribery Act in the United Kingdom. Unlike the provisions of the international conventions, national anti-corruption laws set out more detailed requirements toward private companies. In the enforcement of the FCPA, companies are liable not only when their directors, officers, employees or agents violate the requirements of the FCPA but they are also liable for the activities of their subsidiaries and successors as well [9].

Furthermore, both the FCPA and the UK Bribery Act have extraterritorial reach therefore their requirements can be applied to companies/persons having specific links to the United States or to the United Kingdom.

But do the companies have specific guidelines for themselves or for their subsidiaries? How can they prove that their existing control systems comply with international and domestic legal requirements? How can they avoid or decrease emerging anti-corruption penalties [10]?

These urgent constraints made it necessary to create international applicable specifications that can be used consistently to ensure that the companies and subsidiaries anti-bribery efforts are fit for their purpose. In other words, to create anti-bribery standards.

3. The anti-bribery standards

The adoption of international anti-corruption conventions and the definition “bribery” as a criminal offence was a key element for the standardization process because the whole standardization process could be based on a solid foundation due to the national implementation of international anti-corruption conventions.

The first anti-bribery national standard was developed and adopted in the United Kingdom as a consequence of the adoption of the UK Bribery Act of 2010. The BS 10500:2011 Specification for an anti-bribery management system provides organizations a systematic approach to fight bribery. It helps to implement policies, procedures and controls and to monitor and improve internal control systems within the organizations and identify vulnerabilities in early stage. The standard is applicable for organizations of all sizes, sectors and locations and can be implemented in both the public and private sector [11].

However, the BS 10500:2011 standard was soon replaced by a new anti-bribery standard, developed and adopted by the International Organization for Standardization. The new ISO 37001:2016 Anti-bribery management systems standard, adopted in October 2016 is mostly build on his British forerunner and provides more sophisticated solutions. The standard specifies requirements and provides guidance for establishing, implementing, maintaining, reviewing and improving the organization’s anti-bribery management system. The standard is very flexible: it can be applied for organizations of all sizes, sectors and locations; and can be stand-alone or can be integrated into the existing management systems [12].

The standard includes a norm-like first part and a guidance on the use of the standard which helps the implementation of the anti-bribery requirements. The standard includes ten chapters (scope, normative references, terms and definitions, context of the organization, leadership, planning, support, operation, performance evaluation and improvement) with very detailed requirements how to establish, maintain, review and improve an anti-bribery management system. The system is based on a bribery risk analysis, which can define dangers and opportunities and based on that, organizations have to establish anti-bribery objectives and planning to achieve them. In this system, the standard highlights the importance of resources, competence, awareness and training, communication and documented information. Regarding the operation, the standard provides guidance on due diligence, financial and non-financial controls, anti-bribery commitments, gifts and hospitality and raising concerns.

In order to compare the similarities and differences of the ISO anti-bribery standard and the requirements of the Hungarian integrity management system, it is necessary to present the Hungarian regulation.

4. The integrity management system of the Hungarian public administration

The Government Decree 50/2013 (25 February) on the integrity management system of the public administration organizations and on the procedural rules applicable to dealing with lobbyists [13] was adopted with the purpose to lay down the legal requirements for the integrity management system of the Hungarian public administration organizations. It is largely influenced by the OECD’s Integrity Management Framework [14] and tries to adapt international best practices into the Hungarian public administration.

The regulation applies for central and territorial level public administration organizations with the exception of law enforcement agencies (Article 1). It defines the notions of integrity, integrity management system, integrity risk and corruption risk (Article 2). The Government Decree states that the integrity management system is part of the organization’s internal control system, therefore each year an integrity and corruption risk analysis should be carried out. The purpose of the analysis is to prepare the integrity action plan of the following year

and later, to monitor its implementation (Article 3). The regulation defines the role and tasks of the integrity advisers and their qualification requirements (Articles 5-7). Finally, the Government Decree requires the participation of managers and public officials at integrity, corruption prevention and ethics trainings organized in for the public administration.

The Government Decree on the integrity management system of the public administration is brief, but it includes important requirements for establishing an effective internal control tool. In the following, I will try to compare the anti-bribery and integrity management system in order to provide suggestions for the improvement for the Hungarian system.

5. A comparative analysis of the two management systems

For the analysis, I have tried to select the most relevant criteria. They are based mostly on the text of the standard and the Government Decree, but I tried to take into account general considerations as well. Finally, I have collected 12 aspects for the analysis and systematized as follows:

Table 1: Comparison of the ISO standard and the Hungarian integrity management system

		Anti-bribery management system	Integrity management system
1.	Source	ISO 37001:2016 standard	Government Decree 50/2013 (25 February)
2.	Type	voluntary	obligatory
3.	Sector	public, private and non-for-profit	public
4.	Application	organization of all sizes, sectors and location	central and territorial level, except law enforcement agencies
5.	Focus	anti-bribery	integrity
6.	Enlargement to	fraud, cartels, anti-trust	none
7.	Actions	establish, document, implement, maintain and continually review and, where necessary, improve	establish, document, implement, maintain, annually review, report
8.	Leadership	included	not included
9.	Actors	governing body, top management, anti-bribery compliance function(s)	head of the organization, integrity adviser
10.	Training	outcome-focused	participation-focused
11.	Risk analysis	anti-bribery	integrity risk
12.	Monitoring	review by anti-bribery compliance function, internal audit, top management, governing body	integrity plan and integrity report

Source: own research

6. Summary

Before the summary starts, it is important to note that the two systems above have their own character. The ISO anti-bribery management system is voluntary-based and tries to create a very flexible system which fits all type of organization and focuses on a specific type of risk. In contrast, the integrity management system is obligatory for public administration organizations and tries to establish a comprehensive risk analysis system which includes all type of risks having relevant effect to the organization's performance or purpose. Additionally, it prescribes only the minimal requirements and allows more space for organizational initiatives.

Based on the comparison of the two systems, we can state that the ISO anti-bribery standard provides a more sophisticated and detailed system. The Hungarian integrity management system prescribes only minimal legal requirements which allow not only more space for local initiatives but also a more effective enforcement. It is important to note that the ISO standard involves governing body, top managers and anti-bribery compliance functions into the implementation; in contrast the integrity management system allocates responsibilities far more concentrated to the head of the organization and integrity adviser. Likewise, monitoring tasks are more elaborated in the standard. It is important to note that the Government Decree defines only very limited tasks and responsibilities for ministries and don't specifies the ministry responsible for integrity management issues within the Government. However, the Hungarian integrity management system has a more holistic, value-based approach while the anti-bribery standard focuses only an important, but very limited area of risks.

From another point of view, the standard is for organizations which have already established an elaborated internal control system. Therefore, taking into account that the methodology and tools of the two management systems – as it can be seen from the table above – are quite similar, the ISO standard could serve as a guidance for Hungarian public administration organizations who have already fulfilled their legal requirements or would like to further develop their integrity management system. I hope that in the near future more and more Hungarian public administration organization will decide to do so.

References

- [1] The United Nations Convention against Corruption p 5. (27.05.2017) Retrieved from https://www.unodc.org/documents/brussels/UN_Convention_Against_Corruption.pdf
- [2] International Organization for Standardization: We're ISO: we develop and publish International Standards (27.05.2017) Retrieved from <https://www.iso.org/standards.html>
- [3] ISO 37001:2016 Anti-Bribery Management Systems p. 6
- [4] See Article 15 on Bribery of National Public Officials in the United Nations Convention against Corruption p 17. (27.05.2017) Retrieved from https://www.unodc.org/documents/brussels/UN_Convention_Against_Corruption.pdf
- [5] See Article 2 on Active bribery of domestic public officials in the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption (27.05.2017) Retrieved from <http://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007f3f5>
- [6] Transparency International: What is Corruption? (27.05.2017) Retrieved from <https://www.transparency.org/what-is-corruption/>
- [7] Article 12, point 2 (b) of the United Nations Convention against Corruption p 14.
- [8] Article 12, point 2 (f) of the United Nations Convention against Corruption p 14.

- [9] Criminal Division of the U.S. Department of Justice and the Enforcement Division of the U.S. Securities and Exchange Commission (2012): A Resource Guide to the U.S. Foreign Corrupt Practices Act p. 27 (27.05.2017) Retrieved from <https://www.sec.gov/spotlight/fcpa/fcpa-resource-guide.pdf>
- [10] U.S. Securities and Exchange Commission: SEC Enforcement actions: FCPA Cases (27.05.2017) Retrieved from <https://www.sec.gov/spotlight/fcpa/fcpa-cases.shtml>
- [11] British Standards Institution: BS 10500:2011 (27.05.2017) Retrieved from <http://shop.bsigroup.com/ProductDetail/?pid=000000000030238856>
- [12] International Organization for Standardization: ISO 37001:2016 Anti-bribery management systems – Requirements with guidance for use (27.05.2017) Retrieved from <https://www.iso.org/standard/65034.html>
- [13] Government Decree 50/2013 (25 February) on the integrity management system of the public administration organizations and on the procedural rules applicable to dealing with lobbyists [50/2013. (II. 25.) Korm. rendelet az államigazgatási szervek integritásirányítási rendszeréről és az érdekérvényesítők fogadásának rendjéről] (27.05.2017) Retrieved from http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1300050.KOR
- [14] OECD (2008): Towards a Sound Integrity Management Framework: Instruments, Processes, Structures and Conditions for Implementation. Paris, 2009. (27.05.2017) Retrieved from [http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=GOV/PGC/GF\(2009\)1&doclanguage=en](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=GOV/PGC/GF(2009)1&doclanguage=en)

Reviewer: Dr. Etelka Gregóczy, assistant professor, National University of Public Service

MIGRÁCIÓ ÉS FENNTARTHATÓ KÖZIGAZGATÁS.

Szabó László András

*Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
kriminológus, szabo.laszlo.andras@uni-nke.hu*

Absztrakt

Korunkban a fenntarthatóság kulcskérdéssé vált. Lassan elérjük környezetünk, illetve tágabb értelemben az emberiség lakóhelyének a földnek tűrőképességének a határát. Ennek oka és egyben következménye többek között vándorlás, a föld természeti kincseinek folytonos felkutatása és használata-pazarlása. Egyszerre vannak jelen a húzóerők az urbanizáció, és a toló erők a vidéki életmód eltűnése a mezőgazdaság, mint ipar folyamatos csökkenése. Az ismert tény, ha a világon jelenleg az összes migráns, bevándorló, menekült, gazdasági menekült számát összeadjuk a szám, ha az országokat nézzük a negyedik legnagyobb népességű ország számának felelne meg. A migrációs aktivitás egyre inkább fokozódik. Ez nagy terhet jelent, mint a kibocsátó mint a befogadó de az átmenő országokra is. Magyarország jelenleg nem célállomás. A nyugati befogadó országok kapacitásának elérésével azonban ez meg fog változni. Az elmúlt másfél éves migrációs hullám egyértelművé tette, hogy egy csak átmenő migráció is mekkora erőfeszítésre készíti az államot. Mint anyagi, mint létszámbeli infrastruktúra és mindemellett az állam szokásos tevékenységeinek ellátása a lakosság védelme, a gazdaság működtetése tekintetében is. Egy folyamatos migrációs nyomás esetén amely létszámban növekvő és mely egyszerre jelenti az állam számára az eljárás lefolytatását, befogadást vagy tovább illetve visszaküldést beláthatatlanok a következmények. Dolgozatomban először a migráció típusait mutatom be és értelmezem. Majd a fogalmi áttekintések után a migráció és a fenntarthatóság kapcsolatát járom körbe az ENSZ 2015. szeptember 25. és 27. között elfogadott a Fenntartható Fejlesztési Célok (SDG) keretrendszerében. A témának még inkább jelentőséget ad, hogy ez a sikeres magyar társ-elnöklettel működő ENSZ Nyitott Munkacsoport által támogatott célkitűzések a migráció vonatkozásában történt.

Kulcsszavak: migráció, fenntarthatóság, közigazgatás, állam, fejlesztés.

Bevezetés

Korunkban a fenntarthatóság kulcskérdéssé vált. Lassan elérjük környezetünk illetve tágabb értelemben az emberiség lakóhelyének a földnek tűrőképességének a határát. Ennek oka és egyben következménye többek között vándorlás, a föld természeti kincseinek folytonos felkutatása és használata-pazarlása. Egyszerre vannak jelen a húzóerők az urbanizáció, és a toló erők a vidéki életmód eltűnése a mezőgazdaság mint ipar folyamatos csökkenése. Az ismert tény, ha a világon jelenleg az összes migráns, bevándorló, menekült, gazdasági menekült számát összeadjuk a szám ha az országokat nézzük a negyedik legnagyobb népességű ország számának felelne meg. A migrációs aktivitás egyre inkább fokozódik. Ez nagy terhet jelent mint a kibocsátó mint a befogadó de az átmenő országokra is. Magyarország jelenleg nem célállomás. A nyugati befogadó országok kapacitásának elérésével azonban ez meg fog változni. A tavalyi migrációs hullám egyértelművé tette, hogy egy csak átmenő migráció is mekkora erőfeszítésre készíti az államot. Mint anyagi, mint létszámbeli infrastruktúra és mindemellett az állam szokásos tevékenységeinek ellátása a lakosság védelme, a gazdaság működtetése tekintetében is. Egy folyamatos migrációs nyomás esetén, amely létszámban növekvő és mely egyszerre jelenti az állam számára az eljárás lefolytatását, befogadást vagy tovább illetve visszaküldést beláthatatlanok a következmények.

Tanulmányomban először a migráció típusait mutatom be és értelmezem. Majd a fogalmi áttekintések után a migráció és a fenntarthatóság kapcsolatát járom körbe az **ENSZ 2015. szeptember 25. és 27. között** elfogadott a **Fenntartható Fejlesztési Célok (SDG) keretrendszerében**. A témának még inkább jelentőséget ad, hogy ez a sikeres magyar társelnöklettel működő **ENSZ Nyitott Munkacsoport** által támogatott célkitűzések a migráció vonatkozásában történt.

1. A Migráció fogalma és típusai

Dolgozatom első részében a migráció típusait és a hozzájuk tartozó értelmezéseket tekintem át. A migráció fogalma nem letisztult. Nincs rá egy meghatározott minden típusát magába foglaló meghatározás. A sok közül véleményem szerint ez a meghatározás fedi le legszélesebben a migráció jelenségét.

1.1 A migráció fogalma:

A migráció egy olyan folyamat, amelyben a személyek lakóhelyet, illetve társadalmat váltanak oly módon, hogy ez váltás átmenetiből tartóssá huzamossá válik. A népeségmozgás tipikus esete az évszázadok óta folyó munkaerő-migráció. Emellett a munkavállalási szándék mellett számos tényező növeli a migrációs hajlandóságot. Ugyancsak évszázados, talán inkább évezredek múltja van a vallási, etnikai, politikai üldözöttek migrációjának. Az utóbbi időben egyre inkább megfigyelhető a migrációs motivációkban a politikai és gazdasági tényezők keveredése. Azonban mind politikailag mind jogilag és társadalmi szempontból is el kell különíteni a két faktort egymástól.⁹² Mint látható a demográfiai, a környezeti és a háborús okok nem szerepelnek a definícióban. Számomra a migráció és az azt megelőző döntés egy nagyon személyes szubjektív szűrőn megy át, mely az egyént egy az életét véglegesen megváltoztató döntésre kényszeríti. Gödri Irén így fogalmazza meg: „A migráció tehát egyéni motiváció és azon alapuló magatartás, mely az egyén szükségleteinek kielégítése céljából történik.”⁹³ Az ösztönzők két csoportba sorolhatók aszerint, hogy a migráns személyt vonzzák vagy taszítják: „push” faktornak nevezzük a taszítóerőket „pull” faktornak a vonzóerőket Ezt a fogalmat Ravenstein. 19. századi brit statisztikus alkotta meg.⁹⁴

Napjainkban az okos telefonok, a globalizáció lehetővé teszi, hogy tőlünk sok ezer kilométerre történő dolgokat megismerjünk és más életformákkal szembesüljünk. A világ egy nagy falu ahol az alvég és a felvég lakói küzdenek az egyre fogyó természeti kincsekért.

1.2 A Migráció típusai

Költözés, A költözés alapvetően egy belső területre, illetve kultúrára utal. Ilyen lehet a tanulás, a munkahely váltás de akár a házasság is. Meghatározott okból meghatározott helyre meghatározott időre. **Vándorlás**. Ahogy fogynak a természeti kincsek úgy kelnek útra az emberek a történelemben ez egész népeket jelent. A klíma és a kedvezőbb körülmények vonzzák őket. A vándorlás így lehet csoportos megtervezett. Vagy egyéni tapasztalatszerzés célzatú. A céhek iparos legényei ezért keltek útra, hogy megismerve a világot a technikákat hazatérve segítség közösségüket. **Bevándorlás** A migrációnak mindig két arca van: a bevándorlás és a kivándorlás hiszen a bevándorlóknak először valahonnan ki kell

⁹² Jungbert Béla (1996) Az embercsempészet mint az illegális migráció egy fajtája / Jungbert Béla In: Táborlakók, diaszpórák, politikák / [a kötetet szerk. Sik Endre és Tóth Judit]. – Budapest MTA PTI, :195-241.

⁹³ Gödri Irén (2008) Migráció a kapcsolatok hálójában. ELTE-TÁTK Szociológiai Doktori Iskola. :46.

⁹⁴ Hárs Ágnes (1992) A nemzetközi migráció néhány problémájáról. Szociológiai szemle (2)

vándorolniuk.⁹⁵ A bevándorlás kapcsán egyszer beszélhetünk egy pull- vagyis vonzó faktorról. Ez lehet munkavállalás, tanulás vagy a jobb élet reménye. Manapság mikor a kommunikáció globalizálódott a világ bármely táján egy okos telefonnal meg lehet nézni más országok lakói által preferált oldalakat, a reklámokat a kifelé sugárzott életszínvonalat és életmódot. Persze ennek nagy része hazugság. Nem úgy élünk, ahogy a reklámok mutatják. Ennél fontosabb és jelentősebb például az amerikai filmipar által mutatott életmód, mely az egész világnak vonzó lehet. De hogy egy saját példát említsek a rendszerváltás előtt gyerekoromban a Feketeerdő klinika című német sorozat. A fenntarthatóság tekintetében ez azért fontos mert egyrészt olyan képzettséggel rendelkezők érkeznek, ami az adott országban hiányzik másrészt elvállalják azon úgymond alantas munkákat amit az adott ország munkavállalói már nem akarnak vagy azon a munkabéren amit ajánlanak nekik nem éri meg nekik elvállalniuk. Továbbá ehhez tartozik még a kivándorolt munkaképes dolgozók és szakemberek pótlása. Nem elhanyagolható a demográfiai, elöregedésből származó népességsökkenés megállítása. **Kivándorlás** Egy ország helyzetét megmutatja a kivándorlók milyensége. Vagyis az iskolai végzettség. Általában a nagyon képzettek és a fizikai munkát végzők szoktak átmenetileg kivándorolni főképp munkavégzés céljából. **Belső migráció** A 18. század végén a megjelenő gépesedés a mezőgazdaságban a városok felé terelte a nagyszámú munka nélkül maradt parasztságot. Az urbanizáció azóta világméretben növekszik. Az országon belüli mozgások lehetnek interregionális (vidékek, országok közötti) mozgások vagy intraregionális (szomszédsági) mozgások, illetve ingázás a munkahely és a lakóhely között.

A modern urbanizáció az ipari forradalom nevű komplex, számos gazdasági és társadalmi elemet tartalmazó folyamat részeként vette kezdetét. A korábban említett cikluselméletek szerint különböző, egymástól a népesség koncentrációs és dekoncentrációs folyamatai révén elkülöníthető szakaszokra oszthatjuk. Az első szakasz, a városrobbanás (urbanizáció – kissé zavarba ejtő módon, amely így egyszerre jelöli az egész folyamatot és az első szakaszát is), amelyet másképpen abszolút koncentrációnak is nevezünk, és a városok népességszámának gyors növekedésével jár együtt. Úgy is értelmezhetjük, hogy ez a városfejlődés „take off” szakasza: előtte évszázadokon át viszonylag kiegyensúlyozott és lassú növekedés vált itt át meredek emelkedésbe, majd a szakasz lezárultával megint csillapodik az ütem.⁹⁶

1.3. Nemzetközi migráció

Nincs rá meghatározott egyértelmű definíció. Megfogalmazásomban minden ami két vagy több szuverén állam térség vagy egymástól elkülönült földrajzi terület közötti bármely okból és célból történő migrációt eredményez. Az ismérvei hármas tagolásúak és a következők. **Az első a közigazgatási határok átlépése.** Schengeni övezet esetén ezek formálisak. Az Európai Unió hármas alap gondolata markánsan megjelenik. Áruk, szolgáltatások és személyek szabad áramlása.

Megjegyzem, hogy tanulmányom témája a fenntarthatóság tekintetében a fenti alapelv nem a modernkori népvándorlásra és a migrációhoz kapcsolható intézkedésekre lett megalkotva. **A második huzamos időtartamra szól.** Ha munkavállalásról házasságról beszélünk ez egyértelmű. A válság okozta migrációnál nagy kérdés, hogy meddig kell ellátni a menekülteket, bevándorlókat. Felmerül a kérdés, hogy vajon visszatérnek hazájukba vagy nem **A harmadik társadalmi, kulturális és nyelvi váltás** a nemzetközi migráció esetében

⁹⁵Halász Iván (2011) Nemzetközi migráció és közigazgatás Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatástudományi Kar, Nemzetközi Migrációs és Integrációs Karközi Kutatóközpont, Budapest, :7.

⁹⁶Általános társadalom- és gazdaságföldrajz Pirisi Gábor és Trócsányi András. Az 1.3. fejezetet írta Hajnal Klára Chapter 3.Településföldrajz. <http://tamop412a.ttk.pte.hu/files/foldrajz2/ch03s06.html> (A letöltés ideje:2016.11.10.)

Általában nem demokratikus és gazdaságilag fejletlenebb országból, területről érkeznek a migránsok. Sokszor háborúból menekülve, egy közigazgatás és meghatározott jogrend nélküli országból. Egy teljesen új kulturális területre való érkezés komoly kihívás elé állítja a migránsok identitását. Előkerül a régi vita asszimiláció vagyis a teljed identitás, nyelv kultúra feladása, vagy integráció ami azt jelenti, hogy csak annyit ad fel a bevándorló az identitásából, amennyi a túléléshez, a munkavállaláshoz elengedhetetlen. Ezt szemléletesen Koller Boglárka Identitásháló elmélete mutatja meg. Ezt úgy lehet elképzelni, mint egy olyan hálót, amelynek minden egyes pontján egy-egy karácsonyfaizzó van, amely adott esetben ég, máskor nem. Az is előfordulhat hogy egy izzó erősen, vagy halványabban ég, illetve, hogy sok vagy kevesebb izzó ég egyszerre. Az egyén élete során időről időre változtatja kötődéseit, azok fontossági sorrendjét. Az identitáselemek viszonya nem hierarchikus, hanem mellérendelt.⁹⁷ Ezt a migráció tekintetében úgy lehet értelmezni, hogy bizonyos „karácsonyfaizzókat” az egyén lecserél, hogy minél jobban integrálódni tudjon. Ezen lecserélt égők száma, annyi, amennyi feltétlenül szükséges az új helyzethez való alkalmazkodáshoz. Ennek ellenpontosításához az egyén identitásának legfontosabb égői erősebben égnek. Ha ez túl erős, az már az ellenállás a kulturális befelé fordulás jele.

1.4. A nemzetközi migráns fogalma:

Nehéz a statisztikai elemzése. Az adatfelvételt megnehezíti, hogy az önbevalláson alapuló minták az egyén szubjektív megítélésétől függenek. Valamint, hogy egy migráns több céllal is érkezhet. Úgy mint egyszerre menekült és gazdasági bevándorló, vagy tanulni jön párhuzamosan munkát vállal de ilyen lehet a családdegysítés is. Nagy a látencia. Hiányzik az egységes definíció.

1.5. Nemzetközi migráció típusai:

Rövid távú tartózkodó, Úgy is lehet értelmezni mit határozott idejű vagy átmeneti tartózkodás. Ebben az esetben a hazába való visszatérés valószínű. Magába foglalja a szezonális (elsősorban mezőgazdaságban, építőiparban vagy a tömegturizmushoz kapcsolódó szolgáltatási ágazatokhoz kapcsolódó) vándorlást, az ingázó (államhatárok menti munkaerőmozgásból eredő vándorlást és az időbeni ritmus nélküli, szabadidős hivatás- vagy bevásárló turizmus).⁹⁸ **Tranzit vándorlás** Azokat az országot és területeket értem ide, melyek nem célországok de át kell rajtuk kelni. Ezt láttuk a tavalyi hazánkat ért tömeges migráció esetében. **Hosszú távú tartózkodó (letelepedett, bevándorolt),** A magyar jogban ilyen a fél éven belüli a három hónapot meghaladó tartózkodás. A befogadó ország joga eldönteni a végleges állampolgárság megadására. **Gazdasági célú migráns (vendégmunkás, ingázó, szezonális munkás),** Megegyezik a rövid távú tartózkodóknál taglaltakkal. **Politikai** A világ fejlett és fejletlen régiói között meglévő tetemes életminőség-különbség miatt valamint a demokratikus és egyes polgáraikat üldöző anti-demokratikus államok között biztonsági okok miatt létezik gazdasági és politikai migráció.⁹⁹ Tehát az üldöztetés, a hatalom általi ellehetetlenülés, kényszer miatti kivándorlás, menekülés. **Gazdasági** A jobb megélhetés az új karrier miatt. Ez a fajta migráció önkéntes, egyéni döntés. A gazdasági migráció egy sajátos formájaként értelmezhető a az úgy nevezett befektetői letelepedés.¹⁰⁰ **Ökológiai** Egyre inkább fogynak a természeti erőforrások. Az Észak-Afrikai, Közel-keleti rész úgy nevezett

⁹⁷ Koller Boglárka (2006) Nemzet, identitás és politika Európában. L'Harmattan Zsigmond Király Főiskola, Budapest :47-48.

⁹⁸ Illés S-Kincses A Migráció és cirkuláció :731-732.

⁹⁹ Korinek László (2010) Kriminológia 2 Magyar Közlöny Kiadó. Budapest, 420.

¹⁰⁰ A befektetői letelepedés hazai szabályozásával kapcsolatban (2013) Vö Molnár Tamás: A bevándorlás kezelése az Európai Unió tagállamaiban: Magyarország migrációs jogi szabályozása és migrációs politikája In: Jakó Nóra-Kardos Lili (szerk) A schengeni övezet és a külső határok: görcső alatt az Európai Unió határigazgatása. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Európa Tanulmányok Központja Szeged. :88.

félholdjában az sivatagosodás, a vízhiány és ezzel összefüggésben a megtermelt élelem csökkenése szintén a területen élők elvándorlását okozza. Első körben a városok népessége nő meg, majd a környezet a közigazgatás teherbíró képességének megroppanásával az elvándorláshoz vezet. Még ide lehet venni a helyi gazdag réteg azon célját, hogy a maradék termőföld az ő kezükbe kerüljön. **Kulturális** Ez tipikusan a vallási üldözés. Amit az Iszlám Állam, vagy korábban a tálibok Afganisztánban tettek. De még a nagy Iráni kivándorlást is ide lehet venni a 70-es évekből. Mikor az ajatollahok az iszlám vallási vezetők átvették a hatalmat. **Migráns** A lexikon megfogalmazásában: „Idegen állam lakosainak, polgárainak az állam területére lépése oly szándékkal, hogy állandóan ott éljenek, maguknak új otthonot alapítsanak”¹⁰¹. **Bevándorló** A bevándorló jogi kategória. Amit a magyar jog így értelmez. Az a bevándorolt jogállású külföldi állampolgár, aki az illetékes magyar hatóság által kiadott érvényes bevándorlási engedéllyel életvitelszerűen él Magyarországon és az ország területén bejelentett lakóhelye van.”¹⁰² Ezt az ENSZ nemzetközi migrációval foglalkozó szervezetei állásfoglalásukba így határozták meg: „Az a személy, aki a jelenlegi lakóhelyéhez képest egy másik országba költözik legalább egy éves időtartamra, azért hogy a célország legyen az új lakóhelye.”¹⁰³

A közigazgatás és így az állam számára legfontosabbak azon kategóriák, melyek valamilyen feladatot, kötelezettséget kelteznek az államigazgatás szervezetei számára. Ezek pedig a jogi kategóriák:

Menekült, A menekült állapotot a törvények a következő képen határozzák meg: „Magyarország menekültként ismeri el azt a külföldit, akinek az esetében az Alaptörvény XIV. cikk (3) bekezdésében meghatározott feltételek fennállnak”¹⁰⁴ az Alaptörvény alapján: „Magyarország - ha sem származási országuk, sem más ország nem nyújt védelmet - kérelemre menedékjogot biztosít azoknak a nem magyar állampolgároknak, akiket hazájukban vagy a szokásos tartózkodási helyük szerinti országban faji, nemzeti hovatartozásuk, meghatározott társadalmi csoporthoz tartozásuk, vallási, illetve politikai meggyőződésük miatt üldöznek, vagy az üldöztetéstől való félelmük megalapozott.”¹⁰⁵ További meghatározás a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal honlapja szerint: Az a személy lehet menekült, aki faji, illetőleg vallási okok, nemzetiségi -, vagy meghatározott társadalmi csoporthoz tartozása, avagy politikai meggyőződése miatt hazájában üldöztetést szenvedett el, vagy ilyen üldöztetéstől megalapozottan fél, jelenleg Magyarország területén tartózkodik és menekültstátusz iránti kérelmet terjesztett elő. A család egységének biztosítása érdekében - ha elismerést kizáró ok nem áll fenn - kérelemre menekültként kerül elismerésre a menekült családtagja (házastársa, ha a családi kapcsolat már Magyarországra érkezésüket megelőzően fennállt; kiskorú gyermeke, kiskorú gyermek esetén szülője), valamint a menekült Magyarországon született gyermeke. A menekültstátusz a magyar állampolgárság megszerzéséig, valamint a menekültstátusz visszavonásig illeti meg a menekültként elismert személyt. A menekült státuszt a menekültügyi hatóság hivatalból legalább háromévente felülvizsgálni köteles¹⁰⁶ **Menedékes,** Menedékes státuszra, vagyis ideiglenes védelemben

¹⁰¹ Pallas Nagylexikon <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/013/pc001303.html#7> (A letöltés ideje:2016.11.15.)

¹⁰² Választás.hu http://www.valasztas.hu/ep2004/04/hu/informaciok/20_12.html(A letöltés ideje:2016.11.15.)

¹⁰³ United Nations Statistic Division

<http://unstats.un.org/unsd/demographic/sconcerns/migration/migrmethods.htm> (A letöltés ideje: 2016.11.15.)

¹⁰⁴ A menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény 6. § (1)

http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0700080.TV (A letöltés ideje:2016.11.18.)

¹⁰⁵ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) IV. cikk (3)

http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100425.ATV (A letöltés ideje:2016.11.18.)

¹⁰⁶Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal Alapfogalmak

http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=421&Itemid=392&lang=hu# (A letöltés ideje:2017.03.17.)

való részesítésre a hazájukat tömegesen elhagyó csoportok esetében az Európai Unió Tanácsa vagy a Kormány döntése alapján kerülhet sor. Az Országgyűlés menedékesként ideiglenes védelemben részesíti azt a külföldit, aki a területére tömegesen menekülők olyan csoportjába tartozik, aki hazájából fegyveres konfliktus, polgárháború, etnikai összecsapás, illetve az emberi jogok általános, módszeres, durva megsértése – így különösen kínzás, kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód miatt kényszerült elmenekülni. A menekült és a menedékes státuszok között időbeli különbség van, mivel amíg a menedékes státusz csak az országgyűlés által megjelölt időpontig – egy év, mely időtartam meghosszabbítható - áll fenn, addig a menekültstátusz a magyar állampolgárság megszerzésével vagy a menekültstátusz visszavonásával szűnik meg¹⁰⁷. **Oltalmazott** Oltalmazottként kiegészítő védelemben részesülhet az a személy, aki ugyan nem felelt meg a menekültkénti elismerés feltételeinek, de fennáll annak a veszélye, hogy származási országába történő visszatérése esetén őt súlyos sérelem érné, és nem tudja, vagy az e veszélytől való félelmében nem kívánja hazája védelmét igénybe venni. A család egységének biztosítása céljából – ha nem áll fenn kizáró ok – kérelmére oltalmazottként kell elismerni a fentiek alapján oltalmazottként elismert külföldi családtagját is, amennyiben az elismerés iránt közös kérelmet nyújtottak be, vagy a családtag az elismerés iránti kérelmet az oltalmazottként elismert külföldi hozzájárulásával, az őt oltalmazottként elismerő határozat meghozatala előtt nyújtotta be. Ezen felül, ha az oltalmazottként elismert külföldinek Magyarország területén gyermeke születik, kérelmére a gyermeket oltalmazottként kell elismerni. Az oltalmazotti státuszt a menekültügyi hatóság hivatalból legalább háromévente felülvizsgálni köteles.¹⁰⁸ **Menedékjog** A menedékjog az a jogcím, ami az azt megszerző külföldit feljogosítja arra, hogy Magyarország területén tartózkodjon, és egyidejűleg védelmet is biztosít számára a visszaküldés, a kiutasítás és a kiadatás ellen.¹⁰⁹ **A Menekültügyi Eljárás** A menekültügyi eljárás célja annak megállapítása, hogy a menedékkérelmet előterjesztő személy jogosult-e a menekült- vagy oltalmazotti státuszra, esetében a visszaküldés tilalma fennáll-e, visszaküldés tilalmának fenn nem állása esetén kiutasítható, illetve kitoloncolható-e, valamint a dublini átadás keretében átadható-e¹¹⁰. **Befogadott**, A magyar jog befogadottnak nevezi azt a nemzetközi védelemre szoruló külföldit, akit nem lehet hazájába visszaküldeni, mert ott üldözés, kínzás, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy halálbüntetés áldozata lenne, de mégsem jogosult sem menekült, sem oltalmazott státuszra. A befogadott státuszt egy évre adják (utána hosszabbítható) és magában foglalja a munkavállalás lehetőségét, azonban csak előzetesen megszerzendő munkavállalási engedéllyel. A befogadottak részére a magyar állam nem ad magyar úti okmányt (akkor sem, ha semmilyen úti okmánnyal nem rendelkeznek).¹¹¹ **Hontalan**, akit saját joga szerint egyetlen állam sem ismer el állampolgárának.¹¹² A hontalanság jogi kategória. Az állampolgárságot elvesztette, arról

---

¹⁰⁷ Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal Alapfogalmak

http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=421&Itemid=392&lang=hu#
(A letöltés ideje:2017.03.17.)

¹⁰⁸ Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal Alapfogalmak

http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=421&Itemid=392&lang=hu#
(A letöltés ideje:2017.03.17.)

¹⁰⁹ Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal Alapfogalmak

http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=421&Itemid=392&lang=hu#
(A letöltés ideje:2017.03.17.)

¹¹⁰ Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal Alapfogalmak

http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=421&Itemid=392&lang=hu#
(A letöltés ideje:2017.03.17.)

¹¹¹ Magyar Vöröskereszt <http://www.voroskereszt.hu/menekueltegy/magyar.html>

(A letöltés ideje:2016.11.18.)

¹¹² Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal

http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=439&Itemid=1184&lang=hu#

lemondott vagy attól megfosztott személyt értjük. **Illegális.** Nincs egységes meghatározás az illegális migrációra. Általában a legális ellentétéként lehet értelmezni. Vagyis ami nem legális az illegális logikai levezetés használatos. Az illegális migránsok külföldiek legális jogi státusz nélkül. Közös jellemzőjük, hogy nincs semmilyen érvényes törvényes tartózkodási jogosítványuk ott létezni, ahol vannak. A hiányzó jogi státusz messzemenően meghatározza ezeknek az embereknek egész életvezetését. Az ENSZ hivatalos terminusai – irreguláris, nem ellenőrzött, vagy nem dokumentált migráció – nem felelnek meg igazán valós élethelyzetüknek. Az illegalitás jelenségének ugyanis fő jellemzője, hogy az érintett személyek megkísérik kivonni magukat az állami felfedezés elől, és ezzel természetesen a hivatali-statisztikai nyilvántartás elől is¹¹³ **(irreguláris) migráns** A reguláris migráns a – legális kifejezéssel párhuzamosan- lényegében ez esetben is azt jelenti, hogy a külföldi személy a fogadó állam szabályait figyelembe veszi, míg irreguláris az a migráns aki külföldiként érvényes jogi státusz nélkül tartózkodik, egy állam területén. A fogalomváltozás mögött az az emberi gondolat húzódik meg, hogy egy beutazás vagy tartózkodás mint emberi magatartás lehet jogellenes, addig annak alanya (vagy elkövetője) nem. További okként kell foglalkozni azzal a körülménnyel is, hogy minden legális beutazásból lehet jogellenes tartózkodás.¹¹⁴ **Egyéni vagy többes** A migráció mint a fentiekben már kifejtettem egyéni szubjektív döntésen alapul. A vándorlás az emberhez kötődő és alapvetően csoportos tevékenység. A történelem változásával, a külső fenyegetettségnek való kitettség csökkenésével, illetve a jogok (polgári, politikai jogok) megjelenésével egyre inkább háttérbe szorult a csoportos, akár egész népet, népeiséget érintő vándorlás az egyénnel szemben. **Tömeges migráció** Jelen korunk legnagyobb kivívása. A tömeges migráció kialakulása mögött meglévő sajnálatos tényezők révén is alakulhatnak ki olyan fogalmak mint „invázió” „bomba” vagy „hullám” amelyek. Nils Muiznieks szavaival élve- természeti katasztrófák vagy fegyveres konfliktusok tulajdonságaival ruházzák fel magát a jelenséget.¹¹⁵ **Szabad akarat** alapuló Két meghatározás következik, mely lefedi és megmutatja a különbséget a szabad akarat és a kényszer között. Önkéntes vándorlás esetén az egyén a mozgás szabadságával, azon belül az ország megválasztásának – így egy ország területének elhagyása és a letelepedés, munkavállalás- jogával kíván élni.¹¹⁶ **Kényszer szülte** Szociológiai értelemben a menekülés és kényszersmigrálás között nincs érdemi különbség. Mindkettő esetében meghatározó a külső kényszer, és kevés idő jut a migráció előkészítésére, nem beszélve arról, hogy a válság csökkentésére a migránsnak költségeket kell fordítania.¹¹⁷

1.6. Földrajzi megközelítés szempontjából:

Kibocsátó/származási ország Az már az előzőekben láttuk, hogy a migráció eltérő típusai eltérő társadalmi csoportokat érintenek. Így a gazdasági elsősorban a képzett és a szakképzett csoportokat. Az állam szempontjából a kibocsátás a szakértelmet viszi el míg a befogadás a szakértelmet foglalja le. Ez leginkább a közigazgatás szervezeteit és szakembereit érinti és

(A letöltés ideje:2017.03.17.)

¹¹³ Cseresnyés Ferenc (2004) A Magyar Köztársaság integrálása a szabadság, jog és a biztonság térségébe. A magyar határellenőrzés feladatai a közeljövőben Ausztria példája alapján. In: Hautzinger Zoltán (szerk.)

Tanulmányok a „Magyar határellenőrzés – európai biztonság” című tudományos konferenciáról; Pécsi Határőr Tudományos Közlemények III. Kiadta a Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoportja, Pécs, :43-52.

¹¹⁴ Windt Szandra (2008) Az illegális migráció kriminológiai jellemzői Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Deák Ferenc Állam – és Jogtudományi Doktori Iskola. Miskolc :52.

¹¹⁵ Hautzinger Zoltán-Hegedűs Judit-Klénner Zoltán(2014) A migráció elmélete Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Rendészettudományi Kar Budapest

¹¹⁶ Tóth Judit- Majtényi Balázs-Pap András László (2009) A mozgás szabadsága- -a szabadság mozgása Föld rész (1). 5.

¹¹⁷ Sík Endre (1992) A társadalmi előnyök rekonvenziója a menekülés során. Szociológiai Szemle (1) 63.

hátrányosan hat a normál ügyekre A kényszer a képzetlen munkaerőt. A menekülés az minden társadalmi réteget egyformán érint. A kibocsátó ország gazdaságára, népességére és a társadalom felépítésére komoly hatással van a folyamat. Amíg a kiáramlás és beáramlás mérlege egyensúlyt mutat, addig az adott ország működése fenntartható. De ha ez megbomlik valamelyik oldalról az az állam összeomlásához vezethet. **Befogadó/célország** A befogadó ország addig van jó helyzetben míg tud átmeneti vagy hosszú távú megoldást nyújtani a migránsok eltérő csoportjainak, vagyis vagy a visszatérést segíti vagy az integrációt. A visszatérés jobb esetben tervezhető. Véget ér a válság, a katasztrófa helyzet. Az integráció első körben a szociális ellátó rendszert terheli meg. Majd a közös cél a befogadó és a befogadott között megteremtheti a sikeres integrációt. Munkavállalás, képzés, nyelvoktatás, kulturális és jogi tolerancia. Ezzel szemben a túlzott elvárás, illetve az integráció megtagadása a visszatérés reményében nagyon komoly konfliktusokat eredményez. Az állam gazdasági leterheltsége, az állampolgárok elégedetlensége és a bűnügyi és biztonsági vélt vagy valós események, kockázatok számának megemelkedése. A radikalizáció mindkét oldalon megjelenik. Erre jó példa a harmadik generációs migránsok által elkövetett terrorcselekmények. De a rendészeti szervezetek tagjainak radikalizálódása is. Mint azt Németországban láttuk. **Tranzitország** Magyarország ilyennek tekinthető. Mivel az Európai Unió határa vagyunk a migránsok illegális, irreguláris belépése és a menekültügyi eljárások lefolytatása ránk hárul. Láttuk 2015-ben, hogy milyen gyorsan át tudnak menni rajtunk a migránsok. A tranzitország felelősége megkerülhetetlen, hiszen a regisztráció nélküli migránsok komoly veszélyforrást jelenthetnek. A tranzitország állami szervezeteit és gazdaságát terheli meg oly módon a migráció, hogy hasznaiból, esetleges pozitív hatásaiból egyáltalán nem részesül.

1.7. A migráció mérése szempontjából:

Bruttó migráció A bruttó migrációs szám mutatja az országba történő összes belépést, valamint az országból való összes kilépést.¹¹⁸ **Nettó migráció** A nettó migráció vagy migrációs mérleg viszont a belépések és kilépések közötti különbségből származó eredményt jelzi, de ez persze bonyolultabb, hiszen a betelepülés okait (munka, tanulás, egészségügyi kezelés, családgyógyítás és üzleti ügyek) stb. is vizsgálni kell¹¹⁹ A fogalmi áttekintések után a migráció kontextusba helyezése és értelmezését teszem az ENSZ Fenntartható Fejlesztési Célok (SDG) keretrendszerében.

---

¹¹⁸ Koller Inez Zsófia - Az európai migráció története a második világháborút követően, http://www.ittvagyunk.eu/application/essay/133_1.pdf :228. (A letöltés ideje:2016.11.22.)

¹¹⁹ Koller Inez Zsófia - Az európai migráció története a második világháborút követően, http://www.ittvagyunk.eu/application/essay/133_1.pdf :228 (A letöltés ideje:2016.11.22.)

2. A Migráció és a Fenntartható Fejlődés

2015. szeptember 25. és 27. között az ENSZ Közgyűlése elfogadta a Fenntartható Fejlesztési Célok (SDG)¹²⁰ új keretrendszerét és célkitűzéseit, amelyek majd az ebben az évben lejáró nyolc Millenniumi Fejlesztési Cél (MDG) fogják felváltani. A sikeres magyar társ-elnöklettel működő ENSZ Nyitott Munkacsoport által támogatott célkitűzések a migráció vonatkozásában Miért is van erre szükség Az előző áttekintésből kiderült, hogy még egy egyébként „békés” vagy rendezett világban is van vándorlás. Ez mennyiségileg alapvetően kiegyenlített. A válságok a háborúk a katasztrófák és a gazdasági lehetőségek hiánya mind a újabb lehetőségek felé löki, vagy húzza az egyént. A Római Klub 1974-ben kiadott jelentései A növekedés határai fordulóponton az emberiség címében megfogalmazta a problémát négy területet határozott meg: Az atomfegyverkezés, az élelmiszerválság, az energiahordozók kimerülése és a túlnépesedés. Ezen területek közül már egy is problémát jelent hátha még több egymást generálva gerjeszti a negatív hatásokat. A táblázatban nagyon jól látható az ENSZ előrejelzése a népesség és régiók szerint. Felmerül a kérdés, hogy mégis melyik ezek közül jelenleg a legkritikusabb. Számomra a túlnépesedés főképp az Észak-Afrika, Közel-Kelet földrajzi „félholdjának” nevezett területen. Ennek következménye a migráció hirtelen megnövekedése. Lehet mondani, hogy a háború, mint ok szintén ott van a háttérben. Ez meglátásom szerint csak felgyorsította a migrációt. A vízhiány és a környezet változása lassabban de szintén elérte volna ezt az állapotot. Nagyon jól látszik, hogy lakóhelyünk a Föld nem alkalmas huzamosabb ideig ennyi ember eltartására és ekkora energiafelhasználás biztosítására végzetes következmények nélkül. Egy dinamikusan növekvő rendszer és egy progresszívan csökkenő infrastruktúra elkerülhetetlenül eléri az összeomlási pontot. A keresztponton már túlvagyunk.

A világ népessége és változásai nagyobb országok és régiók szerint (az ENSZ „közepes” becslése és előrejelzése) 1950-2050

Ország/régió	Népesség (millió)			Növekedés (%)	
	1950	2000	2050	1950-2000	2000-2050
Észak Amerika	172	315	438	83	39
Latin-Amerika	167	523	783	213	50
Európa	547	728	653	33	-10
Nyugati iszlám régió	148	545	1109	268	103
Fekete-Afrika	180	670	1692	272	152
Japán	84	127	112	51	-12
Kína	549	1259	1382	129	10
India	358	1021	1593	185	56
Délkelet-Ázsia	178	519	752	192	45
Ázsia-Óceánia	128	379	562	196	48
Világ	2519	6086	9076	142	49

1. ábra: forrás ENSZ.

¹²⁰ Fenntartható Fejlesztési Célok (SDG) (2015) <http://nefe.kormany.hu/accessibility/az-sdg-rol-kozerthetoen>
(A letöltés ideje:2016.10.30.)

Miközben népessége stagnál. Ezzel szemben Fekete-Afrika népessége 152%-kal nő a Nyugat Iszlámi régió pedig 103%-kal 2050-re. Vagyis ez a két régió lesz a migráció legnagyobb kibocsájtója, főképp, hogy az éghajlat változás és a háborúk ezt a területet érintik a leginkább. Érdekes módon, Európánál csak Japán teljesít rosszabbul de Japán nem kiemelt célsországa az ázsiai migrációnak

2.1. Miért van szükségünk újabb célkitűzésekre.

Széleskörű egyetértés született azzal kapcsolatban, hogy miközben az MDG-k (Millennium Development Goals)¹²¹ a kormányoknak jelentettek fókuszpontot - egy keretrendszer, amin belül kidolgozták nemzetközi fejlesztési politikájukat és különböző segélyezési programjaikat a szegénység mérséklése valamint a szegény emberek életkörülményeinek javítása érdekében, valamint a civil szervezetek számára alapot a kormányok felelősségre vonásához, túlzottan szűk körűeknek bizonyultak a mai világ komplex kihívásaira való válaszadásban.

Nyolc Millenniumi Fejlesztési Cél:¹²² került meghatározásra. **1. A súlyos szegénység és éhínség felszámolása; 2. A mindenkire kiterjedő alapfokú oktatás megvalósítása; 3. A nemek közti egyenlőség előmozdítása és a nők felemelkedésének elősegítése; 4. A gyermekhalandóság csökkentése; 5. Az anyai egészségügy javítása; 6. A HIV/AIDS, malária és más betegségek elleni küzdelem; 7. A környezeti fenntarthatóság biztosítása; 8. Globális fejlesztési partnerség kiépítése a fejlesztés érdekében.** A célok 2016. január 01.-től léptek hatályba. 2030.-ig vannak érvényben. Ezek a célok a fennálló problémák megszüntetésére és enyhítésére törekedtek, miközben nem vették figyelembe a szegénység kiváltó okait valamint mellőzték a nemek közti egyenlőség nyomatékosítását és a fejlesztés holisztikus szemléletét is. Továbbá a célok nem tettek említést az emberi jogokról és nem kimondottan kezelték a gazdasági fejlesztést. Fontos megemlíteni, hogy az **MDG-k (Millennium Development Goals)** elméletileg minden egyes tagállamra vonatkoztak, de gyakorlatilag csupán a szegény országok megvalósítandó céljaivá váltak, melyeket a módosabb államokból származó pénzügyi támogatás segített több-kevesebb sikerrel elérni. Ezzel ellentétben az **SDG-k (Sustainable Development Goals)**¹²³ minden tagállam számára tartalmaznak megoldandó feladatokat. Az MDG-k lejáratú dátumának közeledése ellenére, 2015-ben világszerte még mindig több mint 600 millió ember nem jut megfelelő minőségű ivóvízhez és közel egymilliárd ember kénytelen kevesebb, mint napi 1,25 dollárból megélni. Több mint 800 millió embernek nem jut elég ennivaló. A nők jelenleg is küzdenek jogaikért, sok anya továbbra is szükségtelenül hal meg szülés közben, és sokan veszítik életüket megelőzhető betegségekben

*2.2. A meghatározott célok a migráció szempontjából és a közigazgatás feladatai.*¹²⁴

Célkitűzés 4b magában foglalja a fejlődő országokba érkező ösztöndíjak számának növelését, beleértve a felsőoktatás támogatását. Ha a migráció típusaiból indulunk ki ez egyfajta agyelszívás az előregedő társadalmak értem alatta európai pótlása az oktatás

¹²¹ Millennium Development Goals <http://www.un.org/millenniumgoals/bkgd.shtml>
(A letöltés ideje:2016.10.30.)

¹²² Fenntartható Fejlesztési Célok (SDG) (2015) <http://nefe.kormany.hu/accessibility/az-sdg-rol-kozerthetoen>
(A letöltés ideje:2016.10.30.)

¹²³ Sustainable Development Goals Knowleg Platform <https://sustainabledevelopment.un.org/?menu=1300>
(A letöltés ideje:2016.10.30.)

¹²⁴ Introduction to The Purposal of The Open Working Group for Sustainable Development Goals http://nefe.kormany.hu/accessibility/download/a/87/b0000/SDGs_FINAL_Proposal%20of%20OWG_19%20July.pdf (A letöltés ideje:2016.10.30.)

integrációján keresztül De természetesen a küldő ország tudás tőkéjének a növekedésének az elősegítése is szempont. Ez a cserediák programban jelentkezik, ahol az államok közötti szerződések alapján az egyes egyetemek befogadnak külföldi diákokat majd azok visszatérve a hazájuk jobbításáért fognak fáradozni. A befogadó egyetem ezt pénzel, ösztöndíjjal vagy kihelyezett képzőhellyel segíti. **Célkitűzés 5.2 a nők és lányok helyzetének védelmét célozza, illetve az emberkereskedelemmel és kizsákmányolással szembeni védelmet.** A munkaerő áramlás minél képzetlenekebből és anyagilag rossz helyzetben lévőkből áll annál nagyobb a valószínűsége, hogy a migráns rossz körülmények között kevés pénzért dolgoztatják. Napjainkban a gyermekmunka sajnos egyre nagyobb méreteket ölt. A multicégek kiszervezési gyakorlata a harmadik országokba ide lehet venni Kínát is szintén ezt a gyakorlatot támogatja. Ennél csak az rosszabb mikor a nemzetközi egyezményeket aláírt de valójában azokat nem vagy csak részben illetve látszólag betartó ország területén történik a dolgoztatás. A nők és lányok elsősorban prostitúció áldozataivá válnak, jobb esetben valami eldugott helyen rossz körülmények között végeznek egészségre ártalmas munkát. Az árverseny és a fogyasztók megfogása minden etikai és jogi elvárást felülír. A demokrácia első képen a gyermekek és nők helyzetén látszik meg. Mintegy mérője az adott államnak. Az államok és a befogadó vagy tranzit ország bűnügyi együttműködésekkel rendszeti eljárásokkal és munkaügyi hatósági ellenőrzésekkel előzheti meg a helyzet kialakulását. A bűnözői körök sok esetben összefonódnak az embercsempészekkel és a terroristákkal. **Célkitűzés 8.8 szorgalmazza a munkavállalók jogainak biztosítását, beleértve a migráns munkavállalókat is.** A munkaszerződések tartalmazzák azon juttatásokat melyek a munkavállalónak járnak. Ha nincs szerződés, nincs jogalap megszűnik a kikényszeríthetőség. A migráns munkavállalók az állam és a jog számára láthatatlanná válnak. Úgyis lehet fogalmazni, aki nincs a rendszerben az nem létezik. A hatóságoknak nagy szerep jut az ellenőrzések végrehajtásában. A munkaszerződések és a megfelelő munkakörülmények ellenőrzésében. **Célkitűzés 10.7 felhívja a figyelmet a rendszeres, biztonságos, szabályozott és felelősségteljes migráció fontosságára.** Vándorlás mindig volt, a nemzetközi szerződések az általános gyakorlathoz lettek megkötve. A migráció hirtelen megnövekedése nem az. Az meg pláne nem, hogy az egyik ország hívja a másik távol tartja a migránsokat. nagy tömegben eltűnik az egyes személyek alapjoga vagy jobb esetben csorbul. A szerződés amit az EU és Törökország kötött a migránsok Törökhatáron való feltartóztatásáról szintén az emberi jogokat csorbítja. Humánus a kulcsszó. A menekültügyi hatóságnak megfelelő szakértelemmel, létszámmal és infrastruktúrával kell rendelkeznie ahhoz, hogy a beérkezőket szelektálja mint menekült vagy gazdasági bevándorló. Megállapítsa a korukat és a megfelelő egészségügyi ellátást adja nekik. Hiszen a fertőző betegségek nem ismerik a határokat. **Célkitűzés 10-10c az átutalással kapcsolatos tranzakciós díjak csökkentését indítványozza** A másik országban dolgozó munkavállaló fizetésének egy részét visszautalja a hazájába. Ennek a tranzakciós díját, azért fontos csökkenteni mert általában a kibocsájtó ország rossz gazdasági mutatókkal rendelkezik illetve a munkavállaló családja él szegény vagy szegényes körülmények között. Vagyis a bankbetétek növekedése növeli a kibocsájtó állam pénztartalékait a családja a kapott pénzen többet fogyaszt, kifizeti a számláit. Nő a fogyasztás csökken az elmaradt közüzemi vagy más számlák kintlévősége. Jó az egész államnak. A migránsnak meg megéri bejelentett munkát vállalnia. Különösen fontos a tolmácsok használata akár skypon akár a helyszínen. Egyrészt a kommunikációt megkönnyíti másrészt kiszűri a nem abból az országból vagy régióból érkezőket és elejét veszi a hatóság esetleges megtévesztésének. **Célkitűzés 16.2 felhívja a figyelmet a gyerekkereskedelem elleni harc fontosságára.** A gyerekkereskedelemnél általában a gyermekmunkára, a szexuális kizsákmányolásra gondolunk. Ennél rosszabb a szervkereskedelem. A kísérő nélküli migráns gyermekek 12-16 évesek nagy része a tavalyi évben nem került a rendszerbe vagy egyszerűen

menetközben eltűnt. Az Europol januárban kiadott jelentése szerint 2015-ben 10 ezer kísérő nélküli kiskorú migránsnak veszett nyoma Európában. Mostanában a kísérő nélküli kiskorúak egyik fő témája a migrációnak. Sajnos sokan visszaélnék vele és eldobálva okmányaikat fiatalabbnak mondják magukat mint amilyenek valójában. Ezt csak orvosi vagy igazságügyi antropológiai vizsgálattal lehet megállapítani. Ismét a szakértelem és a létszám kettőséének fontosságánál értünk partot.

3. Összegzés

A 2016-os év döntő fontosságú volt abból a szempontból, hogyan sikerült beépíteni a migrációval kapcsolatos célokat a Fenntartható Fejlesztési Célok 2015 utáni keretrendszerébe. Sajnos azt látjuk, hogy ez nem történt meg. Nincs egységes konszenzus a migráció megítélésében és kezelésében. A vándorlás mindig létezett és fontos szerepe volt, van az ember Földön való elterjedésében, a kultúrák és a civilizációk keveredésében. Egy jelenség mely velünk él melynek sok-sok neve van mely konfliktusokat eredményez vagy háborúkat okoz. A kezelhetőség felelősége mindenkié. A fenntarthatóság mindenki felelősége. De mégis a legfontosabb szereplő ebben az Állam. Hiszen az Állam kezében van a jogalkotás, és a jogérvényesítés kikényszerítése. A tudománynak segíteni kell megoldási lehetőségeket felkutatni és azokat a Állam a társadalom és az egyén de ide sorolom a közösségeket és a civil szervezeteket is- számára kommunikálni, átadni. Egyedül egyik szereplő sem tud érdemben a migrációval és a migrációs okokkal szemben sikeresen fellépni. Minden közigazgatási szervezetet érint a migráció. ha nem fejlesztjük nem készülünk fel a jövőbeni folyamatos nyomásra a közigazgatás és az állam jelenlegi formájában nem fogja tudni fenntartani az ügyek megfelelő szintű és idejű intézését. Más szóval a közbizalmat. A fejlesztés irányában csakis a tudomány és a célzott kutatások szolgálhatnak segítséggel.

Irodalomjegyzék

- [1] Jungbert Béla (1996) *Az embercsempészet mint az illegális migráció egy fajtája* / Jungbert Béla In: Táborlakók, diaszpórák, politikák / [a kötetet szerk. Sik Endre és Tóth Judit]. – Budapest : MTA PTI, :195-241.
- [2] Gödri Irén (2008) *Migráció a kapcsolatok hálójában*. ELTE-TÁTK Szociológiai Doktori Iskola. :46.
- [3] Hárs Ágnes (1992) *A nemzetközi migráció néhány problémájáról. Szociológiai szemle* (2)
- [4] Halász Iván (2011) *Nemzetközi migráció és közigazgatás* Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, Nemzetközi Migrációs és Integrációs Karközi Kutatóközpont, Budapest, :7.
- [5] Általános társadalom- és gazdaságföldrajz Pirisi Gábor és Trócsányi András. Az 1.3. fejezetet írta Hajnal Klára Chapter 3. Településföldrajz. <http://tamop412a.ttk.pte.hu/files/foldrajz2/ch03s06.html> (A letöltésideje:2016.11.10.)
- [6] Koller Boglárka (2006) *Nemzet ,identitás és politika Európában* . L'Harmattan Zsigmond Király Főiskola Budapest :47-48.
- [7] Illés S-Kincses *A Migráció és cirkuláció* :731-732.
- [8] Korinek László (2010) *Kriminológia 2* Magyar Közlöny Kiadó. Budapest :420.
- [9] *A befektetői letelepedés hazai szabályozásával kapcsolatban* (2013) Vö Molnár Tamás: *A bevándorlás kezelése az Európai Unió tagállamaiban:Magyarország migrációs jogi szabályozása és migrációs politikája* In: Jakó Nóra-Kardos Lili (szerk) *A schengeni övezet és a külső határok: göröcső alatt az Európai Unió határigazgatása*. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Európa Tanulmányok Központja Szeged. :88.

- [10] Pallas Nagylexikon <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/013/pc001303.html#7>
(A letöltés ideje:2016.11.15.)
- [11] http://www.valasztas.hu/ep2004/04/hu/informaciok/20_12.html(A letöltés ideje:2016.11.15.)
- [12] United Nations Statistic Division
<http://unstats.un.org/unsd/demographic/sconcerns/migration/migrmethods.htm>
(A letöltés ideje: 2016.11.15.)
- [13] A menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény 6. § (1)
http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0700080.TV (A letöltés ideje:2016.11.18.)
- [14] Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) IV. cikk (3)
http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100425.ATV
(A letöltés ideje:2016.11.18.)
- [15] Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal Alapfogalmak
http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=421&Itemid=392&lang=hu# (A letöltés ideje:2017.03.17.)
- [16] Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal Alapfogalmak
http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=421&Itemid=392&lang=hu# (A letöltés ideje:2017.03.17.)
- [17] Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal Alapfogalmak
http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=421&Itemid=392&lang=hu# (A letöltés ideje:2017.03.17.)
- [18] Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal Alapfogalmak
http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=421&Itemid=392&lang=hu# (A letöltés ideje:2017.03.17.)
- [19] Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal Alapfogalmak
http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=421&Itemid=392&lang=hu# (A letöltés ideje:2017.03.17.)
- [20] Magyar Vöröskereszt <http://www.voroskereszt.hu/menekuelteuegy/magyar.html>
(A letöltés ideje:2016.11.18.)
- [21] Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal
http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=439&Itemid=1184&lang=hu# (A letöltés ideje:2017.03.17.)
- [22] Cseresnyés Ferenc (2004) A Magyar Köztársaság integrálása a szabadság, jog és a biztonság térségébe. A magyar határellenőrzés feladatai a közeljövőben Ausztria példája alapján. In: Hautzinger Zoltán (szerk.) Tanulmányok a „Magyar határellenőrzés – európai biztonság” című tudományos konferenciáról; *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények* III. Kiadta a Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoportja, Pécs, :43-52.
- [23] Windt Szandra (2008) *Az illegális migráció kriminológiai jellemzői* Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Deák Ferenc Állam – és Jogtudományi Doktori Iskola. Miskolc :52.
- [24] Hautzinger Zoltán-Hegedűs Judit-Klenner Zoltán(2014) *A migráció elmélete* Nemzeti Közszolgálati Egyetem,Rendészettudományi Kar Budapest
- [25] Tóth Judit- Majtényi Balázs-Pap András László (2009) A mozgás szabadsága- -a szabadság mozgása *Föld rész* (1). 5.
- [26] Sík Endre (1992) A társadalmi előnyök rekonvenziója a menekülés során. *Szociológiai Szemle* (1) 63.

- [27] Koller Inez Zsófia - *Az európai migráció története a második világháborút követően*, http://www.ittvagyunk.eu/application/essay/133_1.pdf :228. (A letöltés ideje:2016.11.22.)
- [28] Koller Inez Zsófia - *Az európai migráció története a második világháborút követően*, http://www.ittvagyunk.eu/application/essay/133_1.pdf :228 (A letöltés ideje:2016.11.22.)
- [29] Fenntartható Fejlesztési Célok (SDG) (2015) <http://nefe.kormany.hu/accessibility/az-sdg-rol-kozerthetoen> (A letöltés ideje:2016.10.30.)
- [30] Millenium Development Goals <http://www.un.org/millenniumgoals/bkgd.shtml> (A letöltés ideje:2016.10.30.)
- [31] Fenntartható Fejlesztési Célok (SDG) (2015) <http://nefe.kormany.hu/accessibility/az-sdg-rol-kozerthetoen> (A letöltés ideje:2016.10.30.)
- [32] Sustainable Development Goals Knowleg Platform <https://sustainabledevelopment.un.org/?menu=1300> (A letöltés ideje:2016.10.30.)
- [33] Introduction to The Purposal of The Open Working Group for Sustainable Development Goals http://nefe.kormany.hu/accessibility/download/a/87/b0000/SDGs_FINAL_Proposal%20of%20OWG_19%20July.pdf (A letöltés ideje:2016.10.30.)

Lektorálta: Dr. habil. Koller Boglárka PhD. egyetemi docens, Nemzeti Közszerológati Egyetem, Nemzetközi és európai tanulmányok Kar

Matematika- és informatikai szekció

EGYSZERŰ NEMLINEÁRIS ÁRAMKÖR FÁZISSÍK DIAGRAMJA NUMERIKUS ELŐÁLLÍTÁSÁNAK PÁRHUZAMOSÍTÁSA

Hajdu Flóra

Széchenyi István Egyetem, PhD-hallgató, egyetemi tanársegéd, hajdfl@sze.hu

Hajdu Csaba

*Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, MSc-hallgató,
kyberszitty@protonmail.ch*

Absztrakt

Napjainkban a számítástechnika fejlődésének köszönhetően numerikus módszerekkel gyorsan és pontosan előállíthatók nemlineáris rendszerek vizsgálatához szükséges fázissík diagramok. Bonyolult rendszerek esetén részletes fázissík diagram előállítása azonban időigényes lehet (nagy mennyiségű kezdeti feltétel mellett). Az előállítás folyamata ugyanakkor könnyen párhuzamosítható.

A kutatás célja a fázissík diagramot előállító eredetileg szekvenciális program párhuzamosítása. A program működését egy Tunnel diódát tartalmazó áramkört leíró differenciálegyenlet rendszer segítségével demonstráltuk. A diódát karakterisztika alapján egy mérési pontokra illesztett harmadfokú görbe függvény segítségével modelleztük. Differenciálegyenlet rendszer megoldóként adaptív Runge-Kutta Fehlberg módszert használtunk.

Korábban Maple-ben készített párhuzamos programok is elfogadhatóan gyors eredményeket adtak személyi számítógépeken, a végső alkalmazás azonban szuperszámítógépeket céloz meg. Egy olyan célprogram elkészítése célszerű, amely teljesen kihasználja az ilyen rendszerek kínálta lehetőségeket, mint például masszív párhuzamosítás.

A célprogramot C++ programnyelven írtuk meg. A fejlesztéskor publikusan elérhető könyvtárakat használtunk, mint OpenMP, VTK és Boost. A harmadfokú görbét előállító polinomot a harmadfokú interpoláció standard tridiagonális egyenletrendszerének megoldásával (Thomas-algoritmus speciális esete) állítottuk elő.

A tanulmányban összehasonlításra kerül az elkészített natív program gyorsítása az eredeti szekvenciális algoritmushoz és a párhuzamosított Maple programokhoz képest. A tesztek egy négymagos személyi számítógépen végeztük el. Vizsgáltuk a fázissík diagram felbontásának hatását a gyorsításra nézve. Az általunk készített natív programmal a párhuzamos Maple-hez képest is jelentős gyorsítást sikerült elérnünk.

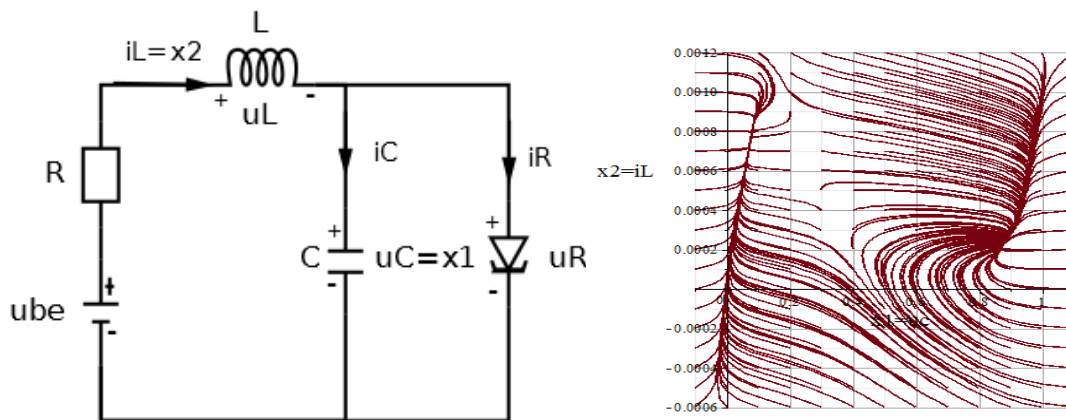
Kulcsszavak: párhuzamosítás, nemlineáris rendszervizsgálat, numerikus szimuláció

1. Bevezetés, célok

Nemlineáris rendszerek hatékony és gyakori vizsgálati módszere a részletes fázissík diagramok, amelyek napjainkban a számítástechnika fejlődésének köszönhetően numerikus módszerekkel gyorsan és pontosan előállíthatók. Bonyolult rendszerek esetén a részletes fázissík diagram előállítása azonban időigényes lehet, különösen nagy mennyiségű kezdeti feltétel mellett. Az előállítás folyamata ugyanakkor könnyen párhuzamosítható. A tanulmány célja a fázissík diagram numerikus előállítását végző eredetileg szekvenciális program párhuzamosítása.

A fázissík diagram előállításához a vizsgált rendszer működését leíró egyenletrendszer numerikus megoldása szükséges több kezdeti feltétel esetén. A kezdeti feltételeket egy

listában tároltuk. Az eredeti szekvenciális algoritmus végigment a lista elemein, majd minden egyes kezdeti feltétel esetén megoldotta az egyenletrendszert, a megoldásokat pedig diagramban jelenítette meg. Erre példa az 1. ábrán jobbra látható, amely egy egyszerű nemlineáris áramkör fázissík diagramját ábrázolja.

1. ábra: A vizsgált nemlineáris áramkör (balra) és az áramkör fázissík diagramja (jobbra)

Forrás: [1] alapján saját ábra és saját ábra

A tanulmányban a korábban is vizsgált egyszerű nemlineáris áramkör (1. ábra balra) fázissík diagramjának párhuzamos előállítását tűztük ki célul egy célprogram fejlesztésével. A rendszer működését leíró állapotter egyenlet:

$$\dot{x}_1 = \frac{1}{C}(-h(x_1) + x_2) \quad (1)$$

$$\dot{x}_2 = \frac{1}{L}(-x_1 + Rx_2 + u_{be}) \quad (2)$$

Az állapotter egyenletben $h(x_1)$ a dióda karakterisztika, amelyet egy harmadfokú Spline polinom segítségével modelleztünk.

A fázissík diagram előállítását korábban Maple segítségével párhuzamosítottuk [2]. A végső alkalmazás azonban szuperszámítógépeket céloz meg, amelyen Maple-t az általunk elérhető korlátozott számú licenz miatt nem tudunk alkalmazni. Célunk egy olyan célprogram készítése volt, amely hatékonyan alkalmazható szuperszámítógépek esetén is.

A tanulmány először a párhuzamosítás alkalmazásait foglalja össze elsősorban szimulációkra vonatkozóan, majd ismertetjük a feladat párhuzamosításának különböző lehetőségeit. Ezt követően a párhuzamos célprogram fejlesztését mutatjuk be, majd pedig összehasonlítjuk a célprogramot az eredetileg Maple-ben készített szekvenciális algoritmussal és a párhuzamosított Maple-vel is.

2. A téma felvezetése, a vonatkozó szakirodalom bemutatása, értékelése: Párhuzamosítás alkalmazása numerikus szimulációkban

Az egyre bonyolultabb számításokat igénylő szimulációk miatt a szakirodalomban rengeteg példát találhatunk párhuzamosításra. Önmagában az alkalmazásokról egy külön tanulmányt lehetne írni, itt most csak néhány példát ismertetünk.

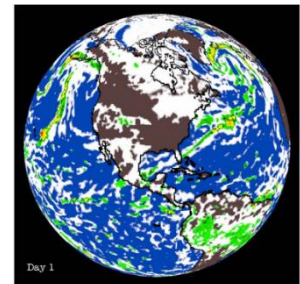
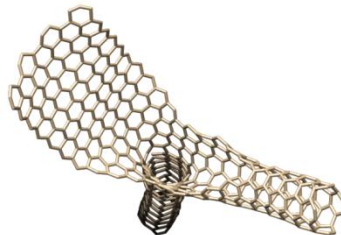
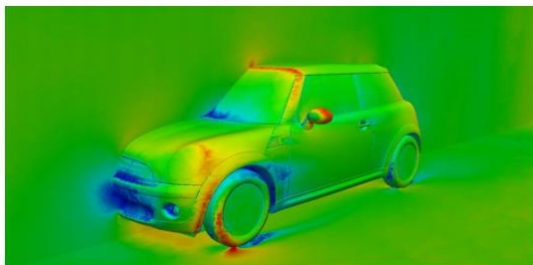
[3]-ban az N-test gravitációs szimuláció párhuzamos implementációjáról olvashatunk. Gyorsításra a grafikus kártyát használták és alacsony sáv szélességre optimalizálták. Összehasonlították a párhuzamosítási lehetőségeket CPU-t és GPU-t használva és a GPU használata hatékonyabbnak bizonyult. [4] szintén a párhuzamos N-test gravitációs szimulációról szól, ahol az N-test szimulációhoz szükséges adaptív fa struktúrát adaptálták elosztott számítási rendszerre.

A párhuzamosítást molekuladinamikai szimulációkban is alkalmazzák. [5]-ban klatrát hidrátok molekuladinamikai szimulációját végezték el. Kétféle szimulációs modellt (LAMMPS és NAMD) párhuzamosítottak térbeli dekompozíciós módszerekkel MPI segítségével. A teszteket különböző Blue Gene szuperszámítógépeken végezték el.

Grafén nanoszerkezetek önszerveződésének molekuladinamikai szimulációjáról olvashatunk [6-8]-ban. A szimulációhoz használt algoritmus sebességének növeléséhez a mátrix-vektor műveletek és a sajátérték számítás lettek párhuzamosítva. Több megoldás is tesztelve lett (MPI, OpenMP, OpenAcc, CUDA), a leghatékonyabbnak az OpenMP, illetve az OpenAcc használata bizonyult GPU-val kiegészítve.

A párhuzamosítást gyakran használják végeelem szimulációknál is. Folyadék szimuláció párhuzamosításáról olvashatunk [9]-ban. A cikkben több példát is találhatunk összenyomható és összenyomhatatlan folyadékok szimulációs feladataira, mint például tengeralattjáró vagy repülőgéphajtómű végeelem vizsgálata. A párhuzamosítást adat elosztással oldották meg.

[10] egy motor égésterének gázdinamikai szimulációjának párhuzamosítását ismerteti MIP-OpenMP technikákkal. A szimuláció nagy számítási igényű, mozgó hálót is tartalmazott.

2. ábra: Példák párhuzamosan futtatott numerikus szimulációkra

Forrás: [9], [8] és [10]

Párhuzamosítást természeti jelenségek, mint például klímaváltozás számítógépes vizsgálatánál is alkalmaznak. [13]-ban a Yucca hegység telítettlen zónájának hidrológiai és geotermikus numerikus vizsgálatáról olvashatunk. A megoldandó numerikus probléma nemlineáris áramlástani, hőátadási, kémiai és radionuklid jelenségek összessége. A párhuzamosítást MPI segítségével végezték a szimulációs feladat részekre bontásával (háló elemeinek és a bemeneti adatok szétosztásával).

[14] egy döntéshozatali stratégiát is elősegítő légszennyezés terjedésének szimulációjáról szól. Az ilyen jellegű szimulációknak a hatékony döntéshozatal miatt egyrészt pontosnak kell lenniük, másrészt a valós időnél gyorsabban kell lefutniuk. A párhuzamosítást CUDA segítségével végezték és az ezáltal lehetővé, hogy a szimulációban részt vevő részecskék egymástól függetlenül kezelhetők.

A párhuzamosítást nemcsak műszaki és természettudományos területen alkalmazzák, hanem például gazdasági és pénzügyi szimulációknál is. Erre találunk példát [15]-ban, ahol a pénzügyi szimulációknál gyakran alkalmazott Monte-Carlo modell numerikus megoldását párhuzamosították Maxwell FPGA szuperszámítógépen.

A párhuzamos szimulációk orvosi alkalmazásoknál is kezdenek elterjedni. [16]-ban a szívkamra párhuzamosított szimulációjáról olvashatunk. A szimuláció figyelembe veszi a

szív felépítését, valamint az elektromos és mechanikus jelenségeket. A párhuzamosítás OpenMP segítségével történt.

A párhuzamosítás lehetővé tette valós idejű szimulációk (RTOS) hatékony és viszonylag olcsó megvalósítását is. [17]-ban egy laboratóriumban oktatási célokra használt teljesítményelektronikai RTOS megvalósítását írja. A párhuzamosítást többprocesszoros mikrokontrollerekkel valósították meg több szál létrehozásával. Az RTOS szimulációt kétféle modellel tesztelték: egy indukciós motorral és egy inverterrel.

[18] egy autópálya valós idejű CFD alapú közlekedés szimulációját ismerteti. A valós idejű szimulációt a párhuzamosítás tette lehetővé, amelyet egy MIMD elosztott memóriájú MP párhuzamos számítógép rendszer segítségével végeztek az autópálya modell térbeli felosztásával.

Látható, hogy a párhuzamosítást a numerikus szimuláció számos területén hatékonyan alkalmazták, lehetővé téve korábban nem vizsgálható jelenségek analizisét ([6], [13], [18]) és meglévő szimulációk nagyobb méretű vagy gyorsabb vizsgálatát ([3], [10]).

3. Az alkalmazott módszerek

Az ismertett feladat párhuzamosítására az alábbi három lehetőséget vizsgáltuk meg:

- Párhuzamosítás Maple segítségével
- Maple csatolása más párhuzamos programhoz
- Párhuzamosított célprogram írása

A párhuzamosítást korábban Maple segítségével végeztük, erről részletesebben [2]-ban olvashatunk. Mivel Maple-hez csak korlátozott számú licenszünk van, ezért a szuperszámítógépen való alkalmazását elvetettük.

Egy másik lehetőség a Maple kapcsolása más párhuzamos programnyelvekhez, erre a szakirodalomban számtalan példát találhatunk. Egy korai próbálkozás az 1990-es években a Sugarbrush volt, amely C/Linda operátorokat használt a párhuzamosításra [19].

Egy másik példa a ||MAPLE|| [20], amely egy interfészt használt a Maple és a Strand között úgy, hogy a Maple végezte a számításokat és a Strand a párhuzamosítást.

A FOXBox egy C++-ban készített program volt szimbolikus számítások elvégzésére, amely Maple interfészt használt és párhuzamosításra is alkalmas volt [21]. PVM Maple a Maple-t kapcsolta össze a PVM-el [22]. [23]-ban egy interfészről olvashatunk, amely a Maple-t és az Eden funkcionális programnyelvet kapcsolta össze. Lehetőség van a OpenMaple-t MPI-val is összekapcsolni, erre találunk példát [24]-ben.

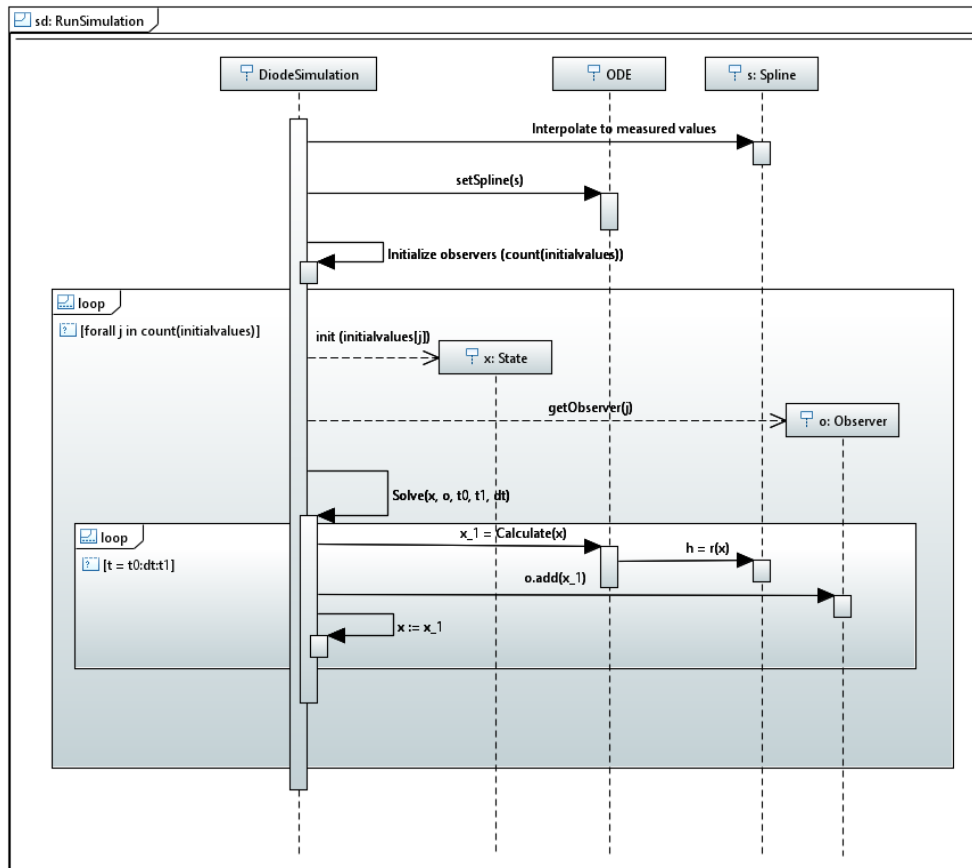
Az ismertett megoldások többsége vagy nem terjedt el a speciális kernel miatt (Sugarbrush, ||Maple||) [25], vagy nem volt elég hatékony (pl. Maple+Eden). [24]-ban például az OpenMaple és az MPI közötti átalakítás nagyon lelassította a párhuzamosítást, a Maple saját toolbox-a, a Grid Computing Toolbox sokkal hatékonyabb megoldásnak bizonyult.

A harmadik lehetőség mellett döntöttünk, amely egy párhuzamosan futtatható célprogram fejlesztése.

4. A téma tárgyalása / Kutatási eredmények

4.1. Natív program felépítése

A következőkben a natív program felépítését ismertetjük, amely kizárólag ennek a differenciálegyenlet rendszer megoldására készült. A probléma könnyen párhuzamosítható, mivel az egyes ciklusszálak (kezdeti érték feladatok) függetlenek és nincs megosztott adat. Ez a manapság elérhető párhuzamosítási könyvtárak - például OpenMP - segítségével könnyedén megvalósítható. A differenciálegyenlet szimulációjának végrehajtását és ennek során keletkező adatok összegyűjtését leíró UML szekvenciadiagram a 3. ábrán látható.

3. ábra: A natív program UML szekvenciadiagramja
 Forrás: saját ábra

A szekvenciadiagram a szimuláció végrehajtását és az azt megelőző lépéseket mutatja. Először a mért vagy katalógusban lévő pontokra görbét illesztünk, majd ezt elérhetővé tesszük a differenciálegyenlet megoldó számára. A programban parametrizált konténert inicializálunk a szimuláció számára. A görbe és a differenciálegyenlet megoldó elérhetőek egy konténer számára. A konténer tartalmazza a mért pontokat, a kezdeti feltételeket táblázatként és a szükséges paramétereket, mint például az ellenállás vagy a kapacitás.

Minden kezdeti feltételhez egy Observer lesz hozzárendelve, amely a megoldás során keletkező részeredményeket tárolja. Ciklussal minden kezdeti érték esetén elindítunk egy megoldást. Itt tudunk párhuzamosítani, mert az egyes kezdeti érték feladatok egymástól függetlenek. A megoldó minden t időpillanatban kiszámítja a következő állapotot és azt menti el az Observer. A szimuláció végeztével az Observerek által összegyűjtött adatok kinyerhetők, ezek felhasználhatóak például vizualizációra.

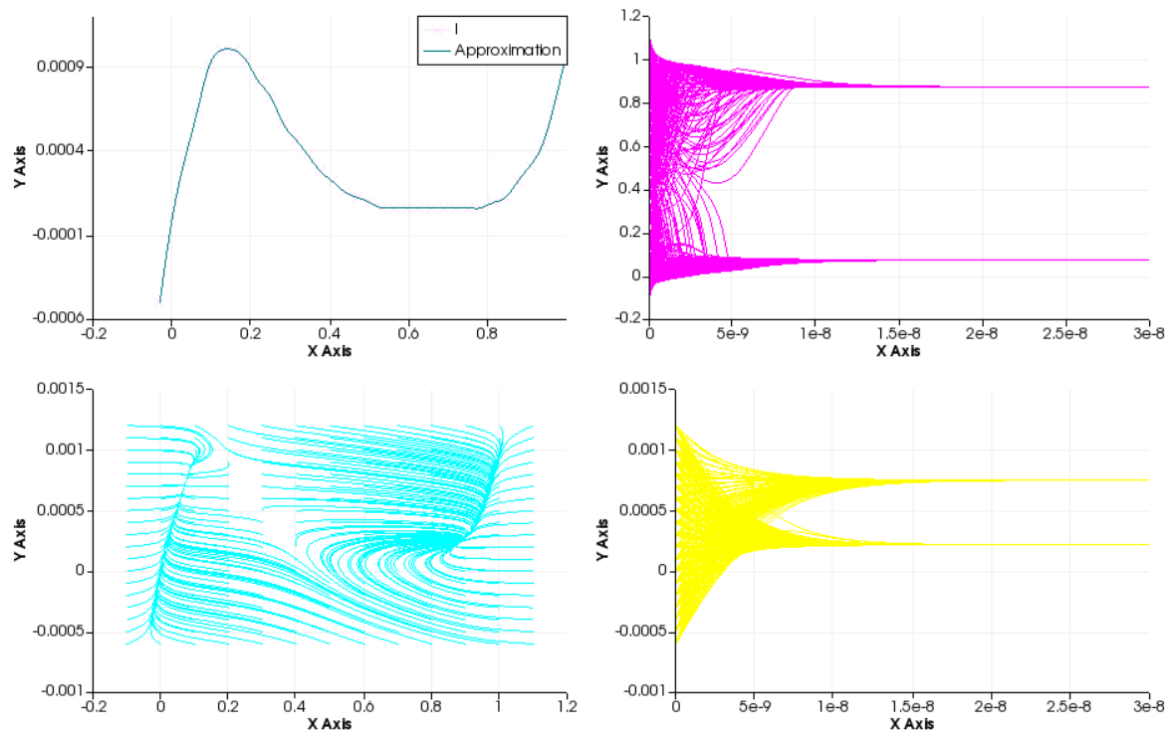
A program egyik legkritikusabb része a harmadfokú Spline polinom illesztése. Spline polinomot egy $\underline{A}\underline{x} = \underline{b}$ alakú tridiagonális egyenletrendszer megoldásaként kaptuk, ahol $\underline{A}$ tárolja a köbös Spline együtthatóit. A tridiagonális egyenletrendszer esetünkben:

$$\begin{bmatrix} 2 & 1 & & & 0 \\ 1 & 4 & 1 & & \\ & 1 & 4 & \ddots & \\ & & \ddots & \ddots & 1 \\ 0 & & & 1 & 2 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x_1 \\ x_2 \\ x_3 \\ \vdots \\ x_n \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 3(y_1 - y_n) \\ 3(y_2 - y_0) \\ 3(y_3 - y_1) \\ \vdots \\ 3(y_n - y_{n-1}) \end{bmatrix} \quad (3)$$

ahol $y \in R^{1 \times n}$ a jelleggörbe mért pontjai. A mátrix és vektorműveletekhez az Eigen könyvtár [26] használtuk. A tridiagonális egyenlet megoldására a Thomas algoritmust [27] választottuk. Az egyenlet megoldásával ki tudjuk számítani az interpolált függvényt minden $r(t)$ időegységben.

A differenciálegyenlet megoldására a Boost ODEInt[28] csomagot használtuk. Megoldóként a Maple-ben is alkalmazott [29] Runge-Kutta-Fehlberg [30] algoritmust választottuk.

Az eredmények megjelenítésére a VTK vizualizációs könyvtár [31] használtuk, amely lehetővé teszi 2D-s grafikonok megjelenítését. A megoldás során számított értékeket egy FIFO lista végére illesztettük és a lista elemeit szekvenciálisan olvastuk ki. A grafikonban az így kapott értékeket jelenítettük meg. Példa a megjelenítésre a 4. ábrán látható.

4. ábra: Az eredmények megjelenítése (fent balra: pontokra illesztett Spline polinom, fent jobbra: feszültség időbeli változása, lent balra: fázissík diagram, lent jobbra: áram időbeli változása)

Forrás: saját ábra

4.2. Futási eredmények

A futtatást egy Intel Core i5-5200U CPU @ 2.20 GHz 4 magos processzorral és 4 GB RAM memóriával rendelkező számítógépen végeztük el. Az eredmények az 1. táblázatban láthatók:

1. táblázat: A futási eredmények

Felbontás (kezdeti érték feladatok száma) [db]		Eredeti szekvenciális program (Maple)	Párhuzamos Maple	Natív program (C++)
0,25 (20)	F [s]	1,297	0,828	0,102
	Gy		1,566	12,704
0,5 (70)	F [s]	4,448	2,35	0,333
	Gy		1,893	13,377
1 (247)	F [s]	15,108	7,703	1,940
	Gy		1,961	7,786
2 (925)	F [s]	62,389	25,827	4,555
	Gy		2,416	13,697
4 (3577)	F [s]	268,71	98,827	19,238
	Gy		2,719	13,968
8 (14065)	F [s]	962,582	390,815	72,473
	Gy		2,463	13,282

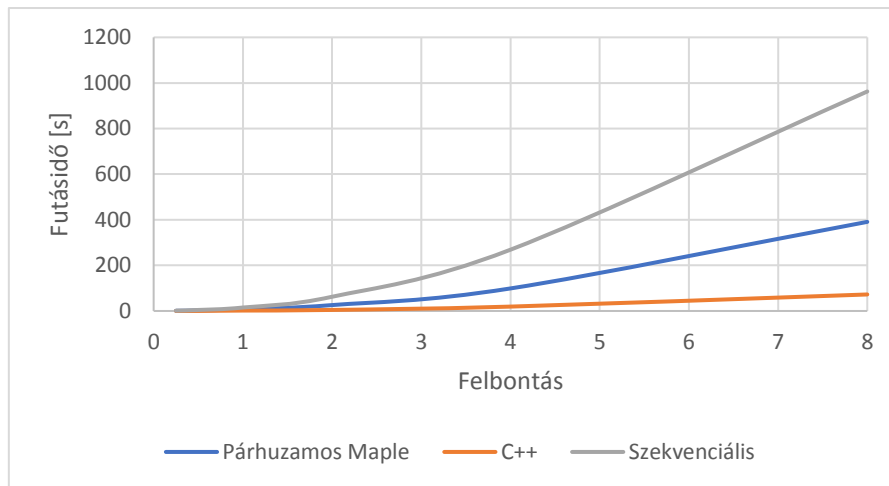
Forrás: saját táblázat

A táblázatban F a futási idő, Gy pedig a gyorsítás az eredeti Maple-ben készített szekvenciális programhoz képest. A gyorsítás kiszámítására az alábbi képletet használtuk [32]:

$$Gy = \frac{T_{szekvenciális}}{T_{párhuzamos}} \quad (4)$$

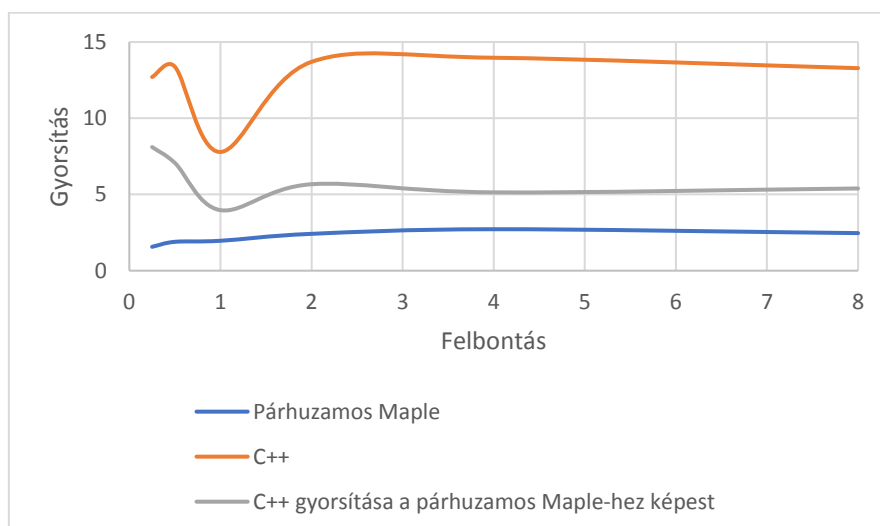
A táblázatból látható, hogy a natív program a felbontás növelésével is 13-szoros gyorsítást tett lehetővé. A legkevésbé hatékony 1-szeres felbontáson volt. A párhuzamos Maple segítségével a felbontás növelésével egyre nagyobb gyorsítás érhető el. A párhuzamos Maple-vel elért eredményekről részletesebben [2]-ban olvashatunk.

A futásidő és a gyorsítás a felbontás függvényében az 5. és a 6. ábrán látható.

5. ábra: A futási idő a felbontás függvényében

Forrás: saját ábra

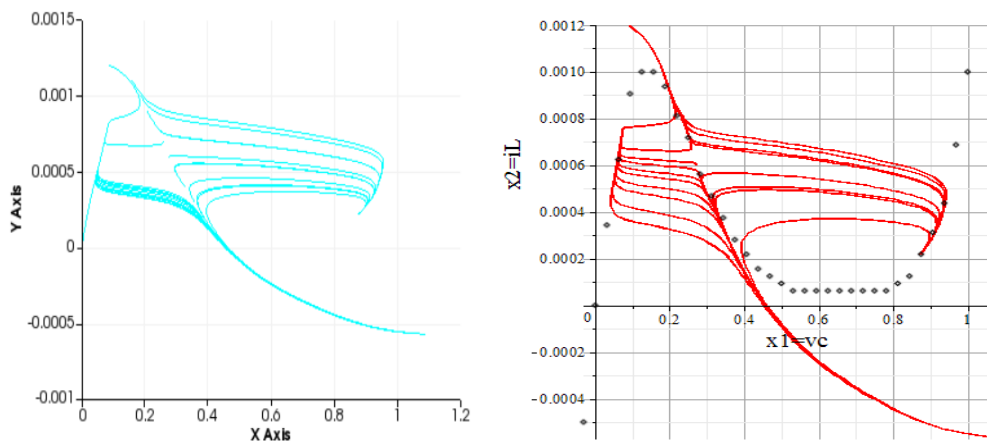

6. ábra: Gyorsítás a felbontás függvényében

Forrás: saját ábra

Az 5. és 6. ábrákból látható, hogy a C++-ban készített natív program az eredeti szekvenciális algoritmushoz képest átlagosan 14-szeres, a párhuzamos Maple-hez képest pedig 6-szoros gyorsítást tett lehetővé. A gyorsítás az egyszeres felbontáson a legkevésbé hatékony, ezt leszámítva a felbontást növelve is csak minimálisan csökken a gyorsítás értéke.

A program pontosságának ellenőrzésére a szimulációt lefuttattuk a korábban meghatározott vonzási halmaz határán is. A vonzási halmaz határán különböző programok adhatnak eltérő eredményeket [33]. A szimulációs eredmények a 7. ábrán láthatók:

7. ábra: Szimulációs eredmények a vonzási halmaz határán (balra C++, jobbra Maple)

Forrás: saját ábra

A diagramokat összehasonlítva látható, hogy a az általunk készített natív program a vonzási halmaz határán is ugyanazt az eredményt adta, mint a Maple. Megfelelő megoldót használva napjainkban natív program segítségével is kellő pontosság érhető el.

5. Következtetések / Összefoglaló

Egy párhuzamosan futtatható natív célprogramot készítettünk egy egyszerű nemlineáris rendszer numerikus vizsgálatára. Párhuzamosításra az OpenMP direktívákat használtuk. A program fejlesztésekor a C++-hoz elérhető könyvtárakat használtuk, mint BoostODEInt, Eigen és VTK. A program az eredetileg Maple-ben készített szekvenciális programhoz képest átlagosan 14-szeres, a párhuzamos Maple-hez képest pedig 6-szoros gyorsítást tett lehetővé.

A program előnye, hogy relatív csekély átalakítással akár szuperszámítógépen is futtatható lesz. Például Linuxon előreláthatólag csak újra kell fordítani a szuperszámítógép architektúrájának megfelelően. Hosszú távú cél bonyolultabb nemlineáris rendszerek numerikus vizsgálata szuperszámítógépek segítségével más differenciálegyenletrendszerek hatékony megoldásával.

Irodalomjegyzék

- [1] Khalil H.K., “Nonlinear Systems”, Prentice Hall, 7-8, 33-35., 1999
- [2] Hajdu F., Molnárka Gy.: Parallelization of Numerical Examination of Nonlinear Systems using Maple, in PARENG 2017: Proceedings of the Fifth Conference on Parallel, Distributed, Grid and Cloud Computing for Engineering, 2017 (megjelenés alatt)
- [3] Chinchilla F., Gamblin T., Sommervoll M., Prins J. F.: Parallel N-Body Simulation using GPUs, Technical Report TR04-032, 2004, letöltve: <http://wwwx.cs.unc.edu/~tgamblin/gpgp/GPGPfinalReport.pdf>
- [4] Liu P., Bhatt S.N.: Experiences with Parallel N-Body Simulation, in IEEE Transactions on Parallel and Distributed Systems, Vol. 11, No. 11, 2000, pp.1-17., letöltve: <http://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/895795/>
- [5] English N.J: Massively-Parallel Molecular Dynamics Simulation of Clathrate Hydrates on Blue Gene Platforms, in Energies 2013, 6, 3072-3081, letöltve: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary?doi=10.1.1.360.8099>

- [6] Fülep D., Zsoldos I., László I.: Self-organised formation of nanotubes from graphene ribbons: A molecular dynamics study, *Materials Research Express* 3: p. &., 2016
- [7] Fülep D, Zsoldos I, László I: Topological and energetic conditions for lithographic production of carbon nanotubes from graphene, *Journal of Nanomaterials* 2015: Paper 379563. 9 p., letöltve: <https://www.hindawi.com/journals/jnm/2015/379563/>
- [8] Fülep D.: Grafén nanoszerkezetek önszervező kialakulásának molekuladinamikai szimulációja, Phd értekezés, Széchenyi István Egyetem, Győr, 2016, témavezető: Zsoldos Ibolya
- [9] Tezduyar T.E., Aliabadi S.K., Behr M., Mittal S.: Massively parallel finite element simulation of compressible and incompressible flows, in *Computer Methods in Applied Mechanics and Engineering*, Vol 119, 1994, pp. 157-177, letöltve: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0045782594000824>
- [10] Környei L.: Computation Techniques in a High Performance Parallel Simulation of Gas Dynamics in a Combustion Chamber, in *Acta Technica Jaurinensis*, Vol. 4. No. 4. 2011, pp. 443-452., letöltve: <http://acta.sze.hu/index.php/acta/article/view/264>
- [11] Környei L.: Simulation of Gas Flow in a Combustion Chamber Using High Performance Computing Hardware, in *Workshop on the Occasion of the 60th Birthday of Ferenc Iglói*, Budapest, 2012, letöltve: http://www.szfki.hu/~ikovacs/IGLOI_WORKSHOP/kornyei.pdf
- [12] LLNL: Climate Modeling using High-Performance Computing, letölve 2017. 03.20-án az LLNL weboldaláról, https://computation.llnl.gov/casc/projects/2007/climate_2007F.pdf
- [13] Zhang K., Wu Y.S, and Bodvarsson G.S.: Parallel Computing Simulation of Fluid Flow in the Unsaturated Zone of Yucca Mountain, Nevada, in *Journal of Contaminant Hydrology*, Vol.62–63, 2003, pp. 381–399, letöltve: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0169772202001596>
- [14] Molnár F. Jr., Szakály T., Mészáros R., Lagzi I.: Air pollution modelling using a Graphics Processing Unit with CUDA, in *Computer Physics Communications* Vol. 181, 2010, pp. 105-112, letöltve: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0010465509002872>
- [15] Tian X. and Benkrid K.: Monte-Carlo Simulation-Based Financial Computing on the Maxwell FPGA Parallel Machine, in *High-Performance Computing Using FPGAs*, Vanderbauwhede W. et al (szerkesztő), Springer New York, 2013, pp 33-80,
- [16] Pravdin S., Ushenin K., Sozykin A., Solovyova O.: Human heart simulation software for parallel computing systems, in *Procedia Computer Science*, Volume 66, 2015, pp 402–411, letöltve: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050915033955>
- [17] Dixit V., Patil M.B., Chandorkar M. C.: Real Time Simulation of Power Electronic Systems on Multi-core Processors, in *Power Electronics and Drive Systems, 2009. PEDS 2009, International Conference on Power Electronics and Drive Systems (PEDS)*, pp. 1524-1529, letöltve: <http://ieeexplore.ieee.org/document/5385756/>
- [18] Chronopoulos A. T., Johnston C. M.: A Real-Time Traffic Simulation System, in *IEEE Transactions on Vehicular Technology*, Vol. 47, No. 1, 1998, pp. 321-331, letöltve: <http://ieeexplore.ieee.org/document/661057/>
- [19] Char B., Johnson J.: Some experiments with Parallel Bignum Arithmetic, in “PASCO’94 Proceedings of First International Symposium on Parallel Symbolic Computation, H. Hong (szerkesztő), World Scientific Publishing Co., Inc. River Edge, NJ, USA, 1994
- [20] Siegl K.: Parallelizing Algorithms for Symbolic Computation using ||MAPLE||, in *Proceedings of the fourth ACM SIGPLAN symposium on Principles and practice of parallel programming*, 179186, ACM New York, NY, USA, 1993

- [21] Diaz A., Kaltofeln E., FOXBOX: A System for Manipulating Symbolic Objects in Black Box Representation, in: Proceedings of the 1998 international symposium on Symbolic and algebraic computation,30-37, ACM New York, NY,USA, 1998
- [22] Petcu D., PVMaPle: A Distributed Approach to Cooperative Work of Maple Processes, in Recent Advances in Parallel Virtual Machine and Message Passing Interface: Seventh European PVM/MPI Users Group Meeting, Balatonfüred, Hungary, September 10-13, 2000 Proceedings, 216224, J. Dongara et al (szerkesztő), Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2000
- [23] Martinez R., Pena R., Building an Interface Between Eden and Maple: A way of Parallelizing Computer Algebra Algorithms, in Implementation of Functional Languages 15th International Workshop IFL 2003 Edinburgh, UK, September 8-11, 2003. Revised Papers,135-151, P. Trinder et al (szerkesztő), Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2005
- [24] Díaz-Toca G.M., Murica A.L.: Berkowitz Algorithm in parallel with the Maple Grid Computing Toolbox, letölve 2017.01.03-án az alábbi weboldalról: <http://dis.um.es/~domingo/08/CD/27May/Posters/ALopez/poster.pdf>
- [25] Schreiner W., Mittermaier C., Bosa K.: Distributed Maple: parallel computer algebra in networked environments, in Journal of Symbolic Computation, Vol. 35, Issue 3, 305347, 2003, letöltve: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0747717102001372>
- [26] Eigen tutorial, letöltve 2016.10.20-án az Eigen weboldaláról http://eigen.tuxfamily.org/dox/group__TutorialMatrixClass.html
- [27] Halls-Moore M.: Tridiagonal Matrix Algorithm ("Thomas Algorithm") in C++, 2013, letöltve 2016.11.20-án a Quantstart weboldaláról <https://www.quantstart.com/articles/Tridiagonal-Matrix-Algorithm-Thomas-Algorithm-in-C>
- [28] Ahnert K., Mulansky M.: Chapter 1. Boost.Numeric.Odeint, letöltve 2016.10.20-án a Boost weboldaláról http://www.boost.org/doc/libs/1_64_0/libs/numeric/odeint/doc/html/index.html
- [29] Molnárka Gy., Gergó L., Wettl F., Horváth A., Kallós G.: Maple V és alkalmazásai, Springer Hungarica, Budapest, 1996
- [30] TeBeest K.G.: Runge–Kutta–Fehlberg Method, letöltve 2017.01.20-án az alábbi weboldalról: <https://www.researchgate.net/file.PostFileLoader.html?id=51ca7720cf57d7290ad19b14&assetKey=AS%3A273617504407552%401442246904306>
- [31] VTK: The Visualisation Toolkit, letöltve 2016.12.14-án a VTK weboldaláról <http://www.vtk.org/>
- [32] Környei L., Kallós G., Fülep D: Parallel Computations on the Blade Server at Széchenyi István University, Acta Technica Jaurinensis, Vol 3. No. 1, 2010, pp. 111-126, letöltve: acta.sze.hu/index.php/acta/article/view/126/89
- [33] Hajdu F., Molnárka Gy.: Numerical examination of a system model with a nonlinear component, in: TEAM 2016: Proceedings of the 8th International Scientific and Expert Conference,12-16, AlumniPress, 2016

Lektorálta: Dr. Fülep Dávid, egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem, Matematika és Számítástudomány Tanszék

SENTIMENT ANALYSIS: FROM WORDS TO DOCUMENTS

Dávid Papp

University of Technology and Economics, PhD student, pappd@tmit.bme.hu

Abstract

Social media, blogs, forums, moreover the internet in general gives us the opportunity to express our opinion toward an event, a topic or an individual. Analysing this huge amount of – mostly textual – data can be useful for many reasons: e.g. the popularity of a product (or even its quality) can be derived from the global opinion of costumers; therefore, it is important to examine them. Sentiment analysis is a text mining tool which aims to determine the polarity of the opinion of reviewers. In binary case the polarity is simply positive or negative, but the goal also could be a multi-level classification. The difficulty of sentiment mining is that comments or reviews with negative words could express a positive opinion (and vice versa). The analysing algorithm should detect and handle emoticons, negating words (that can change the polarity of the text), and should understand the meaning of terms, phrases and sentences. Another important point of view is the average length of opinions, since shorter reviews (words possibly) are easier to classify while longer ones (even whole documents) are typically harder. The aim of my work was to classify such larger texts, reviews, documents by using a new hybrid approach, in which a manually labelled word list were weighted with the corresponding tf-idf scores. After this representation step, SVM (Support Vector Machine) classifier was used to estimate the polarity of the reviews. I used multiple data sets to demonstrate the efficiency of this method, and compared it with other baseline methods.

Keywords: sentiment analysis, large documents, support vector machines, tf-idf, hybrid method

1. Introduction and related works

The purpose of sentiment analysis (also known as opinion mining) is to automatically identify, study and extract affective states and subjective information. There are many fields where opinion mining is used, such as natural language processing (NLP) [9], text analysis [11], computational linguistics [12] or even biometrics; moreover, there are several types of input data that can be used (e.g. textual, visual, voice). Textual sentiment mining aims to determine the attitude of the writer regarding a topic, or the emotional reaction to a document, event.

The basic task here is to classify the polarity of a given text, which can either be words, sentences, paragraphs or a whole document; furthermore, the polarity can be binary (e.g. “thumbs up”, “thumbs down”) or multi-level (e.g. 5-star scale). The larger a text is the more challenging to predict its polarity, because it may include multiple negating words and ambiguous terms.

The topic of sentiment analysis is intensively researched, therefore there are many works dealing with similar tasks; e.g. the authors of [13] use a combined method, where rule-based classification, supervised learning and machine learning are applied together. There are numerous possible approaches that are capable of solving such sentiment prediction problems. Hansen et al. (2011) use a knowledge-based technique [8] to analyze tweets, on the other hand Glorot et al. (2011) applies a deep learning approach for extracting meaningful information of reviews. The previous papers focus on finding the sentiment of words, phrases or sentences, although identifying the sources of opinions is also an intereseting field [4]; e.g. pinpoint the identity of certain individuals (persons, organizations, etc.) that play a crucial role in influencing others opinions.

2. Proposed approach

The proposed approach is a hybrid method, which combines knowledge-based and statistical solutions to create the concise description of an input text; I will present these methods separately, then their joint usage will be discussed. After the representational step, SVM (Support Vector Machine) [1][3][5] was used to classify the data, and predict the polarity of it (see section 2.4 for details).

2.1 Knowledge-based method

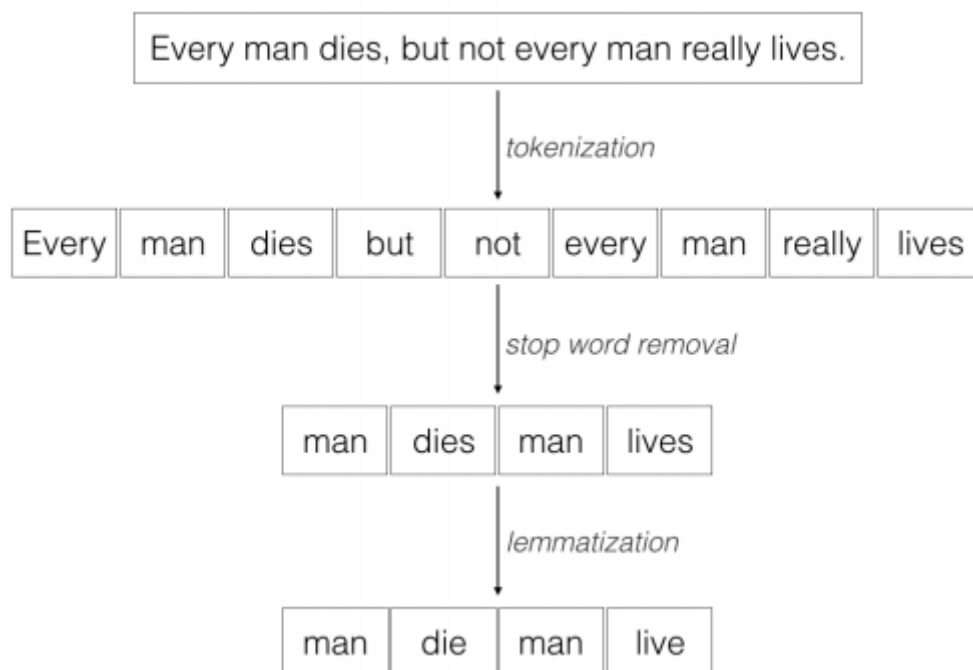
This approach is basically using a manually labeled knowledge database to estimate the sentiment of a given text. My database was a list of 2477 words and phrases rated for valence with an integer between minus five (negative opinion/attitude) and plus five (positive opinion/attitude) [6]. Let me denote the sentiment value of the words in this list by $\{KB_j\}$, thus $KB_j = [-5; 5]$ where $j = 1 \dots 2477$. To get the sentiment value of a full text, one should multiply every word in the knowledge database (word list) by its frequency in that given text and add them together (words that did not occur were multiplied by 0) as can be seen in Equation 1.

$$S_i = \sum(KB_j \times freq_j) ; i = 1 \dots n \quad (1)$$

where S_i denotes the overall sentiment of a review, $freq_j$ is the number of occurrences of the j th word, and n denotes the number of reviews. These S_i values are the only explanatory variables of the texts, therefore they will be the input of the classification process.

2.2 Statistical method

In this subsection the statistical approach is discussed. The first few steps are pre-processing steps to filter and normalize the raw text, because accurate and unified representations of the terms (i.e. words) are needed to set up a good statistical model.

Figure 1. Example of the pre-processing steps

I used general methods as tokenization, stop words removal and stemming (i.e. lemmatization). During tokenization, the text is separated to terms (words) as can be seen in the second row of Figure 1; then the stop words are eliminated from the text (third row of Figure 1), that are very common words across all documents with no discriminatory power. The last step is the lemmatization (fourth row of Figure 1) where the terms are reduced to their roots by cutting of the suffixes and using some grammatical rules [9].

After the pre-processing I calculated the tf-idf [14] values of the terms, and I created a document-term matrix. The term frequency (see Equation 2) is basically the number of times that term t occurs in document d denoted by $freq_{t,d}$.

$$tf(t, d) = freq_{t,d} \quad (2)$$

The inverse document frequency is a measure of how much information the word provides, that is, whether the term is common or rare across all documents. It is the logarithmically scaled inverse fraction of the documents that contain the word, obtained by dividing the total number of documents by the number of documents containing the term, and then taking the logarithm of that quotient (as can be seen in Equation 3).

$$idf(t, d) = \log \left(\frac{n}{|\{d \in D : t \in d\}|} \right) \quad (3)$$

where n and D denote the number of documents and the total document set respectively, i.e. $|D| = n$. Then the tf-idf value of a term is calculated as

$$tfidf(t, d) = tf(t, d) \times idf(t, d) \quad (4)$$

At this point, each document is represented as a vector of tf-idf values of terms, i.e. the row vectors in the document-term matrix. The documents can be classified based on these descriptor vectors.

2.3 Hybrid approach

The proposed approach, which is the main contribution of my work, is a hybrid approach. As first step the document-term matrix was created with tf-idf values with similar methods that were discussed in the previous subsection. Then I applied the same pre-processing steps on the knowledge database (word list) which reduced the number of words from 2477 to 1459. After that, every element of the document-term matrix was multiplied by the appropriate sentiment value, which is the value assigned to that particular term in the reduced word list. For the terms that the knowledge database did not include, Levenshtein distance [10] was used to determine the closest term in the list, and its sentiment value was used for the multiplication. Note that in several cases there were multiple closest words in the knowledge database, therefore the average of the sentiment values was used.

By this I created a weighted document-term matrix, where the weights are the tf-idf values of the terms. To get the overall sentiment values $\{S_i\}$ of the documents (i.e. reviews), simply add up the rows in the document-term matrix, as expressed in Equation 5.

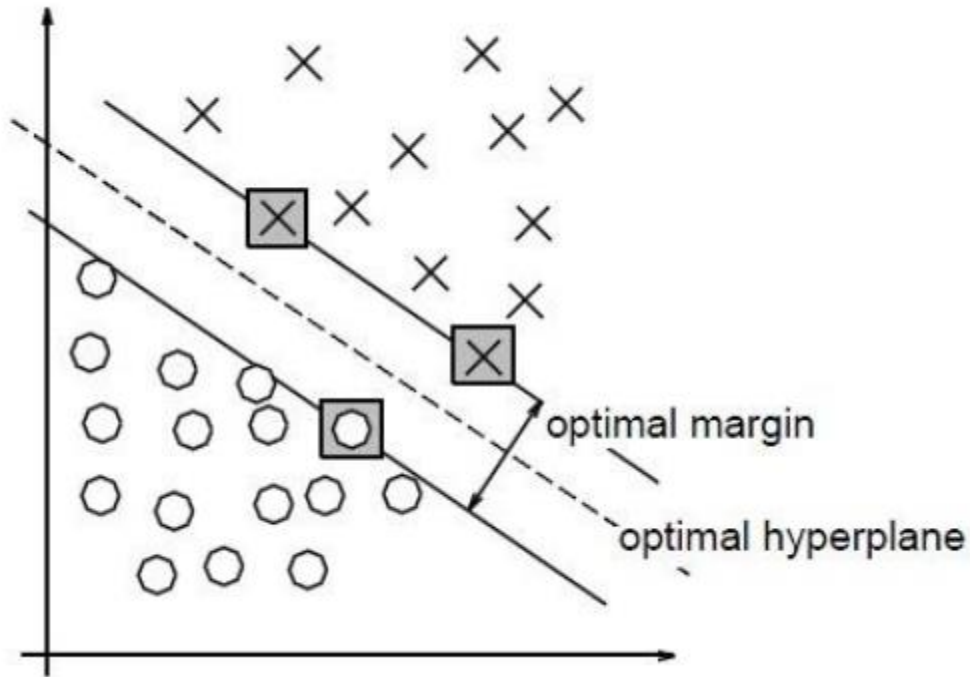
$$S_i = \sum_{j=1}^m M_{ij} \cdot w_j \quad ; \quad i = 1 \dots n \quad (5)$$

where M_{ij} denotes the element of the document-term matrix in the i th and j th column, i.e. the sentiment value of the j th term in the i th document; and w_j denotes the weight of the j th term. Then I inserted the column vector of S_i values to the end of the document-term matrix, and the rows in this modified matrix are the representations of the documents.

2.4 Classification

After each representational approach the same classification process were conducted, during which a ten-fold cross-validation was used to classify every review, and Support Vector Machine was used as classifier with RBF (Radial Basis Function) kernel [1][3][5]. SVM is basically a binary linear classifier, which aims to find the optimal separating hyperplane between the data points; i.e. the hyperplane with the largest margin (see Figure 2 for an example). In order to apply it for multiclass classification the one-against-all technique was used.

Figure 2. Optimal margin and optimal hyperplane [3]

Source: Boser, B. et al., 1992.

3. Experiments

I used 4 data sets in the experiments, and their details can be seen in Table 1. The GellertSpa database, which had two variants, short and medium/long reviews. It contains a total of 1407 document, and the sentiment of a review was rated on a 5-long numerical scale. The third data set was movie reviews from IMDb [2], which is a large data set containing 50000 documents, but only with two polarity levels (positive or negative). The last data set is the SFU review corpus, which was collected by Simon Fraser University in Canada [15][16]. It has the longest average review length, up to a couple of pages.

Table 1. Experimental data sets

	#categories	#reviews	Review length
GellertSpa 1	5	1407	Short
GellertSpa 2	5	1407	Medium/Long
IMDb	2	50000	Long
SFU	2	400	Very long

I tested each approach (knowledge-based, statistical and the proposed approach) on every data sets, and I evaluated the accuracy (see Equation 6) to measure their efficiency and to be able to compare their results.

$$accuracy = \frac{\#correct\ decisions}{\#all\ decisions} \quad (6)$$

Table 2 summarizes the total results for each approach for each data set. As can be seen, the lowest accuracies were given by the knowledge-based method, except for the GellertSpa 1 data set. The reason for this is that GellertSpa 1 data set contains very short reviews, sometimes only a single word, therefore the knowledge database that were manually labeled was able to give more accurate predictions. The statistical approach (tf-idf) was somewhat better than the knowledge-based, but this was expected, because it is a more sophisticated method. The proposed hybrid approach combines these methods and it managed to outperform them in case of every test data set.

Table 2. Accuracy results at 3 methods

	GellertSpa 1	GellertSpa 2	IMDb	SFU
Knowledge-based	0.3322	0.3351	0.6705	0.6219
Tf-idf	0.3174	0.4191	0.7833	0.7425
Proposed approach	0.3625	0.4427	0.8100	0.7616

4. Conclusion

I elaborated a hybrid approach to measure the sentiment of a review by combining knowledgebased and statistical representations. Then SVM with RBF kernel was used to classify the polarity of the reviews. I used 4 data sets to measure the efficiency of the proposed approach, and I also compared it to the other two techniques. My experiments showed that the classifier was able to give more accurate predictions with the hybrid descriptions, in case of each data sets. Therefore, I can conclude that the proposed method successfully incorporates the advantages of a knowledge-based and a statistical procedure.

References

- [1].Altrichter Márta, Horváth Gábor, Pataki Béla, Strausz György, Takács Gábor and Valyon József: Neurális hálózatok, PANEM, 2006.
- [2].Andrew L. Maas, Raymond E. Daly, Peter T. Pham, Dan Huang, Andrew Y. Ng, and Christopher Potts: Learning Word Vectors for Sentiment Analysis. The 49th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics, 2011.
- [3].Boser, B., Guyon, I. and Vapnik, V.: A Training Algorithm for Optimal Margin Classifier, Proceedings of the 5th Annual ACM Workshop on Computational Learning Theory, 1992. pp. 144-152.
- [4].Choi, Y., Cardie, C., Riloff, E., & Patwardhan, S.: Identifying sources of opinions with conditional random fields and extraction patterns. Proceedings of the conference on Human Language Technology and Empirical Methods in Natural Language Processing. Association for Computational Linguistics, 2005.
- [5].Corinna Cortes and Vladimir Vapnik: Support-vector networks, Machine Learning, 20(3), 1995. pp. 273-297.

- [6] Finn Årup Nielsen: A new ANEW: Evaluation of a word list for sentiment analysis in microblogs, Proceedings of the ESWC2011 Workshop on 'Making Sense of Microposts': Big things come in small packages 718 in CEUR Workshop Proceedings. pp. 93-98. 2011.
- [7].Glorot, Xavier, Antoine Bordes, and Yoshua Bengio: Domain adaptation for large-scale sentiment classification: A deep learning approach. Proceedings of the 28th international conference on machine learning (ICML-11), 2011.
- [8].Hansen Lars Kai, Arvidsson Adam, Finn Årup Nielsen, Colleoni Elanor, Etter Michael: Good friends, bad news - affect and virality in twitter. Future information technology, 2011. pp. 34-43.
- [9].Kao, Anne, and Steve R. Poteet, eds.: Natural language processing and text mining. Springer Science & Business Media, 2007.
- [10].Kessler, Brett: Computational dialectology in irish gaelic. Proceedings of the seventh conference on European chapter of the Association for Computational Linguistics. Morgan Kaufmann Publishers Inc., 1995.
- [11].Pang, Bo, and Lillian Lee: Opinion mining and sentiment analysis. Foundations and Trends in Information Retrieval, 2.1-2, 2008. pp. 1-135.
- [12].Powers, David MW, and Christopher CR Turk.: Machine learning of natural language. Springer Science & Business Media, 2012.
- [13].Prabowo, Rudy, and Mike Thelwall: Sentiment analysis: A combined approach. Journal of Informetrics, 3(2), 2009. pp. 143-157.
- [14].Salton, Gerard, and Buckley, Christopher: Term-weighting approaches in automatic text retrieval. Information processing & management, 24(5), 1988. pp. 513-523.
- [15].Taboada, M. and Grieve J.: Analyzing Appraisal Automatically. American Association for Artificial Intelligence Spring Symposium on Exploring Attitude and Affect in Text. Stanford. March 2004. AAAI Technical Report. pp.158-161.
- [16].Taboada, M., Anthony, C. and Voll, K.: Methods for Creating Semantic Orientation Dictionaries. Proceedings of 5th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC). Genoa, Italy. May 2006. pp. 427-432.

Reviewer: Dr. Gábor Szűcs, associate professor, Budapest University of Technology and Economics

MORPHOLOGICAL MODELS FOR NATURAL LANGUAGES

Gábor Szabó

*József Hatvany Doctoral School of Information Science, Engineering and Technology,
PhD student, szgabsz91@gmail.com*

Abstract

In this paper I introduce a simple morphological model that can be used to describe the morphological rules of a language. Before defining this model, I briefly introduce the role of morphology in the larger problem field of knowledge engineering: morphological questions are important to answer before moving on to the higher-level areas of syntactic analysis, named entity detection, parsing, tokenizing, triple generation and ontology building. These problems have a hierarchical relationship, so in order to build a knowledge database from a free text, one must first know the morphological rules, then the roles of words in the sentences, the named entities, basic triples that describe the relationship among predicates, subjects and objects, and so on. The biggest question of all morphological models is which languages it can handle. There are multiple language classification systems based on their historical attributes, word order and morphological specialities among others. The morphological language classes include isolating, inflective, synthetic, polysynthetic, fusional and agglutinative just to name a few. Some of these categories have more complex morphological rules (like agglutinative and fusional) than others, while language classes with less morphemes per word and simpler inflection rules tend to use the word order and auxiliary words instead (for example isolating languages). The proposed model targets the Hungarian language in particular which is an agglutinative language. Although during the designing of the model this language was in mind, other languages that have similar or less complex rules, like English for instance can be handled by the model as well. The paper focuses on the formal introduction of this model, as well as showing some examples of how we can use it in practice. The implementation details will be handled in some future works.

Keywords: grammar, morphology, language categorization, inflection model, agglutination

1. Introduction

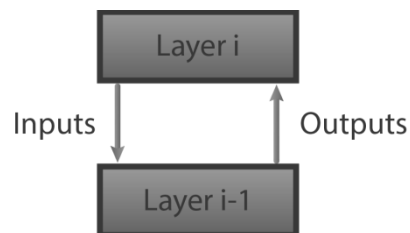
One of the most popular areas of applied information technology nowadays is knowledge engineering, i.e. building large knowledge databases from unannotated texts, in an unsupervised manner. Although solving the top-level problem is very rare, there are multiple papers on solving lower-level problems of free text analysis [8, 9]. These problems are very complex, because they have many layers and a system that can optimally process free texts and build knowledge databases usually have many submodules. The lowest layer is responsible for extracting the morphological connections, and the upper components are responsible for semantic analysis. In this paper I will introduce the core concepts of the lowest level, morphology.

Morphology is the area of grammar whose goal is to analyze the morphemes, i.e. the smallest grammatical units of the language. As we'll see in section 2, there are many types of languages, some of which rely on morphology more, some of them don't. For example agglutinative languages often modify the meaning of the words by inflecting the base form of the stem with additional affixes: the Hungarian word "*almákat*" has the stem "*alma*" (*apple*), with two affixes – the word is in plural form ('*k*') and in accusative case ('*t*'). We can see that the word-ending short vowel ('*a*') became long ('*á*'), and there is an extra '*a*' before the '*t*' character to help pronunciation. On the other hand, unlike Hungarian, there are other

languages that don't have that many affixes and encode the information that would otherwise be expressed with affixes through word order and auxiliary words.

Morphology is important to understand for the original natural language processing (NLP) problem whose goal is to process huge natural language corpora. In literature, many research projects have the goal of determining the stem and the list of affixes for an arbitrary inflected word. The target language can be any language out there, but of course the problem becomes more and more difficult as the number of morphemes in the language increases. The inverse problem that can be handled by the same model is when we want to generate the inflected word of a stem knowing the list of required affixes.

After having a system that can do this in an automated way, one can step a level up and start taking care of syntax, whose goal is to determine the different roles of words in a sentence. It's important to understand that syntax is above morphology, because determining the role of a word usually uses the previously gathered morphological information. This is a common concept in information technology, as there are many multi-layer applications and protocols where every layer uses the layer below it as a black box, solves its own problem and returns the results to the layer above it, as shown in Figure 1. As for syntactic analysis, if we know that a word is a noun, we know that it cannot be the predicate in the sentence. If it's in accusative case, we can have the suspicion that it will be the object. In the example sentence "*Péter könyvet olvas*" (*Peter is reading a book*), "*Péter*" is a noun without any affixes, "*könyvet*" is a noun in accusative case, while "*olvas*" is a verb in 3rd person, present tense. For this simple sentence we can determine that "*Péter*" is the subject, "*könyvet*" is the object and "*olvas*" is the predicate. If we broaden the sentence, different kinds of affixes will appear from which we can infer the word roles similarly.

Figure 1. The abstraction of multi-layered applications and protocols

Besides morphology and syntax, the basic text processing module must also take care of named entities, and somehow parse and tokenize the free text to help the upper layers. After extracting the morphological connections, the syntactic roles, the named entities and the tokenization took place, the semantic analysis can start.

One of the possible ways to start semantic analysis is by generating the so-called triples from the sentences. A triple is the core information extracted from a sentence that contains a subject, a predicate and an object. Again, we can use the results of the syntactical analysis of the sentences to find these triples. For the previous example, the triple comes directly from the syntactical breakdown of the sentence. A possible tool for describing this triple is RDF [1].

Having triples opens many possibilities for us: we can find concepts that are in a specific role multiple times, thus finding synonyms and build a WordNet from them [2], etc. The final stage is the actual ontology [3] that contains all the extracted information in a preprocessed form and every concept is connected to those ones that it is in relationship with. Ontologies have strong mathematical basis in the form of description logic (DL) and make it possible to deduce facts that were not visible previously.

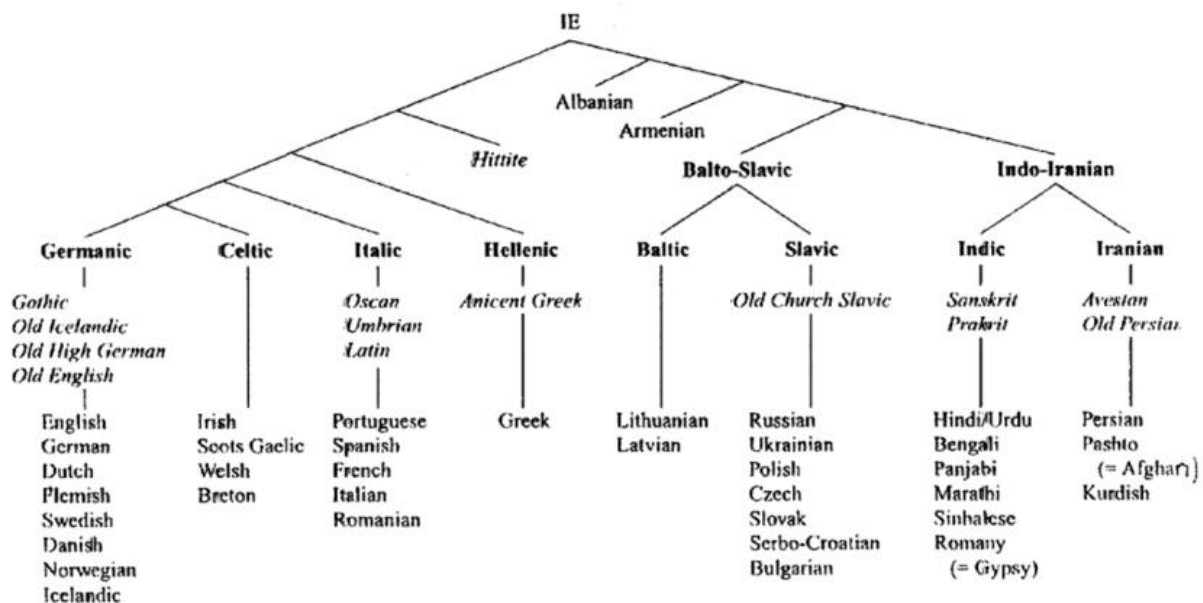
The focus of this paper is morphological analysis, so in the next section we can read about the different language categories to understand what the main challenges of this research area are, and then a general formal morphological rule model is given for agglutinative languages that can be used easily for simpler language classes as well.

2. Natural Language Categorization

Natural languages have different classification systems, based on their historical properties, word order and morphological attributes, just to name a few. The following subsections briefly introduce these three categorization systems, mainly focusing on the third one that helps us understand what the main challenges are in computer aided morphological analysis.

2.1. Historical Language Families

Based on the history of languages, linguistics defined different language families [4]. Basically each continent has its own root language family called a proto-language. Starting from this, we can drill down to subcategories until we get to the leaves, as the language families and subfamilies have parent-child relationships. The actual languages reside in the leaves. This way, starting from a proto-language we can visualize the connections in a tree structure. For the Indo-European proto-language, which is the ancestor of most European languages, this tree can be seen in Figure 2. Other proto-languages are Uralic, Caucasian, American, Austroasiatic and Sino-Tibetan.

Figure 2. The Indo-European language family

Source: Linguistics: An Introduction to language and communication [4]

It's interesting that while most European languages are part of the Indo-European language family, Hungarian is a Uralic language. This is because the roots of the Hungarian language originate from the Ural Mountains. The languages in the same family have similar morphological and syntactic attributes, therefore Hungarian is somewhat different from most of the other European languages, except for Finnish for instance.

2.2. Linguistic Categories

This classification system is closer to syntax than to morphology, but as we'll see in the next subsection, some languages that have fewer inflected word forms usually contain higher-level rules for encoding information. These rules are often associated with word order, usually the order of verbs, subjects and objects.

There are nine categories in this classification system like languages with Subject-Object-Verb or Subject-Verb-Object word order [5]. An example sentence for SVO is “*He has eaten an apple*” in English. The same sentence in Hungarian follows the SOV order: “*Ő egy almát evett.*”

Hungarian’s normal word order is also SOV, but in many cases the order is modified to emphasize different parts of the sentence, so the Hungarian language is more permissive. For example “*Ő evett egy almát*” and “*Ő egy almát evett*” are both valid Hungarian sentences, but in the second case the fact that he ate an apple and not an orange for instance is more emphasized.

2.3. Morphological Language Types

In this subsection, some morphological language types [6] are shown to give a picture about the different morphological attributes that must be taken care of during formalizing morphological rules.

Isolating languages have a low number of morphemes in their words, usually only one. Most of the words have a root concept that they express, and the other pieces of information that would otherwise be added with affixes are encoded using word order and other auxiliary words. For example interrogative sentences might invert the order of the verb and subject, or single and plural case might use different pre-words before the noun. Chinese, Vietnamese and English are isolating languages.

Intraflexive languages include Arabic and Hebrew for instance, and their speciality is that the meaning of the words is expressed with consonant characters, and the vowels add the grammatical meaning to them. For example the Arabic word “*kitab*” has the stem “*k-t-b*” and morphemes “*-i-a*”.

Synthetic languages, unlike the isolating languages have a high morpheme-per-word ratio, meaning that grammatical relations are expressed by adding different affixes to the stem word. This language class have three subcategories: polysynthetic, fusional and agglutinative.

Polysynthetic languages like some Native American languages have very complicated grammatical rules, as their words usually contain several stem words glued together, the morpheme-per-word ratio is very high, and the words can be equivalent to whole sentences of other languages. Therefore these languages are the most difficult to handle. For example the Inuktitut word “*tavvakiquitiqarpiit*” means “*Do you have any tobacco for sale?*”

Many Indo-European languages fall into the category of fusional languages. They also use inflection, as there can be multiple affixes in the words. However, morphemes are not easy to distinguish from each other and from the stem, the boundaries can be blurred. Also, sometimes multiple grammatical relations are fused into one affix. In some extreme cases additional information is encoded using phonological changes in the stem (vowel or consonant gradation), or by suprasegmental features such as stress and tone.

The third subcategory contains the agglutinative languages like Hungarian, Turkish, Japanese, Korean, Aztec or Esperanto. Usually these languages have more affixes than for example fusional languages and the boundaries are more easily distinguishable. Words can contain potentially infinite number of affixes. One extreme example of this in Hungarian is “*megszentségtelenítetelenségeskedéseitekért*” which means “*due to your repeatedly not being possible to be desecrated*” and is often referred to the longest artificial word of the language.

3. Formal Model of Morphology

In this section a formal model is given to handle many aspects of morphology. The target language is the Hungarian language, which is (based on the previous section) an agglutinative Uralic language that uses inflection as a way to modify the grammatical meaning of its words. Although it is not the most difficult language in the world, there are many pitfalls that we want to be able to handle with the proposed model. Languages that fall into categories with simpler morphology can be similarly handled with this model. In English for example there are only four morphological forms of a verb, so it is a language that is easier to formalize than Hungarian. The proposed model therefore can handle it without a problem.

In agglutinative languages the main tools of inflection are prefixes, suffixes and infixes. Sometimes the prefix and postfix parts are both used, we call this case circumfixing. For morphologically simpler languages like English, an appropriate model would include only three components per rule:

$$R = (\textit{prefix}, \textit{from}, \textit{to}) \quad (1)$$

This is because in English only suffix rules appear, so to recreate the inflected form from an input word, we need to match the prefix of the rule and need to know the changing part and the replacement of it. A very simple method that works like this is the Tree of Aligned Suffix Rules (TASR) [7] that collects all the possible suffix rules with this structure and builds a tree of them. The only drawback is that we cannot use TASR for more complex languages like Hungarian that have non-suffix changes as well.

Although most Hungarian affixes are suffixes, there are some examples for prefixes as well: preverbs (*fog, megfog*), or superlative adjectives (*szébb, legszébb*). As comparative adjectives use suffixes and the superlative can be formed from these forms using prefixes, forming a superlative from the base adjective can be done using circumfixing: (*szép, legszebb*).

Infix affixes are rare in Hungarian, but sometimes there are changes in the stem (usually the word-ending characters) after adding some suffixes. These changes can be modelled with infix changing parts.

The main requirements of the proposed model are the following: it must be able to tackle prefixes, suffixes and infixes as well, and if a word has more of them, the model must be able to describe all of them.

After the introduction, the rule in the new model will be a set of changing parts where the changing part is an object containing four components:

$$R = \{(\textit{prefix}, \textit{from}, \textit{to}, \textit{suffix})\} \quad (2)$$

This is a simple model, but can describe every case that we need. In most cases, a rule will consist of only one changing part, but in some cases when there is a significant change inside the stem, the rule might contain multiple changing parts as well.

The prefix part contains the characters before the changing part, while the suffix is the list of characters after the changing part in the original word. The middle two components describe what character string changes to what other character string. We call the concatenation of the prefix, from and suffix parts the context of the rule part:

$$\textit{context} = \textit{prefix} + \textit{from} + \textit{suffix} \quad (3)$$

The prerequisite of using this model is to have a set of word pairs in the target language for as many affix types as possible. If we have this training set, we can extract the changing parts

from the word pairs and generate the rules accordingly. The question is the threshold of the prefix and suffix length. This can be a heuristic parameter. The worst case is when we use the whole word as the context, this way we get a dictionary: if the word matches the *context*, replace *from* with *to*. This is a possible solution but the problem is that we won't be able to generalize the rules, and we'll be only able to inflect the words that appeared in the training set, so it is recommended to define an upper limit on these lengths, for example three characters.

The introduced method was created for agglutinative languages like Hungarian, but according to the previous section, we can also use it for morphologically similar or simpler languages as well, such as the family of isolating and fusional languages.

4. Practical Examples of the Formal Rule Model

To show some practical examples, let's see some word pairs and their possible generated rules according to this model. Note that every word pair is extended with two special characters: the start symbol (\$) and the end symbol (#). Also, to show that multiple rules can be generated for the same word pair, we can see two of them for the first and last record.

Table 1. Examples of generated rules based on word pairs

Word Pair	Generated Rule
(\$fog#, \$megfog#)	{(-, \$, \$meg, fog#)} or {(\$, -, meg, fog#)}
(\$szép#, \$szebb#)	{(\$sz, ép, ebb, #)}
(\$szép#, \$legszebb#)	{(-, \$, \$leg, szé), (\$sz, ép#, ebb#, -)}
(\$malom#, \$malmot#)	{(mal, om#, mot#, -)} or {(\$mal, o, -, m), (m, #, ot#, -)}

The first example is a simple prefix rule. The second and third examples show how we can model a circumfix. The final example is a word pair demonstrating an eliminated vowel in the stem after forming the accusative case.

We can feel that these generated rules are a bit ambiguous: depending on the context length parameter and adding extra characters to the changing part we can define equivalent but formally different rules as well. For example the first rule could be {(-, \$f, \$megf, og#)} if we include one additional character in the changing part. Also, the first part of the third rule could become {(\$, -, leg, szép#)} if we don't limit the suffix component to three characters and move the start symbol to the prefix part. The question of which rules to use is an implementation detail of the rule generator algorithm, and will be experimented with in future works. However, the resulting inflected words are identical in all cases.

Extending the model to multiple affix types, we can see that rules of different affix types can be chained together to get the final form of a stem. For example, the word chain (*alma*, *almák*, *almákat*) which stands for the plural and plural-accusative case of the Hungarian word for *apple*, can be formed by applying the plural and accusative case affix rule to the base stem: {(\$alm, a#, ák#, -), (mák, #, at#, -)}. This way (if we have appropriate morphological rule sets for the affix types), we can implement a stemmer-inflector method that can stem or inflect previously unknown words as well.

5. Conclusion

In this paper I introduced the role of morphology in natural language processing (NLP) and ontology based knowledge engineering. As this area is the lowest level of the bigger problem field, it is extremely important to come up with an optimal model to handle morphological rules of the target language so that we can use the gathered information for syntactic, semantic and contextual analysis of free texts. To understand the challenges of computer aided morphological analysis, we can examine the different language families. I introduced three different categorization systems, among which the most important for our case is the morphological categorization. Although the proposed formal morphological rule model is targeting the Hungarian language, besides the agglutinative languages it can handle multiple language classes like isolating, agglutinative and some fusional aspects as well. To see how we can use this model in practice, I presented some concrete examples how to generate the rules from word pairs. These examples also showed that the generated rules depend on the model parameters and the implementation details, but in the end the results are equivalent. In the future I will formalize, implement and optimize the rule generation algorithm and test it on large training data sets of Hungarian word pairs.

References

- [1] Cyganiak, R., Wood, D. Lanthaler, M.: *RDF 1.1 Concepts and Abstract Syntax*. W3C Recommendation. 2014
- [2] Miháltz, M., Hatvani, Cs., Kuti, J., Szarvas, Gy., Csirik, J., Prószéky, G., Váradi, T.: *Methods and Results of the Hungarian WordNet Project*. In: Proceedings of the Fourth Global WordNet Conference GWC 2008
- [3] Gruber, T. R.: *A Translation Approach to Portable Ontology Specifications*. 1993
- [4] Akmajian, A., Demer, R. A., Farmer, A. K., Harnish, R. M.: *Linguistics: An introduction to language and communication*. 2001
- [5] Meyer, C. F.: *Introducing English Linguistics*. Cambridge University Press. 2009
- [6] Gelbukh, A., Alexandrov, M., Han, Sang-Yong: *Detecting Inflection Patterns in Natural Language by Minimization of Morphological Model*. Iberoamerican Congress on Pattern Recognition. 2004
- [7] Shalnova, K., Flach, P.: *Morphology Learning Using Tree of Aligned Suffix Rules*. ICML Workshop: Challenges and Applications of Grammar Induction. 2007
- [8] Creutz, M., Lagus, K.: *Inducing the Morphological Lexicon of Natural Language from Unannotated Text*. Proceedings of the International and Interdisciplinary Conference on Adaptive Knowledge Representation and Reasoning. 2005
- [9] Datla, V., Lin, D., Louwerse, M., Vishnu, A.: *A Data-Driven Approach for Semantic Role Labeling from Induced Grammar Structures in Language*. Cornell University Library. 2016

Reviewer: Dr. Baksáné Dr. Erika Varga, associate professor, University of Miskolc

MISKOLCI
EGYETEM
UNIVERSITY OF MISKOLC

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

Nemzeti
Tehetség Program

MAGYAR MÉRNÖKI
KAMARA

Agria Telecom Kft.

**A pályázat az Emberi Erőforrások Minisztériuma megbízásából az Emberi Erőforrás
Támogatáskezelő által meghirdetett Nemzeti Tehetség Program NTP-FKT-M-16-0007 kódszámú
pályázati támogatásból valósult meg**